SETENES JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES GIRONINES

volum I

COMISSIÓ ORGANITZADORA:

Aurora MARTÍN
Montserrat MATARÓ
Josep Mª NOLLA
Consell Comarcal del Baix Empordà (Àrea de Cultura - Àrea de Turisme)

Responsable de l'edició de les actes: Gerard CRUSET

ISBN: 84-8144-05-9
Dipòsit Legal: GI-473-2004

Girona
Museu d'Arqueologia
de Catalunya
Biblioteca

La Bisbal d'Empordà, Juny de 2004

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Girona
Museu d'Arqueologia
de Catalunya

Universitat de Girona
Departament de Geografia,
Història i Història de l'Art

Universitat de Girona
Institut del Patrimoni Cultural

Diputació de Girona

CONSELL COMARCAL
DEL BAIX EMPORDÀ
Àrea de Cultura-Àrea de Turisme

ÍNDEX GENERAL

Volum I

RESULTATS DE LES EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES DE LA JUERIA
(SANT GREGORI, GIRONA)
Bruno GÓMEZ, Àngel CARRANCHO ALONSO, Sergio GARCÍA, Daniel GARRIDO, Javier GONZÁLEZ, Berta MUELAS, David RIBA, Rafel ROSILLO, Robert SALA ---- 15

II CAMPANYA D'EXCAVACIONS (SETEMBRE DE 2003) AL JACIMENT DEL PLISTOCÈ SUPERIOR DE LA BALMA DE LA XEMENEIA (AMER, LA SELVA)
Albert AULINES, Ethel ALLUÉ, Clara ALONSO, Judit BOSCH, Amèlia BARGALLÓ, Maria CARBAJALES, Gerard CAMPENY, Joana GABUCIO, Marisol GARCIA, Joan GARCIA, Isabel MARTÍNEZ, Kenneth MARTÍNEZ, Marcel MATARODONA, Robert SALA, Palmira SALADIÉ, Policarpo SÁNCHEZ, Núria RODRÍGUEZ, Pep VALLVERDÚ, Maia WEISMAN ---------- 23

CAMPANYES D'EXCAVACIONS DE 2002 I 2003 A LA COVA DE L'ARBREDA (SERINYÀ, PLA DE L'ESTANY)
Joaquim SOLER, Narcís SOLER ---------- 35

LES EXCAVACIONS DELS ANYS 2002 I 2003 A LA COVA DE MOLLET (SERINYÀ, PLA DE L'ESTANY)
Ariadna BAULENAS, Núria MAQUEDA, René PACHECO, Joaquim SOLER, Narcís SOLER, Julià MAROTO ---------- 39

LES CAMPANYES D'EXCAVACIÓ A LA COVA DELS ERMITONS (SALES DE LLIERCA) DELS ANYS 2000 A 2003
Laura ROMERO, Anna TARRÉS, Soraya BELMONTE, Miquel Àngel DÍAZ, David ORTEGA, Julià MAROTO ---------- 43

UNA APROXIMACIÓ AL JACIMENT ARQUEOPALEONTOLÒGIC INÈDIT DEL CAMP DELS NINOTS (CALDES DE MALAVELLA, GIRONA)
Gerard CAMPENY, Bruno GÓMEZ, Sergio GARCÍA, David RIBA, Robert SALA ------ 49

LES OCUPACIONS PALEOLÍTIQUES DE LA COVA 120: RESULTATS PRELIMINARS DE LA INTERVENCIÓ DE L'ANY 2003
Xavier TERRADAS ---------- 53

INTERVENCIÓ DE 2002 AL CAU DEL TOSSAL GROS (L'ESTARTIT, TORROELLA DE MONTGRÍ)
Joaquim SOLER, Sandra CASAS, Gerard CRUSET, Joan MARGALL, Antoni ROVIRAS, Narcís SOLER ---------- 57

LES CAMPANYES DELS ANYS 2002-2003 AL POBLAT LACUSTRE DEL NEOLÍTIC ANTIC DE LA DRAGA (BANYOLES, PLA DE L'ESTANY)
Àngel BOSCH, Júlia CHINCHILLA, Xavier NIETO, Toni PALOMO, Josep TARRÚS -- 61

LA RESTAURACIÓ I ADEQUACIÓ PER A LA VISITA DEL POBLAT NEOLÍTIC DE CA N'ISACH. CAMPANYES 2002-2003 (PALAU-SAVERDERA, ALT EMPORDÀ)
Josep TARRÚS, Enric CARRERAS ---------- 71

DOLMEN DE PARDALS (DARNIUS, ALT EMPORDÀ)
Assumpció HERAS, Assumpció COLOMER ---------- 79

RECONSTRUCCIÓ DEL DOLMEN DE LA CASTELLANA (CERVIÀ DE TER, GIRONÈS)
Daniel PUNSETI, Judith CABRA ---------- 83

REDREÇAMENT DEL MENHIR O PEDRA DRETA DEL COLL DE LA DONA MORTA (MONTALBÀ DE L'ESGLÉSIA - MAÇANET DE CABRENYS)
Enric CARRERAS, Josep AGUSTÍ Pere GAY, Richard IUND, Josep TARRÚS ------- 87

INTERVENCIÓ AL PARADOLMEN DE LES RATES (TOSSA DE MAR, LA SELVA)
Joaquim SOLER, David ORTEGA, Mireia PEDRO ---------- 91

PROSPECCIONS DE JACIMENTS PARADOLMÈNICS A LES COMARQUES DE L'ALT EMPORDÀ, BAIX EMPORDÀ I LA SELVA
Mireia PEDRO ---------- 95

EL PI DE LA LLIURA (VIDRERES, LA SELVA). PRIMERA EXCAVACIÓ SISTEMÀTICA ANY 2003
Enriqueta PONS, Alba SOLÉS ---------- 99

EL JACIMENT DE CAN XAC (ARGELAGUER, GARRTOXA)
Susanna MANZANO, Bibiana AGUSTÍ, Natàlia COLOMEDA ---------- 109

SONDEJOS REALITZATS PER A MOSTRES PALEOECOLÒGIQUES AL PARC NATURAL DELS AIGUAMOLLS DE L'EMPORDÀ
Ramon BUXÓ, Marina PICAZO, James MC GLADE, Francesc BURJACHS, Joan BACH ---------- 115

EXCAVACIONS A L'OPPIDUM DEL PUIG DE SANT ANDREU (ULLASTRET, BAIX EMPORDÀ) CAMPANYES 2002 i 2003.
Sandra CASAS, Ferran CODINA, Joan MARGALL, Aurora MARTIN, Rosa PLANA, Gabriel de PRADO ---------- 117

L'ESTUDI DEL TERRITORI D'ULLASTRET (BAIX EMPORDA): PROSPECCIO DEL SECTOR DE CREU DE L'ESTANY
Rosa PLANA, Aurora MARTÍN ---------- 127

EXCAVACIONS A LA PEDRERA DEL PUIG DE SERRA (SERRA DE DARÓ, BAIX EMPORDÀ). CAMPANYA DE 2003
Rosa PLANA, Aurora MARTIN, Ferran CODINA, Beatrice CRAMPE ---------- 131

EXCAVACIO D'UN BARRI EXTRA MUROS DE L'OPPIDUM DEL PUIG DE SANT ANDREU: EL JACIMENT GOU-BATLLE (ULLASTRET, BAIX EMPORDA)
Rosa PLANA, Aurora MARTÍN, Ferran CODINA, Béatrice CRAMPE, Clément GAY - 135

EL COMPLEX ARQUEOLÒGIC DEL JACIMENT IBÈRIC DE MAS CASTELLAR DE PONTÓS (ALT EMPORDÀ). CAMPANYES 2002 I 2003
Enriqueta PONS, David ASENSIO, Mònica BOUSO, Maribel FUERTES ---------- 143

EL FORN NÚM. 2 DE VERNÍS NEGRE DEL BARRI HEL·LENÍSTIC (CIUTADELLA DE ROSES, ALT EMPORDÀ)
Aurora MARTÍN, Anna Ma PUIG ---------- 155

LA CAMPANYA DE 2003 AL TURÓ RODÓ (LLORET DE MAR, LA SELVA). EXCAVACIÓ I CONSOLIDACIÓ D'ESTRUCTURES
Joan LLINÀS, Jordi MERINO, Carme MONTALBÁN, Eva TEIXIDOR ---------- 157

MONTBARBAT (LLORET DE MAR – MAÇANET DE LA SELVA, LA SELVA). CAMPANYES 2002 I 2003
Maria del Vilar VILÀ, Ester ALBIOL, Carme BARRACHINA, Eugeni BURGUEÑO, Vicenç GIRONÈS, Neus MARSÀ, Sílvia MARTÍN, Mercè NEGRE ---------- 161

ACTUACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL POBLAT IBÈRIC DE SANT SEBASTIÀ DE LA GUARDA (PALAFRUGELL, BAIX EMPORDÀ). CAMPANYES 2002-2003
Josep BURCH, Antoni ROJAS, Jordi SAGRERA ---------- 167

ACTUACIONS ARQUEOLÒGIQUES EFECTUADES AL POBLAT IBÈRIC DE CASTELL (PALAMÓS, BAIX EMPORDÀ) ALS ANYS 2002 i 2003
Xavier AQUILUÉ, Xavier AMIGO, Marta PI ---------- 175

EL POBLAT IBÈRIC DE PUIG DEL CASTELL (CASSÀ DE LA SELVA, GIRONÈS). CAMPANYES 2002 I 2003
Maribel FUERTES, Jordi MERINO ---------- 183

LA SITJA IBÈRICA DE LA CARRETERA DE RIUDELLOTS (CASSÀ DE LA SELVA, GIRONÈS)
Joan LLINÀS, Jordi MERINO ---------- 187

EXCAVACIONS A LA MUNTANYA DE SANT JULIÀ DE RAMIS (2002-2003)
Isabel MIQUEL, Josep Maria NOLLA, David VIVÓ ---------- 189

LA TERRISERIA ROMANA DEL COLLET DE SANT ANTONI DE CALONGE
Josep Mª NOLLA, Antoni PRADOS, Antoni ROJAS, Paula SANTAMARIA, Anna SOLER ---------- 193

LA VIL·LA DELS AMETLLERS (TOSSA DE MAR)
Ferran CODINA, Maria Francesca JIMÉNEZ, Maria José LLOVERAS, Josep Mª NOLLA, Lluís PALAHÍ ---------- 201

LA VIL·LA ROMANA DE MONTFULLÀ (BESCANÓ, GIRONÈS)
Josep Maria NOLLA, Jordi SAGRERA ---------- 215

LA VIL·LA ROMANA DE VILAUBA: LES EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES DELS ANYS 2002-2003
Pere CASTANYER, Joaquim TREMOLEDA, Iolanda PUIGDEVALL, Rafael DEHESA. Marta PI ---------- 223

LA BÒBILA ROMANA D'ERMEDÀS (CORNELLÀ DEL TERRI). CAMPANYES DE 2002 I 2003
Joaquim TREMOLEDA, Pere CASTANYER, Iolanda PUIGDEVALL, Rafael DEHESA, Marta PI ---------- 229

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES PROGRAMADES A LA VIL·LA ROMANA DE RASET DE BAIX (CERVIÀ DE TER, GIRONÈS)
Daniel PUNSETI, Judith CABRA, Eva TEIXIDOR, Maribel FUERTES ---------- 235

LA VIL·LA ROMANA DELS VILARS (VALL-LLOBREGA, BAIX EMPORDÀ). LA PROSPECCIÓ DE L'ANY 2003
Josep FRIGOLA ---------- 239

EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA AL JACIMENT ROMÀ DE LA BOMBA (TORROELLA DE FLUVIÀ, ALT EMPORDÀ)
Maribel FUERTES, Joan LLINÀS, Susanna MANZANO, Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ , Anna VARGAS ---------- 243

PERIODITZACIÓ DEL JACIMENT DE LES COLOMINES ZONA A (LLÍVIA, CERDANYA). FASES CONSTRUCTIVES I SEQÜÈNCIA CRONOLÒGICA
Jordi GUÀRDIA, Marta MARAGALL ---------- 247

CONJUNT TERMAL DE SANT GRAU (CALDES DE MALAVELLA, SELVA). LES EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES DE 2002
Joan LLINÀS ---------- 253

LA TORRATXA: EL MONUMENT SEPULCRAL ROMÀ DE VILABLAREIX (GIRONÈS)
Josep Ma NOLLA, Jordi SAGRERA ---------- 259

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES A EMPÚRIES (L'ESCALA, ALT EMPORDÀ) ALS ANYS 2002 i 2003
Xavier AQUILUÉ, Pere CASTANYER, Marta SANTOS, Joaquim TREMOLEDA ------ 265

TREBALLS ARQUEOLÒGICS SUBAQUÀTICS DESENVOLUPATS EN EL PORT ROMÀ D'EMPÚRIES. 2003. (L'ESCALA, ALT EMPORDÀ)
Xavier NIETO, Antoni PALOMO ---------- 297

TREBALLS ARQUEOLÒGICS SUBAQUÀTICS DESENVOLUPATS A CALA GALLADERA I (CALA GALLADERA-PORT DE LA SELVA, ALT EMPORDÀ)
Xavier NIETO, Antoni PALOMO, Gustau VIVAR ---------- 301

TREBALLS ARQUEOLÒGICS SUBAQUÀTICS DESENVOLUPATS A CULIP VIII-2002-2003 (CADAQUÉS, ALT EMPORDÀ)
Xavier NIETO, Antoni PALOMO ---------- 305

TREBALLS ARQUEOLÒGICS SUBAQUÀTICS DESENVOLUPATS A ILLA PEDROSA (L'ESTARTIT-TORROELLA DE MONTGRÍ, BAIX EMPORDÀ)
Gustau VIVAR, Xavier NIETO, Toni PALOMO ---------- 311

EXCAVACIONS EN EL SOLAR DE L'ANTIGA PLANTA EMBOTELLADORA EYCAM (CALDES DE MALAVELLA, LA SELVA)
Joan LLINÀS, Carme MONTALBÁN ---------- 317

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A LA TORRE DELS MOROS (LLAGOSTERA, GIRONÈS)
Joan LLINÀS, Jordi MERINO ---------- 321

INTERVENCIÓ EN EL REC DE LA CALÇADA EN EL PAS DE LA CARRETERA VELLA DE FIGUERES A VILABERTRAN (ALT EMPORDÀ)
Anna Ma PUIG ---------- 323

RESULTATS PREVIS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A LES OBRES DE CONDICIONAMENT DE LA CARRETERA GIV-6216, TRAM SANT PERE PESCADOR- CASTELLÓ D'EMPÚRIES (ALT EMPORDÀ)
Maribel FUERTES, Carme MONTALBÁN ---------- 325

DARRERES APORTACIONS A LA PERALADA IBÈRICA I MEDIEVAL (PERALADA, ALT EMPORDÀ): L'EXCAVACIÓ DE LA CASA DE LES BOMBES
Carme MONTALBÁN, Joan LLINÀS ---------- 329

CARRER BALLESTERIES NUMERO 26 (GIRONA). LA TORRE CAROLÍNGIA
Josep Maria NOLLA, Lluís PALAHÍ, David VIVÓ ---------- 335

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA EN EL NÚM. 14 DEL C/ BALLESTERIES I EN EL 9 DEL C/ DE LA FORÇA DE GIRONA
Jordi SAGRERA, David VIVÓ ---------- 341

EXCAVACIONS A LA PLAÇA DE LA CATEDRAL DE GIRONA
Gustau GARCIA ---------- 347

EXCAVACIONS A LA SEU DEL COL·LEGI D'ARQUITECTES DE GIRONA
Maria José LLOVERAS ---------- 355

GASIFICACIÓ DEL SECTOR DE SOBREPORTES I SANT FELIU (GIRONA)
Lluís PALAHÍ, David VIVÓ ---------- 361

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA D'URGÈNCIA A PLAÇA MARISTES (PONTÓS, ALT EMPORDÀ)
Natàlia COLOMEDA ---------- 365

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC DE LES OBRES DE CONDICIONAMENT DE LA CARRETERA DE LA POBLA (PONTÓS, ALT EMPORDÀ)
Maribel FUERTES, Natàlia COLOMEDA ---------- 367

Volum II

ACTUACIONS AL CENTRE HISTÒRIC DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES (ALT EMPORDÀ). LA PLAÇA DEL REI JAUME I
Anna Ma PUIG, Bibiana AGUSTÍ, Dolors CODINA, Mireia TEIXIDOR ---------- 369

EXCAVACIONS A LA CASA DE LA MONEDA, (BESALÚ, GARROTXA).
Isabel MIQUEL, Jordi SAGRERA ---------- 377

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC A LA CÚRIA DE BESALÚ
Jordi SAGRERA ---------- 383

EXCAVACIONS REALITZADES A LA PLAÇA DELS JUEUS DE BESALÚ
Mª José LLOVERAS ---------- 389

NOVES RECERQUES ENTORN LA MURALLA D'OLOT
Gustau GARCIA ---------- 397

CAMPANYA 2002 DE PROSPECCIONS ARQUEOLÒGIQUES MEDIEVALS AL PLA DE L'ESTANY
Josep CAMPRUBÍ ---------- 401

INTERVENCIÓ AL PONT MEDIEVAL DE SANT ANDREU DEL TERRI (CORNELLÀ DEL TERRI, PLA DE L'ESTANY)
Joan LLINÀS, Jordi MERINO ---------- 405

EL PONT DEL CAMÍ RAL SOBRE LA RIERA DE VALLCANERA (SILS, SELVA)
Joan LLINÀS, Jordi MERINO ---------- 407

EL PONT DEL CAMÍ RAL SOBRE EL RIUDEVILLA (RIUDELLOTS DE LA SELVA, SELVA)
Joan LLINÀS, Elvis MALLORQUÍ, Jordi MERINO SERRA, Marc SUREDA ---------- 409

EXCAVACIONS AL CASTELL DE BUFALARANYA (ROSES, ALT EMPORDÀ)
Gema VIEYRA, Marc SUREDA, Antoni ROJAS ---------- 413

PRIMERES EXCAVACIONS AL CASTELL DE QUERMANÇÓ (VILAJUÏGA, ALT EMPORDÀ)
Joan LLINÀS ---------- 423

LA RECUPERACIÓ DEL CASTELL DE PALAGRET DE CELRÀ (GIRONÈS)
Ferran CODINA ---------- 429

LA TORRE DESVERN DE CELRÀ. RESULTATS DE DUES CAMPANYES D'EXCAVACIONS
Ferran CODINA ---------- 435

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL CASTELL DE MONTSORIU. CAMPANYES 2002-2003
Gemma FONT, Josep M. LLORENS, Joaquim MATEU, Sandra PUJADAS Josep M. RUEDA, Jordi TURA, Roger SALA ---------- 441

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL CASTELL DE MALAVELLA-SANT MAURICI (CALDES DE MALAVELLA, LA SELVA). CAMPANYES 2002 I 2003
Cristian FOLCH, Jordi MERINO ---------- 451

LES EXCAVACIONS DE L'ANY 2002 AL CASTELL DE TORCAFELLÓ (MAÇANET DE LA SELVA, SELVA)
Cristian FOLCH, Joan LLINÀS, Carme MONTALBÁN, Alons RAMÍREZ, Marc SUREDA 455

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CASTELL DE QUERALBS (QUERALBS, RIPOLLÈS)
Bibiana AGUSTI, Dolors CODINA ---------- 459

ACTUACIONS ARQUEOLÒGIQUES PRÈVIES AL PROJECTE D'ADEQUACIÓ DE L'ITINERARI DEL CASTELL D'ESPONELLÀ (PLA DE L'ESTANY)
Anna Ma PUIG ---------- 463

L'ESTADA JUVINYÀ (SANT JOAN LES FONTS, LA GARROTXA)
Dolors CODINA ---------- 467

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA REALITZADA A L'INTERIOR DE L'ESGLÉSIA DEL MONESTIR DE SANT QUIRZE DE COLERA (RABÓS D'EMPORDÀ, ALT EMPORDÀ).
Dolors CODINA, Carme MONTALBÁN ---------- 473

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA D'ALL (ISÒVOL, LA CERDANYA)
Carme SUBIRANAS ---- 477

EXCAVACIONS A L'INTERIOR DE SANT PERE DE LLORÀ (SANT MARTÍ DE LLÉMENA, GIRONÈS)
Carme MONTALBÁN ---- 479

INTERVENCIÓ AL CLAUSTRE DEL MONESTIR DE SANTA MARIA DE LA CIUTADELLA DE ROSES (ALT EMPORDÀ)
Anna Ma PUIG, Dolors CODINA ---- 485

EXCAVACIÓ ALS ENTORNS DE L'ESGLÉSIA DE SANT FELIU DE CALABUIG (BÀSCARA, ALT EMPORDÀ)
Josep FRIGOLA, José Mª GARCÍA-CONSUEGRA, Joan LLINÀS, Susanna MANZANO, Jordi MERINO ---- 493

CONTROL ARQUEOLÒGIC A L'ANTIGA ESGLÉSIA DE SANTA LLÚCIA SACOSTA
Josep Mª NOLLA, Marc SUREDA ---- 497

SONDEIGS I EXCAVACIONS A L'ESGLÉSIA VELLA DE SANT VICENÇ (TOSSA DE MAR, SELVA)
Sandra FONT, Marc SUREDA ---- 501

INTERVENCIÓ A SANT MARTÍ DE QUERÓS (SANT HILARI SACALM, SELVA)
Joan LLINÀS, Jordi MERINO ---- 509

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A LA CANÒNICA DE SANTA MARIA DE VILABERTRAN (ALT EMPORDÀ)
Daniel GUTIÉRREZ ---- 513

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL VOLTANT DE L'ESGLÉSIA DE SANT MIQUEL DE FLUVIÀ (ALT EMPORDÀ)
Carme MONTALBÁN, Maribel FUERTES ---- 517

ACTUACIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ESGLÉSIA DE LA PIETAT DE LA ROCA (VILALLONGA DE TER, EL RIPOLLÈS)
Dolors CODINA ---- 523

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A LA CAPELLA DEL CASTELL DE LA SALA, A VALLFOGONA DE RIPOLLÈS (RIPOLLÈS)
Dolors CODINA ---- 525

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL SANT SEPULCRE DE PALERA
Pau MARTÍN ---- 529

INVENTARI DE L'ESTELA FUNERÀRIA DE SANTA MARIA DE LES LLOSES (RIPOLLÈS)
Dolors CODINA ---- 535

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ESGLÉSIA DE SANT ESTEVE (PARDINES, RIPOLLÈS)
Dolors CODINA ---------- 539

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ESPLANADA DE PONENT DE L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA DE QUADRES (ISÒVOL, LA CERDANYA)
Carme SUBIRANAS ---------- 543

EL CAMÍ DELS MOLINS. EXCAVACIÓ A LES PARCEL·LES P2 32, P2 33, P2 34 DE CELRÀ (GIRONÈS)
Ferran CODINA ---------- 545

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA EN UN OSSARI MEDIEVAL: SANTA MARIA DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES (ALT EMPORDÀ)
Bibiana AGUSTÍ, Anna Maria PUIG ---------- 549

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CAMÍ DEL VEÏNAT DE VILERS (MADREMANYA, GIRONÈS)
Maribel FUERTES, Natàlia COLOMEDA ---------- 553

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA D'URGÈNCIA A LA CASA SOLTERRA, C/ CIUTADANS, 18 (GIRONA, GIRONÈS)
Natàlia COLOMEDA, Maribel FUERTES ---------- 555

INTERVENCIÓ A LA FONT GÒTICA (BLANES, SELVA)
Joan LLINÀS, Jordi MERINO ---------- 557

ELS SONDEJOS A L'HOSPITAL DE SANTA CATERINA (GIRONA) I LA MURALLA DE LA CIUTAT
Marc SUREDA ---------- 559

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA PARAL·LELA A LA URBANITZACIÓ DE LA PLAÇA ESCULTOR CASAMOR DE NAVATA (ALT EMPORDÀ)
Anna Ma PUIG ---------- 561

SEGUIMENT A L'AVINGUDA 11 DE SETEMBRE (OLOT)
Lluis PALAHÍ, Marc SUREDA ---------- 563

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC DE L'OBRA A LA C-260 AL TERME MUNICIPAL DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES.
Mireia TEIXIDOR ---------- 567

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CARRER AMPLE DE BLANES. NOVES DADES SOBRE EL SISTEMA DEFENSIU DE LA CIUTAT EN ÈPOCA MEDIEVAL I MODERNA
Joan LLINÀS, Susanna MANZANO ---------- 569

LES SITGES MEDIEVALS DEL POLÍGON INDUSTRIAL DE CASSÀ DE LA SELVA (GIRONÈS)
Josep FRIGOLA, Joan LLINÀ, Jordi MERINO ---------- 575

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL NÚM. 2 DE LA PUJADA SANT MARTÍ (GIRONA, GIRONÈS)
Maribel FUERTES, Natàlia COLOMEDA ---------- 577

EL MOLÍ DEL MIG (TORROELLA DE MONTGRÍ, BAIX EMPORDÀ)
Joan LLINÀS, Jordi MERINO ---------- 579

DESENRUNAMENT I ADEQÜACIÓ DEL BALUARD DE SANT ANDREU DE LA CIUTADELLA (ROSES, ALT EMPORDÀ)
Anna Ma PUIG ---------- 581

INTERVENCIÓ ALS TERRENYS ANNEXOS A LA TORRE DELS FRARES (HOSTALRIC, LA SELVA)
Joan LLINÀS ---------- 585

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC AL CASTELL DE LA TRINITAT (ROSES, ALT EMPORDÀ)
Gema VIEYRA ---------- 587

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC DE LES OBRES DEL DIPÒSIT REGULADOR D'AIGUA DE FIGUERES CONSTRUÏT AL CASTELL DE SANT FERRAN (FIGUERES, ALT EMPORDÀ)
Anna Ma PUIG ---------- 591

EXCAVACIONS AL CASTELL DE SANT MIQUEL (GIRONA, GIRONÈS)
Dolors CODINA, Marc SUREDA ---------- 593

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CASAL DEL COLOMAR
Sílvia CALLAVÉ ---------- 599

CONTROL ARQUEOLÒGIC, PLAÇA DEL VI (GIRONA)
Mª Francesca JIMÉNEZ ---------- 601

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA EN LES OBRES DE REMODELACIÓ DE LA RAMBLA DE FIGUERES (ALT EMPORDÀ)
Anna Ma PUIG ---------- 605

SONDEJOS A L'ANTIC CINEMA ULTÒNIA (GIRONA). EL BALUARD DE LA SANTA CREU.
Lluís PALAHÍ ---------- 609

EL CEMENTIRI LOCALITZAT EN EL TRAM DE ROSES DE LA CARRETERA C-260 (ALT EMPORDÀ)
Anna Ma PUIG, Bibiana AGUSTÍ, Dolors CODINA ---------- 613

CONTROL ARQUEOLÒGIC AL MAS ANTONIET
Mª José CAJA ---------- 615

L'ESTUDI ARQUEOLÒGIC DE CAN SARAGOSSA (LLORET DE MAR, LA SELVA)
Ainhoa PANCORBO, Albert LÓPEZ ---------- 619

TREBALLS DE CONDICIONAMENT I DOCUMENTACIÓ DELS ELEMENTS PATRIMONIALS DE LA VALL DE BELL.LLOC (PALAMÓS, BAIX EMPORDÀ)
Mª José CAJA, Eva TEIXIDOR ---------- 625

SEGUIMENT DE LES OBRES DE CONDICIONAMENT DE LA CARRETERA C-252 AL TRAM CORÇÀ-VERGES (BAIX EMPORDÀ)
Maribel FUERTES, Anna VARGAS ---------- 629

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC DEL DESDOBLAMENT DE CALÇADA DE LA CARRETERA CN-260, EIX PIRINENC. TRAM ARGELAGUER – MONTAGUT
Josep FRIGOLA, Maribel FUERTES, Susanna MANZANO ---------- 631

CONTROL ARQUEOLÒGIC DE LES OBRES D'INSTAL·LACIÓ DEL GASEODUCTE ENTRE RIPOLL I SANT JOAN DE LES ABADESSES (JULIOL – OCTUBRE 2002)
Bibiana AGUSTÍ ---------- 635

INFORME DE PROSPECCIÓN ARQUEOLÓGICA, REALIZADA EN LA PROVINCIA DE GIRONA, PARA LA INSTALACIÓN DEL GASODUCTO GIRONA – FIGUERES. DICIEMBRE DE 2.002
Manuel SILVESTRE ---------- 637

INFORME DE LA PROSPECCIÓN ARQUEOLÓGICA, REALIZADA EN LA PROVINCIA DE GIRONA, PARA LA INSTALACIÓN DEL GASODUCTO SERINYA-FIGUERES. ENERO DE 2.004
Manuel SILVESTRE ---------- 641

REVISIÓ I ACTUALITZACIÓ DE L'INVENTARI DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC DE LA SELVA
Josep CASTELLS, Gemma HERNÁNDEZ, David ORTEGA, Gabriel de PRADO ---- 645

REVISIÓ I ACTUALITZACIÓ DE L'INVENTARI DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC DEL BAIX EMPORDÀ
Josep CASTELLS, Jaume DÍAZ, Gemma HERNÁNDEZ, Gabriel de PRADO -------- 653

PROSPECCIÓ ARQUEOLÒGICA ALS ENTORNS DELS CLOTS DE SANT JULIÀ (FORALLAC, BAIX EMPORDÀ)
Daniel PUNSETI, Mª José CAJA ---------- 659

RESULTATS DE LES EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES DE LA JUERIA (SANT GREGORI, GIRONA)

Bruno GÓMEZ de SOLER* **Ángel CARRANCHO ALONSO*** **Sergio GARCÍA CATALÁN***

Daniel GARRIDO PIMENTEL **Javier GONZÁLEZ MUÑOZ**** **Berta MUELAS TUDÓ***

David RIBA CANO* **Rafel ROSILLO TURRÀ***** **Robert SALA RAMOS***

INTRODUCCIÓ

El conjunt arqueològic de La Jueria es localitza al municipi de Sant Gregori, província de Girona, concretament en el Pla que dona nom a aquest jaciment. Aquest queda delimitat al sud per la carretera GI-531, que va de Girona a Les Planes d'Hostoles, a l'oest pel Torrent del Gàrrep, i al nord i est per la Riera Merdançà. El jaciment és una superfície plana, té una extensió de 50.000 m² i es troba situat a 90 metres sobre el nivell del mar. Les seves coordenades UTM són x: 4815025 i y: 4649175 (fig.1).

El jaciment fou descobert per Joan Abad, membre de l'Associació Arqueològica de Girona, i Albert Aulines, membre de la mateixa i de l'equip de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona (URV), arran d'unes obres d'adequació i urbanització per la construcció d'un polígon industrial. En la seva descoberta es van trobar unes 200 restes lítiques, evidenciant una nova ocupació antròpica plistocènica a les comarques gironines. L'any 1999 ja vàrem realitzar una actuació prop de l'àrea que ens ocupa, concretament al Pla de Dalt a Domeny, i hem pogut comprovar que tots dos jaciments tenen una estratigrafia i un conjunt lític similar (Sala *et alii* 1999).

Les primeres intervencions arqueològiques dutes a terme a La Jueria les va realitzar l'empresa *Arqueociencia*, amb la intenció de fer un seguiment arqueològic preliminar. Després d'aquesta primera fase es van reprendre els treballs arqueològics sota la direcció de la URV. L'objectiu d'aquesta segona fase era realitzar un seguiment de totes les parcel·les abans de l'edificació de les naus industrials. Els treballs d'excavació es varen dur a terme en un període de tres mesos compresos entre l'agost i octubre de 2003, recuperant 1000 objectes d'època paleolítica i 700 d'època baix medieval.

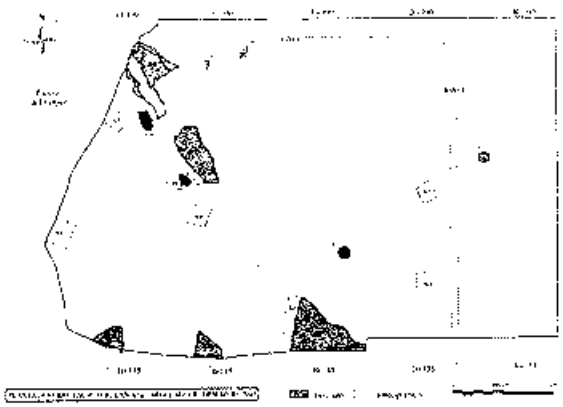

fig. 1. Planimetria del Pla de La Jueria.

*Àrea de Prehistòria. Universitat Rovira i Virgili. Unitat Associada al CSIC. Plaça Imperial Tarraco 43001, Tarragona./ bruno@caldesdemalavella.com

**ArqueoCiencia

***Departament de Geografia i Historia. Universitat de Girona

CONTEXT GEOLÒGIC I ESTRATIGRÀFIC

Durant el Plistocè, època en que va ser ocupada la ribera esquerra del Ter pels nostres avantpassats, un seguit de pulsacions climàtiques varen provocar variacions importants en els règims dels rius. El ritme alternant erosiu-sedimentari que hi va esdevenir va formar un sistema de terrasses, que es pot reconèixer avui en dia en el tram alt i mig del riu Ter. En el sector mig del curs del Ter, al seu pas per la ciutat de Girona, Pallí (1976), en un primer moment hi va reconèixer fins a quatre terrasses, encara que a dia d'avui es creu que en podrien ser més. Giralt *et alii* (1995) en la zona de Sant Julià de Ramis varen obtenir unes datacions radiomètriques que es localitzen damunt la T2 indicant que la part alta d'aquesta terrassa és anterior a 87.700 ±2.500 anys BP. La seva extensió cartogràfica és important i correspon a tota la Plana on s'assenta la ciutat de Girona i les poblacions de Salt i de Domeny, dins de la qual hi ha el Pla de La Jueria. Per tant, és en aquesta terrassa on s'han realitzat les cales i s'han localitzat les restes arqueològiques.

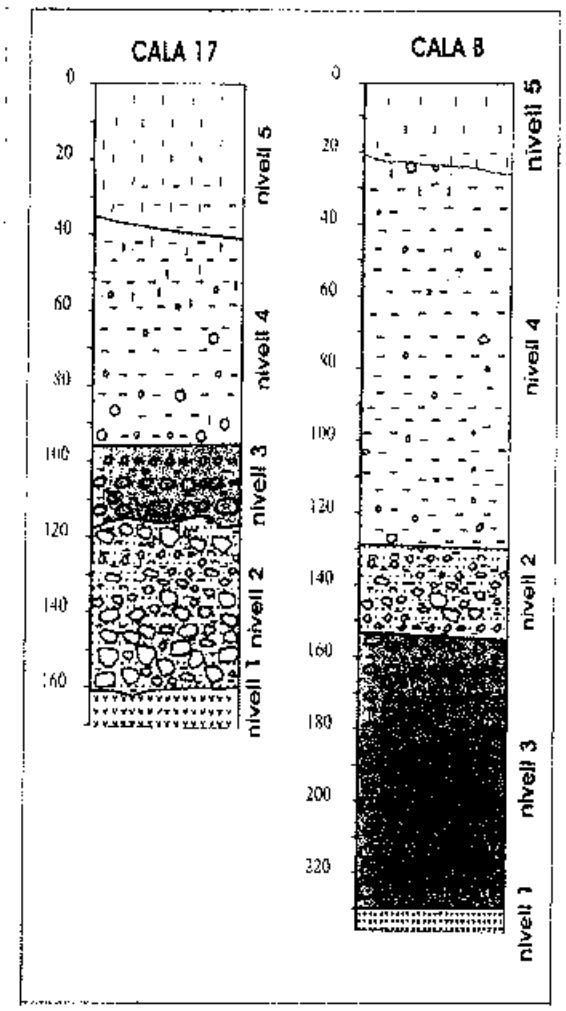

fig. 2. Estratigrafia de dues cales.

Durant aquest temps va entrar en erupció el volcà del Puig d'Adri. Aquest es situa al peu dels vessants orientals de la serra de Rocacorba, entre els pobles de Canet d'Adri i els veïnats de Montcal i d'Adri. La colada s'emplaçà, seguint el sentit de màxim pendent, per les antigues valls de la riera de Canet d'Adri i el torrent de Pedrola (Pujadas 1999). Els resultats radiomètrics a partir del mètode Ar^{40}-Ar^{39} (Lewis 1998) aporten l'única datació dels materials volcànics emesos pel volcà Puig d'Adri. L'antiguitat dels basalts que constitueixen la colada de lava segons aquesta autora és de 317.000 ±49.000 anys BP.

Pel que fa a l'estratigrafia del Pla de La Jueria, hi ha dos clares dinàmiques sedimentàries, la zona centre i nord del Pla i la zona sud, que tindria una relació directe amb el curs fluvial del Ter. Pel que fa a la primera zona, igual que a Domeny Industrial (Sala *et alii* 1999; Sala *et alii* 2000), numerats de base a sostre, es poden distingir cinc nivells estratigràfics, en els quals la base, que és el nivell 1, correspondria a la colada de lava emesa pel volcà Puig d'Adri. Si tenim en compte que el nivell 5 o nivell superficial és d'aportació moderna, els nivells plistocènics, i per tant els que ens interessen, són el 4, el 3 i el 2; tots ells amb material antròpic i d'època antiga (fig.2).

Agafant les dues úniques datacions què es disposen, podem afirmar que el jaciment arqueològic té una cronologia entre 300.000 i 100.000 anys; és a dir, corresponent al període Plistocè Mig-final. Possiblement i degut a la datació de la T2 identificada per Giralt *et al.*(1995) a Sant Julià de Ramis, La Jueria estaria més a prop dels 100.000 anys que no dels 300.000 anys; una cronologia que aniria acord amb el que ens indicaria la indústria lítica localitzada al jaciment, de la qual en parlarem seguidament.

FASES D'EXCAVACIÓ

La primera fase d'actuació arqueològica en el

polígon de la Jueria fou portada a terme de gener a març de 2003, per l'empresa *Arqueociència* amb l'objectiu de realitzar el seguiment de les obres d'urbanització del polígon i localitzar un context paleolític del què ja s'havia trobat material en superfície. Els primers dies es confirma l'existència de més objectes (esclats de quars, pòrfir, quarsita, objectes de grans dimensions i pics).

Abans del començament de las rases de canalització del clavegueram i la llum, a l'eix central dels carrers ja fets, es van projectar sis sondeigs (A,B,C,D,E,F) organitzats en funció de la seva ubicació dins del polígon i les diverses variables sedimentològiques observades. Tots els sondeigs realitzats a l'àrea NE (A,D,E i F) van donar resultats positius, i es decidí canviar l'estratègia d'actuació. Seguidament es portà a terme l'excavació en extensió d'una superfície de més de 50m², a les rases de clavegueram del vial est. Amb aquesta rasa es va donar per finalitzada la primera intervenció.

La segona fase, portada a terme per la URV, va consistir en el sondeig de totes les parcel·les del polígon industrial. Donada la seva gran extensió vam decidir dividir el jaciment en sis sectors per tal de facilitar les tasques d'excavació. Els diferents sectors van ser anomenats de la següent manera: sector sud, sector sud/centre, sector centre, sector nord, sector ponent i sector llevant. A excepció del sector ponent, on no es va fer cap actuació arqueològica per no estar dins del projecte d'urbanització, a la resta de sectors vàrem realitzat un total de 72 cales, amb una dimensió aproximada de 16m_. La seva ubicació es va realitzar de manera sistemàtica i selectiva, quedant equidistants entre si i cobrint uniformement tot el territori (fig.1).

INDÚSTRIA LÍTICA

El material lític recuperat durant la primera fase consta de 176 objectes coordenats (sondeigs i rasa), més de 100 objectes registrats per talles al llarg de la rasa del vial est, i un gran nombre d'objectes no coordenats recollits en superfície.

La distribució de les matèries coordenades per categories morfotècniques (SLA, Carbonell, Guilbaud, Mora 1983), donen un nombre major per les BP amb 79 objectes, seguit de les BPF amb 22 objectes, BP2G amb 20 objectes, BN2G amb 19 objectes, BN1G amb 17 objectes, i 19 objectes de categories menys significatives.

Les matèries primeres que es van utilitzar com a bases natural són còdols de quarsita, quars, pòrfir, i altres materials ignis, seleccionades dels diferents rius i rieres del Pla. El més representat és el quars amb 136 coordenats (77,27 %), el pòrfir amb 21 (12,50 %), la quarsita i les roques ígnies, amb 6 coordenats respectivament (3,40%, cadascun) i altres matèries primeres (2,80 %).

L'anàlisi lític ens parla d'una diversitat en la producció segons la matèria primera emprada en la seva realització. El pòrfir i la quarsita, son seleccionades per la reducció de BN1G de configuració, còdols tallats, laterals i unifacials. El quars es el més utilitzat per les BN1G d'explotació. Aquest fet es pot interpretar per necessitats diferenciades, exemple d'activitats cinegètiques ocasionals; necessitats que generen morfotecnologies variables en funció de l'ús, del temps, de l'espai i de les matèries primeres.

Pel que fa al material recuperat en la segona fase, aquest arriba als 864 registres. Unes _ del material fou recollit en estratigrafia i en posició primària, mentre que la resta es trobà en superfície. La distribució en els diferents nivells estratigràfics de tot el registre lític es dóna de la següent manera: 68 al nivell 3, 592 al nivell 4, 19 al nivell de graves i 185 al nivell 5.

Pel que fa a l'anàlisi dels instruments lítics, hem seguit la metodologia plantejada pel Sistema Lògic-Analític (SLA). Aquest sistema (Carbonell, Guilbaud i Mora 1983; Carbonell *et alii* 1992) està destinat a l'obtenció, a partir del registre lític, d'informació que permeti realitzar inferències sobre les comunitats humanes del Plistocè, i també per poder reconstruir la capacitat tecnològica d'aquestes comunitats a l'hora de seleccionar i transformar la matèria.

L'estudi d'aquesta indústria lítica s'ha fet utilitzant l'estadística descriptiva i seguint dos eixos principals, que són: la selecció de les matèries primeres i la distribució dels objectes lítics en les diferents categories estructurals de la cadena operativa que proposa el SLA. D'aquesta manera podem assenyalar les tendències generals en el comportament que les comunitats homínides desenvoluparen a La Jueria, a més de relacionar aquests dos eixos i establir si hi ha alguna mena d'aprofitament preferencial dels recursos lítics.

El material lític recuperat en els treballs d'excavació són eines de pedra confeccionades a partir de còdols de riu, probablement aportats pel riu Ter. Principalment podem trobar-hi còdols de quars, quarsita i pòrfir, que són les roques més significatives en el registre arqueològic. D'aquestes, la matèria primera més emprada és el quars seguit pel pòrfir i la quarsita (fig.3)

quars	pòrfir	quarsita	corniana	altres
67%	17%	3%	3%	10%
576	146	26	23	93

fig. 3 Matèries Primeres

Totes aquestes dades són similars a altres jaciments situats a la vall mitjana del Ter, com són Domeny Industrial, Pedra Dreta, Can Garriga o Puig d'en Roca, fet que no ens ha d'estranyar si tenim en compte que el material més abundant aportat pel Ter és el quars. Per tant, podem dir que el comportament dels homínids ve marcat per l'estratègia econòmica i ecològica, i no per la situació cronològica.

En quant a les categories estructurals (fig.4), hi ha un predomini absolut de les Bases Positives (BP), mentre que en un segon terme trobem els fragments, que són els objectes que per la seva morfologia no es poden enquadrar en cap categoria estructural. La seva gran presència al jaciment pot ser deguda a què el quars moltes vegades es fractura de manera aleatòria. En tercer lloc trobem les Bases Negatives de Primera Generació (BN1G), la majoria de les quals són d'explotació, i després les de Segona Generació (BN2G), que es troben molt poc representades en el jaciment, la qual cosa pot ser deguda per les matèries primeres emprades. Tot això indica que, a excepció de la captació dels recursos lítics, la cadena operativa tècnica, és a dir, la producció dels artefactes, es va dur a terme en el propi jaciment.

Pel que fa a l'ús preferencial d'algunes matèries primeres (Fig.5), destaca l'aprofitament del pòrfir per a fer grans configurats (BN1GC), ja que és aquest el material amb diferència més utilitzat (Fig.6). Per contra, el quars, sent el material majoritari només el trobem representat en objectes d'explotació, esdevenint el material amb la cadena operativa més llarga. Amb tot això podem dir que a La Jueria es compleix el mateix patró, amb alguna diferència percentual, que a gran part de la vall mitjana del Ter i a la província de Girona en general. Aquest ús preferencial de determinades matèries primeres també es pot veure en el tipus de talla. Un exemple d'això ho veiem amb la quarsita, que generalment està configurada seguint el *mètode levallois*, que permet una major producció de BP mitjançant una talla més jerarquitzada i sistemàtica. La utilització d'aquest mètode ens indicaria que ens trobaríem davant del Mode Tècnic 3. Aquest ús preferencial també el veiem amb el quars, sobre el què predomina la *talla discoïdal* (fig.7).

ÚS DEL TERRITORI

Pel que fa a l'espai que deurien haver creat els paleopobladors, la presència de totes les fases de producció d'instruments (BN, BN1G, BP i BN2G), encara que unes més representades que altres, ens indicaria la utilització d'aquest espai com a centre d'intervenció referencial, en el qual s'hi desenvoluparen activitats complexes que comportaren les tasques essencials de reproducció del grup. Aquesta forma d'antropització de l'espai s'ha constatat, almenys, a l'extrem nord-est de l'àrea considerada; àrea on es localitzen aquelles cales en les que ha aparegut més material arqueològic, la majoria en estratigrafia.

En la resta de l'àrea treballada, tant en la prospecció superficial com en l'excavació en profunditat, s'ha pogut documentar una densitat de material menor que en l'àrea que nosaltres considerem com a referencial, sense observar-se zones concretes. El fet d'haver-se reduït la presència de BN i BN1G, pot ser un clar indicador d'espais perifèrics als centres referencials. No obstant, com ja hem remarcat amb anterioritat, tot el Pla de la Jueria presenta clares evidències, en menor o major grau, d'activitat

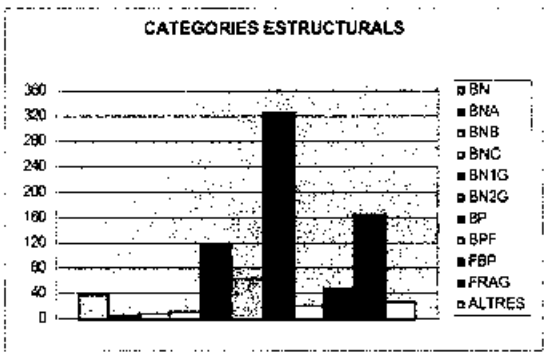

fig. 4. Representació de les categories estructurals

	BP	FRAG	BN1G	BN2G	FBP	BN
Quars	218	131	91	50	47	17
Pòrfir	76	10	16	11	14	15
Quarsita	13	3	1	2	4	2
Altres	20	22	8	3	5	36
TOTAL	327	166	116	66	70	70

fig. 5. Relació de les diferents matèries primeres amb les categories estructurals del SLA.

antròpica, amb el que es pot inferir un ús extensiu del territori.

Així hi tot, només és en l'espai referencial on es detecta una reiteració en la forma d'ocupació i estructuració de l'espai històric. És en l'única àrea on d'una manera clara apareix material arqueològic en tota la seva seqüència estratigràfica, mentre que en la resta del territori només apareix material en alguns dels seus nivells. Això ens indica que en l'espai referencial hi ha una ocupació reiterada, mentre que en els espais perifèrics només es dóna puntualment, corresponent al període d'ocupació més intensa, aquella que es dóna amb la formació del nivell 4, que per altre banda és el nivell arqueològic més ric en quantitat de material antròpic.

L'espai antropitzat en tot moment durant el Pleistocè es compon de centres altament complexos i generalistes, referencials, i d'altres de molt especialitzats, secundaris o puntuals (Carbonell 1985; Carbonell, *et alii.* 1985; Carbonell, *et alii* 1995; Sala, *et alii* 1996). A la Jueria, el que domina sense tenir en compte l'espai referencial és una actuació secundària i puntual, ja que en termes generals la superfície del Pla, d'uns 50.000 m_, és comparablement gran a la superfície de l'espai referencial. Tenint en compte aquestes dades no es pot considerar tot el Pla com un espai referencial, però si com una àrea d'actuació secundària. Només en un punt i en un moment relativament llarg va haver una ocupació diacrònica subjecte de l'actuació intensa d'un grup humà a la riba del Ter.

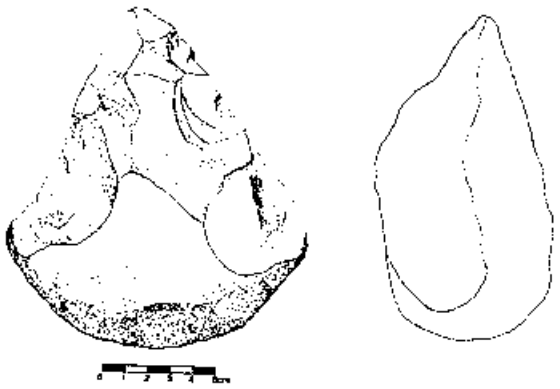

fig. 6. BN1GC en pòrfir

EL MAS D'ÈPOCA BAIX MEDIEVAL

L'edifici medieval descobert en la part sud-est del Pla de La Jueria, a 300 metres a l'oest de l'actual mas, té una superfície de 350m² i una cronologia donada per la ceràmica trobada *in situ* (grisa catalana, reflex daurat, verd i manganès) que aniria del 1470 al 1530, encara que per la ceràmica de tisa blava que vàrem trobar podem dir que el mas perdurà fins la segona meitat del segle XVI, quan definitivament s'abandonà i es començà la construcció de l'actual mas.

L'antic mas consta de dos cossos, cosa freqüent a les comarques gironines durant els segles XIV, XV i XVI, coincidint en aquest últim segle amb els masos de tres cossos (Danés, 1930). Pel que fa al seu estat de conservació (Fig. 8), només s'ha conservat part del mur perimetral i part de l'enllosat de la planta baixa, on s'ha pogut establir dues grans habitacions paral·leles i orientades al nord que podrien estar reservades pel bestiar, ja que aquí s'han trobat restes de fauna domèstica. Les altres estances documentades serien més petites i situades al nord de les dues grans habitacions. S'ha preservat l'entrada al mas, que es troba situa-

da a la part est de la construcció i es distingeix per una gran llosa decorada en la part que dóna al carrer per petits fragments de pissarra recoberts de calç. La planta superior no s'ha conservat, que és on es desenvolupà la vida quotidiana. Cal esmentar que l'extracció de terres en aquesta zona va provocar la destrucció parcial de la construcció en la seva part septentrional.

Pel que fa a la documentació trobada sobre aquest mas, el primer escrit no té una datació concreta, però s'emmarca entre els anys 1462 i 1466. En aquest document s'informa de la subhasta de la Borna Oliba de la Parròquia de Rufí, sent aquest un dels noms que es donaven a la Parròquia de Domeny. Es creu que Borna equival a *borda* i, per tant, estaríem parlant d'una casa de camp, on viurien els treballadors i es guardarien les eines de conreu i part de la collita (Calzada, 1986). Per documentació posterior es sap que el bisbe Joan Margarit es va quedar amb aquest mas, i que el conreu de terres es posà a mans d'un joher o masover, d'aquí el nom actual. Amb l'adquisició del mas per part del bisbe i l'ajuda de la Mitra, aquest passà a ser una masoveria important, tenint cabuda el masover i l'amo. Altres documents informen també que la Joheria fou la residència estiuenca dels bisbes de Girona.

En un futur es vol continuar amb l'excavació del mas medieval, ja que aquest va ser delimitat però no es va poder excavar en la seva totalitat. Per tant, els treballs futurs ajudaran a completar la informació que ara disposem sobre el mas de La Jueria.

DISCUSSIÓ I CONCLUSIONS

Pel que fa a La Jueria paleolítica, s'han pogut recuperar objectes configurats de gran format, i tots ells estan elaborats sobre pòrfir. La inexistència d'aquests tipus d'objectes en quars reforça la hipòtesi de la duplicitat i l'especialització en l'ús dels materials lítics, fet constitutiu dels sistemes tècnics des del desenvolupament del Mode Tècnic 2. El model de configuració més comú és l'unifacial parcial, tot buscant la major eficàcia possible en feines de força, la qual cosa suposa una especialització. Per la seva part, els objectes de segona generació presenten com a model de configuració dominant les vores continues amb retoc marginal i poc profund, demostrant en aquest cas la poca especialització d'aquesta modalitat, que està relacionada generalment amb el revifament d'un tall potent i resistent a l'objecte.

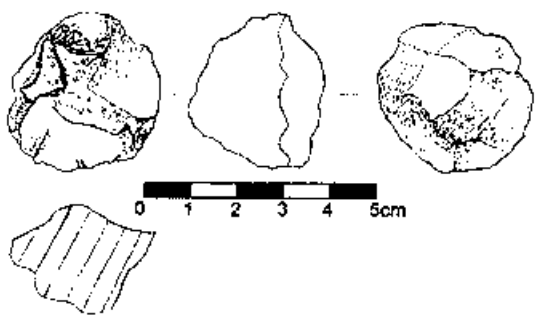

fig. 7. BN1GE en quars

Les formes d'explotació (talla levallois) i la poca incidència de temes operatius estandarditzats (unifacial parcial) sobre grans matrius sembla indicar un sistema operatiu amb estratègies de Mode Tècnic 3. No obstant, certs aspectes ens indicarien que podríem estar davant d'unes estratègies tècniques de transició, on conviurien aquestes amb estratègies típiques i ben establertes del mode anterior. En definitiva, no podem afirmar amb rotunditat que estiguem plenament dins d'un sistema operatiu típic de Mode 3, més aviat sembla que l'ús d'un determinat sistema operatiu respondria a les necessitats del moment.

En relació a La Jueria baix medieval i a falta de l'excavació en extensió, val a dir, que sent datada per la ceràmica trobada, ens situa cronològicament entre 1470 i 1530, encara que per la ceràmica de tisa blava podem acostar-nos a finals de 1570, moment d'abandó del mas. Tenint en compte la construcció de l'actual mas de La Joheria, que data de meitats del segle XVI, i l'estructura del mas trobat, de dos cossos, típicament del segle XV-XVI per a la província de Girona, ens fa pensar que podríem estar davant d'aquella Joheria que cita la documentació més antiga.

En definitiva i a mode de conclusió, ens trobem davant una petita mostra de la documentació que pot haver-hi i de la informació que es pot extreure, i que per tant, cal ser cautelosos alhora de definir aquesta construcció d'època medieval, sent necessari i indispensable un treball més profund sobre el bisbe Joan Margarit i les seves propietats.

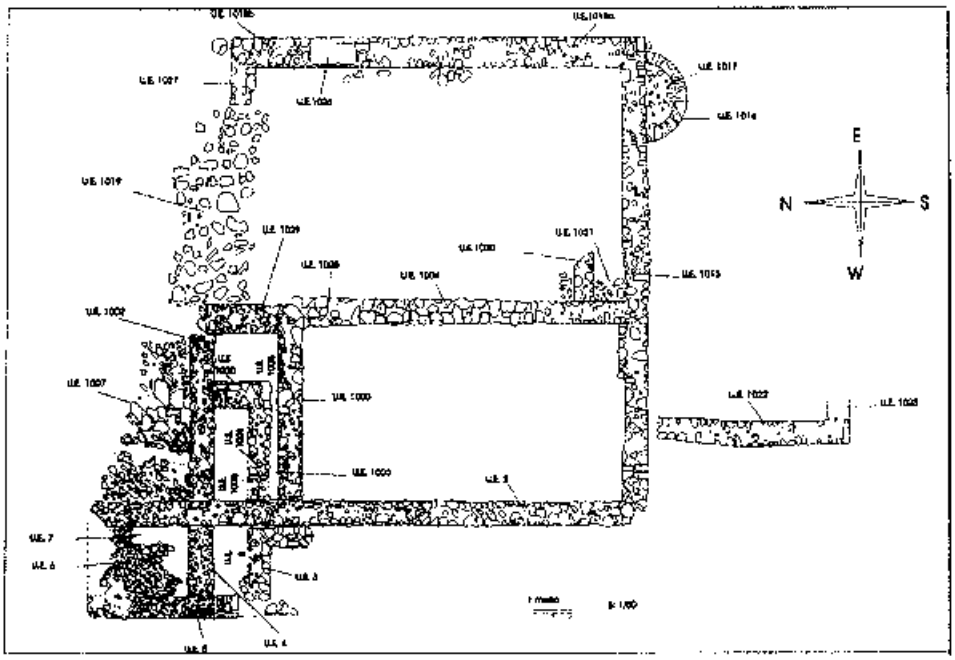

fig. 8 . Planta del mas de La Jueria.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

CALZADA OLIVERAS, J. 1986, *Sant Gregori. Fulls d'història de la parròquia i del poble*. Ed. Ajuntament de Sant Gregori.

CARBONELL, E., GUILDBAUD, M., MORA, R. 1983, "Utilización de la lógica analítica para el estudio de tecno-complejos de cantos tallados", *Cahier noir*, **1**, pàg. 3-64.

CARBONELL, E. 1985, *Méthode d'analyse appliquée aux industries lithiques des gisements du Pleistocène Moyen du Massif de Montgrí (Catalunya, Espagne)*, Inèdit, Institut de Paléontologie Humaine. Paris, Université de Paris VI.

CARBONELL, E., MORA, R. 1985, "Cadena operativa "Achelense" en Catalunya". *I Reunión del Cuaternario Ibérico*, Lisboa, G.E.T.C.-G.T.P.E.Q.

CARBONELL, E., MOSQUERA, M., OLLÉ, A., RODRÍGUEZ, X.P., SALA, R., VAQUERO, M., VERGÈS, J.M. 1992, "New elements of the Logical analytic System", *Cahier noir*, **6**, pàg. 3-61.

CARBONELL, E., GIRALT, S., MÁRQUEZ, B., MARTÍN, A., MOSQUERA, M., OLLÉ, A., RODRÍGUEZ, X.P, SALA, R., VAQUERO, M., VERGÈS, J.M., ZARAGOZA, J. 1995, "The lithotechnical assemblage of the Sierra de Atapuerca in the frame of the European Middle PLeistocene", *Human Evolution in Europe and the atapuerca Evidence*. J.M Bermúdez, J.L Arsuaga i E. Carbonell (ed). Valladolid, Junta de Castilla y León. **2**: 445-533.

DANÉS, J. 1930, *Estudi de la masia catalana*, Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya,pp. 271-281.

GIRALT, S., VALLVERDÚ, J., SALA, R. , RODRÍGUEZ, X.P. 1995, Cronoestratigrafia i paleoclimatologia de l'ocupació humana a la vall mitjana del Ter al pleistocè mitjà i superior inicial. *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis. Anys 1991-1993*. Editat per Agustí, B., Burch, J. i Merino, J. Sèrie monogràfica, 16. Centre d'investigacions arqueològiques (Girona)

LEWIS, C., ALDRIGE, S., ASMERON, Y. 1998, "Neogene astensophere derived volcanism in noreast Sapin: constraints on the geodinamic evolution of the western Mediterranean sea"

SALA, R., CARBONELL, E., BOJ, I. 1996, Two Technological Strategies in the Acheulian Assemblages of the North- Eastern Iberian Peninsula. *Non- Flint Stone Tools and the Paleolithic Occupation of the Iberian Peninsula.* N. Moloney, L. Raposo i M. Santonja (ed). BAR International Series 649: 97-106. Oxford, Tempus Reparatum.

SALA, R., AULINES, A., CANALS, A., GARCÍA-ANTON, M.D., GARCÍA, J., MaARTÍNEZ, K., PUJADES, A. 1999, Domeny Industrial. Memòria de la intervenció arqueològica. Campanya de 1999. Tarragona.

SALA, R., GARCÍA, J., MARTÍNEZ, K., PUJADES, A. 2000, Un nou jaciment del Pleistocè mitjà a la vall mitjana del Ter, Domeny Industrial. *V Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot.

PALLÍ, Ll. 1976, Morfolitologia de las terrazas del Ter en Girona. *Anales de la Sección de Ciencias del Colegio Universitario de Girona*, V.1.

PUJADES, A. inèdita, *Caracterització i datació dels volcans de la vall de Llémena i de la Crosa de Sant Dalmai.* Memòria de Beca Patronat Eiximenis de Ciències Naturals 1998. Diputació de Girona.

II CAMPANYA D'EXCAVACIONS (SETEMBRE DE 2003) AL JACIMENT DEL PLISTOCÈ SUPERIOR DE LA BALMA DE LA XEMENEIA (AMER, LA SELVA)

Albert AULINES **Ethel ALLUÉ** **Clara ALONSO** **Judit BOSCH**

Amèlia BARGALLÓ **Maria CARBAJALES** **Gerard CAMPENY** **Joana GABUCIO**

Marisol GARCIA **Joan GARCIA** **Isabel MARTÍNEZ** **Kenneth MARTÍNEZ**

Marcel MATARODONA **Robert SALA** **Palmira SALADIÉ** **Policarpo SÁNCHEZ**

Núria RODRÍGUEZ **Pep VALLVERDÚ** **Maia WEISMAN**

SÍNTESI

L'Associació Arqueològica de Girona i la Universitat de Tarragona van dur a terme durant la primera quinzena de setembre de 2003 la II Campanya d'excavacions al jaciment del plistocè superior de la Balma de la Xemeneia (Amer). En aquesta intervenció es van recuperar diferents registres arqueològics (la indústria lítica i la fauna són els més ben representats). Els atributs tècnics de la indústria lítica permeten plantejar la presència d'homínids a la Balma durant dos períodes diferents del paleolític: el superior (Homo sapiens) i el mitjà (Homo neandertalensis). Les restes d'animals fossilitzats (sobretot, cavalls i cérvols) presenten senyals evidents d'origen antròpic: marques de tall, incisions i fractures. Aquestes característiques, juntament amb la situació del jaciment (enmig dels imponents cingles de Sant Roc) suggereixen la hipòtesi que els homínids podrien haver practicat un tipus de caça peculiar i poc conegut a la península Ibèrica: la caça de cavalls tot despenyat-los des dels cingles. Paral·lelament a aquests treballs arqueològics, s'han dut a terme un seguit d'activitats d'ordre social per tal que els habitants més pròxims de la Balma s'identifiquin, participin i es responsabilitzin del seu Patrimoni.

ELS INICIS

L'inici de les excavacions a la Balma de la Xemeneia està estretament relacionat amb la incorporació, el març de 1998, de joves arqueòlegs gironins (aleshores estudiants d'Història) a l'Associació Arqueològica de Girona (Joan Abad, José Maria Bedoya (†), Josep Canal, Pere Canton, Enric Jiménez i Conxita Roca). A través de l'Associació es posen en contacte (gener de 1999) amb Eudald Carbonell i Robert Sala de la Universitat de Tarragona.

El contacte entre tres generacions d'arqueòlegs gironins i dues entitats amb una llarga trajectòria en el camp del paleolític permet plantejar nous treballs de recerca: Domeny (1999); Pla de l'Estany (1999-2002); Puig Marí (2001); Pla de la Jueria (2002) i Camp dels Ninots (2003). És en aquest context que ens plantegem, a partir

Àrea de prehistòria.Universitat de Tarragona. Plaça Imperial Tàrraco, 1, 43500 Tarragona

Associació Arqueològica de Girona. C/ Ferran Agulló, 3, 4r, 3r 17001 Girona

Telèfons i e-mail de contacte: 610 643 777 / ulines@prehistoria.urv.es

del setembre de 2001, emprendre excavacions sistemàtiques a la Balma de la Xemeneia.

Joan Abad ens explica com va localitzar la Balma de la Xemeneia la primavera de 1983:

"La segona visita, no exempta de dificultats, va comportar la localització de la Balma de la Xemeneia, anomenada així pel forat creat al límit de la cornisa calcària per un rierol en precipitar-se al buit. La sensació d'ofec, d'estar perduts i no poder sortir d'aquell infern verd, era aclaparadora. Vollem renunciar a la recerca. Estàvem decidits a sortir-ne just quan veiéssim algun canal que possibilités l'accés a la "superfície". Va ser llavors que ens vam adonar del forat –d'uns tres metres de diàmetre- que hi havia al perfil superior, semblant a una xemeneia. Feia poc que havia plogut, i encara l'aigua saltava al buit. El lloc permetia fer un recés, atesa l'amplitud de la lleixa calcària. Llavors, d'esquena al paisatge, vam començar a resseguir la base del cingle, adonant-nos de la presència d'una ascla de quars cimentada en un dels blocs caiguts. La mirada de seguida va anar a l'encontre del lloc on podia haver-se desprès el bloc. Va ser llavors quan un molar de cavall va cridar la nostra atenció. Formava part d'un paquet de sediments situats en un pla vertical, formant un angle recte amb la base del cingle. Al cap d'una estona, no exempta d'una gran excitació, havíem localitzat dos molars de cavall, la secció d'un os de grans dimensions, altres mostres d'indústria lítica, un nucli de pòrfir i el que semblaven carbons. Així, s'havia confirmat la hipòtesi de treball. El model de Solutré, encara que a molt petita escala, també era possible a la cinglera de St. Roc". (Abad i Aulines, 2003c: 9-10).

Una vegada localitzat el jaciment, es va posar en contacte amb professionals de l'arqueologia. Però, el context general de la investigació prehistòrica al Principat els anys vuitanta i principis dels noranta (Carbonell *et al.*, 1992: Estévez i Vila, 1999) i, sobretot, les dificultats del lloc on s'ubica el jaciment, el seu accés, bàsicament, van impossibilitar emprendre-hi excavacions arqueològiques en aquells moments.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA

La Balma de la Xemeneia està situada en l'entorn natural dels cingles de Sant Roc, un vèrtex on coincideixen La Selva, La Garrotxa i el Gironès. Forma part del terme municipal d'Amer (La Selva). Sobre la quadrícula UTM avarca la línia 4651731 nord i la 0470792 est. El jaciment s'anomena així perquè està situat a sota d'una enorme bretxa oberta verticalment per la calcària i que pren la forma d'una xemeneia allargada –uns vint metres- en posició d'embut, la qual permet veure, des de terra estant, el cel. Segons Joan Garangou (*com. pers.*), veí del cingle de Sant Roc, el topònim original de la "xemeneia" és "El Botern" (és a dir, "tub per on circula l'aire calent".

HISTÒRIA DE LES INVESTIGACIONS ALS CINGLES DE SANT ROC I A LA BALMA DE LA XEMENEIA

1981

Àngel Bosch i Miquel Vilaró localitzen el Cau Negre de Sant Roc (jaciment del Bronze).
Jordi Barris localitza Santa Elena I.
30/5: Eudald Carbonell, Enric Jiménez i Joan Abad (de l'Associació Arqueològica de Girona). visiten Santa Elena I acompanyats per Jordi Barris.
19/12: L'A. A. G. localitza Santa Elena II.

1982

16/1: L'A. A. G. localitza Santa Elena III.
Jordi Barris publica a *Excursionisme* el primer treball sobre Santa Elena I.

1983

Santi Serra i Joan Abad publiquen al *Butlletí nº 3 de l'A.A.G.* les seves experiències de la recerca arqueològica a la muntanya del Grony. Joan Abad localitza un nou jaciment, *in situ*, amb fauna i indústria lítica, a la vessant sud de la cinglera de Sant Roc i que anomena Balma de la Xemeneia.

1985

Eudad Carbonell (aleshores president del C.R.P.E.S.) i Josep Canal (fundador de l'A.A.G.) visiten la Balma de la Xemeneia acompanyats pel seu descobridor (Joan Abad).

1987

Fi de la recerca sistemàtica als cingles de Sant Roc part de l'A.A.G: en total s'han enregistrat dotze estacions.

1989

Publicació del *Catalunya Paleolítica* (Canal & Carbonell).
Esteve Verdaguer publica a *Plecs de la vall de Llémena* un monogràfic sobre la prehistòria a la Vall de Llémena.
Àngel Bosch i Assumpció Toledo publiquen a *Cypsela* un treball sobre el Cau Negre de Sant Roc.

1998

24/3: Estudiants d'Història i membres fundadors de l'olotina Associació d'Amics de l'Arqueologia, les Arts i les Lletres -4A- (J.G. i A.A.) s'adrecen a l'Associació Arqueològica de Girona amb l'objectiu de participar en l'estudi del paleolític a les nostres comarques.

2000

7/1: Joan Abad acompanya a la Balma de la Xemeneia als membres de l'A.A.G. (Albert Aulines i Gerard Roca) i de la U.R.V (Robert Sala, Joan Garcia, Kenneth Martínez, Dolores Garcia-Anton i Isabel Boj).

2001

Gener/Juny: Membres de l'A.A.G (J.A. i A.A.) realitzen múltiples sortides de camp per planificar un projecte de recerca a la vall mitjana del Ter.
Abril/Maig: Primers contactes amb el Servei d'Arqueologia pel projecte del Ter (24/4, 2/5, 8/5, 15/5).
Juny: Presentació del projecte: "*Evolució del poblament plistocè a la vall mitjana del Ter.*"
17-30/9: Primer sondeig arqueològic.
Primera referència escrita sobre la Balma de la Xemeneia: *Quadern de treball de l'A.A.G.*, número 10.

2002

18-30/3: I Campanya d'excavacions programades
10/5: Presentació de la Balma de la Xemeneia a les VI Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona
12/5: Visita d'Eudald Carbonell, el punt de vista positiu del qual ens anima a continuar la recerca.
18/7: Visita de Montserrat Mataró, el mateix dia que aprofitem per ensenyar-li un nou jaciment del paleolític inferior localitzat al Pla de la Jueria (Sant Gregori).
Octubre-desembre: Segon sondeig arqueològic
Novembre: Tallers de prehistòria i visites guiades a la Xemeneia pels estudiants de l'Institut d'Amer.
17/11: Demostració de prehistòria a la plaça major d'Amer (encesa de foc, fabricació d'eines, esquarterament d'un xai).

2003

3/5: Primera visita del Grup Excursionista Esquetlles.
12/5: Tallers de prehistòria a l'Escola Pública d'Amer.
1-14/9: II Campanya d'excavacions programades.
15/11: I Caminada Popular a la Balma de la Xemeneia.

2004

21/2: Reunió de treball: programa pel 2004.
4/6: VII Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona (La Bisbal d'Empordà).
30/8-12-9: III Campanya d'excavacions

Tota la informació, detallada, sobre els inicis de la investigació a la Balma de la Xemeneia es pot consultar als números 6 i 7 de la Revista Amera i al Quadern de treball número 12 de l'Associació Arqueològica de Girona.

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES

Tot i ser descoberta l'any 1983, no va ser fins el 2001 que des de l'A.A.G. i U.R.V. ens vam plantejar intervenir a la Balma de la Xemeneia, en el marc del projecte "*Evolució del poblament plistocè a la vall mitjana del Ter*". Fins avui (març de 2004) hi hem dut a terme dos sondeigs (setembre de 2001 i tardor de 2002) i dues campanyes (març de 2002 i setembre de 2003).

PRIMER SONDEIG ARQUEOLÒGIC (2001)

Es va dur a terme entre el 18 i el 30 de setembre i hi van participar els arqueòlegs/gues: A.Aulines, P.Barceló, G.Campeny, I.Martínez, M.Matarrodona, P.Sánchez i C.Yañez. Els treballs arqueològics van consistir, únicament, en tasques de neteja davant el tall estratigràfic on Joan Abad havia localitzat les restes lítiques i faunístiques, a partir de la hipòtesi que també en el subsòl podia haver-hi restes arqueològiques. Amb aquesta incertitud inicial

vam emprendre una aventura que encara no sabíem on es portaria.

PRIMERA CAMPANYA D'EXCAVACIONS (2002)

Realitzada del 18 al 30 de març i hi van participar els arqueòlegs/gues: E.Allué, D.Aparicio, A.Arbonés, A.Aulines, P.Barceló, A.Bargalló, G.Campeny, S.Cocaita, R.Casellas, V.Dávila, D.Domingo, J.Gabucio, J.Garcia P.García, M.Lázaro, J.López I.Martínez, K.Martínez M.Matarrodona, M.Montmajor, P.Saladié, P.Sánchez, D.Valea, A.Velasco, J.Vilalta i J.Vallverdú. La meitat de la campanya va estar dedicada a tasques de neteja. L'altre meitat, a tasques pròpiament arqueològiques: instal·lació de la quadrícula aèria, planimetria, topografia i excavació. Per primera vegada van aparèixer i es van recollir materials arqueològics (lítica i fauna) localitzats al subsòl, tots pertanyents al nivell 1 o superficial.

SEGON SONDEIG ARQUEOLÒGIC (2002)

El sondeig va estar realitzat per J.Abad i A.Aulines durant la tardor. Puntualment van rebre el suport d'A.Arbonés, P.Barceló, A.Bargalló, J.Gabucio, J.Garcia, R.Pujades, i M.Montmajor. Al llarg de tots els dissabtes, d'octubre a desembre, despuntant el dia, enfilàvem el costerut camí de la Balma amb la ferma convicció que sota la gran caiguda de blocs, el registre arqueològic restava intacte, ben conservat, i no pas erosionat o dispers, com a primer cop d'ull semblava. Per sondejar aquesta hipòtesi vam realitzar dues cates. Al principi, els resultats eren descoratjadors, però a mitjans desembre, i poc abans que el permís expirés, havíem posat al descobert tres nivells amb restes arqueològiques, d'un dos metres de potència, els quals es distingeixen a simple vista per la seva marcada coloració: negre (holocè), marró clar i vermell (plistocè superior) (Abad i Aulines, 2003c i 2003f).

LA SEGONA CAMPANYA D'EXCAVACIONS (2003)

Es va dur a terme la primera quinzena de setembre i hi van participar els arqueòlegs/gues: C.Alonso, A.Aulines, J.Bosch, A.Bargalló, M.Carbajales, G.Campeny, J.Gabucio, M.Garcia, M.Matarodona, P.Saladié, N.Rodríguez, P.Vallverdú i M.Weisman. I, puntualment, E.Allué, J.Garcia, J.Martínez, P.Sánchez i A.Solé. Els treballs van consistir en l'ampliació de l'àrea d'excavació en direcció oest respecte les dues cates obertes en el sondeig de tardor de 2002. En tot moment van aparèixer materials arqueològics (lítica i fauna, bàsicament) en els tres nivells identificats (nivells 1, 2a, 2b i 3). Se'ns fa evident que l'àrea del jaciment pot ser molt extensa: faran falta unes quantes campanyes per delimitar l'extensió real del jaciment.

EVIDÈNCIES ARQUEOLÒGIQUES

Les evidències arqueològiques no són molt abundants, però sí molt significatives per la seva varietat: les paleontològiques i les lítiques són les més abundants, però, també hi ha –encara que molt escasses- carbons, malacologia, sedimentològiques, blocs cremats i ceràmica (taula 1).

INDÚSTRIA LÍTICA

Les evidències lítiques coordenades són 75. El

	Evidència arqueològica							
Nivell	Lítica	Paleontològica	Carbó	Malacologia	Sedimentològica	Bloc cremats	Ceràmica	TOTAL
1	1 (1,1%)	90 (96,7%)	0	0	0	0	2 (2,2%)	93 (30,2%)
2a	22 (27,8%)	53 (67%)	1 (1,3%)	0	0	2 (2,6%)	1 (1,3%)	79 (25,6%)
2b	42 (35,6%)	74 (62,8%)	0	1 (0,8%)	1 (0,8%)	0	0	118 (38,3%)
3	10 (55,6%)	8(44,4%)	0	0	0	0	0	18 (5,9%)
TOTAL	75 (24,5%)	225 (73,1%)	1 (0,3%)	1 (0,3%)	1 (0,3%)	2 (0,6%)	3 (0,9%)	308 (100%)

Taula 1. Distribució de les evidències arqueològiques en els nivells arqueològics excavats durant l'excavació de 2003 a la Balma de la Xemeneia.

nivell on han aparegut més restes lítiques és el 2b (42 efectius, 56%), seguit del nivell 2a (22, 29,3%), del nivell 3 (13,3%) i el nivell 1 (amb un sol instrument, 1,3%). Els quadres S34 i T34 del nivell 2b és on s'ha concentrat el major nombre d'efectius: 12 (16%) i 16 (21,3%), respectivament.

A nivell de matèries primeres predominen dos materials sobre la resta: el quars és el material més freqüent (46 restes, 61,3%) seguit del sílex (22, 29,3%). La resta de materials són, de moment, poc representats: pórfir, quarsita, cristall de roca, corniana i lidita. Quan a les categories estructurals, hi ha un clar predomini de les Bases Positives (de sílex i de quars). Algunes -poques- han estat posteriorment transformades en BN2G (rascadores i denticulats). La presència de BN1G és pràcticament nul·la. Cal esmentar la majoria del material és de petit tamany (entre 2,5 i 3,5 centímetres) i que a vegades és fa difícil caracteritzar el suport de les BP. No hi ha un retoc predominant en les BP, però, és suggestiu la presència de retocs plans en algunes peces. Durant la campanya de 2002 ja es va localitzar una punta amb la tècnica del retoc pla, així com algunes BPs trencades amb aquesta mateixa tècnica.

Les característiques (morfologia, matèria primera i atributs tècnics) de la indústria lítica permeten plantejar que ens trobem davant de dos períodes diferents del paleolític: Un primer grup, el més nombrós, el formarien aquells útils –generalment de petit tamany- fabricats amb sílex. Per comparació amb d'altres jaciments, se sap que aquests instruments són freqüents a les comarques gironines a partir del paleolític superior coincidint amb l'arribada d'*Homo sapiens*. Per contra, les eines de l'altre grup aprofiten bàsicament les roques locals (el quars, la quarsita, el pòrfir o la corniana), solen ser d'una mida més gran i, probablement, s'associïn a *Homo neandertalensis*. La localització *in situ* d'aquest tipus d'eines durant l'excavació d'aquest any reforça la nostra hipòtesi inicial, en què plantejàvem aquesta possibilitat.

En resum, el material lític recuperat a la Balma és el testimoni de l'activitat de l'home anatòmicament modern en varis moments durant el paleolític superior i, possiblement, també de l'home de neandertal durant el paleolític mitjà.

EVIDÈNCIES FAUNÍSTIQUES

Les excavacions arqueològiques realitzades fins el 2003 a la Balma de la Xemeneia han proporcionat 225 restes faunístiques (90 del nivell 1; 53, del nivell 2a; 74 del nivell 2b i 8 del nivell 3), de les quals 38 (16,8%) han estat identificades anatòmica i taxonòmicament (taula 2).

El procés d'anàlisi teòrico-metodològic per a l'estudi de la fauna és el que habitualment desenvolupa el Grup de Recerca d'Autocologia Humana del Quaternari de la U.R.V. en els jaciments paleolítics on intervé (Carbonell, coord. 2002).

En alguns casos, l'atribució taxonòmica concreta s'ha vist dificultada per característiques pròpies del conjunt faunístic (l'elevat grau de fragmentació, l'elevat nombre d'elements pertanyents a individus immadurs) així com pel fet que determinats elements anatòmics presenten força dificultat en la seva atribució específica. Per aquests casos en què no ha estat possible donar una atribució taxonòmica concreta s'ha creat una sèrie de categories per talles de pes (talla gran, talla mitjana, talla petita). Respecte l'anàlisi tafonòmic, s'ha realitzat sense tenir en compte l'adscripció estratigràfica de les restes perquè aquestes es presenten molt homogeneïment.

Com es pot observar en la taula 2, en la fauna de la Balma de la Xemeneia hi ha un predomini de dos taxons: Èquids i Cèrvids, la presència dels quals varia quantitativament entre els diferents nivells. Tots dos taxons pertanyen a ecosistemes plana oberta. Les modificacions d'origen biològic més importants corresponen a les alteracions produïdes pels homínids, les quals han estat detectades per tres tipus d'evidències: marques de tall, fracturació i cremació. No s'ha localitzat cap resta modificada per altres agents acumuladors (carnívors, desplaçament per aigua o rosegadors), però, la majoria de restes presenten vermiculacions produïdes per les arrels (modernes, sobretot) que han pogut bioturbar el material. Les restes pertanyents al taxó Lèporids no presenten evidències d'activitat antròpica, per la qual cosa, la seva presència a la Balma pot ser producte d'intrusions posteriors a les antròpiques o que hagin estat acumulades pels homínids.

	ÈQUIDS				CÈRVIDS				LEPÒRIDS				MELES				MICRO-FAUNA				TALLA GRAN				TALLA MITJANA				TALLA PETITA				INDETER.				TOTALS				
	1	2a	2b	3	1	2a	2b	3	1	2a	2b	3	1	2a	2b	3	1	2a	2b	3	1	2a	2b	3	1	2a	2b	3	1	2a	2b	3	1	2a	2b	3	1	2a	2b	3	
Crani							2																																2				2
Maxil·lar											1																												1				1
Mandíbula																			2																				2				2
Dents	3	1	1	1			2								1																						3	1	4	1	9
Húmer	1	3																																			1	3			4
Radi-Ulna	1						1																														1		1		2
Coxal											1																												1	1	2
Fèmur	1							1			1																										1		1		2
Patella		1																																				1			1
Tíbia	1								1																												2				2
Tarsals																																						1	1		2
Metatarsos		1			1		2				1																										1		3		4
Metàpods							1				1																												1			1
Sesamoideus		2			1																																1	2			3
Falanges		3							1																												1	3			4
Ossos llargs																			1		29	24	11		11	6	23	6	1		2			1			41	31	37	6	115
Ossos plans																						1	1		1								1	1	1		2	2	2		6
Indeter.																																	36	9	18		36	9	18		63
TOTAL	7	11	1	1	2	_	8	1	2	_	5	_	_	_	1	_	_	_	3	_	29	25	12	_	12	6	23	6	1	_	2	_	37	11	19	_	90	53	74	8	225

Taula 2. Representació de les parts esquelètiques per taxons identificats en els nivells excavats durant la campanya de 2003 a la Balma de la Xemeneia (Anàlisi realitzat per Gerard Campeny i Palmira Saldiè, febrer de 2004)

En conjunt, les diferents alteracions localitzades en els ossos, reflecteixen un aprofitament càrnic i del moll dels ossos per part dels homínids: l'elevat grau de fracturació indica que es dóna un aprofitament íntegre dels animals. Tot i que en molts ossos no s'ha pogut determinar l'agent de fracturació, sí s'ha pogut determinar -a partir de les morfologies dels plans de fractura, generalment oblics i suaus- que la fragmentació s'ha realitzat quan els ossos encara estaven frescs. Si tenim en compte que l'agent que ha actuat amb més força en els diferents nivells arqueològics són els homínids, és probable que aquestes fracturacions no determinades siguin també d'origen antròpic. En definitiva, l'anàlisi taxonòmic i tafonòmic realitzat fins avui a la Balma ens permet afirmar -tot i que les restes no siguí molt nombroses- que l'únic agent acumulador que ha actuat en aquests nivells és l'antròpic, explotant de manera direccional dos taxons principals (Èquids i Cèrvids), els quals són processats íntegrament.

fig. 1. La caça de cavalls tot despenyant-los des dalt d'un cingle és un tècnica ben documentada en diferents jaciments prehistòrics europeus, però, no a les comarques gironines: a Solutré (França), per exemple, s'han recuperat més de deu mil cavalls morts a partir d'aquesta tècnica de caça. Partint del model de Solutré vam plantejar la hipòtesi que als cingles de Sant Roc, on el paisatge és idèntic, també s'hauria pogut produït una tècnica de caça similar. Les restes fòssils recuperades en la campanya d'excavació d'aquest 2003 a la Balma de la Xemeneia apunten cap a aquesta hipòtesi de treball. Dibuix de Jordi Fernández.

DATACIONS RADIOMÈTRIQUES

Un dels objectius de la campanya de 2003 era sondejar la viabilitat d'extreure mostres per a obtenir datacions radiomètriques. Actualment (març de 2004) estan en curs dos tipus de datacions: A) Datació per AMS d'una resta paleontològica: Al gener de 2004 vam enviar als laboratoris de Beta Analitics (Estats Units) un os cremat aparegut en del nivell 2b per ser sotmès a proves de datació radiomètrica pel sistema AMS. B) Datació per Urani/Thori d'una crosta estalagmítica: Durant la campanya vam extreure de la bretxa calcària un mostra de carbonats pel seu anàlisi. A finals de 2003 Pep Vallverdú es va posar en contacte i va proposar aquesta tasca a James Bischoff (especialista en datacions radiomètriques de jaciments de la Península Ibèrica).

HIPÒTESI PALEOECOSOCIAL

El descobriment de la Balma de la Xemeneia, l'any 1983, va ser el resultat de dues hipòtesis de treball prèvies. Primera: la recerca damunt el pla dels cingles de Sant Roc iniciats per Jordi Barris a principis dels vuitanta i continuats per l'A.A.G. havia posat de manifest l'existència d'ocupacions neandertalianes a l'aire lliure. Era lògic pensar que també n'hi podia haver *in situ* a la base de la cinglera calcària. Segona: en un jaciment francès esmentat constantment per la bibliografia (Solutré) s'havien documentat més de deu mil cavalls morts en ser despenyats des dalt d'un cingle pels homínids. No era improbable que als cingles de Sant Roc, on el paisatge és idèntic, també s'hagués produït una tècnica de caça similar.

L'excavació d'aquest any ens ha proporcionat les primeres dades analítiques per plantejar una primera hipòtesi paleoecosocial: els homínids dels cingles de Sant Roc utilitzaven un tècnica de caça peculiar que consistia en despenyar els cavalls des del cingle (fig. 1). A la Balma de la Xemeneia, situada enmig dels imponents cingles de Sant Roc, s'hi han conservat parts senceres del cavall (extremitats, peülles i molars), cosa que pot indicar que eren caçats en aquest lloc. Si els cavalls haguessin estat caçats a la plana, els homínids no s'haguessin emportat aquests parts; hagués estat un transport inútil. La presència de les parts senceres de l'animal, doncs, és una prova que els cavalls podrien ser despenyats des del cingle. La majoria de les restes estan cremades

i presenten clars senyals de fractures antròpiques (marques de tall i d'esquarterament sobre els ossos), la qual cosa significa que un cop caçats també serien consumits allà mateix.

EL CONTEXT: AIRE FRESC EN LA INVESTIGACIÓ PALEOLÍTICA GIRONINA

L'inici de les excavacions a la Balma de la Xemeneia s'ha produït en un moment òptim respecte l'estat actual de la investigació paleolítica a les comarques gironines: s'està produint una situació similar a la què tingué lloc durant la dècada dels setanta i principis dels vuitanta del segle XX. Aquests cicles són freqüents en la història de la investigació prehistòrica a nivell mundial i solen coincidir amb la incorporació de noves generacions en el procés d'investigació i amb l'inici de nous projectes de recerca (Gamble, 2002: 164). Els diferents treballs presentats en aquestes VII Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines són un exemple del bon moment en què es troba la investigació del paleolític a les comarques gironines a principis del segle XXI (fig. 2):

- Localització i excavació de nous jaciments: Montlleó (Prats i Sampsor), el Camp dels Ninots (Caldes de Malavella), el Pla de la Jueria (Sant Gregori), el Puig Marí (Maçanet de la Selva) i la Balma de la Xemeneia (Amer, La Selva).

- Represa de les investigacions en jaciments històrics: la Cova 120 (Sales de Lliercà).

- Continuïtat dels treballs en jaciments tradicionals: l'Arbreda (Serinyà) i a la Cova dels Ermitons (Sales de Lliercà).

Dins aquest context, pensem que la nostra activitat puntual a la Balma de la Xemeneia ha reportat un nou registre pel Patrimoni prehistòric de les comarques gironines: un nou capítol fins ara desconegut. Hem de pensar que els jaciments paleolítics gironins, localitzats en cavitats o abrics, fa molts anys que es coneixen: jaciments de Serinyà (finals del segle XIX); Cau del Duc (principis del segle XX); Ermitons (anys quaranta); la Cova 120 (principis dels vuitanta). La majoria d'aquests jaciments han sofert, al llarg de molts anys, tota mena d'actuacions,

Fig. 2. Mapa que representa els jaciments paleolítics més significatius localitzats a les comarques gironines pertanyents al plistocè superior (128.000-10.000 BP). Aquest període inclou dues etapes diferents del paleolític: el paleolític mitjà (fins fa uns 40.000 BP) i el paleolític superior (a partir de 40.000 BP). Les dades que disposem actualment (2004) sobre el paleolític mitjà i superior a les comarques gironines és la suma d'un llarg procés de recerca realitzat per diferents entitats i investigadors, l'inici del qual es remunta l'any 1866 amb la troballa de la Bora Gran d'en Carreras (Serinyà), que, alhora, és el primer jaciment paleolític descobert al Principat.

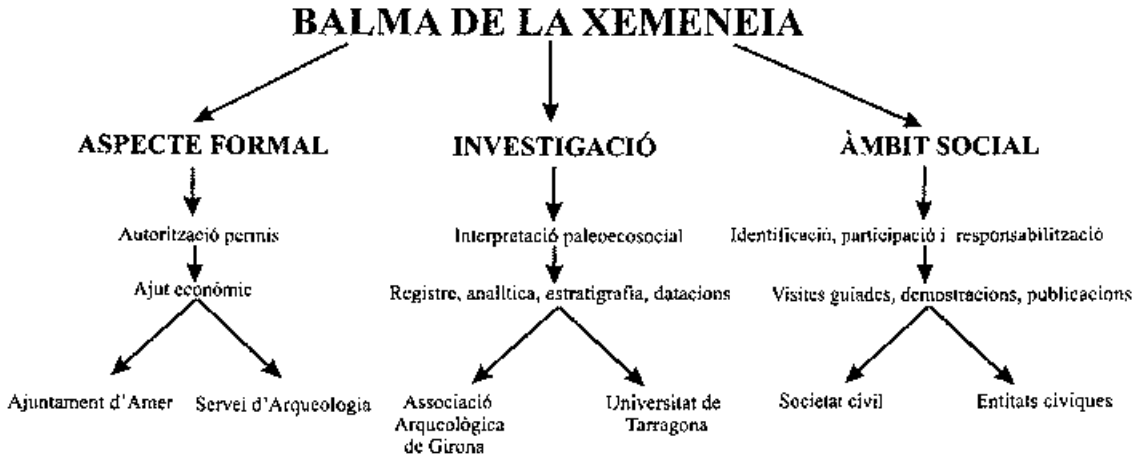

fig. 3. Organigrama que reflecteix els tres eixos bàsics de la intervenció arqueològica a la Balma de la Xemeneia. L'any 2001, en començar els treballs d'excavació, ens vam plantejar la necessitat de dissenyar un esquema que contemplés l'aspecte formal, la investigació i l'àmbit social des d'una òptica integral: que els tres àmbits fossin complementaris i es retroalimentessin. Avui, tres anys després, podem dir que hem pogut dur a la pràctica aquells propòsits (Abad i Aulines, 2003a – 2003f). És per això que, de cares a la continuïtat dels treballs, aquests tres aspectes continuaran essent els pilars fonamentals del nostre projecte a la Balma de la Xemeneia.

excavacions formals i espoliacions furtives. Però, avui, en tots ells, encara no s'ha dit l'última paraula. En resum, amb la descoberta de la Balma de la Xemeneia s'ha trencat una dinàmica històrica. Feia molts anys que al nostre territori no es localitzava un jaciment amb un potencial arqueològic tan interessant. Aire fresc, doncs, en el panorama actual de la prehistòria gironina.

LA PROPOSTA SOCIAL

Des dels inicis de les excavacions a la Balma (2001), un dels objectius ha estat combinar els resultats pròpiament científics amb l'interès que a nivell social pot generar un jaciment d'aquestes característiques. L'objectiu principal ha estat no solament difondre l'existència de les societats humans que, temps enrere, van ocupar els cingles de Sant Roc, sinó també que els habitants que actualment viuen a la Vall del Brugent s'identifiquin, participin i es responsabilitzin amb aquesta part el seu passat, del seu Patrimoni (fig. 3). En aquest treball no ens estendrem sobre aquesta qüestió, la qual es pot consultar a Abad i Aulines (2003a – 2003f).

CONTINUÏTAT EN ELS TREBALLS

La campanya de 2003 ha confirmat l'objectiu principal que ens va motivar a emprendre, l'any 2001, excavacions a la Balma de la Xemeneia: poder investigar de forma sistemàtica, amb perspectives a mitjà termini, amb continuïtat, sense presses, un jaciment paleolític a les nostres comarques i que, alhora, reunís unes certes condicions per ser rendible a nivell social.

L'inici de les excavacions ha estat possible perquè hem sumat esforços dues entitats històriques en la recerca del paleolític a les comarques gironines (l'A.A.G. i la U.R.V.) i també, després de molts anys, tres generacions d'arqueòlegs gironins.

A nivell científic, el fet que sigui possible continuar en la investigació ha provocat entre nosaltres una profunda reflexió teòrico-metodològica. Se'ns obren nous horitzons, noves il·lusions, noves perspectives de treball que, a partir de l'excavació de 2004, podrem començar a posar en pràctica i, poc a poc, anar consolidant un dinàmica de treball pròpia. Per posar en pràctica aquest objectiu científic, és lògic que partim del model aplicat a l'Abric Romaní (Capellades, Barcelona) i a la Gran Dolina d'Atapuerca (Burgos) perquè són els dos jaciments on ens hem format com a arqueòlegs: els treballs realitzats durant més de vint anys en aquests dos jaciments han influït, els últims

anys, a tota una generació de paleolitistes catalans - entre els quals els que ens responsabilitzem de la Balma de la Xemeneia- de la mateixa manera que, als anys setanta, el jaciment de la Cauna de l'Aragó (situat al Nord de Catalunya) va ser un referent als en aquells moments, com nosaltres avui, joves paleolitistes.

En definitiva, amb l'excavació de 2003 s'acaba una primera etapa d'investigacions a la Balma, la qual ha tingut un doble objectiu: confirmació de l'existència d'un jaciment arqueològic amb perspectives científiques a mitjà termini, d'una banda i, de l'altra, de rendiment social. És per aquesta raó que considerem que la II Campanya d'Excavacions ha significat el final d'una primera etapa d'intervencions (període 1983-2003), motiu pel qual hem redactat el primer treball monogràfic.

AGRAÏMENTS

Han estat moltes les persones i entitats que, d'una manera o altra, han participat en la primera etapa d'intervencions arqueològiques a la Balma de la Xemeneia (1983-2003). Pensem, però, que la decisió i l'actitud de tres persones concretes ha estat decisiva en aquesta primera etapa: la d'en Joan Abad, no només per haver localitzat i comunicat l'existència d'aquest jaciment sinó també perquè ens ha aconsellat i orientat en la recerca i, sobretot, perquè ha posat l'accent en la necessitat de la implicació de la base social respecte la Balma de la Xemeneia; la d'en Joan Güell, alcalde d'Amer, per prendre la decisió de recolzar, de la manera que ho ha fet, la nostra iniciativa de treball; i la d'en Félix Llobet (propietari dels terrenys on s'ubica el jaciment), per les facilitats que ens ha donat en tot moment per poder desenvolupar l'excavació.

Hem d'agrair, també, el suport de l'Ajuntament d'Amer (Jordi Fontàs, Josep Serrat, Josep Boades i Santi Sidera), del Grup Excursionista Esquetlles (Lluís Bosch, Carme Pujol, Carme Casacuberta i Pere Babot), del Grup d'Esplai "La Teranyina" (Xavier Castelló, Laura Feixes i Jordi Garangou), de l'arqueòloga Bibiana Agustí i de l'Eudald Carbonell i en Robert Sala (U.R.V.). Els membres de la històrica A.A.G. (Josep Canal, José María de Bedoya (†), Enric Jiménez, Pere Canton, Jordi Pibernat, Conchita Roca) han fet possible el contacte del grup humà que a partir de 1998 continuaria i intensificaria una part de la recerca del paleolític les comarques de Girona. En Gabriel Alcade, la Maria Saña i en Josep Tarrús ens han facilitat la publicació, l'estudi de materials i l'excavació de diferents aspectes relacionats amb la prehistòria de les comarques de la Garrotxa, el Pla de l'Estany i Baix Empordà. A en Jordi Fernández "Franky", per les il·lustracions que ens acosten, imaginativament, als hominids que van ocupar els cingles de Sant Roc. A Daniel Bonaventura per la difusió a la premsa dels resultats de l'excavació. Agraïm el suport institucional de la Montserrat Mataró (arqueòloga territorial de Girona) i d'en Joan Domènec (delegat de Cultura a Girona) així com la puntual aportació d'en David Ortega i en Gabriel de Pardo. Finalment, a tots els arqueòlegs/gues que, des del setembre de 2001, han participat *in situ* en les excavacions de la Balma de la Xemeneia.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ, B., ALCALDE, G., GÜELL, A., JUAN-MUNS, N., RUEDA, J.M., TERRADAS, X. 1991, La cova 120, parada de caçadors-recol·lectors del paleolític mitjà. *Cypsela*, núm. IX. Girona. C.I.A.G.

ABAD, J., ABAD, O., AULINES, A., CANAL, J., CANTON, P., JIMÉNEZ, E., ROCA, C. 2001, Humans! Els primers pobladors de Catalunya, Monogràfic dedicat a l'exposició de prehistòria, *Quadern de treball*, núm. 10. Girona: Associació Arqueològica de Girona.

ABAD, J., AULINES, A. 2002, Art rupestre a les comarques gironines? *440. La revista d'Olot*, núm. 71, abril 2002. Olot: L'Au Cal·ligràfica. Pàgina 42.

ABAD, J., AULINES, A., Pujades, R. 2002, La vall de Llémena: 300.000 anys d'història humana. *Plecs de la Vall de Llémena*, núm. 9. Sant Gregori, Ajuntament de Sant Gregori, 12 pàgs.

ABAD, J., AULINES, A. 2003ª, Un jaciment prehistòric inèdit als cingles de Sant Roc, *Diari de Girona* (2-5-03), Pàg. 46

ABAD, J., AULINES, A. 2003b, La incògnita de l'origen del sílex als jaciments del paleolític superior del nord-est de Catalunya. *440. La revista d'Olot*, núm. 85, agost 2003. Pàgs. 19-21.

ABAD, J., AULINES, A. 2003c, Balma de la Xemeneia: història de la descoberta i perspectives de futur. *Revista Amera*, núm. 6, agost 2003. Amer: Ajuntament d'Amer. pàgs. 8-18.

ABAD, J., AULINES, A. 2003d, Els caçadors prehistòrics dels cingles de Sant Roc, *Diari de Girona* (12-10-03), Pàg. 44.

ABAD, J., AULINES, A. 2003e, Continuïtat i represa de la investigació i difusió del paleolític a les comarques gironines, *Quadern de treball*, núm. 11, Girona, A.A.G. Pàgs. 14-83.

ABAD, J., AULINES, A. 2003f, Quinze dies de setembre. Excavació sistemàtica de la Balma de la Xemeneia. II Campanya (2003), *Revista Amera*, núm. 7, desembre 2003, Amer, Ajuntament d'Amer. pàgs. 8-18.

ABAD, J., AULINES, A., Canal, J. 2004, Evidències antigues d'ocupació humana al Pla de l'Estany, Revista de Girona, núm. 222, Girona, Diputació de Girona, pàgs. 54-61.

ABAD, J., AULINES, A. 2004, Caçadors de cavall als cingles de Sant Roc (sud de la comarca de la Garrotxa) durant la prehistòria. *440.La revista d'Olot*, núm.92, març 2004. Pàgs. 28-30.

ABAD, J., AULINES, A. en premsa Resum d'activitats (1998-2003), *Quadern de treball*, núm. 12, desembre de 2004, Girona, Associació Arqueològica de Girona.

AULINES, A. 2002, Informe preliminar sobre el conjunt de jaciments del paleolític inferior localitzats al Pla de la Jueria (Sant Gregori).

BONAVENTURA, D. 2002, Troben a Girona un bloc de lava amb un os de 317.000 anys d'antiguitat. *Diari de Giron,a* (15-VI-02), Portada i pàgina 34.

BONAVENTURA, D. 2003, Els homínids caçaven cavalls despenyant-los a Amer, *Diari de Girona*, (13-9-03), pàgs. 1 i 37.

CARBONELL, E. (coord.) (2002); Abric Romaní Nivell I. Models d'ocupació de curta durada de fa 46.000 anys a la ringlera del Capelló (Capellades, Anoia, Barcelona), Tarragona, Grup de Recerca d'Autoecologia Humana del Quaternari.

CARBONELL, E. 2003, Somnis de l'evolució, Barcelona, Edicions La Magrana.

ESTÉVEZ, J., VILA, A. 1999, Piedra a Piedra. Historia de la construcción del paleolítico en la península Ibérica, Oxford, BAR International Series.

MANGUADO, X., MERCADAL, O., FULLOLA, J. Mª. 2002 Montlleó. Un jaciment magdalenià a la Cerdanya, *Full d'informació de la Societat Catalana d'Arqueologi*, núm. 197, Barcelona, Societat Catalana d'Arqueologia.

CAMPANYES D'EXCAVACIONS DE 2002 I 2003 A LA COVA DE L'ARBREDA (SERINYÀ, PLA DE L'ESTANY)

Joaquim SOLER SUBILS **Narcís SOLER MASFERRER**

INTRODUCCIÓ

El jaciment de l'Arbreda (fig.1) es troba en un indret de Serinyà conegut com el paratge del Reclau. En aquest lloc, ben a prop de l'Arbreda, hi ha també altres jaciments com la cova del Reclau Viver, la cova d'En Pau i la cova de Mollet, per citar només els més coneguts. En conjunt els jaciments arqueològics del paratge del Reclau ens proporcionen informació sobre un llarg període cronològic que, a grans trets, podem acotar entre els 250.000 anys abans d'ara i el canvi d'era. Des del 1997 al paratge del Reclau s'hi ha instal·lat el Parc de les Coves Prehistòriques de Serinyà, que permet l'accès i visita fàcil a aquests jaciments.

Durant el mesos de juliol dels anys 2003 i 2004 es van realitzar excavacions arqueològiques a la cova de l'Arbreda i la cova de Mollet amb la participació de prop d'una vintena d'estudiants i altres col·laboradors. En aquesta presentació tractarem només de la intervenció a la cova de l'Arbreda perquè les campanyes realitzades a Mollet són objecte en aquestes VII Jornades d'Arqueologia d'una altra comunicació.

HISTÒRIA DE LES INVESTIGACIONS

Les excavacions foren encetades per Josep Maria Corominas entre el 1972 i el 1973, encara que al 1947 i al 1950 ja hi havia efectuat uns sondatges que no proporcionaren gaire resultats. Al 1972 Josep Maria Corominas inicià el sondatge que demostrà la potència estratigràfica i la importància del jaciment. Aquest sondatge, que és anomenat pou Corominas o també sector Alfa (fig. 2), fou continuat al 1973 i s'aturà als 8,80 metres de profunditat. Les excavacions modernes s'iniciaren al 1975 i es desenvoluparen fins al 1987 per mitjà de campanyes estivals d'un mes o dos de durada en les quals es començaren a excavar cada vegada més quadres del sector Beta, que és l'àrea d'excavació actual. Al 1987 les excavacions s'aturaren durant 10 anys amb l'objectiu d'estudiar els materials del paleolític superior i del paleolític

fig. 1. Aspecte de l'excavació al sector Beta de la cova de l'Arbreda durant la campanya de 2002.

Àrea de Prehistòria, Departament de Geografia, Història i Història de l'Art, Facultat de Lletres, Universitat de Girona, plaça Ferrater i Mora, 1, 17071 Girona.

mitjà recent. Al 1996 es reemprengueren per tal d'adequar els jaciments per a les visites turístiques. Des de llavors la cova de l'Arbreda ha estat excavada any rera any. Les campanyes d'excavació de 2002 i 2003 foren programades com una continuació del projecte d'estudi d'aquest jaciment.

DESENVOLUPAMENT DE LES INTERVENCIONS DE 2002 I 2003 A LA COVA DE L'ARBREDA

Aquestes dues campanyes han tingut per objectiu continuar l'excavació dels nivells mosterians de la cova de l'Arbreda, sobretot a la banda occidental del sector Beta, perquè aquella part del jaciment es trobava a una cota més elevada que la banda oriental. Ens proposàvem nivellar el sòl de tota l'àrea d'excavació en una cota pròxima als 6 metres llevat del cas que aparegués alguna estructura o un sòl d'ocupació clar que ho fes desaconsellable.

Aquests nivells mosterians ja havien començat a ésser excavats un poc abans de l'aturada de les excavacions al 1987. Concretament s'havia definit un nivell de mosterià recent que anomenem nivell I, datat en 40.000 anys BP.

A partir de 1997, quan es va tornar a intervenir al sector Beta, es van reemprendre les tasques d'excavació en els nivells mosterians subjacents, i per tant més antics.

En les campanyes de 2002 i 2003 el procés d'excavació es va desenvolupar com estava previst. Puntualment vam utilitzar martells pneumàtics per tal d'eliminar blocs que impedien la continuació de les tasques d'excavació, però això no va suposar cap gran dificultat. Concretament es va eliminar un gran bloc d'estalagmita que descansava sobre el quadre C5 i que n'impedia l'excavació. El bloc, que semblava format *in situ*, i no pas un fragment després del sostre, era molt compacte i mostrava diverses etapes de formació en capes estalagmítiques. També es van tallar alguns blocs que quedaven mig inclosos en les seccions del sector Beta, impedien l'excavació del sediment que els suportava i posaven en perill les seccions. En general, però, els blocs de travertí no eren d'una talla tan gran, sinó de mida decimètrica i apareixien arreu de l'àrea d'excavació.

L'aspecte del sediment d'aquests estrats mosterians no canvia gaire envers el de les cotes superiors. En general a la banda oriental del jaciment és flonjo i argilós mentre que a la banda occidental apareix més compacte i sorrós. En alguns indrets de la meitat occidental el sediment és especialment dur perquè ha quedat inclòs entre alguns blocs de travertí o a les seves proximitats i aquesta localització fa que hagi quedat lleugerament concrecionat. A la mateixa àrea, però, és possible també de trobar-ne d'extremadament flonjo i després quan s'excava al voltant dels grans blocs d'estalagmita que configuren l'estructura de la cavitat. Solament en un indret de la cova, entre els quadres D5 i C5, s'ha trobat una concreció estalagmítica que incloïa fauna i indústria lítica que s'ha pogut excavar manualment *in situ*. La presència de concrecions, causades quan les restes arqueològiques queden afectades per l'acció de les aigües carbonatades, no és gens estranya en cavitats travertíniques com la de l'Arbreda i tampoc no és la primera vegada que apareixen en aquest jaciment.

Paral·lelament a les feines d'excavació i documentació al jaciment també s'han desenvolupat les tasques associades. Les terres extretes del jaciment han estat garbellades amb aigua i amb dos garbells, el superior amb una malla de 5 mm i l'inferior amb una de 2 mm. Posteriorment aquests sediments han estat triats per recuperar-ne els objectes arqueològics. Pel que fa als objectes trobats al jaciment, han estat netejats, marcats i emmagatzemats pel seu

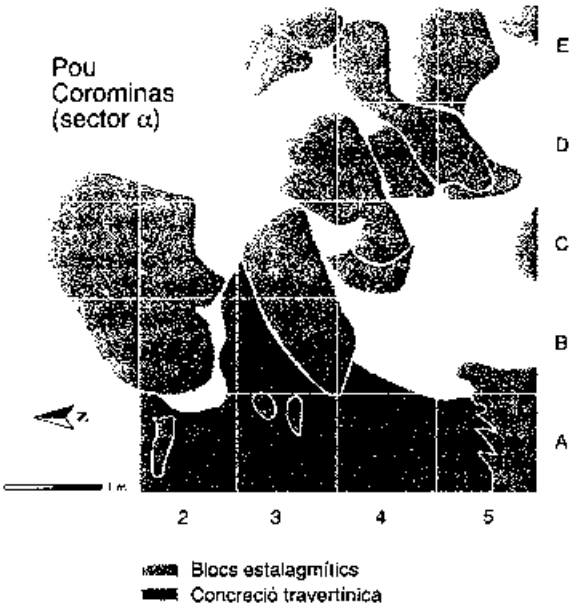

fig. 2. Croquis en planta de la situació de la concreció estalagmítica apareguda al fons del sector Beta al final de la campanya de 2003.

estudi. També s'ha generat abundant documentació planimètrica i fotogràfica.

Pel que fa a la fisonomia del jaciment, a partir del final de la campanya de 2003 es fa evident un canvi a causa de l'aparició de diverses formacions d'estalagmita de grans dimensions a la part central i occidental del sector Beta, que formen plaques de concrecionament aplanades. Aquests formacions, que semblen estar en posició primària i formar part de l'estructura de la cavitat han reduït bastant l'àrea d'excavació, facilitant d'aquesta manera a partir d'ara la concentració dels esforços en els quadres on l'excavació encara podrà prosseguir (fig. 2).

Caracteristiques de les restes arqueològiques

La indústria lítica és sempre clarament mosteriana. Està formada per ascles i puntes levallois, esquerdissos i fragments, generalment de mida petita. Els nuclis són poc abundants i de petites dimensions, perquè estan molt explotats (fig. 3). La matèria primera utilitzada per confeccionar aquesta indústria lítica és majoritàriament d'origen local: quars, quarsita, corniana i roques filonianes. Excepcionalment hem trobat peces elaborades en sílex.

En general les eines de pedra són de mides reduïdes, per bé que de tant en tant apareixen ascles de grans dimensions. Moltes de les ascles, i fins i tot els fragments d'ascles, han estat retocats en forma de rascadores, puntes o denticulats (fig. 4). Com és habitual a la cova de l'Arbreda, també han continuat apareguent còdols que presenten estigmes de percussió i diversos fragments de roques sedimentàries que no han estat utilitzades per la talla lítica.

Les restes de fauna són abundants. Com sempre passa a la cova de l'Arbreda, dominen les restes de conill. Entre els grans mamífers destaca la presència de restes d'*Ursus spelaeus*, sobretot de dents de llet. També hem documen-

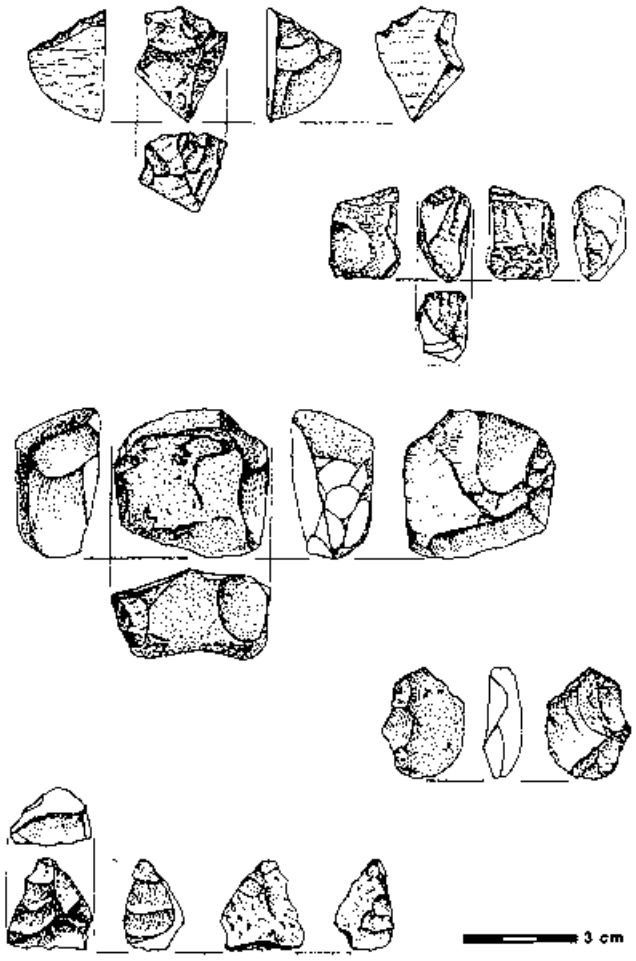

fig. 3. Indústria lítica mosteriana de la cova de l'Arbreda. Selecció de nuclis trobats en la campanya de 2002.

tat la presència de restes de cavall i de bòvid.

En general la majoria de les restes òssies han aparegut molt fragmentades i sense connexió anatòmica. També hem recuperat un bon nombre d'estelles cremades malgrat que no hem pogut detectar la presència de cap llar i que el nombre de carbons detectats ha estat menor que en anys anteriors. Tal com s'ha anat documentant els darrers anys, els testimonis de les d'ocupacions de la cova de l'Arbreda per part dels humans i dels ossos de les cavernes apareixen molt relacionades. Aquest fet és indicador d'ocupacions molt esporàdiques per part dels humans o bé de processos postdeposicionals que han alterat la posició dels objectes arqueològics.

DISCUSSIÓ

Durant aquestes dues campanyes dues qüestions han continuat centrant la nostra atenció. La primera era determinar el nombre de nivells mosterians del jaciment i la segona millorar el nostre coneixement de la morfologia de la cova. Creiem que malgrat la homogeneïtat de la indústria estem excavant uns nivells que presenten una gran remoció i alteració postdeposicional. No hem detectat estructures d'ocupació i les restes de la fauna que podrien haver estat consumides per l'home són escasses i molt malmeses. Una de les causes que haurien comportat aquest barreja del sediment podria ser l'ocupació periòdica de la cova de l'Arbreda per part dels ossos de les cavernes, la presència dels quals ha estat documentada gràcies a la troballa de nombroses restes òssies, entre les quals abundants peces dentals dessiduals, i coprolits. Part de les remonicions, però, també poden ser atribuïdes als moviments de terres provocats pels lagomorfs. En aquest context és difícil separar les diferents ocupacions prehistòriques que hi pugui haver, cosa que només podrem fer si la projecció dels objectes ho aconsella. La capa estalagmítica que ocupa gran part de l'excavació al final del 2003 pot representar un límit a la continuïtat observada en les últimes campanyes.

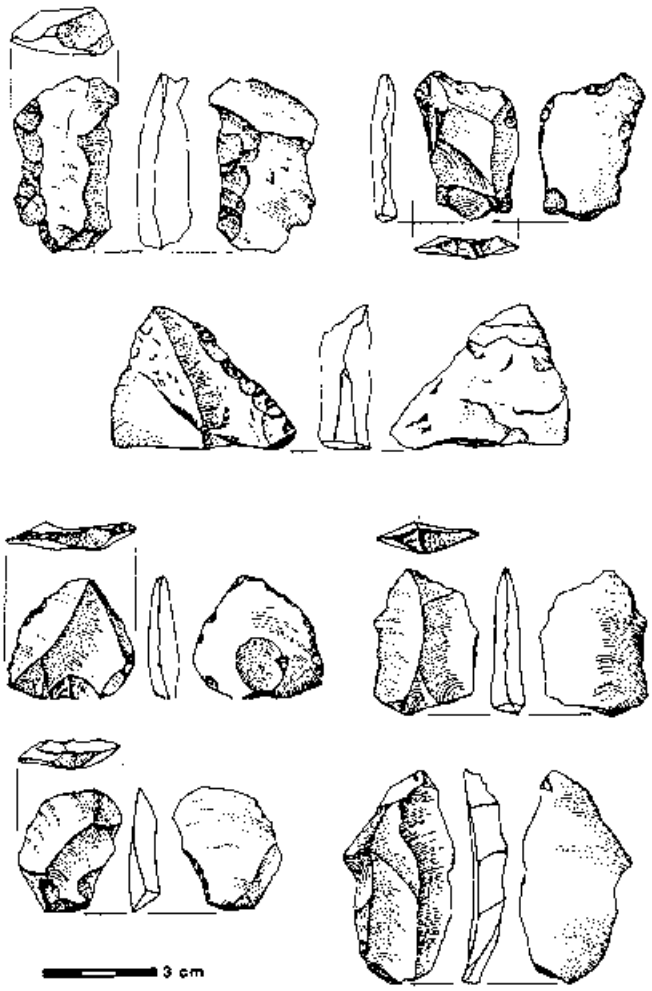

fig. 4. Indústria lítica mosteriana de la cova de l'Arbreda. Selecció de rascadores i ascles. Campanya 2002.

LES EXCAVACIONS DELS ANYS 2002 I 2003 A LA COVA DE MOLLET (SERINYÀ, PLA DE L'ESTANY)

Ariadna BAULENAS Núria MAQUEDA René PACHECO Joaquim SOLER

Narcís SOLER Julià MAROTO

INTRODUCCIÓ

El jaciment que coneixem amb el nom de cova de Mollet està situat dins el terme municipal de Serinyà (Pla de l'Estany). Forma part del conjunt arqueològic anomenat les coves del Reclau on s'inclouen, entre d'altres, les coves de l'Arbreda i del Reclau Viver. Atravessant el paratge de sud a nord pel seu marge oest hi trobem el Serinyadell, rierol que en el moment d'ocupació de les coves podia haver estat una font de recursos important. El conjunt cobreix una cronologia d'entre els 200.000 anys abans d'ara i el canvi d'era. Actualment les tres coves esmentades estan obertes al públic des què es va condicionar el lloc com a Parc de les Coves Prehistòriques de Serinyà.

La cova va ser descoberta el 1943 per Josep M. Corominas que la va excavar primerament entre 1947-1948; novament hi intervingué en 1958 i en 1972. El 2001, des de la Universitat de Girona, van ser reempreses les excavacions (Soler *et alii* 2002).

A Mollet hi distingim dos espais: el racó i la quadrícula exterior. La part que anomenem racó és la que està a la zona més septentrional del jaciment i es troba tancada i totalment coberta. És de dimensions reduïdes ja que no arriba als 5 m^2. Molt més gran és la quadrícula exterior que fa gairebé 7 m de llargada per 2,5 m d'ample. En aquesta àrea, oberta cap a l'oest, a diferència del racó, no s'ha conservat bona part del sostre (fig. 1).

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

L'actuació dels dos últims anys a la cova de Mollet ha estat una continuació dels treballs iniciats el juliol del 2001. Cadascuna de les campanyes s'inicià amb la neteja i preparació

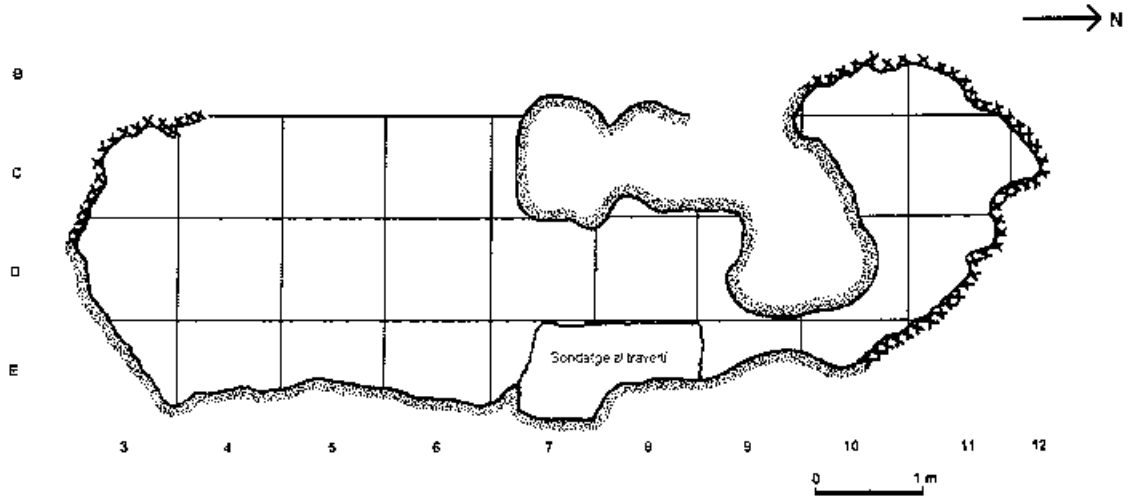

fig. 1. Planta de la cova de Mollet.

del jaciment. Paral·lelament a l'excavació s'efectuaren diversos treballs de laboratori com la tria del sediment, la restauració de les troballes, etc.

En l'excavació del juliol de 2002, un equip de quatre persones va treballar en la meitat septentrional de la cova, intervenint en vuit quadres diferents. A l'interior del racó (B9, B10, C10 i D10) es continuà l'excavació dels llims grocs, l'estrat inferior, recuperant-hi considerables restes. Als quadres exteriors (D7, D8, D9 i E7) es rebaixà el que quedava d'aquest estrat, deixant a vista el travertí de base. (fig. 1 i 2)

El setembre de l'any 2003 s'amplià l'equip de treball fins a una vintena de persones repartides en diversos torns i es treballà tant a l'interior del racó com en la quadrícula exterior. En el racó es rebaixà la unitat estratigràfica dels llims grocs una mitjana de 30 cm. En un dels quadres (D10) s'arribà fins al travertí de base, finalitzant així la seva excavació. Aquest travertí de base és totalment irregular.

En la quadrícula exterior, els treballs iniciats a la campanya anterior ja havien finalitzat, per això s'obriren vuit quadres nous (C6, D6, E6, E5, D4, E4, D3 i E3). (fig.1). En tots ells s'excavà l'estrat dels llims grocs, tot i que en algunes zones es retiraren restes d'argiles brunes suprajacents. En dos dels quadres (E6 i E5) s'arribà al travertí de base (fig. 3)

RESULTATS

Durant la intervenció del 2002 van aparèixer abundants restes de fauna però només alguna escassa resta d'indústria lítica entre els no coordenats. Sens dubte la troballa més important feta fins ara al jaciment és va descobrir en intentar descalçar una dent de hiena localitzada l'any anterior, al quadre B9 i tocant la paret de travertí. En aquest procés *in situ* es va veure que es tractava d'un crani molt sencer de hiena (*Crocuta crocuta intermedia)*. Per assegurar la seva conservació és protegí amb embolcall de poliuretà expandit i es procedí a

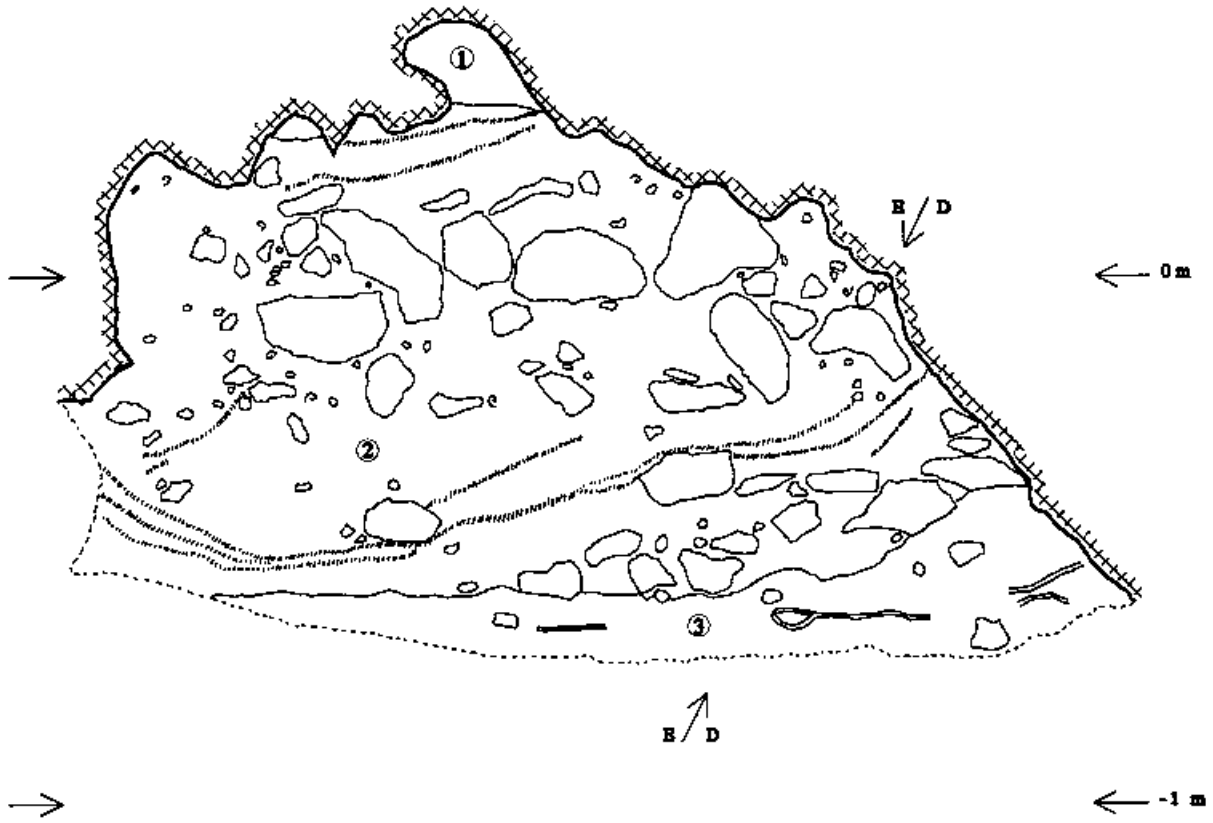

fig. 2.- Secció estratigràfica de la cova de Mollet dibuixada al testimoni que es troba al sud-est de la quadrícula. 1: argiles vermelles (*terra rossa*) postglacials; 2: argiles brunes del plistocè superior; 3: llims grocs del plistocè mitjà.

fig. 3.- Imatge de l'excavació durant la campanya de 2003, a la quadrícula exterior.

l'aixecament del crani dins l'interior del bloc (la «mòmia») de poliuretà. El crani es troba ara pendent de la seva restauració.

Pel que fa a les restes recuperades en la campanya del 2003 distingirem les dues àrees que es van excavar. A la part del racó s'hi localitzaren més d'una trentena de restes faunístiques entre les que destaquen diverses peces dentàries, com ara dues molars de hiena i dues molars de cavall.

En la part exterior les restes trobades són també, molt majoritàriament, de fauna. D'entre aquestes troballes podem ressaltar diverses dents, alguns fragments de vèrtebres i radis, i algunes falanges. Un primera classificació del material recuperat ha permès d'identificar certs tàxons: hiena, cavall, conill, etc. Estem a l'espera dels resultats d'anàlisis més detallats per classificar la resta de troballes.

En relació a la indústria lítica s'han trobat dues ascles retocades de quars que corresponen, una a l'estrat de les argiles brunes i l'altra als llims grocs. A més disposem de diverses mostres d'indústria, de molt petita grandària, entre el material no coordenat.

En el procés de tria dels dos anys s'han pogut distingir diverses restes de microvertebrats i malacològiques, i en menor quantitat restes antracològiques.

CONSIDERACIONS

Els resultats d'aquestes campanyes ens confirmen les consideracions que havíem començat a deduir en l'anterior. Els llims grocs, que són molt calcaris, corresponen al plistocè mitjà –amb una edat provisional que les primeres datacions sobre concrecions travertíniques verifiquen al voltant dels 200.000 anys–. Són molt pobres en indústria lítica, que correspondria a un paleolític mitjà antic, i més rics en fauna, que es distribuiria en densitats molt desiguals: des de gairebé estèrils en diversos punts a rics en algun racó (com a B10); els elements anatòmics recuperats ens confirmen algunes de les espècies determinades pel material de les antigues excavacions: el cavall de Mosbach (*Equus mosbachensis*), l'ase salvatge (*Equus hydruntinus*), el cérvol (*Cervus elaphus*), la daina (*Dama* sp.), l'ur (*Bos primigenius*), l'ós «praearctos» (*Ursus* sp.), la hiena (*Crocuta crocuta intermedia*), etc. (Solés/Maroto 2002) Bona part d'aquestes restes faunístiques serien d'aport natural. La presència de diversos travertins cremats ens testimoniaria l'existència d'activitats antròpiques mal conservades.

Aquests llims grocs, a la part més septentrional de la quadrícula externa i al racó, es troben recoberts d'un estrat travertínic, el qual està en connexió amb el travertí del sostre. Per tant, hem de suposar que durant la deposició dels llims carbonatats la morfologia del lloc era una altra, i que el sostre i les formes que es conserven es van originar amb posterioritat a aquesta deposició i abans que es dipositessin les argiles brunes.

Les argiles brunes, per la seva part, corresponen al plistocè superior i contenen una indústria lítica amb una densitat molt més elevada. Aquesta correspondria a un paleolític mitjà recent o tradicional. La major part de la indústria mosteriana de les excavacions antigues procediria d'aquestes argiles, així com les espècies (o bona part d'elles) pròpies del plistocè superior.

BIBLIOGRAFIA

SOLÉS, A., MAROTO, J. 2002, Els grans mamífers del plistocè mitjà, *Els vertebrats fòssils del Pla de l'Estany*, Quaderns, C.E.C.B, Banyoles, 125-140.

SOLER, N., SOLER, J., MAROTO, J., ORTEGA, D., SOLÉS, A., 2002, Les intervencions arqueològiques al paratge del Reclau (Serinyà, el Pla de l'Estany) corresponents als anys 2000 i 2001, *VI Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, St Joan de les Abadesses, 29-33.

LES CAMPANYES D'EXCAVACIÓ A LA COVA DELS ERMITONS (SALES DE LLIERCA) DELS ANYS 2000 A 2003

Laura ROMERO **Anna TARRÉS** **Soraya BELMONTE** **Miquel Àngel DÍAZ**

David ORTEGA **Julià MAROTO**

INTRODUCCIÓ

La cova dels Ermitons es troba als Pirineus sud-orientals, on predominen formacions eocèniques que s'allarguen en sentit E-W. Se situa al flanc nord d'un petit anticlinal, dins la formació marina Sagnari dominada per calcàries, que va influenciar en el procés de carstificació que va originar i modelar la cavitat.

Es tracta d'una galeria única d'uns 63 m de longitud amb un recorregut força rectilini. L'entrada és al NW però l'orientació general és E-W.

La cova es pot dividir en un tram ample, pla i alt, fins als 20 m, que correspon a l'entrada, seguit d'un tram ascendent més baix i estret que condueix cap a l'interior.

Pel que fa al seu reompliment, l'estrat I és de sediment poc compactat, polsós, fi i de color cendrós, que conté còdols de calcària tant arrodonits com angulosos; té una potència irregular d'1 a 20 cm i s'erosiona fàcilment. L'estrat II, de potència entre 5 i 20 cm, conté graves de petita mida i una matriu predominantment argilosa. L'estrat III conté graves de grandària variable, en alguns punts concrecionades, amb còdols rodats que es toquen; la potència és d'entre 0 i 50 cm al sector exterior i a l'interior té una mitjana de 40 cm. L'estrat IV és d'argila vermella que conté còdols rodats i alguns angulosos; té una potència de 30 cm a l'interior i 60 cm a l'exterior. L'estrat V està format per graves de diversa grandària amb còdols que es toquen; té una potència d'entre 15 i 25 cm. L'estrat VI està compost per multitud de petits còdols calcaris rodats dins una matriu arenosa-argilosa; té una potència mitjana d'uns 40 cm. Finalment l'estrat, o conjunt d'estrats, VII és estèril, amb una potència mínima de 230 cm.

L'objectiu de les excavacions actuals és la confirmació de l'estratigrafia cultural; l'ampliació de la col·lecció d'objectes; l'obtenció de dades paleoambientals, estatigràfiques i mostres per a datacions; i la protecció i acondicionament del jaciment.

La metodologia no ha variat d'un any a l'altre. A la primera campanya, 1996, es va instal·lar una quadrícula aèria. L'excavació es realitza seguint el mètode estratigràfic i tridimensional (fig. 1). El sediment dels estrats I, II i V es garbella amb aigua al mateix exterior de la cova, amb una malla de 5 mm. El dels estrats IV i VI es transporta fins a la riera de Sant Aniol al peu de la

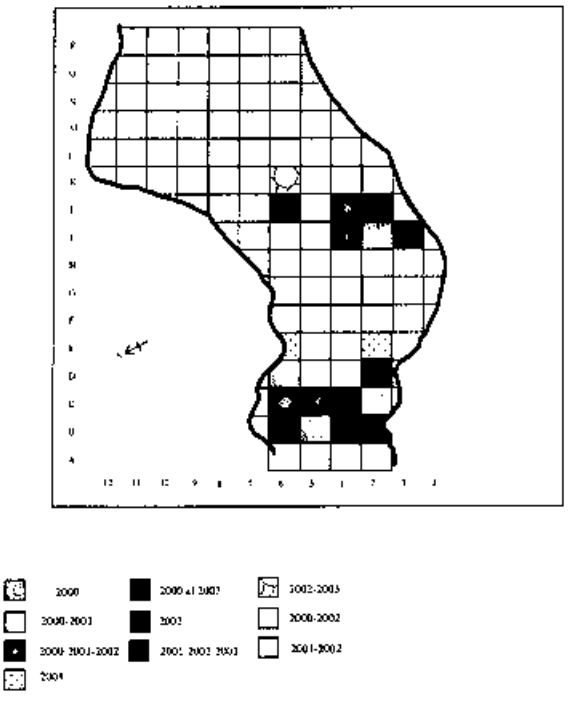

fig. 1. Planta de la cova dels Ermitons, amb indicació dels quadres excavats entre el 2000 i el 2003.

cova, o més comúment a Serinyà, per tal de garbellar-lo amb una malla de 0,5 mm. Un cop sec, si hi ha ocasió, es passa per àcid acètic.

Les campanyes que presentem a continuació han estat dirigides per Julià Maroto i David Ortega, i han comptat amb la participació d'un bon nombre d'estudiants i llicenciats procedents essencialment de la Universitat de Girona. Les tasques de laboratori de camp s'han realitzat a les instal·lacions del Parc de les Coves Prehistòriques de Serinyà.

CAMPANYA DE 2000

Durant l'any 2000 l'excavació dels Ermitons es va realitzar en dues etapes: del 25 al 29 de setembre i els dies 6 i 27 d'octubre, 3 de novembre, i 7, 15, 22, 27, 28 i 29 de desembre.

En aquesta campanya vam poder excavar una superfície aproximada d'uns 6 m^2 repartida en 9 quadres (Fig. 1). Ens vam adonar que excavadors furtius havien malmès part del jaciment el juliol del 2000 quan David Ortega va acompanyar els doctors E. Brooks i F. Harrold, de la Universitat de Pensilvània, a prendre mostres de sediment per fer una anàlisi de susceptibilitat magnètica.

Per això els primers dies d'excavació fou necessari treure els sediments remenats, localitzats a l'entrada, i garbellar-los per recuperar les restes arqueològiques.

En els quadres B5 i D6 (fig. 1) es va reemprendre l'excavació de l'estrat IV. Tenien unes superfícies inferiors al m^2 degut a què les activitats clandestines antigues van deixar seccions irregulars. En el D6 un cop excavat l'estrat IV s'inicià i s'acabà el V. En el B5 també es van acabar els estrats IV i V i s'inicià el VI.

Al quadre C5 s'excavà l'estrat VI, que s'acabà. En el C6, amb una superfície irregular, s'excavà el que quedava d'estrats III i IV; amb l'estrat V es recuperà tota la superfície del quadre, s'excavà i es deixà a punt per iniciar l'estrat VI (fig. 1).

En el quadres I1, I2, J1, J2 i J3, de superfície reduïda, s'excavaren els estrats I i II.

D'aquesta campanya destaca la troballa de tres peces. En primer lloc, una punta de Chatelperron (fig. 2) a l'estrat V, la segona trobada al jaciment (l'anterior, de l'estrat IV, procedeix de les excavacions d'A.Mª Muñoz i M.Ll. Pericot). També, dos objectes, igualment de l'estrat V, un còdol de basalt sense modificar i una truncadura sobre ascla d'un sílex de molt bona qualitat que tenen com a suport matèries primeres que procedeixen de fora del massís. La primera, segurament, del riu Fluvià; la segona, del nord dels Pirineus.

CAMPANYA DE 2001

L'excavació es va dur a terme entre el 3 i el 21 de setembre. Es van excavar els quadres B5, B6, C2, C6, D6 i E6, a l'entrada, així com els I1, I2, J1, J2 i J3, situats més a l'interior (fig. 1).

Al quadres I1, I2, J1, J2, i J3, tots de superfície petita, es va excavar l'estrat III.

L'estrat IV s'excavà en els quadres B5 i I1, J1, J2, i J3; es recuperaren nombroses restes de fauna força ben conservades i de dimensions significatives, especialment una mandíbula d'ós de les cavernes (fig. 3) i un omòplat també d'ós de les cavernes (fig. 4). A més, s'obtingueren diverses restes d'indústria lítica.

L'estrat VI s'excavà en els quadres B5, C6 i D6, acabant-se en el primer i tercer d'ells. També s'excavà en forma de retalls que quedaven en els quadres C2 i E6. Les restes arqueològiques obtingudes d'aquest estrat varen ser nombroses.

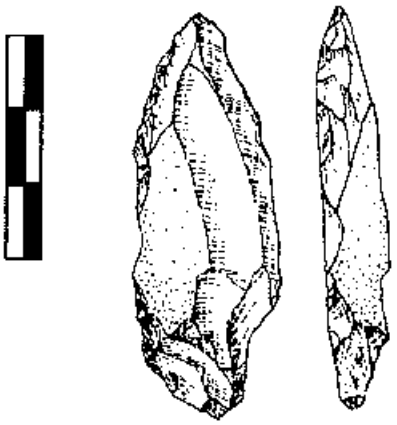

fig. 2. Punta de Chatelperron trobada als Ermitons a les excavacions del 2000.

També es va retirar sediment remenat procedent del sector I5-J5/I1-J1, originat per antigues accions clandestines i per erosió com a conseqüència del pas de visitants sobre sediment no concrecionat.

CAMPANYA DE 2002

La campanya de 2002 es va dur a terme del 2 al 20 de setembre. Es van excavar els estrats paleolítics i postpaleolítics de la cova, amb una superfície aproximadament de 6 m² repartida en 14 quadres. L'excavació es va reemprendre en diferents quadres, primerament es va retirar el sediment erosionat de la zona de l'entrada, que majoritàriament provenia del quadre B6; una part d'aquest sediment es va poder associar a l'estrat V i per tant es va garbellar com B6 estrat V, mentre que la resta es va considerar remenat. Els quadres excavats van ser: B1, B2, B6, C1, C2, C6, D2, I1, I3, J1, J2, J3, J6 i K6 (fig. 1).

El B6 estava erosionat per l'angle SE i es va remprendre l'excavació simultàniament de l'estrat IV i de la fossa realitzada des de l'estrat II. Degut a la dificultat d'accedir a aquesta, en anys anteriors no s'havia excavat, però un cop rebaixat l'estrat IV es va poder acabar de retirar el seu sediment. Després es van iniciar els treballs de l'estrat V.

En el quadre C6 es va reemprendre l'excavació de l'estrat VI fins acabar-lo.

Igualment es van acabar d'excavar els retalls d'estrat VI que quedaven a B1, C1 i C2.

Al B2, es van acabar d'excavar part dels estrats IV, V, molt concrecionat, i VI, que es trobaven enganxats a la paret sud. De la mateixa manera, es va acabar de retirar a D2 el sediment concrecionat que hi havia enganxat a la paret sud (retalls dels estrats III, IV, V i VI).

Pel que fa al quadres I1, I3, J1, J2 i J3, tots de superfície reduïda, es va acabar d'excavar el sediment que quedava de l'estrat IV, deixant l'estrat V aflorant.

En aquesta campanya s'obriren dos quadres nous, sencers i gairebé intactes. Al quadre J6 es va excavar l'estrat superficial (estrat I) i l'estrat II. A K6, també l'estrat I i s'inicià l'estrat

fig. 3. Mandíbula d'ós de les cavernes trobada als Ermitons a les excavacions del 2001.

II, el qual es deixà força avançat.

A l'àrea deprimida del sector I5-J5/I1-J1 es va continuar la tasca de retirar sediment remenat per deixar visibles els sediments *in situ* (fig.1).

CAMPANYA DE 2003

La campanya de 2003 es va dur a terme durant els dies 10, 24 i 30 d'octubre, 7, 14 i 21 de novembre i 19, 23 i 30 de desembre. Va ser una campanya més modesta que les anteriors i l'excavació es va reemprendre només en tres quadres: B6, J2 i K6 (fig. 1).

Al quadre B6 s'hi va continuar l'excavació de l'estrat V, ja iniciada a la campanya anterior. Se li va donar prioritat, fent que s'acabés tot l'estrat V. Aquest quadre va ser molt ric en material, sobretot en restes d'indústria lítica. Malgrat això hi trobem diferents estelles d'os, algunes cremades. També s'hi van trobar algunes dents de cabra i algun fragment de vèrtebra. Pel que fa a la indústria lítica hi ha diferents denticulats i rascadores, i ascles dels materials usualment representats al jaciment. També s'hi van trobar alguns còdols cremats de calcària.

A J2 es va reemprendre l'excavació amb l'inici de l'estrat V però, igual que havia passat amb l'estrat IV a la campanya de 2002, només es va poder excavar una petita zona, degut a que la paret sud de la cavitat, la planxa estalagmítica situada al nord i la zona erosionada de l'oest limitaven l'àrea d'excavació. Aquest estrat, doncs, es va iniciar i acabar durant la campanya, donant com a resultat la troballa de diferents estelles d'os, alguna ascla i un fragment de costella.

Al K6 es va reemprendre l'excavació de l'estrat II, ja molt avançada en la campanya anterior. Aquest estrat es va deixar per acabat a excepció de la zona sud-est del quadre degut a què s'hi va trobar una prima planxa concrecionada. Aquesta no es va treure per preservar l'excavació del quadre K5; d'aquesta manera es deixa per iniciar l'excavació de K5 i després reemprendre aquest sector de K6. Es van trobar diferents fragments de ceràmica, estelles d'os i alguna resta d'indústria lítica.

Durant aquesta campanya també es va continuar l'extracció i garbellament del sediment remenat de la part interior de la cova (sector deprimit de I1, I5, J1 i J5).

CONSIDERACIONS

La indústria lítica

L'excavació ha proporcionat un important conjunt d'indústria lítica, però la dels estrats postpaleolítics (I, II, III) és escassa i de poca significació cronocultural. Només a la fossa s'han recuperat diverses restes de petites ascles i fragments.

En els estrats paleolítics (IV, V, VI) és molt més abundant i de molta més significació, especialment en els V i VI. En el conjunt dels tres estrats, la indústria és similar i presenta les mateixes litologies: quars, corniana, sílex, quarsita i roques filonianes. Totes les matèries primeres procedeixen de l'interior del massís de l'Alta Garrotxa, a excepció de les que hem citat abans que en són una excepció. És una indústria composada majoritàriament per ascles curtes i amples, gens laminar, i es troben ben representats els objectes espessos. La tecnologia lítica correspon al mètode de talla levallois, en la modalitat centripeta, com a més significativa; s'hi documenten també sistemes de talla discoidal i d'altres menys elaborats, aquests últims aplicats principalment al sílex

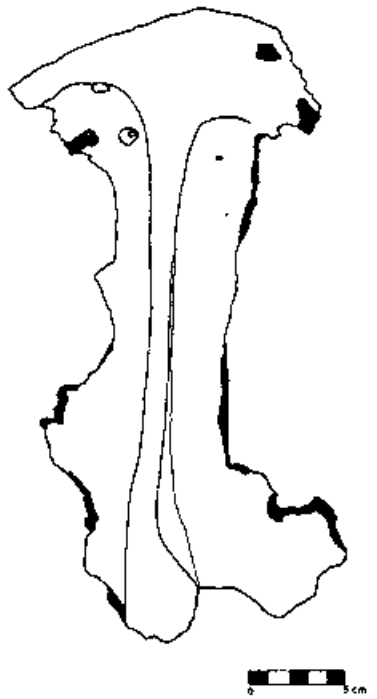

fig. 4. Omòplat d'ós de les cavernes trobat als Ermitons a les excavacions del 2001.

local. Hi ha un bon nombre de restes lítiques retocades, sobretot rascadores i denticulats. Els objectes de corniana presenten sovint la superfície alterada químicament.

A l'estrat IV els efectius són més discrets, si bé suficients per ser caracteritzats. Coincideix en ser l'estrat més paleontològic.

A l'estrat V, en canvi, el material lític es multiplica. Les restes lítiques presenten molta quantitat d'alteracions postdeposicionals, ja que és un estrat de caràcter tractiu on les restes procedeixen de l'erosió d'altres estrats. Aquesta indústria lítica abundant permet suposar que procedeix de l'erosió d'un nivell, o nivells, on les ocupacions antròpiques van tenir una major importància. La troballa de la punta de Chatelperron (fig. 2) permet verificar una cronologia recent (40.000-33.000 BP).

La indústria lítica del VI també és molt abundant, si bé en menor mesura. Aquesta dada, més les relatives a la fauna, implicaria un fort component antròpic per a l'estrat.

La fauna de grans mamífers

Entre les restes determinables de grans mamífers, la gran majoria corresponen a ovicaprins i úrsids.

Les restes de fauna dels estrats postpaleolítics (I, II i III) són bastant pobres; la fossa de l'estrat II és el lloc on se n'han recuperat més. S'hi identifiquen principalment ovicaprins i algun boví. En la majoria dels casos s'han trobat fragmentades i corresponen sobretot a dents.

A l'estrat IV domina clarament l'ós de les cavernes, però també tenim presència de cabra, rinoceront, hiena, llop i guilla. Les restes estan en general en bon estat de conservació, a diferència del que passa als estrats V i VI, que estan molt fragmentades. El conjunt faunístic preservat és eminentment paleontològic. Sembla que correspon a dues ocupacions: una d'antròpica, curta i de fossilització lenta, i una altra de carnívors, intensa i amb una ràpida preservació argilosa.

Pel que fa a l'estrat V, el més pobre faunísticament, la cabra és la més ben documentada, però també hi ha presència de cabirol i ós de les cavernes. El caràcter tractiu de l'estrat contribueix a què les restes estiguin mal conservades.

L'estrat VI es caracteritza igualment pel domini de restes de cabra. També hi són presents, amb efectius molt baixos, l'ós de les cavernes, el llop, el porc senglar, l'isard, un èquid i un cèrvid. L'estat de conservació és dolent, però suposem que les restes de cabra són essencialment d'aportació humana, ja que hi ha presència d'estelles cremades, les restes de carnívor són escasses i la indústria lítica és abundant.

Avaluació dels resultats

L'estrat I ha proporcionat poc registre arqueològic, és l'estrat superficial d'edat recent.

L'estrat II aporta dades interessants per al coneixement de la seqüència postpaleolítica del jaciment. El material ceràmic, malgrat no ser molt abundant, ha permès datar-lo en el bronze final. A més, la ceràmica recuperada ha estat de gran utilitat per poder-la comparar amb la trobada a coves de cronologia similar, com la veïna de les Monges.

L'estrat III ha proporcionat escàs material arqueològic a totes les campanyes; això ha fet que la datació estigui encara per confirmar, malgrat que a partir de les restes de ceràmica de les antigues excavacions suposem que pertany al final del neolític antic.

L'estrat IV, datat del paleolític mitjà final (36.000-33.000) l'interpretem com essencialment paleontològic, amb ocupacions humanes puntuals i de curta durada. La gran abundància de restes d'ós de les cavernes confirma la utilització de la cova per part d'aquesta espècie, com a lloc d'hivernació i cria.

En el cas de l'estrat V, que abans que l'excavéssim crèiem molt pobre, amb les noves campanyes s'han recuperat un gran nombre de peces. Suposem que en gran part provenen de l'erosió de l'estrat VI.

Pel que fa a l'estrat VI es caracteritza per la presència abundant d'indústria lítica i el predomini de les restes de cabra, amb poques restes de carnívors. Correspondria sobretot a ocupacions antròpiques, creiem que també del paleolític mitjà recent.

L'estrat VII és un conjunt d'estrats dipositats en moments anteriors a qualsevol ocupació de la cova, segurament molt antics, quan encara era un conducte càrstic actiu.

UNA APROXIMACIÓ AL JACIMENT ARQUEOPALEONTOLÒGIC INÈDIT DEL CAMP DELS NINOTS (CALDES DE MALAVELLA, GIRONA)

Gerard CAMPENY VALL-LLOSERA Bruno GÓMEZ de SOLER Sergio GARCÍA CATALÁN

David RIBA CANO Robert SALA RAMOS

INTRODUCCIÓ

Durant la primera quinzena de juny de 2003, un equip d'arqueòlegs del Grup d'Autoecologia del Quaternari de la universitat Rovira i Virgili de Tarragona (URV), ha dut a terme una excavació arqueològica en el volcà del Camp dels Ninots (Vehí *et alii* 1999; Vehí 2001), situat a la part occidental del municipi de Caldes de Malavella. En aquesta campanya s'ha recuperat un registre arqueològic que, malgrat ésser escàs, representa un salt qualitatiu respecte a les investigacions arqueològiques efectuades a la comarca de La Selva. Malgrat que les evidències d'ocupació humana en aquest complex són nombroses i marcadament antigues, la major part del registre arqueològic s'ha recuperat en superfície. Certament, aquest és un territori fortament erosionat. Amb la intenció de recuperar material arqueològic *in situ* i en posició estratigràfica, pensem que la recerca s'ha d'intensificar en aquells punts menys afectats per l'erosió.

És sota aquesta premissa que s'ha efectuat una primera campanya d'excavació a la zona del volcà del Camp dels Ninots. La zona intervinguda forma part d'una estructura geomorfològica força sòlida, on els seus sediments han estat dipositats al fons d'un llac de tipus *maar*, situat dins el cràter del volcà del Camp dels Ninots. Concretament, els treballs han consistit en realitzar diversos sondeigs per tal de delimitar-ne el vorell, entendre'n la dinàmica sedimentològica i constatar la presència de material arqueològic en estratigrafia. En un d'aquests sondeigs, concretament l'efectuat davant la masia de Can Pol, és on s'ha recuperat indústria lítica associada a restes de fauna.

Pensem, doncs, que els conjunts lacustres d'origen volcànic constitueixen un bon referent a tenir en compte en la recerca de les primeres ocupacions humanes en el territori de la Selva.

DESCOBRIMENT

Arrel d'una tesi doctoral presentada per la Dra. Montserrat Vehí, membre de l'Àrea de Geodinàmica de la Universitat de Girona (UdG), es reinterpretà uns afloraments al sector occidental de la vila de Caldes, com a un edifici volcànic de tipus anell de tuf. Durant els sondeigs mecànics en profunditat realitzats per tal d'interpretar aquests afloraments, varen aparèixer restes de fauna fòssil. És a partir d'aquest moment que la URV a través d'un projecte vigent inclou aquesta zona dintre de les seves actuacions.

LOCALITZACIÓ

El jaciment del Camp dels Ninots està situat en el municipi de Caldes de Malavella, dins la comarca de la Selva, a la capçalera de la riera de Santa Maria a prop de la divisòria d'aigües entre la Tordera i el Ter, a uns 100 metres sobre el

Àrea de Prehistòria. Universitat Rovira i Virgili. Unitat Associada al CSIC. Plaça Imperial Tarraco 43001, Tarragona./ bruno@caldesdemalavella.com

nivell del mar i amb les coordenades geogràfiques X= 483.310 i Y= 4.631.700 (Institut Cartogràfic de Catalunya; Institut Cartogràfic de Catalunya). La zona intervinguda està situada en la meitat nord de l'àrea que abasta l'antic cràter, dins de les propietats de Can Cateura i Can Pol, situades respectivament, a llevant i a ponent de la meitat nord del cràter.

Hem dividit la zona en dos sectors. El primer és el de Can Cateura, que comprèn la casa d'aquest nom i el vessant cap a ponent que hi ha davant seu, incloent-t'hi el marge nord del cràter entre la indústria Mas i el grup d'habitatges Nostra Senyora de la Llum. El segon és el de Can Pol, que comprèn el promontori on hi ha el mas i el vessant en direcció sudoest que hi ha al seu davant. En ambdós sectors s'han perforat una sèrie de cales que només n'han afectat una part molt reduïda.

CONTEXT GEOLÒGIC I ESTRATIGRÀFIC

El Camp del Ninots es troba localitzat a la Depressió de la Selva, formant part del conjunt de fosses tectòniques que van des de el Mar del Nord fins la província d'Almeria, i la seva formació tindria lloc a finals del Cenozoic. Entre el Miocè més antic i l'Holocè es produeixen una sèrie d'episodis eruptius, on les colades basàltiques d'Hostalric i els edificis volcànics d'Olot i de la comarca de la Selva representen clars exemples d'aquesta activitat volcànica. La zona coneguda com a Camp dels Ninots ha estat descrita com un edifici volcànic possiblement d'edat quaternària reomplert de sediments lacustres i palustres (Pujadas 1999; Vehí *et alii 1999; Vehí* 2001). Aquest ambient sedimentari rep el nom de *maar* (fig.1), que en aquest cas es tracta d'una depressió suau situada sota el nivell de la superfície topogràfica circumdant, i amb un anell al voltant de major relleu constituït per l'acumulació de piroclastes fruit de les explosions freatomagmàtiques. La seva zona central conté una depressió endorreica, on s'hi formà una llacuna.

fig. 1. Esquema litològic del Camp dels Ninots

La intervenció arqueològica es va dur a terme en dos punts del rebliment: al vorell i al centre del volcà. Pel que fa a la caracterització de l'estratigrafia del vorell, hi ha una alternança de centimètrica a decimètrica de sorres fines, llims de color blanquinós amb presència de clastes d'origen volcànic totalment alterats i de nivells de nòduls d'òpal.

En el centre es van dur a terme tres cales, i es va poder comprovar que el rebliment sedimentari segueix la dinàmica subaquàtica típica que es produeix en un *maar*. De fet, totes les cales mostrarien una transició de fàcies més litorals i poc profundes a fàcies més profundes, passant per fàcies de centre de llac, on es formen els típics sediments varvats.

Amb la intenció de datar el jaciment, s'han enviat mostres al Dr. James Bichoff del U.S Geological Survey de Califòrnia, actualment en procés d'anàlisi, de dues zones del jaciment. La primera correspon al nivell d'òpals del vorell del volcà, mentre que la segona prové d'un nivell de calcàries, que es troba a uns 20 metres de profunditat a la zona centre.

DESCRIPCIÓ DEL MATERIAL ARQUEOPALEONTOLÒGIC

El registre arqueopaleontològic del Camp dels Ninots és força escàs i aquest prové de dos punts:

- El recuperat per la geòloga Montserrat Vehí

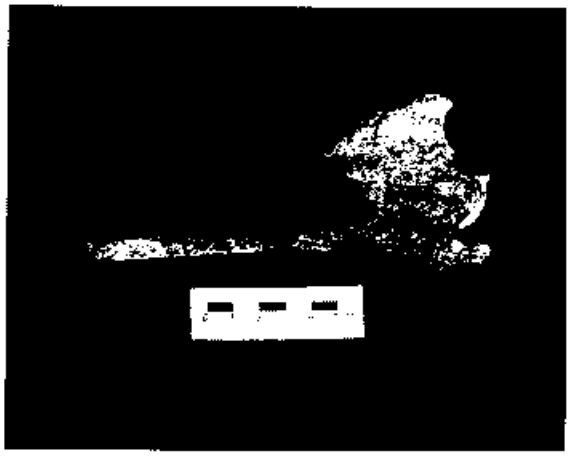

fig. 2. Tíbia recuperada en el sondeig geològic

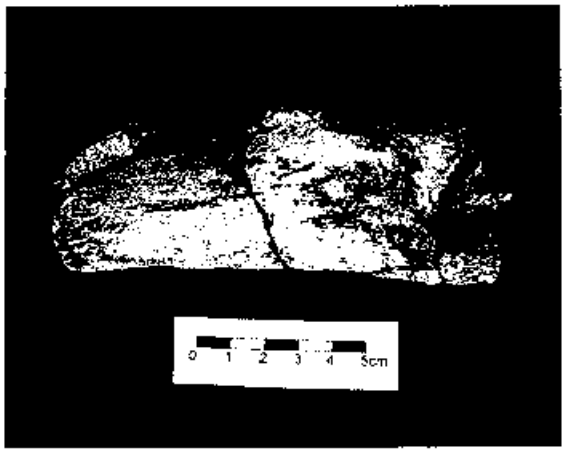

fig. 3. Escàpula obtinguda en l'excavació

arran d'uns sondeigs geològics (Vehí *et alii* 1999, Vehí 2001) i donades posteriorment al laboratori de Prehistòria de la UdG, la qual recentment les ha cedides a la URV. Aquest conjunt correspon a diverses restes faunístiques que semblen pertànyer a un mateix individu.

- El recuperat durant l'excavació arqueològica realitzada el passat estiu, que correspon a una escàpula i vuit objectes lítics. D'aquests, l'escàpula i set artefactes varen ser trobats en estratigrafia en la cala 2 del Sector Can Pol, on s'han descrit tres nivells amb material arqueopaleontològic: l'A, el B i el C. El vuitè objecte es va trobar en superfície i als voltants de la mateixa cala.

En relació al conjunt faunístic, actualment en procés d'anàlisi, podem dir que aparentment correspon a dos individus. Les gran majoria de les restes recuperades per la Dra. Vehí són ossos articulars (astràgals, metacarpians, maleolars i tíbies) encara que també hi ha fragments de vèrtebres i fèmurs. Diversos ossos presenten fractures antigues que suggereixen que el sol individu va estar algun temps exposat a la superfície abans de la fossilització. Durant aquest temps els ossos es varen trencar i les superfícies de fractura es varen erosionar. La morfologia dels astràgals, tíbies, calcànis i naviculars (fig.2), a falta d'un anàlisi més exhaustiu, indiquen que es podria tractar d'un rumiant relativament gran.

Pel que fa a l'escàpula sembla correspondre també a un rumiant que podria ser de la mateixa espècie que les altres restes (fig.3).

El conjunt lític (Carbonell, Guilbaud i Mora, 1983; Carbonell *et al.*, 1992), en general, ens indica una predilecció per la roca local, l'òpal, però no de forma exclusiva, ja que la BP de superfície és de quarsita. A nivell tecnològic, el registre és massa reduït per assegurar-ne res de clar. No hi ha presència de BN1G i la BN2G recuperada en el nivell C (fig.4) presenta una explotació pròpia dels sistemes tècnics arcaics, però no és suficient per a determinar-ne una aproximació cronològica. Les BP (fig.5) són de formats irregulars i, com a mínim, podem assenyalar la inexistència de temes operatius d'explotació jerarquitzats i predeterminats, de tipus levallois. En definitiva, hem de considerar aquestes restes com aïllades i marginals, apartades de llur context original fora del llac.

CONCLUSIONS I PRESPECTIVES DE FUTUR

El Camp dels Ninots es presenta com un jaciment amb una molt bona seqüència estratigràfica i amb un molt bon nivell de preservació dels fòssils paleontològics. A nivell tècnic caldrà esperar campanyes successives per determinar amb claredat la tradició tecnològica desenvolupada al Camp dels Ninots, tant a través de les restes arqueològiques com de les paleontològiques. No obstant, i tenint en compte el context geològic i arqueològic en el que ens trobem, la depressió de La Selva, i la localització de jaciments únicament en superfície i sense dades paleontològiques, fan del conjunt del Camp dels Ninots un indret extraordinari per a poder conèixer l'ecologia quaternària antiga de La

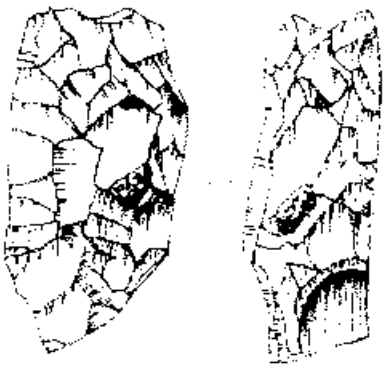

fig. 4 BN2G en òpal

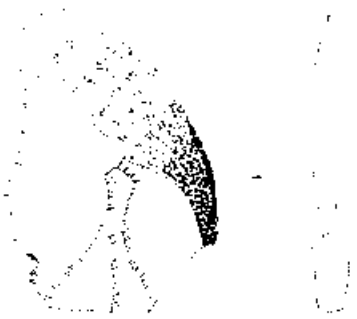

fig.5 BP en òpal

Selva i les adaptacions humanes a aquest entorn.

En un futur proper la nostra intenció és la de poder dur a terme un seguit de campanyes d'excavació per a poder mostrejar la totalitat del Camp dels Ninots, i així poder recuperar la possible acumulació arqueopaleontològica que totes les dades obtingudes ens està indicant.

BIBLIOGRAFIA

CARBONELL, E., GUILBAUD, M., MORA, R. 1983, "Utilización de la lógica analítica para el estudio de tecno-complejos de cantos tallados", *Cahier noir*, **1**, pàg. 3-64.

CARBONELL, E., MOSQUERA, M., OLLÉ, A., RODRÍGUEZ, X.P, SALA, R., VAQUERO, M. I VERGÈS, J.M. 1992, "New elements of the Logical analytic System", *Cahier noir*, **6**, pàg. 3-61.

Institut Cartogràfic de Catalunya *Mapa Topogràfic de Catalunya*. 1:5.000. Full 333-8-8 (304-104). Caldes de Malavella. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Institut Cartogràfic de Catalunya *Ortofotomapa de Catalunya*. 1:5.000. Full 333-8-8. Caldes de Malavella. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

PUJADAS, A. 1999, *Caracterització i datació dels volcans de la vall de Llémena i de la Crosa de Sant Dalmai*. Diputació de Girona. Girona

VEHÍ, M., PUJADES, A., ROQUÉ, C., PALLÍ, LL. 1999, Un edifici volcànic inèdit a Caldes de Malavella (la Selva, Girona): El volcà del Camp dels Ninots. *Quaderns de la Selva*, **11**. Santa Coloma de Farnés.

Vehí, M. (2001). *Geologia ambiental de la depressió de la Selva*. Tesi Doctoral. Dept. De Geologia. Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra.

LES OCUPACIONS PALEOLÍTIQUES DE LA COVA 120: RESULTATS PRELIMINARS DE LA INTERVENCIÓ DE L'ANY 2003

Xavier TERRADAS BATLLE

La Cova 120 es troba situada al massís de l'Alta Garrotxa, en l'àmbit de les serralades prepirinenques terciàries, dins del terme municipal de Sales de Llierca (Garrotxa). Es tracta d'un antic conducte càrstic obert sobre una petita cinglera que dona al Torrent dels Llorers, a menys d'un quilòmetre de la seva confluència amb el riu Llierca, alhora tributari del riu Fluvià. Aquesta cavitat és constituïda per un corredor d'uns 12 metres de longitud que dona accés a una sala interior, que creua perpendicularment el corredor i conforma una superfície propera als 60 m^2 (fig. 1).

Redescoberta l'any 1975 pel Grup d'Espeleologia d'Olot, l'exploració de la cova i la recollida de materials superficials donà lloc a les primeres publicacions sobre les seves ocupacions prehistòriques (Soler/Alcalde/Noguer 1980; Estévez 1980). Entre 1981 i 1989, sota l'empara científica del Museu Comarcal de la Garrotxa (Olot), s'hi varen dur a terme tot un seguit d'intervencions arqueològiques que han permès evidenciar un important reompliment estratigràfic on s'han preservat evidències d'usos i ocupacions humanes de la cavitat, amb finalitats diverses, a diferents moments de la Prehistòria:

- Per una part, una seqüència holocena amb tres nivells de cronologia prehistòrica, atribuïbles al Calcolític-Bronze (I), Neolític final-Calcolític (II) i Neolític antic (III), coberts per sediments d'ocupacions més recents (època baix-imperial i segle XIX). Tots aquests nivells han estat àmpliament estudiats, destacant-ne una publicació monogràfica (Agustí *et alii* 1987a);

- Per l'altra, una seqüència plistocena amb quatre nivells d'ocupació humana de la cova, que cobririen des de la fi del Plistocè mitjà (fi estadi isotòpic 6) fins a mitjans del Plistocè superior (inici estadi isotòpic 3). Dues d'aquestes ocupacions (nivells IV i V) han estat atribuïdes al Paleolític mitjà (Agustí *et alii* 1987b; 1991; 1992; Maroto/Ortega/Terradas *en premsa*;

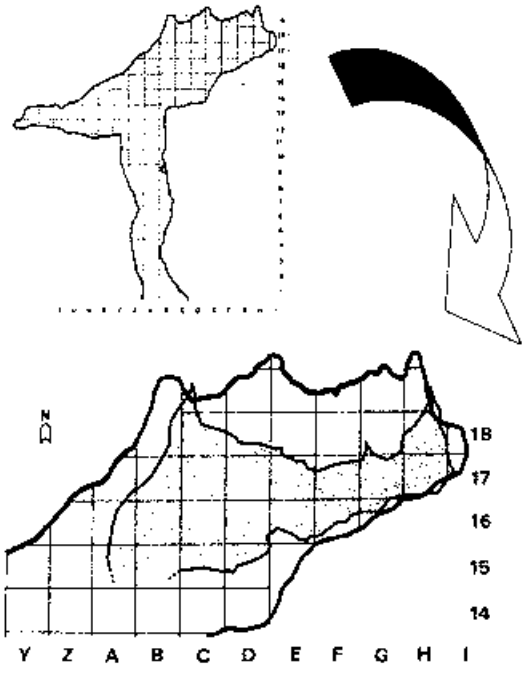

Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC)

Departament d'Arqueologia i Antropologia – Inst. "Milà i Fontanals", terradas@bicat.csic.es

Terradas/Rueda 1998), mentre que la subjacent (VI) presenta característiques inequívoques que permeten atribuir la seva gènesi a la pròpia de caus d'animals cavernícoles, probablement cànids i úrsids (Rueda 1993; Terradas/Rueda 1998). La datació absoluta, realitzada mitjançant el mètode de l'Urani-Tori, d'una capa carbonatada que recobria tota la sedimentació plistocènica permeté atorgar a les ocupacions paleolítiques una antiguitat superior als 57.900 +6.800 -6.500 anys BP (Agustí *et alii* 1991).

L'estiu de l'any 2000 la cova fou objecte de diverses actuacions clandestines, realitzades al marge de tota normativa legal i científica, que destruïren en la seva totalitat un testimoni de 4 m^2 amb restes de les ocupacions paleolítiques dels nivells IV, V i VI. Davant el risc que aquestes pràctiques també haguessin malmès el nivell VII, iniciàrem les gestions oportunes per a endegar un nou projecte d'intervenció preventiva, dirigit pel Consell Superior d'Investigacions Científiques (Departament d'Arqueologia i Antropologia de la Institució Milà i Fontanals a Barcelona), mitjançant la realització d'un conveni de col·laboració amb el Consorci per a la Protecció i la Gestió de l'Espai d'Interès Natural de l'Alta Garrotxa, i amb l'ajut del Servei d'Arqueologia del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. La importància del nivell VII rau en la seva antiguitat que, segons les dades preliminars de les que disposem, pot ser superior als 150.000 anys, a la que cal afegir l'excel·lent estat de conservació de les seves restes arqueològiques i l'absència de pertorbacions notables. La seva excavació permetria cobrir, juntament amb Can Garriga (St. Julià de Ramis, Gironès; Canal/Carbonell 1989; Rodríguez *et alii* 1995) i Mollet I (Serinyà, Pla de l'Estany; Maroto/Soler/Mir 1987), el buit existent en la seqüència cronològica del Paleolític mitjà inicial al NE de la Península ibèrica.

D'acord amb el projecte presentat a la sol·licitud d'intervenció preventiva, els treballs realitzats a la campanya de l'any 2003 s'han dut a terme exclusivament a la sala interior de la cova (vegeu fig. 1), i han anat dirigits vers la consecució de tres objectius:

- restitució de la quadrícula aèria de coordenades, malmesa per les activitats clandestines i/o d'altres visites a la cavitat, d'acord al traçat i alçada de l'original, instal·lada l'any 1981.

- recollida dels sediments procedents del testimoni dels nivells IV, V i VI (quadres C15, D15, D16, D17 i D18), destruït per la intervenció clandestina. En aquest sentit, les terres remenades per l'acció furtiva foren garbellades a peu de jaciment, recuperant i inventariant les restes arqueològiques. Per altra part, les restes inalterades dels nivells IV, V i VI del testimoni foren excavades fins als 200 cm de profunditat (profunditat a la que es va deixar l'excavació dels nivells plistocens en finalitzar la campanya de l'any 1989), integrant la informació derivada (plantes i seccions, canvis estratigràfics, restes arqueològiques, etc.) a la obtinguda en l'excavació de les zones veïnes els anys 1988 i 1989.

- excavació del nivell VII. A fi i efecte de poder excavar aquest nivell arqueològic en la màxima superfície possible, apart d'excavar les restes del testimoni malmès, també es varen excavar varis quadres aïllats, ja sigui per la incertesa del seu estat de conservació després d'haver-se interromput l'activitat arqueològica els darrers 14 anys (és el cas dels quadres A17, H18 i H19), o bé per que havien quedat parcialment sense excavar durant les darreres campanyes (quadres F16, G16, G17 i H17). Un cop baixats aquests quadres fins a la cota dels 200 cm de profunditat (quota a la que s'havia arribat a la resta de quadres al final de la campanya de l'any 1989), es va poder excavar conjuntament i de manera homogènia una superfície d'uns 14 m^2 fins arribar als 240 cm de profunditat. En aquest punt, el nivell VII presenta un fort pendent vers l'oest i el centre de la sala interior de la cavitat, conformant una mena de concavitat inclinada vers l'oest. D'aquesta manera, el nivell VII només ha estat excavat a les zones perifèriques de la sala interior de la cavitat que, d'acord amb la irregularitat topogràfica descrita anteriorment, són on aquesta unitat arqueològica assoleix les cotes menys profundes. No obstant això, la continuïtat dels treballs d'excavació permetrà documentar i excavar el nivell VII a la resta de la superfície de la sala interior de la Cova 120.

Es podria concloure que els treballs realitzats de manera clandestina, fora de qualsevol normativa legal i científica, no han afectat el nivell VII, que correspon a la primera ocupació humana de la cova amb una cronologia superior als 150.000 anys. A les zones on aquest nivell s'ha pogut excavar es documenta una presència important de restes arqueozoològiques, que presenten un excel·lent estat de conservació.

Les dades preliminars de l'estudi arqueozoològic d'aquest nivell, realitzat per Roger Molinas (Laboratori d'Arqueozoologia de la Universitat Autònoma de Barcelona), semblen confirmar que la major part de les porcions òssies recuperades a la cavitat foren aportades per diferents animals carnívors que empraven la cova com a cau, lloc de cria i/o per a hivernar. Les dades que sustenten aquesta hipòtesi són, entre d'altres, la presència d'un gran nombre de restes senceres o amb un índex de fragmentació força reduït, l'abundància de restes d'espècies carnívores, l'elevada presència de restes amb empremtes de dents canines, al costat d'una feble presència d'indicis d'activitat antròpica (estigmes de fractures per percussió, marques de tall, restes cremades, etc.). També es documenta la presència de restes de natura lítica i antracològica, tot i que amb una proporció notablement inferior a les d'origen animal. Entre les restes lítiques derivades de la producció d'instrumental de pedra volem destacar l'abundància de restes tallades sobre quars hialí en relació a les ocupacions paleolítiques precedents, on el quars filonià fou la varietat de quars més emprada.

En definitiva, les expectatives científiques dipositades en l'excavació del nivell VII s'han acomplert abastament, en correspondre a una unitat ben aïllada estratigràficament, sense pertorbacions, i amb abundant material arqueològic en un excel·lent estat de conservació. Sens dubte, la seva excavació i posterior estudi en el marc de la nova etapa de recerca endegada recentment permetran aportar noves dades sobre el Paleolític mitjà antic, un moment pràcticament inèdit al nord-est peninsular.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ, B., ALCALDE, G., BURJACHS, F., BUXÓ, R., JUAN-MUNS, N., OLLER, J., ROS, M.T., RUEDA, J.M., TOLEDO, A. 1987a, *Dinàmica de la utilització de la Cova 120 per l'home en els darrers 6000 anys, Sèrie monogràfica del Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona* 7.

AGUSTÍ, B., ALCALDE, G., BURJACHS, F., BUXÓ, R., JUAN-MUNS, N., OLLER, J., ROS, M.T., RUEDA, J.M., TOLEDO, A. 1987b, El yacimiento del Paleolítico medio de la Cueva 120 (la Garrotxa, Catalunya), *Cuaternario y Geomorfología* 1 (1/4), 1-13.

AGUSTÍ, B., ALCALDE, G., GÜELL, A., JUAN-MUNS, N., RUEDA, J.M., TERRADAS, X. 1991, La Cova 120, parada de caçadors-recol·lectors del Paleolític mitjà, *Cypsela* IX, 7-20.

AGUSTÍ, B., ALCALDE, G., GÜELL, A., JUAN-MUNS, N., RUEDA, J.M., TERRADAS, X. 1992, Caracoles terrestres en la Cueva 120: aportación al conocimiento de la dieta alimentícia durante el Paleolítico medio, *Revista de Arqueología* 131, 8-11.

CANAL, J., CARBONELL, E. 1989, *Catalunya paleolítica*, Girona.

ESTÉVEZ, J. 1980, La fauna de la Cova 120, *Quaderns de Treball de l'Associació Arqueològica de Girona* 3, 25-27.

MAROTO, J., ORTEGA, D., TERRADAS, X. en premsa, El paleolític mitjà i el poblament neandertal, in Alcalde, G. *et alii* (coords.), *Història de la Garrotxa. Col·lecció Història de les Comarques Gironines* V, Girona.

MAROTO, J., SOLER, N., MIR, A. 1987, La cueva de Mollet I (Serinyà, Gerona), in Soler, N., Maroto, J. (eds.), Quadre cronològic del Plistocè Superior a Catalunya: paleoambients i cultures prehistòriques, Cypsela VI, 101-110.

RODRÍGUEZ, X.P., SALA, R., CASELLAS, S., VALLVERDÚ, J. 1995, Ocupació antròpica de la vall mitjana del Ter en l'inici del Plistocè superior, in Agustí, B., Burch, J., Merino, J. (eds.), Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis. Anys 1991-1993. Sèrie monogràfica del Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona 16, 37-65.

RUEDA, J.M. 1993, L'acció antròpica sobre les matèries dures animals durant el Plistocè del nord-est de Catalunya, Tesi doctoral, Universitat de Girona.

SOLER, N., ALCALDE, G., NOGUER, J. 1980, La Vall de Sadernes i la Cova 120 (Garrotxa), Quaderns de Treball de l'Associació Arqueològica de Girona 3, 21-25.

TERRADAS, X., RUEDA, J.M. 1998, Grotte 120: un exemple des activités de subsistance au Paléolithique moyen dans les Pyrénées orientales, in Brugal, J.Ph., Meignen, L., Patou-Mathis, M. (eds.), Économie préhistorique: comportements de subsistance au Paléolithique, 349-361. Antibes.

INTERVENCIÓ DE 2002 AL CAU DEL TOSSAL GROS (L'ESTARTIT - TORROELLA DE MONTGRÍ, BAIX EMPORDÀ)

Joaquim SOLER SUBILS **Sandra CASAS MASCARÓS** **Gerard CRUSET GALCERAN**

Joan MARGALL SASTRE **Antoni ROVIRAS PADRÓS** **Narcís SOLER MASFERRER**

INTRODUCCIÓ

El cau del Tossal Gros és un avenc obert en les calcàries cretàciques del Montgrí. En època prehistòrica va ésser usat com a cova sepulcral, i amb aquesta intenció la seva entrada va ésser modificada, per fer-la més monumental, amb la construcció d'una estructura megalítica amb túmul. El jaciment compleix, doncs, totes les condicions per a ésser considerat un paradolmen.

El cau, i amb ell el jaciment arqueològic que conté, pren el nom de la petita elevació on es troba situat, propera al poble de l'Estartit. Les seves coordenades UTM són x= 0514680, y= 4656337. Amb una altitud de 154 metres s.n.m. no és l'elevació més alta de la zona ja que a l'est Torre Moratxa arriba als 221 metres i Roca Maura als 226.

La cavitat és un dels molts avencs presents en les calcàries del massís del Montgrí. Des de l'exterior només se n'aprecia, arran de terra, l'obertura, que condueix a una sala d'uns 16 metres de llarg per uns 3 o 5 d'ample segons l''indret. Dins la sala s'observa la presència d''altres galeries, avui en dia intransitables a causa dels blocs i els sediments que les colmaten. Aquests blocs, que provenen majoritàriament d'enfrondament del sostre, constitueixen una de les majors dificultats amb què ens hem hagut d'enfrontar durant les tasques d'excavació.

L'estructura megalítica que havia monumentalitzat l'entrada d'aquest avenc avui en dia és desmantellada i part de les seves lloses han caigut cau endins. Fou estudiada per Lluís Esteva i Lluís Pericot, que van dibuixar-ne la planta i seccions quan encara es mantenia parcialment dempeus (Pericot & Esteva 1973). Lluís Esteva també va procedir a la seva restauració però lamentablement fa uns anys va ésser destruïda totalment (Vert 1974) i només queda en el seu lloc una única llosa lateral en posició vertical i part del túmul, avui en dia també molt deteriorat.

La construcció megalítica s'ha de relacionar amb els rituals funeraris dels pobles del neolític final i del calcolític. En aquestes èpoques i també en l'edat del bronze van ésser usats altres caus del Montgrí com a sepulcres de les poblacions prehistòriques, sense que ens hagin arribat modificacions de la seva estructura (Pascual 1883, Pericot 1925, 1939, 1950 i 1960, Pons 1980, Toledo 1981, Soler 1988, Pons et alii 1992, Agustí 1998). Malgrat aquestes mostres ben documentades d'activitats sepulcrals, al Montgrí no s'hi van construir vertaders dòlmens, o almenys no en coneixem

fig. 1. Aspecte de l'excavació del cau del Tossal Gros. Es pot apreciar com com arreu afloren blocs de grans dimensions que impedeixen la continuació dels treballs.

cap. Aquesta mancança és habitual en àrees calcàries com el Montgrí, on abunden les cavitats naturals. En qualsevol cas els enterraments d'aquest moment fets en dòlmens i en coves sepulcrals presenten un aixovar i unes pràctiques funeràries comparables, cosa que permet suposar que pertanyen al mateix context cultural (L. Pericot i L. Esteva 1973).

Des de la primera meitat del segle XX aquesta cavitat ha estat objecte d'algunes intervencions arqueològiques curtes i esporàdiques dutes a terme per Lluís Pericot, Pere Bosch i Gimpera i Lluís Esteva. Com a resultat d'aquestes intervencions només es van poder recuperar uns pocs materials arqueològics, conservats en el Museu Arqueològic de Catalunya a Barcelona, i es van publicar unes poques notícies sobre les troballes. Posteriorment hi van haver altres intervencions que proporcionaren més materials, alguns avui en dia perduts i altres en dipòsit al Museu de Torroella de Montgrí i del Baix Ter. El jaciment també ha sofert moltes remocions clandestines que, tal com hem constatat, a més de les possibles substraccions de materials també han remogut la major part del sediment del cau.

L'any 1996, després d'efectuar-hi una visita en la qual es van descobrir restes notables, es va creure convenient encetar un projecte d'investigació centrat en l'estudi de les cavitats sepulcrals del massís del Montgrí. En el marc d'aquest projecte es va decidir intervenir al cau del Tossal Gros per tal de recuperar els objectes arqueològics que poguessin restar al jaciment. Certament, les remonicions de les intervencions clandestines han impossibilitat qualsevol tipus d'anàlisi més aprofundit del jaciment que faci referència, per exemple, a les fases d'utilització o als rituals d'inhumació, però en canvi els materials que es recuperen, majoritàriament restes humanes, permeten estudis paleoantropològics que aporten dades sobre el col·lectiu inhumat al cau del Tossal Gros referents al sexe, l'edat i les patologies, entre d'altres.

Aquest és el context en què el nostre equip, constituït per arqueòlegs del Museu del Montgrí i del Baix Ter i de la Universitat de Girona, va reempendre les excavacions al cau del Tossal Gros amb campanyes de curta durada els anys 1998, 1999 i 2002.

DESENVOLPAMENT DE LA CAMPANYA DE 2002

Les tasques d'excavació al cau del Tossal Gros són relativament simples ja que es limiten a enretirar els sediments i a garbellar-los a la superfície. No es documenta la posició tridimensional dels objectes ja que en anteriors campanyes ens hem adonat que les remonicions clandestines i els efectes de les aigües d'escorrentia han malmès definitivament l'estratrigrafia i desplaçat la majoria d'objectes. Per tant aquesta pràctica no té sentit. Sí es procura, en la mesura del possible, atribuir les troballes a un dels dos estrats que han estat identificats, per més que aquests es troben alterats.

Aquesta estratigrafia dubtosa consisteix, de dalt a baix, en un estrat superior de terres grises que conté la majoria dels objectes i, sota seu, un altre de color vermellós més probre en restes arqueològiques. En general el sediment és flonjo i gens compacte i això fa que s'escoli entre els espais buits existents entre els blocs calcaris. Pel que fa al material arqueològic, tant la naturalesa de les restes com el seu estat de conservació és idèntic a ambdós estrats. És per aquests motius que no creiem que la seva diferenciació sigui cronològicament significativa. Més aviat creiem que la diferenciació cromàtica és el resultat de diversos processos naturals. Concretament el color rogenc de l'estrat inferior és conseqüència de la descalcificació de les calcàries i de la manca de matèria orgànica. Per contra a l'estrat superior s'acumulen les restes vegetals transportades des de l'exterior per les aigües. Aquest fet i la presència de les restes d'algunes fogueres confereixen, doncs, un color més fosc al sediment més superficial.

En la campanya de 2002 les troballes no van ser tant abundants com en intervencions anteriors però en proporcions semblants, és a dir, predomini de les restes humanes i, a molta distància, les faunístiques. Els objectes d'ornamentació, les restes ceràmiques i les lítiques foren només testimonials.

CONSIDERACIONS FINALS

La campanya d'excavacions de 2003 al cau del Tossal Gros no ha suposat grans novetats respecte a les anteriors. El tipus de restes recuperades han estat similars a les passades intervencions i tampoc no han aparegut evidències en contra de la cronologia i la funcionalitat que proposem pel jaciment. Hem de concloure, doncs, que el cau del Tossal Gros

és una cavitat natural que fou utiltizada amb finalitats sepulcrals durant el neolític final-calcolític i que la seva entrada fou monumentalitzada amb una construcció megalítica. Per aquests motius és correcta la seva consideració com a paradolmen.

Durant les campanyes que el Museu del Montgrí i del Baix Ter i la Universitat de Girona hi han realitzat s'han excavat les parts del jaciment més exposades a les intervencions furtives. Els materials recuperats en el transcurs d'aquestes intervencions han estat, amb l'excepció de les restes humanes, poc nombrosos. Tot i això són ben significatius de la cronologia i la funcionalitat del jaciment.

Actualment es fa difícil prosseguir l'excavació de la cavitat perquè arreu apareixen multitud de blocs de grans dimensions (fig. 1) que impedeixen els treballs. Per tal de continuar les excavacions seria necessari enretirar-los fins a l'exterior del cau. Aquesta, però, és tasca feixuga i costosa que no podem emprendre amb els recursos de què disposem actualment. D'altra banda, cal també considerar la possibilitat que per sota d'aquests blocs no existeixin restes arqueològiques. La pobresa progressiva en restes a mesura que aprofundiem la cota d'excavació potser ens ho estaria indicant.

Per aquests motius ens plantegem d'aturar momentàniament els treballs al cau del Tossal Gros fins que no disposem dels mitjans necessaris per prosseguir l'excavació. D'altra banda aquesta pausa ens hauria de servir per emprendre la tasca de reconstruir el monument megalític de l'entrada de la cavitat, que avui en dia està enfonsat però del qual coneixem l'aparença anterior gràcies a la documentació fotogràfica dels treballs de Lluís Esteva i Lluís Pericot. Aquest també seria el moment de procedir a l'excavació del túmul, una tasca que no hem acomplert preveient que calia fer-la coincidir amb la reconstrucció del monument megalític.

Finalment, un cop s'hagin realitzat aquests treballs de restauració del monument, aquesta darrera fase també seria el moment de facilitar la visita i la comprensió del jaciment per al públic.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ, B., FIEGO, J. 2002, Estudi antropològic de la cova sepulcral del Tossal Gros (Torroella de Montgrí), *Pirineus i veïns al 3er mil·lenni AC. De la fi del neolític a l'edat del bronze entre l'Ebre i la garona. Homenatge al Prof. Dr. Domènec Campillo*. Col·loqui internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, 12, (10-12 novembre 2000), Puigcerdà, p. 723-728.

AGUSTÍ, B., FIEGO, J. 2003 Vida i mort al massís del Montgrí, *Papers del Montgrí*, 21, III Beques de Recerca Joan Torró i Cabratosa, Torroella de Montgrí.

AGUSTÍ, B. et alii 2000, Resultats d'un intervenció arqueològica a la cova del Tossal Gros (Massís del Montgrí, Baix Empordà), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, pp. 32-34.

ESTEVA, L. 1972, Comunicaciones de tema gerundense, presentadas en el XII Congreso Nacional de Arqueologia celebrado en Jaén, *Revista de Girona*, 58, Girona, p. 65-69.

PERICOT, L. 1925, *La civilización megalítica catalana y la cultura pirenaica*. Barcelona, p. 61; 2ª edició 1950, p. 93.

PERICOT, L. 1939, Las cuevas sepulcrales del Montgrí, *Ampurias*, 1, Barcelona, p.113-137

PERICOT, J. 1986, Un record de Pere Bosch i Gimpera des de Torroella, Llibre de la Festa Major, Torroella de Montgrí, p. 1-5.

PERICOT, L., ESTEVA, L. 1973, La cueva-dolmen del Tossal Gros (Torroella de Montgrí, Gerona), *XII Congreso Nacional de Arqueología*. (Jaén 1971), Zaragoza, p. 191-200.

SOLER MASFERRER N. et alii 2002, El cau del Tossal Gros: una cavitat paradolmènica del massís del Montgrí, *Pirineus i veïns al 3er mil·lenni AC. De la fi del neolític a l'edat del bronze entre l'Ebre i la garona. Homenatge al Prof. Dr. Domènec Campillo*. Col·loqui internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, 12, (10-12 novembre 2000), Puigcerdà, p. 709-722.

VERT, J. 1980, Noves troballes arqueològiques a la "cova dolmènica" del Tossal Gros (Montgrí-Baix Empordà), *Quadern de Treball*, 3, Associació Arqueològica de Girona, p. 34-35.

LES CAMPANYES DELS ANYS 2002-2003 AL POBLAT LACUSTRE DEL NEOLÍTIC ANTIC DE LA DRAGA (BANYOLES, PLA DE L'ESTANY)

Àngel BOSCH* **Júlia CHINCHILLA*** **Xavier NIETO**** **Antoni PALOMO****

Josep TARRÚS*

INTRODUCCIÓ

El projecte científic del poblat neolític de La Draga ha estat coordinat aquests dos darrers anys,com sempre, pel Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles (MACB) i pel Centre d'Arqueologia Subaquàtica-Museu d'Arqueologia de Catalunya (CASC-MAC). La direcció ha continuat a càrrec dels arqueòlegs Àngel Bosch, Júlia Chinchilla, Antoni Palomo, Xavier Nieto i Josep Tarrús. El finançament dels treballs ha estat assegurat per l'Ajuntament de Banyoles, pel Museu d'Arqueologia de Catalunya i, l'any 2003, pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Els treballs d'excavació de la Draga durant la campanya de 2002 es van desenvolupar entre el 20 de juliol i el 17 d'agost els de la part terrestre i entre el 29 de juliol i el 20 d'agost els de la part subaquàtica.Hi varen participar els següents arqueòlegs i estudiants:

Al sector terrestre: Àngel Bosch, Julia Chinchilla, Josep Tarrús, Nadine Alber, Clara Alonso, Maite Carbonell, Mar Cristina, Eva Ejarque, Laura Ferret, Lola Frutos, Maria Lafuente, Daniel Malet, Xavier Oms, Mireia Pedro, Clara Roca i Alex Solé.

Al sector subaquàtic: Xavier Nieto, Toni Palomo, Jesús Alonso, Àlex Sanchis, Medardo Castillo, Rut Geli, Eduard Moreno, Carlos Odriozola i Mireia Bertrana.

La campanya de l'any 2003 a la Draga es va dur a terme entre els dies 18 de juliol i 22 d'agost de 2003 a la zona terrestre i del 4 al 29 d'agost a la subaquàtica. Ha estat una campanya especialment dura, amb temperatures de 35-40° durant més de tres setmanes de les cinc que hi vàrem passar.

S'ha comptat amb uns 15 arqueòlegs i estudiants de mitjana a la zona terrestre i amb uns 8 submarinistes-arqueòlegs de promig a la zona subaquàtica.Els primers procedien de l'IES Pla de l'Estany (Banyoles), de l'Escola de Conservació i Restauració de Béns Culturals de la Generalitat (ECRBCG), i de les universitats de Barcelona, Autònoma de Barcelona, Rovira i Virgili de Tarragona, de Valladolid i de l'Autònoma de Madrid. Els segons procedien de les universitats de Girona, Barcelona, València i La Corunya.

Al sector terrestre hi han treballat Àngel Bosch, Julia Chinchilla, Josep Tarrús, Eduard Agudo, Clara Alonso, Carol Bernal, Sabina Calleja, Anna Camats, Maria Cardenal, David Raúl Esteban, Mireia Gòmez, Josep Manel Gonzalez, Esther Huertas, Sandra Lacruz, Maria Lafuente,Xavier Oms, Marina Mas, Roger Molinàs, Patricia Navarro, Elisenda Padrosa, Pau Parra, Mireia Pedro, Guillem Rigol, Marina Salvatella,Mª Elena Sánchez, Mònica Viamonte i Alícia Xicota.

Al sector subaquàtic hi han treballat Xavier Nie-

* Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles

** Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya-Museu d'Arqueologia de catalunya

to, Toni Palomo, Carles Aguilar, Anna Maria Delgado, Xavier Esteve, Joaquim García, Rut Geli, Marc Jubany, Eduard Moreno i Pablo Sañudo.

Els treballs es varen centrar l'any 2002 al sector terrestre, en acabar una zona de 25 m^2, al nord del sector B - la part baixa del jaciment- que s'havia començat l'any 2001 i que no s'havia pogut excavar totalment. Concretament mancaven per excavar 16 m^2 del nou quadre de 25 m^2 obert l'any anterior, que es varen poder acabar tots sense dificultats. Al sector subaquàtic es van continuar els treballs d'excavació a la mateixa àrea que els anys anteriors - arran de l'actual passeig i entre les pesqueres 15 i 16-, amb una nova zona excavada de 30 m^2 en direcció nord.

Els treballs de l'any 2003 es varen centrar al sector terrestre, en l'excavació d'una nova àrea de 35 m^2, a l'oest de l'excavada l'any 2002, que havia de servir per completar una àrea de 110 m^2 en aquest sector B de La Draga, on treballem des de 1997. Al sector subaquàtic l'any 2003 es va canviar de zona. Des de 1994 s'estava treballant a sobre la platja neolítica submergida que quedava al nord de la pesquera número 15. Enguany, una vegada acabada aquella zona, n'hem encetat una altra al sud de l'esmentada pesquera número 15, amb la intenció d'excavar aquesta nova franja fins a la pesquera número 14.

EL SECTOR TERRESTRE

Objectius

L'objectiu principal de la campanya del 2002 al sector terrestre va ser el de continuar posant al descobert aquesta àrea amb grans cabanes, que es va iniciar els anys 1997-1998 i que hem anat seguint des d'aleshores.Per altra banda, donat que l'any 2001 es va acabar la campanya arran del primer nivell estratigràfic, format per una platja de creta lacustre prima i uniforme, ens interessava veure si s'observaven canvis en la cultura material del segon nivell arqueològic.

A més ja que es tractava aquest any d'una excavació de poca extensió i comptàvem amb força estudiants, hem volgut realitzar una campanya especialment curosa, garbellant amb aigua tots els sediments extrets, i no només alguns quadres triats, per veure si els percentatges de troballes de microfauna, macrorestes vegetals o petits objectes continuava igual o s'hi observaven canvis significatius.

L'any 2003 a la zona terrestre s'ha dedicat a completar, com hem dit abans, acabar una àrea 110 m^2 en el sector B a tocar el carril per a bicicletes i disposar així d'una zona excavada àmplia en la part més interessant, ara per ara, del jaciment.

Donats els bons resultats de l'any 2002 s'ha continuat amb la política de garbellar amb aigua tots els sediments extrets, aprofitant que es disposa d'aigua corrent al jaciment.

Desenvolupament dels treballs

L'any 2002, una setmana abans de començar l'excavació, ja es va buidar l'aigua de tota la zona oberta, uns 70 m^2, amb l'ajuda de la brigada municipal de l'ajuntament de Banyoles i sota la supervisió de l'equip de direcció de l'excavació.

L'extensió de la zona a excavar es reduïa a aquest any a 16 m^2, allò que restava dels 25 m^2 obert l'any anterior i que no es varen poder acabar. Donat que es tractava d'una petita extensió i que la bomba Well-Point, una vegada muntada, trobava serioses dificultats per fer la seva feina a causa de la plasticitat de les argiles d'aquest nou sector, ens vàrem decidir trobar un sistema de bombatge diferent.

Vàrem enfondir encara més la trinxera est, deixada per l'excavació dels quadres d'aquesta banda, i hi vàrem fer arribar la mànega d'una bomba potent de drentage, que funcionava amb gasoil. D'aquesta manera, fent-la marxar 6 o 8 vegades al dia aconseguíem mantenir el nivell freàtic just per sota del nivell arqueològic segon, a frec de la creta lacustre subjacent. L'excavació es va poder desenvolupar sense problemes, tot i que els sediments es mantenien més fangosos que habitualment.

Una vegada abaixada l'aigua acumulada ens varen retirar els plàstics i geotèxtils que cobrien l'excavació i es va procedir a instal.lar-hi la quadrícula i els taulons per a poder-hi circular i treballar.

La part més al nord d'aquesta nova zona en excavació semblava força diferent al que fins ara havíem vist en el nivell arqueològic primigeni

i que corresponia a l'interior de cabana que seguíem des de 1997, l'amplada de la qual (uns 4 m) ja s'havia trobat en els quadres excavats l'any 2001. Per començar hi havia molt menys pals clavats i eren tots de dimensions considerables, com si haguessin de servir per a mantenir una cabana una mica elevada per sobre de la creta. Tampoc es veia un enderroc tan compacte com el de la zona sud (interior cabana 1era) i les troballes també hi escassejaven força més.

Si observem la secció est de sud a nord veurem com va creixent la capa de creta lacustre del primer nivell a mesura que anem cap al nord, vers l'Estany. Els dos nivells arqueològics, ja vistos l'any anterior queden ara diàfans i ens asseguren, per primer cop, que es podran separar dos nivells arqueològics amb facilitat en aquesta zona. De totes maneres, cal fer constar que els materials arqueològics extrets de cadascun d'ells, en especial les formes i decoracions de les ceràmiques, són tipològicament indestriables, cosa que ens remarca que es tracta de dos horitzons culturals molt propers cronològicament.

L'estratigrafia observada en aquesta zona del 2002 seria la següent:

- Una capa de torba, que ara segueix directament al reompliment de 1992, pràcticament estèril.

- Un primer nivell arqueològic, força tènue, amb algunes fustes tombades i algun bloc de travertí, que ja conté alguns pocs materials arqueològics.

- El segueix una prima capa de creta blanca, que a vegades encara reté algun objecte del nivell superior, i que s'engruixeix a mesura que anem cap al nord.

- Després apareix el segon i principal nivell arqueològic, molt potent i clar, amb carbons, materials manufacturats i fustes abundants.

- Sota seu ja venia la creta lacustre de l'antiga platja neolítica, on a vegades s'hi troben encara restes de fauna i objectes del nivell anterior.

L'any 2003, a finals de juny i amb l'ajuda de la brigada municipal, es va obrir la nova zona d'excavació, una altra àrea de 25 m^2 a l'oest de la feta l'any 2002. D'aquesta manera havíem de completar els 100 m^2 que, l'any 1997, havien decidir excavar en aquest sector B. De fet, la zona oberta per les màquines excavadores permetia ampliar aquesta àrea, cosa que al final es va fer, en comptar amb suficient personal. En acabar la campanya del 2003 havíem completat, en realitat, un rectangle de 11 x 10 m, és a dir, 110 m^2 des de l'inici dels treballs en aquesta zona l'any 1997.

Posteriorment, entre el 18 i el 21 de juliol, uns dies abans que arribessin els estudiants (22/7/

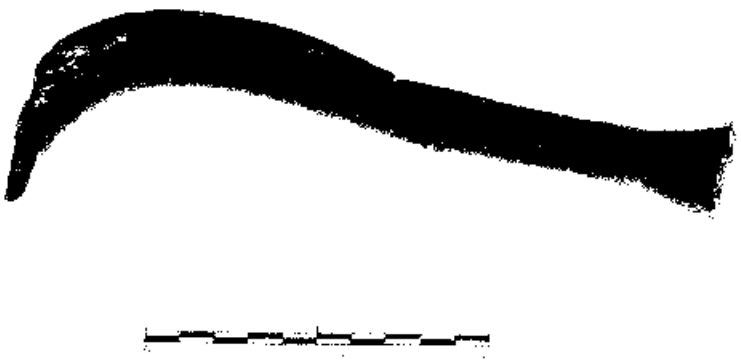

fig. 1. Falç de boix procedent del sector B terrestre, any 2002

03), es va buidar l'aigua de tota la zona oberta amb l'ajuda d'una bomba elèctrica de drenatge, cedida per l'empresa Espa de Banyoles i que aquest any hem pogut utilitzar en disposar ja de corrent elèctric al parc neolític de la Draga.

L'any 2003 vàrem optar per no muntar el sistema de bombatge Well-Point, i confiar plenament amb el drenatge elèctric proporcionat per l'esmentada bomba elèctrica, que anava proveïda d'una llarga mànega de sortida, que duia l'aigua xuclada fins a l'antiga zona d'excavació de 1991-1995. Hem preferit continuar treballant amb una mica de fang que amb el sediment massa sec, pel perill que això comportava per als materials de construcció i les eines de fusta neolítiques.

La bomba elèctrica va ser enfonsada en un pou no gaire profund, practicat dins de la zona ja excavada, i es varen preveure els canals necessaris perquè tota l'aigua de l'àrea a excavar desguassés cap a ell. Els resultats varen ser força bons i ens vàrem estalviar la fressa de les bombes de gasoil, que tant ens havien martiritzat tots aquests anys passats.

Una vegada extreta l'aigua s'ha treballat sobre taulons, tal com hem fet cada any per no fer malbé els objectes, dins d'una àrea 35 m², quadriculada en metres quadrats, per tal de facilitar la situació en tres dimensions de cada objecte recuperat.L'estratigrafia de l'any 2003 va resultar similar a la de l'any anterior, encara que la petita capa de creta lacustre que separava els dos nivells arqueològics desapareixia cap a l'oest i cap al sud de l'àrea excavada.

Durant les dues campanyes de 2002-2003 els objectes que anaven apareixent eren rentats, siglats i - si era possible- restaurats a les instal.lacions preparades a la mateixa excavació per alumnes de l'ECRBCG. Les mostres de sediments destinades a l'anàlisi paleocarpològica varen ser confiades a Ramon Buxó, paleocarpòleg del MAC, per tal que les passés per una màquina de flotació i s'encarregués del seu estudi. Igualment se li han confiat les macrorestes vegetals aconseguides a través del garbellatge complet de tots els sediments de l'àrea excavada.

Les fustes horitzontals aparegudes varen ser dibuixades i fitxades, i se'n varen guardar dues mostres per a la dendrocronologia, quan eren de mida considerable.

Els troncs verticals, de la part excavada, es varen deixar tot primer *in situ*, completament descoberts, per poder permetre una visió de conjunt de tots ells, abans de procedir a la seva extracció. De tots ells se'n va extreure una doble rodanxa, per tal que servissin de mostra per a l'anàlisi dendrocronològica i per a determinarne l'espècie.

Una vegada acabada l'excavació, tant l'any 2002 com el 2003, es va deixar que el nivell freàtic pugés i en poques hores tot el sondeig va quedar ràpidament cobert per l'aigua.

Resultats preliminars

Durant l'any 2002 s'ha pogut definir l'amplada (± 4 m) de la gran cabana que seguíem des del 1998, que va orientada de sud-oest al nord-est, amb l'entrada oberta cap a l'Estany. A més si observem la planta dels pals clavats, fets a escala, veurem que s'hi sembla dibuixar una altra possible gran cabana. Aquesta nova cabana s'orientaria de nord-oest a sud-est, amb la seva entrada també en direcció a l'Estany.

Els materials arqueològics recuperats aquest any 2002 segueixen la tònica dels darrers anys, amb multitud d'objectes i manufactures fabricats en materials orgànics peribles (fusta, cordes, fibres vegetals i cistelleria). D'entre materials arqueològics tradicionals cal destacar els nombrosos fragments de ceràmica, alguns de dimensions considerables, amb presència de formes i decoracions variades, entre les quals no hi manquen les impressions de càrdium, de pinta i els cordons llisos o impresos, propis d'un Cardial final.

Dels estris d'os cal assenyalar la troballa d'una altra punta de sageta o atzagaia, similar a la de l'any anterior i amb l'extrem proximal rebaixat; de les eines de sílex tallat cal esmentar un micròlit trapezoïdal, una làmina amb retocs marginals, dos nuclis i diversos fragments; i finalment cal remarcar la recuperació al garbell de diversos objectes d'ornament sobre petxina: dos dentàliums, dues columbel.les i dues petxines de càrdium perforades.

Continua la gran riquesa d'objectes fets sobre fusta, com el 2001, de fet els dos darrers anys estarien entre els millors de la Draga. Possiblement el fet de trobar-nos, finalment, a

l'interior d'estructures d'habitació pugui explicar aquest fenomen.

D'entre tots, caldria destacar les següents troballes: un gran fragment d'arc, de 105 cm sobre els 130-140 que devia de fer; dues falçs senceres, en forma d'angle com les anteriors a la Draga, una amb doble cavitat per a les dents de sílex i l'altra només esbossada, però ja amb pom; un mànec cònic de ganivet o falç, que continua amb una plataforma rebaixada, ben polida pel caire dret i amb una cavitat rectangular al caire esquerre per al sílex; dos mànecs complets d'aixes, un de molt gran i en perfecte estat, i l'altre de mida petita i fracturat en diversos trossos; un cullerot amb mànec vinclat; dues espàtules-cullera, una sencera i l'altra només amb la pala; un fragment de gran vas ovoide de fusta; un pal cavador o bastó simple amb punta, sencer, amb l'escorça no llevada; una pala cavadora amb bisell en un extrem i punta a l'altre; i dues agulles o fusos biapuntats, un de petit i l'altre llarg com els anteriorment documentats.

A més a més s'hi han recuperat aquest any 2002 diversos mànecs incomplets, alguns pals amb punta trencats, llistons i planxes. No han faltat diversos fragments de cordes i restes de cistelleria, fets amb fibres vegetals, de mides variades.Algunes d'aquestes peces (arc, falç amb doble cavitat, cullera i espàtules) eren totalment inèdites a la Draga. La seva situació a l'interior de les cabanes fa pensar que hi estaven emmagatzemats o desats com a estris molt valuosos i que devien de quedar atrapats en el moment del seu ensorrament o incendi.

Durant l'any 2003 sembla confirmar-se que en aquesta zona baixa terrestre de La Draga o sector B hi apareixen més d'una gran cabana, si ens fixem en la diposició dels pals clavats, a més de la que seguim des de 1998, que faria uns 10 m de llarg per uns 4 m d'amplada i que va orientada de sud-oest al nord-est amb l'entrada oberta cap al marge oest de l'Estany.

D'entre els materials de construcció, procedents de les cabanes, cal destacar algunes planxes, potser del paviment en plataforma o dels murs, que com sempre, acostumen a aparèixer a la part alta de la capa arqueològica, sovint dins del que seria el primer nivell, que es pot interpretar com una capa d'abandonament.Es tracta de planxes força llargues (de 2 a 3 m), no gaire amples (30-40 cm) i sorprenentment primes (uns 5 cm de mitjana).

Entre troncs (més grans de 8 cm de diàmetre) i estaques aquest any s'han extret 129 pals clavats, que formarien part de l'estructura de les cabanes, com a pilars o com a bigues. Apareixen al costat de nombrosos branquillons, de lianes i cordes, que es farien servir per a la construcció de la coberta o els murs de les cabanes.

Com a novetat interessant d'aquest any cal assenyalar que al llarg de la paret nord de la cabana principal, la que seguim des de 1998, han aparegut nous bucranis de bou i de cabra. Aquestes restes d'animals han sortit al costat d'un nou ganxo de fusta, en forma de jou, una peça gairebé exacta a la trobada l'any 1998 als quadres contigus als del 2003. Es pot plantejar, doncs, la hipòtesi que aquesta cabana compleixi funcions de casa-santuari i que els bucranis estiguessin penjats de les parets interiors o exteriors de la cabana amb els esmentats ganxos.

Els materials arqueològics recuperats aquest any 2003 segueixen la tònica dels tres darrers anys, que han estat especialment rics en troballes, entre les quals destaquen, naturalment, els objectes fabricats en materials orgànics peribles (fusta, cordes, fibres vegetals i cistelleria).

D'entre materials arqueològics tradicionals cal destacar els nombrosos fragments de ceràmica, alguns de dimensions considerables, amb presència de formes i decoracions variades, entre les quals no hi manquen les impressions de càrdium, de pinta i els cordons llisos o impresos, propis d'un Cardial final.

Dels estris d'os cal assenyalar la troballa de tres noves puntes de sageta o atzagaies (com les dels anys 2001-2002), dues de 12,5 cm de llarg i la tercera de 7 cm.De les eines de sílex tallat cal esmentar un perforador, diverses làmines amb o sense retocs marginals i nombroses restes de talla, una d'elles de cristall de quars. Aquest any han tornat a aparèixer alguns fragments de pedres i mans de molí, fets de basalt o de granit i, com sempre, de mides reduïdes. Finalment cal remarcar la recuperació a l'excavació de diversos objectes d'ornament: nou columbel.les perforades; un prisma de cristall de roca; i un magnífic anell d'os amb

doble protuberància, similar al trobat l'any 1995.

Continua la gran riquesa d'objectes fets sobre fusta, com els anys 2001-2002, de fet els tres darrers anys estarien entre els millors de la Draga. El fet de trobar-nos a l'interior d'estructures d'habitació ha d'ajudar a explicar aquest fenomen.

D'entre tots caldria destacar les següents troballes: tres fragments de vasos de fusta, un d'ells hemisfèric i gairebé sencer, amb nanses i corona de mugrons; una falç trencada amb una sola cavitat per a la làmina de sílex, i una altra de boix, sencera, en procés de fabricació; una aixa enorme amb l'extrem superior en colze i part del mànec, apta per fabricar taulons, i altres dues aixes, de mides normals; diverses tiges amb punta, fragments de possibles sagetes; diversos pals cavadors, de 70-80 cm de llarg, amb un extrem ample en pala i l'altre en punxa, un d'ells amb l'extrem proximal acabat en un pom; una agulla biapuntada; un ganxo-jou amb rebaves per a estacar-hi una corda, que podia haver servit (com els altres de 1998) com a penjadors dels bucranis; nombrosos fragments de pals amb punta i,sobretot, una gran quantitat de restes de talla de fusta.

No han faltat aquest any tampoc diversos fragments de cordes i alguna resta de cistelleria, fetes amb fibres vegetals; i també lianes i bolets de soca.

Com cada any i aquests dos darrers anys 2002-2003 encara més perquè es varen garbellar tots els sediments extrets, sense distingir quadres o zones especialment riques, les troballes més abundants han estat les restes alimentàries de fauna (domèstica i salvatge), de cereals (blat,ordi), lleguminoses (faves) i de fruits (avellanes, aglans, pinyons, granes de raïm, pinyols de cirerers i dues probables pomes), que s'hi han recollit en gran quantitat, especialment en el nivell arqueològic inferior. També han aparegut nombrosos bolets de soca, de diverses espècies.

Entre la fauna trobada l'any 2003 cal esmentar que han aparegut diversos bucranis de bou salvatge i domèstic, i també de cabres, al costat d'una enorme quantitat de restes òssies de diversos animals herbívors i d'algun petit carnívor. Les restes de peixos- vèrtebres o mandíbules- han estat nombroses els dos anys i també, relativament, els ossos d'ocell. L´any 2003 es va recuperar un bec sencer de corb marí, segons el biòleg Carles Feo del Museu Darder d'Història Natural de Banyoles.

El SECTOR SUBAQUÀTIC

Objectius

L'objectiu principal de la campanya de 2002 va ser ampliar l'àrea de l'excavació del 2001 en direcció nord fins a tocar la pesquera 16 i d'aquesta manera poder caracteritzar de forma definitiva les estructures parcialment excavades durant la campanya anterior.

D'altra banda, l'excavació ens havia de permetre localitzar les construccions d'aquesta zona subaquàtica i relacionar-les amb les àrees de circulació o zones de deixalles. Tanmateix, donat que la matèria orgànica es conserva de forma excepcional en aquesta zona subaquàtica, era d'esperar que hi apareguessin estris o altres objectes de fusta o fets en altres materials peribles com la pell o els teixits.

L'objectiu principal de la campanya de 2003 va ser iniciar l'excavació d'una nova zona, dins de la platja neolítica submergida. Els anys anteriors, entre 1994-2002, s'havia treballat sempre al nord de la pesquera número 15. Una vegada esgotada aquesta zona nord s'ha iniciat l'excavació de la banda sud d'aquesta pesquera 15, amb la intenció d'arribar fins a la següent pesquera, la 14, en direcció sud. En aquest costat la platja neolítica està més ben conservada i també és més ampla, cosa que no deixa de ser un bon auguri.

Desenvolupament dels treballs

La feina durant l'any 2002 ha estat duta a terme per un equip màxim de 7 persones i com a mínim de 6, organitzades de la següent manera: 2 torns amb 3 o 4 arqueòlegs cadascun, tant al matí com la tarda. Cadascun d'aquests torns tenia una durada de 2 hores al matí i d'1'30 h a la tarda, amb un còmput global aproximat de 400 hores de treball subaquàtic.

La infraestructura utilitzada pel Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya (CASC) va consistir bàsicament en un compressor de baixa pressió que donava aire als submarinistes mitjançant els narghilés i l'ús de quatre mànegues de succió impulsades per aigua a pressió. La manca de fondària i l'alta

fig. 2. Cullerot de fusta procedent del sector C subaquàtic, any 2003

temperatura de l'aigua permetien als arqueòlegs l'ús d'un equip lleuger d'immersió.

La quadrícula general es va situar paral·lela a la de l'any 1997, adaptant-se a la quadrícula general terrestre, fet que permet obtenir una planimetria general uniforme per a tot el jaciment.

La zona excavada enguany s'ha projectat a l'oest i al nord de la campanya del 2001, englobant una extensió excavada d'aproximadament 30 m². Abans d'accedir, però, als nivells arqueològics, va caldre eliminar uns estrats geològics d'una potència mitjana d'entre 1,20 i 1,50 m de sediments, totalment estèrils des del punt de vista de restes materials arqueològiques.L'estratigrafia ha estat la mateixa que en anys anteriors amb 7 capes geològiques i dos nivells arqueològics, separats per una fina capa de creta lacustre.

Cal destacar com a estructures documentades, la presència d'un bon nombre de pals clavats de diferents diàmetres, una fossa i una estructura que *a priori* interpretem com a un fogar.

La feina durant l'any 2003 ha estat duta a terme per un equip màxim de 8 persones alhora, organitzades de la següent manera: 2 torns amb 3 o 4 arqueòlegs cadascun, tant al matí com la tarda. Cadascun d'aquests torns tenia una durada de 2 hores al matí i d'1'30 h a la tarda, amb un còmput global aproximat de 400 hores de treball subaquàtic.

La infraestructura utilitzada pel Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya (CASC) ha estat similar a la de l'any anterior i la quadrícula utilitzada ha estat també la mateixa, és a dir, la general de tot el jaciment.El mateix hem de dir quant a l'estratigrafia observada, coincident amb la ja coneguda des de 1997.

La nova zona excavada enguany tenia una extensió d'aproximadament 32 m², dels quals se'n varen poder completar uns 12 m², els que estaven més allunyats de la riba, mentre que la resta s'ha hagut de deixar per a l'any vinent, perquè el nivell arqueològic principal va resultar molt més potent i ric del que s'esperava. Cal recordar, de totes maneres, que per tal d'accedir als nivells arqueològics, cal eliminar prèviament uns estrats geològics d'una potència mitjana d'entre 1,20 i 1,50 m, totalment estèrils des del punt de vista de restes materials arqueològiques.

Resultats preliminars

L'any 2002 i relacionats amb el segon nivell

arqueològic, es varen localitzar un total de 9 pals clavats, que devien de formar part d'alguna sòlida estructura aèria. Cal destacar la disposició espacial que presenten, formant una clara línia composta per 4 pals, distanciats entre ells per poc més d'un metre. Aquesta línia la localitzem a quatre metres de la vora actual de l'estany.

Aquestes estructures de sosteniment i les localitzades en la campanya del 2001, caracteritzen novament un espai molt proper a la platja amb estructures aèries sòlides, que queden clarament separades de les altres dues localitzades entre els anys 1995-1998. Sembla confirmar-se que entre cadascuna d'aquestes àrees amb pals clavats, n'hi ha d'altres sense la presència d'aquests pilars de cabanes, és a dir, que hi hauria carrers o zones intermèdies entre les cases.

D'altra banda, hem pogut excavar una part, creiem important, d'una estructura que interpretem *a priori* com de combustió. Durant la campanya de l'any, 2001 vam localitzar en la zona nord-est de la quadrícula, una estructura formada per pedres travertíniques, algunes d'elles clarament alterades tèrmicament. Durant la campanya del 2002 s'ha pogut finalment excavar una part d'aquesta estructura (E-239), ja que es perd en el talús est (vora actual de l'Estany, sota el camí) i al nord (zona no excavada).

Aquesta estructura de combustió es caracteritzava per una zona empedrada de blocs travertínics d'uns 4 m², molt d'ells amb evidents mostres d'alteració tèrmica, amb gran quantitat de carbons, cendres i fustes cremades. Alguns dels blocs travertínics tenen unes dimensions considerables, superant els 50 cm.La secció és irregular, amb una profunditat màxima de 50 cm. El farciment està constituït per una capa de blocs travertínics, sota dels quals es troba una gran quantitat de matèria orgànica, bàsicament fulles i branques de petita mida. Entre aquesta matèria orgànica apareixien abundants carbons de dimensions variables.

L'excavació de l'any 2002 va afegir dades de gran interès tant per a la interpretació general de l'ocupació a prop de la riba com també per a tot el jaciment, ja que es va poder copsar per segona vegada en el sector subaquàtic la dinàmica d'ocupació del jaciment: grans cabanes, arrenglerades i orientades a l'Estany, separades entre si per espais intermedis sense construccions. En aquests espais entre cabanes hi apareixen materials arqueològics dispersos i cubetes de deixalles.

Pel que fa al material arqueològic recuperat, cal destacar els fragments de ceràmica decorada amb impressions cardials i pinta, dues làmines de sílex i nombrosos fragments de fauna.

Durant l'any 2003 i relacionats amb el segon nivell arqueològic hem localitzat una quarantena de pals clavats, que devien de formar part de cabanes. Aquest darrer any, en tenir una platja més ampla, és possible que es puguin documentar una part més gran d'aquestes primeres cabanes de la Draga, arran de la vora antiga de l'Estany. Per damunt d'aquests pals apareixien nombrosos blocs de travertí, com si formessin part d'estructures empedrades o simplement com a un rebliment de les cabanes, realitzat durant la fase d'abandonament de poblat. Caldrà investigar detalladament aquest punt l'any vinent.

Als pocs quadres excavats del tot s'han recuperat diversos fragments de ceràmica a mà, alguns decorats; un punxó d'os; restes de talla i alguna làmina de sílex; fragments de pedres i mans de molí; i alguns ossos d'animals i de macrorestes vegetals (cereals i fruits).

De totes maneres, cal destacar que en els quadres encara no excavats s'hi van recollir superficialment tres eines de fusta de molt bella factura: un pal cavador llarg; un cullerot sencer, més petit que el de l'any anterior del sector B; i un extrem de planxa, treballat i perforat, molt similar al trobat l'any 1998 al mateix sector B, de terra. Aquest darrer podria ser un element propi de la construcció de la cabana, com, per exemple, un remat de cairat.

CONSIDERACIONS FINALS

Les dues campanyes darreres del 2002-2003 al sector terrestre B de La Draga han servit per completar una àrea de 110 m² que és més del que havíem previst l'any 1997. Ara, una vegada s'acabin de fer els estudis sobre els materials arqueològics i sobretot sobre els troncs clavats de les construccions (anàlisi dendrocronològica) estarem a punt per abordar amb garanties una nova publicació sobre aquest poblat neolític d'ambient lacustre.

Les principals novetats observades aquests darrers dos anys pel que fa a la cultura material estarien entre els vasos ceràmics i els eines d'os. En el primer cas hem constatat que ara, al sector B, els fragments són grans i surten en molt bon estat de conservació, i gairebé sempre decorats amb càrdium. Aquest fet pot estar en relació amb què les cabanes d'aquesta zona estessin una mica elevades sobre la creta lacustre, cosa que impediria que les ceràmiques fossin trepitjades quan queien daltabaix de la casa.

Les llargues puntes de sageta llanceolades o romboïdals, ben bé com atzagaies del paleolític superior, són també una novetat dels darrers anys. Ens informen de la presència d'un tipus de punta de sageta molt més eficaç que els trapezis de sílex per perforar animals grans.

No cal dir que les eines i objectes de fusta han estat les troballes més singulars i precioses dels darrers dos anys, seguint la tònica d'aquest sector B, des de 1998. Com a novetats dels anys 2002-2003 cal destacar la troballa d'un fragment indiscutible d'arc, fet de teix, nous pals cavadors, falçs i mànecs d'aixa, al costat vasos de fusta, ganxos en forma de jou, cordes, dues pintes de boix i una enorme aixa, apta per a treballs de fusteria de gran abast.

Al sector C subaquàtic els dos darrrers anys 2002-2003 han servir per acabar l'àrea entre les pesqueres 15 i 16, al nord i encetar una nova zona, al sud, entre les pesqueres 15 i 14. L'excavació de la zona nord de la franja submergida ha confirmat que les cabanes de La Draga, orientades d'est a oest i de cares a l'Estany, estaven separades per carrers força amples.

La nova zona sud promet ser molt més rica en troballes i en pals clavats, és a dir, construccions que l'anterior. Possiblement la causa estigui en què existeix una franja molt més ampla cap al sud i, per tant, les possibilitats de troballes augmenten. Per altra banda sembla que, cap al sud, ens acostem a la zona més habitada del poblat neolític. En tot cas, cal constatar que l'any 2003 amb pocs metres quadrats excavats les troballes d'eines de fusta, de pals clavats i de materials arqueològics en general ha estat molt més elevada que en campanyes anteriors.

LA RESTAURACIÓ I ADEQUACIÓ PER A LA VISITA DEL POBLAT NEOLÍTIC DE CA N'ISACH. CAMPANYES 2002-2003 (PALAU-SAVERDERA, ALT EMPORDÀ)

Josep TARRÚS GALTER * **Enric CARRERAS VIGORÓS ****

INTRODUCCIÓ

Les tasques d'excavació del poblat neolític de Ca n'Isach, dirigides per Sara Aliaga, Júlia Chinchilla, Oriol Mercadal i Josep Tarrús, es varen realitzar entre els anys 1987 i 1994, amb campanyes de Setmana Santa i d'estiu que varen permetre l'estudi d'una àmplia àrea d'uns 600 m2. Varen aparèixer la meitat d'una gran cabana oval i altres dues cabanes subrectangulars enllaçades al costat de 60 estructures d'habitació (murs, focs, sitges, forats de pal i una cisterna), repartides entre les cabanes i situades dins de quatre nivells arqueològics.

Després d'aquestes campanyes sabíem, gràcies als materials arqueològics i a les datacions per C-14, que a Ca n'Isach hi havia hagut una primera fase, potser sense cabanes, anterior al IV mil·lenni cal.aC, pròpia del grup de Montboló del neolític mitjà inicial; una segona fase de la primera meitat del IV mil·lenni cal.aC, relacionable amb el grup Empordanès, un neolític mitjà ple, tipus Chassey; i una tercera fase de finals del IV mil·lenni cal.aC, enquadrable dins del grup de Veraza, ja dins d'un neolític final o calcolític antic.

L'any 1996 ja vàrem redactar (Sara Aliaga, Júlia Chinchilla, Oriol Mercadal i Josep Tarrús) un primer projecte de restauració i adequació a la visita del jaciment, que ha servit de base per al projecte que l'any 2001 (arranjat per Josep Tarrús) es va lliurar al Servei d'Arqueologia de la Generalitat, a la Diputació de Girona i a l'Ajuntament de Palau-saverdera, per tal de començar la seva execució.

Els treballs de restauració i adequació a la visita del jaciment, entre el novembre del 2001 i el maig del 2003, han permès reestudiar la zona nord del poblat, que tot primer havíem desestimat perquè havia patit l'acció de les màquines excavadores els anys 1987 i 1988, amb resultats espectaculars.

Hi han aparegut dues cabanes subrectangulars més entrellaçades, col·locades darrere de les anteriors, més al nord, que ens han confirmat la morfologia d'aquestes cases neolítiques de murs de pedra seca i coberta vegetal. Alhora, el poblat, ara ja amb un mínim de quatre vivendes subrectangulars i una gran cabana oval contemporànies, prenia un aspecte d'una veritable aglomeració habitada, amb carrers i cases arrenglerades, desconeguda fins aleshores en el registre català del neolític mitjà. Durant aquesta nova etapa d'excavacions s'hi han descobert 29 noves estructures (forats de pal, focs, murs). Actualment comptem amb 89 estructures d'habitació a Ca n'Isach.

En els treballs realitzats a Ca n'Isach hi han col·laborat personal del Geseart (Enric Carreras, Josep Tarrús, Àngels Custoja i Pere Gay), a més de Sebastià Delclòs, enginyer forestal i membre dels Amics de l'Albera, que és un

* Arqueòleg i membre del GESEART

** Membre del GESEART (Grup Empordanès de Salvaguarda i Estudi de l'Arquitectura Rural i Tradicional)

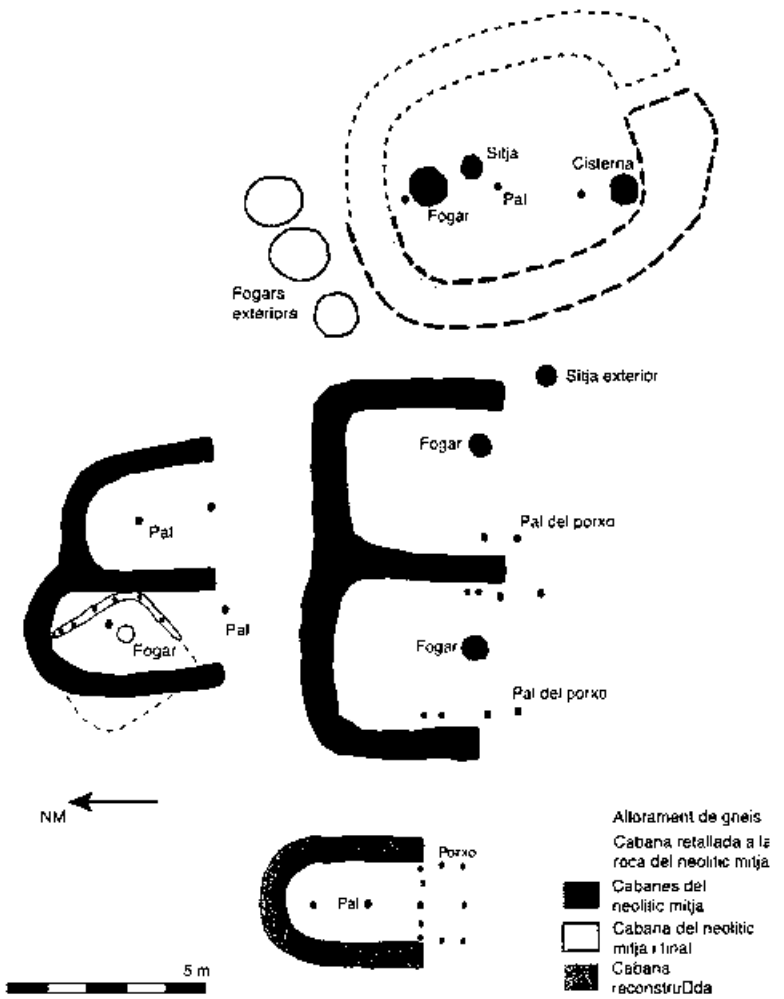

fig. 1. plànol del poblat neolític de Ca n'Isach, després de la seva restauració i adequació per a la visita l'any 2003.

col.laborador habitual en aquestes tasques de protecció o adequació del patrimoni cultural d'aquestes serres altempordaneses.

També ens ha estat de gran utilitat l'ajuda de diversos companys, arqueòlegs (Mireia Pedro i Anna Soler) o estudiants d'arqueologia en aquell moment (Clara Alonso, Xavier Oms i Sandra Lacruz), que ens han auxiliat en alguns moments especialment delicats, com foren l'excavació de les dues noves cabanes o dels tres nous focs apareguts, al nord de la gran cabana oval.

Les feines de restauració, dirigides pel Geseart, han estat realitzades al paleta Josep Besa, del veí poble de Pau, i els seus tres manobres (dos bolivians i un belga), al costat del maquinista Joan Luque, també de Pau.

Cal esmentar també que hem comptat amb la bona disposició i franca col.laboració dels responsables de la urbanització del Mas Isaac, que des del principi ens varen facilitar la pedra (gneis i esquist) necessària per a les tasques de restauració, procedent d'un afloament local.

Igualment cal assenyalar que l'Ajuntament de Palau-saverdera ha estat en tot moment assabentat del desenvolupament dels treballs de restauració del poblat neolític, a través de les entrevistes setmanals que manteníem amb

el seu alcalde Narcís Deusedas. La seva col·laboració no ens ha faltat mai al llarg de tot el procés burocràtic, a vegades complex i dificultós, que ha permès finalment obrir al públic aquest poblat neolític visitable.

Com és sabut, el finançament dels treballs ha estat a càrrec de la Diputació de Girona i del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, a través de la gestió de l'ajuntament de Palau-saverdera, que han volgut fer-hi les inversions necessàries entre els anys 2001-2002.

ELS TREBALLS REALITZATS

Acondicionament, neteja i cartell de l'entrada

Les primeres setmanes de treball a Ca n'Isach es varen dedicar, seguint el projecte presentat, a refer completament la tanca perimetral del jaciment, a desbrossar les cabanes i tot el recinte, a iniciar la restauració dels murs de pedra seca d'aquestes cabanes neolítiques i a posar-hi un cartell indicatiu i de crèdits a l'entrada.

Tot primer es varen dedicar força dies a la neteja a consciència de les ruïnes, molt deteriorades i cobertes de vegetació a causa de l'abandonament sofert en els darrers 7 anys, des que l'any 1994 es va donar per acabada l'excavació de Ca n'Isach. A la vegada es va retirar una surera que havia quedat per terra després de la gran cremada de l'estiu del 2000.

Tot seguit amb l'ajuda de Joan Luque, del poble de Pau, conductor d'una petita màquina excavadora, es va allisar tot el terreny interior del recinte, en especial al voltant de les cabanes, per tal de donar-li un millor aspecte i realçar les restes de les construccions neolítiques.

El paleta Josep Besa del poble de Pau, amb el seu personal, s'ha fet càrrec de la reparació de la tanca perimetral i del portal d'entrada. Aquesta tanca es va haver de refer del tot, regularitzant l'alçada dels pals i pintant-los, a la vegada que l'antiga tela metàl.lica era substituïda per una altra de més qualitat i també de color verd.

Des del principi es va optar per anar-hi tots plegats a treballar un dia fix a la setmana, els membres del Geseart i els col·laboradors juntament amb el paleta i els manobres, per tal que la restauració avancés de forma fiable i sense errors.

A finals de desembre del 2001 el paleta va iniciar la restauració de les parets de pedra seca de les cabanes, començant per la gran cabana oval, que presentava menys dificultats d'interpretació (amplada, composició, alçada) que les dues cabanes subrectangulars que s'havien excavat entre 1991-1994.

Està clar que quan ja quedaven resoltes les parts més delicades de la restauració- com perfilar el perímetre de les parets de les cabanes o decidir el tipus de parament dels murs-, deixàvem que el paleta hi treballés una setmana seguida per completar les tasques menys compromeses, com ara reomplir l'interior dels murs de les cabanes.

A principi de l'any 2002 es va col·locar, al costat de la porta d'entrada al recinte, el cartell indicador del poblat amb els crèdits de les institucions que l'havien fet possible i de l'empresa (Arqueolític) que se'n faria càrrec de la seva difusió escolar i turística.

Una vegada acabada la neteja, desbrossament i terraplenament general del jaciment, tasca realitzada sobretot l'any 2001, entre els anys 2002-2003 hem anat mantenint controlada la vegetació a base d'herbicides, tant a l'interior del jaciment com a la vorera amb grava que ressegueix la tanca perimetral. A més en David Vergés, del poble d'Espolla i bon coneixedor de les tasques del bosc, es va encarregat de llevar el suro de les quatre alzines sureres del jaciment, cremades en l'incendi del 2000, per tal de millorar el seu aspecte i afavorir-les.

Excavació de nous espais d'habitage

Els treballs de terraplenament de l'any 2001 varen servir també per descobrir un mur d'una nova cabana (Espai d'Habitage 5), que aflorava sota els munts de terra que hi deixaren les màquines excavadores l'any 1987, just abans de començar l'excavació arqueològica.

L'any 2002 es varen netejar els murs perimetrals d'aquesta nova cabana i es va comprovat que gairebé no hi quedaven sediments, perquè de seguida apareixia per arreu la roca mare local, dins de la qual s'hi varen trobar cinc forats de pal, profundament excavats dins del gneis i alguns amb falques. La seva forma final era la d'una cabana subrectangular, oberta al sud, a

tres metres i mig del darrere de la cabana o Espai d'Habitatge 2, que també estava oberta al sud.

Adossada i a l'oest d'aquesta cabana en va aparèixer una altra o Espai d'Habitatge 6, igualment gairebé sense sediments i amb presència de quatre forats de pal al seu interior, excavats dins de la roca mare de gneis. És també de forma subrectangular i queda oberta al sud, just al darrere -uns 3,2 m- de la cabana o Espai d'Habitatge 3.

Dins d'aquesta nova cabana 6 es va reconèixer l'existència de profunds solcs amb sis forats de pal al seu interior, que delimitaven un nou Espai d'Habitatge 7, que quedava per sota dels murs de l'anterior i que a més hi quedava entravessat, amb una orientació a nord-est a sud-oest. Aquesta nova cabana, de ben segur la més antiga de Ca n'Isach contenia un petit fogar o braser, cilíndric i força profund, on varen aparèixer diversos fragments de vasos ceràmics (bols) d'aspecte antic (neolític mitjà ple o inicial) per la seva pasta i acabats, tot i no haver-hi formes massa característiques. Podria pertànyer, a jutjar per aquestes ceràmiques, a la fase primera (grup de Montboló) del jaciment o bé a l'inici de la segona (grup Empordanès).

A les altres les noves cabanes 5-6 s'hi varen recuperar uns pocs fragments de ceràmica a mà, amb formes i pastes assimilables al nivell Ib de Ca n'Isach, és a dir, del neolític mitjà ple del grup Empordanès, una variant local del Chassey del sud de França. Sembla, doncs, que aquestes dues noves cabanes formen un nou grup de dues habitacions, obertes al sud i situades just al darrere de l'anterior parella, els Espais d'Habitatge 2 i 3, de la mateixa cronologia.

Els tres focs en cubeta circular (E-62,63,64), que es varen localitzar l'any 2001 al nord de la gran cabana oval o espai d'Habitatge 1, varen ser excavats entre el 2002 i el 2003. Conformen tots tres més els cinc forats de pal que els emmarquen l' Espai d'Habitage 4, possiblement una zona coberta dins de la qual hi hauria els esmenats focs. El foc E-62, el més occidental, es troba per sobre d'on havia d'estar el mur est de la cabana 2, per la qual cosa suposem que ha de ser posterior.

La seva excavació va resultar particularment interessant. Tots tres consisteixen en una rotllana de blocs clavats, de mides similars i al voltant dels 1,8-1,9 m, recoberta interiorment per una plataforma de lloses planeres, d'esquist i gneis. Al centre hi afloren multitud de quarsos, petats per l'escalfor. Per sota de l'enllosat hi havia una capa de cendres i carbons amb alguns ceràmiques a mà, indeterminables, llevat d'alguna que per la seva pasta esfullada apunta a un moment propi del grup de Veraza, del neolític final-calcolític antic. Només una datació per C-14 dels nombrosos carbons aconseguits ens podria aclarir la cronologia d'aquests tres focs exteriors en renglera.

Restauració de les cabanes i dels nous focs

La restauració de les cabanes 1-3, ja existents d'ençà de les excavacions de 1987-1994, no va ser fàcil. El principal problema fou la delimitació del perímetre extern de les cabanes, perquè els seus murs estaven molt enrunats i dificultaven la identificació dels seus límits. En el cas de la gran cabana oval o EH-1 la tasca va ser una mica més senzilla, perquè les restes de blocs eren abundants, encara que a vegades desbordaven els límits del mur, i també hi restaven suficients lloses clavades o mig tombades *in situ* com per fer-se una idea clara de quina era l'estructura original del parament i quins eren els seus límits reals. En dos casos, a l'angle nord-oest de la cabana damunt del fogar E-62 i a l'angle nord-est damunt del fogar E-64, l'enrunament del mur perimetral cobria els esmentats focs.

Aquí la feina va ser tot primer anar aixecant les lloses tombades i posar-n'hi de noves quan calia i després continuar alçant la paret amb pedra seca (de gneis i esquist local) fins a l'altura (1,40 m) que ens permetien les restes conservades. Evidentment, només es va restaurar el mur fins al lloc on se'n conservaven restes, per la qual cosa només es podrà veure mitja cabana refeta. Recordem que durant les campanyes d'excavació de 1988-1990 ja es va veure que la meitat est d'aquesta gran cabana oval s'havia perdut per l'erosió natural, irremeiablement, feia molt de temps.

Cal esmentar que la cara interna de les lloses clavades i del parament perimetral d'aquest EH-1 va ser lligat amb un morter (ciment portland amb sorra, calç groga i aigua), per tal d'assegurar la seva permanència; mentre que el reompliment intern es va fer amb pedregar sense lligar, llevat de la capa més superficial

que també anava enganxada per sota amb morter.

La delimitació dels murs de les cabanes subrectangulars 2 i 3 va resultar molt més complicat, perquè el seu mal estat de conservació -només en restaven una o dues filades- i l'escampadissa del seu enrunament ho dificultava seriosament. Per a poder fer-ho ens vàrem fixar en l'alineament dels blocs o carreus més grans i vàrem retirar els blocs que sobreeixien de la línia prèviament definida. La posició dels forats de pal, tant els laterals, arran dels murs, com els frontals, que ens marcaven la zona d'entrada, ens varen ser molt útils durant aquest procés de marcatge del perímetre original dels murs d'aquestes cabanes subrectangulars de la primera renglera, la més al sud.

Els murs perimetrals de les cabanes 2 i 3 es varen fer només amb paraments de pedra seca, tal com eren originalment, sense lloses clavades. Es varen pujar només tres filades perquè quedés evident la diferència d'altura en relació a la cabana 1, la qual cosa deu tenir significació cronològica. La cara interna dels blocs perimetrals es varen lligar també amb el mateix tipus de morter, mentre que el reompliment intern es va fer a base de pedregar solt, llevat de la capa més superficial, que també anava enganxada per sota amb morter.

Pel que fa a les dues noves cabanes (EH-5 i EH-6) i a la cabana excavada a la roca (EH-7) trobada dins de l'Espai d'Habitatge 6, totes tres aparegudes al sector nord del jaciment i amb les quals no s'hi comptava abans de començar les tasques de restauració, han estat objecte d'una consolidació, per evitar el seu progressiu deteriorament. Concretament s'ha reforçat el perímetre conservat dels murs, però sense posar-hi noves filades.

El dibuix de les cabanes ha estat perfilar amb una corda de plàstic de color groc, mentre que tot el recinte de la nova zona excavada s'ha protegit amb estaques que sostenen una corda de plàstic vermella. D'aquesta manera, el visitant no podrà entrar en aquesta àrea, que quedarà com acabada d'excavar i augmentarà la sensació d'autenticitat del jaciment.

La restauració dels fogars de l' Espai d'Habitatge 4, descoberts l'any 2001, s'ha limitat a deixar-hi vistos aquests focs com si no s'ahaguessin excavat. En realitat, es varen excavar i després es varen remuntar amb els mateixos elements que contenien.Formen un conjunt de gran interès visual i que servirà per explicar la importància d'aquests grans fogars en cubeta durant el neolític.

A l'interior i entre les cabanes 1-3 també s'hi varen refer una selecció de les estructures originals – forats de pal, focs, fosses enllosades, cisterna, sitges interiors i exteriors - que s'hi varen recrear perquè formessin part de la museïtzació. Es va anar amb compte de no posar-n'hi massa, sinó només les que fessin comprensible les activitats que realitzaven les comunitats neolítiques que hi habitaven, però evitant aspectes complexos com la superposició d'estructures a causa dels diferents moments cronològics. Aquest tema sempre és de difícil comprensió per al públic no especialitzat, per això el vàrem minimitzar al màxim, tot i que als faristols explicatius sí que se'n fa esment.

Les estructures que es varen recrear varen ser ubicades al lloc on les havíem trobat durant l'excavació, copiant les seves dimensions i la composició interna que tenien (blocs de gneis i esquist, rierencs de quars, falques, etc). En els focs es va reforçar per sota amb ciment barrejat amb calç groga, sense que es veiés, la plataforma enllosada i la corona de blocs per tal que quedessin resistents a l'intempèrie i a les visites.

Igualment es varen reforçar les falques dels forats de pal, les vores de lloses clavades de la cisterna i de les sitges enllosades. També es va reforçar amb una vorada de ciment, barrejat amb calç i terra marronosa perquè no fos visible, la boca de la sitja externa, a l'oest de la gran cabana oval.

Cabana reconstruïda, faristols explicatius i tríptic

Durant bona part del 2002 i fins al maig del 2003 vàrem tenir personal (paleta i manobres) dedicats a la construcció dels murs de la cabana reconstruïda i posteriorment al muntatge de la seva coberta de fusta i bruc. Va ser una de les tasques més carregoses de tota l'adequació del jaciment, perquè va necessitar moltes hores i la implicació de diversos especialistes (arqueòlegs, paletes i experts en cobertes

vegetals).

De totes maneres, ara es pot disposar d'una cabana neolítica reconstruïda, d'una gran qualitat i versemblança, que sens dubte serà un element de gran interès per a tots els grups escolars i turístics que visitin aquest jaciment visitable de Ca n'Isach.

Aquesta cabana de nova planta té una forma subrectangular, és a dir en U -amb el darrere en absis-, i vol ser una recreació de les cabanes 3 i 5 originals del jaciment. De la segona pren les dimensions principals i de la primera el porxo, que allí està ben documentat. Es va situar a l'oest de la cabana 3, en un indret on la roca mare ja baixava de forma sobtada cap al cingle d'esquist de la banda oest i per tant no hi havia nivell arqueològic. Aquesta zona es va terraplenar per tal de poder construir-hi la nova cabana. Hem preferit aquesta zona i no l'esplanada buida del davant de les cabanes 2 i 3, perquè en aquesta situació no restarà protagonisme, sinó que reforçarà, l'aspecte general del poblat.

Una vegada aixecats els murs, amb doble parament simple i pedregar intern, a una altura d'1,30 m, s'hi va posar una coberta amb feixines de bruc sobre una estructura de pilars, bigues i cairats de roure, amb arbres tallats als boscos de l'Albera (Maçanet de Cabrenys). Aquests pilars centrals tenien uns 2,2 m d'alçada i permetien que els cairats, que descansaven sobre la gran biga carenera i sobre el murs de pedra seca, deixessin una altura practicable d'1,65 m al costat de les parets de la cabana.

La coberta de brucs va exigir molta feina i una certa perícia, que ens assegurava un noi belga, ajudant del paleta, expert al seu país en aquesta mena de teulades vegetals. No cal dir que totes les juntures de les bigues i cairats amb els pilars de roure varen ser reforçats amb cargols llargs o tirafons, per evitar el seu moviment i enfortir el conjunt. Posteriorment tots aquests junts varen quedar recoberts amb cordes d'espart per donar-los un aspecte prehistòric.

La part davantera de la U subrectangular es va tancar amb pals clavats i un entramat de branques de lledoner, un arbre molt flexible que creix abundantment als còrrecs i torrents propers a Ca n'Isach. Es va deixar un espai obert a la dreta de l'entrada, descentrat, on s'hi va posar una porta, feta també d'entramat de lledoner. Davant la cabana s'hi va construir un porxo d'1,5 m d'allargada, fet amb pals de roure i igualment cobert amb bruc.

Cal agrair a Francesc Causa, veí de Palau-saverdera i un dels visitants habituals del poblat mentre el reconstruíem, les facilitats que ens va donar perquè talléssim aquestes branques de lledoner de les vores d'un còrrec situat en un olivar de la seva propietat, prop del poble de Pau.

Totes les estructures reconstruïdes, a l'interior i exterior de les cabanes, i també les mateixes cases neolítiques, varen quedar més tard proveïts dels seus corresponents rètols indicatius, en forma de petits faristols clavats a terra i d'una alçada de 30 cm.

Com a acondicionament final s'han col·locat tres faristols explicatius, de mida gran (1,40 per 60 cm), on s'expliquen amb textos, fotos, mapes i dibuixos les característiques d'aquest poblat neolític (estructura original del poblat i planimetria de l'adequació, tipus de cabanes, eines neolítiques, ramaderia i agricultura) i també els monuments megalítics del seu entorn immediat, essencialment els situats dins del terme municipal de Palau-saverdera. Finalment s'ha editat un tríptic-guia explicatiu on, amb abundants fotografies i dibuixos ambientals, es pretén difondre la informació més actual sobre aquest poblat neolític de Ca n'Isach, al peu del vessant occidental de la serra de Rodes.

CA N'ISACH, UN POBLAT NEOLÍTIC VISITABLE

Les tasques de restauració i adequació a la vista d'aquest jaciment neolític de Ca n'Isach es varen acabar a finals de maig del 2003. El divendres 27 de juny es va celebrar una primera presentació pública del poblat, adreçada especialment als arqueòlegs, col·laboradors i difusors dels patrimoni, organitzada pels Amics de l'Albera i del Geseart. Va tenir un gran èxit de públic i la nit va ser magnífica.

La inauguració oficial, organitzada per l'ajuntament de Palau-saverdera, es va realitzar el 14 de setembre del 2003, amb assistència de representants del Departament de Cultura de la Generalitat (Margarida Genera) i del delegat de Cultura per a les comarques

gironines (Joan Domènech), al costat de l'alcalde de l'esmentat ajuntament de Palau-saverdera, Narcís Deusedas. Hi varen assistir força veïns del poble i també de la urbanització on està situat aquest poblat neolític de Ca n'Isach.

Un darrer punt. Sabem que una vegada s'ha completat la restauració i adequació per a la visita d'aquest poblat neolític de Ca n'Isach la nostra tasca com a arqueòlegs i restauradors s'ha acabat, però aleshores ha de ser el torn dels qui s'han de preocupar del seu manteniment (neteges periòdiques de la vegetació, conservació de la tanca, de les ruïnes restaurades i de la nova cabana construïda) i de la seva difusió escolar i turística.

En aquest sentit ja en el projecte inicial comptàvem que se'n faria càrrec d'aquest aspecte tan important l'empresa Arqueolític (dirigida per Montse Buch), d'acord amb l'ajuntament de Palau-saverdera. Feliçment ens consta que després de l'estiu de 2003 ja varen arribar a un acord i que aquest any 2004 se'n faran càrrec de coordinar el manteniment i de preocupar-se per a la seva difusió a tots els nivells per tal que el seu aprofitament cultural arribi a tothom.

Només així s'aconseguirà que tots els esforços esmerçats hagin valgut la pena i que Ca n'Isach es converteixi en un indret indefugible en tota excursió o visita científica, escolar o turística que vulgui conèixer un poblat del neolític mitjà i final de Catalunya.

BIBLIOGRAFIA

TARRÚS, J. 2003, *Ca n'Isach, Palau-saverdera, Alt Empordà*, Guia-tríptic, editat pel Geseart, Banyoles.

fig. 2. Vista general del poblat neolític de Ca n'Isach, l'any 2003.

DOLMEN DE PARDALS (DARNIUS, ALT EMPORDÀ)

Assumpció HERAS TRIAS **Assumpció COLOMER ARCAS**

INTRODUCCIÓ

Durant la campanya de tala selectiva d'alzines que es duia a terme ala finca anomenada Can Guilló i Pardals, situada al terme municipal de Darnius (l'Alt Empordà), durant els mesos de novembre i desembre de 1999, un dels llenyataires va descobrir un dolmen, del qual no es tenia notícia. Un cop verificada la troballa, la propietària ho va posar en coneixement de l'Arqueòloga territorial de les comarques de Girona i de l'arqueòleg Josep Tarrús, atès que estava enllestint la seva tesi doctoral sobre megàlits, el qual va incloure el dolmen – fotografia inclosa- a l'article "121 anys de recerca megalítica a l'Alt Empordà (1879-1999)" signat per Enric Carreras, Pere Gay i Josep Tarrús i publicat als Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, vol 33, de l'any 2000.

El dolmen es troba al mig d'una clariana en un bosc d'alzines i és visible des del camí, el qual és força transitat per caçadors i boletaires, a més de formar part d'un circuit de BTT i motos de muntanya, la qual cosa feia que es trobés en perill real de ser expoliat.

Tenint en compte que es tractava d'un sepulcre megalític, encara amb túmul, i sense excavar, cosa poc freqüent a les nostres comarques, deixar-lo així, sense cap intervenció, representava desaprofitar la possibilitat de ferne un estudi científic amb garanties i en canvi facilitar la possible acció de furtius. Cal dir que es troba situat en una zona lluny del mas habitat per la propietat per la qual cosa no es pot vigilar qui hi va i què hi fa.

SITUACIÓ I DESCRIPCIÓ DEL JACIMENT

El dolmen es troba a la zona del Puig del Portell del terme municipal de Darnius, tot i que és més a prop del nucli de La Vajol. Està situat a uns dos-cents metres d'una pista forestal que uneix el Mas Cros amb Can Puig, passant per les ruïnes del mas de Pardals i per la font de la Cortada (vegeu els mapes adjunts). En línia recta, dista un quilòmetre al nord del dolmen de Can Puig de Caneres, ja conegut i que se situa just a sota, amb el qual té , sembla, força similituds.

El dolmen es va anomenar de Pardals perquè es troba situat a escassament 100 m en línia recta del mas de Pardals, actualment en estat ruïnós. El dolmenpresentava la llosa de coberta partida en dos trossos, un dels quals es trobava lleugerament aixecat, cosa que permetia veure un xic l'interior de la cambra, plena de terra i pedres. Totes les peces que formen el dolmen són de granit grisós. Tant a la coberta com en una llosa lateral s'observa una inscultura. Una de les lloses laterals havia cedit, a causa d'algun moviment del terreny o del pes de la coberta, per la qual cosa es trobava inclinada cap a l'interior de la cambra. Les altres no es podien veure gaire bé ja que estaven cobertes per les pedres (d'entre 20 i 40 cm de mitjana) que formen el túmul. En direcció est, s'observava el que podria ser la llosa de tanca del corredor, que estava tapat parcialment pel túmul el qual es pot delimitar força bé i, probablement moltes de les pedres que hi ha escampades pel voltant n'haurien format part. Les alzines que hi havien nascut en dificultaven la visió de conjunt i, naturalment, n'afectaren la conservació.

Segons Josep Tarrús i Galter (2002) en el llibre *Poblats, dòlmens i menhirs*, el dolmen de Pardals seria un sepulcre de corredor potser trapezoïdal.

EXCAVACIÓ

La intervenció arqueològica es va realitzar l'estiu del 2003. Es va centrar en la neteja i documentació del jaciment (fotografia i dibuix), i en l'excavació del corredor, la cambra i els

voltants de la cambra.

Vam optar pel mètode de coordenades cartesianes per tal de poder realitzar una planimetria precisa i utilitzar la quadrícula i el pla zero com a punts de referència dels treballs duts a terme. La superfície total treballada és 84 metres quadrats repartits en una quadrícula de 7 per 12 metres. Les terres extretes es van garbellar en sec amb sedassos de 0.5 cm de malla, el sediment resultant posteriorment es va garbellar amb aigua amb un sedàs d'1 mm.

Per tal d'ordenar els treballs d'excavació s'han distingit quatre sectors. El primer és el túmul, el segon és el corredor i el tercer, el dolmen i l'entorn immediat, és a dir, just al voltant de les lloses laterals i la zona de davant de l'entrada de la cambra .

El Túmul

És de forma circular, allargat cap al sud. Sembla presentar una estructura conformada per, almenys, dues anelles concèntriques de pedres més grosses i línies de pedres també més grosses disposades de forma radial des del centre que és on es troba la cambra.

Podria ser que existís una tercera anella de pedres grosses situades més enllà de l'exterior del túmul conservat que podria haver estat el límit real de l'estructura tumular.

El túmul està construït amb pedres soltes, majoritàriament de granit de color rosat,encaixades entre elles sense cap mena de material que les relligui, és per això que també és possible que s'hagin bellugat molt al llarg del temps, a més a més cal tenir en compte que es van tallar una trentena d'alzines les arrels de les quals s'encastaven entre les pedres.

Val a dir que els afloraments naturals de roca que s'observen tot al voltant del jaciment són de granit rosat.

El Corredor

L'entrada al corredor sembla marcada per dues grans pedres situades a l'est i una pedra molt grossa que la tanca.Vam començar a excavar cap a l'oest en direcció a la cambra. Pel que fa a les parets, la nord es va delimitar clarament, en canvi la sud no estava tan ben definida. Val a dir que tot el túmul està format per pedres de diferents mides col·locades sense cap lligam, però molt ben encaixades a mesura que avança l'excavació en profunditat.

Un cop aixecat el primer nivell de pedres petites (15 cm. aprox.) hi apareixen pedres més grans col·locades de forma més planera, barrejades amb les petites, i molt poca terra, de fet es troben fulles i restes vegetals força avall.

Un cop extret aquest nivell de pedres en trobem un segon que es defineix amb l'aparició d'algunes pedres grans arrodonides i planes, que fa pendent des de la zona del davant de la cambra cap a l'entrada del corredor. Alhora s'observa un canvi sobtat del sediment que hi ha entre les pedres que passa de ser una terra negra i flonja (molt vegetal, pròpia d'un nivell superficial, fins i tot amb fulles) a ser un sediment de color groc clar de textura més compacta i argilosa.

El nivell superior de pedres del túmul i corredor entra fins a sota la llosa de coberta (60-70 cm., quadres E-F (4) fins arribar a una llosa vertical col·locada en sentit nord – sud que tancaria l'entrada de la cambra pel costat est.

Potser la paret sud del corredor no està ben delimitada pel fet que cada vegada quan fan un enterrament l'obren i el tornen a tancar, a més aquest dolmen sembla haver estat utilitzat durant un període de temps molt llarg, de fet falta la confirmar aquest aspecte amb l'estudi del material que sembla abastar des del Neolític fins a l'Edat del Bronze.

El dolmen i entorn immediat

Està orientat longitudinalment en sentit est-oest.

La llosa de coberta fa 3 metres de llargada, 1 m 40 cm. d'amplada i uns 30 cm. de gruix. Però es troba partida aproximadament per la meitat. La part situada a l'oest es trobava planera aixafant les lloses laterals de sota. La part de l'est es trobava inclinada de sud (uns 80 cm. per sobre de la superfície, veure secció) a nord, de manera que estava clavada a terra pel costat nord. Sobresortia uns 60 – 70 cm. de la llosa vertical que tanca l'entrada a la cambra.

El fragment de la llosa de coberta situat més cap a l'oestpresenta una inscultura.

La cambra està delimitada per dues lloses

laterals a cada costat col·locades en sentit est – oest. Una de les quals també sembla tenir una inscultura.

Una llosa vertical col·locada en direcció nord – sud tanca l'entrada a la cambra.

A la banda oest hi ha diversos fragments de lloses que tancarien la cambra per l'altra extrem, tot i que les lloses laterals d'ambdós costats de més cap a l'oest, en planta,s'inclinen cap a l'interior tancant el recinte que més que rectangular seria trapezoïdal. Alhora totes les lloses que conformen l'estructural lateral – vertical de la cambra estan inclinades cap endins (pes coberta, pressió pedres túmul, tècnica constructiva, etc.?).

Val a dir, que en aquesta zona la llosa de coberta quan va cedir va aixafar molt aquestes lloses del final que són més petites i més primes que les quatre laterals pròpiament dites i com que l'excavació no està acabada no podem definir amb exactitud aquest sector.

Totes les lloses del dolmen són de granit gris, també propi de la zona, però de localització més llunyana al jaciment.

En l'excavació de la cambra cal distingir dues zones: la part del davant (est) que tenia la coberta inclinada i permetia mínimament l'accés a l'interior i la part del darrera on la coberta va aixafar completament les lloses laterals i va quedar planera sobre el sòl.

La part est de l'interior de la cambra estava plena de sediment sorrenc,molt flonjo, de color groc (es podia recollir utilitzant tant sols la pala) i no hi va sortir material arqueològic *in situ*. Mentre quea la zona exterior de la cambra just al davant de l'entrada va fornir força material: ceràmica a mà, ganivets de sílex, denes d'esteatita (cal tenir en compte que molt a prop hi ha una mina de sabonet, altre nom que rep l'esteatita), enmig de moltes pedres i del sediment groguenc, argilós i compacte que també trobàvem en el corredor (zona de contacte corredor – cambra). També hi va aparèixer un fragment de ceràmica comuna romana, la qual cosa demostra que la cambra fou expoliada des d'antic.

L'excavació de la part oest de l'interior de la cambra, potser protegida pel fet que la llosa n'impedia l'accés, ha posat al descobert algunes restes òssies algunes de les quals estan cremades, un queixal, nombrosos carbons, alguns fragments de ceràmica feta a mà, denes, dos fragments filiformes de bronze, dos fragments de sílex, un dels quals encaixa amb els fragments d'un dels ganivets de sílexs trobats a l'exterior de l'entrada de la cambra, la qual cosa ens podria donar a entendre que aquests materials es van barrejar en època d'utilització del megàlit.

Pel que fa a la cronologia, probablement cal situar el jaciment a la segona meitat del IV mil.lenni a.C., és a dir entre el Neolític i el Calcolític, tot i que també devia ser utilitzat durant l'Edat del Bronze, atès que n'hi hem trobat dos petits fragments i ceràmica que sembla d'aquest moment. Amb tot, l'estudidel material potser ens en donarà dades més exactes.

La propera campanya d'excavació hauria de centrar-se:

- Finalitzar l'excavació de l'interior de la cambra, la zona exterior a l'entorn del dolmen, davant de la cambra i el corredor.

- Intentar definir les possibles fases d'utilització i reutilització del sepulcre

- Definir l'estructura tumular (tercera anella, radis, possible segon corredor...)

- Consolidar i restaurar definitivament la cambra i el túmul.

BIBLIOGRAFIA

CARRERAS, E., GAY, P., TARRÚS, J. 2000, *121 anys de recerca megalítica a l'Alt Empordà (1879-1999)*, a, Annals de l'Institut d'estudis empordanesos, núm. 33, Figueres, pp.23-52.

TARRÚS, J. 2002, *Poblats, dòlmens i menhirs*, Diputació de Girona. Girona, p.846.

RECONSTRUCCIÓ DEL DOLMEN DE LA CASTELLANA (CERVIÀ DE TER, GIRONÈS)

Daniel PUNSETI PUIG **Judith CABRA SALA**

El més de febrer de l'any 2003, els Serveis Territorials de Cultura de la Generalitat de Catalunya van posar en coneixement del Sr. Narcís Illa Alsina que havia de restaurar el dolmen de la Castellana, ja que es troba en terrenys de la seva propietat i havia estat malmès. Efectivament el dolmen de la Castellana havia desaparegut del seu lloc original a causa dels treballs agrícoles que s'han desenvolupat en el camp on es trobava situat. Aquesta desaparició no fou fortuïta sinó que es donà a causa de l'ignorància del masover que cultiva les terres del Sr. Narcís Illa, ja que a finals de la dècada dels 80 va arrencar les pedres del dolmen i les arraconà al lateral d'un camp de conreu.

Durant els mesos de novembre i desembre del mateix any els sotasignants d'aquest article, conjuntament amb el Sr. Narcís Illa i els operaris de la maquinària pesant van procedir a reconstruir aquest monument megalític.

El dolmen de la Castellana es troba situat en un petit turonet a l'oest del municipi de Cervià de Ter, en el paratge de la Castellana, a la Serra d'El Martina. Aquest turonet limita a tres bandes per tres grans vies de comunicació: al sud per la carretera GI-633 que va de Medinyà a Colomers; a l'est per l'Autopista AP-7 i a l'oest per la carretera N-II. El dolmen de la Castellana es troba a 85 metres sobre el nivell del mar i les seves coordenades geogràfiques són les següents: Latitud Nord, 42º 04' 48" i Longitud Est 2º 53' 05".

LES CONCLUSIONS

Tota intervenció arqueològica requereix un seguit de conclusions estratigràfiques, arqueològiques i històriques. La intervenció que s'ha realitzat en el dolmen de la Castellana no es pot catalogar com a una intervenció arqueològica propiament dita, per tant no es pot contemplar cap conclusió estratigràfica ni arqueològica, però caldrà parlar de conclusions històriques a trets generals i conclusions de tècniques de reconstrucció.

Les conclusions històriques

Entenem per conclusions històriques aquells postulats que referits a l'element estudiat, en aquest cas el dolmen, permeten situar el conjunt megalític objecte d'estudi en una època concreta i en un territori determinat. D'aquesta manera només ens podem remetre a les hipòtesis ja publicades en diversos articles i que fan referència a la tipologia del monument megalític, a la seva cronologia i a la seva localització geogràfica.

Més que un dolmen caldria parlar d'una cista, amb una cronologia que podria oscil·lar entre finals del V i inicis del IV mileni. Està orientada en direcció nord-est, presenta una cambra de tipus quadrangular formada per quatre lloses de pedra sorrenca i conglomerat. La coberta podria haver estat formada per les lloses E, F i G però no ens atrevim a afirmar-ho amb rotunditat., el que està clar és que aquestes lloses no es trobaven *in situ* en el moment de la seva descoberta a l'any 1942, mentre que la llosa D de Riuró, corresponen a la pedra B actual, creiem que sí que es trobaria in situ, tot i que Riuró afirma en el seu article que no (Riuró 1945-46) –veure làmines 1 i 2.

Possiblement les lloses o pedres que conformaven la cambra no estaven fonamentades sobre el sól natural, sinó que presumiblement estaven falcades mitjançant rases. Aquest fet fa pensar que el terra de la cambra podia haver estat enllosat, però evidenment no s'ha conservat cap d'aquestes lloses (Riuró tampoc no en troba cap a l'excavació que hi va realitzar l'any 1943).

Gairebé segur que hi devia haver un túmul, però

a causa dels treballs agrícoles dels terrenys en què es troba situat el conjunt megalític ha desaparegut completament, segurament des de fa molts anys abans de ser descobert.

El més peculiar del conjunt megalític és la seva localització geogràfica en context general, allunyat de les grans nuclis megalítics de nord-est català. Tarrús (2002) diferencia tres grans nuclis de concentració megalítca; el grup Albera-Serra de Rodes-Cap de Creus, el grup els Aspres-Canigó, i el grup Gavarres. Tots tres grups tenen la característica comuna d'estar situats en massisos muntanyosos. El monument megalític objecte de reconstrucció es troba situat en els terraprims situats a cavall del Gironès i de la plana Empordanesa, una zona de relleus suaus. Sens dubte aquest és un fet que caldria estudiar més a fons.

Les conclusions de la reconstrucció

Les principals conclusions que cal destacar de l'actuació feta en el dolmen de la Castellana corresponen a les conclusions de la seva reconstrucció. Estem parlant de *reconstrucció* i no de *restauració*. Això és així per diversos motius. Parlem de reconstrucció perquè s'ha tingut de reconstruir tot el dolmen de bell nou. No hi havia cap pedra *in situ*, totes havien estat desplaçades del seu indret original a finals de la dècada dels '80. No parlem de restauració perquè no s'ha "restaurat", no s'ha "manipulat", no s'ha "alterat" cap pedra del conjunt megalític, s'han conservat totes les lloses en el seu estat original, per tant seria del tot incorrecte parlar d'una restauració ja que el processos de *restauració* contemplen l'alteració d'una o més parts dels components de l'objecte restaurat.

Es tracta d'una reconstrucció en què s'han intentat conservar l'estat original del monument megalític tal i com es va trobar en el moment del seu descobriment l'any 1942. S'ha optat utilitzar aquest criteri per tal de:

- Conservar l'estat original del dolmen i no alterar cap de les seves parts

Normalment es fan poques reconstruccions i gairebé sempre cal parlar de restauracións. Sovint, totes les restauracions que es fan en els bens immobles i mobles alteren una o vàries parts dels objectes que es restauren. Per exemple, qun es fa la restauració d'una peça ceràmica s'enganxen tots els fragments que trobats en l'excavació arqueològica. Aquest procés d'enganxar els fragments ja és una alteració de la peça en sí, però és un procés necessari i reversible ja que ajuda a l'arqueòleg a identificar la forma de la peça i pot ajudar a la comprensió pedagògica a un profà en el tema (en cas que la peça quedi exposada al públic). En aquests casos la restauració d'objectes ceràmics es solen utilitzar processos reversibles, s'utilitzen coles que poden ser desenganxades sense que efectin la integritat de la peça.

Molt sovint s'utilitzen mitjans irrebersibles per tal de restaurar bens immobles. En molts casos s'utilitza "porland" i altres components de manera desmesurada provocant una alteració irremeiable als elements que conformen el conjunt objecte de restauració ja que tots els components utilitzats són irrebersibles, no poden tornar a un estat original si no és de forma traumàtica.

En la reconstrucció del dolmen de la Castellana no s'ha utilitzat cap component artificial irrebersible, per tant en qualsevol moment pot ésser restaurat sense que el procés de restauració sigui traumàtic. Això no passa en totes les reconstruccions que es fan actualment.

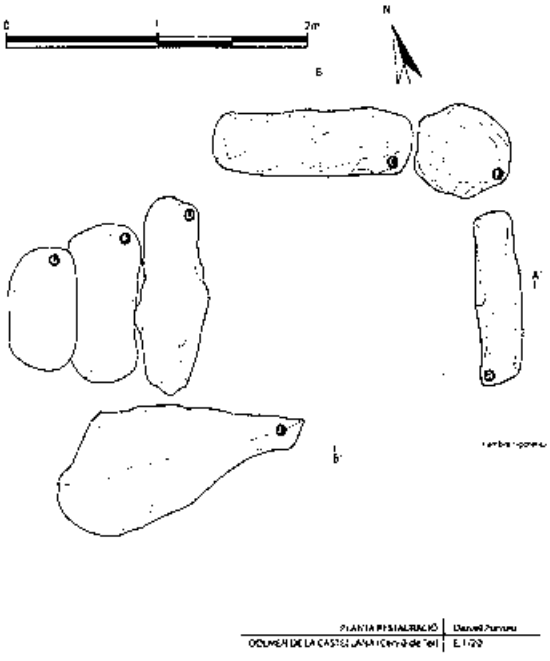

fig. 1.

- No fer una reconstrucció-restauració a criteri del restaurador o arqueòleg

Tal i com comenta Barbero (2003), actualment no existeix un *llibre blanc de la restauració* i tampoc un criteri clar i concís per a tots el procesos de restauració. La mancança d'una normativa d'aquest tipus provoca unes deficiències que es pelesen des de diferents òrbites i que actualment encara estem molt lluny de solventar. Ens referim al següent: Cada persona que fa una restauració normalment aplica uns "*criteris personals*" que sovint es fonamenten en la didàctica, en l'estètica i en la seguretat. Però aquests conceptes no es poden aplicar a tots els béns a restaurar i per això cada restauració és diferent i sovint acaben imperant els criteris del responsable de la restauració. Definim primer els conceptes i després veiem una aplicació pràctica.

En la didàctica perquè amb la restauració de qualsevol objecte, sigui de tipus arqueològic o sigui una simple restauració d'una peça artística, s'intenta que tingui una funcionalitat pedagògica, o sigui que expliqui al profà en la matèria el que havia sigut l'objecte en el moment de la seva construcció.

En l'estètica perquè quan es restaura un quadre deteriorat, un mosaic o qualsevol obra considerada *artística* , la restauració no intenta alterar la forma o l'aparença original de l'obra. Per exemple, quan es fa la resturació d'una pintura que ha quedat malmesa per humitats o perquè hi falta pintura en una part de la tela s'aplica una pintura similar a l'original de tal manera que només el restaurador sap on realment s'ha aplicat. En aquest sentit ens imaginem un quadre amb un fons completament negre que a causa de qualsevol inclemència s'ha deteriorat part d'aquest fons i es veu el color blanc de la tela. El restaurador, en aquest cas aplicaria un color negre o fosc i no faria servir en cap cas el color groc o vermell. Evidenment en aquest sentit s'està aplicant el sentit estètic. Aquest mateix cas es pot aplicar en la restauració d'una peça arqueològica en que només s'ha trobat una base, una nansa i la part superior corresponent al llavi. Evidenment el restaurador no farà una obra ceràmica *d'art noveau* sinó que intentarà conservar la forma original de la ceràmica i imitar el color de la pasta dels fragments trobats en l'excavació. Així queda palés que en ambdós casos s'ha aplicat el sentit de l'estètica.

En la seguretat del visitant, ja que molts bens immobles restaurats han de permetre'n la seva posterior visita. Podem posar un exemple molt clarificador. Quan es restaura un castell o una ermita i s'ha de reconstruir una escala, un sostre, una teulada o qualsevol altre element sempre, i està més que justificat, es mira per la seguretat del visitant potencial. El problema rau en que a vegades es privilegia la seguretat endetriment dels dos conceptes desenvolupats amb anterioritat, la didàctica i l'estètica.

El gran problema que ens trobem és que aquests tres gran conceptes que semblen molt clars, a l'hora d'aplicar-los a un objecte concret queden completament desvirtuats ja que cada restaurador té les seves pròpies idees de la didàctica i l'estètica. En aquest sentit quan el tècnic encarregat de restaurar el quadre que parlavem amb anterioritat aplica una pintura grisa al fons negre perquè creu que amb gris queda millor o quan es fa la restauració i reconstrucció d'un teatre romà amb maons moderns de color vermell perquè tenen una millor acústica que les rajoles normals i queden molt millor estèticament, no es pot discutir ja que el sentit de l'estètica és molt personal.

Atès tot lo exposat amb anterioritat queda evidenciat que totes les restauracions fetes

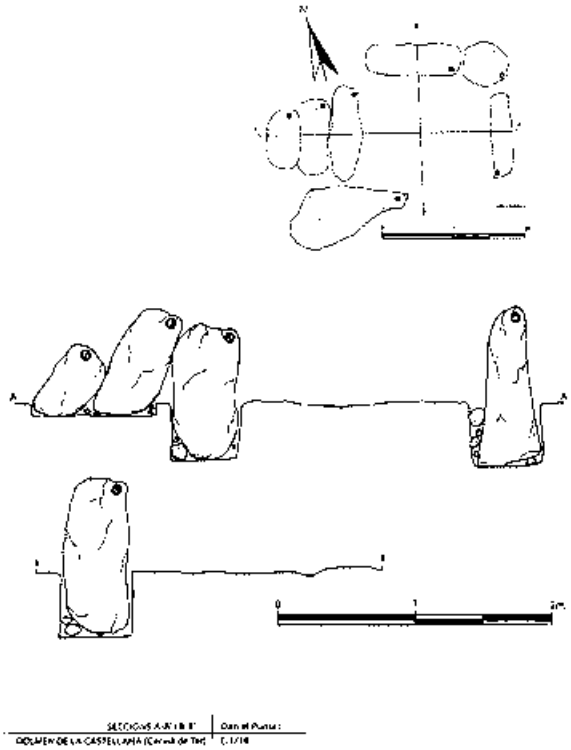

fig. 2.

moltes vegades són opinables, o si més no discutibles. És per aquest motiu que el dolmen de la Castellana no s'ha restaurat, sinó que s'ha reconstruït i evidenment no s'ha aplicat cap principi estètic, pedagògic o de seguretat, sinó que, com ja s'ha dit moltes vegades al llarg d'aquest article, només s'ha reconstruït tal i com es va trobar en el moment del seu descobriment l'any 1942.

BIBLIOGRAFIA

BARBERO, J.C. 2003, *La memòria de la imágenes*. Notas para una Teoría de la Restauración, Ediciones Polifemo, Madrid.

CALVO, A.Mª. 1997, Conservació y restauración. Materiales, técnica y procedimientos. De la A la Z. Op. Cit. La Memória de las imágenes, Barbero.

RIURÓ, F. 1945-46, *Un nuevo dolmen*, Ampurias VII-VIII, p. 339-340, Barcelona 1945

RODÀ, I. 1974, *Reseña de los hallazgos arqueológicos de los términos municipales colindantes a Sant Julià de Ramis*, Revista de Gerona, núm. 66, p. 71-76, Girona.

TARRÚS, J., CHINCHILLA, J. 1992, *Els monuments megalítics*. Quaderns de la Revista de Girona núm. 37, Diputació de Girona – Caixa de Girona, Girona 1992.

INVENTARI DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC DE CATALUNYA, Fitxa corresponent al Dolmen de la Castellana altrament dit la Cabana d'en Manel. Dades del jaciment: P00403.

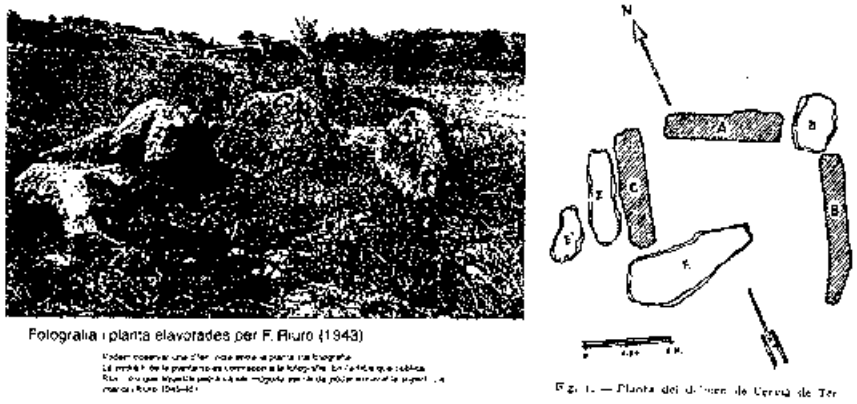

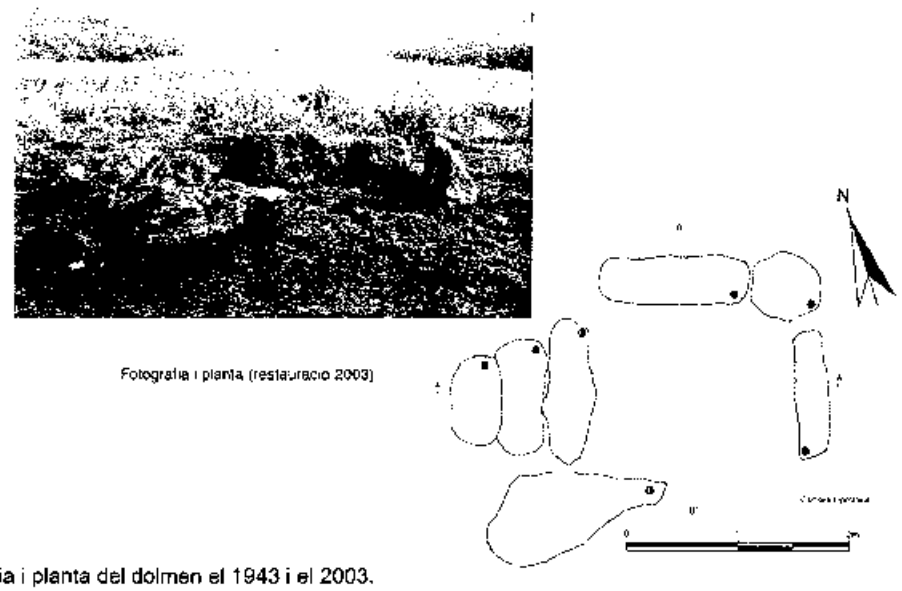

fig. 3. Fotografia i planta del dolmen el 1943 i el 2003.

REDREÇAMENT DEL MENHIR O PEDRA DRETA DEL COLL DE LA DONA MORTA (MONTALBÀ DE L'ESGLÉSIA - MAÇANET DE CABRENYS)

Enric CARRERAS*♦ Josep AGUSTÍ♦ Pere GAY*♦ Richard IUND*

Josep TARRÚS*

INTRODUCCIÓ

El coll de la Dona Morta es troba a 1.080 m s.n.m en la mateixa cresta pirinenca (GPS:42°24'37" Latitud nord/ 2°41'50" longitud Est) entre els termes municipals de Montalbà de l'Església (Vallespir) –annexat l'any 1962 al dels Banys d'Arlés- i Maçanet de Cabrenys (Alt Empordà). És situat entre Les Collades (1.298 m s.n.m.) que és el cim més occidental de Fraussa i el coll Perillós (1.112 m s.n.m.) encara més a ponent (fig. 1).

Just en el dit coll s'hi ha identificat recentment[1] un petit menhir (?) o Pedra Dreta caigut, de calcària grisenca, que actualment presenta els seus caires i una de les seves cares soterrats. La cara que hom hi pot veure a flor de terra és llisa i mostra en la seva part superior dreta una lleugera escotadura que rectifica el seu perfil en forma d'estela i li dóna un aire quelcom antropomorf. Amida 2'10 m de llargada, per 0'60 m d'amplada màxima i uns 0'40 m de gruix màxim estimat. Centrada en la part superior hi ha insculpida una creu llatina de 0'16x0'10 m i 0'2 m d'amplada que modernament s'ha pintat de color groc. Sembla evident que es tractà de la cristianització d'aquest monument quan encara es trobava dempeus.

A poc més de 4 km en línia recta d'aquest indret –en la mateixa cresta pirinenca- s'ha conservat el topònim de coll de la Pedra Dreta (1.013 m s.n.m.) entre els termes municipals de Costoja i Maçanet de Cabrenys. Segurament es tractava d'un altre monument semblant al que ens ocupa que malauradament ha desaparegut o no s'ha retrobat. Un topònim proper en aquell indret dit la Creu del Canonge podria pressuposar que aquesta segona Pedra Dreta també fou antigament cristianitzada.

La pregunta que sempre s'imposa en aquest moment és: aquestes pedres varen plantar-s'hi per a senyalar les divisòries termenals ja en època medieval o es tracta de monuments prehistòrics? És una qüestió molt difícil d'esbrinar.

Malgrat tot, el que fossin cristianitzades en temps llunyans semblaria indicar que encara aleshores eren objecte d'un culte o veneració puntual que venia d'època molt més antiga i que l'església volia fer-se seva.

LA LLEGENDA DE L'INCRÈDULA MARTINA

La llegenda que acompanya aquest monument, origen del topònim Dona Morta, que amb

* membres o col.laboradors del GESEART (Grup Empordanès de Salvaguarda i Estudi de l'Arquitectura Rural i Tradicional)

♦ membres del CEO (Centre Excursionista d'Olot)

[1] Josep Agustí i Prat i Enric Carreras i Vigorós, el dissabte 1 d'abril del 2000. Encara el dimarts 16 de maig del 2000 Enric Carreras i Pere Gay acompanyats de Sebastià Delclós i Suñer, Jaume Justafré i Baireguet, i Àngels Custoja i Ripoll, als qui agraïm la seva colaboració, vàrem enllestir-ne les darreres comprovacions

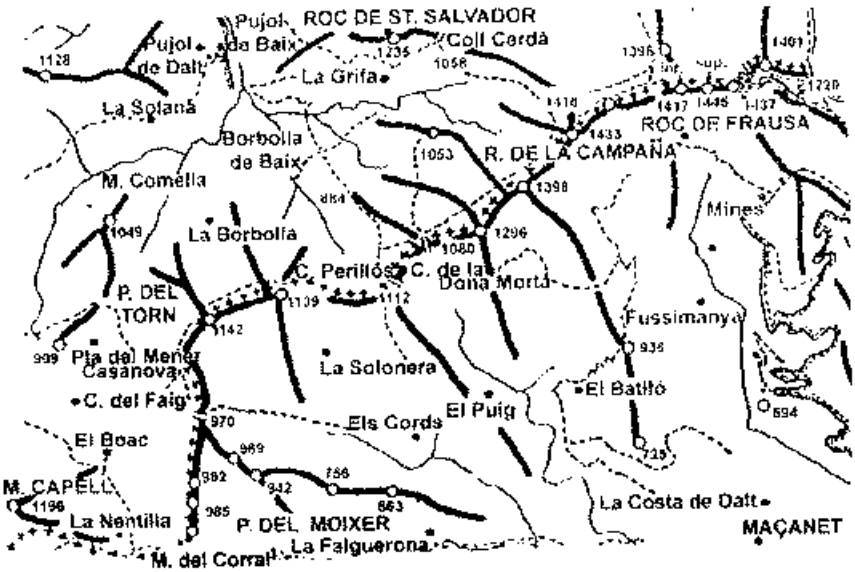

fig. 1. Mapa de situació de la Pedra Dreta o menhir del coll de la Dona Morta (Maçanet de Cabrenys-Montalbà de l'Església)

variants possiblement es repeteix en altres indrets dels Pirineus, hi fou segurament adaptada pel clergat local. La llegenda és originària de Sant Llorenç de Cerdans i ja fou sintetitzada per Louis Roqué l'any 1979[2] encara que ha estat Jean Abelanet qui, l'any 1999[3], va contar-la amb la seva habitual mestria:

«Reunits a l'entorn de la gran xemeneia del mas de la Borbolla, amos i servents del mas, dones i criatures, la casa entera, estava atrafegada. Era la gran diada de la matança del porc, el sacrifici de l'animal engreixat durant tot l'any, com en totes les bones pagesies del Vallespir. Tant per ajudar com per participar en la festa hom havia convidat parents i amics. Feia més d'una hora que s'havia fet fosc.

Degollat al matí el beneficiós animal havia estat escaldat, netejat, raspat i tallat. Mentre el barbufat es cuinava bullint fort dintre l'olla, les dones, seguides per les mirades atentes i meravellades de les criatures, es dedicaven a confeccionar paltrucs, llonganisses i salsitxes. D'altra banda, els homes enllestien pernils i cansalada. Tot, una vegada salat i empebrat, iria a secar-se al llarg de l'hivern penjat als cairats del rebost. Les llengües no paraven.

Com hom es trobava a principis de novembre, la conversació s'havia decantat vers els morts, després vers els apareguts, les bruixes i el dimoni. Una havia parlat d'un vell pastor de la contrada que era tant salvatge i feia tanta por a la gent que, per precaució, a la seva mort, varen clavar-li el cap en el taüt perquè no tornés a atormentar els vius; una altra parlava d'una dama blanca que es deixava veure a vegades, les nits de lluna plena, damunt les gorges de la Fou; baixant la veu una tercera havia explicat que hom havia fet venir un caputxí de Perpinyà per exorcitzar una de les filles de can Taquí, i que n'havien eixit set dimonis, que cridant i renegant, s'havien esvaït en l'aire.

Instintivament els infants s'havien apropat a la rotllana lluminosa que feia el llum d'oli al mig de la cambra. -Tot això són històries bones per fer por a la gent, històries de vora el foc. Jo no hi crec- digué la Martina. Va seguir el silenci, com si hom hagués escoltat un renec.

-Això no priva, va dir-li el seu home, que tinguis la més gran por a les aranyes i serps i que quan una rata travessa la cuina, puges ràpidament dalt de la banqueta cridant com un ocellet -. Aquesta remarca va distendre un xic

[2] Promenades, Excursions, Bulletin Météorologique en Haut-Vallespir, (Sant Llorenç de Cerdans, 1979), pàg.39.

[3] Lieux et légendes du Roussillon et des Pyrénées catalans (Perpinyà, 1999), pàgs.149-151

l'atmosfera.- Sí, però no és el mateix: els apareguts, les encantades i les bruixes, no me fan por, puix que no hi crec-.

- Doncs bé, digué l'oncle Abdon, m'hi jugo dues peces d'or que no iràs a mitjanit a clavar una agullada allà dalt a la collada del Cingle Gran-.I l'oncle Abdon va obrir la seva faixa i tragué de la butxaca dos lluïsos d'or. - He venut aquest matí un marrà a la fira de Ceret-

Sí, sí, vés-hi tia Martina cridaven les criatures. La Martina era orgullosa i tossuda: malgrat la seva por a les aranyes, les serps, les rates i la foscor, ja s'havia compromès massa per a retractar-se. La nit s'havia avançat. Va anar a l'estable per agafar l'agullada, el llarg bastó punxut amb el qual hom menava els bous, i marxà pel sender que porta al coll.

La distància a seguir no era massa gran: un quart d'hora de camí tot lo més. Acostumada a la muntanya, anava d'un pas alerta i viu, aguantant el llarg bastó amb una mà mentre amb l'altra, alçava el seu vestit negre i les faldilles per no ensopegar amb les pedres del camí. Feia una nit negra com la tinta. De l'altre costat de la vall de la Tec, algunes llums febles senyalaven la presència de pobles llunyans o d'algunes masies que encara vetllaven.

El seu vestit s'agafava a vegades amb les punxes que vorejaven el sender. A cada soroll insòlit, un petit animal molestat en el seu somni o un predador a l'aguait, el seu cor es posava a bategar fort; però s'esforçava en calmar-se tractant d'identificar-los: això, era un ocell que es bellugava, aquell, un petit rosegador que s'allunyava; ara una llebre en el seu cau. Així remuntava la seva por.

Quan el pendent del sender s'acabava va comprendre que es trobava al final de la seva prova. Endevinava les formes fantasmagòriques del caos de roques que resseguien la carena. Al mateix moment que clavava la seva agullada, va sentir passar, amb terror, un aleteig d'ales negres pel damunt del seu cap. Va fer ràpidament mitja volta i volgué refer el camí. Cridà de por en sentir-se retinguda com per una mà invisible i va perdre el coneixement.

La gent del mas, inquiets en no veure-la tornar, varen acabar per anar a cercar-la. Arribats a l'indret, varen trobar-la morta per la por i varen entendre el que havia succeït: en la seva precipitació havia clavat l'agullada en els plecs del seu llarg vestit i havia mort creient que el dimoni la castigava per la seva incredulitat.

Va ésser enterrada en el mateix lloc i el coll va devenir d'ençà llavors el Coll de la Dona Morta. Encara hom hi pot contemplar una gran roca plana[4], en forma de taüt, amb una petita creu gravada. Es diu que és la tomba d'aquella dona de la Borbolla que es negava a creure en les bruixes i en les encantades.»

EL REDREÇAMENT DE LA PEDRA DRETA DE LA DONA MORTA

Avui dia ens sembla evident que les despulles de la Martina no es troben sota aquest possible menhir o Pedra Dreta caigut. Aquesta i altres llegendes, bastides per la religió aleshores dominant, s'aprofitaven de l'intent de trobar un sentit a aquests monuments –alguns d'origen prehistòric- als quals la majoria d'habitants d'aquells verals no arribava a donar una raó d'ésser.

Interessats per la presència d'aquesta Pedra Dreta i també per la llegenda que hem contat vàrem decidir que seria bo redreçar aquest antic monument i tornar-lo a la seva posició original enmig de la collada del Cingle Gran, coneguda posteriorment com el coll de la Dona Morta.

Això és el que férem el dia 1 de juny de 2003, amb el recolzament dels Amics de l'Albera (Sebastià Delclòs i Mateu Casaña) i de nombrosa gent interessada, uns 50 persones, que ens ajudaren en les tasques de preparar un forat amb ciment i falques per plantar-lo, per tot seguit alçar-lo i deixar-lo ben clavat. Ara, aquesta Pedra Dreta o menhir del coll de la Dona Morta, torna a estar dret allà on havia estat i els corbs continuen voleiant en cércols damunt seu (fig. 2).

[4] L'any 1978 David M. Aloy i Maria Mercè Lleonart (Pirineu Oriental, vol.2, pàg.553, nota 4) comenten que «segons la llegenda sembla ser que el nom del coll [Dona Morta] té relació amb una gran llosa natural.»

fig. 2. Fotografia de la Pedra Dreta o menhir del coll de la Dona Morta, una vegada redreçada el dia 1 de juny de 2003.

INTERVENCIÓ AL PARADOLMEN DE LES RATES (TOSSA DE MAR, SELVA)

Joaquim SOLER SUBILS* **David ORTEGA COBOS*** **Mireia PEDRO PASCUAL****

INTRODUCCIÓ

L'excavació del jaciment del paradolmen de les Rates forma part de la primera campanya d'excavacions programades de cronologia prehistòrica que l'Institut del Patrimoni Cultural de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona vol realitzar al municipi de Tossa de Mar a demanda del seu Ajuntament. Les actuacions es desenvolupen dins el context d'un projecte de recerca que preveu realitzar intervencions en diversos altres jaciments del mateix municipi que es poden atribuir a la prehistòria recent ceràmica, dedicant una atenció especial a les cavitats sepulcrals.

Els objectius d'aquest projecte consisteixen en estudiar les cavitats sepulcrals prehistòriques del municipi així com facilitar la seva divulgació i ús social. Igualment també es vol combatre la pèrdua del registre arqueològic que suposen les repetides excavacions clandestines que sofreixen aquest tipus de vestigis.

El paradolmen de les Rates, que mai no havia estat objecte de cap excavació legal, fou la primera cavitat intervinguda en la campanya de 2002. Posteriorment es va treballar en dos altres indrets propers per averiguar si es tractava de jaciments arqueològics d'època prehistòrica (concretament al cau del Reig i a la caixa de Vall de Roc) però els resultats foren negatius.

SITUACIÓ DEL PARADOLMEN DE LES RATES

El jaciment del paradolmen de les Rates es localitza a l'interior del massís de l'Ardenya. Concretament es troba prop de la carena del puig de Montllor Gros que separa la vall de Roc, al nord, del sot de Montllor, al sud, en un vessant de muntanya de pendent suau que es troba orientat cap al nord i a una alçada aproximada de 386 m sobre el nivell del mar. Les seves coordenades UTM són: X:0493415, Y:4622313 (fig. 1).

Es tracta d'una cavitat natural de reduïdes dimensions i planta irregular. Està conformada per un gran bloc o llosa de coberta que es recolza sobre diversos altres blocs de granit de grans dimensions que afloren del subsòl. L'espai

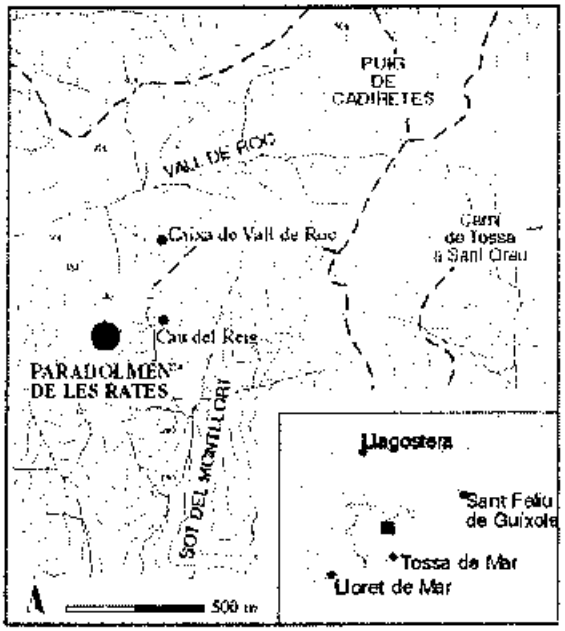

fig. 1. Mapa de situació dels jaciments excavats a Tossa de Mar durant la campanya de 2002.

* Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona.

** Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques (SERP). Universitat de Barcelona.

entre el terra i el sostre és molt baix (menys d'1 m d'alçada). Abans de la seva excavació, el jaciment mereixia ja justificadament la qualificació de paradolmen, és a dir una cavitat natural acondicionada amb elements arquitectònics amb una funció sepulcral, ja que al sud i al sud-est del bloc de coberta diverses lloses de granit havien estat clavades i recolzades per tancar la cavitat. Al sud-oest, abans de començar l'excavació i parcialment coberts per sediment, també es podien observar diversos blocs que podien interpretar-se eventualment com un corredor o avant-cambra i a llevant de la cavitat s'insinuava un túmul.

El jaciment era conegut des de feia anys per la gent del país. Als anys 70, Josep Tarrús i Narcís Soler, acompanayats pels aficionats locals varen visitar per primer cop el jaciments i en van prendre fotografies. Josep Tarrús i Júlia Chinchilla (Tarrús & Chinchilla 1992) el citen per primera vegada en la seva obra de síntesi sobre els dòlmens i els monuments megalítics de les comarques gironines. Malauradament el paradolmen havia estat afectat per les excavacions clandestines que van excavar l'entrada i part de l'interior de la cavitat.

L'entorn geològic del jaciment es caracteritza per la presència de prominències rocoses, conjunts de blocs alliberats i zones de boles, elements generats per l'erosió sobre el material granític propi de l'indret. En aquestes zones d'acumulació de blocs de granit de grans dimensions és força habitual localitzar-hi petites cavitats naturals, algunes de les quals foren aprofitades per les comunitats humanes de la prehistòria principalment per a usos sepulcrals. Aquest és el cas del paradolmen de les Rates i d'altres com el conegut paradolmen de Pedra Sobre Altra (Esteva et al. 1982), a dos kilòmetres cap al nord-est del de les Rates.

DESENVOLUPAMENT DE LA INTERVENCIÓ

Les excavacions es van desenvolupar entre el dia 21 i el 27 maig de 2002 i es van encetar amb la retirada i garbellat de les terres de les excavacions clandestines que s'acumulaven prop de la superfície. Acomplerta aquesta tasca prel·liminar es va procedir a excavar els estrats inferiors, dels quals es recuperaren un petit nombre de restes. Durant l'excavació vam poder observar com aquests materials solament apareixien als trams més superficials i també que materials de cronologia i natura diversa apareixien totalment barrejats. Cal considerar, doncs, que el reompliment de la cavitat no era cronològicament coherent.

La major part de les restes exhumades foren ceràmiques per bé que cal afegir l'entorn geològic granític no és favorable a la conservació de la matèria orgànica i que aquest fet pot haver afectat el registre arqueològic. Les ceràmiques van aparèixer molt fragmentades i, amb l'excepció d'alguns fragments de vidriada moderna, eren bastant homogènies. La d'època prehistòrica es caracteritzava per unes superfícies rugoses, una pasta de color marró fosc i la presència de desgreixant de quars molt gruixut.

DISCUSSIÓ

A partir de les relacions entre les unitats

fig. 2. Vista general del paradolmentde les Rates.

estratigràfiques, les unitats construides del jaciment i el contingut arqueològic es van poder distingir fàcilment tres fases arquitectòniques successives d'arranjament de la cavitat per a la seva utilització. Tot i això, la cronologia de les successives fases d'utilització del jaciment només es pot establir amb àmplis intervals temporals degut a la relativa escassetat i caràcter poc significatiu del material arqueològic recuperat. Amb els elements arquitectònics disponibles tampoc no sembla possible precisar-la més.

La primera fase es caracteritza pel tancament del perímetre S i SE de la cavitat amb lloses de granit de grandària variable que es recolzaven sobre el gran bloc de coberta de la cavitat. Tot i que no va ser documentada cap relació estratigràfica directa d'aquest tancament amb l'estructura tumular que es localitzà a l'oest de la cavitat, probablement ambdues estructures formaven part d'un mateix programa constructiu. Malgrat la suposició inicial que i ja hem esmentat, no documentarem cap evidència d'un corredor o àmbit similar. A partir d'aquests elements i de diversos paral·lels, proposem per aquesta primera fase una cronologia del neolític final-calcolític, durant el III mil·lenni cal.AC i una funcionalitat sepulcral. Segons Tarrús, dins d'aquest ampli període el jaciment es podria atribuir més concretament al calcolític recent, un període posterior a l'època en què es construïren els sepulcres de corredor i les galeries catalanes i en el qual es diversifiquen els tipus de sepultures i s'aprofiten i arrangen cavitat naturals (Tarrús et al. 1990). Dos vasos de vora exvasada i de petites dimensions, de superfícies polides, i potser també les dues petites ascles de sílex (fig. 2, núms. 1, 2, 3 i 4) es podrien atribuir a aquest període, tot i que amb certa prudència (comunicació personal Josep Tarrús). El paral·lel més proper per aquesta fase que es pot citar seria el paradolmen del turó de l'Àliga, a Sant Feliu de Guíxols, on es va recuperar únicament un fragment d'un vas hemisfèric de petites dimensions, amb mamellons, que es pot datar al neolític final-calcolític (Esteva 1985).

En un moment posterior que no sembla comportar cap nou arranjament de la cavitat i les estructures previament existents, el jaciment fou reutilitzat durant l'edat del bronze, II mil·lenni cal.AC, probablement també amb funcions sepulcrals. El material arqueològic que es pot atribuir a aquest període és relativament abundant si bé constituït pràcticament exclusivament per restes ceràmiques. Entre aquestes destaca la presència de diversos fragments d'un gran vas tencat i alt, de perfil en

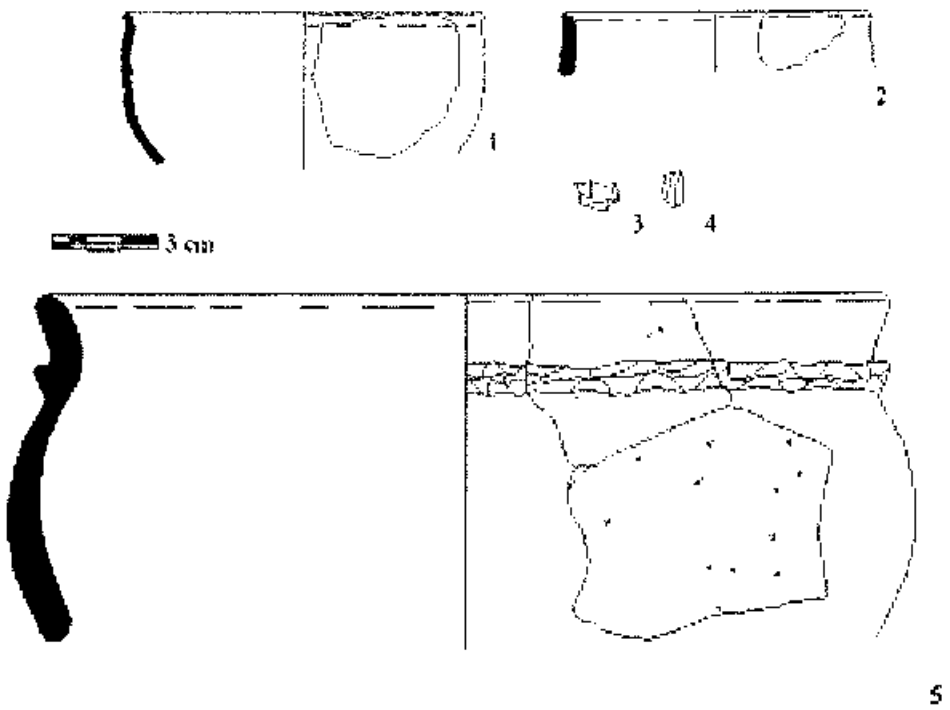

fig. 3. Material recuperat a l'excavació del paradolmen de les Rates. Núms. 1 i 2: bols hemisfèrics de parets llises; 3 i 4: ascles de sílex; 5: fragment de gran vas de perfil en S.

S i carena poc marcada, amb un cordó impres amb digitacions (fig. 2, núm. 5). Potser es podria atribuir al bronze final (Toledo 1990b) encara que morfològicament el seu diàmetre és molt ample i que no es correspon amb les formes més estretes d'aquest període.

La segona fase es reconeix per la construcció d'un mur de tancament de pedra seca estructurat principalment per dos trams disposats en angle recte. Aquest mur cloïa el jaciment al sector SW i delimitava un àmbit d'aproximadament 6 m² de superfície. En la seva construcció es van emprar blocs de grandària molt variable, inclosos dos grans blocs que potser havien format part de l'estructura tumular així com diverses lloses de la fase 1. Aquesta segona fase és de cronologia i funcionalitat incertes. Les troballes de ceràmiques vidriades i fragments metàl·lics ajudarien a relacionar-la amb treballs d'explotació del bosc en època històrica molt recent, al segles XIX i XX; una activitat que està àmpliament documentada a la zona.

Finalment en una tercera fase constructiva s'aixecà un mur de pedra seca que es trobava en continuïtat amb les estructures de la fase anterior però que era d'una factura molt pitjor, fet que permetia distingir-ne'l. Aquest mur, aixecat sobre dues lloses de l'estrucutra de tancament que corresponien a la fase 1, ha de ser de molt recent ja que fou bastit directament sobre el sól vegetal subactual, creiem que pels excavadors clandestins quan haurien amuntegat diversos blocs del reompliment de la cavitat.

CONSIDERACIONS FINALS

La intervenció al paradolmen de les Rates ha aportat arguments per datar l'ús d'aquesta cavitat al calcolític recent i al bronze inicial probablement amb finalitats funeràries, per bé que no han aparegut restes humanes. Les dimensions de l'àrea coberta i paral·lels com el jaciment del Roc del Napolità, a la serra de l'Albera o el conjunt de jaciments de la zona de Sant Salvador, a Santa Coloma de Farners, on també foren aprofitades cavitats naturals de granit durant l'edat bronze i es recuperaren fragments de ceràmica de característiques semblants (Pons et al., 1985; Toledo, 1990a/b), així ens ho fan creure.
Pel que fa a la continuïtat dels treballs i un cop ja totalment excavant el paradolmen de les Rates ens disposem a intervenir pròximament en d'altres probables jaciments prehistòrics del terme de Tossa de Mar per tal de donar continuïtat al projecte d'investigació en curs.

Finalment volem expressar el nostre agraïment a Josep Tarrús pels seus consells i per l'ajuda rebuda durant el desenvolupament de l'excavació i la determinació dels materials ceràmics.

BIBLIOGRAFIA

ESTEVA, LL. 1985, El sepulcre paradolmènic del Turó de l'Àliga (Sant Feliu de Guíxols, Baix Empordà), *Estudis sobre temes del Baix Empordà* 4, Publicacions de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols, pp.9-16.

ESTEVA, LL., TARRÚS, J., FA, E. 1982, Sepulcro paradolménico de «Pedra Sobre Altra» (Tossa de Mar, Girona), *Cypsela*, IV, CIAG, Girona, pp. 53-59.

PONS, E., VILÀ, M., SANCHIZ, N. 1985, El conjunt carvernícola de Sant Salvador (Santa Coloma de Farners), *Cypsela*, V, CIAG, Girona, pp. 59-70.

TARRÚS, J. et al. 1990, *Dòlmens i menhirs. 48 monuments megalítics de les Gavarres i del massís d'Ardenya (Baix Empordà, Gironès i La Selva)*. Guies de Patrimoni Comarcal, 8, Figueres, 181pp.

TARRÚS, J., J. CHINCHILLA 1992, *Els monuments megalítics*, Quaderns de la Revista de Girona 37/Guies 17, Diputació de Girona, Caixa de Girona, 96 pp.

TOLEDO, A. 1990a, El Roc del Napolità (La Jonquera) i Xuliman (Cantallops): l'aprofitament de dues cavitats entre blocs de granits durant l'Edat del Bronze a l'Alt Empordà, *Cypsela*, VIII, CIAG, Girona, pp. 65-72.

TOLEDO, A. 1990b, *La utilització de les coves des del Calcolític fins al Bronze Final al nord-est de Catalunya (2200-650 A.C.)*. Tesi doctoral inèdita. 623 pp. Universitat Autònoma de Barcelona.

PROSPECCIONS DE JACIMENTS PARADOLMÈNICS A LES COMARQUES DE L'ALT EMPORDÀ, BAIX EMPORDÀ I LA SELVA

Mireia PEDRO PASCUAL*

INTRODUCCIÓ[1]

Dins del nostre estudi sobre els paradòlmens del nord-est peninsular ens proposàrem dur a terme la prospecció (s'entén en aquest cas, el reconeixement *in situ*) d'aquells jaciments coneguts –publicats o inèdits- que podien ésser susceptibles de considerar-se com a paradolmènics. Bàsicament es tractava de jaciments dels quals ens constava que presentaven algun tipus d'arranjament per al seu ús funerari. Entre aquests, ens constava una llarga llista de jaciments de les comarques de l'Alt Empordà, el Baix Empordà i la Selva. Una vegada dut a terme el seu reconeixement *in situ*, hem pogut determinar junt amb la informació bibliogràfica de la qual disposàvem, quins dels jaciments poden considerar-se com a paradolmènics i quins en queden descartats. No és el nostre objectiu aquí, descriure detalladament cadascun dels jaciments, sinó mostrar quins dels jaciments que vam incloure dins les prospeccions, considerem com a paradolmènics a partir del què entenem com a paradolmen.

En primer lloc, però, voldríem remarcar la desigualtat en la recerca amb la qual ens trobem entre les comarques esmentades i la desigualtat en el coneixement i la conservació dels diversos jaciments prospectats, fets que en dificulten el seu reconeixement i interpretació segons cadascuna de les comarques. Així observem una certa desigualtat en la recerca entre la zona de les Alberes, la serra de Rodes i el cap de Creus a l'Alt Empordà, on comptem amb l'intens treball dut a terme per Josep Tarrús i el GESEART i les zones que hem prospectat del Baix Empordà i la Selva. No obstant, també hauríem de precisar que aquestes comarques prospectades són algunes de les comarques catalanes en les que més investigació s'ha generat, fet que ha facilitat la nostra tasca.

També voldríem puntualitzar que alguns dels jaciments que sol·licitarem prospectar, es trobaven ja inclosos en projectes de recerca que es duen a terme des del Laboratori de Prehistòria de la Universitat de Girona i les institucions locals corresponents, fet que comportà la nostra col·laboració en dits projectes[2].

EL TERME I CONCEPTE DE PARADOLMEN

Precisament el terme i concepte de paradolmen apareix en la bibliografia en relació a la recerca que Lluís Pericot i Lluís Esteva duen a terme entorn al megalitisme gironí i en relació a un tipus de jaciments que no podien classificar com

* Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques (SERP). Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia. Universitat de Barcelona

[1] Dites prospeccions s'han dut a terme gràcies a què l'autora gaudí d'una beca FPU del Ministeri d'Educació i Cultura durant els anys 2000-2004 i en el marc del projecte de recerca BHA 2000-0716 del mateix MECD.

[2] Volem agrair des d'aquí al Laboratori de Prehistòria de la Universitat de Girona i a les institucions locals pertinents, la seva amabilitat a l'hora permetre'ns col·laborar en els projectes de recerca que incloïen alguns dels jaciments sol·licitats i que ens permeteren, per tant, el seu reconeixement *in situ*. Concretament es tractà de la cova del Tossal Gros de Torroella de Montgrí (Baix Empordà) i del cau de les Rates de Tossa de Mar (La Selva).

a veritables dòlmens i que responien a un tipus intermedi entre els dòlmens i les coves sepulcrals (Esteva 1964). Principalment en relació a un dels jaciments gironins treballats per aquests autors (Pericot/Esteva 1973), la cova del Tossal Gros de Torroella de Montgrí al Baix Empordà. Els autors la defineixen com a cova-dolmen perquè es tracta d'una cova sepulcral amb l'entrada modificada mitjançant l'afegiment d'una estructura megalítica. A l'hora, es tracta d'un paradolmen perquè s'assimila funcionalment a un dolmen. Fins i tot la denominen com a dolmen-cova, invertint els termes de la primera atribució. El fet que en el treball d'aquest mateix jaciment apareguin aquests tres conceptes, evidencia que quan es comença a posar esment en aquest tipus de jaciments a l'àrea gironina, s'utilitzaren aquests conceptes indistintament.

Posteriorment, Josep Tarrús també utilitza aquests termes, però en fa una sistematització terminològica a partir d'una classificació tipològica i els inclou dins un genèric major, el de les sepultures alternatives, és a dir, sepultures alternatives dels veritables dòlmens i coetànies als mateixos (Tarrús/Chinchilla 1992, Tarrús 2002). Dins les sepultures alternatives engloba els paradòlmens pròpiament dits: cavitats naturals, majoritàriament caus granítics, que busquen la similitud amb els dòlmens (tal com ho denota el mateix terme) mitjançant els seu arranjament arquitectònic megalític; però també hi inclou aquells caus granítics que són simple i fàcilment arranjables per al seu ús funerari i que, per tant, no presenten una estructura megalítica pròpiament dita; les coves-dolmen, coves naturals amb corredor megalític; i les cavitats artificials o hipogeus.

Dins la bibliografia pel que fa al nord-est peninsular, no trobem la classificació terminològica i tipològica que Josep Tarrús ha establert per l'àrea gironina. Sinó que quan s'ha utilitzat el terme paradolmen, ha estat indistintament per designar aquells jaciments coetanis als sepulcres megalítics i que presenten algun tipus d'arranjament arquitectònic sepulcral. Aquest concepte però, també va lligat al ritual funerari col·lectiu, ja sigui de caràcter primari successiu o bé secundari, i a una ubicació cronocultural del Neolític Final – Calcolític amb una perdurabilitat fins al Bronze Inicial. Segons la nostra opinió, trobem aquesta definició prou vàlida per encabir-hi aquest tipus de jaciments, els quals podem qualificar com a paradolmènics.

No obstant, considerem que cal puntualitzar sobre la terminologia i la tipologia tal com ha fet Josep Tarrús i n'admetem en certa mesura la seva sistematització respecte a l'àrea gironina. Per tant, identifiquem amb el terme de cavitats o caus paradolmènics els què presenten una clara intenció d'aprofitar una cavitat natural a la manera d'un dolmen, amb una veritable estructura megalítica. Així que no reconeixem amb aquest terme els caus mínimament arranjats per al seu ús sepulcral amb simples tancaments de pedra. Admetem també la tipologia de la cova-dolmen anomenant-la cova paradolmènica perquè és un terme prou explicatiu del tipus de jaciment davant del qual ens trobem, una cova natural presa com a cambra funerària i una entrada o corredor megalític a la mateixa.

LES PROSPECCIONS DE L'ANY 2002 A L'ALT I BAIX EMPORDÀ I LA SELVA

Posteriorment als nostre treballs de prospecció, considerem com a cavitats o caus paradolmènics a l'Alt Empordà: els Sinyols (Palau-saverdera) i la Pallera (el Port de la Selva) (Tarrús 2002) i el Roc del Napolità[3] (La Jonquera) (Toledo 1990a/b); al Baix Empordà: Mas Assols (Esteva 1978) i el Turó de l'Àliga (Esteva 1985) (Sant Feliu de Guíxols) i la cova de sa Guilla i la cova des Gamarús[4] (Calonge) (Toledo 1990a); i a la Selva: el cau d'en Garcia (Tarrús *et alii* 1990), Pedra sobre Altra (Esteva/Tarrús/Fa 1982) i el cau de les Rates (Ortega *et alii* 2002) (Tossa de Mar). Es tracta de cavitats naturals, majoritàriament caus granítics, amb arranjament arquitectònic megalític, característics al litoral català pel que fa a les estructures paradolmèniques, fet que podem relacionar amb el factor geològic, que les diferencia de la resta d'aquest tipus de jaciments al nord-est peninsular. A l'Alt Empordà, però,

[3] Cal assenyalar que aquest jaciment es tracta d'una cavitat formada entre blocs granítics que presenta un bloc exempt tombat el qual podria haver estat clavat vertical, de manera que pel que fa als blocs exempts situats al seu davant, possiblement haurien estat col·locats per al seu tancament (Toledo 1990b).

[4] En aquest cas també amb certes reserves, ja que malgrat el seu tancament amb grans lloses, cal remarcar que en aquest jaciment només s'exhumaren dues inhumacions primàries (Agustí 1998).

també trobem la balma paradolmènica de Tafania (Ventalló), una cavitat semiartificial aprofitada sota un bloc de conglomerat amb una entrada megalítica (Bosch *et alii* 1993) i la qual presenta una major similitud amb algunes balmes d'aquest tipus de l'interior de Catalunya.

Dins dels jaciments paradolmènics, adoptant el terme de cova paradolmènica, en considerem les coves de la Riera Quarentena I i II (Roses) a l'Alt Empordà (Tarrús 2002, Carreras *et alii* 2002) i la ja citada cova del Tossal Gros (Torroella de Montgrí) (Pericot/Esteva 1973) al Baix Empordà. La cova de la Porta del Puig Bufadors (el Port de la Selva) i la cova I del Pla d'Estar (Roses) a l'Alt Empordà, encara que es citen amb l'entrada obturada per lloses clavades (Tarrús 2002), no ens consta el seu ús sepulcral.

Per acabar, considerem simplement com a caus granítics sepulcrals mínimament agençats: la Murtra (Sant Climent Sescebes), el cau Conillers i can Met Vicenç (Espolla) (Tarrús 2002) a l'Alt Empordà; la cova dels Moros (Castell - Platja d'Aro) i la cova d'en Riera (Santa Cristina d'Aro) (Esteva 1964) al Baix Empordà.

El mateix succeeix amb les cavitats artificials o hipogeus que presenten algun tipus d'arranjament com el cau del Llop (Vilajuïga) a l'Alt Empordà, cavitat semiartifical en aquest cas (Tarrús 2002), i el cau d'en Calvet (Torroella de Montgrí) al Baix Empordà (AA.DD. 1991).

BIBLIOGRAFIA.

AA.DD. 1991, *El cau d'en Calvet, un enterrament del neolític*, *Papers del Montgrí* 9, Torroella de Montgrí.

AGUSTÍ, B. 1998, *Els rituals funeraris en el període Calcolític – Bronze Final al nord-est de Catalunya*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Girona.

BOSCH, A., CHINCHILLA, J., MERCADAL, O., TARRÚS, J. 1993, El paradolmen de Tafania (Ventalló), *Cypsela* X, Girona, 33-50.

CARRERAS, E., CUSTOJA, A., GAY, P., SANTAMARIA, P., TARRÚS, J. 2002, Els treballs d'excavació i restauració a la cova-dolmen de la Riera Quarentena-II, l'any 2000 (Roses, Alt Empordà), *VI Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines, Sant Joan de les Abadesses*, Girona, 61-62.

ESTEVA, L. 1964, *Sepulcros megalíticos de las Gabarras (Gerona) I. Corpus de Sepulcros Megalíticos* 3, Girona, 3-4, 8-10, 23-24, 31-32.

ESTEVA, L. 1978, Sepulcros megalíticos de las Gabarras, noticias complementarias, *Cypsela* II, Girona, 76-79.

ESTEVA, L. 1985, Sepulcre paradolmènic del Turó de l'Àliga (Sant Feliu de Guíxols, Baix Empordà), *Estudis sobre temes del Baix Empordà* 4, Sant Feliu de Guíxols, 9-16.

ESTEVA, L., TARRÚS, J., FA, E. 1982, El sepulcro paradolménico de "Pedra sobre Altra" (Tossa de Mar, Girona), *Cypsela* IV, Girona, 53-59.

ORTEGA, D., SOLER, J., DE HARO, S., PEDRO, M. (2002).- *Memòria de l'excavació del paradolmen de les Rates (Tossa de Mar, la Selva). Maig de 2002*, inèdita, Girona, 5-11, figs 1-6.

PERICOT, L., ESTEVA, L. 1973, La cueva-dolmen del Tossal Gros (Torroella de Montgrí, Gerona), *XII Congreso Nacional de Arqueología, Jaén 1971*, Saragossa, 191-200.

TARRÚS, J. 2002, *Poblats, dòlmens i menhirs. Els grups megalítics de l'Albera, serra de Rodes i cap de Creus (Alt Empordà, Rosselló i Vallespir Oriental)*, tesi doctoral, Girona, 61, 633-652, 794, 797, 830-832, 853-854, 896.

TARRÚS, J., CHINCHILLA, J. 1992, *Els monuments megalítics*, Girona, 42-43, 58-59, 66-65.

TARRÚS, J., BADIA, J., BOFARULL, B., CARRERAS, E., PIÑERO, M.D. 1990, *Dòlmens i menhirs. 48 monuments megalítics del Baix Empordà, el Gironès i la Selva*, Figueres, 21-24.

TOLEDO, A. 1990a, *La utilització de les coves des del Calcolític fins al Bronze Final al nord-est de Catalunya (2200-650 A.C.)*, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona.

TOLEDO, A. 1990b, El Roc del Napolità (La Jonquera) i Xuliman (Cantallops): l'aprofitament de dues cavitats entre blocs granítics durant l'Edat de Bronze a l'Alt Empordà, *Cypsela* VIII, Girona, 65-72.

EL PI DE LA LLIURA (VIDRERES, LA SELVA). PRIMERA EXCAVACIÓ SISTEMÀTICA ANY 2003

Enriqueta PONS BRUN **Alba SOLÉS COLL**

amb la col·laboració de **Laura CARUSO** **Joaquín GARCÍA del RÍO** **Gerard PRADOS**

Necròpolis d'incineració de la cultura dels Camps d'Urnes, de cronologia 1120-910 BC cal., de les darreries de l'edat del bronze.

PRECEDENTS

El jaciment arqueològic del Pi de la Lliura-Vidreres ha estat objecte de tres intervencions des de la seva identificació, l'any 1999, fins a l'actualitat, l'any 2003. Fou descobert a principis de l'any 1999 pel geòleg C. Roqué, que va detectar anomalies en un camí que talla el paratge. Aquestes foren identificades com una necròpolis d'incineració per la UdG i el MAC de Girona. El mes següent del seu descobriment s'organitza una excavació de salvament a càrreg de les arqueòlogues Alba Solés i Enriqueta Pons a fi de recuperar el màxim d'estructures malmeses. En aquesta excavació es van identificar 20 enterraments, dels quals, 4 es van trobar sencers, 12 força malmesos i 4 indeterminats. Tots els enterraments havien patit els treballs de condicionament del camí i la pressió de vehicles de tota mena. Les formes de les urnes i les seves decoracions anunciaven una necròpolis d'incineració de les darreries de l'edat del bronze (PONS & SOLÉS 2000 i 2003a).

EL PROJECTE 2001-2003

Els resultats de l'excavació d'urgència van motivar la realització d'un projecte d'investigació a desenvolupar en dues fases: una primera de prospecció programada, a realitzar l'any 2001, i una altra, a partir dels resultats d'aquesta, basada en organitzar unes excavacions sistemàtiques cada dos anys fins a la seva total explotació. Els treballs d'investigació que es porten a terme en aquest jaciment s'emmarquen dins un projecte més ampli *Les necròpolis d'incineració a Catalunya: noves perspectives cronològiques, culturals i socials.*

L'any 2001 es van realitzar 5 sondejos a banda i banda del camí: dos a la banda esquerra (sondejos S1 i S5) i tres a la banda dreta (sondejos S2, S3 i S4) mirant vers l'oest, i situats entre l'extrem sud-est de la zona topografiada (sondeig S1) fins més enllà de l'enterrament E14, a l'extrem oest del camí (sondeig S4) (fig. 1). Aquesta prospecció tenia com a objectius delimitar l'extensió i amplada de la necròpolis i

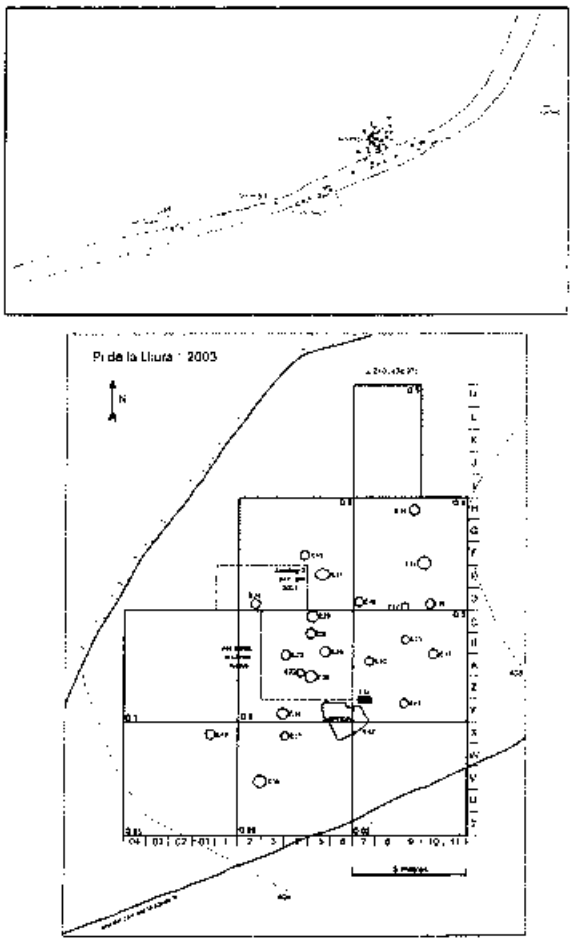

fig. 1.

també localitzar enterraments més intactes. Només es van donar resultats positius en quant a enterraments en dos sondejos: el sondeig S2, amb 7 enterraments, i el sondeig S4, amb 2. Tot i que els enterraments localitzats en aquesta prospecció estaven agrupats en dos conjunts força distanciats, els resultats previs indiquen l'existència d'una necròpolis que, de moment, té més de 100 metres de longitud i uns 25 metres d'amplada. Amb les prospeccions de l'any 2001 portàvem ja documentats 29 enterraments d'incineració de la mateixa època (PONS i SOLÉS, 2002a).

L'EXCAVACIÓ PROGRAMADA DE L'ANY 2003

La campanya d'excavació del 2003 s'ha concentrat al voltant del sondeig S2 i d'una excavació furtiva feta l'any 1999 (en total d'uns 32 m² excavats). Va escollir-se aquesta àrea pels resultats del sondeig S2 i per ser l'explanada més ampla que hi ha a la carena.

L'Ajuntament de Vidreres es va fer càrrec de la neteja de l'àrea a excavar eliminant només la vegetació arbustiva i deixant intacta l'arbòria. L'àrea excavada fa més de 190 m² i els treballs es van realitzar del 17 al 31 de juliol de 2003. A principis del mes de juliol del 2003 el topògraf Lluís SANT, del Servei d'Arqueologia, va topografiar l'àrea sel·leccionada, es va instal·lar una quadrícula no materialitzada i es va marcar la cota 0 en un punt fix situat a 405 m.s.n.m. L'àrea a excavar es va dividir en quadrants de 5 x 5 m, orientants a nord, a excepció del nº 9, que era de 3 x 5 m. Aquests quadrants (Q) van ser dividits en metres quadrats, van enumerar-se, d'oest a est (04-11), i de sud a nord, (V-M). D'aquesta manera cada metre quadrat anava numerat per una lletra i un número.

A part de l'excavació sistemàtica també es van haver de realitzar els treballs de salvament d'una part del camí. La metodologia emprada anava regida per les normes topogràfiques establertes (triangulació, trigonometria). En aquesta excavació es van recuperar, en un lamentable estat, tres enterraments més: E30, E48 i E49, del tipus fossa simple i coberta l'urna amb una tapadora.

Un cop netejada l'explanada de la zona a excavar es veieren, a nivell superficial, les senyals d'una arada orientades NE-SW, evidències que coincidien amb les rases localitzades ja en el sondeig S2 l'any 2001. Aquest fet assenyalava que es tractava d'un fet antròpic modern i que no tenia res a veure en el temps amb la necròpolis d'incineració de l'edat del bronze, però si en el mal estat de conservació del jaciment. Els grups de treball es van distribueir per quadrants, dins els quals es van realitzar tots els treballs pertinents: presa de totes les cotes corresponents, neteja del nivell superficial, localització del segon nivell (sauló), identificació de les estructures, dibuix de plantes i seccions dels enterraments, consolidació i extracció d'aquests i neteja d'alguns fragments ceràmics trobats en nivells superficials o en tasques de neteja. En general l'estat de conservació dels enterraments era bastant dolent a causa, sobretot, de les rases agrícoles modernes i de la plantació arbustiva i arbòria d'alzines i sureres que hi ha actualment a la zona.

Una observació a tenir en compte en l'excavació sistemàtica és que la majoria de les tombes eren identificades un cop aixecada la primera unitat estratigràfica (nivell superficial). Això i la absència de la fossa d'enterrament fa sospitar que el forat excavat per col·locar l'urna era poc profund i de diàmetre més petit que el de la pròpia urna cinerària. En enterrar-la, la part superior, coberta amb la tapadora, quedaria a la superfície, visible, i es protegiria amb un monticle de terres i pedres i segurament algun bloc de senyalització. Dels enterraments més superficials no queda res de la cobertura, degut a les remodelacions i condicionaments moderns del terreny.

Les estructures localitzades

Malgrat tot, es van poder identificar i individualitzar 20 estructures més entre les tasques del camí i les de l'excavació (E30-E49), dels quals 18 eren enterraments, una gran llosa de senyalització (E44) i una altra una estructura interpretada com un possible *ustrinium* (E42).

Els enterraments: Del conjunt dels enterraments en destaquem dos tipus: el més corrent i conegut fins ara és el de la tomba senzilla amb l'urna cinerària coberta amb una tapadora; l'altre és el de l'estructura formada per un amuntegament de pedres dins una fossa amb les cendres del mort i sense urna.

Del primer tipus (fig. 2) n'hem identificat 16 enterraments. Estan formats per l'urna cinerària

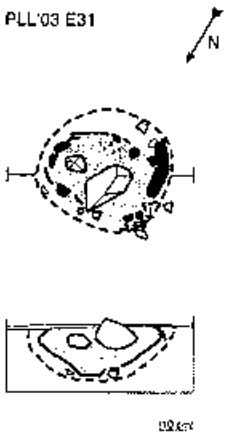

fig. 2.

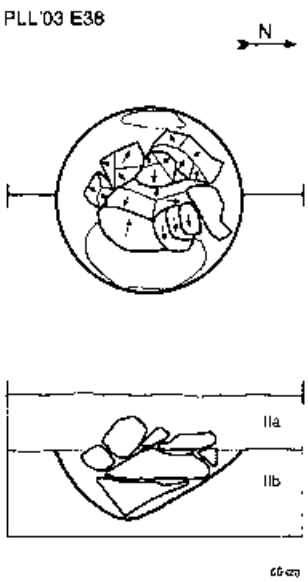

fig. 3.

enterrada dins una fossa excavada al sauló, molt ajustada i de difícil identificació i coberta per una tapadora (E30, E31, E32, E33, E34, E35, E36, E37, E40, E41, E43, E45, E46, E47, E48, E49) (fig.2). Dels 29 enterraments localitzats anys anteriors, 28 també corresponien a aquest tipus. Dos d'aquests enterraments E33 i E40, a més tenien vasos d'acompanyament, detall que ja havíem observat en els enterraments E22-E25 i E23. Destaca el fet que el 95% de les urnes estan ricament decorades, la majoria amb la tècnica de la incisió de traç múltiple formant meandres.

De l'altre tipus (fig. 3) només hem trobat dos casos: els enterraments E38 i E39. Estaven formats per una fossa excavada al subsòl reomplerta de blocs i lloses de diferents dimensions amb les restes òssies del mort escampades i sense cap urna cinerària en l'estructura. Un exemple d'aquest tipus havia estat detectat l'any 2001 (enterrament E29).

En alguns enterraments -E31, E34, E37, E40- vam identificar la llosa de senyalització, acompanyada per un o dos blocs més petits que estaven col·locats a sobre de l'enterrament i, en molts casos, esclafant o aixafant l'urna. Això ja s'havia observat en enterraments anteriors (com E3 i E28).

***L'ustrinium** (E42) i **l'estela de senyalització** (E44):* Una de les troballes més interessants ha estat l'estructura interpretada com l'*ustrinium*,

el lloc destinat a la pira funerària col·lectiva per cremar els morts. Estava format per un retall a la roca, de forma rectangular, d'uns 2 metres de banda i de 10 a 25 cm de profunditat. Tenia tres vèrtex angulars i el quart -l'angle nord-est- en rampa. Tota l'estructura enfonsada estava coberta d'un sediment llimós i sorrenc, cendrós i moltes lloses cremades. Un primer anàlisi del sediment ha identificat la presència de gramínees, i estem a l'espera d'altres analítiques per confirmar i deduir alguna possible funció. També s'han extret carbons per datacions absolutes.

Vora l'estructura E42, i prop de l'angle nord-est, es va localitzar una *llosa-estela* de forma quadrangular -42 x 42 x 11 cm aprimada per la part distal- col·locada en posició vertical i sostinguda per altres pedres més petites. Va ser identificada com una llosa de senyalització de l'*ustrinium*, un espai reservat de la necròpolis.

ELS TREBALLS DE LABORATORI I EL CONTINGUT DE LES URNES: LES DADES ANALÍTIQUES

Es presenten els treballs referents als enterraments localitzats l'any 2001 –enterraments de l'E21 a l'E29-. Els de l'any 1999 s'hi sumen per periflar més els resultats i, en la mesura del possible, també els treballs de l'any 2003, que resten en estudi. Les restes antropològiques han estat analitzades per la Dra. Eulàlia Subirà; les restes antracològiques per la Dra. Raquel Piqué; els vasos ceràmics per una de les autores; els objectes metàl·lics per Carme Rovira; i la restauració de les urnes per la sra. Mercè Ferré (del MAC de Girona).

El treball del laboratori

En el període 2001-2003 es va excavar l'interior de totes les urnes localitzades en la campanya del 2001 (E21-E29) i algunes de la de 2003 (E32, E40, E43). També se n'han restaurat algunes (E28 amb la tapadora, E26 amb la tapadora, la pàtera de l'E23 de l'any 2001 i les urnes E40 i E43 de l'any 2003).

Davant la dificultat de diferenciar la fossa de l'enterrament, l'urna cinerària és extreta coberta de terra, a dins i a fora, i així arriba al laboratori. La primera tasca a realitzar és netejar l'urna per la banda externa. En la majoria dels casos l'urna apareix molt fragmentada i, abans de que es desmunti, es procedeix a engassar-la a mesura que es va descobrint la part ceràmica de l'exterior. D'aquesta manera es reforça el recipient i es pot procedir a la microexcavació interna. Durant aquest procés es realitza el dibuix de l'urna, de la decoració i d'una secció testimoni del procés post-deposicional que ha patit l'enterrament. Moltes vegades trobem un sediment únic, generalment sorrenc i molt compactat barrejat amb arrels i fragments ceràmics de la tapadora o de les parts superiors de l'urna, que arriben fins al fons, on s'acumula una massa lenticular formada de terra, cendres i fragments ossis cremats fruit de la incineració del cadàver (E23, E21, E25). De moment només en dos casos no ha aparegut cap resta antropològica (E24 i E32). En el cas d'urnes de gran format, com les que tenen un coll diferenciat (E26 i E28), la postdeposició de sediment dins l'urna ha estat més complexa: al fons la massa lenticular amb les restes òssies cremades –de 2 a 7 cm-, a continuació es troba un sediment sorrenc i compacte amb fragments ceràmics en posició plana de la tapadora i/o de la part superior de l'urna que mig emplena el recipient fins a la carena, i a la part superior el típic sediment terrós i sorrenc fins al nivell de boca, on els materials ceràmics són de la part superior de la boca i sobretot de la tapadora.

Els resultats del laboratori indiquen que l'urna cinerària és enterrada amb molt poques restes cremades del mort, restes que només ocupen el fons –a vegades es troben objectes metàl·lics sense cremar sobre les restes incinerades- i que després cobreixen amb una tapadora també de ceràmica, deixant la resta de l'espai intern buit. En la majoria dels casos es cobreix l'enterrament amb pedres i terres i es col·loca una pedra-llosa de senyalització. Molt aviat el pes de la coberta trencarà la fragilitat de les peces ceràmiques, s'esfondrà vers l'interior i provocarà un procés temporal de rebliments fins que el recipient quedi saturat. Si les urnes estan col·locades en posició vertical el fons pot restar protegit, però si s'han col·locat inclinades les urnes poden aparèixer molt malmeses. És per això que el buidatge dels recipients, tot i ser un treball feixuc i que a priori pot semblar poc interessant, requereix un treball molt lent i minuciós per a una bona recuperació del contingut intern i la bona interpretació del procés post-deposicional. Dins les urnes cineràries, i al fons de tot, es localitzen la majoria de les restes òssies cremades i les restes llenyoses carbonitzades del combustible de la pira funerària.

Les dades antropològiques[1]

El present estudi parteix de les restes analitzades de les urnes cineràries dels enterraments complets trobats els anys 1999 i 2001. En tots els casos s'ha observat que la coloració i el grau de fragmentació dels ossos indiquen que els cadàvers foren sotmesos a un ritual de cremació amb temperatures superiors als 650ºC, amb ventilació elevada i assolint la combustió completa de les restes.

La mida dels fragments i la retracció òssia i la compactació de les restes han deixat l'os molt malmès i en un elevat estat de fragmentació que ha impossibilitat la reconstrucció de peces esquelètiques. No ha estat possible la reconstrucció total o parcial de cap os i no s'ha pogut realitzar cap tipus de mesura (les mesures realitzades han estat per valorar el grau de fragmentació de la cremació o posterior a la mateixa).

En cap cas l'estudi dels pesos de cada *enterrament fa pensar que es trobi representat* la totalitat de l'individu (vegeu taula 1). Existeix una gran variabilitat de pesos entre els pràcticament 6 g de l'E22 i els més de 400 g de l'E28. L'individu millor representat és l'E28, amb més de 400 grams de fragments ossis, i malgrat aquest fet no hi ha cap element ossi que faci pensar en la presència d'un enterrament múltiple, ni en aquesta urna ni en cap altra de les urnes analitzades.

Les parts esquelètiques millor conservades semblen indicar una predisposició a recollir ossos de les extremitats (E21, E25 i E28) i del crani (E23, E26), resultats similars s'havien observat en estudiar les urnes E4, E11, E12 i E15; la manca d'altres peces esquelètiques es deu al fet que són més fràgils i més destructibles per l'acció del foc.

En quant a l'estudi de l'edat –davant la dificultat d'una atribució clara- s'han pogut atribuir dos individus en el grup infantil (menors de 6 anys): l'E21 i l'E22, aquest darrer molt més petit d'edat; un individu jove sense arribar a adult (categoria de subadult o adult-jove): l'E23-; un pertanyent a la categoria adult-jove: l'E26; i dos adults sense determinar-ne el grau: l'E25 i l'E28.

En quant a l'atribució del sexe només s'ha pogut fer l'atribució al sexe femení de les restes gràcils de l'urna E28. Les restes d'E25 pertanyen a un individu gràcil sense cap element diagnòstic (tot i que podria tractar-se d'una dona, per la gracilitat de les restes). En individus infantils o molt joves es fa difícil el seu diagnòstic.

	E4	*E11*	*E12*	*E15*	*E21*	*E22*	*E23*	*E25*	*E26*	*E28*
Crani	*22,29*	*4,59*	*11,20*	*4,32*	*8,51*		*19,49*	*2,41*	*102,99*	*53,33*
Tòrax			*0,78*		*2,89*				*8,41*	*4,45*
Extremitats sup.								*2,20*	*23,87*	*16,82*
Extremitats inf.					*2,62*			*17,37*	*16,11*	*21,35*
Diàfisis	*11,08*	*56,09*	*95,48*	*33,57*	*28,46*		*2,73*	*69,51*	*55,74*	*218,48*
Teixit esponjós		*0,25*	*6,89*		*1,35*		*2,00*		*10,27*	*31,78*
Os pla					*2,59*					*8,16*
Mans/peus									*2,56*	
< 1 cm	14,08	169,65	131,80	25,15	13,95	5,91	8,33	29,86	22,10	55,96
TOTAL	*48,50*	*230,58*	*246,87*	*63,04*	*60,37*	*5,91*	*32,55*	*121,35*	*242,05*	*410,33*

Taula 1: Pesos (en grams) de cada part de l'individu representada. Urnes de les campanyes de 1999-2001.

[1]L'estudi antropològic ha estat realitzat per la Dra. Eulàlia Subirà.

De les dades antropològiques es dedueix que el pes de les restes és relativament baix en relació al pes de l'esquelet. No obstant això, el pes de la massa total d'ossos incinerats s'ajusta a les mitjanes de les necròpolis d'incineració localitzades a Catalunya i al sud de França, especialment en aquelles que pertanyen a la fase més antiga de l'edat del bronze final. En canvi, en les necròpolis del principi de l'edat del ferro, el pes de les restes antropològiques augmenta considerablement, són de mida més gran i de més fàcil identificació, un fenòmen que ens apropa més a la cremació que a la incineració stricto sensu.

L'ús del combustible en el ritual funerari[2]

El jaciment es troba situat al domini biogeogràfic de la terra baixa mediterrània, on actualment la vegetació potencial és constituida per alzinars (Quercetum illicis galloprovinciale pistacietosum) i suredes (Quercetum illicis galloprovinciale suberetosum), enriquida amb roures i altres espècies submediterrànies en indrets favorables (Folch i Guillen 1986).

Tot i que el volum de les restes de carbó ha estat relativament baix, l'anàlisi antracològica ha permès una aproximació a l'ús del combustible per a una funció molt concreta: el ritual funerari de la incineració. Els carbons estudiats procedeixen de l'excavació de l'interior de 13 urnes funeràries recuperades durant les campanyes d'excavació dels anys 1999 i 2001 (vegeu taula 2). Els resultats obtinguts aporten informació sobre el components del paisatge vegetal que foren recol·lectats i cremats per aquest ritual. Els 54 fragments analitzats han permès la identificació d'un nombre mínim de 7 tàxons arboris i/o arbustius: Arbutus unedo (arboç), Erica sp. (bruc), Cistus sp. (estepa), Prunus sp. (arbre fruiter), Quercus subg. Quercus (roure), Quercus cf. suber (surera), Quercus ilex-coccifera (alzina o garric).

La majoria de les estructures només han proporcionat un o dos tàxons i entre ells el millor representat és el bruc (Erica sp.), que es troba a 8 de les 12 urnes amb material determinable. Les diferents espècies del gènere Quercus són l'altre conjunt de fustes més emprat: es troben a 6 de les urnes estudiades, i sempre associat al bruc; només a les urnes E4 i E22 són l'únic tàxon representat.

Els resultats obtinguts indiquen, per tant, l'explotació d'un entorn forestal similar a l'actual, encara que probablement no tant degradat com a l'actualitat. La recurrència en l'ús del bruc – espècie arbustiva- podria indicar que entre el ventall d'espècies disponibles a l'entorn aquesta ha estat una de les preferides per al ritual de la

	E4	E9	E10	E11	E12	E13	E15	E17	E28	E25	E22	E24	E23
Arbutus unedo				5									
***Cistus* sp.**												2	
***Erica* sp.**		1	7			1	2	1	1	1			1
***Prunus* sp.**				4									
Quercus* cf. *suber										4	1		
Quercus ilex-coccifera	1												
Quercus* subg. *quercus							13		1				1
No determinables			2		1		3		1				

Taula 2. Distribució de tàxons a les urnes funeràries.

[2]L'estudi de les restes antracològiques ha estat realitzat per la Dra. Raquel Piqué.

incineració, tot i que la fusta de Quercus –roure, alzina i surera, espècies arbòries- és també de molt bona qualitat i molt preuada pel seu comportament durant la combustió.

EL DIPÒSIT FUNERARI

En quasi totes les fosses destaca l'existència d'una urna cinerària coberta d'una tapadora molt esquerdades. En algun cas s'ha pogut observar un enterrament doble (E22-E25) i en d'altres s'ha localitzat un petit aixovar funerari format per un vaset (E22), o una pàtera (E23). Dins d'algunes urnes, a més, s'han trobat objectes metàl·lics de bronze. Els enterraments trobats l'any 2003 estan en estudi.

Els recipients ceràmics

Els formen les urnes cineràries (que contenen les restes òssies del mort), les tapadores que les cobreixen i els vasos d'acompanyament (fig. 4).

Les urnes cineràries: Pel que fa a la morfologia de les urnes podem parlar d'aquelles tombes que s'han localitzat més intactes i d'aquelles urnes que s'han pogut restaurar (Pons & Solés 2003b). Totes les urnes responen al model del cos bitroncocònic carenat o globular amb la vora molt exvasada i a vegades amb el llavi bisellat. Les diferències principals de les variables morfològiques de les urnes les trobem en la forma de la base (fons pla, lleugerament còncau, peu anular i, en un cas, peu alt i massís), en el coll (de forma troncocònica invertida) i en la decoració, molt diversa i variada (destacant els acanalats estrets i les incisions de traç múltiple, entre d'altres). Hem diferenciat tres tipus a partir de la forma geomètrica del cos de l'urna (fig. 4a):

- Forma U1. Urna bitroncònica amb la vora exvasada de perfil rectilini o convex i fons pla o petit peu anular. De dimensions petites o mitjanes, tenen una bona base de sostenimment i un índex d'exvasament relativament alt. Correspon a les urnes dels enterraments E21, E22, E23, E24 i E11 i al vaset d'acompanyament de l'enterrament E22. Les variants d'aquesta forma es troben en la tècnica decorativa que porten a la part alta del cos, a excepció de l'urna E11, que no té cap mena decoració. Es tracta d'acanalats amples i horitzontals que ocupen la part alta del cos (enterrament E21), d'acanalats horitzontals associats a una decoració incisa de doble traç formant motius d'aspes (enterrament E22), d'incisions de múltiple traç formant meandres tancats (enterrament E23), o bé de motius complexos amb la tècnica incisa de quàdruple traç (enterrament E24).

- Forma U2. Urna bitroncocònica amb vora molt exvasada de perfil convex, amb un coll alt i convergent. Són formes de gran format, de panxa voluminosa i un fons estret i desequilibrat. Són vasos per a ús ostentós. Les variants importants es troben en la base i en els motius decoratius. Només l'urna E3 no porta decoració. Les urnes que porten decoració (E15, E25, E26 i E28) ho fan barrocament, des de la inflexió vora/coll fins a la carena, amb tècniques vàries i associades formant sanefes molt complexes. Les urnes E15 i E28 tenen el llavi bisellat i decorat amb triangles incisos i ratllats. I la primera consta, a més, d'un peu alt i massís també decorat. Aquesta forma bitroncocònica amb el coll convergent i la decoració barroca de solcs fets amb un instrument de punta roma abans

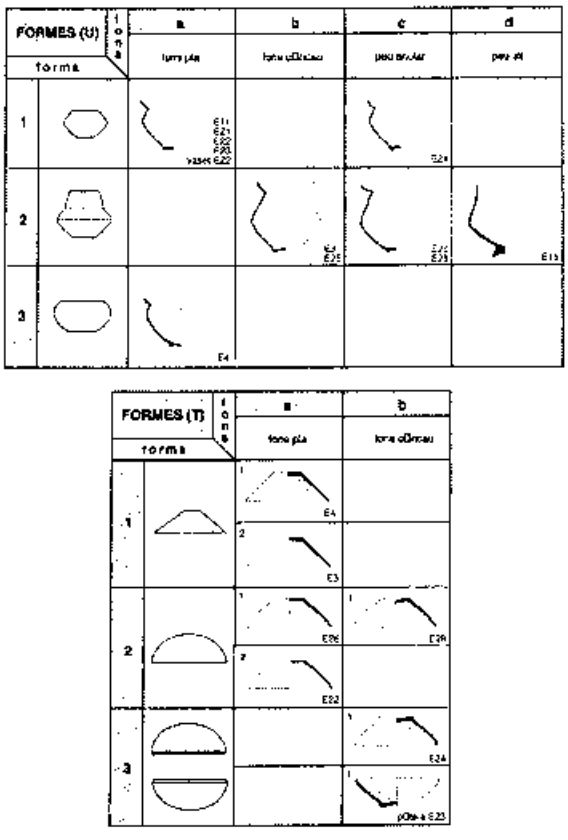

fig. 4.

de la cocció, ocupant tota la part alta de la panxa i del coll, és corrent a les necròpolis d'Osona i del Vallès; en canvi és quasi inexistent a l'Empordà, amb urnes tipus U1 i on la decoració incisa sol ser més regular i amb un estri de punta bífida.

- Forma U3. Correspon a l'urna de cos globular i vora molt exvasada i de perfil convex. Un exemple és l'E4, amb un índex d'exvasament gran. La part alta de la panxa està decorada amb la tècnica de la incisió de múltiple traç i el bisell de la vora ho està amb triangles ratllats.

Les tapadores: són recipients oberts en forma de plat invertit que es col·locaven sobre l'urna cinerària per protegir les restes òssies. S'han identificat en la majoria de les tombes que s'han trobat intactes, la qual cosa fa pensar que les urnes cineràries anaven cobertes amb un plat de ceràmica. N'hi ha, de moment, de tres tipus segons el perfil del cos:

- Forma T1. De forma troncocònica i de perfil rectilini amb una vora de llavi bisellat o pla i amb la base plana o lleugerament còncava, la majoria tenen acanalats en el seu interior, com la de l'enterrament E4, però també n'hi ha de llises, com la de l'enterrament E3.

- Forma T2. De forma troncocònica i de perfil convex, poden tenir el seu interior llis (E22) o decorat amb acanalats (E26 i E28).

- Forma T3. De cos convex i llavi rentrant de perfil rodó (E24), és la mateixa forma que adopta la pàtera de l'enterrament E23. Van decorades amb acanalats en el seu interior (fig. 4b).

Els vasos d'acompanyament: són molt escassos. S'ha localitzat un vaset a l'enterrament doble format per dues urnes cineràries (E22 i E25) i una pàtera que sostenia l'urna de l'enterrament E23. (Falta veure l'excavació 2003, en estudi).

- El petit vas del conjunt E22-E25 és de forma bicònica, de carena molt arrodonida i vora exvasada (forma V1). La part alta de la panxa està decorada amb la tècnica incisa de doble traç formant línies trencades verticals (figures antropomorfes esquematitzades). Aquí cal destacar que l'urna de l'E22 i el vaset d'acompanyament estan decorats amb el mateix estil i tant això com els motius representats –aspes i línies trencades– són presents a la necròpolis d'Agullana. Els vasets de dimensions petites que acompanyen urnes cineràries són un dels primers elements que apareixen com aixovar funerari a les necròpolis d'incineració del sud de França i Catalunya. A la necròpolis d'Agullana, de 230 tombes excavades, 52 contenien un vaset de petites dimensions, dos tombes en tenien dos i una altra tres (PALOL 1958).

Els objectes metàl·lics[3]: són troballes molt escasses. Cal esmentar que cap de les peces estudiades presenta deformacions causades per un ritual funerari lligat a una cremació intensa. Això indicaria que no van incinerar-se a la pira funerària juntament al cadàver del difunt. S'han localitzat objectes de bronze en dos enterraments de la campanya 2001:

- A l'enterrament E28 es va localitzar al fons de l'urna, sota de les restes òssies incinerades, una tija llarga i prima de secció quadrada d'1,5 mm a 2 mm de gruix que en un dels extrems s'aprima en secció rodona. Està fragmentada en dues parts i conserva una llargada total de 6,5 cm i una gruixària d'1,5 a 2 mm. La microanàlisi ha identificat com a components principals d'aquesta peça el coure i l'estany; es tracta, doncs, d'un aliatge (bronze). Els segregats corresponen a impureses de plom. També s'han identificat traces de sofre.

- Sobre les restes òssies incinerades de l'urna E26 es van trobar dos objectes: una làmina de bronze molt fina de tendència rectangular i una agulla de cap enrotllat. La làmina de bronze està fragmentada en dues parts que sumen una llargada total de 74 mm i una gruixària de 0,5 mm. Es tracta de part de la fulla i de l'emmanegament d'un objecte tallant: una navalla o un petit ganivet. Presenta dues perforacions (una de 2 mm de diàmetre i l'altra de 2,5 mm de diàmetre); sobre la superfície d'aquesta àrea es detecten petites marques longitudinals, orientades en paral·lel, que relacionem amb l'existència prèvia d'una matèria de textura fibrosa que hauria estat llargament en contacte amb el metall,

[3]L'estudi dels objectes metàl·lics haestat realitzat per Carme ROVIRA.

previsiblement seria un mànec (de fusta o d'os?), no conservat. L'agulla de cap enrotllat es va localitzar entre les restes òssies. Tot i que es troba fragmentada amida 5,8 cm de longitud. El cap està enrotllat (dues voltes) i presenta una secció rectangular (de 5 mm de gruix), mentre que la tija és de secció rodona (i amb un gruix de 2,5 mm). Tot i que el seu estat de conservació és molt precari, els exàmens amb el microscopi òptic de la tija ens han permès localitzar molt petites restes del nucli metàl·lic residuals al seu interior (zona central). La microanàlisis ha identificat la mostra com un aliatge de coure i estany (bronze) amb nombroses impureses de plom i traces de sofre.

L'excavació de l'any 2003 ha donat una altra agulla de cap enrotllat ben conservada molt semblant a l'anterior i situada sobre la massa òssia de l'enterrament E40 (urna de forma U1). En l'enterrament E46 es va identificar, durant l'excavació, un fragment de làmina fina enrotllada de bronze (en estudi).

ALGUNES REFLEXIONS

El descobriment de la necròpolis del Pi de la Lliura en la comarca de la Selva és una dada important per l'escassetat de jaciments protohistòrics a l'aire lliure coneguts en la zona, i concretament en la Serralada litoral. Només tenim coneixements d'una urna cinerària isolada a Can Furnaca (Riudarenes), a la versant de les Guilleries, i les restes d'una urna fora de context a Cal Rull (Tossa de Mar), a la versant de la Serralada litoral. Tot i que les dades arqueològiques de què disposem són molt exígües, el territori natural de la Selva organitza l'estabilitat humana a partir del bronze final al mateix temps que ho fan les planes de l'Empordà, del Pla de Girona, de Vic o del Maresme. En plena edat del bronze, les evidències de rastres humans de les comarques gironines els trobarem en les zones altes i cavernícoles i per tant en la perifèria de les depressions. La majoria de les coves presenten uns components ceràmics dels camps d'urnes antics.

La troballa d'una necròpolis sobre la carena d'una muntanya li dóna un caràcter peculiar per algunes raons. El tipus d'emplaçament de la necròpolis en zona alta no és freqüent a Catalunya (al Prepirineu es situen sobre els glacis dels pendents i en molts llocs en les vessants baixes properes a rius i rieres). Quan apareixen les necròpolis coincideix amb la desaparició de l'ús de les coves, interpretat en moltes ocasions per una de les autores com ús de modus vivendi no voluntari.

Per la cronologia de la necròpolis s'ha tingut en compte el paral·lelisme d'alguns elements culturals del contingut dels enterraments amb els d'altres necròpolis i comparar les datacions tradicionals amb una datació radiocarbònica, amb la finalitat de situar la necròpolis dins un conjunt territorial.

- Les formes ceràmiques, la seva factura, la tècnica incisa de traç múltiple i els motius decoratius formant meandres situen la necròpolis dins una civilització cultural que s'estén des de l'oest d'Alemanya fins més enllà de l'Ebre al llarg de l'edat del bronze final.

- Per la forma i la decoració de les urnes del Pi de la Lliura (majoritàriament urnes amb coll alt ben diferenciat i boca de perfil convex molt exvasada i decoració incisa de triple traç o més formant meandres) l'allunyen del grup empordanès i situen la necròpolis en una àrea territorial més propera a la Selva-Osona-Vallès-Maresme, en el territori que més tard serà ocupat per les tribus dels laietans i dels ausetans.

- Els objectes de bronze que s'han localitzat en la necròpolis, especialment l'agulla amb el cap enrotllat, són objectes que es troben amb freqüència en totes les necròpolis d'incineració del sud de França i de Catalunya de les darreries de l'edat del bronze. Aquesta fase que a l'Empordà correspon a la fase II de Pons (Pons 1984 i 2004), i a França al període del bronze final IIIb, se situa tradicionalment entre el 900-750 aC (Taffanel & Janin 1998). Els objectes metàl·lics relacionats amb el vestit, o el cabell, o amb el domini personal tenen un àmbit comercial més relacionat amb el Mediterrani central i occidental.

- La datació radiocarbònica (C^{14} AMS), encara que es refereixi a intervals de probabilitats, ha estat important en aquest jaciment. La mostra –restes carbonitzades d'Erica sp.– es va recollir de dins l'urna de l'enterrament E15 segellada per la tapadora. El resultat fou 2850±40 BP (1120-910 cal BC) (ref. Beta-136241).

La necròpolis de Vidreres, doncs, va tenir lloc en un moment que situem a finals del segon

mil·lenni i principis del primer abans de la nostra era. En relació amb les necròpolis d'incineració del sud de França i la Catalunya costanera, conviuria amb l'inici de les necròpolis del final de l'edat del bronze (fase II de PONS 1984) i de Can Piteu I, però s'ha d'afegir que té altres elements arcaics, com la forma i la decoració de les urnes, les tombes simples i el poc aixovar, elements que poden comparar-se amb les primeres manifestacions de Camps d'Urnes del sud de França o amb les primeres necròpolis d'incineració, com Can Missert de Terrassa o Coll s'Avenc de Travertet. (MOLIST et alii 1986; PONS 1984; TAFFANEL & JANIN 1998).

BIBLIOGRAFIA

FOLCH GUILLÉN, R. 1986, La vegetació dels Països Catalans, Barcelona, Ketres

MOLIST, M. et al. 1986, Coll s'Avenc. Aproximació a l'estudi del ritual d'una necròpolis d'incineració de la comarca d'Osona, Cota Zero, 2, Vic, 33-38.

PALOL, P. 1958, La necrópolis hallstática de Agullana (Gerona), Biblioteca Praehistorica Hispana, I, Madrid.

PONS, E. 1984, L'Empordà de l'Edat del Bronze a l'Edat del Ferro (1100-600 aC.), Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Sèrie Monogràfica, 4, Generalitat de Catalunya - Diputació de Girona, Girona.

PONS, E. 1996-1997, L'última etapa de l'edat del bronze a l'Empordà (850-700 aC). Una relació del grup empordanès amb la població mailhaciana. Estat de la qüestió, Actes del Congrés d'Homenatge al dr. Pere de Palol, 1, Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, vol. XXXVI, Girona, 235-253.

PONS, E., SOLÉS, A. 2000, La necròpolis d'incineració del Pi de la Lliura (Vidreres, La Selva). Excavació de Salvament 1999, Quintes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona, Olot, 50-54.

PONS, E., SOLÉS, A. 2002a, El Pi de la Lliura (Vidreres, La Selva). 2001, Una prospecció programada, Sisenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona, Sant Joan de les Abadesses, 69-75.

PONS, E., SOLÉS, A. 2002b, Pi de la Lliura (Vidreres, la Selva): primers avenços sobre la necròpolis d'incineració del bronze final (1100-950 aC), Part I: medi, excavació i descripció analítica de les tombes, Quaderns de la Selva, 14, Centre d'Estudis Selvatans, 61-93.

PONS, E., SOLÉS, A. 2003a, Una necròpolis d'incineració a la comarca de la Selva: El Pi de la Lliura (Vidreres, la Selva), Tribuna d'Arqueologia 1999-2000, Barcelona, 101-126.

PONS, E., SOLÉS, A. 2003b, La necropolis del Pi de la Lliura (Vidreres). Part II: Els dipòsits funeraris, el contingut de les urnes. Paral·lels i afinitats culturals, Quaderns de la Selva, 15, Centre d'Estudis Selvatans, 107-138.

TAFFANEL, O., JANIN, TH. 1998, La nécropole du Moulin à Mailhac (Aude), Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, 2, Lattes.

EL JACIMENT DE CAN XAC (ARGELAGUER, GARRIGA)

Susanna MANZANO VILAR **Bibiana AGUSTÍ FARJAS**

Natàlia COLOMEDA FOLGADO*

INTRODUCCIÓ

El mes d'agost de 2003, durant les tasques de seguiment i control arqueològic que es realitzaven a les obres de desdoblament de la carretera CN-260 entre Argelaguer i Montagut, es posà al descobert l'existència d'un jaciment d'època prehistòrica. Anomenat Can Xac per situar-se en els camps de can Xac Vell, el jaciment es localitza a pocs metres al nord de la cruïlla de la carretera que comunica els pobles d'Argelaguer i Tortellà.

La campanya de delimitació s'inicià a principis d'agost i fou dirigida per l'arqueòloga Maribel Fuertes. Aquesta intervenció va determinar una àrea d'extensió d'uns 1.300 m2 a excavar, que s'estenia des del marge est de la riera, coneguda també pel Torrent del Vinyot, vers l'est. Així mateix, els talussos nord i sud, que delimitaven l'actuació de la nova autovia, eren igualment positius i, per tant, apuntaven la hipòtesi de que el jaciment s'estén més enllà dels límits afectats. Malgrat que els perfils mostren material arqueològic, sobretot a la meitat occidental de l'espai delimitat, vers el torrent, la nostra intervenció només fou possible a l'àrea afectada per les obres de l'autovia.

La campanya d'excavació es va iniciar a principis de setembre i va finalitzar el 21 de novembre de 2003. L'equip científic, de l'empresa Janus S.L., era format per un tècnic director, l'arqueòloga Susanna Manzano i dos tècnics, les arqueòlogues Bibiana Agustí i Natàlia Colomeda. Per altra banda, l'equip es completa amb un dibuixant i catorze auxiliars, part de Janus S.L. i part de l'empresa Codex de Tarragona. Finalment, a mitjans de març de 2004 s'inicià una nova campanya de tres setmanes amb l'objectiu d'excavar part d'un fons de cabana que s'endinsava dins el perfil sud de l'autovia, en el qual no havia estat possible intervenir en durant la campanya anterior.

Finalment, la intervenció arqueològica es completa amb l'anàlisi i estudi científic de les dades exhumades. En aquest sentit, es va contemplat la incorporació d'estudis especialitzats, alguns d'ells ja iniciats, que contribuiran a donar una

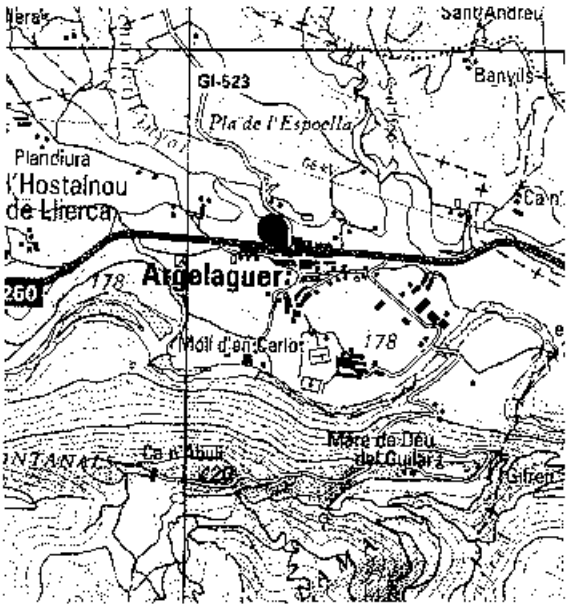

fig. 1. Plànol de situació del jaciment

*JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

visió global del jaciment. En primer lloc, es va comptat amb un equip de geòlegs que han realitzat l'estudi geològic del jaciment i, d' altra banda, el material arqueològic recuperat i les mostres i sediment recollits ens han permès iniciar estudis de carpologia, malacologia, fauna, metal·lúrgia, antrocologia, material lític, ceràmica i datació per radiocarboni 14.

LOCALITZACIÓ GEOGRÀFICA.

El jaciment es localitza al vessant dret del torrent del Vinyot, uns centenars de metres abans d'arribar al Fluvià i sobre el ventall al·luvial d'Argelaguer, d'una potència aproximada d'uns vuit metres i que, a la vegada, reposa sobre la terrassa 2 del Fluvià.

Les estructures es documenten a una cota d'entre 2,00-2,30 metres per sota del nivell actual dels camps i es disposen en una orientació de nord-oest a sud-est, resseguint el curs del torrent.

DOCUMENTACIÓ D'ESTRUCTURES.

Es van identificar un total de dotze estructures, disseminades en una àrea d'uns 1300 m2. Malgrat que algunes només es van documentar en la secció del talús sud, la resta es van poder excavar en extensió. La seva entitat i conservació era diversa: algunes estructures de combustió només es conservaven en part, sense poder-se determinar ni tant sols la seva planta original (per exemple, les E-12 i E-13), mentre que d'altres només es documentaren en secció.

Malgrat això, es van identificar cinc estructures (E-3, E-6, E-7, E-15 i E-16) que respondrien a estructures d'habitat, i sis estructures de combustió (E-1, E-2, E-9, E-10, E-12 i E-13). Una de les estructures d'hàbitat (E-6) presentava una llar a l'extrem nord-est (E-11).

ESTRUCTURES D'OCUPACIÓ

Malgrat que l'estat de conservació de cada estructura era diferent, la varietat, el volum i la disposició de material arqueològic recuperat, així com algunes dades de tipus estructural, ens va fer determinar-les com espais d'habitat.

En el cas de les tres estructures que es van poder excavar en extensió, la orientació era sempre la mateixa, de nord-oest a sud-est. Es retallaven en el ventall al·luvial, en algun cas sobre un nivell de còdols que forma part d'aquest subsòl natural, i reblien el fons amb graves anivellades. Aquest tipus de subsòl coincidia en les tres cabanes documentades, tot i que a vegades el fons es trobava tmbé excavat a la llera d'un antic curs d'aigua (un torrent o petita riera), que era delatat per una base travertínica de topografia irregular. Lògicament, el torrent estava sec en el moment de la instal·lació de la població.

L'amortització de les cabanes també cal posar-lo en relació amb una important aportació al·luvial, concretada en una gran quantitat de còdols, graves i sorres que inundaven l'interior de les estructures d'habitació, atrapant en estratigrafia un volum important de restes ceràmiques, faunístiques, fragments de molins, etc.

Estructura 3

Estava situada a l'extrem sud-est del jaciment, a 2,30 m. de fondària respecte la superfície. De morfologia irregular, lleugerament allargada, es conservava en vuit metres de llargada i 4,20 d'amplada i 1,50 de potència arqueològica.

El límit nord estava ben documentat, retallat en el ventall al·luvial, mentre que el costat oest restava parcialment tallat per les màquines i els límits sud i oest s'endinsaven sota el perfil de l'obra de la carretera.

A nivell estructural, es va documentar la presència d'un forat de pal al centre de l'estructura i, en el retall nord, empremtes del que haurien estat petits troncs que haurien format part de l'estructura.

L'estratigrafia recuperada mostrà una sèrie de nivells d'amortització, molt heterogenis, formats bàsicament per una successió de còdols, sorres, graves i argiles, que responin a aportacions al·luvials. Aquests nivells presentaven una gran quantitat de material arqueològic molt fragmentat. Per sota, documentàrem una sèrie d'estrats que vam considerar d'ocupació, atès el volum, l'estat de conservació i la disposició plana del material ceràmic.

El material arqueològic exhumat fou força nombrós. Pel que fa als estrats d'amortització era de 570 fragments ceràmics, dels quals 67 són formes, 22 restes de fauna, 23 de

malacologia i 3 fragments de basalts que podrien correspondre a molins. El nivell d'ocupació registrà un total de 3.281 fragments, dels quals 645 correspongueren a formes, sovint perfils sencers. També s'hi recuperaren 151 restes de fauna, 11 de malacologia, un fragment de fíbula de pivot i 4 fragments de possibles molins.

Estructura 6

L'estructura 6 es localitzà a l'extrem nord-est del jaciment, a una fondària de 2,30 metres i parcialment afectada per la construcció d'un mur de contenció del camp durant el segle XIX.

De morfologia ovalada irregular, es retallava també en el ventall al·luvial, format en aquesta zona per argiles estèrils i una concentració de còdols just en el límit sud-est de l'estructura. La base de l'estructura es trobava sobre el substrat natural d'un antic curs fluvial assecat, format per llims argilosos i molts còdols.

Al llarg del límit est, de perfil vertical, reconeguérem un pegat de sediment argilós de color més clar que el retall, sense carbons. Desconeixem la funció d'aquest pegat, tot i que es podria relacionar amb un sòcol d'argila o bé un revestiment intern, atès que presentava la mateixa disposició vertical que el retall, en el qual recolzava. S'assentava sobre una superfície horitzontal, més o menys anivellada, amb material in situ (UE. 1029).

El límit sud de l'estructura vingué donat per una formació travertínica de potència notable just sota l'estructura adjacent E-7. El nivell d'ocupació es reconegué en un estrat (UE 1029) format per graves menudes, enfosquides, que anivellaven el sòl irregular natural. Dins aquest mateix estrat aparegueren la major part dels elements arqueològics.

A l'extrem nord de l'habitació i a sobre del nivell d'ocupació es documentà una llar (E.11) que recolzava un lateral en el sediment argilós compactat que abans hem mencionat i que es disposava en pendent des del límit nord-est.

La base de la llar vingué donada per un nivell de sediment amb graves com les de la UE 1029,

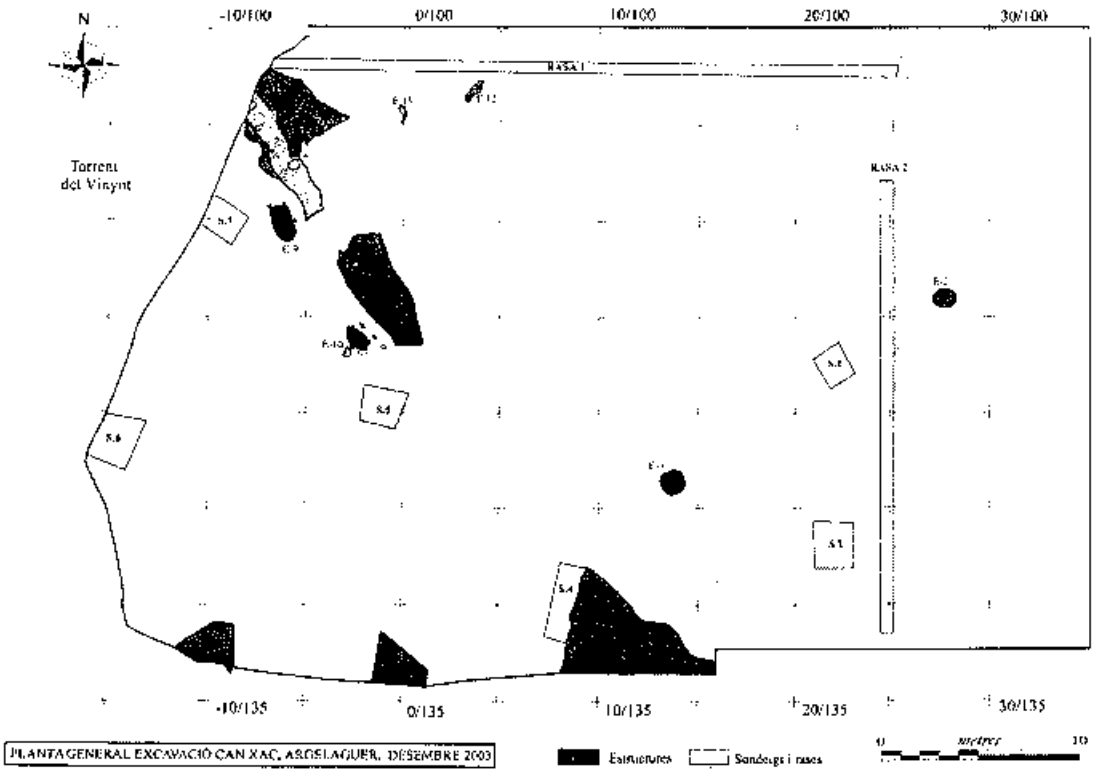

fig. 2. Planta general del jaciment

rubefactat, amb alguns esclats calcaris de poc volum (entre 2 i 4 cm de longitud), esclatats per efecte de la combustió. Estava disposat en forma de cubeta lleugerament còncava i, de dins, també s'hi recuperaren alguns fragments ceràmics informes. En contacte directe amb aquest estrat n'hi reposava un altre que contenia un component important d'argila cuita, indestriable del nivell de cendres i carbons que composaven el nivell d'us de la llar. Aquest estrat es caracteritzà per contenir una peça ceràmica corresponent a la base d'un gran vas (coordenat 11.1), que es trobava in situ i que era reomplert amb les mateixes cendres i terra cuita de tot l'estrat.

L'estratigrafia de l'estructura 6 presentava un nivell que vam identificar com un nivell d'ocupació (UE. 1029) i, per sobre, un total de tres estrats (1018, 1022 i 1024) que eren l'amortització de l'estructura i que s'inscrivien dins dels límits retallats al ventall. Tota la part oest de l'estructura estava tallada per una rasa longitudinal (UE 1043) en sentit N-S, d'uns 7 metres de llarg per un metre d'amplada aproximada, que destruïa els diversos estrats de reompliment de l'estructura, així com gran part del mateix nivell de subsòl. Aquesta rasa estava reomplerta per diversos nivells de sediments on recuperàrem alguns fragments ceràmics informes a torn.

El material arqueològic es concentrava bàsicament en els nivells de d'ocupació, la major part en posició plana o lleugerament inclinada, amb un volum ceràmic de 558 fragments, dels quals 96 eren formes i 16 fragments de fauna. Entre el material ceràmic de la UE 1029 en destaca un amb decoració d'acanalats amb doble faixa de decoració incisa de triangles invertits i reomplerts amb línies incises obliqües paral·leles, així com un tap manufacturat, idèntic a un altre aparegut a l'estrat UE 1010 de l'estructura 3, i tres petites fitxes quadrangulars de ceràmica.

Els nivells d'amortització registraren 312 fragments ceràmics molt fragmentats, del quals 67 eren formes, i 33 fragments de fauna. En contrast, el material lític es reduïa a alguns fragments de basalt que formaven part de molins i una sola lamineta de sílex recuperada en els nivells superiors. Finalment, el material metàl·lic estava composat per uns pocs objectes de bronze molt ben conservats: una agulla de cap enrotllat, una agulla de cap perforat, una anella i un braçalet.

Estructura 7

Situada al sud-est de l'estructura 6, morfològicament resulta difícil de descriure perquè s'identificà més per les concentracions de material arqueològic que no pas per límits estructurals. Aquesta concentració de material seguia un eix NO-SE que coïncidia amb la llera travertínica, que dibuixa un relleu molt accidentat i irregular en aquest sector.

El material arqueològic apareixia en nivells que reposaven directament sobre el travertí, amb gruixos molt variables, i sobre un estrat de còdols molt concrecionats que semblava anivellar la superfície irregular del travertí. Els nivells superiors, UE 1023 i UE 1025, eren argilosos però el segon contenia gran quantitat de còdols amb material ceràmic molt fragmentat sobre la llera de travertí.

Per sota documentàrem la UE. 1033, que semblava anivellar les irregularitats del travertí i que contenia també molt material arqueològic, en bona part introduït per la mateixa pressió del sediment i l'efecte de la gravetat, de manera que molts fragments ceràmics aparegueren perfectament encaixats entre els còdols, en posició vertical o obliqua, i a vegades tan concrecionats com els mateixos rierencs.

El volum ceràmic total fou de 462 fragments, dels quals 89 eren formes. A l'estrat superior aparegueren 168 fragments ceràmics, amb 27 formes, i 16 de fauna; entre els ceràmics hi comptem un grup de fragments de tovot, alguns informes amb decoració d'acanalats i incisions i una prensió de botó. L'estrat 1025 proporcionà 62 fragments, dels quals 9 eren formes, i una única resta òssia. Finalment l'estrat inferior registrà 227 fragments ceràmics, dels quals 51 eren formes, i 64 restes de fauna.

ESTRUCTURES DE COMBUSTIÓ

Estructura 9

Situada al sud-oest de l'estructura d'ocupació E-6, era una estructura de fossa excavada en l'estrat de subsòl UE 1017. Presentava una morfologia ovalada amb una capçalera rectilínia a l'extrem nord, més ampla (80 cm) que l'extrem sud, que era arrodonit. Les seves dimensions màximes eren de 2,60 m. per 1 m. en planta i

una fondària de 0,20 m.

La seqüència estratigràfica es composava d'un estrat superior on es reconegué una concentració de pedres cremades dins d'un sediment argilós de color negre i vermell per efecte de combustió. Aquest estrat actuava com a amortització de l'estructura i immediatament per sota s'identificà un segon estrat de còdols cremats, calcaris en la seva majoria, que s'inscrivien perfectament en els límits de l'estructura i la farcien. Sota aquest estrat aparegueren restes d'una combustió vegetal en la que es van reconèixer perfectament restes de troncs carbonitzats disposats longitudinalment a la base de la fossa, dels que reservàrem una part destinada a fer-ne una anàlisi radiocarbònica. No es va documentar cap resta ceràmica dins l'estructura, com tampoc es reconegué cap preparació específica a la base, que únicament es trobava anivellada per acollir les restes vegetals.

Estructura 10

Situada al sud-oest de l'estructura d'ocupació E-7, es tractava d'una petita fossa de combustió de morfologia irregular. Tenia unes dimensions de 1 m per 0,80 m, i una profunditat màxima de 0,20 m.

Presentava un únic nivell d'ús i un nivell d'amortització. No hi recuperàrem material arqueològic ceràmic ni faunístic, sinó únicament còdols cremats i mostres antracològiques que foren recollides per ser analitzades.

Estructura 1

Era una fossa de combustió situada a uns cinc metres al nord de l'estructura d'ocupació E-3 i retallada en el ventall al·luvial. Presentava una planta ovalada de 1,20 per 1,20 m. La seqüència estratigràfica es composava de tres estrats amb gran quantitat de blocs de pedres cremades i carbons, cap resta ceràmica i 3 fragments de fauna.

Altres estructures de combustió

A banda de les estructures ja esmentades, es van registrar restes d'altres estructures que podien haver estat de combustió (E-12, E-13 i E-2), de les quals només es conservaven concentracions d'argila cuita i carbons, eren de planta irregular i no proporcionaren material arqueològic.

CONCLUSIONS

La localització del jaciment de Can Xac a una fondària mitjana de 2 metres respecte el nivell actual dels camps només fou possible gràcies a la tasca de seguiment arqueològic realitzada durant les feines de rebaix de les obres de la nova autovia. Cal destacar que en cap moment el procés previ de prospecció o rebaix de la capa vegetal havia registrat material arqueològic o ceràmica en superfície que fes pensar en l'existència d'un jaciment arqueològic. Només el control arqueològic del rebaix fins a cota va permetre detectar el jaciment, excavar-lo i recuperar-lo.

Amb aquestes premisses, i tenint en compte que la topografia de la plana del Fluvià és en part d'origen al·luvial, cal pensar que, com Can Xac, no seria estrany que hi hagués altres assentaments prehistòrics d'aquest tipus, totalment desconeguts, atrapats i segellats sota una important potència al·luvial.

Pel que fa al cas concret de Can Xac, és evident que el jaciment no abasta només l'espai reservat a l'autovia, que és el que nosaltres vam documentar. El traçat de la nova via presenta una orientació d'oest a est, mentre que el jaciment té una orientació de nord-oest a sud-est. A més, la continuïtat de l'hàbitat vers el sud-est, resseguint el curs de la riera i sota les camps actuals, queda confirmat per la presència d'estructures i material en el talús.

Pendents dels resultats dels estudis especialitzats que s'estan realitzant, sembla clar que el jaciment respon a una ocupació a l'aire lliure, probablement estable, tot i que segurament de poca durada. Aquesta hipòtesi vindria corroborada tant pel volum de material arqueològic recuperat com per la seva varietat (grans i petits contenidors, fragments de molins, metal·lúrgia, etc).

La situació en un lloc amb risc d'inundació i el tipus d'amortització documentada (aportacions al·luvials) són factors que fan pensar en un abandonament sobtat del lloc, que potser fou traslladat a indrets propers no tan exposats a les inundacions.

Sembla que la localització de Can Xac s'avindria amb una estació estable, de base agrícola i

ramadera, que podria desplaçar-se puntualment cap a cotes més altes per al control dels ramats. Així mateix, la seva situació sembla estar també en relació amb una xarxa viària de tradició antiga, que seguia els cursos fluvials per salvar els obstacles orogràfics. En aquest sentit, l'emplaçament de l'hàbitat es troba en un punt idoni que comunica les terres més aspres i altes de la Garrotxa i el Vallespir amb la plana que s'obre cap al sud-est.

En espera dels resultats de C14 i dels estudis ceràmics, situem cronològicament el jaciment en algun moment del Bronze Final, entre els últims segles del segon mil·leni i els primers del primer mil·leni aC.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ, B., ALCALDE, G., BURJACHS, F., BUXÓ, R., JUAN-MUNS, N., OLLER, J., ROS, M.T., RUEDA, J.M., TOLEDO, A. 1987, *Dinàmica d'utilització de la Cova 120 per l'home en els darrers 6.000 anys*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, sèrie monogràfica, 7, Girona.

ALCALDE, G., MOLIST, M., SAÑA, M., TOLEDO, A. *Procés d'ocupació de la Bruma del Serrat del Pont (la Garrotxa) entre 2900 i 1450 aC*, Publicacions Eventuals d'Arqueologia de la Garrotxa, 2, Olot.

ALONSO, N., GENÉ, M., JUNYENT, E.; LAFUENTE, A., LÓPEZ, J.B., MOYA, A., TARTERA, E. 2002, *Assentament protohistòric, medieval i d'època moderna de El Vilot de Montagut (Alcarràs, Lleida)*, Pagès Editors.

CLOP, X. «El foc i la producció de ceràmica», *Cypsela*, 13, 2001, p. 57-71.

CLOTTES, J., CONSTANTINI, G. 1976, *Les civilisations de l'Âge du Bronze dans les Causses*, Préhistoire Française, II.

GAILLEDRAT, E., TAFFANEL, O., TAFFANEL, J. 2002, *Le Cayla de Mailhac (Aude). Les niveaux du premier Âge du Fer (VI-V s. Av. J.-C.)*, Publ. de l'UMR 154 du CNRS. Lattes.

GENERA, M. 1987, «Els pobles dels Camps d'Urnes al sud de Catalunya: l'establiment del Puig Roig (El Masroig, Priorat)», *Tribuna d'Arqueologia, 1985-86*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

GUILAINE, J. 1972, *L'Âge du Bronze en Languedoc Occidental, Roussillon, Ariége*, Mémoires de la Société Préhistorique Française, 9.

JUNYENT, E., LAFUENTE, A., LÓPEZ, J. 1994, «L'origen de l'arquitectura en pedra i l'urbanisme a la Catalunya Occidental», *Cota Zero*, 10, p. 73-89.

MAYA, J.L. 1986, «El Bronce Final-Hierro Inicial en la zona del valle del Ebro, Bajo Aragón», *Prehistoria*, IX-X, Caspe-Zaragoza, p. 7-50.

MAYA, J.L., CUESTA, F., LÓPEZ CACHERO, J. 1998, *Genó: un poblado del Bronce Final en el Bajo Segre (Lleida)*, Publicacions Universitat de Barcelona, Barcelona.

NAVARRO, R. 1970, *Las fíbulas de Cataluña*, Publicaciones eventuales del Instituto de Arqueología y Prehistoria, 16. Universitat de Barcelona, Barcelona.

PALOL, P.de *La necrópolis hallstáttica de Agullana*, Biblioteca Praehistorica Hispana, I, 1958.

PONS i BRUN, E, 1977, *La Fonollera (Torroella de Montgrí, Girona). Un poblado al aire libre del Bronce Final*, S.T.I.AG., Serie monográfica, 7, Girona.

PONS i BRUN, E. 1984, *L'Empordà, de l'edat del Bronze a l'Edat del Ferro. 1100-600 a.C.*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Girona.

PONS, E., MOLIST, M., BUXÓ, R. 1994, «Les estructures de combustió i d'emmagatzematge durant la protohistòria en els assentaments de la Catalunya litoral», *Cota Zero*, 10.

ROUDIL, J.L . 1972, *L'Âge du Bronze en Languedoc Oriental*, Mémoires de la Société Préhistorique Française, 10.

SONDEJOS REALITZATS PER A MOSTRES PALEOECOLÒGIQUES AL PARC NATURAL DELS AIGUAMOLLS DE L'EMPORDÀ

Ramon BUXÓ * Marina PICAZO** James MC GLADE***

Francesc BURJACHS**** Joan BACH*****

PRESENTACIÓ

Els factors naturals que incideixen en l'evolució de la maresma emporitana estan marcats, en primer lloc, per l'activitat dels cursos fluvials principals, que amb els seus aports sedimentaris han contribuit al rebliment dels estanys, encara que aquestes zones humides estan subordinades al creixement o disminució de les mateixes aigües fluvials; en segon lloc, per l'activitat eòlica, que té, en la tramontana, el seu vent més genuí; en tercer lloc l'activitat marina, que també distribueix sediments i condiciona el mantell vegetal amb influències de salinització dels estanys costaners; i, en quart lloc, l'activitat tectònica, que es relaciona amb la pròpia formació de la plana d'al·luvió, i es converteix en una plataforma inestable respecte dels relleus que l'envolten.

El subprojecte que realitzem des del Museu d'Arqueologia de Catalunya en coordinació amb la Universitat Pompeu Fabra i la Universitat Autònoma de Barcelona, forma part d'un macroprojecte creat per a realitzar l'estudi integrat de la franja costanera de l'Empordà i del delta del Llobregat.

La recerca s'orienta cap als canvis en els usos dels sòls i els impactes que representen aquests canvis sobre els sistemes costaners. Aquest proposa identificar tant els impactes com les activitats humanes i els usos socials que els han provocat, en un conjunt d'àmbits: en sistemes bentònics de la plataforma continental, en sistemes sedimentaris (platges, dunes, maresmes), en aqüífers i aigües superficials, en sòls agrícoles i en la biodiversitat en general.

El subprojecte es centra en l'anàlisi històrica a llarg termini dels paisatges culturals de les àrees litorals de l'Empordà. Un dels objectius centrals és el de proposar un pla de control, conservació i gestió sostenible dels paisatges culturals litorals, des d'una perspectiva integrada de la informació arqueològica, històrica i mediambiental i amb la participació de les comunitats locals en la presa de decisions.

Les anàlisis paliņològiques realitzades fins a la data constaten que en els períodes anteriors a l'edat del ferro s'aprecia una transformació sensible del paisatge a partir del Neolític, però no sembla, en principi, que l'activitat humana tingui tanta incidència per ocasionar canvis irreversibles en aquesta zona fins ben bé l'època medieval. D'altra banda, les dades mediambientals són escasses a partir d'aquest període i a la majoria de sondejos realitzats a la zona els estrats protohistòrics o d'època romana han ensopegat habitualment amb una presència molt important de sorres, el que ha mermat notablement l'obtenció de nous elements de discussió.

INTERVENCIÓ

La realització dels 6 sondejos es va dur a terme en tres dies consecutius, entre el 26 i el 28 d'agost de 2003 al Parc Natural dels Aiguamolls

* MAC ** UPF *** UCL **** ICREA, URV ***** UAB

de l'Empordà (en els termes municipals de Castelló d'Empúries, Sant Pere Pescador i L'Escala -zona de Cinc Claus-. L'altitud mitja dels llocs sondejats és d'uns 5 metres per sobre del nivell del mar.

S'han realitzat un total de sis sondejos, amb fondàries que van dels 3 als 7 metres, distribuïts en tres zones formades per zones palustres d'antics estanys avui dia intermitents, que formen part de la reserva del Parc Natural dels Aiguamolls de l'Empordà:

- L'antic estany de Castelló (2 sondejos)

- L'antic estany de Sant Pere Pescador (2 sondejos)

- L'antic estany de Cinc Claus (2 sondejos)

Els sediments obtinguts presenten alternances de nivells argilosos, sovint amb un alt contingut en matèria orgànica, amb nivells sorrencs.

Els objectius dels sondejos a realitzar són:

- l'anàlisi paleoecològica dels sediments a partir del pòl·len.

- l'anàlisi dels sòls, en punts seleccionats de les àrees estudiades de l'Alt Empordà.

El 6 sondejos s'han realitzat a rotació amb extracció de mostres inalterades fins a 6 m de profunditat. S'ha utilitzat sonda ROLATEC T-400 muntada sobre camió sonda IASA-PEGASO 6x6. L'empresa encarregada ha estat IGEOTEST (Laboratori Acreditat ST. D.O.G.C. 2901 del 02/06/99 Ref 06119ST/99).

Les columnes de sondeig s'han anat recuperant a trams d'aproximadament un metre de potència, i per cada 50 cms s'han anat entubant directament amb PVC. Més tard els tubs de PVC han estat dipositats en caixes especialment preparades com a contenidors de les columnes.

A partir d'aquí s'ha procedit a mostrejar sistemàticament per al pòl·len cada 10 cm, després d'haver fet les correccions oportunes. El mostreig ha estat seqüencial, però en determinats casos s'han pres mostres de més quan la sedimentació geològica o canvis sobtats en l'espectre pol·línic ho ha obligat a fer.

Coordenades dels sondejos
Zona 31T

Codi	UTM_X	UTM_Y	Toponímia
S-1	510346	4681028	Antic estany de Castelló
S-2	506701	4674790	Antic estany de Sant Pere Pescador
S-3	507169	4674051	Antic estany de Sant Pere Pescador
S-4	508845	4665555	Antic estany de Cinc Claus
S-5	508436	4666148	Antic estany de Cinc Claus
S-6	510342	4681036	Antic estany de Castelló

EXCAVACIONS A L'*OPPIDUM* DEL PUIG DE SANT ANDREU (ULLASTRET, BAIX EMPORDÀ) CAMPANYES 2002 i 2003

SandraCASAS* **Ferran CODINA*** **Joan MARGALL*** **Aurora MARTIN***

Rosa PLANA** **Gabriel de PRADO***

INTRODUCCIÓ

Les campanyes d'excavacions a l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu d'Ullastret dels anys 2002 i 2003 s'han centrat, com en els darrers anys, a l'excavació de la zona central del jaciment. S'ha arribat als nivells fundacionals de bona part dels sectors del gran edifici residencial que anomenem Zona 14, que es troba adossat a la muralla oest, en el tram entre les torres 3 i 4. Aquests treballs han aportat moltes novetats, entre les quals s'han d'esmentar, en primer lloc, la de la cronologia inicial d'aquesta construcció, que s'ha d'endarrerir almenys fins a meitat del s. IV aC, fet que situa la concreció tipològica dels edificis multicompartimentats i organitzats a l'entorn de grans patis, a Ullastret, mig segle abans del que es creia fins ara. També han estat importants les novetats sobre els rituals de fundació que varen acompanyar la seva construcció, en la qual s'han documentat nombroses ofrenes de fauna sota els paviments d'algunes de les estances.

Els anys 2002 i 2003 s'ha treballat en els carrers que delimitaven la Zona 14 pels seus costats nord i est, especialment aquest darrer (Zona o carrer 13). Això ha permès conèixer la relació entre l'edifici i la via pública, l'habilitació del sol d'aquesta darrera, les seves fases de funcionament i la relació amb les fases del pati (sector 12 de la Zona 14) i de l'edifici en general.

En aquesta part central del jaciment s'ha fet un rebaixament mecànic dels nivells superficials de l'espai comprès entre la Zona 14 i la torre 2, amb l'objectiu d'enllaçar les excavacions

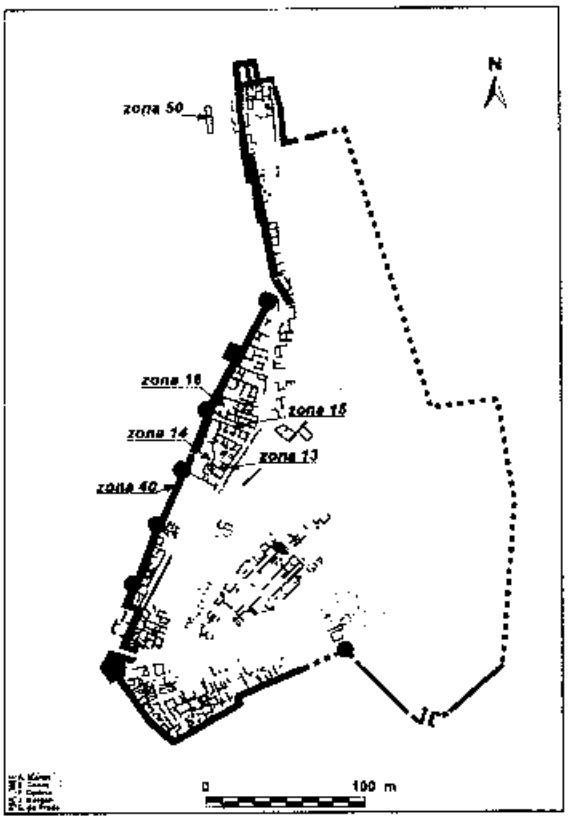

fig. 1. Planta de l'oppidum del Puig de Sant Andreu, amb la situació de les zones excavades els anys 2002 i 2003.

*Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret

**GRA, Université de Pau

antigues realitzades entre la porta 1 i aquesta torre amb la intervenció actual. Els treballs d'aquests dos anys permeten assegurar de manera fiable que el carrer 13 és equivalent al carrer D, que va paral·lel a la muralla oest, seguint la terrassa més baixa d'aquest costat de l'*oppidum*.

L'any 2002 també s'ha excavat a les Zones 16 i 50. A la Zona 16 s'ha fet una intervenció puntual per a delimitar-la definitivament i un sondeig.

La Zona 50 es troba situada a l'extrem septentrional del jaciment, fora de la muralla oest. Aquesta intervenció, que ha reprès treballs de M. Oliva, ha permès documentar, en els nivells més profunds, abocaments de materials procedents de treballs de metal·lúrgia efectuats a la zona de l'Istme, que es varen produir en un moment anterior a l'ampliació del recinte emmurallat que va tancar aquesta part del jaciment. Per sobre d'aquests nivells hi ha grans murs, de fins a uns 2 m. d'amplada, construïts per a aterrassar el fort pendent del turó en aquest sector, i donar solidesa a la construcció de l'extrem septentrional de la fortificació i la torre nord. Aquests murs que formen part del sistema defensiu de l'*oppidum*, varen albergar espais domèstics en un moment avançat.

LA ZONA 13

El carrer o zona 13 es troba orientat en sentit nord-sud, i va paral·lel a la muralla oest de l'*oppidum* (Zona 40). És l'eix vertebrador de la terrassa inferior del costat oest, i comunicava la porta 4 amb la 1. Les excavacions s'han centrat en el tram de carrer que coincideix amb la façana de llevant de tot l'edifici de la Zona 14, que mesura un total de 45 m de llargada per 3,5 a 4 m d'amplada. D'ell en parteix un altre molt més estret, vertical al traçat de la muralla, front a la torre 3. Davant del sector 15 de la Zona 14 també hi ha un espai obert, de funció incerta pel moment.

El nivell de circulació més antic documentat per ara en aquest carrer, que coincideix amb la fase fundacional de l'edifici Zona 14, està format per terra argilosa compactada, de color que varia entre el groc i el taronja. En la part central del carrer, hi ha una pavimentació de còdols petits, molt ben lligats i compactats, més enfonsats que la resta del sol, cosa que permet pensar que el carrer estava preparat per a canalitzar les aigües pluvials, i les que provenien de l'interior dels edificis que el delimiten. La pavimentació de còdols té amplades diverses. Davant de la porta del sector 12a connecta amb una canal (CN-258), que evacuava les aigües del sector 12, i aquí fa uns 180 cm d'amplada i té uns 225 cm de llarg. Al sud d'aquest tram, l'encodolat s'estreny fins a arribar a uns 85 cm. d'ample, en una longitud de 139 cm. Al sector 17 de la Zona 14 també s'ha descobert una canalització (CN-344), que travessa el mur que separa el sector del carrer, M-141. A la sortida de la canal hi ha dues lloses verticals, que formen el desguàs, que tenia el fons fet de petites lloses, inclinades vers el carrer.

Sobre la fase més vella del carrer també s'ha descobert un petit forn metal·lúrgic bastant arrasat, de forma ovalada, de 47 x 34 cm, fet amb parets i base de terra cuita, semblant als excavats a la Zona 14, recolzat al mur M-302.

Directament sobre aquest sòl , a tota la llargada del carrer, exceptuant l'extrem nord, hi havia un farcit grisós, que contenia abundants materials ceràmics. A la meitat nord del farcit cal destacar la presència de nombroses restes de fauna, calotes cranials i mandíbules humanes de 8 individus i restes metal·lúrgiques importants, entre les quals hi ha dues espases i una beina de La Tène, que es concentraven sobretot entre les obertures dels sectors 12 i 13. També, davant dels murs M-23 i M-302, van aparèixer dos estrats de color groc, compactes i idèntics, que semblen ésser les restes dels murs de tapia caiguts, atès que la seva llargada coincidia amb la dels murs als quals s'adossaven.

Per sobre s'ha documentat un nivell de circulació més modern. És un paquet de terres fines de color gris clar amb nombroses bossades de cendres i taques vermelloses. Les cotes d'aquest nivell coincidien amb els nivells d'abandonament dels sectors 10 i 30 i amb el nivell de circulació dels sectors 22, 23 i 24 de la Zona 14. Es pot considerar que correspon a la fase més moderna del carrer, que coincideix amb la darrera fase de funcionament de la Zona 14. Per sobre es varen descobrir els enderrocs dels murs M-292, M-295, i un amuntegament de pedres petites, barrejades amb tovot, sobre una concentració de ceràmica, que no es pot discernir si és l'enderroc del mur M-151 o una estructura de combustió situada al carrer i construïda sobre el nivell de circulació. Per sobre, un paquet de terres argiloses de color marró clar corresponia al nivell format per

l'abandonament del carrer i segurament coincideix amb l'abandonament de tota aquesta part de l'*oppidum*.

L'excavació dels anys 2002 i 2003 a la Zona 13, també ha posat al descobert el seu límit oriental, format per un seguit de murs pertanyents a una nova zona, pendent d'excavació.

LA ZONA 14

Atès que en edicions anteriors de les Jornades ja s'ha fet la descripció general d'aquest edifici, en aquest treball ens referirem específicament a les novetats aportades per les campanyes d'aquests dos anys, que en han permès arribar als nivells de sòl més vells, de la fase fundacional, a diversos sectors de l'edifici, i en els sectors 1 i 8 s'han realitzat sondejos per sota d'aquests sòls.

Sectors 1 i 2 i sector 27

Els sectors 1 i 2 conformen la gran estança amb entrada porticada que es troba adjacent a la muralla oest, en el costat nord-oest de l'edifici, oberta al pati sector 11. Situat entre la casa i la muralla, el sector 27 forma un petit passadís, que s'estreny de nord a sud, dintre del qual, en treballs anteriors es varen trobar diverses àmfores, que podrien haver estat utilitzades per a recollir aigua de pluja procedent del teulat del sector 1.

Al sector 2 en campanyes anteriors s'hi havia localitzat un paviment de *signinum*, que hauria estat el nivell de circulació més modern de l'edifici; també s'havia fet un petit sondeig al mig del sector. Ara s'ha posat al descobert la preparació del paviment, que era de terra marró compactada i barrejada amb graves. Per sota hi havia un paviment de calç i graves, que no s'havia trobat en el sondeig esmentat, ja que només es conservava als costats est i oest; mesurava 4 cm. de gruix, i estava format per tres capes ben diferenciades. Funcionava amb els murs M-171, M-168, M-166 i M-85, passava per sota del mur M-18, i seria el sòl de la fase fundacional de l'edifici, anterior a la construcció del mur M-18 de tancament del sector 2. Entre els murs i el paviment hi havia una franja de terra paral·lela a aquests, que corresponia a l'enlluït d'argila i al revestiment d'estucs dels murs. Aquest lligam entre el paviment i el revestiment dels murs també es va trobar quan es va excavar el sector 1. La preparació d'aquest sòl de calç i graves era de terra argilosa compacta, amb carbons i tovot disgregat. Per sota s'han excavat dos nivells més, un de gairebé estèril, present només al costat nord-est del sector, i un altre de terra grisosa, amb carbons, que està en contacte amb tots els murs, exceptuant els M-18 i M-176 als quals passa per sota.

Al sector 1s'ha efectuat una cala de 3 m en direcció nord a partir de l'entrada, i en tota l'amplada de l'estança. El primer estrat excavat ha estat el paviment corresponent a la fase fundacional del sector, que és de calç, amb coloracions vermelloses causades per cremacions que segurament es varen fer amb l'objectiu de fer-lo més resistent. A sota hi ha una preparació, que ja havia estat localitzada parcialment l'any 2000, de terra endurida, cremada, amb gravetes, que es lliura als murs M-166, M-167, M-168, M-169 i M-171 i a la llinda LLN-218 situada entre els s. 1 i 2. Aquest estrat apareixia retallat, a l'igual que el paviment, per diversos forats de pal, entre ells els dos que, situats a l'eix central del sector, haurien servit per a sostenir dos grans peus drets de sustentació de la coberta a doble vertent de l'habitació.

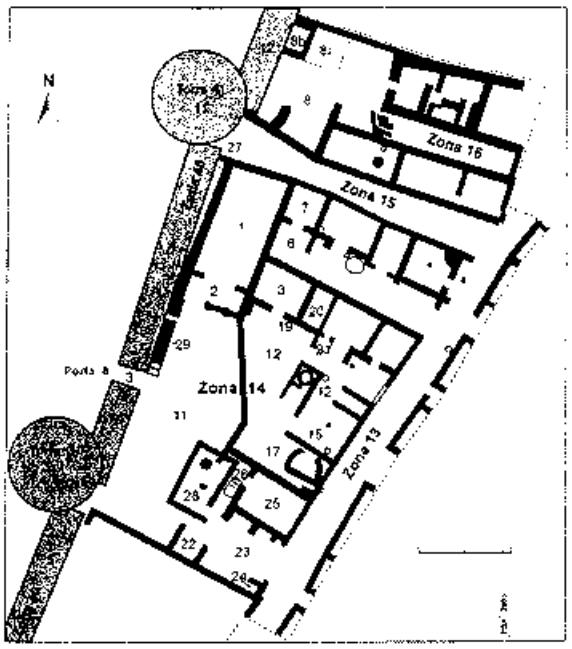

fig. 2. Planta de les Zones 13, 14, 15, 16 i 40, amb indicació dels sectors.

L'excavació d'aquest estrat, a més, ha posat al descobert set ofrenes de caràcter ritual. No es trobaven delimitades per cap tipus de retall al sòl, sinó que havien estat dipositades just sota la preparació del paviment en el moment de la seva construcció. Una de les ofrenes consistia en un petit grup de petxines, posades a tocar l'angle sud-oest de l'habitació. Una altra podria ésser les restes d'un nadó, però caldrà estudiar-les atès el seu mal estat de conservació. L'ofrena situada més al nord de la cala, i gairebé al mig de la mateixa, és un ovicàprid, associat a una fíbula de bronze decorada amb corall, i les altres quatre són també ovicàprids, però de menor tamany i més mal conservats. Aquestes ofrenes denoten la importància de la sala o sector 1, que acumula en un sondeig tan reduït, però proper a l'entrada, un conjunt tan destacable per al coneixement dels rituals de fundació en el jaciment. Per sota d'aquest estrat se'n va documentar un altre que resta pendent d'excavar. Es preveu continuar l'excavació en properes campanyes.

Encara en relació a les ofrenes fundacionals, cal esmentar que al sector 27 s'han excavat dos estrats. El superior era un farcit de terra molt flonja, amb abundant ceràmica, i a sota un altre, de terra groga, compacta i homogènia, sobre el qual hi havia dipositat l'esquelet d'un cànid sencer, orientat amb el cap mirant al sud i les potes a l'oest. El cap es trobava parcialment per sota d'un dels blocs del mur M-166.

El sector 29

Aquest sector correspon a una plataforma PL-259 adossada a la muralla, i està formada per l'escala ESC-255, i pels murs M-254 i M-34, que es troben separats per l'obertura OB-341. Mesura 1,10 m d'ample i té 9,95 m de llargada. El primer estrat excavat ha estat un farcit d'argila seca de textura sorrenca, en el qual hi havia pedres grans i mitjanes, que cobria el mur del sector 4 de la Zona 40 (muralla), els murs M-254 i M-343 de la Zona 14 i l'obertura OB-341, i també s'ha documentat al sector 27. Al centre de la plataforma, l'obertura OB-341 és un encaix vertical de planta rectangular; un cop buidat el farcit que l'omplia, s'ha vist com els dos murs que la delimiten es troben assentats a sobre de l'enllosat EN-178 que pavimenta el tram septentrional del pati s. 11/ s. 12.

Els sectors 12 i 17

Al pati sector 12 s'ha excavat l'interior de l'estructura ES-132, formada per murs que delimiten un espai quadrangular, dintre del qual es troba una circumferència de pedres lligades amb fang, que té un diàmetre de 1,25 m. Està construïda sobre l'enllosat EN-172, i en el seu interior hi havia un farcit de terres i pedres, que contenia també gran quantitat de ceràmica, i fragments de revestiment de calç, estuc pintat i *opus signinum*. La funció d'aquesta estructura no és clara, però tal vegada es podria relacionar amb el taller de metal·lúrgia que va funcionar en els sectors 15 i 16.

El sector 17 és una habitació de planta rectangular, que pel seu costat oest obre directament al pati s.12. Per sota de dos nivells de terra excavats el 2001, al costat est de l'habitació s'ha trobat una estructura de pedra de forma semicircular (ES-247), que amida 2,45 m de llarg per 1,50 m d'ample, i estava plena amb un farcit compacte i homogeni que contenia ceràmica. Al centre del sector hi havia una capa de cendres molt fina, que a mesura que s'acostava a l'estructura s'anava fent més gruixuda.

A l'angle sud-est del sector s'ha excavat una canalització (CN-344), feta conjuntament amb el mur sud de l'estructura ES-247. Té el fons de blocs de pedra sorrenca, i mitjançant una obertura feta al mur M-141, comunica amb el carrer 13. Mesura 22 cm. d'amplada i 3,90 m de llarg, si es tenen en compte les dues lloses verticals situades ja al carrer 13. Funcionaria amb el nivell més antic que s'ha documentat al carrer 13 i possiblement és la continuació d'una rasa paral·lela al mur M-198 que es va excavar en campanyes anteriors. Cobrint la canal es van documentar tres estrats, que formen un mateix farcit de terra amb restes d'estuc i ceràmica, que es va formar amb la construcció del mur M-198 del sector 25, que hauria destruït la canal i el mur meridional del sector 17.

El sector 28

Aquesta habitació, que es troba situada entre els sectors 11, 23 i 26, va estar en us abans de la construcció dels dos darrers. Probablement tenia l'accés a l'extrem sud del mur M-275, però caldrà esperar a properes intervencions per afirmar-ho. A la part central del sector es va trobar un basament (BS-266), que no hauria funcionat amb ell, sinó que hauria format part de la

sustentació d'una estructura porticada segurament relacionada amb l'escala ESC-244 situada al costat est del sector 26. El primer nivell excavat és d'abandonament i per sota hi havia un nivell de circulació que funcionava amb el basament BS-266, al qual es lliurava. Aquest mateix paviment era compartit pels sectors veïns, fet que indica clarament que es va utilitzar després de l'abandonament del s. 28.
Per sota es va trobar un enderroc a la banda oest de l'habitació, i sota el BS-266, la preparació de pedres que el sostenia. Cobria un altre estrat de terra de poca potència, format segurament en produir-se l'enderroc, per sota el qual apareix un estrat en el qual s'ha localitzat una estructura feta de pedres lligades amb fang, de forma circular, de dimensions notables (ES-353), que hauria tingut una funció per determinar encara. El darrer nivell aparegut, encara per excavar, és una capa de terres clares, que en-

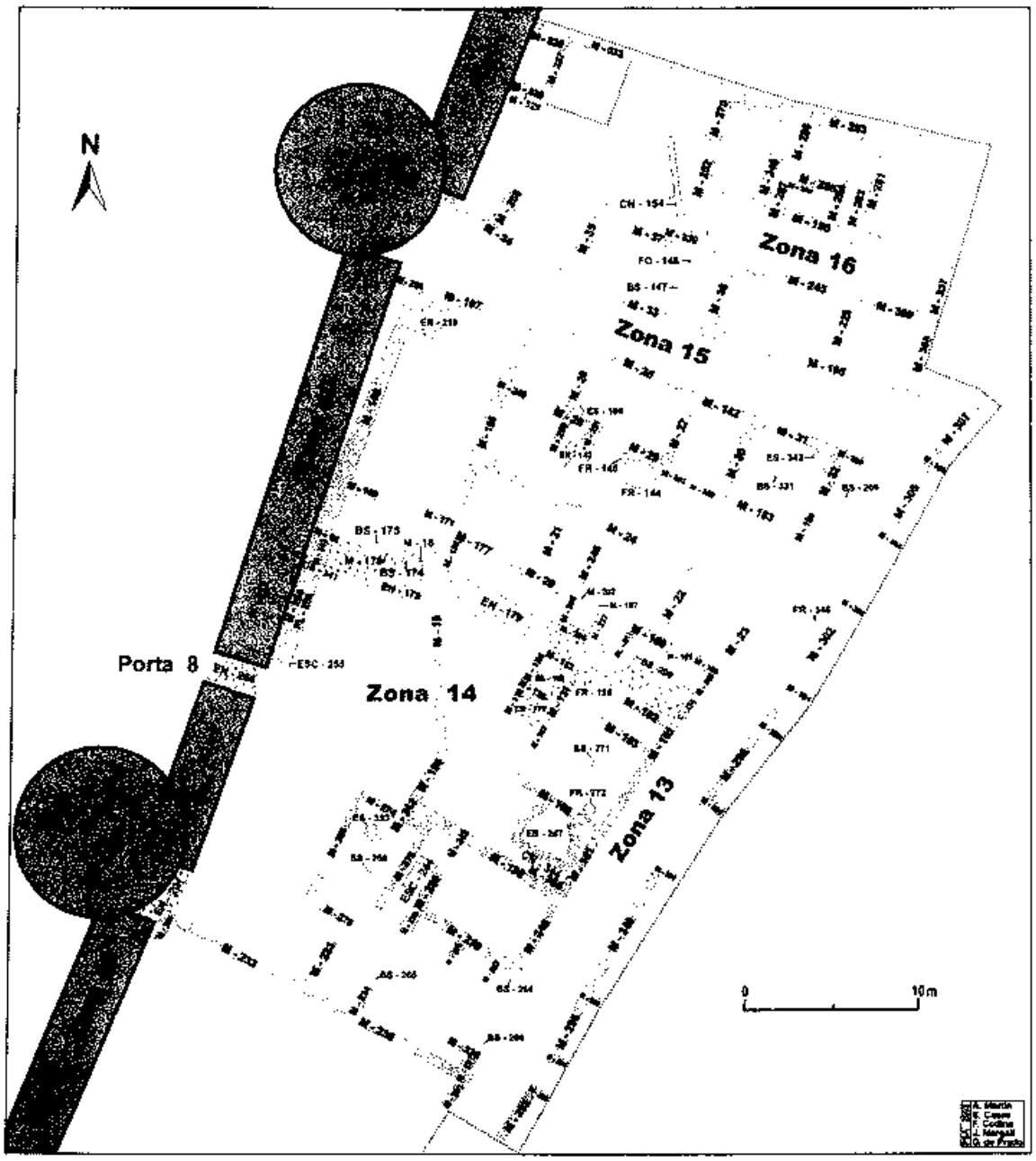

fig. 3. Planta de les Zones 13, 14, 15, 16 i 40, amb indicació dels núms. de fet.

cara no s'ha delimitat en la seva totalitat.

El pati septentrional, sector 13 i els sectors que hi obren: s.7, s.8 i s.9.

A la banda oest del sector 13, l'any 2002 es va acabar l'excavació de l'interior del forn FR-144, excavat parcialment en treballs anteriors. S'hi van localitzar les restes de la volta caiguda, i per sota un nivell de terres marró clar que cobria una solera o paviment de pedres que ocupa només la meitat de l'àrea del forn.

L'any 2003 s'ha intervingut a l'àrea compresa entre la connexió amb la Zona 13 i el forn FR-144. S'han documentat dos nivells de circulació, a més d'un possible tercer, en diversos estats de conservació, algun dels quals ja s'havia excavat parcialment en campanyes anteriors. El més modern que ja havia estat documentat, cobria una capa de terra, localitzada a tota la superfície excavada, i que cobria, al seu torn, un altre nivell de terra. Per sota d'aquesta darrera capa es van localitzar dos nivells que poden ésser de circulació i equivalents entre ells, un a tocar el mur M-24, i un altre a l'angle nord-est, sobre el qual es van localitzar unes 40 peces discoïdals de ceràmica. Per sota del sòl adossat al mur M-24 es va excavar un nivell de terra que cobreix un enderroc pendent d'excavació.

A l'est del sector, a l'espai entre els sectors 5 i 10, sota el paviment més modern i la capa de terra que cobria tota la superfície excavada, va aparèixer un paviment de morter mal conservat, de textura semblant al trobat al sector 10 (veure més avall), que només es va documentar a la banda sud, a tocar del mur M-24. Al nord d'aquest espai, hi ha una estructura orientada en sentit est-oest, d'aproximadament 3 m de llargada per 1,30 m d'amplada, delimitada pels murs M-30 i M-163, a l'oest i al nord respectivament, un possible mur o estructura a tocar del mur M-164 a l'est, i al sud per un alineament de pedres petites. En aquest espai, sota un petit enderroc de pedres van aparèixer restes de combustió, associades a una llar LL-348, que es va localitzar a la part central del mateix. La llar estava formada per quatre capes de terra endurida per la combustió, i a sota una solera de ceràmica i alguna pedra. En l'estat actual de l'excavació sembla que el sòl sobre el qual es troba la llar LL-348, funcionaria sincrònicament amb el paviment de morter. Ambdós nivells correspondrien a la fase més vella documentada per ara al sector 13.

Als sectors 7, 8 i 9 s'hi havia intervingut també anteriorment. Al sector 7 s'ha excavat un potent paquet de terres que es lliurava a tots els murs. Quan es va excavar l'any 1997, la part superior es va considerar que corresponia a un nivell de circulació, però amb aquests treballs s'ha vist que és un farcit acumulat amb l'abandonament de l'espai, i que cobreix l'autèntic nivell de circulació. Aquesta UE és un paviment de terra trepitjada que es lliura a tots els murs del sector, i és molt similar a la del nivell superior. Es diferencia en el fet que conté moltes pedres ben posades, una àmfora esclafada, algun pondus i ceràmica de cuina, però no s'hi ha trobat evidències d'activitats relacionades amb el foc.

Al sector 8 s'ha documentat un paviment molt uniforme, amb ceràmica. A la cantonada sud-oest hi havia una petita estructura de pedres de forma circular, descoberta ja anteriorment (ES-180), a l'interior de la qual han aparegut dos útils de pedra i dos bols de ceràmica comuna. Al centre del paviment s'ha localitzat una llar (LL-338), formada per capes de terres cremades, i les restes de la solera formada per ceràmica i cinc pedres de mitjanes dimensions.

L'excavació del nivell de circulació del sector 8 ha posat al descobert una capa de terres marrons molt homogènia, amb nombrosa presència de tovots; és un nivell molt uniforme que sembla ocupar tota l'habitació. A la part excavada d'aquest nivell, que correspon a la banda meridional de l'estança, s'han localitzat sis ofrenes d'animals, que s'han trobat just sota el paviment. Són del mateix tipus que les localitzades al sector 1, és a dir, fundacionals, i en un dels casos es tracta d'una ofrena doble, amb dos ovicaprids, un dels quals té una banya serrada. En el costat sud-oest del sector, a tocar l'estructura ES-180 i el mur M-26, ha aparegut un nivell de terres marrons i vermelloses, amb carbons i tovot, que semblen tenir relació amb les activitats realitzades a l'estructura.

Al sector 9, sota l'estrat superficial hi havia un farcit molt potent, d'uns 50 cm, a tot el sector, sota el qual va aparèixer un nivell d'incendi d'uns 40 cm de potència. Ocupava gairebé la meitat de l'habitació i contenia nombroses cendres i carbons. A l'entrada del sector, vora la porta hi havia un nivell de terres amb carbons i ceràmica. Per sota es troba un paviment, sobre el qual hi

havia ceràmica i en el costat est, a tocar el mur M-30, restes de terres compactes de color vermell, que poden ésser les restes d'una petita llar molt malmesa.

L'estança porticada de l'angle nord-est. Els sectors 10 i 30

L'angle nord-est de la Zona 14 està format per una estança interior, el sector 10, a la qual s'accedeix a través d'un espai porticat, el sector 30. El sector 10 s'havia excavat parcialment en treballs anteriors, però el 30 s'ha identificat en les intervencions de 2002-2003, quan s'ha excavat el carrer 13 al qual obre.

Al sector 10, sota un possible nivell d'ocupació, que es trobaria molt arrasat, s'ha excavat un estrat de terra amb abundants inclusions de pissarra, sota el qual hi havia un estrat d'abandonament, que cobria un paviment. Aquest paviment està constituït per una capa d'uns 2 cm. de gruix de morter, i es localitza a bona part de l'habitació, en un estat de conservació molt variable. En el centre de l'habitació hi ha un basament de pedra, col·locat amb anterioritat a la construcció del paviment, ja que aquest s'hi lliura. Adossada a l'angle nord-est, sobre el sòl hi ha una estructura en forma de quart de cercle, feta amb lloses de pedra de grans dimensions i d'uns 20-25 cm de gruix (ES-342), combinades amb pedres més petites. Davant s'han trobat restes d'àmfores ibèriques caigudes, que podien haver estat emmagatzemades sobre aquesta plataforma. Al paviment també s'han trobat taques de terra vermella que estarien relacionades amb alguna activitat de combustió. Així mateix, a la porta entre el sector 10 i el 30, s'ha trobat una llinda feta de lloses de pedra que servia d'accés a l'habitació.

El sector 30 s'ha excavat des de nivells superficials fins a arribar a un nivell de circulació, que correspon al paviment de morter del sector 10, i al nivell de circulació més vell del carrer 13. En el nivell per sobre d'aquest sol, hi havia una espasa de La Tène, que probablement hauria estat penjada del sostre del sector, pedres planes i un molí rotatori. Alineat amb l'extrem meridional del mur M-32 s'ha trobat un basament de columna, que també està alineat amb el que es troba al centre del sector 10, i que juntament amb aquest haurien constituït els basaments dels postes de sosteniment de la coberta d'aquestes estances.

LA ZONA 15

Al carrer o Zona 15, que serveix d'enllaç entre la torre 4 i el carrer 13 s'ha fet un sondeig entre el sector 9 de la Zona 14 i el 3 de la Zona 16. L'objectiu d'aquesta intervenció per intentar determinar l'existència d'una entrada a la Zona 16 des del carrer, cosa que en l'estat actual de coneixements sembla que s'ha de descartar.

LA ZONA 16

Durant la campanya de 2002 s'han fet algunes intervencions molt puntuals a la Zona 16, que han afectat els sectors 4, 6 i 9, per tal de delimitar-los pel costat est, amb el carrer 13. També s'ha realitzat un sondeig al sector 8, excavat ja l'any 1975, i en el qual s'ha arribat fins a la roca natural, per tal d'assolir nous coneixements sobre la construcció de la muralla occidental de l'*oppidum*.

El sector 8 és el límit més occidental de la Zona 16 i s'adossa al tram de muralla comprès entre la torre 4 i la torre quadrada. Es troba dividit en 8a i 8b per un mur, i és només en aquest darrer que s'ha arribat a nivell de roca. Sota les restes de terra superficial caiguda en el seu interior després de l'excavació de 1975, va aparèixer un estrat groc, no relacionat amb els murs del seu entorn, i per sota dos estrats més. A l'extrem oriental un de petites dimensions, vermellós, que probablement corresponia a un sol de terra cremada, que apareixia retallat cap a l'oest, on es conserva en una amplada de només 28 cm, però que s'endinsa per sota del mur M-327 i per tant formaria part del subsector 8a; a la resta de l'espai hi havia un estrat heterogeni, sense gaire material ceràmic. Per sota, hi havia un altre estrat de terra dura compactada molt estèril amb gran quantitat de pedruscall, que cobria la roca natural, que presentava dos retalls que no semblen antròpics, sinó produïts possiblement per rentat natural.

Malgrat el poc material ceràmica aparegut en aquest sondeig, no hi ha cap element que permeti endarreriar la datació de la muralla més enllà del que es coneix fins ara, és a dir, dintre la segona meitat avançada del segle VI aC, és a dir, dintre la segona meitat avançada del s. VI aC.

LA ZONA 50

Aquesta zona es troba extramurs de l'*oppidum*,

a la banda nord-est del mateix, dintre l'espai anomenat Camp de Davant per M. Oliva. L'any 1968 s'hi va excavar una edificació, amb tres estances, el costat est de la qual dista uns 12 m de la muralla nord-oest del jaciment. Entre ambdues construccions es troba una estructura d'aterrassament, bastida probablement en relació a la muralla i diverses sitges anteriors a la construcció d'aquesta. Els treballs que s'han fet el 2002 han consistit en la neteja de les habitacions excavades per Oliva, sectors 1 a 3 de sud a nord, i l'excavació de quatre nous sectors, 4 a 7. La intervenció ha estat realitzada pel GRA-Université de Pau, juntament amb el MAC-Ullastret, i ha estat finançada pel Ministère des Affaires Étrangers de França.

Al sector 1, l'anàlisi de les estructures ha permès documentar dues fases d'habilitació de l'espai, que es constaten per la successió de dos murs sobreposats a cada banda de la porta d'accés al sector, que es realitza des del s.2. Segons el diari d'Oliva sobre la roca el material arqueològic era abundant i a la part central de l'habitació es va trobar ceràmica campaniana associada a una possible llar. El sector 2 és el central dels tres excavats el 1968, i té portes de comunicació amb els altres dos. S'hi van excavar dos nivells i no es va arribar a la roca natural. El sector 3 es troba mal delimitat, i no es pot saber si hauria funcionat obert o es tractava d'una habitació, els murs de la qual haurien estat molt arrasats pel pendent important del sòl natural en sentit est-oest, en aquesta part del turó. Oliva hi va excavar tres nivells. El segon contenia restes d'almenys sis àmfores ibèriques, i de púnico-ebusitanes, grecoitàlica i massaliota, així com vaixella àtica, campaniana A, i produccions indígenes, a més de fauna i escoria de ferro. El nivell més profund el va datar en el s. IV aC, i hi havia alguns materials de finals del s. V aC també.

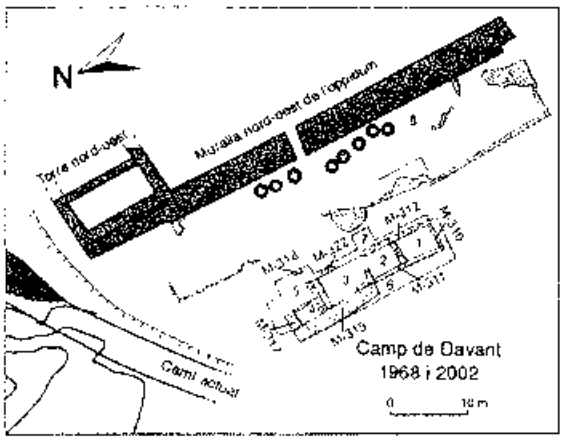

fig. 4. Planta de la Zona 50.

Els sectors excavats el 2002

Els sectors 4 i 5 es troben al nord del sector 3 i estan separats entre sí per un muret estret, M-323. L'excavació del sector 4 ha permès descobrir un mur de gran amplada que el delimita per l'est i també delimita el s. 3, M-315, que té una longitud de 13,20 m i l'amplada varia entre 1,62 i 1,78 m. És fet de blocs de gran tamany, de talla bastant regular, es va fonamentar directament sobre la roca i està parcialment espoliat. Del seu extrem nord n'arrenca un de perpendicular, M-317. Ambdós murs formen part dels aterrassaments fets en època ibèrica al Puig de Sant Andreu en llocs de forta pendent; en aquest indret concret, la roca presenta desnivells de 6 a 10 m.

En el primer estrat excavat, va aparèixer el mur M-323, que separa els sectors 4 i 5 i esta format per dues filades de pedres, per sota de les quals el mur continua en forma de roca retallada. Al sector 4 per sota del nivell anterior, va aparèixer un nivell de terres marró, que en cobria un altre en el qual s'obria una fossa, amb un rebliment en el que es va trobar ceràmica àtica datada a la primera meitat del s. IV aC, així com abundants fragments d'escòries i de bronze. A sota es va trobar un altre nivell, que es va formar contemporàniament al funcionament dels murs M-315, M-316, M-317 i M-323, que contenia abundants fragments de bronze, nòduls d'argila cremada i fragments de paret de forn. Aquest nivell es trobava separat de la roca natural per tres farciments de terra, en els quals van aparèixer també les mateixes evidències de treball metal·lúrgic. Al sector 5 els nivells descoberts correspondrien a capes de terraplenament per a anivellar el substrat rocós amb la finalitat de crear un espai de circulació.

El sector 6 es va obrir sobre una trinxera exterior al mur M-311 feta per M. Oliva a l'oest dels sectors 1 i 2, atès que aquesta només havia afectat els estrats superficials. La longitud del sondeig és de 5,18 m nord-sud i l'amplada és de 1,28 m a la banda nord i de 0,75 m a la banda sud. L'excavació dels nivells més profunds

es va limitar a la part corresponent al sector 2 i no es va arribar a la roca natural per la dificultat de treballar en un espai tan estret. La primera capa excavada corresponia a l'abandonament. Per sota va aparèixer una capa de terres, argiloses, compactes i humides, que contenia abundants inclusions de carbó, tovot i petxines, que tenia una altura de 64 cm a la banda nord i 14 cm a la meitat sud. També s'hi va trobar abundant ceràmica àtica, que permet datar-la a la primera meitat del s. IV aC i escòries de ferro i de bronze. Els murs M-311 i M-315 s'acaben precisament a la part inferior d'aquesta capa, de terres. A la banda oest i sud-oest de la mateixa es va trobar un altre nivell que la cobria parcialment. Per sota apareix un altre nivell de terra que no es va acabar d'excavar. En aquest sondeig es constata que tots els nivells tenen pendent vers l'oest, fet que s'ha de relacionar amb el desnivell de la roca natural en aquesta direcció.

El sector 7 és un sondeig que es va obrir a l'exterior del mur M-312 que tanca pel costat oriental els sectors 1 i 2. Amida 2,55 m de nord a sud i 2,36 m d'est a oest. L'aparició d'una conducció moderna d'aigua va obligar a reduir el sondeig i excavar només la part més propera al mur M-312. Sota la capa superficial en va sortir una altra bastant estèril; l'aparició d'algunes pedres va coincidir amb un canvi de nivell, l'excavació del qual va posar al descobert algunes pedres que podrien pertànyer a un mur anterior arrasat. El nivell trobat per sota d'aquest descansava sobre la roca natural. Al costat est la roca aflorava a un nivell força superficial, mentre que a l'oest el substrat apareix a gairebé 1,5 m de fondària. Això posa en evidència també el fort desnivell de la roca vers l'oest. S'ha constatat també que el costat exterior de M-312 és poc acurat, contràriament al que passa a la cara interna, per la qual cosa sembla que en el moment de la seva construcció el límit est del sector 2 seria un talús de terra.

Consideració sobre les estructures de la Zona 50 i la seva significació

Els grans murs M-315 i M-317 es poden interpretar com a murs d'aterrassament. La muralla apareix a una cota de 27 m, mentre que els murs es troben instal·lats en la de 23 m. Aquesta construcció podria haver estat, al mateix temps, una mena d'avant-muralla destinada a entorpir l'accés a la fortificació i en especial a la porta 3, davant la qual es troben situats. Entre aquest aterrassament i la muralla es va construir una altra terrassa, situada entre 25 i 26 m d'altitud, a la qual ens hem referit més amunt.

Les traces d'ocupació més antigues en aquesta part del jaciment, al sector 3, es poden datar en el s. IV aC o potser a finals del s. V aC. Aquesta dada és interessant i s'ha de relacionar amb l'existència d'una pedrera i d'un barri artesanal a l'extrem nord del turó de Sant Andreu anteriorment al seu tancament dintre l'ampliació de la muralla de l'oppidum. La quantitat remarcable d'escòries de metall i de fragments de forn semblen assenyalar la seva relació amb una activitat metal·lúrgica que ja havia estat constatada a la zona propera de l'interior del poblat. La construcció dels murs d'aterrassament s'ha de relacionar amb la necessitat de consolidar el terreny per a bastir-hi les estructures defensives. Finalment la datació final de les habitacions implantades sobre la terrassa mostra una ocupació d'aquesta part del turó fins a l'abandonament de l'*opidum*.

BIBLIOGRAFIA

MARTIN, A., CASAS, S., CODINA, F., MARGALL, J., PRADO, G. de 2002, Excavacions a l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu d'Ullastret (Baix Empordà). Campanyes de 2000 i 2001, *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Joan de les Abadesses, 87-91.

MARTIN, A., CASAS, S., CODINA, F., MARGALL, J., PRADO, G. de en premsa, Edificios monumentales del Ibérico Pleno en Ullastret (Baix Empordà, Girona), Revista *de Estudios Ibéricos*, Madrid.

MARTIN,A., PLANA, R., CARAVACA, J. 2000, Ullastret: Les activitats artesanals als poblats d'Ullastret (Baix Empordà), i en el seu territori, *Ibers. Agricultors, artesans i comerciants, III Reunió sobre Economia en el Món Ibèric, Saguntum-PLAV*, Extra-3, València, 249-256.

L'ESTUDI DEL TERRITORI D'ULLASTRET (BAIX EMPORDA): PROSPECCIO DEL SECTOR DE CREU DE L'ESTANY

Rosa PLANA* **Aurora MARTÍN****

El desenvolupament de l'arqueologia rural i la realització de prospeccions sistemàtiques en una extensió important del territori que envolta l'*oppidum* d'Ullastret ha aportat una quantitat considerable d'informacions noves que posen de relleu la importància de l'ocupació rural i l'explotació intensiva d'aquesta zona del Baix Empordà durant l'Antiguitat (Plana / Martín 2001). La prospecció arqueològica és un mètode de treball indispensable per a l'estudi del poblament rural antic. Per bé que l'anàlisi dels vestigis es realitza en superfície, factor que implica una visió molt parcial de les restes del subsòl, és l'únic mètode al nostre abast per examinar grans superfícies de terreny. Tot i això, l'afinament progressiu de les tècniques de reconeixement dels jaciments i de recollida dels materials de superfície contribueix a precisar les diferents manifestacions dels vestigis presents al sòl, copsar els seus trets majors i procedir a una caracterització dels establiments descoberts.

Les campanyes efectuades al llarg de set anys (1997-2003) han permès descobrir i analitzar un seguit de jaciments que materialitzen diferents formes d'ocupació, amb caràcters, dimensions, densitats i tipus de material diferents. Paral·lelament a l'hàbitat dispers, de tipologia variada, i a altres assentaments que semblen correspondre a un hàbitat agrupat obert de dimensions reduïdes, s'han reconegut també situacions intermediàries, sovint difícils de caracteritzar, que hem qualificat com a hàbitat polinuclear, atesa l'estructura de l'ocupació detectada en superfície. Aquest és el cas de l'ocupació descoberta en el sector de la Creu de l'Estany, a l'est del poblat ibèric i de l'estany d'Ullastret, a la Serra de Llabià i a una distància de 1,5 km (fig. 1).

ELS VESTIGIS DE L'IBÈRIC PLE

El turó de la Creu de l'Estany, de 87 m. d'altura, gaudeix d'un bon control visual del territori, ja que domina tot el sector de costa i les terres de l'interior. Aquest turó s'ubica a poca distància de l'*oppidum*, amb el qual té un contacte visual directe. Al cim del turó s'han descobert materials antics, que documenten una ocupació que s'estén des de la segona meitat del segle III a.n.e. fins almenys el canvi d'era o el segle I. A la part central del límit oriental de la plataforma superior s'han recollit materials de construcció, en particular fragments d'*opus signinum* de factura fina que recorden els paviments d'aquest tipus trobats en nivells del segle III del Puig de Sant Andreu. Cal esmentar també la presència en aquest indret d'algun tram de mur molt arrasat. El material ceràmic apareix dispers en una extensió d'aproximadament una hectàrea, tot i que la vegetació del lloc dificulta el reconeixement precís de la implantació. Es tracta segurament d'un hàbitat d'altura, que hauria funcionat durant el segle III a.n.e. en relació a l'*oppidum* veí d'Ullastret, però que va perviure al llarg de tota l'etapa republicana.

En el vessant meridional, a 300 m. de distància de la part alta del turó i a una alçada entre 40 i 50 m., s'han descobert diverses concentracions de material antic datable majoritàriament en els

* GRA, Université de Pau

** MAC-Ullastret

segles II-I a.n.e. i, en algun cas, amb elements posteriors, del segle I. Alguns dels punts descoberts presenten també fragments ceràmics que permeten intuir una ocupació o una freqüentació anterior, dels segles IV i III a.n.e. (ceràmica àtica de vernís negre, àmfores massaliota i grecoitàlica antiga). Aquest material més antic és poc nombrós, fet que s'explica per la superposició d'una ocupació més recent. En efecte, el material present en superfície pertany sempre quasi exclusivament a la fase en curs de destrucció pels treballs agrícoles, normalment la darrera fase de vida de l'establiment si el jaciment no està molt destruït. Ara bé, si hi ha nivells més antics, aquests es manifesten únicament per la presència d'alguns fragments aïllats, procedents de la part encara preservada del jaciment. En conseqüència, la presència aquí de material pre-romà pot senyalar l'existència d'una ocupació més antiga del sector. Aquest tipus de material s'ha descobert en dos punts, Font. 22 i Font. 26, separats uns 200 m. i que es troben en una mateixa cota de 45 m. d'altitud (fig. 2).

Els indicis descoberts indiquen l'existència, durant l'Ibèric Ple, d'una ocupació de major entitat a la part alta del turó i la presència en el sector de vessant de dos possibles punts d'ocupació, de natura difícil de determinar donat el feble nombre d'elements recuperats. Aquesta configuració espacial és interessant, ja que en altres sectors del territori d'Ullastret s'ha posat en evidència una estructura similar de poblament durant els segles IV i III a.n.e. (Plana / Martín 2001, 170). Aquest model de poblament, que conjuga diferents formes d'hàbitat i diferents modalitats d'implantació en el territori, permet copsar algunes de les pautes que semblen haver caracteritzat el sistema d'ocupació i d'organització de l'espai rural en època ibèrica.

ELS VESTIGIS D'ÈPOCA ROMANO-REPUBLICANA

El sector de la Creu de l'Estany coneix una intensificació de l'ocupació durant els segles II-I a.n.e. L'hàbitat que ocupa la plataforma superior del turó continua en funcionament, com ho demostra la quantitat elevada de fragments d'àmfora itàlica recuperats juntament a les

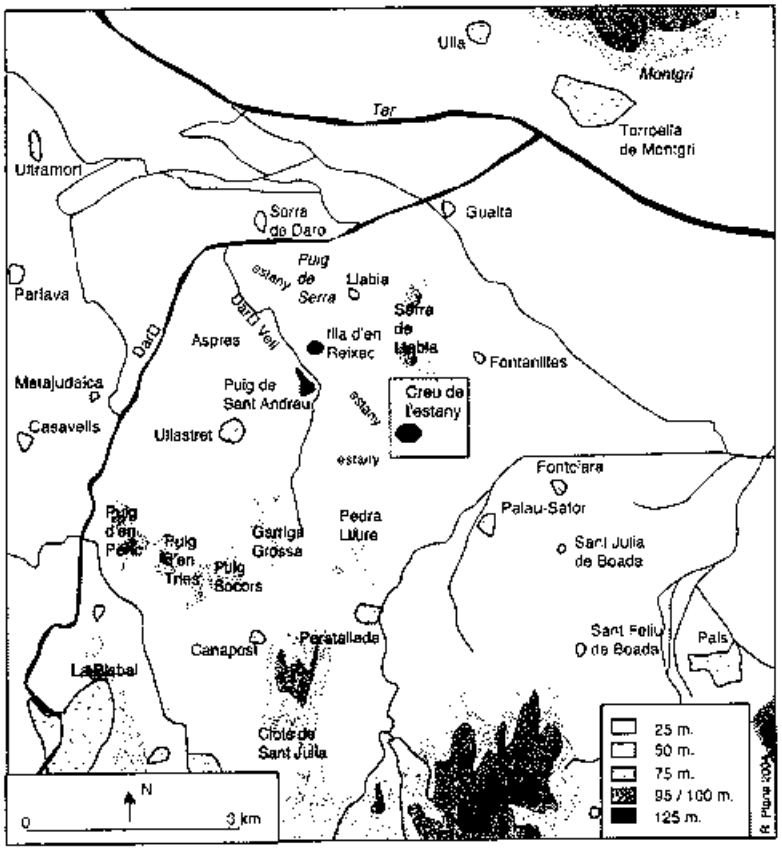

fig. 1. Localització del sector creu de l'Estany (Ullastret/Fontanilles)

produccions ibèriques. La presència d'alguns fragments d'àmfora de la Tarraconense així com de dos fragments de ts sudgàl·lica permet suposar així mateix una continuïtat de l'ocupació o si més no de la freqüentació del lloc fins el segle I. A aquesta pervivència de l'hàbitat d'altura s'hi afegeix una densificació de la implantació en el vessant sud del turó. En efecte, en vuit parcel·les veïnes han estat descobertes diferents concentracions de material, que ocupen un espai que té una extensió total de 800 m d'est a oest i de 150 m. de nord a sud, unes 12 hectàrees de terreny (fig. 2). A l'interior d'aquesta àrea s'han individualitzat diferents punts d'ocupació, separats per distàncies que oscil·len entre 30 i 100 m.

Per tal de copsar les particularitats d'aquests vestigis d'ocupació hem utilitzat tècniques de prospecció fina, en particular una tècnica inspirada en el mètode Rapatel[1], bé que amb modalitats de registre de les restes i de recollida del material diferents. L'objectiu és realitzar una restitució detallada de la disposició del material en superfície, per tal de captar l'extensió precisa dels vestigis i les diferents densitats de material, factor que ajuda a delimitar els espais que, per una concentració més important de vestigis, senyalitzen els nuclis majors de l'ocupació antiga. Aquesta forma de treball es revela especialment adient en els indrets on es detecten diferents punts d'ocupació propers. La restitució de les restes s'ha acompanyat de l'anàlisi de la distribució dels diferents tipus ceràmics, que pot aportar informacions referents a l'estructura interna i a les funcions de l'establiment.

L'estructura restituïda de l'ocupació (fig. 2) permet notar la presència de tres implantacions majors (Font. 21 / Font. 26 / Font. 28), distants de 100 a 150 m. A les rodalies d'aquests punts d'ocupació apareixen concentracions de talla més reduïda que, atesa la seva proximitat a nuclis més grans, podrien correspondre a dependències secundàries. Aquest seria el cas de Font. 23 i de Font. 24 respecte al jaciment Font. 26, de Font. 29-A i B respecte al jaciment Font. 28, i de la petita concentració descoberta al nord-oest del punt principal de Font. 21. El jaciment Font. 22 representa un cas particular, pel fet d'estar situat a una distància de 100-150 m. dels nuclis més importants i pel fet de presentar una funció molt marcada d'emmagatzematge donat l'alt percentatge de fragments amfòrics descoberts (90% del total de fragments).

Els nuclis majors es caracteritzen per tenir unes dimensions força semblants, al voltant de 1200 m², i per adoptar en superfície una forma rectangular, allargada en sentit est-oest a Font. 21 i a Font. 28, i en sentit nord-sud a Font. 26. Cal notar que aquesta disposició s'acorda amb el traçat dels camins existents en el sector, en particular el camí de Fontanilles a Peratallada que circula a la banda sud seguint una direcció sud-oest / nord-est, i el camí d'orientació nord-sud que es dirigeix a la part alta del turó de la Creu de l'Estany. Aquests eixos poden perpetuar camins antics, que haurien pogut exercir una influència major en l'organització del poblament de la zona. Cal esmentar també la proximitat del " camí romà " que, procedent del Nord, segurament del sector d'Empúries, voreja el vessant baix occidental de la Serra de Llabià,

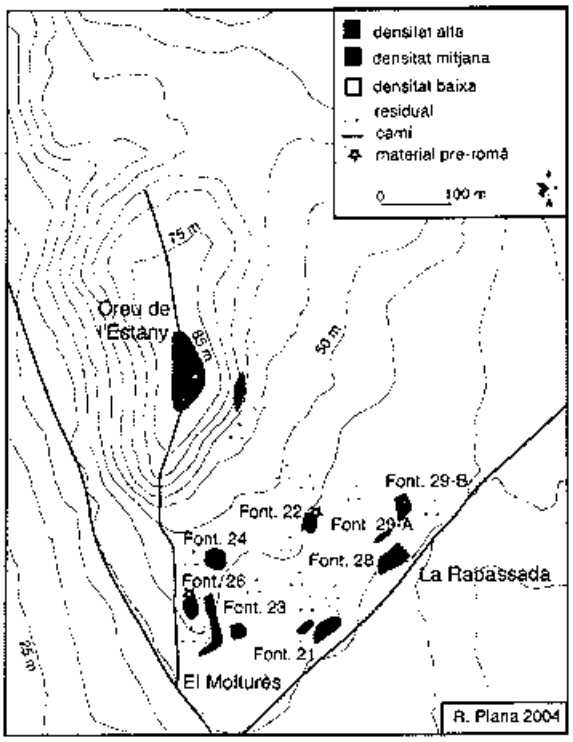

fig. 2. El sector de la Creu de l'Estany, localització dels punts d'ocupació descoberts enprospecció.

[1] Mètode de prospecció elaborat per P.-Y. Genty del Service Régional de l'Archéologie Languedoc-Roussillon.

i continua vers el Sud, vers l'àrea de La Bisbal. Quan a les estructures menors que es localitzen a l'entorn dels establiments principals, presenten una forma rectangular o quadrada, amb una extensió d'entre 90 i 400 m².

Tots aquests jaciments serien contemporanis, en funcionament durant els segles II i I a.n.e. i fins a un moment entorn del canvi d'era o del segle I. Un aspecte rellevant és l'alt percentatge de fragments amfòrics presents en cadascuna de les concentracions, fet que indicaria una activitat d'emmagatzematge / producció molt desenvolupada, vinculada versemblantment a l'explotació agrícola. Els percentatges de ceràmica associada a una funció domèstica són més febles, per bé que semblen indicar així mateix una utilització del lloc com a hàbitat. Aquestes particularitats permeten proposar la presència probable de tres establiments rurals veïns que, atesa la seva proximitat, devien formar part d'un mateix conjunt. Aquesta configuració porta a pensar en l'existència d'un hàbitat de tipus polinuclear.

L'organització de l'ocupació, si prenem en compte totes les restes conegudes i la seva distribució, es presenta sota la forma d'un punt d'ocupació d'altura als peus del qual, a 250-300 m. de distància, es va implantar un conjunt d'establiments de talla modesta que, tot i estar separats entre ells, formarien un petit conjunt estable d'hàbitat. Tot i que l'ocupació de l'indret hauria començat en època pre-romana, és a partir del segle II a.n.e. que els vestigis s'incrementen, amb una continuïtat segura al llarg de l'etapa republicana fins almenys l'època augustea o més enllà. Aquesta estructura de poblament reprèn, tot intensificant l'ocupació, un sistema d'organització anterior.

UNA FORMA D'OCUPACIÓ PARTICULAR: L'HÀBITAT POLINUCLEAR

Els vestigis detectats materialitzen un tipus d'ocupació amb una tendència molt marcada al reagrupament en un sector determinat. El material recollit, format en tots els casos per tipus ceràmics que indiquen una funció domèstica i d'emmagatzematge, denota la presència d'unitats autònomes, segurament granges. Aquests jaciments estarien associats a estructures annexes, situades a poca distància. La particularitat d'aquesta forma d'implantació rau en la proximitat d'aquests establiments de caràcter rural, que adopten una estructura polinuclear. Aquests punts d'ocupació no presenten cap element susceptible d'indicar una jerarquia, sinó que es constata una uniformitat molt marcada i un caràcter modest. Podem suposar l'existència d'un llogaret d'agrupació camperola que s'hauria desenvolupat als peus d'un hàbitat d'altura de talla petita.

Tot i que l'agrupament de l'hàbitat rural seria un fenomen freqüent ja en època pre-romana, els vestigis descoberts a la zona de Creu de l'Estany documenten un increment de l'ocupació a partir del segle II a.n.e., és a dir just després de la conquesta romana. En altres àrees del territori d'Ullastret s'han descobert formes d'ocupació similars que s'haurien desenvolupat igualment a la mateixa època, com és el cas de les implantacions descobertes al sud-oest de l'*oppidum*, entre 3 i 3,5 km. de distància, en el sector del Puig d'en Ponç i del Puig d'en Tries (Plana / Crampe en premsa). L'augment del poblament a partir del segle II a.n.e., sota la forma d'agregació de nuclis que delimiten zones privilegiades d'ocupació, es produeix en el moment d'abandonament de l'*oppidum*, fet que porta a suposar que el desmantellament del nucli de poblament concentrat hauria provocat una intensificació de l'ocupació rural, generant tant l'augment de les unitats de caràcter dispers com la formació de nuclis de poblament agregat. Aquesta evolució, que seria un dels efectes de la conquesta romana, documenta els canvis que intervenen en l'àrea rural.

BIBLIOGRAFIA

PLANA, R., MARTÍN, A. 2001, L'organització de l'espai rural entorn de l'*oppidum* d'Ullastret: formes i dinàmica del poblament, a A. Martín i R. Plana Eds., *Territori polític i territori rural durant l'Edat del Ferro a la Mediterrània Occidental*, Monografies d'Ullastret, 2, Girona, p. 157-176.

PLANA, R., CRAMPE, B. en premsa : El poblament rural a l'entorn de l'*oppidum* d'Ullastret, l'hàbitat de tipus polinuclear, *Cypsela*.

EXCAVACIONS A LA PEDRERA DEL PUIG DE SERRA (SERRA DE DARÓ, BAIX EMPORDÀ). CAMPANYA DE 2003

Rosa PLANA* **Aurora MARTIN**** **Ferran CODINA**** **Beatrice CRAMPE***

El turó del Puig de Serra, situat al municipi de Serra de Daró, al Baix Empordà, es troba a 1,2 km al nord de l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu, i a 800 m. del poblat de l'Illa d'en Reixac. Els treballs de prospecció (Plana / Martín 2001) van descobrir la presència d'abundant material de superfície en una parcel·la (Polígon 3, parcel·la 70), situada al mateix turó, a la vessant meridional, i prop del camí d'Empúries. Aquest camp es troba a poca distància de la necròpolis ibèrica que va estar en us almenys des de la primera meitat del s. V aC fins a la segona meitat del s. IV aC, i que s'ha de relacionar amb els dos hàbitats d'Ullastret (Martin/Genís 1993), i d'una de les pedreres principals explotades per la construcció dels hàbitats d'Ullastret. La densitat del material permetia suposar l'existència en aquest lloc d'un jaciment, amb unes dimensions properes als 1.000 m² i amb una cronologia molt àmplia, des del segle V fins a finals del segle II o principis del I aC.

L'any 2001 l'equip de D. Rousset del Laboratoire d'Imagerie Géophysique de l'Université de Pau (UMR 5831, CNRS) va fer-hi tres tipus de prospecció geofísica : magnètica, elèctrica i de radar, amb l'objectiu de verificar l'existència d'estructures en el subsòl. Aquests treballs només van permetre detectar algunes anomalies que calia analitzar.

Els treballs d'excavació, realitzats durant el mes d'agost de l'any 2002, s'inclouen dins del projecte d'investigació centrat en l'estudi del territori dels hàbitats ibèrics d'Ullastret. Els treballs han estat portats a terme per un equip franco-català vinculat, d'una banda, al Groupe de Recherche Archéologique de l'Université de Pau i, d'altra banda, al Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret, i han estat finançades pel Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret i pel Ministère des Affaires Étrangères de França.

La parcel·la analitzada està situada als peus de la necròpolis ibèrica, a 17-18 m. d'altitud. El camp, de forma rectangular i d'orientació nord - sud, té unes dimensions de 108 x 33 m. Els treballs d'excavació han afectat la part nord de la parcel·la, en la qual s'han obert vuit sondejos de dimensions reduïdes.

RESULTATS DE L'EXCAVACIÓ

Els resultats dels treballs han estat diversos. A tots els sondejos s'han trobat materials ceràmics, però als 1, 2, 5 i 7 els resultats han estat negatius quant a l'aparició d'estructures.

Al sondeig 3 es va descobrir un forat de pal tallat a la roca, de forma quadrangular, que mesura 33 x 36 cm i 16 cm de fondària. Les terres que el farcien eren argiloses, i contenien alguns fragments de ceràmica comuna ibèrica. La presència del forat de pal, junt amb la quantitat important de ceràmica comuna ibèrica i d'àmfores localitzada al seu entorn, sembla documentar l'existència d'un espai cobert. L'absència de nivells d'ocupació porta a pensar que podria tractar-se d'una estructura de caràcter precari, més relacionada amb una

*GRA-Université de Pau

**Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret

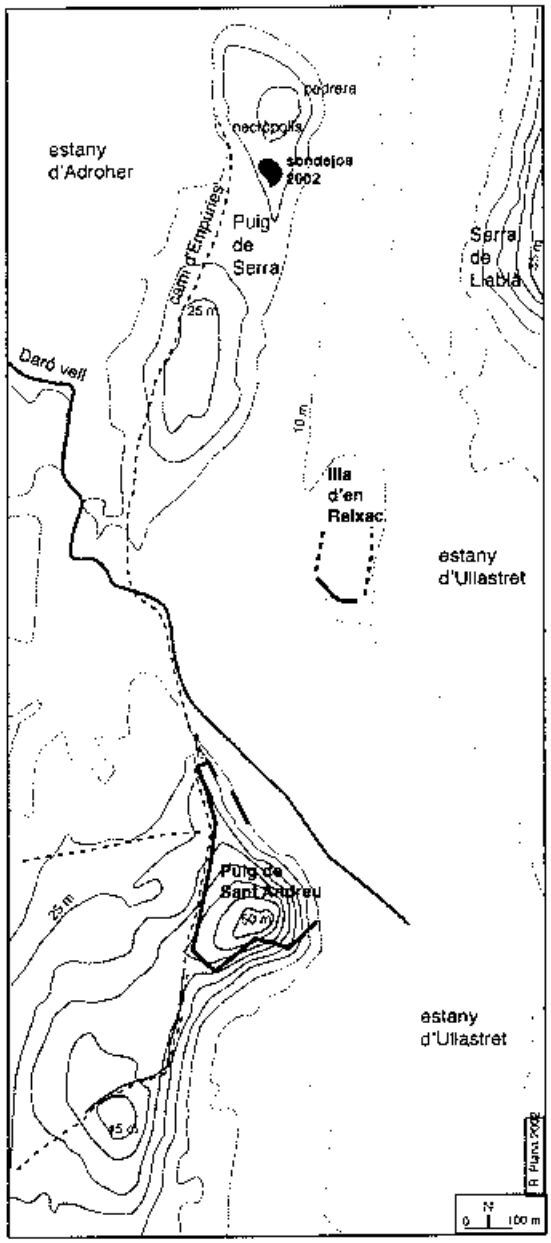

fig. 1. Localització de l'excavació del Puig de Serra, 2002.

freqüentació del sector, en relació als treballs efectuats a la pedrera que amb una ocupació estable.

Al sondeig 4 s'ha d'identificat un forat de plantació de vinya. La presència de vinyes en aquest camp, fins entorn els anys 50 del segle passat, permet copsar les transformacions que ha sofert aquesta parcel·la. A causa de l'aflorament bastant superficial de la roca va ser necessari en molts casos fixar els ceps al substrat, i els treballs de plantació i d'arrencament de les vinyes degueren contribuir a alterar en gran manera el sòl.

Els sondejos 6 i 8 són els que han donat indicis clars de l'explotació de la pedrera en època ibèrica. El sondeig 6 ha estat obert a l'exterior del camp, a l'extrem nord-est, al peu del tal·lus que marca una ruptura de pendent a la banda nord de la parcel·la i a proximitat d'aquest desnivell. El primer nivell excavat cobria en part la roca que aflora a la banda oest. No s'hi van trobar materials arqueològics. El segon estrat contenia una quantitat elevada de fragments de pedra resultat de l'acció de talla i d'extracció de blocs. Aquest nivell, el més profund, estava dipositat sobre la roca natural que, a la banda est va aparèixer a 1,30 m. de profunditat a conseqüència dels treballs d'extracció. A la part baixa d'aquest darrer estrat s'han descobert alguns fragments ceràmics antics, d'àmfora ibèrica, púnica i grecoitàlica La roca retallada mostra que aquests terrenys foren utilitzats com a pedrera. A la meitat oriental del sondeig, la roca apareix a 1,30 m, sota la forma d'una superfície plana ben retallada, que forma un pendent molt suau vers l'oest. En canvi, a la banda occidental, la roca puja progressivament formant escalons irregulars. Aquests indicis mostren que es tractaria d'una paret rocosa tallada horitzontalment. La presència d'un angle recte ben marcat en el lloc on la roca comença a pujar permet copsar millor les particularitats dels treballs d'extracció de pedra.

Al sondeig 8, fet a l'exterior del límit oriental de la parcel·la, s'ha descobert un únic estrat de terres de color marró clar, que reposa directament sobre la roca. Aquest nivell té de 20 a 50 cm. de gruix, trobant-se la part més fonda a la banda sud-est. La roca dibuixa un angle recte que delimita un front de roca retallada a la banda nord-oest.

CONSIDERACIONS SOBRE L'EXCAVACIÓ. UN ESPAI UTILITZAT COM A PEDRERA

Els sondejos han proporcionat uns resultats modestos. S'ha constatat que la roca mare aflora a poca profunditat i que el gruix de les terres de conreu té uns 30 cm de mitjana. També ha estat possible observar la incidència dels treballs de plantació i d'arrencament de vinya que van alterar el sòl d'aquesta parcel·la. Hem considerat la possibilitat que el material arqueològic descobert es pogués associar a una aportació de terres moderna. Malgrat tot, el fet

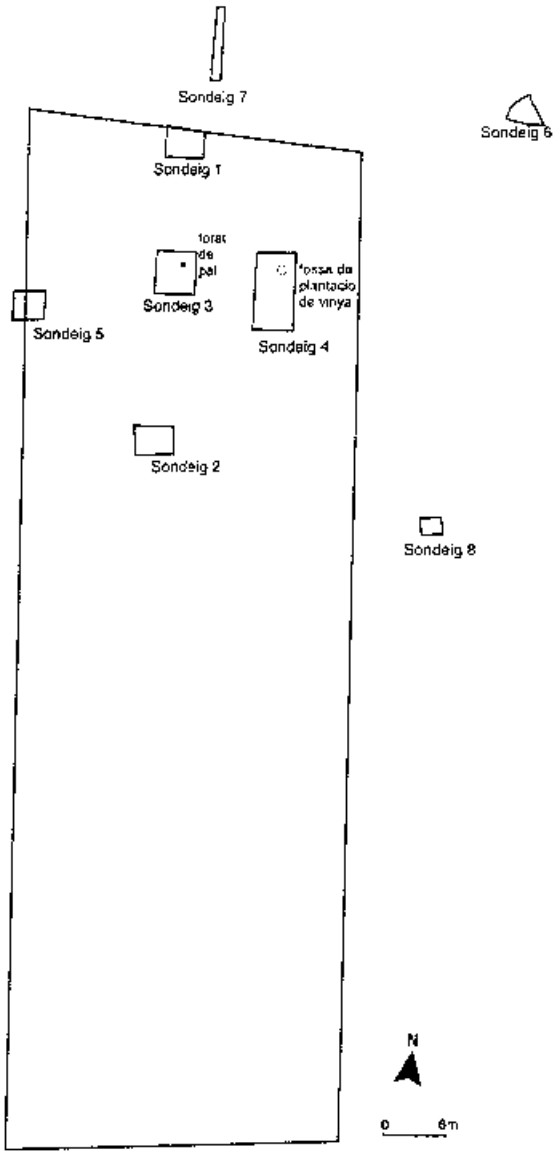

fig. 2. Localització dels sondejos.

que en certs sondejos (números 2, 3 i 6), s'hagi constatat una presència més important de material a la part fonda que a la superficial, fa pensar que aquest material no ha estat aportat sinó que es trobava *in situ*. La descoberta del forat de pal farcit amb terres amb ceràmica ibèrica confirmaria aquesta hipòtesi, ja que aquest forat serviria per sostenir l'estructura d'una teulada lleugera. Tanmateix, l'absència de nivells d'ocupació mostra que no es tractaria d'un espai d'hàbitat sinó més aviat d'un espai cobert utilitzat probablement de forma temporal.

La forta presència de material suggereix una freqüentació molt intensa de l'indret, que s'hauria prolongat durant un període molt llarg de temps, des del s. V fins a finals del s. II o principis del s. I aC, és a dir, que l'indret hauria estat freqüentat al llarg de tota l'època ibèrica i fins i tot al principi de l'època romana. El fet que hi hagi un nombre elevat de vestigis, principalment àmfores grecoitàliques i itàliques, que es daten dins dels segles III-I aC, és important, sobretot si tenim en compte que durant aquesta darrera època els hàbitats ibèrics d'Ullastret ja s'havien abandonat. Aquest material més recent indica que, malgrat l'abandonament dels centres d'hàbitat propers, el sector del Puig de Serra va continuar essent freqüentat. Els resultats dels sondejos 6 i 8 ens permeten conèixer el motiu d'aquesta presència continua sobre el Puig de Serra : la continuació de la utilització d'aquest espai com pedrera.

La prospecció de l'indret, a més, ha permès saber que la pedrera era en realitat molt més gran i que els treballs d'extracció afectaven una part important del vessant nord-est però també del vessant est del turó. La seva explotació és indissociable de la construcció dels hàbitats d'Ullastret, que mostren bé el volum de pedra que va ser necessari extreure per tal de garantir l'edificació de les cases, dels edificis públics i de les fortificacions, al llarg de tot el seu període d'ocupació.

BIBLIOGRAFIA

GARCIA, M. 1999, El material lític: estudi petrogràfic, *in* A. Martín, R. Buxó, J.B. Lopez i M. Mataró eds., *Excavacions arqueològiques a l'Illa d'en Reixac (1987-1992), Monografies d'Ullastret*, 1, p. 217-224.

MARTIN, A., GENIS, M.T. 1993, Els jaciments ibèrics del Puig de Serra (Serra de Daró). Segles VI-IV a.C., *Estudis del Baix Empordà*, 12, p. 5-48.

PLANA, R., MARTÍN, A. 2001, L'organització de l'espai rural entorn de l'*oppidum* d'Ullastret: formes i dinàmica del poblament, *in* A. Martín i R. Plana eds., *Territori polític i territori rural durant l'Edat del Ferro a la Mediterrània Occidental , Monografies d'Ullastret*, 2, p. 157-176.

EXCAVACIO D'UN BARRI *EXTRA MUROS* DE L'*OPPIDUM* DEL PUIG DE SANT ANDREU: EL JACIMENT GOU-BATLLE (ULLASTRET, BAIX EMPORDA)

Rosa PLANA* **Aurora MARTÍN**** **Ferran CODINA*** **Béatrice CRAMPE***

Clément GAY*

El jaciment Gou-Batlle es localitza a 80 m. del sector *extra muros* del Camp de Davant de l'*oppidum* de Puig de Sant Andreu, i a 100 m. de la muralla que tanca la part nord-oest de l'aglomeració (fig. 1). El jaciment s'ubica en el vessant baix del turó de Puig de Sant Andreu, a proximitat de l'antiga vall del riu Daró i ocupen una terrassa de 10 a 15 m. d'altitud. Els treballs del 2003 han estat fets per un equip franco-català vinculat al Groupe de Recherche Archéologique de l'Université de Pau i al Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret.

HISTÒRIA DEL JACIMENT

L'any 1971, Miquel Oliva va realitzar treballs a la perifèria de l'*oppidum* de Puig de Sant Andreu i en particular als terrenys emplaçats a la banda nord-oest. En aquesta zona, situada just al costat del camí d'Empúries, s'havia descobert a principis del segle XX un forn ceràmic, que va ser destruït (Martín / Plana / Caravaca 2000). Els sondejos es van fer a proximitat del camí, i les poques dades conegudes permeten suposar que hi hauria hagut estructures vinculades a la producció de ceràmica, datables en els segles IV-III a.n.e. L'any 1972, els treballs es van centrar en la parcel.la situada just al nord de l'anterior. Si bé la majoria dels sondejos realitzats van proporcionar material dels segles IV-III a.n.e, només el sondeig 8 va permetre descobrir restes d'una cabana tallada a la roca que sembla datar del segle V a.n.e. Els treballs continuaren l'octubre del 1973 en el camp situat a l'oest del sector erm analitzat un any abans. En aquest lloc, anomenat per Miquel Oliva " Camp d'en Gou / Gorg d'en Batlle ", es van obrir una trentena de sondejos de dimensions reduïdes. Malauradament, no s'ha conservat cap document que ens permeti localitzar el seu emplaçament sobre la parcel.la. Les úniques dades que en queden provenen del diari d'excavació del Puig de Sant Andreu (Oliva

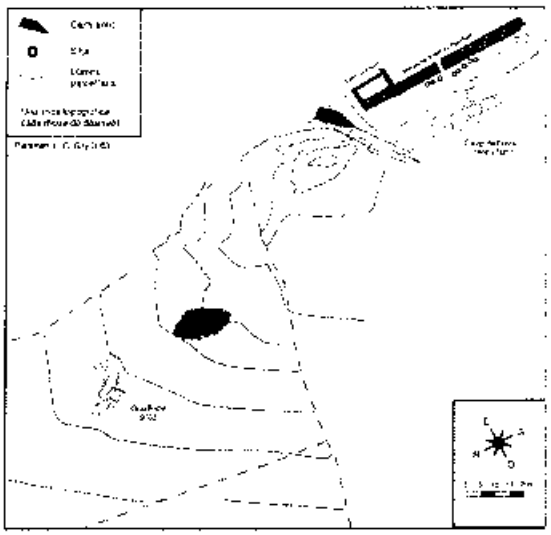

fig. 1. Ocupació extra muros a la banda nord-oest del poblat de Puig de Sant Andreu (Ullastret) : resultats de les excavacions 2002 (Camp de Davant) i 2003 (Gou-Batlle)

*GRA-Université de Pau

**Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret

1973), que conté un dibuix on es representen cinc murs que delimiten parcialment quatre estances veïnes, sense haver-hi però, cap descripció dels nivells excavats. Tot i això, les fotos semblen mostrar que només es van seguir els murs en extensió, sense excavar l'interior de les habitacions. Els materials recuperats, dels segles IV i III a.n.e., són ceràmica i àmfora ibèrica, ceràmica àtica i àmfores massaliota, púnico-ebusitana i púnica centro-mediterrània. També es conserva un nombre elevat d'escòries metàl.liques.

La descoberta de murs, que indica l'existència d'una ocupació estable a les rodalies de l'*oppidum* de Puig de Sant Andreu explica l'interès de reprendre l'excavació en aquest camp. A més, les dades conegudes indiquen l'existència d'elements vinculats a una activitat artesanal (producció ceràmica i metàl.lúrgica), fet que porta a suposar la probable presència d'un barri de caràcter artesanal en aquesta zona *extra muros* (Martín / Plana / Caravaca 2000).

ELS TREBALLS PREVIS DE PROSPECCIÓ

El jaciment Gou-Batlle fou prospectat l'any 2002 amb l'objectiu d'analitzar en detall els testimonis de l'ocupació en vista a l'excavació de l'establiment. Els treballs van afectar una superfície de 7200 m^2 de terreny. Es va realitzar una planta a escala del repartiment dels objectes presents en la superfície del camp, treball que va permetre detectar i precisar les diferents densitats de material. L'ocupació sembla localitzar-se principalment a la meitat nord de la parcel.la. L'àrea de concentració màxima seria d'uns 1260 m^2. Es van poder localitzar també concentracions més reduïdes de material a l'extrem nord de la parcel.la, prop del Camp Artigues. El material ceràmic recollit era essencialment ceràmica comuna ibèrica, àtica, i àmfores ibèrica i púnica. La cronologia d'aquest material és dels segles IV i III a.n.e. L'important nombre d'escòries metàl.liques trobades suggeria que els vestigis existents en aquesta parcel.la estarien probablement relacionats a una activitat metal.lúrgica.

Els resultats de la prospecció fina han guiat els treballs d'excavació començats l'any 2003, ja que es va triar una de les àrees amb major densitat de vestigis de superfície. La descoberta ràpida d'estructures d'ocupació ha mostrat la validesa del treball previ de prospecció i la correlació existent entre el material de prospecció i el material d'excavació.

ELS RESULTATS DE L'EXCAVACIÓ DE L'ANY 2003

L'espai excavat, de 100 m^2 d'extensió, ha estat dividit en sis sectors (fig. 2). El sector 1 està delimitat al sud, a l'est i a l'oest per murs, mentre que pel nord resta obert. El sector 2 està tancat per murs a les bandes nord, sud i oest. A l'est, dos murets delimiten una obertura vers el sector 5. El sector 3 està delimitat a l'est i a l'oest per murs, mentre que els límits nord i sud són poc precisos. El sector 4 apareix delimitat per murs a les bandes nord i sud, pel sector 3 a l'est i el sector 6 a l'oest. El sector 5 queda ben definit per la presència de murs al sud, a l'est i al nord. A l'oest, dos murets delimiten una obertura vers el sector 2. El sector 6 queda definit pel sector 2 al sud, el sector 4 a l'est i el sector 1 al nord-est. Els altres límits resten per definir.

Tres dels sectors són estances tancades per murs (sectors 1, 2 i 5), dues de les quals pertanyen a un mateix edifici (sectors 2 i 5). Els espais construïts es localitzen a la part occidental de l'àrea excavada, mentre que la oriental, ocupada pel sector 3, sembla correspondre a un espai obert. Quant als sectors 4 i 6, es localitzen entre els dos edificis descoberts : el sector 1 al nord i els sectors 2 i 5 al sud.

Sector 1

Ocupa la part nord de l'espai excavat. Aquest sector queda delimitat pels murs M-1, M-2 , M-3 i M-16. L'espai, de forma rectangular i amb el costat llarg orientat de nord a sud, mesura 4,70 m. de llargada i 2,70 m. d'amplada. A la banda nord, molt arrasada pels treballs agrícoles, no s'ha descobert cap mur. Això dificulta la seva interpretació, més si tenim en compte que els nivells excavats corresponen, d'una banda, a moments anteriors a la construcció de l'edifici, d'altra banda, als treballs de preparació del sòl d'ocupació, que no s'ha conservat. La presència de nivells d'abocament destinats a preparar l'ocupació ha permès però, datar l'època de realització d'aquests treballs a la segona meitat del segle IV a.n.e. El sector 1 és l'única estança excavada fins a la roca natural.

Sector 2

Es localitza al centre de la part occidental de la zona excavada (fig. 2). Queda delimitat pels

murs M-4, M-5, M-7, M-11 i M-12, que el separen dels sectors 4, 6 i 5. Al sud i a l'oest, la descoberta parcial d'alguns trams de murs (M-9, M-13 , M-14) indica la presència d'altres edificis. El sector, de forma rectangular, mesura 2,70 m. d'est a oest i 4,35 m. de nord a sud. Aquest sector forma, amb el sector 5, un mateix edifici, constituït d'una sala principal (sector 2) i d'una avant-sala (sector 5).

Els murs que delimiten el sector 2 presenten dues tècniques constructives diferents, que posen en evidència l'existència de dues fases de construcció. La primera fase es caracteritza per la utilització de blocs de pedra sorrenca de gran tamany i de talla regular. Els murs de la segona fase tenen un aparell menys acurat, fet de pedres irregulars petites i mitjanes. La comunicació entre els sectors 2 i 5 es feia per una porta que mesurava 1,63 m. a la fase més recent i 0,95 m. a la fase més antiga. De totes formes, en aquesta fase més antiga, el sector 2 devia obrir probablement vers l'exterior, ja que el sector 5 va ser construït a la fase més moderna.

L'excavació del sector 2 encara no s'ha acabat. Sota els nivells d'abandonament i de destrucció de la darrera fase d'ocupació, s'ha descobert un paviment fet amb una barreja de calç i sorra, que té un gruix de 4 a 6 cm. Aquest paviment, una mica bombat a la part central de l'estança, marca el nivell de sòl de la darrera fase d'ocupació del sector. A sobre hi havia almenys tres àmfores ibèriques, una d'elles clavada al terra (fig. 2). El material trobat sobre el paviment, és del segle III a.n.e.

A l'angle sud-est (fig. 2), en contacte amb els murs M-7 i M-11, s'ha descobert una fossa (FS-

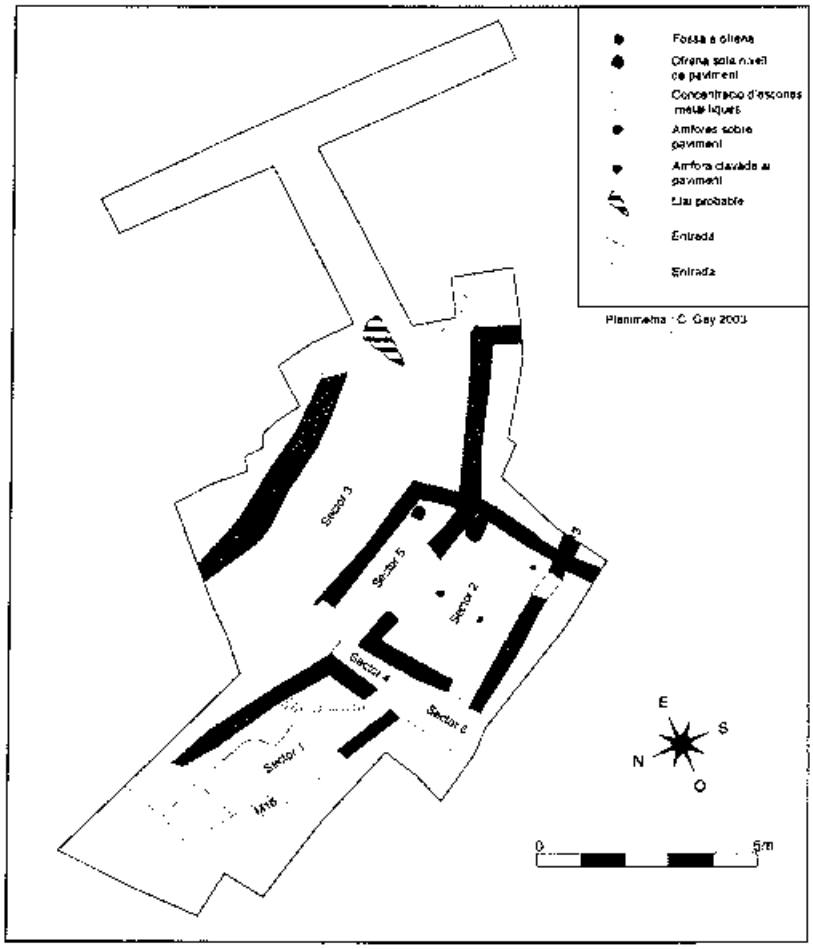

fig. 2. Jaciment Gou/Batlle 2003, Planta de les estructures descobertes.

17) que hauria funcionat al mateix temps que el paviment. Té forma ovalada i mesura 40 cm. de diàmetre, i estava reblerta de terres marró fosc molt flonges amb carbons. El material ceràmic, poc nombrós, estava format per ceràmica a mà i a torn. Al fons de la fossa, a 15 cm. de profunditat, s'ha descobert una ofrena animal, probablement un ovicàprid. Els ossos estaven barrejats, sense connexió anatòmica, però agrupats en un punt precís.

Sota el paviment s'han descobert dos nivells que materialitzen els treballs d'anivellació del sector abans de la construcció del paviment. A l'interior del darrer estrat s'han descobert dos blocs que prolonguen vers el sud el mur M-12. Aquest descobriment mostra que el mur, construït en una fase més antiga, hauria estat parcialment inutilitzat en el moment de remodelació del sector, quan es van bastir els murs més moderns, el paviment i la fossa (FS-17). La presència d'aquest tram de mur a l'interior d'un estrat de reompliment fa suposar la l'existència d'un nivell més antic d'ocupació. La continuació dels treballs d'excavació el 2004, permetrà completar l'estudi d'aquest sector. El material descobert fins ara permet datar el reompliment vers la fi del segle IV o el principi del segle III a.n.e.

Sector 5

El sector 5 està limitat pels murs M-6, M-15 , M-11 i M-12, que delimiten un espai rectangular que mesura 3,75 m. de nord a sud i 1,75 m. d'est a oest (fig. 2). Hauria estat construït durant la fase d'ocupació més moderna, ja que solament els murs M-11 i M-12, que tanquen en realitat el sector 2, pertanyen a la fase antiga. La comunicació entre els sectors 5 i 2 es feia per una porta, situada a la banda oest, que tenia una obertura de 1,63 m. durant la fase més recent.

Sota els nivells d'abandonament i de destrucció es va descobrir el nivell d'ocupació de l'estança, format per un sòl de terra batuda de color gris amb taques de carbons i material ceràmic posat pla, fragments d'àmfora i de ceràmica comuna ibèrica, i de ceràmica a mà, que daten del segle III a.n.e. A l'angle sud-oest del sector, sota el paviment, a 2-3 cm. de profunditat, s'ha descobert una ofrena animal (figura 2), un conjunt d'ossos, que pertanyen a un ovicàprid o bé a un gos, agrupats en un espai que mesura 23 cm. de nord a sud i 24 cm. d'est a oest. La localització de l'ofrena sota el paviment, mostra que es tractaria d'una ofrena de fundació. Sota el nivell de sòl s'ha començat a excavar un altre estrat, de terres argiloses i heterogènies, amb una certa abundància de carbons i ceràmica.

Sector 3

El sector 3, situat a la part oriental de l'àrea excavada, està delimitat pels sectors 1 i 5 a la banda oest, i pels murs M-9 i M-10 a la part sud (fig. 2). A l'est, queda tancat per un mur de dimensions importants (mur M-8), que té una orientació nord-oest / sud-est, tot i que es constata una lleugera desviació vers el nord a la part nord-occidental i vers l'est a la part sud-oriental. Aquest canvi d'orientació sembla estar vinculat a l'organització dels edificis que formen els altres sectors (sectors 1, 2 i 5, murs M-9 i M-10), disposats seguint aquesta estructura particular. De totes formes, caldrà continuar l'excavació de l'indret per tal de verificar el traçat d'aquest sector, ja que el mur M-8 està molt arrasat a la part sud-est, sense que sapiguem si continuava més a l'est.

La part excavada del sector 3 mesura 10,20 m. de llargada i entre 2 m. i 3,20 m. d'amplada. S'hi ha excavat únicament el nivell superficial. El sector 3 sembla ser un espai de circulació obert, ja sigui un eix de comunicació, ja sigui un pati. Aquesta impressió seria reforçada per la presència, en el lloc on el mur M-8 ja no és visible, de vestigis encara mal definits i excavats molt parcialment que semblen correspondre a una llar (fig. 2). A l'oest d'aquesta estructura, i sota el nivell superficial, comença a aparèixer un estrat, encara no excavat, caracteritzat per la presència de molta ceràmica i d'escòries metàl.liques. Algunes de les escòries són de dimensió important, fet que podria senyalar la presència d'estructures vinculades a la producció metal.lúrgica.

Sectors 4 i 6

Es localitzen entre el sector 1, al nord, i els sectors 2 i 5, al sud (fig. 2). El sector 6 s'ubica a l'oest del 4, i està separat d'aquest per una pedra de gran tamany que se situa en la prolongació del mur M-3 del sector 1. El sector 4 està ben delimitat a l'est pel sector 3 i a l'oest pel sector 6. El sector 6, en canvi, no està encara ben definit per les bandes oest i nord. En aquests sectors s'ha rebaixat únicament l'estrat superficial.

CARACTERÍSTIQUES DE L'OCUPACIÓ *EXTRA MUROS*

Les estructures i la seva organització

L'excavació ha permès descobrir dos edificis i copsar la presència d'almenys tres estances més a la banda oest de l'espai excavat. S'ha descobert també, a l'est de les construccions, una zona allargada en sentit nord-oest / sud-est, segurament un espai obert, que estaria delimitada a l'est per un mur que, atesa la seva amplada, podria tenir un caràcter de límit d'aquesta ocupació perifèrica.

El primer edifici descobert, el sector 1, és una estança allargada, tancada solament per tres costats, ja que no s'ha trobat cap estructura a la banda nord. La utilització d'aquest espai, de 6 m² de superfície, és desconeguda, atès que el nivell d'ocupació ha estat destruït pels treballs agrícoles. Els nivells excavats corresponen a la preparació del terreny abans de la construcció dels murs i d'anivellament i de preparació del sòl d'ocupació. El material data aquests treballs a la segona meitat del segle IV a.n.e. Podem suposar que l'edifici hauria funcionat durant aquesta època i segurament també al llarg del segle III a.n.e. Aquesta estança, oberta per la banda nord, tenia una porta a l'angle sud-oest que facilitava l'accés al sector 6, un espai segurament exterior.

L'altre edifici excavat ha resultat ser molt més ric, tant per les estructures descobertes com pel fet d'haver-se conservat els sòls d'ocupació. Consta d'una sala principal (sector 2) i d'una avant-sala (sector 5). La presència en el sector 2 d'una porta que posa en comunicació aquest espai i la zona situada més a l'oest podria indicar l'existència eventual d'una tercera estança, que podria formar part del mateix edifici. Tot i que aquesta part occidental no ha estat encara excavada, els treballs han descobert un tram de mur (M-14), que prolongaria vers l'oest el mur M-7, i que sembla materialitzar el límit sud d'una habitació veïna. De totes formes, cal senyalar que no s'ha trobat cap vestigi que indiqui l'existència d'un mur nord, fet que desdibuixa aquesta hipòtesi. D'altra banda, s'ha constatat que el mur M-14 apareix lligat a un altre mur que prolongaria el traçat del mur M-4 vers el sud.

El sector 2 tanca un espai interior d'uns 7,35 i 8,05 m², i l'avant-sala (sector 5) té en total prop de 3 m². Les dimensions conegudes de l'edifici serien doncs d'uns 11 m². Aquest edifici tenia diverses portes: una situada a l'angle nord-est, d'accés al sector 5 des del sector 3, segurament un espai exterior obert; una porta interior entre els sectors 2 i 5, i una altra situada a l'angle sud-oest que obria vers un espai exterior o vers una altra estança. La descoberta d'una porta tapiada a l'angle nord-oest indica que aquesta hauria pogut funcionar en una etapa anterior de l'edifici. Aquesta obertura comunicava amb un espai obert (sector 6). L'edifici descrit hauria funcionat durant el segle III a.n.e., com ho demostra el material trobat a l'interior de les UE associades als murs i, sobretot, els nivells de sòl descoberts.

Els dos edificis descoberts (sector 1 / sectors 2 i 5) no compartien parets mitjaneres, ja que estan separats per un espai estret que té una amplada entre 0,40 m. a l'est i 0,90 m. a l'oest (sectors 4 i 6). Podria tractar-se d'una zona de pas, almenys a la banda occidental, ja que els dos edificis tenen portes que obren vers aquesta zona.

Al sud dels sectors 2 i 5 devia existir una altra habitació, marcada pels murs M-9, M-10 , M-13, que formen els límits est, sud i oest. Aquesta estança, documenta l'extensió de l'ocupació per aquesta zona més meridional. El fet de no haver-se descobert cap porta de comunicació entre aquestes dues construccions veïnes porta a pensar que es tractava d'edificis independents. A l'oest d'aquesta estança n'hi podia haver una altra senyalada pels murs M-13 i M-14. Les construccions descobertes podrien correspondre, en conseqüència, a diversos edificis diferents, fet que indicaria que, més que tractar-se d'un establiment agrícola de caràcter dispers, estariem davant d'un veritable barri situat a la perifèria de l'*oppidum* de Puig de Sant Andreu, en uns terrenys ubicats a mitja distància entre aquest jaciment i el de l'Illa d'en Reixac.

Les estructures descobertes no segueixen una disposició regular. L'orientació dels edificis ve determinada per l'eix detectat a la banda est dels espais construïts, el sector 3, que tot i que ha estat excavat molt parcialment, sembla correspondre a un espai obert. Aquesta funció d'eix estructurador seria en part confirmada per la presència, a l'extrem oriental del terreny excavat, d'un mur (M-8) molt més ample que els altres i construït amb blocs de gran tamany

que podria tenir una funció de límit. L'orientació del mur segueix molt precisament la disposició dels espais edificats. El sector 3 podria doncs ser un espai obert utilitzat com a zona de circulació. Tot i això, cal considerar la presència, a l'extrem sud del sector 3, d'una possible llar i d'una àrea amb molts fragments ceràmics i escòries metàl.liques. Aquestes estructures, encara per excavar, podrien documentar una utilització particular d'aquesta part del sector 3.

Les fases d'ocupació

Els vestigis descoberts posen en evidència l'existència de dues fases d'ocupació. La més recent, que correspon al darrer període d'ocupació, és la més ben coneguda gràcies a la troballa, a l'interior dels sectors 2 i 5, de nivells de sòl ben conservats. L'estudi del material, en curs, no permet proposar encara cronologies precises, solament un funcionament dins del segle III a.n.e. Aquesta fase, a la qual s'adscriuen la majoria dels murs descoberts, es caracteritza per una tècnica de construcció poc acurada. L'aparell dels murs és sempre irregular, fet amb pedres petites i mitjanes mal tallades i lligades amb argila. Es constata així mateix una manca de regularitat en el traçat dels murs.

En el sector 2 es constata l'existència d'una fase de construcció més antiga, representada per murs construïts amb blocs ben tallats i de grans dimensions, posats formant un aparell regular i de qualitat. En la construcció d'aquests murs es constata una utilització exclusiva de blocs de pedra sorrenca, que a les aglomeracions ibèriques d'Ullastret es va utilitzar en les edificacions d'arquitectura més acurada.
A diferència dels murs de la darrera fase, que acaben a poca profunditat, sota els nivells del segle III a.n.e., els murs d'aparell regular continuen baixant en el nivell on s'ha deixat l'excavació. Aquests murs formen els límits est, nord i sud d'una habitació que tindria una porta a la banda est. La planta de l'edifici és encara incompleta però la represa dels treballs d'excavació aportarà probablement nous elements referents a aquesta fase més antiga.

El caràcter de la implantació perifèrica

La informació existent per abordar el caràcter de l'ocupació d'aquesta zona fora muralles és encara parcial. La utilització de l'edifici del sector 1 és desconeguda, ja que els estrats excavats corresponen a moments anteriors a l'època de funcionament de l'estança. El material descobert, presenta un cert volum de fragments d'àmfores, ibèrica i púnica majoritàriament, fet que sembla indicar que a les rodalies hi hauria alguna estructura destinada a l'emmagatzematge. Cal notar també la presència, sobretot en el nivell de preparació del sòl, d'un cert nombre d'objectes i d'escòries metàl.liques, material que porta a suposar la presència també propera d'estructures de producció metal.lúrgica.

Els nivells de sòl dels sectors 2 i 5, datables dins del segle III a.n.e., no presenten tampoc una funció precisa. El material és poc abundant sobre el paviment del sector 2, però la troballa de tres àmfores ibèriques, porta a suposar igualment una certa funció d'emmagatzematge. No s'ha descobert cap element que indiqui una funció domèstica clara, i cal notar l'absència de llar. El material descobert sobre el sòl del sector 5 tampoc permet precisar la utilització de l'espai.

Una particularitat d'aquests nivells d'ocupació és la presència d'ofrenes animals a als sectors 2 i 5. En el sector 2, l'ofrena està dipositada a l'interior d'una fossa oberta a l'angle sud-est, prop dels murs, i seria contemporània del paviment. La presència a la part superior de la fossa, a l'alçada del paviment, de terres que contenien carbons i material ceràmic suggereix que podria tractar-se de vestigis de caràcter ritual. En l'altre cas, l'ofrena es va dipositar directament sota el sòl de terra batuda de l'estança. Aquestes ofrenes, en fossa o sota paviment, són freqüents en els jaciments ibèrics. S'interpreten usualment com ofrenes de fundació. L'estudi, en curs, dels ossos descoberts ajudarà a precisar les característiques d'aquest ritual.

En tots els sectors i a l'interior de totes les UE excavades (del nivell superficial fins a la roca natural), s'han descobert escòries metàl.liques, fet que documenta la presència propera d'estructures de producció metal.lúrgica que haurien funcionat al llarg de tot el període d'ocupació d'aquest espai *extra muros*.

En conseqüència, tot i que és encara difícil proposar una interpretació per a aquests vestigis d'ocupació, els resultats de la campanya d'excavació del 2003 al jaciment confirmen l'existència d'un poblament estable a la perifèria de l'*oppidum* d'Ullastret durant els segles IV i III

a.n.e. El poblament, lluny d'estar únicament concentrat a l'interior de l'aglomeració fortificada, va ocupar el territori de les rodalies, on van funcionar barris *extra muros* que, a més d'una funció d'hàbitat, van poder desenvolupar activitats específiques, per exemple de caràcter artesanal. Les dades obtingudes conjuntament amb els resultats de la recerca de M. Oliva en els anys 70 ens permeten intuir que en aquest sector emplaçat a la banda nord-oest del poblat de Puig de Sant Andreu, podia haver-hi un barri artesanal, dedicat a la producció ceràmica i metal.lúrgica.

Aquesta ocupació *extra muros* és tant o més interessant pel fet d'emmarcar-se en un període de creixement i de gran desenvolupament dels poblats ibèrics d'Ullastret. L'evolució del poblament va comportar no només l'ampliació dels centres fortificats sinó també la densificació de l'ocupació a les rodalies, fet que permet intuir la vitalitat i la importància d'aquest gran centre de poblament que es consolida com un dels més importants de Catalunya.

BIBLIOGRAFIA

MARTIN, A., PLANA, R., CARAVACA, J. 2000, Les activitats artesanals als poblats d'Ullastret (Baix Empordà, Girona), i en el seu territori, " *Ibers, agricultors, artesans i comerciants* ", III Reunió sobre Economia en el Món Ibèric, *Saguntum-PLAV*, Extra-3, p. 249-256.

OLIVA, M. 1971, Campañas de excavaciones en Ullastret (Gerona), II-1- La " Illa d'en Reixac " y exploraciones a extramuros de la ciudad, *Revista de Gerona*, 54, p. 77-87.

OLIVA, M. 1973, *Diari d'excavació del Puig de Sant Andreu (Ullastret), Any 1973*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret.

EL COMPLEX ARQUEOLÒGIC DEL JACIMENT IBÈRIC DE MAS CASTELLAR DE PONTÓS (ALT EMPORDÀ). CAMPANYES 2002 I 2003

Enriqueta PONS **David ASENSIO** **Mònica BOUSO** **Maribel FUERTES**

Carlos GONZALO **Antonio LÓPEZ** **Anna VARGAS***

amb la col·laboració de **David CANAL** **Jordi Joan TRESSERRES** **Núria JUAN-MUNS**
Carme ROVIRA **Raquel PIQUÉ** **Maria SAÑA**

Les campanyes arqueològiques del 2002 i 2003 a Mas Castellar es van centrar en continuar la fase III del projecte de recerca **–Territoris econòmics: l'Empordà a l'edat del ferro–** amb els següents objectius: l'excavació dels sectors més occidentals del poblat fortificat i la realització de dos sondejos; l'acabament de la casa 2 de l'establiment rural i la realització d'un sondeig al carrer principal; la descoberta i excavació d'un nou barri situat a l'oest de l'establiment, la zona 14 situada entre les zones 20 i 11; i la intervenció d'algunes sitges de la zona 20.

EL POBLAT IBÈRIC FORTIFICAT

El poblat es troba emplaçat a la part sud del Camp de Dalt en el lloc de més fàcil accés i també el més vulnerable (fig. 1). Justament per la cara sud té una potent muralla de 2,6 metres d'amplada que circula paral·lel al talús i tanca i defensa l'entrada a l'assentament situada a l'angle sud-oest del Camp. L'entrada es troba encaixonada entre el tram de la muralla sud i el bastió lateral, els quals formen un corredor que es va estrenyent en forma d'embut fins arribar al cim del Camp de Dalt. Aquesta entrada comença per una ampla obertura de 4 metres per passar a estrènyer-se a 2,65 m allà on el *sondeig 30A* ha descobert un cos de guàrdia adossat al bastió, per acabar finalment amb una estretor de 1,5 m de porta d'accés al poblat. Un altre sondeig realitzat a la part oest de la zona 30 (sondeig 30B) ha posat al descobert el límit oest del recinte i l'existència d'una torre rectangular que flanqueja l'entrada principal. També s'ha fet una ampliació a la part davantera dels habitatges i s'ha intervingut en els espais més occidentals del poblat, els habitatges 3, 4 i 5. La intervenció en els sectors 4 i 5 ens han donat una visió més completa de l'evolució del poblat.

Els sondeigs

Els sondeigs realitzats en les darreres campanyes d'excavació a Pontós ens han permès descobrir diferents elements del sistema defensiu, sobretot de l'entrada al poblat (sondeig 30A) i del tancament del recinte per la part oest (sondeig 30B).

El *sondeig 30A*, de 4m x 4m, es va realitzar al corredor de l'entrada un cop la rampa d'accés presenta una pendent suau, entre el bastió lateral i un petit mur que sorgia del terra. Allà es va localitzar un sòl construït -de 1,75 m² d'espai útil-, construït amb petits còdols lligats amb terra i sobre el qual hi havia les traces de diversos focs. Com a mobiliari destriable a part dels fogars hi havia únicament una àmfora ibèrica clavada i recolzada just a l'angle format pel bastió i el muret. Dins l'àmfora, i especialment

* Les excavacions són realitzades pel Museu Arqueològic de Catalunya-Girona, dirigides per E.Pons i coordinades pels autors d'aquest article.

al fons, estava reomplerta de cendres i amb restes cremades de peix –escates, vèrtebres, espines. Les primeres analítiques han detectat les restes de Mugel sp. (2 llisses). Finalment l'excavació del sòl d'aquest racó associat al bastió va donar el nivell de terra de la rampa del corredor que dóna accés al poblat. La minsa superfície d'aquest espai adossat al bastió, i que a la vegada estrenya el passadís de l'entrada principal, fa pensar en una ocupació eventual d'un cos de guàrdia amb una petita llar en cubeta plena de carbó per a ús temporal de l'ocupant-vigilant, que va deixar *in situ* les restes d'un menjar de peix dins una àmfora.

El *sondeig 30B*, de 3 m x 6 m i d'uns 3 m de fondària, es va realitzar a l'extrem oest del recinte, continuació d'un sondeig iniciat anys enrera i amb la descoberta d'un mur espoliat (MR16). Ara s'amplia i es profunditza el sondeig amb l'extracció de vàries unitats de reompliment fins a la descoberta d'un tram de mur que conserva uns 5 metres de llargada, construït amb blocs de grans dimensions i que tancaria el poblat pel cantó oest, d'amplada 1,30 metres.

L'angle que forma amb la muralla principal està reforçat per una torre –el parament del qual apareix en la cara sud del sondeig (MR450)- que tindria una amplada aproximada de 7,25 m per una llargària de 10,80 m i conserva una fondària de 1,33 metres. Aquesta torre que presenta un parament més regular que el mur oest, no seria del tot massissa, ja que hauria de deixar un accés a l'escala (ES31) que ens portaria al pas de ronda de la muralla i de la qual ens ha quedat alguna resta. L'alçada màxima conservada de la muralla occidental és de 1,92 metres. És un mur construït amb filades de blocs de dimensions irregulars i lligats amb llits de fang no rectilinis. El sòcol del tram conservat consta d'una filada de blocs que sobresurten uns 10 cm del pla vertical del parament extern. Sota el nivell de recolzament del sòcol –a quasi tres metres de fondària del sondeig i a extramurs- apareixen les restes molt malmeses d'una construcció feta amb terra amb blocs incrustats i amb moltes restes de construcció amb revestiment de pintura blanca. La construcció d'aquestes restes són més antigues que la del

fig. 1. Vista aèria de la zona 30 (poblat fortificat). Foto: Josep Carbonell.

sistema defensiu conegut del poblat. El material arqueològic trobat no és gaire indicatiu per poder donar-li una cronologia clara.

L'ampliació nord del poblat

S'amplia dos metres més cap a nord tota la part davantera dels habitatges – uns 24 metres d'oest-est – per tal de definir millor l'espai viari descobert anys enrera (Pons *et alii* 2002). Un cop arribat als nivells arqueològics trobem estructures relacionades amb èpoques posteriors al mencionat poblat fortificat, estructures i nivells estratigràfics que han impedit aprofundir i avançar més avall per obtenir els objectius plantejats. Entre aquestes estructures en destaquem tres:

- l'estructura ES428 que apareix davant dels sectors 2, 3 i 4 i consisteix en una filada de pedres amuntegades sense un ordre aparent dins les quals hem trobat materials ceràmics de l'últim període (225-180 aC). L'estructura no es va poder excavar ja que quedava al marge de l'excavació i del límit de la zona, per tant queda saber a què respon.

- El sector 8 a l'angle nord-oest de la zona 30 es troba davant del sector 5, un espai gran limitat per dos murs que formen un angle recte, d'orientació diferent als murs de l'espai 5. La resta de l'espai per descobrir es troba limitat per l'angle nord-est de l'excavació. Aquests dos murs limiten un sòl format de graves i petits còdols ben cimentats en calç i terra, i sobre el qual es va identificar un gran forat reomplert de terra argilosa (reparació d'un sòl?) i d'una estructura rectangular feta de pedres petites sense material identificable (desguàs?). Els materials del nivell que cobreixen aquest sector 8 dóna una cronologia àmplia de 400-300 aC).

- La fossa-sitja 434 situada davant de l'habitatge 4, entre aquest i l'estructura ES428 (vegeu més avall).

Les troballes fetes davant dels habitatges del poblat fortificat juntament amb la presència de sitges excavades sobre les seves runes assenyalen la continuïtat de la zona 30 fins a l'abandonament definitiu del jaciment.

Els habitatges

A l'any 2002 (Bouso *et alii* 2002), havíem definit quatre fases d'ocupació en la zona dels habitatges: la fase 3A que correspon als nivells superficials; la fase 3B d'ús de l'espai després de l'abandonament del poblat que inclou les sitges SJ362, SJ382 i SJ373; la fase 3C que correspon al desmantellament de la muralla i a les remodelacions dels habitatges 2, 3, 4 i 5, i la fase 3D que correspon als últims nivells d'ocupació dels habitatges, quan aquests funcionaven com a tal i anaven adossats a la muralla.

Les campanyes d'excavació dels anys 2002 i 2003 han ampliat la informació sobre la fase 3D dels habitatges 3, 4 i 5 del període III del jaciment, datat de l'últim quart del s. V i principis del s. IV aC.

L'habitatge 3

En aquest sector s'ha localitzat un nou nivell d'ocupació –la fase 3D2- que el subdivideix en dos subsectors: el 3b o avantsala i el 3d o sala principal, aquest últim substituint els subsectors 3a i 3c de les fases posteriors –fase 3D1 i 3C. En totes les fases manté la mateixa construcció i orientació. L'habitatge, disposat de nord a sud i de forma rectangular allargada, consta de dos compartiments: la sala gran de 8,50 m per 3,50 m d'espai útil (29,75 m^2) s'organitza al voltant d'una llar quadrada construïda i amb sola de ceràmica i centrada longitudinalment que està associada a una altra llar més petita en cubeta i recolzada al mur oest; i l'avantsala d'espai molt reduït – 3,50 m per 1,20 m (4,20 m^2)- es troba al nord de l'habitatge i orientada també a nord. La separació de les dues sales estaria feta per un mur lateral de 1,20 m de longitud i que parteix de la paret oest. Enfront aquest mur es troben les restes arrasades d'una estructura de combustió –forn FR375- associada a tres petites fosses que contenien carbons i terres cendroses, de funcionalitat incerta. Els forats de pal pel sosteniment de la coberta serien els mateixos localitzats en la fase posterior, la fase 3D1: els tres posts apareguts al fons de la sala gran alineats i molt a prop de la muralla i els dos més situats a l'eix longitudinal de la gran sala. La remodelació de l'habitatge pel condicionament de la fase posterior ha fet que els materials arqueològics trobats en aquesta fase –la 3D2- fossin molt trossejats i no s'hagi localitzat res *in situ* a excepció de les estructures mencionades.

L'habitatge 4

Un cop es van aixecar les estructures de destrucció i remodelació de la fase 3C de l'habitatge 4 –mur de toves caigut, sitja 337- es posa al descobert una gran sala sense compartiments i oberta pel davant, que ocupa tot el sector –el subsector 4d. Aquest subsector –de la fase antiga 3D- només conserva nivells d'ocupació a la meitat nord del sector, restant els nivells de la part sud desapareguts durant el desmantellament de la muralla i la remodelació de l'espai. A la part davantera van ser identificats dos sòls d'ocupació. El primer sòl (SL438) encara que malmès està format per un paviment compacte construït amb argila endurida i barrejada amb grava i petits còdols i sosté una estructura de combustió de forma circular en cubeta plena de cendres i coberta d'argila (LL407). Separat per una capa potent de rebliment irregular que oscil·la entre els 5 i els 40 cm apareix un altra sòl conservat només a la part nord del sector (SL439). Aquest sòl és de textura argilosa amb moltes inclusions de carbons i material arqueològic, sosté dues llars construïdes (LL440 i LL441). La llar 440 es troba al centre del sector, és de forma circular de 70 cm i està construïda amb cubeta plena de cendres i coberta per una capa d'argila. Aquesta llar sembla que està associada a la llar LL441 força més complexa i situada a 15 cm més al nord cap a l'entrada. És de forma quadrada de 110 cm de llarg, està situada quasi al mateix eix longitudinal que l'altra llar, és construïda en cubeta de 10 cm de fondària reomplerta per una capa de cendres cobertes per dues capes d'argila ben diferents.

L'habitage 5

L'objectiu de les campanyes del 2002 i del 2003 fou l'extracció dels nivells d'enderroc del sector. Un cop es varen aixecar els nivells de la fase recent 3C –nivells de desmantellament de la muralla i de remodelacions posteriors-, el sector 5 es va trobar cobert per uns nivells d'enderrocament. D'aquesta manera queda suprimit el sector 5b (el del pati codolat), mentre que el sector 5a, a l'est, es manté. L'estança 5a, a l'est del sector, de 9 m de llarg i d'una amplada de 5 m, està disposat de nord a sud i adossat a la muralla per la banda sud. Al fons del sector i adossat a la muralla es troba la banqueta de toves –descoberta els darrers anys- perfectament conservada (BQ365). El nivell d'enderroc està format per una capa gruixuda de toves descompostes barrejades amb carbons i còdols, fruit de la caiguda de l'alçat dels murs que limiten aquest sector per la banda est, les UE 30219, 30255, 30282, enderroc i runes que cobreixen un sòl d'habitació amb restes de paviment d'argila endurida, llars i una àmfora massaliota sencera.

En el cantó sud-oest del sector, dins del nivell d'enderrocs hi havia nombrosos blocs de pedra de dimensions grans i mitjanes, que podrien correspondre a l'enderrocament de la muralla. L'extracció d'aquests blocs posa al descobert un sòl cendrós en aquest angle, limitat entre la banqueta de toves (BQ365) i el mur de terra massiva (MR22) i que finalment va conformar una estructura construïda i quadrada que apareix al sud de la part oest del sector 5, l'anomenat subsector 5d.

Amb aquesta descoberta la banda oest del sector 5 queda dividida en dos subsectors: a nord el 5e i a sud el 5d amb el recinte quadrat. Ambdós subsectors eren coberts per una bona capa d'abandonament i reompliments formada per graves i sorres amb inclusions de cendres, carbons i material de construcció i força material arqueològic (UE 30281) especialment fauna, ceràmica i d'altres. Dins d'aquesta capa de reompliment s'han trobat alguns elements d'ocupació puntual, d'un moment d'abandonament de la zona (restes fogars i pals de sosteniment). Un cop aixecada aquesta capa de graves ja queda diferenciada l'estructura construïda -el sector 5d- sobre del sector 5e (espai obert?). A continuació es va procedir a l'aixecament d'una capa d'enderrocs del sector 5e, una capa formada per toves i runes molt semblant al de la zona oriental; li segueix una tercera capa ara d'abandonament que posa al descobert un sòl fet de còdols ben lligats amb calç i fang (SL479) i que s'estén per tota la zona. Aquest mateix sòl el trobarem en el recinte quadrat del sector 5d. La cronologia atorgada a l'abandonament del sector és homogènia de datació tancada i cal situar-la cap els volts del 375 aC., en el final del període III del jaciment (fase 3C2). En base a l'evidència de la seqüència estratigràfica d'aquest sector creiem possible precisar encara un xic més aquesta datació, ubicant aquest abandonament més concretament dins del segon quart del s.IV aC, és a dir, entre el 375 i el 350 aC.

El recinte que forma el sector 5d fou construït amb posterioritat a la pavimentació del sector 5e, però dins la mateixa fase d'ocupació –la fase 3D-, ja que l'esmentat sòl i l'estructura es troben

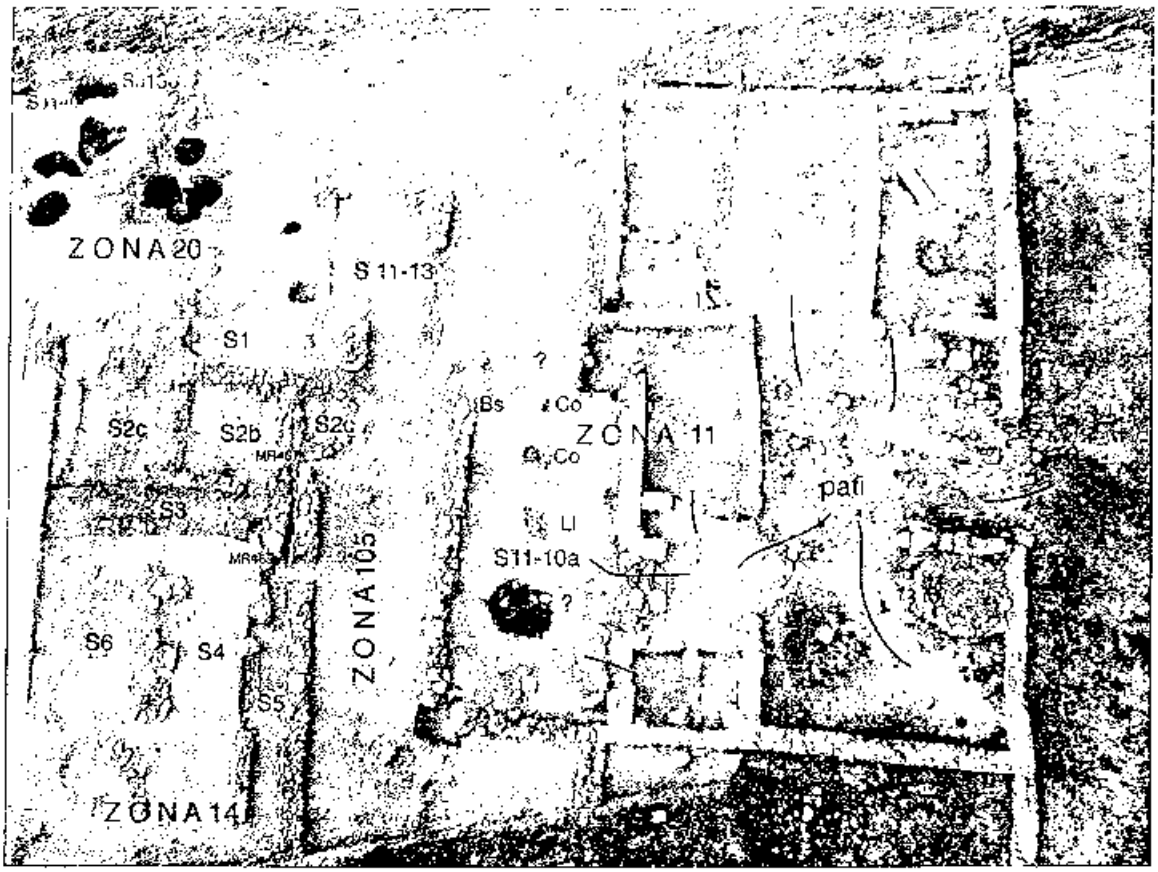

fig. 2. Vista aèria de la zona 20 (sitges) de la zona 14 (nou barri ibèric) i de la zona 11 (casa 2 de l'establiment). Foto: Josep Carbonell.

funcionant amb la muralla. El recinte consta de tres murs construïts amb sòcol de còdols i blocs no treballats coberts d'elevacions fetes de terra massiva que limiten a l'est pel mur MR22, la cara nord amb el mur MR475 i la cara oest pel mur MR476, restant la cara sud i sud-oest sense protegir. El recinte anava adossat a la muralla pel mur est (MR22) i tenia l'entrada d'accés al cantó sud-oest. Justament al mur oest d'aquest recinte se li adossa per fora una banqueta de terra amassada que té forma d'ela (BQ477), canviant de direcció precisament pel sud i a on s'acaba el mur. Els tres murs que formen aquest recinte conserven en el parament extern un revestiment d'argila molt fina i de color groguenc que ressalta amb el color rogenc dels murs de terra. Dins del recinte s'han extret dues unitats estratigràfiques, una de reompliment i l'altra d'abandonament del recinte; aquesta última cobreix un sòl de còdols lligats en calç de factura igual al sòl del subsector 5e. El recinte limitat té un espai útil d'uns 4,50 m^2 (3 m x 1,50 m) Sobre el sòl d'ocupació es va localitzar una petita fossa circular, excavada -de 50 cm de diàmetre i 14 cm de fondària- i situada en una posició contrada. Dins el rebliment de la fossa es va trobar un motlle de fossa de ceràmica que servia per fondre denes biconiques decorades amb estries, però també presenta una matriu secundària per agulles de cap anular. (S'han recollit mostres del sediment en estudi). En relació a la fossa s'ha trobat una llosa calcària de dimensions properes a la boca de la fossa i que podria servir de coberta.

Aquest recinte es va construir sobre el sòl de còdols que cobreix tota la part oest del sector 5. El nivell d'aquest sòl és lleugerament convex. Resulta excepcional la construcció en terra i el corresponent revestiment dels tres murs que el limiten, així com la petita fossa descoberta al mig del recinte, la funcionalitat del qual se'ns escapa.

La fossa-sitja 434

Fossa situada davant del sector-habitatge 4, i localitzada sota una estructura de combustió -el forn FR49. Es tracta d'una fossa de boca circular, de 120 cm de diàmetre, parets còncaves

amb una tendència bicònica, fons lleugerament còncau i una alçada conservada de 170 cm. Conserva un volum de 1,921 litres. Està excavada en part dins el sediment arqueològic fins a una fondària de 106 a 120 cm, i després retallada dins el subsòl conglomerat. Al voltant de la boca, una mica malmesa, es van localitzar restes del brocal que cobriria la sitja, feta d'argiles compactades amb còdols de 8 a 12 cm. S'han diferenciat 6 tipus d'abocaments que poden agrupar-se en tres de generals i alguna bossada de cendres puntual. Els abocaments més rics en matèria orgànica –cendres, carbons i ossos recremats- els han donat el 2on i el 3er abocament (UE30267 i 30280). A més, aquestes dues unitats contenen en nombre tota mena de materials arqueològics no orgànics i no cremats –ceràmics i metàl·lics -, com si les deixalles tinguessin dues procedències –culinària i casolana; la resta d'abocaments es caracteritzen per la presència de materials arqueològics molt fragmentats i no cremats, fruit de deixalles casolanes sense importància.

La cronologia que s'ha donat a l'amortització d'aquesta sitja es troba en el període IV, vers mitjans segle IV aC, i, més versemblantment, entre el 350 i el 325 aC. El seu ús últim pot correspondre al d'un contenidor d'escombraries amb restes culinàries i molt cremades en el segon i tercer abocament. Les restes del brocal que conserva a la boca, la forma de la fossa i la cronologia certament tardana en relació als habitatges, detecten un ús primari com a fossa de conservació de productes.

L'ESTABLIMENT RURAL(fig.2 i fig.3b)

Situat al vessant est del Camp de Dalt, l'establiment rural s'organitza a partir d'un carrer longitudinal i paral·lel al talús on a banda i banda es localitzen habitacles, concretament a la banda est dues cases senzilles (cases 8 i 10) i un de complexa (casa 1) i a la banda oest dues de complexes (cases 2 i 3). Els últims treballs han consistit en l'acabament de l'excavació d'alguns sectors de la casa 2, i en l'ampliació a l'oest de l'establiment i al sud de la zona 20 per a la recerca de noves estructures, l'anomenada zona 14. També es va procedir a realitzar un sondeig al carrer 100.

El sector 10a de la casa 2

Situada a l'oest del carrer principal de l'establiment, la casa 2 consta de 10 compartiments articulats a partir d'un pati central i una nau portalada, tot en una planimetria quadrada que ocupa una superfície de més de 400 m^2. En aquest treball ens referirem a un dels sectors de la casa 2, el sector 10a.

El sector 10 ocupa tota la part occidental de la casa 2 i en funció de l'excavació es va dividir en dos: el sector 10a a sud i el sector 10b a nord. Aquest últim espai va quedar descartat per trobar-se materials més antics, la qual cosa va donar que pensar i vam comprovar més tard que el nivell corresponent a la casa 2 ocuparia un espai més elevat i que va restar totalment arrasat. Es comunicaria amb l'espai 10a a través d'una porta esglaonada per salvar el desnivell.

El sector 10a ocupa un espai rectangular de 9,5 m x 4,5 m (39 m^2 d'espai útil) i el sòl que està construït per una capa d'argiles endurides es troba en un nivell superior al dels sectors que el limiten per la banda est, el sector 5 a nord i el sector 8 al sud. Entremig d'aquests dos subsectors hi ha un espai d'accés amb una porta esglaonada –el sector 9- que comunica l'espai 10 amb el pati principal de la casa 2.

L'espai està organitzat al voltant d'una gran llar circular, de més d'un metre de diàmetre (LL432) construïda i amb cubeta omplerta per una capa d'argiles i a sobre una capa refractària gruixuda de 15 a 20 cm composta de dues capes de fragments ceràmics i còdols barrejats i tot això cobert per una sola d'argila cuita a ras del paviment. Aquesta llar està emplaçada a l'eix longitudinal centrat i situada en la meitat nord, més a prop del sector 10b i més distant del mur sud. En l'angle sud-oest s'ha identificat una estructura rodona molt arrasada i de difícil interpretació. Entre aquesta estructura i la llar s'ha extret molt material arqueològic entre runes, restes de construcció, toves, material ceràmica molt trossejat i erosionat marcant un fort nivell de deixalles ben lligades amb fang o d'abandonament de la sala. Vers el nord i a partir d'un metre i mig de la llar s'han localitzat dues fosses que retallaven el paviment, una darrera l'altra contenint a peu dret unes àmfores grecoitàliques. La fossa més a prop de la llar i just enfront d'aquesta en contenia dues d'àmfores (CO444), i l'altra una mica més separada contenia la meitat d'una altra (CO443) i molt a prop d'aquesta es va localitzar una llosa polida amb traces d'ús. Vora aquest últim contenidor i cap a l'oest es va trobar una altra

àmfora grecoitàlica tombada sobre el paviment, escapçada totalment de la vora al fons. Un total tot plegat de 4 àmfores grecoitàliques que entenem que podrien contenir sòlids (cereals) o líquids (aigua o vi). És suggerent la troballa d'un petit bol dins d'una d'aquestes àmfores que hauria servit per extreure el contingut d'aquests contenidors fixes. Finalment i molt a prop del mur oest i a l'extrem nord-oest de l'espai s'han trobat les restes d'un basament circular de 20 a 25 cm de diàmetre construït amb terra massiva (BS445). Un fet que queda fora de l'organització urbanística i de la funcionalitat de l'espai ha estat la troballa d'una ofrena de dos ovicaprins a un metre i mig de la dreta de l'entrada principal i adossada al mur que limita aquesta entrada. L'ofrena sembla haver estat col·locada dins una petita fossa –que no es va percebre a l'excavació– i que seria coberta pel paviment. L'ofrena estava formada per dos cranis de xai situats un al costat de l'altre i en els seus laterals les parts principals de les extremitats.

Val a dir que les àmfores grecoitàliques clavades al terra de l'espai 10a i les ceràmiques de vernís negre del taller de Roses mantenen la cronologia antiga establerta per la casa 2 de l'establiment, en el període Vb, entre el 225-200 aC. Les runes localitzades a la meitat sud de l'espai significaria el desús d'aquest espai abans de l'abandonament definitiu de l'establiment.

El sondeig del carrer 100

A l'extrem nord del carrer 100, el carrer que separa la casa 1 de la 2 de l'establiment rural, es realitza un sondeig a fi de constatar l'existència de varis nivells de circulació d'aquest espai viari de l'esmentat establiment o d'altres nivells d'ocupació. Després d'identificar 5 nivells de circulació o de capes d'arranjament del mateix carrer –cronologia 225-180 aC, del període Vb- sòls formats la majoria dels casos per còdols organitzats de diferent manera, vam poder identificar un nivell diferent amb materials anteriors al s. III aC. Tot i que aquesta nivell està per excavar, és significatiu el hiatus cronològic existent entre els nivells del carrer i el d'aquest nou estrat, hiatus que correspon al període Va, una cronologia coberta en canvi pel reompliment d'algunes sitges com la SJ 103, SJ114 o la SJ138. Aquest hiatus cronològic el veurem també en l'ampliació oest de la zona 1 i la descoberta de les noves estructures de la zona 14.

L'ampliació oest de l'establiment

L'ampliació vers l'oest de l'establiment rural –zona 11– i al sud del camp de sitges de la zona 20 té una extensió de 13 x 8 metres quadrats i va tenir per objectiu la de conèixer els límits de les estructures constructives i negatives aparegudes fins ara en les zones 11 i 20 respectivament, i el que va succeir va ser l'aparició de noves estructures urbanístiques que perfilaven una altra etapa de l'ocupació del jaciment. Aquesta ampliació fou iniciada l'any 2002 on va ser necessari l'aplicació de la pala mecànica per extreure uns 80 cm de terra superposada i la utilització del pic i pala per a descobrir les primeres estructures.

La campanya del 2003 tenia per finalitat delimitar les estructures diverses per tal de definir els àmbits concrets i les cronologies a les quals podien pertànyer. Els primers nivells de cobriment de les estructures construïdes donen una cronologia àmplia, més enfocada cap a nivells més antics als que estàvem acostumats en l'establiment, és a dir, entre el 400 i el 200 aC.

A la zona sud i paral·lel al mur oest del sector 10a (MR410) de la casa 2 de l'establiment identifiquem els fonaments d'un mur (MR469 + MR467 + MR452) que a més de tallar una bona part de les estructures antigues, formarien les úniques restes conservades de l'establiment rural per aquest cantó. Entenem que els nivells d'ocupació d'aquestes restes que es trobarien en un nivell superior als de la casa 2 han quedat totalment eliminats per condicionaments del terreny d'èpoques posteriors. La separació que hi ha entre el límit oest de la casa 2 i els fonaments d'aquests murs fa una amplada de 5 metres; en no trobar-se en aquest espai cap estructura s'ha identificat com un carrer 105 que circulava paral·lel al carrer 100 –el que separa les cases 1 i 2- durant la fase de l'establiment (període Vb). La campanya propera es procedirà a aixecar aquests murs per tal de definir millor les estructures antigues.

A la zona nord va resultar ser més complicat en no tenir d'entrada ben limitada la zona 10b, arrasada també per anivellament del terreny. S'han pogut observar algunes estructures molt arrasades de construcció feble –blocs i còdols lligats amb ciment de calç i terra sense cap regularitat– que no lliguen amb les noves

estructures que apareixen per sota i la cronologia de les quals es situa en un moment anterior a la vida de l'establiment. D'aquesta zona anomenada sector 13 de la zona 11 i situada aparentment a sobre del carrer 105 –aquest hauria de passar per sobre en el seu moment d'ús–, s'han excavat els nivells i aixecat les estructures que la definien.

LA ZONA 14: UN NOU BARRI IBÈRIC

L'ampliació d'aquesta zona ha donat una seqüència estratigràfica molt complexa, ja que s'ha pogut constatar la presència d'estructures més modernes, del període Vb, que seccionen d'altres de més antigues, les quals es troben en un estat molt arrasat i erosionat. El descobriment de noves estructures que defineixen la zona 14 ha posat de manifest l'existència d'un nou barri que funcionaria durant els períodes IV i III del jaciment i aquest últim quasi sincrònic amb l'ocupació del poblat fortificat (fig. 2 i fig. 3a). Aquesta descoberta posa fi als límits estructurals de l'establiment rural amb la casa 2 del període Vb i ens informa de la manca d'estructures conservades a l'oest i nord de la cala ampliada on es localitzen fosses i altres estructures excavades en el subsòl.

No s'ha pogut excavar de moment cap nivell d'ocupació però les noves estructures –malgrat el seu nivell d'arrasament– defineixen un barri construït i orientat de manera molt diferent a la de l'establiment, que sembla definir espais domèstics més petits. Tampoc sembla tenir les dimensions dels àmbits del poblat fortificat.

De moment hem dividit la zona en sectors artificials limitats per les estructures –sectors 1, 2, 3, 4, 5 i 6– a l'espera d'aixecar les estructures modernes i realitzar l'excavació dels sectors. L'únic sector d'aspecte domèstic ben definit és el sector 2 disposat d'oest a l'est i dividit en tres àmbits: a l'oest l'espai està separat de la resta per un mur de terra i que sembla l'espai d'accés a la sala principal a la vegada que restaria obert a l'espai extern on perfila la roca mare; al centre vindria l'espai principal –el sector 2b– on es comença a identificar un sòl d'ocupació amb restes de carbó i cendres, una petita fossa adossada al mur sud; i a l'est del sector 2 trobem un espai organitzat per una gran estructura rodona (ES459), els fonaments de la qual i la seva orientació a l'oest recorden la d'un forn domèstic. Justament sobre aquesta estructura trobem les restes més modernes del mur MR467 que l'ha malmenat i que esperem serà extret a la propera campanya.

Un altre tema a destacar de la nova planificació urbanística seria la presència a primera vista de espais molt estrets –sectors 3 i 5– de difícil interpretació ara per ara, però que sol donar-se en estructures protohistòriques dels segles V i IV aC. En el propi poblat fortificat de Mas Castellar, entre els habitatges 2 i 3 hem pogut identificar un estret carreró que els separa.

La part nord i occidental d'aquesta ampliació no s'han localitzat estructures, però han aparegut nivells amb materials més antics que els de les noves estructures. En aquesta zona és on comença a aflorar la roca mare i per tant el límit de les estructures arquitectòniques.

Els materials ceràmics dels nivells de destrucció d'aquestes noves estructures han donat una cronologia alta, corresponents al s. IV aC cap endarrera, és a dir, del període IV de Mas Castellar, un període que de moment desconeixlem l'existència de construccions. Altres nivells que corresponen a capes situades sobre la roca mare i que no es relacionen amb estructures han donat un marc cronològic encara més antic i precís d'entre el darrer quart del s.V i el primer quart del s.IV aC, del període III del jaciment i paral·lel a la vida del poblat fortificat.

LES SITGES DE LA ZONA 20

El contingut de les sitges localitzades en el jaciment pertany cronològicament a tots els períodes del jaciment (fig. 2). Per aquesta raó, l'excavació de sitges és un tema primordial. S'ha intervingut en la zona 20 –entre les zones 11 i 14- on només es localitzen estructures negatives i/o sitges. En aquestes campanyes s'han acabat d'excavar les sitges SJ138 i SJ140.

La sitja SJ138

Es troba ubicada al nord-est de la zona 20. Descoberta l'any 2002 s'ha acabat d'excavar l'any 2003. És una fossa excavada en un subsòl de còdols poc cimentats els primers 25 cm i la resta fins al fons en llims. S'ha trobat amb la boca escapçada, té una boca circular de 1,44 cm de diàmetre, de parets rectes i fons pla de 1,08 cm diàmetre. Conserva una fondària de 1,60 cm i un volum de 2600 litres. Secciona tres sitges de construcció anterior: la SJ135 al sud i

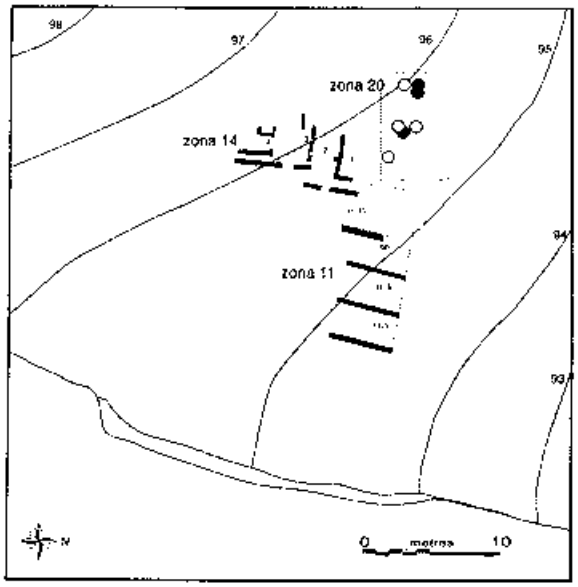

fig. 3a. Detall urbanístic de la zona 14 i 11 (fases antigues). Períodes III i IV.

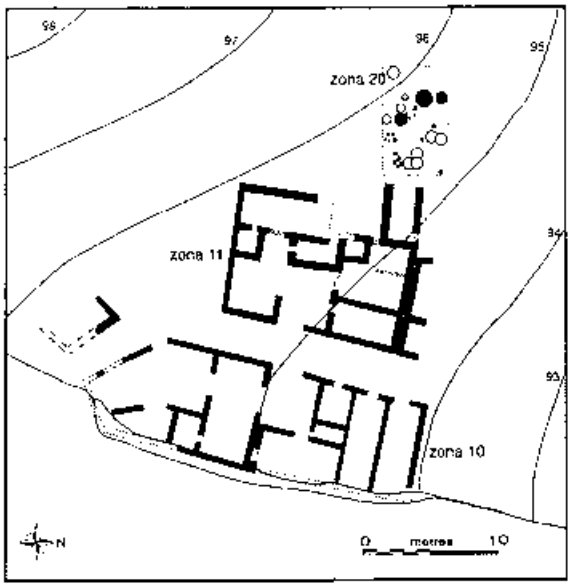

fig. 3b. Detall urbanístic de les zones 10, 11 i 13 (establiment rural). Període V.

la SJ140 a l'oest. S'han diferenciat 7 capes de reompliments. Les dues primeres van servir per limitar la fossa; les tres següents corresponen a abocaments d'escombraries, especialment el tercer –UE20129- i el cinquè –UE20132- molt rics en material ceràmic i faunístic a part de cendres i carbons i els dos últims amb molt poc material arqueològic semblen protegir la col·locació d'un nadó a més d'un metre de fondària.

El procés de reompliment de la fossa, un cop va finalitzar el seu ús primari, es va produir de manera successiva sense interrupcions per la homogeneïtat cronològica del material en tots els abocaments. Els nivells inferiors que contenen l'enterrament d'un nadó són quasi estèrils, mentre que els tres abocaments següents són força més rics en material orgànic –cendres, carbons, buidatge de fogars. La ceràmica és sobretot indígena –costa catalana, ibèrica de pintura blanca, àmfora ibèrica amb un petit contingent de ceràmiques d'importació de vernís negre. Entre els objectes metàl·lics destaquen una sivella de cinturó de tres garfis de bronze i fragments d'un ast de ferro. La cronologia que ha proporcionat el material ceràmic que amortitza l'estructura –vernís negre de tallers occidentals indeterminats i d'altres ceràmiques importades- és de la primera meitat del s. III aC, i del període Va del jaciment.

El nadó que sembla haver estat col·locat en cura i protegit amb algun material periple, està ben conservat i correspon a un infant de poques setmanes a mesos de vida.

La sitja SJ140

Situada a l'oest de la sitja 138 i seccionada per aquesta s'ha trobat pràcticament malmesa. Fou construïda en un subsòl de conglomerat la part superior i la resta fins al fons en llims. Conserva un segment de 40 cm i una fondària de 1,20, que donen un perfil globular d'un metre de diàmetre i un fons còncau. Només s'ha pogut diferenciar l'últim sediment ric en material orgànic –carbons, cendres i fauna- i també en restes ceramològiques i metàl·liques, sense poder donar una cronologia concreta, però que ha de ser anterior a l'atribuïda a la sitja SJ138. Al perfil nord d'aquesta fossa s'observa una altra fossa, la SJ141 (encara per excavar).

CONSIDERACIONS CRONOLÒGIQUES EN RELACIÓ A LES INTERVENCIONS

Cada campanya d'excavació ens ajuda a perfilar i concretar millor la cronologia de les evidències arqueològiques i de la periodització que hem establert en el jaciment de Mas Castellar. El contingut de les sitges mantenen una continuïtat sense interrupció dels períodes II fins a l'abandonament. L'excavació de noves estructures de construcció i els sondejos han suprimit alguns buits o hiatus dels períodes anteriors al període III, han reforçat aquest

període i una part del IV i manté encara un hiatus important entre els períodes IV i V concretament entre els anys 325 i 225 a C.

Els sondeigs realitzats en el poblat ibèric fortificat –sondeig 30B de la zona 30– ens han donat informació sobre els orígens de la construcció del mur protector occidental –el mur MR16– relacionat amb el sistema defensiu i la possible existència d'un hàbitat abans de la fortificació del poblat. Malhauradament, els nivells inferiors d'aquest sondeig, ja amb una superfície molt limitada, han proporcionat uns conjunts ceràmics més aviat minsos, amb absència gairebé total d'elements significatius cronològicament. Malgrat tot, hi ha prou indicis per a fixar clarament el bastiment de la fortificació (muralles, torre i entrada) com a mínim amb anterioritat a mitjans s. V aC.

Així, el Sondeig 30C excavat durant la campanya del 2003 corrobora com el corredor d'accés al poblat, localitzat en aquest sector de la zona 30, ja comença a amortitzar-se, mitjançant un potent nivell d'abocament, a finals del s.V aC. La UE 3301 mostra una associació de ceràmiques d'importació on destaquen els escifs àtics de variant antiga (de parets rectes), en algun cas amb pintura blanca sobrepintada, alguna cílix de l'anomenada "Classe Delicada" i àmfores púnico-ebusitanes del Tipus 1.3.2.3 o P.E.-13. Tot plegat una fàscies ceràmica ben representativa d'aquest moment dels volts del 400 aC, o, més aviat, de dins del darrer quart del s.V aC.

S'ha continuat excavant en els sectors 3, 4 i 5 del poblat per definir millor les diferents fases d'ocupació de la zona 30. En aquests sectors es confirma com l'amortització dels sòls d'ocupació dels habitatges que s'adossen a la muralla per l'interior es produeix en un moment una mica posterior a l'esmentat abocament que s'acumula a l'exterior de la muralla, en el que és una àrea d'accés al poblat. Així, en els enderrocs d'aquests sectors, a més dels escifs de variant antiga i altres formes àtiques pròpies d'una fàscies de finals del s.V aC (com ara alguna copa-escif), apareixen d'altres elements clarament més moderns, ja propis del s. IV aC, com ara les pàteres del tipus Lamb.21 o 22. Igualment, pel que fa a les àmfores importades, al costat dels exemplars ebusitans de l'esmentat Tipus 1.3.2.3. (que es data a cavall dels s.V i IV aC) apareix alguna peça ja pròpia del s.IV aC, com és el cas d'una vora d'àmfora púnica del Cercle de l'Estret del Tipus 8.1.1.2 de J.Ramon.

En definitiva tot plegat indica que és entorn el 375 aC quan cal situar l'amortització d'aquests habitatges. Per sobre d'aquests enderrocs es localitzen uns estrats d'anivellament damunt dels quals es documenten estuctures (pati codolat) del sector 5b; sitja 434, etc) relacionables amb la darrera remodelació d'aquesta zona d'hàbitat, en paral·lel al desmantellament de la muralla. En aquests nivells com ara la UE 30281 del sector 5, ja apareixen ceràmiques pròpies del ple segle IV aC, destacant les característiques àmfores púnico-ebusitanes del Tipus 8.1.1.1. o PE-14.

Finalment les excavacions realitzades l'any 2003 sobre les ampliacions de l'oest de l'establiment rural –la zona 14– han confirmat l'existència d'un habitacle anterior, reduint-se d'alguna manera el *hiatus* cronològic existent entre el poblat fortificat (425-350 aC) i l'establiment rural (250-180 aC). Per una banda s'han trobat restes molt erosionades corresponents a una cronologia molt aproximada a la del poblat fortificat (del 450-375 aC) i per altra han aparegut estructures muràries de difícil encaix urbanístic, de cronologia situada entre els dos assentaments coneguts (amb una cronologia ampla entre el 400-300 aC). Cal esmentar, pel seu evident interès, el fet que en diversos nivells d'aquesta zona 14 s'han documentat una certa quantitat de ceràmiques àtiques de vernís negre que pertanyen clarament a unes fàscies més antigues dins de les sèries conegudes de les produccions atenenques. Ens referim concretament a les formes pròpies de primera meitat del s. V aC, fonamentalment les característiques copes de peu alt, com ara una vora i un peu d'una cílix del tipus anomenat "Vicup" i un altre fragment de peu d'una cílix del tipus "Acrocup". Totes aquestes peces, en base a la seva cronologia de producció, es corresponen perfectament amb el període II de Mas Castellar.

Sigui com sigui, s'obre a partir d'ara un interrogant decisiu respecte a la comprensió de l'evolució històrica del nucli ibèric de Pontós: es tracta de dilucidar si aquestes noves estructures de la zona 14 responen a una fase inicial, més antiga, de l'anomenat "establiment agrícola" o si, en canvi, corresponen a la continuïtat de l'anomenat "oppidum fortificat" per aquesta banda de l'espai habitat del turó de Mas Castellar.

BIBLIOGRAFIA

ASENSIO, D., FRANCÉS, J., PONS, E. 2002, Les implicacions econòmiques i socials de la concentració de reserves de cereals a la Catalunya costanera en època ibèrica, *Cypsela* XIV, MAC-Girona, 125-140.

BOUSO, M, FUERTES, M., FERNÀNDEZ, Mª J., GAGO, N., GONZALO, C., LOPEZ, A., VARGAS, A., PONS, E. 2002, El complex arqueològic de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Campanyes 2000 i 2001, *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les comarques gironines*, Sant Joan de les Abadeses 2002, 105-113.

BUXÓ, R., PONS, E., VARGAS, A. 1998, *El graner de l'Empordà. Mas Castellar de Pontós a l'edat del ferro*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona.

PONS, E., FUERTES, M., GAGO, N., BOUSO, M. 2001, Les sitges dels assentaments de Mas Castellar i les del territori, a Martín, A., Plana, R. (dirs.), *Monografies d'Ullastret* 2, MAC-Ullastret, 145-146.

PONS (dir.) *et alii* 2002, *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Un complex arqueològic d'època ibèrica (excavacions 1990-1998)*, Sèrie Monogràfica 21, MAC-Girona.

EL FORN NÚM. 2 DE VERNÍS NEGRE DEL BARRI HEL·LENÍSTIC (CIUTADELLA DE ROSES, ALT EMPORDÀ)

Aurora MARTÍN ORTEGA **Anna Ma PUIG GRIESSENBERGER**

El mes de juny de 2002 es procedia a continuar l'excavació d'un dels forns ceràmics del barri hel·lenístic de la Ciutadella de Roses a partir del nivell on s'havia deixat l'any 1984, després de l'anomenada campanya del *Pla de solidaritat contra l'atur*[1]. La intenció preliminar dels treballs era la de revisar i documentar degudament la planimetria d'aquest forn per tal d'actualitzar-ne les dades de cares a la propera publicació que prepara el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona sobre la colònia grega de *Rhode*. En retirar la capa de protecció de terres que cobrien les restes excavades, ens adonarem que l'excavació no havia estat completada, de manera que, per assolir els objectius plantejats, es va optar per acabar els treballs.

L'interès de la recerca radicava en el fet que aquest forn és el segon que es coneix a l'àrea del barri hel·lenístic, el qual es relaciona amb la producció de vernís negre que, des de la tesi d'Enric Sanmartí, publicada l'any 1978, es coneix que es feia en els tallers de la Roses grega[2]. Tot i l'estat de conservació, resultava summament interessant intentar recuperar el màxim d'informació, i des d'una perspectiva actual, a fi de completar tot allò que fos possible referent a la capacitat, la cronologia i la seva producció. Hores d'ara sabem que els tallers de Roses fabricaven vasos ceràmics diversos, al marge dels vernissos negres; qualsevol informació que permetés ampliar les dades recollides en antigues excavacions aportaria novetats al coneixement sobre aquestes produccions.

En el moment de començar l'excavació el forn es presentava parcialment colgat per un estrat d'argiles descompostes que s'havia interpretat, erròniament, com la superfície de la graella de la cambra. Vist l'aspecte i característiques d'aquest estrat, a més de la secció de l'estratigrafia que s'apreciava en una de les cares, es va determinar que aquestes no eren altre cosa que l'enderroc de la volta, en definitiva, l'estrat d'amortització de l'estructura. En conseqüència, es va procedir a buidar aquestes

fig. 1. Plànol general de la Ciutadella de Roses amb la situació dels forns ceràmics descoberts al barri hel·lenístic

[1] Dirigida per Assumpció Colomer, Ma Teresa Genís, Assumpta Roure i Alícia Rodríguez.

[2] Les conclusions a les que arriba aquesta tesi actualment són objecte de revisió per part d'Anna Ma Puig, a partir de l'estudi dels materials recuperats al llarg de totes les campanyes al jaciment. Hem de tenir en compte que aquella primera publicació es va limitar als materials recuperats a la campanya de l'any 1968 per Joan Maluquer i Miquel Oliva. Aleshores només es coneixia l'excavació parcial del forn núm. 1, descobert l'any 1967, la qual no es va completar fins uns anys després, entre 1979 i 1980, i al 1982, durant els treballs dirigits per Aurora Martín.

terres, entre les quals hi havia fragments de diversa entitat corresponents a les parets del forn. Un cop acabada l'excavació, es va reafirmar la manca absoluta de restes de l'engraellat, atès que el grau d'enderroc del forn era per sota d'aquest nivell. Sí, però, es conservaven bona part de la paret de la part inferior, amb les superfícies i la base totalment vitrificades per l'acció del foc, del pilar que suportaria la graella i indicis de la boca de càrrega de la cambra de foc.

Es tracta d'una estructura de forma circular, amb un diàmetre interior de 1'40 m, que està construïda amb unes parets de 20 cm de gruix fetes a base de fragments de toves revestides amb una capa d'argila, el que representa un diàmetre total de 1'80 m. El pilar central, de 46/48 cm de diàmetre, està fet amb unes peces ceràmiques de forma circular, dotades d'una mena de botó central, que fa les funcions d'encaix entre les diverses peces de la columna, per assegurar-ne l'estabilitat, i revestit també amb el mateix tipus d'argila que les parets internes. La boca d'entrada és un passadís d'uns 40 cm d'amplada, fet amb el mateix sistema constructiu que, tot i estar molt arrasat, tindria una llargada d'uns 1'10 m. Pel que fa la base, hem de dir que és una capa d'argila, del mateix tipus que la que revesteix tota l'estructura interior, sòlidament vitrificada pels efectes del foc, la qual s'assenta damunt mateix del subsòl natural, aquí d'argiles compactades.

El conjunt de l'estructura s'insereix en les parets d'una habitació de la qual no s'ha pogut determinar la planta exacte; no obstant això, sabem que el forn estaria adossat contra una de les parets de fons de l'estança, delimitat, a banda i banda, per uns murets del mateix tipus d'obra, no més llargs que el forn, que, segurament, farien les funcions de reforç l'estructura.

Pel que fa als materials recuperats entre els nivells d'enderroc excavats, hem de lamentar la troballa de volums interessants de restes de fornada, a excepció d'alguns fragments, els quals corroboren algunes de les produccions conegudes dels forns ceràmics de Roses. No hem localitzat, per ara, on es trobarien els abocadors que, suposem, estarien relativament apartats, tot i que no molt lluny d'aquests obradors, molt probablement a l'exterior dels tallers, prop dels marges de la riera a la proximitat de la qual s'emplaçava el barri hel·lenístic.

BIBLIOGRAFIA

SANMARTÍ, E. 1978, *La cerámica campaniense de Emporion y Rhode*, Monografies Emporitanes IV, 2 vols.

COLOMER, X., GENÍS, Ma. T., ROURE, A., RODRÍGUEZ, A. 1984, *Memòria d'Excavació. Pla de solidaritat contra l'atur*, Memòria inèdita, Servei d'Arqueologia.

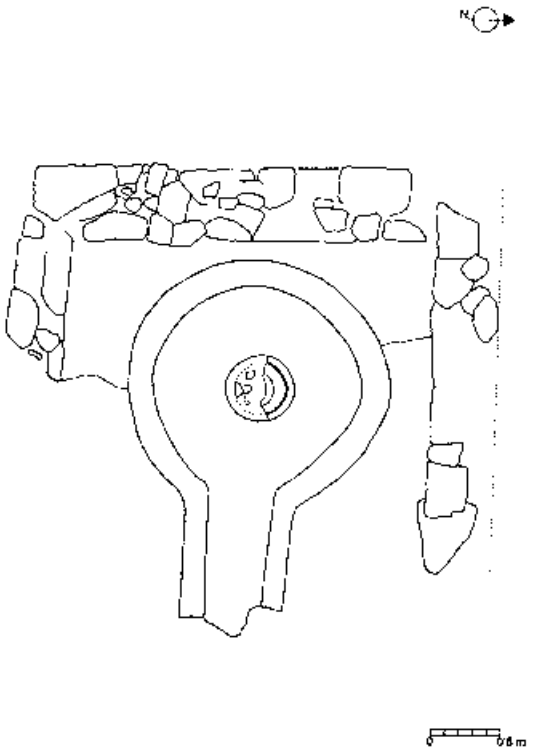

fig. 2. Planta detall del forn núm. 2

LA CAMPANYA DE 2003 AL TURÓ RODÓ (LLORET DE MAR, LA SELVA). EXCAVACIÓ I CONSOLIDACIÓ D'ESTRUCTURES

Joan LLINÀS POL* **Jordi MERINO SERRA*** **Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ***

Eva TEIXIDOR FROU*

En el bienni 2000-2001 es va efectuar una excavació arqueològica en el jaciment ibèric de Turó Rodó que, en dues campanyes, va permetre intervenir en extensió, aproximadament, a les tres quartes parts de la superfície del jaciment. Aquestes excavacions foren promogudes per l'Ajuntament de Lloret de Mar dins del Pla d'Excel.lència Turística de la població, finançat pel Ministerio de Economia, i realitzades per l'empresa Janus S.L. Atès que el projecte d'intervenció en el jaciment preveia l'excavació total de les restes i la seva posterior consolidació i museïtzació, l'Ajuntament de Lloret de Mar aprovà una partida per continuar els treballs l'any 2003. Efectuada en els mesos d'abril i maig, l'excavació arqueològica va ser dirigida per Joan Llinàs i Pol i els treballs de consolidació per Eva Teixidor i Frou.

El Turó Rodó és un petit promontori peninsular de 42 metres d'alçada que s'ubica al nord-est i molt a prop del nucli urbà de Lloret de Mar. S'aboca directament al mar per llevant i per migdia, a ponent els seus vessants moren a la petita platja de Sa Caleta, i es troba unit a terra ferma per la banda de tramuntana mitjançant un itsme d'uns 50 metres d'amplada. Aquests trets topogràfics el fan un indret estratègic, de molt fàcil defensa i amb un ampli camp visual sobre la platja de Lloret, la petita plana que la circumda, un bon tram de costa i l'arc d'elevacions de la serralada litoral que tanca i delimita aquest sector de la Costa Brava.

Les campanyes de 2000-2001 s'havien centrat en la muralla que tanca el poblat pel nord, únic indret accessible, en el sistema d'accessos (sectors 1 a 3) i en les set cases amb sala i avantsala arrenglerades contra la cara interna de la muralla (sectors 4 a 10), de manera que, en finalitzar els treballs, s'havia intervingut aproximadament a les tres quartes parts del jaciment. Els treballs també van permetre establir datacions precises per al jaciment, que va funcionar des dels volts de l'any 200 aC fins al segon terç del segle I aC (Llinàs, Merino, Montalbán 2002; Llinàs, Merino, Montalbán en premsa).

La campanya de 2003 va permetre completar del tot l'excavació de l'hàbitat. Es va centrar en l'àrea oberta central (sector 11) i en quatre àmbis situats al costat sud del turó (sectors 12 a 15), i també es realitzà una petita intervenció que havia quedat pendent a la zona de la porta

fig. 1.Plànol de situació del jaciment

*JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

d'entrada al poblat (sector 1). Finalitzats els treballs, es va donar per acabada l'excavació arqueològica en el jaciment.

L'EXCAVACIÓ

L'àrea oberta (sector 11)

El sector 11, el més extens del jaciment, constitueix una àmplia zona oberta, de pas i distribució urbanística, que ocupa tot el centre del poblat i part de la banda meridional. A tramuntana hi ha les façanes del rengle de les set cases adossades a la muralla (sectors 4 a 10), i al sud les estructures que conformen els sectors 12 a 15. S'hi accedia per l'extrem de llevant, des del final del passadís fortificat d'accés al poblat (sector 1), i es desconeix com quedava tancada per ponent, on un camí obert a primeries del segle XX va destruir aquella part del jaciment.

Es tracta d'una àmplia zona sense construccions, molt erosionada, on només s'hi van identificar alguns retalls i diversos farcits que anivellaven depressions naturals de la roca mare. En destaca una sitja a la banda est (U.E. 1302), tres rases tardanes (U.E. 1303, 1327 i 1345) i dos retalls de difícil interpretació (U.E. 1325 i 1326) que potser són testimonis d'un esgraonament per fer més còmoda la circulació.

Per tant, l'unica estructura destacable d'aquest sector és la sitja U.E.1302, que es trobava ubicada a l'est del sector, davant de la casa del sector 5. Era de planta més o menys circular, tot i que condicionada per les vetes més dures de la roca mare on estava retallada, fet que li donava uns contorns de considerable irregularitat. El seu diàmetre era de 160 cm a la boca, i tenia una amplada màxima de poc més de 180 cm i una fondària de 190 cm. Presentava tres farcits d'obliteració (U.E. 1301, 1305 i 1314) que donaren una datació de segon terç del segle I aC. Entre el material arqueològic cal destacar-hi campaniana B, ceràmica de parets fines, grisa de la costa catalana, ceràmica a mà, *dolium*, àmfores ibèriques i itàliques, algunes fragments escadussers de les primeres àmfores tarraconeses i bètiques i, com a peça singular, una gerra de ceràmica comuna decorada amb un rostre humà en relleu en el punt d'unió de la nansa amb la panxa.

Per tant, podem considerar aquest sector com una plaça, un ampli espai públic de pas i comunicació entre les diverses cases del poblat on no s'hi va construir mai cap estructura. L'erosió del terreny fa impossible saber de quina manera s'adaptaren els forts desnivells existents per fer-hi més còmoda la circulació, ja que en la immensa major part de l'espai el nivell superficial descansava ja directament sobre la roca mare.

Les estructures de la banda sud (sectors 12 a 15)

A la banda sud del turó, a tocar del penyasegat i en una zona on la roca mare experimenta un acusat descens cap a l'oest, s'hi van localitzar dues petites construccions adossades (sectors 12 a l'est i 13 a l'oest). La fortíssima erosió natural del terreny havia provocat la pràctica desaparició de les estructures i estrats d'aquests àmbits. Malgrat això, tot i que parcialment, s'havien conservat les darreres filades dels murs que els delimitaven, de manera que podem saber que es tractaven de dues petites construccions rectangulars de menys de 7 metres quadrats de superfície, sense cap tipus de compartimentació interna i que s'obrien pel nord-oest a l'espai del sector 11.

Per altra banda, a l'extrem sud-oest del jaciment, a tocar del retall del camí construït a principis del segle XX, s'hi va localitzar una altra estança, totalment exempta, que constituí el sector 14. Situada també en un sector extraordinàriament erosionat, el seu estat de conservació era molt precari, tot i que se'n van extreure les dades suficients com per reconstruir-la amb un mínim de fiabilitat. És un petit àmbit de 130 per 300 cm que no sembla relacionat amb cap altra construcció, tot i que l'estat d'erosió de tot aquell indret no permet afirmar-ho amb total seguretat. Es fa difícil pensar que un àmbit d'aquestes dimensions pogués constituir un habitatge, i potser podríem pensar molt més que tingués funcions de magatzem.

Finalment, el sector 15 és una petita estança, totalment exempta, que fou localitzada al sud-oest del jaciment, també a tocar del retall del camí construït a principis del segle XX i al nord i molt a prop del sector 14. Situada també en un sector extraordinàriament erosionat, el seu estat de conservació és molt precari i es va documentar bàsicament gràcies al fet que es trobava en bona part retallada a la roca mare. Es tracta d'un petit àmbit de 2'95 per més de 1'60 metres que no sembla relacionat amb cap

altra construcció, tot i que l'estat d'erosió de tot aquell indret tampoc permet fer afirmacions segures.

Totes aquestes construccions s'arrengleren d'una manera força irregular a tocar del caire del penyasegat sud del turó, que a la banda més occidental (sectors 14 i 15) ens apareix alterat a causa del retall del camí obert a principis del segle XX i, més avall, per la pròpia construcció del castell d'en Plaja. Per la seva disposició i orientació, s'ubiquen seguint la línia del penyasegat i s'adapten com poden a l'extraordinària irregularitat del terreny en aquella zona. Segons els pocs indicis de què disposem, semblen construïts amb una certa posterioritat a la fundació del poblat i les seves reduïdes dimensions (especialment els sectors 14 i 15) fan pensar es espais d'emmagatzematge més que no pas en habitatges.

El llindar de l'entrada

En cloure la campanya de 2001 havia quedat per acabar d'excavar el llindar de l'entrada al poblat, que se situa a l'extrem nord-oest del sector 1. Els treballs en aquest punt s'havien interromput amb la localització d'un llindar tardà (U.E. 1021), clarament posterior i d'obra força barroera, que al 2003 fou desmuntat per tal de poder documentar el llindar original. Sota d'uns estrats d'anivellament datables a la meitat-tercer quart del segle II aC (i que, per tant, asseguraven la datació del llindar més modern) aparegué perfectament conservat el llindar original (U.E. 1300).

Aquest llindar estava format per pedres planes de grans dimensions, s'assentava sobre un anivellament de la roca mare (que no es va poder excavar degut a la necessitat de conservar el llindar) i es trobava amortitzat per l'esmentada preparació del llindar posterior, situat uns 35 cm més amunt. Per la part interna (sector 1) se li recolzaven diversos farcits de preparació i anivellament del terreny i per l'externa (sector 3) el farcit de preparació de la rampa d'accés al poblat (U.E. 1079). Tot plegat va permetre datar-lo a la primera meitat del segle II aC.

ELS TREBALLS DE CONSOLIDACIÓ

Un cop finalitzada l'excavació arqueològica del jaciment, les estructures muràries localitzades es trobaven en un estat de gran fragilitat, degut principalment a la seva situació a l'aire lliure,

fig. 2. Planta general del jaciment amb la situació dels sectors

que feia que es veiessin afectades pels fenòmens mediambientals que provoquen un gran deteriorament de la seva constitució. Per tal de fer perdurables les restes s'inicià una primera fase de treballs de consolidació a les zones que es trobaven en un estat més precari, és a dir a la fortificació de l'entrada principal (murs U.E. 1014 i 1015) i els trams més malmesos de la muralla nord del poblat (U.E. 1048), especialment al seu extrem més occidental.

Per tal de dur a terme els treballs de consolidació es va procedir primer a realitzar una neteja exhaustiva de sorra, fulles i arrels mitjançant un raspatllat i aigua entre els blocs de pedra, per extreure els agents nocius que alteraven la part superficial dels murs. Seguint la planimetria del jaciment, es va procedir a recol.locar els blocs que havien patit una alteració del seu lloc original.

Per consolidar les estructures muràries es va utilitzar un tipus de morter especial per a pedra tova, no agressiu als blocs de granit i al medi ambient. La composició de la mescla consistia en quatre parts de sorra més una de calç hidràulica. Com a matèria lligant s'utilitzà emulsió acrílica Primal AC-33 diluït al 15% i amb una relació de 4 x 1 x 2 cl. Per aconseguir el to idoni del morter es van utilitzar pigments minerals comercialitzats com a Gassel 27 i òxid de ferro; la sorra utilitzada es va extreure del mateix emplaçament i fou tamisada al 2.

Abans d'aplicar el morter es van humitejar les estructures a consolidar amb aigua per mitjà d'una esponja. Seguidament, es va procedir a l'aplicació del morter, a rejuntar les zones estables, enganxar les pedres caigudes i consolidar els paraments dels murs. Després de l'aplicació del morter es va llançar sorra a pressió perquè aquesta s'adherís al morter, aconseguint així millorar la textura, de manera que s'assolí un aspecte més rugós i la tonalitat final del morter.

Finalitzada l'aplicació i després d'uns dies de repòs, es retirà el morter sobrant i s'optimitzà el resultat final. Seguidament, es procedí a una segona neteja del jaciment, necessària després de tot el procés de consolidació, que va consistir en una recollida del morter sobrant, i en la neteja de la sorra i de la calç caigudes.

BIBLIOGRAFIA

ALMEDA, S., PASCUAL, J., SUREDA, M. 1925, Comisión provincial de monumentos de Gerona. Un puesto romano de pescadores en Lloret de Mar, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 87, p. 305-309.

BURGUEÑO, E., VILÀ, M.V. 1996, El poblat ibèric de Montbarbat. Aproximació a l'estudi del territori al curs inferior de la Tordera en època ibèrica, *Quaderns de la Selva*, 9, p. 55-84.

DOMÈNECH, J. 1981, La petita història de l'arqueologia a Lloret de Mar, dins PONS, E.; TOLEDO, A., LLORENS, J.M. *El recinte fortificat ibèric de Puig Castellet*, Sèrie Monogràfica, 3, Girona.

LLINÀS, J., MERINO, J. 1998, *El patrimoni de la Selva. Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca*, vol. 2, Sta. Coloma de Farners, fitxa .

LLINÀS, J., MERINO, J. 2001, *El patrimoni de la Selva. Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca*, vol. 5, Sta. Coloma de Farners.

LLINÀS, J., MERINO, J., MONTALBÁN, C. 2002, L'assentament ibèric tardà del Turó Rodó (Lloret de Mar, la Selva), a *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, St. Joan de les Abadesses, p. 127-132.

LLINÀS, J., MERINO, J., MONTALBÁN, C. (en premsa), El poblat ibèric del Turó Rodó (Lloret de Mar, la Selva), *XIII Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà.

NOLLA, J.M., CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona*. Girona.

PONS, E., LLORENS, J.M., MERINO, J. 1999, *Puig Castellet*, Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona.

SERRA RÀFOLS, J.C. 1943, Los poblados ibéricos en el término de Lloret de Mar (Gerona), *Ampurias*, V, p. 255-258.

MONTBARBAT (LLORET DE MAR – MAÇANET DE LA SELVA, LA SELVA). CAMPANYES 2002 I 2003

Maria del Vilar VILÀ Ester ALBIOL Carme BARRACHINA Eugeni BURGUEÑO

Vicenç GIRONÈS Neus MARSÀ Sílvia MARTÍN Mercè NEGRE.

Durant aquestes campanyes s'han obert un total de 272 m² dels quals s'han excavat fins a la roca mare uns 160 m².

La zona elegida compren l'àrea central del poblat en el lloc on comença el pendent suau del turó, des de la part superior de la muntanya. Es continua al costat nord-oest de la Cala D2A, iniciada l'any 2001, fins el camí d'accés al cim i fins una línia que és perllonga uns 13 m cap a l'est des de la paret oriental de la Casa C1. Per tant, el gran aflorament de roca granítica natural queda dintre d'aquest espai.

Cal destacar que la potència estratigràfica de la zona és molt desigual, el lloc on s'acumulen més terres és l'àrea situada al costat del camí d'accés.

Cala D2A

Dintre d'aquesta Cala s'ha constatat un forat realitzat per furtius al cantó de l'aflorament de roca granítica natural. El forat va malmetre la paret que separa les Cales D3 i D2A i una cubella antiga.

És molt destacable la presència d'aquest mur ibèric de mides no usuals en comparació als altres del poblat. Es tracta d'una paret molt degradada, vençuda cap el cantó est, on hi ha el pendent més fort, que tindria originalment més de nou metres de llargada, rebentada del cantó nord-oest per un forat clandestí. Pedres alineades i corresponents a aquest mur ja van ser exhumades en la campanya d'excavacions de 2001, per bé que es troben situades més al sud. Aquesta extraordinària longitud, pot indicar la presència d'algun tipus d'edifici singular.

A la zona més elevada, i de manera fortuïta, ha estat descoberta una petita sitja excavada a la roca natural, de forma relativament esfèrica. Es troba situada a 1,50 m al sud del mur, i a 1,87 m de l'extrem occidental de la cala. Presenta una boca circular de 0,45 m de diàmetre, uns 0,65 m de fondària, i un diàmetre intern màxim de 0,65 m. El seu interior és ple de sorra i té molt poc material.

Al voltant de la boca la roca mare és més alta, formant un quadrat força regular, de 0,70 m de costat, trencat per la part oriental (més baixa). A continuació, i en superfície, presenta uns retalls (canals) excavats a la roca que emmarquen el quadrat, impedeixen l'entrada de l'aigua pluvial que baixa del cim, i eviten que la humitat afecti l'interior del dipòsit; aquestes canalitzacions mesuren uns 0,90 m de longitud

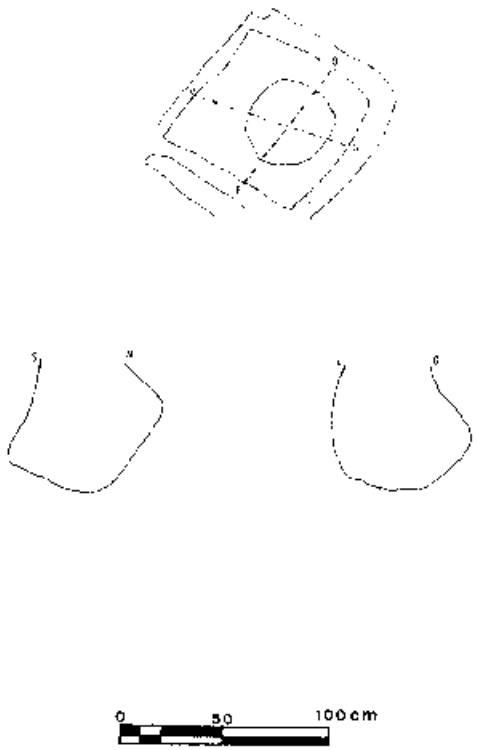

fig. 1. Cala D2. Sitja (U.E. 2374, 2375, 2376 i 2377). Planta i seccions. Montbarbat 2003.

per 0,10 m d'amplada i servirien per encaixar una tapadora que protegís el contingut. Sembla, per les seves reduïdes dimensions, una sitja de tipus familiar.

S'ha evidenciat l'existència de diferents superfícies d'habitació, cosa que correspon a una estratègia d'adequació urbanística mitjançant un sistema de terrassament o d'esglaonament del terreny, i que consisteix en retalls paral·lels realitzats a la roca granítica natural a diferents alçades.

El primer d'ells, més alt, fa 5,20 m de longitud i encara conserva *in situ* algunes pedres perfectament ajustades que indicarien la presència d'un mur gairebé del tot desaparegut. A prop es va trobar un forat de pal cilíndric excavat a la roca. En aquest espai, que delimita una àrea de més de 15 m2, s'ha trobat un nivell d'habitació fet de terra batuda i aplanada que s'estenia al damunt de la roca mare, que va ser retallada horitzontalment per allotjar-lo, és la primera vegada que constatem aquest fet en el poblat. Cal destacar els nombrosos fragments de ceràmica ibèrica i àmfora apareguts esclafats sobre el llit d'habitació. Al costat sud hem trobat una llar de foc de forma quadrangular, de 0,50 per 0,60 m, i consta de tres capes diferenciades, essent la primera d'argila refractària i l'única que sobresortia per damunt del sòl d'habitació. La llar estava construïda dintre d'una cubella excavada a la roca mare i que tenia una curiosa forma de trapezi invertit; també és la primera vegada que surt una llar excavada a la roca amb aquestes característiques.

A prop d'aquesta zona d'habitació s'ha trobat un conjunt de forats de pal alineats, un d'ells subdividit en altres dos, que hi devien estar estructuralment relacionats.
El segon retall té una llargària de 3,30 m i és una perllongació del ja trobat i excavat a la casa C1. La seva intervenció ha posat al descobert una llar de foc de forma irregular i molt degradada, ubicada en un nivell pla de la roca mare; mesura uns 0,65 m d'amplada màxima i està situada a 1,10 m al nord del mur de la casa C1, i a 2,40 m a l'est del retall rectilini, el qual defineix un espai d'habitació de forma quadrangular, adjacent a la Casa C1 per la seva banda nord-oest. La descoberta d'aquesta llar ens confirma el caire domèstic d'aquesta habitació.

Tots dos defineixen dos espais d'habitació adjacents, que podrien pertànyer a dues cases diferents o bé a un sol habitatge més complex.

Cala D3

Quan apareix a la Cala D2A la llarga paret d'habitació perpendicular al camí d'accés a la part superior del cim, anomenem Cala D3 la part occidental que compren la zona fins el camí d'accés, la pedra grossa calguda i l'aflorament granític i consta, de moment, de dues habitacions.

En el primer àmbit, i adossada al mur pel cantó oest, s'ha trobat una llar de foc força degradada, de planta rectangular de 0,80 m de longitud per 0,45 m d'amplada, formada per dues capes ben diferenciades, la primera d'argila refractària, i la segona constituïda per pedres petites i bocins ceràmics. A la part de la llar oposada a la paret D2A/D3, hi havia un forat de pal format per tres pedres petites que segurament aguantarien una estructura, possiblement una xemeneia.

Aquesta zona descrita és indicativa de la presència d'habitatges també a la part més alta del poblat, cosa que no s'havia sospitat fins el moment.

Del segon àmbit s'ha posat al descobert l'angle intern d'una habitació formada per dos murs, l'un d'orientació est-oest, mesura un metre de longitud per 0,45 m d'amplada, i surt fora del límit de la zona estudiada.

El segon mur, edificat sobre terra, té una direcció nord-sud i fa 2,40 m de longitud per uns 0,40 m d'amplada, és perpendicular al camí i consta només de dues filades de pedres, amb una alçada màxima d'uns 0,50 m; està format per dos paraments i presenta un basament sobresortint de pedra petita pel cantó est, lloc on hi ha més pendent; continuant l'edificació per sota el camí. Està construït sobre sorra fina i garbellada, assentada directament sobre la roca natural. Aquesta sorra no presenta material, llevat d'un retall que fa 0,23 m d'amplada per 0,28 m d'alçada, situat a 1,68 m de l'angle de la paret, i a 0,13 m del basament; en el seu interior són visibles diverses pedres petites i algun fragment ceràmic, un cop buit, mesurava de profunditat uns 0,10 m.

Els dos murs conformen un angle recte i delimiten una casa de forma quadrangular ubicada prop del cim. Les dues parets i l'espai circumscrit, encara per excavar, són visibles per

afloració i insinuen una estança d'uns 9 m2, aproximadament.

Aquest habitatge amortitza dos retalls de forma circular. El primer amida 0,60 m de diàmetre excavat, i surt fora del límit de la Cala. El segon, clausurat alhora pel primer, té uns 0,90 m de diàmetre excavat.

S'ha descobert igualment un gran retall efectuat a l'estratigrafia, paral·lel al mur nord de la casa mencionada, i segurament posterior a ella cronològicament. El retall, de forma irregular, és allargassat, fa 3,60 m de longitud per un metre d'amplada màxima, té forma d'ela, arriba pràcticament fins a la roca natural i trenca els estrats més antics de la Cala, els quals han lliurat una gran quantitat de ceràmica a mà amb decoracions més pròpies de la primera edat del ferro que d'època ibèrica. Desconeixem la finalitat d'aquest retall, però l'estudi dels materials ajudarà a situar-los en un context i en una cronologia més definida.

Després d'aquest mur, hi ha una zona on han sortit tovots de grans dimensions i també dos molins barquiformes sencers i diverses pedres foranes utilitzades com a indústria lítica. Hi ha diversos retalls i coloracions de terres, així com una construcció de forma semicircular, lleugerament amb pendent orientat de sud-est a nord-oest, adossada a l'aflorament granític, i formada per pedres de petites dimensions que mesura 1,04 m de diàmetre per 0,68 m d'amplada màxima. Al seu costat es troba un munt de pedres caigudes.

Cala D2B

Forma part d'aquesta cala la zona compresa des de la pedra grossa caiguda ran del camí, fins el límit est, físicament és una continuació de D3. Aquesta roca grossa, caiguda ja en època ibèrica, separa els estrats inferiors de les dues cales i sembla que amortitza una bassa circular retallada a la roca natural.

Es tracta de tota una àrea que possiblement va ser destinada a usos industrials. Avala aquesta hipòtesi la descoberta de nombrosos retalls-cubelles de forma més o menys regular, algunes totalment circulars, amb la terra molt negra en el seu interior que indiquen contacte directe amb el foc; i també l'existència d'un sistema de petits dipòsits i reguerons retallats a la roca natural i interconectats entre sí a diferents alçaries, aprofitant el desnivell del terreny. Tots aquests elements estan associats a petits empedrats no uniformes que es troben escampats per tota l'àrea. Un d'aquests empedrats presenta al damunt una primera filada de pedres que formen una paret amb forma de T. En un dels extrems hi ha una pedra grisa, treballada, molt polida, amb una lleu cassoleta a la part superior.

Al seu costat apareixen nombrosos retallats de cubelles de formes diverses i forats de pal cilíndrics o quadrats, els uns treballats a la roca mare, els altres en els mateixos afloraments granítics. Aquestes formes negatives poden ser agrupades en dos conjunts diferents:

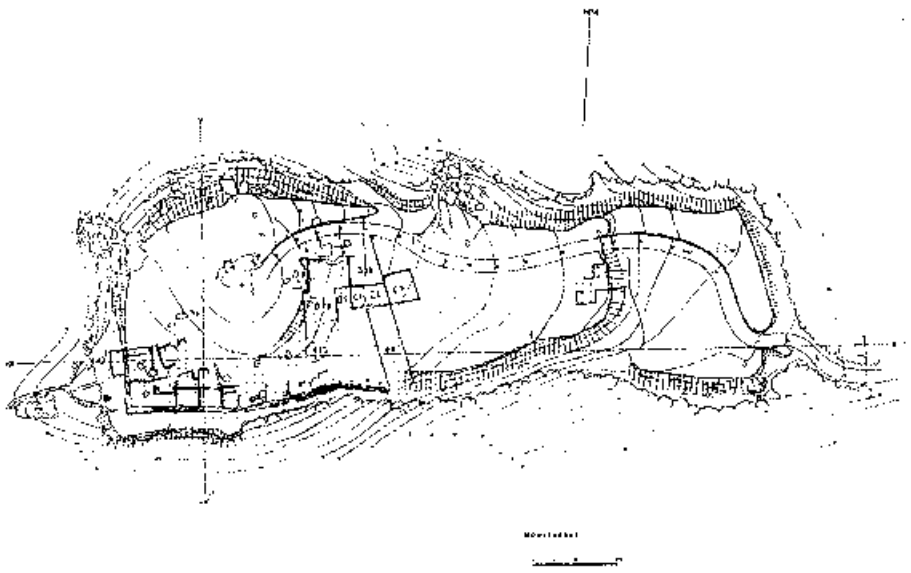

fig. 2. Topografia del jaciment.

- El **primer grup** es concentra a la part sud de la cala; es tracta d'un col·lectiu de disset forats excavats a la roca mare, situats principalment al voltant d'una gran afloració granítica que queda a la cota més elevada de tota la cala. La majoria d'aquests retalls són de petites dimensions, de forma circular o quadrangular, que podrien ésser interpretats com a forats de pal o encaixos que possibilitarien el bastiment d'una o més estructures. Dintre d'aquest mateix grup, i ubicats molt propers als descrits n'hi ha d'altres que segurament no tindrien la mateixa funció per la seva forma i disposició: alguns són cilíndrics, de fons pla, connectats amb d'altres d'adjacents a diferents alçades del terreny. Un d'ells es relaciona clarament mitjançant un regueró amb la possible bassa.

Aquesta darrera, de dimensions més grans que tots els anteriors, no ha pogut ser excavada perquè es troba sota la gran roca caiguda, ja mencionada anteriorment, i que separa les cales D3 i D2B. També a ran del tall, tocant al camí, hi ha un forat de pal de planta quadrada format per tres pedres.

- El **segon grup** de retalls és menys nombrós que el primer, però presenten unes dimensions més grans. Són posteriors cronològicament als descrits, i la majoria es produeixen quan el primer grup ja ha estat amortitzat.

Aquests, a diferència dels primers, estan excavats a l'estratigrafia, tallen els nivells anteriors i es retallen entre sí successivament. El primer és de contorns irregulars, de 4,85 m de llargària i 1,40 m d'amplada màxima. El segon, tallat pel primer, té forma d'ela, de 2,50 m i 1,82 m de longitud i uns 0,80 m d'amplitud màxima.

A la part central s'ha localitzat una sola pedra *in situ* situada per sobre d'un dels retalls del primer grup i que probablement ens suggeriria alguna construcció posterior un cop amortitzat aquest. Properes a la pedra mencionada s'han descobert diverses pedres caigudes que, o bé procedien d'aquesta estructura, o bé de les parets que es veuen aflorar per el camí d'accés al poblat, el qual ha servit de límit nord-est de les cales excavades.

Continuant cap al nord de la cala, a uns 2,50 m de la pedra *in situ* s'ha trobat un nivell d'ús, de 1,50 m de longitud i únicament observable per la textura molt compacta de la terra, disposada en pla horitzontal, així com la presència dispersa d'elements ceràmics paral·lels al pla. Aquest nivell està rebaixat en alguns punts per les estructures negatives del segon grup.

La idea de nivell d'ús l'acabà de confirmar la descoberta d'un petit punt de combustió, definit per un retall circular de 0,30 m de diàmetre, excavat a al roca mare, i reomplert per dues capes sobreposades: la inferior feta de pedres de mida petita barrejades amb terra, i la superior formada per un nivell endurit i vermellós, barrejat amb cendres i carbons, tenia l'aspecte d'haver contingut foc.

A la banda nord de la cala s'han trobat les restes d'un nivell horitzontal de pavimentació, adherit a la roca natural i en part per sota del nivell d'ús, de gruix variable que oscil·la entre els quatre i els 10 cm. Està fet de pedra granítica esmicolada i molt compactada. Mesura 1,90 m per 1,50 m, i es troba just a l'angle de la cala, on comença a baixar de nivell el pendent, continuant fora del límit excavat en aquesta campanya. Aquí està amortitzat per un altre paviment de característiques similars que s'hi superposa. Aquest segon nivell també surt fora del límit excavat i, de moment, és de difícil interpretació. Però és interessant assenyalar que els estrats que hi ha immediatament per sobre del primer paviment són dos nivells de poc gruix cadascun, de sedimentació fina, que recorden les característiques dels solatges que reomplen alguns dipòsits. Aquesta possibilitat ha motivat la recollida de mostres de terra per analitzar.

A la part est de la cala, i durant els darrers dies d'intervenció, van ser descoberts una altre sèrie de reguerons excavats a la roca mare, molt similars als trobats l'any 2002 a la mateixa cala, però més estrets, d'orientació sud-est/nord-est. Com aquells, aquests són petits canalets força rectilinis que semblen aprofitar el desnivell del terreny en el seu recorregut. Entre ells hi ha diversos forats de pal.

A causa de la pluja caiguda durant la darrera setmana de treball, cap d'aquestes estructures va ser excavada. No obstant vam poder observar que semblen connectar-se entre ells i desguassar en una cubella circular, intervinguda l'any anterior, i on s'hi van trobar restes visibles d'haver tingut contacte directe amb foc tant el farciment com les parets. L'inici de tot el conjunt es situa justament per sota del nivell d'habitació de la cala D2A, localitzat i excavat durant la campanya anterior. Aquest nivell pla es troba

retallat a la roca natural i seccionaria els reguerons a la seva part inicial.

El fet de trobar diferents estructures rebaixades a la roca –cubetes, retalls, canals, reguerons– inutilitzades posteriorment per estructures domèstiques construïdes, ens permetria considerar l'existència de dos moments i funcions diferents en l'ús de l'espai d'aquesta part del poblat, també observable a altres cales veïnes, com la C1 i la C2.

Cala C2

Aquesta Cala, de sis metres per cinc metres, aproximadament, es troba situada al costat est de la Casa C1. Limita al sud amb les P3 i P4 ja estudiades, per l'est amb una zona per excavar, i pel nord amb la Cala D2B, ocupant un espai d'uns 16 m2. Aquesta extensió es va obrir durant la intervenció de l'any 2002 i aleshores s'inicià l'excavació d'una estructura retallada al substrat natural (dipòsit 1).

Per la forma de la boca, globular amb una cassoleta d'entrada, i pel farciment d'aspecte cendrós que presentava es va contemplar la possibilitat de què es tractés d'un forn.

Durant la campanya de l'any 2003 s'ha completat la seva excavació, resultant una estructura força gran. Pel que fa a la forma, tot i que la part superior està retallada en una roca groguenca compacta, relativament tova, les parets, a mesura que es va baixant, són de granit dur. L'estructura es va eixamplant, amb un diàmetre màxim de boca de 0,98 m, un diàmetre interior a l'inici del cos de 0,72 m, i un diàmetre màxim de 2,10 m, després presenta la base arrodonida, i té una profunditat total central de 2,00 m. És de secció esfèrica amb una cassoleta circular de 0,60 m de diàmetre al fons que acaba en un petit forat de nou cm de diàmetre. En el sòl hi havia quantitat de pedres caigudes grosses, algunes treballades, d'altres semblen fèrriques.

Aquesta estructura negativa presenta un nivell molt potent, format per una terra grisa compacta, finíssima, que va acompanyada de gran quantitat de bocins ceràmics especialment a mà, una fusaïola, tovots, i pedres foranes de dimensions diverses. Les anàlisis d'aquestes terres confirmen l'existència de mineral fèrric. La potència del nivell és d'uns 1,30 m.

Després, la terra és més dura i fosca, però segueix sortint molt de material, entre el qual hi ha un peu d'*skyphos* de ceràmica àtica.

Malgrat que l'anàlisi de terres de l'interior demostrava importants concentracions de restes de ferro relacionades amb el treball de la forja, l'estructura no mostrava cap mena d'escòria adherida a les parets que indiqués un desenvolupament d'aquesta activitat al seu interior.

Aquesta evidència ens va fer desestimar la interpretació inicial de l'estructura com a forn. La seva forma suggeria una funció més plausible com a dipòsit o contenidor, amb la cassoleta del final que facilités la neteja i ajudés a recollir possibles pòsits. Gairebé l'estructura completa es troba excavada a la roca granítica, la qual cosa assegurava la seva impermeabilització.

Encara no s'ha pogut concretar el tipus de contingut reclòs dins les seves parets i per ampliar l'espectre de possibilitats s'han recollit noves mostres per realitzar diversos anàlisis. No obstant això, dos aspectes ens fan contemplar també la probabilitat de què es tractés d'un contenidor per a líquids, potser aigua. El primer d'ells és la seva situació, ubicada al pendent del terreny, on és més fàcil el desguàs i l'arribada de l'aigua de pluja provenint del cim. S'ha de recordar que la cala D2A, a la seva part més elevada, s'hi ha trobat la petita sitja, ja mencionada anteriorment. Durant la setmana de pluges del mes d'octubre vam comprovar com, amb les mateixes mesures de cobriment amb què havíem dotat totes dues estructures, la sitja ubicada a l'elevació no va tenir cap mena de problemes d'enfonsament causat per l'aigua, cosa que invariablement va succeir amb l'estructura que ara ens ocupa.

Un altre fet també ens podria mostrar que es tractés d'un contenidor per a líquids: al costat de la cassoleta final s'hi va trobar un retall fet a la paret de la roca, de forma rectangular i de secció en ela, de 14 per 26 cm d'alçada, amb dos forats circulars molt propers, de vuit cm de diàmetre cadascun. Aquests retalls amb tota probabilitat van servir com a encaixos i forats de pal per alguna construcció feta en material perible i que possiblement sobresortiria de la pròpia estructura per facilitar l'extracció del seu contingut. Una sitja, en canvi, hauria de romandre hermèticament tancada per aconseguir la conservació de les granes dipositades al seu interior.

A l'angle sud-oest s'ha acabat de buidar una cubella circular excavada a la roca de 1,20 m de diàmetre i una profunditat de 0,15 m, aproximadament, situada en el límit de les Cales C1 i P3, i amb evidents restes de combustió al seu interior.

Entre la cala C2 i C3, a uns 2,70 m al nord-oest de l'estructura descrita, se'n ha excavat també una altra de grans proporcions, retallada a la roca mare i amb un reompliment de característiques semblants a l'anterior. Té la boca de forma circular, d'uns 1,60 m de diàmetre i 1,50 m de profunditat. Després de la seva amortització, es realitzà al damunt un petit retall circular de 0,30 m de diàmetre superior i 0,17 m de fondària, i del seu fons surt una canal de 0,10 cm de diàmetre que s'inclina en direcció nord-est.

Al nord d'aquesta estructura i molt propera a ella, se'n ha localitzat una altra excavada a la roca mare, té forma quadrangular, amb el fons pla. Fa 1,50 m de llargada màxima i un metre d'amplada fins el límit nord de la cala, per on s'hi endinsa, amb la qual cosa no ha pogut ser excavada en la seva totalitat.

Cala C3

Durant la darrera campanya s'ha obert una cala nova, anomenada C3. Físicament és la continuació de la cala C2 per la seva part est. Fa 7,40 m de llargada d'est a oest i 8,40 m de nord a sud.

La cala presenta un desnivell d'uns dos metres de nord a sud i en l'angle sud-est s'entreveia una paret feta de pedres travades amb fang. S'ha pogut constatar que es tracta d'una estructura de 0,57 m d'amplada per uns 1,82 m de llargada conservada, segurament de cronologia ibèrica i que formaria part de l'anomenat barri central del poblat.

A la cala C3 van ser localitzades, durant els darrers dies d'excavació, quatre interessants estructures que, a causa de les pluges, no foren exhumades totalment.

Pel que fa als resultats dels treballs de camp, l'existència de grans i petits dipòsits interconnectats entre sí ens pot indicar la presència d'una indústria desenvolupada probablement a l'entorn de l'ús i de l'aprofitament de l'aigua. Hem constatat que hi ha dos moments a la zona: un de més antic, quan tota l'àrea estava dedicada a usos artesans, i un altre de més modern de l'ibèric ple, molt erosionat, que converteix el lloc en diverses cases.

Tot el material exhumat és bàsicament ceràmic, es troba molt degradat i no hi ha cap vas reconstruïble; les peces d'importació són escadusseres, bàsicament es tracta de vernís negre i àmfora púnica. La ceràmica a mà és la més nombrosa. Quant a la indústria lítica hi ha diversos útils, especialment molins barquiformes. No s'han trobat ni ossos ni dents. Tampoc han aparegut estris metàl·lics. El material de construcció (fragments de tovot i de rajol) és abundant.

Les anàlisis de restes vegetals, realitzats pel Dr. Juan Tresserras i el Sr. Matamala, continuen indicant un paisatge molt semblant a l'actual: cendres d'angiospermes dicotiledònies, algunes de tipus *Quercus* (roures/alzines), i un conreu especialment dedicat a gramínies: ordi (*Hordeum vulgare*) i blat comú (*Triticum aestivum/durum*).

BIBLIOGRAFIA

VILÀ, M. del V. *et al.* inèdit, *Memòria del poblat ibèric de Montbarbat (Lloret de Mar-Maçanet de la Selva, La Selva) corresponent a l'any 1998, Cala C1*. Generalitat de Catalunya, Barcelona.

VILÀ, M. del V. *et al.* 2002. Montbarbat (Lloret de Mar-Maçanet de la Selva, La Selva). *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les comarques gironines*. Sant Joan de les Abadesses, 157-159.

VILÀ, M.del V. *et al.* inèdit, *Memòria del poblat ibèric de Montbarbat (Lloret de Mar-Maçanet de la Selva, La Selva) corresponent a l'any 2001, Cala D1*. Generalitat de Catalunya, Barcelona.

GARCÉS, I., MARTÍN, M.A., VILÀ, M. del V. 2003, Aproximació tipològica dels plats de vora *à marli* en ceràmica grisa monocroma i produccions afins a Catalunya. *Revista d'Arqueologia de Ponent* 13. Lleida, 7-40.

VILÀ, M. del V., MARSÀ, N. en premsa, La ceràmica grisa monocroma a Montbarbat. (Campanyes 1987-2001). *Cypsela* 15, Girona.

ACTUACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL POBLAT IBÈRIC DE SANT SEBASTIÀ DE LA GUARDA (PALAFRUGELL, BAIX EMPORDÀ). CAMPANYES 2002-2003

Josep BURCH* **Antoni ROJAS*** **Jordi SAGRERA***

INTRODUCCIÓ

En el següent article presentem els resultats obtinguts a través de les campanyes d'excavacions arqueològiques realitzades al poblat de Sant Sebastià de la Guarda durant els anys 2002 i 2003. Aquestes actuacions s'emmarquen dins d'un conveni signat entre l'Ajuntament de Palafrugell i l'Institut del Patrimoni Cultural de la UdG. Ambdues institucions porten a terme excavacions arqueològiques programades continuades des de l'any 1998. Les dades obtingudes en aquestes campanyes ens dibuixen un petit enclavament costaner amb un gran valor estratègic. La vida d'aquest poblat es remunta a finals del segle VI amb una pervivència fins al segle I a.C. Per tant, estem davant d'un assentament que desenvolupa una activitat que abarca les diferents fases del món ibèric. La seva situació arran de mar, amb la existència als seus peus d'una cala apte com a port, la seva proximitat a Ullastret, i la diversitat dels materials d'importació documentats, ens indiquen un assentament clau en l'activitat comercial d'aquesta zona (Rojas 2003, 11). Així, les dades limitades que tenim fins el moment assenyalen Sant Sebastià de la Guarda com un dels assentaments ibèrics més importants de la costa gironina. Les tasques arqueològiques s'han centrat de moment en la meitat nord del poblat, que representa la zona menys afectada per les construccions realitzades a partir de mitjans del segle XV i fins a l'actualitat. Per tant el coneixement que tenim fins ara de l'assentament és molt parcial degut a la poca extensió excavada. Tanmateix, la recerca arqueològica dels darrers anys ha estat profitosa obtenint molta informació de l'activitat del poblat.

ENTORN GEOGRÀFIC

A l'est de Palafrugell, fent de separació dels nuclis de Llafranc i Tamariu, s'aixeca la muntanya de Sant Sebastià de la Guarda, nucli que pertany al terme de Palafrugell (Baix Empordà). El cap de Sant Sebastià està situat al sud del massís de Begur i forma part de la Serralada litoral Catalana, igual que el bloc de les Gavarres, del qual està separat pel corredor de Palafrugell. La muntanya neix per la banda nord de la serralada de Begur de la qual forma part. És una de les nombroses estribacions a base de granit que trobem en aquesta part de la costa.

Al cim d'aquesta muntanya, en el punt més alt, es troben les restes de l'assentament ibèric. El lloc disposa d'un bon control visual de la zona costanera i de camps de conreu, factor que li dóna una gran importància estratègica. Pels costats de migdia i, sobretot de llevant, els vessants són abruptes, cauen en vertical sobre el mar formant altíssims penya-segats. A ponent, la pendent és molt pronunciada, baixa vers la platja de Llafranc que descansa als peus de la muntanya. En aquesta direcció la muntanya té un gran domini visual sobre la línia de costa fins a prop de Platja d'Aro, la plana fèrtil i

*Institut del Patrimoni Cultural

estratègica del Corredor de Palafrugell i el vessant septentrional de les Gavarres. Per altra banda, la zona més accessible és la seva banda nord, on l'elevació del Massís de Begur constitueix l'única barrera visual significativa.

HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ

La presència d´un hàbitat preromà a Sant Sebastià de la Guarda es comença a intuir durant els anys seixanta. Els primers indicis de l'existència de l´assentament van provenir del material ceràmic localitzat en superfície, el qual es va portar al museu de Palafrugell, l´actual Museu del Suro (Badia 1977, 235). D´aquest període anterior a la pràctica d´excavacions arqueològiques destaca la troballa de dues esteles amb decoració de llances (Badia 1988, 5-14), (Rojas 2001, 12-17). La primera notícia publicada sobre l'existència del poblat data de l'any 1966, amb un breu comentari, dins d'un article sobre troballes romanes de Llafranc (Badia 1966, 6-7).

L'any 1984 es van iniciar les primeres intervencions, després d´una petita actuació d´urgència motivada per la instal·lació d´un repetidor de televisió. Així, es van portar a terme un total de quatre campanyes anuals que es varen perllongar fins l'any 1987. Les excavacions es van desenvolupar en un espai reduït, a través de dues cates (fig. 1) situades a la meitat nord-oest del jaciment just al davant de l'Oratori de Sant Baldiri (fig. 2). Així, en aquestes intervencions es posaren al descobert diverses estructures d´habitació corresponent a diverses fases i una gran quantitat de material arqueològic que s'estenia cronològicament des del segle VI aC. fins al final del segle II aC. (Barti/Plana 1989, 39). Les excavacions anuals s´abandonaren l'any 1987 i la investigació de l´assentament de Sant Sebastià va aturar-se. Tanmateix, entre els anys 1993 i 1998 es van portar a terme excavacions d´urgència puntuals relacionades amb les reformes de l´antiga hostatgeria situada al cim de la muntanya de Sant Sebastià, just en l'emplaçament del poblat (fig 2). Aquestes intervencions van aportar noves dades cronològiques i la documentació de restes d´habitacions i de diverses sitges a la part central del poblat (Llinàs 1996, 126-133), (Esteba/Dehesa 1998, 106-107).

L´estudi de l'assentament rep una nova empenta a partir de l´any 1998 (Burch et alii 1998, 92-95). Així, Entre els anys 1998 i 2003 l'Ajuntament de Palafrugell i l'Institut del Patrimoni Culturals de la Universitat de Girona han portat a terme sis campanyes d'excavacions arqueològiques programades consecutives (Rojas 2002, 71-74). Les excavacions de la UdG han consistit en una excavació en extensió per conèixer els límits del poblat i les restes conservades de l´assentament ibèric. En aquestes campanyes s´han documentat testimonis de diferents fases d'activitat que comprenen els segles V i II a.C, (Burch/Rojas/Sagrera 2002, 115-120). A la banda nord-oest del poblat s´ha pogut documentar part d´una filera de cases i un conjunt de sitges que funcionaren des del mitjans del s. IV a.C. fins al primer quart del s. II a.C. Així, durant aquestes intervencions s´ha ampliat el coneixement de les diverses importacions ceràmiques que arriben al jaciment. A les darreres campanyes, sobretot la que es va portar a terme l´estiu del 2002, s'ha pogut documentar materials en contextos tancats que pertanyen a la primera meitat del s. II a.C.

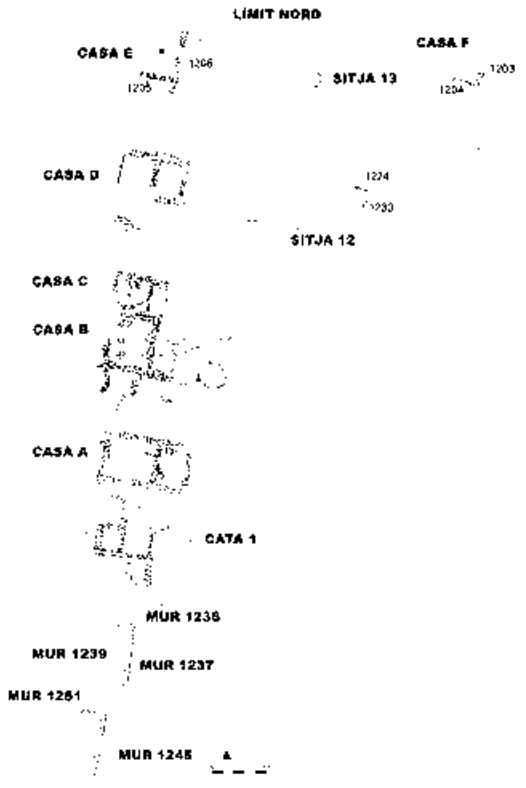

fig. 1. Planta del sector excavat.

DESCRIPCIÓ DELS TREBALLS. LES CAMPANYES 2002-2003

Els treballs d'aquestes campanyes es van centrar en el sector nord del poblat, continuant la excavació en extensió just en el punt on s'havia deixat en finalitzar la campanya 2001. Així, les actuacions van anar destinades a ampliar l'àrea d'excavació en direcció nord, concretament seguint la línia de cases localitzades des de la campanya de 1998 (Burch/Rojas/Sagrera 2002, 17-28). L'excavació d'aquest sector va evidenciar que es tractava d'una zona molt erosionada, amb l'aflorament de la roca natural pràcticament a nivell superficial. Així, la potencia estratigràfica que cobria la roca era molt reduïda amb una capa de terra que presentava entre 20 i 40 cms de profunditat. Aquest fet ha comportat que en tota aquesta zona s'hagin conservat molt poques restes arqueològiques. Tanmateix s'ha pogut completar la línia de cases fins a l'extrem nord-oest amb la delimitació de la casa E (fig. 1). A l'extrem nord-est s'ha localitzat les restes molt arrasades d'un altra habitatge (Casa F). Per altra banda, s'han documentat i excavat dues sitges que destaquen per les seves dimensions. La resta d'aquest sector no ha aportat més novetats degut a la erosió esmentada.

LES CASES E i F

La casa E

A l'angle nord-oest del jaciment, es va posar al descobert una nova casa (E) que formaria part de la línia d'habitatges anteriorment esmentada. Així, es va delimitar el sòcol de pedra d'un habitatge de planta rectangular, dividit en dues estances. Pel que fa al seu estat de conservació, presentava un estat d'arrasament accentuat. La seva paret oest era absent degut als despreniments que es devien produir en el marge existent en aquesta banda. Tampoc es conservava el tancament de l'edifici pel costat sud. Tanmateix es conservaven la resta de dos murs (1205-1206), amb les dues últimes filades, fet que possibilitava reconstruir parcialment la seva planta. Aquests murs es recolzen directament sobre la roca.

La potència estratigràfica de les estances era mínima, de molt poca potència, fet que ens ha aportat molt poca ceràmica i, per tant dificulta la seva datació. Dins de l'habitació més gran, es va poder documentar una llar circular, situada al centre de la estança. La tècnica constructiva era igual a la resta de cases del poblat, amb un sòcol de pedres lligades amb fang i amb paret de tova. En canvi, presentava una orientació sud-nord a diferencia de la resta de cases que s'orientaven en direcció est-oest. La troballa d'aquesta casa ens completava, tal i com hem comentat, la filera de cases ubicada en aquesta banda nord-oest i, per tant ens permet reconstruir part de l'urbanisme i distribució d'habitatges en aquest sector. El moment de la construcció de la casa E el situem a la segona meitat del s. IV a.C.

La casa F

A l'angle nord-est, es va localitzar part d'un enderroc, que va posar al descobert restes d'una habitació (F). Presentava un estat de conservació molt erosionat, completament arrasat. Pel que fa a la seva ubicació, es va construir en un angle on comença el marge que dona als penya-segats situats a la banda est. Així, aquest angle marca topogràficament el límit nord-est del jaciment. Part dels seus murs devien caure per aquests marges. En aquest sentit, només s'han conservat dos murs (1203 i 1204) molt arrasats. Aquests, intueixen un edifici de planta rectangular de dos habitacions amb una orientació nord-sud que coincidiria amb la orientació de l'edifici E. Aquestes estructures s'assentaven directament sobre la roca. La potència estratigràfica documentada va ser mínima, pràcticament inexistent. Els materials ceràmics recuperats van ser escassos amb la presència de fragments informes de reduïdes dimensions corresponents a recipients de ceràmica comuna ibèrica i àmfora ibèrica, fet que impossibilita establir una cronologia clara.

LA SITJA 12

La seva troballa s'emmarca dins de l'actuació arqueològica portada a terme durant la campanya 2002. La sitja 12 destaca, a grans trets, per tres elements; En primer lloc, per les seves grans dimensions. Així, les seves mides, que detallem més endavant, són poc usuals en aquest tipus de dipòsit d'emmagatzematge de cereals. En segon lloc, destaquem el conjunt de materials ceràmics localitzats en el seu farcit d'obliteració amb una important representació de peces de manufactura indígena i d'importació. Aquests materials, tot i no ser importants des del punt de vista quantitatiu, si que destaquen pel seu bon estat de conservació. En tercer lloc, l'abandó de la sitja

representa un dels testimonis contextualitzats més tardans de l´activitat de l´assentament de Sant Sebastià de la Guarda.

La sitja 12 va ser localitzada a l´extrem nord del poblat. En aquest sector la roca natural sobresurt en una cota molt alta, pràcticament a nivell superficial, i suposa la part més elevada de l´assentament situant-se a 175 m. s.n.m. En aquesta zona del poblat s´han excavat, des de l´any 1998, un total de tretze sitges de dimensions diverses amb unes cronologies situables entre els segles IV a.C. i II a.C (Burch/Rojas/Sagrera 2003, 29-33). Pel que fa a les seves característiques principals, va ser retallada a la roca granítica i disposa d´una morfologia allargada. Pel que fa a les seves dimensions presentava una profunditat de 4´65 metres. La boca documentada no és la original i presentava un diàmetre de 2,50 metres. El diàmetre màxim de la sitja era de 2,70 metres.

Aquesta sitja es va inutilitzar abocant terra de color marró clar. Tota la sitja estava farcida pel mateix tipus de terra, fet que ens porta a pensar que procedia tota del mateix lloc i que es va

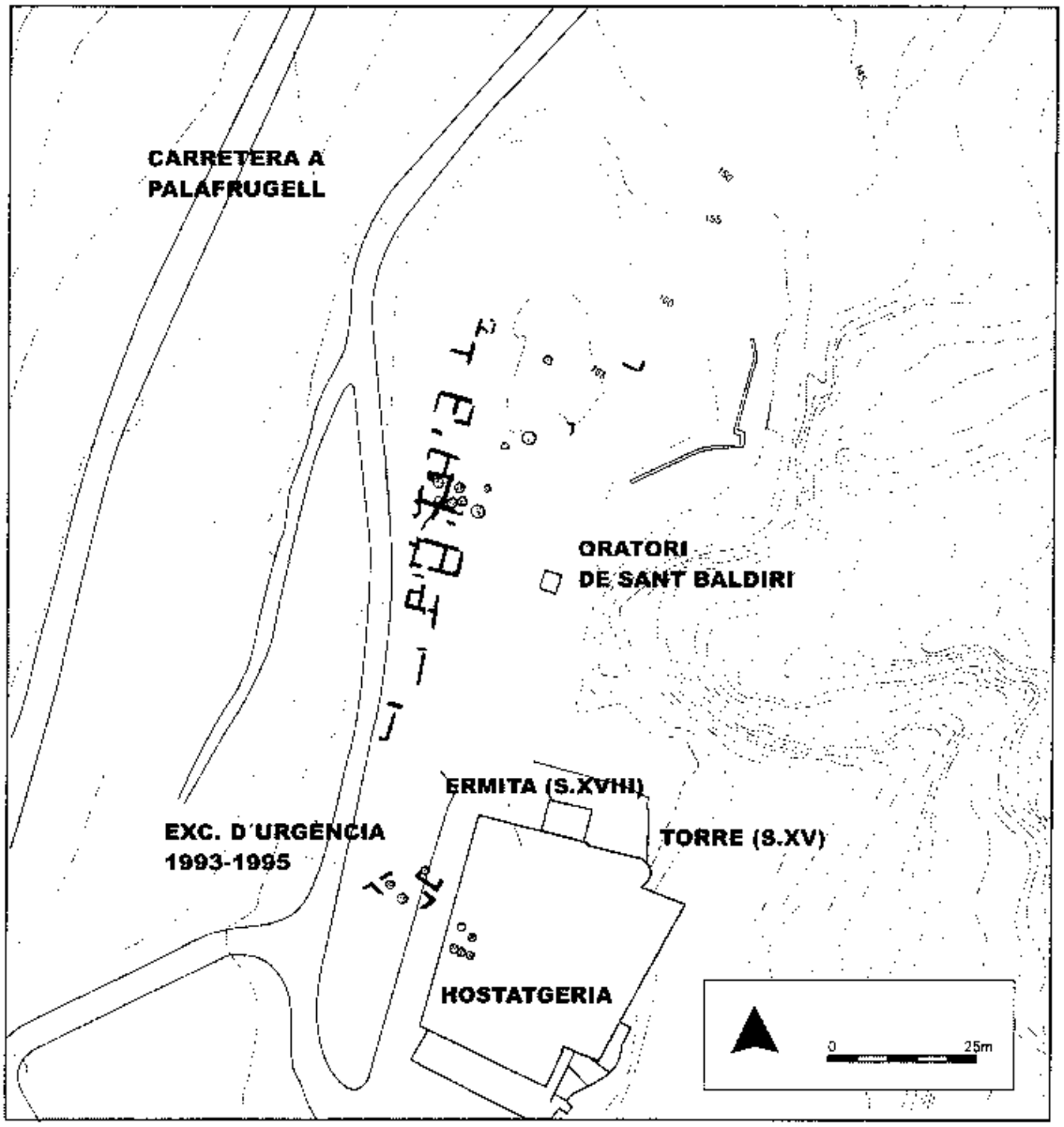

fig. 2. Plànol del jaciment en el context de la muntanya de Sant Sebastià de la Guarda.

emplenar d´un sol cop. Tanmateix, es van diferenciar dos estrats. Per una banda es va poder documentar la UE 1219, que disposava d´una potència de 1,50 m. de potència. Per sota de la UE 1219 trobem la UE 1221. La excavació del conjunt del farcit d´obliteració va testimoniar abundants blocs de pedra, alguns de grans dimensions.

Material ceràmic i cronologia

El material ceràmic abocat dins de las sitja 12 va ser relativament limitat, des del punt de vista quantitatiu si ho comparem amb els 7.632 fragments documentats dins del farcit de la sitja 5 (Burch/Rojas/Sagrera 2003, 29-33). Així, a la sitja 12 es van inventariar un total de 354 fragments ceràmics. L´àmfora ibèrica estava representada per un total de 221 fragments. D´aquests hi havia 4 vores i 3 anses seguits de 214 fragments sense forma. Així l´àmfora ibèrica suposava el 62,4% del conjunt de peces documentades. La presència de ceràmica comuna indígena estava representada per un total de 37 fragments. Aquest tipus de ceràmica indígena suposava l'11´01%. La ceràmica de cuina és una de les tipologies ceràmiques més abundats al poblat de Sant Sebastià. Dins del farcit de la sitja 12 es van documentar un total de 51 fragments. La ceràmica de cuina representa el 14´4 % del total i destaquen algunes peces totalment senceres. Aquestes peces presenten una fabricació acurada amb superfícies ben polides i llises. Pel que fa a la ceràmica grisa de la costa catalana documentada al farciment es van localitzar 10 fragments que suposa un 2´8 % del total.

Del material ceràmic d´importació de la sitja 12 destaca un conjunt de peces Campaniana A que presentaven un bon estat de conservació amb recipients pràcticament sencers. S´han documentat un total de 23 fragments que suposen un 6´5 % del total de fragments ceràmics documentats al farcit d´obliteració de la sitja 12.

A banda dels fragments ceràmics el farcit de la sitja estava format per altres elements. Per una banda, la presència de fauna va ser molt minsa. Així es van documentar només 16 fragments d´ossos de fauna. Per altra banda, la presència de metal·lúrgia és pràcticament inexistent i tans sols cal esmentar que es van inventariar alguns fragments molt escadussers de ferro.

Cronologia

El farcit d´obliteració (U.E. 1221) de la sitja 12 ha estat datat a partir del primer quart del segle II a.C. gràcies al material ceràmic abocat. Així, la quantitat de peces i el seu bon estat de conservació han facilitat establir la cronologia del moment d´obliteració de la sitja. Pel que fa a les importacions, hem documentat peces senceres amb tipologies molt característiques en contextos de la primera meitat del s. II a.C. com la Campaniana A Lamb. 27ab, 36 i 23. Dins del grup de les Campanianes A també hem pogut testimoniar la forma Lamb. 28, decorada amb palmetes i amb la inscripció ibèrica a la base. Per altra banda, acompanyant aquest conjunt d´importacions també s´ha pogut documentar diversos recipients de ceràmica indígena. Algunes de les peces també es conservaven senceres i han ajudat a confirmar la cronologia. Així, s´ha documentat diversos recipients de ceràmica grisa de la costa catalana. D´aquesta última destaca un got del tipus D-I (Barberá/Nolla/Mata 1993, 32-36 i 86). De ceràmica grisa també destaca una peça de la forma miniatura tipus J-I (Barberá/Nolla/Mata 1993, 46 i 97) de possible funció cultual. Aquests materials ens donen una cronologia clara situable en el primer quart del s. II a.C.

Els materials de finals del s. II a.C.

Convé especificar, per altra banda, que el conjunt de materials de principis del segle II a.C va ser localitzat al fons de la sitja 12, en el primer metre i mig del farcit, i formen part del farcit UE 1221. Tanmateix la sitja 12 es va continuar omplint amb el mateix tipus de terra molt homogènia i amb abundants blocs de pedra parcialment retallats segurament per construir cases. En el farcit de l´últim metre i mig de sitja (UE 1219) es va detectar el mateix tipus de terra amb presència de blocs de pedra de mida gran, però amb la diferència que els pocs testimonis ceràmics dibuixaven una cronologia de finals de s. II a.C. Així, es va documentar la presència d´una àmfora Dressel 1 B de procedència itàlica, freqüent en contextos de finals de segle II a.C. i principis del segle I a.C. També es va documentar una Campaniana A datable també a finals d´aquest període. Confirmaria aquesta cronologia la presència d´un recipient de ceràmica comuna ibèrica característic de finals de s. II a.C. Pel que fa a fragments de ceràmica grisa de la costa catalana es va identificar part d´una ampolla de la forma I amb paral·lels al

Bosc del Congost (Sagrera 2002, 484) datades a la segona meitat del s. II a.C. Aquest conjunt de ceràmiques de la UE 1219 està separat cronològicament en uns setanta anys respecte del grup localitzat al fons de la sitja (UE 1221). Aquest fet podria respondre a dos moments d'obliteració. Tanmateix es difícil pensar que una sitja resta sense omplir durant més de cinquanta anys. Podríem trobar una explicació en una intrusió des de la part superior de la sitja, originari de nivells més superficials, producte de reformes o moviments de terreny posteriors a l'obliteració de la sitja. El conjunt de ceràmiques de finals del s. II a.C. suposen una de les mostres més tardanes trobades al poblat.

LA SITJA 13

Es tracta d'una sitja excavada a la roca granítica amb una profunditat considerable, assolint els 3'50 metres. La seva morfologia és allargada. Presenta alguns aspectes inusuals en la seva paret interna. Així, part de les parets semblen mal acabades. Degut a que la terra que va colmatar la sitja era molt homogènia sembla evident que va ser obliterada d'un sol cop. El farcit d'obliteració d'aquesta sitja estava format per dos estrats molt similars diferenciant dues unitats estratigràfiques la UE 1228 i la UE 1232. El material ceràmic predominant va ser l'indígena amb recipients de ceràmica de cuina, comuna ibèrica, àmfora ibèrica i alguns fragments de ceràmica de la costa catalana. Cal destacar també la documentació de peces ibèriques decorades amb pintura blanca. L'abandó de la sitja l'hauríem de situar a mitjans de s. III a.C.

LA EXCAVACIÓ EN DIRECCIÓ SUD

Un cop acabades les tasques d'excavació a l'extrem nord, l'objectiu va ser excavar en direcció sud seguint la línia de cases del costat oest del poblat. Després de marcar els límits d'excavació es va extreure una capa de terra d'una profunditat d'uns 70 cms amb màquina retro-excavadora. Prèviament s'havia comprovat que aquesta capa de terra era una aportació contemporània, estèril. A diferència de l'extrem nord, aquesta part del jaciment presenta una potència estratigràfica important amb la conservació de testimonis de diverses fases de l'activitat del jaciment. Així, per sota d'aquesta capa de terra superficial es va documentar un estrat de terra de color negre fosc (UE 1233). Tenia una profunditat de 51 cms. Aquesta terra anava acompanyada de gran quantitat de material ceràmic. Entre les produccions indígenes destacava en quantitat les produccions de ceràmiques comunes ibèriques i àmfora ibèrica. Pel que fa a les importacions dominava la presència de bols de campaniana A. Aquests treballs, realitzats en la fase final de la campanya 2003 han possibilitat l'aparició de noves estructures d'habitatge, que han estat parcialment excavats. Relacionades amb la UE 1233 es van documentar part de diverses estructures. Per una banda destaca la presència d'un mur (UE 1145) d'una amplada considerable de 60 cms. Aquesta estructura tenia una orientació sud-oest-nordest. Sembla que part d'aquesta estructura feia angle amb una orientació oest endinsant-se en direcció a la carretera que porta a Palafrugell. També relacionat amb la UE 1233, s'ha documentat dos petits murs. Son les estructures 1236 i 1251, amb una orientació E-O. Ambdós son murs estrets amb una amplada d'uns 40 cms. i estan formats per petits blocs de pedra.

Per sota de la UE 1233 es va documentar la UE 1235. És un estrat totalment diferent a l'estrat que el cobria amb una tonalitat de color marró clar. Aquest estrat cobria una estructura (UE 1237) que presentava una orientació nord sud. Els seus extrems no han estat delimitats ja que queden per sota dels perfils de la excavació. L'estructura presentava una amplada d'uns 45 cms. Una altra estructura (UE 1239) amb orientació est oest quedava imbricat amb el mur 1237. El mur 1239 s'endinsava en direcció oest per sota del perfil d'excavació. A falta de noves excavacions els murs 1237 i 1239 intueixen una casa de planta rectangular dividida en dues estances. L'estrat 1235 que cobria aquest dos murs presentava materials ceràmics com fragments d'àmfora púnica i restes d'àmfora massaliota que ens porten a pensar en la presència d'un edifici de la segona meitat del s. IV a.C.

Per tant, l'obertura d'un nou sector en direcció sud ha comportat la detecció de més estructures d'habitatge que hauran de ser excavades en properes actuacions.

LES TASQUES DE CONSOLIDACIÓ

Del 6 al 18 d'octubre del 2003 va tenir lloc una intervenció de consolidació de murs posats al descobert en les darreres campanyes arqueològiques efectuades al jaciment. Així es

va decidir consolidar les cases D i E per tal d'evitar el seu deteriorament.

El sòcol de la casa D està fet per blocs de pedra irregulars lligats amb fang. La tècnica constructiva es basa en dues línies de blocs. Entre aquests bocs es col·loquen pedres de mides més reduïdes per tal de completar la formació de la estructura. Aquesta estructura presentava un bon estat de conservació, tanmateix, degut a la seva composició, els blocs de pedra no estaven ben subjectats, amb blocs inclinats i amb una tendència a produir despreniments parcials. Per tant, l'estructura corria el perill d'experimentar una degradació i erosió progressiva. Les parts més afectades les representaven les filades superiors que quedaven exposades als diversos efectes de la climatologia. Es van poder detectar, per altra banda, diverses arrels de mida considerable que penetraven per entremig dels blocs de pedra. Aquest fet ajudava a desplaçar els blocs i deteriorar la estructura.

Pel que fa a la Casa E la majoria de murs que formen l'habitatge conservaven només dues filades de construcció. Aquestes estructures es recolzaven directament sobre la roca. Els murs necessitaven clarament ser reforçats si tenim en compte que la majoria de blocs estaven desplaçats i es movien amb facilitat.

Els treballs de consolidació s'han realitzat a partir de l'observació de les característiques pròpies de les estructures partint dels tres criteris bàsics. En primer lloc, un anàlisi de l'estat de conservació de les estructures. En segon lloc, la composició constructiva de les estructures, en aquest cas, parets de blocs de pedra units amb fang. Per últim, l'aplicació de la tècnica adequada de consolidació.

Els resultats de la consolidació han estat molt satisfactoris. En primer lloc s'ha acomplert el principal objectiu que era frenar el deteriorament de les estructures. S'han reforçat les filades més malmeses obtenint uns murs sòlids i forts. S'ha volgut deixar les estructures tal i com ens han arribat en l'actualitat sense fer créixer filades. Un aspecte en el que s'ha posat un especial èmfasi és el de tenir cura de l'aspecte original de les estructures. Degut a que els murs presentaven uns paraments de blocs de pedra units amb fang, s'ha volgut mantenir el mateix aspecte. Així, tot i que les filades estan reforçades amb morter, aquest no queda vist ja que queda tapat per fang sobreposat. Així no hi ha contrastos entre les filades consolidades i les que no ho estan. Aquesta tècnica és molt recomanable per estructures arqueològiques on l'element que lliga els blocs és el fang. Els resultats han estat molt satisfactoris ja que dona a l'estructura una naturalitat que imita l'aspecte original i evita contrastos innecessaris.

CONCLUSIONS

Les dues darreres campanyes efectuades al jaciment han permès tenir una visió més amplia de les diferents fases de la vida del poblat, constatant l'ampli ventall cronològic de la seva activitat. S'ha pogut ampliar la informació sobre els moments més antics. Així, tenim documentada una fase clara de la segona meitat del s. V a.C. amb la constatació de materials pseudo-jònics, àmfores púniques del cercle de l'estret, púniques d'imitació massaliota, etc, Aquests materials han estat relacionats amb restes d'estructures d'habitació, que ens dibuixen l'activitat indígena al cim de la muntanya de Sant Sebastià. Del s. VI tenim de moment només mostres d'alguns fragments de ceràmica àtica de figures negres, que no ens informen clarament d'una activitat durant aquest període. Tanmateix, l'espai on s'ha excavat estrats del s. V aC fins arribar a la roca natural és molt reduït. Per tant, caldrà esperar a excavar estrats d'aquests períodes per concretar la fase més antiga. El període corresponent a la segona meitat del segle IV i s. III a.C. és el més ben documentat degut a que és l'espai cronològic relacionat amb la línia de cases excavades i el moment d'obliteració d'un grup de sitges. Les darreres campanyes han possibilitat constatar l'activitat del poblat durant la primera meitat dels s. II a.C., on ja detectem la presència romana a la zona a través dels materials documentats. Així, detectem un llarg i lent procés d'abandó del poblat sense cap esdeveniment fortuït ni traumàtic que condueix a una assimilació progressiva dins del món romà.

Les campanyes 2002-2003 han possibilitat excavar dues sitges més (12 i 13), que destaquen per les seves enormes dimensions i per la seva capacitat per emmagatzemar un gran volum de cereal. Del conjunt de 23 sitges documentades fins ara, hem de destacar que la majoria d'elles estan excavades a la roca. Només dues es diferencien de les altres en el fet que estan excavades al terra i disposen de dimensions

molt reduïdes, fets que ens assenyalen una utilitat diferent de la resta. En quant a les dimensions, si analitzem les profunditats, de les 23 sitges, 13 no superen els dos metres; 6 presenten una profunditat entre els dos i tres metres, i 4 de les sitges presenten unes profunditats entre els quatre i cinc metres. Pel que fa a la cronologia d'activitat d'aquestes sitges comprovem que hi ha una pràctica d'emmagatzemar cereals en sitges dins del poblat des de finals del S. V a.C. fins a la primera meitat del segle II a.C. La fase amb més sitges en funcionament l'hem de situar en un període situable entre l'últim quart del segle III a C. i la primera meitat del segle II a.C. Per altra banda, la construcció de sitges de grans dimensions a Sant Sebastià no respon a una pràctica puntual d'un moment determinat, sinó que es presenta com una tradició constructiva del poblat durant un llarg període de temps. Així, documentem aquest tipus de sitges des de la segona meitat del segle IV a.C fins a la primera meitat del s. II a.C.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ, B., BURCH, J., LLINÀS, J. 1998, Les sitges ibèriques de Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà), *Estudis sobre temes del Baix Empordà, 17*, 43-58.

BADIA J. 1966, Anforas romanas de Llafranc, *Revista de Palafrugell*, 6-7.

BADIA J. 1977, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, I, Girona.

BADIA, J. 1998, Dues esteles ibèriques de Sant Sebastià de la Guarda (Llafranc, Palafrugell), *Estudis sobre temes del Baix Empordà, 7*, 5-14.

BARBERÀ, J., NOLLA, J.Mª., MATA, E. 1993, La cerámica grisa emporitana. *Cuadernos de Arqueología 6*, Barcelona.

BARTI A., PLANA R. 1989, Sant Sebastià i Llafranc: dos exemples del poblament antic al terme de Palafrugell, *Palacio Frugelli*, 1, 36-44.

BURCH, J., NOLLA J.Mª., PALAHÍ, LL.., ROJAS, A., SAGRERA, J. 2000, Poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà), Campanyes 1998-1999, *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Olot, 92-95.

BURCH, J., SAGRERA, J., ROJAS, A. 2002, El poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda. Campanyes 2000-2001, *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Sant Joan de les Abadesses, 115-120.

BURCH, J., ROJAS, A., SAGRERA, J. 2003, Noves aportacions per al coneixement del poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda (Llafranc, Palafrugell), *Estudis del Baix Empordà, Vol. 23*.

ESTEBA, Q., DEHESA, R. 2000, Excavació d'un conjunt de sitges al far de Sant Sebastià (Palafrugell-Baix Empordà), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 106-107.

LLINÀS, J. 1996, Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà). Intervenció de 1994-1995, *III Jornades d'arqueologia de les comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners,126-133.

ROJAS, A. 2001, El poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà). Campanyes d'excavació 1998-2000. Treball de Recerca de Doctorat. Universitat de Girona, (Inèdit).

ROJAS, A. 2002, El poblat de Sant Sebastià de la Guarda. Una mostra de la cultura ibèrica a la costa empordanesa. *Revista d'Història Universitària (RHA) Núm 1*.

ROJAS, A. 2003, L'assentament de Sant Sebastià, un exemple de l'hàbitat costaner d'època ibèrica. *Revista de Palafrugell núm. 121*, 11.

ACTUACIONS ARQUEOLÒGIQUES EFECTUADES AL POBLAT IBÈRIC DE CASTELL (PALAMÓS, BAIX EMPORDÀ) ALS ANYS 2002 i 2003

Xavier AQUILUÉ* **Xavier AMIGO*** **Marta PI***

INTRODUCCIÓ

El poblat ibèric de Castell, ubicat al paratge del mateix nom al terme municipal de Palamós (Baix Empordà), va ser descobert l'any 1935 per Lluís Barceló, el qual va realitzar els primers treballs arqueològics els anys 1935 i 1936, quan els terrenys eren propietat del pintor Josep M. Sert. Després de la Guerra Civil espanyola, els treballs en extensió i de forma sistemàtica van continuar sota la direcció de Lluís Pericot i Miquel Oliva, entre els anys 1943 i 1949, amb el patrocini d'Albert Puig i Palau, la família del qual havia comprat el paratge de Castell i les propietats de J. M. Sert ("Mas Juny"), fent-se construir un palau-residencia en aquest indret (Pericot 1952). Tot i així, a partir de l'any 1949 el poblat resta abandonat i ja no es faran més intervencions fins a una neteja general realitzada l'any 1980 (Verdaguer 1994; Aquilué/Pi 2002). L'any 1996, el poblat va ser declarat Bé Cultural d'Interès Nacional, en la categoria de zona arqueològica, segons resolució de 4 d'octubre de 1996 del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (DOG.2272, de 23.10.1996). L'any 2000 el poblat ibèric de Castell, juntament amb el paratge del mateix nom, va ser adquirit per la Generalitat de Catalunya, essent el Departament de Cultura el responsable de la gestió del poblat ibèric, a través de la seu d'Empúries del Museu d'Arqueologia de Catalunya.

L'any 2001 es va redactar el "Pla d'actuacions arqueològiques a desenvolupar al poblat ibèric de Castell (Palamós, Baix Empordà)" i es van realitzar els primers treballs de restauració, consolidació i adequació de les estructures existents a l'anomenada "plaça de les Sitges", després d'uns treballs de neteja prèvia efectuats l'any 2000 (Aquilué 2001). Els resultats de la campanya de l'any 2001 ja van ser publicats a les Sisenes Jornades d'Arqueologia de les comarques gironines celebrades l'any 2002 a Sant Joan de les Abadesses (Aquilué/Pi 2002).

Els treballs de consolidació efectuats l'any 2002 (entre el 21 d'octubre i el 22 de novembre) i l'any 2003 (entre el 5 de maig i el 3 de juny) han significat la continuació de les actuacions de restauració i conservació de les estructures ja descobertes per les excavacions dels anys 40 del segle passat, amb els objectius d'aturar la seva degradació, tornar a restituir el seu estat originari i facilitar la seva lectura al públic visitant no especialitzat.

Cal ressaltar també en aquests dos anys les actuacions destinades a donar a conèixer i difondre el poblat de Castell, amb l'edició d'un tríptic informatiu, la realització de visites guiades al jaciment amb la col·laboració del Museu de la Pesca de Palamós i la inclusió de Castell a les activitats efectuades per el Museu d'Arqueologia de Catalunya dins de la "Ruta dels Ibers".

Finalment, cal destacar que l'any 2003 s'ha celebrat el "1r Curs d'Iniciació a l'Arqueologia Ibèrica de Castell (Palamós)", patrocinat per

* Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries

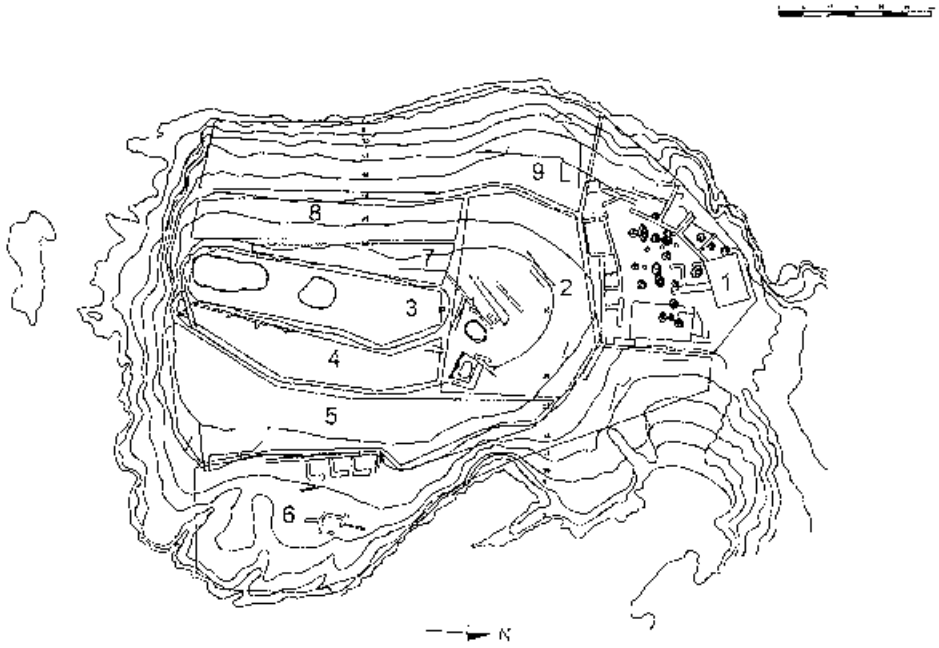

fig. 1. Planta general del poblat ibèric de Castell (Palamós, Baix Empordà) amb els diferents sectors en els quals s'ha dividit el poblat.

"Mas de Castell", els propietaris actuals del qual han volgut reprendre la relació estreta establerta entre els propietaris de Mas de Castell i el poblat ibèric des de l'època de la seva descoberta. El Curs de Castell es dirigit a estudiants universitaris que no estan relacionats directament amb l'especialitat d'Arqueologia i que tenen un interès per la ciència arqueològica. Actualment, els Cursos d'Arqueologia que es desenvolupen a diferents jaciments arqueològics de l'Estat (Empúries, Mérida, Belo,...) son destinats a estudiants de segon o tercer cicle d'Arqueologia i resten, per tant, tancats a estudiants d'altres disciplines. Tot i així, hi ha un interès cada cop més gran per persones que volen participar en la recuperació del nostre patrimoni arqueològic i també conèixer a prop la nostra ciència. En aquest sentit, es va pensar que la realització d'un Curs d'iniciació a l'arqueologia ibèrica, destinat a estudiants universitaris de tota Europa en disciplines no necessàriament relacionades amb l'Arqueologia, permetria continuar amb la recuperació del poblat ibèric, donar a conèixer i difondre el poblat de Castell i facilitar el coneixement de l'Arqueologia a estudiants universitaris interessats per la mateixa. El Curs es va desenvolupar entre el 6 i el 20 de setembre de 2003 amb 30 estudiants i un equip tècnic del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries. Els treballs de camp es van efectuar al llarg dels matins, atès que les tardes van ser destinades a activitats i visites culturals diverses. És voluntat del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, amb el patrocini de "Mas de Castell", garantir la realització anual del Curs i actualment s'està ja organitzant el "2on Curs d'Iniciació a l'Arqueologia Ibèrica de Castell (Palamós)", que tindrà lloc entre el 11 i el 25 de setembre d'enguany.

ELS TREBALLS DE RESTAURACIÓ I CONSERVACIÓ ARQUEOLÒGICA

Seguint la sectorització donada al poblat l'any 2001, farem un repàs a les actuacions efectuades a les campanyes de restauració i consolidació efectuades l'any 2002 i 2003, tenint en compte que també s'ha realitzat, de forma mensual, un seguiment en el manteniment de les estructures ja consolidades, un manteniment del sistema de tancament del jaciment i un control de la vegetació que afectava a les restes arqueològiques (fig. 1).

Les actuacions al sector 1

Els treballs de restauració efectuats al sector 1 (sector de la plaça de les Sitges) van afectar principalment a tres murs que es trobaven en

un deficient estat de conservació i que requerien una intervenció urgent per evitar la seva destrucció definitiva. Els murs que van ser objecte de la restauració van ser l'estructura UE-1204, corresponent al pany oriental de la torre est d'entrada al poblat (torre 1200); l'estructura UE-1409, corresponent al mur occidental del passadís d'entrada al poblat; i l'estructura UE-1603, corresponent a l'únic mur conservat dels locals que s'adossaven al mur d'aterrassament de la plaça de les Sitges i que obrien a aquesta (fig. 2 i 3). Els treballs efectuats han consistit en desmuntar els blocs originals dels murs que estaven desplaçats o a punt de caure i tornar a restituir-los en el seu lloc d'origen, garantint la seva estabilitat amb la consolidació de morter de calç per les seves cares interiors, sense que aquestes actuacions alterin a la tècnica constructiva original dels paraments de l'obra vista.

Les actuacions al sector 2

Es tracta del sector del poblat comprés entre el mur d'aterrassament (UE-1704) que delimita la plaça de les Sitges (sector 1) i la part superior (acròpolis) de l'*oppidum* (sector 3). Al llarg de la campanya de l'any 2002 s'ha incidit bàsicament en la zona inferior d'aquest sector, tot just a la terrassa més propera al gran mur d'aterrassament de la plaça (UE-1704), terrassa que presentava una forta alteració motivada per l'erosió patida en la zona al llarg dels anys. Així mateix, les poques estructures conservades havien patit l'acció destructiva de les arrels dels pins existents en la zona (fig. 3).

Descriurem la seqüència d'estructures detectades des de les fases contemporànies fins a les fases més antigues del poblat ibèric. En primer lloc, es va documentar un estrat superficial (UE-2002), format per terres i pedres de grans dimensions, caigudes de les estructures existents a la terrassa superior, el qual es va crear després dels treballs d'excavació dels anys 40 del segle passat. Sota aquest estrat, apareix al centre del sector les estructures d'un refugi de la Guerra Civil espanyola excavat a la roca natural i que havia afectat a totes les estructures existents d'època ibèrica. Es tracta d'un àmbit de forma circular (UE-2005), al qual s'accedia per un petit passadís que travessava el gran mur d'aterrassament ibèric que delimitava la plaça de les Sitges. Segurament i tenint en compte la cota de circulació del passadís i de la sala circular, molt més alta que la cota de circulació d'ús del poblat, s'ha de suposar que a partir de la sortida del passadís, existiria, en el període bèl·lic esmentat, una trinxera excavada en els estrats de terra, la qual conduiria, a través d'altres trinxeres, a les zones de vigilància del turó, controlant la platja de Castell i la cala Foradada. Aquestes trinxeres de la Guerra Civil van desaparèixer al ser excavats els sediments estratigràfics en les campanyes arqueològiques dels anys 40, amb la finalitat de trobar les estructures i els nivells de circulació d'època ibèrica. D'aquesta forma, Lluís Pericot al parlar de la plaça de les Sitges i del sistema d'accés al poblat ibèric que va descobrir comenta: "La torre meridional presenta en su ángulo un sillar almohadillado y encierra en su interior una habitación. Más hacia dentro, una trinchera excavada durante la pasada guerra ha destruído parte de los muros. En un refugio abierto más allá se aprecia otro muro importante." (Pericot 1952, 113-114). Sens dubte, aquest "refugio" és el que hem descobert ara i el "muro importante" és el mur d'aterrassament (UE-1704) en el qual s'obria el passadís que conduïa a la sala circular. En aquesta sala es troba un banc corregut fet d'obra, amb rajoles perfectament disposades, que ressegueix tota la paret del refugi, i que serviria com a banc de descans pels soldats que no estarien de guarda a les trinxeres. L'obertura del refugi pel costat

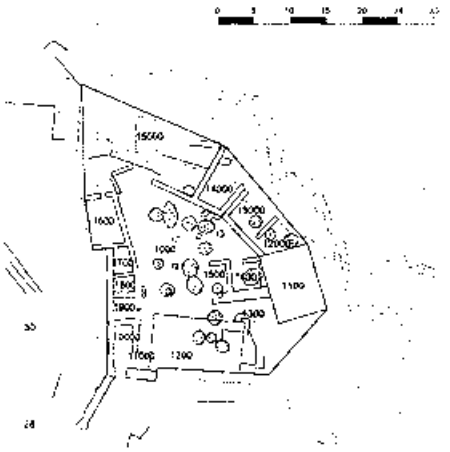

fig. 2. Planta de la plaça de les Sitges o sector 1 del poblat ibèric de Castell (Palamós, Baix Empordà) amb la numeració dels diferents quadres.

del mur de contenció es va trobar tapiada. Segurament el tapiat es va fer durant els treballs d'excavació duts a terme als anys 40. El passadís mesura 2 m. de llargada per 0'50 m. d'amplada, les seves parets estan arrebossades i presenta una coberta en volta construïda amb rajoles. La sala circular mesura uns 4 m. de diàmetre per 3'50 m. d'alçada. La sala va ser excavada a la roca mare i les parets són força irregulars perquè es va construir seguint les vetes més toves de la roca. Bona part de la coberta del refugi va caure en el seu interior a causa de la pressió de les estructures superiors i de les arrels dels pins, accions que van destruir completament tot el sistema de coberta del refugi i del seu accés per aquesta part superior. En aquest estrat d'enderroc cal destacar, a part de fragments de produccions ceràmiques de diverses èpoques, la descoberta d'un centenar de bales de fusell, la majoria d'elles ja disparades. Aquestes estructures correspondrien, sens dubte, a un dels tants punts de fortificació militar de la costa gironina realitzats per l'exèrcit republicà per evitar i controlar una possible invasió des del mar per part de l'exèrcit franquista en el decurs de la Guerra Civil espanyola.

Atès que la coberta del refugi no s'havia conservat, un cop finalitzada l'excavació i la documentació del mateix, es va decidir construir una nova coberta, per garantir la seva conservació i per evitar també que qualsevol persona pugues caure al seu interior. La coberta ha estat realitzada amb un embigat senzill unit amb totxanes i morter. La part davantera, que és la que queda més a la vista del visitant en el moment d'entrar al jaciment, ha estat acabada amb un mur de pedra, amb la finalitat de minimitzar l'impacte visual de la coberta (fig. 4). Finalment, es va tancar l'accés al refugi amb una petita porta d'alumini, el qual no serà visitable fins que es realitzin els treballs de museïtzació d'aquest espai.

Aquestes estructures de la Guerra Civil van afectar no únicament al mur d'aterrassament ibèric (UE-1704) sinó també a algunes sitges que es troben en aquest sector. Així, s'han localitzat tres sitges (UE- 2003, 2008 i 2011), de les quals les sitges UE-2003 i 2011 havien estat alterades i tallades parcialment per la construcció del refugi. Únicament, la sitja 2008 s'ha trobat sense alteracions. Es tracta d'una sitja de parets còncaves i un fons pla, amb unes dimensions de 2 m. de profunditat per gairebé 1'50 m. d'amplada. Els estrats de rebliment d'aquestes sitges han proporcionat molt poc material arqueològic, però que, a manca de l'estudi definitiu, cal situar en un moment d'època romano-republicana (segle II aC?), sense majors precisions.

La seva inutilització es deu a la urbanització d'aquest sector de l'*oppidum*, amb la qual s'han de relacionar les restes molt malmeses d'un mur (UE-2101), amb orientació nordest-sudoest, que es conserva uns 3 m. de llargada i presenta només dues filades d'alçat, situat al sud del mur d'aterrassament de la plaça. Aquesta estructura segueix la mateixa orientació que la que presenten les estructures de la terrassa superior, on es situen les cisternes, la qual cosa fa pensar que possiblement es relacionin amb una mateix fase urbanística del poblat. D'altra banda, el mur sembla que sigui el límit d'un possible carrer, atès que en la seva base apareix una mena de paviment (UE-2007), format per pedres, disposades horitzontalment i unides amb terra fosca molt compacte, amb la intenció de crear una superfície regular. El deficient estat de conservació d'aquest mur i del carrer fa necessària una excavació en extensió cap al sud, amb la finalitat de verificar aquesta hipòtesis.

Finalment, cal assenyalar que s'ha pogut documentar el procés de construcció, per la seva part interior, del gran mur d'aterrassament que delimita la plaça de les Sitges (UE-1704). Entre els blocs que formen el mur i el terreny natural es va crear un estrat de rebliment (UE-2010=2013) amb pedres irregulars, possiblement resultants de la talla dels blocs carejades, i terres compactes. Es va poder observar com aquest reble va ser dipositat en capes horitzontals, amb la finalitat de donar estabilitat a la construcció, i resseguint la secció de la roca, que en les cotes més baixes s'aproxima al mur de contenció. Els materials ceràmics recuperats són molt escadussers: alguns fragments de ceràmica a mà, ceràmica comuna ibèrica, ceràmica ibèrica pintada i fragments d'àmfora ibèrica i itàlica.

Les actuacions al sector 6

En el sector 6 del poblat es van efectuar alguns treballs de neteja i arranjament per tal de poder realitzar la restauració d'un gran mur de contenció, continuació del mur d'aterrassament del sector 1 (UE-1704), que, com en el cas an-

terior, havia començat a cedir a causa de l'erosió del turó i de l'acció de les arrels dels pins (fig. 3). És un mur construït amb grans blocs de pedra, units en sec i amb petits tascons entre els blocs per garantir la seva estabilitat (UE-6003). La darrera filada dels blocs es va assentar en l'estrat geològic i va ser necessari efectuar una petita rasa de fonamentació per garantir la regularitat de la base del mur. L'excavació de la rasa només ha proporcionat alguns fragments informes de ceràmica a mà, ceràmica ibèrica i ceràmica grisa emporitana. Cal assenyalar que aquest mur, a més de definir una de les terrasses del poblat, està delimitant un carrer que procedent de la plaça de les Sitges conduiria cap al sector oriental de l'*oppidum*. Els treballs de restauració efectuats van consistir en desmuntar els blocs que estaven a punt de caure i tornar-los a posar en el seu lloc original, un cop garantida la seva fixació amb morter de calç per la seva part interior, sense alterar la fabrica original del parament exterior.

LES ACTUACIONS EFECTUADES EN EL MARC DEL "1r CURS D'INICIACIÓ A L'ARQUEOLOGIA IBÈRICA DE CASTELL (PALAMÓS)"

Les intervencions arqueològiques efectuades al llarg d'aquest Curs, celebrat entre el 6 i el 20 de setembre del 2003, han afectat a diferents sectors del poblat. L'objectiu d'aquesta campanya era doble. D'una banda, es volia fer una neteja exhaustiva de la zona del sector 2 que havia estat excavada als anys 40 del segle passat per tal de determinar l'estat de conservació actual de les estructures, efectuar la seva documentació i determinar les actuacions necessàries de restauració. D'altra banda, es volia respondre, mitjançant l'excavació arqueològica, diverses preguntes científiques en relació a la datació d'algunes estructures del sector 1 que encara no havien estat excavades i determinar el potencial arqueològic de la zona de l'acròpolis del poblat (sector 3).

Les actuacions al sector 1

En aquest sector que engloba el sistema defensiu d'accés al poblat, la plaça de les Sitges i les habitacions conservades de la terrassa occidental que dona a la platja de Castell, es va intervenir en tres àmbits diferents (fig. 2 i 3).

El primer àmbit d'excavació va ser el quadre 1100 que correspon a la torre occidental que formava part del sistema defensiu de la darrera fase del poblat. L'excavació a l'interior de la torre, no finalitzada encara, va poder detectar, un cop excavat l'estrat superficial, un estrat arqueològic d'època ibèrica que no ha patit alteracions posteriors. La seva futura excavació

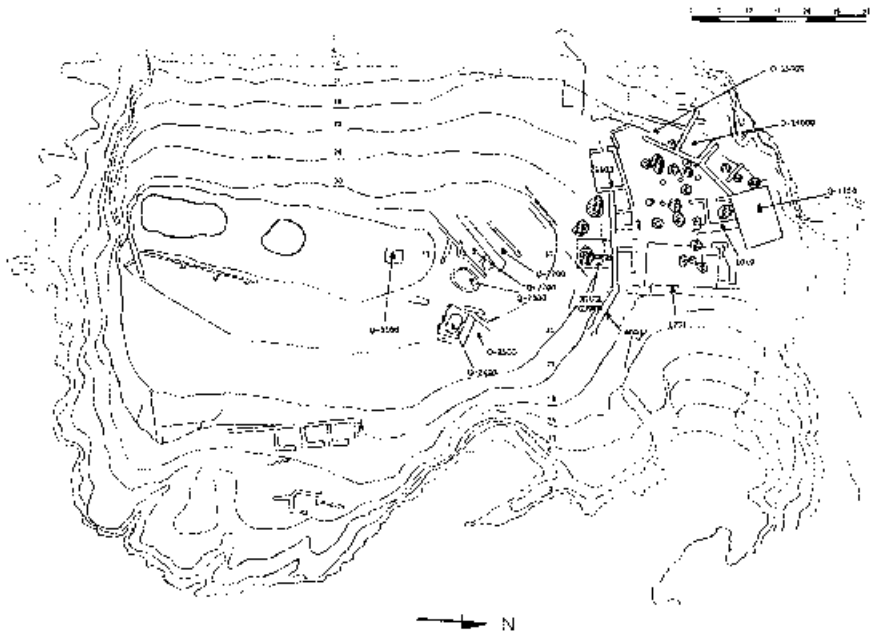

fig. 3. Planta general del poblat ibèric de Castell (Palamós, Baix Empordà) amb la indicació dels diferents quadres i unitats estratigràfiques afectades per les actuacions realitzades l'any 2003.

facilitarà no únicament dades científiques d'interès per documentar el sistema constructiu de la torre sinó també dades estratigràfiques relacionades amb l'època de la seva construcció.

El segon àmbit d'excavació va ser l'habitació o quadre 14000, la qual ja havia estat excavada en les campanyes realitzades per Lluís Pericot i Miquel Oliva. Aquesta habitació de la terrassa occidental, sense connexions visibles amb la plaça de les Sitges, presentava una gran quantitat de ceràmica informe en el seu interior, que correspon, sens dubte, a un abocador ceràmic dels antics excavadors del poblat. Un cop retirat tot aquest material i netejada l'estança, s'ha excavat l'estrat de sediment que hi havia sota l'abocador. Es tracta d'un estrat d'escassa potència, que cobreix la roca natural, i que no ha proporcionat cap material arqueològic Segurament correspon a l'estrat de regularització de l'habitació i malauradament va ser afectat en la seva major part per les excavacions del segle passat, sense que es pugui precisar l'època de la seva construcció.

Finalment, el tercer àmbit d'excavació va ser l'habitació o quadre 15000, que es troba també en la terrassa occidental del poblat. En aquesta habitació els excavacions dels anys 40 del segle passat havien afectat principalment a la cantonada nord-est, on s'havia localitzat i excavat en la seva totalitat una sitja corresponent a la segona fase del camp de sitges detectat al sector 1 (Aquilué/Pi 2002, 125). L'excavació ha permès documentar, un cop excavat l'estrat superficial i l'estrat d'abandonament de l'habitació, el seu paviment originari de terra batuda (fig. 5). També ha permès detectar l'existència d'unes escales d'accés a l'habitació des del seu costat meridional, on s'obriria una porta que connectaria amb un carrer lateral, el qual (en direcció est-oest i amb una forta pendent) connectaria les terrasses existents en la banda occidental del poblat amb la plaça de les Sitges.

Les actuacions al sector 2

Com s'ha dit, les actuacions a la zona del sector 2, excavada als anys 40 del segle passat i que presentava una sèrie interessant d'estructures (dues cisternes, diverses habitacions, un carrer i les restes d'un pòrtic amb columnes d'un possible temple), tenien com a finalitat documentar l'estat de conservació actual de la zona (fig. 3). Els treballs de neteja i arranjament, i la seva posterior documentació, van afectar al carrer que, amb una orientació nordoest-sudest, delimita la zona de les cisternes per la seva banda occidental i que amortitza unes sitges anteriors (quadre 2200); als àmbits on es troben les dues cisternes ja conegudes (quadre 2300 i 2400) i a una habitació existent a la banda oriental del sector, paral·lela a l'habitació on es troba la cisterna petita de l'àmbit 2400 (quadre 2500).

fig. 4. Vista general del gran mur d'aterrassament UE-1704 que delimita la plaça de les Sitges un cop finalitzada la seva restauració i construïda la coberta del refugi de la Guerra Civil espanyola l'any 2003.

Les actuacions efectuades han permès constatar que les excavacions del segle passat van arribar a la roca natural en tot aquest sector, sense que hi hagi cap estrat arqueològic originari intacte. També han permès documentar la terrible destrucció patida per les estructures del poblat al llarg dels darrers anys. Els revestiments hidràulics d'*opus signinum* de les cisternes que van aparèixer intactes a les excavacions anteriors, han desaparegut gairebé en la seva totalitat. De les canalitzacions ceràmiques d'aigua de la cisterna gran del quadre 2300 que van aparèixer també intactes, només queda en algunes zones restes del fons de les mateixes. Del mur que a les fotografies antigues apareixia amb uns basaments de columna i que s'havia interpretat com l'estructura d'un gran temple d'època hel·lenística ubicat a l'acròpolis del poblat (Verdaguer 1994, 37; Moneo 2003, 228-229, 281-282), únicament es conserva la darrera filada del mur construït amb carreus de pedra sorrenca i s'endevina les empremtes dels basaments de columna, tots ells desapareguts a l'actualitat. Finalment, apareixen les restes, molt mal conservades,

d'un paviment d'*opus signinum* que s'estendria davant del mur de les columnes i de funcionalitat de moment indeterminada. El precari estat de conservació de tot aquest sector obligarà a destinar una forta inversió econòmica amb la finalitat d'aturar el procés de destrucció de les estructures que encara resten dempeus i garantir la seva correcta restauració i presentació pública.

Les actuacions al sector 3

Finalment, la darrera actuació efectuada al llarg del ""1r Curs d'Iniciació a l'Arqueologia Ibèrica de Castell (Palamós)" va consistir en la realització d'un petit sondeig en la part més enlairada de poblat, en la zona de l'acròpolis. En aquesta zona, formada per una plataforma força regular i on tradicionalment s'ha ubicat un gran temple del qual formaria part el mur i les columnes comentades anteriorment, s'apreciava a l'extrem septentrional un gran forat, de funcionalitat desconeguda, excavat a la roca natural i en el qual es veien diferents abocaments de terra (fig. 3). Atès que no hi havia cap dada arqueològica d'aquest sector, es va decidir efectuar un sondeig de 2 m per 2 m. a l'interior d'aquest gran forat. Un cop extret l'estrat superficial, es va documentar un estrat de rebliment d'1'05 m. de potencia, format per terres molt compactes, pedruscall i alguns fragments de ceràmica ibèrica, que pot ser interpretat com l'estrat d'anivellació i regularització de la zona de l'acròpolis. Sota aquest estrat, va aparèixer una estructura construïda amb carreus de pedra sorrenca, de la qual s'intueix una forma ovalada, donat que tan sols es va poder veure parcialment al continuar fora dels límits del sondeig. Tot fa pensar que es tracta d'una cisterna o dipòsit d'aigua que s'ubicaria en la part alta del poblat i que posteriorment va ser inutilitzada. A l'interior de l'estructura es va trobar un estrat de terra neta, sense pedres i amb alguns fragments ceràmics, l'excavació del qual no va poder ser finalitzada i, per tant, no es va poder documentar el seu paviment. Tot i això, i a l'espera de la futura excavació en extensió en aquest sector que permetrà definir l'estructura i l'estratigrafia detectada amb el sondeig, aquesta excavació ha demostrat les possibilitats arqueològiques que ofereix encara l'acròpolis del poblat i on es possible que es puguin documentar encara algunes estructures de les fases més antigues de Castell.

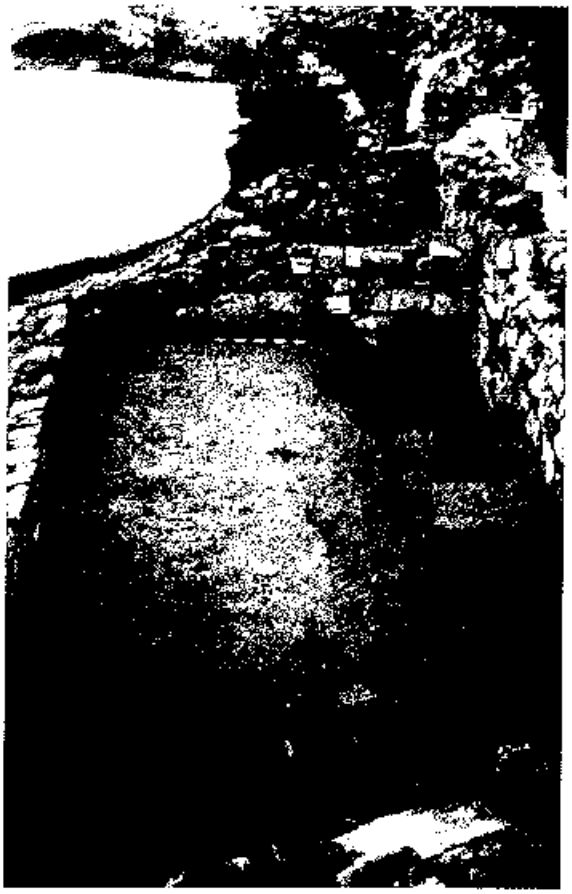

fig. 5. Vista general de l'habitació 15000 un cop finalitzada la seva excavació l'any 2003. S'observa el paviment de l'habitació i la sitja d'una fase anterior a ella, que va ser excavada als anys 40 del segle passat, al seu angle nord-oriental.

CONCLUSIONS

Tot i que les actuacions efectuades als anys 2002 i 2003 han estat bàsicament destinades a consolidar i restaurar les estructures del poblat ibèric de Castell i a aturar el seu procés de degradació, poc a poc es perfilen les característiques urbanístiques d'aquest *oppidum* indiget. L'existència de sitges per l'emmagatzematge de gra localitzades al sector 2 demostren que també els sectors més enlairats del poblat van estar ocupats per aquestes estructures, com succeïa al sector 1, i que també algunes d'elles van ser amortitzades per reformes urbanístiques que van suposar la implantació de nous carrers, com ara el carrer 2200. La documentació i interpretació de les estructures excavades al segle passat permet la identificació dels eixos viaris o carrers de

l'*oppidum* (sectors 1, 2 i 6), imprescindibles per conèixer la seva estructura urbana i el sistema d'articulació de les diferents terrasses del poblat. Les primeres intervencions arqueològiques efectuades per nosaltres obren certes esperances de cara a obtenir dades estratigràfiques fiables que permetin reconstruir la història de Castell i poder datar algunes de les estructures visibles avui en dia. La possibilitat d'obtenir informació fidedigna de la torre occidental del sistema defensiu del poblat, facilitarà la datació de la fase urbana més moderna de l'assentament, la qual va suposar la construcció de les torres i del sistema d'accés visible en l'actualitat a la plaça de les Sitges. El sondeig efectuat al sector de l'acròpolis demostra com encara resten estructures sense excavar en aquesta zona, fet que permetrà entendre la seva configuració urbana. Malgrat l'escassa quantitat de material arqueològic recuperat a les nostres intervencions, tot fa pensar que l'activitat del poblat de Castell en els segles II i I a. C. fou força important. Caldrà determinar en un futur les característiques i les raons precises d'aquesta activitat.

BIBLIOGRAFIA

AQUILUÉ, X. 2001, *Pla d'actuacions arqueològiques a desenvolupar al poblat ibèric de Castell (Palamós, Baix Empordà)*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, Empúries.

AQUILUÉ, X., PI, M. 2002, Actuacions al poblat ibèric de Castell (Palamós, Baix Empordà), *VI Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, Girona, 121-126.

MONEO, T. 2003, Religio Iberica. *Santuarios, ritos y divinidades (siglos VII-I a.C.)*, Bibliotheca Archaeologica Hispana 20, Madrid.

PERICOT, L. 1952, *La labor de la comisaría provincial de excavaciones arqueológicas de Gerona durante los años 1942 a 1948*, Madrid.

VERDAGUER, E. 1994, *El poblat ibèric de Castell*, Palamós.

EL POBLAT IBÈRIC DE PUIG DEL CASTELL (CASSÀ DE LA SELVA, GIRONÈS). CAMPANYES 2002 I 2003

Maribel FUERTES AVELLANEDA* **Jordi MERINO SERRA***

El juliol de 2002 i 2003, promogudes i finançades per l'Ajuntament de Cassà de la Selva, es van dur a terme la segona i tercera campanyes d'excavació en el poblat ibèric del Puig del Castell, situat en el veïnat de Verneda, a l'est del terme municipal.

Cadascuna de les dues campanyes fou dividida en dues fases: una intervenció a la primera quinzena, amb la participació d'un grup d'estudiants i aficionats de Cassà de la Selva i dels pobles de l'entorn, i una altra intervenció a la segona quinzena, organitzada per la Colla Excursionista Cassanenca i plantejada com a camp de treball de la Direcció General de Joventut de la Generalitat de Catalunya, amb la participació de 25 nois i noies d'arreu de Catalunya.

Finalment, entre els dies 3 i 10 de setembre de 2003, es va dur a terme una campanya de consolidació d'una part de les estructures del jaciment, dirigida per Eva Teixidor i Frou i també promoguda i finançada per l'Ajuntament de Cassà de la Selva.

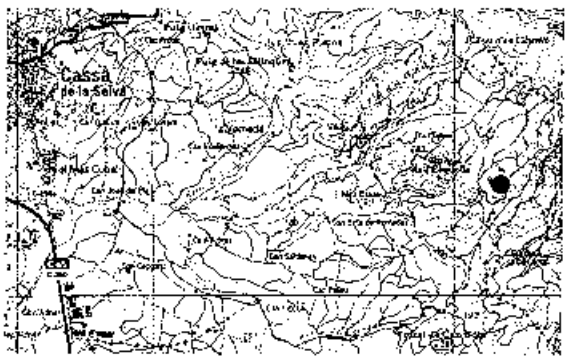

CAMPANYA DE 2002

La campanya de 2002 va permetre augmentar considerablemet els coneixements de què disposàvem respecte a l'urbanisme del jaciment. Per una banda, es va treballar en la muralla, de la qual se'n coneixien fins aleshores uns 16 m, i que amb els treballs de 2002 es van ampliar fins a 95 m. La muralla presenta un traçat curvilini que segueix el perímetre que configura la presència del talús del puig. La direcció que pren el pany documentat, d'una amplada que oscil.la entre 1,60 i 2 m, és de nord a sud.

Per l'aspecte que presenten l'aparell i els paraments, es dedueix que la tècnica de construcció va consistir a emprar pedres de mida i de factura irregular, amb la cara més regular disposada al parament extern. L'estructura es bastí emprant en l'aparell extern els blocs de major grandària, alguns tallats i altres no, però amb cura de deixar la cara més regular a la vista. El parament de la cara interna, en canvi, es va fer amb blocs de dimensions inferiors i en una posició més al.leatòria. Aquest sistema de construcció dóna la impressió d'un doble parament, el cos intern del qual es composa de pedres de diverses mides, sense treballar, que es disposen irregularment i lligats amb materials àrids (terra, sauló), que donen solidesa a la construcció. Cal apuntar que, dins d'una unitat de concepció i construcció bàsiques, els diversos trams de la muralla presenten diferències apreciables i atribuïbles

* JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

a la irregularitat del terreny. Aquest tret es reflexa bàsicament en l'amplada, que oscil·la entre 1,60 m en els trams que es presenten més o menys rectes i 2 m on la inclinació que pren el talús és més pronunciada. En aquest darrer cas, l'estructura es bastí amb un augment del cos intern de la muralla.

El material constructiu de la muralla presenta un uniformisme tipològic de litologia granítica provinent, segurament, de l'extracció del mateix subsòl en el qual s'assenta. Pel que fa a a la grandària que presenten els blocs, cal destacar la gran variabilitat de mides, atribuïble a la disposició al.leatòria que prenen dins la construcció.

Finalment, cal constatar que la neteja de la muralla va afectar-ne tota la part conservada en elevació, i en l'excavació del parament extern es va arribar a nivell del subsòl, sobre el qual reposa directament la construcció.

L'estructura conserva un alçat màxim de 1,20 m a la banda sud-est i va perdent aquesta alçada en direcció nord. Puntualment, en els trams on la corbatura és més pronunciada, resten només les filades inferiors i es documenten majors quantitats de blocs en estrat d'enderroc.

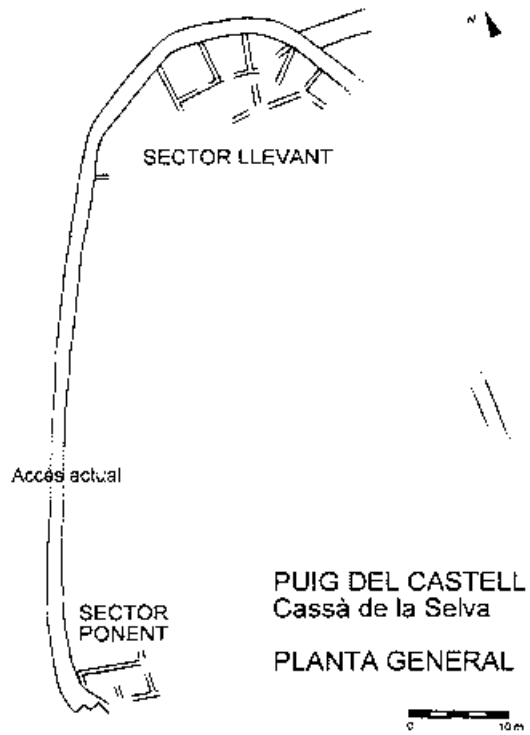

La campanya de 2001 havia documentat a la zona externa del recinte que configura la muralla un contrafort perpendicular de grans dimensions, de més de 6 m de llargada i 2,5 m d'amplada. El contrafort, que es disposa sobre la roca mare, ascendeix de forma esglaonada seguint el perfil del talús i salvant un pendent d'un 40%. Les característiques constructives que presenta mostren una obra de gran solidesa bastida amb blocs de granit de grans dimensions. En la campanya de 2002 es van documentar dos altres punts que semblaven presentar restes d'un contrafort. La forta incidència del talús en aquests punts i el fet que la part externa de la muralla no es trobés totalment desbrossada van limitar les tasques d'excavació i es va descobrir tan sols la part d'unió d'aquests possibles contraforts amb la cortina de la muralla, restant la seva excavació per a futures campanyes.

Un altre dels objectius de la campanya fou l'excavació del nivell superficial corresponent a la part interna del sector més proper del poblat, a llevant, per tal de documentar la presència de les estructures que s'hi havien evidenciat l'any anterior. El resultat d'aquesta intervenció fou la documentació de sis murs adossats a la muralla i disposats en direcció est-oest, dels quals només quatre es van poder delimitar en la seva totalitat, conformant i delimitant alhora dues de les estances que es troben adossades al perímetre murari.

CAMPANYA DE 2003

La campanya de 2003 va permetre donar continuitat a les tasques iniciades a les campanyes dels anys anteriors. L'objectiu principal fou la delimitació de la muralla en el sector de ponent i la descoberta i delimitació de nous àmbits en el sectors de llevant i de ponent del poblat.

Sector de llevant

Un dels objectius principals de la campanya fou l'excavació del nivell superficial corresponent a la part interna del poblat, per tal de documentar la presència, evidenciada durant les dues darreres campanyes, de les estructures internes que conformen el traçat urbanístic del poblat. La intervenció va possibilitar la documentació de diversos murs que semblen conformar un total de sis àmbits. Dos d'aquests murs segueixen una orientació totalment

diferent (de SE a NW) i podrien correspondre a una fase anterior.

La tècnica constructiva dels murs és idèntica, tot i que cal tenir en compte que només se'n coneix la filada superior, formada per pedres de dimensions petites i mitjanes sense tallar, només desbastades per la cara vista i lligades amb argila.

És destacable també la presència de nombrosos fragments de *tegulae* en el nivell superficial i a l'estrat superior de cadascun dels àmbits, encara pendents d'excavació, fet que ens indica que és possible que el teulat d'aquestes edificacions estigués fet amb aquest material de construcció. Juntament amb el material arqueològic, aquest fet ens situa aquesta darrera fase d'ocupació en el segle II aC.

Tanmateix, cal destacar que la delimitació dels diversos àmbits es va fer només a nivell superficial i que, per tant, la informació que podem oferir fins al moment és molt petita.

Sector de ponent

Els treballs en aquest sector es van centrar en dos aspectes: la muralla i els àmbits interiors. Pel que fa a la muralla, es va treballar en un sector on durant la campanya de l'any 2002 s'havia hipotetitzat entorn de l'existència d'una possible torre o porta, ja que la fortificació fa en aquest punt un angle de 90 graus cap a l'interior i, aproximadament 2 m després, gira una altra vegada 90 graus per continuar el seu recorregut perimetral. L'excavació de 2003 va permetre veure que, en realitat, no es tractava de cap de les dues coses i que molt possiblement aquest retranqueig s'hagi de relacionar amb la topografia de l'indret, on el turó presenta una inclinació tan accentuada que segurament condicionà considerablement la construcció i el traçat de la muralla.

El rebaix del nivell superficial va permetre la delimitació en aquest sector de dos nous àmbits, de forma rectangular i que aprofiten la muralla com a mur de fons. La tècnica constructiva dels murs és idèntica a la dels que hi ha al sector de llevant: pedres petites i mitjanes sense treballar, només desbastades i lligades amb argila.

Cal remarcar que en aquest sector, on el turó té una inclinació força accentuada, les restes arqueològiques es trobaren força malmenades per l'acció dels agents naturals i de la vegetació que ha crescut a l'indret des del seu abandonament.

A nivell cronològic, i a l'espera de la classificació i estudi dels materials arqueològics, aquesta campanya no va aportar gaires novetats. Es confirmà que l'ocupació del poblat s'efectuà durant la segona meitat del segle II aC, mentre que no hi van haver novetats pel que fa a fases més antigues d'ocupació. En aquest sentit, el nostre propòsit és que durant les properes campanyes es pugui realitzar l'excavació completa dels àmbits delimitats i així poder recollir informació, entre d'altres, sobre aquestes etapes d'ocupació més antigues, si és que existeixen.

BIBLIOGRAFIA

BAGUÉ, E., CARRERAS, J., GUTIÉRREZ, O. 1990, *Cassà de la Selva*, Quaderns de la Revista de Girona, 30.

FUERTES, M., MERINO, J. 2002, El poblat ibèric del Puig del Castell (Cassà de la Selva, el Gironès). Campanya 2001, *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, St. Joan de les Abadesses, p. 153-155.

LLINÀS, J., MERINO, J. 2000, *Inventari del patrimoni històric, artístic i arqueològic de la comarca del Gironès*, Consell Comarcal del Gironès, Girona (inèdit).

MERINO, J. 1998, *Cassà de la Selva i els seus orígens*, Ajuntament de Cassà de la Selva.

MERINO, J. 1999, Els jaciments arqueològics d'època ibèrica i romana en el terme de Cassà de la Selva, *Quaderns de la Selva* 11, Santa Coloma de Farners, p. 73-96.

NOLLA, J.M., CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona*, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

OLIVA, M. 1967, Inventario de los Castillos, Fortalezas, Recintos amurallados, Torres de defensa y Casas fuertes de la Província de Gerona, *Revista de Gerona*, 40, p.21-34.

PUJOL, A. 1989, *La población prerromana del extremo nordeste peninsular*, vol.II, CSIC-UAB, Bellaterra.

LA SITJA IBÈRICA DE LA CARRETERA DE RIUDELLOTS (CASSÀ DE LA SELVA, GIRONÈS)

Joan LLINÀS POL* **Jordi MERINO SERRA***

Durant la tardor de 2002 es van iniciar els treballs de millora i eixamplament puntual de la carretera C-25 entre Campllong i Cassà de la Selva. A banda del necessari seguiment arqueològic dels rebaixos, que van resultar negatius, va caldre excavar una sitja retallada al marge d'un camí que porta des de la carretera fins a una casa propera. Aquesta sitja era coneguda des de ja feia uns anys amb el nom de «Sitja de la Carretera de Riudellots» (Merino 1998; Merino 1999, p.78; Llinàs & Merino 2000). Els treballs, encomanats a l'empresa Janus, S.L., foren sufragats per l'empresa Construccions Fusté, S.A., adjudicatària de les obres de millora i eixamplament de la carretera.

LA SITJA

La sitja es trobava retallada al marge occidental d'un camí que surt de la carretera C-25, a 1 km aproximadament a l'oest del nucli urbà de Cassà de la Selva i dins del seu terme municipal, a pocs metres de la pròpia carretera. Se'n conservava tan sols aproximadament una tercera part, ja que la resta va ser destruïda en un moment indeterminat arran de l'obertura del camí i afectada per l'erosió natural del talús resultant. Retallada totalment en el subsòl natural granític, era de forma globular, amb parets bombades i fons lleugerament còncau. S'havia conservat en una fondària màxima de 125 cm, tot i que -a causa del seu mal estat de conservació- no podem descartar que originalment hagués pogut ser més profunda. L'amplada oscil.lava entre els 110 i els 130 cm.

Es va trobar obliterada per un únic farcit, de terra heterogènia, però predominantment argilosa, amb la inclusió d'algunes pedres de mida mitjana i molt poc material arqueològic, que va aparèixer principalment a la part inferior del farcit. Fou aquest material el que en va permetre una datació d'època ibèrica, sense més precisions, ja que tot era ceràmica a mà (13 fragments sense forma), amb la sola excepció d'un fragment informe de ceràmica comuna ibèrica.

Excavada la sitja, es va procedir a examinar visualment els talussos propers, tant del camí com de la carretera, però no s'hi pogueren identificar vestigis de cap altra sitja ni estructura.

Aquesta sitja es pot relacionar amb un seguit de troballes afins esparses per la plana que envolta Cassà de la Selva, com a Can Roser, a 700 m al NW de Cassà, on arran d'unes obres es recuperaren diversos materials d'una sitja del segle II aC (Merino 1999, p. 77-78 i 94-96), la Rambla Onze de Setembre, dins del nucli urbà, també del segle II aC i excavada l'any 1978 (Merino 1999, p. 77 i 89), i el Camp de

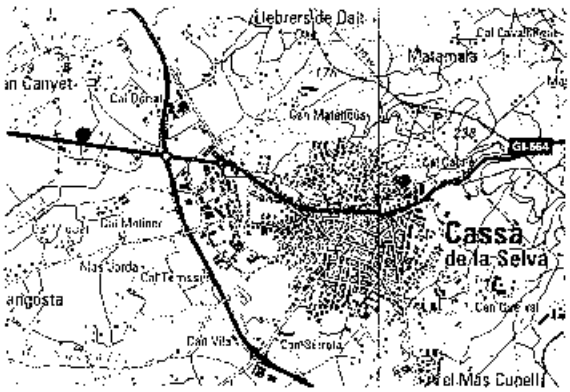

fig. 1. Plànol de situació del jaciment

* JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

l'Arrencada, a 1 km al sud del nucli, on el seguiment de les obres de la variant de Cassà van posar al descobert vuit sitges i dues escombreres també del segle II aC (Llinàs, Merino & Montalbán 2000).

Aquests vestigis denoten una important activitat agrícola per tota aquesta zona en època ibèrica, i no és descartable la descoberta de nous camps de sitges o bé l'ampliació dels que ja es troben documentats. No hi ha, en canvi, dades segures d'estructures d'hàbitat d'aquest moment pels entorns immediats, però no podem oblidar l'existència propera, dalt d'un cim de les Gavarres a 6 km a l'oest, del poblat del Puig del Castell, actualment en procés d'excavació (Fuertes & Merino 2002), amb el qual totes aquestes sitges de la plana cassanenca podrien estar relacionades.

Finalment, cal comentar que és molt probable que la sitja de la Carretera de Riudellots no es trobi aïllada, sinó que formi part d'un conjunt més ampli que podria estendre's a banda i banda del camí, pels camps circumdants.

BIBLIOGRAFIA

FUERTES, M., MERINO, J. 2002, El poblat ibèric del Puig del Castell (Cassà de la Selva, el Gironès). Campanya 2001, *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, p. 153-155.

LLINÀS, J., MERINO, J. 2000, *Inventari del patrimoni històric, artístic i arqueològic de la comarca del Gironès*, Consell Comarcal del Gironès, Girona (inèdit).

LLINÀS, J., MERINO, J., MONTALBÁN, C. 2000, Seguiment i excavacions arqueològiques a la variant de la carretera C-250 al seu pas per Cassà de la Selva (el Gironès), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, p. 100-103.

MERINO, J. 1998, *Cassà de la Selva i els seus orígens*, Ajuntament de Cassà de la Selva.

MERINO, J. 1999, Els jaciments arqueològics d'època ibèrica i romana en en el terme de Cassà de la Selva, *Quaderns de la Selva*, 11, Sta. Coloma de Farners, p. 73-96.

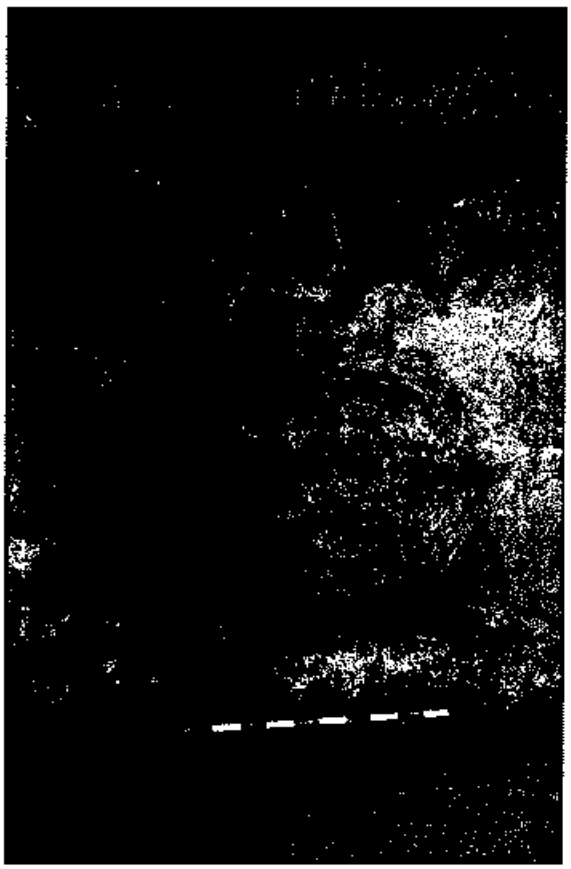

fig. 2. La sitja un cop excavada.

EXCAVACIONS A LA MUNTANYA DE SANT JULIÀ DE RAMIS (2002-2003)

Isabel MIQUEL **Josep Maria NOLLA** **David VIVÓ**

Al llarg dels mesos de juliol i agost del 2002 i 2003, es varen desenvolupar a la muntanya de Sant Julià de Ramis, la setena i vuitena campanya d'excavacions que s'emmarquen dins d'un programa científic de la unió europea on hi participen l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona i l'ajuntament de Sant Julià .

Els objectius d'aquestes campanyes els podrien resumir bàsicament en dues grans línies:

- fer una sèrie de sondejos a la zona sud de l'*oppidum*, a prop de l'antiga església parroquial, al costat del sector explorat el 1996. A traves d'aquests sondeigs es buscava conèixer la potencia estratigràfica del jaciment en aquest punt on s'havia comprovat, en campanyes anteriors, que el sòl geològic no era uniforme, pujant i baixant de forma irregular.

- aprofundir en el coneixement de les muralles de l'*oppidum*, sobretot en la part situada a la banda oriental del *castellum* i estudiar l'aprofitament que es va fer, en època baix imperial, de les estructures defensives bastides en l'última fase d'existència de l'*oppidum*, en època baixrepublicana.

Resultats de la campanya

Primer parlarem dels diferents sondejos que vàrem realitzar a la banda oriental del jaciment, on s'han trobat els majors nombre de vestigis del poblat ibèric.

La nostra excavació va voler completar un primer sondeig, realitzat en aquesta zona el 1994 per J. Caravaca i M. Teixidor, uns quants metres a l'oest de l'església, en una zona enboscada,.que va permetre descobrir parcialment les restes d'una casa amb una llar de foc i un paviment de pedres i que no es va acabar per manca de temps. Per sota de la llar i el paviment, es va localitzar un retall a la roca que baixava uns dos metres, que atribuïrlerm a una cabana ibèrica. Això ens indicava que, en aquesta zona, hi havia un superposició de nivells d'ocupació. El material arqueològic recuperat ens permet fixar aquesta primera ocupació entre la darreria del segle V i els primers anys del IV aC.

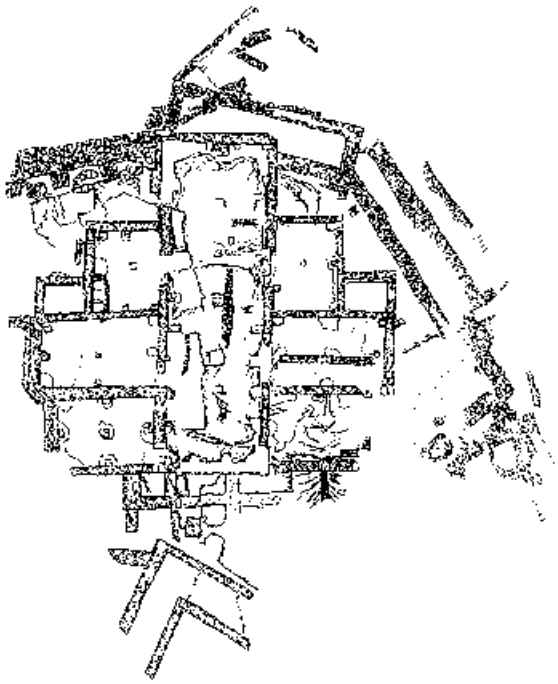

fig.1- Planta de la zona del castellum

El segon i tercer sondeig es varen fer mes cap a l'est de l'anterior, molt a prop de l'església parroquial i de les restes posades a partir del 1996. Un d'aquests sondejos, el de més cap a l'oest, va resultar negatiu. A pocs centímetres de la superfície aflorava ja la roca.

L'altre, en canvi, ens va permetre posar al descobert un retall fet al subsòl geològic i un seguit de murs de difícil interpretació. Tot i així una de les parets es diferenciava clarament de les altres per tenir un parament molt diferent. Mentre que els primers eren murs de pedra seca obrats amb pissarra, aquest altre mur, també de pedra seca, però amb un acabat més acurat, amb els blocs de pedra ben tallats i ben disposats. Aquest tipus de construcció i la gran semblança tipològica fa que relacionem aquesta estructura amb els grans murs 1002 i 1074, posats al descobert en campanyes anteriors que conformaven la gran plataforma damunt de la qual va ser edificat el temple de tipus itàlic. Corresponia a la fase més moderna d'existència del gran *oppidum*.

El quart sondeig, no el vam fer a la banda occidental del jaciment, sinó a l'oriental, és a dir, a la zona del *castellum*. En primer lloc, vam fer una cala a l'altre banda de l'antic camí que donava accés a l'antiga església parroquial per intentar trobar la continuïtat dels murs 642 i 643, que s'havien posat al descobert en campanyes anteriors. En el sondeig no es va trobar la continuïtat dels murs sinó únicament la roca mare amb un retall que correspondria segurament a una antiga cabana ibèrica, la manca de material fa difícil una datació exacta.

A part d'aquests sondejos, les dues campanyes d'excavació es varen concentrar també en intentar obtenir més dades de la zona del *castellum* i concretament de les muralles que rodegen aquest edifici baix imperial.

El primer punt d'actuació va ser a la zona més occidental, en el punt on al llarg de la campanya del 2001 s'havien localitzat tres paraments de muralla situats en paral·lel , tots tres d'èpoques diferents. Al llarg de la campanya del 2002 vam buscar la cantonada o el lloc on giraven les tres muralles. Ens vàrem trobar que la primera i la que sembla més antiga, es a dir la situada més cap a la banda oest, quedava tallada, al igual que la segona muralla que quedava al mig dels dos murs. En canvi el tercer mur, es a dir el situat més cap a l'est, el més modern, continuava i girava uns metres més avall cap a l'est. Aquesta muralla es caracteritzava per ser un potent mur de doble parament carreuat, de blocs de calcària, amb reble de pedruscall al mig, de més de 2 m d'amplada amb tot uns seguit de contraforts per la part interior disposats cada 3 m. Aquest descobriment ens va permetre, conèixer amb exactitud l'extensió de l'*oppidum* per la banda occidental.

En la campanya del 2003, el que es va fer va ser resseguir en una certa extensió la muralla en direcció a llevant. Amb aquesta actuació vam poder comprovar que el potent mur continuava uns metres, fins que es trobava amb la roca mare retallada. Aquí desapareixia i el sòl geològic retallat s'utilitzava com a defensa natural de l'*oppidum*. Adossats a aquest mur, vàrem localitzar dues parets totalment destruïdes, que sembla que formarien part del poblat ibèric. Aquest petit descobriment ens ha confirmar el que ja suposàvem, es a dir, que en un primer moment, l'*oppidum* seria més extens que en la darrera fase.

Els tres trams de muralles disposats en paral·lel en un espai tan reduït semblaria indicar que va caldre refer, almenys en dues ocasions, el sistema defensiu d'aquell sector segurament per culpa de la inestabilitat del terra i els forts pendents que porten a freqüents esllavissades de terra. També ens indiquen que en cada reconstrucció es va haver de renunciar a part del terreny en benefici, tanmateix, d'una posició dominant en relació al camí d'accés i a la porta. Aquestes petites modificacions explicarien perquè trobem alguns murs de cabana tallats per la muralla. Va caldre, quan es van bastir les darreres defenses de l'*oppidum*, adaptar l'espai fent desaparèixer un seguit d'habitatges massa avançats.

Aquesta última muralla ha estat datada molt a finals del segle II o en els primers anys del I aC i va significar el moment un gran canvi en el sistema defensiu de l'*oppidum*, bastint una torre poligonal imponent i, sobretot, modificant la situació de l'única gran porta d'accés a l'hàbitat, molt més fàcil de protegir i molt difícil d'atacar amb èxit.

Per últim explicarem les troballes fetes en l'excavació de la part oriental de la zona del *castellum*, sobre l'antic camí que donava accés a l'antiga església parroquial, buscant la

continuïtat de la muralla ibèrica que hi havia en aquest punt i que ja era coneguda gràcies a campanyes anteriors. Vam identificar la muralla que, en aquest punt, havia patit moltes modificacions. En primer lloc, les seves parets exteriors desapareixien i se'n conservava, únicament, el que en un primer moment ens va semblar el farciment interior, de pedruscall d'esquist lligat amb fang. En la part més septentrional, s'hi detectaven un seguit de modificacions: la pissarra havia estat substituïda per blocs més grans lligats amb morter de calç que definien una forma rectangular. Aquest tipus de parament, que sembla afegit en aquest punt, recordava la tècnica constructiva pròpia del *castellum* i, també, a un seguit d'estructures fetes també amb blocs de pedra sorrenca i lligades amb morter, trobades en un sondeig fet l'any 2000 a l'altre banda del camí i que corresponien, indubtablement, a l'obra tardoantiga. Més enllà d'aquest afegit, la muralla continuava uns quants metres en direcció a llevant fins a trobar la porta més moderna de la muralla ibèrica que havia estat descoberta en l'última campanya d'excavacions. Tot i que per qüestions estructurals podem assegurar que aquesta seria la porta d'entrada a l'*oppidum* en els darrers anys d'existència, el que no s'ha pogut localitzar ha estat el nivell de circulació

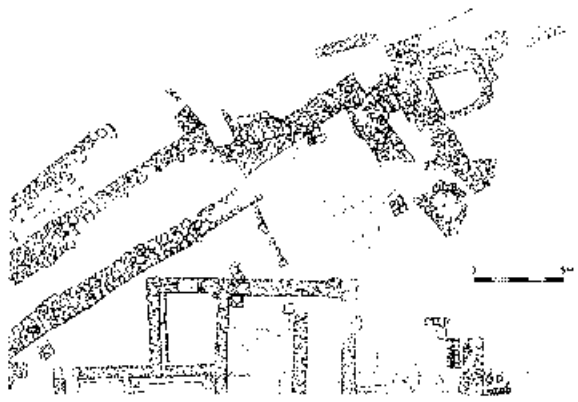

fig.2-Detall de la zona des castellum excavada els anys 2002-2003.

que correspondria a aquesta estructura i que estaria situat en una cota superior, destruïda o bé per les reformes baiximperials que van modificar tota aquesta zona, o bé al llarg dels molts anys en que es va circular per aquest lloc, ja que hem de recordar que la porta es trobava just al damunt de l'antic camí que portava a l'antiga església parroquial.

Aquesta porta es veia reforçada amb diferents elements, tant naturals com artificials, que en facilitaven la defensa, com el fet d'estar situada al costat d'un barranc, amb un petit camí d'accés marcat per una dura costa que el resseguia i que quedava definit, a l'altre costat, per la muralla i la torre poligonal . A més, en l'excavació de la part exterior de la muralla, hem localitzat una entrada dins del mur que interpretem com un element defensiu. Un cop passat aquest punt aquells que intentaven penetrar dins del recinte quedaven rodejats. Altrament, en el cas que aconseguissin traspassar la porta es trobaven amb una entrada en forma de embut -del costat de la porta en surten dos murs que es van acostant a mesura que anem avançant- que menava cap a una plaça dins de l'*oppidum*.

Aquesta, però, no seria la porta d'entrada més antiga de l'*oppidum* sinó que, com ja s'ha dit, en un primer moment s'hi accediria per un altre lloc situat en posició central. aCom a conseqüència, potser, de les guerres sertorianes, es va decidir realitzar un conjunt de canvis, modificant i modernitzant el sistema defensiu per adaptar-lo a les normes de la poliorcètica de l'època. Aquestes modificacions van significar la creació, entre altres coses, d'aquesta nova porta més fàcil de defensar.

Lligat a la porta apareixeran també altres elements. A la banda sud de la muralla, just en el punt on comencen les reformes baix imperials, es a dir en el punt en què passem d'una muralla amb dos murs i reble interior a una amb un sol mur però molt més gruixut, vam recuperar un paviment de calç d'uns 2 cm de gruix, 5 m de llargada i 3'75 m d'amplada, que s'hi adossava. Les dues parets on s'amorrava aquest sòl, la muralla i la paret situada al lateral de la porta, anaven recobertes amb un arrebossat de calç de color groc amb franges vermelles.

A migdia del paviment de calç i separats únicament per un espai de terra d'uns 40 cm de gruix, vam localitzar un seguit de sòls

similars, de les mateixes dimensions que el paviment al qual ens acabem de referir. És segur que l'espai que queda entree un i altre sòl era ocupat per una paret de tova que ha desaparegut pràcticament sense deixar rastre. Aquestes dues habitacions, relacionades lògicament amb la reforma a que ens hem referit anteriorment, podrien haver estat les cambres destinades a allotjar el cos de guàrdia que protegia la porta.

La porta del *castellum* va aprofitar, amb alguna modificació, el mateix accés. Efectivament, quan es va decidir construir una fortificació lligada a la defensa de la Via Augusta i de *Gerunda*, en el lloc on havia existit l'antic *oppidum*, es va considerar, entre altres avantatges, l'existència d'un sistema defensiu, més o menys arruïnat, que, tanmateix, assegurava, estalvi, rapidesa i seguretat.

L'excavació ha posat de manifest que tot el sector de la porta i costats immediats es trobaven pràcticament al mateix nivell actual que en molts llocs correspon al de fonamentació, per tant no tenia cap sentit tornar a refer les cotes de circulació. Sembla que el que es va fer, en època baiximperial, va ser elevar lleugerament el terreny i circular a una cota una mica per sobre de les estructures baixrepublicanes. A més, es van obrar els dos nous brancals de la porta, un situat a uns metres a l'oest de la porta ibèrica, ja descrita, i l'altre, aproximadament a 1 m a llevant, ambdós construïts amb pedruscall i amb algun bloc de sorrenca tot lligat amb morter de calç. Es definia, per tant, una porta de gran amplada que utilitzava els mateixos elements defensius antics. A part d'això, van bastir una petita torreta de 5,50 m de diàmetre situada a la part de dins que reforçava la seguretat de la porta.

A part de la reconstrucció de la porta, en època baiximperial també es va reforçar la muralla ibèrica al costat oriental, en construir-se un nou mur amb morter per damunt del de pedra seca de l'antiga fortificació. D'aquestes reformes només en conservem la última filada, cosa que fa difícil poder anar més enllà.

També val la pena remarcar que adossat a aquest últim tram descrit, cap al camí, hem posat al descobert un seguit de murs obrats amb pedruscall i morter que ens fan pensar en la possible existència d'un nou edifici que hauria format part del *castellum*. Caldrà confirmar característiques, extensió i funcionalitat en pròximes campanyes d'excavació.

LA TERRISERIA ROMANA DEL COLLET DE SANT ANTONI DE CALONGE

Josep Maria NOLLA* **Antoni PRADOS*** **Antoni ROJAS*** **Paula SANTAMARIA***

Anna SOLER*

INTRODUCCIÓ

La finca anomenada el Collet-Est es troba dins el terme municipal de Calonge, al peu de la carretera de la Verge de Núria, i al nord del turó on es troba la vil·la romana del mateix nom i l'antic convent de monges benedictines de Santa Maria.

La descoberta de materials arqueològics en els treballs de remoció de terres previs a unes obres d'edificacions va portar a declarar la zona de protecció arqueològica i a iniciar-se les prospeccions i la excavació que va realitzar la Universitat de Girona de febrer a novembre del 2002.

Aquests treballs han permés la troballa d'una completíssima indústria terrissera ja que, contrariament al que sol passar, conserva tots els elements que van fer possible la fabricació de ceràmica: la zona d'extracció d'argiles, les basses de decantació, les naus de treball, els forns, els abocadors i, fins i tot, els espais domèstics.

DESCRIPCIÓ DE LES ESTRUCTURES

FASE O. Republicana

Àrea 1

Aquesta àrea es situa a l'extrem est de la zona excavada. D'aquesta fase s'han trobat molt pocs indicis, però ja ens indiquen una primera ocupació de la zona en època Republicana.

Les restes aparegudes estan formades per una gran bossada de material (formada bàsicament per ceràmiques ibèriques i campanianes A i B) trobada al peu del turó, a l'extrem sud-est de l'àrea 1. Per la seva disposició provindria de la part alta, on no s'ha trobat, però cap mena

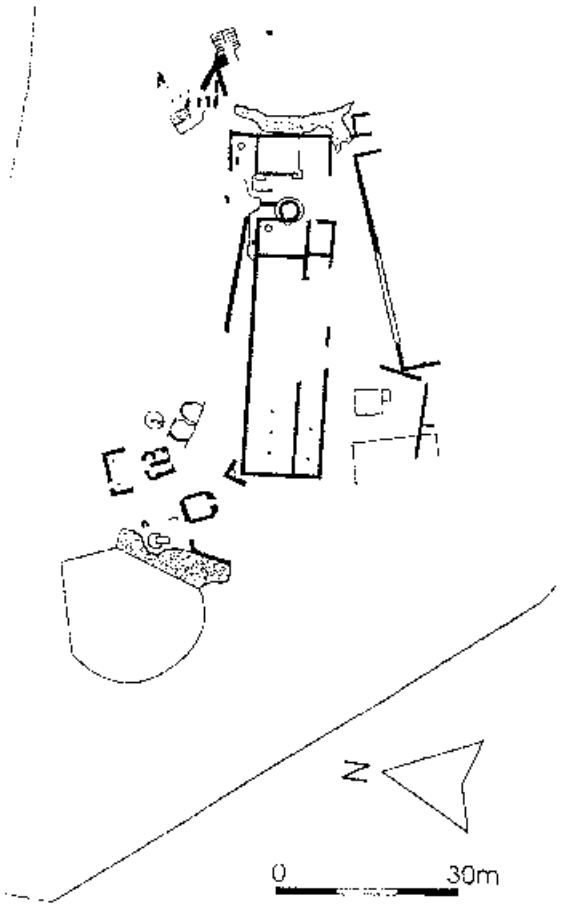

fig. 1. Planta de la terrisseria.

* Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona

d'estructura que es pogués associar a aquest moment. Al excavar aquesta zona només s'ha localitzat un forn (F-8) posterior, ja molt per sota del nivell de circulació, i alguna ceràmica més antiga en nivells remanats i destruïts pels cultius posteriors.

D'aquest moment i d'un indret molt proper potser provindrien els fragments de roca granítica reaprofitats en diversos punts del jaciment i que correspondrien a algun edifici monumental, ja que s'han localitzat tambors de columna d'uns 50 cm de diàmetre i grans blocs quadrangulars perfectament treballats.

FASE I. Augustal.

Els primers nivells associats a estructures corresponen bàsicament a una ocupació d'època augustal .

Àrea 1: el primer forn rectangular

Es situa a la part est del jaciment. Aquí apareixen les estructures més antigues.La més interessant correspondria al forn 14 que apareix en bona part per sota d'un forn més modern (el forn 1), de manera que només se n'ha pogut excavar una petita part, però suficient per definir la seva forma. Es troba a tocar el marge del turó que es troba al nord del jaciment, de manera que en aquesta banda aprofita la roca natural, retallant-la. Els altres costats sembla que s'haurien construït sobre la sorra que ja aflora a diversos punts. El mur perimetral, però a diferència dels altres forns, únicament delimita el contorn sense arribar fins a la base. La resta de l'estructura està feta de tovot que va adquir solidesa mitjançant les pròpies cuites del forn. A la part sud s'observen uns blocs de pedra i rajola que podrien ja perfilar la boca que s'obria a una zona excavada davant seu per facilitar-ne l'accés.

El forn, però, ja es trobava desmuntat d'antic: falta bona part del seu alçat i tota l'estructura interna de les arcades. Es va destruir, reomplir i anivellar en el moment de la construcció del forn que l'amortitza (el forn 1) per aconseguir una base adequada.

Al seu costat, a llevant i migjorn, s'hi troba un abocador de gran potència (màxima de 2 metres) amb restes de construcció, algunes procedents d'antics forns com parets, graella, terres cendroses, algun material passat de cuita. Contemporàniament al forn 1 serviria com a paret de contenció i per la seva datació reculada és possible que també desenvolupés aquesta funció en relació al forn 14. Per sota, ja apareixen les sorres de platja.

Àrea 2: els forns circulars

L'àrea 2 es situa a la zona central del jaciment. Aquí s'hi troben una sèrie de forns circulars (2 ,4 i 9).

El forn 2 presenta una cambra de foc de planta de tendència el·líptica i secció rectangular. Mesura 305 x 295 x 62 cm. El *praefurnium* es troba a la part sud i mesura 160 x 100 cm. Seria de planta i secció rectangular. A l'eix de simetria trobem un retall que s'estén des de la cambra de foc fins a la boca de 65cm de fons, 35 d'ample i 390 cm de llarg amb 3 encaixos per banda, dins la cambra de foc.

El forn 9 es troba situat a l'oest del forn 4 i presenta les mateixes característiques que el forn 2. S'obre, a l'igual que el forn quatre a la depressió excavada davant d'ells per poder accedir amb comoditat a la boca del forn.

El forn 4 seria un forn de calç excavat a la roca. Presenta una estructura cilíndrica de 3'40 metres de diàmetre amb la boca diferenciada orientada al sud de 1 metre de costat. A mitja alçada, a 1'65 m del fons, presenta una banqueta feta de la mateixa roca de 55 cm d'ample. Per sobre d'ella han aparegut les restes de la cúpula, feta de la mateixa pedra calcària, que sustentaria la resta de la càrrega del forn. A partir de la banqueta, el forn continua baixant , prenent una forma cònica amb base plana. Des d'aquest punt fins a la boca s'ha localitzat, encara, part de la càrrega de pedra calcària. Es trobava a la part central formant una espècie de columna i deixant espai per la llenya als costat (on s'ha localitzat carbonitzada). Pel que sembla, per aprofitar més el forn, el carregaven també per sota del nivell de la boca.

Àrea 3: les construccions més antigues, la terrera i l'abocador

Aquestes restes es troben a l'extrem occidental del jaciment. A la zona més septentrional s'han localitat també les restes d'un altre forn circular que anomenem forn 16. Es tracta d'un forn de planta circular amb un diàmetre intern de 190 cm excavat al sediment. El nivell que

s'hi associaria presenta un color negrós per la gran quantitat de cendres que presenta.

En un moment posterior, encara que difícil de precisar per la poca quantitat de material arqueològic trobat, el forn deixa de funcionar i es construeix l'àmbit 12 que divideix l'estructura i la tapia amb un mur de pedra, per tal de formar part del tancament oest. Aquest nou espai presenta una planta rectangular de 8 metres de llarg i 3'5 d'ample. Està format per murs molt arrasats de teula i pedra lligats amb fang en els costats est i nord, mentre que al sud i a l'oest s'aprofita la roca natural del subsòl, que simplement es retalla. S'hi accedeix per una entrada a l'angle sud-est. Al seu interior, a l'angle sud-oest, trobem una estructura de tendència quadrangular formada per tègula de 85 x 90 cm de costat. La roca retallada que forma aquest angle present les parets envermellides, de manera que sembla tractar-se d'un indret per fer foc, cuinar, com els trobats a l'àmbit 4, encara que, en aquest cas, faltarien algunes teules.

Adossat a l'àmbit 12 sembla que s'hi trobaria un altre espai de característiques similars del que de moment només s'ha localitat l'inici del mur est, ja que la resta queda per sota del terreny que no s'ha excavat. Tot apunta a fernos pensar en l'existència d'una nau similar a les trobades al peu del turó, compartimentada en diverses estances de les quals almenys l'àmbit 12 s'utilitzaria per l'activitat domèstica.

D'aquesta primera fase de la terrisseria també se n'ha localitzat la terrera d'on s'extreien les argiles verdoses del subsòl per a la fabricació d'àmfores Pasqual 1. Es tracta d'un element imprescindible pel funcionament de la bòbila i com a tal una de les responsables de la seva ubicació.

En aquest moment es troben ja dos grans forns ceràmics: el forn 5 i el forn 15.

El forn 5 es un gran forn quadrat amb unes mides exteriors de 355 x 725 cm de costat i orientat cap al sud. La cambra de foc presenta unes dimensions internes de 355 x 370 cm de costat i el corredor de 200 x 125 cm .

L'estructura interior de les arcades correspondria a un forn de doble corredor i mur central. Està format per una primera arcada única i dobles les següents, sustentades sobre unes banquetes laterals i un mur central. Tota l'estructura del forn es troba excavada al sediment natural d'argiles blanquinoses molt consistents i construïda a base de tovots i tègula arrebossats internament per una capa d'argila d'entre 3 i 6 cm de gruix. La graella estava feta per una estructura de tovots cuits posats de llarg i de través formant una quadrícula i per una capa d'argila on es moldegen els orificis circulars corresponents per tal que l'aire calent de la cambra passi a les peces col·locades sobre seu.

Al costat nord s'aprecia una superfície cremada de planta de tendència triangular que sembla tractar-se de la base d'una entrada per l'enfornament de les ceràmiques.

Davant del forn es va excavar el terreny per permetre l'entrada al *praefurnium*, que s'obre vers el sud. A l'extrem del retall es troben uns forats de pal. Aquests permetrien de clavar pals o pilars de fusta que segurament aguantarien una porxada per tal d'evitar les inclemències del clima (sol, pluja) i permetre, d'aquesta manera, d'alimentar el foc de la cocció contínuament, ja que podia durar diversos dies. Dins d'aquesta depresió han aparegut successius estrats de cendres provinents de les fornades amb presència d'àmfores Pascual 1 i posteriorment de Dressel 2/4, que marca el canvi de la producció.

El forn 15 es troba situat per sobre de l'angle nord-oest de l'àmbit 5, que talla el forn i el destrueix. Només se'n conserva una petita part i un fragment de la paret d'una de les arcades amb part de la graella. Es troba excavat a les argiles i segurament estaria orientat cap al sud, igual que el forn 5, aprofitant el pendent del turó.

En un moment donat s'abandona l'extracció d'argiles verdoses i la terrera. És llavors quan comencen a realitzar-se tota una sèrie de farcits, provinents, sobretot, de fornades mal cuites i altres terres. Contenen encara alguns fragments de Pasqual 1 i per sobre s'hi van construir diverses estructures, convertint aquesta zona en una àrea de treball. S'hi troben uns petits forns a banda i banda d'un paviment. El forn semicircular 10, al costat de ponent, presenta un un diàmetre d'uns 130 cm i una alçada màxima de 40 cm. A l'est trobem els forns 11 i 12. El forn 11 es un forn de planta circular amb la boca orientada a sud-oest, fet de 4 filades de tovot i alguna pedra i unes dimensions de 155 cm de diàmetre i 50 de fons. El forn 12 és més petit (1'1 x 1'3 m), de forma ovalada i conserva

part del seu alçat de tovot on encara es pot apreciar un petit orifici a mode de xemeneia.

FASE II

Aquesta és la fase d'esplendor del conjunt, el moment de la seva màxima envergadura i en el que es produeix de forma massiva l'àmfora Dressel 2/4. Podríem datar-ne el moment final en època de Neró, ja que una monenda trobada dins l'abocador, del 60 d.C, seria el material datable més modern associat a uns nivells d'ús de les estructures.

Àrees 1 i 2: Les naus de treball, les dependències domèstiques i els forns

Durant aquest període es remodela totalment la zona. Es construeix el forn 1 i les naus de treball annexes.

Primerament, van desmuntar el forn 14 i el van reomplir de terres i deixalles fins aconseguir una base plana on sustentar la nova estructura que es trobava just per sobre de l'anterior.

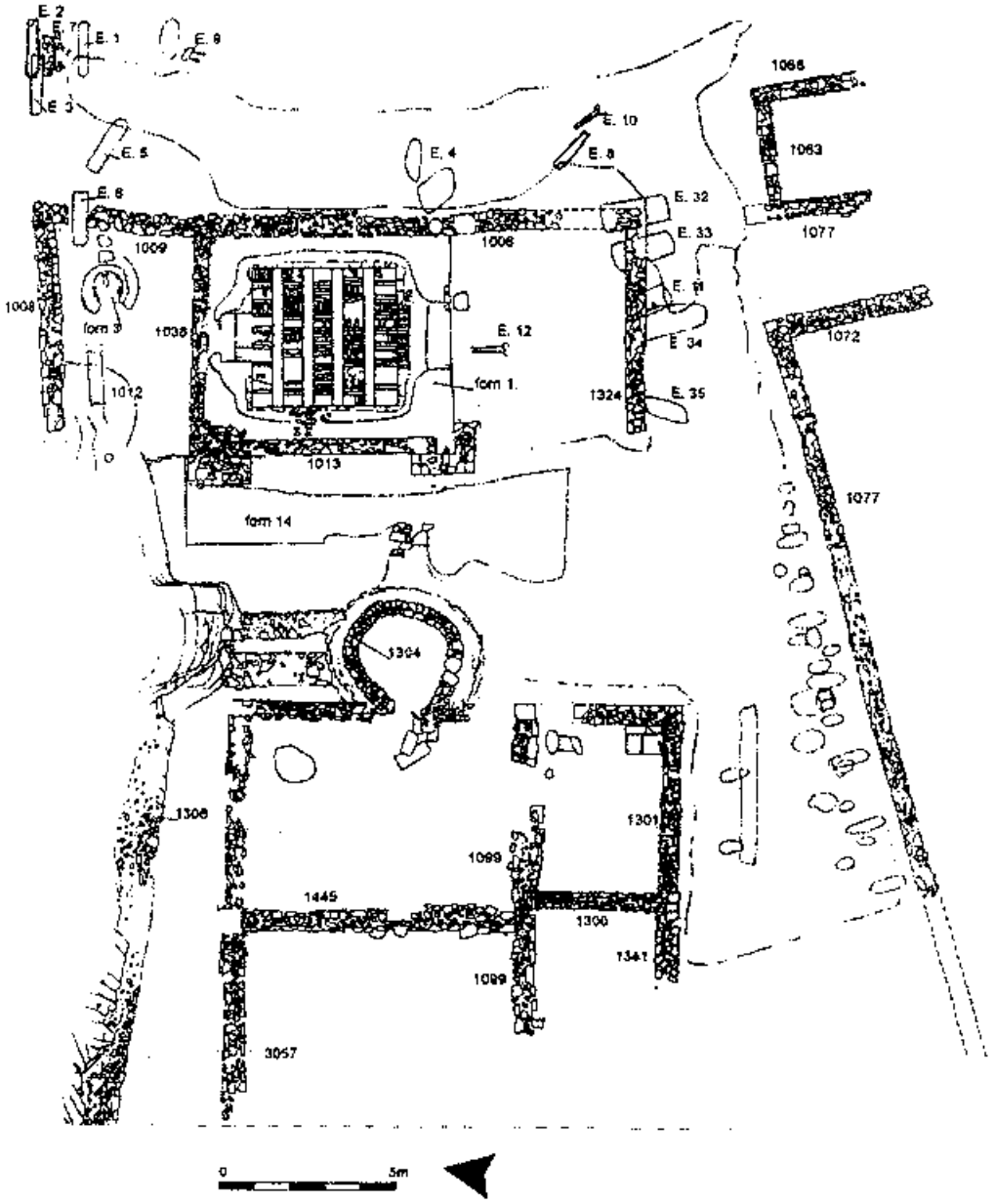

fig. 2. Detall de l'àrea 1 amb els grans forns 1 i 14, el 3 de petites dimensions, els àmbits amb els nivells de destrucció (on es pot apreciar el forn de pa i una de les zones de cuina), les cubetes de combustió associades a la rasa en el pati exterior al sud i els enterraments posteriors al voltant del forn 1.

El forn 1 presenta les mateixes característiques que el 5 pero amb unes dimensions més grans (683 x 680 cm de costat) i amb l'estructura de tovot sustentada per tres murs perimetrals dels quals l'oest presenta dos contraforts. Conserva la totalitat de les arcades i la graella i la volta sembla que seria fixa, ja que s'ha localitzat el llindar d'una porta que s'obre a la cambra de cocció.

Formant part del mateix conjunt del forn 1 trobem dos àmbits: l'àmbit 1, al nord, i el 9, al sud.

L'àmbit 9 es troba davant la boca del forn. Està tancat únicament per migdia i llevant, deixant el costat de ponent obert. Es tractaria de l'àmbit dedicat a les tasques relacionades amb el manteniment del foc. Durant les fornades s'hi deuria tenir llenya a l'abast per mantenir el foc encès i la temperatura adequada.

L'àmbit 1 es troba a la capçalera del forn, al nivell de la graella. Està tancat, com l'àmbit 9, per només 3 murs que sustentarien, amb l'ajuda de una petita columna de fusta, de la que s'ha trobat el forat de pal, una fràgil teulada. Contra la paret de tramuntana s'hi troba un petit forn (3) de tovot de 140 cm de diàmetre i de planta hexagonal La funcionalitat d'aquest àmbit era, doncs, d'accés al forn 1 per carregar-lo i de treball relacionat amb el forn 3.

A l'oest del forn 1 s'ha localitzat un dels edificis que formaven part del complex. Es tracta d'una construcció de dues gran naus, situades per sota del nivell del pati exterior, orientades d'orient a occident i que presenten una llargada d'uns 45 metres i una amplada total de 13 metres.

Tota aquesta zona va ser afectada, pel que sembla, per un gran cop de mar, ja que part dels edificis es troben destruïts d'antic. Aquest fet, però, ha permés una de les troballes més espectaculars: a l'extrem est d'aquestes naus s'ha pogut localitzat un magnífic nivell de destrucció amb tots els objectes "in situ" que ens indiquen que la zona, dividida en dos àmbits, va ser dedicada a cuinar, fer pa, filar i teixir. En el primer s'ha localitzat tot un conjunt de peces per fer el menjar i per servir a taula, junt amb algunes eines diverses. Es trobaven al costat d'una de les parets i amb una disposició tal que semblaven haver caigut d'un prestatge. S'ha trobat olles, gerres, gerretes, ampolles, un morter, vols, cassons de bronze, una destral, un podall, un ganivet, una cullereta de precisió... Al costat mateix s'hi guardaven unes àmfores recolzades contra la paret. També s'han localitzat uns quants molins rotatoris manuals i el forn que probablement serviria per coure el pa. Al centre de l'habitació s'hi trobava una llar i en un dels angles una plataforma circular feta de teula. En el segon àmbit s'ha localitzat dues bases de *tegula* per cuinar i un altre conjunt de peces ceràmiques i de bronze de cuina, junt amb una petita llàntia i una fusaïola ben col·locada dins una olla. A la part exterior de l'edifici s'han localitzat també els *pondus* d'un teler que sembla que es trobaria recolzat a la paret exterior. Per sobre de tot l'enderroc ha aparegut mitja destral neolítica que s'hauria trobat al sostre amb la funció de "pedra de llamp".

La resta de les naus, que ja no es trobarien compartimentades, sembla que corresponen a la zona de tornejat i de treball de les ceràmiques, ja que els nivells de circulació presentaven restes d'argila depurada i una petita cubeta plena apareix amb les mateixes terres. Al centre de l'estança nord s'han trobat uns blocs de pedra col·locats com a base dels pilars que aguantarien un sostre a dues aigües. L'àmbit sud, en canvi, sembla que es tractaria d'una porxada tancada per un petit muret on s'han localitzat les bases de les columnes. Són grans blocs ben treballats, alguns de forma cúbica, d'altres de forma de tambor de columna, que haurien estat extretes d'un antic edifici de tipus monumental que no podia trobar-se gaire lluny, per la dificultat que suposa el transport d'uns blocs realment pesants.

A partir d'aquí cap al sud es disposa d'un pati exterior on hi tindrien les cubetes de decantació. Se n'han localitzat dues corresponents a fases diferents. La més moderna, era una petita estructura d'uns 4 metres de costat feta de *tegula*, tant a les parets com en el fons i que disposava d'una petita cubeta annexa a un nivell lleugerament inferior. La més antiga presenta només les parets revestides de *tegula*, mentre que al fons només hem localitzat les argiles que s'hi depuraven. Presenta unes dimensions impressionants de 13'70 metres de costat, encara que només se'n conserva la meitat. La resta ha desaparegut. El pati queda delimitat per uns murs destruïts pel sud i per l'oest.

Al sud del forn 1 trobem una sèrie d'àmbits que queden oberts, en forma de U, directament a uns nivells de sorres molt potents. A partir de la comparació de mesures i la troballa d'unes bases de columna s'ha pogut arribar a la conclusió de que es tractaria d'una altra nau igual a la precedent pero que ha quedat destruïda per l'acció de les ones. Aquest edifici també es trobaria a un nivell inferior al pati, ja que un graó situat a l'extrem oest ho indica. Es troba compartimentat en tres àmbits. Crida l'atenció la qualitat del mur de tramuntana ja que estaria unit amb morter de calç a diferència de la majoria de murs d'aquest jaciment que es troben únicament lligats amb fang i utilitzant en el seu parament el material residual de les cuites (fragments de teula i àmfores).

Entre aquestes naus i el forn trobem una zona de pas exterior, pavimentada amb sorres compactades amb morter, que comunicaria les diverses zones de la terrisseria.

En aquests patis apareixen una sèrie de cubetes de combustió de forma ovalada i plenes de carbons. En trobem en dos moments diferents dintre d'aquesta fase. En un primer moment apareixen una al costat de l'altra a poca distància del mur nord de les naus obertes a les sorres. Presenten una forma ovalada i poca profunditat. El seu farcit conserva, a la majoria de casos, forces carbons i en el seu perfil s'aprecia la terra envermellida per la combustió en una franja molt estreta d'uns 2 cm.

En un segon moment apareixen 6 cubetes d'uns 90 cm de llarg per 35 d'ample i uns 20 de fons, disposades paral·lelament a uns 30-40 cm. del mateix mur i pel que sembla associades a una rasa de 4'60 cm de llarg per 45 d'ample que es troba al nord d'elles. Aquesta mateixa disposició es repetiria al sud de l'àmbit 6 però amb les cubetes al nord de la rasa.

Ara per ara, encara es desconeix la funció d'aquestes estructures, però la descoberta de abundants restes d'escòria metàl.lica fa pensar que estarien relacionades amb l'activitat metal·lúrgica.

Replà nord: 2 forns rectangulars

Al nord del forn 1 el terreny s'eleva formant un petit turó on es va trobar una zona amb 2 forns quadrats excavats directament a la roca mare de sauló que forma l'elevació. Tota aquest sector es troba molt arrasat ja d'antic, per la poca potència del nivell superficial i pels cultius de vinya que s'hi van realitzar posteriorment i que van deixar la seva marca a través d'unes rases que quadriculaven les estructures i els nivells.

En un primer moment es construeix el que hem anomenat forn 8 que es troba situat a l'extrem oest del sector. Presenta unes característiques similars al forn 5, però excavat directament a la roca mare, de manera que aquesta fa la funció de paret. La boca és delimitada per uns murs, orientats de nord a sud, als quals se n'adossen uns altres que són, però, posteriors a la seva vida útil, ja que apareixien per sobre dels estrats que l'inutilitzaven i reomplien el seu accés.

També s'hi troba el forn 7. Es tracta d'un forn quadrat també excavat a la roca mare. L'estructura interna que sustentaria la graella, ja desapareguda, seria de corredor únic, del que només s'han conservat la base de 6 murs paral·lels per costat que haurien sostingut una arcada central. A l'eix de simetria, recolzat al mur del fons, trobàvem un pilar.Tota l'estructura del forn, com en els altres casos, està feta de tovot arrebossat amb una capa d'argila.

Àrea 3: l'abocador

La prova de la producció massiva de l'àmfora Dressel 2/4 la tenim en l'immens abocador que formen les seves restes en aquesta àrea. Es situava a l'oest del paviment existent en aquesta zona, que continuava en funcionament, i per davant del forn 5, allà on abans hi havia la terrera. S'inutilitza el forn 10, ja que queda cobert per les restes de les fornades i el forn 15 queda tallat per la construcció de les naus de treball.

Sembla que d'aquest moment seria també el forn 6, encara que disposem de molt pocs materials per confirmar-ho. Es troba situat a l'oest del conjunt de forns 2, 9 i 4 i es un forn similar al 5, però amb la boca al costat nord. Davant la boca s'ha localitzat un àmbit format amb una porta oberta a tramuntana. Al voltant dels murs nord i est trobem una banqueta formada per les mateixes argiles del subsòl on segurament s'hi deixaria la llenya durant les cuites. També s'han localitzat dos forats de pal propers al mur nord.

Després d'aquest moment de gran productivitat, durant el tercer quart del segle I d.C els espais sembla que queden destruïts per la tempesta i

no es refaran. La terrisseria queda abandonada.

FASE III. La necròpolis S. II-V d.C.

Després d'un període d'abandó de la zona, l'espai canvia de funció i s'utilitza com a necròpolis. S'han localitzat un total de 35 enterraments datats des del segle II fins al IV-V d.C. Es troben situats al voltant del forn 1 (a migjorn i llevant) i sobre la terrassa superior.

Trobem tombes de diferents tipologies i èpoques, corresponents a individus de totes les edats. Algunes es trobaven superposades, un fet que ens permet conèixer una certa cronologia relativa. S'ha pogut comprovar que les tombes més modernes semblen ser tombes en fossa simple o bé en fossa recoberta de pedres. L'aixovar trobat en dues d'aquestes fosses permet marcar una cronologia de finals del segle IV i segle V d.C. Per sota d'elles apareixen una tombes en caixa de tègula, tombes en fossa simple i tombes en caixa de fusta.

La majoria d'enterraments no disposa d'aixovar, però d'entre les que en presenten en destaquen dues amb el mateix tipus de peces: una gerra, un vol i una copa de ceràmica comuna romana. En un d'ells apareix també un podall i el que semblaria una agulla de cosir xarxes. També és interessant el cas d'un enterrament infantil en caixa de tègula d'una nena molt ben abillada amb braçalets de bronze, de ferro, d'os i de vidre i amb un collaret de denes de vidres blau, a més d'un petit recipient votiu. En altres enterraments s'han localitzat gerretes o, en un parell, monedes que ens ajuden en la datació.

Aquesta necròpolis sembla que estaria relacionada amb la vil·la romana del Collet que es troba a poca distància i que pels materials extrets a la seva primera excavació a l'any 2000 sembla que tindria una perduració fins al segle V, la mateixa que ens estan indicant aquestes tombes.

CONSIDERACIONS FINALS

La present excavació mereix un lloc destacat en el coneixement dels complexos terrissers de les nostres contrades, ja que presenta els elements al complert del que hauria estat una gran bòbila de caràcter industrial, dedicada a la fabricació d'àmfores. El conjunt permet reconstruïr els processos de fabricació i la vida diària de l'establiment, des de l'extracció de les argiles a la cocció de les peces, passant per la decantació, el tornejat, l'assecatge i posterior abocament de les peces defectuoses. Apareixen, també, les zones de treball domèstic, que fins al moment no es tenien documentades enlloc, trencant amb un dels interrogants que es tenia al respecte (Buxó i Tremoleda, 2002).

Aquest exemple s'ha d'emmarcar en el context de la gran producció vinaria a la costa catalana i la seva l'exportació al llarg de l'imperi. L'indret compta amb les condicions que fan possible aquest comerç ja que, a poca distància, disposa d'una vil·la que explotaria els camps adjacents i produiria el vi. Com a exemple, a part de la gran quantitat d'àmfores vinàries, a les excavacions que s'hi realitzaren l'any 2000 (Nolla, Santamaria, Sureda, 2002) es va localitzar un dipòsit i diverses dòlies que, aparentment, formarien part del complex de prenses necessàries per aquesta funció. A continuació, també és important la situació de ambdues estructures arran de mar, que permetria carregar fàcilment els vaixells dedicats a la comercialització del producte.

Si s'analitzen altres complexos terrissers de la zona costanera es veu que l'exemple es repeteix, encara que no en tots es documenta l'existència d'un edifici d'explotació agrària adjacent. Per citar-ne alguns podem referir-nos a Llafranc i Fenals a l'àrea gironina, la vil·la del Roser de Calella al Maresme (Lopez 1985), la vil·la de Darró al Garraf (Lopez i Fierro 1988), i les Planes de Roquís al Baix Camp (Vilaseca i Adiego 2002). Tots ells presenten una gran producció amforica a la mateixa època, que es situa entre finals del segle I a.C i el segle I d.C. Posteriorment a aquesta data, molts s'abandonen o bé canvien sustancialment el tipus d'objecte fabricat, dedicant-se a peces més petites, com passa en el darrer exemple.

Les produccions en els tallers de Calonge són en un primer moment de Pascual 1 i, posteriorment i en quantitats molt més importants, de Dressel 2/4. Aquest és el producte principal, però que sempre es complementa amb les terrisses dedicades al mercat local: ceràmica comuna, material de construcció i grans dolis.

Fins fa pocs anys es sabia ben poc sobre les

dependències annexes als forns, però la recent publicació del taller de Fenals de Lloret de Mar, les excavacions al Baix Camp i aquestes mateixes de Calonge comencen a donar informació sobre elles. En tots es documenta, per exemple, la presència de grans naus sustentandes per columnes que correspondrien a les zones de tornejat, assecatge i magatzem.

Dintre d'aquestes dependències destaca al Collet la troballa dels àmbits dedicats al treball domèstic gràcies a la destrucció produïda, pel que sembla, per un gran cop de mar. D'aquestes tasques s'ha documentat l'activitat culinaria, la molta de gra i la fabricació de pa, el filat i teixit i, fins i tot, per la gran quantitat d'hams i d'escòria metàl·lica, la pesca i la metal·lúrgia. Aquest fet indicaria que, tot i tenir la vil·la tant a prop, un grup de persones treballa i fa vida en aquestes mateixes contruccions i es dedica a altres activitats, a part de les pròpies d'una terrisseria.No es tracta, doncs, d'un lloc dedicat únicament a la fabricació de ceràmica, sinó d'un gran centre de treball amb funcions diverses i que serviria també de vivenda als seus treballadors.

Pel que fa a la cronologia, les peces d'importació i les monedes ens permeten perfilar la datació del complex entre l'època augustal i el tercer quart el segle I d.C, coincidint amb el moment de màxim desenvolupament de les terriseries a la costa catalana. A partir d'aquí s'abandona i només servirà posteriorment com a lloc d'enterrament de la vil·la del collet.

BIBLIOGRAFIA

BUXÓ, R., TREMOLEDA, J. 2002, *La bòbila romana de Fenals (Lloret de Mar)*, Ajuntament de Lloret de Mar.

LOPEZ, A. 1985, *Excavaciones en la villa romana del Roser de Calella (El Maresme, Barcelona). Campañas de 1981 y 1982*, Ampurias, 47, Barcelona:162-208

LÓPEZ, A., FIERRO, X. 1988, *Darreres intervencions a l'assentament ibèric i la vil·la romana de Darró (Vilanova i la Geltrú, Garraf)*, Tribuna d'arqueologia, 1987, Barcelona, 188: 53-68

NOLLA, J.M., SANTAMARIA, P., SUREDA, M. 2002, *Excavacions arqueològiques al collet de Sant Antoni de Calonge*, Institut d'Estudis del Baix Empordà, 21:87-112

TREMOLEDA, J. 2000, *Industria y artesanado cerámico de época romana en el nordeste de Cataluña. (Época augústea y altoimperial)*, BAR International Series 835, Oxford.

VILASECA, A., ADIEGO, P. 2002, *El centre de producció ceràmic de les Planes del Roquis (Reus, Baix Camp)*, Tribuna d'arqueologia, 1998-1999, Barcelona: 260-276

LA VIL.LA DELS AMETLLERS (TOSSA DE MAR)

Ferran CODINA **Maria Francesca JIMÉNEZ** **Maria José LLOVERAS**

Josep Mª NOLLA **Lluís PALAHÍ**

La *pars urbana* de la vil·la dels Ametllers es va excavar entre els anys 2000 i 2002 gràcies a un conveni establert entre l'Ajuntament de Tossa de Mar, el Patronat de la vil·la dels Ametllers i l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona. Donat l'espai disponible en aquesta comunicació ens limitarem a presentar una descripció de l'edifici i de la seva evolució, havent d'obviar les qüestions de caire estratigràfic o referents als materials recuperats i que permeten establir precisament aquestes fases.

A l'hora d'analitzar l'evolució de la vil.la dels Ametllers cal tenir present tot un seguit de condicionants. Per una banda el més important és el fet que aquest és un estudi encara en procès de realització, que haurà d'englobar la *pars rustica*, procès encara no iniciat. Per altra banda sobre aquelles estructures excavades durant les campanyes de la primera meitat del segle XX no disposem de cap mena d'informació estratigràfica i, tot sovint, les dades estructurals apareixen falsejades.De tota manera, tot i que de forma incompleta, es pot dibuixar una evolució de la *pars urbana* de la vil.la, que amb un origen baix republicà, perviu fins a finals de l'imperi.

ÈPOCA BAIX REPUBLICANA

Tot i que la majoria d'espais conservats pertanyen a l'estructuració de la vil.la realitzada en època augustal, aquesta té un origen anterior. La construcció de la vil.la augustal va comportar l'arrassament i obliteració gairebé total de les estructures anteriors. Tot i així, i si bé de forma parcial es conserven restes que donen testimoni de la primera edificació de la vil.la.

Aquestes restes es concentren essencialment a la zona nord i algunes d'elles varen ser localitzades durant les excavacions dels anys vuitanta, tot i que varen ser erròniament

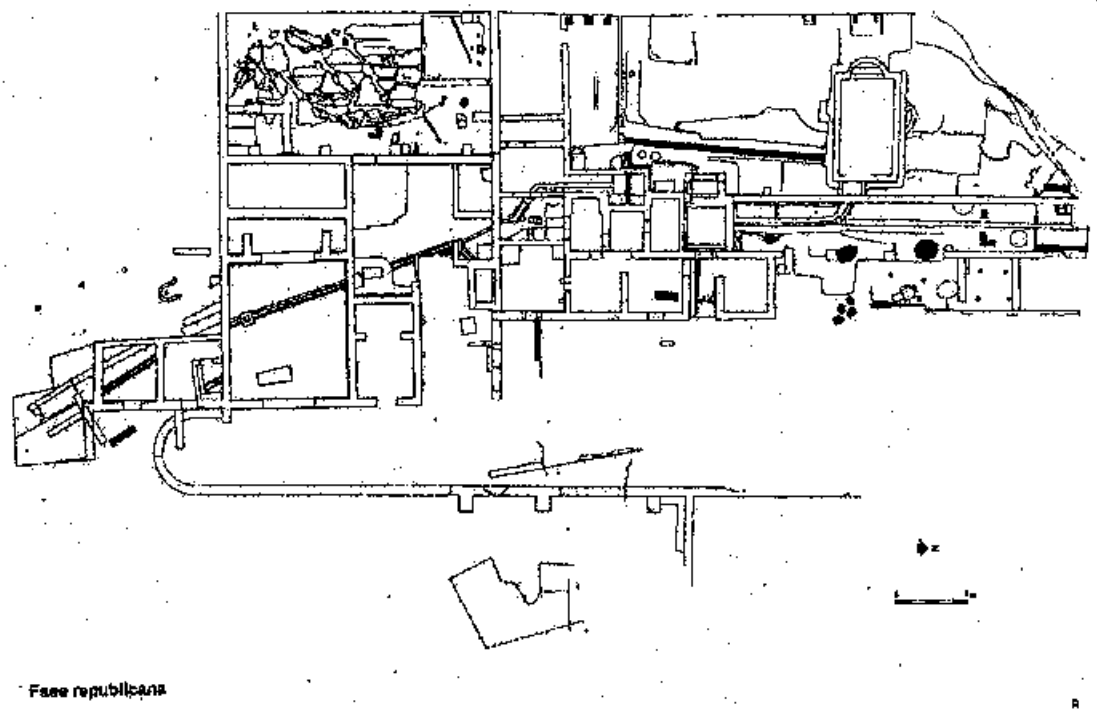

Fase republicana

interpretades[1] com a part d'un poblat ibèric. Tots els murs d'aquesta fase estan construits amb pedres irregulars més o menys carejades a l'exterior i lligades amb fang. Les restes de paviments recuperats són sempre sols de terra piconada.

A l'extrem nord est de la finca excavada dins l'àmbit 33 i part de l'A.38 des localitza una estança delimitada per llevant i ponent per sengles murs, mentre que per la banda sud el límit conservat està format per un retall a la roca del subsòl. aquesta petita estança continuaria vers el nord i l'únic element descobert al seu interior és una solera constituida per un parell de *tegulae*, grans teules planeres. A migdia d'aquesta cambra n'hi ha una altra delimitada per sengles murs per ponent i migdia, no conservant-se el mur de llevant.

Al sud d'aquestes petites cambres es situa un espai aparentment obert, sense cap mur. En aquesta zona es situaven quatre sitges. La seva obliteració es situa en època augustal.

A llevant d'aquest sector es localitzaren dos elements d'interpretació complicada i que no varen poder excavar-se totalment al situar-se al marge del turó. Es tracta d'una solera de rajols, de la qual només s'en va descobrir una petita porció i una estructura de combustió que estava destinada a la cuita de metalls, molt probablement. A tot el sector es varen recuperar a més abundants restes de *dolia* esclafades en el moment d'obliteració del sector. A més, i aquest és un fet que també es repeteix a les estructures situades més al sud, tot el sector apareixia cobert en el moment de l'obliteració per una gran capa de teules. El sector, conformava una porxada de caire productiu, una zona coberta aamb un sostre sostingut per pilars de fusta, però al mateix temps, obert, sense murs perimetrals.

A migdia d'aquest conjunt es situava el que era l'edifici principal de la vivenda. D'ell en tenim diversos murs fragmentats que presenten, però algunes característiques comuns. Per començar són més amples que els de les dues primeres cambres descrites, emprant en el seu parament pedres més grans i amb una més acurada factura exterior, amb els blocs molt millor escairats. A més a l'entorn d'alguns d'aquests murs es localitzaren restes d'arrebossat blanc, del qual encara en quedaven restes al parament del mur occidental del conjunt. Els diversos murs localitzats dibuixen un edifici orientat d'est a oest, tot i que segurament també s'estenia vers el nord, amb una certa forma de U que englobaria la zona industrial suara descrita.

A l'est d'aquest sector de tramuntana es situava una zona on la roca havia estat retallada per adaptar-la com a àrea de treball. Aquesta s'havia retallat formant un espai aproximadament quadrangular (tot i que la banda de ponent era irregular), amb un espai central rebaixat i perfectament planer. No es va recuperar en les excavacions cap material que permeti una aproximació a l'ús d'aquest espai, però les seves dimensions i situació fan pensar en una zona productiva més que no pas associada a la vivenda.

La resta d'elements recuperats pertanyents a aquest període són molt més dispersos.

Tots aquests elements fan pensar en un primer assentament concentrat enterament a aquest sector central del turó, que incluiria tant la vivenda com les zones de treball, i que aprofitava la facilitat de treball de la roca del subsòl per crear espais de treball i habitatge.

Una qüestió que resta sense resoldre és la dels límits de les edificacions republicanes. Així com en períodes posteriors la vil.la estarà limitada per ponent i llevant per potents murs que delimiten la terrassa no hi ha cap prova de que en època republicana això fos així. Sembla que especialment per llevant aquesta acabaria aprofitant el desnivell natural. D'aquí que en època augustal, per poder tancar el sector fos necessari construir un gran mur de contenció i realitzar grans farcits en determinats llocs, per tal de crear un espai igualat en alçada i amb espais clarament delimitats.

L'EDIFICI AUGUSTAL

A principis del període imperial la propietat va patir una important transformació que va com-

[1] Així, al subsòl de l'àmbit 33 es varen localitzar dues sitges i un petit muret, que foren interpretats com restes d'un poblat ibèric.López Mullor, A. Les primeres estratigrafies a la vil.la romana dels ametllers, Tossa (Selva), a *Tribuna d'arqueologia, 1990-1991*, Barcelona, 1992, ps. 73-95, sobretot p.81.

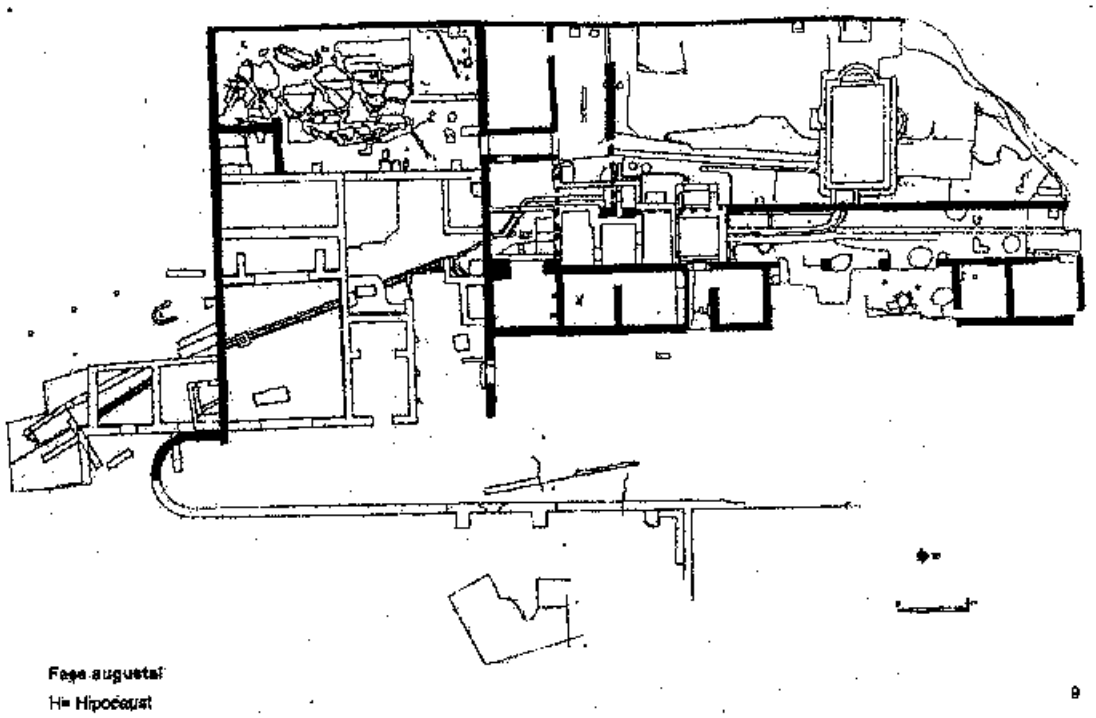

portar la construcció d'uns nous edificis. Aquesta nova configuració va donar a la vil.la dels Ametllers l'aspecte que en gran mesura ha arribat fins a nosaltres. És cert que la vil.la va patir importants transformacions i reformes posteriors, però sempre respectant els límits, orientacions, i elements essencials configurats en època augustal. El més important del nou projecte va ser la divisió de l'espai de la vil.la en dos sectors clarament diferenciats, amb la vivenda del propietari situada a mitja vessant del turó, mentre la zona productiva es construia a la part baixa.

Per construir aquesta nova vivenda del propietari es va aprofitar la terrassa que ja s'havia construit anteriorment. Però aquesta resultava insuficient pel nou projecte constructiu i es va haver d'ampliar construint una terrassa artificial a la banda de llevant, sostinguda amb un poderós mur nord sud. Aquest va servir, a més, com a límit d'alguns dels edificis de la *pars rustica*.

De les construccions de la zona productiva no en disposem de dades concretes, almenys de caire cronològic. Més informació disposem de la *pars urbana*, tot i que aquest sector va patir nombroses modificacions al llarg dels segles, que varen obliterar parcialment algunes de les cambres i en varen fer desapareixer d'altres completament.

D'aquest moment és ja la construcció del gran bloc nord de l'edifici, amb el mur de contenció de ponent que actuarà des d'aquest moment com a límit de la vivenda. Probablement també en aquest moment es va definir ja la construcció del bloc sud, tot i que amb una aparença molt diferent a la que ha arribat fins a nosaltres.

L'estructuració del sector nord és el que s'ha conservat de forma més clara. Aquest s'organitzava al voltant d'un gran pati encerclat per uns porticats.Aquest gran pati (àmbit 38) funcionava com un jardí, amb un sol argilós, on es conservaven una retícula de petits forats (d'uns vint centímetres de diàmetre). Aquests, organitzats formant un gran reixat amb quadres d'aproximadament un metre de costat, constitulen les bases d'elements de fusta i de plantes que conformarien l'ornamentació d'un jardí. Paral.lels a aquesta mena d'*hortus* els trobem a Pompeia on sovint en ells es plantaven vinyes[2].

El pati estava limitat per ponent pel gran mur que tancava la vil.la (M-136), mentre que a migdia (àmbit 22) i llevant (àmbit 33) es situaven dos grans porticats. Segurament existia un tercer ambulacre a la banda nord, però aquest es devia situar fora de la finca de propietat pública

i no s´ha localitzat a les excavacions. Tot i que els límits dels porticats no varen variar amb el pas del temps si ho varen fer els murs que els delimitaven. Del pòrtic de llevant també es conserva part del mur, si bé modificat. La construcció, posteriorment, del conjunt termal ha obliterat la connexió entre ambdós porticats. Ambdós porticats presentaven una amplada idèntica, de tres metres i mig i no ha arribat fins a nosaltres cap dels paviments originals.

A la banda de migdia, i per darrera del porticat es situava una gran cambra (àmbit 18), però resulta més complicat esbrinar com s´estructurarien la resta d´espais ja que aquests varen patir abundants canvis. De fet l´espai que, posteriorment, constituirà l´àmbit 17, semblava inicialment ocupat per un passadís que comunicaria el porticat amb el sector situat al bloc sud.

Aquesta confusió d´estructures també es produeix a la banda oriental, ja que tant les termes com la façana de llevant són en gran part fruit de reformes posteriors. El que si sembla clar és que l´àmbit 27 era en aquest primer moment un passadís que posaria en comunicació el gran pati amb la zona de llevant de l´edifici. A llevant del porticat es situava una gran cambra, avui totalment desapareguda, emmarcada per un grup de pilars que li donaven una gran visió del pati. Aquesta gran cambra, un *triclinium*, devia constituir l´element central de la construcció, en funció de la qual, com veurem, es varen produir tot un seguit de reformes al pati que embellien i realçaven l´entorn.

A banda i banda d´aquesta gran estança, l´edificació es desenvolupava d´una forma simètrica. Al nord i sud del porticat emmarcat per pilars (A.31-32) es situaven dues cambres d´idèntiques dimensions (A.30 i 34). A la banda sud la façana de l´edifici es desenvolupava amb un passadís (A.27) que comunicava la façana, i, probablement, la *pars rustica*, amb el gran pati (A.38). A migdia d´aquest hi havia una altra gran estança, com veurem amb un hipocaust, i al sud d´aquesta una cambra de servei. Al nord no existia cap passadís i, per tant, per mantenir la simetria de l´edificació la cambra situada al nord de l´àmbit 34 (A.35) mesurava el mateix que la simètrica del sud (A.23) més la meitat de

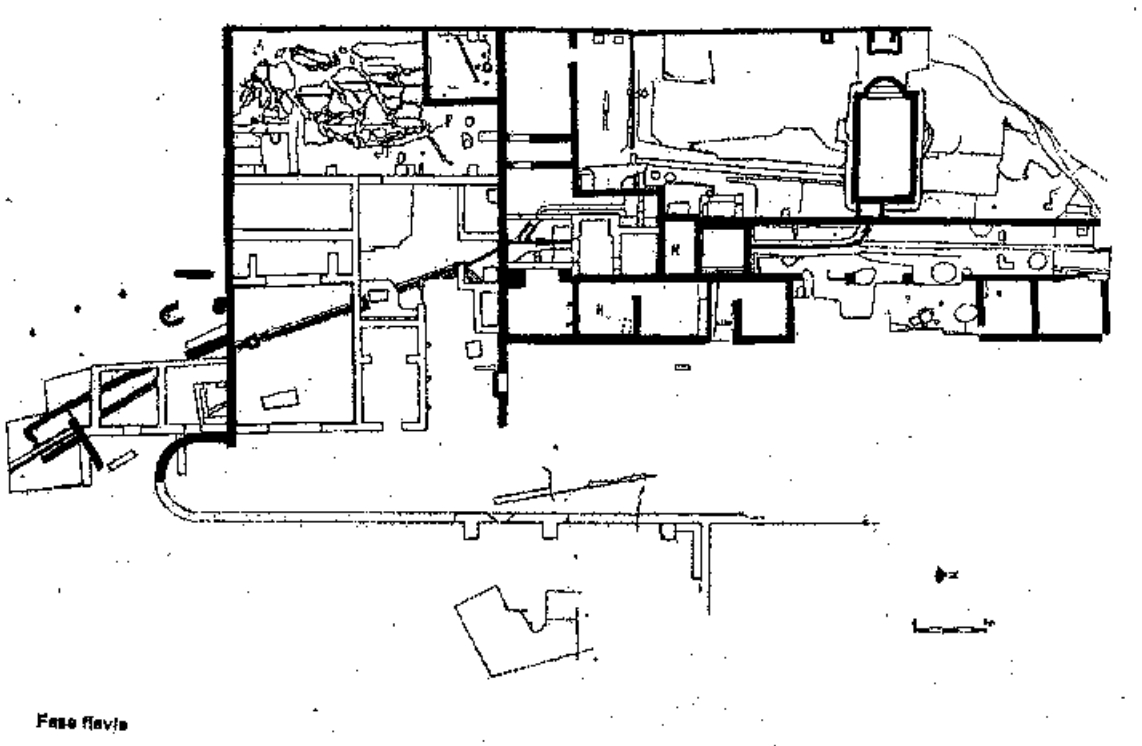

Fase flavia

[2] Possibilitat aquesta que tampoc es pot descartar al jaciment que ens ocupa

l'amplada del passadís. Malauradament les cambres situades a la banda nord no conservaven la pavimentació ja que foren obliterades en època baix imperial.

L'àmbit 19, situat a la banda sud d'aquesta façana de llevant presentava com hem esmentat més amunt , un hipocaust. Aquest estava sostingut per *pilae*, que eren dobles als laterals de l'estança, i que foren construits directament sobre el nivell de terra col.locat per farcir el sector. Durant l'excavació de l'àmbit (que es va limitar a un sondeig a l'angle nord est per preservar el mosaic que actualment pavimenta la cambra) es varen recuperar en el farcit d'obliteració de l'hipocaust nombrosos *tubuli* pertanyents al sistema de calefacció de les parets de la cambra. La boca d'entrada de l'aire calent es situava al sud de la cambra, amb un arc de comunicació que es va recuperar parcialment desmontat per reformes posteriors. La cambra de servei o *praefurnium* es situava dins l'àmbit 14. Aquest espai va patir en períodes posteriors reformes importants que la varen convertir en una de les estances més destacades de l'edifici, però inicialment era un espai de servei. Pavimentat amb un sòl de morter, situat a l'alçada de la part baixa de l'hipocaust de l'estança veïna, presentava una boca de forn a la banda nord, del qual només en resten algunes traces[3]. El límit de ponent estava format per sengles estructures quadrangulars. La part central era originalment una obertura amb algun sistema d'escala per salvar el desnivell existent entre aquesta cambra i l'exterior.

Al bloc sud es situava un segon jardí, tot i que no resta massa clar si ja existia en aquest moment o va ser un afegit posterior. Aquest jardí ocupava tres quartes parts del sector i només a l'extrem occidental es situaven un conjunt d'estances de les quals només se n'ha pogut excavar una (àmbit 50), ja que la resta es manté obliterada per un gran mur que es va ensorrar en època baix imperial. Aquesta estança presentava un arrebossat interior blanc i, com veurem, va ser abandonada al s.IIIdC. i pràcticament desmontada, de tal manera que no conservava ni tant sols el paviment. La porta de la cambra es situava a la banda de llevant.

De més difícil interpretació resulta l'àmbit 49, situat a la banda sud oest del sector. Aquesta cambra pavimentada inicialment amb un sol d'*opus signinum* va ser completament arrassada i obliterada en fases posteriors. Resulta difícil de relacionar amb l'àmbit 50 ja que el seu límit occidental no aniria alineat amb la façana d'aquell. De ser coetanis això implicaria que no tot l'extrem occidental del sector estaria format per habitacions, o bé que no presentaria una façana correguda a tot l'espai.

A la banda de llevant es situava un porticat, avui completament perdut, presidit a l'extrem de migdia per una exedra de forma quasi circular[4].Aquesta exedra es situaria ja en un sector marginal i per preservar-la de possibles esllavissaments de terra del turó, es va construir un mur de contenció, orientat de nord oest a sud est.

REMODELACIÓ DEL PATI NORD

La vil.la va patir tot un seguit de transformacions al llarg de l'alt imperi. Algunes d'elles varen ser de caire puntual, mentre que d'altres varen suposar una transformació radical en l'estructuració de sectors importants de l'edifici.

Una d'aquestes remodelacions es va produir a mitjans del s.I dC. i va afectar l'estructura del gran pati de la banda nord, així com als porticats que l'envoltaven. La reforma s'emmarcaria dins els programes decoratius que des d'August es comencen a imposar arreu de l'imperi i que utilitzen els jardins i peristils com elements no només ornamentals sinó com a mostra del poder i magnificència dels grans propietaris. En el cas que ens ocupa tot el pati nord s'estructura per ser vist, com un decorat quasi teatral des d'una cambra situada a llevant del mateix. Aquesta cambra no es conserva en l'actualitat

[3] Aquestes són apreciables per l'existència d'alguns pilars de rajols als costats de l'arc de comunicació. Quan al final del s.II dC es va col.locar un hipocaust en aquesta cambra, com veurem posteriorment, aquest es va bastir amb *pilae* simples, mentre que aquestes dues estructures a que fem referència són dobles i triples i creiem que formaven part del forn original, desmontat i reaprofitat en el nou hipocaust

[4] No es pot descartar l'existència d'una estructura bessona, situada davant de l'A.14, tancant el porticat per la banda nord. Aquesta estructura taparia la visió de l'A.14, però no cal oblidar que en aquests moments aquella era una cambra de servei.

però els elements ornamentals conservats al jardí i l'estructura del porticat, que en aquest sector no està tancat per una fila d'estances sinó obert a través d'uns pilars demostren clarament la seva existència.

Com a element definidor i eix axial del nou conjunt decoratiu es va construir una gran piscina a la zona central del pati (àmbit 37). De forma quadrangular i amb una capçalera absidada a l'extrem occidental aquesta gran piscina mesurava un metre i mig de profunditat, fet que la convertia en quèlcom més que una font i permetia fins i tot celebrar-hi espectacles aquàtics per entretenir al públic situat al gran *triclinium* de llevant. Aquesta gran piscina anava acompanyada de tot un seguit d'elements ornamentals. A les bandes de tramuntana i migdia es conserven sengles retalls a la roca, un de forma semicircular i l'altre de planta quadrangular, on anirien encastats dos basaments per escultures o fonts. També a la banda de ponent, i just davant de l'absis de la piscina es conserven les restes del basament d'un nínxol decoratiu de grans dimensions (de dos metres per metre i mig). Aquesta mena de nínxols reproduien normalment la forma de la façana d'un temple i al seu interior podien albergar escultures, fonts o una barreja d'ambdós elements. Totes aquestes estructures es distribuien seguint un eix est oest i eren pensades i concebudes per ser observades des de la cambra situada a la banda de llevant.

La piscina tenia a més una destinació funcional i no solament decorativa, ja que des d'ella es distribuia l'aigua per tota la vil.la. A la part alta del turó es situava alguna mena de font o de sorgent natural que a través de la font construida al nínxol decoratiu i la piscina, que actuava com una cisterna de redistribució, es canalitzava cap a la casa. Això devia condicionar en part la forma i profunditat de la piscina, ja que actuava com a cisterna i havia de tenir un marge de capacitat per acumular aigua en cas de pluges intenses, per exemple. A partir d'aquí l'aigua es canalitzava per un desguàs que travessava la vil.la de nord a sud. A l'extrem sud de la vil.la es va construir un punt de captació d'aigua (A.46), pavimentat amb un sol d'*opus signinum*. La canalització es perllongava després cap a migdia, fora de la zona excavada i segurament es reaprofitava en alguna cisterna que la reconduiria cap a la *pars rustica*.

La construcció d'aquest conjunt suntuari-funcional va comportar una remodelació total del pati i la col.locació d'un nou nivell de circulació. Aquest conservava la seva aparença de jardí, amb un sol argilós en l'interior del qual es varen recuperar diversos testos emprats per plantar esqueixos de plantes, de tal manera que el pati devia conservar en part el seu aspecte de jardí de la fase anterior, si bé amb una configuració ornamental radicalment diferent.

La construcció del desguàs de la piscina va comportar la destrucció del mur occidental del porticat A.33 i es va construir un nou mur i paviment.

També es va modificar el porticat de migdia, eliminant l'anterior mur del porticat, substituint-lo per un molt més prim construit amb teules i morter, estucat per ambdues cares. Al pati de migdia es va aprofitar la col.locació del desguàs per afegir-hi elements ornamentals. Al damunt del desguàs es varen construir tres estructures quadrangulars que permetien la circulació i captació d'aigua. Caldria relacionar-los amb la col.locació al jardí de petites fonts ornamentals.

També l'extrem de migdia, tot i ser un sector marginal es va veure modificat per la construcció del desguàs. En ell es va construir durant un període curt de temps una petita zona productiva, vinculada segurament a les tasques domèstiques, més que no pas als conreus de la vil.la que es centrarien a la part baixa de la vil.la. Aquesta zona aprofitava l'aigua del desguàs, a través del punt de captació (A.46).

LA CONSTRUCCIÓ DEL PRIMER CONJUNT TERMAL

La costum de construir termes en les vivendes privades, especialment en les grans vil.les allunyades dels nuclis urbans, es va estenent a la Península Ibèrica al llarg del s.I dC. i acabarà constituint un element important a l'hora de mesurar la potència social i econòmica del propietari de la vivenda. En aquest sentit les termes de la vil.la dels Ametllers segueixen una evolució, que també es pot resseguir a d'altres instal.lacions de les comarques properes i que denoten una transformació i ampliació de les estructures a mesura que la costum es va imposant. I aquesta ampliació va acompanyada, com veurem, d'un augment no només en el tamany sinó també en el luxe.

En el cas de la vil.la dels Ametllers, a més, la

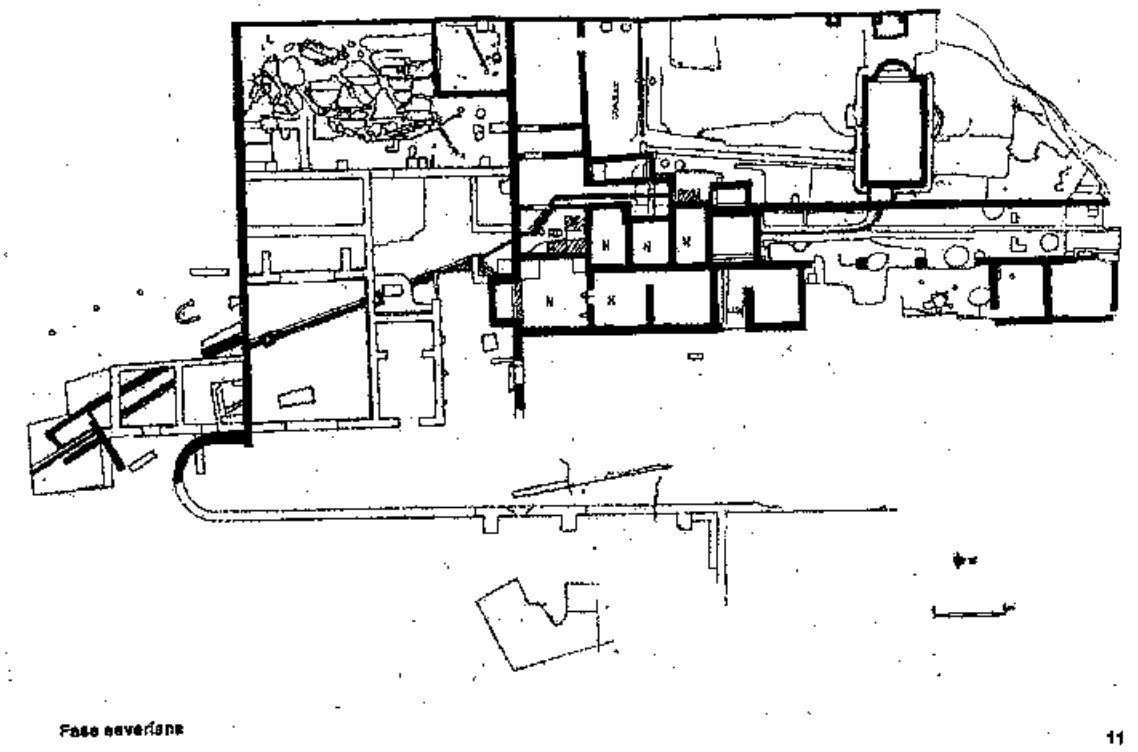

Fase severiana

11

construcció del conjunt termal a la segona meitat del s.I dC., va suposar un canvi important en l´estructura del sector nord de l´edifici. El primer conjunt termal estava composat per dues estances (àmbits 25 i 28) la construcció de les quals va suposar l´obliteració de part de l´ambulacre de llevant del pati. A més la construcció del *praefurnium* (àmbit 36) a la banda de ponent de les termes, ocupant un espai que anteriorment formava part del pati, devia obligar a remodelar el mateix, i canviar la funcionalitat del porticat de migdia.

La construcció d´aquest *praefurnium*, del qual només es conserva el basament de la caldera, va obligar a rebaixar la zona sud oriental del pati per tal que la boca del forn quedés a l´alçada de l´hipocaust. Actualment la visió de les restes situa aquest forn com un forat en un racó del pati. Es inconcebible que aquest fos l´aspecte d´aquesta instal.lació en època antiga. Tot sembla indicar que la construcció de les termes va comportar l´obliteració de la banda de migdia del pati. El que succeeix és que la separació es devia fer a través d´algun sistema de tancament perible (probablement una tanca de fusta o uns arbusts) que no ha arribat fins a nosaltres. Aquest fet devia deixar fora de la zona del jardí al porticat sud i a la cambra situada a migdia del mateix (àmbit 18), que devien canviar de funció. La construcció de les termes també va modificar l´estructuració del sector de llevant, ja que va tallar l´antic passadís que a través de l´àmbit 27 comunicava la façana est de l´edifici amb el gran pati.

De les dues noves estances, l´àmbit 25 actuava com a *apodyterium-caldarium*, amb la banyera ocupant el terç occidental de la cambra. L´àmbit 28 funcionava com a *frigidarium* i en realitat no era més que una gran piscina quadrangular.

A migdia d´aquestes estances es va construir un nou conjunt format per una o més cambres del qual actualment només es conserven dos murs que el tancarien per tamuntana i ponent. es tracta de murs bastits en un opus mixtum que alterna faixes de pedra amb d´altres de rajol. Aquesta nova distribució escapçava l´ambulacre sud del porticat, que ja no tenia cap funció un cop construides les termes i alterada la distribució inicial de la vivenda. La distribució interna d´aquest nou espai no queda definida alterada posteriorment amb l´ampliació del conjunt termal.

De finals del s.I dC també són les úniques reformes que avui dia es tenen ben datades a la

pars rustica. En aquell moment es varen construir les diverses cambres situades a l'extrem est de la zona productiva i que constitueixen l'ampliació de la mateixa. Aquest fet junt amb la creació de les termes parlen d'una fase de creixement i enriquiment de la propietat que es tradueix no només en les estructures de caire luxós o lúdic, sinó també en les productives fet que implica un creixement en la producció de la propietat.

AMPLIACIÓ DEL CONJUNT TERMAL

A finals del s.II dC. es va produir una nova transformació a l'edifici del propietari de caire essencialment luxós. Aquesta remodelació s'observà principalment en l'ampliació del conjunt termal, i la col.locació en el mateix de tot un seguit de paviments musius.

L'ampliació del conjunt termal va implicar la construcció de tres noves cambres (àmbits 15, 20 i 24) a més de la transformació de les antigues estances termals amb un canvi en la seva funcionalitat. Les noves estances es distingien clarament de les anteriors per l'ús del rajol com a material constructiu.

A l'extrem de migdia es va construir un nou *praefurnium*, on en un primer moment coexistiren dos forns, un orientat a tramuntana que alimentava les termes, mentre que un segon, alimentava el subsòl del *triclinium* d'hivern situat a llevant (àmbit 14). L'àmbit 20 era el *caldarium* de les noves termes, amb la banyera situada a la banda occidental. Al nord d'aquesta es situava una cambra de petites dimensions (àmbit 24) que com a *tepidarium* actuava d'element de transició entre les zones calentes i fredes dels banys. L'antic *caldarium* (àmbit 25) va canviar radicalment de funcionalitat, reconvertit com a *apodyterium* o vestidor. La cambra de l'extrem septentrional (àmbit 28), ocupada anteriorment enterament per la piscina va ser coberta amb un paviment de mosaic i es va construir una nova banyera, molt més petita a la banda occidental (àmbit 29). Aquesta nova estructura, si bé de dimensions més reduides, era certament luxosa, al trobar-se folrada interiorment amb mosaic, i envoltada per tres fornícules decoratives també recobertes amb *opus tessellatum*. De fet aquesta era una característica del nou conjunt termal, ja que els paviments de totes les estances, així com els llindars de les portes que les comunicaven estaven pavimentats amb sols de mosaic polícrom. Aquests varen ser recuperats parcialment durant les excavacions dels anys trenta per A. del Castillo que els va trobar en els farcits d'obliteració de les diferents estances.

Amb aquesta ampliació les termes arriben al que es podria considerar la seva majoria d'edat, amb la distribució classica dels espais, abarcant des dels vestidors a les zones fredes i calentes, separades per un ambient de transició.

A la banda de ponent del conjunt termal es va construir una gran cisterna, destinada a alimentar les diverses estances dels banys. Aquesta cisterna va obliterar definitivament gran part de l'antic pòrtic sud del pati (àmbit 22), ocupant al mateix temps un sector de l'antic pati, ja reduit en dimensions des de la construcció de l'A.36, el primer *praefurnium* del conjunt termal.

Paral.lelament i com ja hem esmentat suara es va construir un nou *triclinium* a l'àmbit 14. Efectivament sembla que és en aquest moment quan s'obllitera l'antiga sala amb hipocaust situada dins l'àmbit 23 i la seva funció es trasllada a la nova sala. Aquesta que anteriorment era una cambra de servei esdevè en aquests moments un dels espais més importants de l'edifici. La seva situació permet centralitzar la col.locació dels dos forns, el que ha d'alimentar el seu hipocaust i el que ha de servir a les termes, en una sola sala (àmbit 15). A més, per donar major relleu i prestància a la sala es construeix un petit absis quadrangular a la banda de migdia (àmbit 10) inicialment pavimentat amb un sòl d'*opus signinum* recobert per un placat de marbre. L'existència d'un canal de desguàs que comunicava el sol d'aquest petit espai amb la canalització que travessa de nord a sud la vil.la fa pensar que aquest nínxol o absis, contenia una font decorativa que presidia el *triclinium*[5].

Com veurem la cambra va ser remodelada en època baix imperial obliterant-se l'hipocaust. En el farcit que es va excavar al seu interior es varen recuperar diversos fragments d'un *opus signinum* molt fi i depurat que devia que devia

[5]La col.locació d'aquest desguàs va implicar l'obliteració de la font situada al darrera de l'absis, ja que l'aigua no podia fer la doble funció de baixar i actuar de sifó a la vegada en una mateixa torre.

formar part del paviment original de l'estança. De tota manera, si tenim present que l'àmbit 10 presentava el mateix paviment i aquest anava recobert amb plaques de marbre, no és descartable que tot l'àmbit 14 anès cobert amb aquest material, que es va desmontar i reaprofitar en el moment de canvi de funcionalitat de la cambra (com de fet passà també al petit annexe).

En aquest moment l'edifici adquireix el seu màxim esplendor, amb unes destacables termes i tot un conjunt de sales pavimentades amb mosaics. D'aquestes darreres només s'ha conservat in situ el de l'àmbit 19, col.locat en el moment d'obliteració del seu hipocaust i que es va mantenir fins al final d'existència de la vil.la.

EL SEGLE III DC.

Al llarg del segle III dC. no es detecta la construcció de cap nova estructura en la vil.la. Ans al contrari, les úniques estratigrafies pertanyents a aquest període recuperades fins avui corresponen a nivells d'abandonament i obliteració de determinats espais. Així, al s.III dC. es va obliterar el registre de desguàs de la gran piscina (àmbit 37) del pati nord. Aquest fet implica un desús de la pròpia piscina i és de suposar que també de les estructures que li anaven associades, especialment part del desguàs general de la vil.la i dels jardins. A l'extrem de migdia s'abandona l'àmbit 50, que és sistemàticament despullat de tots aquells materials susceptibles de ser reaprofitats (com el paviment).

Aquests abandonaments d'estructures s'aprecia també a la *pars rustica* de la vil.la, ja que les estructures construides a mitjans del s.I dC, i que suposaven una notable ampliació de la zona productiva, es varen anar abandonant al llarg d'aquest segle.

Tots aquests fets semblen donar la raó a les teories historiogràfiques més tradicionals que consideren el segle III dC. un moment de trasvalsos i decadència en totes les estructures de l'imperi. Però per entrar en aquesta mena de consideracions cal tenir present sempre les peculiaritats del jaciment que s'analitza. Així, la vil.la dels Ametllers de Tossa de Mar, es trobava situada en una vall costanera molt tancada i que

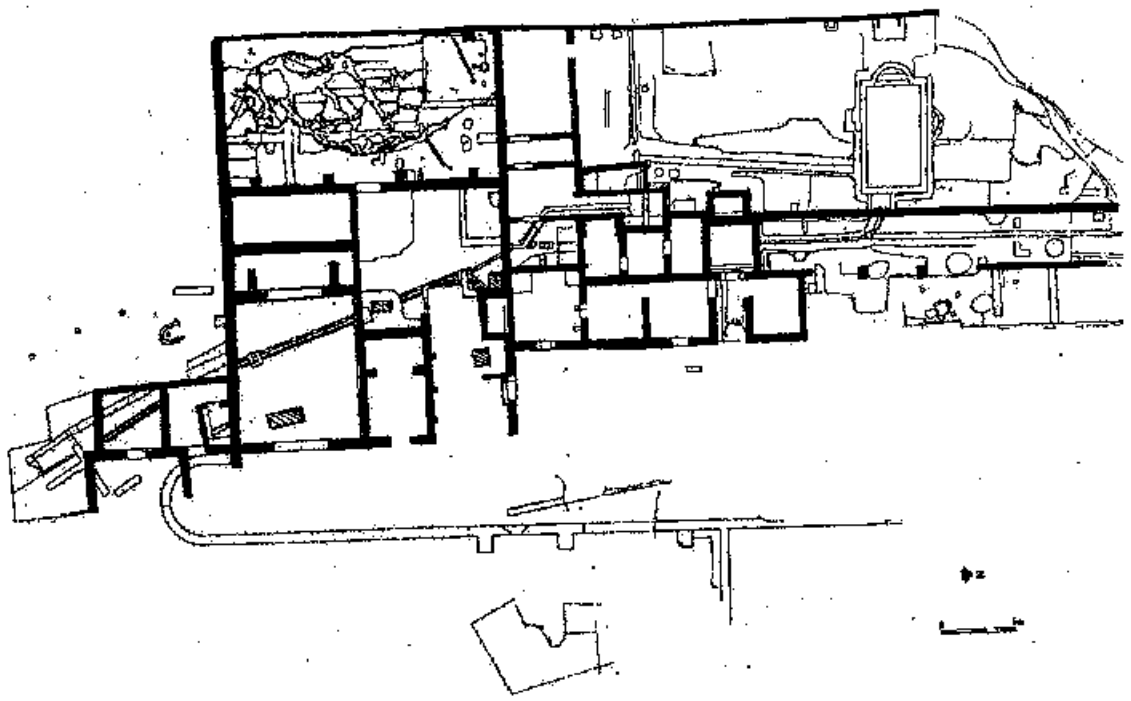

Fase Baix imperial

només disposava d'una sortida clara per mar. La inestabilitat i inseguretat del s.III dC. devia afectar fortament a l'activitat comercial d'una vil.la amb aquestes característiques. Aquest fet devia provocar una petita reacció en cadena ja que la disminució en l'exportació o comercialització de productes devia fer innecessàries moltes de les estructures productives. A la vivenda del propietari s'abandonaren primer aquelles estructures superflues de caire eminentment decoratiu i luxós. En aquest sentit no sabem si les termes també es varen abandonar en aquest moment. Els banys foren excavats als anys trenta i si bé A. del Castillo situa al s.IV la transformació de les diverses cambres en magatzems pavimentats amb *opus signinum* no ho fa seguint dades estratigràfiques sinó els arguments històrics vigents en aquell moment.

LES TRANSFORMACIONS BAIX IMPERIALS

En el Baix imperi es produeixen, com succeeix en el període anterior, diverses transformacions. El problema és que la majoria d'aquestes es situen en sectors excavats durant els primers decennis del segle XX i en l'estat actual de l'estudi no s'ha pogut establir amb claredat encara el moment precís de la realització de les diverses transformacions, tot i que la majoria d'elles i que tenim estratigràficament més clares cal emmarcar-les dins la primera meitat del s.IV dC.. Per aquesta raó s'agrupa en un sol apartat la descripció de tota la vil.la baix imperial però cal tenir sempre present que aquesta visió és el resultat d'una evolució de l'edifici i no una reforma duta a terme en un moment puntual. De tota manera creiem que la concepció inicial de les reformes és unitària i només l'aparició d'alguns elements aïllats.

La transformació de la vivenda del propietari és radical i resulta en alguns aspectes una mica enganyosa. De fet, la troballa als anys vint dins l'àmbit 27 d'un mosaic figurat amb una inscripció (l'anomenat mosaic de Vitalis) que els experts daten a mitjans del segle V dC. i que ha estat objecte de gran atenció per part dels historiadors de l'art que han estudiat aquest període històric, ha fet pensar sovint que el baix imperi és un moment de gran luxe i esplendor a la vil.la dels Ametllers. Les darreres excavacions desmenteixen parcialment aquesta visió, ja que, com veurem, tot i que diverses cambres es pavimenten amb *opus tessellatum* l'espai de la vivenda es veu notablement reduit respecte a períodes anteriors i tot sembla indicar que fins i tot algunes de les estructures productives anteriorment situades a la part baixa del turó es traslladen en aquests moments a espais anteriorment pertanyents a la vivenda.

El primer exemple d'aquest procès de reducció de l'espai el trobem en el pati nord (àmbit 38). Abandonada la gran piscina a mitjans del s.III dC. durant tot el període baix imperial serà emprada com a abocador de deixalles. Per contra resulta molt interessant observar com l'antic desguàs nord sud és reparat i es torna a fer servir, però ja no connectat amb l'antiga piscina, sinó a una nova canalització que es perd en direcció nord fora de la finca excavada, raó per la qual no es pot especificar la seva utilització[6]. L'obliteració de la piscina no implica evidentment l'abandonament d'aquest sector de la vil.la ja que als porticats de la banda est (àmbits 31 i 33) es construeixen nous paviments d'*opus signinum* que semblen datar-se al s.IV dC. El que si es produeix és evidentment, un canvi en la funció.

Les cambres situades a l'extrem nord est del porticat (àmbits 34 i 35) també són completament obliterades i passen a formar una unitat amb l'àmbit 31 i 32, pavimentant-se tot el sector amb un sòl d'*opus signinum*.

Així, el sector que anteriorment constituia el nucli central de la vil.la i el lloc de recepció de les visites i de realització dels grans actes socials esdevè al baix imperi una àrea marginal.

La zona de vivenda sembla concentrar-se en el sector central (ocupat per la façana oriental i l'antiga zona de banys).A la façana oriental es situen una filera de cambres, tres de les quals conserven paviments de mosaic datats en època baix imperial tot i que la seva construcció

[6] La destrucció de la piscina (àmbit 37), implica que deixa de cumplir la funció de cisterna i element redistribuidor de l'aigua, i per tant per reaprofitar la sorgent natural del cim del turó calia reconduir-la cap a una altra banda.

oscil.la segons uns experts o altres entre meitats del s.IV o el s.V dC.

Amb la construcció d'aquestes estances la façana oriental de l'edifici esdevé l'autèntica façana principal i l'accès a la vivenda. Creiem que anteriorment l'accès oriental, que obligava a entrar a través de la *pars rustica* era una entrada secundària i que la façana principal es situaria al nord i s'accediria passant pel gran pati de tramuntana.

Al baix imperi els antics banys són modificats. S'obliteren i destrueixen els paviments de mosaic, enterrant-se els diversos hipocausts, i s'hi construeixen paviments d'*opus signinum*. A. del Castillo va interpretar aquesta transformació com una reconversió d'aquests espais en magatzems. Aquesta interpretació no resulta completament satisfactòria. La pavimentació amb *signinum* no implica necessàriament un ús productiu de la cambra, ja que sovint s'utilitza en aquelles estances de la vivenda on no hi ha mosaics.

En quan als diversos mosaics d'aquest període, si bé són destacables i indiquen una certa cultura i bonança del propietari no són un element suficient per considerar que el baix imperi és un moment de gran riquesa a la vil.la. De fet, els dos mosaics figurats són d'una qualitat tècnica certament deficient i es varen construir emprant materials de poca qualitat, com es pot observar per exemple en l'ús de fragments de rajol com a tessel.les vermelles. De fet, com hem dit, sembla que l'espai destinat a vivenda es va reduint, ja que tota la part excavada fins avui del bloc sud, i que anteriorment era ocupada per un gran jardí, és reconvertida com a sector productiu, amb la construcció de diverses cambres i espais.

De fet aquesta dada implica que la vil.la segueix tenint una destacable vessant productiva, i la solidesa de les noves construccions, bastides amb pedra i morter i amb edificis de considerables dimensions, parlen d'una certa potència econòmica. El que canvia és la importància de la vivenda dins el conjunt.

Així, cambres com els àmbits 1, 2, 3 i 7 o espais com l'àmbit 40, semblen tenir una finalitat clarament funcional. Aquests fets venen demostrats pels propis paviments de les estances, de terra piconada, o els elements construits a l'interior, com les diverses caixes de teules (dins els àmbits 6, 11, 40 i, segurament també el 8) o el petit dipòsit de l'àmbit 2.

A l'extrem sud occidental es començà a construir un gran edifici quadrangular. Tot sembla indicar que les reformes implicaven entre d'altres, recreixer parcialment el mur de ponent del sector, però durant les obres aquest es va ensorrar de forma accidental. Les dimensions del mur ensorrat devien aconsellar abandonar el projecte i eliminar aquest sector abans que intentar reconstruir. Tot el sector es va anar farcint durant el s.IVdC. amb materials d'escombrera i la porta es va tapiar acumulant-hi pedres.

L'àmbit 40 és en realitat un espai irregular que probablement anava descobert i constituia una zona de treball. En ell es varen recuperar les restes de tres caixes enterrades al sòl i fetes amb teules planes de funcionalitat incerta. Inicialment A. del Castillo, que va localitzar-ne dues les va considerar com a fogons. No obstant això, cap d'aquestes, ni la localitzada l'any 2001 al sud de l'àmbit 10 presentaven restes de foc ni cendres al seu interior, ni cremades a les parets, fet pel qual ens inclinem a pensar que es tractava de petits dipòsits de decantació per recollir líquits associats a alguna premsa.

L'àmbit 10 va ser separat de l'àmbit 14, després de canviar en ambdues estances l'antic paviment, segurament destruit per extreure no només el placat de marbre sinó, en el cas de l'àmbit 14, tamnbé per recuperar les teules que cobrien l'hipocaust. Es varen repavimentar les dues estances amb opus signinum, si bé d'una qualitat inferior al que hi havia anteriorment i es va construir un mur que separava l'àmbit 10 del 14[7].

L'àmbit 7 és una estança rectangular de considerables dimensions i amb algunes peculiaritats. Ja excavada per A. del Castillo conservava un paviment d'*opus signinum* als dos terços orientals de la mateixa, però no a l'extrem occidental, on no hi havia cap mena de paviment. A més en aquest sector es conservaven dos basaments de pilastres. Això sembla indicar una diferent utilització d'ambdós espais, sense que resulti clar quins serien aquests. La gran porta situada a llevant torna a parlar dun àmbit de caire industrial (potser estables?).

Al sud d'aquests àmbits es situava un gran

edifici amb dos caixes d'escala (àmbits 42 i 44). Amb un paviment de terra batuda aquest sector només presentava un element destacable, una gran caixa de teules a l'extrem de llevant de l'estança, curiosament molt aprop de la gran porta d'accés al sector.

A l'extrem de migdia del sector, en una zona que en època alt imperial era totalment marginal es construeixen noves cambres. Obliterada l'exedra que presidia l'antic jardí (àmbit 45) es construeix un nou àmbit (A.4). Aquest es troba actualment seccionat per la banda de llevant per l'erosió del terreny. A ponent d'aquest cambra s'en construeixen dues més (àmbits 1 i 2), que constructivament són afegits a aquest però que podrien ser coetanis o molt poc posteriors al matelx. Aquestes noves estances obliteren el mur que separava l'àmbit 39 de l'exedra, ambdós elements abandonats temps enrera i, fins i tot l'àmbit 46, zona de captació d'aigua de la canalització general de la vil.la[8].

També resulta complexe la interpretació cronològica del que hem denominat àmbit 3 i que no és més que un petit dipòsit situat a la banda nord de l'àmbit 2. Aquest presenta un desguàs a la banda de ponent que no coincideix amb la cota de circulació de l'àmbit 2, raó per la qual és possible que el dipòsit sigui anterior (l'estratigrafia localitzada immediatament per sota del paviment és republicana[9]) i quedés englobat en les reformes baix imperials.

Avui per avui desconeixem si la *pars rustica* segueix en funcionament en època baix imperial. Sí sabem que les cambres situades a l'extrem de llevant foren abandonades al s.III dC., però això no implica que el mateix succeís amb la resta. De tota manera la construcció de cambres de caire productiu en espais antigament destinats a l'oci del propietari semblen indicar una certa contracció de la vil.la.

Les causes d'aquesta contracció poden ser moltes i no totes lligades directament a una decadència o crisi. Per exemple podria ser que els problemes passats per la vil.la al s.IIIdC. amb una més que probable disminució del personal dedicat als treballs de la propietat conduís a un abandonament durant un cert període de temps de l'ús de determinades estructures. De ser així, potser al s.IV dC. la zona baixa del turó s'havia anat degradant, i es va considerar més pràctic concentrar totes les estructures a mitja vessant del turó, en un indret elevat, i més segur.

De fet totes aquestes qüestions no es podran resoldre fins a la finalització de les excavacions no només de la *pars urbana* sinó també de la *pars rustica* i que permetin comparar l'evolució d'ambos sectors.

EL FINAL DE LA VIL.LA

L'abandonament de la vil.la sembla situar-se a finals del s.V o ja entrada la centúria següent. Però de tota manera l'espai va seguir tenint una ocupació residual, amb barraques i petites vivendes que es varen construir aprofitant alguns dels murs encara dempeus en aquells moments i que es mantindran fins a època medieval.

De fet, un cop abandonada la vil.la els habitants de l'entorn varen aplegar a la banda nord de l'àmbit 38, tots els marbres conservats a la mateixa, des de placats fins a escultures per tal de cremar-los i fer-ne calç. L'enfonsament de part del mur perimetral occidental de la vil.la va salvar alguns d'aquests materials que d'aquesta forma han arribat fins a nosaltres[10].

En definitiva la vil.la dels Ametllers és un reflex de la pròpia evolució de la societat i les costums que es desenvolupen a l'imperi romà entre els segles I aC. i V dC. i moltes de les transformacions que s'aprecien a la mateixa no són més que el resultat dels canvis en la mentalitat i costums dels seus propietaris (per exemple l'aparició, evolució i desaparició de les termes cal associar-la molt estretament amb la pròpia evolució de la cultura del bany en el món romà i la seva extensió a les províncies).

[7] Les dues cambres es varen pavimentar juntes, i, al damunt d'aquest es va col.locar el mur de separació, fet que fa que no es pugui descartar el pas d'un cert lapse de temps entre ambdues actuacions.

[8] És curiós que tot el traçat del desguàs es trobà farcit amb materials del s.IV dC, excepte el tram situat dins aquest àmbit 46.

[9] De tota manera cal tenir present que un cop construida la vil.la augustal la construcció de nous paviments no va suposar noves pujades del nivell de circulació, i, per tant, els farcits situats just per sota dels paviments solen ser augustals o republicans

CONSIDACIÓ D'ESTRUCTURES ARQUEOLÒGIQUES DE ELS AMETLLERS, PRIMERA FASE DE L'ADEQUACIÓ DEL JACIMENT

Ma. Francesca Jiménez i Antoni Rojas

Fruït de 9 mesos d'excavació, repartits entre el 2000 i 2002, s'han posat al descobert la totalitat de les estructures de la parts urbana de la vil·la romana dels Ametllers de Tossa de Mar. Una vegada acomplert el primer objectiu, s'ha prosseguit a acomplir el segon que es tracta de l'adequació del jaciment . Per portar a terme aquest segon objectiu s'havia de consolidar les estructures que en les darreres excavacions havien aflorat així com les estructures que degut a les inclemències meteorològiques s'han anat degradat. És amb aquest propòsit que Ares s.c. ha realitzat primerament un estudi sobre les estructures on era necessari la consolidació i posteriorment ha actuant seguint el mètode més apropiat en cada cas.

Del 20 de novembre al 20 de desembre de l´any 2002 l'empresa d'arqueologia Ares s.c. va realitzar uns treballs de consolidació de diferents estructures de la vil·la: la totalitat del perímetre de la gran piscina situada al pati, així com l'opus signinum que encara restava als esglaons de la mateixa, un petit mur situat al sud del pati, un mur fals per garantir que no caigui els murs sud i oest de l'habitació del forn (arqueològicament situats a una cota superior del nivell de circulació actual), dos estructures, part d'una caixa d'escala, situat al bloc sud del jaciment, un mur totalment caigut situat a tocar l'hotel Neptuno, entre altres accions puntuals a la part alta dels murs.

Cal destacar que la consolidació realitzada ha possibilitat el principal objectiu: frenar la degradació progressiva que presentaven les estructures. Ara presenten un estat de solidesa, sense destacar en el seu aspecte primigeni. Però com a tota consolidació no es tracta d'una actuació definitiva. Es recomanable fer un freqüent control i un manteniment continu.

BIBLIOGRAFIA

BATISTA, R., LÓPEZ, A., ZUCCHITELLO,M. 1980, Noves aportacions al coneixement de la vil.la romana dels Ametllers (Tossa de Mar), a *Quaderns d´Estudis Tossaencs*, 1, Tossa.

CASTILLO, A. del 1934, El poblament de la zona de la Costa Brava entre Blanes i Sant Feliu de Guíxols, *Revista de Catalunya*,78, Barcelona, ps.138-159.

CASTILLO, A. del 1939, La Costa Brava en la antigüedad, en particular en la zona entre Blanes y san Feliu de Guixols: la villa romana de Tossa, *Ampurias*,1, ps.186-267.

GIRBAL, E.C. 1883, *Tossa.Noticias sobre su historia, tradiciones y costumbres de esta villa y su termino*, Girona.

GUARDIA, M. 1992, *Los mosaicos de la Antigüedad tardia en Hispania. Estudios de Iconografia*, Barcelona, P.P.U.

-LÓPEZ,A.(1992) Les primeres estratigrafies a la vil.la romana dels Ametllers, Tossa (la Selva) *Tribuna d´Arqueologia 1990-1991*,Barcelona, ps.73-95.

LÓPEZ, A et al. 2001, *Les excavacions de 1985-1989 i 1992 a la vil.la romana dels Ametllers, Tossa (Selva)*, Barcelona.

MELÉ i FERRÉ, I. 1922, Converses sobre les excavacions a la vil.la romana de Tossa, *Butlletí del Grup Excursionista Gironí*, Girona.

[10] Veure l'apartat destinat a la descripció de les peces escultòriques.

PALAHÍ, Ll., VIVÓ,D. 1993, Les termes romanes a Catalunya.2.Tossa de Mar, a MAR,R. ed. *Utilització de l'aigua a les ciutats romanes.Documents d'Arqueologia Clàssica*, 0, Tarragona, ps.21-28.

PALAHÍ,Ll., VIVÓ,D. 1996, L'evolució dels conjunts termals en el nord est de Catalunya: els casos de les vil.les dels Ametllers (Tossa de Mar) i la Quintana (Cervià de Ter), *Cypsela*, XI, Girona, ps.105-116.

PELLA i FORGAS, J. 1883, *Historia del Ampurdán*, Barcelona.

ZUCCHITELLO, M. 1978, Tossa, *Informació Arqueològica*, 26, ps.36-37

ZUCCHITELLO, M. 1998, *Tossa. La formació d'una vila. El comte, l'abat i els tossencs, segles IX-XII*, Tossa.

LA VIL·LA ROMANA DE MONTFULLÀ (BESCANÓ, GIRONÈS)

Josep Maria NOLLA* **Jordi SAGRERA***

INTRODUCCIÓ

La vil·la romana de Montfullà es troba situada a sota i als entorns de l'església parroquial de Sant Pere. El paisatge, sobre el pendent del turó del bosc d'en Pol que baixa obrint-se a llevant fins el pla d'en Pol, a primer terme, enllaça amb el pla de Salt i de Girona. L'aspecte actual de l'indret mostra una topografia esgraonada per antigues feixes i fressada modernament per la urbanització de Montfullà que ha parcel·lat i traçat carrers arreu de la muntanya. Just darrera de l'absis de l'església hi passa el carrer de la vil·la romana que és possible que en tingui alguna evidència.

Tanmateix, l'element vertebrador és l'església parroquial de Sant Pere. L'origen és incert i certament antiquíssim, perquè ja s'esmenta com una de les parròquies que dotaven la canònica de Girona, des del 887 (Martí, 1996, doc. núm. 17, 84-85). La situació es determina per la mateixa existència d'una vil·la i d'un territori (fundus) estructurat i que va servir per fixar els límits d'una parròquia.

L'església actual, però, mostra un edifici de nova planta, del segle XVIII, amb una remodelació important a la façana est (els peus) i a la graonada d'accés, de principis del segle XX. El cementiri modern s'estén pel nord i es caracteriza pels nínxols que delimiten l'àrea funerària. Més cap a tramuntana, arran d'aquest, una rampa de terra connecta la capçalera amb la part baixa, a llevant, on es troben el camí ral i la rectoria.

HISTÒRIA DE LA RECERCA

El descobriment de la vil·la romana de Sant Pere de Montfullà va ser casual. Les fortes pluges de tardor de l'octubre de 1987 van fer possible l'aparició d'un sòl de mosaic. Les autoritats competents van determinar iniciar una excavació de salvament. D'aquells treballs, realitzats immediatament, se'n va fer ràpidament una publicació científica (Nieto/Puig/Merino, 1989, 93-101). Abans, però, s'havia donat una breu referència de la troballa, on s'avançava una descripció del sòl i es feia una primera proposta cronològica (Martín, 1987, 88).

L'any 1989, es va dur a terme, una excavació programada que havia de ser l'inici d'uns treballs per definir les dimensions de la vil·la, el seu estat de conservació i la seva història. Tanmateix, no van tenir continuïtat. El resultat científic de la campanya, es recollia a l'informe-memòria

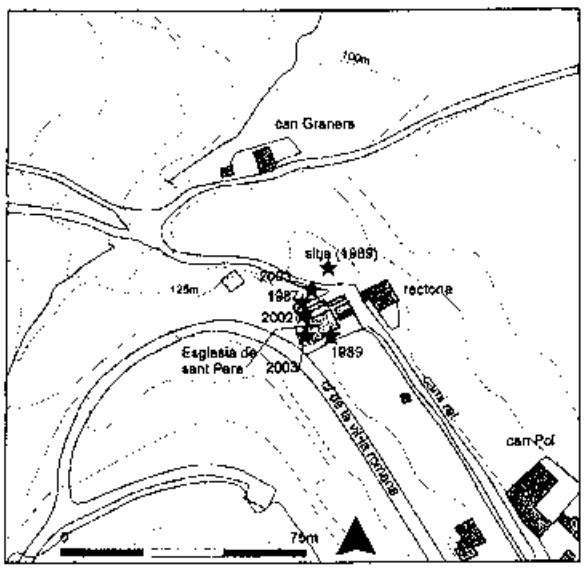

fig. 1. Ubicació de les diferents campanyes d'excavació al voltant de Sant Pere de Montfullà.

* Institut del Patrimoni Cultural. Universitat de Girona

preceptiu (Puig/Merino, 1989) i a una petita nota informativa de caràcter molt general (Merino, 1993, 143-144).

L'any 2002, l'Ajuntament de Bescanó va determinar, en primer lloc, recuperar i fer visible el mosaic, per tant, restaurar-lo i continuar l'exploració del jaciment. A partir d'un conveni amb l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona, aquesta institució es va encarregar de contactar amb els restauradors, de vigilar els treballs i anar-ne informant i de dissenyar un projecte de recerca arqueològica a llarg termini que començaria a executar-se l'estiu del 2002 (Nolla *et alii*, 2003).

Cal recordar que un cop enllestida la campanya de 1987, es va decidir tancar el recinte i tapar el mosaic amb una capa de sorra per protegir-lo de la metereologia i de les bretolades. No obstant això, el creixement de vegetació espontània en el lloc i les inclemències del temps van generar una degradació de l'entorn i principalment del mosaic que demanava una actuació urgent. La intervenció arqueològica de 2002 insistia en l'exploració estratigràfica del subsòl amb l'esperança de datar-lo amb dades tangibles.

LES CAMPANYES DE 1987 I 1989. RESULTATS

Es va centrar en la zona on va aparèixer el mosaic, al costat del cementiri actual i uns tres metres al nord de la capçalera de l'església parroquial de Sant Pere. Tenia una extensió aproximada d'uns 35 metres quadrats i va posar al descobert, murs, sitges, tombes i l'àrea conservada del paviment d'*opus tessellatum* disposat directament sobre un d'anterior d'*opus signinum*. També va posar de manifest que l'antiga cambra pavimentada amb tessel·les, havia desaparegut parcialment cap al costat est, on un talús pronunciadíssim assenyalava la desaparició de l'extrem oriental de l'estança.

L'excavació de 1989 es va efectuar entre els dies 6 i 30 de setembre, va suposar l'obertura de quatre sondejos diferents, en lloc diversos, complementaris dels de l'any 1987.

El sondeig núm. 1 es va fer al nord-oest del temple, a la terrassa inferior, immediatament a tramuntana de la casa parroquial, en l'esplanada que s'utilitza, sovint, com a zona d'estacionament de vehicles. Es va obrir un quadre orientat de 3 m x 4 m, 12 metres quadrats, dins del qual es va localitzar una enorme sitja retallada en el sòl geològic (UE 1007). La quantitat notable de material ceràmic que hi va aparàixer va permetre datar-ne el moment d'amortització en època augustal.

El sondeig núm. 2. A es va fer a ponent del temple de Sant Pere. Es va obrir una cala de 3 m x 3 m (9 metres quadrats), on es va documentar un primer estrat, superficial (UE 2001) i per sota un altre nivell (UE 2002), amb cinc enterraments. Per sota, es va identificar una sitja (UE 2011) que s'associava a la fase altmedieval identificada durant la campanya de 1987.

El sondeig núm. 3 es va obrir a migdia de l'església parroquial amb un quadre d'11 m de llarg en direcció est-oest i tres d'ample (33 metres quadrats). Es va identificar un gran mur disposat de ponent a llevant, obrat amb rierencs i còdols repicats A l'extrem occidental, aquest mur formava angle recte amb un altre d'idèntic que continuava en direcció al temple i a l'interior, cap al nord, es van identificar tres noves parets perpendiculars de les mateixes característiques. Es van posar al descobert, també, tres sepultures en fossa i dues sitges aparentment medievals.

El sondeig núm. 4 es va fer també a migdia del temple, en un punt on s'havia assenyalat la troballa de moltes tessel·les i on es va localitzar un possible mur.

LES CAMPANYES DE 2002 I DE 2003

Els resultats es van complementar amb els de la de 1987 pel fet d'incidir gairebé en el mateix punt. El 2002 es van obrir tres cales que flanquejaven per ponent, llevant i migdia l'habitació romana del mosaic. L'exploració per la banda de tramuntana es va deixar per la campanya de 2003. En aquest punt els treballs previs es van concentrar en rebaixar el nivell de circulació amb una màquina excavadora fins a una fondària mitjana de 1,5m de profunditat. La presència d'un marge considerablement més alt respecte dels nivells arqueològics romans feien preveure una potent estratigrafia moderna i contemporània tal i com així es va revel·lar.

En general les fases històriques detectades es corresponen perfectament amb aquella excavació de 1987. Val a dir que s'han pogut matisar i aclarir alguns aspectes que havien

quedat poc definits, en canvi i especialment, pel que fa referència a les estructures relacionades amb el mosaic de la vil·la romana, les troballes han estat gasives, gens aclaridores.

L'escassa potència estratigràfica antiga va permetre disposar de temps suficient per obrir una cala darrera de la capçalera de l'església. Arqueològicament resultava interessant per diferents motius. Primer per la possibilitat de datació de dita obra que, en diferents fases, se situava, a priori, en el segle XVIII, i en segon lloc per la necessitat de determinar l'extensió de les estructures de la vil·la romana per aquell indret. Les troballes van corroborar la cronologia de segle XVIII per a l'església actual de Sant Pere de Montfullà. També es va descobrir un nou àmbit del cementiri parroquial amb diferents enterraments de fossa simple, alguns dels quals, eren tallats per la fonamentació de l'església. De tan senzilles com eren les tombes i tan deteriorades com romanaven no es van extreure elements fiables de datació a excepció feta d'una major antiguitat respecte del temple modern. En els nivells inferiors es va delimitar una sitja o, més ben dit, dues gairebé coincidents en l'espai, que impedien l'excavació per separat. El material ceràmic del rebliment intern va ser escàs però prou clar com per evidentciar una cronologia altmedieval. Posada en context dins el conjunt permetia albirar un camp de sitges prou fornit i extens en aquesta època. La cala no va donar cap indici de la vil·la romana, la qual cosa deixa ben clar que bona part de la zona residencial resta sota de l'església i del cementiri actuals i que s' ha d'estendre més enllà, per migdia de com ja palesà l'excavació de 1989 i on les futures campanyes hauran d'incidir.

LA SITJA REPUBLICANA (U.E. 52)

És l'element més antic descobert, fins ara, a Montfullà que es pugui relacionar amb la vil·la romana. Va ser descoberta al capdamunt de la rampa, a la cala oberta a llevant del mosaic i al

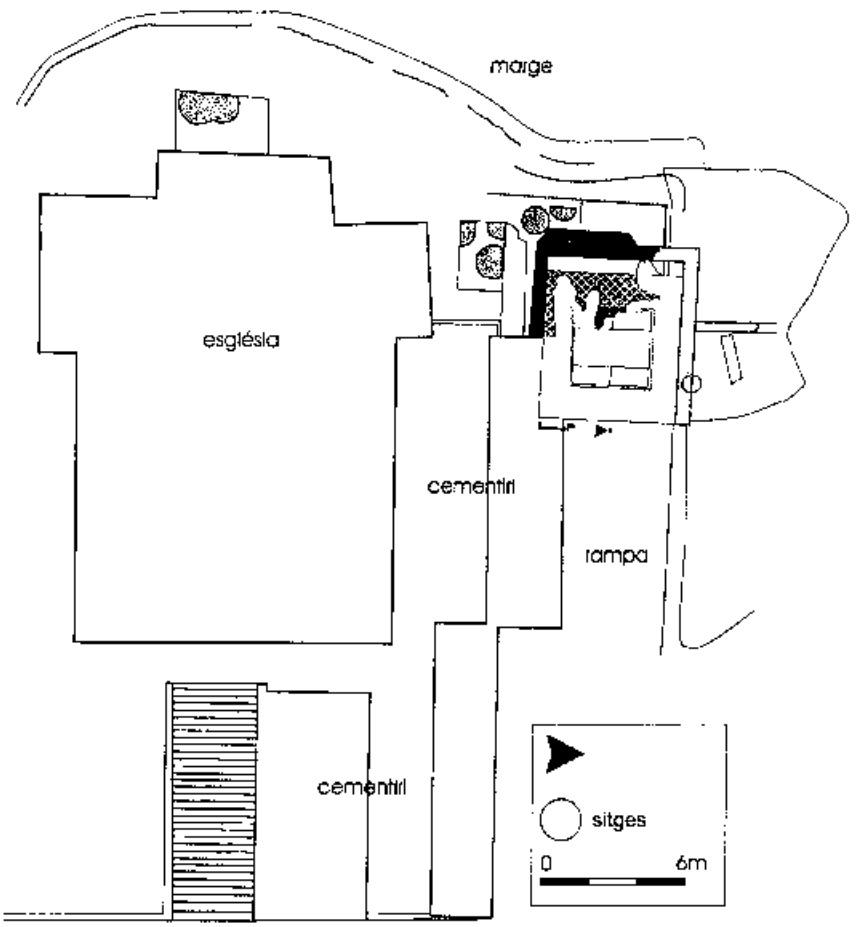

fig. 2. Planta general de les campanyes del 2002 i el 2003 amb la restitució de les estructures d'habitació de la vil·la romana.

nord de la paret de tanca del cementiri. No queda del tot clar que es tractés d'una sitja, ja que només es conservava el fons pla d'una fossa de planta circular. El diàmetre d'uns 2'24 m delatava un dipòsit gros però tampoc desmesurat per a una sitja. Les parets pujaven còncaves però malauradament només es preservaven fins a una fondària de 0'40 m de mitjana. L'excavació va determinar que l'arrasament venia d'antic i que fou provocat per la construcció de l'estança romana que s'obre a ponent, la del mosaic. Originàriament, la sitja es va obrir en el sòl estèril sobre el pendent natural del turó que mena cap al pla, cap a llevant. No obstant això, uns importants rebaixos de terra eliminaren el pendent natural i es va obtenir, així, l'espai planer necessari per bastir-hi l'edifici romà, però tallant en sec bona part del dipòsit. Més endavant, es va obrir una sitja altmedieval en el mateix punt, que retallava el paviment de l'habitació romana i afectava parcialment també, la republicana.

El farciment intern estava format per una terra argilosa flonja que proporcionava un conjunt ceràmic notable, molt homogeni, i que ha permès fixar el moment d'amortització en el darrer terç del segle II a.C. Destaca la presència de campaniana A i B, àmfores itàliques Dr 1 A i tripolitanes antigues, ceràmica comuna itàlica... En conjunt, estem davant d'un panorama que recorda els nivells fundacionals de la ciutat de Valentia (Ribera, 1998, 319-359; Marín i Ribera, 2000, 91-105). La ceràmica local també dibuixa unes formes i produccions que encaixen perfectament en aquest context cronològic: ceràmica d'engalba blanca, grisa emporitana, kalathoi emporitans, etc

L'EDIFICI ROMÀ

L'excavació de 1987 deixava al descobert les restes d'una habitació de la vil·la romana conservada parcialment a ponent del cementiri parroquial. Estava disposava segons els eixos cardinals i limitava, a ponent, amb un mur de pedra lligada amb morter de calç (U.E. 2) i al sud, amb un altre, de pedra seca, amb el qual s'imbricava (U.E. 4). En realitat s'advertien dos moments diferents en el temps. El primer estaria representat per la mateixa construcció de l'immoble, és a dir, l'extracció de terres per aconseguir un sòl planer, l'aixecament dels murs i la pavimentació. El nivell de circulació original també es va trobar parcialment conservat. Es tractava d'una solera consistent que, seguint la tècnica de l'*opus signinum*, pavimentava tota la cambra (U.E. 12). Per la banda de ponent i sobre el mur d'aquell costat, hi devia descansar un marge de més d'1'5 m d'alçada, fruit dels rebaixos efectuats per anivellar i plataformitzar l'espai a construir. La pressió que hi exercia devia ser notable, fins al punt que, a la llarga, en va comprometre l'estabilitat. Possiblement va ser per això que al costat de la paret i ben arrenglerada se'n va bastir una altra (U.E. 3), també de pedra i morter, que devia augmentar notablement la capacitat de contenció de la terra del marge. S'observa encara que el nou mur es fonamenta a una alçada per damunt del paviment de signinum, la qual cosa, indica que és posterior.

Potser contemporàniament a les obres de reforç esmentades, es va decidir repavimentar l'estança amb un sòl més sumptuós amb la tècnica de l'*opus tesellatum*. Es combinava el blanc i el negre amb una composició geomètrica de cercles secants emmarcant un espai central repartit en quadres de temes diferents. Es va col·locar directament sobre el paviment d'opus signinum sense cap preparació, la qual cosa ha dificultat la datació arqueològica perquè no hi ha estratigrafia suficient entre els dos paviments.

Les parets estaven estucades per dins i pintades amb composicions diverses que decoraven els panys disponibles. Aquest és un element més de caire luxós i que fa entendre que estem davant del sector residencial de la vil·la.

Tanmateix, això és pràcticament tot el que en sabem. Es desconeix l'època d'abandonament, l'extensió, la distribució interna i la connexió amb les altres instal·lacions de la vil·la. La campanya de 2002 va flanquejar per ponent, migdia i llevant, l'estança i no es van trobar rastres d'altres dependències ni tant sols d'època romana exceptuant a llevant. Aquí hi apareixia la sitja republicana i un petit estrat de cendres i carbons (U.E. 56) que retallava parcialment la sitja. Sense cap mena de dubte tenia relació amb l'arrasament de la sitja per bastir la cambra del mosaic. Només s'hi van recollir dos fragments ceràmics però un pertanyia a una peça vidrada romana, la producció de la qual no remunta més enllà de finals del segle I. Un bocí ceràmic no té prou força per datar la construcció romana però, tanmateix, es pot afirmar que no en devia ser anterior a aquest final de segle.

Les troballes, per bé que molt interessants, presentaven un lamentable estat de conservació degut en part a l'expoliació històrica de l'indret i també per la constatació d'antigues esllavissades que van provocar moviments de terres i la pèrdua d'un sector de les velles estructures de la vil·la en aquest àmbit.

El 2003 es va palesar l'existència d'una nova estança al nord de la del mosaic de la que només se'n preservava una minsa part del mur de tancament de ponent i una modesta superfície del paviment original: un sòl d'*opus signinum* d'un morter força blanquinós estès sobre una solera de còdols rierencs que actuaven com a base de preparació. Sabem que es connectava amb l'habitació emmosaiada però sense saber ben bé com i tampoc la cronologia concreta de construcció ni d'amortització tot i que l'escadussera presència ceràmica donava a entendre una cronologia altimperial.

LES SITGES ALTMEDIEVALS

El 1987 es van localitzar dues sitges al sud-oest i a tocar els murs de tanca de la cambra del mosaic (U.E. 15 i 16). En la publicació dels resultats s'especificava que eren posteriors a l'obra romana i se situaven en un context tardoromà o altmedieval (Nieto, Puig i Merino 1989, 95). En els treballs de 2002 en van aparèixer quatre de noves que feien entendre que l'indret havia estat ocupat per un camp de sitges un cop es va abandonar aquell sector de la vil·la romana. Tres d'aquestes sitges van aparèixer molt a prop de les dues esmentades, cap al sud de l'habitació romana (U.E. 42, 44 i 46). Totes eren excavades en la terra estèril i se'n conservava, si fa o no fa, la meitat inferior ja que, les boques i bona part del tronc superior, s'havien perdut a causa de les nombroses fosses del cementiri que més endavant va créixer en aquest àmbit. Els perfils dibuixaven una estructura similar amb les parets còncaves i el fons pla. Els farciments interns també eren similars, bàsicament terres soltes amb abundants restes d'enderroc: còdols rierencs desbastats, morter, teules corbades... També hi apareixien cendres, carbons, fauna i finalment ceràmica. Deixant de banda els fragments ceràmics d'època romana (tots altimperials), se'n van recollir d'altres clarament altmedievals. Es detectaven per la pasta grollera i la cuita reductora de tonalitats grises molt típiques del període i, sobretot, per la presència de ceràmica espatulada, probablement gerres i sitres amb una pasta més depurada i amb cuites tant

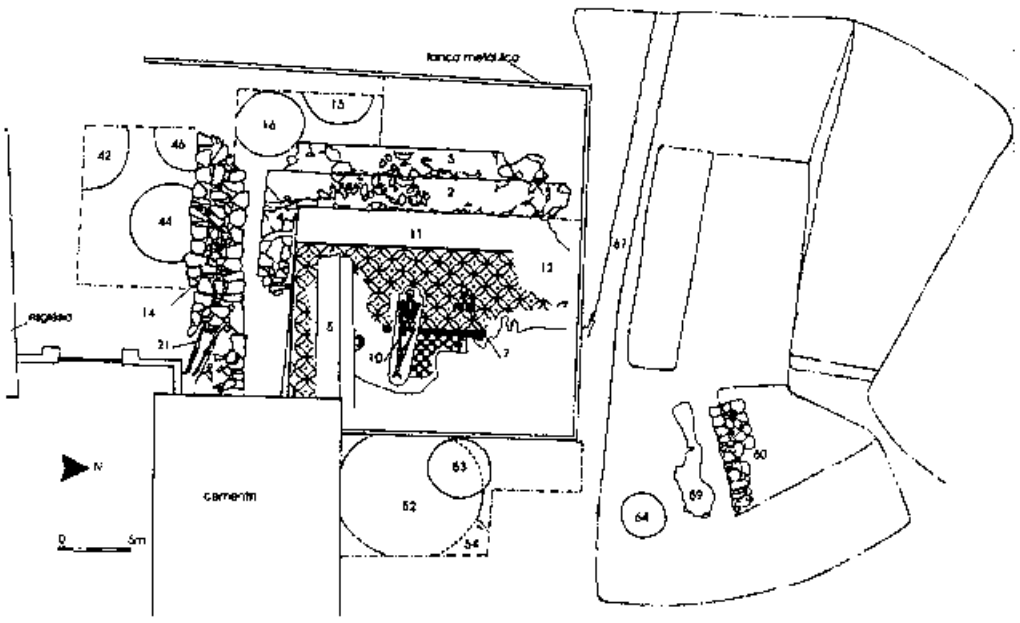

fig. 3. Planta de detall de les campanyes de 2002 i 2003.

oxidades com reduïdes. La cronologia general d'aquesta ceràmica se situa a cavall dels segles IX i XII, però, com veurem més endavant, l'amortització de les sitges s'ha de situar, a tot estirar, en el segle XI.

La quarta sitja descoberta el 2002 es va localitzar a la cala oberta a llevant del mosaic (U.E. 53). A diferència de les anteriors, només hi mancava la boca que havia estat retallada per un enterrament posterior i també modernament quan es va obrir la rampa. Originàriament retallava el mosaic, el paviment de signinum i l'extrem nord de la sitja republicana. L'excavació va deixar al descobert un dipòsit ovoide amb una fondària d'1'50 m i una amplada màxima d'1'06 m. Les parets pujaven còncaves i el fons era pla. El farciment intern era semblant al de les sitges anteriors i, malgrat que sorgiren escassíssimes mostres ceràmiques, es va considerar contemporània. Una altra sitja va aparèixer el 2003 a molt poca distància d'aquesta última. Originàriament retallava el paviment de l'estança que s'obria al nord del mosaic. El sediment que la colgava va aportar prou ceràmica com per datar-la entre els segles IX i X, de fet la mateixa que havien donat les sitges altmedievals ja explorades en anteriors campanyes.

En els nivells inferiors es va delimitar una sitja o, més ben dit, dues gairebé coincidents en l'espai, que impedien l'excavació per separat. El material ceràmic del rebliment intern va ser escàs però prou clar com per evidentciar una cronologia altmedieval. Posada en context dins el conjunt permetia albirar un camp de sitges prou fornit i extens en aquesta època. La cala no va donar cap indici de la vil·la romana, la qual cosa deixa ben clar que bona part de la zona residencial resta sota de l'església i del cementiri actuals i que s' ha d'estendre més enllà, per migdia de com ja palesà l'excavació de 1989 i on les futures campanyes hauran d'incidir.

La finalització prematura de l'excavació al nord del mosaic el 2003, va permetre disposar de temps suficient per obrir una cala darrera de la capçalera de l'església. Arqueològicament resultava interessant per diferents motius. Primer per la possibilitat de datació de dita obra que, en diferents fases, se situava, *a priori*, en el segle XVIII, i en segon lloc per la necessitat de determinar l'extensió de les estructures de la vil·la romana per aquell indret. Les troballes van corroborar la cronologia de segle XVIII per a l'església actual de Sant Pere de Montfullà. En els nivells inferiors es va delimitar una sitja o, més ben dit, dues gairebé coincidents en l'espai, que impedien l'excavació per separat. El material ceràmic del rebliment intern va ser escàs però prou clar com per evidenciar una cronologia altmedieval. Posada en context dins el conjunt permetia albirar un camp de sitges prou fornit i extens en aquesta època. La cala no va donar cap indici de la vil·la romana, la qual cosa deixa ben clar que bona part de la zona residencial resta sota de l'església i del cementiri actuals i que s' ha d'estendre més enllà, per migdia de com ja palesà l'excavació de 1989 i on les futures campanyes hauran d'incidir.

EL CEMENTIRI MEDIEVAL

L'any 887 s'esmenta documentalment l'església de Sant Pere de Montfullà, en la coneguda donació que va fer el bisbe Teuter a la canònica de la Seu (Martí, 1996, doc. núm. 17, 84-85). És una dada important perquè manifesta que la parròquia i, per tant, el cementiri estès a redós del temple, ja funcionava en el segle IX. De fet encara avui n'és destinatari amb el clos dels nínxols instal·lats a tocar la paret nord.

Tant el 1987 com el 2002 van aparèixer enterraments que documentaven arqueològicament allò que el text de 887 permetia intuir. Per tota l'àrea explorada es va detectar un nombrós grup de fosses d'inhumació que retallaven el mosaic i les sitges altmedievals. En conjunt, les tombes eren simples fosses excavades en el subsòl i sebollides amb terra sense coberta. Estaven disposades en sentit est-oest, amb la capçalera a ponent, com és de costum en les necròpolis cristianes. Hi havia dues excepcions , dues tombes en què l'orientació girava en sentit nord-sud, amb el cap situat a tramuntana (U.E. 38 i 39). Malgrat que no és freqüent tampoc no és un fet excepcional perquè se'n coneixen exemples similars descrits en altres cementiris, especialment en tombes antropomorfes.

Precisament entre els segles IX i XI són molt característiques les sepultures amb el perfils antropomorfs. Arreu se'n descriuen tipologies estructurades malgrat que deriven del fet comú que les distingeix que és el ressalt de la capçalera que diferencia el crani de la resta del cos (Bolòs i Pagès, 1982, 59-103; Roig, Coll i Molina, 1995, 111). A Montfullà se n'han comptabilitzat dues. La primera es va descobrir

el 1987 (U.E. 10). Localitzada al bell mig del mosaic, la fossa el retallava dibuixant una planta trapezial amb les espatlles més amples que els peus i amb el cap diferenciat i carrat. La segona es va trobar el 2002 a pocs metres al sud (U.E. 39). En aquest cas, la fossa era excavada en el subsòl argilós. La planta era semblant però la capçalera es marcava mitjançant una caixa de còdols lligats amb morter i disposats sobre una sòlida solera de morter de calç. Aquesta tomba també és interessant perquè tallava una fossa simple (U.E. 37) cosa que demostra que no era de les més antigues.

Si bé les campanyes del 1987 i 2002 documentaven el rendiment del cementiri parroquial a l'alta edat mitjana cal recordar que aquesta funció ha perdurat fins a l'actualitat. No és gens estrany que a la cala oberta darrera de la capçalera de l'església. Es descobrís un nou àmbit de la necròpoli amb diferents enterraments de fossa simple, alguns dels quals, eren tallats per la fonamentació de l'església. De tan senzilles com eren les tombes i tan deteriorades com romanaven no es van extreure elements fiables de datació a excepció feta d'una major antiguitat respecte del temple modern del segle XVIII. Un dels enterraments va proporcionar la troballa d'un rosari fet amb denes de vidre i bronze que el situava en un horitzó cronològic posterior al medieval.

En aquest apartat ens farem ressò de dos murs de pedra seca. El primer amidava més de 0'80 m d'amplada i, de ponent a llevant, es projectava paral·lel i gairebé enganxat a l'estança romana. Va aparèixer el 1987 (U.E. 14). Com que no està lligat amb cap altra estructura es difícil interpretar-ne la funció i l'origen. Una cosa sí que és segura; es tracta de l'element més modern del sector del jaciment. Va ser construït sobre el farciment de dues sitges (U.E. 36 i 44) i també per damunt d'algunes tombes (U.E. 21, 36 i restes d'altres, els ossos de les quals, puntejaven per sota de la primera filada de la paret). Conseqüentment la datació ha de ser posterior al segle XI.

Al bell mig de l'estança situada al nord del mosaic i a poca distància d'una sitja altmedieval es va localitzar el 2003 un mur de pedra que també retallava el paviment romà. Es projectava en sentit est-oest i s'en conservava una llargada aproximada de 2m. Malauradament una antiga esllevissada n'arrossegà una tramada notable per llevant, mentre que per ponent apareixia aparentment tallat i sense continuïtat aparent ni contacte estratigràfic amb cap altre element. Possiblement el límit el deuria haver marcat el mateix mur de tanca de la cambra romana encara que arqueològicament no es pot demostrar. Aquest fet juntament amb la constatació que, fornint el mur, apareixien nombrosos fragments procedents, sense cap mena de dubte, del paviment de *signinum* deixava entreveure que es tractava d'una reutilització tardana, potser una compartimentació, de l'estança romana, o fins i tot posterior quan aquesta ja havia deixat de funcionar com a tal.

BIBLIOGRAFIA

BOLÒS, J., PAGÈS, M. 1982, «Les sepultures excavades a la roca», *Necròpolis i sepultures medievals a Catalunya*, Acta mediaevalia, annex 1, Barcelona, 59-103.

CASTELLS, N., COLOMER, M.A. 1999, Els pergamins de l'arxiu del marquès de Camps, Salt.

MARÍN, C., RIBERA, A. 2000, "Las cerámicas de barniz negro de Valentia", La ceràmica de vernís negre dels segles II i I aC: centres productors mediterranis i comercialització a la Península Ibèrica. Taula rodona Empúries 4 i 5 de juny de 1998, Mataró, 85-105.

MARTÍ, R. 1996, Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100), Barcelona, (Fundació Noguera. Col·lecció Diplomataris, 13).

MARTÍN, M.A. 1987, "Un mosaic romà a Montfullà", Revista de Girona, 125, 88.

Època romana, antiguitat tardana, Barcelona, 143-144.

MERINO, J., NOLLA, J.M., SANTOS, M. 1994, *Aquae Calidae. Presència romana a la Selva*, Santa Coloma de Farners (Estudis i textos, 3).

NIETO, F.X., PUIG, A.Mª., MERINO, J. 1989, "La vil·la romana de Montfullà. Resultats de la primera campanya d'excavacions", *Cypsela*, VII, 93-101.

NOLLA, J.M., CASAS, J. 1984, Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya, Girona.

PUIG, A.Mª., MERINO, J. 1989, *La vil·la romana de Montfullà (Bescanó, Gironès)*. Informe de la campanya de 1989, Barcelona.

RIBERA, A., La fundació de València. La ciutat a l'època romanorepublicana (segles II-I a. de C.), València (Col·lecció Estudios Universitarios, 71)

RIURÓ, F., *Crònica de cinquanta anys d'activitat arqueològica*, Quaderns de Treball, 8, 75-111.

LA VIL.LA ROMANA DE VILAUBA: LES EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES DELS ANYS 2002-2003

Pere CASTANYER **Joaquim TREMOLEDA** **Iolanda PUIGDEVALL**

Rafael DEHESA **Marta PI**

Les excavacions arqueològiques de Vilauba han continuat, també durant els anys 2002 i 2003, amb la programació científica prevista dins el projecte de recerca del jaciment, centrat, en aquestes darreres campanyes en completar definitivament la planta del nucli principal de la vil.la durant els segles I al III dC. Els treballs, tal com ja avançàvem en l'anterior edició de les Jornades, es portaren a terme a la part sud, en una nova ampliació de l'àrea destapada que, alhora, havia de permetre establir el lligam entre les construccions descobertes a ambdós costats de la carretera (Nolla, Tarrús & Chinchilla 1985, 49-98; Castanyer & Tremoleda 1999, 87-93) i les que conformaven l'anomenada "ala oest".

La hipòtesi relativa a l'existència d'un tercer braç constructiu situat just en aquest sector de l'excavació, encara que formulada anys abans, havia agafat una major consistència arrel de les estructures descobertes de manera encara superficial durant la campanya del 2002 (Castanyer *et alii* 2002, p. 175-178). En efecte, l'aparició d'uns murs que definien una estança articulada a partir d'un altra espai que, en un dels seus costats podia anar porticat, així ho suggerien. La planificació de les intervencions dels anys 2003 i 2004 es va fer considerant ja aquesta possibilitat, de manera que el quadre de treball es va ampliar fins a l'hipotètic enllaç amb l'ala oest. L'excavació de tot aquest sector s'ha fet en extensió, baixant de forma conjunta els nivells d'abandonament i d'ús dels diferents espais. Els resultats aconseguits confirmen plenament l'existència d'aquesta tercera ala i resolen la major part dels interrogants plantejats amb anterioritat. Veiem-ho doncs amb més detall.

LES EVIDÈNCIES DE LA NOVA ALA SUD

Les estructures que ara descriuren es trobaven cobertes per una sèrie d'estrats d'anivellació que, estratigràficament, marcaven el final de la fase altimperial de la vil.la. Les poques restes constructives de les fases més modernes del jaciment, associades sobretot a la fase baiximperial (segles IV-V dC) i entre les quals destaca el pou localitzat l'any 2002 (Castanyer *et alii* 2002, fig. 1), s'organitzaven entorn a una nova àrea oberta, situada més al sud del conjunt d'edificacions conegudes fins aquell moment. Aquests espai, a jutjar per les nombroses granes carbonitzades trobades en els nivells d'ús servia també com a era pel treball agrícola.

Per sota seu, s'individualitzaren diverses capes d'anivellació (UE-1051, 1052, 1053 etc.), de característiques molt similars, composades per argiles d'un color marró verdós, barrejades amb algunes restes constructives, com ara teules, pedres o morter, i amb no gaire material arqueològic. La potència d'aquests estrats era varible, però, en general, tenien més gruix cap a la banda est, on apareixien també a una major profunditat. Els materials més moderns trobats en aquests estrats són les ceràmiques africanes C, amb formes com la Hayes 50, ben documentada en els contextos de mitjans o segona meitat del segle III dC.

L'excavació d'aquests estrats d'anivellació deixà a la vista diversos murs que dibuixaven un nou entramat d'àmbits i habitacions (fig. 1 i 2). Especialment rellevant fou la confirmació de l'existència d'una tercera galeria porticada orientada en sentit est-oest, identificada mercès a la troballa de diversos basaments, quatre en total

(UE-1054, 1055, 1056, 1057), disposats de forma correlativa i paral.lels a una llarga paret situada més al sud. Es tracta d'uns blocs de pedra calcàrea, de dimensions considerables i amb la base superior perfectament plana i regular, que s'assenten damunt d'un sòcol de forma quadrangular fet amb pedres i morter. Malgrat que desconeixem l'aspecte en alçat d'aquesta nova galeria, imaginem que hi devia haver també un petit muret o barana, semblant al ja documentat en les galeries nord i oest, que evitaria l'entrada de l'aigua des del pati central. El paviment, encara que molt perdut, era d'*opus signinum*.

L'excavació d'aquest sector ha servit per demostrar la posterioritat cronològica d'aquest braç en relació als altres dos. Un dels arguments que avalen aquesta hipòtesi és el fet que no hi havia una comunicació directa entre la galeria oest i la sud, fet que contradiu, al nostre entendre, la idea d'una construcció unitària. En efecte, la paret que tanca l'extrem oest del corredor exclou la possibilitat d'un possible pas entre ambdós sectors i obliga a pensar, per tant, en una entrada frontal situada molt probablement en un dels intercolumnis de la galeria. En planta, aquest bloc sud constitueix doncs un afegit, raó per la qual la coberta de l'edificació i els espais són independents per cada sector.

Tanmateix hi ha una altre raó, estratigràfica també, que demostra que l'ala sud fou el darrer aefegitó d'aquest conjunt residencial. Es tracta de la canalització que recollia les aigües del tota la galeria oest, perfectament conservada als peus del porticat, que s'inutilitzà en part en construir-se la nova galeria sud. Els materials trobats a l'interior d'aquest canal fan pensar que fou durant la primera meitat del segle II que es realitzà la reforma d'aquest sector.

L'excavació de la galeria frontal va permetre

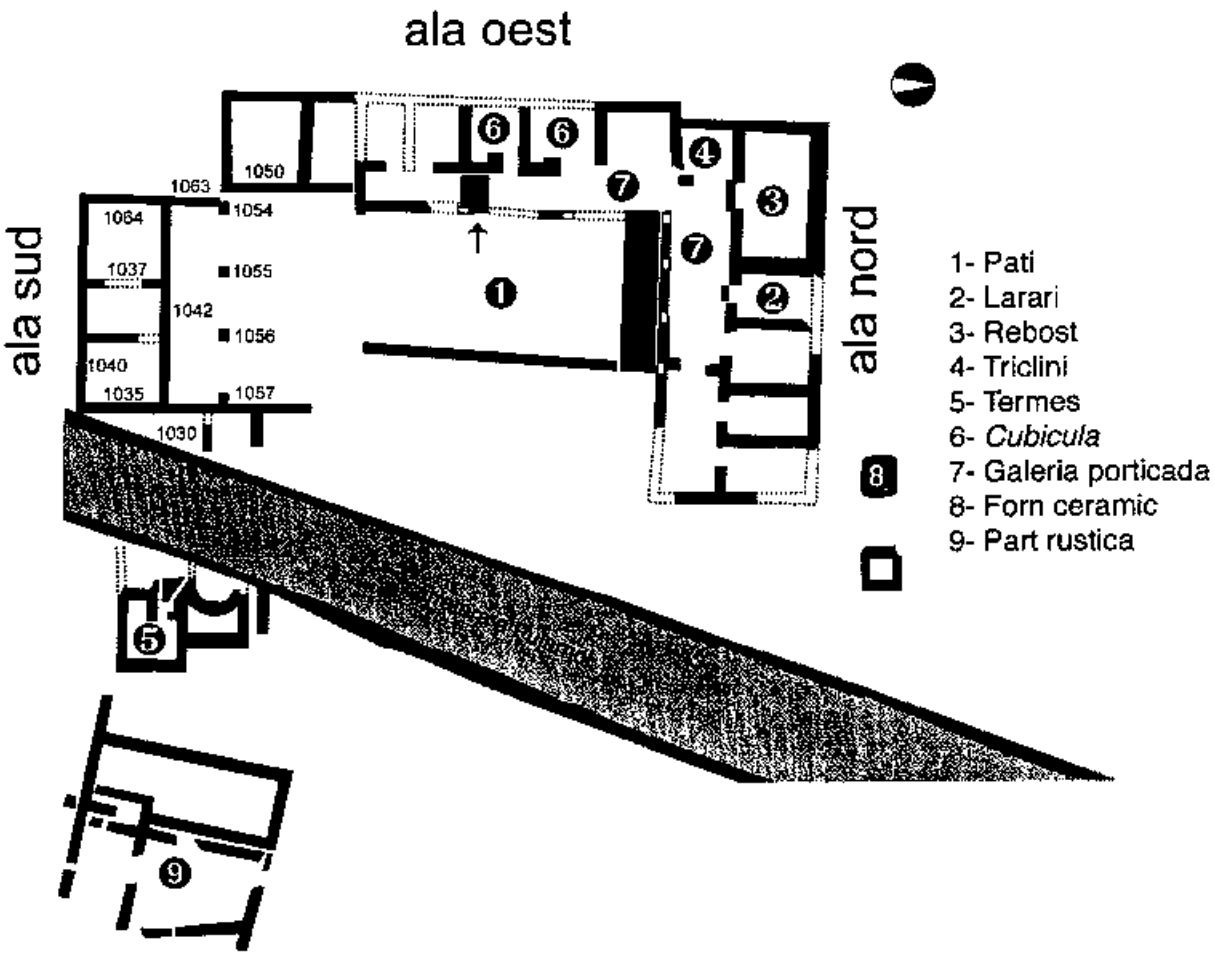

fig 1. Planta general del nucli residencial altimperial de Vilauba (segle III dC.), amb la nova ala sud.

documentar alguns estrats relacionats amb el procés d'abandonament d'aquestes estructures (UE-1058 i 1059). No obstant això, podem descartar ja definitivament l'existència d'un nivell d'abandonament o d'enderroc general, que abasti la totalitat de la superfície d'aquesta nova galeria. En efecte, l'escassa presència de teules i de restes constructives ens fa pensar que, amb posterioritat a la seva utilització final, es reaprofitaren molts d'aquests elements constructius, seguint un procés molt similar al documentat en d'altres parts d'aquest mateix nucli residencial altimperial.

D'aquest nou conjunt d'estances en coneixem, fins al moment, tres àmbits disposats de forma arrenglarada i la totalitat del mur de tancament posterior, orientat en sentit est-oest i fet amb rierencs units en sec o amb una mica de morter(UE-1040) (figs. 1 i 2). Per l'extrem est, aquest mateix mur sembla que fa angle amb una altre paret orientada de nord a sud, que podria constituir el límit oriental d'aquest conjunt d'habitacions. Per la banda nord, aquests àmbits quedaven definits per un segon mur, paral.lel a l'anterior (UE.-1042). L'arrassament de la major part de les estructures i la poca consistència dels estrats d'enderroc confirmen que l'abandonament d'aquest sector fou contemporani al seu espoli.

L'aparició de diversos murs divisoris, igualment molt perduts, d'idèntiques característiques que els anteriors i disposats transversalment a aquells, permet individualitzar tres estances

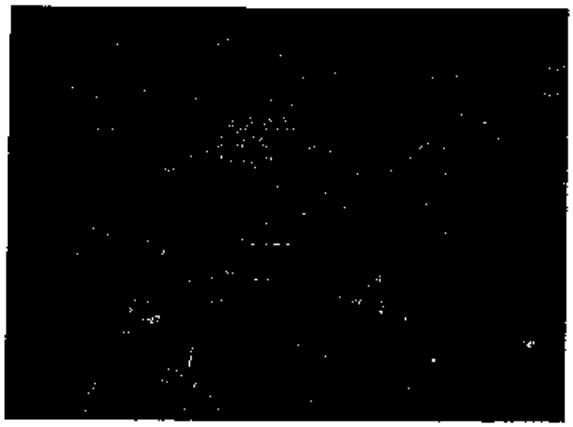

fig. 2. Vista general de les estances i de la galeria que conformen l'ala sud de la vil.la.

consecutives, de mides i aspecte molt semblant. Molt probablement aquestes estances obrien directament al corredor frontal, seguint així l'esquema documentat a les ales nord i oest del mateix edifici. En alguns casos, els murs es trobaven també parcialment desapareguts o escapçats per les construccions posteriors. La diferent cota dels nivells d'abandonament, així com també dels sòcols dels murs divisoris, ens fa pensar que possiblement aquesta ala de la vivenda es disposava de forma esglaonada, de manera que els paviments de la part oriental es trobaven més baixos que els de l'extrem contrari, mantenint per tant la pendent natural que segueix el terreny vers el fons de la vall. Per contra a la zona del corredor frontal aquest desnivell del terreny es solventava disposant el paviment de forma lleugerament inclinada.

La troballa d'alguns atuells ceràmics i també d'un braser a l'interior de l'estança que hi ha més a l'oest, just al costat de la porta d'entrada i repetint doncs l'esquema ja documentat en algunes de les habitacions de l'ala oest, suggereix que aquesta estança podria ser també un dormitori. Més difícil és determinar la funcionalitat de les altres dues cambres, perquè van quedar molt afectades per les reformes efectuades en època baiximperial.

L'estratigrafia d'aquestes estances era sempre la mateixa: uns estrats d'anivellació, formats per argiles estèrils o amb pocs materials ceràmics i un nivell d'abandonament, composat per terres barrejades amb algunes pedres procedents de l'alçat dels murs, unes poques teules i una major presència de materials arqueològics. El nivell de circulació és detectava únicament pel canvi estratigràfic.

La galeria de la nova ala sud comunicava directament amb una petita habitació, perfectament delimitada per un muret fet amb blocs travertí (UE-1030), de mides regulars i units amb una mica de morter i pavimentada amb un sòl d'*opus signinum* (UE-1032) que, hipotèticament, podria correspondre a la prolongació dels murs del *caldarium*. Immediatament al sud d'aquest espai hi ha una segona sala, d'una longitud més gran que l'anterior i pavimentada igualment amb un sòl d'*opus signinum*, força ben conservat. La comunicació entre ambdúes sales es realitzava a través d'una porta situada a l'extrem del mur divisori (UE-1030), que posteriorment fou tapiada i inutilitzada. El límit posterior d'aquesta

segona habitació no coincideix però amb el de les habitacions de l'ala sud, lleugerament desplaçat en relació al primer. A la pràctica, aquest espais, en planta desfigurats per la carretera actual, formaven un conjunt clarament diferenciat de la galeria meridional i, per nosaltres, han de relacionar-se ja amb la petita instal.lació termal descoberta just a l'altre banda del camí (fig. 3).

D'aquestes termes en coneixem fins avui només les zones de servei: una estança on s'hi emplaçava el forn i la base de la caldera i una petita habitació annexa que, molt possiblement s'utilitzava com a magatzem per a la llenya (Castanyer, Tremoleda 1999, figs. 90 i 91). L'existència de dues canalitzacions d'entrada d'aire calent a partir del praefurnium fan pensar en, com a mínim, dues sales amb hipocaust (un tepidari i un caldari que, en planta,correspondria a l'espai delimitat per un mur absidat).

La galeria sud permetria enllaçar d'aquesta manera la vivenda amb l'annex de les termes, sense necessitat d'haver-hi d'accedir a través d'altres estances i mantenint així el seu caràcter independent. Les diferències constructives que s'observen entre les estructures pertanyents als banys i els murs de les estances de l'ala sud s'expliquen, com a mínim en part, per les seves respectives necessitats funcionals. Un altre argument que confirma el lligam entre la construcció de l'ala sud i les termes és l'existència d'una canalització comuna situada just a l'angle oest de la nova galeria que permetia evacuar, d'una banda, les aigües pluvials del pati central i, de l'altra, les procedents de les instal.lacions termals.

L'ESTRUCTURA I LA COMPOSICIÓ DEL NUCLI RESIDENCIAL DE LA VIL.LA DURANT L'ETAPA ALTIMPERIAL.

Els treballs portats a terme en els darrers anys a Vilauba clouen la recerca arqueològica relativa a l'estructura i la composició del nucli residencial de la vil.la en els segles I-III dC. La descoberta del nucli residencial de la vil.la altimperial es remunta ja a finals dels anys vuitanta, quan es va començar a descobrir un conjunt d'estructures que, més endavant, vàrem batejar amb el nom d'ala nord de l'edificació (Castanyer, Roure, Tremoleda 1989, pàgs. 63-70). Com ja és sabut, l'excavació dels diferents àmbits d'aquest sector va tenir un especial ressó pel fet que havia patit un espectacular incendi

fig. 3. Vista general de les estructures relacionades amb el complex termal de la vil.la.

que va destruir-lo totalment i gràcies al qual es va poder recuperar tot el parament de la casa, obtenint així molta informació sobre l'estructura, composició i característiques d'aquesta part de la vivenda. L'edificació s'articulava a partir d'un llarg corredor frontal a través del qual es comunicaven totes les estances. Aquest passadís, que feia doncs les funcions de distribuidor, delimitava mitjançant una galeria porticada amb un espai obert que, avui, sabem que correspon al pati central que vertebrava els diferents braços d'aquest nucli residencial.

En planta, aquest sector nord és un gran rectangle d'uns 25 metres de llarg per 9 metres d'amplada, dividit longitudinalment per un mur que separava el conjunt d'habitacions arrenglarades de la part posterior, cinc en total (larari, rebost, triclini,...), de l'esmentada galeria frontal. Topogràficament, la construcció s'adapta al lleuger pendent del terreny en sentit oest-est que marca l'inici del turó damunt del qual s'assenta la vil.la, proporcionant així un major domini visual sobre el camps que s'estenien al fons de la plana. Aquest petit desnivell obligà als constructors a escalonar els paviments dels diferents àmbits, de manera que els de l'extrem oest es troben uns 40 cms. més alts que els de la banda est. Per contra, al corredor, aquest inconvenient es resolt mitjançant la progressiva inclinació del sòl.

Durant els anys 90, l'ampliació del perímetre de l'excavació vers el sud va permetre recuperar una segona ala de l'edificació, que vàrem anomenar ala oest. Aquest sector repetia l'esquema de la part nord, i s'organitzava igualment a partir d'una galeria frontal i una

bateria d'estances situades a la part posterior (Castanyer, Tremoleda 1996, pp. 205-213; Castanyer, Tremoleda 1999, pp. 77-84). A diferència d'aquella, però, no es documentava aquí un estrat de destrucció i d'incendi tant espectacular sinó més aviat un procés d'abandó i transformació més lent i gradual, que va fer possible l'espoli i el reaprofitament de bona part de les estructures originals.

Constructivament, la principal particularitat de l'excavació d'aquesta galeria oest fou la localització de l'accés principal al nucli residencial, situat just a la part central i que, a l'exterior, estava flanquejat per dos basaments de pedra de forma rectangular que seguien l'alineació dels altres que conformaven el porticat de la galeria. La posició d'aquesta entrada en relació a la planta general del nucli residencial de la vil·la semblava confirmar també la teoria que faltava descobrir encara una tercera ala, que completaria un conjunt disposat en forma de U i que permetria situar d'aquesta manera la porta principal just en l'eix de simetria de tot l'edifici.

Les dimensions de l'ala oest són d'aproximadament uns 20 metres de longitud per uns 7,5 metres d'amplada. Tot i que el mur mitjaner entre el corredor frontal i les habitacions es trobava molt arrassat i desdibuixat per les reformes posteriors era possible observar encara les diferents portes d'entrada que permetien accedir als 5 àmbits de la part posterior. L'existència d'uns petits basaments fets amb pedra i recoberts per una capa d'argila endurida i recremada a l'interior de dues d'elles, que corresponen a uns petits brasers per escalfar l'ambient, juntament amb les reduïdes dimensions d'aquests espais fan pensar, probablement, en *cubicula* o dormitoris. La troballa de nombrosos fragments de vidres caiguts a sobre del paviment d'una de les habitacions suggereixen que la ventilació i l'entrada de la llum es realitzava a través d'unes petites finestres que obrien a l'interior de la galeria.

Els treballs efectuats durant les campanyes del 2001 al 2003 han permès seguir el fil de la recerca encetat anys abans i, a més de confirmar l'existència d'un tercer braç de l'edifici i de completar la planta de tot el nucli residencial, també permès articular també dins d'aquest esquema les restes d'un petit conjunt termal destapat el 1978 a l'altra banda de la carretera. Aquesta nova ala sud consta, també aquí, d'una galeria frontal porticada i de diverses estances arrenglarades a la part posterior. Tot i que la seva organització és, en planta, idèntica a la dels braços nord i oest, l'excavació ha servit per demostrar que la construcció d'aquest sector meridional fou cronològicament posterior a les altres dues. L'element definidor d'aquest conjunt és, una vegada més, la galeria, disposada d'oest a est i que té una longitud d'uns 12 metres i una amplada de 2,70 metres. A la part posterior de la galeria frontal hi havia un total de tres àmbits de mides i aspecte molt semblant, que obrien directament al corredor frontal.

Aquests tres braços que configuraven el nucli residencial de la vil.la s'articulaven a través d'un pati central, de planta rectangular, les dimensions i forma del qual s'anaren modificant a mesura que es completava la vivenda. Arquitectònicament doncs, hom pot classificar aquest edifici altimperial de Vilauba dins les vil.les de planta compacta, que es caracteritzen per tenir una concepció més unitària de l'espai i que tenen com a element comú l'àrea oberta central. El pati, en el nostre cas, fa la funció de vestíbul, similar, salvant les distàncies, al de les grans i riques vil.les senyorials. Malgrat la troballa d'algun petit forn domèstic a l'interior de les galeries o corredors frontals, no tenim indicis de la pràctica d'activitats productives en les diverses estances que conformaven aquest conjunt de la *pars urbana*.

Les dades de què disposem indiquen, per tant, que les instal·lacions agrícoles devien ser totalment independents i que es trobaven distribuïdes al voltant d'aquest nucli principal. Tanmateix, l'esquema i l'àmplia superfície que ocupa la *pars urbana* suggereixen l'existència d'unes importants estructures productives, atès que aquesta devia la principal finalitat de la vil.la. Caldrà esperar doncs a les futures campanyes d'excavació per poder afegir a la planta completa del nucli residencial la corresponent a les edificacions relacionades amb les activitats agrícoles i tancar de forma definitiva el coneixement d'aquest període de Vilauba.

BIBLIOGRAFIA

CASTANYER, P., TREMOLEDA, J. 1999, *La vil.la romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i explotació romana del territori a la comarca del Pla de L'Estany*, Girona.

CASTANYER, P., TREMOLEDA, J., PUIGDEVALL, I., DEHESA, R. 2002, La vil.la romana de Vilauba: Les excavacions arqueològiques dels anys 2000-2001, *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses (10-11 de maig de 2002), Girona, pp. 175-178.

NOLLA, J. M., TARRÚS, J., CHINCHILLA, J. 1985, La vil.la romana de Vilauba (Camós). La campanya de 1978 i els materials de 1932, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, 2, Banyoles, pp. 49-97.

LA BÒBILA ROMANA D'ERMEDÀS (CORNELLÀ DEL TERRI). CAMPANYES DE 2002 I 2003

Joaquim TREMOLEDA **Pere CASTANYER** **Iolanda PUIGDEVALL**

Rafael DEHESA **Marta PI**

INTRODUCCIÓ

Les dues darreres campanyes d'excavació a la bòbila romana d'Ermedàs han suposat, per aquest ordre, acabar diversos sectors iniciats en darreres campanyes (Tremoleda 2000) i ampliar considerablement el quadre, amb l'aparició de noves estructures que permeten fer un salt important pel que fa al coneixement de l'organització del complex artesanal.

En la trobada anterior de les Jornades es va exposar l'estat del jaciment després de les tres primeres campanyes d'excavació (Tremoleda *et alii* 2002). Es coneixien llavors, cinc forns, més les restes força malmeses d'un de més antic, concentrades entorn d'un gran àmbit que els concentrava, que estava delimitada per la banda de llevant per una nau allargada, amb funcions de magatzem. Ara, amb dues campanyes més d'excavació s'ha ampliat considerablement l'espai excavat, coneixem l'existència segura de deu forn i s'han localitzats espais de treball que permeten conèixer cada vegada amb més precisió l'organització interna i el funcionament d'aquesta indústria.

LA CAMPANYA DE 2002

La quarta campanya d'excavacions arqueològiques a la bòbila romana d'Ermedàs ha suposat l'acabament de diversos punts iniciats en les campanyes anteriors i que, fins ara, no havia estat possible deixar completament acabats; també ha comportat una ampliació de l'espai obert, regularitzant la zona d'excavació en un espai gairebé quadrat, per les bandes nord, sud i est, que abasta una superfície aproximada de prop de 800 m². A més a més d'això, i per tal de comprovar la fiabilitat de la prospecció magnètica efectuada l'any 1999, s'obrí una gran trinxera en forma de L, de 2 metres d'amplada, que transcorria lateralment per la banda occidental, separada de la part oberta uns 20 metres, girant al nord per agafar direcció est, amb una separació també d'una vintena de metres de la zona excavada, la qual cosa comportava una llargada

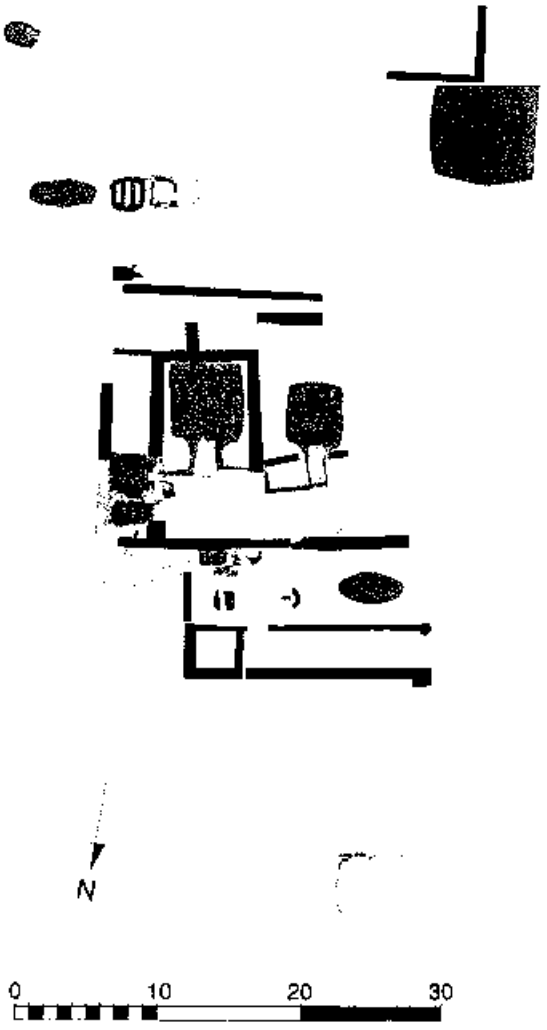

fig. 1. Croquis de les estructures descobertes fins a l'actualitat a la bòbila romana d'Ermedàs.

d'uns 50 metres de trinxera.

La intenció d'aquesta campanya vegem doncs que era la de cobrir diversos fronts. Pel que fa a l'interior de la part ja oberta es va procedir a acabar l'excavació del forn 3 i sobretot la gran depressió que es formava darrera del mur que delimita el cos dels forns per la banda nord i cap a la qual s'orientaven totes les boques dels forns 1 a 4 (fig. 1).

Aquesta gran fondalada, excavada en època romana, que permetia accedir a les boques dels forns, estava farcida per dues menes de sediment: per una banda, per la terra abocada al seu interior pels mateixos romans amb la intenció d'inutilitzar aquestes estructures, que havien de realitzar la funció per a la qual havien estat creades. Per sota d'aquesta aportació antròpica feta de cop i que ens parla de l'abandonament dels forns, trobem el sediment acumulat com a resultat del període en què aquest taller va estar en funcionament, és a dir, les diverses capes resultants de la neteja dels *praefurnia* dels forns, sobretot cendres i carbó, que s'anaven dipositant a l'exterior, creant diverses capes que eren trepitjades pels mateixos treballadors de la terrisseria. Com a resultat de l'excavació d'aquesta darrera seqüència d'estrats, es va trobar un denari de l'emperador Trajà i permet afirmar que a inicis del segle II dC. el taller encara es trobava en ple funcionament.

A la banda sud es va ampliar la part oberta i això va permetre de localitzar un altre forn, de dimensions mitjanes, amb una estructura molt similar a la del forn 2, és a dir, una sola cambra de combustió, amb la graella, que no s'ha conservat, sustentada per dos arcs sobre banquetes laterals. La seva boca va ser farcida amb un abocament d'àmfores del tipus Dressel 2-4 i un *dolium*. Per sota d'aquest abocament, però, va aparèixer encara un element prou sorprenent: una mena de caixa o receptacle quadrat, fet amb elements ceràmics com ara teules, *imbrices*, rajols amb encaixos, etc., que estava farcit per una bona quantitat de picadís de ceràmica. Aquestes evidències mostren que un cop el forn caigué en desús, i abans de ser colgat definitivament, la part de la boca va ser reutilitzada, donat que era una part fonda, per a contenir una massa de ceràmica trinxada, probablement per a fer-la servir com a matèria prima per a la confecció d'*opus signinum*.

La rasa oberta per la banda de ponent, i també per la part septentrional de la zona excavada, va aportar resultats interessants. Per una banda, es va poder demostrar que una de les taques localitzades durant la prospecció magnètica del camp correspon a un gran forn, segurament similar al forn 4, ja que com aquest, la part de la graella es troba ben delimitada per un mur. Juntament amb aquest darrer forn es va comprovar el pas de diversos murs, però, l'altre element que es va poder documentar amb certa extensió a la zona nord fou una gran bassa excavada al subsòl argilós que servia per contenir graves o greda. Com a hipòtesi de treball, suposem que es tracta d'una bassa que contenia una reserva de greda, que servia per ser barrejada com a desgreixant amb l'argila i poder aconseguir així major resistència dels vasos ceràmics que els artesans modelaven al taller.

En resum, pel que fa a les estructures, s'han localitzat fins al moment un total de vuit forns, tres de grans dimensions i cinc de mesures més modestes. Un d'aquests pertany a una primera fase del taller; un altre d'aquests encara no s'ha excavat ja que va ser localitzat en l'obertura de la trinxera; quatre s'agrupen en un mateix cos i els dos restants formen part d'un cos diferent, situat més cap al sud.

LA CAMPANYA DE 2003

La cinquena campanya d'excavacions arqueològiques a la bòbila romana d'Ermedàs ha permès una ampliació important de l'espai d'excavació. L'extracció del nivell superficial, que correspon a la capa conreada modernament del camp, realitzada amb màquina excavadora va permetre ampliar el quadre ja existent per tres dels quatre costat. Per una banda, la part sud, més elevada és la que s'ha trobat més afectada, ja que l'anivellació d'aquesta part del camp ha suposat que les estructures que hi havia estiguin pràcticament escapçades. L'ampliació cap a l'est, just a tocar de les estructures dels forns 2 i 3, i un magatzem contigu, excavats en campanyes anteriors, no ha detectat cap estructura immediata en una franja longitudinal d'uns cinc metres. Tot i això, un sondeig més allunyat en aquesta direcció a permès corroborar la troballa d'un altre forn. L'ampliació feta en direcció nord ha estat, sens dubte la més interessant, ja que en aquest sentit es desenvolupa la continuació

natural de la part coneguda amb els grans forns de l'àrea central.

L'ampliació cap al sud, com hem dit, no conserva en un estat gaire òptim les estructures. Se n'han localitzat a la banda est i a la oest; el centre fou la part més afectada pel rebaix i no permet connectar les restes d'ambdues bandes. En l'extrem oriental fou possible excavar la part baixa d'un forn, del qual només en restava la solera i l'arrencament de les parets laterals (fig. 2). Tot i això, fou possible recuperar, en l'excavació del sediment que restava a l'interior, diverses peces, suposadament de la producció pròpia del forn: bols i gerres amb nanses, a més a més d'*imbrices* i peces de rajol quadrades.

A la banda oposada, conservava les restes de diverses parets que s'unien formant un angle recte. De la paret que anava en sentit est-oest en quedaven les darreres filades i estaven fetes amb peces de travertí blanc unides amb fang. La paret que formava angle, es dirigia cap al sud i majoritàriament estava feta amb rierencs també units amb fang.

Just en la part exterior d'aquest angle va aparèixer una taca de color vermell intens, entorn de la qual aflorava una gran quantitat de material ceràmic. L'excavació en superfície d'aquest sector va permetre documentar les restes d'un abocador (fig. 3). La potència del qual encara està per determinar, ja que el gran piló de terra procedent de les excavacions estaria situat just al damunt. Donat però que en teníem una part ben visible, vàrem decidir de fer-hi una rasa de dos metres d'amplada. En efecte, a mesura que la rasa avançada cap a ponent, la fondalada que contenia l'abocador s'anava fent profunda. Aquest tast preliminar va permetre verificar l'abundància del material ceràmic, especialment format per fragments de *tegulae* i, en menor quantitat, per fragments de gerres de ceràmica comuna i fragments amfòrics.

Pel que fa a la banda nord, l'any anterior es va poder delimitar i buidar la gran fondalada que permetia accedir a les boques dels forns 1 a 4 i, a la vegada, descobrir un gran mur que delimitava aquest espai cap el nord, amb un accés que permetia entrar la llenya fins aquest punt per alimentar els forns, així com les restes de dues fases diferents a la fase central.

L'espai obert al nord d'aquest gran cos que contenia els quatre forns defineix un altre espai de circulació de cinc metres d'amplada, del qual se n'ha excavat una llargada de 16 metres en sentit est-oest. Aquest ampli corredor estava delimitat pel mur que tancava la fondalada que donava a les boques dels forns, per una banda, i a una altra nau que es va descobrir al nord, paral·lela al passadís, com beurem més endavant.

L'entrada a aquest corredor estava marcat per una mena de llindar fet amb teules i pedra que discorria en sentit nord-sud i permetia tancarne l'accés. L'amplitud d'aquest espai es devia a la necessitat de poder fer circular carretes per a transportar fins aquest punt la llenya

fig. 2. Aspecte general de l'excavació a inicis de la campanya de 2001.

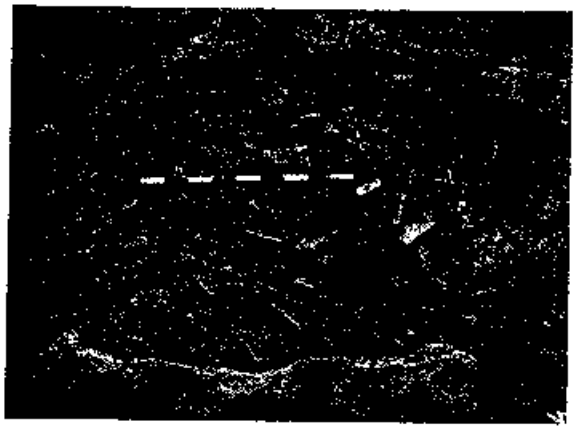

fig. 3. Forn excavat a l'extrem sud-est de l'àrea d'excavació.

necessària per a la combustió dels forns.

La seva excavació fins al nivell de circulació va permetre detectar restes de una grava de gra petit que servia per endurir el pis. Aquestes restes cobrien directament tres taques vermelles que corresponien a tres forns d'una fase anterior i que foren arrasats fins a la cota necessària per adequar l'espai per al nou ús i, per tant, es trobaven en un estat absolutament malmès (fig. 4).

Al nord i paral·lel amb aquest corredor trobem una nau allargada de tres metres d'amplada que estava tancada al nord per un mur i al sud ho estava per un mur baix que sustentava la teulada amb pilastres i columnes i, per tant, era una mena de galeria coberta que obria cap al passadís i als forns. La banda est d'aquesta nau acabava amb una habitació quadrada de tres metres de costat (fig. 5). Tant a la nau com a l'habitació es van localitzar els respectius nivells de ús i circulació, formats per una lleugera capa de calç. A la nau era especialment evident l'ús del foc formant petites llars de terra cremada directament sobre el paviment i un forat on hi havia estat clavat un *dolium*, un gran recipient ceràmic que servia per emmagatzemar líquids, generalment vi.
Aquesta nau de tres metres d'amplada, porticada i oberta cap al sud, contigua a una habitació quadrada, sembla indicar que ens trobem amb un espai de treball dels artesans vinculats a la terrisseria (fig. 6). També, la presència d'una base de columna de travertí sembla que pot indicar el punt central d'aquesta nau i que trobarem l'altra meitat en direcció oest, cobrint tota l'amplada del cos que tancava simètricament el cos on hi havia els forns.

Per la banda exterior, al nord de la nau i de l'habitació, sembla que s'obre un espai no cobert, un gran pati que servia per a col·locar-hi altres estructures dedicades al treball i a la depuració de l'argila, com ara una bassa de decantació i una bassa per a guardar-hi greda volcànica que era usada com a desengreixant per a barrejar amb l'argila del subsòl.

CONCLUSIONS

Així doncs, després de cinc campanyes d'excavació, podem assajar de fer, a partir de seqüència estratigràfica i estructural, una proposta de periodització que defineix fins a tres fases successives:

- De la primera fase només en coneixem l'existència d'un petit forn que fou seccionat pel pas del mur que tanca pel nord el gran cos dels forns de la fase posterior. Probablement, hàgim d'associar amb aquest forn les restes documentades en el subsòl del corredor que es troba davant d'aquest mur.

- La segona fase és la més important i sembla que correspon a una ampliació i sistematització de la bòbila. Les seves estructures defineixen, fins al moment, de sud a nord, dos cossos separats per un espai de circulació. Del que es

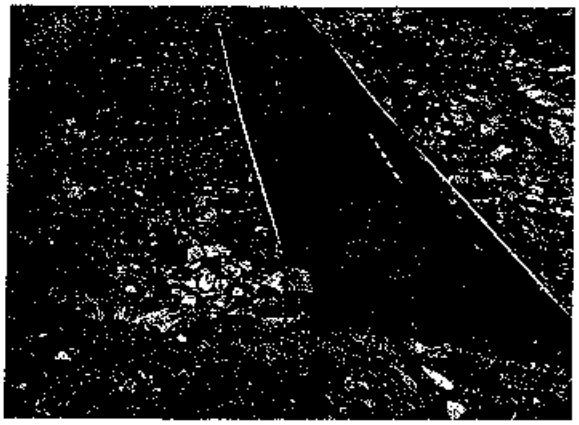

fig. 4. Aspecte de l'abocador localitzat a la banda nord-oest de zona excavada.

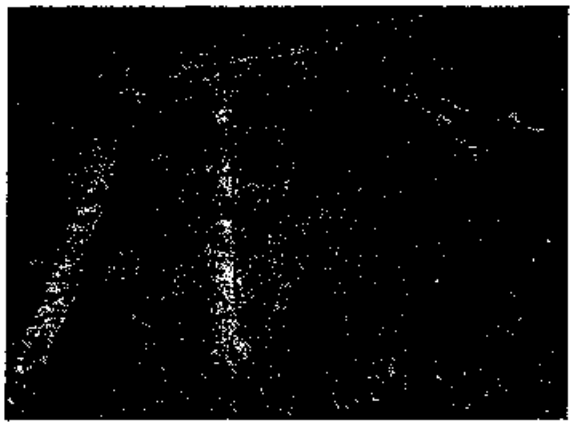

fig. 5.- Vista general de l'ampliació nord realitzada l'any 2003. A la dreta hi ha el sector dels forns; al centre de la imatge, el corredor de circulació; a l'esquerra, la nau coberta, amb l'habitació quadrada en l'extrem est.

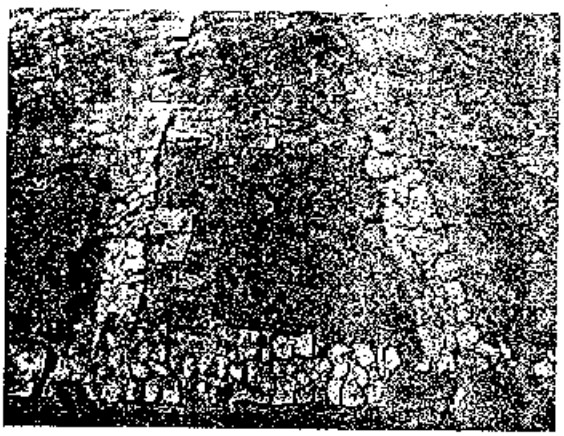

fig. 6. Habitació quadrada que marca l'inici de la nau, de la mateixa amplada, que es desenvolupa en direcció oest.

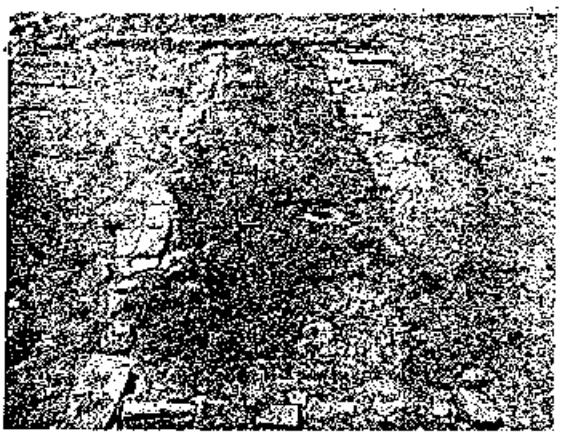

fig. 7. Aspecte de la nau que es troba paral·lela al nord del corredor i contígua a l'habitació quadrada.

troba més al sud només en coneixem el mur de tancament i tres forns al seu interior; per la banda oest hi hauria un abocador ceràmic. El cos més septentrional està separat de l'anterior per un espai de circulació i està definit per tots els costats excepte per l'oest. Davant d'aquest cos, que conté, fins ara quatre forns, hi ha un ampli corredor de 5 metres d'amplada i, encara més al nord una nau coberta de tres metres d'amplada, delimitada a la banda est pe un petit àmbit quadrat de tres metres de costat. Aquests darrers estaven destinats a espais de treball. Fora d'aquesta zona construïda, al nord, s'obre una àrea oberta on s'hi feia el treball de depuració d'argila i de reserva de terra. La data inicial per aquesta fase cal situar-la a finals del segle I dC, probablement en època flàvia i, pel que fa al moment final, sabem que perdura, com a mínim fins a la fi del segle II dC.

- La tercera fase, la més moderna, torna a ser poc explícita i només s'evidencia per un terraplenament que cobreix una part de les estructures de la fase anterior i, a nivell d'elements, conservava un fornet de planta lenticular, probablement dedicat a la reparació d'eines metàl·liques i una alineació formada per les restes d'un mur i dos basament de pedra. Cal fer notar que la direcció d'aquesta estructura és divergent de les que pertanyen a la segona fase, amb la qual cosa s'evidencia encara més la seva diferenciació. L'estat de conservació de les estructures d'aquesta darrera fase sembla que ha estat profundament afectat pels treballs agrícoles del camp. La cronologia encara és imprecisa.

En resum, pel que fa a les estructures, s'han localitzat fins al moment un total de deu forns, tres de grans dimensions i set de mesures més modestes, dels quals n'hem excavat vuit. Un d'aquests pertany a una primera fase del taller; dos encara no s'han excavat ja que han estat localitzats en l'obertura de trinxeres; quatre s'agrupen en un mateix cos i els tres restants formen part d'un cos diferent, situat més cap al sud.

Paral·lelament, ha estat possible aprofundir en el coneixement de la producció d'aquesta indústria, sobretot pel que fa a l'ampliació del seu repertori formal, ja que es continuen podent agrupar els elements ceràmics en cinc grans grups: materials de construcció; ceràmica comuna (usada tant com a vaixella de taula com per a usos de cuina); imitacions de productes d'importació (*terra sigillata* hispànica, i també, imitacions de ceràmica africana); *dolia*, recipients de grans dimensions per a guardar la collita; i àmfores destinades a contenir vi. A aquest hauríem d'afegir un grup divers d'elements més heterogenis, com ara antefixes decoratives, bobines per a les càmeres buides en les parets de les termes o *pondera*.

BIBLIOGRAFIA

TREMOLEDA J., 2000, *Industria y artesanado cerámico de época romana en el nordeste de Cataluña (Época augústea y altoimperial)*, International Series, British Archaeological Reports S835, Oxford.

TREMOLEDA J., CASTANYER P., PUIGDEVALL, DEHESA R. 2002, Resultats de les darreres campanyes d'excavacions arqueològiques a la bòbila romana d'Ermedàs, Cornellà del Terri, *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Sant Joan de les Abadesses, pp. 179-183.

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES PROGRAMADES A LA VIL·LA ROMANA DE RASET DE BAIX (CERVIÀ DE TER, GIRONÈS)

Daniel PUNSETI Judith CABRA Eva TEIXIDOR Maribel FUERTES

INTRODUCCIÓ

Les intervencions arqueològiques programades a la vil·la romana de Raset de Baix es van desenvolupar durant el mes d'agost de l'any 2002 i el mes de setembre de l'any 2003 i van estar motivades per l'interès de les restes arqueològiques excavades durant una intervenció d'urgència l'any 1999. Els treballs arqueològics han estat cofinançats per la Diputació de Girona i per l'Ajuntament de Cervià de Ter, que durant els últims anys ha endegat un projecte de revalorització del patrimoni cultural del municipi el qual ha possibilitat la restauració del monestir de Santa Maria i la recuperació dels frescos romànics de la capella del monestir.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA

El jaciment es localitza al veïnat de Raset de Baix, dins del terme municipal de Cervià de Ter, a 500 metres a l'est d'aquesta població. L'excavació arqueològica s'ha desenvolupat just al costat de l'església de Sant Cristòfol de Raset, una petit temple gòtic d'una sola nau situat a la zona més planera i fèrtil del municipi.

ELS RESULTATS

Conclusions Preliminars

Durant la intervenció arqueològica s'han pogut determinar perfectament cinc fases cronològiques. A grans trets, aquestes fases abarquen una cronologia que va des del segle II d.d.C fins al segle XX, i no descartem que en futures campanyes i al llarg de les investigacions documentals que es van desenvolupant paral·lelament als treballs d'intervenció s'arribin a determinar vàries fases cronològiques que aquí no surten ressenyades.

Abans de resseguir detalladament cada fase cronològica s'exposen les conclusions preliminars generals de la intervenció:

Sens dubte ens trobem en el que havia sigut una gran vil·la romana amb tots els seus atributs; *pars rústica* (documentada en la intervenció d'urgència de l'any 1999) i *pars urbana*. Aquesta *pars urbana* es va descubrir durant l'any 2002 ja que les tombes descobertes en la fase 3 corresponents a una necròpolis tardo romana estaven fetes amb elements de construcció reutilitzats com ara fragments de tambors de columna i fragmens de paviments *d'opus signinum*. A part, a les fases 4 i 5 s'han pogut recuperar diversos fragments de mosaics i una múltiple quantitat de tessel·les. També cal dir que en les parets de l'església de Sant Cristòfol, paret que fa de límit nord de la cata oberta aquest any, hi ha varis fragments de marbre blanc amb decoracions estrigilades i sanefes. Els treballs realitzats fins ara no han posat al descobert cap estructura clara, però recordem que tant la cata oberta l' any 2002 i com la que s'ha obert aquest any 2003 donen una visió de conjunt petita i no permet obtenir una visió global de tot el jaciment, esperem que en futures campanyes es pugui determinar més bé aquesta *pars urbana*.

Tots aquests aspectes són exemples de la part urbana d'una vil·la romana però també caldria remarcar la suposició que no només seria una vil·la romana sinó que també podria tractar-se d'una mansio, la mansio de Cinniana de la Via Augusta. A favor d'aquest argument tenim diverses hipòtesis que cal apuntar i continuar investigant durant els pròxims anys d'intervencions arqueològiques:

1.- El jaciment es troba sota l'església de Sant Cristòfol, sant cristià hereu del culto romà de

mercuri, patró de comerciants i viatgers.

2.- Raset està situat a les immediateses de la riera de Cinyana. Topònim que ha conservat la grafia i la fonètica des d'època romana. Recordem que en els vasets de Vicarel·lo una mansio de la via Augusta és coneguda amb el nom de Cinniana.

3.- Descripcions medievals de les afrontacions de territoris en què es parla d'una *strata*, camí empedrat d'ús públic.

4.- Últim punt de contacte entre la via Augusta i el riu ter abans d'entrar a l'interior. La via i el riu Ter són els grans eixos de comunicació i per tant de comerç de l'antiguitat a les comarques de l'est gironí.

Conclusions Cronològiques (veure *Harris Matrix* adjunt)

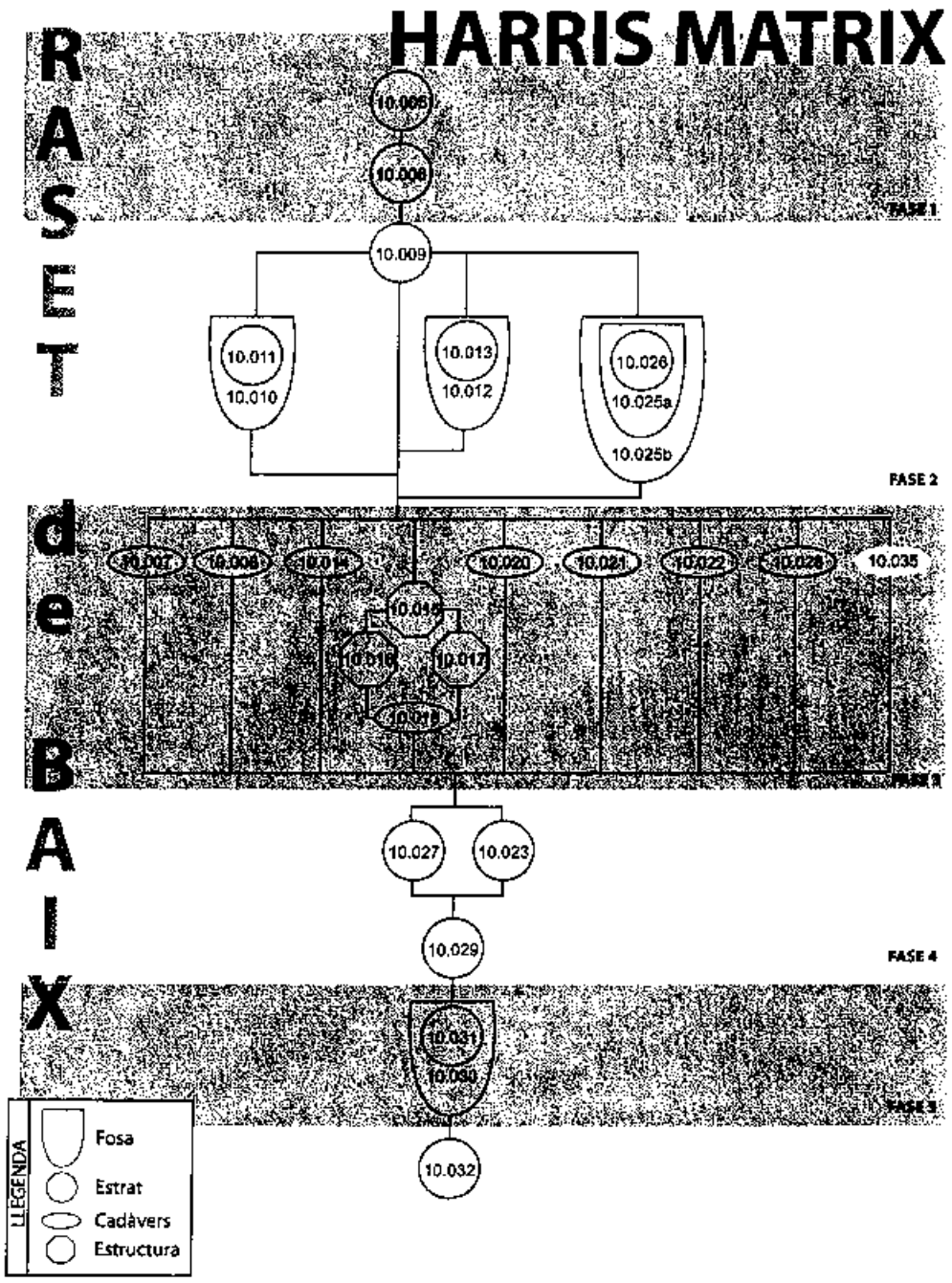

fig. 1. Harris màtrix de les intervencions de l'any 2002 i 2003.

La Fase 1 i la Fase 2 (Època moderna i contemporània)

Aquesta fase està representada per diverses foses obertes en el subsòl. La fosa 10.010-10.011 seria la més moderna i possiblement fou realitzada per tal de plantar algun arbre fruiter com els que hi ha al llarg de la paret de l'església. La fosa 10.025b-10.025a-10.026 va ser realitzada el 1978 pel masover del proper mas en què hi va enterrar una euga, els ossos de la qual es van trobar al fons de la fosa. La fosa 10.012-10.013 no pot ser datada però la seva superficialitat i com que talla diversos estrats d'època romana no seria d'estranyar que fos d'època moderna. En futures campanyes es podrà determinar i acurar més la cronologia d'aquesta fase.

La Fase 3 (La necròpolis tardo romana)

La cronologia d'aquesta fase encara està per determinar. Les estructures excavades evidencien l'existència d'una necròpolis tardo-romana anterior a la construcció de l'església de Sant Cristòfol de Raset. Dues tombes apareixen escapçades per la construcció del mur perimetral de l'església.

Tots els cosos estan orientats est-oest, com els enterraments cristians, estan fets en caixes de llosa o fosa simple, no tenen cap tipus d'aixovar i en algunes tombes han aparegut claus. Les tombes fetes en caixa de llosa han estat construides amb elements de construcció com tambors de columna i paviments d'opus signinum.

Els materials recuperats estan en estudi i per tant encara no podem aportar una cronologia concreta. Durant aquest any 2003 s'han excavat les tombes 10.020, 10.021 localitzades l'any 2002 i la tomba 10.035.

Fase 4 i 5 (Època romana, segles II-IV d. de C.)

Aquesta fase només és evidenciada per varis estrats i per cap estructura. Aquests estrats són de gran potència i suposen més del 75% de m^3 de terra extreta de l'excavació. Tots els estrats han quedat tallats per les fases 1, 2 i 3, però tot i això es pot extreure gran informació de la zona excavada.

La successió d'estrats 10.023-10.027-10.029 corresponen a enderrocs en que la majoria de material recuperat està format per material de construcció: morter de calç, tegula plana, imbrex, pedres, maons, tesel·les i fragments de mosaics bicroms (de color blanc i negre). La ceràmica recuperada d'aquest estrats és escassa però una primera classificació permet establir una cronologia aproximada d'entre els segles II-IV d. de C.

En aquest estrats d'enderroc s'han localitzat diversos metalls; una moneda, gairebé il·legible però que sembla correspondre a un emperador del segle III o IV d.deC, una sibella de bronze corresponent a un cinturó, i una fíbula de bronze del tipus *AVCISSA*, 22c de Feugère (1985) o 10-11 de Mariné (2001), amb una cronologia inical que va des del 25-20 a.de C fins al 50 d.de C, amb perduracions fins al segle II d.de C.

BIBLIOGRAFIA

AMICH RAURICH, N. 1997, El Nord-est de Catalunya a les fonts escrites d'època tardoantiga (segles IV-VII), Treball d'investigació (inèdit), Universitat de Girona.

AMICH RAURICH, N 1997) La Taula Peutingeriana i la xarxa viària al nord–est de Catalunya. Una nova lectura. Comerç i vies de comunicació 1000 aC – 700 dC. XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà 1996, pàgs 175-182.

CASAS GENOVER, J. 1984, Les vies de comunicació romanes al Pirineu Català Oriental, Hannibal Pyrenaeum Transgreditur, XII centenari del pas d'Annibal pel Pirienu, 218 a.C. – 1982 d.C. Cinquè Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, pàgs. 39-60.

MAYER, M., NOLLA, J.M., RODÂ, I. 1997, Cinniana, dins Voies Romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta, Documents d'Archéologie Française núm. 61, París.

PUNSETI, D., FUERTES, M. et al, 2000, L'establiment rural i la necrópolis de Raset de Baix (Cervià de Ter, Gironès): Primeres intervencions arqueològiques. *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Olot, pàgs. 152-156.

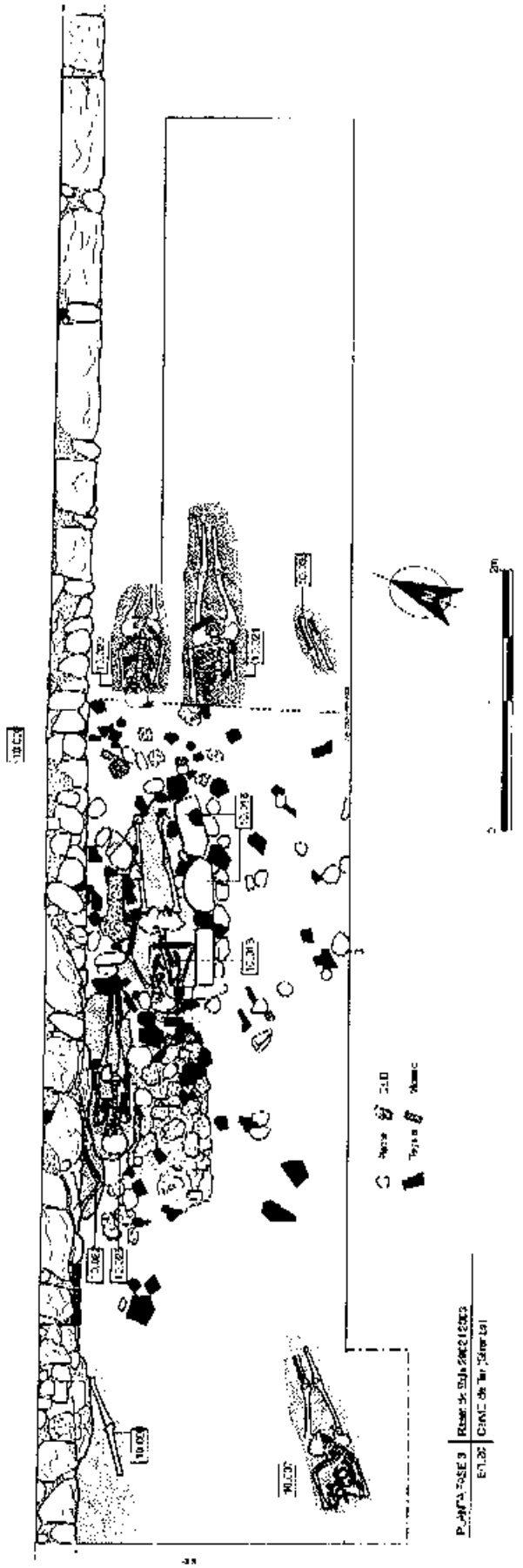

fig. 2. Planta general de la fase 3 (anys 2002 i 2003).

LA VIL·LA ROMANA DELS VILARS (VALL-LLOBREGA, BAIX EMPORDÀ). LA PROSPECCIÓ DE L'ANY 2003

Josep FRIGOLA TRIOLA*

Els Vilars es troba al terme de Vall-llobrega, al nord del mas Genesta i del nucli urbà, en uns terrenys agrícoles dividits en dos camps, en un suau pendent nord-sud encarats a la badia de Palamós, a uns 4 km en línia recta. Al nord trobem els primers turons amb els quals es comencen a definir les Gavarres. És un espai òptim per a la instal·lació d'una vil·la romana: amb aigua, orientat a migdia i vora la costa. A més, la presència d'establiments similars propers (Vilarenys i el Collet de Sant Antoni, a 1 i 4 km de distància, respectivament) evidencien una notable intensitat en l'ocupació de la zona en època romana.

L'àrea objecte d'intervenció comprenia els dos grans camps situats a la meitat oest de la zona urbanitzable: el camp de dalt al nord i el camp de baix al sud. La intervenció va tenir lloc entre el 23 de juny i el 14 d'agost de 2003 i es va centrar en tres aspectes:

a. En un principi es va efectuar el seguiment de les obres d'urbanització, que va consistir en l'extracció de terra vegetal i posterior rebaix a cota del traçat dels carrers de la urbanització, situats al camp de baix. Durant el seguiment es va recollir material ceràmic i es va descobrir una fossa.

b. En un segon moment es va sondejar part de l'àrea que havia d'ocupar la urbanització. Amb una màquina es varen fer un total de 42 rases d'uns 60 cm d'amplada separades uns 10 m entre elles i d'una fondària d'entre 50 i 150 cm. Es van localitzar i documentar fins a cinc nous elements: tres murs, una fossa i un amuntegament de pedres de difícil interpretació.

c. Per últim es van dur a terme dos sondejos en el marge nord del camí que limita pel nord l'àrea, el qual també quedava afectat per les obres i presentava evidències de restes d'estructures i d'*opus signinum* en el tall. Aquests sondejos van posar al descobert les restes d'un mur de contenció i d'un petit dipòsit relacionat amb la vil·la.

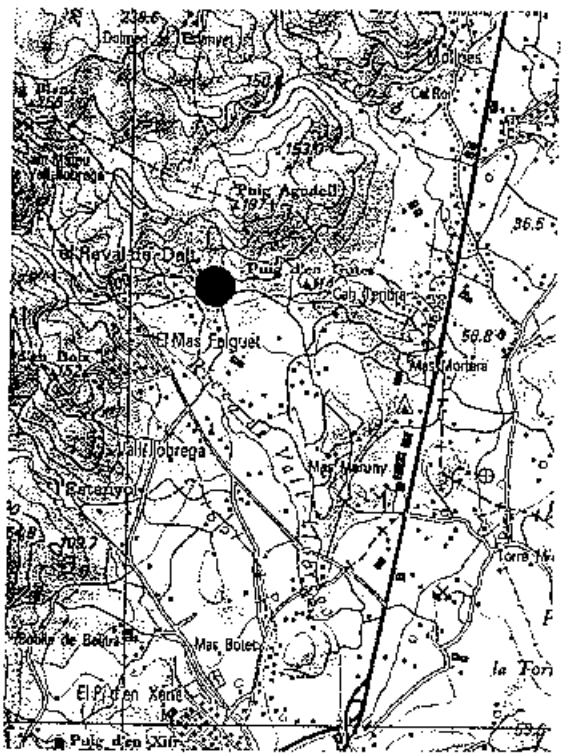

fig. 1. Plànol de la zona

* JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

DESCRIPCIÓ DE LES TROBALLES

Van ser localitzats un total de 7 elements a tenir en compte, que han estat numerats de l'1 al 7 per la seva situació en el plànol.

Mur de feixa (1)

Mur de contenció d'una cara vista, situat al marge nord del camí que delimita pel nord el camp de dalt. Te entre 20 i 50 cm d'ample i conserva entre 1 i 4 filades. La llargada és indeterminada ja que tan sols es va excavar en dos sondejos, malgrat que sembla reaparèixer al llarg del traçat del camí en diferents punts. Actualment queda penjat aproximadament 1 m més alt que la cota del camí, el qual segurament circulava inicialment per una cota més alta. El rebaix del camí s'hauria fet posteriorment, afectant estructures de la vil·la, ja que es van localitzar en el seu marge sud restes de materials de construcció i d'*opus signinum* barrejats amb materials actuals.

Es va descartar que aquest mur tingués una relació sincrònica amb la vil·la, ja que en un dels sondeigs es troba a una cota més alta que un dipòsit d'*opus signinum* i ignorant-lo, ja que no devia ser visible en el moment de construcció del mur. Així doncs, es tracta d'un mur coetani o posterior al primer traçat del camí, fet en un moment en que la vil·la ja es troba total o parcialment colgada.

Dipòsit (2)

Dipòsit revestit d'*opus signinum*, que ja era visible en part en el marge del camí nord, fet que va motivar l'excavació d'un sondeig. Es troba escapçat pel sud, segurament en fer-se el rebaix del camí, i és de planta rectangular. Mesura 1,90 m d'est a oest, conserva 1,10 m de nord a sud i presenta una cubeta de decantament al nord, centrada respecte al seu eix est-oest. Es troba excavat en argiles naturals i la seva fondària no es conserva per sobre dels 5-10 cm. Les parets tenen una amplada de 10 cm i són fetes de petites pedres i fragments de *tegulae* lligats amb morter de calç. El seu estat de conservació és molt dolent degut a la mutilació del seu extrem sud en rebaixar-se el camí i també per l'acció de les arrels dels arbres.

Murs de la vil·la (3)

En una de les rases de sondeig, a tocar per l'est l'espai destinat a zona verda, foren localitzats dos murs pertanyents a la vil·la. Disposats de forma perpendicular, el primer estava orientat d'est a oest i es va descobrir en una llargada de 4 m, tot i que per l'oest es ficava dins el perfil de la futura zona verda. La seva amplada era de 60 cm i era fet de pedres de mida mitjana i petita, trossos de *tegulae*, rajol i també un fragment reaprofitat d'*opus signinum*, tot lligat en sec. Per l'est lliurava contra un altre mur de pedres petites i mitjanes lligades en sec, orientat de nord a sud, conservat en una llargada de 3 m i amb 60 cm d'amplada. Sembla que aquest mur podria delimitar la vil·la per l'est, ja que a ponent se li recolzava un estrat antròpic i una base de *dolium* aparentment *in situ*, mentre que a l'est tan sols apareixien les argiles naturals.

Fosses i concentració de pedres (4, 5, 6)

Al marge sud del camp de dalt va aparèixer una fossa de planta rectangular de 4,10 m de llargada per 1,30 d'amplada màxima, amb 57 cm de fondària i disposada d'est a oest, que estava retallada a les argiles i farcida de pedres de mida petita amb alguns materials ceràmics i fragments de *tegula*. A l'angle sud-oest del camp de baix es trobà una segona fossa, de planta rectangular i 4 m de llarg, 1,40 d'ample i 30 cm de profunditat, retallada directament sobre un estrat d'argiles i farcida per pedres petites amb presència de materials ceràmics, fragments de *tegula* i rebuig ceràmic i metàl·lic. Finalment, al nord-est del camp de baix va aparèixer una gran concentració de pedres amb una disposició est-oest, de 4 m de llarg i una amplada de 50 a 100 cm, que no semblava relacionar-se ni ser cap estructura. La funció d'aquests tres elements no era clara, però el més segur és que no estiguessin relacionats amb la vil.la romana sinó amb tasques agrícoles posteriors.

Mur (7)

Finalment, a uns 35 m del límit de migdia de l'àrea sondejada, es va trobar un mur molt petit i malmès. Orientat d'est a oest, les seves mides eren 160 cm de llarg per 80 d'ample. Conservava un màxim de dues filades de pedres petites i mitjanes amb algun fragment de *tegula* i rajol, tot lligat amb fang. Sense estratigrafia associada, no fou possible datar-lo.

CONCLUSIONS

Havent sondejat tota l'àrea, les evidències

d'estructures relacionables amb la vil·la es concentraven sobretot a la part nord. El camp de baix, malgrat haver estat igualment sondejat, no va donar resultats que es poguessin associar de manera clara amb la vil·la. Pel què fa al camp nord (o camp de dalt), en canvi, aquesta campanya hi va permetre localitzar el que segurament seria el límit físic de la part est de la vil·la, excavar un dipòsit directament relacionat amb el jaciment i constatar que el camí que delimita pel nord l'àrea objecte d'estudi no és fiable com a límit nord del jaciment, ja que els sondejos demostraren que el seu traçat és posterior a la vil·la i que els posteriors treballs d'adequació van malmetre estructures i estrats que s'hi relacionaven.

Així, doncs, no es poden treure majors conclusions que les que es deriven de la campanya de l'any 2000 (Llinàs i Montalban 2002), on ja es va fer una delimitació del jaciment. Per tant, a dia d'avui podem confirmar que el jaciment es troba delimitat per tres dels seus costats, essent la part de tramuntana l'única on no es pot establir un límit clar.

BIBLIOGRAFIA

BADIA, J. 1977, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, Girona.

LLINÀS, J., MONTALBÁN, C. 2002, Delimitació de la vil·la romana dels Vilars (Vall-llobrega, Baix Empordà), *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Sant Joan de les Abadesses, pp. 253-254.

NOLLA, J.M., CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques gironines*, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

OLIVA, M. 1995, La adquisición del Puig de Sant Andreu de Ullastret y los trabajos arqueológicos de la provincia en 1952, *Revista de Gerona*, 1, pp. 83-92.

PERICOT, L. & OLIVA, M. 1952, Actividades de la Comisaría provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona en 1952, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, VII, Girona, pp. 355-364.

EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA AL JACIMENT ROMÀ DE LA BOMBA (TORROELLA DE FLUVIÀ, ALT EMPORDÀ)

El juliol de 2002 es van inicar els treballs de seguiment de les obres de condicionament de la carretera que porta de la Bisbal a Figueres, tram C-31: Torroella de Fluvià-Figueres. Una part important del jaciment d'època romana de la Bomba, conegut de temps, es trobava afectada d'una manera directa per les obres, per la qual cosa hi va caldre una excavació arqueològica, que es va allargar del 22 d'agost al 30 de novembre.

EL JACIMENT

Les restes arqueològiques foren detectades en practicar-se els rebaixos laterals de la carretera, al seu pas per davant de la casa coneguda com a mas dels Estanys o mas de la Bomba, en el poble de Vilacolum i dins del terme municipal de Torroella de Fluvià (Alt Empordà).

L'existència del jaciment ja era coneguda donat que durant molts anys van estar a la vista les importants restes d'un forn de ceràmica d'època romana amb murs de tovots de més de 2 metres d'alçada i una cambra de cocció rectangular aparentment subdividida per un mur transversal (Badia 1981, 357; Nolla i Casas 1984, 105-106; Casas et alii 1990, 76-78; Tremoleda 1995, 78). Al voltant del forn hi havia restes de l'abocador, d'on es van recuperar diversos fragments de ceràmica comuna, àmfores i materials de construcció presumiblement fabricats en aquesta terrisseria (Nolla i Casas 1984, 104-105; Casas et alii 1990, 76-78; Casas et alii 1995, 105-106). Aquestes restes es trobaven a llevant de la nostra excavació, a l'altra banda de la carretera, i actualment han desaparegut.

Les restes localitzades arran de les obres ocupaven una extensió d'uns 45 m de llargària, en paral·lel a la carretera, i una amplada, condicionada pels límits de l'obra, de 4 m, tot i que era evident que el jaciment continuava cap als terrenys que s'estenen a ponent de la zona excavada. Donat que l'objectiu de la intervenció era l'excavació i documentació completa de la part del jaciment que restava afectada per les obres, els diversos àmbits posats al descobert s'excavaren en profunditat fins a exhaurir tots els nivells arqueològics existents. Les restes aparegudes van permetre la subdivisió del jaciment en 4 sectors ben delimitats, que corresponien a sengles àmbits de la vil·la.

SECTOR 1

El sector 1, de 19 per 6 m de superfície, estava situat al nord de la zona excavada. Es tractava d'una zona externa, annexa a la part septen-

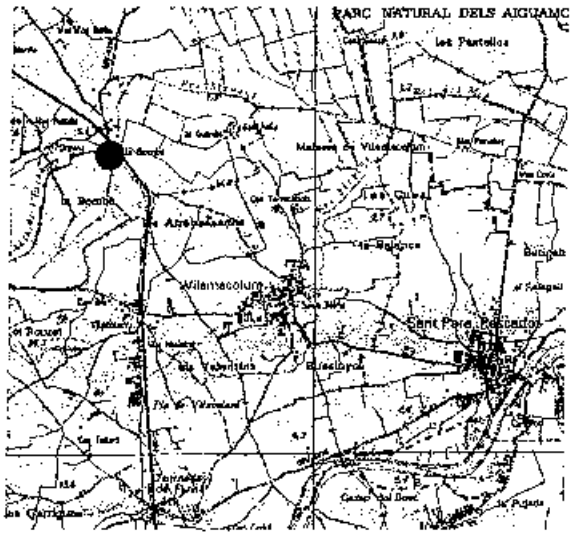

fig. 1. Plànol de situació del jaciment

*JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

trional de les estances documentades, amb evidències clares d'haver format part del complex artesanal del jaciment. S'hi trobaren diverses estructures amb aquesta funcionalitat, com ara paviments d'*opus signinum*, fosses i un forn. La colmatació posterior de la zona, un cop abandonada, corresponia a diversos abocaments de materials ceràmics i de construcció, que obliteraven directament el forn, fet que va permetre l'alt grau de conservació de la seva part inferior: se'n va poder documentar completament la graella, la boca, el passadís d'accés i la cambra de combustió, mentre que de la superestructura (cambra de cocció i volta), en canvi, pràcticament no se'n conservava res.

Es tracta d'un forn amb *praefurnium* en forma d'arc excavat al subsòl i amb un passadís d'uns 80 cm de llarg cobert per una volta de canó. A la boca del forn es van localitzar tres *tegulae* disposades sobre el terra que s'endinsaven al passadís. La cambra de foc era de planta rectangular, d'un metre quadrat aproximadament, i els seus murs, excavats a l'argila del subsòl, conformaven un espai d'uns 60 cm d'alçada. En aquesta cambra hi havia tres arcs, construïts amb toves que havien quedat cuites i parcialment vitrificades per l'acció de les altes temperatures, que aguantaven l'engraellat. La graella, d'argila, es conservava sencera; tenia un gruix de 20 cm i una planta quadrada d'1,20 per 1,20 m, i presentava 4 línies dobles de perforacions disposades en sentit nord-sud, a través de les quals penetrava l'escalfor a la cambra de cocció. D'aquesta cambra tan sols en restava una petita elevació d'argila que vorejava l'engraellat, amb uns 6 cm de alçada conservada i un gruix de 15 cm.

Davant de la boca del forn es va localitzar una petita fossa de 120 cm de llargada per 80 d'amplada i una fondària d'uns 20 cm, excavada a l'argila i creada molt possiblement per facilitar l'accés al *praefurnium*. Al finalitzar l'excavació, el forn fou novament colgat amb sorres per garantir la seva conservació

SECTOR 2

El sector 2, al sud del sector 1, era de forma rectangular, i es trobava molt ben delimitat a cada costat per estructures d'epoca romana, de manera que el seu coneixement arqueològic fou complet. Es tractava d'un gran espai de treball pertanyent a la terrisseria, donada la inexistència de subdivisions internes i la

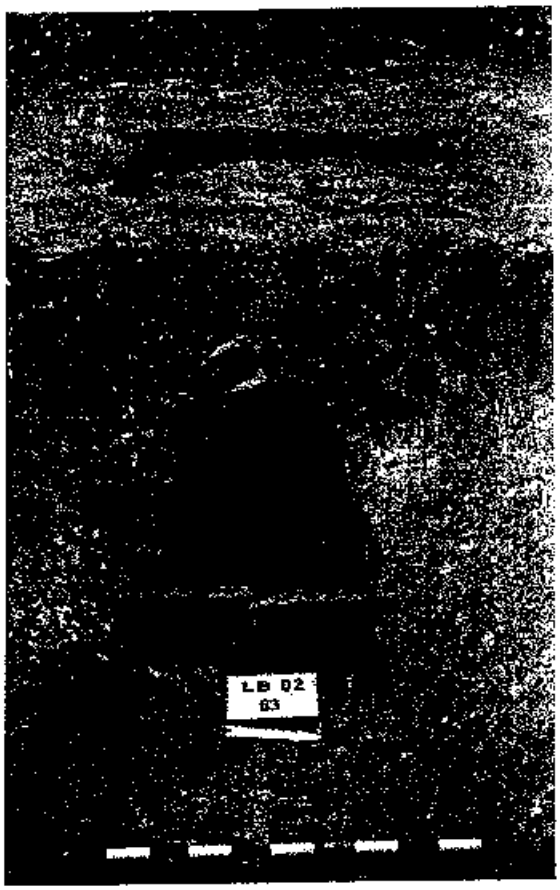

fig. 2. Vista general del forn del sector 1

utilització exclusiva de sòls de terra batuda. A grans trets, i obviant reformes parcials i d'abast reduït, s'hi van poder diferenciar dues fases. A la primera, de mitjan segle I dC, l'àmbit es trobava tancat pels seus quatre costats i hi destaca, entre d'altres, l'existència d'una estructura de decantació feta amb teules. A la segona fase s'enderrocà el mur sud, i l'espai va quedar així obert a l'exterior, alhora que es reforçava la paret est amb un doble mur per tal de pal.liar la debilitat estructural provocada per la desaparició del mur de migdia. Aquesta reforma, de la segona meitat avançada del segle I dC, estaria en funcionament fins a les primeres dècades del segle II, quan el complex s'abandonà definitivament.

SECTOR 3

De la cambra que conformava sector 3, a l'est del 2, se'n va poder documentar una part molt petita, ja que havia estat pràcticament destruïda del tot en construir-se la carretera. L'excavació en va poder documentar només el seu extrem

oest, i les úniques dades arqueològiques permeteren avançar que, com passava al sector 2, tingué dues fases, una de mitjan segle I dC i una altra de finals del mateix segle.

SECTORS 4 I 5

Els sectors 4 i 5 es trobaven al sud dels sectors 2 i 3, i foren unificats ja que no hi havia cap estructura ni retall que els separés o els diferenciés. Es tractava d'un ampli espai on s'hi va poder documentar la presència de nivells arqueològics en una extensió total de 22 m de llargada per una amplada irregular que oscil·lava entre els 4 i els 6 m. Els resultats obtinguts van evidenciar que es tractava d'una zona d'abocaments, amb diferents colmatacions i rebliments antròpics, però amb absència de estuctures arquitectòniques. Tan sols cal esmentar l'existència d'una bassa de decantació d'argiles situada a la part més meridional i excavada directament al subsòl, amb un reforçament de les parets a base de *tegulae*.

CONCLUSIONS

Les excavacions de 2002 a la Bomba van evidenciar l'excel.lent estat de conservació de la part del jaciment que es troba situada a l'oest de la carretera. Tenint en compte les destrosses de la pròpia carretera i les importants remocions de terres que els darrers anys han afectat la propietat particular situada a l'est del vial (on hi havia el forn documentat d'antic), és aquest sector de ponent començat a documentar per nosaltres el que, amb molta diferència, pot oferir en el futur més informació sobre l'entitat i les característiques del jaciment. És evident que les restes descobertes l'any 2002 continuen en molt bon estat de conservació en el subsòl del terreny que s'estén entre la carretera i el mas de la Bomba.

La troballa del forn del sector 1 i d'altres estructures relacionades amb la terrisseria (grans estances de treball, estructures de decantació...), evidencien que aquest complex, fins ara documentat només a llevant de la carretera, s'estén també per tota aquesta zona. Així mateix, la recuperació d'importants conjunts de materials arqueològics ben ubicats estratigràficament, proven que el moment àlgid de funcionament de la terrisseria s'ha de situar a mitjan segle I dC, entre els anys 40 i 60, i que, amb reformes i d'una manera potser més mitigada, continuaria funcionant fins els primers anys del segle II.

Les característiques del material recuperat, bàsicament produccions locals d'àmfores i ceràmica comuna i una gran quantitat de peces de T.S.Sudgàl.lica, juntament amb l'escassetat de material importat de cares al consum (sobretot àmfores vinàries i oliàries), permeten remarcar encara més que no ens trobem davant d'una vil.la romana convencional, sinó que les estructures fins ara descobertes pertanyien exclusivament a un centre productor i redistribuïdor de terrissa i material de construcció.

Altrament, la gran quantitat de material arqueològic recuperat (i tot el que es podria recuperar si l'excavació pogués continuar) ofereix la possibilitat d'establir i donar a conèixer uns contextos ceràmics excel.lents, ben situables a les dècades centrals del segle I dC, amb un magnífic repertori de formes de T.S.Sudgàl.lica (sobretot formes Dragendorff 15/17, 18, 24/25, 27 i 29), ceràmica de parets fines i, el que és més important, establir les bases per analitzar amb profunditat i d'una manera especialitzada la producció local de ceràmica comuna, àmfores i materials de construcció.

Finalitzada l'excavació, les restes foren cobertes amb roba geotèxtil i colmatades amb un nivell de sorres netes per a la seva protecció, a l'espera de noves intervencions en el jaciment.

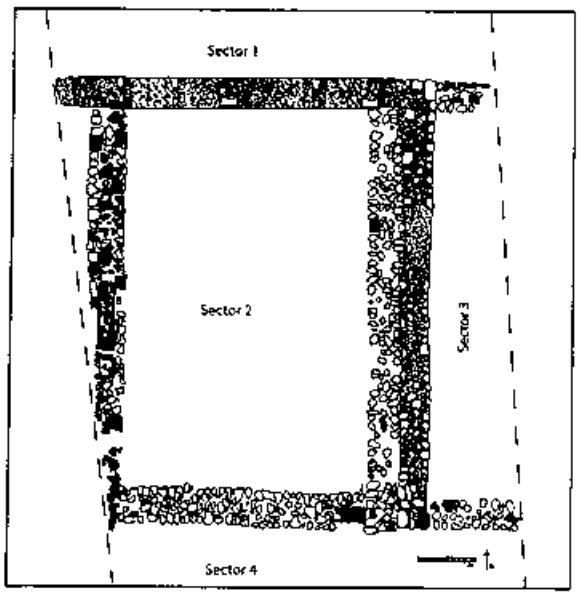

fig. 3. Planta general del sector 2

BIBLIOGRAFIA

BADIA, J. 1981, *L'arquitectura medieval de l'Empordà, II-B. L'Alt Empordà*, Girona.

BUXÓ, R., TREMOLEDA, J. 2002, *La bobila romana de Fenals* (Lloret de Mar, la Selva) Col.lecció «Es Frares», 5, Ajuntament de Lloret de Mar.

CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J.M., TREMOLEDA, J. 1990, *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana. I. Materials augustals i alto-imperials a les comarques orientals de Girona*, Sèrie Monegràfica, 12, C.I.A.G., Girona.

CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J.M., TREMOLEDA, J. 1995, Les ceràmiques comunes locals del nord-est de Catalunya, *Ceràmica comuna romana d'època alto-imperial a la Península Ibèrica. Estat de la qüestió*, Monografies Emporitanes, VIII, Empúries, p. 99-127.

NOLLA, J.M., CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona*, C.I.A.G., Girona.

TREMOLEDA, J. 1995, Anàlisi de l'organització dels tallers locals de ceràmica a les comarques gironines, *Ceràmica comuna romana d'època alto-imperial a la Península Ibèrica. Estat de la qüestió*, Monografies Emporitanes, VIII, Empúries, p. 75-91.

PERIODITZACIÓ DEL JACIMENT DE LES COLOMINES ZONA A (LLÍVIA, CERDANYA). FASES CONSTRUCTIVES I SEQÜÈNCIA CRONOLÒGICA

Jordi GUÀRDIA* **Marta MARAGALL***

És impossible reconstruir de manera exacta l'evolució arquitectònica i ocupacional d'aquest jaciment, des del moment de la seva construcció fins l'abandó, sobre tot perquè amb tota probabilitat algunes reformes, reutilitzacions, refeccions i canvis en general no han deixat cap tipus d'evidència física, o almenys és el que cal pensar d'un conjunt com aquest, de llarga durada ocupacional. A més, no s'ha d'oblidar que es tracta d'un jaciment l'excavació del qual encara resta incompleta en sentit oest (Guàrdia i Maragall, 2002).

De la mateixa manera, alguns canvis destacables físicament, com ara forats de pal que substitueixen estructures anàlogues, canvis en el parament de determinats murs o la reconstrucció d'un mateix accés, són fenòmens que a primera vista semblen haver-se produït amb llargues diferencies de temps, quan en realitat pertanyen, tal com hem pogut apreciat, a una mateixa fase.

L'edifici de la zona A va tenir una continuïtat ocupacional al llarg del temps, com així ho testimonien la troballa de restes de paviment a diferents nivells, el tipus de fonamentació i les característiques diferenciades dels murs, l'evolució de la planta general inicial, de gran simetria, que anirà evolucionant vers la compartimentació del conjunt, i finalment per la diversitat tipològica i cronològica del material ceràmic associat als diversos nivells, que ens aporta una cronologia que va des del segle I a. C. fins el segle VI d. C.

En aquest sentit, hem optat per diferenciar 3 grans fases identificables a partir del registre arqueològic, tant a nivell d'estructures com de material associat, que a més permeten la seva representació gràfica en plànols independents.

FASE 1 (SEGLES I-II)

Es tracta del període més brillant del jaciment. En el seu moment fundacional el conjunt es configura ja bàsicament dins els paràmetres de l'estructura d'un gran edifici, caracteritzat en el moment de la seva construcció, per una planta regular de grans dimensions i molt bona factura (Campillo *et al.*, 1998), amb la presència al seu interior de dos úniques habitacions (habitacions 1 i 2), en un dels seus extrems curts (fig. 1).

Pel que respecte als elements arquitectònics presents en aquesta fase a l'interior d'aquestes

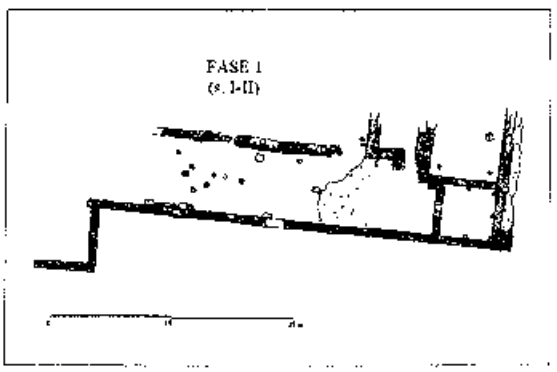

fig. 1. Planta de la Fase 1 (segles I-II)

* Arqueociència Serveis Culturals SL

dues estances, a part dels corresponents accessos, dins l'habitació 1 destaquem la presència d'un grup de bases de pilars, mentre a l'habitació 2 tenim restes d'arrebossat de les parets internes. A més, a l'habitació 2 van aparèixer les restes d'un pilar amb perforació central i forma circular, i també un parell de forats de pal alineats, que cal relacionar amb les bastides utilitzades en el moment de construcció de l'habitació.

El darrer nivell d'ocupació d'aquestes dues estances no ens aporta el material ceràmic que li correspondria per la seva antiguitat; l'explicació és que aquest àmbits mai deixen d'utilitzar-se, i els respectius nivells de circulació detectats són funcionals encara a la darrera fase.

A més dels àmbits mencionats, enfront de l'habitació 2 es localitzà un mur de gran qualitat, revestit de calç, el qual, com deduïm a partir de la seva posició estratigràfica, també pertany a aquesta fase. Creiem, com a hipòtesi, que podria tractar-se d'una paret sense funció habitacional, i si més aviat d'una mena de paret frontal, la funció de la qual seria servir de suport a elements arquitectònics de caràcter divers, de tipus ornamental (escultures), informatius (inscripcions), i en general qualsevol tipus d'informació visible des de la part inferior del recinte. Així mateix, aquesta important estructura delimitaria el sector més administratiu, oficial i restringit de les habitacions 1 i 2, de la resta del conjunt.

A la part sud de l'edifici, enfront de les habitacions, tenim un element de gran importància per la interpretació de les característiques del conjunt en aquest fase. Es tracta de les restes de la fonamentació d'un mur amb columnes, és a dir, de part d'un peristil, paral·lel al mur extern perimetral i perpendicular a la zona de les habitacions. És segur que l'existència d'aquest mur va relacionada amb l'aspecte monumental que oferiria el conjunt en època alt-imperial. De fet, la troballa d'aquest element serveix de base per la reconstrucció hipotètica realitzada d'aquesta fase, i que contempla la possibilitat, a la zona del pati, d'un peristil central que delimitaria una atri central envoltat d'un pòrtic amb coberta a doble vessant (fig. 2).

En aquesta fase, l'espai situat entre el peristil i el mur 1 presentava una pavimentació (u.e. 21), i també hi havia un accés monumental des de l'exterior.

El conjunt de material recuperat que pertany a aquest primera fase ocupacional ens parla d'una cronologia pel moment de la fundació d'inicis o mitjans del segle I d. C., a partir de la datació dels fragments i les formes ceràmiques (en especial ceràmica ibèrica a torn, ceràmica gris de la costa catalana, campaniana B, formes Drag. 15/17, Drag. 24/25 i Drag. 27 B de terra sigil·lada sud-gàl·lica, parets fines), i també de les monedes (època de Claudius), extretes de la u.e. 23, que és el nivell que se situa per sobre i amortitza el paviment més antic dels detectats (u.e. 21), a la zona del pati. En aquest estrat apareix algun element de datació anterior, que denota una ocupació anterior d'aquest espai, prèvia a la construcció de l'edifici, com ara una moneda de l'any 45 a. C., i també peces de cronologia posterior, producte de la contaminació de la part superior de l'estrat per part d'objectes procedents de nivells posteriors (Guàrdia i Maragall, 2004).

Segons la majoria del material ceràmic documentat en estratigrafia, doncs, aquest període arribaria fins a mitjans del segle II d. C.

Així mateix, creiem que la totalitat del material noble i les restes arquitectòniques presents a la u.e. 23, però també en altres nivells de forma descontextualitzada a causa de la pervivència del conjunt i el consegüent desplaçament dels materials, és originari d'aquesta fase. Es tracta del fragment d'inscripció epigràfica, plaques de marbre, peces de revestiments del terra,

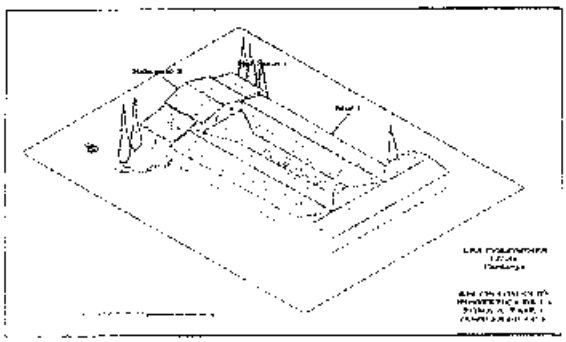

fig. 2. Reconstrucció hipotètica de la Fase 1. Visió isomètrica

fragments de fust de columnes i de cornisa o capitell, i també del fragment d'escultura (tors humà nu), recuperat el 1997 (Guàrdia *et al.*, 2000).

FASE 2 (SEGLES II-IV)

En general, assistim a la fase de més difícil interpretació, perquè sembla que la base de la planta anterior és encara utilitzada en la seva major part.

Els tres únics canvis destacables a nivell estructural es donen com a conseqüència de la substitució del paviment anterior (u.e. 21), per un altre, l'amortització de la primera porta d'accés a l'interior del recinte a la zona del pati per una altra situada més al nord, l'amortització del tram de peristil per part de la u.e. 23, i la probable construcció de noves dependències a la zona del pati, de les qual només resta dempeus el mur 26 (fig. 3).

Aquest procés ha provocat a la pràctica la desaparició de tots els nivells de circulació formats en aquest període i dels estrat que s'hi superposaven, i que la datació d'aquesta fase l'efectuem en base a la presència de formes molt definides de ceràmica africana de cuina (Lamb. 10 A, Hayes 22, Ostia III, 267), la producció de les quals es dóna a partir de la 2ª meitat del segle II d. C. i que no són presents a la u.e. 23, que és l'estrat que aglutina el material de la Fase 1. Per tant, es tracta de vaixella en ús a partir de la Fase 2. També queda clar que la datació final d'aquestes mateixes formes arriba només fins a mitjans del segle III d. C., i per això la manca de material pertanyent estrictament a la 2ª meitat del segle III i al segle IV d. C. fa pensar en un possible abandó del jaciment en aquest període, o bé simplement el material associat ha desaparegut a causa de les remodelacions de la Fase 3 (Guàrdia i Maragall, 2004).

FASE 3 (SEGLES V-VI)

Estructuralment, la principal característica d'aquesta darrera fase d'ocupació és el trencament de la senzillesa de la planta corresponent als períodes anteriors, en favor d'una major complexitat pel que respecte a la zona nord de l'edifici: en l'espai adjacent a les habitacions 1 i 2, i mitjançant l'adossament de nous murs a les estructures preexistents, es creen dos nous àmbits, les anomenades habitacions 3 i 4. D'aquesta manera, el sector nord del jaciment queda compartimentat en 4 habitacions, intercomunicades entre si i amb la zona del pati mitjançant l'aprofitament dels accessos existents i utilitzats amb anterioritat, i l'obertura de nous (fig. 4).

Els escassos restes documentats del paviment 46 de la fase anterior (v. secció A-A'), fan pensar que és en el moment inicial de la Fase 3, i quan podia trobar-se força malmès en la seva extensió, quan fou desmuntat i substituït per un nivell de terra i enderroc (u.e. 10), sobre el qual s'afermaria un nivell de terra batuda que novament faria augmentar la cota de circulació per sobre del mur 26 a la zona del pati, del qual

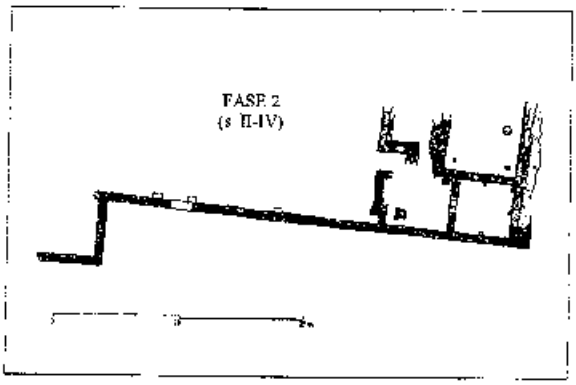

fig. 3. Planta de la Fase 2 (segles II-IV)

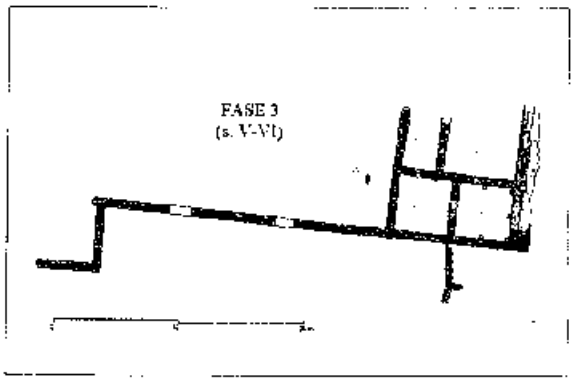

fig. 4. Planta de la Fase 3 (segles V-VI), amb la situació de les habitacions 1-4 i la ubicació de la tomba del macac, inclosa hipotèticament en aquesta fase

no han quedat vestigis. Aquest sòl coexistiria amb els clars nivells d'ocupació localitzats a l'interior de les habitacions 1-3 (u.e. 34, 60 i 47). D'aquesta manera, els nivells de circulació formats en aquests recintes es troben en una mateixa cota i cal suposar que són utilitzats simultàniament.

A l'inici d'aquesta fase es produeixen doncs importants moviments de terra i material que, en principi sense afectar les habitacions 1 i 2, provoquen certament determinats canvis, exemplificats en la formació de la u.e. 62, l'extensió de la u.e. 10 i el procés de contaminació que exerceix aquesta darrera unitat sobre la u.e. 23.

Efectivament, dins la u.e. 10, formada a la zona del pati l'inici de les obres que precedeixen a la darrera remodelació, trobem material de totes les èpoques, encara què, lògicament, el material antic de la Fase 1 hi apareix en molt poca mesura. En aquest aspecte, el nivell d'enderroc i terra que constitueix aquesta unitat, es converteix en el primer element distorsionador de la successió estratigràfica lògica del jaciment en aquest àrea. També l'acumulació d'enderroc que presenta podria en part ser conseqüència de l'eliminació de dependències eventualment existents al pati durant la fase anterior.

Sembla clar que la posició que ocupa el nou mur 2 el converteix en eix vertebrador de la nova distribució, on la zona del pati és encara freqüentada, encara que a un nivell força superior al del moment de construcció de l'edifici. Cal relacionar també el mur 2 amb les restes d'un nou nivell de circulació format per lloses (u.e. 47), present a l'habitació 3. Sens dubte, es tracta del paviment més recent dels documentats a la zona A, pel motiu que ara començarem a exposar.

La u.e. 62, localitzada dessota el paviment 47, actua de la mateixa manera que la u.e. 10: es tracta d'un nivell de reompliment creat de manera intencionada, que també inclou material antic, sobre el qual es crea el nou nivell de circulació. De fet, podria tractar-se de la mateixa u.e. 10, però individualitzada en aquest habitació per una major comprensió sistemàtica del conjunt.

De la mateixa manera que la diferenciació estructural d'aquesta fase respecte a les anteriors esdevé força clara una vegada finalitzat el procés d'excavació, el mateix podem dir dels seus límits cronològics, a causa de la localització, en l'angle nord-est de l'habitació 3, per sota del paviment 47 i dins la u.e. 62, d'un amagatall de monedes. Es tracta de 204 petites peces de bronze de reduït pes i dimensions, que imiten la numeració oficial emesa en la segona meitat del segle IV. La seva datació es correspon al segle VI, degut a la presència de dos *nummus* de Iustinnianus. Si tenim en compte les circumstàncies de la troballa de les monedes, i el reduït espai on es trobaven dipositades (menys de 1 m²), sembla tractar-se d'una ocultació dins una bossa de cuir o altre contenidor similar que no ha deixat vestigis. Per descomptat, l'acció s'efectua en el moment en que el paviment enretirat per procedir a la ocultació es troba en ús o poc després. Per aquest motiu donem una cronologia de segle V-VI al paviment mencionat i les estructures que funcionen al mateix temps (fig. 5).

Aquesta cronologia on cal emmarcar el conjunt dins la Fase 3, es reforma amb la presència de material ceràmic típic del període, especialment pel que fa a algunes formes de la ceràmica africana clara D de cronologia tardana, procedents de la u.e. 10; ens referim concretament a les formes Hayes 58 i Hayes 78. Al costat d'aquesta vaixella, i d'acord cronològicament amb ella, situem altres peces de ceràmica clara D de datació imprecisa, la gran quantitat de ceràmica reduïda de l'antiguitat tardana pertanyent a la u.e. 10 i altres estrats formats al llarg de la Fase 3, i entre els quals s'inclouen els darrers nivells d'ocupació de les habitacions 1-3.

Hi ha 2 fragments de formes de ceràmica africana clara D que daten del segle VII, fruit de

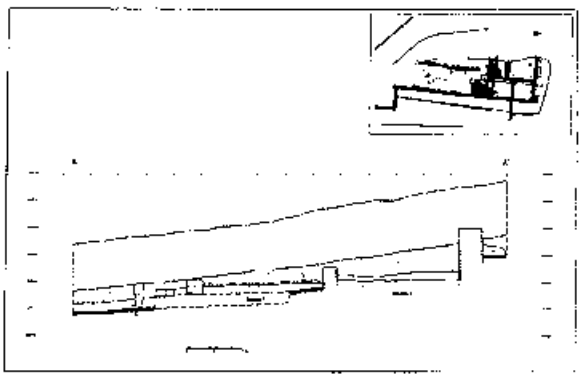

fig. 5. Secció de les habitacions 1 i 3 i de la tomba

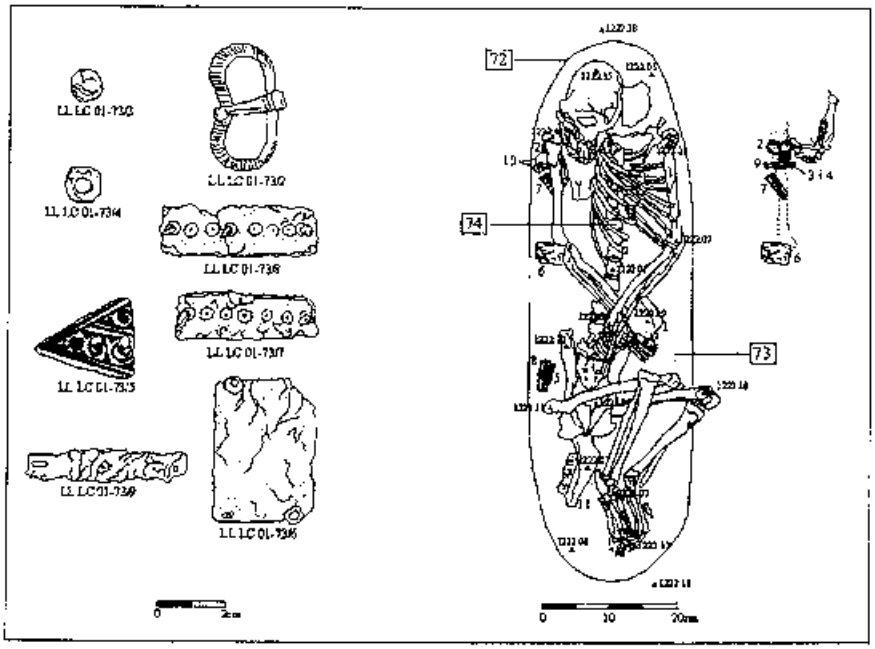

fig. 6. Planta de la tomba, l'esquelet i l'aixovar del macac: 1-vora de ceràmica a torn lent reduïda; 2/9-objectes metàl·lics; 10-fragments informes de ceràmica a torn oxidada i reduïda; 11-fragment de mandíbula d'ovi-cabrí

possibles visites esporàdiques, que podrien indicar una possible pervivència d'aquest enclau més enllà del segle dels límits cronològics que hem establert, o també pot tractar-se de visites esporàdiques o intermitents.

Podrien correspondre a aquesta fase, o a una altre moment posterior, les restes de la tomba d'un macac i el seu esquelet (Guàrdia i Maragall, 2002), data obtinguda a partir de l'estudi de les relacions físiques de l'estructura amb el seu entorn estratigràfic. D'aquest individu s'ha determinat una edat sub-adulta i un sexe masculí, l'espècie (*macaca sylvanus*, dins l'ordre dels cercopitècids), i l'origen (nord d'Àfrica), a més de realitzar-se l'estudi osteològic i biomètric de les restes, així com la anàlisi del patró de microestriació dentària (Guàrdia i Maragall, 2004).

Es pot reconstruir parcialment la fondària que tindria la fossa en el moment de la seva execució, i de fet així s'ha fet en la secció adjunta: tenint en compte el seu origen probable en la darrera fase del jaciment, el retall s'efectuaria en el nivell de circulació de terra batuda no detectat, però que aniria associat a un accés pracicat en el mur 2, tallant l'estratigrafia de les u.e. 10 i 23.

Quant al conjunt d'objecte metàl·lics que acompanyaven l'enterrament, cal destacar la intencionalitat de la seva disposició, tractant-se d'objectes dipositats en el mateix moment de la inhumació, o que en tot cas formaven part de l'abillament de l'individu. Es tracta concretament, d'una sivella de cinturó, un cargol, una anella, un fragment de plaqueta triangular de cinturó amb decoració, i tres plaquetes o làmines rectangulars decorades, tots ells elements de bronze, i un passador de cinturó de ferro. Excepte en el cas de la sivella, tots els objectes no arriben a 1 mm de gruix, per la qual cosa pensem que es tractaria d'objectes ornamentals fixats a la part vista d'un cinturó de cuir (fig. 6).

L'atribució cronològica d'aquest enterrament es troba encara en curs d'estudi, però és clar que s'ha d'efectuar necessàriament tenint en compte l'aixovar associat a la inhumació. El tipus de sivella, de forma arronyonada, i amb decoració estriada, apareix en època baix-imperial romana, concretament des del segle IV, com a complement de la indumentària militar del període, encara que aquests models, o els seus derivats, poden perdurar fins l'Edat Mitjana. El mateix cal dir de la plaqueta triangular, que presenta decoració de volutes.

L'adscripció de l'enterrament a períodes posteriors, ja en època medieval, es podria relacionar amb un reaprofitament de certes estructures que varen perdurar al llarg del temps.

Quant a l'individu en qüestió, creiem que es tractaria d'un animal de companyia; el tema de l'origen del seu propietari és més complex, però per les dades que hem anat aportant, des de la descripció de la troballa, la descripció de l'aixovar, i les referències als possibles moments d'execució de la inhumació, podria tractar-se d'un soldat de rang superior o un personatge il·lustre.

El conjunt d'estructures en funcionalitat a la Fase 3 del jaciment de Les Colomines zona A (segles V-VI), és el que ha quedat a la vista en l'actualitat, dins el procés de musealització del jaciment, amb quatre excepcions:

- la retirada de la fossa i l'esquelet del macac

- la retirada dels murs 5 i 6 per necessitats de la pròpia intervenció arqueològic

- la conservació del peristil (Fase 1), mur 11 (Fases 1 i 2), i mur 26 (Fase 2)

- la conservació del mur 1 en tot el seu alçat, a partir del nivell del paviment 21 (Fase 1)

- la fragmentació de part del mur 2 per facilitar-se l'excavació de l'estratigrafia anterior

BIBLIOGRAFIA

CAMPILLO, J., GRAU, M., GUÀRDIA, J. 1998, *Primers resultats de les excavacions dutes a terme a la zona de Les Colomines de Lívia, Cerdanya,* XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà.

GUÀRDIA, J., GRAU, M., CAMPILLO, J. 2000, *Iulia Lybica (Lívia, Cerdanya). Darreres intervencions i estat de la qüestió,* Tribuna d'Arqueologia 1997-1998, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

GUÀRDIA, J., MARAGALL, M. 2002, *Excavació arqueològica realitzada a la Unitat d'Actuació-3 de Les Colomines de Lívia (La Cerdanya). Zona A,* Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines.

GUÀRDIA, J., MARAGALL, M. inèdit, 2004, *Memòria de les intervencions arqueològiques realitzades al jaciment de Les Colomines de Lívia. Zona A,* Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

CONJUNT TERMAL DE SANT GRAU (CALDES DE MALAVELLA, SELVA). LES EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES DE 2002

Joan LLINÀS POL*

Després de les importants intervencions de 1990-1993, alguns sectors del conjunt termal romà de Sant Grau, situat al nucli urbà de Caldes de Malavella (l'antiga *Aquae Calidae*) havien quedat pendents d'excavació, a l'espera de la redacció del projecte de restauració del monument. L'any 2002, l'encàrrec del projecte a l'empresa Janus, S.L. per part de l'Ajuntament de Caldes, va permetre realitzar aquestes tasques d'excavació, per tal de completar el coneixement arqueològic del conjunt termal abans de la redacció definitiva del projecte. Els treballs es van realitzar entre els dies 27 de maig i 31 de juliol de 2002, i es va intervenir en tres sectors: l'habitació central de l'ala est, l'angle nord-oest del conjunt termal i el que quedava per excavar a l'ala sud.

L'HABITACIÓ CENTRAL DE L'ALA EST (SECTOR 7000)

Un dels principals punts a actuar era l'àmbit central dels tres que conformen l'ala est del conjunt, a llevant de la gran piscina central (*natatio*) i de l'ala est de l'ambulacre. Aquest indret estava ocupat des d'un moment incert - però clarament post-romà i que hom relacionava amb l'hospital que hi va haver a l'edat Moderna- per dues piscinetes que se suposava que s'havien construït sobre la gran quantitat de sediment dipositat a l'habitació original romana després de l'abandonament del conjunt.

Durant l'excavació de 2002 es van documentar totes les restes que s'havien edificat amb posterioritat sobre la construcció original, i es va descobrir que ja en època romana l'estança havia sofert diverses modificacions i que quasi mai va estar abandonada, ja que les piscinetes no eren modernes, sinó medievals.

L'habitació fundacional

Originalment, l'estança estava composada pels murs que la delimiten per l'est, el nord i el sud, mentre que per l'oest s'obria a l'ambulacre mitjançant una triple porta construïda amb uns grans blocs de pedra granítica que conformaven els brancals, els dos pilars centrals i les llindes. Totalment conservada fins a finals del segle XIX, la part superior de l'habitació fou aleshores desmuntada. Actualment es conserva tota l'estructura (parets, brancals i pilars) fins a una alçada de gairebé 2 m.

Pel mig de la porta central passava la canalització que portava l'aigua a la piscina central (*natatio*) des de la font, travessant un petit llindar sobreelevat i el paviment de l'ambulacre est. L'excavació de 2002 va posar de manifest com la surgència termal es localitzava descentrada a la banda nord de la paret de llevant i l'aigua creuava l'estança mitjançant una canalització en diagonal que l'aconduïa fins a un petit registre quadrangular situat just darrera el llindar de la porta central, des d'on passava a l'ambulacre i, finalment, a la piscina. El paviment de l'habitació era d'*opus signinum* i les parets, brancals i pilars estaven revestits d'una fina capa d'estuc blanc. En el moment original, per tant, la funció de l'estança era exclusivament la de canalitzar i regular l'aigua des de la font fins a la *natatio*.

L'habitació sacra

En un moment posterior, però proper al fundacional, la cambra adoptà la segona de les

* JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

seves funcions bàsiques, la religiosa, i esdevingué un espai cabdal en el conjunt termal. Adossada a la paret nord, es construí una repisa de 85 cm d'alçada i 65 d'amplada, feta de pedra i morter i arrebossada amb calç. A banda i banda, reposaven sobre aquesta repisa sengles pilastres quadrangulars, adossades contra les raconades de la cambra, que emmarcaven un espai que servia per a col.locar-hi una imatge vinculada amb el culte religiós que s'hi desenvolupava. A la part frontal de la repisa s'observa un esvoranc semicircular que indica alguna mena de decoració en relleu que fou repicada i destruïda ja d'antic. Sembla, segons tots els indicis, que ens trobem davant d'un altar.

Paral.lelament, es va realitzar una segona capa d'estucat per tota la cambra i es van pintar les parets i les pilastres amb motius geomètrics i vegetals polícroms. Tanmateix, les feines de descoberta d'aquestes pintures -protegides sota la capa de concreció calcària de l'aigua termal que s'hi va formar posteriorment- s'han deixat per més endavant, en espera de la seva restauració.

Els primers problemes

Posteriorment, però encara en època romana, es detecten els primers problemes, derivats segurament de la concreció de la calç de l'aigua. La triple porta es va tancar amb uns envans fet de pedres i fragments de *tegula* lligats amb morter. A la part baixa de l'envà que cegava l'obertura situada més al sud s'hi va practicar un desguàs que aconduïa l'aigua cap a l'ambulacre i, finalment, a la *natatio*, és a dir, amb les mateixes funcions que el desguàs original. Sembla que tot plegat es tracta d'una solució provisional a un procés de paulatina obturació del desguàs primigeni a causa de la concreció calcària, que hauria provocat problemes de vessament de l'aigua per tota la superfície de la cambra i de l'ambulacre i que hauria impedit una correcta renovació de l'aigua de la piscina. Mentre es realitzaven les reformes necessàries, s'optà per convertir provisionalment l'habitació en una mena de dipòsit i regular la sortida de l'aigua cap a la *natatio* des de l'esmentat nou desguàs.

La redefinició de la cambra

La reparació del problema va comportar canvis importants en la distribució de la cambra. Per una banda, es va recuperar l'antic desguàs un cop extreta la concreció que l'obturava, i es van recréixer amb una nova capa d'*opus signinum* tant la canalització des de la font com el registre regulador de la sortida de l'aigua. Per l'altra, es va inutilitzar l'altaret mitjançant la construcció, davant seu, d'una plataforma d'entre 55 i 60 cm d'alçada que ocupava tota l'amplada de la cambra fins a la primera pilastra i que tenia la cara vista, al sud, arrebossada amb una capa de calç. Dos petits graons de pedra permetien salvar el desnivell respecte al sòl de la cambra. Una altra plataforma, més baixa, ocupava tota la banda sud-oest de la cambra, entre el registre, la paret sud i l'envà on hi havia hagut el desguàs provisional (i, per tant, l'inutilitzava). L'espai sud-est, entre aquesta plataforma, els murs est i sud i la canalització, va quedar com un dipòsit o una petita piscina.

Per tant, els envans que cegaven la triple porta no foren desmuntats i es va haver de canviar l'accés a l'estança, que es realitzaria a partir d'ara des del nord-oest. Una escala (que no s'ha conservat i sí, en canvi, a la veïna estança de migdia) permetria pujar des de l'ambulacre fins a la superfície de la plataforma nord, des de la qual, mitjançant els dos graons, s'accediria a la font i a la canalització restaurada, així com a l'altra plataforma. L'espai sud-est serviria de piscineta o, més probablement, de dipòsit de l'aigua que pogués sobreeixir de la canalització. La cambra, així, havia perdut la seva funcionalitat d'espai sacre, però mantenia íntegrament la seva missió original d'aconduir i regular la sortida de l'aigua des de la surgència cap a la *natatio*. El sistema i el funcionament del conjunt termal, per tant, es mantingué intacte i íntegre.

Aquestes reformes cal ubicar-les a partir del segle II dC, i tot indica que l'habitació funcionà sota aquesta forma al llarg del baix imperi i l'antiguitat tardana: en el farcit de la plataforma nord hi ha aparegut T.S.Africana A, i els nivells d'obliteració de totes aquestes estructures són clarament altmedievals.

Les piscinetes medievals

El final del funcionament del sistema original del conjunt termal el trobem testimoniat en aquesta cambra gràcies a les capes superposades de concreció calcària que recobrien la totalitat de les estructures que acabem de descriure i que s'hi dipositaren

segurament a causa d'una fallida dels sistemes de conducció, que van provocar vessaments i sobreeiximents de l'aigua, la qual durant un temps degué discórrer lliurement per l'edifici.

Aquest cop, l'arranjament del problema va requerir canvis més profunds, ja que sembla que fou la pròpia surgència la que va quedar inutilitzada i va caldre fer arribar l'aigua des d'un altre punt. Primer, es van colgar totes les estructures preexistents fins al nivell de la plataforma nord amb una aportació de terres. A continuació, es realçaren els envans que cegaven els espais entre pilastres i es tapià l'entrada del nord-est. A l'espai intern de la cambra, així segellat i realçat, s'hi construïren dues piscinetes rectangulars de 110 per 80 cm, retallades i delimitades amb carreus escairats en un farcit molt compacte de pedres i morter de calç assentat sobre el farcit de terres abans comentat. Aquestes piscinetes eren alimentades per una canalització que, procedent d'un espai buit deixat al nord, entre l'antiga paret i el farcit de calç i pedres, rebia l'aigua termal des d'algun punt que no s'ha conservat. En sentit nord-sud, aquesta canalització comunicava les dues piscines i desguassava a la cambra del costat de migdia mitjançant un forat practicat a la paret sud de la cambra. Aquesta fou la causa que la cambra veïna anés quedant, a partir d'ara, literalment segellada per una acumulació impressionant de concreció calcària, encara avui pendent d'extreure.

El material arqueològic, escàs, permet ubicar aquestes reformes en època medieval. Tot i que la ceràmica reduïda de cuina apareguda no deixa fer massa precisions, ens trobaríem en un moment segurament anterior al segle X. Aquestes dades permeten esbossar la idea d'una continuïtat d'ús del conjunt termal practicament ininterrompuda des d'època romana fins a l'edat moderna, quan l'edifici esdevingué hospital de pobres. No se'ns fa, doncs, gens estranya la dada, recentment descoberta, que l'abril de 1326 el bisbe de Girona, trobant-se malament, anés a prendre els banys a Caldes (*informació facilitada per Elvis Mallorquí*).

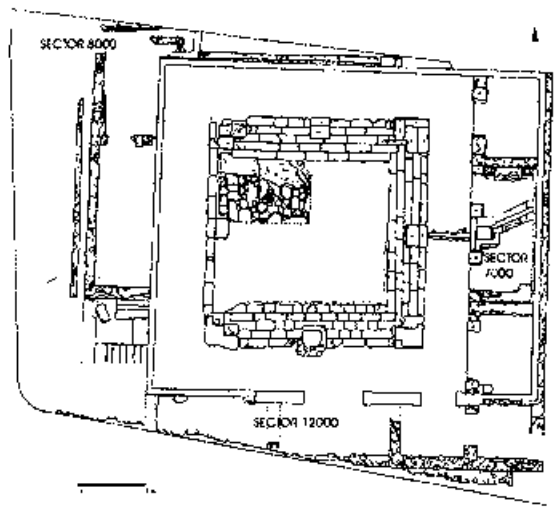

fig. 1.

Darreres reformes

Una reforma important incidí sobre la piscina nord i sobre l'entrada de l'aigua a l'estança. El paviment de la piscina es colgà amb una aportació de terres, s'engrandí la seva superfície i es revestí de morter hidràulic. Alhora, l'espai buit del nord, per on entrava l'aigua, també s'obliterà i, per a substituir-lo, s'obrí un nou forat, aquest cop a la paret est. Desconeixem si la repavimentació de la piscina sud amb un morter hidràulic de característiques semblants pertany a la mateixa reforma, cosa molt probable. Segons el material arqueològic aparegut, aquestes reformes s'han de situar als voltants del segle XIII i ja serien les darreres que s'hi farien abans de l'abandó definitiu de l'estança, que es degué produir a l'edat moderna.

L'ANGLE NORD-OEST DEL CONJUNT (SECTOR 8000)

A mitjans del segle XX a tota la banda oest del monument es van construir unes escales que portaven a una plataforma elevada que servia de mirador, una vegada amortitzades la font i la glorieta que s'hi havien construït anteriorment. Tot i que bona part d'aquest sector ja va ser excavat els anys 1990-1993, quedava pendent d'intervencció el sector situat més al nord.

S'hi esperava trobar una estructura semblant a de l'ala est, amb tres habitacions, de tal manera que faltava identificar i excavar, per tant, l'estança situada més al nord. Els treballs de 2002 van permetre identificar-la, però també van posar al descobert algunes preexistències d'època romanorepublicana, una sèrie d'estructures que delataven una possible entrada secundària a les termes i reformes posteriors. Connectat amb aquest sector, es va

excavar també l'espai existent entre el mur nord de les termes i una pavimentació moderna, fet que va permetre documentar més preexistències romanorepublicanes i el mur nord original del conjunt termal, substituït després pel que ara veiem.

Preexistències romano-republicanes

Prèvies a la construcció del conjunt termal de mitjan segle I dC, es van documentar un seguit de preexistències en tota aquesta zona. Sota l'habitació nord-oest van aparèixer les restes d'una estructura quadrangular de pedres sense lligar encaixades dins d'un retall efectuat a la roca mare. Immediatament al nord, també retallada al subsòl, s'hi va documentar una canalització en direcció est-oest que sembla que alimentava una petita fossa, a llevant. Aquestes restes van aparèixer amortitzades per una sèrie de farcits i estrats amb materials situables entre finals del segle II aC i mitjan segle I aC. Al nord del mur septentrional del conjunt termal, aquestes preexistències es concretaren també en un seguit de retalls efectuats a la roca mare, farcits i obliterats per uns estrats de cronologies molt semblants.

Aquestes troballes ens indiquen un ús de tot el sector des dels primers temps de la romanització, segurament vinculat ja a l'existència de les aigües termals. Tanmateix, desconeixem quasi del tot les característiques, natura i funcions d'aquestes restes, molt malmeses per les construccions romanes posteriors i per l'ús continuat de la zona fins als nostres dies, encara que potser les podríem relacionar amb la piscina identificada el mateix any 2002 en el vel solar de l'antiga Eycam (Llinàs i Montalbán 2004).

Les estructures fundacionals

El conjunt termal de Sant Grau es construí a mitjan segle I dC. Aquest sector estava ocupat per l'habitació de l'extrem nord-oest del complex, que, contràriament al que s'esperava, va sortir enormement malmesa a causa d'unes reformes posteriors. Se'n conserva bé el mur oest, que era el mur perimetral de tot el conjunt, i una part del mur sud. Del mur est només en quedaven unes dèbils traces de morter de calç, i no es va trobar cap senyal de l'existència d'un mur al nord. Pel que fa a la pavimentació original, va desaparèixer amb les reformes posteriors i només en vam poder recuperar una

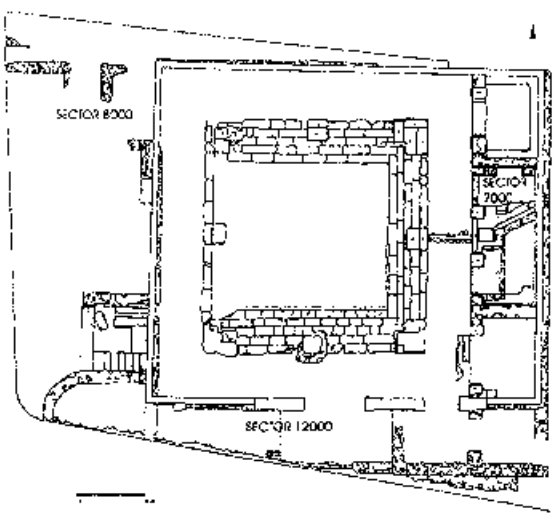

fig. 2.

part del farcit de preparació.

La inexistència del mur septentrional s'explica per la descoberta d'una sèrie d'estructures situades a tramuntana de la zona excavada. Es tracta de dos envans perpendiculars i lligats entre si, apareguts a l'exterior de l'angle nord-oest de les termes, i d'una altra estructura, molt mal coneguda, situada encara més al nord. Els anivellaments en els quals es fonamenten aquests murs són també de mitjan segle I dC i, per tant, contemporanis de la construcció del conjunt termal. Així, l'estança nord-oest no estaria tancada pel nord, sinó que s'obriria cap a tramuntana vers unes estructures sobresortints del conjunt, que semblen indicar-nos una mena d'accés secundari a les termes per aquesta banda (l'accés principal estava a la façana de migdia).

Es van documentar també les fonamentacions del mur que delimitava originalment l'edifici termal pel nord, fins ara desconegut, situades en part sota el mur que avui veiem i que pertany a les reformes del segle II.

Les reformes del segle II

A les campanyes de 1990-93 ja es va poder comprovar com l'ala oest del conjunt termal va ser desmuntada al segle II dC i quedà a l'exterior de l'edifici a causa de la construcció d'un mur cec als límits entre l'ala en qüestió i l'ambulacre oest. Tanmateix, les excavacions de 2002 van permetre constatar com l'habitació nord-oest, si bé també fou enderrocada, no restà a l'exterior

del complex sinó que se substituí per una altra estança, de la qual se'n va documentar part de la pavimentació i del farcit d'anivellament, així com l'angle nord-oest de les seves parets.

Totes les estructures que hi havia més al nord foren també enderrocades i colgades amb importants aportacions de terres, igual que l'antic mur perimetral nord de les termes, que fou substituït per un de nou, que és el que ara encara conservem.

En conseqüència, al segle II desaparegueren totes les construccions de l'angle nord-oest de l'edifici termal, incloses les de la hipotètica entrada secundària que abans comentàvem. Però la construcció d'una petita estança sobre l'antiga habitació nord-oest -sobresortint també del cos del conjunt termal- fa pensar que aquest accés potser es va mantenir, i que l'estança que ens ocupa en seria el testimoni més evident.

L'hospital

Les transformacions i reformes profundes que afectaren al segle XX tot aquest sector de les termes incidiren i malmeteren seriosament qualsevol resta posterior a les reformes del segle II que hagués pogut respectar l'hospital de pobres de l'edat moderna. D'aquesta darrera construcció se'n van poder documetar tan sols les restes desconnectades de tres murs i part d'una inhumació situada a l'extrem més occidental de la zona excavada.

L'ALA SUD (SECTOR 12000)

El tercer sector intervingut l'any 2002 es troba situat al conjunt d'estances ubicades a migdia del monument, just al costat del carrer de les Termes Romanes. En aquest indret, al costat de l'arc central de comunicació amb l'ambulacre sud, hi quedava un farcit pendent d'excavació que cobria l'estança central de l'ala i part de la seva veïna de ponent.

L'indret va aparèixer sepultat sota una capa important de sediment calcari que s'hi havia dipositat en època medieval, procedent dels vessaments de la surgència de l'ala est. Sobre part d'aquest sediment no s'hi va intervenir, ja que actualment serveix de suport a l'arc central de comunicació amb l'ambulacre sud, que es troba en un estat de conservació força dolent.

A banda, es va poder documentar, a sota de la concreció, un nivell d'enderroc i un petit abandó datables en època medieval, sense majors precisions, potser originats arran de l'esfondrament de la façana sud de l'edifici. Aquest fet permetria, més endavant, construir en aquest indret sense cap problema un tram de muralla del castell, una part del qual encara avui es conserva a l'extrem sud-est del conjunt termal. Sota aquests nivells hi van aparèixer restes molt malmeses del mur que separava l'estança central de l'ala sud de la seva veïna de ponent i les respectives pavimentacions d'*opus signinum*, revestides d'una fina capa de concreció calcària.

A l'angle sud-est del monument, on hi resta el tram esmentat de muralla medieval, que arranca cap a ponent, la intervenció es va centrar en una neteja general del sector, camuflat pel sediment calcari dipositat a les parets i per un petit talús de terra que quedava per excavar. Es van deixar al descobert les estances romanes i es va netejar la part inferior del tram conservat de muralla, sense que s'hi realitzessin altres descobertes arqueològiques remarcables.

CONCLUSIONS GENERALS

La intervenció arqueològica de 2002 en el conjunt termal romà de Sant Grau va aportar un conjunt molt important de noves dades, que incrementà significativament els coneixements que se'n tenien, tant des del punt de vista de la seva estructura i funcionament com de la seva evolució cronològica. Succintament, aquestes són les principals novetats de la campanya:

- Es van documentar per primera vegada preexistències situables en època romano-republicana (segles II-I aC), que denotaven una utilització i explotació efectiva de les aigües abans de la construcció del conjunt termal del segle I dC.

- El coneixement de l'estructura del conjunt termal del segle I dC es va ampliar amb la descoberta d'un possible accés secundari per la seva cantonada nord-oest i amb l'excavació de l'estança central de l'ala est, on hi havia el sistema de conducció de l'aigua des de la surgència fins a la piscina central, que fou també una habitació sacra, amb un altaret i pintures murals.

- Malgrat que l'ala oest fou enderrocada, les reformes del segle II dC van mantenir l'accés

secundari del nord-oest, reformant-lo, i també van incidir en l'entança central de l'ala est. El mur nord del conjunt termal fou substituït per un de nou, situat gairebé en el mateix punt.

- Esdevé força versemblant la continuïtat de funcionament d'una part important del conjunt termal (com a mínim, l'ala est i els ambulacres est i sud) a l'antiguitat tardana i més enllà, fins que fou incorporat dins de les estructures del castell medieval i, més endavant, de l'hospital de pobres.

BIBLIOGRAFIA

BOTET I SISÓ, J. 1876, Aquis Voconis, *Revista Histórica* III, Girona, pp.72-76.

FONT I SAGUÉ, N. 1903, Troballes arqueològiques de Caldes de Malavella, *La Ilustració Catalana* XLIV, 1, pp.81-94.

LLETGET, T. 1881, Una excursió a Caldes de Malavella (20 de febrer de 1881), *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana* 1, Barcelona, pp.17-33.

LLINÀS, J., MONTALBÁN, C. 2004, Excavacions en el solar de l'antiga planta embotelladora Eycam (Caldes de Malavella, la Selva), *Setenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, la Bisbal d'Empordà.

MERINO, J., NOLLA, J.M., SANTOS, M. 1994, *Aquae Calidae. Presència romana a la Selva*, Col·lecció Estudis i Textos 3, Centre d'Estudis Selvatans, Santa Coloma de Farners.

NOLLA, J.M., MERINO, J., SANTOS, M. 1992, El conjunt termal del Puig de Sant Grau (Caldes de Malavella, la Selva). Campanya de 1991, *Primeres Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Sant Feliu de Guíxols, pp.82-88.

NOLLA, J.M., MERINO, J., SANTOS, M. 1993, El conjunt termal del Puig de Sant Grau (Caldes de Malavella, la Selva), *Tribuna d'Arqueologia 1991-1992*, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, Barcelona, pp.97-101.

NOLLA, J.M., SANTOS, M., MERINO, J. 1993, El conjunt termal del turó de Sant Grau (Caldes de Malavella, la Selva), a Mar, R.; López, J.; Piñol, Ll. *Utilització de l'aigua a les ciutats romanes. Documents d'Arqueologia clàssica*, Tarragona, pp.132-137.

NOLLA, J.M., SANTOS, M., MERINO, J. 1994, L'edifici termal del puig de Sant Grau a Caldes de Malavella. Una visió de conjunt, *Segones Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, pp.109-116.

SERRA RÀFOLS, J. de C. 1941, Las termas romanas de Caldas de Malavella (Gerona), *Archivo Español de Arqueología* XIV, Madrid, pp.304-314.

LA TORRATXA: EL MONUMENT SEPULCRAL ROMÀ DE VILABLAREIX (GIRONÈS)

Josep Ma NOLLA **Jordi SAGRERA***

INTRODUCCIÓ

Les restes de la sepultura monumental romana es troben emplaçades en el terme municipal de Vilablareix, a uns 250 metres al sud de l'església parroquial de Sant Menna i a la partió de dos camps de conreu. L'edifici dibuixa una planta rectangular de 325 x 416 cm amb una alçada conservada de més de 700 cm que el fa ven visible des de la carretera de Santa Coloma de Farners. L'aspecte turriforme ha donat origen a la nomenclatura popular "la Torratxa" o la més arqueològica de torre sepulcral (fig. 1).

Coneguda d'antic, la seva adscripció a un monument sepulcral romà es va publicar el 1864 (El Eco de Gerona, 1864). Des d'aleshores sovintegen les referències historiogràfiques (Botet i Sisó, 1874), (Claudi Girbal, 1883), (Puig i Cadafalch/Falguera/Goday, 1909), (Puig i Cadafalch, 1934) (Pla Cargol, 1948, 170), (Nolla/Casas, 1984, 196-197), (Sanmartí, 1984, 124-126). Tanmateix, l'estudi monogràfic i més aprofundit el proporcionà Cid (Cid, 1950, 228-254).

Malgrat que espoliada d'antic i malmenada pel temps i les inclemències naturals l'estructura bàsica ha pervingut prou conservada. No obstant això, l'existència de profundes esquerdes verticals a llevant i a ponent, forats i fragments perduts a les voltes i altres anomalies i agressions a les façanes ja va propiciar una primera consolidació i actualment un renovat interés per a la conservació i preservació del monument. Precisament aquesta voluntat ha propiciat tres intervencions arqueològiques encarregades a l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona i efectuades el juliol de 2002, la primera, entre el 27 d'octubre i el 3 de novembre de 2003, la segona, i el 12 de desembre de 2003 la darrera i que són el motiu del present article.

La primera campanya va consistir en un aixecament planimètric de plantes, alçats i seccions que es plantejava prèviament a la redacció definitiva del projecte de consolidació a càrrec de l'arquitecte Joan Lluís Frigola. Les

fig. 1. Façana posterior del mausoleu on es va descobrir la porta inferior d'accés.

* Institut del Patrimoni Cultural, UdG

altres dues en deriven directament; a instàncies de la Comissió de Patrimoni es va considerar prudent i necessària l'excavació del subsòl, tant a l'interior com al voltant de l'edifici, car calia comprobar la fonamentació dels murs i la disposició interna. Un segon objectiu era el d'obtenir una seqüència estratigràfica fiable que, a més, pogués donar una aproximació cronològica a partir dels materials recuperats. Finalment la darrera actuació arqueològica la va impulsar l'ajuntament de Vilablareix per delimitar l'àrea amb potencial arqueològic al voltant de la Torratxa.

DESCRIPCIÓ DEL MONUMENT

Des de l'exterior l'aspecte aparenta unitari amb els murs massissos bastits amb morter de calç de gra gruixut d'origen volcànic del país, és a dir, amb *opus caementicium* seguint la tècnica d'encofratge. Precisament les ondulacions marcades per l'encofrat a la superfície del monument reforça la idea d'unitat. Les façanes són llises tret d'unes rengleres de rajol que s'observen a la base i a mitja alçada -avui modificades per una primera consolidació- que marquen la divisió horitzontal en registres de l'interior. La cara de llevant -en realitat nordest- resta en bona part oberta fins a la coberta, on encara es conserva la volta de punt rodó del coronament. Aquesta és obviament la façana principal perquè, seguint la tradició romana per aquest tipus de construcció, és el lloc on hi figurava la làpida commemorativa, avui perduda però que deixà testimoni de la seva ubicació en els empremtes refundides de la paret.

A l'interior hi consten dos cossos superposats i un terrat que, en origen, sostenia el trespol de fusta. Els cossos inferiors estan coberts per una volta de mig punt feta de rajols lligats amb morter.

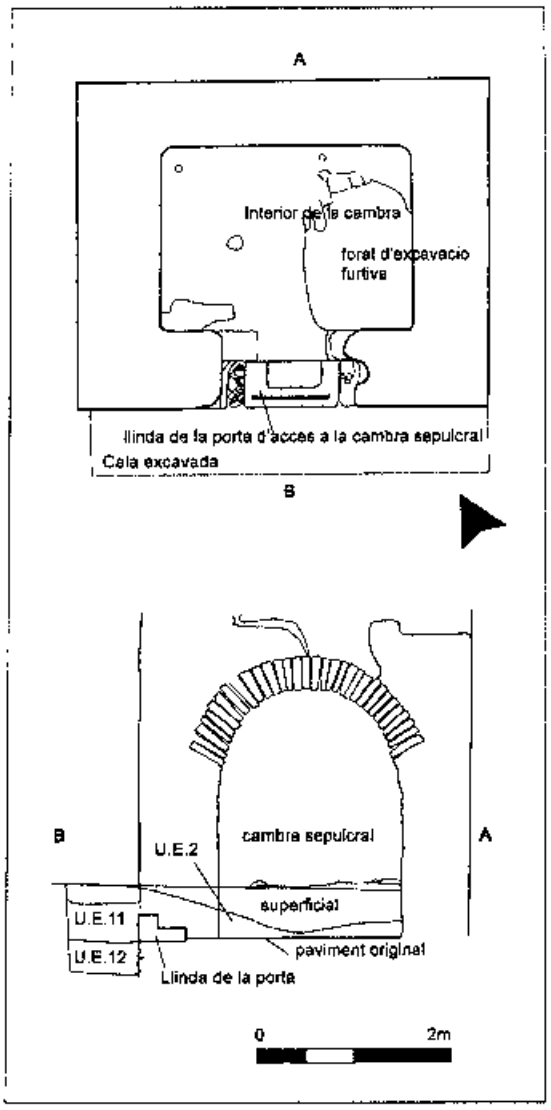

fig. 2. Planta i secció de l'excavació de la cambra funerària i la rasa adjacent.

L'EXCAVACIÓ DE LA CAMBRA INFERIOR

L'excavació d'aquest àmbit no va plantejar gaires problemes (fig. 2). El pendent natural del camp situava el monument a la cota de nivell més baixa. Aquest fet va facilitar l'acumulació de terra que va anar entrant per un enorme esboranc obert a la paret de ponent fins a colgar-la parcialment. Estratigràficament es descobria un primer nivell superficial de terra procedent del camp veí amb una potència mitjana de 40 cm. El material exhumat donava una cronologia actual. Per sota es detectava un segon estrat d'uns 20 cm de gruix on, gràcies als signes evidents de foc que marcaven els carbons i cendres dipositats, s'endevinava que el lloc havia estat utilitzat com a refugi eventual de pastors i passavolants. Restes d'ampolles de vidre, dues soles de sabata de cuiro i diversos fragments de ceràmica vidrada moderna completaven aquesta interpretació. Més avall apareixia la solera original de la cambra. Es tractava d'un paviment de morter, sòlid i molt consistent que s'entregava a les parets del monument lligant tota la base i formant una sola estructura.. Alguns forats de pal obrats quan la

pasta encara era tendra va fer comprendre que la solera i tot el cos inferior de la Torratxa eren contemporànis. Vaig a dir que estava parcialment retallada per l'acció d'un pic en una excavació furtiva o indocumentada i que va buidar més de mig metre de profunditat per sota de la solera.

L'element més intreressant fou la troballa d'un marxapeu obrat en un bloc monolític de pedra sorrenca que es va descobrir sota l'esboranc de la paret de ponent (fig. 3). Amidava 96 cm d'amplada i 48 de fondària. Estava totalment integrat en l'estructura de l'edifici i sobresurtia uns 28 cm per sobre del nivell del paviment interior. Per la part interna marcava un graó intermedi rebaixat a la mateixa pedra que suavitzava el desnivell. Sobre la cara vista de la llinda una regata emfatitzava la presumpta existència d'una porta original i totalment inèdita. Un cop es va poder netejar tot el sector van aparèixer diferents marques a l'argamassa del mur de ponent que permetien assegurar que l'esmentada porta hauria tingut uns brancals i fins i tot una llinda de pedra. L'esboranc era el resultat de l'espoli antic dels muntants que el temps i una esquerda vertical en el mur van anar dissimulant. Tanmateix es tractava d'una obertura petita que no hauria sobrepassat els 150 cm d'alçada i els 70/80 cms d'amplada. Un porticó de fusta hauria segellat l'entrada. Suposem que seria de fusta per la mateixa regata del marxapeu que interpretem com un intent de desviar l'aigua i la humitat sobre la porta.

Un altre element destacat i ja conegut des de la realització de la planimetria el 2002, es fixava en la conservació d'unes marques en el mur occidental del monument. Concretament dos forats quadrats sobre la porta esmentada i ben repartits en relació a l'amplada del mur i un solc de traçada recta però esbiaixada que es descobria una mica més amunt. Una possible hipòtesi les interpretava com els senyals deixats per una mena de frontó -segurament d'obra- que s'hauria sustentat mitjançant dues cartel·les on els forats conservats en el mur en delatarien la ubicació. Cal reconèixer que eren uns vestigis massa febles per bé que engrescadors com per afirmar el discurs. No obstant això, la descoberta de la porta donava renovada força a la idea.

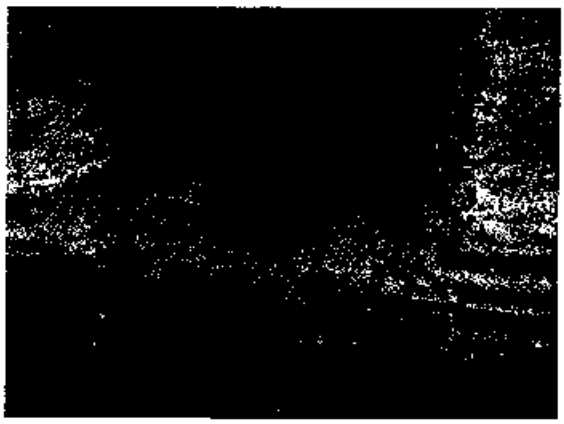

fig. 3. Detall del marxapeu de la porta.

LES CALES EXTERIORS

Davant la porta recentment descoberta i tan llarga com la façana occidental del momument es va obrir una cala d'un metre aproximadamant d'amplada. Els resultats hi van ser molt decebedors. Sota una capa de terra provinent del mateix camp es detectava un estrat molt similar però més compactat i dur que no va proporcionar cap mena de material. Certament es tractava de la rasa de fonamentació del mur romà, però el farciment es va fer amb la mateixa terra del camp, totalment estèril des del punt de vista arqueològic.

Una segona cala es va obrir a la cantonada entre els murs de llevant i migdia. Per sota dels nivells superficials es va detectar part d'una estructura adossada a la paret de llevant que per les reduïdes dimensions de la cala només es va poder exhumar parcialment. El que s'observà fou una mena de solera de còdols rierencs i algun fragment de *tegulae* lligats amb morter de calç amb una amplada aproximada d'uns 75 cm. Només es conservava una filada i es fonamentava a la terra estèril del camp. Es va interpretar com les restes d'un possible enterrament romà posterior a la Torratxa. Pràcticament al costat, cap a migdia, es descobrien les evidències d'un fragment de mur fet de material romà de rajoleria i còdols rierencs lligats amb morter que es projectava en direcció est-oest. Se'n va descobrir una llargada de 186 cm mentre que l'amplada amidava uns 42 cm. Les rases que es van obrir posteriorment pels voltants van testimoniar que es tractava de part de l'estructura d'una tomba notable, per bé que aparentment més modesta i amb un patró diferent al de la Torratxa. Les restes exhumades permetien intuir un espai quadrat o rectangular delimitat per un paviment de morter i un mur

prim d'obra a tramuntana.

LES RASES

El desembre de 2003 a instàncies de l'ajuntament de Vilablareix es va procedir a obrir una sèrie de rases amb una màquina retroexcavadora amb la finalitat exclusiva de delimitar restes arqueològiques que es podessin relacionar amb la Torratxa. Cid, el 1950 mencionava que el 1877 van ingressar en el museu Arqueològic un conjunt de ceràmica romana i dues àmfores d'aquest indret que feia pensar en la possibilitat de l'existència d'una necròpoli d'enterrament al voltant de la Torratxa. El consistori tenia l'interés d'aquirir la propietat del camp potencialment afectada per les restes arqueològiques. Quasi la totalitat de les rases van donar positiu en un radi de pocs metres al voltant del monument. Es tractava de troballes aïllades sense connexió aparent entre les unes i les altres: murs, soleres de morter, material de construcció romà, etc. Pensem que cal interpretar com les evidències de diferents enterraments disposats al voltant i en funció de la tomba principal que no és altra que la Torratxa (fig.4).

CONCLUSIONS

La torratxa representa un dels exemples més ben conservats d'enterrament romà turriforme de Catalunya. La distribució interna consta de dos cossos superposats dels quals, l'inferior s'ha d'interpretar com la cambra funerària o conditori. Les excavacions més recents han posat de manifest que, contràriament a tot allò que s'havia especulat fins ara (Cid, 1950) (Sanmartí, 1984), l'accés no era intern des del pis superior a través d'una trapa o un altre giny sinó per mitjà d'una porta baixa oberta a la façana posterior. Malgrat que modesta i discreta, es mostra suficient per poder dipositar a l'interior l'urna cinerària del difunt en un primer moment i després probablement les dels seus familiars i descendents. Més impòrtant encara és que resulta totalment proporcionada a l'hipotètic però del tot versemblant frontó que l'emmarcava, fet que enllaça amb la profunda tradició romana de considerar la tomba com la casa o el temple dels morts.

Les rases obrades al voltant de la Torratxa han constatat l'existència d'altres enterraments fins ara només localitzats però no excavats que expliquen que, girant a l'entorn de la torre sepulcral, es va formar i consolidar una petita necròpoli romana.

BIBLIOGRAFIA.

BOTET i SISÓ J. 1874, Noticia d'alguns poblats arqueològichs de la província de Girona, *la Renaixensa*, Barcelona, 1874.

CLAUDIO i GIRBAL E. 1883, Sepulcre romà dels encontorns de Girona, *Anuari d'Excursions Catalana*, any 4, Barcelona 1883.

CID C. 1950, El Mausoleo romano de Vilablareix, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, V, 1950, 228-235.

NOLLA, J.M., CASAS J. 1984, *Carta arqueològia de les Comarques de Girona. El poblament d'època romana al N.E. de Catalunya*, Girona, 1984.

PLA-CARGOL, J. 1946, *La província de Gerona*, Girona, 1946, 464.

PUIG i CADAFALCH, J., DE GALGUERA, A., GODAY, J. 1909, *L'arquitectura romànica a Catalunya*, vol. I, Barcelona, 1909, 71-73,.

SANMARTÍ, J. 1984, Els edificis sepulcrals romans dels Països Catalans, Aragó i Múrcia, *Fonaments*, 4, Curial, Barcelona, 1984, 87-160.

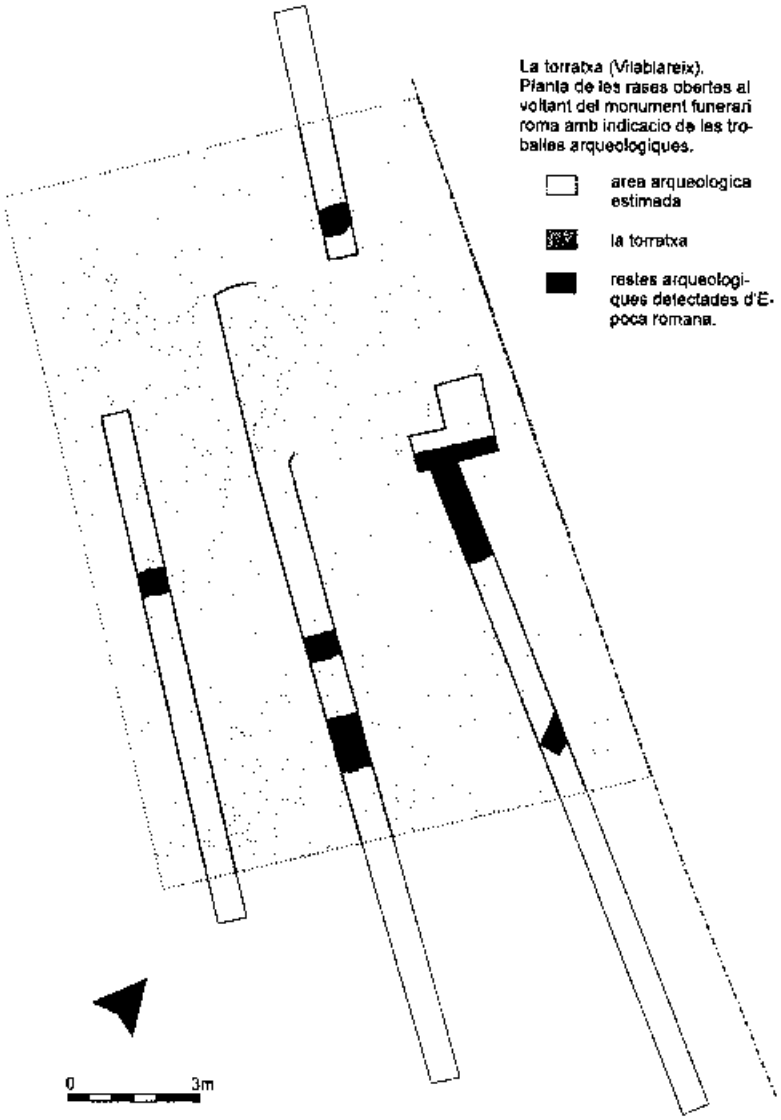

fig. 4. Planta de les rases obertes al voltant de la torre sepulcral amb indicació de la troballa de restes romanes.

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES A EMPÚRIES (L'ESCALA, ALT EMPORDÀ) ALS ANYS 2002 i 2003

Xavier AQUILUÉ Pere CASTANYER Marta SANTOS Joaquim TREMOLEDA*

INTRODUCCIÓ

Les actuacions arqueològiques efectuades a Empúries al llarg dels anys 2002 i 2003 han continuat les directrius contemplades al "Pla Director del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries. Un projecte pel primer centenari de la recuperació d'Empúries (1908-2008)" presentat l'any 1998 al Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Així, s'ha continuat amb el projecte d'excavació arqueològica a l'*insula* 30 de la ciutat romana, iniciat l'any 2000 i que ha suposat la descoberta de les termes públiques d'*Emporiae* (programa número 4). S'ha begut, amb col·laboració amb la Universitat de Girona i l'Ajuntament de l'Escala, el projecte d'investigació, conservació i museització de les esglésies de Santa Magdalena i Santa Margarida (programa núm. 6). S'ha executat el projecte d'excavació arqueològica, aprofitant la restauració de l'edifici promoguda per l'Ajuntament de l'Escala, de l'església de Santa Reparada de Cinc Claus (programa núm. 10) i s'han iniciat les primeres actuacions contemplades al "Projecte de restauració, consolidació i adequació museogràfica del fòrum romà d'Empúries", redactat l'any 2001, un cop finalitzada la seva excavació científica (programa núm. 3).

De la mateixa forma, en col·laboració amb el Servei d'Arqueologia i l'Ajuntament de l'Escala, s'han efectuat un seguit d'intervencions arqueològiques d'urgència o preventives en aquells sectors del jaciment que es troben fora dels límits administratius del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, però que formen part indissoluble del conjunt arqueològic d'Empúries i de la seva realitat històrica i que engloben, principalment, el turó de Sant Martí d'Empúries, els turons d'Empúries, de les Corts i Cinc Claus i els espais que resten compresos entre ells (fig. 1). Aquestes intervencions han estat motivades per treballs públics o privats d'urbanització o de construcció en les zones permeses i amb les condicions establertes per l'actual "Pla General d'Ordenació urbana de l'Escala" i els sistemes de protecció del patrimoni arqueològic determinats a l'article 100 bis del Pla.

LES ACTUACIONS PROGRAMADES

LES TERMES PÚBLIQUES DE LA CIUTAT ROMANA (ÍNSULA 30)

El projecte d'intervencions arqueològiques a l'ínsula 30 de la ciutat romana, endegat l'any 2000, ha tingut continuïtat a través de diverses campanyes d'excavacions efectuades durant els anys 2002 i 2003. Podem afegir-hi els treballs de pràctica arqueològica desenvolupats també en aquest mateix sector del jaciment amb els alumnes de les 56ª i 57ª edicions del Curs Internacional d'Arqueologia d'Empúries i la realització dels primers treballs de conservació

*Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries

fig. 1. Planta general d'Empúries amb la indicació dels diferents sectors del jaciment arqueològic. 1: Sant Martí d'Empúries *(Palaia Polis)*; 2: el turó d'Empúries, 2.1: la Neàpolis, 2.2: la ciutat romana, 2.3: les necròpolis suburbanes, 2.4: les esglésies de Santa Margarida i Santa Magdalena; 3: el turó de les Corts; 4: la façana marítima amb el molí hel·lenístic i la badia portuària; 5: Cinc Claus amb l'església de Santa Reparada (plànol base d'A. Fernández de la Reguera).

arquitectònic que cal identificar com les termes públiques de la ciutat, un equipament urbà que prèviament desconeixíem arqueològicament. L'excavació en extensió de nombrosos àmbits de les termes va permetre una primera aproximació a l'articulació definitiva de l'edifici i als grans trets de la seva evolució constructiva (Aquilué et alii 2002a i 2002b).

Les darreres intervencions efectuades a l'ínsula 30 han estat orientades a finalitzar l'excavació de la resta d'espais relacionats amb les termes, de manera que avui podem establir els límits de l'edifici per la banda meridional. D'altra banda, s'ha procedit a excavar tota la seqüència estratigràfica, fins arribar al subsòl geològic, en els àmbits de les termes on l'absència de pavimentacions ho ha fet possible. D'aquesta manera s'han pogut recuperar algunes referències cronoestratigràfiques per reconstruir la seqüència d'ocupació d'aquest sector de la ciutat romana. Paral·lelament, s'ha començat l'excavació d'alguns espais situats a la part sud de l'ínsula, ja fora dels límits de les termes, que cal atribuir a construccions amb una diferent funcionalitat, com ara tabernae o espais d'ús domèstic (fig. 2 i 3).

L'excavació en extensió de nous àmbits de l'edifici termal

Les intervencions realitzades durant els anys 2002 i 2003 s'han centrat sobretot en la zona central de l'Ínsula 30, on s'han exhumat tot un seguit d'estructures que defineixen diversos àmbits situats a la banda sud de les termes, els quals responen a la configuració definitiva d'aquest conjunt arquitectònic.

En primer lloc trobem un petit ambient que correspon al vestíbul de les termes (fig. 2, núm. 1), amb un accés directe des del carrer –cardo B- que limita l'ínsula a l'oest. Aquest espai es troba pavimentat amb opus signinum i dotat d'un banc construït d'obra i adossat a la cantonada nord-est. Des d'aquest vestíbul s'accedia,

mitjançant una ampla porta disposada al nord, al gran ambient de recepció o palestra coberta (basilica thermarum) (fig. 2, núm. 5), a partir del qual s'entrava pròpiament al circuit de sales que formaven les termes, les quals ja s'havien posat al descobert en anteriors campanyes (Aquilué et alii 2002a i 2002b).

A través d'una altra porta oberta en la paret oriental del vestíbul s'entrava a un corredor (fig. 2, núm. 2) que originàriament donava accés a diversos ambients de servei. L'estructura actual d'aquesta zona, però, és el resultat d'importants modificacions realitzades al llarg de l'evolució constructiva del complex termal. Així, a la banda sud del corredor es va disposar, en un moment cronològic que hem de situar en el segle II dC, un ambient de planta gairebé quadrada amb funcions de latrina (fig. 2, núm. 4). Les aigües brutes procedents de la piscina del frigidari de les termes servien per al sanejament de la latrina mitjançant una canalització que voreja tres de les parets de l'estança. Sobre aquesta canal es disposaven els bancs, de pedra o de fusta, dels quals no n'ha quedat cap evidència. La canalització passa també, a l'oest, per sota del paviment construït amb plaques de marbre, segurament reaprofitades, que cobreix la resta de l'estança. Aquest enllosat mostra una petita vora motlliurada que envoltava una zona central descoberta, emmarcada per un porticat de quatre petites columnes. D'aquestes, però, únicament s'han conservat tres dels basaments. A l'oest del pati, per sobre de l'enllosat, es conserven restes d'un paviment d'opus signinum delimitat per una motllura semicircular de mitja canya que sembla configurar una mena d'aljub descobert, poc profund, en relació amb el basament d'un suport circular que hauria pogut sostenir un petit labrum per a la neteja dels usuaris de la latrina.

La seqüència estratigràfica documentada demostra que la funció d'aquest àmbit va canviar posteriorment, per a convertir-se, una vegada inutilitzades i colgades amb terra les instal·lacions de l'antiga latrina, en un àrea de treball relacionada amb el funcionament d'un praefurnium construït a l'extrem del corredor de servei abans esmentat. Aquest forn servia per a l'escalfament de l'hipocaust d'una sala de les termes que ja s'havia excavat prèviament (fig. 2, núm. 13). Aquesta sala, accessible des del circuit principal de les termes, sembla haver funcionat inicialment com a segon tepidari, donant pas a un caldari disposat a l'extrem sud del complex de les termes que ha pogut ser identificat després de les excavacions realitzades a l'estiu de 2003, al qual ens

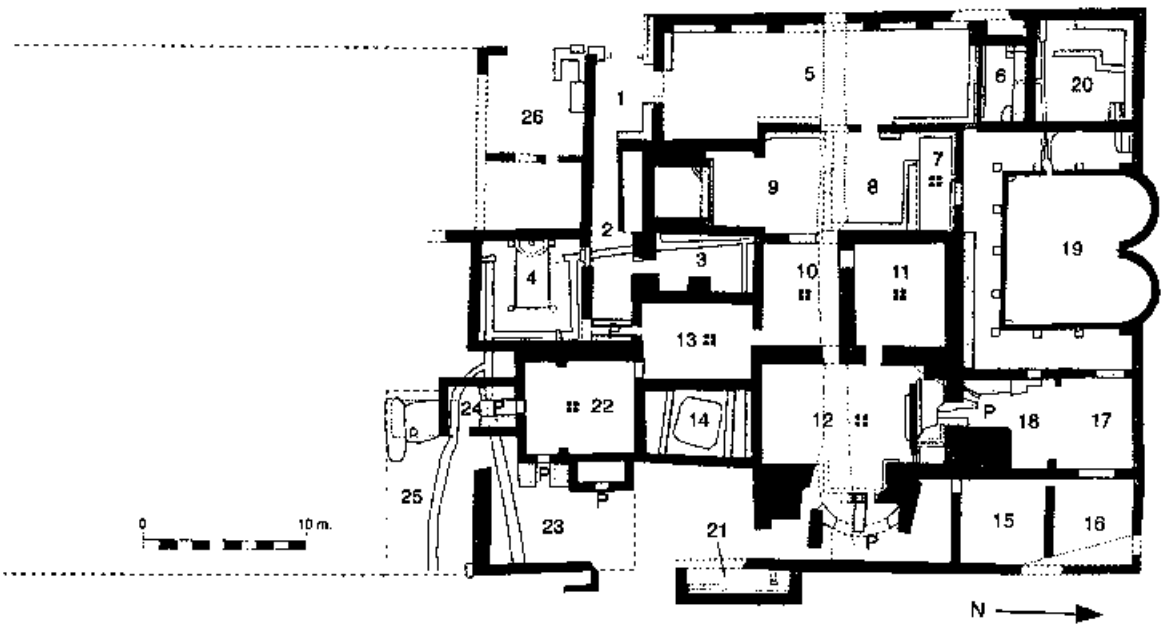

fig. 2. Planta general de les estructures descobertes a l'Insula 30 de la ciutat romana, entre els anys 2000 i 2003.

referirem més endavant. En un moment cronològicament tardà en l'evolució de l'edifici, la comunicació entre aquestes dues sales va quedar obturada, a la vegada que l'antic tepidari es va transformar probablement en sala de banys calents amb la construcció d'una o vàries banyeres i del praefurnium abans esmentat. El canal del forn està definit per dos murs aixecats amb blocs reaprofitats de pedra sorrenca, per a la construcció dels quals va ser necessari rebaixar el nivell de l'extrem del corredor fins a la cota de l'hipocaust. Els materials arqueològics recuperats semblen demostrar una cronologia per l'utilització tardana d'aquest àmbit de les termes que arriba fins a ben entrat el segle IIIdC.

Els treballs portats a terme durant l'estiu i la tardor de 2003 varen permetre recuperar una altra sèrie d'espais de les termes a la banda oriental de l'ínsula. En aquest sector s'ha deixat de moment una zona reservada, immediatament a l'est del gran pou excavat a la roca que va possibilitar el proveïment de l'aigua necessària pel funcionament dels banys (fig. 2, núm. 14). L'excavació d'aquesta zona no podrà encetar-se fins que s'hagi completat l'extracció de les terres que encara omplen l'interior del pou. No obstant això, durant el mes de juliol de 2003 es va procedir a excavar un petit àmbit, de planta rectangular, que ultrapassa la línia de façana est de l'ínsula (fig. 2, núm. 21). Les evidències conservades en aquest punt ens permeten identificar un altre espai de latrines, en aquest cas de dimensions més reduïdes i d'estructura molt més simple. La forma i situació d'aquest ambient respon, de fet, a la voluntat de disposar els bancs de la latrina sobre la pròpia claveguera del carrer. A davant de la canalització es conserva la pavimentació d'opus signinum que cobria la resta d'aquesta angosta estança, travessada, d'altra banda, per altres conduccions procedents dels espais annexos de l'edifici, encara per excavar, que abocaven també a la claveguera del carrer. L'accés a la latrina des de l'interior de les termes es realitzava mitjançant una porta disposada al nord-oest, que va aparèixer tapiada. A més, l'espai interior d'aquest àmbit es trobava cobert i amortitzat mitjançant una sèrie d'estrats, formats bàsicament amb restes de l'enderroc de les parets del voltant (restes de tàpia, fragments de materials constructius, morter, restes del revestiment pintat). Aquest farcit ha proporcionat un conjunt notable de materials arqueològics que permeten situar la inutilització d'aquesta instal·lació en època

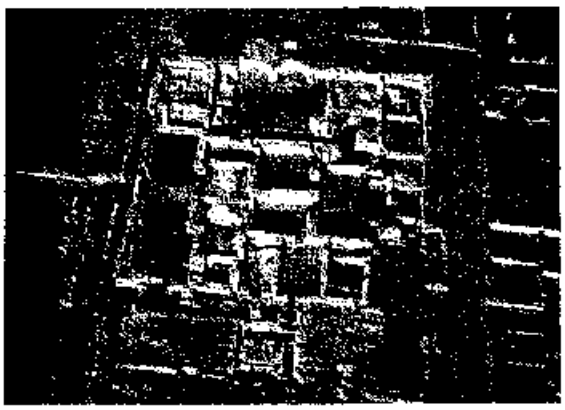

fig. 3. Vista aèria de les restes excavades al nord de l'Insula 30 a la tardor de l'any 2002. Totes les estructures pertanyen a l'edifici de les termes públiques; no són encara visibles els àmbits descoberts l'any 2003.

antonina, durant la primera meitat del segle II dC: sigillata africana A (formes Hayes 1, 3, 6C, 8, 9 i fragments de gerres i tapadores), un variat repertori de cassoles, tapadores i gerres de ceràmica africana de cuina, morters itàlics, un remanent important de fragments de terra sigillata sud-gàl·lica i hispànica, àmfores gàl·liques Gaul. 4, bètiques Dr. 20 i 7/11, etc. L'obliteració i amortització d'aquest espai és un fet que ha d'estar en relació directa amb la construcció de les noves latrines que abans s'han descrit, situades a l'extrem sud de l'edifici (fig. 2, núm. 4) més grans i de característiques arquitectòniques més elaborades.

L'excavació de la zona de l'ínsula situada més enllà del pou ha permès verificar la continuació de l'edifici de les termes en aquest extrem sud-oriental, segurament com a conseqüència de fases constructives posteriors a la disposició originària del gran complex de banys públics. Les estructures conservades en aquest sector responen, de fet, a successives fases de reformes que, en aquest cas, s'han pogut documentar relativament bé, amb dades estratigràfiques. Aquestes modificacions, que a continuació intentarem resumir, són un exemple molt il·lustratiu de la complexa evolució constructiva d'aquest edifici, que moltes vegades només podem seguir de forma molt incompleta mitjançant les restes estructurals conservades.

Immediatament al sud de l'àmbit del pou es troba un darrer ambient termal dotat d'hipocaust (fig. 2, núm. 22 i fig. 4), comunicat, mitjançant una estreta porta situada al nord-oest, amb la

resta de sales de les termes a través del tepidari abans esmentat (fig. 2, núm. 13). La forma originària d'aquesta sala mostra, al sud, un espai rectangular definit amb dos pilars o contraforts adossats a les parets de l'hipocaust, segurament destinat a acollir una espaiosa banyera (alveus) d'aigua calenta, escalfada des d'una caldera situada sobre el praefurnium situat a l'extrem est. La sala comptava, a més, amb un petit espai rectangular a l'est que formava una mena d'exedra annexa, potser per a la col·locació d'un labrum. El mur que formava el límit oriental d'aquesta exedra conserva una arcada feta amb rajols que constituïa la boca d'un segon praefurnium destinat a l'escalfament directe de l'hipocaust (fig. 4). Les dades estratigràfiques obtingudes a l'espai dels praefurnia, permeten datar la construcció d'aquest caldari en la segona meitat del segle I dC, i, per tant, cal pensar que la construcció d'aquest segon circuit de sales termals (termes femenines ?) respon a una reforma realitzada en una fase no gaire avançada en l'evolució del gran complex de banys públics. La seva edificació va suposar l'arrasament de diverses construccions que havien ocupat prèviament aquest sector de l'Insula 30.

Les importants modificacions posteriors de l'edifici de les termes comportaren també significatius canvis en aquest sector, que, fins i tot, implicaren el desmuntatge i completa reorganització de les estructures que defineixen els espais aquí situats. Així, l'exedra est del caldari va ser inutilitzada i tancada mitjançant un envà construït amb materials d'enderroc reaprofitats, especialment fragments d'opus signinum amb restes de concrecions calcàries que procedeixen, sens dubte, del paviment o dels revestiments dels dipòsits existents originàriament en aquesta sala de les termes. La boca del praefurnium situat a l'est de l'antiga exedra va ser cegada mitjançant un amuntegament de pedres i fragments de materials constructius. Paral·lelament, el forn situat al sud-oest, que escalfava la caldera de l'antiga banyera del caldari, va ser substituït per una nova estructura de praefurnium, construïda amb elements reaprofitats, que passa a convertir-se en l'única instal·lació destinada a l'escalfament de l'hipocaust (fig. 4). L'estratigrafia relacionada directament amb aquestes reformes permet situar-les cronològicament a partir de les darreries del segle I o els inicis del segle II dC. No gaire temps més tard, aquesta zona va resultar alterada per

fig. 4. Vista des de l'est del caldari posat al descobert a la part meridional de les termes l'any 2003. En primer terme, restes d'un dels *praefurnia* i al costat la claveguera procedent de la latrina.

la construcció de la nova latrina al sud de l'edifici de les termes, i de la corresponent claveguera que, discorrent en direcció al carrer, travessa tota la banda sud de l'àmbit dels praefurnia (fig. 2, núm. 23). La construcció d'aquesta conducció, en el segle II dC, va comportar la completa reestructuració d'aquest espai de servei, tot i que no sembla haver afectat de forma important a la pròpia estructura del caldari.

A continuació, es poden esmentar altres fases constructives més recents que acabaren de configurar l'aspecte actual d'aquest sector de les termes. En una data que hem de situar ja en la segona meitat avançada del segle II dC, varen quedar inutilitzades i obliterades les estructures del praefurnium abans esmentat, i varen ser substituïdes per una nova instal·lació destinada a l'escalfament de l'hipocaust, situada en aquesta ocasió al sud del caldari. La boca del forn es va obrir en el mur que tanca l'hipocaust per aquesta banda, mitjançant la construcció d'una petita arcada feta amb rajols. A l'altre costat d'aquesta obertura, dos massissos aixecats amb blocs de pedra i rajols reaprofitats servien per canalitzar l'espai del nou praefurnium i assentar-hi la possible caldera. La disposició d'aquest ambient de servei va comportar, paral·lelament, el desplaçament de la claveguera de sanejament de la latrina, que prèviament travessava aquesta zona. Així, va ser necessari construir una nova conducció situada uns metres més al sud, que travessa un espai de l'Insula (fig. 2, núm. 25) anteriorment ocupat per construccions de funcionalitat indeterminada. D'altra banda, al sud del nou praefurnium, la construcció de la claveguera va

comportar el retall d'una cisterna preexistent, situada en aquest sector. Les estructures que formaven la capçalera nord d'aquest dipòsit varen ser reaprofitades en la construcció de la claveguera, mentre que un mur construït al sud va formar el nou límit de la cisterna, fent possible la continuïtat de la seva utilització. Al sud, a una cota relativament alta, es conserven restes dels successius revestiments d'opus signinum que formaven el paviment de la zona descoberta existent sobre la volta de la cisterna, amb les restes del brocal. Tot i que no comptem amb evidències segures, és lògic pensar que l'ús d'aquest dipòsit podia estar en relació directa amb el caldari situat en aquest extrem de les termes.

Finalment, encara s'ha d'esmentar una fase més tardana en què, com hem vist abans, la latrina va quedar inutilitzada per la construcció del praefurnium i la transformació de l'antic tepidari en sala de banys calents (fig. 2, núm. 13). És possible que durant aquest període el vell caldari sud hagués quedat fora d'ús, tal com sembla indicar l'obturació de la porta de comunicació entre les dues sales. Es tracta de la fase més recent d'ocupació de l'ínsula, que es prolonga fins al segle III dC. Hi ha indicis per pensar que l'ocupació llavors es concentrava en determinats àmbits de les termes mentre que una bona part de les antigues instal·lacions havien quedat definitivament inutilitzades. Els nivells d'enderroc que acaben per cobrir tots aquests espais, profundament remoguts per la intensa activitat d'espoli que va tenir lloc amb posterioritat a l'abandonament de les termes, proporcionen un context de materials arqueològics datable en el darrer quart del segle III dC, de forma similar al que s'ha pogut documentar a la resta de sectors excavats a l'ínsula 30.

Les principals etapes en l'evolució constructiva de l'ínsula 30

A més de l'excavació en extensió d'aquests nous àmbits situats a la banda meridional del complex de les termes, durant les campanyes efectuades en 2002-2003 s'ha completat també l'excavació d'altres espais de l'edifici que ja prèviament s'havien posat al descobert. Aquests treballs han fet possible la documentació de tota la seqüència estratigràfica, fins a la roca natural, en diferents sectors de la zona nord de l'Ínsula 30: concretament, a l'estança situada a l'angle nord-oest de les termes (fig. 2, núm. 20), al pati descobert de la palestra (fig. 2, núm. 19), així com a la sèrie d'espais que ocupen tota la cantonada nord-est de l'ínsula (fig. 2, núm. 15-17). La realització d'aquestes cales ha estat possible gràcies, d'una banda, a l'absència de paviments i, de l'altra, a la no existència en aquesta zona d'estructures d'hipocaust, les quals, en canvi, havien fet desaparèixer pràcticament totes les evidències d'ocupacions anteriors a la part central de les termes. Els resultats d'aquests treballs s'han completat amb diversos sondejos puntuals en altres punts de l'edifici, com ara el corredor de servei situat al sud (fig. 2, núm. 2).

Les dades estratigràfiques obtingudes ofereixen, gairebé sempre, una visió més o menys parcial de la seqüència d'ocupació de l'ínsula. No obstant això, a partir de totes aquestes dades i de l'estudi de les estructures arquitectòniques conservades, pot plantejar-se ja un esquema d'interpretació de l'evolució constructiva de les termes així com de les construccions preexistents. Malauradament, cal reconèixer que disposem encara d'evidències força limitades per a algunes de les fases constructives més significatives. S'esmenten breument a continuació les principals fases que s'han documentat arqueològicament, des de la primera ocupació de l'ínsula fins a l'abandonament definitiu de les termes.

- Tal com era ja previsible, les construccions més antigues detectades a l'àrea de l'ínsula 30 corresponen a l'ocupació baix-republicana de turó emporità sobre el qual es va bastir la ciutat romana. Es tracta de murs construïts amb pedres calcàries irregulars unides sense morter documentats en diferents punts aïllats de l'ínsula com ara la cantonada nord-est, o el sondeig realitzat al corredor sud. Aquestes estructures apareixen en relació amb farcits constructius que contenen materials ceràmics datats a partir de la segona meitat del segle II aC: campaniana A i produccions derivades (formes Lamb. 23, 27b, 28, 31, 33b), vernís negre de Cales, ceràmica itàlica de cuina, àmfores itàliques Dr. 1A, àmfores púniques, produccions ibèriques recents (ceràmica grisa de la costa catalana, ceràmica d'engalba blanca, vaixella comuna i àmfores), etc. Aquests mateixos farcits omplen de vegades depressions formades en la roca calcària del subsòl. Igualment es poden esmentar altres estructures documentades en els talls de la rasa de la Guerra Civil que travessava la part central de l'ínsula 30, les

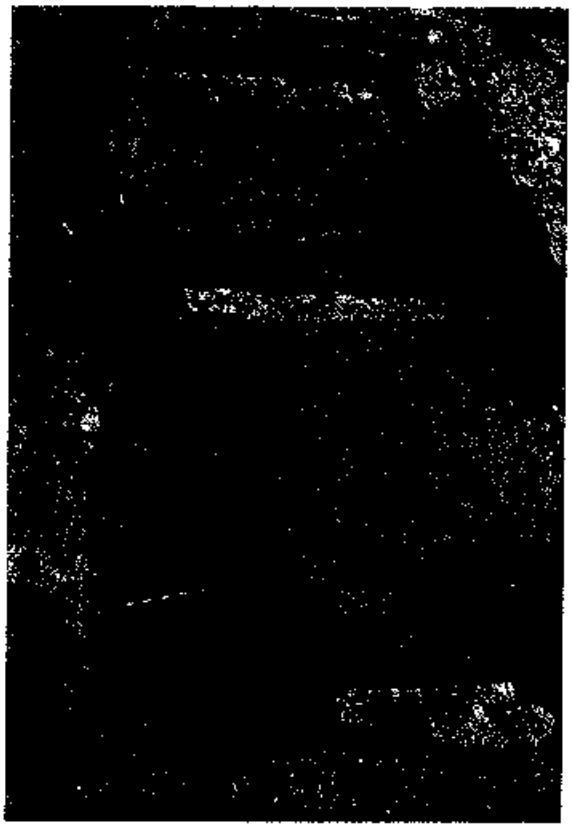

fig. 5. Vista des del nord de la zona nord-est de l'Insula 30 excavada l'any 2002. Al fons, paviment d'*opus spicatum* que pertany a una fase d'ocupació anterior a les termes. En primer pla, a l'esquerra, s'observa part d'una de les trinxeres excavades durant la Guerra Civil en el turó de la ciutat romana.

quals segurament corresponen a aquesta primera ocupació del turó de la ciutat romana.

- A continuació cal tenir en compte una sèrie d'evidències documentades a la banda nord-est de l'Insula que pertanyen a construccions anteriors a l'edificació de les grans termes. Es tracta de part de dues estances pavimentades amb un sòl de morter amb petits fragments irregulars de marbre. Les escasses dades estratigràfiques apunten també en favor d'una cronologia baix-republicana per aquestes estructures, de funcionalitat encara incerta. Un d'aquests espais va ser repavimentat posteriorment amb un sòl d'opus spicatum (fig. 5), relativament ben conservat, que a la banda sud presenta un marcat declivi en relació amb una conducció de desguàs. Encara que desconeixem les dimensions totals, la forma precisa i la funció d'aquests ambients, no deixa de ser atractiva la hipòtesi de què ens trobem davant de les restes d'un primer edifici destinat a banys públics (balneum), que ocuparia un sector més o més extens de la superfície de l'Insula 30. Si tenim en compte el tipus d'instal·lacions termals romanes de cronologia baix-republicana, de les quals també tenim un magnífic exemple a la Neàpolis d'Empúries, es tractaria d'un edifici de dimensions relativament reduïdes i d'estructura més simple, en comparació amb el gran complex termal que posteriorment es va construït en aquesta zona de la ciutat romana.

- En tercer lloc, altres evidències estratigràfiques corresponen a activitats constructives datables en plena època augustal. Es tracta de restes de murs, molt parcialment conservats en diversos punts de la zona nord de l'Insula i, de moment, de difícil interpretació. En relació amb aquestes parets s'han excavat estrats que han aportat un bon conjunt de materials ceràmics datables en els inicis de l'època imperial: terra sigillata itàlica, imitacions narboneses amb vernís roig corall, gobelets de ceràmica de parets fines, àmfores tarraconeses del tipus Pascual 1, àmfores bètiques Dr. 12 i Ha. 70, produccions locals de ceràmica comuna i de cuina, etc. Aquests farcits, a la cantonada nord-est de l'insula, amortitzen una sèrie de fosses excavades en el subsòl, alguna més irregular i d'altres de forma aproximadament rectangular formades amb parets atalussades revestides interiorment d'argila. Aquestes fosses semblen poder-se relacionar amb activitats de tipus metal·lúrgic, atesa la presència de nombroses escòries i restes de fosa, així com d'un petit fornet de forja de forma lenticular. Aquestes activitats, de forma similar al que veurem posteriorment per alguna de les reformes de les termes, semblen acompanyar importants fases constructives. En aquest cas, però, l'escassa entitat de les restes de murs documentades no permet conèixer l'abast i la funció d'aquestes reformes d'època augustal, que pogueren afectar les edificacions anteriors de l'hipotètic balneum. És possible, a més, que la construcció del paviment d'opus spicatum abans esmentat estigui relacionada també amb aquesta fase de reformes.

- La següent fase cronològica que s'ha documentat en les cales realitzades en diferents sectors de les termes correspon ja a l'època julio-clàudia, entorn de mitjan segle I dC. Malauradament, aquesta etapa de moment la coneixem molt parcialment, a través de farcits amb materials ceràmics d'aquesta cronologia -

terra sigillata itàlica i sud-gàl·lica (formes Drag. 15/17, 18, 24/25, 27, Ritt. 8 i 9, tot un repertori variat de vasets de parets fines, alguns fragments de plats/tapadores de ceràmica africana de cuina, gerres de boca trilobada de ceràmica grisa comuna, àmfores tarraconeses del tipus Dr. 2/4, àmfores bètiques d'oli (Dr. 20) i de salaons (Dr. 12 i 7/11), etc.- acompanyats de vegades amb monedes que pertanyen a les emissions emporitanes amb llegenda llatina. Aquests estrats s'associen amb algunes estructures, com ara les que defineixen la cantonada nord-oest de l'ínsula o bé una estança situada a la banda oriental (fig. 2, núm. 15), que reaprofita en part el paviment d'opus spicatum ja citat. Tot i que la relació encara cal confirmar-la amb noves evidències estratigràfiques, és molt possible que aquesta fase cronològica correspongui a l'edificació del primer gran complex de termes públiques a l'ínsula 30, substituint a la possible instal·lació balneària preexistent. Les noves termes es degueren construir d'acord amb els nous models arquitectònics, ja ben desenvolupats en aquesta etapa altimperial. Les evidències conservades atribuïbles a aquest projecte inicial de les termes són, però, relativament escasses, tractant-se d'estructures (restes de murs, paviments, etc.) bé inutilitzades o bé reaprofitades en part durant les successives fases de remodelació de l'edifici. Les dades de què disposem apunten a que l'estructura originària de l'edifici termal era relativament simple, amb una disposició lineal i probablement axial de les principals sales termals que inclourien bàsicament l'apoditeri, el frigidari, el tepidari i un gran caldari encapçalat a l'est per una schola labri semicircular. Recordem que durant les excavacions efectuades l'any 2001 a la zona situada al sud-est del caldari principal de les termes es varen trobar les restes d'un gran labrum d'uns 2 m de diàmetre, realitzat en marbre de Skyros, que amb tota probabilitat pertany a la disposició originària de la principal sala de banys calents de les termes.

- L'edifici de les termes públiques va conèixer a continuació tot un seguit de reformes fins a adquirir l'estructura que actualment ens ofereixen les restes conservades. Destacarem únicament les principals fases de remodelació que, de vegades, comportaren la reconstrucció i reestructuració gairebé completa dels ambients termals per adequar-los, en alguna mesura, a les noves exigències de la pràctica balneària i als nous esquemes de l'arquitectura termal romana. La primera modificació important de les termes es va produir durant l'època flàvia, en una data que cal situar en la segona meitat avançada del segle I dC. És en aquest moment que es construeix, al nord de l'ínsula, l'espai de la palestra, la construcció de la qual va comportar el total arrasament de les construccions que anteriorment ocupaven aquesta zona. Aquesta dada cronològica es desprèn dels materials recuperats en l'excavació dels farcits que formen el sòl de la part descoberta de la palestra: terra sigillata sud-gàl·lica (entre altres formes, copes Drag. 35 i bols decorats del tipus Drag. 37, algun fragment de terra sigillata hispànica, ceràmica de cuina de procedència africana (Formes Hayes 23, 131, 196, 197), llànties de volutes i de disc, fragments de vasets de ceràmica bètica de parets fines i de ceràmica vidrada, fragments d'àmfores tarraconeses Dr. 2/4, etc. Aquests farcits, d'altra banda, amortitzen també evidències d'instal·lacions metal·lúrgiques (una possible fossa de fundició tallada en la roca, restes d'escòria i de gresols, un petit fornet de forja excavat en el terreny) relacionades amb les importants activitats constructives que varen tenir lloc en aquest moment. Aquestes reformes de cronologia flàvia degueren comportar altres modificacions importants de les instal·lacions de les termes, ara per ara difícils de precisar. Tal com s'ha vist anteriorment, cal atribuir a aquesta mateixa fase cronològica la construcció d'un segon circuit annex de sales termals, format simplement per un tepidari i un caldari, que es varen aixecar a la banda sud-est de l'edifici, reaprofitant espais que prèviament havien tingut una altra funcionalitat (fig. 2, núm. 13 i 22). És possible que es tracti de sales de banys destinades específicament a les dones, tot i que l'accés no va ser mai independent, sinó que es realitzava a partir únicament del tepidari principal de les termes (fig. 2, núm. 10).

- L'articulació definitiva de l'edifici de les termes es resultat, però, d'importants fases de reforma més recents cronològicament, que cal situar en el segle II dC i, sobretot, en la primera meitat d'aquesta centúria. En aquest període, el circuit principal de les sales termals adquireix l'estructura definitiva (fig. 2 i 3), amb la gran basilica thermarum a l'inici del recorregut des del vestíbul d'entrada a les termes (fig. 2, núm. 5); l'apoditeri o ambient de distribució amb un paviment d'opus tessellatum bicrom decorat amb una figura de tritó i altres animals marins (fig. 2, núm. 8); el frigidari amb la gran banyera

quadrada (fig. 2, núm. 9); a continuació el tepidari (fig. 2, núm. 10) i l'espaiosa sala quadrada destinada a sudatorium o assa sudatio (fig. 2, núm. 11), fins arribar al caldari principal (fig. 2, núm. 12),, on l'anterior absis destinat al labrum ha estat substituït per una exedra rectangular destinada possiblement a acollir una segona banyera que completava l'alveus situat a la banda nord de l'estança (Aquilué et alii 2002a i 2002b). És també en aquest moment que es construeix l'àmbit de la nova latrina (fig. 2, núm. 4), al sud del corredor de servei de les termes, reemplaçant l'antiga instal·lació, més senzilla, situada en el límit oriental de l'ínsula.

- A partir de la meitat del segle II dC, les modificacions realitzades a les termes sembla que varen tenir un menor abast i denoten sovint un cert empobriment en la qualitat de les tècniques constructives emprades, amb un recurs freqüent a materials reaprofitats. Entre aquestes reformes es poden destacar, per exemple, la construcció de tota una sèrie de bancs fets d'obra al voltant de la gran sala d'accés a les termes, així com també a l'espai de l'apoditeri i del frigidari. També podem esmentar les importants modificacions efectuades en les sales situades al sud de les termes, que abans s'han descrit, amb la construcció de nous praefurnia. Durant la darrera etapa d'utilització de les termes que es prolonga dins el segle III dC, sembla, però, que únicament resten en ús certs espais transformats en senzilles sales de banys, mentre que bona part de l'antic complex altimperial ha anat quedant progressivament fora d'ús.

- La gran majoria dels estrats que s'han excavat a l'ínsula 30, per sobre de les estructures de les termes, documenten bàsicament el procés de destrucció i enderroc de l'edifici, així com l'espoli de materials constructius efectuat amb posterioritat a l'abandonament. Els nombrosos conjunts de materials arqueològics proporcionats per aquests estrats corresponen, majoritàriament, al darrer horitzó cronològic que fins ara es documenta pel que fa a l'ocupació de la ciutat romana, en els inicis del darrer quart del segle III dC (plats de sigillata africana C (formes Hayes 45 i sobretot Hayes 50), nombrosíssims fragments de ceràmica comuna i de cuina de procedència africana, àmfores d'oli també d'origen nord-africà, àmfores bètiques i del sud de la Gàl·lia, etc., juntament amb antoninians emesos per Gal·liè i Claudi II.

L'excavació del terç meridional de l'ínsula 30

En la darrera campanya d'intervencions efectuada l'any 2003 varen començar els treballs d'excavació del terç meridional de l'ínsula 30, presumiblement ja fora dels límits del gran edifici de les termes. En aquesta zona fins aleshores només s'havien extret els nivell superficials, formats per sorres d'aportació eòlica. Les poques estructures que afloraven no permetien esbrinar amb seguretat l'articulació d'aquesta part de l'ínsula i la funció dels espais que l'havien ocupat. Tot i això, a la banda occidental, la presència d'una sèrie de murs paral·lels indicava ja una probable disposició de tabernae alineades, obertes al carrer (cardo B) que voreja l'ínsula per aquesta banda. En aquest mateix carrer, sens dubte una de les artèries principals de la vida de la ciutat, coneixem l'existència d'altres instal·lacions similars a les insulae més properes al fòrum.

Una d'aquestes tabernae, situada immediatament al sud de l'entrada a les termes (fig. 2, núm. 26), es va excavar parcialment durant les setmanes del Curs Internacional d'Arqueologia d'Empúries celebrat al juliol del 2003. Tot i que la documentació d'aquest espai ha de continuar en futures campanyes, es poden destacar algunes de les estructures fins ara posades al descobert: un muret baix en forma d'U comunicat directament amb el carrer a manera de taulell, un basament massís d'obra amb clares senyals d'haver servit com a llar o cuina i un mur que compartimenta un espai al fons. Aquests elements fan pensar en una possible funció com a veritable taverna o thermopolium per aquesta estança, una funció sens dubte del tot adient donada la seva situació al costat de l'entrada a l'edifici de banys públics de la ciutat.

A la banda est d'aquest terç meridional de l'ínsula s'han excavat de moment només part dels estrats superiors d'abandonament. Les estructures que hi afloren no permeten de moment determinar el tipus de construccions presents en aquesta banda, oberta vers al cardo A de la ciutat, encara que podria tractar-se d'espais amb una funcionalitat més domèstica.

LES ESGLÉSIES DE SANTA MARGARIDA I SANTA MAGDALENA

Xavier AQUILUÉ* **Pere CASTANYER*** **Marta SANTOS*** **Joaquim TREMOLEDA***

Josep Mª NOLLA** **Jordi SAGRERA**** **David VIVIÓ****

Aquestes dues esglésies ubicades a l'extrem sud-occidental del turó d'Empúries, a banda i banda de la carretera que condueix a Sant Martí d'Empúries, un cop es deixa la carretera GI-631 que va des de Viladamat a l'Escala, van ser excavades parcialment entre els anys entre 1954 i 1957, des del Museu d'Empúries per part dels Drs. Martín Almagro i Pere de Palol, detectant-se una interessant seqüència d'ocupació del sector d'època tardoromana i altmedieval (Almagro/Palol 1962). Posteriorment, les esglésies han estat objecte de diverses interpretacions i publicacions, mentre les seves restes arquitectòniques restaven a l'aire lliure, entrant en un lent procés de degradació i de conservació defectuosa. L'any 1994 es va iniciar per part de l'organisme que aleshores gestionava Empúries (l'Organisme Autònom Conjunt Monumental d'Empúries) i l'Àrea d'Arqueologia de la Universitat de Girona, unes primeres actuacions de neteja, documentació arqueològica i interpretació de les estructures visibles que, finalitzades l'any 1995, van permetre redactar un "Projecte d'Intervencions arqueològiques per a les esglésies de Santa Margarida i Santa Magdalena", el qual volia resoldre, a través de la metodologia arqueològica, tots els problemes d'interpretació de la seqüència històrica dels dos monuments i precisar les fases establertes en la lectura de les dades recollides fins l'actualitat. Aquestes excavacions constituïen la primera fase d'una intervenció molt més amplia que tenia com a finalitat redactar un projecte de conservació i de musealització de les estructures conservades, amb l'objecte d'incorporar aquests dos conjunts al discurs històric d'Empúries, especialment importants per a les fases de l'Antiguitat Tardana i la Edat Mitjana.

Els resultats dels treballs de documentació i interpretació de les estructures conservades, efectuats l'any 1994 i 1995, van ser publicats a les "Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona", celebrades a Santa Coloma de Farners l'any 1996, fet pel qual no repetirem ara allò que ja vàrem publicar (Nolla *et alii* 1996, 225-241). Cal dir que aquests primers treballs es van poder fer gràcies a l'amabilitat del propietari dels terrenys en els quals s'ubicaven les esglésies, Sr. Salvador Gispert Sauch. Diverses causes van provocar que l'any 1995 s'aturés aquest projecte, principalment pel fet que les esglésies fossin de titularitat privada i que calia, abans d'iniciar les inversions econòmiques necessàries per materialitzar el projecte, garantir la seva titularitat pública. Gràcies a l'adquisició per part de l'Ajuntament de l'Escala dels terrenys en els quals es troben les esglésies, es va poder reprendre l'any 2003 el projecte d'excavacions arqueològiques, aturat l'any 1995, els primers resultats dels quals es presenten ara. El projecte es fruit de la col·laboració entre el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, l'Ajuntament de l'Escala i l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona.

L'església de Santa Magdalena

Situada al peu del turó d'Empúries, junt a la carretera Viladamat-L'Escala, aquest assentament presenta una complexa relació d'estructures arquitectòniques i d'inhumacions que cal remuntar fins a època tardorromana.

* MAC-Empúries

** Institut del Patrimoni Cultural de la UdG

Les primeres evidències cal relacionar-les segurament amb un recinte funerari gairebé quadrangular (19'30 per 16 m), a l'interior del qual existiria un important mausoleu octogonal, que es situa dins el segle V (fase I). Aquest recinte funerari es ocupat ja en el període de l'Antigulitat Tardana per una primera església de planta rectangular i de una sola nau, amb una sagristia lateral, amb la qual s'articularà un cementiri d'inhumació de tipologia diversa. L'església patirà diverses reformes fins a la segona meitat del segle X, època en la qual sembla que tant l'església com el cementiri són abandonats.

L'any 2003 es va efectuar una primera neteja general dels sectors 6000 i 7000, situats al sud i a l'oest de la nau principal de l'església, bàsicament amb la finalitat de copsar l'estat de conservació de les inhumacions i poder documentar i excavar la tomba núm. 37 que havia patit una destrucció intencionada en un moment indeterminat entre 1994 i 2003. Es tracta d'una gran tomba excavada parcialment dins de la roca natural i amb murets d'obra o de blocs de pedra. A l'interior es va disposar el cadàver, prou ben conservat, decúbit supí, amb els braços paral·lels al cos. Havien desaparegut completament els ossos de les mans i els peus. Unes grans lloses de gres, uniformes i ben tallades, havien clos la sepultura i, per sobre, un sòl d'*opus signinum* a la cota del paviment general de l'àmbit, uniformitzava el conjunt.

Simultàniament, es va concentrar la part principal de l'excavació explorant el sector 8000, tot l'espai que queda a llevant de la capella i de les construccions que s'hi adossen, i cap a l'est per un mur de contenció de pedra seca que delimita d'antic aquell espai. En aquest sector s'observava la presència d'alguna tomba, una oberta per clandestins entre 1956 i 1994, una gran caixa de lloses de gres i petit túmul superior d'*opus signinum*, i unes altres, al seu costat, similars (tombes 19, 55 i 56).

L'excavació d'aquest sector va posar de manifest un nivell de terra molt sorrosa, molt poc compacte que cobria un conjunt important de sepultures, molt semblants unes a les altres, que s'estenia a tot l'espai existent entre la capçalera de la capella, al nord, i unes senzilles parets de tanca a migdia i llevant. Per ponent, la sòlida paret del mausoleu primigeni, que va continuar com a mur de tanca de l'àrea principal d'enterrament lligat a la capella, fixava el límit.

En total s'han explorat 14 tombes, 13 d'inèdites i una, la 19, coneguda parcialment des de les campanyes de 1954-1956. Fem-ne una breu descripció anant de nord a sud pel costat oest i de sud a nord, per l'est en el benentès que les sepultures eren disposades en dues files paral·leles (fig. 6).

Les tombes núm. 54, 55, 56 i 57 eren grans tombes d'adult, de caixa d'obra (56 i 57) i de blocs de pedra, cobertes per un túmul baix de pedruscall i morter de calç amb una capa exterior d'*opus signinum*. La núm. 58, era semblant, amb blocs de pedra conformant el taüt i la núm. 51, situada en l'angle sud-oest del sector 8000, en un punt on la roca natural s'enlaira, només vàrem trobar el retall de la tomba, rectangular, al subsòl. No queda clar si no va ser mai acabada o va ser destruïda en un moment indeterminat. És segur que aquest espai no va ser sondejat ni durant la campanya de 1954-1956 ni durant la de 1994 i 1995.

La tomba núm. 59, era de grans blocs de pedra i lloses planes cobrint les despulles que, versemblantment, podria haver anat coberta d'un petit túmul d'*opus signinum*. Més enllà, una tomba doble que compartia el mur mitger, núm. 60 i 61, de blocs de pedra, lloses de coberta i túmul de *signinum*. Semblant era la núm. 62 i les núm. 64, 53 i 10, mentre que la núm. 63, un

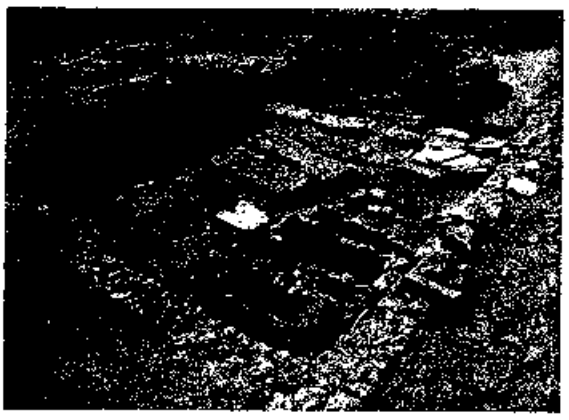

fig. 6. Aspecte general de la cambra funerària (sector 8000), que es situa al sud-est de l'absis de l'església de Santa Magdalena, en curs d'excavació, la primavera de 2003.

enterrament infantil, la sepultura era closa amb dues *tegulae* fermament unides amb morter de calç.

En totes les sepultures, llevat de la núm. 51, es va localitzar el cadàver, en estats de conservació diferents. Eren sempre disposats decúbit supí amb els braços paral·lels al cos o creuats sobre l'abdomen. En ocasions havien perdut una part significativa de la massa òssia –sempre els ossos de mans i peus- i, per regla general, denotaven haver estat sebollits embolcallats amb una mortalla.

Més enllà, més cap al nord, es van localitzar dos blocs, estrets, de pedra calcària, de forma prismàtica que hem identificat com a senyals de dues tombes que trobarem a sota. Queda clar, també, que les que hem explorat eren visibles quan el cementiri funcionava, sobresortint el petit túmul per damunt del sòl, de terra piconada de l'entorn. Si eren més senzilles, quedaven completament enterrades i eren assenyalades per aquella mena d'esteles. No hi ha en tota la necròpolis cap superposició ni cap destrucció d'una tomba antiga per una de més moderna ni reobertura de sepulcres per efectuar noves inhumacions.

La manca d'aixovars funeraris o d'una estratigrafia arqueològica impossibilita datar amb precisió aquestes inhumacions. Tot i així, l'evolució de l'assentament i les característiques constructives de les tombes permeten situar aquest cementiri, relacionat amb la implantació de l'edifici de culte, entre el segle VI i els inicis del segle VIII, corresponent al període de l'Antiguitat Tardana del bisbat d'Empúries, amb possibles perllongacions posteriors que caldrà concretar.

Paral·lelament a aquestes tasques d'excavació, es va aprofitar la campanya per verificar tota la documentació existent, per finalitzar alguns alçats de murs que no es van efectuar als anys 1994 i 1995 i per completar la planta general incorporant les noves sepultures descobertes i excavades.

L'església de Santa Margarida

L'església de Santa Margarida, ubicada a l'oest del sector meridional del turó d'Empúries, junt a la carretera que condueix a Sant Martí d'Empúries i en una zona que antigament va ser ocupada per aiguamolls, presenta una evolució més complexa i rica que la de Santa Magdalena. Les primeres evidències de l'ocupació d'aquest sector cal relacionar-les amb una necròpolis d'inhumació d'època tardoromana dels segles IV i V (necròpolis Estruc). Damunt d'aquesta necròpolis es construeixen, possiblement al segle VI, tota una sèrie d'estructures d'habitació que formen part d'un complex arquitectònic monumental que s'estén sota els camps situats a nord i oest de l'església de Santa Margarida. Sota l'església actual i relacionades amb aquest complex monumental, s'han localitzat les restes d'un edifici baptismal de dimensions encara imprecises, el qual va patir una sèrie de reformes al llarg del temps, fins perdre la seva funció baptismal i transformar-se en un edifici de culte de planta rectangular i nau única. Sobre aquest primer edifici de culte, encara mal conegut, es construeix al segle X l'església conservada en l'actualitat. Es tracta d'un edifici d'una sola nau rectangular, acabada amb un absis de planta ferradura. Diverses reformes puntuals es succeeixen entre el segle X i els inicis del segle XVIII, època en la qual l'església resta abandonada.

Pel que fa aquesta església, l'any 2003 es va plantejar la realització de tres petites excavacions arqueològiques, establertes al projecte de l'any 1995, per aclarir diversos aspectes de la relació estructural i de la seqüència estratigràfica que afectaven al monument i, especialment, als nivells inferiors de les construccions que avui es troben a la vista.

Les cales plantejades foren:

- Un sondeig exterior (2000), situat en l'angle sud-oest de l'església, amb unes mesures de 3 x 3,5 m., amb l'objectiu de verificar la continuació de les estructures arquitectòniques tardoantigues cap a oest i la seva estratigrafia.

- Un segon sondeig realitzat a tocar la part interior del mur lateral nord de l'església, entre l'inici de l'escala d'accés al presbiteri i les restes del baptisteri (1000). Les mesures foren de 4,5 x 2 m., amb l'objectiu de verificar l'existència de la possible lauda de mosaic descoberta l'any 1994 i les relacions establertes entre el baptisteri tardoantic i les estructures anteriors i posteriors.

- Un tercer sondeig localitzat a l'interior de l'absis semicircular de l'església, entre la paret nord

de l'absis i les restes de l'altar (1100). Les mides foren d'1,25 d'amplada nord-sud i de 3 m est-oest, amb l'objectiu de determinar la cronologia de l'absis i l'existència d'estructures anteriors sota el paviment conservat del mateix.

En el primer sondeig (2000), realitzat a l'exterior de la nau, va ser possible distingir fins a quatre moments successius d'ocupació. Al més antic corresponen les restes d'un mur associat a un paviment d'*opus signinum* (UE-2011 i 2012), situat a la meitat sud del mur frontal de l'església i tallat per la majoria de les estructures de les fases posteriors.

El segon moment està representat per un gran mur, fet amb pedra petita i abundant morter de calç (UE-2006), d'una mitjana de 70 cm d'amplada, que conservava a la part baixa una banqueta de fundació ben evident. Aquesta banqueta corresponia al mateix nivell que el paviment de *signinum* 2010, que es trobava a la banda nord del gran mur, i cobria parcialment les restes del mur 2011 de la fase anterior. Segurament el mateix paviment es desenvolupava a l'altra banda de la paret, tot i que es trobava molt malmès i retallat (2013).

Una tercera fase va afectar les restes d'aquest paviment amb un retall de forma circular, farcit amb pedres, (2008 i 2009). Malgrat aquestes accions, es documenta un dipòsit de terra molt sorrenca (2003) que cobreix les restes d'aquests paviments successius i a sobre d'aquest una potent capa de terra. En un moment indeterminat es va construir un mur de pedra seca que va constituir el límit nord de la cala (2007) i per sobre d'aquest es va dipositar una tomba. La tomba estava delimitada només lateralment amb petites pedres (2005), mentre que el cadàver estava en molt bon estat i orientat amb el cap al sud (2004).

Finalment, una darrera fase estava formada per la construcció del mur que forma la cantonada sud-oest de l'església més moderna de santa Margarida (1002). Aquest mur va utilitzar la paret 2006, més antiga, com a fonament.

Es tracta, doncs, d'una seqüència estratigràfica que demostra de forma clara com les estructures arquitectòniques de l'Antiguitat Tardana s'estenen cap a l'oest de l'actual església, confirmant les evidències proporcionades per la fotografia aèria i la importància d'aquestes construccions.

El segon sondeig fou especialment interessant ja que va permetre veure la seqüència d'estructures i paviments disposats a l'interior de l'església i, en darrer terme, fer la descoberta d'una tomba principal, en sarcòfag, i coberta amb una *lauda* sepulcral treballada amb un mosaic policrom.

L'existència d'un baptisteri, documentat ja en els anys 50, quan es va intervenir en l'església, era l'estructura visible més antiga que es trobava a l'interior de la nau. Aquest baptisteri, format per una estructura quadrada, al centre, folrada amb plaques de marbre i voltada per una canalització feta amb pedra sorrenca, està centrat en l'eix longitudinal de l'església i situat al centre de la nau. Entre el baptisteri i els graons d'accés al presbiteri hi havia un espai pavimentat amb *signinum* i tancat a la banda oest per un mur doble. Fou a la banda nord d'aquest espai que es va practicar una cala per comprovar la seqüència constructiva en aquest punt.

Al costat de l'angle nord-est de la piscina baptismal i sota el mur nord de l'església actual, es va poder documentar l'existència d'una tomba monumental formada per un sarcòfag rectangular de pedra i coberta també de pedra de doble vessant, que va ser col·locat retallant la roca natural. La tomba va ser segellada amb una lauda musiva amb una inscripció funerària cristiana (1048). Després d'aquest primer enterrament, que a manca de l'estudi definitiu cal situar-lo dins del primer quart del segle V, es va realitzar, com a mínim, una altra inhumació també amb sarcòfag de pedra, i potser altres més dipositades totes en bateria cap al sud (fig. 7). Per segellar aquestes noves tombes es va fer una coberta d'*opus signinum* (1045), que feia la funció de paviment, i que va malmetre parcialment l'antiga *lauda* sepulcral. Aquest *opus signinum* s'adossa a la canalització que delimita la piscina baptismal, canalització que cal relacionar amb una reforma posterior de la fase constructiva inicial de la piscina. Posteriorment, encara es va afegir un nivell de paviment superior (1026), que jugava amb els graons d'accés a l'àmbit baptismal i cobria el paviment d'*opus signinum* més antic dels enterraments. La dificultat de poder excavar aquests tombes tardorromanes, atès que calia una infrastructura i uns mitjans mecànics importants per procedir a l'extracció de les cobertes *d'opus signinum* i, sobre tot, per aixecar els sarcòfags i garantir l'estabilitat de

les estructures dempeus de l'edifici conservat, va motivar que no fossin excavats en aquesta campanya. Únicament es va procedir a l'extracció de la lauda funerària, la qual va ser traslladada al Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries per efectuar la seva restauració i integració per a la seva futura exposició pública en la sala de l'exposició permanent del Museu d'Empúries. Per aquesta raó, encara es prematur definir amb seguretat les relacions establertes entre les primeres tombes monumentals, el primer edifici baptismal i les seves reformes posteriors.

Sens dubte, la troballa de la lauda funerària, i conseqüentment de l'enterrament privilegiat que cobria, constitueix un element d'extraordinària importància per el coneixement del cristianisme tardoantic del bisbat d'Empúries (fig. 8). Es tracta d'una lauda funerària de gran qualitat, de clara inspiració nordafricana, concretament de la Tunísia, i a la qual, malauradament, les intervencions posteriors l'han destruït i l'han fet desaparèixer en part. Tot i així, es tracta d'una lauda que presenta una part central rectangular amb una inscripció desenvolupada en tres línies epigràfiques, de les quals s'ha perdut la major part de la primera línia, precisament la que contenia el nom del difunt i segurament el seu càrrec o categoria social. La inscripció conservada es la següent:

(.....) ..**S/QVIESCET GAVDET/SPIRITVS/QVE/IN/CRISTO/LETA TVR·PLVS/MINVS/VIXIT/ANIS/LX**

La transcripció proposada de moment, a manca d'interpretar la part inferior conservada de les dues lletres que es troben davant de la "S" de la paraula anterior a "QVIESCET" de la primera línia que podrien restituir un possible (EPISCO)PVS, és la següent :

(.....) bisbe (?), (aquí) descansa.
Frueix l'esperit que s'alegra en Crist.
Va viure més o menys seixanta anys.

El text de la inscripció està emmarcat a la dreta per un motiu geomètric circular amb tres cercles concèntrics al centre del qual hi ha una petita creu formada per cinc tesel·les i a l'esquerra per un motiu geomètric quadrangular amb tres quadres concèntrics al centre del qual hi ha un petit rectangle. Tota aquesta gran cartel·la esta

fig. 7. Sarcòfags trobats durant l'excavació realitzada a l'interior de la nau de l'església de Santa Margarida. A la fotografia s'aprecia com el mur lateral nord de l'església se superposa al sarcòfag i com, per la banda sud, hi ha un altre sarcòfag. Tots dos eren coberts per un paviment de signinum. Sobre la tapa del sarcòfag del centre de la imatge hi havia una lauda funerària.

envoltada per un marc rectangular de tipus geomètric, on destaca una línia de sanefes central. Per a la realització del mosaic policrom es van utilitzar tesel·les blanques, negres/blaves, vermelles i grogues. La restitució efectuada de la lauda, amb les evidències conservades, dona unes dimensions de 2'74 m. de longitud per 1'36 m. d'amplada.

No cal dir la importància d'aquesta inscripció i d'aquest enterrament si la relacionem amb la inhumació d'un bisbe del bisbat tardoromà d'Empúries, doncs es tractaria del primer bisbe d'Empúries documentat per l'Arqueologia i també de l'evidència més antiga documentada de l'existència del bisbat emporità. A més a més, es tracta de la primera *lauda* funerària d'aquestes característiques documentada a les comarques gironines (Gómez Pallarès 2002), amb una relació evident amb els cartrons musivaris i les manifestacions artístiques cristianes d'origen nordafricà.

Finalment, el darrer sondeig es va realitzar a l'interior de l'absis de l'església. Per a la seva pràctica fou necessària, en primer lloc, l'extracció de les restes de tres filades de rajols quadrats que es trobaven ja en molt mal estat de conservació del darrer paviment de l'església, un paviment d'època moderna (1051). La limitació d'aquest espai la va imposar el lateral nord de la fonamentació de l'altar (1050), ja que d'aquesta manera no es veia

afectat per la intervenció i permetia posteriorment restituir l'estat original de la darrera fase d'utilització de l'altar. Una vegada es va extreure el morter que formava la preparació de l'enrajolat, aparegué un farcit de terra (1103), que cobria un nivell premsat de pedres de mida mitjana (1104), absolutament anivellat que havia servit com a preparació de paviment. A sota d'aquest estrat, va aparèixer un farcit de terres fosques, barrejades amb pedres i teules, força potent, que arribava en alguns punts a dipositar-se directament sobre la roca. Aquest estrat homogeni cobria directament una tomba infantil delimitada amb pedres planes i rectangulars, clavades formant una caixa rectangular i orientada d'est a oest (1107). A l'interior de la tomba encara quedaven restes de l'esquelet (1108). A la mateixa cota en què apareixia la tomba es va detectar un canvi d'estrat, aquesta vegada format per sorres negres que cobrien la part més profunda de la roca. Es evident, per tant, que la primera ocupació d'aquest sector cal relacionar-la amb la necròpolis d'inhumació tardorromana d'Estruc, de la qual formaria part la tomba detectada en aquest sondeig. Posteriorment, es produeix una regularització d'aquest antic espai funerari, segurament per adaptar-lo a les noves construccions arquitectòniques que s'implanten en aquest sector d'Empúries i que suposaran, entre altres edificacions, la construcció d'un edifici baptismal i posteriorment d'un edifici de culte que perdurarà fins al segle XVIII.

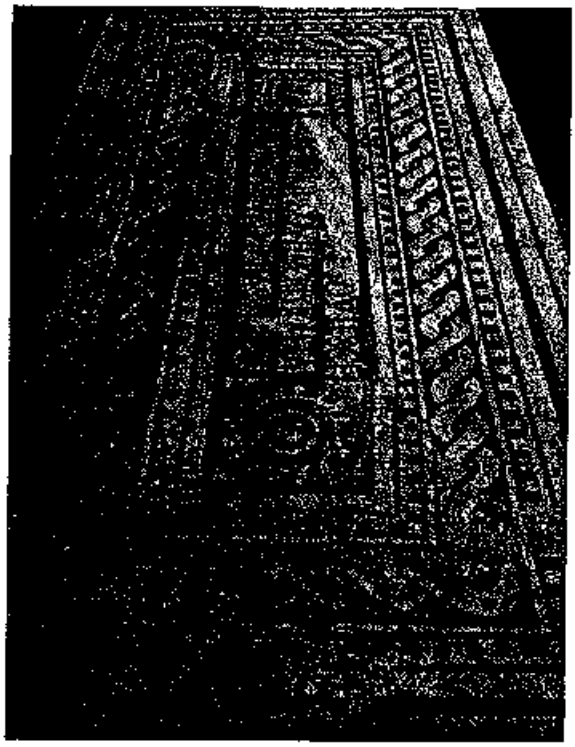

fig. 8. Fotografia de la lauda funerària amb inscripció musiva procedent de Santa Margarida, una vegada restaurada al Museu d'Arqueologia de Catalunya - Empúries.

L'ESGLÉSIA DE SANTA REPARADA DE CINC CLAUS

L'antiga capella de Santa Reparada, situada al llogarret de Cinc Claus, en el municipi de l'Escala, es troba al damunt d'un lleuger aflorament rocós, situat al bell mig d'un espai natural de plana al·luvial, ocupada d'aiguamoll, a oest del turó d'Empúries i del turó de Sant Martí d'Empúries.

L'església es troba situada en una petita àrea oberta del nucli urbà delimitada per diverses masies antigues, que alguns autors han fet coincidir el número d'elles (cinc en concret) amb el topònim del poble. Malgrat això, en la documentació medieval, referida al segle XII, apareix com *Centum claves*, fet que entra en contradicció amb aquesta proposta, tot i que podria tractar-se d'una transcripció antiga equivocada. Més endavant, en època de Martí l'Humà, tornem a trobar el lloc esmentat com "Sinch claus".

Recentment, s'ha proposat que l'església de Cinc Claus estava consagrada en la Edat Mitjana a Sant Joan Baptista i Santa Eugènia, segons consta en una llicència postular donada per el bisbe de Girona l'any 1389 (Marquès 2000) i que no va ser fins segles més tard quan la seva advocació es consagra a Santa Reparada, com apareix ja citada en la visita pastoral que el bisbe de Girona va fer l'any 1517. L'església hauria tingut també la funció de capella del castell de Cinc Claus, que fou destruït com a conseqüència de la Guerra dels Segadors. Aquest castell, del qual es conserva un portal de muralla i una torre de planta rectangular, avui adossada a un mas, i que ha estat datat entre els segles XIV-XV, havia estat propietat de la família Pau. Al segle XVI, en

motiu del casament de Pere Margarit amb Jerònima des Gallart, senyora dels castells de Sant Feliu de la Garriga, Empúries, Pelacalç, Cinc Claus i d'altres del mateix entorn, va passar a ser domini dels Margarit. En el context de la Guerra dels Segadors, Josep de Margarit i Biure tenia un càrrec molt important en la resistència catalana, ja que era cap de les milícies de la Generalitat. Com a resultat d'aquest conflicte armat, les tropes castellanes de Felip IV varen saquejar totes les fortaleses que posseïa Margarit; Cinc Claus no devia ser cap excepció (Badia 1978, 150-151). La zona també va ser escenari del conflicte franco-espanyol de la segona meitat del segle XVII. Aquests fets van motivar que l'any 1703 un tal Sastre obtingués una llicència del bisbe de Girona per reedificar la capella de Santa Reparada de Cinc Claus que havia quedat destruïda pel conflictes bèl·lics (Marqués 2000).

Amb posterioritat, la propietat de Santa Reparada va anar a mans de la família Paradís-Albert. Per diverses notícies, sembla que estava envoltada per una necròpolis medieval, especialment per la banda sud, on hi havia un petit jardí. Això sembla constatar-se per l'observació de la presència de fragments d'ossos humans escampats per terra, juntament amb fragments de pissarra negra, que correspondrien a les lloses que cobrien les tombes medievals en cista, així com fragments de ceràmica grollera medieval i romana. Aquests indicis varen conduir Caterina Albert a promoure, l'any 1922, una intervenció arqueològica, juntament amb Pere Màrtir Pujol, veí de l'Escala i persona que coneixia de primera mà els jaciments arqueològics de l'entorn emporità. En la seva llibreta de notes, Víctor Català documentava el dia 6 de març, la troballa de dues tombes d'inhumació a la banda nord de l'església i de fragments de ceràmica sud-gàl·lica i d'àmfora, juntament amb una tessel·la de marbre blanc.

Per altra banda, hi ha una referència de la mateixa escriptora Víctor Català en l'obra *Ressons d'Empori*, segons la qual, en motiu d'unes reformes a l'escala d'entrada a la capella, s'havien vist les restes d'un mosaic que es trobaria en el subsòl de l'església: "En Santa Reparada mateixa, quan estava mij en runes y havía desaparescut un dels tres o quatre escalons que donen accés a la minúscula porta, pe'l trau o badall que quedava y com a quaranta centímetres per sota del tosch enrajolat actual, se veya un paviment romà de petits daus de marbre." (Català 1922, 177).

Des de l'any 1930 estava tancada al culte i fins l'any 1936 es conservava un retaule a l'interior del presbiteri, amb una imatge de la santa, flanquejada per dues imatges més, i coronat per una Mare de Déu, asseguda amb el nen Jesús. Fou destruït amb la Guerra Civil. Aquest retaule correspondria a la restauració d'abans de pertànyer a la família Paradís, ja que Caterina Albert va deixar escrit que després d'estar en ruïnes, va ser restaurat, passant més tard a ser propietat de la seva família, la qual, per la seva banda, hi va fer noves reparacions, restituint el culte d'aleshores ençà, obrint-la anualment i sufragant l'aplec que es celebrava en l'esplanada de l'església.

L'any 2001 l'església fou comprada per l'Ajuntament de l'Escala al seu antic propietari, Lluís Albert, amb la intenció d'incorporar-la al discurs històric del Parc Arqueològic d'Empúries. Davant el precari estat de conservació de l'ermita, de la qual s'havia esfondrat el teulat, es va plantejar un projecte de restauració arquitectònica, amb el suport de la Generalitat de Catalunya, i es va iniciar l'any 2002 la primera documentació planimètrica de l'església per part del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, amb la intenció de documentar l'estat de l'església abans d'iniciar els treballs de restauració arquitectònica i d'excavació arqueològica. De forma paral·lela als treballs de restauració, realitzats entre juny i octubre de l'any 2003, es va dur a terme l'excavació arqueològica tant de l'interior de l'església com del perímetre extern de la mateixa.

Les característiques arquitectòniques de l'església

L'estructura de l'església defineix una planta irregular, d'una sola nau, capçada amb un absis carrat, lleugerament trapezoïdal, orientat a llevant. La llargada total en el lateral nord és de 10,75 m, mentre que en el lateral sud és de 10,47 m. L'amplada de la nau és de 5,40 m al frontal exterior, mentre que a l'interior és de 3,91 m, i a tocar l'arc es redueix a 3,82 m. La llargada interior de la nau és de 5,66 m. El pas de la nau al presbiteri està marcat per un graó i sustentat per un arc de punt rodó, adovellat, d'una llum de 2,96 m. La llargada interna de l'absis és de 3,44 m en el mur nord i 3.18 m en el sud.

L'amplada interior, al fons de l'absis, és de 3,24 m.

El sòl de la nau estava pavimentat amb rajols quadrats disposats en diagonal. A la base de les parets internes hi ha un banc corregut d'obra, rematat amb rajols rectangulars. Entrant, a mà dreta, hi ha una pica beneita monolítica encastada a la paret; la part visible està treballada i polida, és octogonal a l'exterior i l'interior és buidat de forma semiesfèrica. A l'esquerra de l'entrada hi ha l'escala que permetia accedir al cor elevat, sostingut sobre l'entrada per un embigat de fusta. El terra de l'absis, una vegada traspassat el graó que marca l'arc triomfal, també estava format per un enrajolat modern, de peces rectangulars combinades.

La coberta de la nau, enderrocada, havia estat a doble vessant, sostingut per un gros cairat longitudinal i diverses bigues transversals, que sostenien la teulada a dues aigües. Les evidències demostren que aquesta coberta havia estat ja el resultat de la restauració d'una altra de més antiga. L'absis, en canvi, està cobert amb volta de canó i, a part de diverses fornícules en les seves parets interiors, s'obre una finestra en l'eix de la paret oriental, feta de pedra treballada, formant una mena de doble esqueixada. Sobre el paviment enrajolat es van construir dos petits murs que suportaven una ara rectangular de pissarra.

Les parets de l'església estaven arremolinades tant per l'exterior com per l'interior, de manera que tapaven el parament, només visible en les cantonades i la porta d'entrada. En el frontis de ponent l'accés es fa mitjançant una petita escala de pedra de tres graons, de manera que el nivell de circulació interior es troba sobreelevat respecta l'exterior de l'església. La porta forma un arc de mig punt de pedres calcàries adovellades i ben ajustades mercès a un bon treball de talla; en la dovella central hi ha esculpida una creu grega. Hi ha elements prou clars que evidencien que aquesta porta, sobretot per l'interior, fou afegida amb posterioritat als murs de ponent i dels laterals de la nau. Al damunt de la porta, s'obre una finestra d'un sol biaix, definida per tres blocs rectangulars. Més amunt, i coronant la façana, s'aixeca un petit campanar d'espadanya, format per dos pilars laterals i una volta de mig punt de pedra. A la banda esquerra del frontal, i coetani a l'arrebossat, hi ha una inscripció esgrafiada amb dues línies a la part superior i una *tabula* inferior que conté més text i una possible data, que a l'actualitat es troba en estudi per efectuar la seva lectura, la qual presenta grans dificultats per l'estat de conservació en el qual ens ha arribat (fig. 9).

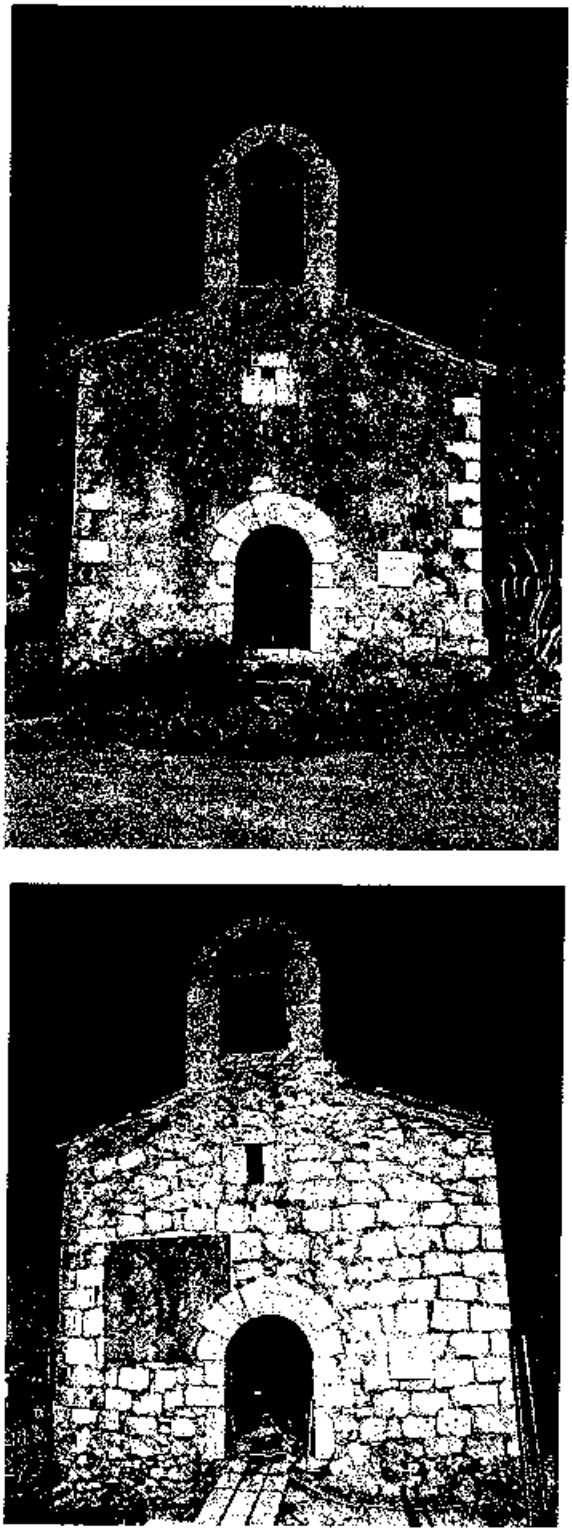

fig. 9. Façana de l'església de Santa Reparada de Cinc Claus. A la vista superior, abans de la restauració i excavació de l'any 2003. A baix, aspecte del parament frontal de l'església, amb la restauració completada.

Aquestes característiques de l'edifici, la planta, i en especial l'absis carrat i esbiaixat, la seva coberta de volta i l'arc triomfal, que es deia lleugerament ultrapassat o de ferradura, han fet pensar que la nau és molt més tardana que l'absis, i aquesta part seria la resta que ha perviscut d'un antic edifici arcaic d'època preromànica (Badia 1978, 150-151). Cal tenir en compte però, que l'arrebossat ha impedit fins avui una visió completa dels paraments i dels contactes entre les parts i que s'ha qüestionat també que l'església de Cinc claus sigui preromànica (Barral 1981, 265-266).

La intervencló de l'any 2003

La intervenció que es va fer a l'església, vistes les notícies comentades anteriorment, era especialment interessant i va comprendre dos fronts diferenciats de documentació: per una banda, la seqüència estructural; i, per l'altra, l'excavació arqueològica.

La primera era necessària per a poder veure i enregistrar les diverses reformes que s'havien succeït en l'edifici, per a la qual cosa es va procedir a fitxar i a dibuixar els paraments dels murs que van quedar visibles, una vegada es va fer el repicat de les parets que va servir per extreure l'arremolinat que la cobria, com una part necessària per a la correcta interpretació i restauració de l'edifici. La segona, va tenir per objecte l'exploració arqueològica de la sedimentació del subsòl de l'església, per sota del seu enrajolat fins a la roca natural, així com una franja perimetral exterior entorn de l'edifici.

La seqüència estructural

Aquest registre va permetre constatar que l'edifici estava edificat sobre una estructura anterior de la qual només en restaven dues filades de carreus grans, molt poc treballats, que es conservaven en el lateral nord de l'església, just en el punt on la paret de la nau entregava amb l'arc triomfal i que externament es marcava per un esgraonat. A la paret exterior nord eren visibles, per bé que en motiu de l'aixecament dels nous murs laterals, la diferència d'amplada entre ambdues es va tapar amb un paredat de forma atalussada, fet amb pedra petita i morter.

Sobre aquestes restes, per tant, es va construir un primer temple, amb parets que tenien unes filades regulars i unes pedres força ben tallades i escairades. Aquest parament, visible tant a l'interior com a l'exterior, havia estat recobert per l'arrebossat i havia fet pensar, en reservar les cantonades, que aquestes estaven dotades de blocs més grans i la resta del mur era fet amb pedra més petita. L'extracció del recobriment ha demostrat que això no és cert i que es tracta d'un parament homogeni, de blocs de pedra calcària, tallats i que formen filades molt regulars. A més a més, a les parets laterals interiors ha estat possible veure com en les juntures de morter s'acabaven de regularitzar les filades traçant línies amb un objecte arrodonit quan encara el morter era tou.

Seguint la seqüència vertical, fou possible documentar un tercer tram diferenciat. S'observava que quan fou necessari reparar la coberta de l'edifici es va realçar la part superior dels murs per col·locar l'encavalcat de fusta que se sustentava en un gran cairat fixat en l'eix longitudinal de l'església. Aquests trams superiors eren d'un parament de pedres molt petites, lligades amb molta calç. Segurament aquesta és la reforma més moderna que s'havia fet fins l'actualitat i, com hem dit abans, contemporània de l'arrebossat de les parets, la qual cosa contribuïa a homogeneïtzar l'acabat final.

Per altra banda, també fou possible fer una lectura horitzontal de les estructures, i revelava que es van produir dues reformes més que afectaven la zona de la capçalera. En la primera es veia com l'arc triomfal, que comunicava la nau de l'església amb el presbiteri, va ser afegit a les parets laterals de la nau que encara es conservaven i no a l'inrevés, de manera que l'arc i l'absis es van afegir a les parets laterals de la nau. És possible que l'edifici hagués estat afectat per algun moviment sísmic o com a conseqüència d'algun episodi bèl·lic, ja que es devia enderrocar tota la part oriental de l'església. Les parets laterals, tot i que van quedar dempeus, van resultar també força afectades.

La segona reforma va comportar una altra reedificació de l'absis, però no de l'arc triomfal, que es manté, dotant-lo d'una volta feta amb pedres i plaques de pissarra lligades amb calç, posades en vertical i formant un vano. Curiosament, aquestes dues reformes de la zona de la capçalera es van fossilitzar pel fet que des de l'exterior formaven dos encaixos successius respecte de l'alineació que duien els primitius murs laterals. En aquests punts de

contacte es veia com els murs no estaven lligats. Probablement coetani a alguna d'aquestes reformes es va introduir la porta adovellada de l'entrada que forma un arc de punt rodó.

L'excavació arqueològica

La intervenció arqueològica a l'interior de l'església es va iniciar amb la retirada del paviment modern de rajols quadrats que cobria l'espai de la nau (UE-164), mentre que l'absis ho era amb rajoles rectangulars.

Immediatament a sota d'aquest paviment i de la seva preparació de calç (UE-165) hi havia una capa de terra (UE-166) que cobria directament les restes d'un paviment d'*opus signinum* (UE-167). Aquest paviment de *signinum*, que apareixia a tota la zona d'entrada a l'església, estava tallat a un metre i mig de la banda interna dels murs de façana per una mur paral·lel, fet de pedres petites lligades amb abundància de calç (UE-180).

La capa de terra que hem esmentat abans, cobria diverses tombes i restes d'enterraments que s'havien practicat a la nau de l'església, foradant les restes ja prou malmeses d'aquest *signinum*. Malgrat això, encara hi havia un esquelet infantil (UE-169/170) que estava en relació amb la terra, cobert directament per la calç que va servir per subjectar l'enrajolat i, per tant, fou l'últim en ser dipositat. Un primer retall estava situat a l'extrem oest, a la dreta de la porta d'entrada (UE-168) i contenia les restes molt remogudes d'un esquelet adult (UE-173). A més a més d'aquesta tomba, al centre de la nau n'hi havia una altra, de forma rectangular que tallava tot el sediment fins a la roca (UE-171) i usava com a límit oest, les restes del mur 180. A l'interior s'hi varen trobar dos morts, tots molt remenats. El que estava a un nivell superior (UE-172), tenia associats una vintena de perdigons de plom, per la qual cosa tot fa pensar que fou mort d'un tret de trabuc. Encara conservava algun objecte personal, com ara una petita plaqueta de liautó i una pipa feta buidant un fragment de rajola decorada. L'altre esquelet (UE-174) es va trobar, molt malmès, a sota de tot de la sepultura, a tocar la roca de base.

La darrera tomba trobada a Santa Reparada aprofitava un buit de la roca davant de la façana de l'església (UE-175); el mort estava disposat en posició de decúbit supí i s'orientava de nord a sud, conservava només l'esquelet, tot i que li faltava el cap, afectat segurament per la construcció de la petita escala d'entrada a l'església (UE-176).

L'excavació de la nau de la capella va continuar rebaixant tota la part que no havia conservat el paviment d'*opus signinum*, això és, les dues terceres parts orientals de la nau, des del mur 180 fins a l'arc triomfal que donava accés a l'absis. En aquesta zona es va excavar un nivell de terra fosca, de textura sorrenca, de formació moderna, ja que s'evidenciava que havia estat remogut i aportat de nou fins a la roca natural.

L'excepció a aquesta seqüència fou un petit quadrat al centre nord de la nau on quedava la preparació del *signinum* i que, per tant, segellava l'estratigrafia que hi havia sota seu, i també la banda sud, on sota l'estrat remenat es conservaven les restes molt destruïdes d'un paviment anterior, que corresponia a un *opus signinum* tessel·lat (UE-178). La part que conservava la preparació del paviment més alt (UE-167), estava feta amb pedretes allargades, d'uns 10 cm, ben allisades, premsades i disposades horitzontalment (UE-190); a sota hi havia una capa de terra (UE-191) i més avall apareixien les restes de la preparació del *signinum* tessel·lat (UE-192) que també trobava equivalència a la banda sud (UE-179). A partir d'aquest moment, els nivells s'unificaven i la seqüència continuava amb una successió de terraplenaments i nivells de circulació, fins a la roca.

Per sota de les preparacions UE-179 i UE-192, hi havia la capa de terra corresponent a cadascuna d'elles (UE-182 i UE-193). El material recuperat a partir d'aquests nivells, si bé era escàs, ja pertanyia clarament a l'època romana. Aquests estrats cobrien un nivell de calç de color groguenc (UE-183 i UE-194), per sota del qual hi havia una altra capa d'elevació (UE-184 i UE-195) que estaven cobrint les restes d'un altre paviment, que es reduïa a un nivell de calç, a la banda sud (UE-187), però, més ben conservat al nord (UE-198). La capa de terra que hi havia a sota i que cobria directament la roca natural, es va excavar només a la banda sud, on les restes estaven més malmeses, mentre que a la banda nord és van preservar cobrint-les amb malla i una capa de terra, que posteriorment es va tornar a col·locar la pavimentació de rajol, tal i com preveia el projecte de restauració de la capella.

A la zona de l'absis es va aixecar el paviment de rajoles (UE-216) i la seva preparació de calç (UE-217). A sota es va excavar una capa de terra per anivellar i aixecar el nivell, d'uns 30 cm de potència (UE-218), que cobria un paviment de *signinum* que només conservava la preparació. A un nivell inferior hi havia una capa de terra fosca (UE-220) que no es va excavar del tot per preservar les restes de l'esmentat paviment. L'únic que es va buidar fou un forat de forma ovalada que tallava el paviment i que, per la seva situació, devia haver servit per fixar el peu d'un antic altar.

L'excavació perimetral per l'exterior de l'església es va plantejar per assegurar que fora del seu recinte no hi haguessin restes antigues. Per davant del frontal oest es va destapar la roca en una amplada de 2 metres, i només es va trobar una tomba (UE-175), que ja hem comentat anteriorment. El lateral sud oferia poques possibilitats, per una banda, perquè el contacte directe amb la paret de la capella havia estat ja tallat per una rasa omplerta de formigó i, per l'altra, perquè aquesta part havia estat explorada ja en la intervenció que hi va realitzar Caterina Albert l'any 1922. Per tant, s'obrí un espai de l'amplada d'un metre paral·lel al mur lateral sud. El lateral nord, en canvi, va ser resseguit per una cala de dos metres i mig d'amplada i, ben aviat, en l'angle nord, es va confirmar la presència d'una estructura.

L'estructura que es va trobar correspon a un dipòsit revestit d'*opus signinum*, excavat en la roca natural, paral·lel al mur de l'església. Les mesures internes formen un rectangle d'1,75 en sentit est-oest per 1,50 metres en sentit nord-sud. Les parets que el delimitaven (UE-250, 251, 252 i 253), estaven fetes de pedres petites i fragments de teula, i només tenien regularitzada la cara interna, ja que havia de ser revestida pel paviment impermeable (UE-254, 255, 256 i 257). El fons estava igualment revestit (UE-258) i en el centre formava un receptacle de forma circular, que havia servit per netejar d'impureses l'interior del dipòsit (UE-259). El farcit que es va excavar (UE-261) estava format per terra negra remenada, de manera que es feia evident que el dipòsit ja havia estat buidat i tornat a omplir; pràcticament no va aportar material arqueològic antic, només un fragment de T.S. sud-gàl·lica, un altre de T.S. Africana A i diversos fragments informes d'àmfora. A l'interior es va trobar un fragment de columna, fet de pedra sorrenca, molt desgastada (UE-160). Malgrat això, per tècnica constructiva i altres detalls, suposem que es tracta d'una estructura d'època romana (fig. 10).

Conclusions

En síntesi, podríem recopilar les conclusions d'aquesta intervenció en els punts següents:

- L'indret de Cinc Claus ha tingut una prolongada ocupació d'època romana, que s'evidencia per la presència d'una seqüència de paviments o nivells de circulació, combinats amb estrats de rebliment documentats per sota de l'església. L'element més destacat són les restes gairebé desaparegudes d'un paviment d'*opus signinum* amb tessel·les blanques. Si bé aquest paviment està esmicolat, s'ha pogut recuperar la seva cota d'ús.

- Aquests paviments d'època romana es poden associar amb uns murs primitius fets de pedres sense tallar, que van servir per a fonamentar els murs del temple que es va bastir al seu damunt. Aquestes restes es podien apreciar a la banda nord de l'església. També correspondria a època romana el dipòsit revestit de *signinum* que es va trobar a l'exterior de l'angle nord-oest de l'església.

- Per damunt de la seqüència de paviments d'època romana hi havia un altre paviment d'*opus signinum* que pavimentava tant la nau com el presbiteri. Aquest paviment, juntament amb les fases més antigues dels murs conservats de la construcció actual, corresponen al primer edifici de culte cristià de Cinc Claus.

- L'església medieval va conèixer diverses reformes i reparacions successives. Bona part d'aquestes fases es van fossilitzar en els contactes estructurals. La recerca de documentació arxivística podria proporcionar datacions referents a aquestes reformes. Tot i així, la lectura de paraments i l'excavació ha pogut demostrar que l'absis no és un element antic de l'església, sinó més tardà que les parets de la nau, ja que va haver de ser reedificat dues vegades. Així mateix, una de les darreres reconstruccions de l'església, la documentada a inicis del segle XVIII, va comportar al menys la reconstrucció de la part superior dels murs laterals i la d'una coberta amb vessant a dues aigües. Probablement, amb aquesta reforma cal relacionar l'arrebossat de les parets i la

inscripció que hi ha a l'esquerra de la porta d'entrada.

- L'interior de l'església fou utilitzat per obrir diverses tombes que van rebentar els antics paviments del subsòl. Sota l'enrajolat actual, es van trobar els enterraments més moderns, els qual corresponien a una inhumació infantil i a una inhumació d'un adult mort en un fet d'armes.

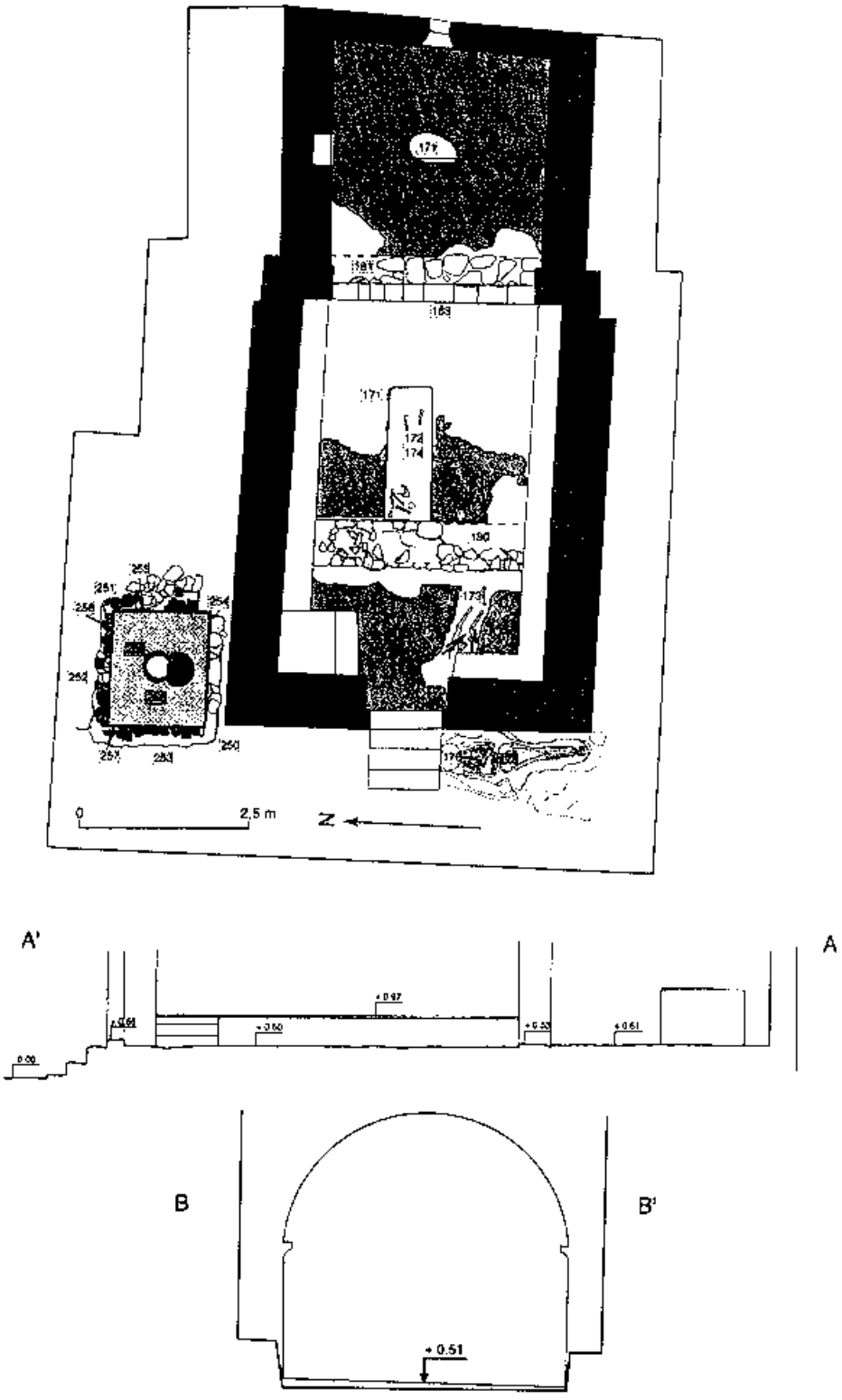

fig. 10. Planta de l'església de Santa Reparada de Cinc Claus amb les restes identificades durant les excavacions. A baix, les seccions transversal i longitudinal de l'edifici.

INTERVENCIONS D'URGÈNCIA I SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC

La major part de les 18 intervencions d'urgència i seguiments arqueològics efectuats als anys 2002 i 2003 han proporcionat resultats negatius. Únicament la intervenció efectuada al sector de l'antiga necròpolis Granada ha proporcionat resultats positius de gran interès (AAVV 2003; Aquilué/Castanyer/Santos/Tremoleda 2003a). La resta d'intervencions han estat les següents:

- Control arqueològic dels treballs de fonamentació d'un habitatge a l'immoble núm. 2/4 del carrer Trajà. Intervenció efectuada per Joaquim Tremoleda, sense resultats positius (gener de 2002).

- Control arqueològic dels treballs de fonamentació de l'ampliació de l'antic escorxador municipal, ubicat a la Ronda del Pedró s/n, al nucli de l'Escala. Intervenció efectuada per Pere Castanyer, amb resultats negatius (gener de 2002).

- Realització de tres sondejos arqueològics al solar V-E del Polígon industrial ubicat en la carretera de l'Escala a Torroella de Montgrí. Intervenció efectuada per Xavier Amigo. Es van realitzar tres sondejos arqueològics de 2 per 2 m, a l'esmentat solar, amb la intenció de detectar possibles restes arqueològiques. La roca natural apareix entre 0'40 i 0'60 m de la cota actual, coberta per un únic estrat superficial amb presència de terres i sediments contemporanis. No es detecta cap estructura ni estrat arqueològic (febrer de 2002).

- Control arqueològic de la construcció d'una piscina al carrer Neró, núm. 11, ubicat al turó d'Empúries. Intervenció efectuada per Pere Castanyer. Amb motiu de la construcció d'una piscina en el jardí de la casa núm. 11 del carrer Neró, es va procedir al control arqueològic d'un rebaix de 0'25/0'30 m del terreny per assentar el fons de la piscina, construïda en alçada. El rebaix va afectar únicament a un estrat de sorres d'aportació eòlica, sense cap resultat arqueològic positiu (març de 2002).

- Control arqueològic al carrer del Museu 1, cantonada amb la carretera GI-630. Amb motiu dels treballs de subministrament de la xarxa elèctrica a l'habitatge esmentat es va procedir a efectuar una rasa que travessava tot el carrer del Museu fins arribar a l'immoble. La intervenció va ser efectuada per Xavier Amigo, sense cap resultat arqueològic positiu (juny de 2002).

- Realització de dos sondejos al carrer Vespasià, núm. 4. Intervenció efectuada per Xavier Amigo. Amb motiu de la construcció d'un nou habitatge a l'immoble núm. 4 del carrer Vespasià, es va procedir a la realització de dos sondejos de 2 x 2 m en la superfície afectada per l'edificació. La roca natural apareix entre 0'40 i 0'60 m de la cota actual, coberta per un estrat de sorres d'aportació eòlica, sense materials arqueològics. Resultats totalment negatius (juny 2002).

- Control arqueològic d'unes rases a la Frutícola de l'Escala, ubicada al sud-oest del turó de les Corts. Intervenció efectuada per Xavier Amigo. Amb motiu de la realització d'una rasa per a la plantació d'arbres en la Frutícola, amb la finalitat de neutralitzar l'impacte visual de la nau industrial d'emmagatzematge de fruites, es va efectuar el control arqueològic en aquesta zona per detectar la possible existència d'enterrament o d'estructures d'habitació antigues. Es va efectuar una rasa perimetral a la nau, d'uns 180 m de longitud, amb una profunditat de 0'20/0'30 m, fins arribar a la roca. Aquesta estava coberta per un únic estrat superficial de terres i sorres que no va proporcionar cap material arqueològic. Els resultats arqueològics van ser negatius (juny de 2002).

- Control arqueològic de la construcció d'una tanca al carrer del Museu, núm. 38. Intervenció efectuada per Xavier Amigo. Amb motiu de la construcció d'una tanca de pedra de l'habitatge núm. 38 del C/ del Museu, es va procedir al control arqueològic de la mateixa. Es va efectuar el rebaix del talús que es trobava al límit de la finca amb el c/ del Museu i es va efectuar una trinxera fins arribar a la roca natural per efectuar la fonamentació del mur de la tanca. Tant al rebaix com a la rasa no es va detectar cap estructura ni estrat arqueològic (juliol de 2002).

- Control arqueològic d'una rasa de clavegueram al carrer del Museu núm. 5. Intervenció efectuada per Xavier Amigo. Es va procedir a la realització d'una rasa per connectar el clavegueram de la casa fins al col·lector situat a la cruïlla del C/ del Museu i la carretera GI-

630, a una distància d'uns 100 m, sense documentar-se cap resta arqueològica (juliol de 2002.)

- Control arqueològic d'una rasa de 15 m de longitud a l'Alberg d'Empúries, ubicat al carrer del Museu, per soterrar la xarxa elèctrica, des del transformador existent al carrer de les Coves fins a l'Alberg. Intervenció efectuada per Xavier Amigo, amb resultats negatius (agost de 2002).

- Control arqueològic d'una rasa al carrer del Museu, núm. 7. Intervenció efectuada per Xavier Amigo. Amb motiu de la instal·lació del clavegueram de l'immoble núm. 7 del carrer del Museu i la seva connexió a la xarxa pública del carrer, es va efectuar el control arqueològic d'una rasa de 10 m de longitud per 0'50 m d'amplada i 0'30 de profunditat, la qual va ser efectuada dins d'un estrat de rebliment actual, sense detectar la presència de cap estrat o estructura arqueològica (agost de 2002).

- Control arqueològic d'una rasa al carrer del Museu, núm. 1. Intervenció efectuada per Xavier Amigo. Amb motiu de la instal·lació del sistema de desguàs d'aigües residuals de l'habitatge situat al carrer del Museu, núm. 1, es va efectuar una rasa de 0'80 m. de profunditat que no va afectar cap estrat ni estructura arqueològica (octubre de 2002).

- Control arqueològic de la construcció d'una piscina al carrer Vespasià, núm. 6. Intervenció efectuada per Xavier Amigo. Es va efectuar el control arqueològic del fossar de la piscina de 10 m de longitud per 5 m d'amplada i amb una profunditat de 1'50 en la part més fonda i 0'80 en la resta, fins arribar a la roca natural, que apareix a una fondària entre 0'40 i 1'00 m, sense cap resultat arqueològic positiu (novembre de 2002).

- Control arqueològic de la construcció d'una piscina al carrer del Museu, núm. 27. Intervenció efectuada per Xavier Amigo. Es va efectuar el control arqueològic del fossar de la piscina de 6 m de longitud per 3 m d'amplada, amb una profunditat del rebaix del terreny de 1'05 m. La roca apareix a 0'40 m de la superfície del terreny i coberta per un estrat superficial sense valor arqueològic. Els resultats arqueològics van ser negatius (desembre 2002).

- Realització de dos sondejos arqueològics per la construcció d'un habitatge al carrer Domicià/ Juli Cèsar, núm. 6. Intervenció efectuada per Xavier Amigo. Es van realitzar dos sondejos de 2x2 m en el solar per detectar la possible existència de restes, fins arribar a la roca natural, que apareix a una fondària entre 0'95 i 1'15 m, sense cap resultat arqueològic positiu. Així mateix, es va fer el seguiment de les rases de fonamentació de l'habitatge amb els mateixos resultats (gener de 2003).

- Control arqueològic de les instal·lacions de serveis al carrer Neró (sector Granada). Intervenció efectuada per Pere Castanyer. Al llarg de la primavera de l'any 2003 es va fer el control arqueològic de tota una sèrie de rases per a la instal·lació dels serveis d'electricitat, gas, aigua, sanejament i telefonia, a la continuació del carrer Neró, al sector de la urbanització Granada, amb resultats arqueològics totalment negatius (abril i maig de 2003).

- Control arqueològic de les rases de fonamentació per la construcció d'un habitatge al carrer Domicià, núm. 13. Intervenció efectuada per Marta Santos. Es va procedir a efectuar el control de totes les rases de fonamentació de l'habitatge fins arribar a la roca natural, que apareix entre 0'90 i 1'00 m, sense cap resultat arqueològic positiu (agost de 2003).

LA NECRÒPOLIS GRANADA

El Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries va realitzar durant els mesos de febrer i març de l'any 2002 una excavació arqueològica d'urgència en uns terrenys coneguts amb el nom de Granada, situats una mica més al sud de l'actual recinte d'Empúries, i on s'emplaçava un dels cementiris de l'antiga ciutat grecoromana d'Empúries. La troballa de peces i objectes diversos en aquesta zona es remunta ja al segle XIX i s'emmarca dins el procés d'espoli que va patir l'entorn d'Empúries fins ben entrat el segle XX, moment a partir del qual comença a ser efectiva la recuperació i la protecció del conjunt arqueològic.

La primera intervenció arqueològica oficial en

aquesta necròpolis data de l'any 1951 (Almagro 1953, 219). Els treballs, que es centraren només a l'extrem nord-est de la finca, permeteren documentar 14 tombes d'inhumació i 1 d'incineració d'època grega (datades entre la fi del segle VI aC. / inici del segle V aC. i el segle II aC.) i 6 incineracions d'època romana (datades entre la fi del segle I a.C. i el segle I dC.). A més dels enterraments ja citats es localitzaren també algunes restes de murs, molt arrassats i inconnexes, que podien haver format part d'antics monuments funeraris ja destruïts. L'intens espoli que havien patit aquests camps motivà però, ben aviat, l'aturada de les excavacions.

Prèviament a l'inici de les obres d'urbanització d'aquest solar, l'any 2000, el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries realitzà diversos sondejos estratigràfics amb la finalitat de determinar l'estat de conservació d'aquesta necròpolis, amb resultats negatius (Aquilué *et alii* 2002a, 171). Malgrat això, el posterior seguiment arqueològic de les obres, que no començaren fins l'any 2002, propicià ben aviat algunes sorpreses interessants. En efecte, mentre que en el rebaix de la part oest del nou carrer no es va poder localitzar cap resta, a la meitat est fou necessari aturar els treballs i procedir a la seva excavació. L'aparició d'algunes parets corresponents a possibles monuments funeraris d'època romana i, especialment, la troballa d'una tomba d'inhumació amb una *tabellae defixionum*, una placa de plom escrita amb finalitats màgiques, així ho reclamaven.

La intervenció arqueològica va afectar un rectangle d'uns 50 metres de llarg per uns 8-10 metres d'amplada, que abastava tota la meitat est del futur carrer i que, més endavant, es va ampliar també al vial de servitud de pas entre les parcel·les de la futura urbanització (fig. 11). D'aquest segon camí, d'uns 5-6 metres d'amplada, s'excavaren només uns 25 metres de longitud, mentre que a la resta afectada, on

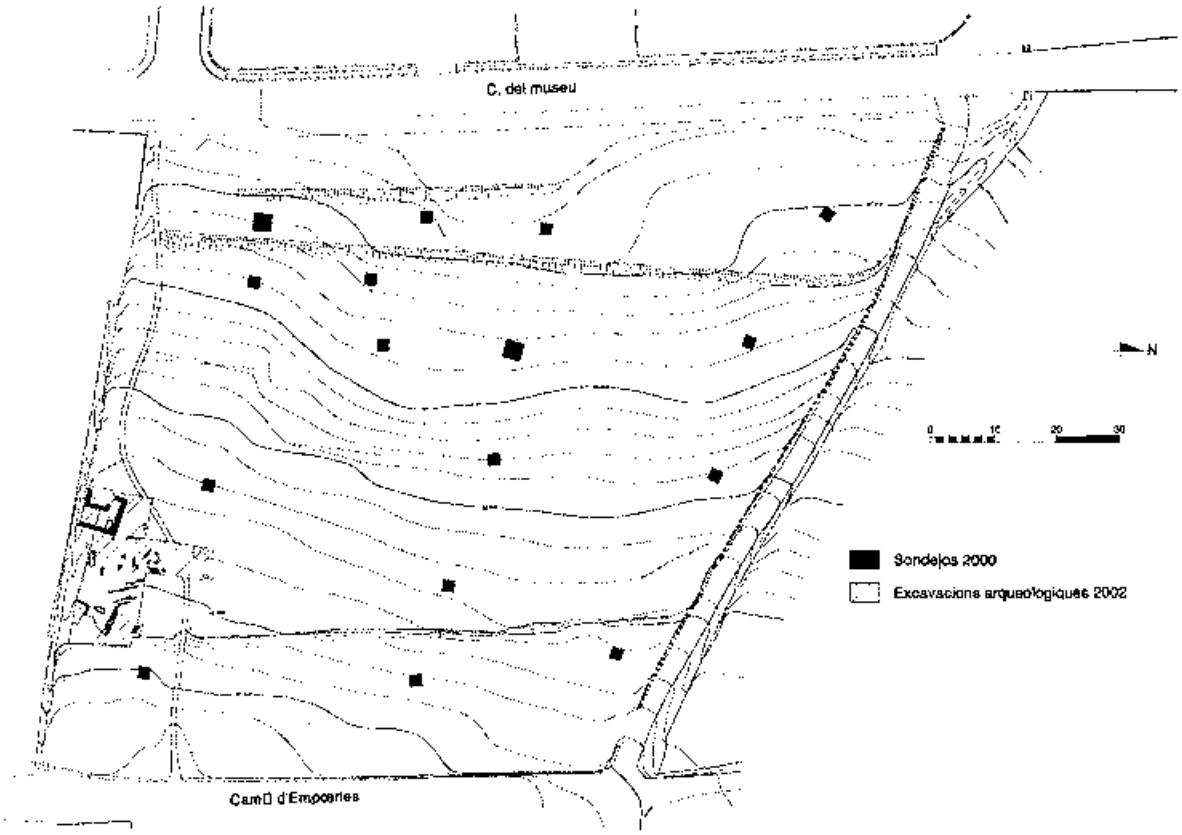

fig. 11. Planta general de la parcel·la on es localitza la necròpolis Granada, amb els diversos sondejos i l'àrea oberta per les excavacions en extensió.

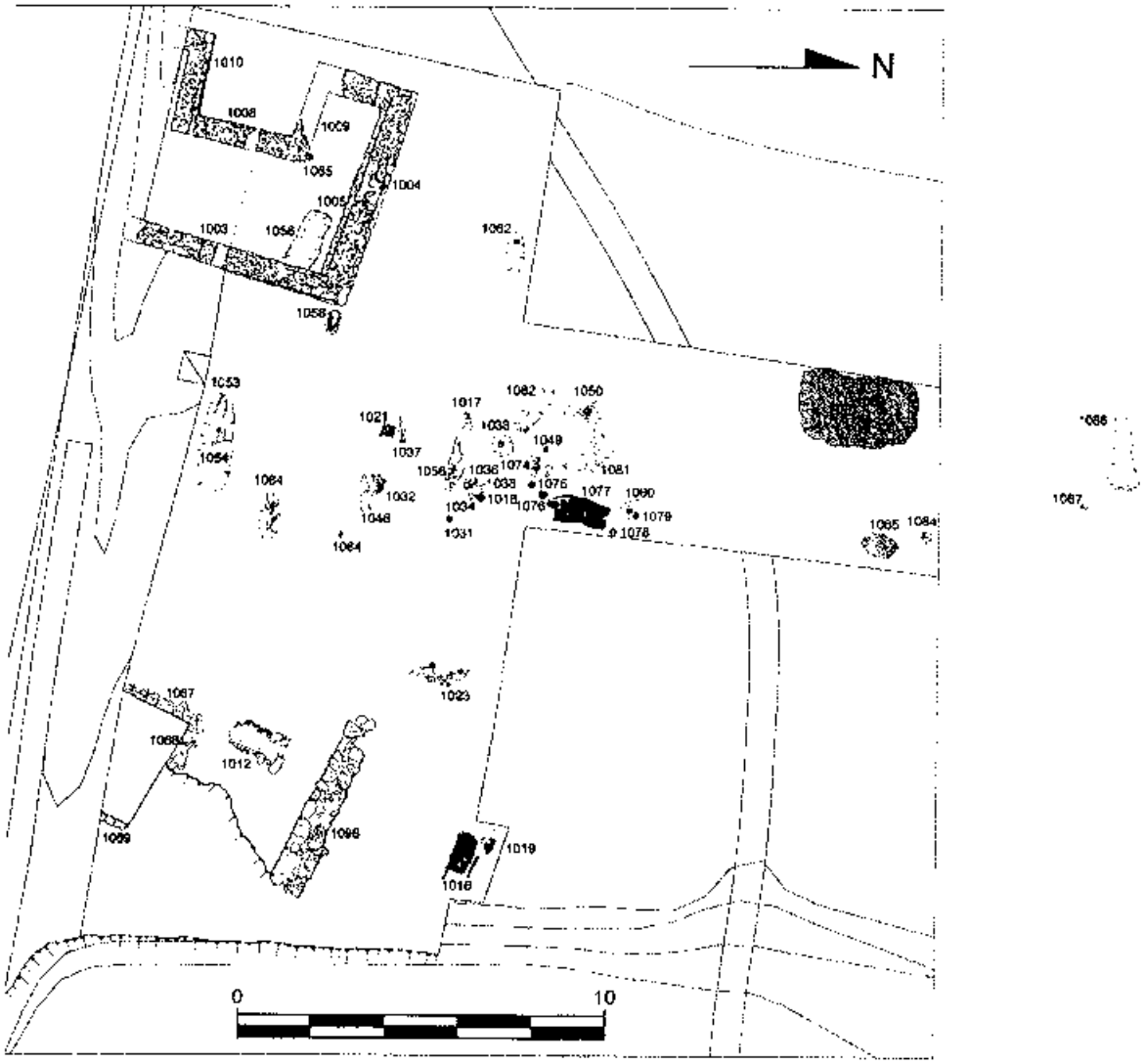

fig. 12. Planta general de la zona excavada, amb la localització de les tombes de la necròpolis Granada.

la roca aflorava ràpidament, només es va fer el control arqueològic del rebaix fet amb les màquines.

Estratigrafia i seqüència evolutiva general de la necròpolis

La intervenció va permetre documentar 21 tombes d'incineració, 13 inhumacions i les restes de dos petits monuments funeraris. En general, la seqüència estratigràfica es limitava a un màxim de dos o tres capes successives, llevat d'aquells sectors on la presència de tombes o d'estructures complicava una mica més l'excavació. Sobtà però, en comparació a les dades conegudes fins aquell moment, la considerable potència del sediment conservada en alguns sectors que, en alguns punts, superava els dos metres.

La relació d'estrats es limitava a dues capes capes successives: la primera corresponia a les sorres i terres més superficials, excavades amb màquina i, en part, també manualment. La segona, que marcava la cota de circulació de la necròpolis estava formada per unes sorres de color vermellòs, molt homogènies i de superfície força regular. La major part de les tombes es trobaven excavades en aquesta capa, que cobria directament la roca natural.

Pel que fa a l'evolució de la necròpolis, els treballs conclouen que en aquest sector l'etapa més antiga del cementiri correspon a diverses

tombes d'inhumació excavades al subsòl rocós o en l'estrat de sorres que el cobrien. Es tracta de fosses molt simples, sovint sense cap tipus de senyalització i acompanyades únicament per alguns ungüentaris dipositats a tocar el cos del difunt. La cronologia d'aquesta fase pot situar-se en els segles III-II aC. Més clara i quantitativament també més ben representada és l'etapa associada de forma majoritària al ritual de l'incineració. Tot i que la cronologia d'aquesta fase abasta del segle I aC. al segle I dC., el conjunt més nombrós data de l'època augustal (AAVV 2003, 41-51; Aquilué/Castanyer/Santos/Tremoleda 2003a). Finalment, ja a partir del segle II dC. es constata una tercera fase corresponent a tombes d'inhumació, de la qual en tenim només un únic enterrament.

Les inhumacions

A l'àrea excavada, el ritual de la inhumació es troba representat per un total de 13 tombes (fig. 12). Malgrat que l'estat de conservació d'algunes d'elles era però molt deficient, ja sigui a causa del seu espoli parcial o per l'erosió provocada per agents naturals, en podem avançar algunes consideracions. Es tractava, generalment, de fosses excavades a la roca natural o a l'estrat de sorres que la cobrien que, per la seva forma (parets no gaire verticals, fons pla, amb els extrems arrodonits i ajustades a les mides del cos) així com també per les seves dimensions (0,50 m. d'amplada i una longitud més variable) semblen indicar que el procediment més habitual era enterrar el mort sense cap tipus de caixa. L'absència de claus a l'interior de la tomba és un altre argument que confirmaria aquesta hipòtesi. Els dos eixos principals d'orientació dels enterraments són el nord-sud i l'est-oest i la postura més freqüent és amb el cap a l'est (6 casos segurs). Les tombes infantils, que representen estadísticament un percentatge força elevat, segueixen, pel que fa a la seva disposició, aquestes mateixes pautes. Podem incloure dins d'aquest grup majoritari, unes altres dues tombes (1081 i 1082) que segueixen una orientació lleugerament diferent i en les quals, a diferència de les anteriors, el cap del mort es trobava a ponent. Les úniques dues tombes (1077 i 1012, aquesta darrera malauradament ja espoliada) disposades seguint l'eix nord-sud, han d'associar-se a l'etapa més moderna del cementiri. Tot i les limitacions que imposa el reduït nombre de tombes exhumades, no sembla que pugui establir-se cap lligam entre la orientació de la tomba i el seu emplaçament topogràfic, el sexe o l'edat de la persona inhumada.

En les inhumacions de la fase més antiga els retalls no estan mai delimitats per pedres i les úniques estructures construïdes són les corresponents a tombes infantils. Esmentarem, per exemple, la tomba 1016, amb una caixa feta amb teules planes o la tomba 1021, on es combinava la paret seca amb una coberta de teules. La reutilització d'àmfores com a caixa devia ser també un recurs habitual, tal com testimonia l'enterrament infantil 1048.

L'aspecte de les connexions articulars d'alguns esquelets, com ara la inhumació femenina 1058, confirma que després del seu dipòsit funerari es va cobrir directament amb terra, sense cap mena de coberta. Per contra, en d'altres (tomba 1046), sembla segura la utilització d'una mortalla, ja sigui un vestit, túnica o llençol, que envolcallava el difunt. En aquest mateix cas, la posició més elevada del crani en relació a la resta del cos, podria ser deguda tant al relleu del sòl com a l'existència d'un coixí funerari sota el clatell, fet amb algun material perible. El manteniment de les connexions articulars de l'espatlla, el tòrax, les mans i els genolls que s'observen a la inhumació 1077, suggereixen, tot i que l'esquelet no presentava en aquests cas la compressió típica, també l'ús d'una mortalla.

La utilització de pedres per cobrir la tomba, que documentem en alguns enterraments encara intactes (inhumació 1044 i 1046), devia servir també com a element de senyalització exterior. Només en un cas es conservava *in situ* un bloc de pedra disposat verticalment a la capçalera a manera d'estela funerària. Les dades registrades durant l'excavació permeten imaginar que, en superfície, les sepultures devien ser visibles, ja sigui mitjançant els petits túmuls de terra que les cobrien o per les pedres que els delimitaven i les cobrien. En els casos de les tombes infantils en àmfora sembla que devien quedar cobertes també per un petit piló de terra, atès que es trobaven totalment encaixades dins de la fossa i falcades per diverses pedres. Desconeixem si les tombes infantils fetes amb una estructura de teules o pedres eren visibles en superfície o si, semblantment, quedaven

tapades per la terra.

Pel que fa a la posició del cadàver, la pràctica més habitual és la de decúbit dorsal (8 inhumacions d'un total de 11), és a dir, estirat i lleugerament recolzat en un dels costats, amb els braços paral·lels al cos o sobre la pelvis, de vegades amb les cames una mica flexionades i amb el cap lleugerament aixecat. Coneixem un únic dipòsit de reinhumació (tombes 1053 i 1054), malauradament força malmès per les remocions d'època moderna. Les restes conservades corresponen a les extremitats inferiors de dos individus adults. A l'extrem oest, les dimensions de la fossa s'ajusten a les del dipòsit I (1053) que, segons es dedueix de les cotes, descansava originalment a un nivell lleugerament més alt que les del dipòsit II (1054). El pèssim estat de conservació ens impedeix determinar quan temps va transcórrer entre ambdues accions. Possiblement, però, en efectuar-se la inhumació II es va destruir en part l'anterior, fet que explicaria l'absència de restes òssies d'aquest per dessota del més modern. Aquest supòsit, que comportaria una reobertura de la tomba, confirmaria l'existència d'algun tipus de senyalització en superfície de la fossa.

Del conjunt de materials relacionats amb aquestes tombes d'inhumació hem de remarcar, en primer lloc, l'absència total d'objectes d'ús personal o que podrien haver format part de l'abillament del difunt. La seva posició estratigràfica confirma que, generalment, l'escàs acompanyament funerari es disposava sempre al voltant del cadàver i a l'interior de la fossa. Fins al moment, no hem pogut definir cap tipus de diferenciació vertical i hem de descartar, per tant, la possible presència d'altres objectes situats a l'exterior de la sepultura. Les ofrenes es limitaven a un quants ungüentaris i vasets de terrissa situats, en les tombes d'adults, als peus de l'esquelet (1082) o damunt o al costat del tronc (1081 i 1058). Per contra, en les inhumacions infantils, on el nombre d'objectes és quantitativament sempre més gran, les ofrenes es troben dipositades damunt del cos o en un costat de la caixa (1016).

A més dels ungüentaris, a l'acompanyament funerari hi trobem sovint també altres petits vasos ceràmics (forma Lamb. 25 de campaniana A, bols de tipus B o Cot-Cat Cp6, Lamb. 2 de campaniana B) destinats a beure. També hem de remarcar la presència de dos vasos fets a mà (inhumacions 1048 i 1081), normalment de dimensions força reduïdes i d'un acabat més groller.

Les incineracions secundàries

El ritual funerari més ben documentat a la necròpolis Granada és, tal com ja hem avançat, el de la incineració, que consisteix en cremar les restes del difunt per descarnar les restes òssies, permetent només la conservació d'alguns fragments que després són objecte d'ofrenes i de culte. La relació existent entre el lloc de cremació i el de la sepultura constitueix un element clau a l'hora d'establir la classificació entre els diferents tipus de tombes d'incineració.

Pel que sabem, a la necròpolis Granada hi predominaven de forma exclusiva les incineracions secundàries amb urna, en les quals després de la cremació, les restes òssies que quedaven es recollien, triaven i separaven i, més tard, es dipositaven a l'interior d'un recipient ceràmic que s'enterrava en un senzill forat excavat al terreny (fig. 12 i 13). Sovint, la fossa s'envoltava amb unes pedres que servien per senyalitzar la tomba i, alhora, per delimitar la terra que les cobria. Els retalls solen tenir un perfil en U, amb el fons més o menys pla. En planta, la seva forma és generalment circular o arrodonida, amb un diàmetre variable, d'entre els 40 i els 50-60 cm., mentre que la seva fondària rondava els 40 cm.

Per a la deposició dels ossos es reutilitzaven sobretot petits recipients o atuells de terrissa, urnes, olles i gerres, emprats diàriament en les diverses activitats domèstiques (servei de taula, a la cuina, etc.). La utilització d'objectes amb una funció pròpiament funerària, com és el cas de l'enterrament 1050, fet amb una urna de plom, sembla un recurs poc habitual en aquest cementiri. La tipologia de les urnes ceràmiques es força variada. Hom preferia les urnes de perfil ovoide, amb la base plana i la vora exvasada i el coll ben marcat, amb dues nanses petites situades a l'alçada de l'espatlla o sense. És també freqüent la utilització de gerres amb una nansa, de cos arrodonit o bitroncocònic, amb una carena marcada i un coll més alt i estret, de peu anul·lar o fons bombat. Les dimensions i el tipus de l'urna no semblen tenir cap correspondència amb la quantitat d'ofrenes, atès que aquestes són molt escadusseres. La cronologia de les tombes, que abracen un ventall força gran no permet tampoc observar

canvis en els criteris de deposició o de la tria de les urnes.

Gairebé sempre anaven cobertes amb una tapadora, un plat o un bol de terrissa, disposats indistintament de cap per avall o amunt. No s'hi va documentar cap resta d'ofrena alimentícia, una pràctica prou coneguda en d'altres cementiris d'una cronologia similar.

L'excavació minuciosa de les urnes cineràries, realitzada *a posteriori* al mateix Museu d'Empúries, així com també el seu estudi paleoantropològic, indiquen que després de la cremació és va efectuar una acurada tria de les restes òssies, separant les cendres i els carbons de la pira. El poc sediment que hi havia a l'interior de l'urna estava format per sorres molt netes i per una absència gairebé total de trossos de fustes carbonitzades i de cendres. Això fa pensar que molt probablement els ossos triats es rentaven, amb llet o vi, segons s'extreu de les descripcions d'aquests rituals que en fan algunes fonts llatines. Es conservaven sobretot aquells ossos que resistien més l'escalfor (crani, vèrtebres, etc..), i que normalment tenen un to més blanquinós, fet que indica una major exposició al foc. La coloració de la major part dels fragments ossis de les incineracions documentades a la necròpolis Granada permet saber que la temperatura assolida durant la cremació rondava, com a mínim, els 650º.

Els ossos i les cendres més fines es dipositaven ordenadament al fons de l'urna, mentre que a la part superior s'hi col·locaven alguns ungüentaris de perfums o d'altres objectes d'ús personal del difunt com per exemple anells o denes de collaret de pasta vítria. Generalment, aquests ungüentaris no es cremaven juntament amb el mort, sinó que es dipositaven després dins de l'urna o al seu costat. No obstant això, n'hi ha alguns que presenten senyals d'haver estat en contacte amb el foc, ja sigui perquè s'havien fet servir durant la fase inicial del ritus funerari, per ungir i perfumar el difunt abans d'incinerar-lo o bé perquè van quedar en contacte amb les cendres encara calentes dipositades al voltant de l'urna. El més habitual és trobar només un o dos ungüentaris de terrissa i, de vegades, també alguna petxina o alguns claus de bronze i ferro. La troballa de claus a l'interior de les urnes, no relacionats per tant a cap element moble, obeeix a les creences de caràcter supersticiós i simbòlic que s'atorgava a aquests objectes, segons les quals d'aquesta manera es "fixava" el mort a la seva nova condició, impedint així el seu retorn al món dels vius.

L'estudi osteològic revela que el nombre mínim d'individus identificats per cada recipient o estructura era d'un i que no hi ha elements dobles, raó per la qual hem concloure que es tracta sempre de dipòsits individuals. A la necròpolis Granada la major part dels rebliments de les urnes són de tipus simple, en les quals es van realitzar només un o dos dipòsits: els ossos i les ofrenes. Ara per ara no és possible determinar si la deposició dels ossos es feia seguint un ordre específic. En algun cas, com per exemple a la tomba 1050, es va constatar que els fragments mandibulars i cranials més significatius s'havien col·locat en l'espai més ample, intentant aprofitar l'espai disponible de l'urna; que els elements dels tars, de l'extremitat inferior i del tronc es trobaven en els darrers aixecaments, mentre que el cap i l'extremitat inferior i superior en els aixecaments superiors.

Una vegada realitzada la deposició dels ossos i de les ofrenes, l'urna es tapava i s'enterrava, deixant intencionadament un espai buit a l'interior que, amb el pas del temps, s'omplí de forma natural amb el sediment aportat per l'aigua d'infiltració. El reompliment total de l'urna era doncs posterior a la pròpia deposició. L'excavació de les urnes demostra que la major part dels aixecaments superiors estaven formats per aquests sediments naturals, composats per sorres molt fines i sense restes òssies. La troballa de fragments de les tapadores a l'interior d'algunes de les urnes, damunt del nivell de deposició dels ossos o de les ofrenes, confirma el procés que acabem de comentar.

La parcialitat de la informació disponible fins a l'actualitat no permet determinar on s'ubicaven les àrees de cremació que, lògicament, devien localitzar-se en un espai proper. L'absència de cendres al voltant de les tombes i el fet que es tracti gairebé sempre d'incineracions secundàries amb urna assenyalen que, segurament, la *pyra* o foguera que servia per a la incineració del cos es situava en un lloc diferent (*ustrinum*) al de la sepultura. La senzillesa de les tombes d'aquest sector de la necròpolis Granada convida a imaginar uns espais de cremació molt simples, situats a l'aire lliure, molt probablement sense cap tipus d'estructura construïda i no gaire allunyat d'on s'efectuava el dipòsit.

L'estudi antracològic de les mostres dels diversos fragments de carbons trobats a l'interior de les urnes i de les fosses de les tombes, així com també en alguns estrats composats per cendres ens proporcionen dades en relació al tipus de fusta utilitzat en les incineracions. Malgrat que la mostra és quantitativament molt poc representativa destaca, quan a les espècies documentades, la presència de l'alzina (*Quercus ilex*). En el cas de les incineracions secundàries amb urna, on el dipòsit de les restes es fa en un lloc diferent al de la cremació, el nombre total dels carbons és sensiblement menor que en les incineracions primaries, en les quals la sepultura es realitza al mateix lloc (*bustum*). Tanmateix, aquesta correlació és manté també en les mides dels fragments, més petits en les incineracions secundàries en urna, perquè comportaven una tria de les restes. Interessants són els carbons trobats a l'estrat 1083 (17 de *quercus ilex*, 3 fragments de *pomoidae* i 1 de conífera), una concentració de cendres i sorres situada no gaire lluny de l'àrea on hi havia les urnes, de forma rectangular i amb els extrems arrodonits, de gairebé tres metres de llarg per dos d'amplada i que, en alguns punts, podia tenir una potència superior als 10 cm. Les seves dimensions, així com també l'aparició de restes òssies calcinades i de pedres recremades enmig de les cendres fa pensar en una possible cremació més que no pas en una incineració secundària espoliada ja d'antic. Una interpretació semblant podria tenir una segona concentració de cendres (1088) localitzada just a l'extrem est del futur carrer Neró, menys definida en planta, però que va aportar una quantitat notable de restes, totes elles d'alzina.

Per acabar, afegir que la nul·la superposició de les tombes així com també la seva distribució en el cementiri, de vegades formant petits grups de tres o quatre urnes o bé separades entre elles aproximadament per un metre de distància, suggereix un sistema de senyalització a la superfície fet amb materials peribles com la fusta i del qual no en quedava cap rastre. Ara per ara desconeixem si aquestes agrupacions assenyalen una relació d'ordre familiar o si són degudes a la casualitat.

Els monuments funeraris

A més de les tombes individuals, es descobriren també unes restes corresponents a dos petits edificis sepulcrals, panteons o mausoleus, vinculats a la mateixa necròpolis i que s'utilitzaven per enterrar diverses persones o membres d'una mateixa família. De la primera edificació en quedaven únicament els fonaments fets amb pedres i molt de morter i més amples a la part superior, creant així una banqueta que marca perfectament el nivell de circulació de l'edificació, malauradament avui ja desaparegut (fig. 12, núm. 1). L'alçat de les parets es va fer amb pedres carejades per la cara externa i amb una mica de reble a l'interior, formant unes filades d'aspecte irregular que, si fem cas d'algun petit fragment encara conservat *in situ*, anava totalment recobert per una capa de morter.

Les restes conservades permeten intuir hipotèticament una planta en forma de U, amb una petita part oberta orientada vers l'oest, on hi hauria l'entrada. De ser certes les nostres suposicions el monument tindria una longitud total d'uns 8 metres, mentre que la seva amplada era d'uns 6 metres. Cronològicament, la seva construcció ha situar-se durant l'etapa romana altimperial.

De la segona construcció, situada igualment a tocar el perfil sud del carrer Neró, en desconeixem també la totalitat de la seva planta (fig. 12, núm. 2). Es tracta d'una sèrie de murs fets amb pedres carejades i unides en sec que defineixen un petit espai de planta probablement quadrada o rectangular, de poc més de tres metres de costat. Es troba parcialment excavat a la roca natural, de manera que la seva cota de funcionament interna era considerablement més baixa que l'exterior. Els murs nord i oest tenen doncs una sola cara vista, la interna, que constitueix un folre del retall excavat a la roca, que en algunes part queda també a la vista. Segurament els constructors aprofitaren l'existència d'un marge natural del subsòl per buidar amb més facilitat l'àrea desitjada, aprofitant l'esglaonament del terreny per accedir a l'interior des de la part baixa i, per tant, a peu pla. L'interior d'aquesta estructura estava farcit per un potent estrat composat per nombrosos fragments de pedres sorrenca o duna sedimentada, fet que permet hipotetitzar sobre l'existència d'un alçat o coberta feta amb aquest tipus de material.

BIBLIOGRAFIA PUBLICADA ELS ANYS 2002 I 2003 I CITADA AL TEXT

AAVV 2002, *La Flama Olímpica a Empúries i l'Escala, deu anys després. 1992-2002*. Catàleg de l'exposició (estiu 2002), Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, Ajuntament de l'Escala, Girona.

AAVV 2003, *10 anys d'arqueologia a l'entorn d'Empúries (1993-2002)*, Catàleg de l'exposició (Sant Martí d'Empúries, juliol-setembre de 2003), Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries-Ajuntament de l'Escala, Girona.

ALMAGRO, M. 1953-1955, *Las necrópolis de Ampurias*, Monografias Ampuritanas, III, Barcelona, 1953 (vol. I), Barcelona, 1955 (vol. II).

AQUILUÉ, X. 2003, Empúries: griegos, romanos e íberos en un enclave comercial del Mediterráneo occidental, *Primer Encuentro Internacional: Pueblos y Culturas de la cuenca del Mediterráneo. El mundo ibérico*, Fundación Civis, Valdepeñas (abril 2002), Madrid.

AQUILUÉ, X., MONTURIOL, J. 2003, Ànalisi i estudi dels visitants d'un jaciment arqueològic: el cas d'Empúries, *II Congrés Internacional sobre Museïtzació de jaciments arqueològics: nous conceptes i estratègies de gestió i comunicació*, Barcelona 7-9 d'octubre de 2002, Barcelona, 329-339.

AQUILUÉ, X., CASTANYER, P., SANTOS, M., TREMOLEDA, J. 2002a, Intervencions arqueològiques a Empúries (l'Escala, Alt Empordà) als anys 2000 i 2001, *VI Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, 10-11 de maig de 2002, Girona 2002, 167-183.

AQUILUÉ, X., CASTANYER, P., SANTOS, M., TREMOLEDA, J. 2002b, Primers resultats del projecte d'intervenció arqueològica a les termes públiques de la ciutat romana d'*Emporiae* (Empúries, l'Escala, Alt Empordà), *Empúries* 53 (2002), Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona, 241-260.

AQUILUÉ, X., CASTANYER, P., SANTOS, M., TREMOLEDA, J. 2002c, El campo de silos del área central de la ciudad romana de Empúries, *Romula 1* (2002), Universidad Pablo de Olavide, Sevilla, 9-38.

AQUILUÉ, X., CASTANYER, P., SANTOS, M., TREMOLEDA, J. 2002d, Nuevos datos acerca del habitat arcaico de la *Palaia Polis* de Emporion, Habitat et urbanisme dans le monde grec de la fin des palais mycéniens à la prise de Milet (494 av. J.-C.), *Pallas* 58/2002, Toulouse, 301-327.

AQUILUÉ, X., CASTANYER, P., SANTOS, M., TREMOLEDA, J. 2003a, *Deu anys d'arqueologia a l'entorn d'Empúries. Actuacions efectuades entre 1993 i 2002*, Monografies Emporitanes 12, Barcelona.

AQUILUÉ, X., CASTANYER, P., SANTOS, M., TREMOLEDA, J. 2003b, Eines i instrumental metàl·lic d'Empúries (segles V a XV), *Seminari d'eines i instrumental metàl·lic (segles V-XV dC)*, Museu Arqueològic de l'Esquerda de Roda de Ter, 13 i 14 de juny de 2002, Vic.

AQUILUÉ, X., CASTANYER, P., MONTURIOL, J. SANTOS, M., TREMOLEDA, J., BASES, T. 2003, Projecte de restitució virtual de la ciutat grega d'Emporion (Empúries, Alt Empordà), *II Congrés Internacional sobre Museïtzació de jaciments arqueològics: nous conceptes i estratègies de gestió i comunicació*, Barcelona 7-9 d'octubre de 2002, Barcelona, 285-291.

BADIA, J. 1978, *L'arquitectura romànica de l'Empordà, II-A Alt Empordà*, Girona, 150-151

BARRAL, X. 1981, *L'art pre-romànic a Catalunya. Segles IX-X*, Barcelona.

CATALÀ, V. 1922, *Ressons d'Empori*, Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, Barcelona.

GÓMEZ PALLARÈS, J. 2002, *Epigrafía cristiana sobre mosaico de Hispania*, Roma.

MARQUES, J. M. 2000, *Ermites i santuaris de la diòcesi de Girona*, Girona.

MONTURIOL, J., BASES, T. 2002, Proyecto de reconstrucción virtual de la ciudad griega de Empúries. El *Serapieion*: un paseo por el santuario de Serapis, *Boletín del Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico* 40-41, novembre de 2002, Sevilla, 236-240.

NOLLA, J. M., BURCH, J., SAGRERA, J., VIVÓ, D., AQUILUÉ, X., CASTANYER, P., SANTOS, M., TREMOLEDA, J. 1996, Les esglésies de Santa Margarida i Santa Magdalena d'Empúries, *Actes de les Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona* (Santa Coloma de Farnés, 14 i 15 de juny de 1996), Girona, 225-241.

SANTOS, M. 2003, Fenicios y griegos en el extremo N.E. peninsular durante la época arcaica y los orígenes del enclave foceo de *Emporion*, *Contactos en el extremo de la Oikouméne. Los griegos en Occidente y sus relaciones con los fenicios. XVII Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnica (Eivissa, 2002)*, Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera 52, Eivissa, 87-132.

TREBALLS ARQUEOLÒGICS SUBAQUÀTICS DESENVOLUPATS EN EL PORT ROMÀ D'EMPÚRIES, 2003 (L'ESCALA, ALT EMPORDÀ)

Xavier NIETO **Antoni PALOMO**

INTRODUCCIÓ

S'han realitzat els treballs arqueològics del dia 19 de maig al 20 de juny del 2003, sota la direcció tècnica de Xavier Nieto (director del CASC) i Antoni Palomo (arqueòleg del CASC) i l'aval del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya.

ANTECEDENTS HISTÒRICS

L'any 1996 es va portar a terme una primera campanya d'excavació a la zona de les Muscleres Grosses que va permetre detectar una acumulació de blocs de pedra. La campanya de 1997 va permetre interpretar que els blocs pertanyien a una construcció portuària ubicada en la façana marítima de la Neàpolis emporitana (Nieto/Raurich 1998).

La campanya de 1998 es va centrar en la delimitació de la zona arqueològica i els resultats figuren en la memòria que es va lliurar al Servei d'Arqueologia amb data de registre d'entrada als SSTT de Cultura de Girona del 5 d'abril de 2000 (Nieto/Raurich2000).

OBJECTIUS

Els objectius d'aquesta actuació han estat bàsicament:

- Determinar el límit sud del port i conèixer el lligam de les estructures subaquàtiques amb les terrestres.
- Reconèixer el límit de la costa empuritana en època antiga.

Per assolir aquests objectius es va treballar a la banda sud de les Muscleres Grosses i a un àrea molt a prop de la platja on s'havia detectat una gran acumulació de pedres irregularment disposades, entre les quals destacaven algunes clarament treballades. Paral·lelament es va portar a terme una prospecció geofísica per intentar delimitar la paleocosta de la façana marítima emporitana.

EQUIP HUMÀ

L'equip de treball subaquàtic ha estat constituït per el personal del CASC (patró, mecànic i dos arqueòlegs). D'altra banda han participat en l'excavació els següents arqueòlegs: Gustau Vivar, Paula Slepoy, Pere Tur, Eduardo Roa, José Lajara, Eva López i Carles de Juan.

D'altra banda, han participat en tasques de topografia el topògraf del Servei d'Arqueologia.

Finalment els treballs de prospecció geofísica els han dut a terme un equip de la Universitat Aix-Marsella III.

SITUACIÓ DEL PORT ROMÀ D'EMPÚRIES

El port romà d'Empúries es localitza davant de la costa d'Empúries davant de la Neàpolis, entre aquesta i les roques que afloren enfront i conegudes com les Muscleres Grosses. Les restes arqueològiques es localitzen entre 0 i 6

Museu d'Arqueologia de Catalunya

Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya

metres de fondària.

DESRIPCIÓ DELS TREBALLS

Els treballs arqueològics subaquàtics s'han desenvolupat bàsicament en la zona sud del port. Els diferents treballs duts a terme s'han localitzat i a han consistit en :

1. Treballs en el sector on apareixien gran quantitat de blocs i que a priori semblaven constituir una estructura de planta de tendència quadrada o rectangular (fig.1, núm.1).

- Realitzar una excavació perimetral de tota aquesta possible estructura a l'hora:

- Localitzar la roca mare on s'assentaven els blocs. La roca mare apareix en tota aquesta rasa perimetral (d'aproximadament 2 metres d'amplada) i reflecteix una forta pendent oest-est.

- Localitzar possibles nivells arqueològics "in situ" que permetessin datar l'estructura. Cal dir que en tota la zona excavada no va aparèixer cap estrat que es pogués determinar com no alterat. La poca fondària (màxim 2 metres) i la proximitat de la costa (de 10 metres a 0 metres) fa impossible la conservació d'estrats arqueològics no alterats.

- Neteja superficial dels blocs a l'hora de determinar la geometria dels carreus i les tècniques de fabricació.

- Topografia general de l'estructura que va consistir en l'aixecament topogràfic de cada bloc localitzat.

- Dibuix a escala de cada bloc.

- Extracció de mostres per anàlisi de matèries primeres.

2. Treballs en el sector central de les Muscleres Grosses (fig. 1, núm.2), en un espai gairebé clos per la roca on s'havien localitzat en les darreres campanyes diversos blocs. Els treballs van permetre documentar una sèrie de blocs ben tallats, que els podem interpretar com a motllures decoratives d'una construcció

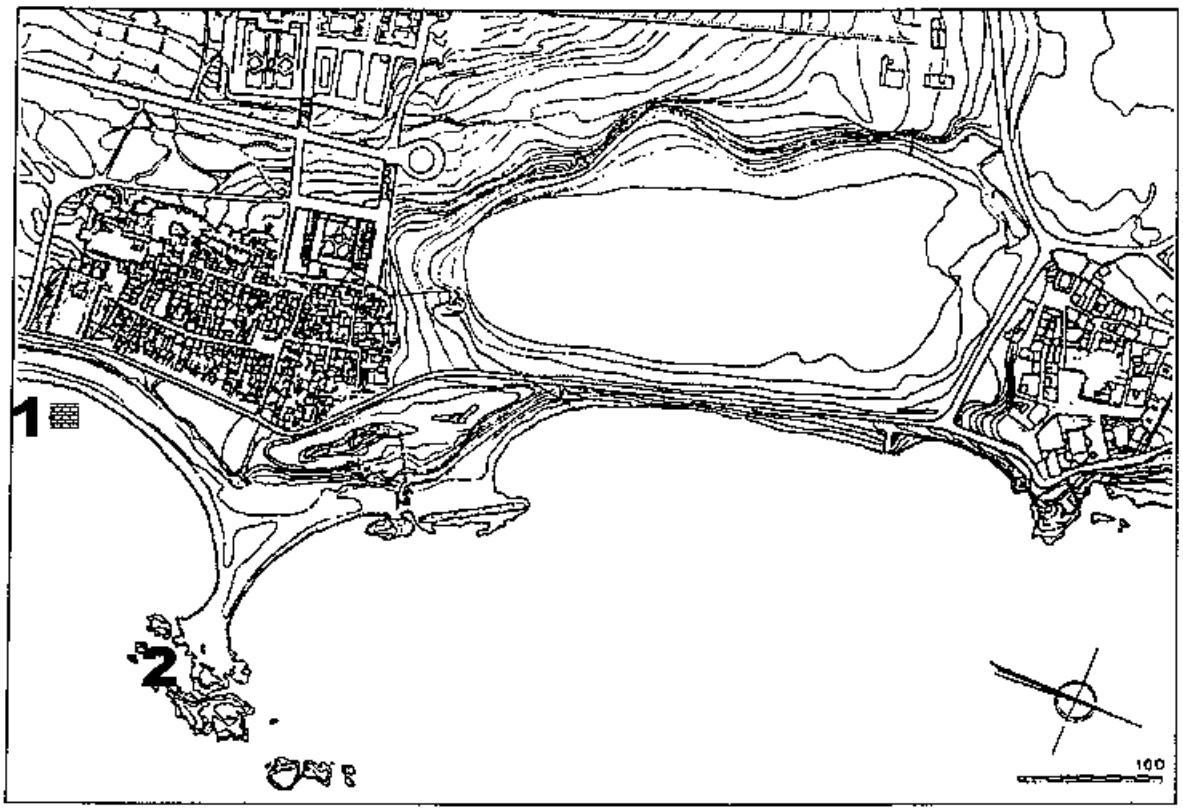

important.

3. Topografia general del fons rocós del sector sud-est del port romà d'Empúries. Aquests treballs tenien com objectiu, en funció de la profunditat del mar fins a la roca mare, discriminar zones de possible accés i de navegabilitat en el port.

CONCLUSIONS

Els diferents treballs duts a terme en el sector sud del port d'Empúries ens ha permet extreure tota una sèrie de conclusions preliminars:

- Existència d'una gran estructura construïda a l'aigua que té possiblement continuïtat amb la Neàpolis. El tipus de parament i la forma ens permet apuntar que es tracti d'una torre.

- Existència d'un edifici sobre les Muscleres Grosses. Els blocs amb motllures localitzats així ho confirmen.

- Inaccessibilitat per la banda sud a la dàrsena del port atesa la poca fondària existien.

- Finalment i pel que fa a les prospeccions geofísiques realitzades per l'equip de geòlegs de la Universitat Aix-Marsella III, en aquests moments no contem amb els resultats definitius.

BIBLIOGRAFIA

NIETO, X., RAURICH, X memòria inèdita, *Memòria de les excavacions subaquàtiques al Port d'Empúries* (L'Escala- Alt Empordà).

NIETO, X., RAURICH, X 1998, La infraestructura portuaria ampuritana, *III Jornadas de Arqueología Subaquática*, 56-76, València.

TREBALLS ARQUEOLÒGICS SUBAQUÀTICS DESENVOLUPATS A CALA GALLADERA I (PORT DE LA SELVA, ALT EMPORDÀ)

Xavier NIETO **Antoni PALOMO** **Gustau VIVAR**

INTRODUCCIÓ

S'han realitzat els treballs arqueològics del dia 12 d'agost al 30 d'agost de 2002, sota la direcció tècnica de Xavier Nieto (director del CASC) i Antoni Palomo (arqueòleg del CASC) i l'aval del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya.

ANTECEDENTS

L'any 1994 els senyors Jordi Barceló i en Yann Dupis del Centre d'Inmersió Tramuntana van donar informació de la possible presència d'un derelicte a cala Galladera (Port de la Selva). Posteriorment el 15 de desembre del mateix any ens va conduir a l'indret on havia localitzar tota una sèrie de materials arqueològics. En la prospecció visual realitzada en la zona, es van localitzar materials arqueològics que semblaven

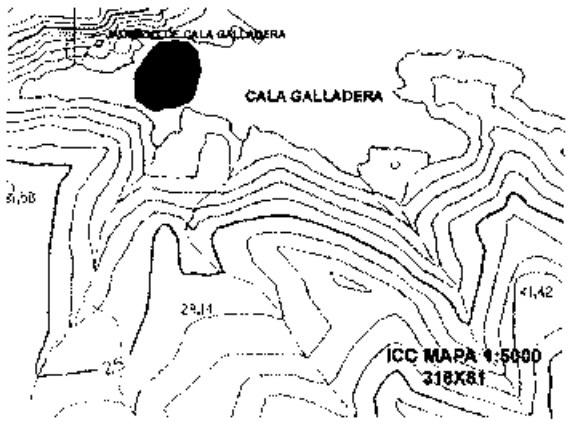

fig. 1. Situació de Cala Galladera.

constituir un conjunt homogeni, fet que corroboraven les impressions extretes dels materials arqueològics recuperats pels membres del centre d'immersió.

El juliol de l'any 1995 el CASC va portar a terme una prospecció al lloc comprovant que el material procedia d'un derelicte. En aquesta prospecció es va localitzar el material molt dispers sota una capa de posidònia d'aproximadament 1,5 metres, fet que assegurava la inviolabilitat del lloc.

Les conclusions estretes d'aquesta prospecció definien al lloc com una àrea on es va produir un enfonsament, però sense poder establir l'emplaçament exacte. D'altra banda, també es podia concloure que existia una homogeneïtat del material recuperat (campaniana A, grecoitàlica, Dressel 1A, gris emporitana) en la prospecció amb l'extret i dipositat en els magatzems del MAC-CASC pels membres dels Centre d'Immersió Tramuntana. La cronologia proposada situaria el derelicte en el segle II aC.

OBJECTIUS

Localització de l'àrea central del possible derelicte i valorar si persisteix la homogeneïtat del carregament, fet que hauria de permetre desenvolupar una excavació en extensió del jaciment.

EQUIP HUMÀ

L'equip de treball ha estat constituït per el personal del CASC (patró, mecànic i dos

Museu d'Arqueologia de Catalunya

Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya

arqueòlegs) i per arqueòlegs i estudiants, col·laboradors del centre de diferents universitats de l'estat. Els participants han estat: Gustau Vivar (CASC-U.B), Alma Beatriz Maestre (Universidad de Alcalá de Henares), Paula Slepoy (U.A.Madrid), Carlos Odriozola (Universidad de Sevilla), Carme Rodriguez (U.B. Consell de Mallorca), Ferran Tarongí (U.B.-Consell de Mallorca) i David López (Universitat de Mallorca-Consell de Mallorca).

El treball subaquàtic s'ha desenvolupat en dos torns al matí i dos torns a la tarda d'una durada màxima de 1h 15', composats per 4 arqueòlegs. S'han realitzat un total de 104 immersions amb un total d'hores treballades en el jaciment d'aproximadament 150 hores.

SITUACIÓ DEL DERELICTE DE CULIP VIII

El jaciment de Cala Galladera I es localitza en la costa nord de Cala Cala Galladera en la zona més estreta de la cala (fig.1).

El jaciment de Cala Galladera I es troba a una fondària que oscil·la entre els 4,5 i els 8 metres i es localitza en el sector oest de la cala. El fons està format per una espessa prada de posidònia sovint erosionada. El jaciment es pot detectar sota un talús erosionat de la posidònia que progressa de nord a sud. Sovint apareixen materials arqueològics en el contacte inferior de talús i la zona on a desaparegut la prada.

El les zones més properes a la costa el fons es presenta amb abundància de pedres de dimensions variables (poden assolir fins a més d'un metre de llargada) i que provenen del desgavell erosiu mecànic produït tan en superfície com sota de l'aigua.

DESRIPCIÓ DELS TREBALLS I METODOLOGIA D'EXCAVACIÓ

L'estratègia d'excavació desenvolupada es va orientar en dues fases diferents:

- Plantejament d'una quadrícula davant del talús de la posidònia erosionada. Aquest plantejament havia de permetre documentar si el derelicte es trobava en un estrat de sorra per sota de la posidònia.

L'excavació del sector de la quadrícula ens va permetre reconèixer que el jaciment no es localitzava en la sorra sota la posidònia, sinó que aquest es presentava en un estrat superior dins de la posidònia. El material arqueològic documentat en la zona de la quadrícula provenia del desgavell del talús, fet que podria fer pensar que el possible derelicte es localitzés en l'interior de la capa d'arrels de la posidònia.

- Obertura de 2 grans sondeigs en diferents punts de la cala, on apareixia material arqueològic.

Atesa aquesta evidència vam realitzar diferents sondeigs, anomenats sector 1 i sector 2, en la posidònia. Per millorar l'eficàcia del treball, vam orientar els sondeigs partint del talús on es podien localitzar restes arqueològiques. D'una banda, van realitzar dues rases d'un metre projectant la quadrícula cap el talús (sector 1) i d'altra un sondeig en la zona sud de la cala espai on apareixia en superfície material arqueològic.

L'excavació del sector 1 (fig. 2) va consistir en l'excavació d'una rasa, de 4mx1m, que partia del talús de poseidonia en una zona on en secció s'observava material arqueològic a poc

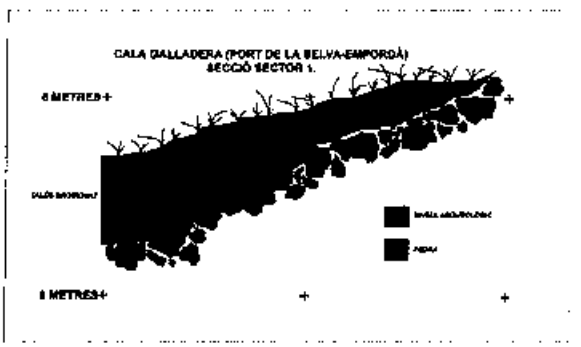

fig. 2.

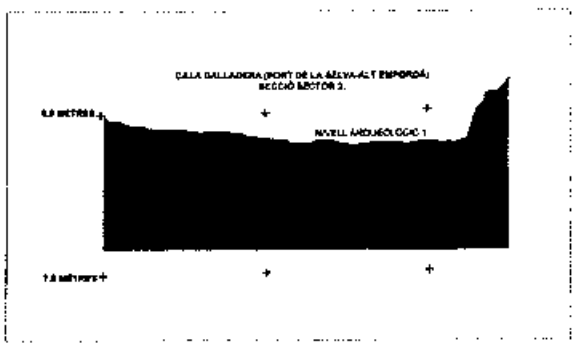

fig. 3.

més d'un metre de profunditat de la superfície del fons marí. Aquests treballs van permetre caracteritzar l'estratigrafia que es defineix com una amalgama de blocs de pedra de dimensions variables, arrels de posidònia i material arqueològic. La major part del material arqueològic va aparèixer en una cota coincident amb la cota del material documentat en el talús.

El sondeig 2 o sector II (fig. 3) el vam realitzar a un 100 metres al sud del sector I on en una zona de sediment sorrenc en contacte amb la roca mare que emergia en superfície i on apareixia abundant material arqueològic dispers. Els treballs va permetre evidenciar que aquest sector és tractava d'una depressió natural entre la roca mare i la poseidònia reomplerta de materials arqueològic de èpoques diverses com demostra la presència de materials tan diversos com a pipes de caolí d'època moderna i fragments d'àmfora ibèrica.

RESULTATS

Durant el procés d'excavació es va poder documentar la manca d'unitat del conjunt ceràmic. Les restes recuperades donen una cronologia molt amplia, cosa que evidencia la utilització de la cala com un fondejador en totes les èpoques, fins a la actualitat. Un vestigi d'aquests ús continuat en el temps és la existència en el fons de la cala d'una caseta de pescadors en ús encara avui en dia.

Tot i aquesta clara evidència cal destacar que el volum de material centrat en època republicana és més important que la resta de material ceràmic que composa la resta del conjunt. Així doncs i a partir del material dipositat al CASC, juntament amb el recuperat a partir de la intervenció arqueològica, els treballs d'investigació es dirigeixen vers el possible plantejament que a Cala Galladera es presenti un fondejador utilitzat en un ampli període de temps, on possiblement s'enfonsà un derelicte d'època republicana.

La manca de profunditat del fons del jaciment ha provocat que l'erosió marina hagi desgavellat possibles unitats arqueològiques diacròniques, barrejant ja des d'època antiga els vestigis arqueològics. Aquest fet és palesa en l'estratigrafia documentada en el sector I caracteritzada bàsicament per blocs de pedra, alguns d'ells amb dimensions de més d'un metre de llarg que haurien estat moguts ja d'antic per l'acció mecànica de l'onatge.

Només un treball proper del total dels materials documentats a cala Galladera permtrà avançar en la hipòtesis sobre la dualitat casuística de la presència de materials arqueològics a Cala Galladera: un fondejador i un derelicte d'època republicana.

El material arqueològic recuperat per sectors és el següent:

-Sector 1:

Comuna ibèrica 3 fr; com-oxidant 3 fr; com-reductora 1 fr, CNT- Empordanesa 1 fr; àmf. itàlica 6 fr; àmf. bètica 7 fr, àmf. ibèrica 1 fr; àmf. púnica 1 fr; àmf. africana 5 fr; àmf. Tarraconense 8 fr, àmf. indet 5 fr; ceràmica moderna 3 fr.

-Sector 2:

-Campaniana A 4 fr (fig. 4); com- itàlica 2 fr (fig. 4); ceràmica gris de la costa catalana 4 fr (fig. 4); com-ibèrica 26 fr (fig. 4); CNT- Empordanesa 14 fr (fig. 4); com-reductora 12 fr, com-oxidant 13 fr (fig. 4); Parets fines 5 fr; ceràmica africana de cuina 1 fr (fig. 4); àmf itàlica 37 fr (fig. 4); àmf. ibèrica 14 fr (fig. 4); àmf. púnica 4 fr; àmf. tarraconense 20 fr (fig. 4); àmf. bètica 21 fr; àmf africana 12 fr; àmf indet 20 fr (fig. 4); tap d'àmfora 1 fr; morter 1 fr (fig. 4); ceràmica moderna i medieval 20 fr.

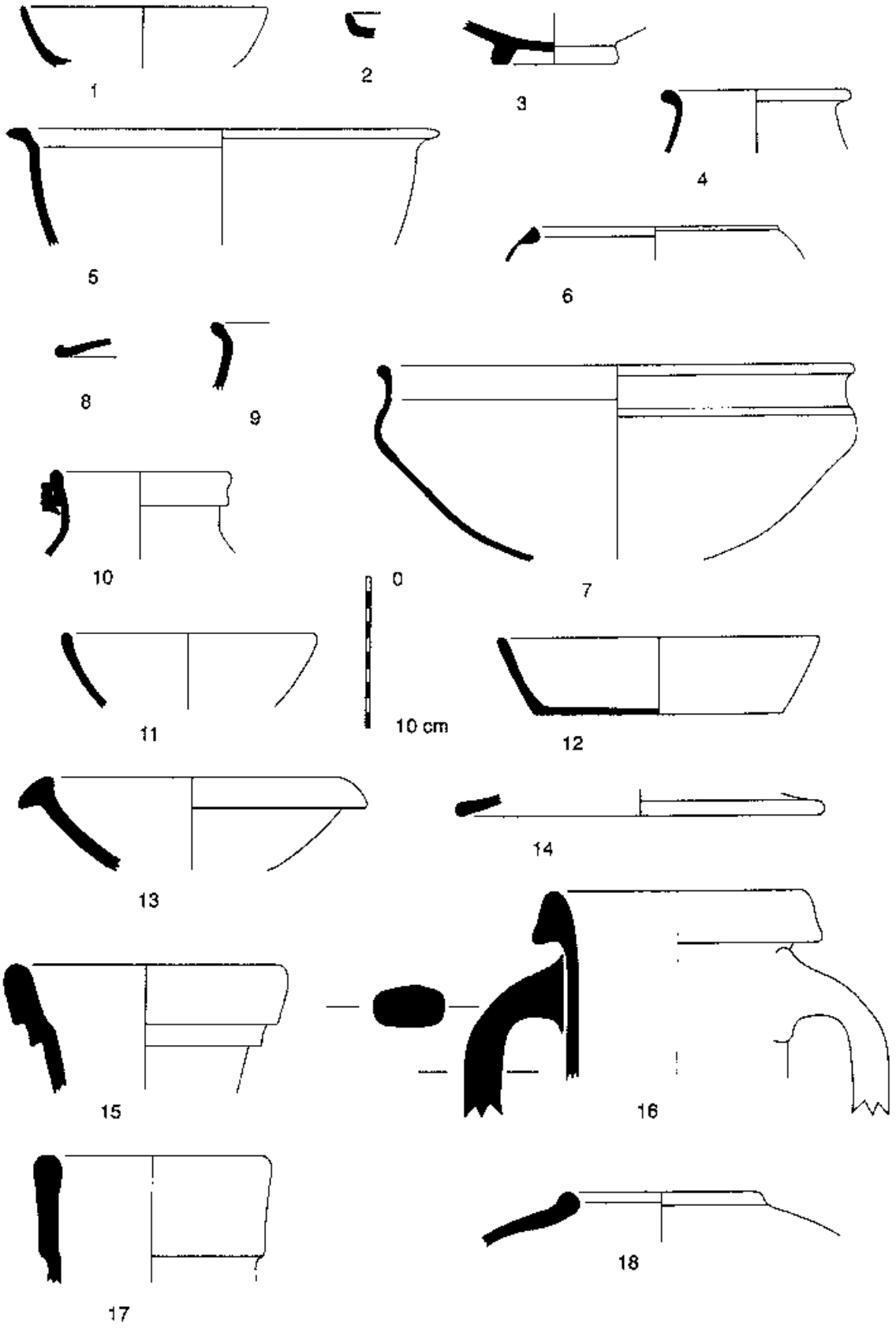

fig.4. 1,2,3 Campaniana A; 4 ceràmira gris de la costa catalana; 5 com-itàlica; 6-7 com-ibèrica; 8,9,10 com-oxidant; 11,12 CNT-Empordanesa; 13 morter; 14 ceràmica africana de cuina; 15 àmf.indet; 16 àmf.itàlica; 17 àmf.tarraconense; 18 àmf.ibèrica.

TREBALLS ARQUEOLÒGICS SUBAQUÀTICS DESENVOLUPATS A CULIP VIII-2002-2003 (CADAQUÉS, ALT EMPORDÀ)

Xavier NIETO **Antoni PALOMO**

INTRODUCCIÓ

El CASC ha realitzat dues intervencions arqueològiques al derelicte Culip VIII, que han permès l'excavació total del jaciment:

- Any 2002. del dia 9 de setembre al 25 d'octubre, sota la direcció de Xavier Nieto i Antoni Palomo i amb la participació de Gustau Vivar (CASC-U.B), Eva Lòpez (U.B), Carlos Aguilar (U.B), Juan Sebastian Miralles (Universitat de València), Toni Cabrera (U.B), Lluís Jorge Abejez (U.B), Carmen Repullo (Univesitat de Sevilla), Carlos Cabrera (Escuela Superior de Conservación y Restauración de la Comunidad de Madrid), Miquel Aguiló (UDL), Alejandro Gomis (Universidad de Alicante), Guillem Pueli (UdG), Virgínia Cepero (U.B) a més de Mar Gabriel Juanes de l'Escola de Capacitació Naútico-Pesquera de l'Ametlla i el personal del CASC

- Any 2003 del dia 9 de setembre al 17 d'octubre, sota la direcció tècnica de Xavier Nieto i Antoni Palomo i amb la participació de : Eduard Moreno (UDG), Rut Geli (UDG), Medardo Castilo (U.B), Juan Sebastian Miralles (Universitat de València), Toni Cabrera (U.B), Lluís Jorge Abejez (U.B), Isabel Calderón (UAM), Carlos Cabrera (Escuela Superior de Conservación y Restauración de la Comunidad de Madrid), Aurore Béguelin (Bélgica), Ana Delgado (U.Santiago Compostela), Ferran Abarca (UB), Jesús Alonso (UAM) a més de Xavier Espadalé i Marc Jubany de l'Escola de Capacitació Naútico-Pesquera de l'Ametlla de Mar i el personal del CASC

El treball subaquàtic s'ha desenvolupat en dos torns al matí i dos torns a la tarda d'una durada màxima de 1h 15' per persona i torn, intervenint en cada torn un màxim de 5 arqueòlegs i un mínim de 3. S'han realitzat un total de 600 immersions amb un total d'hores treballades en el jaciment d'aproximadament 800 hores.

SITUACIÓ DEL DERELICTE DE CULIP VIII

El jaciment de Culip VIII es localitza en la banda est de Cala Culip (Cadaqués – Alt Empordà), en la zona coneguda com costa de Saramisa (fig. 1).

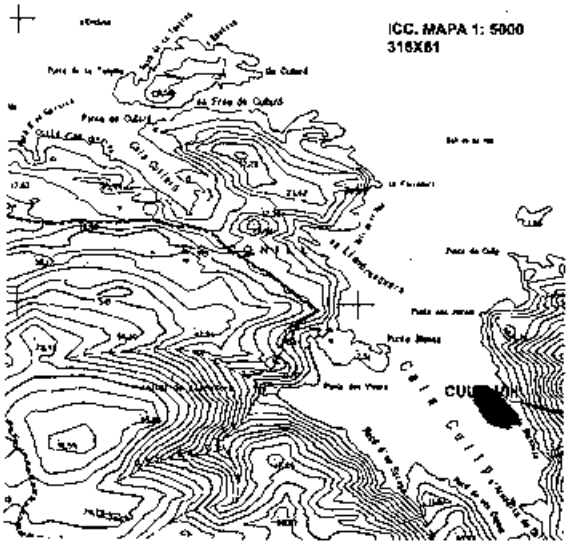

fig. 1.

Museu d'Arqueologia de Catalunya

Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya

CASC
Museu d'Arqueologia
de Catalunya

CULIP VIII-CADAQUES
ALT EMPORDA

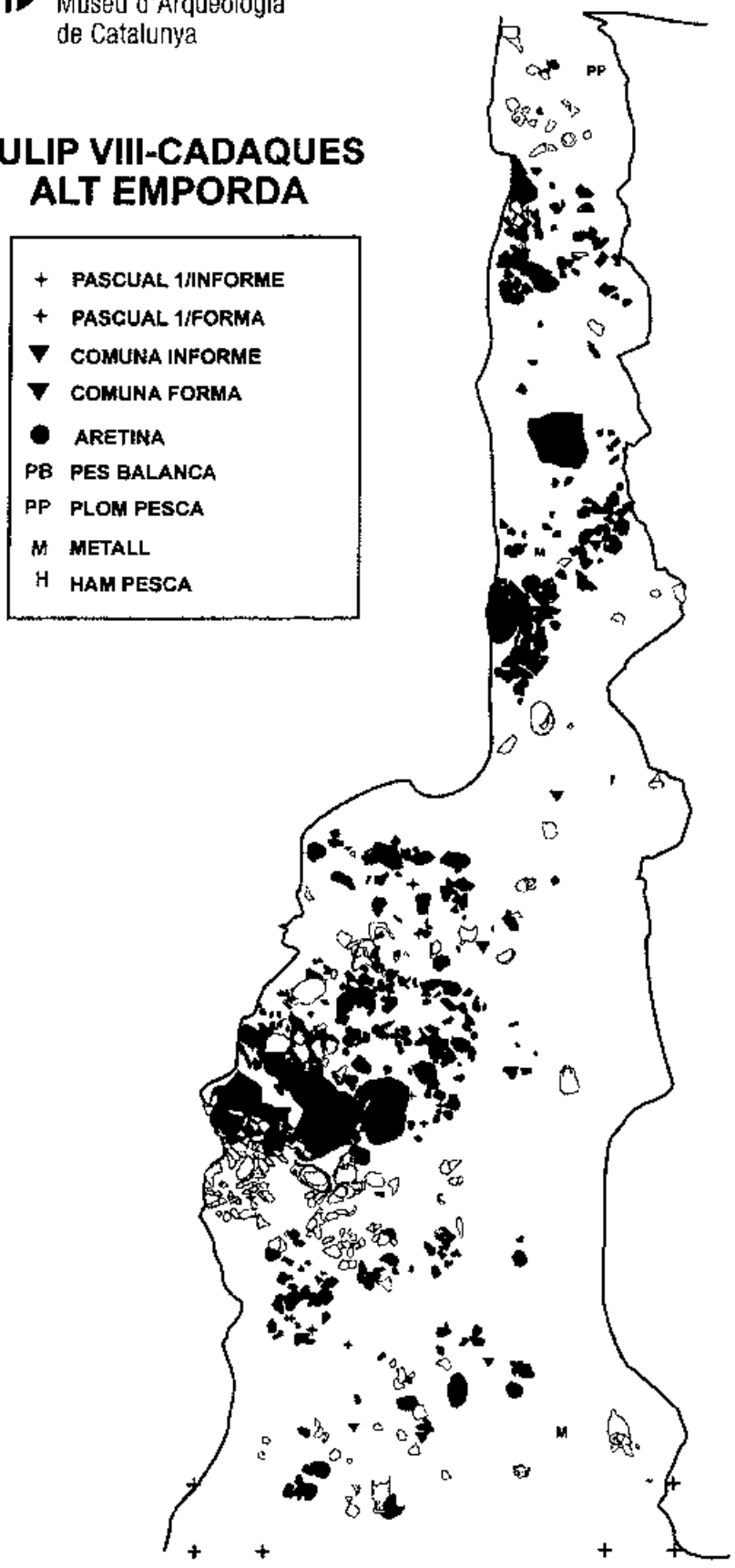

El derelicte es troba a una fondària que oscil·la entre els 12 i els 14 metres i es localitza entre la roca de la costa i una gran elevació rocosa que parteix de 12 metres i assoleix els 7 metres de profunditat. El jaciment es localitza encaixat pel sector est i oest entre roques que guanyen ràpidament alçada, de vegades gairebé de forma vertical.

La zona nord s'obre al fons de la cala una vegada superada l'elevació rocosa de l'oest. Finalment, la zona sud resta cada vegada més encaixada entre roques fins arribar a tenir poc més d'un metre d'amplada.

El fons es caracteritza per una prada de posidònia jove barrejada amb fragments de roques de dimensions variables (poden assolir fins a un metre de llargada) i que provenen del desgavell erosiu mecànic produït tan en superfície com sota de l'aigua.

ANTECEDENTS I DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS

L'any 1999 el CASC va rebre la informació de la troballa de restes arqueològiques dins de Cala Culip per part del ciutadà belga Dominique Guillibert durant l'any 1990. Des d'aquesta data es van establir estrets contactes per tal de localitzar el jaciment durant algun viatge que el Sr. Guillebert fes a Catalunya, per tal de discriminar si es tractava d'un derelicte inèdit o bé era un dels coneguts amb anterioritat. Els diferents treballs d'inspecció realitzats pel CASC van poder determinar amb claredat que les troballes realitzades per Dominique Guillebert formaven amb molta seguretat de part del carregament d'un derelicte inèdit datat a priori en el canvi d'era. Aquesta datació es va fonamentar en base a l'anàlisi de certes restes arqueològiques analitzades i bàsicament formades per fragments ceràmics d'àmfores Haltern 70.

Va aconsellar l'excavació d'aquest jaciment el fet de que Culip VIII és l'únic en bon estat de conservació fins ara conegut a Catalunya amb un carregament de Haltern 70 i és per això que pot complementar les informacions sobre el comerç de vins a Catalunya que s'han tret a partir de l'estudi de les àmfores autòctones Tarraconesa 1, Pascual 1 i Dressel 2/4. Aquest fet converteix l'estudi d'aquest jaciment com imprescindible per obtenir una visió més global de les diverses zones de producció que intervenien en el comerç de vi a Catalunya en aquest moment.

D'altra banda, el fet de que el derelicte es localitzi en un indret molt conegut del Cap de Creus on es realitzen gran quantitat d'immersions aconsellava una actuació arqueològica preventiva abans d'un possible espoli del derelicte.

La campanya realitzada l'any 2002 va permetre determinar que el derelicte no estava espoliat i que el carregament d'aquest es composa essencialment per àmfores Haltern 70 i molt poques evidències d'altres materials vinculats amb la marineria. Un altre element a destacar és la distribució espacial de les restes del carregament que es troba encaixat entre les roques; en un corredor que assoleix com a amplada màxima 8 metres, dimensions que es redueixen ràpidament en direcció sud, arribant a tenir poc més de 2 metres. Es va actuar en una superfície d'aproximadament 50 m2, extreguent al voltant de 25m3 de sediment.

La campanya de 2003 va permetre documentar completament el derelicte, finalitzant l'aquesta manera el procés d'excavació endegada l'any anterior. Els treballs es van centrar en la zona sud on l'esquerda reduïa les seva superfície, arribant a constituir-se en un estret corredor de poc més de dos metres. El fet més destacable és la reducció significativa de material arqueològic, de formes identificables, així com també un augment de la fragmentació. Es va actuar en una superfície d'aproximadament 40m2, extreguent aproximadament 20m3 de sediment.

DESCRIPCIÓ DELS TREBALLS I METODOLOGIA D'EXCAVACIÓ

L'estratègia d'excavació general ha estat quadricular tota la superfície entre les roques. La zona més ample superava els 8 metres i en la zona més estreta, 23 metres en direcció sud, poc menys de 2 metres d'amplada (fig. 2).

La metodologia d'excavació emprada considera la capa i el quadre com a base de la distribució espacial. L'anàlisi de la superposició de capes ha de permetre reconèixer quina és la posició de la càrrega després de l'enfonsament de l'embarcació atès que en un principi tot el

carregament és sincrònic.

El mètode emprat ha estat extreure la capa de posidònia jove i el pedruscall sense modificar la situació dels objectes arqueològics. En el moment que es posseeix tota l'extensió de la quadrícula amb material arqueològic visible es documenta gràficament. Considerem que pertanyia a una mateixa capa tot el material que era visible en aquell moment i que resta documentat fotogràficament. Posteriorment és recuperava només el material adscrit a la capa registrada.

El registre gràfic l'hem realitzat mitjançant fotografia digital, fet que agilitat molt el procés de treball a l'hora de realitzar fotomontatges d'imatges i elaborar posteriors planimetries.

Els treballs de confecció de planimetries s'ha realitzat a partir d'arxius digitals i només hem emprat dibuixos manuals a escala 1:20 i 1: 40 a l'hora de reflectir seccions i relleus rocosos. Hem emprat un programari divers a l'hora de fer les plantes i seccions finals. El Photoshop per a capturar imatges de l'escanner i retocar imatges digitals i el Coreldraw com a eina de dibuix. El dibuix a partit de les unitats de capa i de quadre, considerant la possibilitat de poder activar la visió, la impressió i la transformació dins d'aquestes unitats.

Hem realitzat 5 plantes generals del derelicte Culip VIII:

- Planta general on apareixen superposades per ordre d'aparició el materials arqueològics.

- Planta general de la capa 1, 2 i 3.

- Planta dels elements singulars, o sigui tot el material que no podem atribuir a àmfora Haltern 70.

EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC

El carregament principal d'aquest vaixell estava format exclusivament per àmfores del tipus Haltern 70.

Part del material apareix molt fragmentat per la qual cosa per calcular el nombre de àmfores que portava el vaixell ens hem basat principalment en el nombre de pivots dels quals s'han recuperat 52. A partir del recompte total de fragments avaluem en 60 en nombre mínim d'individus (fig. 3).

Pesada una de les àmfores senceres i comprovat la seva capacitat sabem que el pes de l'envàs era de 13, 3 k i la seva capacitat de 28,8 litres per la qual cosa, considerant la densitat del contingut propera a 1, sabem que

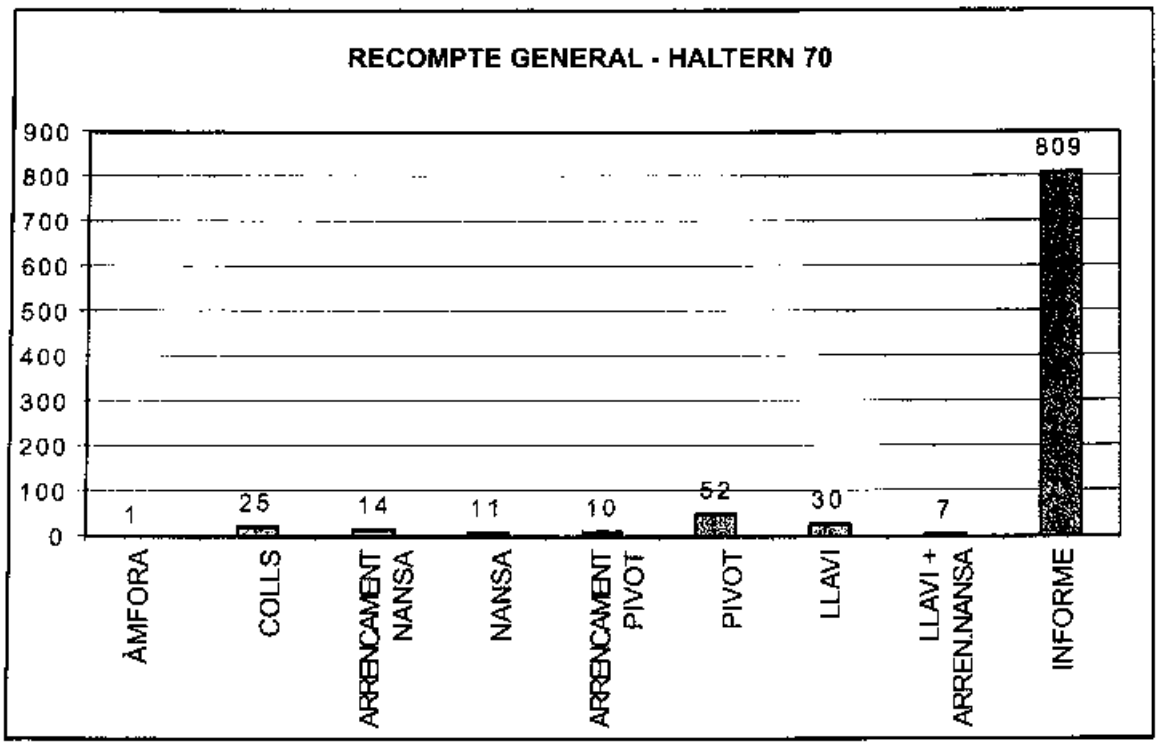

cada àmfora Haltern 70 plena tenia un pes de aproximadament 42,1 k i per tant es pot calcular en 2.526 k el pes de la càrrega principal transportada pel vaixell Culip VIIII.

Considerem que pertanyen a la tripulació un mínim de dues àmfores del tipus Pascual 1 i que podrien estar dedicades, al menys una, a contenir l'aigua potable.

També pertanyent a la tripulació una copa de Terra Sigillata Aretina, al menys dues cassoles/ paelles amb senyals d'haver estat sotmeses al foc i dos vasos de ceràmica comuna, tot això representat per escassos fragments. Completen els estris de la tripulació un ham, ploms de xarxa de pesca i el pes d'una balança.

Aplicant les formules matemàtiques que permeten posar en relació la capacitat de càrrega d'un vaixell amb les seves mides i movemt-nos sempre en el cap de la hipòtesis, podem establir amb certes garanties que el Culip VIII es una barca de mides molt reduïdes atès que la seva eslora hauria de ser al voltant de sis metres.

Creiem que es trobem davant d'un document històric que exemplifica mol bé el petit comerç de redistribució a petita escala, del productes prèviament arribats a un port principal. Atès el lloc on es va produir l'enfonsament sembla evident que d'alguna manera el port de Empúries ha de figurar en la ruta d'aquest vaixell, però encara a escassos mesos d'acabada l'excavació és prematur avançar si aquesta barca feia una ruta cap el nord o cap el sud.

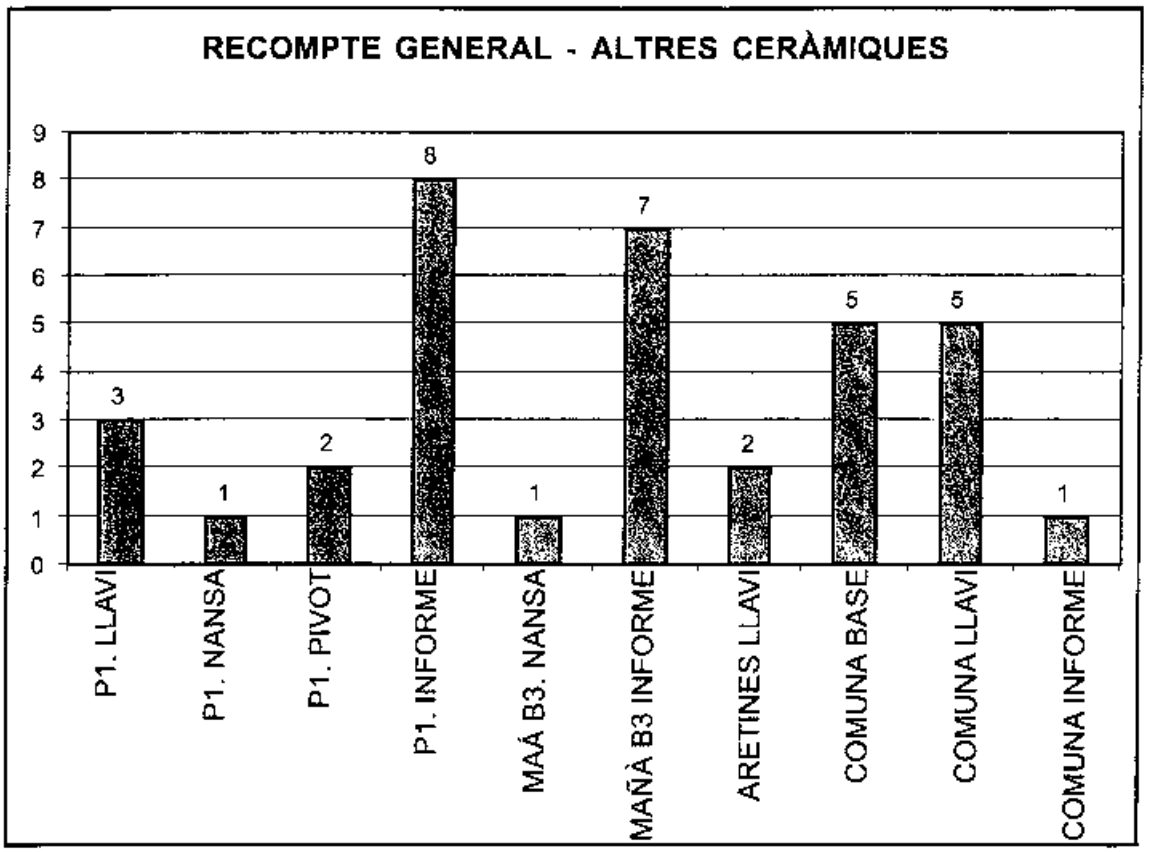

BIBLIOGRAFIA

NIETO, X., PALOMO, A. inèdit, Memòria dels treballs arqueològics subaquàtics desenvolupats a Culip VIII, 2002 (CALA CULIP-CADAQUÉS-ALT EMPORDÀ).

TREBALLS ARQUEOLÒGICS SUBAQUÀTICS DESENVOLUPATS A ILLA PEDROSA (L'ESTARTIT-TORROELLA DE MONTGRÍ, BAIX EMPORDÀ)

Gustau VIVAR **Xavier NIETO** **Toni PALOMO**

D'acord amb la resolució el director general del dia 6/06/2002 s'han realitzat els treballs arqueològics del dia 3 de juny al 14 de juny del 2002, sota la direcció tècnica de Xavier Nieto (director del CASC) i Antoni Palomo (arqueòleg del CASC) i l'aval del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya.

ANTECEDENTS HISTÒRICS

El derelicte d'Illa Pedrosa (L'Estartit, Baix Empordà) va ser excavat entre els anys 1959-1970 sota la direcció del senyor Federico Foerster. Des del mateix moment de l'excavació el jaciment va ser ja reconegut com a excepcional per la quantitat i varietat del seu carregament. Com a carregament principal transportava centenars de vasos de vernís negre, així com gran quantitat de pedres de molí; a això s'ha d'afegir algunes àmfores, vasos de ceràmica gris empuritana i de ceràmica comuna, així com 16 monedes.

Tot i l'interès i la importància que va revestir des del primer moment, diferents motius, entre d'ells la súbita mort del Dr. Oliva, responsable científic de l'excavació, van fer que l'estudi global mai s'arribés a realitzar, per la qual cosa només disposem d'algunes publicacions molt preliminars o estudis puntuals d'objectes aïllats; la conseqüència de tot això és que hores d'ara encara hi ha discussió, fins i tot sobre la data precisa d'enfonsament del vaixell. L'interès del seu estudi aprofundit resideix en el fet que el carregament del derelicte és heterogeni no tant sols pels tipus de materials (i.e. ceràmica de vernís negre, àmfores, molins), com per la diversitat de les seves àrees nuclears de producció, Itàlia centroccidental, Sicília i Golf de Lleó, presentant per tant una gran idoneïtat per establir hipòtesis raonades sobre l'estructuració del comerç de l'època.

En relació al carregament secundari i els estris de la tripulació, tot i ser quantitativament una

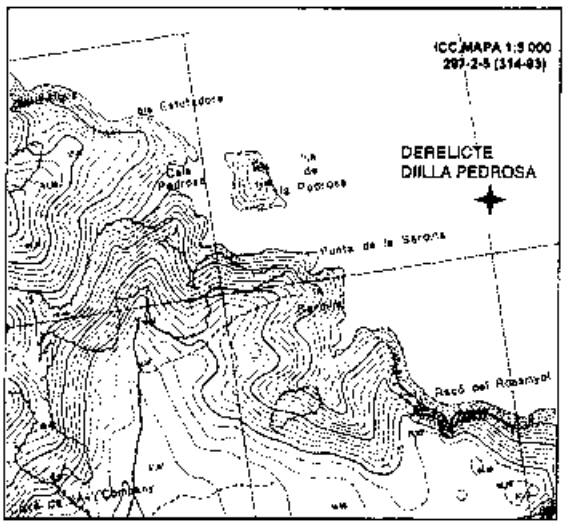

fig. 1.

Museu d'Arqueologia de Catalunya

Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya

part molt menys nombrosa, posseeixen una informació potencial molt valuosa ja que al costat de productes típicament empuritans n'apareixen d'altres de pràcticament totes les àrees del Mediterrània nord-occidental.

OBJECTIUS I MOTIVACIONS DE LA INTERVENCIÓ

Els objectius d'aquesta actuació venen motivats pel plantejament de diversos dubtes al voltant de l'excavació del derelicte d'Illa Pedrosa en el transcurs de realització d'una tesis doctoral. Per intentar donar resposta a aquests interrogants es va plantejar la necessitat de realitzar una valoració de l'estat actual de la zona d'excavació. Aquesta tasca consistí en una prospecció de la zona, la realització d'una sèrie de sondeigs en àrees allunyades dels espais excavats i reconeixement de la geologia de la zona.

Un dels principals problemes que presentava el conjunt del carregament del derelicte era la seva composició. Ja en la primera publicació acurada del carregament es feia referència a la poca quantitat d'elements amfòrics recuperats (Foerster 1975). Aquest fet ja ho evidencia Pascual i remarca la seva raresa, denotant que les àmfores documentades al carregament formarien part probablement dels estris de la tripulació (Pascual 1975).

Un altre dels interrogants importants que es plantejaven davant del estudi del carregament d'Illa Pedrosa era la procedència dels molins rotatoris manuals que la nau transportava i constrastar o refutar mitjançant noves mostres i analítiques si existien en el carregament del derelicte alguns molins realitzats en roques ignies com a *Williams* W. Thorpe i R.S. Thorpe semblava demostar (Thorpe/Thorpe 1987)

Es tractava d'un conjunt força important de peces de molí, format per gairebé 100 molins rotatoris manuals complerts destinats a un ús domèstic.

A finals dels anys 80, W. Thorpe i R.S. Thorpe van fer un estudi de procedència dels molins rotatoris del nord-est català treballats en roques ignies. Aquest estudi també incloïa els reduïts

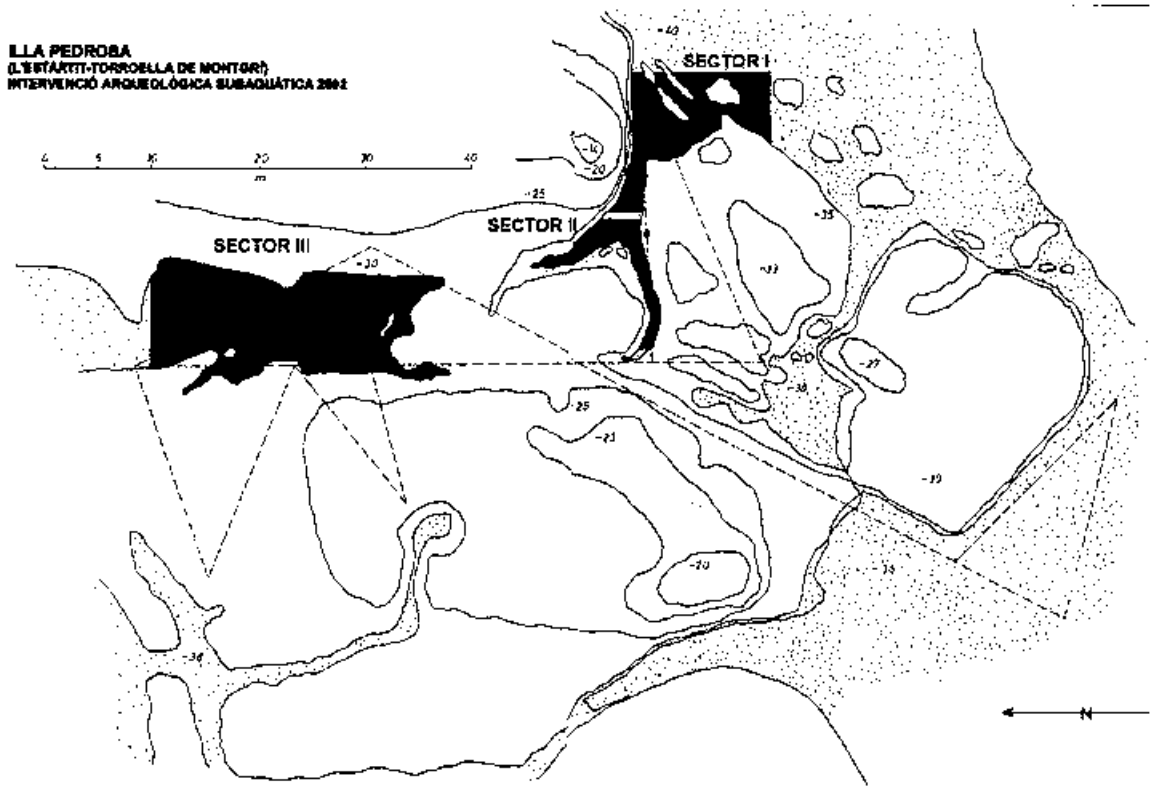

fig. 2.

exemples d'Illa Pedrosa que estaven formats per aquest tipus de pedra. La gran part del carregament està format per molins treballats en roques de micro-conglomerat.

Una revisió acurada dels diaris d'excavació de Foerster, tot un exemple d'ordenació germànica, va portar a la conclusió que tots els molins del derelicte estaven formats per conglomerats i que aquest molins de roques ignies devien haver-se barrejat amb els d'Illa Pedrosa en algun trasllat de materials en els magatzems. Aquesta dada encara fou més evident quan en el procés de revisió d'aquests molins de roques Ignies adscrits a Illa Pedrosa es va documentar que alguns ni tant sols tenien una procedència subaquàtica. El problema residia en saber la procedència d'aquest conglomerat, i a la vegada tenir al seguretat que els molins a estudiar eren realment del derelicte i no havien sigut cap error de magatzem.

EQUIP HUMÀ

L'equip de treball ha estat construït per el personal del CASC (patró, mecànic i dos arqueòlegs) i per dos arqueòlegs col·laboradors del centre.

D'altra banda, atesa la complexitat tècnica de portar a terme una excavació a la fondària que es troba d'Illa Pedrosa (entre 32 i 40 metres), s'ha comptat amb la col·laboració de 5 integrants del GEAS (Grupo especial de actividades subaquàticas de la Guardia Civil de l'Estartit), que s'han fet responsables bàsicament de la seguretat dels treballs i control d'immersions.

INFRAESTRUCTURA

La infraestructura emprada ha estat el vaixell del Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya Thetis, que compta l'espai que pot garantir l'allotjament i manutenció d'un equip de treballs d'un màxim de 12 persones. D'altra banda, el vaixell que funciona a modus de pantalà mòbil, que permet subministrar tot el necessari als arqueòlegs durant la seva feina, compressor per carregar botelles i per accionar les mànegues de succió d'aire, grues...

SITUACIÓ DEL DERELICTE D'ILLA PEDROSA

El jaciment d'Illa Pedrosa es localitza davant de la costa de l'Estartit davant de l'Illa Pedrosa i la Punta de la Sardina (fig. 1).

El derelicte d'Illa Pedrosa es troba a una fondària que oscil·la entre els 30 i els 40 metres. El fons es caracteritza per ser rocós amb abundants esquerdes reblides de sorra i llims. Existeixen àmplies zones amb poc desnivell i altres zones on es guanya fondària de forma sobtada.

L'extensió on F. Foerster va localitzar les restes del derelicte s'aproxima als 1000 metres quadrats aproximadament

DESRIPCIÓ DELS TREBALLS

Es van dur a terme sondejos en tres sectors diferents del jaciment (fig. 2).

L'estratigrafia general dels tres sectors intervinguts es caracteritza per un gruix variable de sorra neta de matèria orgànica i un segons estrat caracteritzat per un fracció llimosa, molt compacte i de color gris fosc. El material arqueològic es localitzat en el contacte entre els dos estrats.

Si considerem l'estrat de sorra com un paquet superficial molt mòbil a causa de diferents factors ambientals (corrents, aportacions de sediments...), i que el material es localitza en aquests estrat, hem d'interpretar que el material arqueològic es troba en una posició secundària en un estrat de caràcter superficial i integrat en un estrat arqueològic de potència variable.

Sector 1

Al sud del Puig de la Sardina. Es tracta d'una esquerda de 7 metres de llargada per una amplada màxima de 2,40 i mínima d'1 metre. Les parets d'aquesta esquerda s'aixequen en vertical al nord de 39.5 metres fins 20 metres i al sud de 39.5 fins a 30 metres. La fondària màxima és de 39.5 metres i mínima de 37.5 metres.

L'excavació ha permès documentar 5 parts de molí rotatori i algun fragment de ceràmica campaniana i àmfora. Cal destacar la presència d'algun fragment de vas sota les rodes de molí.

Sector 2

A l'oest del Puig de la Sardina, apareix una zona àmplia amb dues esquerdes més o menys

paral·leles (6x2 metres), poc marcades en la roca. Aquests sector es localitza a l'oest de l'esquerda del sector 1.

L'excavació ens ha permès documentar dos vasos de campaniana pràcticament sencers i algun fragment d'àmfora.

Sector 3

Al nord-oest del puig de la Sardina, existeix zona àmplia entre roques de 7x10 metres aproximadament, amb gran quantitat de sorra, a una fondària de 35 metres.

L'excavació ha permès documentar una part de molí rotatori, un vas de campaniana i altres fragments ceràmics. Aquests és el lloc on hi ha més potència de sorra acumulada. Malgrat el gruix de sorra, la presència de material arqueològic és escassa.

Finalment cal destacar, la presència de material dispers sobre la superfície de la roca al voltant de tots els sectors excavats, apareixent fragments de campaniana, fragments d'àmfora...

CONCLUSIONS

L'excavació ha permès constatar l'evident manca d'àmfores dins del conjunt del carregament. En aquest sentit es va valorar la hipòtesis que el carregament hagués estat expoliat anys abans que Foerster es dediqués a la seva excavació. Sabem de primera mà que hi han haver expolis dins del carregament del vaixell (Foerster 1975) i no seria gens estrany que s'hagués produït un acte de pillatge, que explicaria el perquè d'aquest carregament. Es va partir de la idea que l'equip d'en Foerster, mogut per una praxis a terme amb l'època de l'excavació, va recuperar especialment aquells fragments ceràmics que presentaven algun tipus de forma dispersos en la zona del jaciment. Aquesta idea ha sigut àmpliament contrastada amb el material més abundant del derelicte, la ceràmica de vernís negre campaniana A. Així doncs es va deixar "in situ" gaire bé tot el material informe, doncs no representava cap dada cronològica, i si que representava una feina extra a realitzar en un derelicte ja "per se" difícil de treballar degut a la seva important profunditat. A partir d'aquesta dada es va plantejar una hipòtesi de treball basada en que si uns expoliadors haguessin buidat el vaixell d'àmfores. Malgrat això si s'haguessin dut tot el material amb forma i com passà en diversos exemples de vaixells expoliats, hagués aparegut en la zona del jaciment un gran volum de material informe procedent de la trencadissa. En aquest cas es va pensar que existiria la possibilitat que aquesta material informe podria haver estat desestimat per l'equip de Foerster i si existís, podria ser que encara estigues en el mateix lloc.

Així durant el reconeixement acurat de la zona d'excavació es va documentar un gran volum de material ceràmic informe de vernís negre, escampat per tot el perímetre del jaciment, fet pressuposat ateses les causes ja esmentades (fig.3). A la vegada en la mateixa zona no es va documentar gairebé cap element amfòric informe. Així doncs la idea de l'espoliació va caure pel seu propi pes. En tot el perímetre de la excavació no es va trobar cap resta que fes evident que el carregament del derelicte hagués estat un conjunt més o menys important d'àmfores. Gràcies a aquesta actuació directa sobre el jaciment es va poder arribar a una conclusió important a l'hora de definir amb seguretat quin seria el carregament principal de la nau, i per tant quin valor comercial representava aquest vaixell.

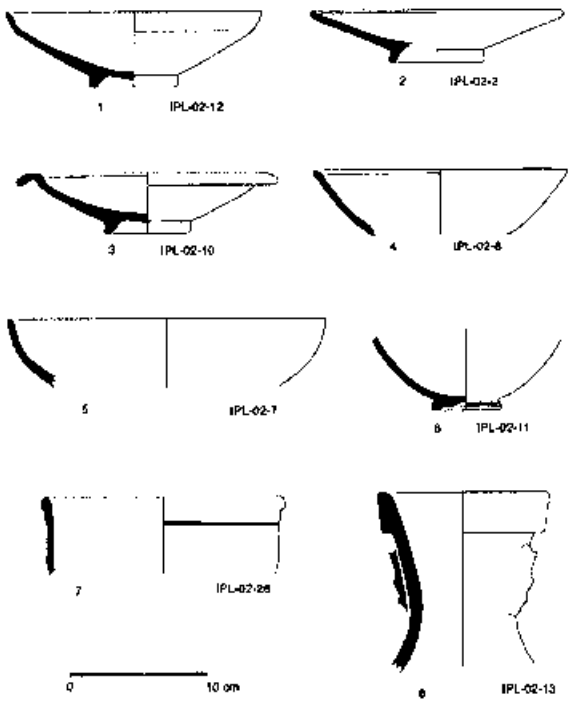

fig. 3.

Respecte a la ceràmica documentada durant el procés d'excavació, segueix les mateixes pautes que la resta del carregament. La ceràmica millor representada és la campaniana A, de la qual es va recuperar 1 individu complet de Lamb. 27c (fig 3. 1), dos individus complets i un fragment de vora de Lamb. 55 (fig 3. 2), dos individus complerts i un fragment de vora de Lamb. 36 de talla mitjana (fig 3. 3), un fragment de vora de Lamb. 27 Ba (fig 3. 5), un fragment de vora de Lamb. 33 (fig. 3.4), un vora molt malmesa de Lamb 31. També es va trobar un únic individu de Campaniana B, un fons de Lamb 31 (fig 3. 6), forma no documentada encara en el jaciment en aquesta classe ceràmica.

També es va documentar una vora de ceràmica ibèrica (fig 1. 7), 3 fragments de comuna itàlica, així com una vora d'àmfora possiblement tripolitana antiga (fig 1. 8). A la vegada un peu de Dr 1a de transició, dues nanses d'àmfora itàlica possiblement Dr 1a, i 3 fragments informes àmfora itàlica. 6 Fragments d'àmfora indeterminada i 2 fragments de plom.

Tota la ceràmica presenta les mateixes formes que ja es documenten en el material excavat per l'equip d'en Foerster. Només cal destacar el fragment de Campaniana B, que si presenta una nova forma dins del jaciment, tot i que ja coneixíem l'existència minoritària d'aquesta classe ceràmica dins del carregament del vaixell.

D'altra banda el procés d'excavació va permetre recuperar 6 peces de molí, 5 metae (fig 4. 1-5), i 1 catillus (fig 4. 6). La tipologia presentada per aquests molins és B2-C3.4.1.d pel catillus i B2-M3.3.3.2 per les metae seguint la tipologia d'Alorda Park (Asensio *et alii* 2001, 65). Es van realitzar les proves de procedència sobre aquest molins i a la vegada sobre uns altres escollits entre la resta del carregament de molins dipositats als magatzems del CASC. Les proves de composició van donar resultats idèntics afirmant amb seguretat la mateixa procedència dels molins fet que va descartar totalment que el derelicte d'Illa Pedrosa transportés molins rotatoris realitzats en roques ígnies.

BIBLIOGRAFIA

ALONSO, N. 1999, *De la llavor a la Farina. Els processos agrícoles protohistòrics a la Catalunya occidental*, Monographies d'Archéologie Méditerranéenne 4, Lattes, 1999.

ASENSIO, D., BELARTE, M.C., SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. 2000-1, Les meules rotatives du site ibérique d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès, Tarragona), *Pyrenae 31-32*, 57-73.

FOERSTER, F. 1975, Descripción general de los trabajos realizados en el yacimiento submarino ante Isla Pedrosa, *Inmersión y Ciencia 8-9*, Barcelona, 113-128.

PASCUAL, R. 1975, Las ánforas de Isla Pedrosa, *Inmersión y Ciencia 8-9*, Barcelona, 87-92.

VIVAR, G. 2003, *Els molins d'Illa Pedrosa*. Tesina de doctorat. Universitat de Barcelona.

WILLIAMS-THORPE, O., THORPE, R.S. 1987, Els orígens geològics dels molins romans de pedra del nord-est de Catalunya, i l'ús de les laves de la regió volcànica d'Olot. *Vitrina 2*. Olot, 49-58.

EXCAVACIONS EN EL SOLAR DE L'ANTIGA PLANTA EMBOTELLADORA EYCAM (CALDES DE MALAVELLA, SELVA)

Joan LLINÀS POL **Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ ***

Els mesos d'abril i maig de 2002 es va dur a terme una intervenció arqueològica en el solar situat a la cantonada dels carrers Termes Romanes i Vall-llobera, on hi havia hagut antiga planta embotelladora d'Eycam, en el nucli urbà de Caldes de Malavella. La intervenció fou promoguda per l'Ajuntament de Caldes, propietari dels terrenys afectats, en el marc del projecte d'urbanització del solar, que està situat al costat mateix del conjunt termal romà de Sant Grau i de la muralla del castell medieval de Caldes.

La planta embotelladora fou enderrocada l'any 2001 i aquell mateix any es va efectuar una prospecció prèvia. Dels sondejos realitzats, tan sols un, situat a la banda nord-oest del solar, va donar resultats positius i va permetre documentar un paviment d'època romana (Llinàs i Merino 2002). Davant de la troballa es va creure convenient excavar en extensió aquell sector.

L'excavació se subdividí en dos sectors. El sector 1 s'ubicava al voltant de la torre central de les tres torres que fortifiquen el pany de muralla, mentre que el sector 2 el constituí l'espai interior i el subsòl de la torre sud, que fou totalment excavat.

RESULTATS

La piscina i les conduccions d'època romana republicana

La intervenció va permetre descobrir una piscina i diverses conduccions d'aigua i va proporcionar la primera troballa *in situ* d'estructures l'antiga *Aquae Calidae* fora del conjunt termal de Sant Grau (tan sols unes setmanes més tard es localitzarien preexistències d'aquesta mateixa època en el mateix recinte del conjunt termal). Les restes del solar de l'antiga Eycam també estan relacionades amb l'aprofitament de les aigües termals i situades igualment en el turó de Sant Grau, molt a prop de les surgències. Amb una cronologia que es pot portar als volts de l'any 100 aC., constitueixen les primeres estructures destinades a l'aprofitament de les aigües de Caldes documentades amb anterioritat a la construcció, a mitjan segle I dC, del conjunt termal de Sant Grau.

De la piscina no en tenim les dimensions completes, ja que es perd a ponent per sota de la muralla medieval. Sabem que l'interior té una amplada de 156 cm a la part est (on hi ha un banc corregut), que s'estreny a 136 cm més a l'oest, on no hi ha el banc. L'estructura exterior està feta amb pedres sense lligar i sense cara

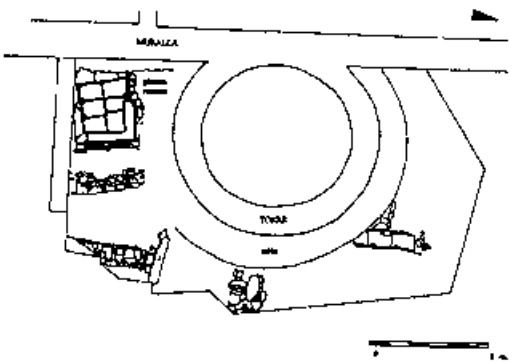

fig. 1. Plànol de situació del jaciment

*JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

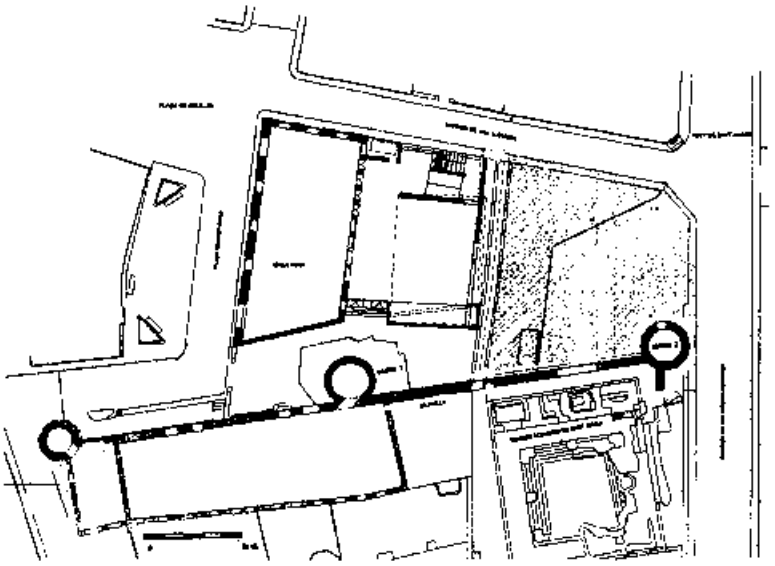

fig. 2. Planta del sector 1

externa, ja que es trobava semisoterrada en un estrat d'anivellament. La cara interna d'aquestes parets, conservades en una alçada d'entre 30 i 35 cm, està recoberta amb una capa d'*opus signinum* de força qualitat, igual que la totalitat del banc. El sòl de la piscina, en canvi, és fet amb *tegulae* col.locades de forma invertida.

A la raconada nord-est hi havia el desguàs, que donava a una conducció que discorria en direcció oest-est, tenia una longitud de 2'02 m i connectava a l'est amb una altra conducció, que discorria en sentit perpendicular. Les parets d'aquesta conducció, una simple rasa, es van trobar apuntalades amb una estructura de fusta que n'evitava l'esllavissada. La conservació de la fusta fou possible gràcies a l'entorn on es trobava, d'argiles quasi pures i extraordinàriament humides, fruit segurament de les filtracions de la pròpia aigua termal. L'estructura estava constituïda d'una planxa de fusta d'un gruix de 2-3 cm, formada per llistons horitzontals i assegurada gràcies a unes petites travesses col.locades a intèrvals irregulars a la part superior de l'estructura i travades contra la paret oposada de la rasa. L'estat de conservació de la fusta era, però, molt dolent, i quasi no se'n va poder recuperar res.

La datació d'aquestes estructures (la piscina i les canalitzacions) es va poder establir sense problemes en època romana republicana, entre les darreres dècades del segle II aC i mitjan segle I aC, gràcies als materials apareguts.

Reformes en el segle I dC

Tot el sector fou objecte de reformes en el segle I dC. Per una banda, a prop i paral.lel a la banda est de la piscina, es bastí un mur fet de pedres diverses i fragments de *tegula* lligades amb fang, d'una amplada de 50 cm i sense fonamentació, que s'assentava sobre una anivellament del segle I dC.

Més a l'est, es construí una nova conducció, en direcció nord-sud. Se'n va poder excavar un tram de 2'18 m, i estava construïda a base de pedres de mida petita i fragments de *tegula* i rajol. Descansava sobre una base de fragments de *tegula* col.locats de forma plana, i l'espai interior era d'entre 18 i 24 cm d'amplada per 33-38 cm d'alçada. La conducció, presumiblement una claveguera, va aparèixer coberta per una tapa de fragments de *tegula* i alguna pedra.

A causa de la manca d'estratigrafia, no se sap si són també d'aquest moment les restes de la base de dues canalitzacions localitzades al nord-est i a tocar del talús de la torre central. Assentades damunt del subsòl natural, estaven constituïdes per *tegulae* col.locades planes amb la rebava cap amunt, i fragments molt malmesos i escadussers de les parets.

Des d'un punt de vista cronològic, aquestes reformes coincideixen amb la construcció del veí conjunt termal de Sant Grau, però desconeixem si s'hi poden relacionar de manera directa.

Noves reformes o abandó?

Arreu de la zona excavada es va identificar un nou anivellament del terreny, que no sabem si correspon a noves reformes o si ens delata l'abandó de la zona. Tenint en compte que el veí conjunt termal de Sant Grau continua funcionant, és molt probable que aquests vestigis corresponguin a una nova fase de reformes.

Els estrats que componen aquesta fase són diversos anivellaments heterogenis, descoberts al sud i a l'est de la torre. El material que van proporcionar ens porta a la segona meitat del segle I dC o als volts de l'any 100. El farcit d'obliteració de la piscina podria ser també d'aquest moment, tot i que el material arqueològic recuperat no va permetre fer més precisions. En tot cas, aquesta seria una dada que ens revelaria reformes d'importància en l'ús i la funcionalitat d'aquesta petita part de l'*Aquae Calidae* romana.

L'estratigrafia romana de l'excavació s'interromp aquí, destrossada per les reformes medievals i, sobretot, moderna.

La muralla i les torres

Tot el solar de l'antiga Eycam està delimitat a ponent per un pany de muralla flanquejada per tres torres, de les quals dues es trobaven afectades per l'excavació: la central per la seva part exterior (sector 1) i la de l'extrem sud en el seu interior (sector 2).

L'obra d'aquesta fortificació és de bona qualitat. La disposició de l'aparell és regular, amb carreus de mida mitjana ben escairats i col·locats en filades. Es manté generalment que la muralla és, de fet, la façana de llevant de l'antic castell de Caldes, tot i que s'ha dit també que podria tractar-se d'un tram de la muralla de la vila

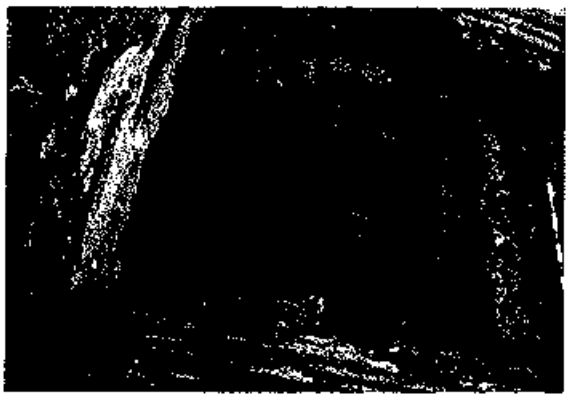

fig. 3. Piscina romana

(AADD 1971). Bé que la torre sud ha estat datada entre els segles XII i XIII (AADD 1991, 297), els resultats de l'excavació dins d'aquesta torre van proporcionar una data de segle XIV, la mateixa, justament, que hom ha atribuït a la resta de la fortificació (AADD 1991, 297). Pel que fa la torre central, quasi tota l'estratigrafia que s'hi podia haver associat estava malmesa per les reformes modernes.

Les destruccions modernes

La destrucció principal de les restes arqueològiques de l'indret ha vingut provocada per les obres subterrànies de canalització i de construcció de dipòsits que ha comportat l'explotació moderna de l'aigua termal. Això ja es va posar de manifest durant els sondejos de l'any 2001 (Llinàs i Merino 2002) i es va confirmar en la campanya de 2002, en què es va poder comprovar com un profundíssim dipòsit destruïa per la part de migdia totes les estructures i estrats d'època romana del sector 1. En aquest sentit, podem considerar pràcticament miraculosa la conservació de la piscina i dels estrats que romans que s'hi relacionaven.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. 1971, *Els castells catalans*, vol. III. Barcelona.

AA.DD. 1991, *Catalunya Romànica*, vol. V. Barcelona.

LLINÀS, J., MERINO, J. 2002, Seguiment de la urbanització de l'Antiga Eycam (Caldes de Malavella, la Selva), *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines,* Sant Joan de les Abadesses, p. 263-264.

MERINO, J., NOLLA, J.M., SANTOS, M. 1994, Aquae Calidae, *presència romana a la Selva*, col.lecció Estudis i Textos, 3, Santa Coloma de Farners.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A LA TORRE DELS MOROS (LLAGOSTERA, GIRONÈS)

Joan LLINÀS POL **Jordi MERINO SERRA***

El febrer de 2003 va tenir lloc una excavació arqueològica a la Torre dels Moros, situada al terme municipal de Llagostera. La intervenció fou promoguda per l'associació cultural local «Casino Llagosterenc», alguns membres de la qual van participar en les tasques d'excavació, i va comptar amb el permís d'Isabel Maria Llambí i Maspons, propietària del terreny.

La Torre dels Moros està situada al bell mig del pla de Penedes, al nord-est del terme municipal, dins d'un bosquet espès de pins i alzines. Abans de la nostra intervenció, les restes conegudes del jaciment estaven conformades per una estructura aparentment de planta quadrangular construïda amb pedres de mida diversa lligades amb morter de calç. N'era visible sobretot la paret nord, de gruix considerable i amb una alçada aproximada d'un metre, així com la cantonada nord-est i un petit fragment del mur de llevant. Es tractava d'un element totalment desconegut; no se'n tenia cap referència històrica, no s'hi havia realitzat mai cap intervenció arqueològica, ni havia estat objecte de cap estudi detallat.

Per raons de pressupost, els treballs es van veure limitats a una neteja de l'espès sotabosc que cobria l'element i una excavació del nivell superficial, que va permetre la descoberta d'una construcció quadrangular i exempta d'uns 35 metres quadrats de superfície, ben delimitada per murs de pedres lligades amb morter de calç i subdividida, com a mínim, en tres àmbits.

DESCRIPCIÓ

Després d'aquesta intervenció, la Torre dels Moros se'ns apareix com una construcció quadrangular de 35 metres quadrats de superfície. En planta dibuxa un trapezi molt obert, gairebé quadrat, tancat cap a l'oest i amb costats d'entre 5'40 i 6'10 metres de llarg, amb un petit retranqueig cap endins al vèrtex sud-oest. Està construït amb parets de pedres lligades amb morter de calç d'un gruix d'entre 40 i 50 cm, i es presenta subdividit interiorment almenys en tres àmbits, tot i que caldria acabar d'excavar-lo per a assegurar-ho del tot. L'element més singular de la Torre dels Moros el constitueix ara com ara el mur central, degut sobretot a la seva entitat considerable (110 cm de gruix), de la qual en desconeixem les causes i la funcionalitat precisa.

El material arqueològic recuperat és de moment escassíssim i sense cap fiabilitat arqueològica. L'aparició de *tegula* i d'*opus signinum* ens porta a datar l'estructura en època romana, encara que amb reserves i d'una manera totalment

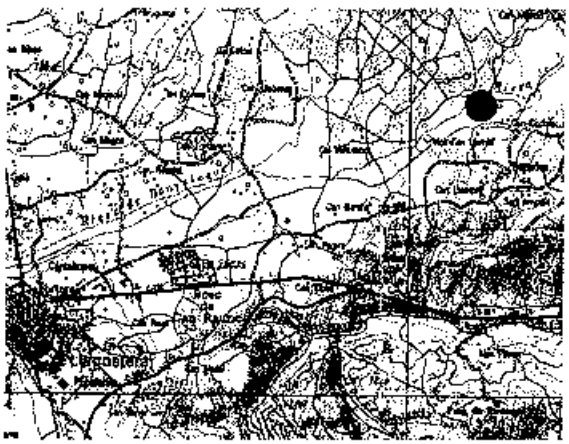

fig 1. Plànol de situació del jaciment.

* JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

provisional. En aquest context, els pocs fragments de ceràmica moderna i de teula aràbiga que es van recuperar en l'estrat superficial podrien, a tot estirar, pertànyer a un reaprofitament parcial i molt recent de la construcció.

Que l'estat de conservació de l'estructura és més bo del que ara es pot veure és ben evident. L'acció dels furtius permet apreciar com els murs que conformen la raconada sud-oest s'enfonsen, com a mínim, més de mig metre i no hi ha cap raó per pensar que la resta de l'element es trobi també majoritàriament en un estat de conservació similar. Una excavació arqueològica completa de l'element, que seria senzilla i ràpida degut a la seva reduïda extensió, no només permetria conèixer-lo totalment i esbrinar les seves funcions i cronologia, sinó també aportar un nou element importantíssim de cares al coneixement de l'època romana en tota aquesta zona.

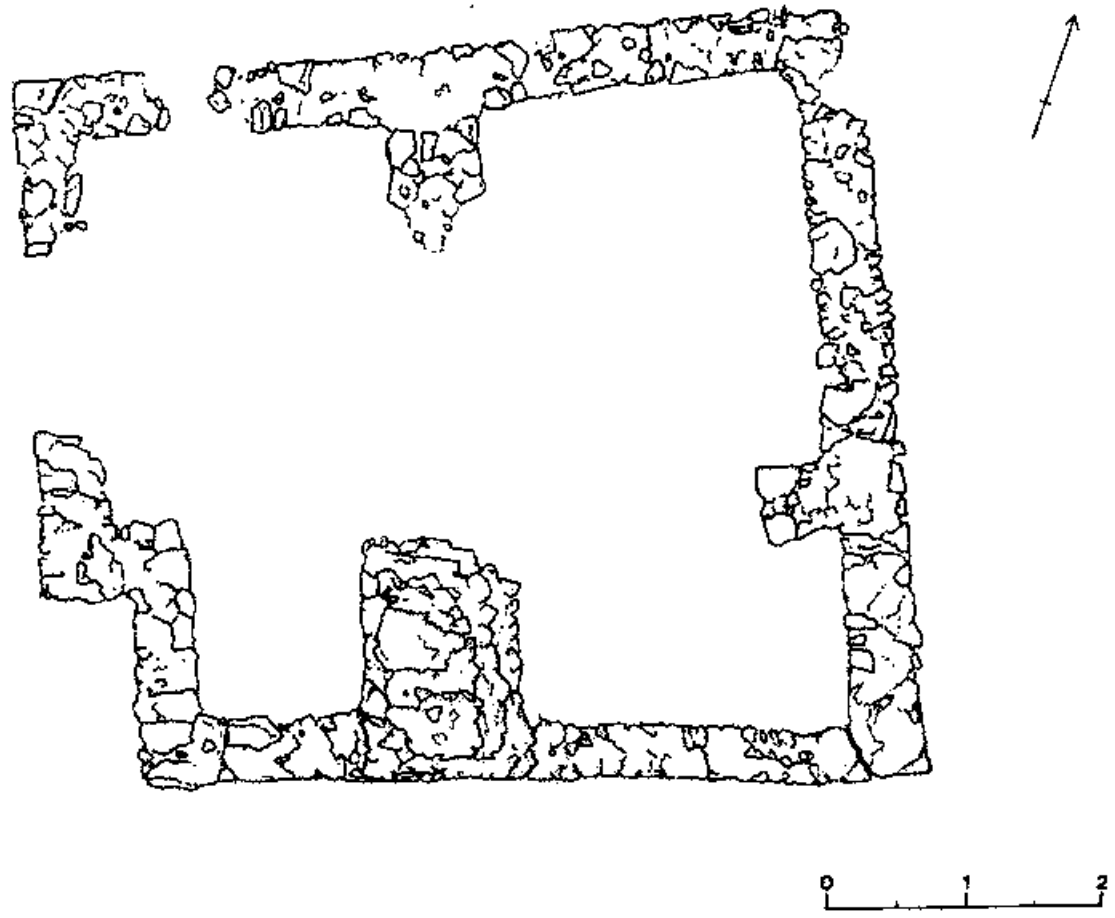

fig. 2. Planta general del jaciment.

INTERVENCIÓ EN EL REC DE LA CALÇADA EN EL PAS DE LA CARRETERA VELLA DE FIGUERES A VILABERTRAN (ALT EMPORDÀ)

Anna Ma PUIG GRIESSENBERGER

Durant les obres de canalització d'aigua potable al llarg d'un sector del marge de la carretera vella que va de Figueres a Vilabertran[1], es va procedir a fer el seguiment arqueològic de l'obertura de rases en el tram immediat al rec de la Calçada, rec que fa de partició entre els termes de Figueres, Vilabertran i Cabanes. L'interès del control arqueològic radicava en el fet que el seu traçat afectava una zona susceptible de contenir restes arqueològiques corresponents a un establiment romà, del que se'n tenen notícies des d'antic, tot i que encara no en coneixem l'emplaçament exacte, ni la seva entitat, malgrat que totes les dades coincideixen en una àrea que comprèn el Cendrassos, el carrer de Tapis, les immediacions del convent de Caputxins i, en especial el lloc de l'Aigueta, al nord-est de Figueres.

El seguiment es va limitar a la documentació dels moviments de terres efectuats en motiu dels treballs de canalització, amb especial atenció, però, al tram en què aquesta travessava el rec de la Calçada, atès que l'esmentat rec ressegueix el traçat de la via romana, la qual tenim ben documentada des d'aquest punt fins a la població de Pont de Molins, al nord, on queda tallada per la carretera N II. Malgrat l'interès de la zona, els treballs s'hagueren de limitar l'amplada de la rasa, d'uns 60 cm, la necessària per passar els tubs i fer les connexions, fet que va condicionar en gran manera la interpretació dels resultats.

En tot el traçat resseguit no s'apreciaren restes d'interès, a excepció, tal com esperàvem, del tram del rec. Arreu s'evidenciava un sòl de sedimentació natural, d'argiles i terres estèrils, molt properes a l'aflorament freàtic, relativament alt per l'època en què es dugueren a terme els treballs, en ple mes de juliol. A l'espai del rec, amb les dificultats que comportava documentar qualsevol resta atès el corrent d'aigua que hi passa, es posaren al descobert indicis d'un paviment que, molt presumiblement, correspondrien a la calçada romana. Es tracta d'un enllosat de pedres, de forma i mides relativament regulars, ben encaixades entre si i disposades de forma plana respecte al sòl, sobre una capa de petits còdols de riera. Tot i la limitació de la intervenció, la seva amplada es va poder estimar entorn els sis metres.

Cal dir que l'orientació del paviment s'intueix de nord-oest a sud-est i que coincideix, en part, amb el curs del rec i, en part, passa per sota el pati de la casa veïna del marge esquerre. Podria sorprendre com aquesta antiga via no s'ha mantingut com a camí al llarg del temps, però sabem que havia estat així fins no fa massa anys. Sembla ser que la construcció del polígon industrial de l'Aigueta i de les cases de la urbanització immediata va modificar el traçat d'un antic camí veïnal, transitat per carros, fins a convertir-lo en un rec, reconduint aquell que ja passava per la vora, i alçant i terraplenant els seus marges. El rec de la Calçada avui dia és el que condueix les aigües residuals des de la depuradora de la vila de Llers i de diversos barris de Figueres.

[1] Segons projecte de l'enginyer Ramon Gallmany: *Abastament en alta al nucli de l'Aigueta T.M. de Cabanes (Alt Empordà)*. El seguiment es va efectuar el mes de juliol de 2002 i fou a càrrec de l'empresa de Figueres Argon Informàtica, S.A.

BIBLIOGRAFIA

PUIG, A. Ma. 2001, *Memòria d'Excavació. Seguiment arqueològic del condicionament de la llera del rec de la Calçada*, Memòria inèdita, Servei d'Arqueologia.

PUIG, A. Ma. 2001, Figueres arqueològica. Una recerca oblidada, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 34, 71-100.

PUIG, A. Ma. 2002, Seguiment arqueològic del condicionament de la llera del rec de la Calçada (Figueres, Alt Empordà), *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses (maig, 2002), 469-470.

PUIG, A. Ma. 2002, *Memòria d'Excavació. Seguiment arqueològic de la rasa per la canalització de l'aigua en el tram de carretera vella de Figueres a Vilabertran, a la zona del rec de la Calçada*, Memòria inèdita, Servei d'Arqueologia.

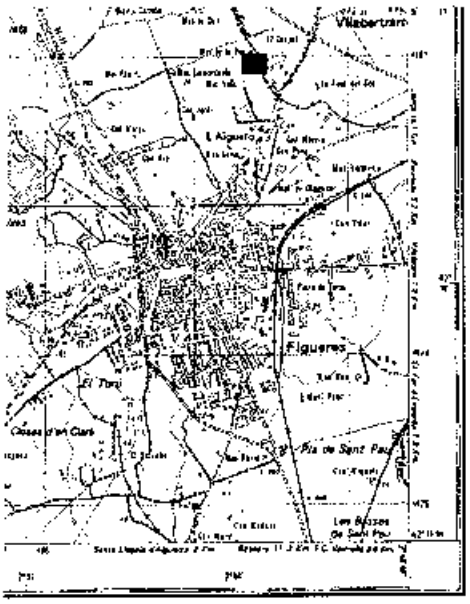

fig. 1. Plànol de Figueres.

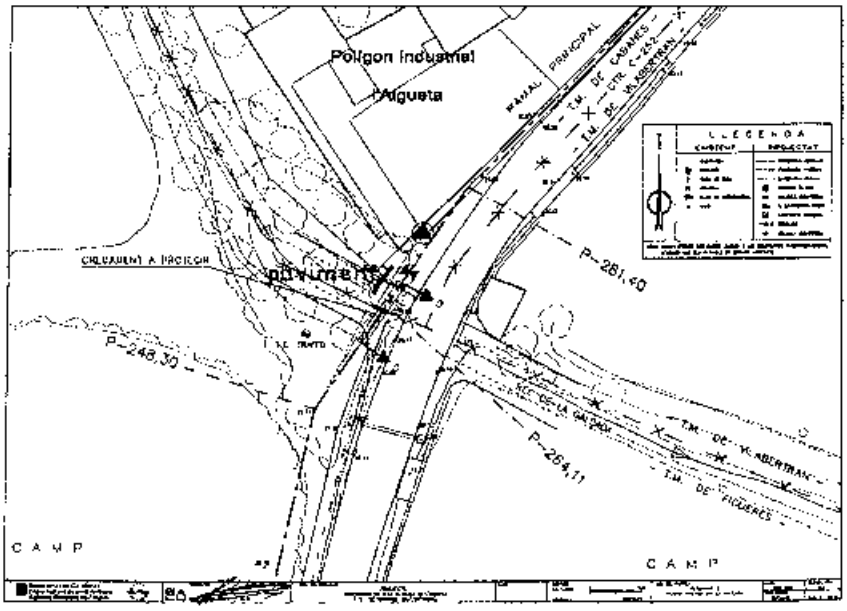

fig. 2. Detall del tram del rec de la Calçada i situació del fragment de paviment descobert en obrir la rasa.

RESULTATS PREVIS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A LES OBRES DE CONDICIONAMENT DE LA CARRETERA GIV-6216, TRAM SANT PERE PESCADOR- CASTELLÓ D'EMPÚRIES (ALT EMPORDÀ)

Maribel FUERTES AVELLANEDA **Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ**

La intervenció arqueològica efectuada està inclosa dins del seguiment de les obres de condicionament de la carretera GI-V-6216, als PK 9+030 a 11+267 i PK 14+121 a 16+900, entre Sant Pere Pescador i Castelló d'Empúries (Alt Empordà).

Els treballs s'han dut a terme en tres fases. A la primera, efectuada entre els dies 1 i 30 d'abril de 2003, es van localitzar els jaciments. La segona fase, entre els dies 9 i 14 de juliol, va comportar l'excavació completa d'un dels enterraments localitzats i la realització de dos sondejos estratigràfics a l'interior de les estructures romanes del Serradar. La tercera intervenció -l'excavació exhaustiva de les restes afectades per les obres- començà l'1 de març de 2004 i s'està portant a terme en el moment de redactar aquesta comunicació.

Les tasques, adjudicades a l'empresa Janus, S.L, es van iniciar abans de les obres de la carretera, amb el propòsit de prospectar tres zones que es trobaven referenciades en l'informe redactat per la Secció d'Inventari Arqueològic del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya (veure plànol del conjunt).

ZONES 1 (PROBLABLE NECRÒPOLIS ROMANA) I 2 (CAN COLOM)

La zona 1 és una necròpolis localitzada a la decada dels 70. Aquest indret, on les edificacions posteriors d'habitatges impedeixen la prospecció arqueològica, no queda afectat per les obres, per la qual cosa no s'hi ha previst cap intervenció. A la zona 2 (Can Colom) s'hi havia enregistrat un jaciment gràcies a la recollida superficial de materials ceràmics, així que hi vam realitzar una primera prospecció visual, però l'alta vegetació del camp no va permetre observar-hi presència de materials arqueològics. Així, es va fer necessari realitzar sondejos distribuïts per tota la zona afectada per tal de documentar la presència de restes arqueològiques i dur a terme, si s'esqueia, la seva excavació en extensió. Està previst desenvolupar aquestes tasques durant la la campanya que portem actualment a terme.

ZONA 3. EL SERRADAR

L'indret del Serradar es troba en una zona

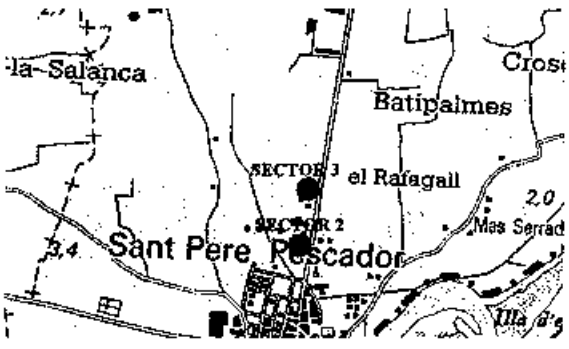

fig. 1.

agrícola, aproximadament a 1 km al nord de Sant Pere Pescador, on l'any 1986 s'hi van documentar les restes d'una necròpolis altmedieval arran de les obres de condicionament de les voreres del marge occidental de la carretera. En aquell moment van ser documentades 2 tombes i possibles restes i fragments d'unes altres 6, i totes han estat localitzades de bell nou l'any 2003.

Així mateix, dins la prospecció d'aquesta zona es localitzà un nou jaciment sense referencies conegudes. Es tracta d'un hàbitat de cronologia romana que, degut a la nomenclatura del camp, anomenàrem també del Serradar. Els sondejos realitzats a la zona central, que separa els dos jaciments, va donar resultats negatius.

Hàbitat romà del Serradar

L'excavació del sondeig més occidental de la zona del Serradar va posar al descobert la presència d'estructures muràries que apareixien a una profunditat mitjana de 1,20 m, fet que va motivar l'obertura en extensió de tot el camp afectat. La superfície descoberta d'aquest jaciment l'any 2003 feia 28 m de llargada per 4 m d'amplada, i les estructures documentades ocupaven una extensió de 20 m de llargària, endisant-se en el perfil oest de l'excavació, límit d'expropiació de l'obra. Els límits sud i nord estan encara pendents d'obertura, mentre que el costat est resta limitat per la carretera.

Les estructures aparegudes formen un conjunt de 4 estances clarament definides, que es troben adossades i orientades est-oest. Estan conformades per murs d'uns 50 cm d'amplada construïts amb rierencs i diversos blocs de pedra calcària mitjanament treballats i disposats en doble filada amb rebliment intern de pedra més petita, tot plegat unit en sec. L'excavació de 2003 es va centrar en l'obertura en extensió, la delimitació de les estances i la documentació planimètrica del conjunt, fet que va permetre conèixer les característiques generals del jaciment i, a grans trets, la cronologia de les restes, que corresponen a l'època romana.

Durant la intervenció del mes de juliol s'hi van obrir dos sondejos estatrigràfics, un a l'àmbit 1 i el segon a l'àmbit 2. La intervenció feta a l'àmbit 1 ocupava el costat est de l'habitació i s'hi van localitzar 2 estrats diferents per damunt del subsòl natural. El primer, sense material arqueològic, era part del nivell de còdols i petxines que cobreix tota aquesta zona per sota de les terres aportades per pujar el nivell dels camps i convertir-los en conreables (no oblidem que aquesta és una zona inundable i d'aiguamolls). El segon estrat estava format per argiles i sorres amb una gran quantitat de carbons, i contenia ceràmica reduïda a torn i ceràmica a mà. Per sota ja apareixien les sorres verges del subsòl, on semblen assentar-se els murs dels diferents àmbits.

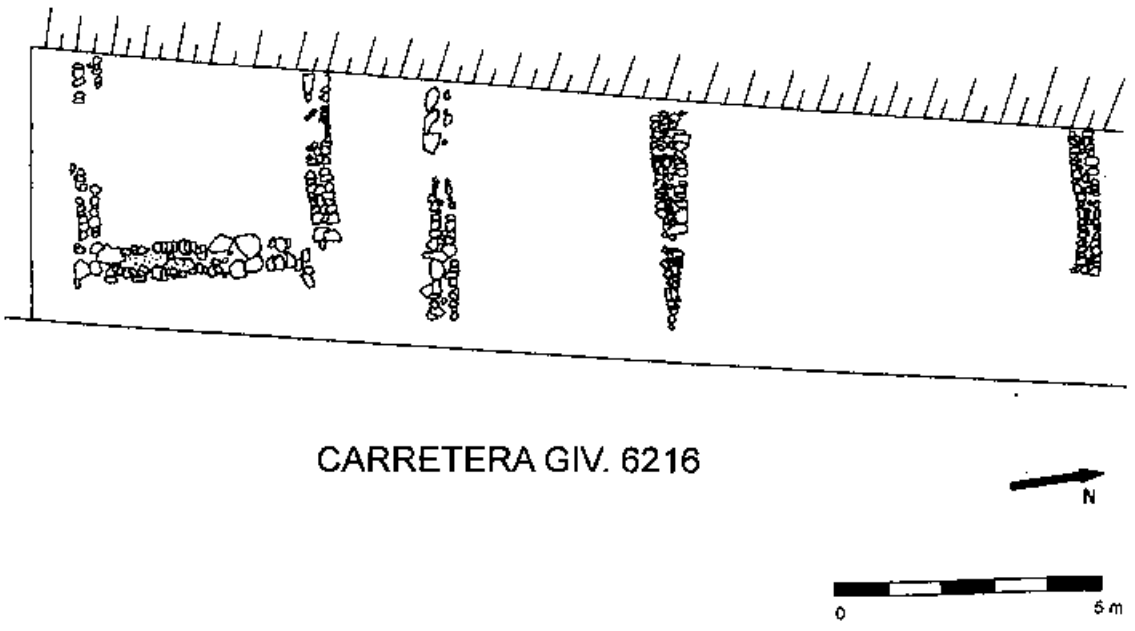

fig. 2.

A l'àmbit 2 es va localitzar quelcom semblant, amb dos estrats per sobre de les sorres grogues. Els còdols i les petxines ocupaven el primer nivell, mentre que per sota es va descobrir un estrat format per sorres compactes i alguns còdols (però en aquest cas sense material arqueològic), just damunt del subsòl natural.

Per tant, va quedar comprovat que el que es conserva són les darreres filades de la fonamentació dels murs i el subsòl de les estances de l'hàbitat, per sota de qualsevol nivell d'ocupació. El nivell de còdols i petxines, possiblement provinent d'alguna inundació de la zona, ho cobreix tot i en ell s'hi construí posteriorment la necròpolis d'època altmedieval.

La necròpolis altmedieval del Serradar

La prospecció arqueològica en aquest indret, situat al centre de la zona 3, va permetre localitzar la situació exacta de la necròpolis del Serradar, coneguda des de 1986, i avaluar l'estat de conservació de les 8 tombes aleshores documentades, que van resultar trobar-se en un estat precari, ja que estan situades en paral·lel a la línea del marge occidental de la carretera, la construcció de la qual les va fragmentar, i conserven uns escassos 40/50 cm de la seva estructura.

Per tal de localitzar-les, primer prospectàrem els marges del lateral oest de la carretera i, a partir de l'aparició de restes de lloses de pissarra -material de construcció de les tombes-, realitzàrem diverses rases de comprovació, que deixaren al descobert les primeres restes de tombes, molt malmeses, observant-se que els rebaixos de terres efectuats d'antic pel condicionament dels marges de la carretera degueren destruir la primera línia de tombes que conformaven la necròpolis. A partir d'aquest resultat s'optà per obrir en extensió tota la zona afectada per les obres, d'uns 40 m de llargada per 3 m d'amplada. Degut a l'estat de les estructures, fragmentades i exhumades d'antic, s'optà per l'elaboració de la seva documentació planimètrica i fotogràfica, sense recórrer en aquell moment a l'excavació arqueològica, que no ha estat realitzada fins que no s'ha disposat de la delimitació completa de la necròpolis. Aquests treballs, que s'estan realitzant actualment, han posat al descobert una segona filera de tombes disposades a l'oest.

El que es descobrí l'any 2003 estava format al final per un conjunt de 10 sepulcres en forma de cista o caixes de lloses, de planta rectangular amb parets laterals i cobertes realitzades amb lloses de pissarra. Les estructures funeràries es trobaven orientades est-oest, separades per distàncies semblants (1,50 metres aproximadament) i presentaven una distribució en l'espai mes o menys regular, en files orientades de nord a sud. A manca de més dades i per la seva tipologia, es poden adscriure aquestes tombes a cronologies alt-medievals.

Les tombes estan excavades en un nivell d'aportació al·luvial format per còdols de mida petita, que és el mateix tipus de material que les colmata. Per sobre de les estructures apareix una capa de colmatació natural composada per argiles estèrils i per les terres superiors, dedicades al cultiu agrari actual.

La tomba que es va decidir excavar el juliol de 2003 era la que es conservava més sencera, amb el cap i els peus ben marcats per lloses de pissarra col.locades verticalment. Pels costats sud i nord, en canvi, resultava més difícil veure'n els límits, ja que les lloses havien desaparegut.

L'enterrament estava excavat en el nivell de còdols que cobreix tot aquest indret i s'assentava sobre les sorres fines que formen el subsòl natural (que es podien veure en el fons de la tomba, per sota de les restes humanes exhumades). No tenia coberta però sí una petita llosa a l'alçada del cap dels dos difunts que hi havia inhumats.

Es tractava de dos individus adults de gènere masculí, enterrats l'un damunt de l'altre. El de més amunt ocupava una posició més girada cap al nord, potser a causa de la presència de l'altre difunt, a la part més fonda, el qual no presentava alterades les seves connexions anatòmiques. Això fa pensar que els dos individus van ser enterrats de forma simultània o amb poc temps de diferència.

BIBLIOGRAFIA

BADIA, J., *L'arquitectura medieval de l'Empordà*

Carta Arqueològica de l'Alt Empordà. Servei d'Arqueologia. Generalitat de Catalunya. Barcelona.

DARRERES APORTACIONS A LA PERALADA IBÈRICA I MEDIEVAL (PERALADA, ALT EMPORDÀ): L'EXCAVACIÓ DE LA CASA DE LES BOMBES

Carme MONTALBÁN MARTINEZ **Joan LLINÀS POL***

L'excavació arqueològica del solar anomenat popularment Casa de les Bombes (Peralada, Alt Empordà) es va dur a terme entre el 7 d'agost i el 28 de novembre de 2003 com a pas previ a les obres d'urbanització d'aquest espai urbà, que tenen com a objectiu la construcció de 22 habitatges amb els seus corresponents pàrquings.

La intervenció va venir propiciada pels resultats obtinguts durant el mes de juny del 2002, quan es varen realitzar tota una sèrie de sondejos per comprovar si aquesta zona quedava exempta de restes arqueològiques o, com passava amb la major part del nucli urbà, contenia testimonis d'època medieval i/o ibèrica.

La situació del solar, al vessant est del turó de Peralada, fora de la muralla altmedieval però dins del recinte murat que es va construir al segle XIV, i també la funció inicial de l'edifici, que era l'antic hospital de pobres, feia preveure la localització de restes d'aquesta etapa històrica, amb tota probabilitat pertanyents al propi hospital. Així mateix, també hi havia la possibilitat que un altre dels grans períodes de la història de Peralada aparegués en el subsòl de la Casa de les Bombes: un camp de sitges del període tardoibèric (fi s.III aC-principi del s.I aC) que s'havia documentat en totes les intervencions arqueològiques realitzades fins al moment en qualsevol punt del turó que forma la part més elevada de la vila.

Els sondejos de l'any 2002 varen revelar un espai molt ric arqueològicament parlant, amb restes ibèriques i medievals, que feien imprescindible una excavació abans de dur a terme qualsevol rebaix relacionat amb la construcció del nou edifici d'habitatges. En els sondejos hi van tornar a aparèixer les dues grans èpoques de Peralada: estructures medievals a la zona 1, una àrea de cementiri, de la que es desconeixia l'extensió, a les zones 2 i 3, i restes de material d'època ibèrica a les zones 1 i 2.

ZONIFICACIÓ

L'espai que ocuparà l'edifici a construir s'ubica dins un solar que pren una forma irregular, i que actualment presenta tres nivells diferents. El nivell més baix és el que forma part de manera indiscutible de l'antic hospital, al que s'accedeix

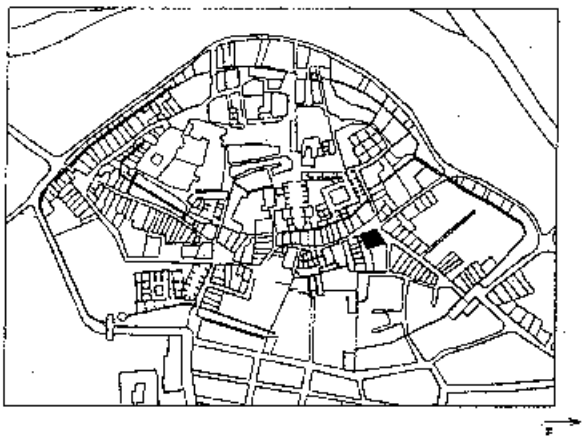

fig. 1. Plànol de situació del jaciment

* JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

des de l'oest per sota dos arcs apuntats que formaven part d'aquest edifici d'època medieval. Fins a aquest indret s'hi arriba a peu pla des del carrer de l'Hospital i ha estat un pàrquing municipal en els darrers 15 anys aproximadament.

El nivell intermig el trobaríem al pati de les antigues escoles, que a principis del segle XX es varen ubicar en aquest edifici. Aquest espai, situat al sud-est del solar, quedaria unit pel nord a l'antic hospital i també al tercer nivell, que encara es troba a una cota més elevada, i que és un petit espai compartimentat en dos al que s'accedeix des de la Plaça dels Ollers. Aquest espai, que ocupa el nord-est i l'est del solar, era fins fa poc un garatge de propietat particular.

A la campanya del 2002 s'havia plantejat la realització de diferents sondejos situats de forma aleatòria en els tres nivells que quedaven afectats per l'obra i es van diferenciar els tres espais perfectament definits com a tres zones arqueològiques. L'excavació del 2003 va continuar amb aquesta definició zonal:

zona 1 - l'espai de l'hospital medieval.
zona 2 - l'antic pati de les escoles.
zona 3 - l'espai més elevat, al que s'accedeix per la Plaça dels Ollers.

On es va plantejar una intervenció més acurada era a la zona de l'hospital propiament dita, que ocupava un espai de 451 metres quadrats i en el que es preveia un rebaix mínim de 2 metres de profunditat per a ubicar-hi l'aparcament del nou edifici. En aquest indret, doncs, calia assegurar que es podia intervenir sense perill de malmetre cap resta ni estructura.

L'HOSPITAL DE POBRES

La diferenciació en tres zones va mostrar resultats complementaris que ajudaren a relacionar les tres zones entre elles en les diverses èpoques que es varen documentar a partir de l'excavació arqueològica.

A la zona 1 es va poder comprovar que l'edifici de l'antic hospital medieval ocupava, en realitat, una superficie més reduïda del que s'havia pensat fins fa relativament poc, ja que eren quatre els arcs que donaven cabuda a l'espai dedicat als malalts i no cinc com sempre s'havia dit. Als dos arcs que resten dempeus cal afegir la localització dels basaments i de les fonamentacions dos arcs més, desapareguts fa uns 10 o 12 anys, quan per l'amenaça de ruïna es va decidir enderrocar-los per tornar-los a col.locar posteriorment, cosa que no s'ha arribat mai a realitzar. Les fonamentacions d'aquests arcs són massisses, fetes amb grans blocs forma quadrangular, units amb morter de calç, amb consistència suficient per aguantar amb seguretat l'estructura medieval.

Un altre arc i l'arrencament d'un segon (tots dos de mig punt) es localitzaren al sud de la zona 1, paral.lels al mur de tancament del recinte hospitalari, que ens podrien indicar altres cambres annexes a l'espai central. Així, es mostraria un edifici més ampli que es desenvoluparia cap a migdia. De fet, desconeixem les dimensions totals d'aquesta construcció, i tampoc sabem si es podia

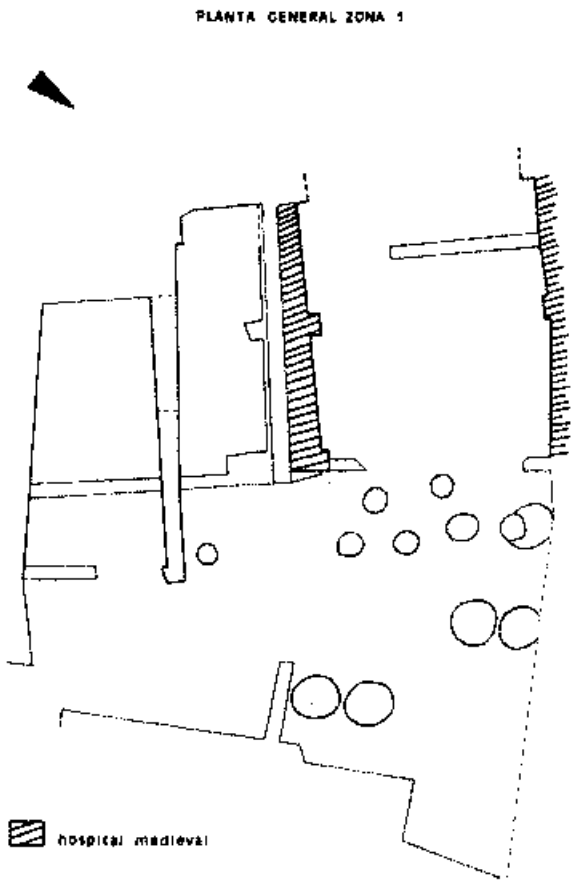

fig. 2. Planta de la zona 1

estendre cap a tramuntana, sota l'edifici del segle XVIII que també s'ha d'enderrocar per bastir els nous habitatges.

Així mateix, la manca de documentació escrita, o la mínima quantitat que s'ha pogut localizar, no ens permet il.lustrar, ni que sigui de forma parcial, el funcionament de l'hospital, ni ajuda a obtenir unes conclusions més aproximades sobre les dimensions, forma o desenvolupament de la seva activitat.

A més, hi ha tot un seguit de reformes d'època moderna que han emmascarat l'estructura: paviments de toves i també de còdols (que s'han localitzat bàsicament a la part que queda sota els arcs que resten dempeus), clavegueres que travessen o travessaven d'est a oest l'espai i murs que fan diferents compartimentacions d'un espai que en realitat no sabem quines dimensions tenia en origen.

LES SITGES

Concentrades majoritàriament al nord-est de la zona 1, es van localitzar un total de 13 sitges, la major part de les quals estaven amortitzades durant els segles XV-XVI, amb uns materials ceràmics que ens acosten als blaus valencians, blaus antics i també reflexos metàl.lics. N'hi ha alguna, però, que sembla més antiga i d'altres es podrien datar, en canvi, en època més tardana, dins del segle XVIII o inicis del XIX; fins i tot podem parlar d'un d'aquests contenidors que havia quedat amagat sota l'aparença d'un fals pou al bell mig de la zona excavada, que no fou amortitzat fins al segle XX.

Possiblement, aquestes sitges formaven part d'una zona d'emmagatzematge que depenia directament de l'hospital de pobres.

EL CEMENTIRI

Entre les zones 2 i 3 va aparèixer part del cementiri que voltava la zona de l'hospital, que cal imaginar que estaria format per una petita capella i, per descomptat, per l'espai destinat als enterraments dels pacients que morien entre els seus murs. L'extensió total de l'àrea cementirial es desconeix i és de suposar que caldria buscar més cap al nord i a llevant, sota les cases i patis que ocupen actualment aquest indret, per conèixer les dimensions precises del cementiri.

En total es van poder excavar 116 individus, que es distribuïen entre dues èpoques ben diferenciades. A la zona 3, la que queda a una cota més elevada i que té el seu accès per la Plaça dels Ollers, s'hi van localitzar 61 enterraments en un espai molt reduït, ja que en realitat l'àrea de cementiri sembla que ocupava la meitat d'aquesta zona (l'espai de tramuntana).

Aquesta àrea cementirial era d'una època més reculada que la que es localitzà a la zona 2. Podríem parlar d'un cementiri que estigué en funcionament durant els segles XV i XVI, amb uns esquelets que no tenien cap tipus d'aixovar i que ni tan sols s'enterraven en caixes de fusta, la qual cosa venia indicada per la manca de claus de ferro i la localització d'una gran quantitat d'agulles de bronze que servien per amortallar els difunts. La inhumació devia fer-se en una fossa simple excavada al terreny, obrint-se únicament l'espai que resultva necessari per a col.locar el difunt. El fet que anaven amortallats es refermà quan poguérem observar la posició dels seus membres, que denotava una immobilització prèvia a la posició final que acabaren ocupant dins de la fossa.

Excepte un dels 61 individus exhumats, la resta estaven ben orientats i col.locats segons marquen els cànons cristians (cosa que no passava amb els enterraments de la zona 2). Estaven orientats cap a l'est i normalment amb els braços col.locats al llarg del cos i les mans creuades al pit o sobre l'abdomen. L'individu que mostrà peculiaritats en la seva posició estava col.locat de cap per avall, però també mirant a l'est i amb les mans al pit. Aquest cas podria fer referència a algun membre d'un orde religiós, que es féu enterrar seguint de forma estricta la fe que professava.

Pel que fa a la zona 3, els enterraments corresponien a una època més moderna, al segle XVIII o principis del XIX. En aquesta zona s'exacavaren 55 individus, que en la seva major part no mostraven una orientació predeterminada, sinó que estaven situats de forma aleatoria. En aquest espai les restes de claus de ferro ens indicaren que la major part anaven dins de caixes de fusta.

Entre aquests individus va aparèixer una troballa que ningú no podia imaginar: dins l'enterrament nº 94, acompanyant el difunt, es localitzà un petit tresoret de monedes d'or del segle XVIII. Es tractava d'un adult que duia amagades sota

l'avantbraç dret 25 monedes que corresponien als regnats de Felip V, Ferran VI i Carles III. Les monedes estaven molt ben conservades i perfectament legibles. El fet que l'or sigui el metall de la seva fabricació fa que no es degradin amb tanta facilitat com passa amb altres aleacions i metalls, i que ens hagin pogut arribar de forma pràcticament impecable.

Eren monedes de diferents valors (8, 4, 2, 1 i mig escut). La més antiga havia estat encunyada durant el 1743 i pertanyia al regnat de Felip V, i la més moderna, del 1788, corresponia a Carles III. També varen ser fabricades en seques diferents: a Madrid, Sevilla i Popayan (Colòmbia).

No es pot saber per què aquest individu que acabà morint a l'hospital de pobres de Peralada anava carregat amb aquesta gran quantitat de numerari ni qui era; el que sí podem pensar és que ningú imaginà que podia tractar-se d'un home ric i que les monedes anaven tan ben amagades i fixades que ningú arribà a sospitar mai la seva existència.

ALTRES ESTRUCTURES

A banda d'això, per sota dels diferents nivells d'individus que formaven el cementiri de la zona 2, es varen excavar les restes de dues llars o estructures de combustió que ocupaven l'angle sud-est d'aquest espai, i una claveguera moderna que travessava la zona de nord a sud, fent una estranya giragonsa que li permetia salvar l'obstacle més evident que apareixia en aquest espai: la darrera filada d'un mur.

Aquest mur possiblement formava una estructura de petites dimensions, de forma quadrangular, que funcionava juntament amb un tram de mur que marca el límit de la zona per l'est i les restes d'un altre que sols conserva indicis de la seva existència en l'angle que formava amb aquest darrer. Podria ser una construcció que se situaria entre els segles XIII i XIV, ja que el material que es va recuperar mostrava diferents exemples de verds i manganesos juntament amb d'altres que ens ubicarien dins d'aquesta cronologia.

Dins d'aquesta mateixa estructura, ocupant un ampli retall del subsòl que encara no s'ha pogut esbrinar a què correspondria, es va localizar un capitell romànic figurat que es conservava en perfecte estat. Aquesta troballa encara reforma

fig. 3. Estructures medievals de la zona 2

més la nostra hipòtesi d'una capella situada en un lloc no massa llunyà a l'espai hospitalari.

També a la zona 3, sota la zona del cementiri dels segles XV i XVI, aparegueren les restes de diferents estructures anteriors a la seva utilització com a àrea d'enterraments, que serien les darreres filades de dos murs que quedaven destruïts parcialment per la col.locació de les tombes i que mostraven un aspecte molt deficient i malmès.

LES RESTES IBÈRIQUES

D'època ibèrica es varen trobar algunes restes encara que la situació en què arribaren fns als nostres dies era molt diferent tant per la seva conservació com pel material que sortia de la seva excavació.

A les zones 2 i 3 aparegueren, just sobre el subsòl natural de la zona, que està format per argiles de color vermell intens amb algunes petites betes de codolets de mida petita, els fons d'algunes sitges d'aquest període. La zona 3 mostrava dos fons conservats en molt poca fondària, d'unes estructures que havien estat escapçades ja en època medieval i que contenien poca quantitat de material arqueològic. A la zona 2 també es documentaren una sèrie de retalls en el subsòl natural que podríem intuir com a fons malmesos de sitges ibèriques, tot i que, els materials no ajudaren massa a la seva datació precisa.

Pel que fa a la zona 1, a l'espai de migdia, la zona que es trobava més propera al primer arc conservat, es va localitzar un retall de grans dimensions efectuat en el subsòl natural. No es

fig. 4. Una part de la necròpolis de la zona 3

varen poder situar els seus límits, tot i que es va poder comprovar que discorria en direcció nord-sud, i que estava obliterat per tot un seguit de nivells i farcits que contenien una gran quantitat de material d'època ibèrica (segles IV i III aC). Aquesta mena de retall, que arriba a tenir una fondària aproximada de 2'5 metres, s'ha pensat que podria correspondre a alguna mena de fossat o estructura de caire defensiu que correspondria al moment en què el turó de Peralada era ocupat per un hàbitat ibèric, que s'aïçava sobtadament no massa lluny i a l'oest de la zona excavada en aquesta campanya. Per la topografia del lloc, cal destacar que aquest possible fossat se situaria al lloc de més fàcil accés al poblat des de l'est, i tindria la funció de dificultar possibles atacs i incursions d'elements hostils provinents de l'exterior per aquest punt de defensa més dèbil.

CONCLUSIONS

Així, a grans trets, les excavacions a la Casa de les Bombes de Peralada van deixar al descobert una sèrie de troballes que ens van proporcionar els següents resultats:

- Un seguit de sitges i retalls, juntament amb una possible estructura defensiva de tipus fossat, que corresponien a l'ocupació en època ibèrica d'aquest indret. A manca d'estudiar el material arqueològic, podem datar el fossat amb anterioritat als segles IV-III aC, quan sembla que fou colgat, i els retalls al segle II aC, coetanis del camp de sitges de Peralada.

- Una estructura d'època incerta que podria correspondre a part d'un edifici de l'alta edat mitjana (a la zona 2) del que es desconeixen les dimensions i la funcionalitat.

- Una bona part de l'estructura de l'hospital del segle XV.

- Una àrea d'emmagatzematge, conformada per 13 sitges, a la banda nord i est de l'hospital.

- Una àrea de cementiri que pertanyia a l'hospital, dividida en dues parts, que mostra una seqüència cronològica que podria anar del segle XV fins a principis del XIX.

- Tota una sèrie de reformes relativament modernes que han afectat parcialment l'edifici de l'antic hospital medieval i els seus voltants.

BIBLIOGRAFIA

LLINÀS, J., MERINO, J., MIRÓ, M., MONTALBÁN, C., PALAHÍ, LI., SAGRERA, J. 1998, *La Peralada ibèrica i medieval segons l'arqueologia. Les excavacions de 1989 a 1995*, Monografies Empordaneses 4, Institut d'Estudis Empordanesos, Figueres.

LLINÀS, J., MERINO, J., MIRÓ, M., PEDRÓN, M.J. 1992, Excavacions arqueològiques a la Plaça Gran (Peralada, Alt Empordà), *Primeres Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Sant Feliu de Guíxols, p.71-77.

LLINÀS, J., MERINO, J., MIRÓ, M., PEDRÓN, M.J. 1994, Les excavacions a l'antic convent de Sant Bartomeu (Peralada, Alt Empordà), 1989-1990. Dels orígens del món ibèric a la revolució feudal, *Tribuna d'Arqueologia 1992-1993*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, p.95-106.

LLINÀS, J., MERINO, J., MONTALBÁN, C., PALAHÍ, LI., SAGRERA, J. Peralada a l'Edat Mitjana, a *Catalunya Romànica*, vol. XXVI.

LLINÀS, J., MIRÓ, M., MONTALBÁN, C., PALAHÍ, LI., SAGRERA, J. 1994, Excavacions d'urgència a la Plaça Ramon Muntaner (Peralada, Alt Empordà), *Segones Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, p.147-155.

LLINÀS, J., MIRÓ, M., MONTALBÁN, C., PALAHÍ, LI., SAGRERA, J. 1995, Peralada a l'edat Mitjana. Les excavacions de la plaça Ramon Muntaner, *Annals de l'Institut d'estudis Gironins* XXXV, Girona, p.27-45.

MIRÓ, N., LLINÀS, J. 2002, Excavació al convent de Sant Domènec (Peralada, Alt Empordà), *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Sant Joan de les Abadesses, p.133-136.

MONTALBÁN, C. 1996, Darreres intervencions al nucli urbà de Peralada, *Terceres Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, p.134-136.

CARRER BALLESTERIES NUMERO 26 (GIRONA). LA TORRE CAROLÍNGIA

Josep Maria NOLLA **Lluís PALAHÍ** **David VIVÓ**

La realització d'unes obres d'adequació i reforma de l'immoble situat al número 26 del carrer Ballesteries va posar al descobert, en molt bon estat de conservació, la cara septentrional de la torre defensiva núm. 12 del recinte de la Força Vella. Aquest parament havia estat tapat per un envà modern, que en ser enderrocat va deixar al descobert l'obra original. Cal remarcar que l'existència, en aquest indret, d'una torre era un fet ja conegut. A la finca veïna, situada a migdia, (el número 24), es conserva el cos i el parament exterior d'una torre quadrangular, molt poderosa, que cal datar, amb tota seguretat, dins del tercer terç del segle XIV. Allò que, ara, s'havia posat al descobert era, en realitat, la façana de tramuntana de la mateixa torre. La novetat i l'interès del descobriment va ser la trobar-se davant d'un parament de 9 filades rectes i prou uniformes *d'opus quadratum* a base de grans carreus de gres, posats a trencajunts i, de tant en tant, alguns de través penetran en l'obra interna. Tot això disposat sobre una solera més ampla de fonamentació ancorada dirtectament sobre el sòl argilós i la roca natural del subsòl i que més enllà del parament regular de gran bloc, continuava amb una fàbrica diferent feta amb encofrat, un *opus caementicium* obrat amb pedres calcàries i rierencs, petites i llargues, conformant filades rectes i mostran amb claredat les diverses tramades, totes iguals i un seguit d'orificis acurats que servien per sostenir les bastides i els taulons que definien l'obra. Els trets que han servit per definir i resseguir l'obra de fortificació carolíngia de cap al 800. Quedava clara l'existència d'una torre anterior que hauria estat parcialment engollida, reforçada i engrandida qua el rei Pere el Cerimoniós va aconseguir tirar endavant la modernització i consolidació del que ben aviat seria la Força Vella.

Davant aquesta troballa i, sobretot, davant els dubtes científics que va despertar la datació de la nova torre localitzada, la comissió de Patrimoni la demarcació territorial de Girona va decidir que es realitzés una petita intervenció arqueològica al peu de l'estructura per intentar

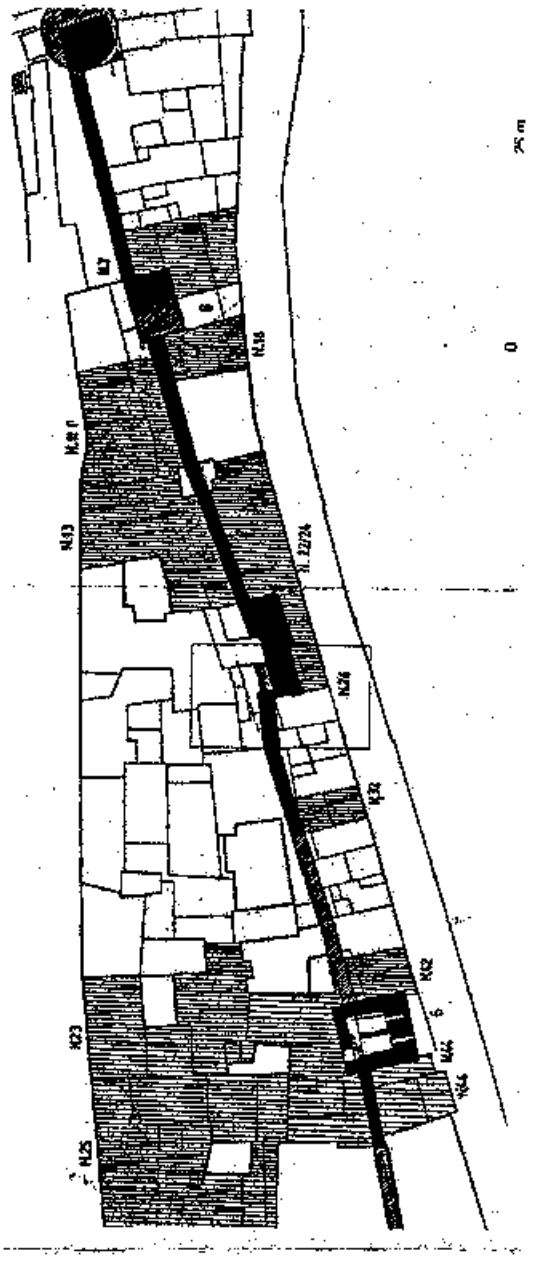

fig. 1. Localització del solar.

aconseguir dades estratigràfiques que fessin possible una aproximació cronològica fiable i ferma. Aquesta intervenció ha estat realitzada per l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona.

En el moment de la intervenció, la zona estava pavimentada amb un sòl de formigó acabat de construir. Així mateix, els promotors de l'obra de la finca van haver d'apuntalar i reforçar amb una solera de formigó el parament de la muralla situat a llevant, que es trobava molt malmès, especialment a la part baixa, i no es podia deixar penjat, sense falcar-lo.

L'excavació va consistir essencialment en la realització d'un sondeig al davant del nou parament descobert de carreus de sorrenca, aprofundint fins a la roca del subsòl.

Val a dir que des del punt de vista de l'objectiu inicial els resultats varen ser negatius i que l'excavació pràcticament no va aportar cap dada nova que permetés aclarir la datació de l'estructura. En canvi, si que es pot deduir, com veurem, d'una acurada observació de les restes visibles i del coneixement global de la història de les defenses de la Força Vella.

EL SONDEIG

Per sota del paviment de morter es va recuperar una capa de runa moderna (UE 1005). Aquest abocament és, en realitat, el farciment de la rasa de fonamentació que es va haver de fer per construir la solera de morter que falca la muralla de la banda de llevant. Per realitzar-la es va retallar l'estrat UE 1009, un nivell d'argiles estèrils, general a tot el sector. De fet, el primer que es va poder apreciar en el moment d'obrir el sondeig és que la fonamentació de la torre finalitzava abans d'arribar a la cota del paviment actual. A l'angle de llevant de la torre era clarament visible el darrer dels carreus de sorrenca de la fonamentació, i, per sota, part de l'estrat argilós UE 1009. Originalment, és a dir en el moment de construcció de la torre, el nivell de circulació es trobava a una alçada d'entre 0'80 m i 1 m per damunt de l'actual. Aquest fet el certifiquen no només la cota de construcció de la banqueta de fonamentació de la torre, sinó, fins i tot, la de la banqueta de fonamentació del fossar construït al s.XIV. A més, al lateral de la banda est, a l'espai existent entre la fonamentació de la torre i la muralla es podia apreciar com el substrat de terra existent era la mateixa capa d'argila (UE 1009) que es disposava al damunt de la roca del subsòl.

Al costat de ponent del sondeig es van localitzar les restes de la fonamentació d'un mur que circulava d'est a oest. Aquesta estructura, bastida amb pedra lligada amb morter, es recolzava contra el fossar de la torre i, almenys parcialment, l'obliterava. Era, doncs, posterior al fossar de la torre, tal com comfirmava, també, que la cota de circulació del sector ja havia canviat quan va ser construït i ja era similar a l'actual. Això es pot apreciar observant que el mur vist, bastit a base de carreus petits i quadrangulars s'iniciava a la mateixa cota on es troba el paviment actual. Un d'aquests carreus es conserva encara *in situ*, a tocar el paviment actual i d'altres se'n conserva l'empremta deixada al nucli intern de morter del mur. Probablement la construcció d'aquesta estructura s'hauria de posar en relació amb les reformes que també s'aprecien a la part alta de la torre i de la muralla, i que es varen dur a terme quan tot el sector de Ballesteries es va començar a urbanitzar, edificantnt habitatges en un sector anteriorment ocupat, només, per les muralles.

En la rasa de fonamentació d'aquest mur es van recuperar els únics materials arqueològics de tot el sondeig i que es relacionen directament amb la més moderna de les estructures del sector, tot i que la tipologia de l'escàs material (ceràmiques grolleres, vidrades verdes) fan difícil datar amb precisió, tot i que semblarien marcar una cronologia de darreria del segle XV que s'adiu perfectament amb la refundació del carrer reedificat a principis del segle XVI, després d'haver estat completament enderrocat com a conseqüència de la Guerra Civil i la necessitat militar de recuperar, netes les muralles de la Força Vella.

LES ESTRUCTURES VISIBLES

A primer cop d'ull, les estructures visibles del sector que ens ocupa (prescindirem, en aquesta descripció, dels murs de ponent i nord de la finca així com dels afegits moderns existents en els diversos paraments), presenten tres sistemes constructius i tres aparences clarament diferenciades, fet que podria fer pensar en tres moments constructius diferents. Tenim, per un costat, el mur nord de la torre, bastit amb grans carreus d'*opus quadratum* de pedra sorrenca (UE 1001). Aquesta estructura

apareix parcialment folrada per un parament de pedres quadrangulars lligades amb morter, de mida petita, que dibuixa filades regulars (UE 1003). A l'est, la torre sembla construïda recolzada contra un mur de pedres irregulars, lligades amb morter, formant filades irregulars i amb grandàries que oscil·len molt tant en la mida de les pedres com en l'alçada de les filades (UE 1002).

La muralla est (UE 1002).

Aquest parament constitueix el límit oriental de la finca. Es tracta de les restes de l'antiga muralla de la ciutat que recorre tot el que actualment és carrer Ballesteries. Aquesta muralla en realitat no fa més que folrar un penyasegat, que en època romana constituiria, a la vegada, el límit i la defensa natural de la ciutat. Aquesta muralla ha estat remodelada i reforçada al llarg dels segles i la seva aparença actual és molt distorsionada. Això es deu no solament a les diverses obres que ha patit fruit dels grans projectes de reforçament de les defenses de Girona duts a terme sobretot en època medieval, a mesura que la ciutat s'engrandia, sinó que des del moment en que a la zona de l'actual carrer Ballesteries es varen començar a construir habitatges l'antiga muralla va passar a esdevenir el límit de tanca de les finques i els seus habitants hi van actuar, obrint forats per guanyar espai, fent orificis per encastar-hi bigues o arcades, fent regates per desguassos, etc... Aquest procés s'ha allargat fins avui dia i el mur apareix com un *collage* que té plasmat al seu parament la pròpia història i desenvolupament de l'urbanisme de Girona.

De totes maneres a la part més propera a la torre, i especialment als quatre primers metres d'alçada es conserva el que sembla part del parament original. Aquest estava constituït per blocs irregulars de pedra, disposats formant filades força irregulars, i lligats amb morter. L'aspecte general l'asimilaríem a la fàbrica carolíngia, sense dificultats. A la part baixa, a la zona més propera a la torre, presentava un gran esvoranc, que durant les actuals obres de reforma es va cobrir i reforçar amb un mur de formigó. Estructuralment, tot aquest pany de muralla passa per darrera del parament de la torre, de tal manera que aquesta s'hi recolzaria. Aquesta aparença general presenta, però, dos punts de controvèrsia. El més evident és a la part alta, on les dues darreres filades de blocs de sorrenca de la torre s'endinsen a l'interior de l'obra de la muralla travant ambdues construccions. L'altra, més difícil d'apreciar i de valorar, ja que la muralla s'ha perdut en aquest sector, el trobem a l'alçada de la fonamentació de la torre, on aquesta sembla també imbricar-se dins l'espai on s'hauria de situar la fonamentació de la muralla. En la resta de l'estructura, els blocs de sorrenca de la torre apareixen com una obra separada respecte a la muralla, quedant inclús lleugerament separades ambdues construccions, en gran part degut, segurament, a l'erosió dels blocs de gres.

La torre (UE 1003)

Es tracta d'una estructura quadrangular de la que només podem veure la cara nord. És obrada amb carreus quadrangulars de gres (*opus quadratum*), formant filades lligades amb morter. La majoria dels blocs, provinents de construccions més antigues, presenten un important desgast erosiu i, en diversos punts, les juntures han estat reomplertes amb petits rierencs i llesques de pedra. La fonamentació està formada per tres filades de blocs, exactament iguals que els que conformen l'alçat amb la peculiaritat que sobresurten gairebé 0'40 m de la vertical. Aquesta fonamentació s'endinsava en un estrat d'argiles i no arribava fins a la cota de la roca. Actualment, apareix molt emmascarada per la col·locació, al davant del basament, d'un mur molt més modern i actualment pràcticament desaparegut, que ha deixat, però, abundants restes de morter i pedres al damunt dels carreus originals. En l'alçat original, es pot apreciar, en diversos blocs, els encaixos de les grípies que es van fer servir per traslladar-los i col·locar-los i que és un bon indici d'obra ràpida i d'ús de material aprofitat.

Analitzant la relació constructiva que manté la torre amb els dos murs que el flanquegen queda clar que el folre situat a occident, cobreix i emmascara part d'aquesta estructura En tota l'alçada es pot veure com els grans carreus continuen per darrera del mur del folre.

Més complexa i important és la seva relació amb la muralla de la banda est. A la majoria de l'alçat de la torre aquesta apareix com un element adossat a la muralla i es pot apreciar com el llenç continua per darrera dels blocs de gres. Ara bé, a les dues darreres filades, que correspondrien ja a l'alçada d'un primer pis, els carreus quadrangulars s'endinsen a l'interior de la muralla conformant una unitat constructiva.

A nivell de fonamentació, tot i que resulta més difícil d'apreciar tant per problemes d'espai com pel fet que la muralla hagi desaparegut quasi completament en aquesta zona, es pot observar com alguns blocs de sorrenca, més petits que els emprats a la resta de la torre, s'endinsen cap a l'est i originalment potser lligaven ambdues estructures.

Per sobre del parament d'*opus quadratum*, la torre continua en alçat, però amb un sistema constructiu molt diferent, amb petits blocs quadrangulars, formant filades i lligats amb abundant morter que es sobreposen directament sobre la solera de grans carreus de manera perfecta. No s'ha d'interpretar com una obra nova sinó com un canvi de parament, tal com passa en altres llocs del circuït carolingi.

El folre (UE 1003)

Aquesta estructura l'hem definit més per la seva funció en relació amb la torre original, que no pas per la seva funció real. De fet no va ser concebuda com un folre, sinó com una ampliació de l'estructura original, relacionada amb les reformes introduïdes al segle XIV en les muralles de la ciutat de Girona. Per fer-ho es va recobrir gran part de la torre original passant a formar part del massissat de la nova defensa. Aquest parament està fet a base de petits carreus quadrangulars de calcària lligats amb morter i formant filades molt regulars, amb una alçada mitjana de 0'22 m. La seva amplada, per la cara de tramuntana, és d'1'35 m. Presenta una banqueta de fonamentació situada a la mateixa alçada que la de la torre original, fet que fa pensar que al segle XIV el nivell de circulació que s'emprava era, encara, l'antic, força més elevat que l'actual.

La part alta d'aquest mur es trobava també modificada per reformes posteriors. En aquest cas eren encara més evidents ja que es conserven les restes de sengles arcs, un en direcció est-oest i l'altre orientat de nord a sud, i que per la seva orientació i situació, a l'exterior de la torre, van haver de ser construïts quan aquesta ja havia entrat a formar part integrant dels habitatges que, encara ara, ocupen tota la galta de llevant del carrer de Ballesteries.

Les restes del mur est-oest (1007)

Construït amb pedra i abundant morter, la part conservada d'aquesta paret es recolzava

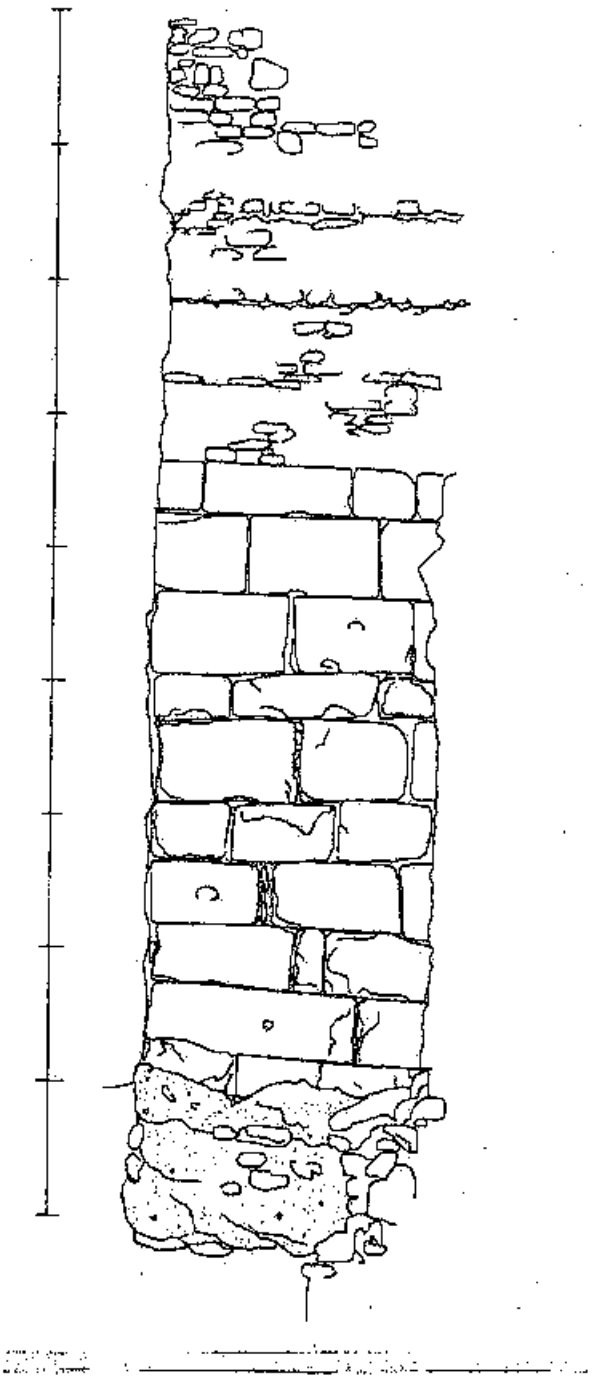

fig 2. Alçat de la torre

constructivament contra el folre i tapava la fonamentació de la torre. Probablement, aquesta pot haver estat la funció bàsica d'aquesta estructura. Obrada en un moment en el qual el nivell de circulació ja havia canviat, rebaixant-se el terreny i emprant una nova cota molt més propera a l'actual, la seva funció probable era de cobrir l'espai de davant de la torre on aquesta quedava penjada. Efectivament, la

torre no aprofundia fins a la roca del subsòl i quan els constructors del nou edifici van rebaixar el terreny es devien adonar que el parament de grans carreus quedava descalçat i va ser necessari reforçar-lo. Totes aquestes reformes es poden datar amb posterioritat al segle XV, tant per la seva relació estructural amb el fossar del segle XIV, com pels materials, si bé escadussers, que es varen recuperar a la seva rasa de fonamentació o per la història, ben coneguda d'aquell carrer que va en la mateixa direcció.

A TALL DE CONCLUSIÓ

El gran problema que plantejava la troballa, sorprenent, d'una torre construïda en *opus quadratum* era indubtablement el de la seva adscripció cronològica. Es tractava d'una torre de les defenses baix imperials i calia, per tant, datar-la vers el 300, o, contràriament, era una estructura més moderna, que reaprofitava materials provinents d'estructures romanes en aquell moment ja desmuntades?

L'excavació no ha resolt el problema en documentar-se que la torre havia estat bastida dins un estrat d'argiles estèrils i cap material arqueològic nou ha aparegut que permeti realitzar una datació. Ara bé, l'estudi de les estructures visibles i, sobretot, la col·locació d'aquest element dins el context més ampli de les defenses de la ciutat de Girona ens pot ajudar a comprendre i situar aquest nou element.

Sabem, fins ara, que *Gerunda* va posseir, en època romana, dues muralles successives en el temps. Les fundacionals, del segle I aC, obrades amb grans blocs irregulars de pedra calcària nummulítica i unes altres, construïda molt a finals del segle III, d'*opus quadratum,* que van fer servir grans blocs de gres preferentment aprofitats de antigues construccions desafectades. En alguns sectors, com a torre Gironella o a l'actual Sobreportes, per citar només dos exemples, aquella muralla disposava de torres quadrangular. Recorden extraordinàriament l'aspecte de la torre del carrer Ballesteries. Tanmateix, caldria recordar, ara ho sabem, que llevat de les portes d'entrada a la ciutat, els baixímperials no van edificar torres que degueren considerar innecessàries per les peculiars disposicions del recinte i pels continus canvis de direcció. Què hi faria, doncs, una torre al mig del mur occidental?. Recordem, altrament ,que a l'alçada de la torre núm. 13 de la Força Vella, la de can Boschmonart, a pocs metres de distància, la muralla baixromna, sense torre, va ser disposada damunt del penya-segat, uns 6 m per damunt del nivell de carrer actual.

Un problema diferent el planteja la muralla de la banda est, estretament relacionada amb la torre. El parament d'aquest tram de la muralla no té cap semblança amb les defenses baiximperials de la ciutat de Girona. En lloc d'un parament de blocs d'*opus quadratum* la muralla d'aquest sector està feta amb blocs de calcària, petits, allargassats i irregulars. Quina muralla de la ciutat respon a aquesta descripció? La resposta és clara: la muralla carolíngia. Aquesta, identificada clarament en diversos estudis realitzats als darrers anys era construïda amb un nucli intern de morter i un parament exterior conformat amb llesques de pedra calcària nummulítica, fragments de roca del subsòl, rierencs i còdols, la mena de parament és idèntic al conservat a la finca que ens ocupa.

Podrien ser les dues estructures de dues èpoques diferents? No ho sembla i per dues raons. Per començar la muralla i la torre apareixen estructuralment lligades a l'alçada del primer pis, però és possible que també ho fossin a nivell de fonamentació, tot i que això resulta més difícil de comprovar pel mal estat de la muralla. A més encara que admetéssim que la part superior del parament (les dues darreres filades de carreus) fos fruit d'una reforma, la relació estructural dels dos elements tampoc tindria coherència, ja que la torre apareixeria, llavors, com un element recolzat, i, per tant, posterior a la muralla. Si aquesta és carolíngia, com podria recolzar-s'hi una torre romana de cap al 300? Recordem, també, que la part inferior de la torre és ben diferent de la superior però van ser obrades en el mateix moment, formant una unitat, exactement igual com va passar a la torre núm. 3 –del Telègraf Òptic o del Llamp-, que és idèntica a la de Ballesteries, que va ser donada per nosaltres mateixos com a romana i que no hi ha cap mena de dubte en considerar carolíngia.

Per raons que se'ns escapen, però que posen de manifest, tot reblant-la, la voluntat de construir un recinte poderosíssim i ampliat, hauria estat entre el 793 i el 800 quan s'haurien bastir unes muralles que folraven el penya-segat i,

com a mínim, amb una torre al llarg del seu recorregut.

L'utilització de material d'aprofitament és un fet constant a Girona; a època baiximperial (Sobreportes, porta meridional), a època carolíngia (torres núm. 3 i 12) o a la torre núm. 5, baixmedieval, on s'observen diversos tambors de mitges columnes de gres d'algun edifici d'època romana, usats com a blocs.

La torre en si es devia concebre, com passa amb totes les altres de l'obra carolíngia, com un cos massís fins a l'alçada del primer pis, a partir del qual s'obririen un o dos pisos amb obertures on disposar les armes defensives, i on la torre estaria directament comunicada amb el pas de ronda de la muralla probablement a través d'una trapa superior ja que el desnivell feia que el camí de ronda es situés uns metres més amunt que a la resta del recinte emmurallat.

Al darrer terç del segle XIV va ser parcialment engollida per una nova torre que, juntament amb altres bastides de bell nou (núm. 11 i núm 13), àmpliaven i reforçaven la seguretat del que havia de ser, ben aviat, el recinte interior de Girona, la Força Vella.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA EN EL NÚM. 14 DEL C/BALLESTERIES I EN EL 9 DEL C/ DE LA FORÇA DE GIRONA

Jordi SAGRERA **David VIVÓ***

INTRODUCCIÓ

La voluntat de l'Ajuntament de Girona quan va encarregar a l'àrea d'arqueologia de l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona la intervenció arqueològica de les finques núm. 9 del carrer de la Força i del 14 de les Ballesteries, era l'estudi i valoració de l'estat de conservació d'una de les torres de la muralla emplaçada en aquest punt. Cal recordar que l'indret ens situa a l'extrem meridional del recinte primitiu de *Gerunda*, l'espai urbà que, des de la baixa edat mitjana, es va conèixer com la Força Vella.

La muralla fundacional datada vers el primer quart del segle I a.C. ha patit moltes reformes i agressions que han anat modificant la fesomia original. L'obra primigènia es bastia amb la tècnica de l'*opus poligonal*, hereva d'una tradició republicana itàlica consistent en blocs irregulars ciclòpis ben encaixats amb l'ajut de reble menut, i fou substancialment substituïda en el segle III d.C. per nous paraments d'*opus quadratum* de carreus regulars encoixinats i col·locats en filades a trencajunts. En el segle IX gairebé es va reconstruir amb la incorporació de torres rodones i quadrades en els angles febles i, molt important, el desdoblament del mur original amb una altre de paral·lel i gairebé enganxat que augmentava la potència defensiva amb un gruix total que oscil·la al voltant de 4 m. La tècnica consrtructiva, per bé que no és del tot uniforme, es reconeix per la utilització abundant de còdols rierencs, de pedres desbastades allargassades i la reutilització d'elements d'edificacions anteriors, tot plegat lligat amb un morter espès, granat i molt consistent. La darrera fase important per a les muralles de la Força Vella s'inscriu dins les importants obres de fortificació de la ciutat que es dugueren a terme en temps de Pere III el Cerimoniós, a la segona meitat del segle XIV. Es creava un nou recinte emmurallat de la ciutat, que ultrapassava amb escreix el perímetre romà. Tanmateix, el nucli antic també era reformat i reforçat. L'obra característica d'aquest moment és un tipus de

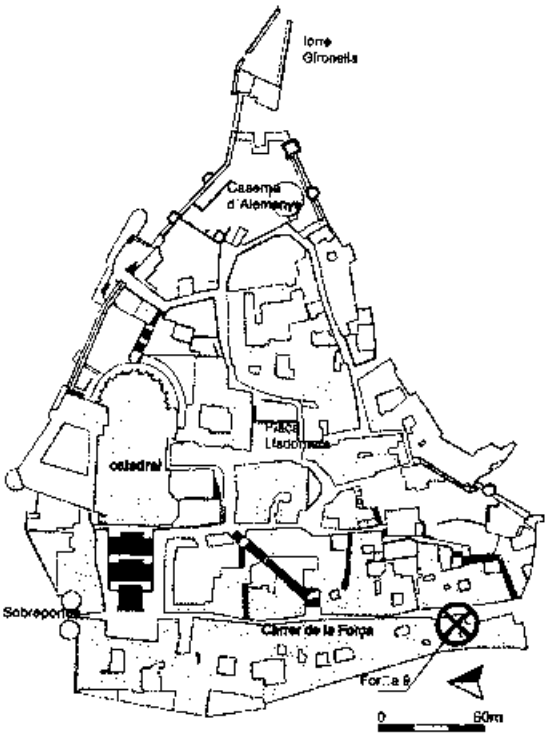

fig. 1. Planta de situació de la finca n.9 del carrer de la Força

* Institut del Patrimoni Cultural (UdG).

mur amb folre extern amb carreuat rectangular de 1 x 2 pams com a mòdul base, disposat a trencajunts i lligat amb morter de calç. La majoria de les torres conegudes del tram de la muralla del carrer de les Ballesteries pertanyen a aquest període.

Les finques objecte d'intervenció arqueològica se situen a cavall de la muralla occidental de la Força Vella que des del portal de l'Areny, al sud es projectava fins el portal de Sobreportes al nord. De fet, pràcticament tot el tram expressat de muralla resta amagat entre les cases del carrer Ballesteries que es varen aixecar recolzant-se en el mur i les del carrer de la Força. Tanmateix se'n reconeix fàcilment el traçat perquè, malgrat les expoliacions i agressions que ha patit en alguns punts es conserva pràcticament sensera, fins i tot les torres i bestorres que la defensaven.

El solar del núm. 14 se situa extramurs però el fons de l'immoble es recolza en una part del parament extern de la torre. En canvi el núm. 9 de la Força comprèn, entre d'altres coses, tota la part interna de la torre.

La inspecció arqueològica no afectava el subsòl perquè no es tractava d'extreure'n l'estratigrafia que s'hi relacionés sinó les dimensions, alçada, amplada, fondària i textura dels murs de la torre, tant per dins com per fora. Tenint en consideració que l'alçada màxima conservada arriba als 17 m des del carrer Ballesteries es fa evident que l'actuació havia de ser en alçada. Una sèrie de petites cales practicades en els suposats murs de la torre havien de fornir les dades necessàries per al nostre propòsit. No es tractava d'agredir els murs sinó de repicar estucs, arremolinats i elements sobreposats que els emmascaraven. La segona part del treball es va centrar en l'aixecament d'una planimetria bàsica però prou detallada que permetés situar la planta i l'alçat de la torre dins el garbuix d'envants, parets i sostres dels immobles analitzats.

EL NÚM. 9 DEL CARRER DE LA FORÇA

L'edifici, obra del segle XIX, se situa al nord de l'antiga placeta del Correu vell. L'immoble té façana en el carrer de la Força, per la banda de llevant i a l'esmentada placeta, per migdia que és on s'ubica la porta d'accés. Una de les estances, a nivell de la planta primera, travessa l'àmbit de la muralla i arriba fins al carrer de les Ballesteries (veieu el plànol corresponent). Consta de quatre plantes amb una alçada total de 15 m que es coronen per damunt amb una terrassa i un altell.

A la planta baixa s'hi van practicar quatre cales. La primera ubicada a l'entrada de l'edifici i a la paret de ponent, va detectar un paviment més antic situat a uns 70 cm per damunt del nivell de circulació de l'entrada. Es tracta d'un enrajolat de toves col·locades sobre una solera de morter que en cap cas es pot relacionar amb la torre ni amb la muralla perquè n'és clarament més modern. A les altres tres obertes en el pany intern de la torre van documentar el mateix fenomen: el mur havia estat retallat verticalment amb la intenció d'aprimar-ne el gruix. Hi havia senyals evidents que s'havia intentat regularitzar amb fragments de rajoleria.

Uns resultats semblants van proporcionar les cales de la planta 2 que també incidien en la banda interna del mur de la torre. En canvi, a la cala de la planta primera, oberta sobre la banda externa de la paret nord de la torre des de la sala abocada al carrer de les Ballesteries, hi

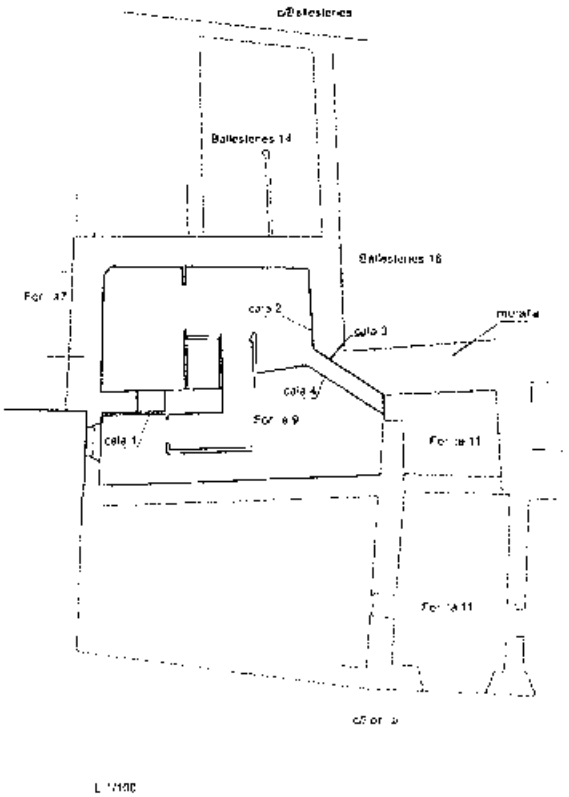

fig. 2. Força n.9. Planta Nivell 0.

apareixia tot el parament extern de la torre perfectament conservat amb els carreus rectangulars perfectament escairats disposats en filades a trencajunts signe inequívoc de l'obra del segle XIV.

LA FINCA NÚM. 14 DEL CARRER DE LES BALLESTERIES

Es tracta d'un edifici del segle XIX amb una façana estreta que no arriba als 5m d'amplada i que es projecta en alçada amb un total de més de 19 m. Consta de 6 plantes repartides en uns baixos situats pràcticament a l'alçada del nivell del carrer, 4 pisos i una terrassa ocupada parcialment per un cobert. L'estat de conservació especialment pel que fa al tram d'escala i a la terrassa és precari i amenaça ruïna. Aquest és un element que va condicionar el replicat de parets a la part alta de l'edifici. La del fons, és a dir a llevant, és on es va documentar el parament exterior de la torre baixmedieval. Per descobrir la textura del mur s'han obert una sèrie de petites cales repartides per totes les plantes. Tret d'un esboranc que afectava parcialment la planta baixa i el primer pis, el parament original de la torre apareixia perfectament conservat amb els carreus rectangulars de pedra calcària de Girona, disposats en filades i a trencajunts.

CONCLUSIONS

Ja s'ha comentat que la finca del carrer de Ballesteries resta a l'exterior de la torre, tot i que es recolza en el parament extern del mur occidental. En canvi el núm. 9 de la Força incorpora tota l'estructura interna de la torre dins la finca. Cal advertir que el nivell de carrer de Ballesteries a l'alçada del núm. 14 queda 4,62 m per sota del nivell de circulació de l'entrada de la casa de la Força. En realitat s'aprecia que tot el carrer de la Força és prou més alt que el de Ballesteries amb un màxim que supera els 10 m de desnivell. De fet la ciutat antiga s'assenta sobre una plataforma rocallosa enlairada. Precisament el desnivell natural del terreny explica la ubicació i el recorregut de la muralla en aquest sector per les facilitats de defensa. Malgrat que la ciutat queda enlairada,

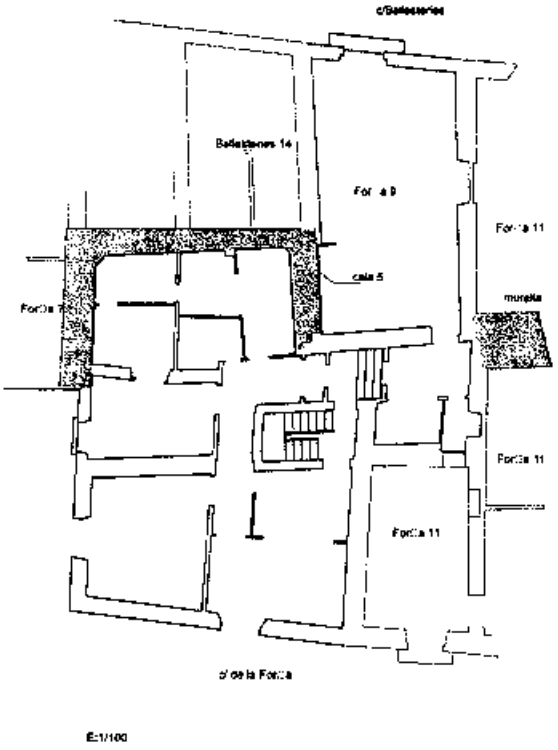

fig. 3. Força n.9. Planta Nivell 1.

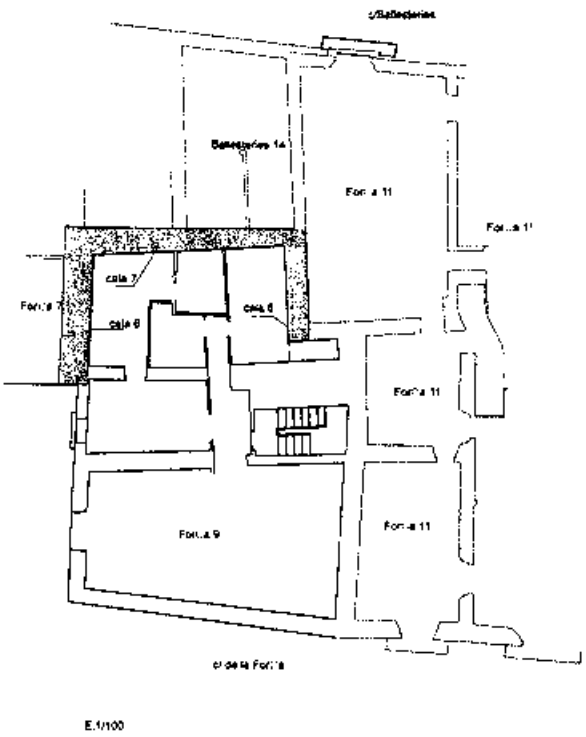

fig. 4. Força n.9. Planta Nivell 2.

el mur es fonamenta des de baix, a les Ballesteries, folrant la roca i el sediment abrupte. Dins el recinte, la inspecció de les finques de la galta occidental del carrer de la Força deixava ben clar que el límit urbà des d'època romana venia marcat per la muralla. En canvi, el carrer Ballesteries és una història posterior, car la urbanització es va sistematitzar a partir dels primers anys del segle XIII. Fou llavors quan van començar les primeres agressions a la muralla. Tanmateix, l'amortització definitiva va esdevenir en el segle XIX moment que, per exemple, inscrivim la construcció dels immobles objecte d'estudi arqueològic.

La torre de la muralla ara documentada se situa a cavall de 6 finques. Per fora hi trobem implicats els núm. 12, 14 i 16 de les Ballesteries, mentre que per dins els núm. 7, 9 i 11 de la Força. La partió entre les diferents propietats ve donada per la muralla i la torre. El mur en realitat pertany a les cases de la Força malgrat que les de Ballesteries s'hi recolzen per la banda de llevant. Només així s'explica que l'agressió més potent i sistemàtica dels murs s'ha executat des de la Força, mentre que des de les Ballesteries l'atac ha estat més incontrolat però puntual. Són els particulars que amb l'intent desesperat de guanyar espai han foradat la muralla, en aquest cas la torre, per incibir-hi un armari empotrat, un bany, etc.

Quan en el segle XIX es va construir l'edifici que avui correspon al núm. 9 de la Força, es va aprofitar l'espai al màxim. No es podien enderrocar les parets de la torre perquè haguessin afectat greument les cases de les Ballesteries. La solució adoptada va ser la d'aprimar el gruix dels murs de la torre, passant dels 200 cm que presumiblement tenien en origen als 45-60 cm que conserven actualment. Evidentment també es van eliminar totes les estructures internes de la torre: el farciment massís de la socolada i els nivells de combat. Deuria ser un treball dur i laboriós que a més va exigir la regularització de les parets amb reble de rajoleria i en algun punt aixecar envants. En conclusió es pot afirmar que des del carrer de la Força tota l'estructura de la torre i de la muralla gairebé ha desaparegut i que no se'n conserva cap element estructural tret dels mateixos murs exteriors retallats i aprimats per a convertir-los en simples murs de càrrega. El motiu rau en la construcció de l'edifici actual, obra que s'ha de situar en el segle XIX. L'excepció es detecta a la sala abocada sobre les Ballesteries emplaçada en el nivell 1. Com que queda a l'exterior de la torre es conserva molt bé el

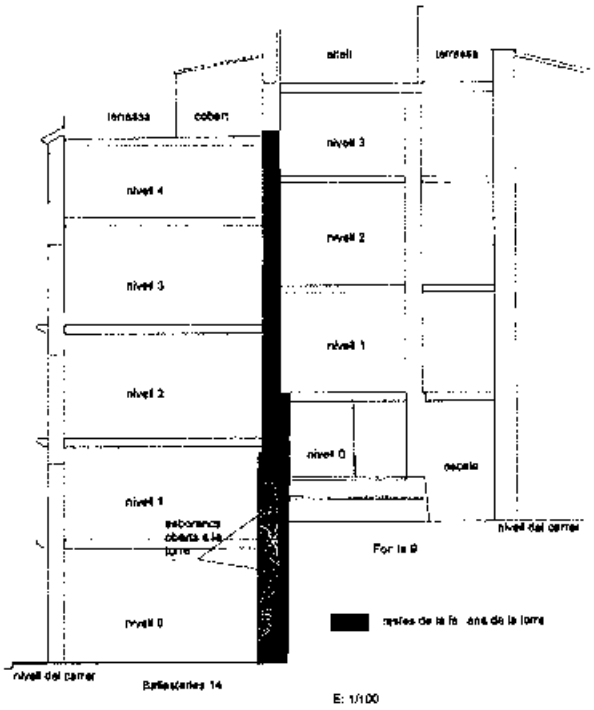

fig. 5. Secció A-B de les finques Ballesteries 14 i Força 9.

parament extern, però no pas el corresponent intern.

Des del carrer de les Ballesteries el parament extern de les parets de la torre mostra un bon grau de conservació fins allà on s'ha accedit amb una alçada resultant de 17 m. Falta per descobrir el coronament de la torre, especialment dels merlets i espitlleres que estarien ubicades per sobre del nivell de la terrassa de l'edifici de les Ballesteries. L'amenaça de ruïna que presenta l'estructura de paviment d'aquest sector ens va impedir l'obertura de cales en aquest àmbit.

A la planta baixa el parament estava rebaixat amb un esboranc en forma d'arc que arribava quasi al paviment de la planta 2. Sense cap mena de dubte afeblia la mateixa estructura del mur, malgrat que per efecte del desnivell respecte de la casa de la Força no es detectés en el núm. 9.

La conclusió final a la que s'arriba és que des del núm. 9 de la Força no es conserva cap element estructural de la torre ni de la muralla d'interés patrimonial, tret dels mateixos murs exteriors però tant alterats que impedeixen la correcta comprensió visual del baluart defensiu que va ser en el segle XIV. Des del núm. 14 del carrer de les Ballesteries es conserva prou bé el parament exterior de la torre fins a una alçada de 17 m.

BIBLIOGRAFIA

NOLLA J.M. 1977, *La ciudad romana de Gerunda*, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, , 121- 373.

NOLLA J.M., NIETO F.J. 1979, Acerca de la cronología de la muralla romana tardía de Gerunda: La Terra Sigillata clara de Casa Pastors, *Faventia*, 1/2, 1979, 263-283.

NOLLA J.M. 1988, Gerunda dels orígens a la fi del món antic, *Fonaments. Prehistòria i món antic als Països Catalans*, 7, 1988.

CASTELLS, R., CATLLAR, B., RIERA, J. 1992, *Girona ciutat. Catàleg de Plànols de la ciutat de Girona des del segle XVIII al XX*, Girona, 1992.

SERRA-RÀFOLS J. De C. 1931, Les muralles ibèriques i romanes de Girona, *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VIII, 1927-1931, 68-84.

OLIVA, M. 1965, Recintos fortificados de tipo ciclópeo en tierras Gerundenses, *Arquitectura megalítica y ciclópea catalano-balear*, Barcelona, 91-92.

OLIVA, M. 1967, Inventario de castillos, fortalezas, recintos amurallados, torres de defensa y casas fuertes de la provincia de Gerona (II), *Revista de Gerona*, 41.

BURCH, J., NOLLA, J.M., SAGRERA, J., VIVÓ, D., SUREDA, M. 2000, La fundació de Gerunda. Dades noves sobre un complex de reorganització d'un territori, *Empúries* 52.

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.M., SAGRERA, J. 2003, *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval*, Història urbana de

EXCAVACIONS A LA PLAÇA DE LA CATEDRAL DE GIRONA

Gustau GARCIA

INTRODUCCIÓ

La Plaça de la Catedral s'emplaça a un espai bàsic en el desenvolupament de la vida urbana de la ciutat de Girona, tal i com demostren els estudis urbanístics realitzats fins ara[1] i el gran volum de documentació escrita referent a aquest sector.

La zona fou ocupada ja des d'època romana per la part baixa del forum, els porticats laterals del qual van anar privatitzant-se i paredant-se, conservant en alguns casos les columnes i voltes visibles encara al s.XIII.

L'accès desde la terrassa superior es realitzava a través d'unes escales, molt més estretes que les actuals[2], que deixaven originalment a Sud, Nord i Ponent un gran espai foral que fou progressivament reduit per la construcció de diversos edificis.

Als laterals de l'escala s'hi anaren recolzant un seguit de cases almenys desde principis del segle XI, mentre que a la zona occidental hi quedava un espai obert que es coneixeria com el Mercadell i que ja apareix en la documentació de principis del s.XI.

A ambdós costats de la plaça s'hi situaven sengles esglesioles (Sant Genís al Sud i Santa Maria de les Puelles al Nord) que daten almenys d'època carolíngia. Aquestes esglesioles cal situar-les als laterals de l'actual Plaça de la Catedral, sota els edificis actuals, formant part de dues illes de cases que ocupaven sectors

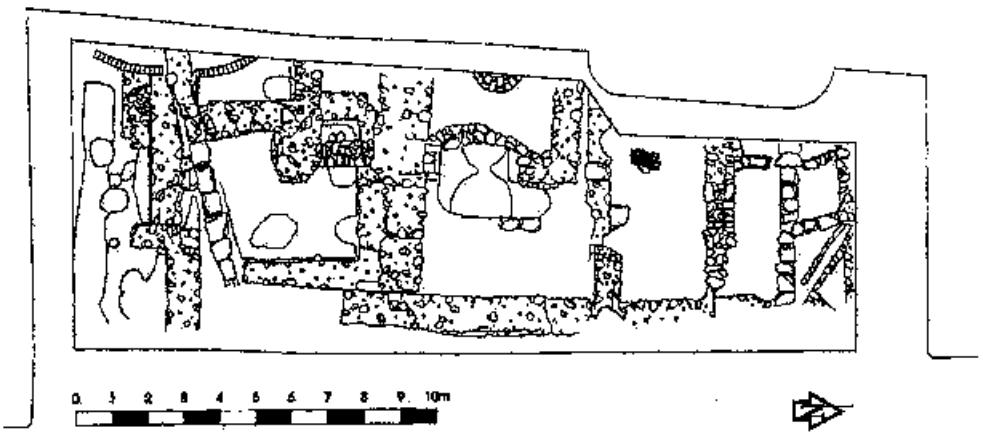

fig. 1. Planta general d'excavació.

[1] Especialment: J.Canal, E. Canal, J.M. Nolla, J. Sagrera: *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval*—Història Urbana de Girona, 5. Ajtment. de Girona, 2003.

[2] L'existència d'aquesta escala fou documentada arqueològicament arran del Projecte Progress: P. Freixas, J.M. Nolla, L. Palahí, J. Sagrera, M. Sureda: *La Catedral de Girona. Redescobrir la seu romànica. Els resultats del Projecte Progress*— Girona, 2000.

del vell porticat del forum i paredant l'espai intercolumnat d'aquest. Orientaven els seus absis a llevant i obrien les seves portes a Nord i Sud en direcció a l'espai obert, i havien de ser de dimensions força reduides a jutjar per les afrontacions que esmenten els documents que ens en parlen.

El moment final de la vida d'aquests edificis cal situar-lo, almenys en el cas de St. Genís, entorn el segle XVII.

La zona de ponent del Mercadell, que actualment ocupa la Casa Pastors, fins el portal de Sobreportes, fou ocupada per un sector urbà que ja ens és conegut almenys des del segle XI, llindant a migjorn amb un carreró a l'altra banda del qual s'hi va construir una illa de cases que ocupava bona part de la plaça del Mercadell i que hem de situar a Nord de l'actual Plaça de la Catedral.

El següent moment conegut en què és afectada tota aquesta zona es correspòn amb la construcció de la gran escalinata de la seu gòtica que data de finals del s. XVII[3] i que comportà l'enderrocament de les cases situades als laterals de l'antiga escalinata i l'invasió de part de la zona de llevant del Mercadell.

Ja a principis del s.XX[4], i aprofitant que el carrer de la Força (l'antiga Via Augusta) presentava una forta pendent ascendent desde Sobreportes que dificultava el pas dels carros, es va produir un gran rebaix de tota la zona a ponent de l'escalinata que va comportar la reestructuració de tot el sector, la construcció d'una nova plaça (l'actual), la remodelació dels edificis a occident d'aquesta fins la muralla de ponent i l'afegitor d'un nou tram d'escales (en concret les deu últimes) a les del segle XVIII.

El motiu de les excavacions realitzades a la Plaça de la Catedral de Girona durant els mesos de Novembre i Desembre de 2003 per l'Institut del Patrimoni Cultural de l'Universitat de Girona ha partit de l'interès de l'Ajuntament de Girona en refer el paviment de la plaça, que s'estava malmetent i catxant per diversos punts. El disseny especial del paviment feia que s'hagués d'aixecar completament per recol.locar-lo tal i com era.

Aquest fet ens oferia una possibilitat única per excavar-hi. Tinguent en compte la zona on es troba, just davant de la Catedral i formant part del forum romà i, com hem dit, d'una de les zones més actives de la ciutat en època altmedieval, es va decidir de fer-hi una intervenció arqueològica per tal de recuperar tota la informació possible referent a la vida del sector.

El procediment utilitzat per dur a terme l'excavació va consistir en la partició de la plaça en tres sectors a excavar, de Sud a Nord, per tal d'ocasionar el mínim de molèsties possibles, ja que és una zona molt concurreguda pel turisme que visita la Catedral a més de l'accès a vivendes, a un bar i a l'Audiència Provincial.

Aquest sistema, que resultava pràctic en el desenvolupament de les tasques de cobriment, tenia el seu contrapunt negatiu en el terreny científic, ja que significava no tenir mai destapada la totalitat de la plaça i ocasionava problemes de lectura de la continuïtat de les estructures i els estrats entre un i altre sector. La documentació de cada sector per separat ens permetria, ja més endavant i sobre el paper, conjuntar la informació de cares a extreure'n conclusions sobre la seva evolució al complert.

Els entrebancs propis de l'arqueologia urbana vingueren, un cop més, a condicionar el desenvolupament de l'excavació i dificultar l'interpretació de les estructures aparegudes. Un total de set canalitzacions de desguàs (moltes encara funcionant) i quatre tuberies de plom travessaven els sectors 1 i 3 en ocasions destruint tot al seu pas, tant estructures com estratigrafia. L'estat d'aquestes canonades de pedra, funcionant almenys desde finals del s.XIX, ocasionava filtracions a les capes de terra i farcits de sitja próxims i provocava el catxat de certes zones del paviment de còdols. L'estat precari de les tuberíes de plom tampoc permetia excavar-hi a sota, de manera que s'havia de deixar perfils per aguantar-los i es perdia, novament, la continuïtat dels estrats a banda i banda o el contacte d'aquests estrats amb els murs.

[3] J. Marquès: *La fachada de la catedral de Girona*—A.I.E.G., X. 1955, p.299 i ss .

[4] *Diario de Gerona*, 17-03-1904.

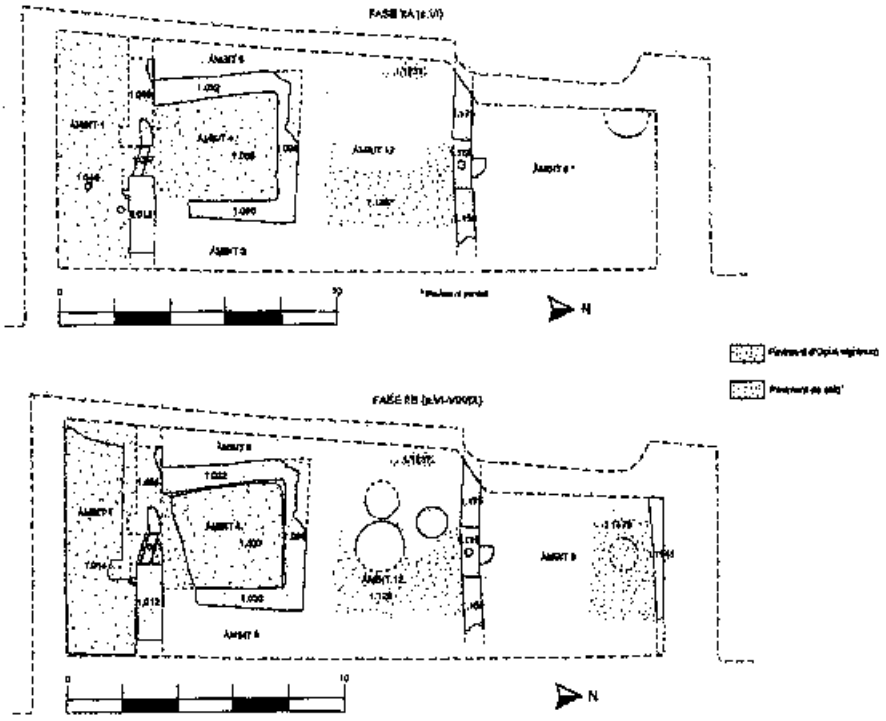

fig. 2. Restitució de la fase II d'ocupació de la Plaça de la Catedral.

A aquesta problemàtica hi hauríem d'afegir la relativa manca de material amb forma que s'ha trobat, la qual cosa dificulta almenys, com veurem, la datació molt precisa d'algunes de les fases constructives de la zona excavada.

Coneguda l'evolució teòrica d'aquest sector de la ciutat, els objectius que marcava l'excavació eren en bona part la documentació sobre el terreny de les estructures que s'haguessin preservat del forum romà, de les seves possibles reformes, de la presència de la plaça del Mercadell, que pensàvem es situava parcialment sota l'actual plaça, i de les possibles estructures medievals i modernes que no haguessin estat afectades pels rebaixos efectuats al 1904 amb la construcció de la plaça.

Com veurem, la major part d'aquests objectius, tot i no ser assolits tal i com esperàvem, sí han tingut la seva resposta en la lectura arqueològica de les troballes.

LES FASES D'OCUPACIÓ

Tot i la manca de material de qualitat que ja hem esmentat, es poden distingir tant a partir d'aquest com de les relacions estructurals i el material documental de què disposem, quatre grans fases d'ocupació diferents que van des del s.VIè fins el s. XIII, a més d'algunes modificacions modernes.

Fase I. Època romana

D'aquesta fase se'n conserva ben poca cosa. Gairebé tota la fase d'ocupació romana fou destruida per un gran rebaix corresponent a la fase següent. Tot i que tenim proves clares de l'existència de part del forum en aquest mateix sector, no l'hem pogut documentar arqueològicament a causa de l'acció d'èpoques posteriors.

Les úniques restes localitzades pertanyents a aquesta època són un retall quadrangular amb restes de morter farcit ja al s.I a.C., i per tant del moment fundacional, i un mur aïllat que es fonamenta aprofundint en l'argila natural del subsòl i fou afaitat en el moment del rebaix.

Fase II. L'edifici públic

En efecte, en un moment que no podem precisar amb exactitud entre finals del s.V i el s.VI, es va produir un gran rebaix del terreny que preveia

la destrucció dels nivells i estructures del forum romà, aprofundint inclús per sota de l'argila natural del subsòl, per tal de construir un gran edifici que ocuparia bona part de la zona baixa del forum a l'Oest de la Via Augusta. Aquest gran rebaix explicaria la manca de dades de la fase anterior en un lloc que, a priori, havia de presentar restes clares de construccions o, en cas de ser un espai obert, almenys de nivells de circulació.

L'edifici, del qual en podem reconstruir una part de la planta (fig. 2), s'estendria uns metres més cap a l'Est, fins el carrer, i continuaria també cap a la banda occidental (sota les cases actuals) i probablement cap a Sobreportes.

L'estructura del mateix es constituïa a partir d'un gran mur (U.E. 1.068-1.012) de pedra i *caementicium* que aprofitava carreus escairats de pedra sorrenca de construccions anteriors (segurament forals) per donar consistència als seus angles. Al seu centre s'hi situava un llindar de pas del qual n'hem trobat l'improntа del seu marxapeus (U.E. 1.067), que conduïria cap a una estança o rebedor (àmbit 4) a partir del qual s'accedia, mitjançant un accès cap a l'àmbit 3, a la resta de la propietat, possiblement a través d'una escala.

L'àmbit 1 l'hem de llegir per varies raons com un carrer: tant la seva perduració en altres fases, testimoniada per la documentació d'arxiu, com el gruix dels murs (que denota el seu caràcter de façana exterior) i l'existència d'un queixal sobreeixint cap al Sud just als costats del llindar, marcant una certa "monumentalització" (al nivell que sigui) de l'entrada, poden ser indicis que recolzin aquesta hipòtesi.

Pel que fa a l'àmbit 12, no tenim una idea clara de la seva funcionalitat, en bona part perque la presència de construccions posteriors n'han malmès el seu aspecte original, però sí sabem que donava accès a un altre àmbit (el 8, possiblement un pati obert) a través d'un portal a dues batents (U.E. 1.088, al centre del qual hi ha una base de columneta encastada). La factura dels murs és idèntica a la de la façana Sud i els murs de l'àmbit 4, amb sorrenques aprofitades marcant els angles o brancals. No creiem que sigui el mur de tenca de l'edifici pel Nord, ja que la seva amplada és força inferior a la de la façana Sud.

Distingim dues subfases de l'existència d'aquest edifici, tot i que pensem que la distància cronològica entre elles és molt petita. La fase IIA és la que es correspòn al moment original de la construcció de l'edifici, i es diferencia de la següent bàsicament perque el paviment és un altre en dos dels seus àmbits (1 i 4), però no implica altres modificacions constructives.

No tenim datació d'aquesta subfase, ja que el paviment de calç del sector meridional recolça directament sobre l'argila estèril del subsòl, i a la resta d'àmbits no ha aparegut material sota els paviments, molt probablement perque els nivells de terraplenament entre aquells i l'argila siguin en realitat d'aportació natural i per tant també retallats.

Sí sabem en canvi de quin moment data la subfase IIB, en què l'única modificació que es farà serà la refeta del paviment anterior amb un d'*opus signinum*, que tenim datat en el segle VI. Val a dir que els únics àmbits pavimentats d'aquesta manera són els àmbits 1 i 4, la qual cosa és lògica si pensem que l'àmbit 12 es circulava a una cota lleugerament inferior i possiblement s'hi accedia a través de l'àmbit 3 amb un joc d'escales que baixava a aquest nivell i potser pujava a un pis superior.

Pensem que en realitat el nivell de pavimentació de la fase IIA és provisional, potser només un paviment d'obra que perduraria uns anys fins que es fes el definitiu. La lògica d'aquesta argumentació es troba en primer lloc en el fet que no hi ha cap modificació estructural que acompanyi la repavimentació, i en segon lloc en la lògica històrica i la interpretació hipotètica de l'ús d'aquest edifici:

Ajuntant les dades d'aquest, que impliquen la destrucció d'una part important del forum romà en un moment proper al segle VI (recordem el rebaix i el reaprofitament de sorrenques) per construir-hi una sola propietat que a més es lliga íntimament a un carrer com a part del mateix projecte, podem apuntar a un orígen públic o semipúblic de la mateixa. Només així i probablement només en aquest moment es pot entendre una obra com aquesta en aquest lloc.

L'hipòtesi que llancem, perfectament possible amb les dades de què disposem, és que es tracta d'un edifici de residència d'algú amb un càrrec important, probablement el *comes*, donada la situació al peu de la Via i ben al costat de l'entrada principal de la ciutat, en un moment

que sabem que el control de les vies de comunicació (i aquesta n'era una de les més importants) és bàsic en l'estrategia militar.

Un altre aspecte que cal aclarir en relació a l'estructura de l'edifici és el de la seva entrada principal:

Realment no hi ha forma de saber si aquesta es correspòn amb la de la façana Sud, perque la lògica apuntaria més aviat a una entrada directa desde la Via. No obstant, i donat que els indicis apunten a una residència que potser estaria semifortificada, és possible que no existís (almenys en un inici) tal accès i s'utilitzès com a pas principal la porta Sud, que ja implica una relació directa, mitjançant un paviment, amb el carrer Est-Oest que comunicava amb la Via.

Fase III. Privatització de la propietat

La següent fase documentada és una fase molt complexa, ja que ocupa una etapa molt àmplia, almenys des d'un moment imprecís entre el segle VIII-IX fins el s.XIII, sense que es pugui afinar amb exactitud cada un dels seus moments constructius degut a la manca de material en bon estat. Tot i així, podem distingir dues grans subfases tant a partir del tipus de material trobat com de l'anàlisi de la les relacions constructives amb estructures anteriors o posteriors (fig. 3).

FASE IIIa

El desenvolupament de la vida de l'edifici seguirà amb petites modificacions internes, especialment amb l'afegitor de diferents compartimentacions del mateix a la banda central i septentrional de la zona excavada. L'àmbit 12 ja és clarament un soterrani després de la construcció d'un mur amb arc de descàrrega (U.E. 1.090-1.091) que permet pujar el nivell de circulació a la banda occidental del mateix (àmbit 7). Bona part de la zona baixa s'utilitza per obrir-hi sitges, amortitzades en gran part entre els segles IX-X.

Hem de pensar que en aquest moment, perduda ja la vella estructura política d'època visigòtica, l'edifici ha estat privatitzat. Segurament una propietat d'aquest tipus havia d'anar a parar a alguna família de cert pès econòmic a Girona, com sembla confirmar la presència documentada d' aquest edifici[5] a mans d'una d'aquestes famílies en moments posteriors i

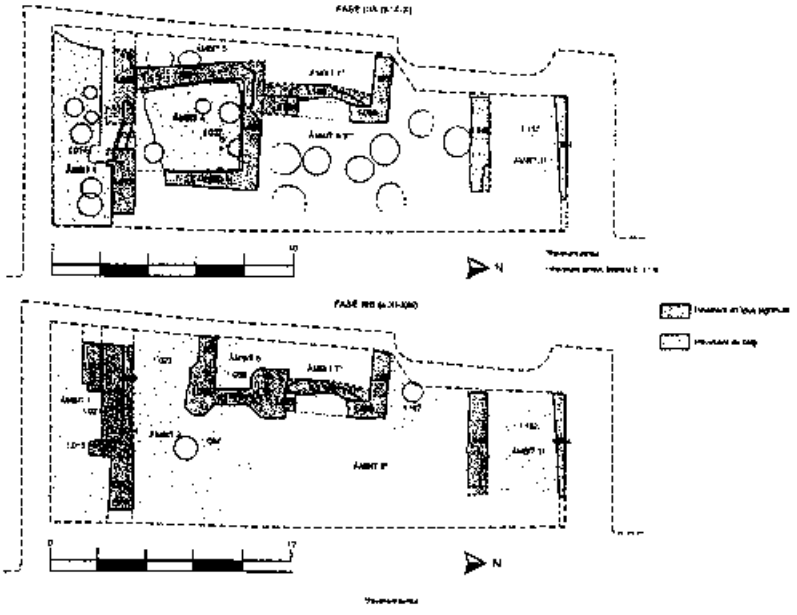

fig. 3. Restitució de la fase III d'ocupació de la Plaça de la Catedral.

[5] J.Canal, E. Canal, J.M. Nolla, J. Sagrera: *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga*

l'existència de tan gran nombre de sitges, que testimonien que el propietari centralitza certa producció. Fins i tot es produeix la privatització del carrer (àmbit 1, com demostra la presència de sitges en aquest), que de fet ja estava íntimament lligat a la vida de l'edifici des del principi. Aquest fenòmen no ens ha d'estranyar, ja que es repeteix en altres carrers prop de la muralla en una fase similar.

Amb tot, no deixa de ser significatiu que es mantingui aquesta propietat en un moment en què la disponibilitat d'espai intramurs és molt important[6].

FASE III b

En aquest moment el vell edifici es veu reestructurat en bona part, desapareixent tota resta de la façana Sud, que es veu absorvida per una de nova que respecta el seu traçat i en reforma l'entrada, que ara es produirà a través d'una escala (U.E. 1.018), ja que el nou paviment interior, que oblitera les estructures del s.VI, és més alt que l'anterior. L'antic llindar és farcit i la façana nova, d'*opus quadratum*, es construeix parcialment sobre l'anterior. Altres compartimentacions interiors (àmbit 6) reforcen els seus angles per la presència d'un subsòl força inestable a causa de l'abundància de sitges de l'etapa anterior.

El carrer es torna a obrir i es repavimenta, sient, com és lògic tractant-se d'un carrer, l'únic àmbit excavat que conserva a aquestes alçades la cota original del segle VI.

Aquesta fase la podem situar, arran de la datació dels paviments, al voltant del s.XI, perdurant fins la següent fase, ja al s.XIII. Algunes de les sitges, que ara ja no són tan abundants, s'amortitzen probablement en un moment lleugerament anterior (s.XII).

Fase IV. Divisió de la propietat

L'última fase constructiva important arrenca a mitjans del s. XIII, i implica la divisió de la propietat en vàries cases, almenys dues (fig. 4). La primera encara conservarà la façana de la fase anterior, mentre que la gran novetat respecte la fase anterior la constituirà la construcció de dos grans murs de façana, un al centre de la zona excavada (U.E. 1.074) i un altre a l'Est (U.E. 1.096), llindant amb el traçat del carrer principal (l'antiga Via Augusta).

La gran amplada d'aquests murs (l'oriental fa més d'un metre i mig almenys fins que es perd sota el perfil) i la solidesa de la seva factura (aprofundeixen inclús per sota de l'argila estèril buscant una bona fonamentació), demostren que l'edifici que pretenen sostenir tindria

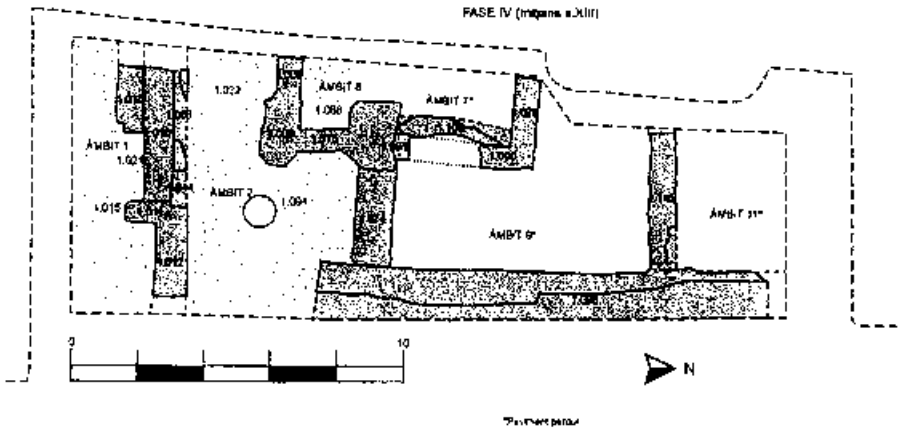

fig. 4. Restitució de la fase IV d'ocupació de la Plaça de la Catedral.

[6] GARCIA, G., PALAHÍ , L. 2003, *Catedral de Santa Maria. Soterranis*, Memòria d'excavació.

almenys tres pisos.

L'explicació d'aquesta divisió de la propietat la trobem en el fet de que l'activitat constructiva de les grans famílies propietàries en aquest moment es va centrant més aviat en altres àrees a l'exterior de les muralles, on hi ha molt més espai disponible per fer-hi grans cases, mentre que a l'interior de la Força Vella, la gran majoria de propietats acaben, com és el cas, en mans d'eclesiàstics[7].

ÈPOCA MODERNA I CONTEMPORÀNIA

A banda d'alguna modificació concreta que ha sobreviscut d'època moderna a la banda més occidental de la zona excavada, ens trobem que els nivells posteriors al s.XIII i inclús els paviments de la fase IV han desaparegut fruit d'un o diversos grans rebaixos que afectaren tota la zona oriental i que hem de relacionar amb l'enderrocament de totes les propietats existents en aquest sector per tal de construir-hi la plaça que perdurarà fins avui dia.

El rebaix més important es produí a principis del segle XX i implicà l'afegit d'un nou tram d'escales a les recentment renovades de la catedral. També hem de relacionar amb aquest moment l'activitat de construcció de desguassos que venen de les propietats situades a la zona occidental de la plaça.

CONCLUSIONS

Vista l'evolució del sector, ens hem de qüestionar certs aspectes referents a les notícies que teníem referents a aquesta abans que les dades arqueològiques ens en donessin una visió més clara:

En primer lloc, ens hem de preguntar pels moments inicials de la ciutat, per la presència del forum o qualsevol element d'època romana.

Tenim dades concretes sobre l'existència del forum romà en aquest sector gràcies a referències d'època medieval relacionades amb les escales que conduïen a la part alta del mateix i que després aprofità la seu romànica, per mencions repetides als seus porticats laterals i per la pervivència de certes activitats com demostra el mateix nom de la plaça, el Mercadell.

No obstant, les dades de l'excavació revel.len que no es conserven estructures forals: ni la tenca occidental del porticat, ni cap estructura interior, ni tan sols un nivell de pavimentació. Això es deu, com ja hem esmentat abans, a una reestructuració completa del sector occidental de la Via Augusta per la construcció d'un gran edifici molt relacionat amb l'entrada principal de la ciutat, probable residència del *comes*, que implica el rebaix del terreny per sota de la cota de circulació romana.

No és possible que en aquest sector, interior de la ciutat enmurallada, eix central de la ciutat, no hi hagués presència, foral o no, d'estructures o nivells de circulació fins el segle VI.

Una altra qüestió és l'existència documentada de la plaça del Mercadell, que a priori havíem de situar, almenys parcialment, en aquest sector. La presència d'aquesta plaça ja es coneix almenys des del s.X, però els resultats de les troballes neguen aquesta evidència almenys fins que l'illa de cases del s.XIII fos enderrocada, ja que tot l'espai de l'actual Plaça de la Catedral l'ocupava, des del s.VI al XIII, una única propietat, i més endavant, la pròpia illa de cases.

On hem de situar, doncs, la plaça del Mercadell?

La resposta és clara, ja que l'únic espai disponible, això sí, força modest, era l'existent entre el carrer principal (Via Augusta, carrer de la Força), inclòs aquest, i les escales que pujaven a la terrassa de la catedral, que en aquests moments i fins a finals del segle XVII arribaven[8] força més enrera que les actuals.

Un aspecte més que ha constatat per l'excavació ha estat la destrucció dels nivells estructurals posteriors al s.XIII a causa de les obres d'acondicionament de l'espai per crear-

[7] J.Canal, E. Canal, J.M. Nolla, J. Sagrera: *La ciutat de Girona en la primera meitat del segle XIVI*—Història Urbana de Girona, 3. Ajtment. de Girona, 2000.

[8] Tal i com demostren les dades arran del Projecte Progress: P. Freixas, J.M. Nolla, L. Palahí, J. Sagrera, M. Sureda: *La Catedral de Girona. Redescobrir la seu romànica. Els resultats del Projecte Progress*—Girona, 2000

hi la plaça, fet que en realitat ha constituit un cert avantatge perque ens ha permès documentar no només un periode de temps del qual en tenfem indicis documentals directes que ara podem rellegir sino també de la presència d'una propietat important en un moment força desconegut de la ciutat com és el segle VI.

La perduració d'aquesta propietat i del carrer que s'hi associa durant un periode de temps tan ampli no deixa de ser una dada interessant que caldrà contrastar detingudament amb la documentació arxivística de què disposem per aquest sector.

BIBLIOGRAFIA

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.M. SAGRERA, J. 2000, *La ciutat de Girona en la primera meitat del segle XIV*, Quaderns d'Història Urbana, 3. Girona.

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.M. SAGRERA, J. 2003, *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1.057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval*, Quaderns d'Història Urbana, 5. Girona.

FREIXAS, P., NOLLA, J.M., PALAHÍ, L., SAGRERA, J. SUREDA, M. 2000, *La catedral de Girona. Redescobrir la seu romànica. Les dades del projecte Progress*, Girona.

GARCIA, G., NOLLA, J.M, PALAHÍ, L., SUREDA, M. 2002, Excavacions als soterranis de la Catedral de Girona, *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, 2002, 285-292.

GARCIA, G., PALAHÍ , L. 2003, *Catedral de Santa Maria. Soterranis*, Memòria d'excavació.

EXCAVACIONS A LA SEU DEL COL·LEGI D'ARQUITECTES DE GIRONA

Maria José LLOVERAS CHAVERO

L'edifici del Col·legi ocupa l'espai conegut com Col·legi de la congregació de les Escolàpies , i on antigament s'ubicava la Pia Almoina de Girona en una zona molt propera al fòrum romà, on des d'època medieval s'assenta la Catedral, aquest indret es situa al rovell de l'ou de la història gironina. En època medieval formava part de la zona compresa dins el call jueu i, per tant viurà de primera mà els fets que afectaren a la comunitat jueva, passant a mans cristianes com succeeix amb la resta de propietats jueves, en el moment de l'expulsió (fig. 1).

Les primeres excavacions realitzades a l'edifici de la Pia Almoina es remunten als anys 1975 i 1976, durant les obres de rehabilitació de l'edifici per convertir-lo en la delegació gironina del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. Les intervencions, portades a terme pel Servei d'Arqueologia de Girona, van ser supervisades per Mercè Ferré i consistiren en tretze petits sondejos realitzats gairebé en la seva totalitat a l'interior de l'edifici ! i distants del lloc on es realitzà la nostra excavació.

L'excavació que ens ocupa fou realitzada entre els mesos d'octubre i primers de novembre del 2002. L'espai destinat per a l'excavació comprenia un rectangle que fins al moment feia les funcions de petit jardí, delimitat per voreres de ciment continuant amb un enrajolat que ocupava tot l'espai de l'aparcament del Col·legi.

DESCRIPCIÓ DE LES ESTRUCTURES

La zona excavada ja era emprada com a pati abans de la remodelació que va suposar la instal·lació a la finca de la delegació gironina del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, durant la seva etapa com a col·legi de les Escolàpies i possiblement durant el període que fou Pia Almoina. Els nivells més superficials així ho assenyalen, mostrant un espai obert i net d'estructures. Un cop treta la pavimentació començaren a sorgir diferents elements constructius. Els primers elements són diverses canalitzacions destinades molt probablement a recollir i reconduir l'aigua de pluja que es pogués acumular al pati. Aquestes estaven construïdes sobre un paviment de morter de color rosat molt malmès.

Per sota del paviment i les canalitzacions més modernes aparegueren un seguit d'estructures que en aparença conformaven un massissat compacte gran part del qual en realitat era material d'enderroc.

Un cop es tragué l'enderroc de grans pedres situat a la banda est de la cala començaren a definir-se diverses estructures. Aquest gran enderroc era intencionat aprofitat per anivellar l'espai, soterrant totes les estructures inútils en aquells moments, tallant-les a una alçada determinada i creant una superfície homogènia.

La major definició de les estructures facilità la

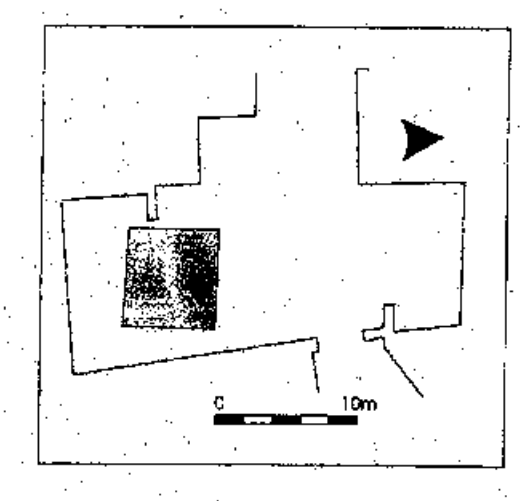

fig. 1. Situació del sondeig dins la finca del col.legi d'arquitectes de Girona

clara diferenciació de tres espais. Les estructures en millor estat de conservació corresponen a un mateix moment d'utilització. Aquestes conformaven una habitació, un pati i una escala (fig 2).

Un primer espai situat a la banda est de la cala, el formaven tres murs i un llindar de porta que delimitaven parcialment una habitació (el límit oriental quedava fora de la zona sondejada), delimitada pel mur (UE 1035) a la banda sud, per un altre (UE 1044) a la banda oest i un a la banda nord (UE 1045). El primer mur presentava un metre d'alçada, format per algunes pedres carejades i altres de còdols de rius capolats, possiblement procedent d'altres estructures properes, tractant-se de material reaprofitat. A l'extrem de ponent presenta un encaix pel brancal de la porta coincident amb el llindar.

Els murs (UE 1045 i 1035) són paral·lels, formen els costats més llargs de l'habitacló.

Ambdós murs presenten dues grans pedres que corresponen a l'arrencament d'un arc, del qual només en poden descriure aquestes dues pedres. Un tercer mur (UE 1044) tanca l'estança per l'oest. A aquesta banda es situa la porta, amb un llindar compost per dues pedres rectangulars perfectament polides i escairades. A la banda est d'aquest llindar (que correspondria amb l'interior de l'habitació) trobem dues pollegueres, situades una a cada extrem, on subjectar una porta de doble batent.

L'espai es va trobar completament obliterat per un gran reompliment de terra fosca i abundants restes ceràmiques datades al segle XIV, destaquen els verds manganesos, l'abundant ceràmica grollera, ceràmica vidrada groc melat, vidrades verdes,...

Aquest gran farcit cobria un paviment de morter de color rosat que ocupava tota l'habitació formant un nivell de circulació.

L'excepció a aquesta uniformitat es troba a l'angle nord-est de l'estança on el paviment de morter apareix retallat, farcit de cendres i restes òssies.

El nivell de cendres que cobria aquest paviment de morter, consistia en un potent estrat de carbons, restes òssies, i poques restes ceràmiques amb diferents nivells de circulació alternats amb capes de cendres conservades només a tocar de la banda est del mur UE 1024 a la meitat de l'estança aquestes sobreposicions tant clarament delimitades no es troben, però en canvi trobem una gran quantitat de terra cendrosa.

Encastada *in situ* en aquest nivell aparegué un gerra de ceràmica grollera amb dos brocs totalment buida. La seva col·locació en aquest indret és intencionada. Al seu voltant no aparegué cap més peça sencera, un cercle de pedres petites es situava al seu voltant, per evitar que es mogués. El fet que aparegués buida només es pot entendre si contemplem la possibilitat que tingués les boques tapades amb algun material perdurable, per exemple un drap de roba. La presència d'un teixit evitaria l'entrada del morter a dins el recipient en el moment de l'abocament d'aquest per construir el paviment.

Un segon espai correspondria a la part exterior (oest) del llindar fins a tocar al límit de la cala a la part sud oest. Aquest espai correspon a un pati o carrer (però donat que no podem ampliar més al sud és difícil determinar la seva extensió màxima).

En primer terme es troba un empedrat de petits còdols, al qual s'accediria des de l'interior de l'habitació. El mateix sistema encara es conserva a una casa veïna[1]. A l'oest de l' empedrat es situa un enllosat format de pedres molt llises a la seva part superior que presenten una pendent en direcció sud. Les mesures topogràfiques demostren un desnivell d'aproximadament 0'20 m. entre el primer punt a la banda est fins a l'última llosa a la banda oest.

Seguint enllosat fins a ponent, ens condueix fins a una escala, de la qual conservem tres dels quatre esglaons, els tres darrers estan totalment conservats, el primer sembla haver patit l'acció

[1] La casa que limita amb el nostre espai al Carrer Cúndaro.

d'un espoli. Els tres esglaons tenen les mateixes dimensions tot i que per la construcció del primer s'ha utilitzat només dues grans pedres mentre que pels altres dos les pedres són de dimensions més petites però les mesures finals són les mateixes. Els tres esglaons conservats demostren la presència d'un pis superior de l'immoble.

El fet de trobar l'escala *in situ* donà la clau per interpretar aquest espai, aparentment sens gaire sentit. L'esglaó superior es situa davant d'un mur malmès UE 1030 i un massissat de morter. L'element que acaba de definir-nos aquest espai com a escala a un pis superior és la presència d'un forat quadrat, que cal entendre com l'encaix del pilar de fusta, que sustentaria part de l'estructura d'un segon pis i el replà de l'escala a la part superior.

El massissat, un quadrat compacte de pedres i morter, és, doncs, el basament de la caixa d'escala. La part que forma la caixa d'escala va ser adossada a posteriori de la construcció dels murs (UE 1024, 1030, 1044).

Un tercer espai estaria delimitat per la banda nord de la cala. La part nord-oest es troba bastant tocada pel gran forat realitzat als anys 70. Sota el nivell superficial es trobà un paviment de morter blanc que ocupava tot l'espai delimitat fins als marges de ciment del jardí, que formaven els límits de la cala.

L'excepció a aquesta uniformitat es trobà a la banda nord-oest de la cala, on es retalla un gran forat al paviment. La seva presència es deguda a què en un moment determinat durant les obres de reforma de l'edifici actual, necessitaren un lloc on amagar tot aquell material sobrant. Segons les informacions donades pels operaris que participaren en aquestes intervencions, recorden haver fet un gran forat fins a tocar un gran mur molt a prop de la paret de la casa situada al oest de la cala. Això ha provocat la troballa com d'un gran abocament de restes

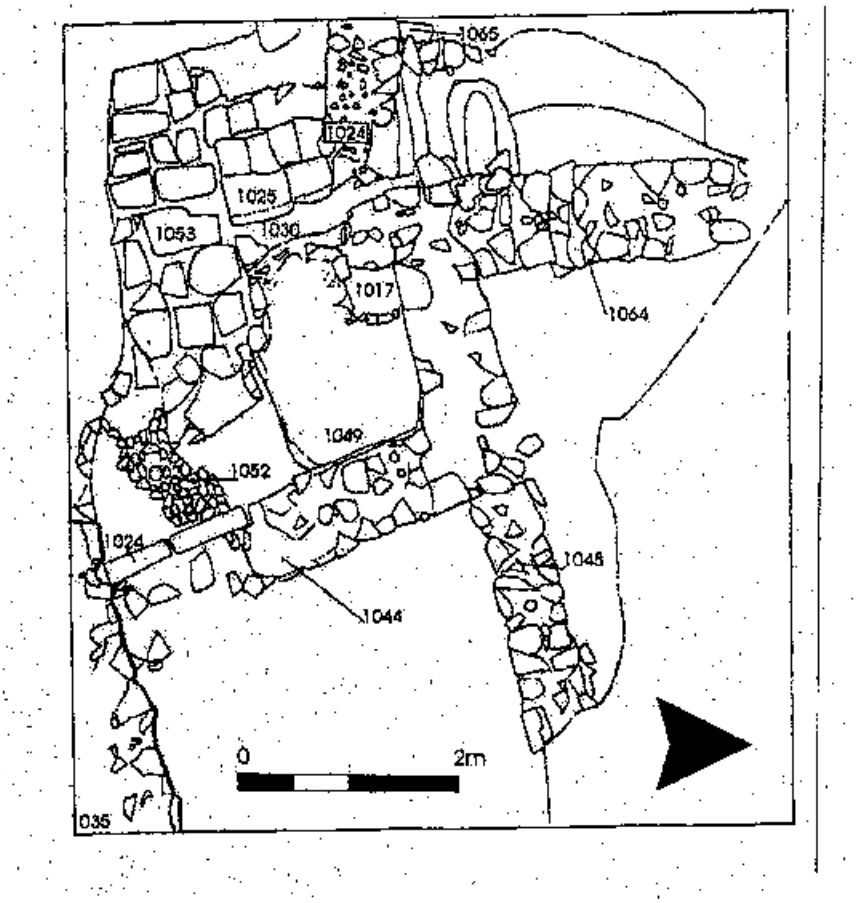

fig.2. Planta general de l'excavació.

constructives contemporànies (en alguns moments apareixien durant el procés d'excavació grans trossos de parets senceres, procedents de les diverses estances en què havia estat dividit el Col·legi de les Escolàpies, durant les obres d'adequació de l'edifici com a seu del Col·legi d'Arquitectes).

En el transcurs de la present intervenció no s'ha pogut comprovar l'existència del gran mur esmenat pels operaris degut a la gran quantitat de farcit que el cobria que actualment es troba sota el ciment de la vorera perdent-se sota el límit de la cala.

L'existència d'aquest potent mur és un element a tenir present si en el futur s'amplia l'excavació cap a aquella zona. Al final del buidatge d'aquest farcit modern es trobà un mur (U.E. 1065) on s'hi constataren els efectes patits per la pala de l'excavadora.

Perpendicular al mur UE 1024 trobem adossat el mur UE 1065. Aquest mur difereix totalment de la resta d'estructures sembla estar format per grans còdols lligats amb molt poc morter. Tot i semblar un mur molt antic en realitat es tot el contrari és el més modern de tots els trobats.

Delimita l'espai per la banda est un mur (UE 1064) format per pedres i morter lleugerament caigut cap a la banda oest. Tant la banda est d'aquest mur com a la banda nord del mur UE 1045 semblen quedar barrejats amb un gran massissat de morter i pedres. De moment no es pot fer cap interpretació sobre aquesta zona.

Degut a la perillositat que comportava el despreniment del farcit realitzat al forat modern no es va poder aprofundir gaire més en aquesta zona. La profunditat màxima assolida fou 2'75 m.

L'estrat final en aquest espai es cobert per una capa de cendres i restes de paviment cremat, de característiques semblants al trobat a la banda oest de la cala. Al final es troba un nivell consistent en una capa d'argiles molt compacta i vermellosa.

INTERPRETACIÓ I CRONOLOGIA

La majoria d'estructures recuperades formen part d'un mateix habitatge d'època medieval. La planta de l'edifici que dibuixen els diversos elements recuperats es pot reconstruir en gran mesura, tot i la migradesa de l'espai excavat, degut a que respon a un esquema molt generalitzat als habitatges medievals, i molt especialment als de la ciutat de Girona. La casa estaria comunicada amb el carrer a través del pati enllosat. Probablement el carrer des del qual s'accediria a la vivenda és l'actual carrer Cúndaro, que s'ha mantingut fossilitzat a la trama urbana de la ciutat des d'almenys el període medieval. El pati era segurament interior i la vivenda presentaria una façana amb una portalada de cara al carrer. Aquesta és de fet l'estructura que apareix a moltes vivendes del carrer de la Força i que encara previu avui dia. A la zona del pati es situava una escala, adossada a la façana oriental de l'edifici que donaria accés als pisos superiors. Aquesta escala apareix estructuralment com un element afegit a la façana original. Això pot ser degut a tres causes. La primera és que originalment la vivenda no disposés de pisos superiors. Les altres dues possibilitats són que l'escala original es situés a un altre sector de la casa o que aquella fos inicialment de fusta.

El pati presenta un empedrat de lloses, molt polides i desgastades per l'ús, i a la banda de llevant es situa l'accés a una part de la vivenda. Aquesta porta estava precedida per un reduït paviment de petits còdols que l'emmarcaven i precedien a mode de catifa. La porta d'accés, de dimensions modestes presentava un llindar sobrealçat a la part exterior, mentre que la porta, de doble batent tal i com indiquen les pollegueres, quedava a l'interior del parament. Aquesta mena de llindar sobrealçat és també molt freqüent a les cases medievals de la ciutat i té com a principal funció evitar que l'aigua de pluja acumulada als patis s'escoli a l'interior dels habitatges.

De l'interior de la casa només es va poder excavar part d'una estança, el possible rebedor, que apareixia pavimentat amb un de morter de calç. A la banda de llevant, però, es situava una obertura en forma d'arc, de la qual només es conserven els blocs de l'arrencament de sengles extrems, i que devia emmarcar i donar accés a les estances importants de la casa.

Tota aquesta estructura es repeteix constantment a les vivendes medievals de la ciutat de Girona i en tenim preciosos exemples a molts edificis del carrer de la Força. De fet és una formulació que es seguirà emprant fins i tot en edificis posteriors, i on té una importància

cabdal el pati, que no només actua d'element redistribuïdor dels espais sinó que també actua com a pati de llums o de distribuïdor, element indispensable en una concepció urbana on l'espai resulta tant atapeït que els habitatges acaben esdevenint elements ombrívols i foscos.

En quan a la cronologia cal esmentar que l'edifici aparegut, correspondria a una construcció que formaria part del call jueu, i que va ser abandonada durant el segle XIV. En aquells moments la comunitat jueva ja travessava per importants problemes i es veia obligada a abandonar o malvendre les seves propietats. A partir d'aquell moment tot sembla indicar que el sector excavat va esdevenir un espai obert, que quedaria integrat com a pati de la Pia Almoina.

Per sota d'aquestes estructures el que es va recuperar, en racons cada cop més reduïts per la manca d'espai provocada pels diversos elements que havien anat apareixent i que no s'havien desmuntat, s'apreciaven tot un seguit de nivells de farciment, en el quals es detectava cada cop una cronologia més antiga en els materials recuperats (datable al segle X-XI. Així als nivells inferiors de l'excavació es varen recuperar materials d'època romana, si bé no associats a cap estructura determinada, i barrejats sovint amb materials lleugerament posteriors. La manca d'espai i la perillositat dels perfils del sondeig, que superava amb escreix els dos metres de profunditat aconsellaren no seguir excavant, tot i que en cap moment es va poder arribar fins a la roca del subsòl, raó per la qual queda clar que en aquesta zona la profunditat de sediment supera amb claredat els dos metres de potència.

Com a conclusió final cal ressaltar la importància que aquesta mena d'excavacions tenen a una ciutat com la nostra, on no abunden els indrets on aquestes es poden dur a terme. Aquests estudis permeten documentar i comprovar sobre el terreny els estudis teòrics que s'estan realitzant sobre la història i l'urbanisme de la ciutat de Girona.

BIBLIOGRAFIA.

ALBERCH, R. 1995, *Guia de la Juderia de Girona*, Girona.

Burial, a *Encyclopaedia judaica*, vol. 4, Jerusalem, 1996.

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J. M., SAGRERA, J. 1995, Els jueus i la ciutat de Girona, *Història urbana de Girona, reconstrucció cartogràfica, vol.*1,Girona.

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J. M., SAGRERA, J. 1996, Girona comtal i feudal. *Col·lecció de Quaders d'Història de Girona,* Ajuntament i Diputacio de Girona.

GASIFICACIÓ DEL SECTOR DE SOBREPORTES I SANT FELIU (GIRONA)

Lluís PALAHÍ **David VIVÓ**

L'empresa Gas Natural va endegar els mesos de novembre i desembre de 2003 una reforma a la seva xarxa de gas al sector situat al nord del Sobreportes a la ciutat de Girona. Aquesta reforma implicava l'obertura d'una rasa per col·locar una nova canonada de gas. Aquesta rasa s'iniciava al centre del carrer que travessa per sota de la portalada de Sobreportes i s'estenia cap al nord. Un cop passat Sobreportes, la rasa girava cap a ponent, on, tot resseguint la façana de migdia de l'església de sant Feliu anava a buscar el mur de contenció que separa aquesta zona de la plaça de sant Feliu (situada a ponent de l'església del mateix nom, però a una cota molt més baixa).

Tota aquesta zona es situa a tocar la Força Vella, nucli original de la ciutat de Girona, i, per tant, un sector ocupat des d'època romana. De fet, unes excavacions realitzades l'any 1999 a la plaça situada a migdia de l'església de sant Feliu ja va posar de manifest que gran part d'aquest sector havia estat emprat durant un període molt llarg de temps com a cementiri.

Davant aquesta situació es va determinar que era necessari un seguiment arqueològic de la realització de la rasa, per tal de documentar les possibles restes arqueològiques que podessin ser afectades per la rasa.

Els treballs varen consistir, per tant, en un control i seguiment dels rebaixos realitzats a l'hora de practicar la rasa documentant tots aquells elements interessants que varen anar apareixent i que podien revestir una importància arqueològica.

La rasa tenia una amplada de quaranta centímetres i es va realitzar emprant dues metodologies diferents. El sector de Sobreportes i el tram occidental de la rasa situada a tocar l'església de sant Feliu es varen realitzar per mètodes manuals, mentre que tota la part que resseguia la façana de migdia de l'església es va fer amb l'ajuda d'una petita màquina excavadora.

Atenent els resultats obtinguts es poden distingir diversos sectors.

Sector 1

El primer tram que es va obrir resseguia el carrer que travessa de nord a sud per sota de la portalada de Sobreportes. En aquest tram, com en tots, la rasa mesurava uns quaranta centímetres d'amplada i aprofundia entre setanta cinc i vuitanta centímetres La rasa durant uns 30 metres es va fer passar pel centre del carrer, un espai ja ocupat per una claveguera moderna, de tal manera que la nova rasa no feia més que resseguir-ne una d'anterior. Per aquesta raó tot aquest sector apareixia ja remogut i el farcit era format per sorra i runes diverses, fruit del cobriment de la claveguera.

Sector 2

Un cop passada Sobreportes en direcció nord la rasa anava a buscar la façana sud dels absis de l'església de sant Feliu. Per fer-ho havia de travessar el carrer. En aquest sector situat a tocar les torres de defensa de la porta de la ciutat varen aflorar les restes de diversos elements i estructures. Així, la rasa primer es dirigia cap a l'oest (durant dos metres) per ràpidament girar cap al nord oest i anar a cercar la paret de l'absis. Pràcticament a tocar el carrer que baixa de Sobreportes va aparèixer un mur en direcció nord sud de pedra i morter, amb una amplada conservada de setanta centímetres Aquest mur estava ja molt malmès tant per l'antiga rasa de la claveguera, que n'havia destruït el límit oriental, com per una antiga canalització de gas que passava lleugerament al sud del nou ramal. Aproximadament a un metre i vint centímetres d'aquest primer mur varen aparèixer les restes

d'una segona estructura que, en el tram detectat, semblava anar paral·lela a aquesta. D'aquest segon mur, també de pedra lligada amb morter de calç, no se'n va poder copsar tampoc l'amplada total ja que quedava fora dels límits de la rasa. A més la banda nord oest del mur havia estat destruïda per col·locar-hi un enterrament. Aquest, es situava orientat de sud a nord (de cara a l'absis de l'església) i es trobava en un pèssim estat de conservació. De fet, un grup de tubs de telèfons situats al nord de la rasa havia malmès gran part del mateix. De la part conservada es podia apreciar com es tractava d'un adult i el cap es situava a la banda nord (la més destruïda) i s'havia perdut completament de cintura per amunt. A tocar la façana de l'església es conservaven les restes d'una altra estructura de pedra i morter orientada tot seguint l'absis. Segurament es tracta de part de la fonamentació del mateix edifici.

Sector 3

A partir de la façana de l'església la rasa es va fer tot seguint el perfil de la mateixa, sota l'estreta vorera que ocupa aquest espai. Aquest tram de la rasa es va realitzar amb l'ajuda d'una petita màquina excavadora. En aquest sector es poden distingir dues zones molt diferents. Així el tram ocupat pels absis i els primers metres de la banda est de la façana de migdia de l'església estaven farcits per un nivell de terra amb presència de runa, sens dubte un farcit col·locat abans de pujar el nivell de circulació d'aquest espai. De fet en un tram de poc més de dos metres i trenta centímetres de longitud, a la zona de l'absis major de l'església i a una fondària de poc més de setanta centímetres va aparèixer un enllosat de grans peces de pedra. Aquest enllosat formaria part d'una antiga vorera eliminada i obliterada en el moment de canviar la cota de circulació del carrer. Estava dipositada sobre un llit de sorra (com es va poder apreciar a l'espai on ja no es conservava) i és posterior a la construcció de l'absis, ja que un cop tallades les lloses i per adaptar-les bé a la curvatura del mur, es varen col.locar petits còdols i fragments de pedres per farcir l'espai existent entre vorera i mur. Aquest enllosat es va conservar sencer, tot col.locant la nova canonada al damunt del mateix.

A partir d'un determinat punt de la façana de migdia, situada a uns vuit metres de l'angle de llevant de la mateixa, hi ha un canvi evident en el material del subsòl. Aquest canvi es pot apreciar també en el propi edifici. Així com a gran part de la zona dels absis, aquests conservaven filades de carreus per sota de la cota actual de circulació, en aquesta nova zona el mur apareix per sota de la vorera actual ja clarament com una fonamentació. En aquesta nova zona, situada a uns vuit metres de l'angle de l'absis cap a ponent els materials ja no són els típics d'un farcit sinó argiles amb restes d'enterraments. Aquests de fet són part del gran cementiri que es situava a l'entorn de l'església de sant Feliu i que ja s'havia documentat l'any 1999 (veure la introducció històrica). Durant el seguiment es varen recuperar fragments d'ossos diversos sense poder-se excavar cap individu sencer. Això va ser així per diverses raons. Ja en la campanya de l'any 1999 es va poder comprovar com tots els enterraments del sector estaven orientats de nord a sud o a la inversa, però rarament d'est a oest (orientació de la rasa). A més en gran part del sector seguit per la rasa aquesta es situava immediatament al nord del sondeig de l'any 1999, de tal manera que d'haver ampliat l'excavació (cosa per altra banda difícil ja que el carrer està pavimentat) només s'hauria trobat el sondeig ja excavat.

Sector 4

A partir de la porta de la façana sud de l'església, en un sector on la vorera està realitzada amb lloses i no amb còdols com passava fins ara, es va tornar a emprar el sistema manual per fer la rasa. Al davant de la portalada seguia la troballa esporàdica d'ossos. Això va canviar a partir d'un determinat punt, en el qual la vorera finalitza i la rasa travessava un petit solar buit situat entre la nova rectoria i l'església. En aquest sector novament el material era essencialment de farciment, amb terra i part de runa barrejada. En aquesta zona l'única troballa remarcable va ser un petit mur, de quaranta centímetres d'amplada, orientat de nus oest a nord est. Construït amb pedra (sobretot rierencs) lligats amb un morter de molt mala qualitat, el mur apareixia en força mal estat de conservació. La seva orientació feia que aparegués a la rasa durant més de dos metres de longitud. Per evitar malmetre'l es va decidir col.locar un colze en el punt on el mur estava en pitjor estat, travesar-lo per damunt desviant lleugerament la rasa, que d'aquesta manera no el malmetia sinó que el resseguia per la seva banda sud.

Com a conclusions es pot determinar que els seguiment arqueològic ha permès comprovar

l'existència d'un cementiri lligat a l'església de sant Feliu, cementiri que l'excavació de l'any 1999 ja havia posat de manifest i que va poder ser datat en aquells moments com pertanyent essencialment als s.XVI-XVII. Sens dubte l'existència d'aquesta necròpolis va ser molt més llarga, però la manca d'espai devia obligar a remoure antics enterraments per encabir-hi els nous, procés que es devia anar repetint un cop i un altra, fet que explica també la munió d'ossos descontextualitzats localitzats tant a l'excavació de 1999, com al seguiment actual.

La zona amb enllosat de l'absis juntament amb la diferent fonamentació d'aquest sector (on es conserven per sota del nivell de circulació encara diverses filades de carreus)

En quan a la resta d'estructures, les petites dimensions de la rasa i la impossibilitat d'ampliar-la fan difícil donar una interpretació o tant sols una datació aproximada. De tota manera la seva col.locació planimètrica pot permetre en un futur, afegint a aquestes dades noves troballes en el sector, determinar a quines estructures i èpoques poden pertànyer.

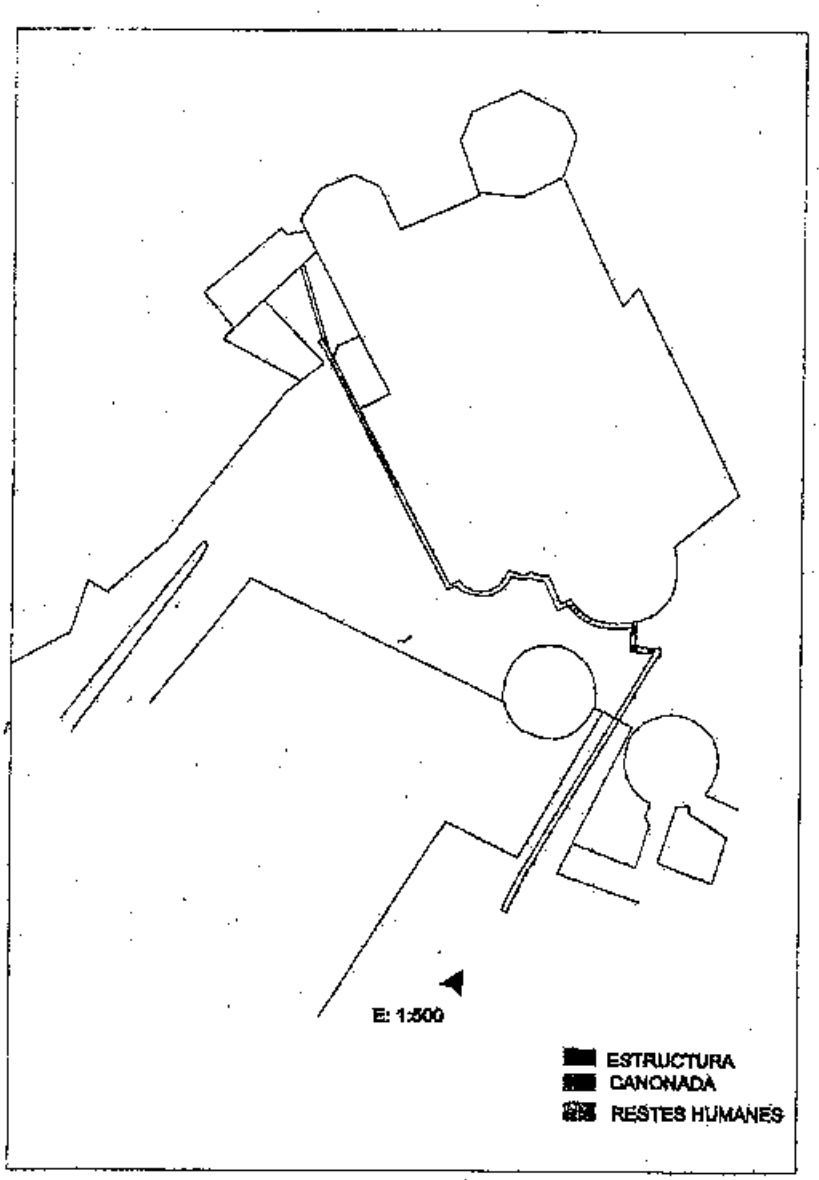

fig. 1. Planta general de situació de la rasa.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA D'URGÈNCIA A PLAÇA MARISTES (PONTÓS, ALT EMPORDÀ)

Natàlia COLOMEDA

Entre els dies 17 de març i el 04 d'abril de 2003 es realitzà una intervenció arqueològica d'urgència a la Plaça Maristes (Pontós, Alt Empordà). Els treballs realitzats varen ser promoguts per l'Ajuntament. L'execució de l'obra va ser concedida a l'empresa Arqueociència SL i dirigida per Natàlia Colomeda Folgado.

El jaciment arqueològic de Plaça Maristes es troba en una àrea no edificada al sud del nucli urbà de Pontós (Alt Empordà). S'emmarca entre la carretera de Pontós GEV- 5125 per l'est, la mateixa Plaça dels Germans Maristes pel nord i la carretera a la Pobla per l'oest. El municipi de Pontós es troba a l'extrem de ponent de la plana al·luvial de la comarca, amb serres i turons poc elevats. S'estén entre el riu Fluvià, que marca el límit meridional, i la riera Alguema (afluent del riu Manol), que és el límit septentrional.

MOTIUS DE LA INTERVENCIÓ

L'ajuntament de Pontós realitzà una modificació puntual i van requalificar uns terrenys al sud del nucli urbà. Es preveu que en aquest sector hi hagin: sis edificacions aïllades en parcel·la, una plaça al nord, un carrer al sud de la plaça, una zona d'aparcament a l'est, un espai d'equipaments municipals i la resta serà zona jardinada. Es van realitzar els rebaixos de terres al nord i a l'est del sector per començar a fer la plaça, el carrer i els aparcaments projectats. Sense tenir coneixement previ de l'existència de restes en aquest indret, en finalitzar aquest rebaix s'observà una sitja en el perfil i un seguit de taques fosques al subsòl, fet que va motivar una intervenció arqueològica per tal de salvaguardar les restes.

La intervenció va consistir en fer primer una neteja mecànica, per tal de localitzar i delimitar l'extensió de les restes arqueològiques presents a la zona rebaixada. Posteriorment es va decidir excavar en la seva totalitat les estructures trobades, localitzades només al nord del sector analitzat.

DESCRIPCIÓ DE LES TROBALLES I RESULTATS

La zona excavada ha donat com resultat un total de dinou estructures excavades al subsòl. La majoria estan molt arrasades pel rebaix de terres realitzat anteriorment a la intervenció. Disset d'aquestes estructures presenten una planta arrodonida, parets bàsicament còncaves (en ocasions difícil de determinar per les poques restes conservades) i un fons pla o lleugerament còncau. Les dues estructures restants són de considerables dimensions, una fa uns 4m de llargada per 2m d'amplada i l'altra uns 5m per 3m. Considerem que ambdues podrien haver funcionat com a escombreres.

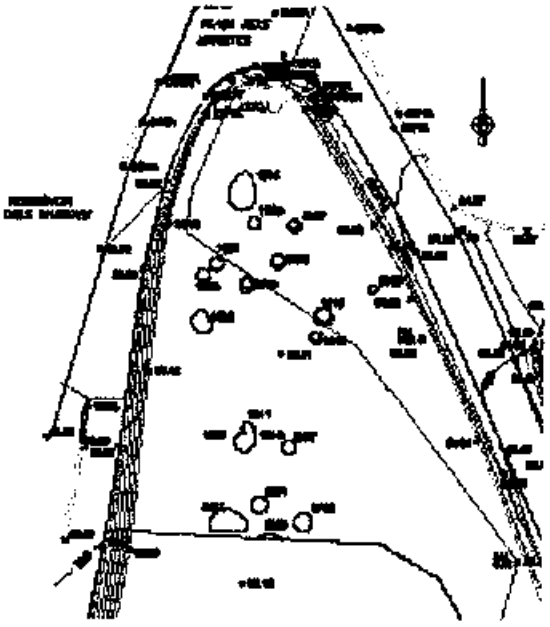

fig. 1. Planta general del jaciment.

El mal estat de conservació de les restes fa que no es pugui determinar el diàmetre màxim de les estructures, ja que gairebé la totalitat d'elles només en resta el fons. N'hi ha una però, que conserva tota la seva secció, malgrat estigui escapçada pel perfil sud de l'excavació. Es tracta d'una sitja que presenta una alçada màxima de 1,30m, i d'amplada de: 0,90m al coll, 1,50m a la panxa i 1,20m a la base. De secció còncava, té el coll recte i planta circular.

Els materials recuperats es componen bàsicament de ceràmica i alguna resta de fauna i escòria metàl·lica. Pel que fa a la ceràmica la major quantitat obtinguda apareix colmatant l'escombrera situada al sud de l'excavació. En general, tret d'algun material residual com ceràmica ibèrica oxidada, algun fragment d'àmfora romana i alguna clara africana, la majoria són ceràmiques a torn lent, principalment reduït. Les formes predominants d'aquest tipus de ceràmica corresponen a olles, gerres, plats tapadores i cassoletes. Per tant, estaríem parlant d'utillatge de cuina. Pel que fa a la seva cronologia es situa entre els ss. VII-IX d.C. Val a dir que trobem vores d'olla de tipologia d'antiguitat tardana però l'elaboració poc acurada i la pasta ens porten a concloure que es tractarien de peces més tardanes[1].

En definitiva, l'excavació d'aquest sector ha permès descobrir un seguit d'estructures de les quals només podem definir clarament la seva funció en tres ocasions. Les dues estructures més grans, considerades com a escombreres i la sitja situada al perfil sud. La resta

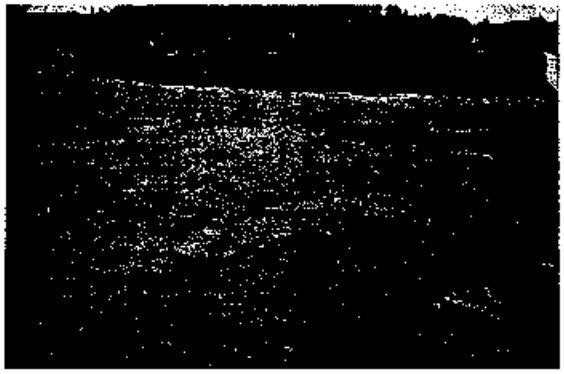

fig. 2. Vista general de l'excavació desde el N-O.

d'estructures estan tan rebaixades que és difícil definir la seva funció. Malgrat tot, caldria pensar que alguna d'elles podria funcionar com a fossa per abocar-hi escombraries però també n'hi hauria que, donades les seves dimensions, podrien haver estat sitges de cronologia indeterminada.

La quantitat i el tipus de material ceràmic recollit fa pensar que hi hauria algun tipus d'hàbitat a la zona, donat que és un material d'ús quotidià. Tanmateix, podriem pensar que hi ha una continuïtat d'hàbitat a Pontós ja que hi trobem material ibèric, romà i altmedieval. Només podem suposar ja que no hem localitzat cap estructura específica que ho ratifiqui, en tot cas és un element a tenir en compte en futures intervencions al municipi de Pontós.

[1] L'estudi del material ceràmic ha estat realitzat per Carles Velasco, arqueòleg d'Arqueociència.

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC DE LES OBRES DE CONDICIONAMENT DE LA CARRETERA DE LA POBLA (PONTÓS, ALT EMPORDÀ)

Maribel FUERTES **Natàlia COLOMEDA**

Entre els dies 17 i 27 de juny de 2003 l'Ajuntament de Pontós va promoure un seguiment arqueològic a les obres de condicionament de la carretera de la Pobla. Aquest camí es troba situat al sud del poble, comunicant aquest amb la carretera N-II. Aquesta actuació fou motivada pels resultats de la intervenció d'urgència practicada entre els mesos de març i abril de 2003 en el camp annex (Plaça Maristes). En aquest jaciment s'havia documentat una zona d'estructures negatives excavades al subsòl, d'obliteració alt medieval. Tenint en compte la propera urbanització de l'indret, es declarà la zona EPA per a la salvaguarda de possibles restes.

En el moment de la nostra intervenció, les obres de condicionament preveien l'ampliació del vial amb l'excavació del seu talús est, endarrerint-lo uns 2 metres. L'excavació s'inicià en la zona nord del camí, a tocar amb la plaça Maristes, i va discórrer uns 300 metres vers el sud. Aquest talús pertanyent a un camp agrícola presentava una alçada variable entorn als 3 metres. La nostra tasca anava encaminada a efectuar un seguiment de les obres de rebaix del terreny per tal de certificar, si s'esqueia, la presència de més restes arqueològiques.

Els rebaixos realitzats, si bé no van permetre la localització de cap resta arqueològica, sí que permeteren, un cop finalitzada l'excavació, observar en el perfil restant la seqüència estratigràfica del camp. Aquesta mostrava un primer nivell general a tot el traçat amb una potència que oscil·lava entre 1,5 i 2 metres. Aquest nivell corresponia a una colmatació de terres agrícoles d'aportació moderna o contemporània.

El següent nivell documentat es localitzava en els primers 48 metres del traçat de l'excavació. Estava format per abocaments de terres d'un alt contingut orgànic amb coloració grisosa i inclusions de carbons, cendres i blocs dispersos. Aquest presentava una potència irregular que oscil·lava entre els 20 i 45 cm, ja que si bé per dalt formava una capa regular la part inferior s'inseria dins les irregularitats del subsòl. Vaig a dir que a partir del metre 48 del traçat, la capa orgànica es perdia. Vers el sud es presentava una escassa potència estratigràfica a causa que el subsòl natural, format per capes d'argiles vermelles i llims groguencs, apareixia a cotes molt altes.

En el costat nord d'aquest perfil (entre el metres 5 i 7) es localitzà la secció d'una fossa, que la maquinària havia malmès parcialment. Es tractava d'una fossa excavada en el subsòl de parets còncaves i fons pla amb un metre d'alçada conservada. La part superior es trobava escapçada d'antic i colmatada per el

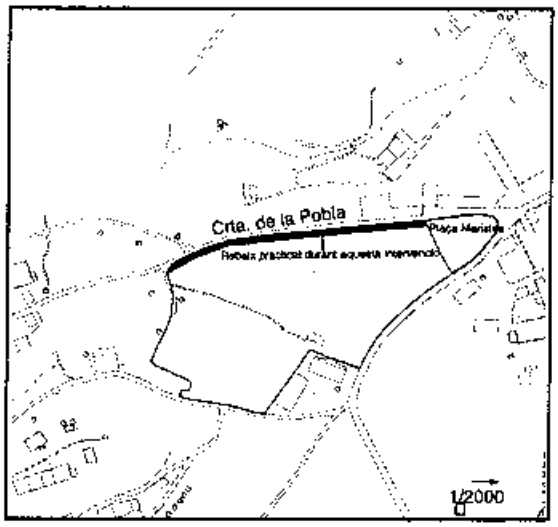

mateix nivell orgànic que es documenta en la part nord del camp. En el seu interior, la fossa, conserva un primer reompliment d'on destaquen un gran nombre de pedres de mida mitjana i petita, disperses, dins un estrat cendrós amb absència de materials arqueològics.

La part afectada pel rebaix dut a terme per la remodelació de la carretera de la Pobla ha estat mínima i ha migrat, per tant, els resultats d'aquesta intervenció. Si bé, la fossa localitzada pot emmarcar-se dintre el context del jaciment de Plaça Maristes per la seva proximitat i tipologia, no coneixem la cronologia de la seva obliteració. Un segon element a tenir en compte es el nivell orgànic de colmatació que cobria aquesta estructura i s'estenia fins 48 metres vers el sud, on es perdia degut al augment de cota que anava prenent progressivament el subsòl. Aquest nivell no fou documentat al jaciment de Plaça Maristes ja que en el moment de la intervenció la maquinària de l'obra ja havia efectuat un fort rebaix a la zona, tot i que podria respondre al mateix estrat de colmatació general. La resta de la prospecció, que s'allarga 300 metres, va resultar totalment estèril i lliure de restes arqueològiques.

Aquesta intervenció que tan sols ha pogut constatar de forma perimetral un nivell de colmatació que s'estén 48 metres al sud de Plaça Maristes, tal vegada serveixi per deduir el límit sud d'aquest camp de fosses, creant així la necessitat de fer un seguiment de les obres de tot el solar en el moment de la construcció dels nous habitatges projectats a la zona.

SETENES JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES GIRONINES

volum II

COMISSIÓ ORGANITZADORA:

Aurora MARTÍN
Montserrat MATARÓ
Josep Mª NOLLA
Consell Comarcal del Baix Empordà (Àrea de Cultura - Àrea de Turisme)

Responsable de l'edició de les actes: Gerard CRUSET

ISBN: 84-8144-05-9
Dipòsit Legal: GI-473-2004

La Bisbal d'Empordà, Juny de 2004

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Girona
Museu d'Arqueologia
de Catalunya

Universitat de Girona
Departament de Geografia,
Història i Història de l'Art

Universitat de Girona
Institut del Patrimoni Cultural

Diputació de Girona

CONSELL COMARCAL
DEL BAIX EMPORDÀ
Àrea de Cultura-Àrea de Turisme

ACTUACIONS AL CENTRE HISTÒRIC DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES (ALT EMPORDÀ). LA PLAÇA DEL REI JAUME I

Anna Ma PUIG **Bibiana AGUSTÍ** **Dolors CODINA** **Mireia TEIXIDOR**

Entre els mesos de febrer del 2002 i d'abril del 2003, es varen executar, en diverses fases, seguiments arqueològics i treballs d'excavació al centre històric de la vila de Castelló d'Empúries. Les intervencions es realitzaren en concret a la zona que englobava la plaça Jaume I, els carrers de la Presó, Sant Pere més Baix, de la Moneda, del Punyalet, Comas i Solà i la plaça de la Moneda (fig. 1). En primer lloc, entre els mesos de febrer i març de l'any 2002, es va procedir a fer el seguiment de les obres a la plaça de la Moneda i els carrers dels voltants: Sant Pere més Baix, de la Moneda, del Punyalet i Comas i Solà. A partir del mes de setembre i fins al mes de desembre, es va dur a terme l'excavació sistemàtica de la plaça Jaume I, també coneguda com a Passeig, i d'uns sondejos al carreró de la Presó. Finalment, al mes d'abril del 2003 es va acabar la part que havia quedat pendent del mateix Passeig, concretament sota les voltes que limiten la plaça per la seva banda est. En definitiva, el desenvolupament de l'excavació va estar en tot moment condicionat per l'evolució de les obres, com passa la majoria de vegades que s'excava en una zona urbana.

Aquests treballs es dugueren a terme en el marc de la segona fase de remodelació del centre històric d'aquesta vila, el permís del qual estava condicionat, segons el Servei d'Arqueologia del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, a la realització d'un seguiment i d'una excavació arqueològiques. La recerca fou subvencionada per l'Institut Català del Sol (INCASOL), l'Ajuntament de Castelló d'Empúries i el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. L'objectiu principal de l'excavació era el de recuperar indicis d'anteriors ocupacions a la zona, la qual, precisament, havia estat una de les més actives i rellevants del nucli medieval. Només la possibilitat que

fig. 1. Centre històric de Castelló afectat per la fase de remodelació urbana que ha estat objecte del seguiment i excavació arqueològiques

poguessin aparèixer restes d'aquesta època, durant la qual Castelló va esdevenir capital del comtat d'Empúries, justificava el gran interès dels treballs, més encara si teníem present les restes arqueològiques aparegudes durant les excavacions realitzades a la Presó Vella, l'any 1997, durant les quals es recolliren materials ceràmics datables en un context entre els segles III aC i VI dC.

Durant la primera fase dels treballs (febrer i març del 2002) a la plaça de la Moneda i als carrers Sant Pere més Baix, de la Moneda, del Punyalet i Comas i Solà, es va començar fent un control del moviment de terres paral·lel als treballs d'arrencar els paviments existents i obrir les rases per a passar els diversos serveis de llum, aigua, clavegueram, etc., en substitució dels antics. Per sota dels paviments moderns van aparèixer restes molt insignificants d'uns paviments anteriors, fets a base de còdols clavats al terra, disposats en forma de panells, delimitats per línies transversals de pedres més grans -bàsicament blocs carejats-, fent la funció de reforç dels sòls. Aquests paviments segurament foren fets durant el primer terç del segle XX, moment en què l'Ajuntament va encarregar la pavimentació de bona part dels carrers de Castelló.

Pel que fa a l'obertura de les rases hem de destacar l'aparició de la xarxa de clavegueram antiga, la qual es mantenia en un bon estat de conservació. Es tracta d'unes canalitzacions, la majoria de secció rectangular, de 30 cm d'amplada per 55 cm d'alçada, construïdes per uns murets que combinaven obra de rajol i còdols de riu. La base era feta amb pedra de pissarra i la coberta de carreus de mides grans de pedra de Vilacolum, la majoria d'ells reaprofitats d'altres obres més antigues. A l'extrem nord-est de la plaça de la Moneda vàrem trobar una claveguera una mica diferent a la resta: tenia les mateixes mides i estava feta amb el mateix tipus de material constructiu, però la seva coberta era de mig punt de rajol.

Pel que fa al carrer de la Presó, que comunica les dues places i que passa per davant de l'edifici de la Presó Vella (segle XIV), hi havia la possibilitat de recuperar restes constructives anteriors, ja que les excavacions que s'havien realitzat a l'edifici de la Presó, al gener del 1997, havien posat al descobert murs i nivells anteriors a aquest edifici, datats al voltant al segle XIII. Per aquest motiu es va optar per fer dos sondejos a la part central del carrer[1], en els quals també van aparèixer restes dels antics serveis que el travessaven de nord a sud i que anaven de la plaça de la Moneda a la plaça Jaume I, així com d'un nivell de sorres amb pedres petites i trossos de teules que s'estenia per tot el carrer, rebentat per la xarxa de clavegueram, i que pensem podria tractar-se d'un nivell de pas antic. En relació a aquest es va considerar la troballa de la llinda original de la porta de la Presó, situada uns centímetres per sota de l'actual[2]. No sabem en quin moment exacte es realitzaria aquesta darrera llinda, però hem de pensar que estaria en relació a la urbanització dels nous carrers, quan els nivells es van aixecar, de manera que calgué igualar l'accés a l'edifici.

Pel que fa al material arqueològic que es va obtenir durant el seguiment, dir que va aparèixer una estela funerària jueva utilitzada com a tapa d'una claveguera, a la banda sud-est de la plaça de la Moneda. Segons el doctor en epigrafia jueva Jordi Casanovas, la traducció del text és la següent: *Senyora Regina. Descansi en el Paradís*. Gràcies a aquest nom de dona, molt ben documentat, Jordi Casanovas data l'estela funerària entre els segles XIII i XIV. També cal destacar que en un dels extrems de la plaça de Moneda, just on enllaça amb el carrer dels Jueus, va sortir una base de columna -en bon estat de conservació- que havia estat reutilitzada com a vorera del carrer. Finalment, ara al carrer de la Presó, varen aparèixer 8 eines fetes d'ós d'animal, de les quals no es coneix amb certesa quina havia estat la seva utilitat, però que a partir de la troballa de diverses peces com aquestes en els jaciments medievals catalans i per de la recerca que s'està portant a terme al respecte, podrien estar en relació al

[1] Els sondejos ocupaven tota l'amplada del carrer, això és d'est a oest, per 1'50 m i una fondària d'entre 80 cm i 2 m, segons la profunditat del subsòl.

[2] Sabem que originàriament la Presó no tenia accés directe des de l'exterior, ja que només s'hi podia entrar des de l'interior de la Cúria per una petita porta de pedra que, actualment, encara es conserva. Hem de suposar que és en el moment en què s'amplia la Presó, durant el segle XVI, que s'obre el portal a la façana del carrer que porta el mateix nom, convertint-se en l'entrada principal a l'edifici.

treball de les pells. Val a dir que una dada en favor d'aquesta hipòtesi podria ser la proximitat de la plaça dels Curtidors, a pocs metres del lloc on s'han trobat les eines.

La segona fase de treballs al centre històric fou l'excavació sistemàtica de la plaça del rei Jaume I, atès que aquesta, a diferència de les altres zones objecte de l'actuació, mereixia l'atenció d'aquest tipus d'intervenció pel fet que en ella, abans de la remodelació urbana que va tenir lloc al segle XIV, s'hi erigia l'antic castell del comtes d'Empúries. A més, després de l'enderroc d'aquest, calia poder documentar l'ús original de la plaça com a mercat dels cereals a la vila, quan aquests s'anomenava plaça del Gra, en la qual sabiem s'havien disposat nombroses sitges excavades en el subsòl. El principal *handicap* en el moment de començar els treballs hauria de ser l'estat de conservació de les restes, ateses les constants agressions sobre aquest espai durant les posteriors urbanitzacions, en especial la de l'any 1973, la qual, ens consta, havia arrasat bona part de les restes existents.

LES SITGES DE LA PLAÇA JAUME I: EL MERCAT MEDIEVAL DE LA PLAÇA DEL GRA

La retirada del superficial amb les màquines va deixar ràpidament a la vista una sèrie d'estructures que es pogueren identificar amb les sitges de les que ja teníem coneixement pels abans esmentats treballs d'urbanització. D'aquesta manera es pogueren comptabilitzar, de manera relativament senzilla, un total de 27 sitges, en un estat de conservació molt variable, segons la manera en què havien estat afectades pels posteriors usos de la plaça, un cop abandonada la seva funció de mercat de cereals. En base a aquestes premisses, es va considerar reduir l'excavació de les sitges a aquelles que semblaven, aparentment, més intactes. De les 27, es va optar només per 9, una de les quals, cal dir, va aparèixer totalment buida, precisament la única que es conservava sencera (fig. 2). Malgrat tot, l'excavació ha permès obtenir una sèrie de dades relatives tant a la seva tipologia, capacitat, ordenació, funcionament i amortització, que exposarem a continuació.

Pel que fa a la tipologia de les sitges, hem de dir que es tracta d'unes grans fosses excavades en el subsòl argilós, de perfil piriforme, amb la base relativament plana, la boca de les quals

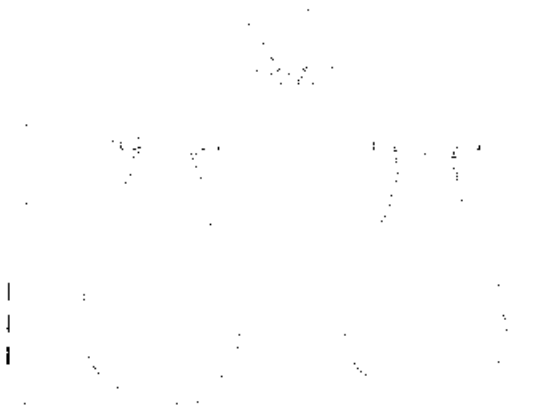

fig. 2. Planta i secció d'una de les sitges descobertes a l'antiga plaça del Gra

està construïda a base de rajols lligats amb morter. Aquesta boca o obertura de la sitja constava de dues parts: el sistema de tancament i la pròpia tapadora. Un cop excavada a l'argila, el perímetre superior de l'obertura s'acabava amb un seguit de filades de maons disposats en cercles (vuit o nou filades), que s'anaven acostant fins a estrènyer el forat d'entrada a la mida desitjada. Creiem que, d'aquesta manera, aconseguien reforçar la boca de la sitja, ja que, d'haver deixat l'argila sense més, coberta simplement amb la tapa, es podia esquerdar i trencar el perímetre superior. Per damunt d'aquestes filades de maons es posava un darrer cercle, ara amb els maons posats de cantell, que constituïa el veritable tancament de la sitja, en el qual s'encastava una tapa de pissarra.

Sobre la capacitat de les sitges, els càlculs que hem realitzat fins ara ens han permès establir dos tipus de mesures, unes entorn els 5 m^3 i altres entorn els 10 m^3. Un grup de sitges amida una alçada aproximada de poc més de 3 m per una amplada màxima de 2 m, mentre hi ha un segon grup de sitges més grans que amida més de 3'50 m d'alçada per uns 2'50 m d'amplada màxima.

Un cop delimitades totes les sitges, poguérem comprovar que es trobaven ordenades en l'espai disponible de la plaça, fent filades en sentit nord-sud (vegeu fig. 3). Tot i l'estat en què

ens han arribat, es va poder determinar l'existència de cinc files de sitges, relativament paral·leles, separades entre sí a una distància suficient per tal d'assegurar-ne la seva conservació i permetre el pas entre elles sense fer perillar la seva estructura interna i, suposem, garantir la circulació dins de la plaça. Per les dades que disposem, pensem que hi hauria una altra filada sota les voltes de les cases de la façana est de la plaça.

Pel que fa al funcionament de cadascuna d'aquestes sitges, no difereix, en substància, del que és conegut per a la resta de sitges del món antic. Només volem ressaltar les particularitats del seu sistema de tancament, que era fàcilment reversible i de llarga perdurabilitat, ja que les tapes servien successivament al llarg del temps. Suposem que hi hauria algun sistema de segellat pel damunt, que permetés estancar hermèticament la sitja, atès que les tapes no encaixen perfectament en la boca i, a més, tenen un forat central fet per tal de poder-les aixecar.

Pel que fa a la cronologia de les sitges, només disposem de dades arqueològiques sobre el seu moment d'amortització. El fet que es trobin excavades a l'argila estèril del subsòl, no ens permet aportar dades relatives al seu moment de construcció, almenys en base a criteris d'estratigrafia. En conseqüència, el moment inicial de les sitges el suposem a partir de configuració d'aquest espai com a mercat del gra, al segle XIV, en concret, a partir del 1336-1337, data en què ens consta que s'inicien els diversos establiments a paraires per a constituir en el lloc aquest mercat. No descartem, però, que pogués ser relativament més tard, ja que degué passar un temps abans no s'acabessin els treballs d'enderroc del castell comtal i les obres de construcció de les cases veïnes que havien de formar l'urbanisme de la plaça del Gra i el carrer de la Paireria Nova, del que parlarem a continuació. Malgrat això, podem considerar que aquestes sitges corresponen al segle XIV i que, a més, foren disposades totes en un mateix moment, si tenim en compte la seva distribució en filades ordenades i organitzades dins de l'espai de la plaça.

L'amortització de les sitges, a excepció de les que foren reblertes durant les obres del 1973, s'ha pogut establir, gràcies al material ceràmic exhumat en el reompliment, a partir de la segona meitat del segle XVII. Pensem que aquesta cronologia correspon al moment en què la plaça deixa definitivament de funcionar com a mercat del gra i en el seu lloc es condiciona un passeig, envoltat d'arbres, que coneixem per les fotografies d'inicis del segle XIX.

La capacitat d'emmagatzematge d'aquestes sitges ens indica el volum de transaccions comercials que es produïen a l'àrea de Castelló des del període baix medieval fins al segle XVII. Aquesta informació ens ajuda a valorar la importància de la vila com a centre distribuïdor de cereals i ens ajuda a comprendre la seva influència sobre les poblacions de l'àrea circumdant.

EL SISTEMA D'APROVISIONAMENT D'AIGUA: LA CISTERNA I EL POU

Quan no es disposa de punts d'aigua naturals o de pous, l'aprovisionament d'aigua, tradicionalment i fins a època moderna, s'ha fet acumulant aigua de pluja en dipòsits excavats en el subsòl: les cisternes. Aquesta és la funció de l'estructura circular, retallada en el subsòl, que va aparèixer a la zona sud de la plaça. Morfològicament respon a una fossa de parets verticals, en les que reconeixem les empremtes de les eines de tall emprades en la seva excavació. La mecànica geològica del subsòl va impedir que documentéssim el fons, tota vegada que apareixia el nivell freàtic a mesura que ens enfonsaven.

Les seves grans dimensions (5 m de diàmetre per més de 5 m de profunditat) indiquen l'existència d'un grup humà important, que en cap cas podríem associar a un nucli familiar senzill. És per aquest motiu que vinculem la cisterna al castell comtal alt medieval, que apareix en diversos documents, i que hauria d'estar situat en aquesta àrea (fig. 3).

No podem precisar la data de construcció d'aquesta estructura (molt probablement en context alt medieval), atesa la manca d'estratigrafia i de material arqueològic. Si disposem, en canvi, d'elements que ens parlen de la seva destrucció i amortització. Aquesta tingué lloc, suposem, a partir del moment en què degué cedir el perfil que la delimitava al sud, ja sigui per circumstàncies fortuïtes, associades a un despreniment de terres, o bé, el més probable, per l'actuació antròpica que es va efectuar sobre el desnivell del subsòl

d'aquest extrem de la plaça, per tal d'adequar-lo a la construcció d'uns túnels soterranis, obra que hem situat a l'entorn del segle XIV.

A partir d'aquest moment el mateix espai ocupat per la cisterna es destinaria a la construcció d'un pou d'obra, el qual queda inscrit en el seu perímetre. Aquest pou va funcionar, almenys, fins al segle XVIII, moment en que l'autor d'un manual d'establiments de la Pabordia de Castelló s'hi refereix amb els següents termes: "La Plaza del gra també és ben sabuda que és la plaza ahont hi ha un pou al mitg" (Ribas 2000, 15). Vistos els materials ceràmics recuperats, l'amortització del pou ha de tenir lloc, com a molt tard, a la fi del segle XVII o principis del XVIII.

ASPECTES RELATIUS A LA URBANITZACIÓ DE LA PLAÇA I L'ENDERROC DEL CASTELL COMTAL AL SEGON QUART DEL SEGLE XIV

Un dels aspectes que va generar més expectatives durant l'excavació de la plaça del rei Jaume I fou la possibilitat d'obtenir dades sobre l'emplaçament de castell dels comtes d'Empúries, el qual havia estat situat en aquest lloc abans de la formació de la plaça del Gra. L'edifici, l'emplaçament exacte del qual s'ignorava, havia estat ederrocat en temps del comte Pere I, prop de l'any 1336, davant la decisió d'aquest comte de reurbanitzar el lloc i convertir-lo en el centre del mercat de cereals a la vila. Les notícies documentals conegudes que es refereixen a aquest fet són molt lacòniques: "Castillo antiguo que estava, ó solia estar dentro de dicha villa en el Lugar, ó puesto donde hoy esta la plasa del grano, y la calle de la Payreria nueva, ... consta que dicho Infante mandó edificar muchas casas en el puesto, ó Lugar donde estava dicho Castillo, y formar con ellas dicha calle, y plasa, ó parte della..." (Puig 1996, 57). Com veiem, ni se'ns especifica com seria el castell, ni tampoc el lloc precís on estaria construït.

Malgrat tot, les dades eren suficientment explícites com per poder a poder esperar que apareguessin restes de l'edifici durant l'excavació de la plaça. A més, durant les obres de remodelació, a les que ens hem referit, fetes l'any 1973, s'havia localitzat un mur de dimensions considerables, que suposàvem podria correspondre, sinó al castell, molt probablement a la muralla que hauria tancat la fortalesa i el recinte urbà des de l'època alt-medieval s'havia aglutinant al seu voltant, conegut com a puig del Mercadal (Puig 1996, Puig 2000b). El que no sabíem és l'estat en què podien aparèixer les restes, no només per la manera en què havien estat afectades per les esmentades obres, sinó també pel grau d'arrasament del que havien estat objecte a patir de la urbanització de la plaça del Gra, immediata a l'enderroc del castell.

Pel que fa a la plaça del Gra, a la qual ja ens hem referit en parlar de les sitges, fou el resultat de la decisió del comte Pere I de constituir a la vila un mercat de cereals, negoci que havia de reportar molt més elevats beneficis que el fet de disposar d'una residència a la vila. Aquesta, a més, en els anys en què es procedeix a fer les obres, havia de ser força obsoleta, si tenim en compte que podria haver estat en ús des del moment del trasllat de la capitalitat d'Empúries des de la vila de Sant Martí d'Empúries a Castelló, almenys des del segle XI. La plaça es formarà en un espai, que si observem la planimetria, resulta gran per l'època (fig. 1). Només cal que comparem aquesta plaça amb altres medievals que té la mateixa població. No obstant això, cal puntualitzar, pensem que la configuració que ens ha arribat avui dia no seria la mateixa que en resultà de les obres del segon quart del XIV. Determinats indicis que s'han fent evidents a partir de l'excavació i

fig. 3. Situació de les restes aparegudes a la plaça Jaume I i hipòtesi sobre la ubicació del castell.

l'anàlisi de l'estructura urbana del lloc, ens ha portat a pensar que la plaça tindria una forma més quadrangular. Els elements que fan barallar aquesta hipòtesi són, per una banda, l'afectació de la façana de la Cúria –construïda a l'extrem nord de la plaça a partir del 1339- per part de la illa de cases de la cara oest de la plaça, la tipologia de les cases d'aquesta illa –totalment diferent a les originals del XIV que encara es conserven a la cara oposada- i, per últim, el fet que la façana porxada de la illa de cases del costat est de la plaça, amb arcades de mig punt fonamentades sobre pilars, destrueix algunes de les sitges existents. Sembla ser que aquests detalls són els resultat d'una reforma que hauria tingut lloc cap a la segona meitat del segle XVII, moment en què el mercat de cereals, tal com hem avançat, hauria deixat de funcionar amb l'esplendor que havia tingut a l'època medieval, i s'hauria reorganitzat l'espai d'una manera més adequada als temps.

Si reprenem el tema del castell, cal insistir en el fet que tot aquest seguit de reformes degué afectar notablement les restes que se'n podien conservar. Efectivament, la excavació només va posar al descobert unes escasses restes de murs inconnexes que, atesa la manca de datació estratigràfica, tampoc tenim la certesa que puguin associar-se al castell, a més de l'esmentat mur, de dimensions considerables, prop de 3 m d'amplada, que hem identificat amb la muralla del castell i/o recinte urbà del puig del Mercadal. En conseqüència, no ha estat possible situar el seu emplaçament amb certesa, ni, menys encara, aportar alguna dada sobre la seva planta. Malgrat aquestes mancances, l'estudi de les restes presents, juntament amb la posició de l'abans comentada cisterna i les característiques orogràfiques originals del lloc, estem en condicions de fer una proposta sobre la seva ubicació (fig. 3). En primer terme hem de dir que la zona presentava una plataforma ideal, elevada, i destacada respecte l'entorn, que era el lloc més apropiat per construir el castell. L'excavació a la plaça ens ha posat al descobert aquesta superfície, d'un subsòl argilós compactat, que en el seu extrem de migdia cau en destacada pendent sud/sud-est. En aquest extrem, reblert a partir del XIV per tal de poder disposar d'una superfície apta per la plaça del Gra, el pendent s'havia resolt, pensem que des del mateix moment de la construcció de la fortalesa, mitjançant un sistema de terrasses[3], que no descartem pogués ser part de les valls o els fossats del castell que esmenten els documents. És interessant afegir que al segle XIV, en resoldre el colgament d'aquestes terrasses per fer la plaça, es varen construir uns túnels, la resta d'un dels quals es va recuperar durant l'excavació (fig. 3), el qual amidava 4 m d'amplada.

En conclusió, pensem que el castell es trobaria situat a l'extrem sud-oest de la plaça, probablement en part sota l'illa de cases que avui formen la façana oest, a l'espai que quedaria entre la cisterna, la muralla descoberta a la part central de la plaça i l'aterrassament de l'extrem de migdia comentat. En realitat tampoc hi ha cap altre espai hàbil on situar-lo, ja que ni el podem desplaçar més cap a l'est o cap a l'oest, ja que d'aquesta manera hauríem de traspassar els límits als quals ens cenyeix la documentació, és a dir, l'espai de la plaça del Gra i del carrer de la Paireria Nova (avui carrer Mestre Blanch).

LA NECRÒPOLIS DEL XIII, CONTEMPORÀNIA AL CASTELL COMTAL

L'aparició de tres estructures funeràries[4] en l'amortització de la terrassa inferior de la plaça del Gra que hem comentat en el capítol anterior, va determinar l'existència d'una necròpolis, la qual, evidentment, no tenia res a veure amb l'ús de la plaça, més si tenim en compte la cota en què va aparèixer. La cronologia, que després comentarem, i la ubicació de les restes, ens va aportar a considerar immediatament la seva relació amb el castell comtal, atès que tots els indicis apuntaven al fet de trobar-nos a les proximitats d'aquesta fortificació. Per les dades documentals que coneixem i pel fet que cal

[3] La terrassa situada al nivell inferior de la plaça tenia una alçada propera als 3 m per una llargada de 7 m. Per sota d'aquesta, més al sud, possiblement es formaria una altra terrassa, que no hem pogut determinar. És en l'amortització d'aquesta darrera on es disposarien les tombes que comentem en parlar de la necròpolis del castell.

[4] Mercès a alguns testimonis, sabem que varen aparèixer restes d'inhumacions uns metres més a l'est d'aquestes, durant les obres efectuades en una casa situada a l'extrem nord-est de la plaça.

suposar que aquest cementiri hauria d'estar vinculat a un edifici religiós, creiem que caldria associar-lo, molt probablement, a la capella del castell, dedicada a l'advocació de Santa Margarida. Tota agrupació humana - especialment una agrupació urbana o protourbana com pot ser un castell comtal- necessita un espai on dipositar els seus cadàvers, en conseqüència, creiem que la hipòtesi que plategem és la més versemblant.

Les fosses, de forma allargada, amb cantons arrodonits, estaven tallades en el sediment i mostraven indicis d'una coberta perible de fusta; tal com ens indica la descomposició del cadàver. Les inhumacions s'hi realitzaren de manera individual, en posició de decúbit dorsal: amb els braços flexionats, creuats, i els peus estirats en el cas de la inhumació núm. 270, i els braços doblegats i els peus creuats en la núm. 256. Ambdues inhumacions compartien l'orientació W-E, amb la capçalera a l'oest i els peus a l'est. Aquesta és l'orientació que es considera correcta durant el període medieval i en context cristià. És probable que les tombes estiguessin ordenades en filades, tal com hem pogut intuir, però ens manquen dades al respecte. El que sí sabem és que aquestes es disposaven en un mateix nivell i que cap d'elles sembla que hagués afectat les veïnes, detall que implica un ús no molt llarg del cementiri.

Les restes esquelètiques es conservaven en molt bon estat i corresponien a dos adults, de sexe masculí i edat madura. Ambdós presentaven trets de robustesa notables en les insercions musculars i un d'ells, la inhumació 256, mostrava símptomes articulars degeneratius (artrosi) en els elements vertebrals cervicals i dorsals, així com diverses fractures consolidades a les extremitats (clavícula i fíbula). Pel que fa a l'alçada, l'individu de la núm. 270 estaria al voltant dels 162 cm, mentre que el de la núm. 256, al voltant del 167 cm.

En un principi, l'única dada que ens va permetre aproximar-nos a la cronologia fou la posició estratigràfica de les restes, així com l'orientació i l'absència de material d'acompanyament, per la qual cosa ens situàvem en un context cristià anterior o d'inicis del segle XIII. El resultat de l'anàlisi per radiocarboni del laboratori de la Universitat de Barcelona sobre una de les mostres extretes ens ha confirmat aquesta datació, i l'ha acotat entre la segona meitat del segle XII i la primera del segle XIII.

BIBLIOGRAFIA

PUIG, A. Ma. 1996, La *villa Castilione* en el *territorio Petralatense*. La seva topografia urbana i el castell de Castelló, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 29, Figueres, 47-77.

PUIG, A. Ma. 1996b, L'emplaçament dels palaus comtals a la vila de Castelló. Des del castell del puig del Mercadal fins al palau d'Enric II, *El Salner* 2, Castelló d'Empúries,13-24.

PUIG, A. Ma. 2000b, L'urbanisme planificat altmedieval a l'Empordà: els exemples de les viles de Roses i Castelló d'Empúries, *I Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Igualada, 76-89.

PUIG, A. Ma., TEIXIDOR M. 1997, Excavacions a la Presó Vella de Castelló d'Empúries. L'evolució històricoarquitectònica de la *Domus Curie seu Carcellarie* des del segle XIV, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 30, Figueres, 147-183.

PUIG, A. Ma., TEIXIDOR M. 1997, Els materials més significatius trobats a la Presó Vella de Castelló d'Empúries, *El Salner* 3, Castelló d'Empúries, 12-25.

PUIG, A. Ma., TEIXIDOR M. 1998, La Presó Vella de Castelló d'Empúries, *IV Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Figueres, 218-227

EXCAVACIONS A LA CASA DE LA MONEDA, (BESALÚ, GARROTXA)

Isabel MIQUEL* Jordi SAGRERA*

INTRODUCCIÓ

Durant el mes de desembre de 2003 i fins el 2 de gener de 2004, es va realitzar una excavació arqueològica en el núm. 24 del carrer Bernat Tallaferro de Besalú. La finca coneguda amb el nom de la Casa de la Moneda havia estat caserna de la Guàrdia Civil i actualment resta abandonada (fig. 1).

La intervenció s'emmarca dins un projecte d'excavacions arqueològiques en el nucli històric de Besalú impulsat per l'Ajuntament de la vila. L'execució va anar a càrrec de l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona, entitat que manté un conveni de col·laboració amb el municipi per tal de revaloritzar el patrimoni històric, arqueològic i arquitectònic del centre històric.

L'immoble consta d'una part construïda situada al sud i un pati –on s'ha ubicat l'excavació– al nordest. El pati dibuixa una planta trapezial amb una superfície aproximada de 450 m2. Es troba encaixonat per l'antiga muralla que dóna al carrer de Rocafort a llevant, per l'escorxador municipal al nord i pel pati de la casa núm. 26 del carrer Bernat Tallaferro a ponent. El desnivell existent entre el solar i el nivell de circulació del carrer Rocafort és de gairebé set metres, que ve salvat per la muralla, mentre que el carrer Tallaferro se situa a la mateixa cota. L'accés es fa des d'aquest carrer a través d'un passadís estret i llarg.

L'interés arqueològic es determinava, abans de la intervenció, per la proximitat de la muralla. Malgrat que és una defensa imponent i el pany més ben conservat, es desconeixia el moment de construcció. La possibilitat d'excavar per la banda interna havia de permetre l'establiment d'una seqüència estratigràfica completa i per tant, la datació a partir dels registres arqueològics.

Un altre valor igualment cabdal, rau en la proximitat immediata del sector alt de la Devesa, espai urbà que ja havia estat objecte d'excavació arqueològica el 1998. Les troballes determinaren diverses fases històriques amb edificis, sitges i fortificacions que abasten des del segle VI a.C. fins a l'actualitat amb una especial incidència per a l'època romana, tardoantiga i altmedieval (Busquets/Freixa 1998, 300-319)

L'EXCAVACIÓ

Els treballs inicials van consistir en l'obertura d'unes rases de 50 cms d'amplada amb una excavadora amb la finalitat de determinar la

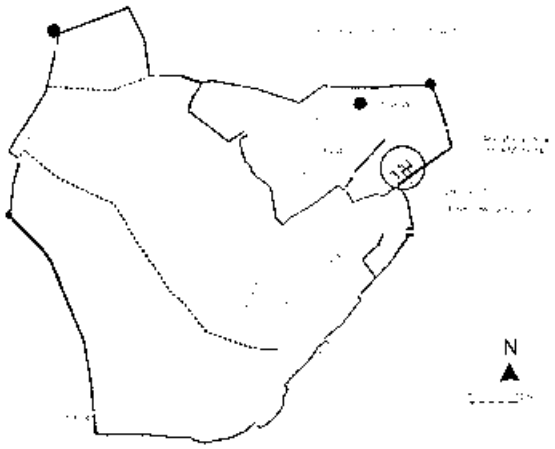

fig. 1. Plànol de situació del pati de la casa de la Moneda dins el centre històric de Besalú.

* Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona.

fondària i l'abast dels nivells superficials així com intentar una aproximació sobre l'entitat i estratigrafia dels nivells arqueològics. Aviat es va poder comprovar que tot el pati estava colgat per una capa general de terres orgàniques amb un gruix que oscil·lava entre els 120 cms i els 150 cms de fondària. Els materials apareguts assenyalaven que el reompliment es va fer vers la darreria del segle XVII o començaments del segle XVIII. La ceràmica recollida esdevenia un garbuix cronològic que abastava des de campaniana B a africana D i des d'un kalathos ibèric fins a vidrada dels segles XVI i XVII i reflexos metàl·lics, blau valencià, etc. En conseqüència es va decidir per factors d'economia extreure l'esmentada capa d'arreu del pati amb màquina excavadora fins a la cota arqueològicament més interessant. Per raons de viabilitat i per prudència es van deixar sense rebaixar alguns marges prop de les parets de l'escorxador, de la casa núm. 26 del carrer Tallaferro i especialment de l'edifici de la Casa de la Moneda que presentava greus problemes estructurals que amenaçaven ruïna. Els rebaixos es van perllongar durant una setmana fins que es va deixar a la vista tot un seguit d'estructures d'habitació que si fa o no fa planaven a la mateixa profunditat. Cap el nord est s'habilitava una rampa i es deixava un racó sense tocar en detectar-se una sitja medieval que malauradament va ser escapçada en obrir una de les primeres rases.

Un cop enllestida aquesta fase es va procedir a la intervenció arqueològica més convencional que va concentrar bona part dels esforços en netejar, perfilar i documentar tot allò que s'havia deixat al descobert. Per tant l'excavació física es va restringir a uns punts determinats.

LES FASES ALTMEDIEVALS

Les troballes documentades ens remeten, en una fase inicial (fig. 2), a una estança perfilada per uns murs gruixuts (entre 72 i 86 cms) bastits amb poca o nul·la fonamentació (núm. 1016, 1028 i potser 1002 de la planta adjunta) que delimiten un paviment de còdols rierencs que presentava algunes reparacions puntuals. Les parets, obrades amb còdols desbastats lligats amb fang, es trobaven arrasades fins pràcticament a nivell de paviment. Es va decidir l'obertura d'una cala de 2x2m en el paviment per excavar l'estratigrafia anterior i especialment la relacionada amb la construcció del paviment i, per tant de l'edifici. L'ocasió era excepcional car el mateix codolar la sellava i preservava in-

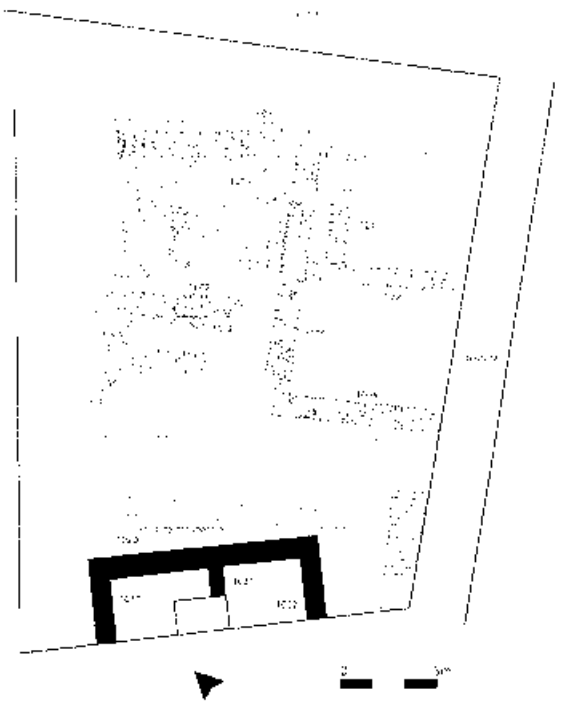

fig. 2 Planta de les estructures altmedievals.

tacta. La realitat però va assenyalar que no hi havien nivells arqueològics anteriors. Per sota del paviment apareixia una feble capa de preparació i més avall sorrals i pedrigolers de formació aluvial, és a dir, terra estèril i verge. Afortunadament es va recollir material ceràmic de la solera que va resultar pobre però suficient per contextualitzar la construcció d'aquesta fase inicial en un momnet indeterminat dels segles IX-X. La majoria dels fragments pertanyien a ceràmica romana de cronologia diversa però que arribava al segle VII d.C. Una datació més moderna se li pot atribuir a una vora amb vessador pertanyent a una sitra de ceràmica reduïda, una peça de clara influència carolíngia.

En un segon moment es modifica l'estructura inicial i es construeixen de nou un conjunt d'espais que delimiten un mínim de 3 habitacions. És interessant constatar que algunes de les parets s'entregaven a la muralla, circumstància que indica clarament que el bastió és anterior en el temps. La tècnica constructiva i l'estat de conservació és similar al de les parets descrites per la fase inicial, fet que fa sospitar que no s'allunyen gaire en el temps. Aquest és un aspecte important perquè en lloc es conservaven evidències d'enderroc, ni sediments relacionables amb l'amortització d'aquells edificis. Tot fa pensar que quan es van abandonar es van desmuntar sistemàticament,

sostres, cobertes i parets per reutilitzar la pedra i tot el material de construcció aprofitable per bastir altres edificis. La manca de sediment impedeix també precisar el moment final d'aquelles estructures.

Els detalls apunten que els vells murs U.E. 1016 i U.E.1028 varen ser arrasats fins a nivell del paviment. Per sobre se n'hi van bastir dos de nous U.E. 1028 i U.E. 1007. L'orientació general era semblant però no pas exactament la mateixa. Per exemple, el mur U.E. 1007 es dibuixava esbiaixat respecte al seu precedent de tal manera que s'hi fonamentava en part però també damunt del vell parterra que, tantmateix, va ser reaprofitat com a paviment. A llevant de la primera habitació es descobrien les altres dues que es projectaven contra la muralla. Totes eren contemporànies perquè els murs romanaven perfectament imbricats entre ells.

El mur U.E. 1024 plantejava problemes d'interpretació. Semblava compartimentar l'estança del nord est però l'extrema proximitat i paral·lelisme amb el mur U.E.1028 dificultava l'adscripció a una fase concreta. Podria haver estat fruit d'una reforma posterior però arqueològicament semblava tallat per un dels murs de la segona fase (U.E. 1006).

El mur U.E. 1002 tancava la primera estança per migdia com a mínim des de la segona fase però no sabem si ja existia abans perquè el fragmentari estat de conservació ha fet perdre els contactes físics amb els elements claus d'ambdues fases. En tot cas, cal observar un nou paviment de còdols (U.E. 1012) similar a l'anterior (U.E. 1013) i, per tant un nou àmbit, el quart. Va aparèixer molt trencat i sense connexió tret de l'entrega que feia amb la paret suara esmentada.

Més enllà vers migdia es va descobrir l'element potser de més rellevància històrica. Era el mur U.E. 1009. Només conservava una filada i pels extrems havia desaparegut totalment sense cap possibilitat de rastrejar-ne la projecció amb el problema afegit que se situava a tocar dels límits dels marges rebaixats. Cal advertir que no sabem ben bé si ja funcionaria en el moment inicial perquè no hi han contactes físics, podria ser anterior, però queda perfectament clar que sí ho feia amb la segona fase. Tècnicament repetia els models constructius dels murs fins ara descrits. Tantmateix, el fet realment rellevant és l'estructura absidada, rectangular i carrada per l'exterior i semicircular per l'interior. Què podia ser? Després dels dubtes inicials es va anar imposant la creença cada cop més ferma de que s'havia localitzat part de la capçalera d'una església. La disposició més o menys nord-sud obligava a percebre un absis raonablement orientat a llevant. De fet és practicament la mateixa orientació de la veïna església de Santa Maria.

ELEMENTS BAIXMEDIEVALS I POSTERIORS

La tercera fase (fig. 3), ve marcada per l'abandonament i amortització de tots els espais construïts. Ja s'ha comentat que no hi havia sediment relacionable perquè totes les estructures es van desmuntar sistemàticament fins a nivell de fonamentació. Des d'aquest moment, malhauradament incert, fins al reompliment general de finals del segle XVII hi ha un buit històric enorme que només es farceix per troballes puntuals.

Directament per sobre de les suposades restes de la capçalera del temple, recordem-ho el mur U.E. 1009, es va exhumar una estructura mal conservada, bastida amb pedra seca i poc acurada (U.E. 1003). La planta dibuixava un segment d'arc que, des del perfil de ponent de l'excavació, es perllongava fins a trobar-se amb una segona estructura (U.E.1002) que també estava molt castigada però que es va poder interpretar amb més convicció com l'evidència d'una claveguera. Ambdues es van construir després de l'abandonament i arrasament de les fases precedents. L'escassa fiabilitat dels sediments explorats, lamentablement afectats pels rebaixos de terra preliminars, van impedir agosarar cap cronologia.

Més sort es va tenir amb les restes d'una sitja medieval que va aparèixer retallant els nivells d'abandonament de l'habitació del nordest. Precisament l'excavació d'aquests estrats van proporcionar material ceràmic medieval (grises i grolleres dels segles XII-XIII) amb petites inclusions de ceràmica romana i, per desgràcia nostre, alguna vidrada moderna procedent sens dubte del reompliment general del segle XVII. En canvi la sitja perfectament oboide guardava un farciment intern generós amb el material ceràmic i més important, intacte. Tres còdols rierencs grossos disposats radialment en el fons de la sitja i l'abundància de carbons i cendres que tacaven de negre absolut tot el sediment

que la colgava evidenciaven una reutilització del dipòsit com una llar exterior o potser una eventual cuina. Sigui el que sigui, el material de rebliment va resultar molt homogeni i notable. Abundaven les olles grises de perfil en essa, algunes nansades amb la vora lleugerament motllurada, que sovint presentaven motius decoratius incisos a la panxa: ratlles rectes i ones, pics... Cal esmentar la troballa d'un fragment de gerra amb vidrat intern de to verdós i l'absència de ceràmica decorada en verd i manganès. Tot plegat ens indicaria un conjunt de ple segle XIII molt similar, per exemple, al que va proporcionar la sitja 13 del castell de Sant Joan de Lloret que també ha estat datada en aquest moment (Llinàs *et al.* 2003, 90-93).

Quan es va excavar la sitja tota l'àrea de l'excavació ja era un pati o una eixida que estava delimitat pel carrer Tallaferro a ponent i la muralla, a llevant. Pel nord on ara hi ha l'escorxador, és una incògnita i pel sud amb cases que són el precedent de la casa de la moneda. L'edifici actual manté perfectament conservada l'estructura medieval amb parets, portes dovellades i algunes voltes. A manca d'un estudi aprofundit ens hem de refiar de l'aspecte d'aquest elements enumerats que, malgrat tot, ens podrien remuntar fins als segles XIII i XIV. Amb el temps s'hi han anat acumulant reformes i modificacions, principalment a la planta noble que han alterat substancialment la fesomia original. La façana de tramuntana que dóna al pati objecte d'excavació arqueològica és potser la més alterada. Les obertures i especialment la balconada porticada assenyalen una contundent remodelació de vers el segle XIX. Aquesta circumstància va fer preveure la possibilitat de trobar en el pati vestigis de la façana medieval. Afortunadament van aflorar gairebé superficialment 4 murs lligats entre ells i que documentaven una façana més antiga (U.E. 1029, 1030, 1031 i 1032). Malgrat que no es van excavar pel perill de ruïna de l'immoble es van poder netejar i situar en planta. Restes d'estucat intern marcaven l'exterior la banda que mira al nord. Tècnicament difereixen moltíssim dels de les fases anteriors. Aquests eren de pedra amb còdols i també travertins desbastats i lligats amb filades amb un morter blanquinós i abundant.

CONSIDERACIONS FINALS: LA MURALLA I EL CONJUNT CANONICAL DE SANT GENÍS I SANT MIQUEL

Els resultats de la present intervenció arqueològica han proporcionat dades històriques inèdites i de cabdal importància per a comprendre l'evolució del *castrum* de Besalú entre els segles IX i XII. Pensem que les restes documentades aporten els primers indicis clars de la ubicació de la canònica de Sant Genís i Sant Miquel fundada en el segle X que fins ara apareixia confosa i sense un context clar. Indirectament també es pot datar el tram de muralla del carrer de Rocafort vers el segle IX.

Com ja hem insistit, el tram de muralla tanca el pati de la casa de la Moneda per llevant. És un mur de més de 2 m de gruixa i de 8 d'alçada bastit bàsicament amb filades de còdols i pedruscall lligats amb un morter espès i molt sòlid. Tret de l'afegit d'una barana i uns pilars de pedra sobre el pas de ronda i d'una graonada d'accés per l'interior es conserva pràcticament intacte. Estructuralment forma part del cinturó defensiu que delimitava el recinte de la Força. Alguns autors el relacionen amb una primera ampliació del recinte del primitiu *castrum* datable en el segle XI, és el *castro novo* dels documents (Mir 1995, 65-67). Segurament apunta en aquest sentit el que es desprèn de l'acta de pacificació entre el comte Guillem el Gras (1020-1052) i l'abat de Sant Pere consignat l'any 1029 pel qual l'abat deixava 300 mesures de calç (...) *propter edificationem palacii mei* (...)(Galimany 1990, 192).

En realitat però un dels elements que s'han identificat amb aquesta reforma del segle XI, el portal de la Força, és posterior a la construcció de la muralla. De fet s'hi poden constatar fins a tres moments diferents: un primer dibuixaria un recinte que deixava foramurs el carrer Tallaferro, després una ampliació del cos murat ampliaria les defenses protegint la Força i part de la Devesa. El darrer moment el significaria l'obertura del portal de Força.

Encara s'observa per dins que, en obrir el portal, van esborancar la muralla deixant sense polir els retalls en el mur. Per sota del brancal de ponent apareixen les restes d'una muralla encara més antiga. La lectura vertical de les estructures assenyalen clarament que la muralla de la Força o del carrer Rocafort va modificar un traçat més vell. Fa l'efecte que originalment el mur defensiu girava en angle recte a l'alçada del portal i que s'enfilava paral·lel al carrer Tallaferro cap a la Devesa. El 1998 es va fer el seguiment de la canalització del gas pel carrer i es va documentar arqueològicament en un recorregut de més de 40 m (Busquets/

Freixa 1998, 300-319). Es va determinar que retallava estrats del segle IV d.C. però no es va concretar la datació. Es fa evident, com en cap lloc de Besalú, la reutilització de blocs de gres de notables proporcions tallats a la romana que, fins i tot, mostren sovint els forats de grípia. L'excavació a la casa de la Moneda demostra que la muralla de la Força ja existia tal com és ara amb la segona fase constructiva altmedieval i probablement des d'abans de la primera, fet que remunta la cronologia vers els segles IX-X.

Pel que fa a les restes documentades en el pati de la casa de la Moneda cal reconèixer que l'estat de conservació en què ens han pervingut és molt pobre. De fet només es preserven parcialment el paviment de dues estances i una, excepcionalment dues filades, dels murs que tanquen i delimiten els diferents espais. Cas aclaparador és el del suposat absis on, en alguns punts, s'ha perdut totalment el mur. La seqüència esgtratigràfica és realment curta. Sota un reompliment modern d'aproximadament 150 cm sense interés arqueològic aparèixen les restes altmedievals, arrasades i sense nivells arqueològics associats (enderrcos, amortitazions, estrats entre fases, etc.) la qual cosa aporta un gruix estratigràfic ínfim oscil·lant entre els 20 i els 50 cm de potència. No es detecten fonamentacions, ni rases prèvies i per sota de les estructures apareix immediatament la terra verge, sorrals de formació al·luvial.

L'orientació a llevant i la mateixa estructura absidada del mur U.E. 1009 en fan gairebé inqüestionable la identificació amb la capçalera d'una església altmedieval que en el segle XIII feia temps que estava totalment amortitzada. Ara bé: quina?. La documentació comtal de Besalú situa una sèrie d'institucions religioses i esglésies ben conegudes: el monestir de Sant Pere, l'església parroquial de Sant Vicenç, l'església de Santa Maria i Sant Joan (després anomenada de Bell.lloc i destruïda en fer-se la carretera d'Olot) i finalment l'església de Sant Genís i Sant Miquel, també desapareguda i que la identifiquem amb les restes aparegudes en aquesta excavació.

El 977 el comte Miró hi va instituir una canònica, és a dir una comunitat de clergues regulars, i va dotar-la amb l'església de Sant Vicenç i amb la de Santa Maria (Bell.loc) (Montsalvatje 1890, doc. núm. XIII, 244-247). Durant el segle XI va rebre nombroses donacions comtals fins el 1075 que s'esmenta per darrera vegada. (Montsalvatje 1890, doc. Num. XIX, 265-266). D'aleshores endà només es fa referència a Santa Maria. De fet però els esments a Santa Maria venen d'abans. Alguns a Santa Maria i Sant Joan, altres a la capella del castell que també estava dedicada a Santa Maria i finalment uns quants a una església de Santa Maria que s'ha d'identificar amb Sant Genís i Sant Miquel. Els documents són poc explícits i, pel que fa a les dades topogràfiques, són més enumeratius que descriptius. El nombre considerable d'esglésies en un àmbit reduït, la repetició d'advocacions i la complexa relació d'absorcions, trasllats i dotacions que reben provoquen confusió. El problema se centra en un triangle format per Sant Genís i Sant Miquel per una banda i Santa Maria i Sant Joan i la capella del Castell per les altres dues. La desaparició de Sant Genís i Sant Miquel en els documents es veu compensada per Santa Maria que el 1084 es va adscriure al monestir agustinià de Sant Ruf d'Avinyó (Montsalvatje 1890, doc. núm. XX, 267-268). Es veu clar que el nou priorat de Santa Maria és l'hereu de la vella canònica i per tant dels seus dominis i relíquies com el fragment de la Vera Creu que suposadament portà de Roma el comte Bernat Tallaferro (Montsalvatje, 1890, 119-120; Marca, 1688. Ap. CC, col. 1040). És possible -però com veurem més endavant poc probable- que el canvi de nom vingui motivat per l'abandonament i trasllat de Sant Genís i Sant Miquel a un nou emplaçament. El 1137 el

fig. 3. Planta on hi apareixen les estructures i elements tardans.

comte li féu donació del castell comtal i fou a partir d'aleshores quan es va poder traslladar del seu emplaçament original al castell (...). També és pot intuir, des del 1084 o pocs anys abans, que el domini documental de Santa Maria fes referència a un trasllat de la canònica a l'església del castell que recordem que fou consagrada el 1055 (Montsalvatje, 1890, doc. núm. XVIII, 263-264). La tercera via possible i que creiem més versemblant és basa en el fet que la desaparició de Sant Genís i Sant Miquel respon al domini i preeminència que va agafar l'advocació de Santa Maria dins de la mateixa església. Recordem la donació que feia el comte de Besalú el 1074 (...) *Bernardus gratia Dei comes donator sum Domino Deo et Sancto ligno crucis et sanctae Mariae et sancto Michaeli et sancto Genesio et omnibus sanctis quorum reliquiae sunt in praedicta ecclesia* (...) (Montsalvatje 1889, doc. Num. XIII, 269-270). De manera quasi idèntica es manifesta la donació de 1075 (...) *in nomine domini ego praedictus Bernardus gratia Dei comes donator sum Domino Deo et Sancto Ligno Crucis et Sanctae Mariae et Sancto Michaeli et Sancto Genesio et omnibus sanctis quorum reliquiae sunt in predicta ecclesia* (...) (Montsalvatje, 1890, doc. núm. XVIII, 263-264). Veiem clarament que Santa Maria era una de les advocacions o altars que tenia l'església canonical i amb aquest sentit es pot entendre la donació que feia Bernat Tallaferro entre 1017 i 1020 (...) *ad domum Sancte Marie, que est fundata in castro Bisulduno*. (Pons/Palou 2002, doc. núm. 13). Per la data no pot atribuir-se a la capella del castell i per la ubicació dins el *castrum* es descarta Santa Maria i Sant Joan que era foramurs.

El esments topogràfics esdevenen claus en aquest garbuix. Tots els documents comtals referents a dites esglésies assenyalen una ubicació diferent (veieu per exemple els documents del segle X a Sobrequés *et alii* 2003, doc. num.453, 461, 613, 614, 622, 623, 624). Per Sant Genís i Sant Miquel repeteixen invariablement la mateixa fòrmula: ad *domum Sancti Michaelis et Sancti Genesii qui sunt infra castrum bisulduno... o infra muros bisulduno (...)*. Contràriament a la tesi de Junyent (Junyent 1972, 13-20), en el nostre llatí medieval el terme *infra* no només vol dir sota sinó i sobretot dins (Pons/Palou 2002, 12, nota 6). Per tant la canònica es va fundar dins del recinte del *castrum*. És molt diferent el cas de Santa Maria i Sant Joan. Els documents altmedievals la situen indistintament *iusta castrum* o *prope moemia (...)*. Gràcies a textos tardans sabem que derivà cap a altres denominacions: Santa Maria de Capellades i Santa Maria de Bell-lloc que permeten una ubicació més precisa vora el capdamunt de l'actual carrer Zafont i davant d'una de les portes de la Vila, la de Bell-lloc (Mir, 1983, 223-243).

BIBLIOGRAFIA

BUSQUETS, F., FREIXA, M. 1998, Actuacions arqueològiques en el centre històric de Besalú (La Garrotxa): carrer del Portalet, carrer del Pont Vell, carrer Major, carrer Tallaferro i carrer de la Devesa, a *Quartes jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Figueres, 300-319.

GALIMANY, M. 1990, Sant Pere de Besalú, *Catalunya Romànica, vol. IV, La Garrotxa*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 190.

JUNYENT, E. 1972, Algunes remarques a l'entorn de Santa Maria de Besalú, *I Assemblea d'Estudis sobre el Comtat (Besalú 1968)*, Olot, 13-20.

LLINÀS, J., MALLORQUÍ, E., MERINO, J., MONTALBÁN, C. 2003, *El castell de Sant Joan de Lloret*, Col·lecció Els Frares, Lloret de Mar.

MIR, F. 1995, *El centre històric de Besalú*, Ed. El Bassegoda, Olot.

MIR, F. 1983, Estructura urbana de Besalú a la baixa edat mitjana, *V Assemblea d'Estudis del comtat de Besalú*, Olot, 223-242.

MONTSALVATJE, F. 1889, *Noticias históricas. Besalú. Su historia, sus condes, su obispado y sus monumentos*, vol. I, Olot.

MONTSALVATJE, F. 1890, *Noticias históricas. Besalú. Su historia, sus condes, su obispado y sus monumentos*, vol. II, Olot.

PONS i GURI, J.M., PALOU, H., 2002, *Un cartoral de la canònica agustiniana de Santa Maria del castell de Besalú (segles X-XV)*, Fundació Noguera, Barcelona.

SOBREQUÉS, S., RIERA, S., ROVIRA, M., ORDEIG, R. 2003, *Catalunya Carolíngia, vol. V, Els comtats de Girona, Besalú i Peralada, segona part*, Barcelona, 2003.

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC A LA CÚRIA DE BESALÚ

Jordi SAGRERA*

INTRODUCCIÓ

L'edifici medieval conegut com la Cúria es troba situat al bell mig del nucli històric de la vila (fig. 1). Els límits de la finca situen la plaça de la Llibertat al nord i el carrer de l'Hospital a migdia, davant per davant, de l'antic Hospital de Sant Julià.

El projecte de reforma dels baixos preveu l'adequació de les tres sales que donen al carrer de l'Hospital com espai d'exposició municipals.

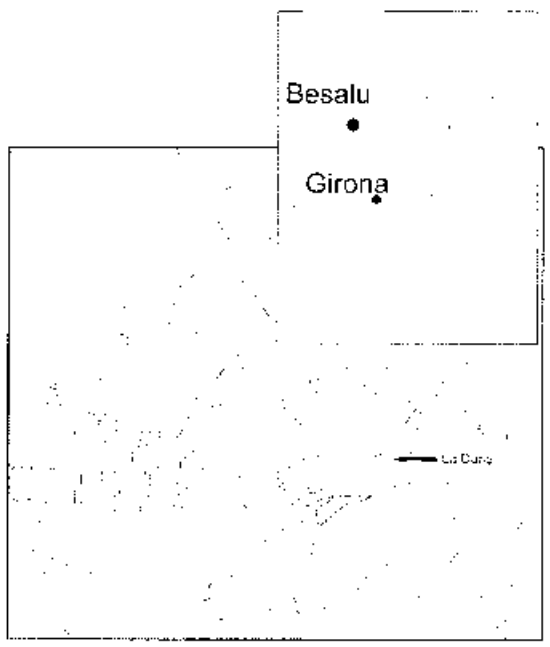

fig. 1. Situació i emplaçament de la Cúria.

La intervenció arqueològica va estar motivada per la troballa d'una mola de molí de pedra sota el paviment de la futura sala de recepció i la d'una claveguera medieval –la del Ganganell- de proporcions monumentals en el subsòl. Els tècnics de l'obra especulaven la possibilitat de l'existència d'un antic molí a l'indret i sobre els condicionants que podrien aparèixer en el subsòl de la sala que s'havia de rebaixar uns 50 cm aproximadament per tal de bastir la rampa d'accés a l'edifici apta per als minusvàlids. Des del Servei d'Arqueologia de la Generalitat es va considerar necessària una puntual intervenció arqueològica amb la finalitat de documentar l'abast de les troballes i establir les connexions arqueològiques amb l'edifici. Els resultats d'aquesta intervenció es poden qualificar d'excel·lents perquè s'ha documentat la canalització medieval del riu Ganganell i part de la muralla adjacent que, des del segle XI, protegia els barris crescuts a redós del *castrum* o vila fortificada ubicada sobre l'actual turó de Santa Maria.

ELS RESULTATS

Les troballes (fig. 2) es van localitzar a uns 34-40 cm per sota d'un enrajolat de toves modern i de la solera de preparació formada bàsicament per terra molt poc compactada amarada de morter i pedruscall menut, còdols rierencs principalment. Cal advertir que aquesta feina ja estava enllestida quan s'iniciaren els treballs arqueològics.

Aviat es va veure que la mola de molí no mantenia cap lligam estructural ni amb l'edifici actual ni amb la canalització del Ganganell. Es tracta per tant d'una peça procedent d'un molí

* Institut del Patrimoni Cultural (UdG).

fig. 2. Restes documentades en el subsòl de la Cúria: 1, 2 i 5) clavegueres medievals, 3) Canalització del Ganganell, 6 a 8) registres medievals oberts a la volta que cobreix el Ganganell, 9) muralla, 10) enderroc de la muralla, 11) extradós d'un tram de la volta que cobreix el Ganganell, 12) mola de moli.

vei (redordem que ben aprop encara se'n conserven) que va arribar, no se sap com, a la Cúria. Per l'enorme pes i volum hom va decidir abandonar-la i soterrar-la sota el paviment. L'operació va lligada a la pavimentació de la sala que, pels materials que van retirar els paletes abans del control arqueològic, deuria passar en el segle XIX.

LA MURALLA

Netejant els entorns de la sala de recepció, es va detectar la presència d'un mur orientat en sentit est-oest de 97-98 cm d'amplada. Seguint-ne la projecció es va comprobar que travessava tot l'edifici. Tècnicament es tracta d'una obra massissa bastida amb còdols rierencs desbastats i pedruscall menut lligats amb una barreja de morter i terra (fig. 3). Pràcticament al mateix nivell i adossant-s'hi, apareixia la ronyonada de la volta que cobreix el Ganganell, la qual cosa impedia l'excavació per aquell sector. Per la banda interna del mur, és a dir, per tramuntana es descobria un enderroc de còdols rierencs que tampoc es va poder buidar perquè es trobava al peu de l'escala d'obra que utilitzaven els paletes per pujar a la planta noble de l'edifici. Per tant es desconeix l'estat i l'estructura en alçat. Això sí, s'observa que va ser enderrocat abans de la construcció de l'edifici -els murs de les diferents sales hi passen per sobre- i que, en temps posteriors, a patit nombroses agresions com ara retalls per clavegueres que l'han desfigurat força. Tot i les precaucions i reserves que cal prendre pensem que aquest mur és una evidència física i real de la muralla bastida arran del fossar del riu Ganganell, segurament en el segle XI.

Seguint el fil esbossat, es fa imprescindible incidir en el cinturó de muralles que hauria protegit el burg o *suburbio* crescut a redós del *castrum*. La historiografia sempre l'ha reconegut però només l'ha tractat d'esquitllentes. Aquesta obra començava en el portal bastit contra la muralla de la Força en el carrer Rocafort. Des d'allà baixava vorejant el Fluvià, enllaçant amb el pont, fins la boca del Ganganell. Després en resseguia la riba pels actuals carrers de l'hospital i Ganganell on, al capdamunt del darrer, hi havia un portal. Després girava paral.lel al carrer Vilarrobau per anar a buscar pel nordoest la muralla del *castrum* (Mir, 1995, 84-86). De l'obra defensiva n'ha pervingut prou conservat el tram que va de Rocafort al pont. De la resta practicament no se'n sap res tret de breus referències documentals de la muralla de Vilarrobau de principis del segle XIII i principis del XIV i d'altres de mitjan del mateix segle pels voltants de la sinagoga i del pont (Mir, 1995, 116), (Mir, 1983, 228-229) (el Molar, 1965, núm. 498) (Solà-Morales, 1968, 171) i (AMB, llegat Grau Montserrat, any 1378).

Quan es va construir aquesta muralla?. La veritat és que no ho sabem ben bé. En el segle XI es va construir el castell comtal a dalt del turó de Santa Maria. El 1029, en una acta de pacificació entre el comte Guillem (1020-1052) i l'abat de St Pere, l'abat donava 300 mesures de calç prop de l'edifici del palau del comte (M.

Galimany,1990, 192).

L'esmentada construcció, a banda d'afectar notablement les velles defenses deuria incidir en una reforma global de tot el circuit murat. Aquesta és la impressió que fa el portal de la Força i bona part de la muralla de Rocafort. Sabem que a l'extrem nord existia una altra porta que en documents dels segles XIII i XIV s'esmenta com la porta Vescomtal (Mir, 1995, 61).

És probable que la construcció de la muralla del Ganganell s'hagi d'inscriure en aquest context. Tot i que no s'hi ha demostrat una relació directa, val a dir que, en qualsevol cas, és anterior al 1075. D'aquell any data una donació que feia el comte de Besalú Bernat on s'esmenta com a punt de referència el portal de l'Aigua que per context correspon amb el portal que va existir en el cap del carrer Ganganell *Et sicut continetur ab alodio burgensium in introitu portae aquariae et pergit per viam quae ducit apud Casellas et descendit per terram sancti Petri coenobii* (...) (Montsalvatje, 1890, vol. II, ap. XIX).

fig. 3. Aspecte de la muralla a la sala de recepció.

LA CANALITZACIÓ DEL GANGANELL

Segurament és l'element més rellevant descobert (fig. 4). És una estructura feta de pedra consistent en essència en dos murs de contenció i un seguit de voltes i arcs que serveixen de coberta. Es tracta d'una obra notable amb una amplada i alçada superiors als 3 m en alguns punts de seu recorregut (sota la Cúria per exemple). En primera instància no s'hi va poder accedir directament perquè la volta de pedra i morter el cobria. Se sentia la forta remor de l'aigua que passava per sota els nostres peus i la pudor que emanava d'escletxes obertes a la volta i també dels diferents registres que s'hi conservaven.

Topogràficament el creixement medieval de Besalú limitava a migdia amb el riu Ganganell que travessava la vila de Besalú de nordoest a dudoest i, de fet, encara ho fa però soterrada pels carrers Ganganell, pel tots els barris crescuts sota el turó del castell i de la Força. Ara bé, aviat el riu va ser canalitzat i cobert i la muralla enderrocada. Tot i que no s'hi va poder excavar, la neteja de l'extradós de la volta va facilitar la detecció d'escletxes i registres antics que van permtre accedir a l'interior per mitjà d'una escala i cordes. De la inspecció capdamunt del carrer del Canó i pel carrer de l'hospital. L'any 977 el Ganganell es va fer servir de límit septentrional de les terres que donava el comte de Besalú Miró Bonfill per a la fundació del monestir de Sant Pere (Galimany, 1990, 189). A migdia s'hauria d'estendre des d'aleshores el cementiri de Sant Pere en el que es coneix com el Prat.

Com ja s'ha insistit anteriorment, la historiografia convenia que la llera del Ganganell podia haver servit de límit i de fossar de la muralla destinada a protegir des de dins i des de fora es desprenia una conclusió ferma:el Ganganell havia esdevingut, potser des de sempre, la principal claveguera de la vila i a més encara funcionava. Es va determinar que moltes conduccions i desguassos medievals hi connectaven. Alguns inutilitzats però d'altres, en canvi, continuaven ben actius. Les clavegeures medievals de la Cúria també hi desguassaven. Això implicava que el Ganganell es va canalitzar i cobrir abans de la construcció de la Cúria. És un moment incert però que forçosament ja deuria estar molt avançat en el segle XIV perquè les referències documentals de l'època esmenten carrers en aquest recorregut (Mir,

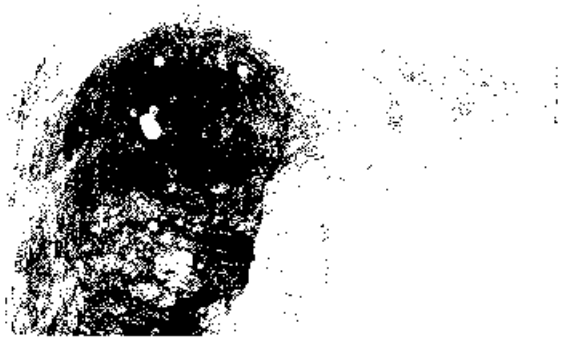

fig. 4. La canalització del Ganganell des de l'interior.

1995, 115).

L'arxiu de l'Almoina medieval de Besalú i també part de la de l'hospital dels pobres mostren que les dues institucions benèfiques tenien drets sobre unes quantes propietats situades entre el carrer del Canó, el riu Fluvià i el carrer del Portalet, entre les que figura la Cúria. Alguns llibres de capbrevacions que recullen documentació dels segles XIII al XVI permeten descobrir la disposició urbana de la finca que ens ocupa i curiosament no s'esmenta mai el Ganganell, en canvi i abundantment, el carrer de l'hospital (AMB, Capbreus Almoina Besalú, 1559, fol. 13 i 15). Els capbreus juntament amb la relació estratigràfica dels murs de la Cúria determinen que la disposició actual de l'edifici ja estava perfectament estructurada a principis del segle XIV(AMB, Capbreus Almoina Besalú, 1559, fol. 11-15). Per tant llur origen caldria remuntar-lo abans de la fi del segle XIII.

Quan es va cobrir la riera?. Ara com ara no posseïm informació prou concreta per afinar-ne el moment. No obstant això, dades indirectes apunten la possibilitat que cap a la fi del segle XII ja estigués canalitzada. Tornant als llibres de l'Almoina medieval de Besalú, anotem la referència que fan d'un carreró estret, situat a ponent de la Cúria, que connectava la plaça amb el carrer de l'Hospital(AMB, Capbreus Almoina Besalú, 1559, fol. 13 i 15). El vial havia de travessar forçosament el Ganganell per abocar directament a la porta principal d'accés a l'Hospital de Sant Julià. Sempre m'havia sorprès la insòlita ubicació de la magnífica portalada romànica de l'hospital: una mena de cul de sac darrera de Sant Pere amb una línia de façana totalment deslligada del context viari dels entrons. La projecció del carrer desaparegut s'hi arrenglerava mil.limètricament de tal manera que fa l'efecte que quan es va construir l'hospital cap a finals del segle XII (els esments més antics són de principis del segle XIII), el carrer no tan sols ja existia sinó que ja franquejava el Ganganell.

Les disquisicions sobre el carreró desaparegut també serveixen per argumentar l'enderroc o amortització de la muralla. Ja hem vist que la present intervenció arqueològica l'ha localitzat primer a l'estança destinada a recepció i després a la sala veïna cap a ponent. Es tracta d'una obra de relativa entitat que amida 1m aproximadament de gruixa. No és gaire certament, però si tenim en compte que es va bastir arranglerat amb el Ganganell de tal manera que aprofitava la llera del riu com un fossat de mes de 3 m d'amplada els dubtes inicials s'esvaixen ràpidament.

A la Cúria es fa evident que la pressió urbana sobre la muralla en aquest sector deuria ser molt forta fins el punt que es va permetre enderrocar-la primer per guanyar espai urbà i en segon lloc per millorar els accessos amb el Prat de Sant Pere que, a partir de 1171, es va començar a urbanitzar (Adell, 1990, 162). La ubicació de l'hospital alineat amb el carrer situat al costat de ponent de la Cúria obliga acreure que la muralla no representava ja cap obstacle. Un portal obert a la muralla és factible però poc probable perquè la proximitat amb el carrer del Canó hagués obligat a tenir dos portals massa propers. La hipòtesi més versemblant apunta cap a l'enderroc i amortització d'aquest pany de muralla cap a les darreries del segle XII o en els primers anys de la centúria següent.

BIBLIOGRAFIA.

ADELL, J. A. 1990, Vila de Besalú, *Catalunya Romànica, vol. IV, La Garrotxa*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 162-168.

ALANYÀ ROIG, J. 1996, *Besalú, vida i organització d'una juderia, Besalú.*

BUSQUETS, F., FREIXA, C. 1998, Actuacions arqueològiques en el centre històric de Besalú (La Garrotxa): carrer del Portalet, carrer del Pont Vell, carrer Major, carrer Tallaferro i carrer de la Devesa, *Quartes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Figueres, 300-319.

GALIMANY, M. 1990, Sant Pere de Besalú, *Catalunya Romànica, vol. IV, La Garrotxa*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 190.

GRABOLOSA, R. 1973, *Besalú: un país aspre i antic*, 2ª edició, Ed. Montblanc-Martín, col.lecció de monografies locals.

GRAU MONTSERRAT, M. 1997, *La juderia de Besalú (Girona) (siglos XIII al XV)*, Col·lecció Font Moixina, Olot.

MIR del POZO, F. J. 1983, Estructura urbana de Besalú a la Baixa Edat Mitjana, *V Assemblea d'Estudis del comtat de Besalú*, Besalú, 223-241.

MIR del POZO, F. J. 1995, *El centre històric de Besalú. Estudi urbanístic*, Ed. Edicions el Bassegoda, Olot.

MOLAR, N. (1965), Edificios religiosos de los judíos en Besalú, *Misión*, núm. 498, Olot.

MONTSALVATJE, F. 1890, *Noticias históricas del condado de Besalú*, vol.II, Olot, 1890.

POZO (del) PUJOL de SENILLOSA, A. 1991, Pedro IV y las murallas de Besalú, Amics de Besalú, *VII Assemblea d'Estudis del seu Comtat*, 205-224.

SOLÀ-MORALES, J.M. 1971, *Construcció, reconstruccions i reformes del Pont Romànic de Besalú*, Biblioteca Olotina, Olot.

SOLÀ-MORALES, J.M., 1968, Llinatges besalunencs dels segles XIV i XV, *Ia Assemblea d'Estudis del Comtat de Besalú*, 169-225

EXCAVACIONS REALITZADES A LA PLAÇA DELS JUEUS DE BESALÚ

Mª José LLOVERAS CHAVERO

Entre els mesos de novembre del 2002 i gener del 2003, es varen dur a terme unes excavacions arqueològiques a la plaça dels jueus de la vila de Besalú. Aquests treballs es varen realitzar gràcies a un conveni de col·laboració científica entre l' Institut del Patrimoni Cultural de la UdG i l'Ajuntament de Besalú, i amb una subvenció de la Diputació de Girona. Els treballs posaren al descobert part de l'edifici de la sinagoga medieval de la població.

Les primeres referències documentals on se'ns parla d'aquesta edificació daten del 4 d'octubre del 1264 quan el rei Jaume I autoritza als jueus de Besalú a la construcció d'una sinagoga (GRAU, 1997). Des d'aquest moment i fins al segle XIX la sinagoga només es troba citada quan s'utilitza com a referent per a ubicar altres edificacions de l'entorn, sobretot en els documents referents a contractes de compra - venda de propietats adjacents.

En relació a les restes materials arqueològiques teníem els precedents de les excavacions realitzades pel Dr. Oliva i Prat l'any 1964 (OLIVA PRAT, 1964) i l'any 1978 per Pere Freixes i Narcís Soler (FREIXES & SOLER, 1978).

En el transcurs de les primeres excavacions es va descobrir un espai utilitzat per a la realització dels banys rituals de purificació, el *micvé* i l'escala d'accés a aquesta sala. El Dr. Oliva va datar el conjunt entre la segona meitat del segle XII o la primera meitat de la centúria següent (OLIVA PRAT, 1964).

Aquesta troballa provocà que una dècada després, durant les obres d'adequació de la plaça com a mirador sobre el Fluvià, es posessin al descobert un mur amb el llindar i els brancals d'una porta sobre la volta del *micvé* (FREIXES & SOLER, 1978).

Aquests precedents ens confirmaven l'existència d'alguna estructura sobre l'edifici dels banys, sense poder establir l'estat de conservació, ens acotaven però l'espai on havíem de realitzar la intervenció arqueològica que en ocupa en aquest article. L'indret escollit va ser l' angle nord-est de l'actual plaça dels jueus, en un espai que no havia estat afectat per la construcció del mirador. La seva situació, a tocar l'edifici dels banys, les excavacions anteriorment ressenyades i la documentació de l'època conservada al municipi ens ubicaven en aquest sector l'edifici de la sinagoga.

En el transcurs de les excavacions i sota dos metres de potència estratigràfica, formada per nivells de reompliment per tal d'anivellar el terreny, aparegueren els fonaments de l'edifici de la fàbrica de teixits dels Senyors Arboix construïda al segle XIX. Per sota dels paviments de la fàbrica es conservaven les restes de la sinagoga. L'edifici de la sinagoga es situaria sobre una construcció anterior. Aprofita un dels murs d'un edifici més antic per construir la seva pròpia façana elevant el nivell de circulació uns vint centímetres, i tapiant una porta per així donar més solidesa al fonament. D'aquesta construcció anterior només conservem restes residuals, sobretot a la línia de façana perquè al quedar aquest parament integrat a l'edifici religiós es conserven com a part de la fonamentació d'aquest. Les restes trobades consistien en l'angle del mur antic de façana UE 1078, amb un llindar de porta adossat.

A l'hora d'interpretar la ubicació dels edificis i dels espais, ens trobarem amb una petita dificultat. Les orientacions a la documentació referent a Besalú i en concret en les informacions referents als edificis al voltant de la sinagoga, presenten un error topogràfic, situant els eixos cardinals de forma esbiaixada de tal manera que per exemple l'est és en

realitat el sud est. De manera que als documents medievals el riu Fluvià s'interpreta com a sud i el carrer del Pont com a nord. Per evitar confusions a l'hora d'interpretar els espais i donar una uniformitat a totes les orientacions, seguirem els punts cardinals com surten reflectits en els documents medievals per descriure les diferents habitacions del complex sinagogal, tot i que aquestes no acabin de coincidir amb els punts cardinals geogràfics.

DESCRIPCIÓ DE LES ESTRUCTURES

Els límits de les restes de la Sinagoga de Besalú són: a llevant, el mur de tanca de les escales del *micvó*, on actualment hi ha una immoble de propietat privada, i un pati; a migdia quedaria delimitada pel riu Fluvià. A ponent es situaria la plaça, en un espai no excavat ,i a tramuntana es situa actualment una altra propietat que va retallar part de l'antic edifici, els límits del qual es situarien fora de l'espai excavat.

Les excavacions posaren al descobert, part d'un edifici de planta rectangular d'uns vint-i-dos metres de longitud en sentit nord - sud i una amplada d'entre vuit i vuit metres i mig, segons l'indret. Els espais descoberts corresponien a

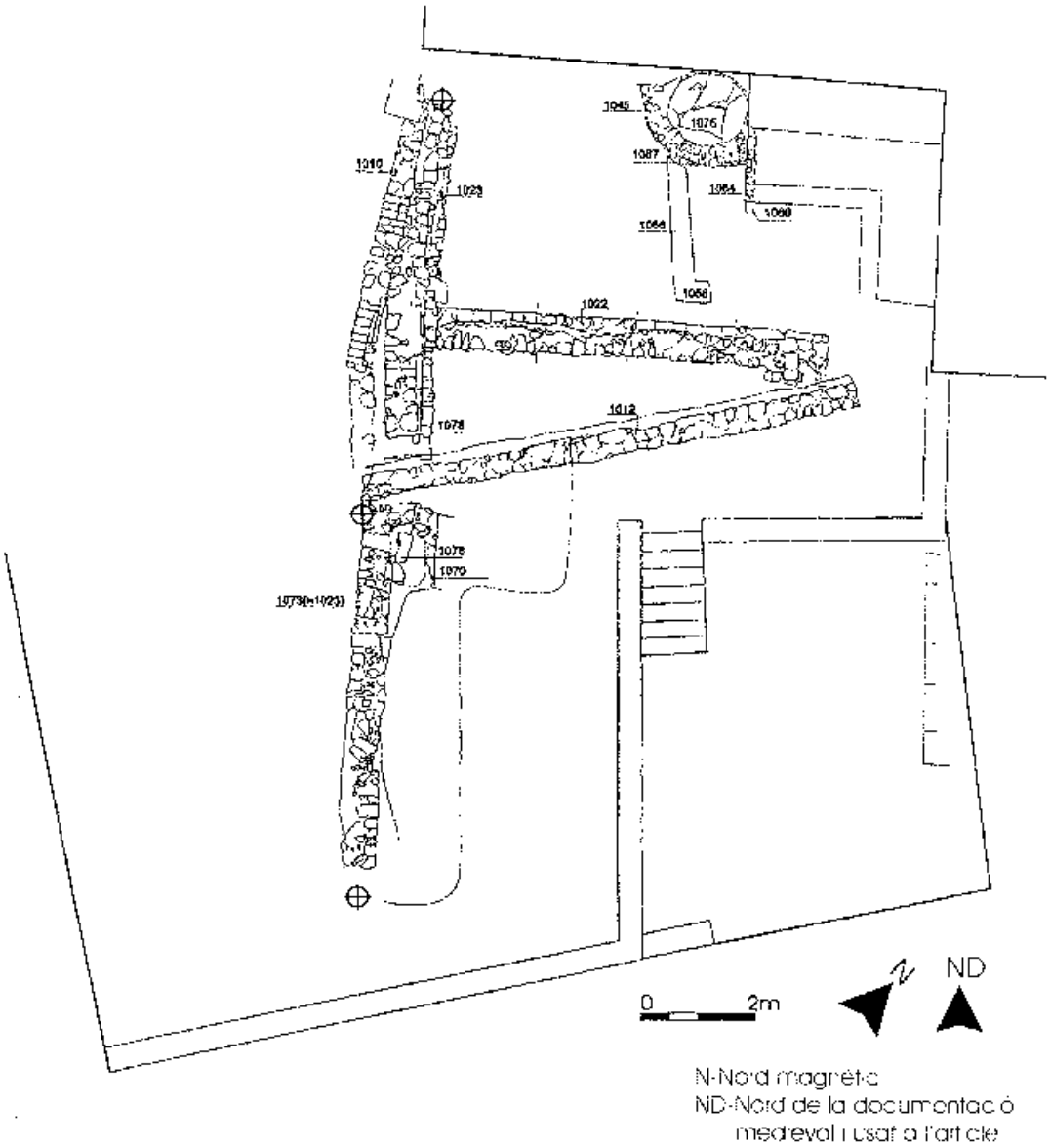

fig. 1. Planta general amb la indicació de la numeració de murs i estructures.

part d'un pati i una sala rectangular.

La comprensió de la funcionalitat del complex sinagogal va ser una tasca complicada gens afavorida pel seguit de reformes i la construcció d'elements arquitectònics posteriors que en el transcurs del temps s'havien anat produint. Teníem clar que l'estança i les escales que formaven al *micvé* estaven plenament integrades al funcionament de la sinagoga i a l'ús de les pràctiques habituals de la tradició jueva. Habitacions i espais que van perdre tota la seva entitat al passar a mans cristianes uns anys abans de l'expulsió dels jueus de la península (GRAU, 1997).

Malgrat no existir una tipologia clara de sinagogues, moltes semblen seguir un mateix model amb elements comuns entre elles. Hi ha autors que consideren que en el cas de les sinagogues de la diàspora, no s'entrava directament a la sinagoga (PELÁEZ DEL ROSAL, 1988, 47) sinó que es feia a través d'un petit atri o pati que donava accés a la porta d'entrada tant de la sala d'oració com a altres estances comunitàries, com eren les escoles tant de minyons com de dones, els banys, les carnisseries, la casa del rabí,... (MORENO KOCH,1996).

Tot i que pot semblar que les plantes són irregulars, la seva distribució sempre parteix del fet que l'edifici ha d'estar orientat cap a Jerusalem, a l'est, amb les portes d'entrada al sud (PALOMERO, S. 1998, 175). Algunes tenen dues portes d'accés a la sala d'oració i un espai separat; una mena de galeria on les dones podien seguir el desenvolupament de la litúrgia.

Les restriccions a les construccions de noves sinagogues eren freqüents , sovint relacionades amb els períodes de radicalització de les postures religioses. Des del temps de l'emperador Teodosi no es tolerà que les sinagogues fossin grans i boniques i les llicencies reials i episcopals expressen les mides màximes que han de tenir. (RIERA, 1985, 58-59). Per salvar aquesta limitació exterior sovint es construïa per sota del nivell del terra, guanyant així alçada interior. Aquesta seria una de les respostes a la presència de banys i altres dependències formant part de soterranis.

Possiblement aquesta sigui una de les raons per la qual l'accés principal al complex es realitzava a través d'una porta des de la plaça actual baixant un graó fins a un pati tancat. Rebaixant el nivell de circulació respecte al nivell del carrer s'afavoria la sensació de més alçada interior de l'edifici.

La presència d'aquest graó bé reforçada per l'existència a la banda de llevant del mur UE 1022 molt a prop del costat oest on es conserven les restes d'un encaix a mode de suports per col·locar un graó on possiblement aniria adossat un folre de traverti semblant al que ens trobem a llarg del mur de façana que delimita el pati a l'oest U.E. 1073.

L'espai del pati estava delimitat a la banda nord pel mur UE 1022 de separació del pati i la sala d'oració, per on s' accedia a través de dues portes. A la banda sud amb la muralla i a l'oest amb la plaça.

D'aquest pati només es va excavar una petita part a la banda nord - oest. El resultat fou la troballa d'un paviment de petites pedres amb morter de baixa qualitat. La presència del pati és imprescindible per a la dinàmica social i religiosa de la comunitat jueva. Algunes de les cerimònies i dels rituals eren realitzades en aquest espai perquè les dimensions reduïdes de la sala d'oració no permetien determinades celebracions al seu interior. La seva amplitud era necessària per la seva utilització en diferents festivitats.

Tot i no haver realitzat excavacions en la seva totalitat a les fotografies realitzades el 1978 posen de manifest la inexistència de cap altre element constructiu a la part acondicionada com a mirador sobre el riu Fluvià. Per tant aquesta dada ens serveix per poder treballar amb la possibilitat d'un gran pati a l'aire lliure que podria realitzar funcions de distribuïdor cap a altres estances del complex del qual avui no en queda cap constància. Una raó per aquesta afirmació és la necessitat d'una entrada de llum natural a la sala d'oració. El Talmud prohibeix resar en una habitació tancada (MOTIS, 2002), i per tant totes les sinagogues han de tenir un seguit de finestres per poder realitzar l'oració (PELÁEZ, 1988, 49). Les finestres solien ser petites i col·locades a la part més alta del mur, amb una triple intenció. Per una banda garantir que a través d'aquestes finestres es veiés el cel des de la sala d'oració, evitar les mirades des de l'exterior dels cristians encuriosits, que provoquessin la distracció durant la litúrgia, i per l'altra un intent d'amortiguar els sorolls de

l'exterior i concentrar-se millor en l'oració (MOTIS , 2002).
Uns exemples els tenim a la Sinagoga de Semuel Ha- Levi, també coneguda con l'església de Nuestra Señora del Tránsito a Toledo (ÀLVAREZ DELGADO, 2002) o a la de Castelló d'Empúries (PUJOL CANELLES, 1991. 57- 110).

Si l'espai situat a llevant fos ocupat per una habitació, això no permetria el pas de la llum. A més, la no localització d'altres murs perimetrals, ni en aquesta intervenció ni en les realitzades l'any 1978, impedeixen la seva definició com a cambra. Tots aquests fets refermen la interpretació de l'espai com a patí, el límit del qual per migdia, seria la pròpia muralla del recinte urbà

El patí podria també funcionar com a una sala d'estudi a l'aire lliure, amb molta llum ja que és molt estès entre la comunitat jueva l'estudi de la Torà, sent emprat inclòs com a escola entenent aquesta com el lloc on es desenvolupava el procés educatiu en la formació religiosa (BANGO GARCIA, CL. 2002. 67-70).

Al nord del patí es localitzava la sala d'oració, una estança rectangular d'uns set metres i mig de llargada per sis i mig d'amplada. El seu accés es realitzava a través de dues portes (ara tapiades) situades a la banda sud de l'habitació. Una ubicada a l'oest i una altra situada a l'est de la sala. Aquesta segona ja s'havia trobat a les excavacions del 1964 però estava coberta per les reformes d'acondicionament de la plaça com a mirador. La presència de dos accessos respon a les especificacions de que homes i dones no poden entrar a la sala d'oració per la mateixa porta (MOTIS, 2002). No es conserven ni el llindar ni els brancals, possiblement perquè es deuria tractar de materials de millor qualitat, desmuntants i reaprofitats en altres edificis després de l'abandonament d'aquest.

El mur sud (UE 1022) de l'habitació presenta una diferenciació constructiva en els seus paraments exterior i interior. La banda exterior del mur que donava al patí està formada per un parament de fileres irregulars de pedruscall, còdols, rierencs i altres tipus de material, i dona tota la sensació de ser un parament que possiblement aniria encalat. L'interior del mur per contra està format per tres fileres de blocs perfectament carejats de travertí.

Davant d'aquest mur, a la banda nord, per la banda del patí, aparegué un nivell de pedres petites i calç, restes del nivell de circulació.

La primera porta, situada a l'oest, era utilitzada exclusivament pels homes i conduïa a la sala d'oració. En el parament per la banda del patí queda molt ben definida. Es distingeixen clarament els brancals del tapiat i de la resta de parament del mur.

Aquest accés conduiria a l'interior de la sala d'oració, un espai destinat per a la litúrgia jueva. La sala d'oració conté uns elements amb una distribució més o menys constant a la resta de sinagogues conservades. En el nostre cas la ubicació dels elements és més una hipòtesi de treball, que no pas una realitat, per la interpretació de les poques restes conservades. Així al mur de la banda est es solia trobat un petit armari on es conservaven els rotlles de la Torà (*Aaron ha-qodes*). De la presència d'aquest mur UE 1086, només en queden les restes del morter i algunes pedres als angles (UE 1058).

Un altra element essencial és la *bimah*, que era una mena de púlpit elevat sobre la qual es llegien els texts durant la litúrgia, al que s'accedia a través d'unes escales, i que aniria situada aproximadament al centre de la sala o bé adossada al mur oest per crear un sistema bipolar (ROMERO, 1998). En el cas de la sinagoga de Besalú només podem suposar on es situaven aquest dos elements.

La paret de ponent presenta a la seva part superior tot un seguit de reformes. Aquestes pertanyen a moments en què la sinagoga ja no existia com a tal i l'edifici havia estat venut a diferents compradors. La part inferior però presenta un seguit de blocs carejats semblants al parament original del mur oriental i de l'interior del *micvé*. En aquest mur es situaria la *bimah*.. Tot i que nosaltres el situem a tocar del mur de ponent. Una representació d'aquest tipus de tarima el trobem a la Golden Haggadah del segle XIV. (MOTIS, 2002, 39).La seva ubicació podria també ser al mig de la sala. Descartem aquesta hipòtesi per les dimensions de la mateixa, l'existència de la tarima al mig de la cambra dificultaria el recorregut i la distribució dels seients en l'espai.

Un altre element imprescindible a nivell de mobiliari són els seients. A l'interior de la sala hem de trobar uns banc pels fidels . A Besalú

no en podem conèixer la seva existència de moment pels documents, com succeeix a d'altres poblacions (GRAU, 1985). Els bancs eren de propietat privada i sovint creaven petits enfrontaments entre els membres de la comunitat. Seria un element interessant ja que eren venuts i llogats i gràcies a aquesta transacció, recollida a la documentació escrita, podríem obtenir dades sobre la vida i composició de la comunitat jueva de Besalú.

A la banda nord no trobem el mur de tancament, ocupat l'espai per l'ampliació de l'habitatge situat en aquella banda. Unes obres realitzades en aquesta casa veïna mesos després d'haver finalitzat l'excavació van situar l'angle original de la seva propietat permetent comprovar que l'edifici de la sinagoga podria estendre's aproximadament uns cinc metres cap a ponent, més enllà de la zona excavada. A llevant llinda amb la paret d'una altra casa veïna. La façana d'aquesta estaria situada pràcticament sobre l'escala d'accés al *micvé*, i, per tant, segurament del límit de l'edifici que ens ocupa. Aquest façana va ser rectificada durant les obres d'acondicionament de la plaça per convertir-la en mirador a finals dels anys 70 i per tant es difícil determinar quines són les parts originals de les reformades.

Al nord-est de l'espai de la sala d'oració trobem un mur orientat nord sud que forma angle amb un altre orientat est oest. Aquests romanien amagats sota el fonament de l'últim tram d'escala d'accés al bany construït l'any 1979. Semblem estar relacionats directament amb la sinagoga. A la seva base es conserven les restes del mateix tipus de rajols que formava part del paviment de la sala d'oració. Aquest nivell indica també la diferenciació entre mur vist i fonamentació. Mentre la part superior presenta un parament millor acabat, la part baixa no està tractada, presentant carreus de travertí però sense polir.

Els nivells que farcien aquest espai eren de reompliment, les restes de possibles nivells de circulació no es conserven en bon estat, exceptuant les esmentades traces en els perfils dels murs .

La porta situada més al nord es va veure afectada en part del seu tapiat per les obres realitzades en les primeres intervencions d'acondicionament de les escales de la *micvé* per poder fer-la visitable. Les escasses restes de nivells de circulació localitzats a la sala d'oració i al pati, així com els llindars de les diverses portes demostren que tots aquests espais funcionarien a una mateixa cota, sense desnivells interiors.

La segona porta situada a l'est del mur UE 1022 és interpretada com la porta de les dones. Conduiria a través d'un petit replà i uns graons que connectarien amb el tram d'escala d'accés al *micvé*. Homes i dones no es podien creuar dins de la sinagoga i per tant s'intentava la separació dels dos sexes dins de la sala. De manera que de vegades s'utilitzava una galeria situada a un nivell superior de la sala d'oració. En el cas de Besalú l'accés es realitzava des del pati a través de la porta est passant per darrera del mur on es situa *l'aaron* i arribant al replà on l'escala es dividiria conduint cap a la galeria superior o baixant cap al *micvé*.

Possiblement aquesta galeria ocuparia l'espai comprès entre el mur de *l'aaron* (UE 1086) i el mur de llevant de l'edifici. D'aquesta manera les dones participen activament en la pregaria. Encara avui a les sinagogues ortodoxes es manté el costum de la balconada de separació (ESTANYOL, 2002).[1]

L'OBLITERACIÓ I LES REFORMES POSTERIORS

És freqüent que tant sinagogues com mesquites acabin per convertir-se en esglésies. En un intent de demostrar la superioritat de la religió cristiana sobre les altres religions. Amb l'expulsió dels jueus totes les seves propietats, incloses les sinagogues, passaren a mans de nous propietaris. Algunes sinagogues foren reconvertides en esglésies, com per exemple la sinagoga del Trànsit de Toledo o major de Segovia , i d'altres foren venudes a privats que convertiren els edificis en vivendes, a vegades parcel·lades entre diferents propietaris (CASANOVAS, J. 1986, 54).

[1] Un exemple d'aquest tipus de galeria el podem trobar a la tribuna reservada a les dones a la Sinagoga de Híjar. MOTIS. 2002. 36.

En el cas de la sinagoga de Besalú, trobem documentat el repartiment de les diferents parts de l'edificació a cristians. Es va vendre a diferents propietaris, un cop la comunitat jueva es va desfer, que en el cas de Besalú fou molt abans de l'expulsió decretada el 1492.

Després de la desaparició de la sinagoga com a lloc de reunió dels jueus, possiblement hi hauria uns anys d'abandonament de l'edifici. Aquest període propiciaria el manlleu d'alguns elements de la Sinagoga com serien per exemple tota la pavimentació de la sala de l'oració, o els brancals de les portes.

Altres elements com el tapiat de les portes al mur U.E. 1022 o a la façana ens ajuden a comprendre el procés de repartició dels espais a diversos propietaris, de manera que a través del tapiat de les portes i per tant de la construcció d'altres obertures és definirien uns nous espais amb funcions completament diferents de les mantingudes fins al moment del desmembrament de la comunitat jueva. El tapiat de les portes ha estat realitzat amb pedres de calcària possiblement procedent d'alguna part de la mateixa edificació, de forma barroera. Cal remarcar que totes les portes trobades al jaciment han aparegut tapiades i en totes elles aquest es retira uns centímetres de la línia de llinda del l'obertura original.

Un altre símptoma d'aquesta transformació seria la pujada dels nivells de circulació. Aquests estan molt malmesos i només es conserven en determinats punts, però ens indiquen una sèrie de reformes i per tant suposa una reestructuració de l'espai abans esmentat.

El mur que va patir més reformes és el 1023. En el parament, a la banda sud trobem la construcció d'una mena de clavaguera, o desguàs indicatiu de l'elevació del nivell de circulació realitzada un cop la sinagoga ja era abandonada i l'edifici destinat a altres usos.

La sala d'oració no queda exempta d'aquestes reformes. Així a l'angle nord-est de l'àmbit trobem una mena de dipòsit de calç adossat al mur UE 1064. El seu farcit tot i trobar-lo ple d'un metre de calç no va donar cap tipus de restes ceràmica que facilités el moment de la seva obliteració, per tant no coneixem en quin moment estaria en funcionament però el que si tenim clar és que no era en el moment en què l'espai era sinagoga. La presència del dipòsit demostra que l'espai ja no tenia la funció abans establerta i de fet la seva funció sembla ser la de dipòsit de calç, emprat durant les obres de remodelació de l'edifici i obliterat després per la nova pavimentació

La majoria dels niveil estratigràfics ens van aparèixer remenats. Només els estrats inferiors, tallats pels fonaments de la sinagoga, en els quals vàrem poder intervenir són els únics que ens han donat una datació concreta. Es tracta d'estrats de farciment datats en època romana, amb datacions que oscil·len entre el s. I dC i el III dC. Les restes apareixen molt rodades donant la sensació de tractar-se de terres dipositades pel riu en alguna de les seves inundacions.

En conclusió podem dir que ens trobem davant d'un edifici d'una certa complexitat interpretativa dificultosa, on només l'estudi d'altres exemples per poder establir semblança o diferències ens podem aclarir una mica més les hipòtesis de treball. Tot i així les darreres excavacions a altres complexes sinagogals a la resta d'Espanya comencen a il·luminar el nostre espai. Per a la comprensió de les diverses estances i la seva funcionalitat és imprescindible introduir-se en l'estudi de les tradicions, costums i normes de la comunitat jueva actual, ja que les seves pautes de comportament ens poden aportar valuosa informació.

Ens trobem davant d'un model de sinagoga extrapolable a altres exemples de edificacions en les qual han quedat desdibuixades les traces medievals per la presència cristiana i les reformes posteriors. El que sembla ja mol evident és que no podem entendre la sinagoga com una sola sala amb una funció concreta; quan parlem de sinagoga hauríem de ser referència a tot un conjunt d'habitacions, sales i patis que conformarien el nucli del coneixement i la tradició de les comunitats jueves a la Catalunya medieval.

BIBLIOGRAFIA

ALANYÀ ROIG, J. 1996, *Besalú, vida i organització d'una juderia*, Ajuntament de Besalú i Diputació de Girona, Besalú.

ÀLVAREZ DELGADO, Y. 1998, Excavaciones en torno de la sinagoga de Samuel Halevi (Sinagoga del Tránsito) Toledo, *El legado material hispanojudío*, Servicio de publicaciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca.

BANGO GARCIA, CI. 2002, Un barrio de la ciudad: la judería. *Memoria de Sefarad*, Sociedad estatal para la Acción Cultural Exterior, Toledo.

CASANOVAS, J. 1986, Arqueologia judia medieval en la Península Ibèrica, *Revista de Arqueologia*, 61, Madrid.

ESTANTOL FUENTES, M. J. 2002, *Judaisme a Catalunya, avui*, Pòrtic, Barcelona.

FREIXES, P., SOLER, N. 1978, Descobriment de probables restes arqueològiques de la Sinagoga de Besalú, *Revista de Girona*,20, Girona, 55-61.

GRAU MONSERRAT, M. 1978, La Sinagoga de Besalú: 1.- Noticias sobre la Sinagoga de Besalú . *Revista de Girona* , 82, Girona. 49-54.

GRAU MONSERRAT, M. 1985, Vendes de seients de la sinagoga de Tortosa. Els protagonistes (s. XIV), *Quaderns d'Història Tarraconense V*. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Diputació Provincial de Tarragona.

GRAU I MONSERRAT, M.1997, *La juderia de Besalú (Girona) (Siglos XII al XV)*, Barcelona 1975 (Tesi doctoral), Fundació Pere Simón, Olot.

MORENO KOCK, Y. 1998, El espacio comunal por excelencia: la sinagoga, *El legado material hispanojudío*, Servicio de publicaciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca.

MOTIS DOLADER M.A. 2002, *El legado judio en Aragón. Hebraica aragonalia, Saragossa*.

OLIVA PRAT, M. 1964, Importante descubrimiento arqueológico en Besalú, *Revista de Gerona*, 29, Girona.

PALOMERO PLAZA, S. 1998, Apuntes historiográficos sobre la Sinagoga del Tránsito. Toledo *El legado material hispanojudío*, Servicio de publicaciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca.

PELÀEZ DEL ROSAL, J. 1988, La sinagoga en la Misna, el talmud y los textos rabínico de los primeros siglos de nuestra era. *La Sinagoga*, Cordoba.

PUJOL CANELLES, M. 1991, Les sinagogues medievals de Castelló d'Empúries,. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 24, Figueres.

RIERA, J. 1985, Les sinagogues medievals, *L'Avenç*, 81, Barcelona. 58-60.

ROMERO, E.1998, Arte ceremonial judio, *El legado material hispanojudío*, Servicio de publicaciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca.

NOVES RECERQUES ENTORN LA MURALLA D'OLOT

Gustau GARCIA

L'existència d'una muralla medieval entre els carrers de l'Aigua i de la Llosa d'Olot ja era coneguda d'ençà que, l'any 1995, es realitzà un sondeig arqueològic a màquina dirigit per Xavier Puigvert que apareixeria publicat anys més tard.[1]

L'experiència es repetí l'any 1999 en enderrocar-se un nou sector del solar, i aquest cop els sondejos foren realitzats sota la direcció de l'empresa "Atics S.L"[2].

L'intervenció que recull aquest treball, motivada per l'enderrocament d'un tram més del solar que cobria la muralla, aquest cop a la banda oriental de les zones excavades amb anterioritat, fou realitzada per l'Institut del Patrimoni Cultural de l'Universitat de Girona durant el mes de Novembre de l'any 2002.

Els objectius que marcava l'intervenció eren diversos:

En primer lloc, cercar la muralla en el tram afectat per l'enderrocament de l'illa de cases i mirar d'establir una seqüència estratigràfica que permetès confirmar arqueològicament les dades que teníem de la documentació escrita i que situaven l'orígen de la muralla al segle XIII, donat que les intervencions prèvies no havien donat material arqueològic suficient per datar-la.

Un segon objectiu a tractar era el de l'existència o no d'un fossat a la part exterior de la muralla, dada que semblava desprendre's dels topònims dels carrers associats a aquest sector (carrer de l'Aigua, Valls Vells...).

Un altre dels indicis que cercàvem fou el de comprovar l'estat de consevació, en cas que es trobessin, de les estructures d'habitatge medievals que llindessin amb la part interna de la muralla.

Finalment, un últim treball consistiria en redestapar la muralla en tot el solar, incluint-hi les zones ja intervingudes els anys 95 i 99. Això permetria valorar a l'Ajuntament d'Olot les opcions per integrar la muralla d'una o altra manera al circuit de la nova zona peatonal en què havia de convertir-se el solar.

Per fer front a aquests objectius es van plantejar dos sondejos estratigràfics a la nova zona, que es farien mitjançant un mètode arqueològic convencional, sense màquina, i un tercer, aquest cop sí amb l'ajuda d'una excavadora, que seguís la trajectòria de la muralla en els sectors ja sondejats anteriorment.

RESULTATS DE L'INTERVENCIÓ

Sondeig 1

Situat a la part més occidental del nou tram enderrocat, el sondeig va consistir en la realització d'una cata de 6x10 metres, situant-se la muralla més o menys al centre d'aquest.

L'estat de conservació d'aquesta era força lamentable, molt malmesa per les construccions modernes que s'hi adosaven. Tot i això, es podia seguir bé tot el seu recorregut.

L'aparell era d'un metre d'amplada, molt poc sòlid, construit a base de pedra volcànica i

[1] PUIGVERT, X. 1998, La muralla medieval d'Olot, *Publicacions Eventuals de La Garrotxa*,3, Olot 1998.

[2] FÀBREGAS, M.; BUSQUETS, F. 1999, Memòria tècnica de la intervenció arqueològica a la Muralla medieval d'Olot (La Garrotxa) entre els carrers Valls Vells i Proa, *Memòria inèdita* 1999.

fig. 1. Planta general amb la situació dels sondejos realitzats.

morter de calç als laterals i un farciment interior de pedres volcàniques més petites i lligades amb terra.

A la zona exterior (al Nord) es van trobar una sèrie d'estructures datades en part en el s.XVI i alguna cisterna que perdurà en ús almenys fins el segle passat.

La seqüència estratigràfica referent a la muralla revel.la que aquesta fonamenta directament sobre un nivell d'argiles d'aportació natural, sense banqueta de fonamentació clara. La cara Nord mostra una petita modificació, segurament relativa al tapiat d'una portella en un moment anterior al segle XV (potser durant les reformes de Pere III). Cap estructura defensiva de tipus torre apareix associada a aquesta obertura.

Un altre nivell documenta sens dubte l'enderroc de la muralla a principis del segle XV, deguda als terratrèmols que tingueren lloc durant els anys 1427 i 1428.

La zona a l'interior de la muralla, però, va mostrar uns resultats molt més desesperançadors, en tant que no es va conservar cap estructura antiga degut al fet que les construccions contemporànies van aprofundir molt més en aquest sector.

Sondeig 2

Aquest sondeig fou excavat a la part oriental del solar, i només es va actuar sobre la part externa de la muralla, donat que a la part interior la construcció d'un garatge va implicar, a l'igual que altres estructures del primer sondeig, el rebaix d'aquesta zona inclús per sota els nivells de fonamentació de la muralla fins els nivells d'aportació natural.

La muralla apareix en aquest cas molt més afectada, i conserva menys filades. La fonamentació i destrucció d'aquesta repeteix el model localitzat al sondeig anterior, mentre que algunes de les estructures aparegudes es poden situar entorn el segle XV.

Sondeig 3

La realització del sondeig a màquina que resseguia la muralla va revel.lar un cop més l'estat de conservació ruinòs d'aquesta. Cap obertura fou trobada en aquesta zona, i l'estructura semicircular que fou documentada durant les intervencions de 1999[3] i que podia llegir-se com una torre, s'ha interpretat, ara ja de forma clara, com un element aliè a l'obra de la muralla (en realitat una cisterna que aprofita la muralla com a tenca).

CONCLUSIONS

El més evident en referència a aquesta muralla és l'absoluta manca de solidesa defensiva que presenta, i que fa que no ens hagi d'estranyar la seva destrucció per un terratrèmol:

En primer lloc, fonamenta no sobre la roca sino sobre un nivell d'argiles gens estable, sense ni tan sols aprofundir en ell, de manera que no disposa de banqueta o sòcol sino que és bastida directament sobre el terreny. Tot això la fa molt vulnerable als treballs de minat.

[3] FÀBREGAS, M.: BUSQUETS, F. 2000, p.201.

La seva amplada, a més, és tan petita que seria ben fàcilment destruida per un atac organitzat.

No té fossat, tal i com ha deixat clara aquesta intervenció[4], ni estructures de flanqueig o de defensa integrada, com ara torres.

Tot això ens fa pensar amb una construcció que pretèn més tancar un recinte que defensar-lo[5]. De tota manera, i tinguent en compte el caràcter senyorial de la vila en el moment de construcció de la muralla i el fet que existeixen veritables places fortes properes com Besalú, fa pensar que en realitat l'objectiu és fer front a petites ràtzies de saqueig (més amb finalitat dissuassiva que efectiva), contra les quals la solidesa de la muralla és suficient.

BIBLIOGRAFIA

FÀBREGAS, M., BUSQUETS, F. 1999, *Memòria tècnica de la intervenció arqueològica a la Muralla medieval d'Olot (La Garrotxa), entre els carrers Valls Vells i Proa*, (memòria inèdita).

FÀBREGAS, M., BUSQUETS, F. 2000, La intervenció arqueològica a la Muralla medieval d'Olot (La Garrotxa), entre els carrers Valls Vells i Proa (Juny de 1999), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot.

PUIGVERT, X. 1995, *La muralla medieval d'Olot (La Garrotxa)*, Publicacions Eventuals de La Garrotxa, 3, Olot.

[4] El topònim de Carrer de l'Aigua no té relació, com es creia, amb aquest fossat, sino més aviat amb la gran abundància de cisternes a la zona (nosaltres n'hem documentat almenys cinc).

[5] La muralla fou aixecada pels mateixos habitants de la vila en un termini molt curt de temps (PUIGVERT, 1998).

CAMPANYA 2002 DE PROSPECCIONS ARQUEOLÒGIQUES MEDIEVALS AL PLA DE L'ESTANY

Josep CAMPRUBÍ SENSADA

El que exposem aquí és la segona campanya del projecte Detecció arqueològica i estudi territorial de possibles emplaçaments tardoantics i alt medievals a la comarca del Pla de l'Estany, dirigida per Josep Camprubí Sensada i amb el suport tècnic de Ramon Martí Castelló, professor titular d'Història Medieval de la Universitat Autònoma de Barcelona[1]. Una part de les despeses es cobriren gràcies a una subvenció del Servei d'Arqueologia.

Per a la campanya 2002 teníem previst prospectar els municipis de Banyoles, Camós, Cornellà del Terri, Esponellà, Palol de Revardit i Vilademuls. No obstant això, l'extensió d'alguns d'aquests municipis ens va fer limitar la campanya només als de Camós, Esponellà i Vilademuls.

INDRETS PROSPECTATS

Mun. Camós

Església de Santa Maria

UTM: DG8158, alçada 220 m. aprox. Apareix citada en un document del 1097[2]. Al seu voltant a finals dels anys noranta es remogueren terres per fer una plaça i es desmuntaren els ninxols. Això ha provocat que les condicions de prospecció fossin bones.

Es van recollir una trentena de fragments, entre els quals en destaquen alguns d'ibèrics i d'altres d'alt medievals.

Muntanya situada sobre l'església de Santa Maria

UTM: DG8058 i 8059, alçada 200-300 m. aprox. Ens decidírem a prospectar-la atrets pel fet d'haver recollit fragments de ceràmica ibèrica prop l'església. Si existia un poblament ibèric encimbellat potser podia haver estat reaprofitat en època medieval. No vàrem trobar cap assentament degut a l'espessa vegetació i tan sols en les diverses pistes forestals que hi ha recollírem fragments ceràmics sense context, dos que poden ser ibèrics i tres de contemporanis.

Església de Sant Vicenç

UTM: DG8059, alçada 200 m. aprox. Apareix citada en un document del 1042[3]. Les condicions de prospecció van ésser dolentes a causa de la vegetació i tan sols vam obtenir uns pocs fragments d'època contemporània.

Església de Sant Joan

UTM: DG8059 i 8060, alçada 296 m. aprox. Apareix citada en un document del 1097[4]. Les seves restes es troben dalt del cim on hi ha l'església de Sant Vicenç. Es tracta d'una construcció de 6 metres de llarg i 4 d'ample (mida extramurs), amb l'absis possiblement encarat al sud i força derruïda. Pareds de

[1] Els resultats de la primera campanya apareixen a CAMPRUBÍ, J. 2002, Campanya 2001 de prospeccions arcueològiques medievals al Pla de l'Estany. Inici d'un projecte d'investigació, *Sisenes jornades d'arqueologia de les comarques gironines*, Sant Joan de les Abadesses, 347-349.

[2] MARTÍ, R. *Col.lecció Diplomàtica de la Seu de Girona*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997, doc. 472.

[3] MARQUÈS, J. M. *Cartoral, dit de Carlemany, del Bisbe de Girona*, Fundació Noguera, Barcelona, 1993, doc. 105.

[4] MARTÍ, R. *Col.lecció Diplomàtica...* doc. 472.

gairebé un metre d'amplada. Podria tractar-se perfectament d'una construcció dels ss X-XI.

Les condicions de prospecció van ésser dolentes a causa de la vegetació i tan sols vam poder obtenir uns pocs fragments contemporanis recollits en una pista forestal propera.

Santa Magdalena de Noves

UTM: DG7960, alçada 245 m. aprox. Estem intentant cercar alguna referència documental medieval però encara no l'hem trobada.

Vàrem recollir uns quants fragments ceràmics contemporanis. Les condicions de prospecció foren dolentes i caldria una nova visita.

Veïnat de Cruanyes

UTM:DG8160, alçada 150 m. aprox. La primera referència escrita de l'indret es remunta al 1063[5]. Tenim constància que en aquesta zona anys enrere s'excavà parcialment un enterrament fet amb lloses, descobert en obrir-se una carretera entre la casa vella i la nova de Cal Jep Sec (Mas les Mimoses). Juntament amb la carretera, per fer la casa nova, es rebaixà uns tres metres una terrassa en la qual aparegué l'esmentada tomba. Segons alguns veïns, en el moment de remoure les terres aparegueren més ossos.

El camp del costat de la casa nova de Cal Jep Sec ha restat inalterat, i és aquí on vam recollir una mostra ceràmica en la qual hi ha materials ibèrics, alt medievals i contemporanis.

Mun. Esponellà

Castell d'Esponellà

UTM: DG8269, alçada 250 m. aprox. De moment desconeixem referències medievals de l'indret. En els darrers anys s'han fet actuacions al conjunt monumental que han consistit en desbrossar l'entorn i practicar-hi unes campanyes d'excavació arqueològica. És per això que les terres dels voltants estan remogudes.

Els materials que vam trobar són d'època contemporània –potser algun de la moderna- i no semblen pas apuntar orígens medievals clars.

Casa del Molí

UTM: DG8369, alçada 90 m. aprox.Sota el poble d'Esponellà, prop del penyassegat del riu Fluvià, hi ha la casa del molí. Prospectàrem el camp atrets per la possibilitat que antics materials del cim de l'actual Esponellà haguessin baixat rodant fins a ell.

Els materials recollits són contemporanis, excepte un fragment de sigil.lata sudgàl.lica.

Entorns de l'església

UTM: DG8369, alçada 105 m. aprox. La prospecció es centrà a la vessant dels marges i horts del sector que està sobre el riu Fluvià, on recollírem gran quantitat de ceràmica moderna i contemporània i 3 fragments òxidoreductors possiblement altmedievals.

Camps situats entre el cementiri actual i la carretera que va d'Esponellà al Pla de Martís

UTM: DG8369, alçada 105 m. aprox. En un racó del nucli actual, ocupat actualment per camps conreats i feixes abandonades, ubicat entre el cementiri i el revolt de la carretera que uneix Esponellà amb el Pla de Martís, recollírem una setantena de fragments entre els quals destaquen ceràmica ibèrica, campaniana B, àmfores, africana C i D, comuna romana de cuina, oxidada romana comuna, teules romanes, terrissa altmedieval, moderna i contemporània així com un vidriat verd que podria ser romà o baixmedieval. L'obertura d'una part del terra per fer-hi passar canalitzacions ens ha ajudat molt ja que ha posat de manifest una estratigrafia potent i densa. Sens dubte es tracta d'un assentament important i força ben conservat que caldria preservar ja que està previst urbanitzar part d'aquests camps.

Mun. Vilademuls

Vilamari

[6] MARTÍ, R. *Col.lecció Diplomàtica*... doc. 453.

UTM: DG8762, alçada 130 m. aprox. El lloc de Vilamarí apareix citat en un testament del 1094[6]. Hem prospectat els camps de la zona i hem recollit una vintena de mostres ceràmiques, sobretot modernes i contemporànies. Caldria una nova prospecció a l'entorn.

Pou de glaç

UTM: DG8761, alçada 100 m. aprox. A instàncies del president del Consell Comarcal, Sr. Josep Vicens, visitàrem l'entorn d'un pou de glaç situat prop de Vila Berí, ja que segons la tradició hi havia un castell. El que localitzàrem fóren les restes dels habitacles o tallers que formaven part de les instal.lacions del pou, però res apunta a la presència d'un castell.

Vila Berí (Auberí)

UTM: DG8761, alçada 100 m. aprox. Es tracta d'un veïnat situat prop de Vilamarí i del qual en tenim una referència documental medieval (Vilar Basin citat el 1094[7]).
Tan sols poguérem prospectar alguns camps situats al voltant del mas Vicens i cal Masó. Trobàrem alguns pocs fragments d'ibèric o ibèricoromà, medieval tardà i contemporani. Caldria prospectar més els entorns.

Nucli de Vilademuls

UTM: DG9065, alçada 120 m. aprox. El poble antic de Vilademuls, citat el 922[8], està edificat sobre un turó i conserva restes d'una portalada i d'una antiga muralla que tradicionalment s'havien atribuït a l'època romana. Nosaltres més aviat les considerem baixmedievals i relacionades amb la importància que durant aquest període prengué el lloc sota el domini de la família Rocabertí. La prospecció es centrà als camps de conreu propers ja que el nucli en si mateix està urbanitzat. Tan sols un fragment possiblement ibèric pot fer-nos pensar en una freqüentació humana del turó en aquest període, i la resta de materials són moderns i contemporanis amb algun fragment baixmedieval. Caldria ampliar la prospecció.

Església de Santa Càndia

UTM: DG8860, alçada 110 m. aprox. Actualment està força enrunada ja que fa uns anys el bisbat la vengué a uns particulars que aprofitaren la pedra, entre altres usos, per a fer passeres a la riera que hi ha entre l'església de Santa Càndia i la de Sant Mer. Recollírem dos fragments contemporanis, un d'ibèric i un d'ibericoromà (potser més romà que ibèric).

Camp situat 300 metres al nord de Santa Càndia

UTM: DG8861, alçada 110 m. aprox. El propietari d'aquest camp, Sr. Narcís Vicens, ens informà que al mig del mateix quan llaurava li sortien rocs grossos. Efectivament, en un d'aquests camps, proper a un canyer, hi havia pedres que geològicament no lligaven amb l'entorn i que identificàrem com a restes d'una construcció. La seva presència lliga perfectament amb els fragments de teula romana, totxos i ímbrexs que hi ha escampats. També recollírem un fragment ceràmic ibèric i diversos d'ibèricoromans. L'absència de sigil.lates ens fa pensar en un assentament transicional entre el món ibèric i el romà. Creiem que part de les pedres d'aquesta primera construcció podien haver estat aprofitades posteriorment per a bastir l'església de Santa Càndia ja que són del mateix tipus.

Conclusions

Per obtenir conclusions cal seguir prospectant i comparant dades. De moment però, cal destacar la importància històrica que pot tenir el jaciment d'Esponellà, situat en uns camps i feixes mig abandonades, ja que dit establiment permetria seguir l'evolució d'aquest indret des del ss II-I a. C. fins avui dia, tan pel que fa a la història com a la ceràmica.

Al municipi de Camós se'ns planteja un interrogant: saber perquè al s. XI s'hi concentren tres/quatre esglésies diferents, algunes d'elles a pocs centenars de metres de distància

[6] MARQUÈS, J. M. *Cartoral dit de Carlemany*... doc. 125.

[7] MARTÍ, R. *Col.lecció Diplomàtica*... doc. 453.

[8] MARTÍ, R. Col.lecció Diplomàtica... doc. 56

i aparentment independents les unes de les altres.

Si a la campanya anterior havíem pogut comprovar com els topònims palau (que creiem derivats del mot àrab balad) estaven situats a tocar els llocs de conreu, ara podem fer notar que els establiments posteriors altomedievals solen ubicar-se sobre turons i que, en la major part dels casos, romanen fins avui dia en el mateix lloc. Això indica que no s'instal.laren allà per raons defensives sinó per altres motius que cal esbrinar. Ara cal veure quants assentaments medievals són continuitat d'altres d'ibèrics o romans i com es reparteixen en el territori.

La descoberta de fragments o jaciments ibericoromans en diversos llocs de la comarca obre portes als investigadors que en el futur vulguin treballar aquest tema.

La recollida de ceràmica i la seva posterior comparació i estudi permeten començar a dibuixar una evolució ceràmica que en alguns aspectes és força semblant a la que hem trobat al Berguedà però en altres presenta diferències[3]. Calen, però, més prospeccions.

[3] MARTÍ, R., CAMPRUBI, J. *Evolució del poblament al Berguedà des de l'època baix imperial romana fins l'alta edat mitjana*, campanyes 1997-2001. Informes i memòries al Servei d'Arqueologia.

INTERVENCIÓ AL PONT MEDIEVAL DE SANT ANDREU DEL TERRI (CORNELLÀ DEL TERRI, PLA DE L'ESTANY)

Joan LLINÀS POL **Jordi MERINO SERRA***

L'agost de 2003 va tenir lloc una intervenció arqueològica al pont de Sant Andreu del Terri (Cornellà del Terri), motivada arran de l'elaboració d'un projecte de rehabilitació del monument per part de la Direcció General de Carreteres de la Generalitat de Catalunya. El pont, d'origen medieval, està situat al costat de la carretera GI-514, que porta de Cornellà del Terri fins a Medinyà, i fou construït per salvar el curs del riu Terri. L'antiga carretera continuà utilitzant el pont, que va estar en ús fins l'any 1982.

El pont data dels segles XIII-XIV i té diverses reformes, degut a què va ser parcialment malmenat per les crescudes del Terri en diverses ocasions. Malgrat això, ha conservat fins a l'actualitat la seva estructura bàsica.

Es tracta d'un pont de pedra de tres arcs. D'una llargada de 60 m i una amplada de 3 m, l'arc central, de mig punt, té una llum de 18'5 metres, mentre que els dos arcs laterals tenen 7 metres de llum. A les bases de l'arc central hi ha dos esperons de 4'5 m d'amplada que tenen la funció de disminuir l'acció de l'aigua sobre les fonamentacions de l'estructura i assegurar-ne així l'estabilitat.

LA INTERVENCIÓ

L'objectiu principal de la intervenció era la documentació arqueològica del pont i de les possibles restes que s'haguessin pogut conservar de fases més antigues. Es va considerar com a sistema més eficaç la realització de tres sondejos transversals, dos als extrems i un a prop del centre del pont i un quart sondeig a la base del pont, entre l'arc central i l'arc menor de llevant. Els tres primers sondejos ens havien d'informar sobre la presència de la pavimentació original o de refetes antigues i el quart aportar alguna dada cronològica més precisa sobre la construcció del pont.

El sondeig 1 s'ubicà al capdamunt de l'estructura del pont, a l'est i a 2 m escassos de l'angle que forma l'esquena. De 130 cm d'ample, la seva longitud abasta la totalitat de l'amplada del pont, és a dir, 302 cm. L'excavació d'aquest sondeig va servir per determinar el profund abast de les reformes que s'hi van realitzar quan s'hi va fer passar l'antiga carretera: sota la capa d'asfalt hi havia una preparació feta de pedres de mida petita-mitjana, que descansava sobre una capa d'argila la qual, al seu torn, s'assentava damunt un potent estrat de sorra molt fina i quasi sense inclusions.

L'estructura original del pont no va aparèixer fins a la cota superior d'aquest estrat de sorra i consistia, exclusivament, en les dues parets que

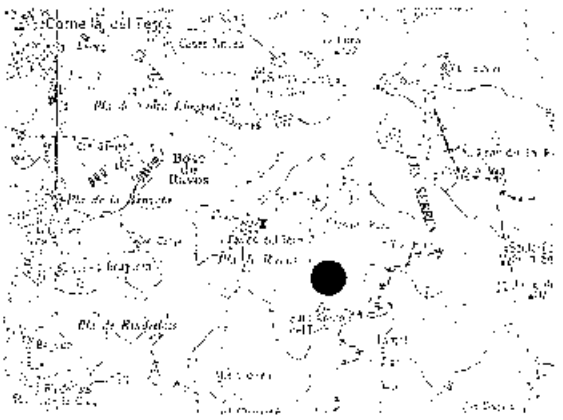

fig. 1. Plànol de situació del pont.

* JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

el conformen, de pedres de mida diversa lligades amb morter de calç. El gruix d'ambdues parets voltava els 50 cm. A la part superior d'aquests murs s'hi assentava l'estructura de les baranes metàl.liques, que foren col.locades per l'exterior del caire de l'estructura del pont arran de la construcció de la carretera antiga.

Els sondejos 2 i 3 es trobaven ubicats, respectivament, prop dels extrems oest i est del pont. La seva excavació es va realitzar per tal de confirmar les dades obtingudes en el sondeig 1 i els resultats foren ben aclaridors, ja que es repetiren els resultats.

El sondeig 4 es va realitzar als peus del pilar de llevant del pont, entre l'arc menor est i l'arc major. La troballa més destacable fou la d'un mur fet amb rierencs units amb morter de calç, la cara nord del qual estava perfectament orientada amb la del pilar del pont, contra el qual sens dubte es lliurava abans que fos destruït en aquell punt en un moment incert. Al nord descansava contra el mur un potent estrat estèril de sorres d'al.luvió, mentre que al sud, en canvi, s'hi va excavar un estrat que va proporcionar material arqueològic del segle XIX-principis del segle XX. Aquest estrat descansava, també, sobre les sorres estèrils portades pel riu al llarg del temps. El mur, ben fonamentat en les sorres d'aportació fluvial, es va descobrir en una profunditat de 78 cm, cota a partir de la qual es va abandonar el sondeig davant l'evidència que ja no proporcionaria més dades arqueològiques.

CONCLUSIONS

L'excavació dels sondejos 1,2 i 3 va deixar molt clar l'abast de la destrucció provocada pel pas de l'antiga carretera. De l'estructura original només se'n conserven les seves dues parets externes i el reompliment original intern, conformat per les mateixes sorres d'al.luvió portades pel riu i absolutament estèrils de material arqueològic, per la qual cosa no se'n va poder establir la data de construcció per mitjans arqueològics.

La construcció de la carretera comportà l'enderroc de les baranes originals, de pedra i la destrucció del paviment. L'enderroc de les baranes originals, que foren substituïdes per les actuals, es va fer per tal de guanyar amplada per al pas, que passà així de 2 a 3 m. La destrucció del paviment va venir motivada per tal de poder assentar bé l'asfalt de la carretera, que havia de suportar el pes de vehicles pesants. En conseqüència, la pavimentació original del paviment del pont ha desaparegut del tot.

Pel que fa al sondeig 4, el mur que s'hi va localitzar es tracta d'una estructura que devia delimitar pel nord un àmbit ubicat sota l'arc menor, segurament una barraca de pagès que aprofitava la protecció l'arc del pont com a parets laterals i sostre. La funció del mur seria no només la delimitació pel nord d'aquesta barraca, sinó també la de contenir possibles crescudes esporàdiques del riu, i per això es tracta d'una construcció tan compacta, ampla i ben fonamentada. L'estrat aparegut al sud del mur i sota l'arc ens delata l'ocupació d'aquest espai i ens el data al segle XIX o a principis del segle XX.

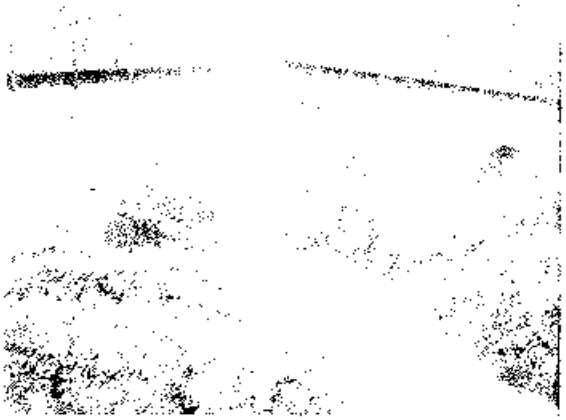

fig. 2. Vista del pont des del nord.

EL PONT DEL CAMÍ RAL SOBRE LA RIERA DE VALLCANERA (SILS, SELVA)

Joan LLINÀS POL **Jordi MERINO SERRA***

El pont de la riera de Vallcanera es troba al centre del terme municipal de Sils, a l'extrem sud de l'agregat de Vallcanera. Fou emprat pel Camí Ral de Girona a Barcelona per travessar el curs de la riera de Vallcanera i avui en queden unes escasses restes al marge esquerre, a pocs metres al nord de la carretera GI-555, al punt quilomètric 1'5.

Segons tots els indicis, es tracta d'un pont construït en època medieval (segles XIII o XIV) que va estar en funcionament fins a les primeres dècades del segle XX i que va romandre dempeus, tot i que progressivament deteriorat, fins a l'any 1971, quan l'esfondrà una riada. Van quedar només al seu lloc els dos estreps fins que la instal.lació d'un gasoducte l'any 1990 enderrocà el de la riba sud (Llinàs 1991).

Actualment, doncs, se'n conserva tan sols l'estrep nord, però el seu estat de conservació era difícil d'avaluar degut a què es trobava parcialment enterrat i gairebé tot cobert d'una espessa vegetació. L'Ajuntament de Sils va decidir documentar arqueològicament i planimètricament el que restava d'aquest pont, per tal de recuperar-ne tota la informació possible i aturar el seu procés de deteriorament.

La intervenció, que es va realitzar el setembre de 2003 i va possibilitar la documentació arqueològica total del que queda del pont, va consistir en l'extracció de la capa superficial i en la neteja i documentació de les restes aparegudes, que foren respectades.

EL PONT

El que queda de l'estructura del pont està conformat per les dues parets laterals (est i oest) i l'inici de la volta de l'arc. De construcció unitària, és fet de pedres irregulars de mida mitjana desbastades per la cara vista i unides amb un morter de calç en no massa bon estat de conservació. Les parets laterals tenen un gruix de 45 cm, mentre que la gruixària de l'arc supera els 90 cm.

A la banda nord van aparèixer restes de la pavimentació, constituïdes per un llit de pedruscall assentat damunt del farcit intern del pont. Segurament es tracta de la capa inferior de preparació, mentre que la pròpia pavimentació ha desaparegut del tot. Pel que fa al farcit intern del pont, estava constituït per sorra fina i quasi sense inclusions de cap tipus ni material arqueològic. Originalment, omplia tot l'espai intern del pont, tancat entre el paviment, les parets i l'arc.

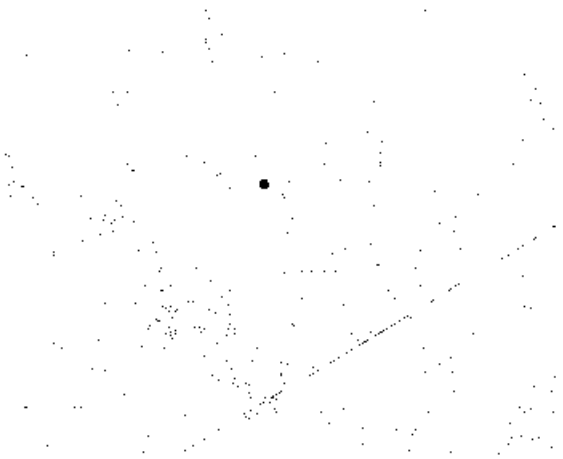

fig. 1. Plànol de situació del pont.

*JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

Si afegim aquestes dades al que es pot extreure de dues fotografies antigues, conservades a l'Arxiu HistòricMunicipal de Sils, ha estat possible reconstruir les característiques principals del pont. Era d'un sol arc, de mig punt i d'una llum que es devia acostar als 10 m. L'amplada del pont era de poc més de 4'5 m, de manera que, si restem el gruix de les baranes, el pas era de poc menys de 4 m. A la seva part superior, el pont presentava una esquena d'ase, mentre que les baranes eren massisses i fetes amb els mateixos materials que la resta.

CONCLUSIONS

L'excavació del pont de la riera de Vallcanera va posar en evidència el delicat estat de conservació del que queda d'aquesta infraestructura viària medieval, reduït a una part de l'estrep nord després de les destrosses sofertes entre 1970 i 1990. Actualment, les restes del pont són només reconeixibles en l'arrencament de la cara nord de l'arc, en part de les dues parets i en part de la preparació del paviment. És evident que, si es volen conservar les restes d'aquest pont, caldran mesures de consolidació i protecció física.

Per altra banda, és interessant remarcar que la tècnica constructiva del pont és idèntica a la d'altres ponts baixmedievals. Concretament, en uns sondejos realitzats al pont de Sant Andreu del Terri (Cornellà del Terri, Pla de l'Estany), s'ha posat en evidència una tècnica constructiva idèntica, amb una estructura de pedres lligades amb morter de calç i un farcit intern de sorra pràcticament neta de qualsevol tipus d'inclusions (Llinàs i Merino 2004).

BIBLIOGRAFIA

LLINÀS, J. 1991, El pont de pedra sobre la Riera de Vallcanera, *Quadern de Sils*, 9, p. 12-13.

LLINÀS, J., MERINO, J. 1998, *El patrimoni de la Selva*, vol. 1, fitxa 202.

LLINÀS, J., MERINO, J. 2003, Excavació arqueològica en el Pont de la Riera de Vallcanera, *Quadern de Sils*, 46, p. 12.

LLINÀS, J., MERINO, J. 2004, Intervenció al pont medieval de Sant Andreu del Terri (Cornellà del Terri, Pla de l'Estany), *Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, la Bisbal d'Empordà.

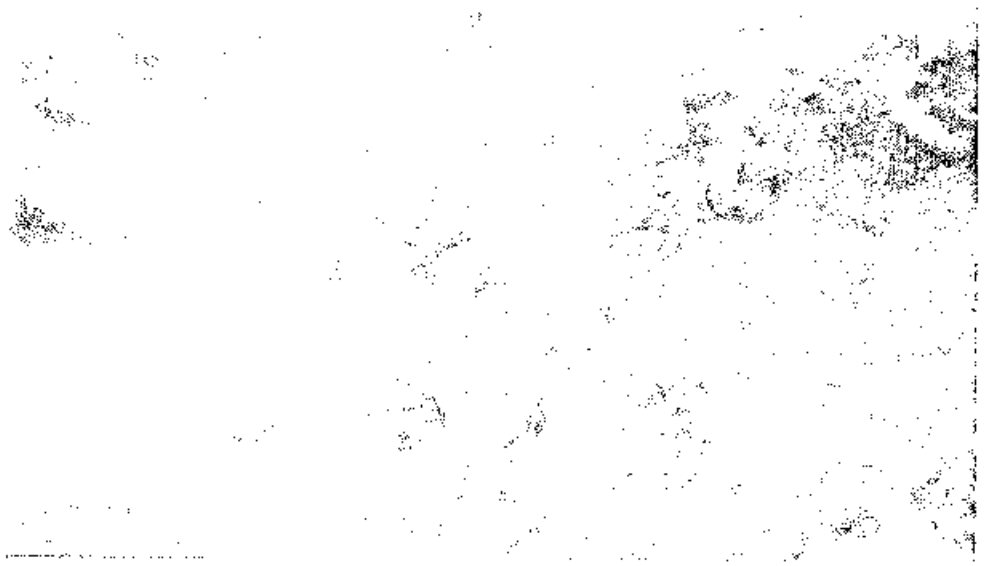

fig. 2. Vista de les restes del pont des de l'est.

EL PONT DEL CAMÍ RAL SOBRE EL RIUDEVILLA (RIUDELLOTS DE LA SELVA, SELVA)

Joan LLINÀS POL* **Elvis MALLORQUÍ GARCIA** **Jordi MERINO SERRA***

Marc SUREDA JUBANY**

L'antic pont del Camí Ral sobre la riera de Riudevilla es troba al sud del terme de Riudellots de la Selva, a uns 2 km al sud-oest del nucli urbà, molt a prop del traçat de la carretera N-II, i va quedar a la vista la primavera de 2002 després de la neteja d'aquell sector. Davant d'això, es va considerar necessari documentar-lo. Els treballs, efectuats l'octubre de 2002, foren patrocinats per l'Ajuntament de Riudellots i encarregats a l'empresa Janus, S.L. Es va comptar amb la col.laboració tècnica de l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona.

El pont va ser construït per permetre el pas del Camí Ral de Barcelona a França per sobre del curs de la riera de Riudevilla. Cal ubicar la seva construcció dins del context de la baixa edat mitjana, en què l'ús del camí s'incrementà i es va fer necessària una xarxa estable de camins.

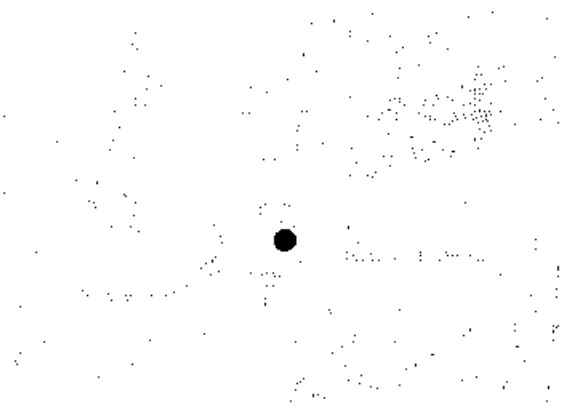

fig. 1. Plànol de situació del pont.

Si bé a primer cop d'ull ja es pot veure que ens trobem davant de dos ponts adossats, construïts en èpoques diferents, la història d'aquesta infraestructura s'aprecia fixant-nos només en la base del seu estrep sud, on hi han quedat ben visibles les tres fases constructives que s'hi han pogut documentar: la construcció original i dues successives ampliacions cap a l'oest.

EL PRIMER PONT

De la construcció original només en tenim alguns vestigis. On es pot apreciar millor és a la base de l'estrep sud, on hi ha fins a quatre filades de carreus rectangulars. La penúltima filada mostra quatre forats quadrats que serviren per afermar els xindris que van permetre construir l'avui desaparegut arc. Probablement, l'arc seria de mig punt i la volta estaria construïda majoritàriament amb pedra volcànica, de menor pes, ja que la filada superior de carreus conservada està feta amb aquest tipus de material. D'aquesta primera construcció se n'ha conservat també un petit tram de barana a l'extrem sud del pont, construïda amb carreus ben escairats i diposats formant filades. Per l'estrep conservat, sabem que aquest primer pont tenia una amplada total, baranes incloses, de 2'40 m, per la qual

* Janus,S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

** Institut del Patrimoni Cultural. Universitat de Girona

cosa l'amplada del pas degué ser d'una mica menys de 2 m. Pel que fa al moment de construcció l'hem de situar als s. XIII o XIV.

EL SEGON PONT

Als s. XVI o XVII el pont fou objecte d'una reconstrucció total. Llevat de l'estrep sud i d'un fragment de barana, el pont antic fou totalment aterrat i substituït per una nova construcció.

Per una banda, el pont s'amplià 85 cm cap a l'oest, per la qual cosa passà a tenir una amplada de 3'25 m i un pas que superava els 2'50 m. La reforma més significativa, tanmateix, consistí en la substitució del vell arc de mig punt per un de rebaixat, que permetia que el pas, en comptes de fer esquena, fos planer. El nou arc tenia una llum de 5'50 m i per delimitar-lo s'utilitzaren dovelles probablement reaprofitades del pont antic. La resta de l'obra fou bastida amb pedres de mida diversa desbastades per la cara vista, tot plegat lligat amb morter de calç. Podem veure aquest segon pont per la seva cara est, ja que a l'oest se li adossà més endavant l'obra de la segona ampliació. A banda d'això, està força ben conservat i només se n'han perdut les baranes.

EL TERCER PONT

Al s.XIX el pont va ser objecte d'una darrera i reforma, que va permetre el pas en els dos sentits de la marxa. El pas s'amplià fins a 5'75 m mitjançant el bastiment d'un pont de nova construcció de 2'50 m d'amplada adossat a la cara oest de l'antic, del qual només calgué enderrocar-ne la barana d'aquell costat. El nou pont fou construït quasi tot amb rajol lligat amb morter de calç. Així, la volta i els estreps foren fets de rajols disposats en filades a trencajunt, i les dovelles de l'arc es van fer de rajols

fig. 2. Vista del pont des de l'est.

disposats verticalment. L'arc és també rebaixat, però la seva llum és només de 4'40 m, ja que els estreps són verticals en comptes de corbats; d'aquesta manera, mentre l'estrep sud d'aquest tercer pont s'alinea gairebé amb els preexistents, el septentrional està clarament avançat respecte al del pont anterior.

L'obra de pedra, en aquesta nova construcció, la trobem tan sols en el que queda de la barana, que és feta amb pedres irregulars escairades per la cara vista i barrejades amb fragments de rajol als intersticis. Així mateix, als dos vèrtexs exteriors dels estreps hi ha carreus cantoners de pedra, reaprofitats, que reforçaven aquesta part del pont, que és la més exposada a la degradació per l'acció de l'aigua de la riera.

El pont entrà en desús amb la construcció de la carretera N-II. En romandre fora de servei, quedà cobert de vegetació i s'anà degradant a poc a poc.

BIBLIOGRAFIA

LLINÀS, J. 1991, «El pont de pedra sobre la riera de Vallcanera», *Quadern de Sils*, 9, p. 12-13.

LLINÀS, J., MALLORQUÍ, E., MERINO, J., SUREDA, M. 2003, *El pas del Camí Ral a Riudellots de la Selva*. Informe tècnic. Ajuntament de Riudellots de la Selva (inèdit).

EXCAVACIONS AL CASTELL DE BUFALARANYA (ROSES, ALT EMPORDÀ)

Gema VIEYRA BOSCH **Marc SUREDA JUBANY** **Antoni ROJAS RABANEDA**

La quarta i cinquena campanyes d'excavació al castell de Bufalaranya (Roses, Alt Empordà) van tenir lloc respectivament del 2 al 20 de setembre del 2002 i del 15 al 26 de setembre de 2003. Han estat dirigides per Gema Vieyra i Marc Sureda i han comptat amb la participació de set estudiants principalment de la Universitat de Girona. Dins el mateix 2003, del 20 al 31 d'octubre, van tenir lloc obres puntuals de consolidació de les estructures potencialment més amenaçades, efectuades i dirigides per Antoni Rojas. En el marc del conveni signat entre l'Ajuntament de Roses i la Universitat de Girona hom té previst de continuar les excavacions en els anys propers; malgrat tot, l'estat actual dels nostes coneixements (havent excavat totalment els sectors 3 i 6) permet avançar ja una sèrie de conclusions peliminars.

ELS TREBALLS D'EXCAVACIÓ

Sector 2

En el sector 2 només s'ha intervingut puntualment en la campanya de 2003, en relació als treballs del sector 5. S'ha obert una petita cala a l'altra banda de la porta u.e. 23, que comunica el sector 5 amb l'inici del sector 2 per ponent. L'obertura de l'espai a l'altra banda de la porta en una distància de no més d'un metre i mig, formant globalment una àrea cuadrada, ha revelat la presència d'un potent enderroc (u.e. 2002), al dessota del qual s'ha pogut documentar un posible nivell de circulació format per lloses de pissarra disposades de forma més o menys planera (u.e. 2003) i en correspondencia amb la cota oferta pels brancals de la porta esmentada.

Sector 3

L'habitació identificada com a sector 3 és la que està situada al punt més alt del castell i és la que conserva les parets perimetrals amb major alçada, sobretot les de tramuntana i llevant. La campanya de 2002 representà la confirmació de la majoria d'aquestes propostes però també va aportar novetats significatives. Es va acabar l'excavació de la U.E. 3004, els nivells finals de l'enderroc, que continuava contenint, com als anys anteriors, pedres, morter (fragments de volta amb marques de l'encofrat de canyes) i algunes lloses planes que podien haver pertangut a regularitzacions del nivell de circulació. Sota de 3004 es separaren els nivells uu.ee. 3006 i 3007, aparentment les darreres

fig. 1. Planta general del castell amb les zones excavades durant les campanyes de 2002-2003.

mostres d'enderroc barrejat amb els nivells que la caiguda de les estructures barrejà i alterà. A la meitat nord-oest, la roca natural ja apareixia, retallada i moderadament condicionada, amb la presència del petit muret o estructura u.e. 3009, que aprofitant un retall de la roca formava una mena de repisa d'escassament dues filades de pedra seca, de menys d'un metre de longitud; hom havia de descartar, doncs, la presència d'un pis inferior. En canvi, la part SE del sector, gràcies al desnivell de la roca, oferia més potència estratigràfica: s'hi ha documentat un nivell de circulació de terra trepitjada (u.e. 3013) damunt del qual hi havia restes almenys de dues llars rudimentàries (uu.ee. 3014 i 3015). El nivell apareixia compactat pel simple ús, cosa que feia entendre per què la compactació era més feble i per què el nivell gairebé desapareixia a tocar de les parets perimetrals (no s'hi circula). El material ceràmic aparegut en els darrers estrats corresponents a l'enderroc i també el recuperat directament damunt d'aquest nivell de circulació o, en l'altra meitat del sector, damunt de la roca natural ha proporcionat una datació en el segle XIV (verd i manganès, vidrat melat, ceràmica de cocció reduïda amb formes evolucionades), moment d'abandonament del castell que ja havien confirmat les exploracions anteriors. Per sota d'aquest nivell de circulació hi havia un terraplenat de pedruscall i terra (ue 3016) barrejat amb la part superior de la roca del subsòl, propensa a la descomposició, de manera que contaminava l'estrat de manera important. No obstant això, en aquest estrat s'han localitzat fragments d'un atuell (una sitra) de ceràmica espatulada, datables als segles x-xi. Amab aquestes accions d'ha donat per enllestida l'excavació del sector.

Sector 5

Aquesta part del castell, convencionalment anomenada "pati" no havia estat encara excavada: el 2002 s'hi van dur a terme, simplement, tasques preliminars de neteja. Només en la campanya de 2003 s'hi ha dut a terme treballs d'excavació, que han consistit en l'obertura d'una franja d'uns 2 m d'amplada, contigua i paral·lela al mur u.e. 9 (separació entre els sectors 5 i 6). L'enderroc més superficial ja havia estat enretirat en la campanya anterior i aquest any ha estat acabat de llevar: es tractava d'estrats (uu.ee. 5001 i 5002) que bàsicament contenien fragments de pedra i teules, brutícia i la capa de terreny fèrtil on arrelaven els matolls i arbustos superficials. Al dessota d'aquests nivells, a molt poca profunditat i especialment a la zona central de la cala, han aparegut les restes d'un paviment de calç en estat molt precari (u.e. 5004); a l'extrem nord ja no apareixia, davant l'afloració immediata de la roca del subsòl. Al triangle sud d'aquesta cala el paviment tampoc no apareixia, sinó que s'hi ha excavat uns nivells d'enderroc formats bàsicament per pedregal que a causa de la migrada superfície del sector no han pogut ser excavats totalment.

Sector 6

Està situat a l'angle SW del recinte, és una habitació rectangular de quasi 15 metres de llarg (NS) per uns 5'70 metres d'ample (EW). Els treballs de les campanyes anteriors van facilitar la identificació dels paraments interns de les estructures perimetrals i la conseqüent definició de la superfície total del sector, així com la localització de diverses estructures que condicionen la distribució espacial interna del sector. L'organització de l'espai, a la llum de les estructures descobertes, va comportar la fragmentació dels 93m2 que mesura el sector, en dos àmbits: l'àmbit 1 seria la petita habitació situada a l'extrem nord, tancada per la paret 22-26 i a la que s'accedeix a través de la porta 66; i l'àmbit 2 que correspondria a la resta del sector. L'excavació total del sector va quedar enllestida en la campanya de 2002.

Pel que fa a l'àmbit 1, la seva excavació quasi completa l'any 2001 va minimitzar les intervencions de la campanya següent. Només es va procedir a excavar les darreres terres de l'UE 6012, concentrades a tocar la muralla de ponent, amb la qual cosa ha quedat al descobert la línia del parament interior d'aquesta, UE 7, amb una alçada mínima i un estat de conservació molt precari. També s'ha constatat l'existència d'un arrebossat de morter de calç que cobria el límit nord de l'àmbit. Es tracta de la roca mare retallada sobre la qual s'aixeca la resta de la paret. Aquesta estructura, de característiques constructives duals, hauria estat enlluïda amb un morter de color clar, arribant aquest recobriment fins al terra.

L'excavació de l'àmbit 2 del sector 6 ha comportat l'excavació completa de l'UE 6013. Al nord de la paret 73 aquest estrat ha estat unitari en tota l'àrea i la seva extracció ha comportat l'aparició de la roca mare directament a sota. El subsòl petri natural apareix formant

una superfície força planera a la zona situada directament davant de la porta que comunica l'estança amb el pati per baixar fent una pendent irregular però constant cap al sud. El punt on comença la baixada coincideix amb la desaparició de la paret 70. Així, no ha estat localitzada cap traça de la paret que hauria tancat l'edifici precedent per tramuntana i que hauria fet conjunt amb les estructures 73, 71 i l'esmentada 70. Al sud de la paret 73 sota l'estrat 6013 ha estat documentada l'UE 6015 que presenta unes característiques morfològiques similars a l'estrat superior però que ha estat individualitzada per la seva posició estratigràfica respecte a la paret 71. Entre les poques pedres extretes dins aquest nivell ha estat recuperada part d'una llosa de pissarra amb incisions que dibuixen tres quadrats concèntrics amb línies de compartimentació al centre dels costats. Es tracta d'un taulell per jugar al joc del molí, una variant del "tres en ratlla" o "marro" (cast. *alquerque*), àmpliament difós en els mons romà i medieval, inclòs el món andalusí (Badia 1992b; Fernández 1997, 26-35; Cosín i García 1998, 42 i 47). A continuació ha estat identificat un nivell format per terra barrejada amb gran quantitat de cendres i carbons i que ha estat localitzat a tot l'espai delimitat per les parets antigues 71, 70 i 73 i la paret 9. En alguns punts aquesta capa de cendres cobria ja la roca mare. Pel que fa a la relació estratigràfica d'aquesta UE amb la paret 9 i el pilastra 62, no ha estat una relació directa. Tal com ja es va notar en la seqüència estratigràfica superior, a tocar la paret 9, podria haver existit una mena de trinxera. Aquesta no hauria estat identificada a través del negatiu de l'element sinó per l'existència de materials diferenciats, sobretot per la presència de grans pedres barrejades amb terra fina de consistència heterogènia. Amb tot, aquest possible element no ha quedat clar ja que la detecció integral ha estat impossible. El darrer estrat registrat ha estat individualitzat amb el número 6017. És una terra fina de color clar molt compacta que cobreix directament la roca mare que continua la pendent cap al sud. Pel que fa a la relació estratigràfica de les UE 6013, 6015, 6016 i 6017 amb les estructures o pilastres 61 i 62 i la paret 9 semblaria que no podria serde lliurament físic directe. Igualment ha quedat constància de la relació de solidaritat entre els pilastres i la paret 9 per la qual cosa cal pensar en una construcció unitària i no en dues fases edilícies com s'havia pensat en un principi.

Quant al material localitzat, tant en aquest sector com en els altres, es tractava d'alguns fragments d'atuells de ceràmica de cocció reductora, un d'ells d'una vora amb decoració incisa similar a les aparegudes en campanyes anteriors. També s'han recuperat alguns fragments d'atuells ceràmics amb decoració de verd i manganès. Cal notar la important presència de material faunístic. Hom apunta la correspondencia de la datació oferta per aquests migrats conjunts amb els moments d'abandonament del jaciment documentats en l'excavació dels altres sectors explorats.

ELS TREBALLS DE CONSOLIDACIÓ

El motiu de les activitats de consolidació (20-31 d'octubre de 2003) responia a la voluntat de preservar provisionalment les estructures arqueològiques amb la intenció d'evitar la degradació del jaciment. Les tasques de consolidació han tingut un abast limitat degut, en part, a la gran dificultat de traslladar els materials necessaris per a la execució dels treballs. La tasca s'ha efectuat a partir de l'observació de les característiques pròpies de les estructures partint dels tres criteris bàsics: anàlisi de l'estat de conservació de les estructures, composició constructiva (parets de blocs de pissarra units amb fang) i aplicació de la tècnica adequada de consolidació. Les prioritats bàsiques eren no actuar en aquelles parts que no ho necesitessin, aplicar la tècnica adequada i evitar contrastos innecessaris tot mantenint una naturalitat en l'aspecte original de l'estructura.

La millor actuació en aquest sentit anava encaminada a restituir les filades superiors de les estructures: això suposava consolidar les dues filades superiors, i una tercera si es donava el cas per la necessitat d'una major estabilitat. Pel que fa a l'aspecte, partint de la base que els murs estaven construïts amb pedra i fang, la consolidació més adient la representava aquella que presentés una imatge on semblés que els murs seguien units pel fang, tot modificant en la mesura del possible l'aspecte del morter. També es va decidir que no es practicaria cap tipus de restitució o restauració de l'estructura, és a dir, que no s'aixecarien filades sinó que només es reforçarien les filades de blocs que van aparèixer un cop excavades.

Les estructures consolidades es situen en el

sector 6 i formen part d'una unitat edilícia formada per tres parets: una orientada NS (UE 70), que discorre a tocar la muralla UE7 i convergeix amb la mateixa en el angle SW del recinte, i dues de menor llargada que s'orienten EW (UE 71 al sud i 73 al centre). En conjunt, són parets d'un metre d'amplada construïdes de manera similar: els dos parament externs són fets amb lloses o pedres planeres de grans mides col·locades planes i formant filades força regulars; l'espai interior és un reompliment de pedres de mides mitjanes i petites abocades sense gaire cura de manera que queden molts espai buits entre elles, sense cap material d'unió.

Les característiques constructives esmentades ha suposat que el fet de substituir el fang pel morter hagi requerit una gran quantitat de morter.

Pel que fa als resultats, es pot dir que s´ha acomplert el principal objectiu, que era frenar el deteriorament de les estructures. S'han reforçat les filades més malmeses obtenint uns murs sòlids i forts. Aquest fet suposa que aquestes estructures es conservaran tal i com estaven en ser posades al descobert durant les intervencions arqueològiques. S´han volgut deixar tal i com ens han arribat en l´actualitat sense fer créixer filades. En tot cas, el fet de modificar l´aspecte d´aquests murs s´hauria de plantejar en una futura restauració i adequació global. S´ha posat un fort èmfasi en tenir cura de l´aspecte original de les estructures; així, tot i que les filades estan reforçades amb morter, aquest no queda vist ja que queda tapat per fang sobreposat. Últimament hem aplicat aquests criteris a consolidacions realitzades a jaciments com el de Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà). Els resultats han estat molt interessants i satisfactoris ja que donen a l´estructura una naturalitat que imita l´aspecte original i evita contrastos innecessaris, mantenint una fidelitat a l´aspecte real.

CONCLUSIONS

Les primeres aproximacions al castell publicades partien totes, per força, de la simple consideració de les estructures conservades (Badia 1981, 216-218; 1992 a; AA.DD. 1990, 789-790; Campo 1997, 37-38). Més o menys coincidien a destacar l'espectacularitat dels murs de la torre i dels seus paraments d'espina de peix, "l'*opus spicatum* més gran que podem veure a la comarca" (Badia 1981, 216), i dataven prudencialment el castell en el segle X-XI en base a aquesta tècnica constructiva. Tot i ser conscients de que la simple tècnica constructiva, despullada d'altres consideracions, pot respondre a una tradició constructiva relativament intemporal (hom troba filades d'opus spicatum a les muralles del puig Rom, segles VI-VII, o a les parets del monestir de sant Pere de Rodes, segle XI), és aquest el punt des d'on van partir, inevitablement, les hipòtesis inicials de l'excavació arqueològica.

Referències textuals

Paral·lelament als treballs arqueològics s'ha dut a terme una recerca documental a diferents arxius i institucions. Tot i que només es tracta dels primers sondejos, de moment, les investigacions sobre la documentació localitzada no han permès localitzar referències anteriors al segle XIII, i per tant insuficients per als primers moments del castell; esperem que ben aviat es podrà corregir aquesta mancança. Una primera exploració del fons de l'Arxiu General de la Casa Ducal de Medinacelli permet entendre el castell, a partir de mitjan segle XIII *grosso modo*, com un element dins el context del feudalisme tardà. Primer Dalmau Sagarriga i Bernat Alió, magnats de la zona coneguts per documents referits als castells de la Garriga i de Cadaqués, i després Berenguer de Foixà, a partir de mitjan segle XIV, obtenen el castell o parts d'ell a canvi de l'homenatge corresponent al comte d'Empúries. Observem que a partir de l'aparició dels Alió, per cap baix, i fins que la totalitat del feu reverteix en Berenguer de Foixà el 1351, el castell ha estat atorgat en feu en meitats per indivis, fent un tot amb el conjunt de les rendes corresponents a la jurisdicció del castell i repartint-lo en dues meitats iguals, una per a cada feudatari. Això ens fa evident que el castell de Bufalaranya funciona, des de mitjan segle XIII, com a element centralitzador i definidor d'una demarcació jurisdiccional i sobretot fiscal, en el marc del feudalisme tardà. Així, aquests documents del segle XIV enllacen amb la documentació moderna (segles XVII-XIX) que fins fa poc era l'única coneguda i d'on s'obtingué el topònim usat actualment, com a pervivència tardana d'un sistema feudal ja molt desfigurat.

Consideracions estructurals

Des del punt de vista de les característiques

arquitectòniques, podem reconèixer en les estructures visibles del nostre castell trets que en altres edificis han estat identificats amb fases constructives clarament datades i que ens serveixen per completar i complementar les dades procedents d'altres anàlisis d'aquesta mena.

Hom ha acceptat la convenció que a mitjan segle X apareix el model de castell roquer, que aglutinaria funcions defensives i residencials, caracteritzat per la presència de la torre. En origen aquestes torres eren de planta quadrangular, amb una o dues plantes i l'entrada situada, generalment, al primer pis (Fité, 1993, 28-29). Per altra banda, des d'un punt de vista purament tècnic, hom ha pensat que l'ús generalitzat del morter de calç com a material constructiu es popularitza a partir de mitjan segle X (ídem. 38-39). També s'ha remarcat amb freqüència la correlació entre paraments on la disposició dels carreus és en forma d'espina de peix i edificis predominantment del segle desè (ídem, 47), per bé que, com hem dit, és possible trobar-ne exemples en altres moments.

La descripció d'una torre tipus de mitjan segle X (context on encara no predominés la planta circular per damunt de la quadrangular) s'ajusta amb gran precisió a la torre mestra del castell de Bufalaranya, de manera que s'hi pot emmirallar perfectament. La seva estructura respon a una planta rectangular, amb les pedres lligades amb morter, presumiblement amb no més de dos pisos i amb l'entrada situada en posició elevada respecte del nivell de les altres estances. La planta inferior aprofitava com a nivell de circulació la roca del subsòl, anivellada on calia amb abocaments i completada, potser, amb lloses de pissarra; i adaptada o retallada en els punts més alts. No tenim dades sobre les escales ni accés, però sabem que el darrer pis es cobria amb una volta feta amb morter i pedruscall. Igualment, desconeixem la forma que podria tenir la terrassa superior però podem pensar que en un moment indeterminat aquesta terrassa perd la seva funció i és substituïda per una coberta de teules aràbigues, molt abundants en els nivells d'enderroc. El pilar central és de difícil interpretació però podria respondre a una decisió preventiva en relació més a la volta superior d'obra que no pas al pis intermedi.

Tot plegat, i a l'espera de conèixer les altres dependències i espais del castell, la torre s'entén com l'element dominant del conjunt que determina una hipòtesis de datació de mitjan segle X, moment en què coincideixen la consolidació del tipus de castell roquer presidit per la seva torre i l'ús incipient del morter per lligar paraments; també és a partir d'aquest moment que les torres rectangulars comencen a ser substituïdes per les de planta circular, cosa que allunyaria el nostre castell dels tombants del segle XI (Fité 1992, 28-40).

Les dades arqueològiques

A la fi d'aquesta primera fase de treballs arqueològics, les excavacions han començat a donar modestes però sòlides certeses on ancorar les hipòtesis preliminars derivades de l'anàlisi arquitectònica de les estructures que configuren el castell de Bufalaranya. Per primer cop es disposa de dades arqueològiques fiables sobre els contextos fundacionals i sobre els d'abandonament. Concretament, pel que fa al sector 3, la torre, les dades procedeixen d'un conjunt de fragments d'un atuell de ceràmica espatulada de cocció oxidant, probablement una sitra, datable globalment entre els segles X i XI i localitzat en un estrat de regularització del pendent natural a l'interior de la torre. Aquest abocament es trobava segellat per un nivell de circulació o d'ús que en part aprofitava la roca natural del subsòl; els darrers moments de vida d'aquest paviment rudimentari es poden situar en el segle XIV. Presumiblement, l'abocament es produí gairebé immediatament després de la construcció de la torre, i no fou alterat ja que l'eventual neteja del nivell de circulació, més o menys delimitat per l'afloració de la roca cap al nord, no tenia per què implicar l'impràctic buidatge de tot l'espai. Més, tenint en compte que en aquest sector la roca es disgrega amb gran facilitat i per tant, ni pel pendent ni per la qualitat, és utilitzable per al trànsit. El nivell de circulació excavat és sens dubte l'últim en la vida de la torre, ja que s'associa a material del segle XIV esclafat damunt seu, exactament la mateixa mena de conjunt recuperats en els estrats superiors i, assenyaladament, els d'enderroc.

Pel que fa al sector 6, la datació absoluta correspon només a aquest nivell d'abandonament. Més enllà, la insuficiència dels conjunt ceràmics associats a l'estratigrafia ens permet només fiar-nos de la seqüència per a proposar una datació relativa, això sí, amb estructures d'una certa entitat. La seqüència

estratigràfica simplificada registra una primera fase ocupacional representada per tres parets de pedra seca de les que desconeixem la cronologia inicial (els estrats associats a nivells fundacionals han estat completament estèrils). A l'amortització natural d'aquest primer establiment, documentada per uns estrats també absolutament estèrils, segueix la construcció d'una nova estança imbricada en el conjunt del castell de manera encara no resolta. Aquesta segona intervenció arquitectònica suposa l'excavació de trinxeres de fonamentació per a algunes de les noves parets perimetrals que malmeten part de les estructures precedents així com un avanç sobre el subsòl natural guanyant superfície practicable mitjançant el rebaix de la pendent rocallosa. La fase d'ocupació ha estat documentada per restes d'un paviment de lloses de pissarra i una redefinició espaial amb la compartimentació de la sala en dos àmbits diferenciats: la sala general oberta al pati a través d'una porta complexa i una petita cambra interior situada a l'extrem nord de l'aula. Finalment, els estrats d'abandonament d'aquest espai inclouen material que al igual que en la torre ens proporcionen una cronologia centrada al segle XIV.

Esbòs històric

Cal reconèixer-ho, estem encara lluny de respondre tots els interrogants que el castell de Bufalaranya és capaç de suscitar-nos. El fet de que només s'ha excavat un 30% del jaciment i que encara no és possible estudiar el castell com una unitat funcional considerant tots els elements arquitectònics i el seu paper dins l'organització interna de l'edifici, no impedeix, però, proposar un assaig d'interpretació històrica global que lligui les dades fins ara recollides.

Per començar, ateses les característiques del jaciment, podríem plantejar-nos si aquesta primera fase estructural que a la torre datem del segle X representa veritablement la primera ocupació antròpica del turó on avui s'assenta el castell de Bufalaranya. Podia haver-hi existit alguna mena d'hàbitat anterior a les estructures que veiem avui? Si estudis realitzats a castells construïts a la Catalunya Vella entre els segles VIII i XI contemplen la possibilitat d'un reaprofitament d'antigues construccions enturonades (Olèrdola: Fité 1993, 19; L'Esquerda, Osona: Ollich 1998), la localització al sector 6 dels tres murs de pedra seca, disposada fent filades d'*opus spicatum*, permet plantejar-se la possibilitat d'un primer establiment relacionat igualment amb funcions defensives i de control. Amb tot, la total inexistència de material arqueològic de qualsevol època en relació a aquestes primeres estructures impedeix atribuir una cronologia sòlida per a aquesta fase inicial.

És a partir de la conquesta carolíngia que podem defensar amb seguretat la presència del castell damunt del nostre turó. En un moment que podríem situar entre 782 (l'abat Àtala ha fugit de la represàlia omeia contra els hispanogots implicats en la revolta de 778) i 785 (donació de Girona) (Canal *et al.* 2002, 14-15), el territori de Roses quedà integrat a la Marca carolíngia i començaren a tenir-hi lloc, com en altres zones, les activitats de repoblació i d'ocupació del territori que començarien a quedar consolidades en alous, trenta anys més tard, a través del vell dret visigot de l'*aprisio*. A partir de llavors, i probablement en un moment immediat a la incorporació definitiva d'aquest territori al regne franc, la vall de la Trencada i l'activitat que s'hi duia a terme van ser presidides per una estructura de guaita o de defensa que aprofitava les excel·lents qualitats estratègiques del turó de Bufalaranya. En efecte, des d'aquest emplaçament es té un domini gairebé immillorable no tan sols de la vall immediata, sinó de l'interior cap al sud-oest i de la pràctica totalitat del golf de Roses (fig.2). No oblidem que, en aquest context, és cap al sud i cap a l'interior cap a on cal vigilar, i això dota el castell d'una posició privilegiada. Alhora, aquesta estructura era el centre administratiu d'un districte castral que amb tota probabilitat englobava el veí nucli de Penida i l'avui desapareguda església de sant Cebrià.

L'estudi del fenomen de l'erecció de castells en el context de la Marca Hispànica (per exemple, Cabañero 1987, Fité 1993 o, més concretament pel que fa a la zona de l'Albera, Constant 1997 i 1999) ens permet de situar-nos en un marc a hores d'ara considerablement conegut i progressivament definit. Molt a grans trets, el paper jugat pels castells a la zona de l'Albera entre el final del domini visigot i l'eclosió del sistema feudal trascendia la funció estratègica i militar (cal qüestionar, més enllà de principis del segle XI, la necessitat d'una xarxa fronterera situada a les Alberes). A més de les funcions de guaita i de protecció, els castells tingueren

sobretot una funció organitzadora del territori i promotora de la repoblació i actuaren centres dels respectius districtes castrals, en el marc de la conquesta carolíngia de la franja pirinenca (740-780 aproximadament), tot organitzant, controlant i protegint les *aprisiones* que realitzaren els colons, fossin refugiats hispanogots o monestirs de nova implantació, sota l'empar del poder comtal i imperial. Dins d'aquests districtes castrals i preferentment prop del castell mateix no és inhabitual de localitzar-hi hàbitats més o menys precaris de petits colons lligats a la roturació del territori i versemblantment al conreu de la vinya.

En relació amb aquest fet convé no oblidar la presència gairebé immediata de l'inexplorat vilar de Penida, que comparteix amb el castell la característica constructiva de l'*opus spicatum* i una clara relació visual (hi ha una finestra dirigida). Cal afegir-hi l'element que manca encara en aquest esquema, la petita església de sant Cebrià, avui desapareguda però documentada ja a finals del segle VIII en relació a les activitats de l'abat Àtala i, per tant, situable en els primers moments d'aquest procés que descrivim. L'església es trobava situada al sud del turó del castell, a la vall, on avui hi ha una sorrera (l'explotació de la qual va ser la causa de la seva desaparició) i una bassa perfectament visible des de Bufalaranya (AA.DD. 1990, 792). La presència dels dos elements, el vilar i l'església, en la vall immediata i gairebé del tot dominada pel nostre jaciment s'ajusta perfectament a la hipòtesi d'interpretació del castell de Bufalaranya com a centre d'un districte castral d'època carolíngia.

És molt possible que en els primers decennis d'aquesta activitat repobladora a la vall de la Trencada l'estructura defensiva del turó, amb tota seguretat present des del primer moment, consistís en un edifici més o menys precari; sabem que les primeres torres d'aquesta mena que es bastiren tant a l'extrem sud de la Marca carolíngia com a l'extrem nord de la frontera andalusí estaven construïdes a base de tapial i fusta (Cabañero 1987, 90-92; Fité 1993, 21), però les característiques orogràfiques i geològiques de la zona de l'Albera, juntament amb una llarga tradició constructiva amb pedra local, ens aconsellarien més aviat de no posar gaire èmfasi en aquests materials constructius (Hernández 2001, 229; Bolòs i Hurtado 1999, 29; AA.DD. 1998, 19 i ss). D'aquest primer edifici, però, no n'hem trobat indicis contrastables; si existeixen, potser els posarà al descobert l'excavació total del castell i l'estudi detallat de la superfície rocosa del subsòl. No descartem tampoc que la primitiva estructura s'hagués alçat amb murs de pedra seca, atesa l'abundància d'aquest material, que aflora reiteradament dalt del turó; llavors caldria potser plantejar en aquest sentit la presència dels murs de pedra seca detectats a l'extrem sud-oest del sector 6 (uu.ee. 70, 71 i 73), pertanyents a la fase més antiga en la seqüència d'aquest àmbit, i potser també la de la petita estructura u.e. 3009, dues curtes filades de pedra seca aparegudes damunt la roca retallada al nord del sector 3, també interpretables com una repisa o graó.

Les datacions fornides per l'estratigrafia de la torre mestra, unides a la consideració de les seves característiques constructives, ens porten a pensar que no va ser fins algun moment de mitjan segle X que va construir-se en aquest lloc un autèntic castell roquer. L'estat de les investigacions no permet, de moment, establir una seqüència constructiva en relació als diferents components del castell ni conèixer les relacions estratigràfiques entre els diferents edificis i construccions. En qualsevol cas, el conjunt estava dominat per una imponent torre rectangular dreçada a la cota més elevada del turó que no sembla que patís modificacions substancials

Al segle XI, probablement, el marc geopolític per al qual fou bastit el castell havia desaparegut i l'edifici, per tant, deixà de centralitzar una demarcació territorial vinculada al poder públic i a la repoblació del territori immediat. El nou context de relacions socials, econòmiques i polítiques modificà la seva funció inicial d'estructura destinada a la protecció i a l'organització territorial i el convertí en una estructura, a més, de domini i de coerció en el marc del feudalisme meridional. I així resituat, el castell inicià la que podríem entendre com a segona gran etapa de la seva vida activa, fins que fou abandonat.

És en el desenvolupament d'aquesta segona funció que el trobem esmentat en el petit recull documental que hem pogut estudiar: com a castell feudal que, en una cronologia tardana (mitjan segle XIV), actua ja com a punt de referència d'un districte fiscal, com a èponim d'una senyoria per la qual es reben una sèrie de rendes i que depén en darrera instància del

comte d'Empúries. L'arqueologia ens fa veure que precisament en aquest moment el castell fou abandonat, ja que els darrers nivells de circulació i els enderrocs ens proporcionen datacions del segle XIV en els dos àmbits explorats. No ens atreviríem a relacionar aquest abandonament amb cap circumstància concreta: ja es desprèn dels documents estudiats que la funció reservada al castell en el marc del feudalisme baixmedieval no implicava ni requeria la seva ocupació física. Sense fer hi gaire força, potser val la pena recordar la crisi demogràfica que representà la dita centúria, a Catalunya com a tota Europa, a remolc de circumstàncies com la Pesta Negra i les males collites, que comportaren el despoblament d'algunes zones rurals i, a grans trets, la depressió de les rendes senyorials sobretot en al segona meitat del segle. Una pèrdua d'importància del castell en aquest context bé podria ajudar-nos a explicar el seu final. En aquest sentit és fonamental continuar els treballs arqueològics i anar coneixent altres espais del recinte castral com també seria molt interessant poder conèixer els nivells d'abandonament del proper vilar de Penida.

La vida del castell de Bufalaranya, delimitada avui amb molta força (i gairebé exclusivament) per aquests dos moments ben documentats, l'inicial i el final, resulta malgrat tot de gran interès. L'arc cronològic que es pot traçar entre els dos extrems cobreix el ressò dels darrers vestigis de l'antiguitat, els inicis de l'edat mitjana, la caiguda de l'imperi franc, el desenvolupament del feudalisme, la consolidació política de la corona catalano-aragonesa (inclosa l'annexió del comtat d'Empúries) i, gairebé, els primers símptomes de l'esgotament del sistema feudal. I àdhuc, si volguéssim tenir en compte, testimonialment, els darrers ecos del nom del castell en els documents dels segles XVI-XVII, el final d'aquest arc fregaria encara la fi tant del feudalisme que el va usar com del propi Imperi d'Occident que, en un dels seus renaixements, el va fer néixer. Un arc cronològic, en resum, de vora 400 anys (segles X-XIV) que ens permet conèixer en detall, a través d'aquest estudi de cas, alguns aspectes del desenvolupament històric del nostre país.

BIBLIOGRAFIA

ABADAL i DE VINYALS, R. d' 1969, *Dels visigots als catalans*. 2 vol., Ed. 62, Barcelona.

AA.DD. 1990, *Catalunya Romànica. L'Empordà*, vol. IX, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

AA.DD. 1990-93, *Els castells catalans*. Vol. II, Rafael Dalmau, Barcelona.

AA.DD. 1992, *Gran geografia comarcal de Catalunya*. Vol 4: Alt Empordà. Baix Empordà, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

AA.DD. 1998, *catalunya Romànica. Visió de síntesi, restauracions i noves troballes, bibliografia, indexs generals*, vol. XXVII, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

BADIA i HOMS, J. 1981, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol. II-B Diputació de Girona, Girona.

BADIA i HOMS, J. 1992a, El castell de Bufaganyes o de Bufalaranya, *Programa de Festa Major*, Ajuntament de Roses, Roses, 8-9.

BADIA i HOMS, J. 1992b, L'antiga taula de jocs. Una peça atractiva del patrimoni cultural agullanenc, *El tap de suro* núm. 22, Agullana.

BOLÒS, J., HURTADO, V. 1999, *Atles dels comtats d'Empúries i Perelada (780-991)*, Rafael Dalmau, Barcelona.

CABAÑERO SUBIZA, B. 1987, Los castillos catalanes de los siglos IX y X: problemas de estructuras y técnicas constructivas, *XXXIV Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina*, Ravenna, 85-117.

CAMPO i JORDÀ, F. del 1997, *Castells medievals. 88 guaites dels castlans de l'Alt Empordà*, Guies del Patrimoni Comarcal 4, Brau Edicions (Nordest), Figueres, 37-38.

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.M., SAGRERA, J. 2002, Girona entre l'Islam i Carlemany. Una ciutat de frontera (759-801), *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Girona, 7-28.

CONSTANT, A. 1997, Châteaux et peuplement dans le massif des albères et ses marges du ıxe siècle au début du xıe siècle, *Annales du Midi*, tome 109, juillet-décombre, 443-466.

CONSTANT, A. 1999, Peuplement et mise en valeur du territoire au sud du diocèse d'Elne (massif des Albères-Vallespir) du ıxe siècle au xıe siècle: entente ou rivalités?, *Actes des deuxièmes rencontres d'Elne*, Elna.

COSÍN, Y., GARCÍA, C. 1998, "Alquerque, mancala y dados. Juegos musulmanes en la ciudad de Vascos (Toledo)", *Revista de Arqueología*, año XIX, núm. 201.

DÍAZ, C. *et al* 1999, La Ciutadella de Roses, *Quaderns de la Revista de Girona*, núm. 77, Sèrie Guies, núm.33, Diputació de Girona / Caixa de Girona, Girona.

FERNÁNDEZ, F. 1997, "Alquerque de nueve y tres en raya. Juegos romanos documentados en Mulva (Sevilla)", *Revista de Arqueología*, año XVIII, núm. 193.

FITÉ, F. 1993, *Arquitectura i repoblació en la Catalunya dels segles VIII-XI*, Universitat de Lleida.

HERNÁNDEZ, F.X. 2001, *Història Militar de Catalunya. Vol. I dels ibers als carolingis*, Rafael Dalmau, Barcelona.

LORIENTE, A. 2000, La vaixella andalusina de la primera meitat del segle x apareguda a la ciutat de Lleida, *Revista d'Arqueologia de Ponent* núm. 10, 293-318.

MATARÓ i PLADELASALA, M. 2000, La ceràmica espatulada de sant Pere de Rodes (El Port de la Selva, Alt Empordà), comunicació inèdita al *Seminari de ceràmiques oxidades medievals*, 1 i 2 de juny de 2000, Arbúcies.

MATARÓ, M., BURCH, J., CARRASCAL, C., PUIG, A.M., VIEYRA, G., RIU, E. 1994, Sant Pere de Rodes (El Port de la Selva, Alt Empordà). Les excavacions del 1990 al 1992 i les propostes del Pla Director, *Tribuna d'Arqueologia 1992-1993*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 139-156.

MONREAL, L., RIQUER, M. de 1984, *Els castells medievals de Catalunya: Empordà*. Carles Vallès, Figueres.

NOLLA, J.M., CASAS, J. 1997, Material ceràmic del Puig de les Muralles (Puig Rom, Roses), *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X) . Taula Rodona*, Arqueo Mediterrània, núm.2, Badalona, 7-19.

NOLLA, J.M. 1997, Roses a l'antiguitat tardana. El cementiri de Santa Maria, *Annals del Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 30, Figueres, 107-146.

OLLICH, I. 1998, El Ter, la primera frontera dels carolingis al comtat d'Osona, segles VIII-IX, *II Congrés Internacional d'Història dels Pirineus*, Girona.

PRIMERES EXCAVACIONS AL CASTELL DE QUERMANÇÓ (VILAJUÏGA, ALT EMPORDÀ)

Joan LLINÀS POL*

INTRODUCCIÓ

Entre els dies 16 de juny i 15 d'agost de 2003 es va efectuar una excavació arqueològica en el castell de Quermançó (Vilajuïga, Alt Empordà). La intervenció va ser encomanada pels promotors del projecte de rehabilitació del castell a l'empresa Janus S.L, dirigida per qui subscriu, amb la col.laboració tècnica de José María García-Consuegra Flores. La rehabilitació està lligada a la recuperació d'un projecte imaginat per Salvador Dalí per a aquest castell que mai no es va dur a terme, l'anomenat Orgue de la Tramuntana, un orgue que havia de sonar quan bufés aquest característic vent empordanès.

El castell està situat en el terme municipal de Vilajuïga (Alt Empordà), a uns 2 quilòmetres al nord del nucli urbà. Les seves restes es drecen a la part superior d'un turó isolat i envoltat de cingles, sobretot als costats de llevant i migdia, mentre que els altres dos costats també són molt abruptes.

L'objectiu de la campanya d'excavacions era obtenir la informació arqueològica bàsica per a poder, posteriorment, escometre amb unes mínimes garanties la redacció i aplicació d'un projecte d'excavació d'abast global sobre el monument. El fet de no haver-s'hi realitzat mai cap intervenció feia recomanable excavar-ne íntegrament una part fins a roca mare, sempre que les troballes ho permetessin, per tal d'obtenir dues dades de primera necessitat: per una banda, la potència arqueològica que es preserva i, per l'altra, una seqüència estratigràfica clara, susceptible d'estendre -a grans trets- a la resta del monument.

La intervenció proposada se centrà en els punts on era més necessari actuar, ateses les característiques del projecte de rehabilitació. Per això és decidí intervenir íntegrament a l'anomenada «torre de l'homenatge» (zona 1), alhora que es practicaven sondejos en dues zones més (zona 2-sala central i zona 3-àrea oberta de llevant). L'excavació de la zona 1 ens havia d'aportar moltes dades de gran utilitat (estratigràfica i estructural) a l'hora d'emprendre, més endavant, les intervencions en extensió a la resta d'àmbits del castell, mentre que els sondejos de les zones 2 i 3 ens donarien dades respecte a les seves estratigrafies concretes. Més endavant, en constatar que la pràctica totalitat de l'estratigrafia de la zona 2 era un gran enderroc del segle XIX, es decidí actuar-hi globalment.

NOTÍCIES HISTÒRIQUES

La primera referència històrica del castell de Quermançó correspon a l'any 1078, quan el

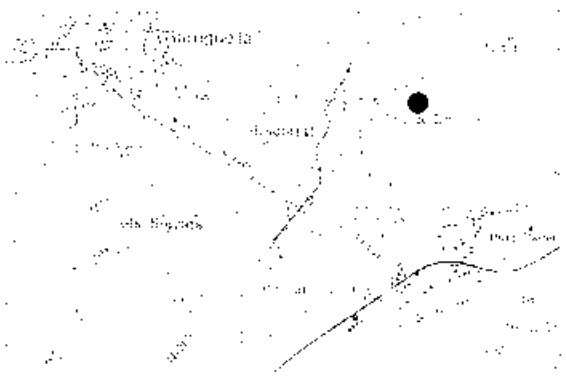

fig. 1. Plànol de situació del jaciment

*JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

comte Ponç I d'Empúries deixà als seus fills Hug i Berenguer el castell, on hi havia instal.lat l'arxiu del comtat, juntament amb d'altres fortificacions. A partir d'aquí, la fortalesa apareix citada repetidament en diversos documents: l'any 1085, en un acord pactat entre Hug II d'Empúries i Guislabert II de Rosselló, el qual hi aconseguí alguns drets; l'any 1099, quan apareix Dalmau Berenguer de Quermançó, fill del vescomte de Peralada i que ell mateix s'anomena vescomte en diversos documents fins al 1137; l'any 1121, en un nou acord entre els comtes emporità (Ponç Hug II) i rossellonès (Gausfred III), etc.

L'any 1128, el comte Ponç Hug II inicià una sèrie d'enfrontaments amb diversos veïns (el bisbe de Girona, les terres frontereres del comtat de Besalú, el vescomte Berenguer Renard de Peralada...), la qual cosa impel.lí el comte de Barcelona Ramón Berenguer III a intervenir. Ponç Hug resistí encastellat a Quermançó, però fou vençut i empresonat. Una nova revolta del comte emporità l'any 1138 acabà, de bell nou, amb una derrota, per la qual Ponç Hug es comprometé davant de Ramon Berenguer IV a destruir i despoblar el castell de Quermançó. No sembla, però, que aquestes disposicions es realitzessin, ja que el castell torna a aparèixer citat l'any 1154 en un nou pacte entre els comtes d'Empúries i Rosselló.

La guerra contra França de finals del segle XIII també afectà Quermançó. El castell resistí la invasió de 1285, però fou ocupat el 1288 i, segons diuen les fonts, enderrocat. Però aquest enderroc no sembla que es dugués a terme, i el castell passà de bell nou a mans catalanes: l'any 1292, un informe dirigit al rei Jaume II remarca que calien 12 homes per a la seva defensa.

La guerra civil catalana de finals del segle XV afectà també el castell, que l'any 1472 fou ocupat per les tropes de Joan II. En aquesta època Quermançó depenia del duc de Cardona com a comte d'Empúries.

Els darrers fets que afectaren el castell de Quermançó s'esdevingueren durant la guerra del Francès. L'any 1808, les tropes napoleòniques el refortificaren i fou emprat per a magatzem d'armes i municions. Durant la retirada francesa (1814) fou fet explosionar pel mariscal Suchet, la qual cosa significà l'abandonament definitiu de la fortalesa.

RESULTATS

Zona 1. Torre

La zona 1 està situada a l'extrem sud-oest del castell i constituïda per una ferma construcció quadrangular de 9'60 per 7'80 metres, conservada fins a una alçada superior a 6 metres. Per les seves característiques se l'ha considerat la torre de l'homenatge (Badia 1981: 427), però tenint en compte la seva cronologia (segles XV-XIX) i les seves característiques estructurals (subdividida originalment en dues estances) és molt probable que tingués bàsicament funcions de defensa i de guaita. Així, és més correcte parlar de «torre mestra», tal com surt publicat a la *Catalunya Romànica* (AADD 1991). La zona 1 es va excavar en la seva totalitat, fins assolir arreu la roca mare. Combinat amb un estudi de les restes estructurals en alçat, aquesta circumstància n'ha permès un coneixement arqueològic total.

L'estructura actual fou bastida al segle XV sobre un terreny molt irregular, en clar pendent cap a l'oest i, sobretot, al nord-oest. Això va comportar que a la banda de llevant els calgués als constructors repicar la roca mare per assolir un sòl planer, mentre que a ponent hi va caldre una aportació de terres. Aquestes obres van comportar, també, la destrucció de bona part de les restes del castell més antic, les quals només s'han conservat, i encara molt malmeses, a l'extrem sud-oest (on la roca mare presenta unes cotes més baixes) i a llevant, on es van reaprofitar en part.

L'estructura preexistent més destacable és la part inferior del mur est de la torre (U.E. 1003), que va ser reaprofitada per la nova construcció del segle XV. Si bé interiorment no s'hi aprecien detalls destacables perquè va ser repicada amb posterioritat, la cara externa d'aquesta estructura mostra diversos elements que permeten apreciar-hi, entre d'altres, una porta que després va ser cegada (U.E. 3007, zona 3). Aquest mur és solidari al nord amb el mur perpendicular U.E. 1044, que discorre cap a ponent fins que lliura contra un altre mur (U.E. 1047) que trobem després al nord, a la zona 2 i que és part de la muralla originària del castell, del segle X. Aquestes dues estructures, a l'interior de l'espai de la zona 1, foren en bona part desmuntades al segle XV en construir-se la torre per tal d'assolir el nivell de circulació desitjat i encara repicades al segle XIX, i han

aparegut molt malmeses.

Les altres preexistències, també molt malmeses i desconnectades de les que acabem d'esmentar, les trobem al racó sud-oest de la zona, afectades per la construcció de la torre. Es tracta de les restes d'un mur (U.E. 1036) en direcció nord-sud que sembla funcionar en un primer moment amb un mur perpendicular (U.E. 1049), el qual després fou desmuntat i sobre les seves restes s'hi col.locà un enllosat (U.E. 1033), un cop anivellat el terreny amb l'estrat U.E. 1037.

En definitiva, no és fins al segle XV que es construeix la torre, edificació que, amb reformes, ha pervingut fins als nostres dies. Es tracta d'una estructura quadrangular, quasi quadrada, que ja des dels seus inicis estava subdividida en dues estances rectangulars de prop de 20 metres quadrats cadascuna. L'habitació de llevant, en part excavada a la roca mare, es trobava a una cota més elevada que la de ponent, on s'anivellà el sòl mitjançant una aportació de terres (U.E. 1029, 1031 i 1032) que ens n'ha permès una datació fidedigna del segle XV. Un mur solidari amb els perimetrals de la torre (U.E. 1024) separava les dues estances.

Ja hem vist abans com es va reaprofitar part d'una estructura preexistent (U.E. 1003) per aixecar el mur est d'aquesta nova construcció. La resta es va bastir *ex novo* en aquests moments, i cal destacar que el mur nord (U.E. 1002) continua cap a llevant, en plena zona 3, on desapareix sota el sector no excavat. Entre aquest i el mur est hi quedà un espai (U.E. 1043), després cegat, que serví de porta en aquesta primera fase de funcionament de la torre.

Al segle XVI l'estança de ponent fou subdividida mitjançant la construcció d'un mur de pedres lligades amb fang (U.E. 1012). A la cambra que quedà al sud no s'hi va fer altra reforma que un arrebossat de les parets mitjançant una capa de calç, mentre que la del nord es reanivellà i repavimentà mitjançant una nova aportació de terres (U.E. 1026 i 1030).

Aquest estat de coses funciona fins a mitjan segle XVII, en què trobem un seguit d'estrats a les tres cambres (U.E. 1025 a la nord-oest; U.E. 1023, 1027 i 1028 a la sud-oest i U.E. 1045 a l'est), que semblen nivells d'abandó i de sedimentació formada immediatament després d'aquest abandó. Si això ho combinem amb la total inexistència de material arqueològic clarament situable al segle XVIII, és molt probable que aquesta zona (i, per extensió, el castell) estigués abandonada entre mitjan segle XVII i la reocupació napoleònica.

La intervenció francesa de 1808-1814 la trobem amplament documentada a la zona 1. Les obres foren de gran abast, ja que s'hagué de rehabilitar una fortalesa que feia 150 anys que estava abandonada i que, malgrat la solidesa dels seus murs, devia presentar ja deficiències considerables. A més, calgué readaptar-la a les noves exigències i necessitats militars i bèl.liques.

El primer que van fer els francesos a la torre mestra fou anivellar totalment el terreny amb una important aportació de terra i runa a la banda central i oest (U.E. 1010, 1013, 1014 i 1040) i una segona i important repicada a la banda

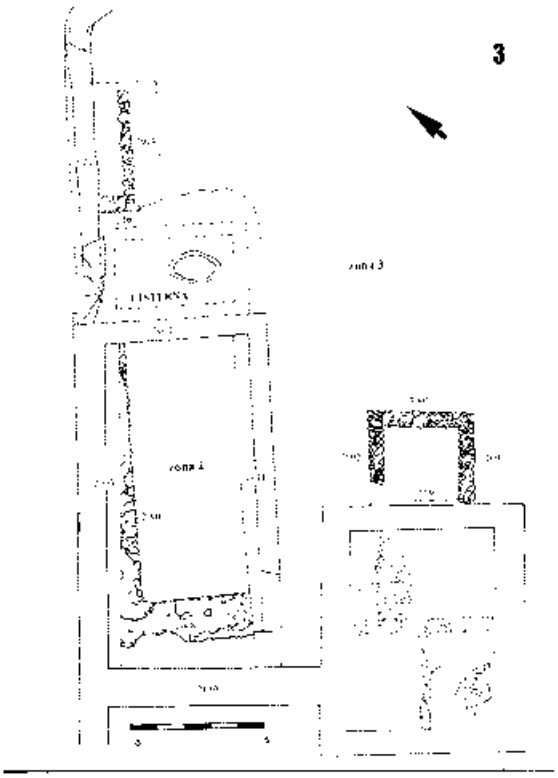

fig. 2. Planta general del castell amb indicació de les dues fases principals: en gris, el caastell funcacional i en negre, la reforma del segle XV.

est, combinada amb el desmuntatge dels antics murs mitgers (U.E. 1012 i 1024), que devien estar en molt mal estat. Alhora, es tornà a subdividir la torre en dues estances rectangulars iguals que les de la primera fase, amb la construcció d'un nou mur mitger (U.E. 1011) pràcticament sobre les restes de l'antic (U.E. 1024).

Així mateix, més enllà de l'excavació arqueològica, la intervenció de les tropes napoleòniques s'aprecia en les restes i les empremtes de les voltes dels dos pisos de la torre, fetes amb rajol massís i en alguna finestra d'arc rebaixat de rajol que s'hi obre. També sembla que cal situar en aquest moment el cegament de la porta original (U.E. 1043) i l'obertura de la nova, a la paret nord, així com les dues espitlleres obertes a la banda oest de la mateixa paret.

La darrera intervenció en aquest sector data de la guerra civil espanyola de 1936-1939, quan el castell fou objecte de petites accions bèl.liques en el moment de la retirada republicana, a les primeries de 1939. Els vestigis d'aquests fets els trobem en la presència de munició (casquets de bales, bàsicament) en els nivells d'enderroc i sedimentació generals (U.E. 1001, 1007 i 1008). Possiblement, sigui d'aquest moment el muret de rajols U.E. 1006, construït sobre les restes de l'anterior mur mitger U.E. 1011, que en aquests moments ja es trobava enderrocat.

Zona 2. Sala central

La zona 2 és una gran estança rectangular d'uns 15 per 7'5 metres que es troba al nord i al nord-est de la zona 1, de la qual la separa el corredor d'accés a l'àrea oberta superior (zona 3). En alguns casos s'ha atribuït a aquest àmbit la funció de capella (la capella de Sant Pere de Quermançó es documenta al segle XIII), gràcies a la presència de les restes del que semblaria un campanar d'espadanya (AADD 1991). Val a dir, però, que aquesta hipòtesi s'ha formulat en base a indicis prou dèbils i que en d'altres llocs s'ha atribuït la funció de capella, en canvi, a la gran estança veïna de la banda de tramuntana, no excavada en la present campanya, que presenta les restes de cinc arcs diafragmàtics i les d'un altre suposat campanar de cadireta (Badia 1981: 427). En qualsevol cas, els resultats de la intervenció arqueològica de l'any 2003 a la zona 2, combinats amb les pròpies característiques de la cambra, tendeixen a descartar que aquest espai, de grans dimensions i amb un soterrani, hagués pogut ser la capella del castell.

Cobria el sòl de l'estança un gran estrat d'enderroc fruit de la caiguda dels dos pisos superiors, visibles a les parets de la cambra en forma d'empremtes i escasses restes, que ens deixen entreveure l'aspecte d'aquest àmbit en el moment d'abandó definitiu del castell, el 1814. L'accés s'hi realitzava pel nord-oest, a través d'una porta oberta en el mur de ponent. Una altra obertura, al sud-oest, donava pas al corredor que conduïa a la torre mestra i a l'àrea oberta de la part de dalt (zona 3). El mur de ponent (U.E. 2010) presenta una espitllera i forma part de les grans reformes del segle XV, ja que -ultra compartir tècnica constructiva- és solidari amb el mur nord de la torre mestra. El mur de llevant (U.E. 2003) és, de fet, el límit oest de la cisterna, mentre que els murs nord (U.E. 2002) i sud (U.E. 2011) semblen posteriors, però clarament anteriors a les reformes napoleòniques, que van consistir en l'eliminació del pis superior original, la construcció d'una nova coberta amb volta de rajol i l'excavació d'un soterrani.

La paret nord de la cambra s'assenta directament damunt d'un mur anterior (U.E. 2004), lleugerament esbiaixat que, no massa lluny de la paret oest, gira en angle recte (U.E. 2008) i es dirigeix cap a migdia, on torna a aparèixer, malmès, sota els nivells de la zona 1 (U.E. 1047). Aquesta estructura, d'un gruix de 170-180 cm i feta de pedra i morter de calç, delimita el soterrani per ponent i pel nord i es tracta sens dubte d'un tram important de la muralla del castell originari.

L'excavació va posar en evidència com tot l'espai que havia quedat entre el gran desnivell de la roca mare al sud i la muralla al nord havia estat des de la mateixa fundació del castell farcit amb una gran aportació de terres per constituir un sòl practicable. Aquest farcit fou respectat en construir-se-se la sala al segle XV, però fou enretirat en fer-se el soterrani al segle XIX. Tanmateix, a l'extrem de ponent i contra l'estructura de la muralla antiga, es va deixar intacta una part d'aquest farcit, que fou excavat en rampa per tal de possibilitar l'accés al soterrani. Aquest testimoni (U.E. 2009) fou el que va proporcionar el material arqueològic suficient per permetre'ns datar la construcció del castell de Quermançó al segle X, és a dir,

un segle abans de la primera menció escrita coneguda.

Zona 3. Pati

La zona 3 és l'espai obert que queda a la banda de llevant del castell, a la part més alta del turó. En aquest indret s'hi van realitzar dos sondejos.

El primer s'ubicà a la petita habitació quadrangular de la banda oest, adossada a la paret de llevant de la torre mestra, que -donades les seves dimensions- es va acabar excavant completament. Es tracta d'un petit espai construït vers el segle XVI en un indret on la roca mare experimenta ja importants desnivells cap a l'oest, per la qual cosa hi va caldre un important anivellament (U.E. 3008 i 3014). A la banda nord, on el subsòl natural també experimenta una sensible baixada, hi aparegueren algunes restes d'estructures anteriors a l'habitació (U.E. 3015, 3017, 3019, 3020), molt malmeses i conegudes només de manera parcial, ja que part d'elles s'endinsen cap a llevant, a la zona no excavada. L'excavació d'aquesta petita cambra ens va permetre també fer un estudi estructural de la interessant paret est de la torre mestra (U.E. 1003), que ha resultat ser -com hem comentat a l'apartat corresponent- una estructura preexistent, anterior al segle XV, que va ser reaprofitada.

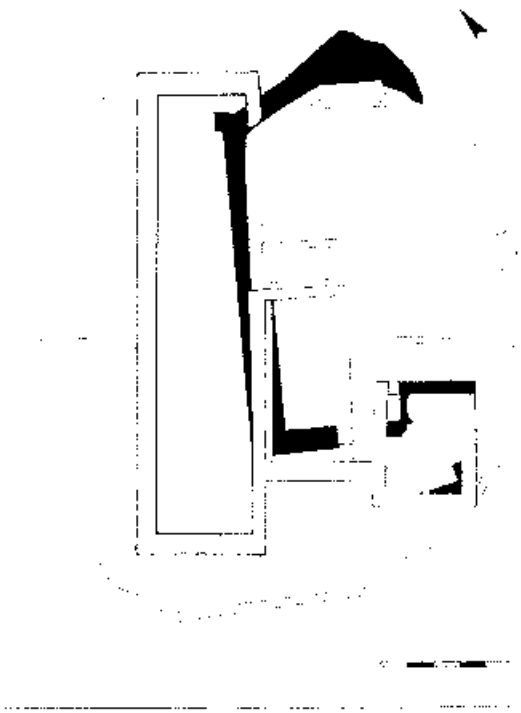

fig. 3. Planta general de les excavacions

També es va intervenir a l'extrem nord d'aquesta àrea oberta, a tocar de la muralla que la delimita (U.E. 3022) i a llevant de la cisterna. Va aparèixer un petit mur de pedra i morter de calç, bastant malmès i paral.lel a la muralla, amortitzat per uns estrats d'abandó del segle XV (U.E. 3023 i 3025). Al sud i molt a prop d'aquest mur, coberts per l'estrat U.E. 3023, s'hi van localitzar dos enterraments, un adult (U.E.3029) i un infant (U.E. 3027), orientats de manera diferent (l'adult oest-est i l'infant SE-NW). Es desconeix la causa d'aquestes inhumacions, atípicament ubicades dins del recinte d'un castell, però cal destacar que l'adult presentava l'avantbraç dret trencat *ante-mortem* i que tots dos degueren ser enterrats, molt probablement, al segle XV.

La resta de la zona 3 no es va excavar, ja que el projecte, en aquesta primera fase, no implicava altres moviments de terres. Cal esmentar, tanmateix, que a simple vista s'aprecien importants restes de murs que la creuen, sense oblidar-nos de les pròpies muralles que la delimiten. El que sí permet esbossar l'excavació de 2003 és que aquest sector del castell fou convertit en zona oberta arran de les importants reformes del segle XV i que, possiblement, com ja ha estat avançat en altres ocasions (Badia 1981: 426-427; AADD 1991), aquest punt més alt del turó estigué ocupat per diverses estances del castell originari. Nosaltres veiem perfectament possible que el subsòl de la zona 3 amagui els fonaments de la veritable torre de l'homenatge i de les estances principals del castell més antic, per la qual cosa és molt probable que la seva excavació arqueològica íntegra proporcionés dades d'un interès i d'un valor inqüestionables.

CONCLUSIONS

Les excavacions de 2003 al castell de Quermançó, sumades a un estudi detallat d'arqueologia vertical, han permès determinar tres grans fases en l'evolució històrica i arqueològica del monument:

a-Una fase fundacional, datable al segle X, de la qual essencialment se'n coneixen dos llargs panys de muralla (nord i oest) i algunes

estructures disperses i malmeses a la zona 1.

b-Unes importants reformes al segle XV, en què el castell pren el seu aspecte actual, amb les grans sales central i nord, la torre mestra i la zona oberta superior.

c-Una readaptació general de la fortalesa durant el període 1808-1814 per part de les tropes napoleòniques, després d'un abandó que sembla que cal situar a mitjan segle XVII i que potser estigui relacionat amb el Tractat dels Pirineus (1659).

Queden encara grans interrogants per descobrir, el més important dels quals és intentar documentar què queda de l'important castell feudal emporità dels segles XI-XV. Malgrat les destrosses efectuades sobretot arran de les reformes del segle XV, hi ha un espai bàsic que podria contenir gran quantitat d'informació arqueològica en aquest sentit i que hem d'ubicar a la zona 3, la qual -segons tots els indicis- no fou rebaixada, sinó terraplenada.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. 1991, *Catalunya Romànica*, vol. IV, Barcelona, p.

AA.DD. 1969, *Els castells catalans*, vol. II, Barcelona, p. 548-554.

BADIA, J. 1981, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol. II-B, p. 426-427.

LLINÀS, J. i GARCÍA-CONSUEGRA, J.M. (en premsa), Excavacions al castell de Quermançó (Vilajuïga, Alt Empordà), *Tribuna d'Arqueologia 2003-2004*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

LA RECUPERACIÓ DEL CASTELL DE PALAGRET DE CELRÀ (GIRONÈS)

Ferran CODINA FALGÀS

INTRODUCCIÓ

El castell de Palagret, popularment conegut com a castell de Mabarrera, és un dels edificis històrics més apreciats per la gent de Celrà. L'ajuntament va comprar els terrenys on hi havia les ruïnes del castell per poder recuperar un dels béns patrimonials més destacats del municipi.

En els darrers deu anys el Taller d'Història de Celrà va promoure dues campanyes de neteja del castell per tal d'evitar la degradació continuada a causa de la vegetació que creixia a l'interior de les ruïnes. Aquestes neteges es van realitzar amb la participació de la gent del poble.

A mitjans de l'any 2002 es va realitzar una campanya de consolidació dels murs més malmesos del castell. D'aquesta manera també es facilitaven els treballs posteriors d'excavació.

El setembre de 2002 es va iniciar la primera campanya d'excavació al castell de Palagret que va finalitzar el gener del 2003. Aquesta campanya va consistir en una neteja exhaustiva de la vegetació que havia tornat a créixer, i amb l'excavació dels enderrocs de la zona de llevant del castell. Concretament va afectar als sectors 4, 5, 6, 7 i 8 de la zona 1 del castell. El permís d'excavació només permetia fer una neteja del castell i retirar els enderrocs de les parets caigudes. La potència d'aquests estrats d'enderrocament era considerable i variava entre els 50 cm i els 2 m.

El març de 2003 es va efectuar la consolidació dels murs que havien quedat al descobert amb la primera campanya d'excavacions i es van reparar punts concrets que ja presentaven problemes de conservació abans d'iniciar els treballs arqueològics. Al mateix temps es va realitzar la planta de l'edifici i l'aixecament topogràfic de l'entorn immediat. La consolidació es va fer pensant en una actuació reversible i que no emmascarés l'evolució arquitectònica del castell, per tant, havia de respectar les relacions estructurals que hi ha entre els murs. Alhora, però, havia d'assegurar la conservació i allargar la vida de les estructures exhumades.

Els treballs de consolidació es van centrar en intervenir en aquells murs exhumats durant la campanya d'excavació i que són els de la cara de llevant del castell: M-2, M-5, M-7, M-8, M-9 i M-12. La principal intervenció es va basar en fer una neteja exhaustiva de la vegetació que malmetia l'estructura interna dels murs, es van tapar les juntes de les pedres i es van refer parts dels murs que havien desaparegut. L'argamassa utilitzada per rejuntar les pedres dels murs estava formada per una barreja de calç groga (55 %) i grifith núm. 450 (45 %) amb sorra de gra gruixut.

L'octubre de 2003 s'inicià la segona campanya d'excavació del castell que va concloure a finals del mes de gener de 2004. Durant aquesta campanya es va actuar a la zona sud i oest del castell. Es va retirar l'enderroc dels sectors 1, 2, 3 i 14 que en alguns punts arribava als 4 mts. d'alçada.

El castell està protegit pel catàleg de béns patrimonials del municipi. També està inclòs en el catàleg de monuments i conjunts historicoartístics de Catalunya realitzat pel Servei de Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya. Està declarat Bé d'Interès Cultural (R-1-51-5862) segons el decret de 22 d'abril de 1949, publicat en el BOE el 15 de maig del mateix any.

SITUACIÓ I DESCRIPCIÓ DE L'ENTORN

El municipi de Celrà, amb una extensió de 2.014 hectàrees, està situat al nord-est de la comarca del Gironès, a 9 km. de la ciutat de Girona. Limita al nord amb el poble de Medinyà, al sud

i a ponent amb la ciutat de Girona; mentre que a l'est ho fa amb els municipis de Bordils i Juià.

El terme de Celrà s'estén al nord per la plana al·luvial del riu Ter, i pel sud, s'endinsa en els darrers contraforts de les Gavarres. Entre els dos extrems geogràfics s'hi situen les zones urbana i industrial separades per la carretera de Girona a Palamós. (fig. 1)

La zona de les Gavarres ocupa pràcticament la meitat sud del municipi, un total de 11,19 km2. Dins de les Gavarres els accidents geogràfics més destacats són: el Congost (320 m), el Puig de Sant Miquel (394,7 m) i la muntanya dels Àngels (485 m.). Pel que fa a la xarxa hidrogràfica d'aquesta zona cal destacar les nombroses rieres i torrents que hi podem trobar i que vessen directament o indirectament al riu Ter. El clima i la litologia d'aquesta zona muntanyosa determinen unes comunitats vegetals que es caracteritzen pel predomini de l'alzina, i per l'escassetat de sureres i plantes que prefereixen els sòls àcids. Això fa que les muntanyes de Celrà presentin una vegetació diferent de la del conjunt de les Gavarres. Malgrat tot trobem una representació àmplia de la vegetació pròpia de la regió mediterrània.

El castell de Palagret es troba situat als contraforts septentrionals del massís de les Gavarres. Sota la muntanya de les Planes (260m.), en el punt on el Torrent del Bou Vell s'uneix amb la Riera de Palagret. Des del castell es controla dos camins que s'endinsen cap a l'interior de les Gavarres, un permet arribar al Santuari dels Àngels, l'altre a la muntanya de St. Miquel. Mirant cap al nord es domina tota la vall i plana regada per la riera de Palagret, afluent del riu Ter. Al costat sud el castell està envoltat per la massa forestal i muntanyosa de les Gavarres. (fig. 1)

DESCRIPCIÓ DEL CASTELL

El castell s'assenta directament sobre la roca mare a una alçada de 178 msnm. L'antropització de l'indret dona la sensació que l'edificació es fa sobre un turó, però simplement es tracta de la vessant est de la muntanya. És un edifici de planta quadrangular, lleugerament trapezoïdal. El costat nord mesura 25 m, l'est 21 m, el costat

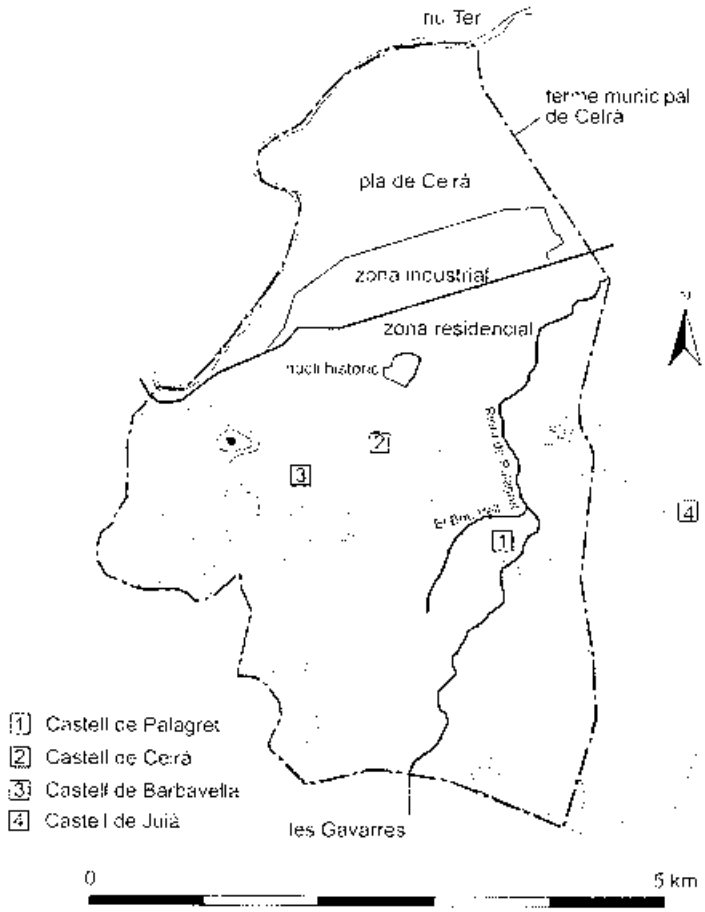

fig. 1 Situació del castell de Palagret i dels castells veins

sud 22 m i l'oest 23 m. Les estructures més ben conservades es troben al costat nord on hi ha parets de més de 8 metres d'alçada. Als costats nord, est i oest es conserva el fossar del castell tallat a la roca. Actualment està farcit pels blocs caiguts dels murs perimetrals de l'edifici. Al sud el desnivell natural del terreny feia innecessària aquesta defensa. En total tenim un perímetre que mesura 92 m. de llargada i una amplada que varia entre els 5,5 i 6,5 m. Al costat de llevant del fossar hi ha una estructura semicircular que mesura uns 260 m2 també fortificada. (fig. 2)

Els murs del castell varien entre els 70 i 100 cm i estan fets de pissarra (llicorella, llécol). La naturalesa d'aquestes roques és fràgil i molt trencadissa, fragilitat que també es transmet als murs. La unió de les pedres és a base d'argamassa de calç i sorra bastant dolenta. Els murs que formen cantonades, obertures o contraforts, tenen els angles o laterals rematats amb pedres calcàries ben escairades que els donen més solidesa. Els murs M-2, M-5, M-20 i M-27 tenen espitlleres.

L'excavació ha permès delimitar diverses estances que pertanyen a la darrera reforma del castell. S'han detectat tres grans fases constructives, aquestes, però, encara no es poden situar cronològicament. El material arqueològic recuperat ha estat bastant limitat, exceptuant l'excavació del sector 6, on s'han recollit nombrosos fragments ceràmics que ens daten el moment d'abandó d'aquesta zona del castell.

Fase I

La fundació del castell se situa entre els segles X i XI a partir de diverses filades de pedres amb forma d'espina de peix, que es troben en els murs del primer recinte. La documentació conservada fins avui sembla corroborar aquesta hipòtesi.

La primera construcció es caracteritza per una planta trapezoïdal, amb murs d'un metre d'amplada, tots ells de pissarra. Per les dimensions del castell i la seva forma trapezoïdal, dona la sensació que era una fortalesa que no necessitava una torre si no que tot ell en deuria fer la funció. Amb l'avenç de les excavacions es va configurant l'organització interna de l'edifici. Ara com ara dona la sensació que es tractaria d'una construcció amb una sala central, o pati central, amb habitacions al seu voltant.

Fase II

A aquesta fase correspon l'ampliació del primer recinte pels costats de llevant i nord amb murs de 70 cm d'amplada (M-2, M-5 i M-29). A llevant es construeix una plataforma de 132 m², i al nord un corredor de 2 metres d'amplada i 20 m de llargada. En aquest moment també es construeixen dos contraforts (M-6 i M-16) juntament amb el mur M-5, i que s'adossen al mur nord del primer recinte M-17. Tenen una amplada de 2 m. i els seus angles estan rematats amb pedres calcàries ben escairades. A la part interna tenen una porta cada un que permetia la circulació per aquest corredor nord, de manera que es comunicaven la part interna del castell amb aquesta nova ampliació. També es reforça l'antiga estructura amb un tercer contrafort a l'angle sud-oest que mesura 4,5 m. d'amplada a la base.

Fase III

A aquesta fase correspon l'ampliació del castell pel costat de llevant traspassant els límits del fossar. Aquesta ampliació es caracteritza per la construcció d'una gran plataforma semicircular de 260 m² i la comunicació d'aquesta amb la resta de l'edifici.

Aquesta plataforma està tancada a llevant per un mur semicircular amb espitlleres que mesura 70 cm. d'amplada i per ponent el seu límit correspon al fossar. La connexió entre aquesta zona i la resta de l'edifici es va fer mitjançant la construcció d'un tercer cos adossat al de la segona fase, i que feia la funció de rampa d'accés. Per enllaçar la plaça semicircular i la rampa d'accés es van construir dos murs per formar una passera que salvava el desnivell del fossar.

En aquest moment, la circulació entre els diferents cossos era bastant complicada i segurament respon a una qüestió defensiva. Ja hem comentat la comunicació entre la zona de fora del fossar i l'ampliació de la segona fase. Un cop dins el recinte del costat de llevant no hi havia una comunicació directa amb l'interior del castell si no que s'havia de fer a través del corredor del costat nord fins a connectar amb la porta principal del costat de ponent. Aquesta organització complicava l'atac al castell i

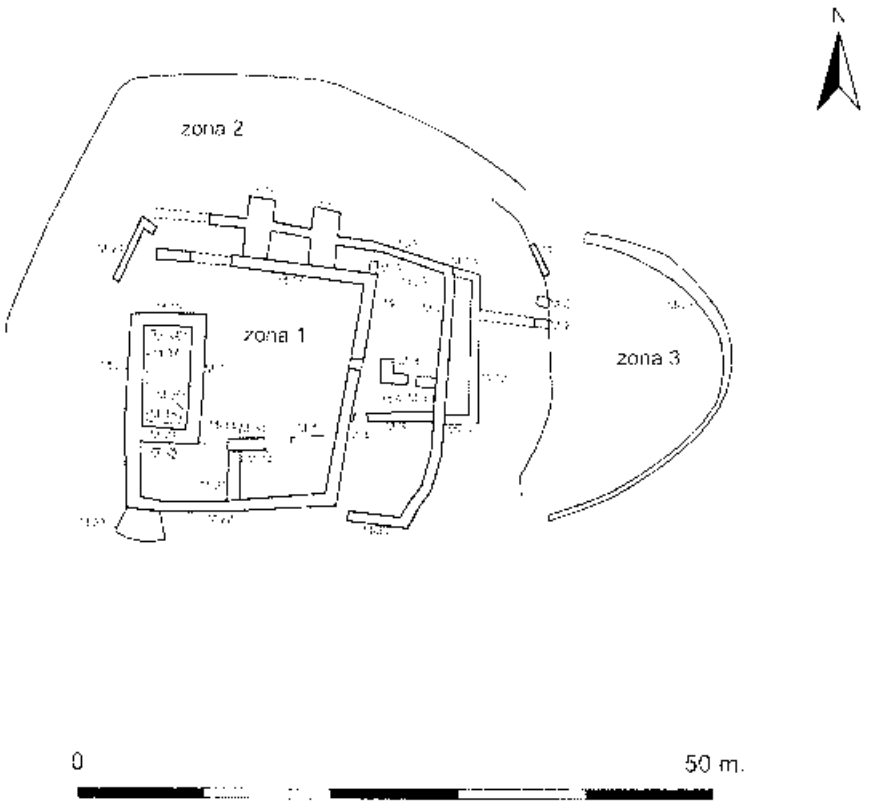

fig. 2. Planta general del castell de Palagret

permetia fer-se fort en el cos intern.

Durant l'excavació s'han recuperat nombrosos fragments de plaques d'*opus signinum*. Aquests elements corresponen als paviments dels pisos superiors, avui desapareguts. Un altre element destacat són pedres calcàries de forma rectangular, ben treballades que en un extrem estan acabades amb forma de colze i tenen un encaix rectangular. Se n'han trobat tres, una al sector 7, una al sector 5 i una altra al sector 3. Són peces que servien per a col·locar una portella de fusta basculant per poder protegir l'espai obert entre els merlets. Aquests elements segurament no pertanyen a la primera fase del castell si no que corresponen a una de les fases d'ampliació.

L'any 1347, *Dalmau vescompte de Rocabertí, Capità General en tot el Bisbat de Girona, requerí a fra Galceran de Tallada i a Francesc Adroher, sotsveguer, perquè fessin fortificar els castells dels verals de la ciutat, i especialment el de Palagret, a causa de les companyies armades que romanien al Rosselló i hom esperava arribessin a Girona*[1]. Aquest document possiblement ens està aportant la datació d'una de les reformes que hem descrit anteriorment. És difícil però saber a quina correspon.

Abandó

Només s'ha trobat material ceràmic a l'interior del sector 6. El conjunt de material està format per ceràmica grisa, on la forma predominant són les gerres amb la vora exvasada, ceràmica vidrada de colors melat, verd i marró i nombroses escudelles esmaltades i decorades amb blau valencià, dues decorades amb reflexes metàl·lics i un sol fragment on es combinen ambdues tècniques.

La composició ceràmica d'aquest conjunt, caracteritzat per la manca de ceràmica decorada en verd i manganès, la profusió del blau valencià i la poca presència de vaixella decora-

[1] Arxiu Catedral de Girona: Pabordia del mes de juny, index de capbreus i altres documents, anotació núm. 21

da amb reflexes metàl·lics, ens permet, a *grosso modo*, datar el moment d'abandó en torn de la segona meitat del segle XV.

La datació del moment d'abandó o destrucció del castell coincideix amb el moment de la Guerra Civil Catalana, que s'inicia el 1462 amb la primera revolta remença a Catalunya. A Celrà aquesta revolta va tenir especial significació ja que *El 13 d'octubre de 1448, en presència de Joan Coma, notari, i en presència del venerable Pere Dei, mercader de la vila de Perpinyà, Miquel Ombert de la ciutat de Girona i Bartomeu Mont, notari del rei, com a testimonis i per especial assumpte, són convocats i congregats els homes de la parròquia de Sant Feliu de Celrà de la diòcesi de Girona. Convocats en el cementiri de dita parròquia amb repic de campanes, de la mateixa església, i amb llicència de Bartomeu Ribes portantveus del rei.*[2]

Aquest document testimonia el primer sindicat remença celebrat a Celrà, amb el qual els pagesos volien abolir les servituds. Més endavant van succeir les dues revoltes de la pagesia remença.

DEL CASTELL DE PALAGRET AL CASTELL DE MABARRERA

El document més antic que recull el topònim de palagret data de l'any 922 i ho fa amb la forma *Palacroto*. Es tracta d'un document amb el qual Carles el Simple va confirmar i emparar tot allò que el bisbe Hilerand va atorgar a l'Església de Girona a Celrà i Palagret. Després d'ell fou el bisbe Guiu qui fins la seva mort el 940 posseí el paratge de Palagret i part del de Celrà. En cap d'aquests documents, però, es fa referència a l'existència del castell. (Camps, 2004)

Tot i que el 1088 el castell pertanyia a la Canònica de la catedral de Girona, el feu estava administrat per cavallers els quals li retien homenatge i li satisfeien drets senyorials. Així ho demostra un document pertanyent a una acta de venda que feren, el novembre de l'any 1199, Ramon de Peratallada, Raimunda la seva dona, i Garcendis la seva mare, per 2.000 auris, de tot el castell i pertinences que tenien en la parròquia de Sant Feliu de Celrà a favor de Bernat de Sitjar i Berenguer, el seu fill. A saber, molins, masos, homes i dones, i tot el domini directe d'aquell[3]. Anys més tard, el 1212, Berenguer, fill de Bernat, adquirí en sotsfeu el castell de Juià de mans de Guillem de Cervià, feudatari del bisbe de Girona.[4] El 1248 Hug de Cervià rebé homenatge de Berenguer de Sitjar, fill de Berenguer, per la tinença del castell de Juià[5]. (Camps, 2004)

Berenguer de Sitjar, en el darrer testament que redactà, datat el 2 de gener de 1218, va deixar l'honor del castell de Palagret al seu fill, anomenat també Berenguer[6]. La possessió de Palagret en mans dels Sitjar fou reconeguda l'any 1235 per Gaufred, vescomte de Rocabertí, Ramon de Vilademuls i Bernat de Caixàs. Per això renunciaren a qualsevol dret que hi poguessin tenir amb promesa formal de restitució i lliurament de qualsevol document fefaent de drets de la senyoria[7]. En morir Berenguer de Sitjar la força de Palagret passà a mans de la seva filla Saurina, segons deixà dit en el testament que atorgà el 1251, i on nomenà marmessors a l'abat de Sant Pere de Galligants, a un Canonge del Capítol de la catedral de Girona, a Berenguer Rabós, sagristà de Celrà, i al clergue Guillem de Colltort[8]. (Camps, 2004)

La darrera vegada que hem trobat documentada a Saurina de Palagret és el febrer de 1295. A partir d'aquesta data desapareix cap tipus de referència com a senyors del castell de Palagret no solament de Saurina sinó també de qualsevol

[2] Arxiu de la Ciutat de Girona.

[3] Arxiu de la Catedral de Girona: Pabordia del mes de juny, índex de capbreus i altres documents, anotació 1.

[4] Arxiu Diocesà de Girona: Pergamins de la Pia Almoina, 2744, Celrà núm. 10.

[5] Arxiu Diocesà de Girona: Cartolari de Rúbriques Vermelles.

[6] Arxiu de la Catedral de Girona: Pabordia del mes de juny, índex de capbreus i altres documents, anotació 2.

[7] Arxiu de la Catedral de Girona: Pabordia del mes de juny, índex de capbreus i altres documents, anotació 3.

[8] Arxiu Diocesà de Girona: Pergamins de la Pia Almoina, 2766, Celrà núm. 33.

descendent o parent dels Sitjar. En canvi coneixem que el 26 de febrer de 1296 el bisbe Bernat de Vilamarí (1292-1312), l'abat Arnau de Sant Pere de Galligants, i Pere de Palol, guardià dels framenors de Girona, assignen els drets i béns del castell de Palagret a la pabordia del mes de juny de la catedral de Girona[9], la qual ja obtenia d'altres ingressos de béns i drets que posseïen d'antic els canonges de la Seu en la parròquia celranenca. (Camps 2004)

A la baixa edat mitjana les terres on hi havia les restes del castell enrunat passaren a mans de la família Barrera de Celrà, amb un mas molt proper al castell. És per això que popularment s'ha conegut amb el nom de castell de Mabarrera. Fet que induí a error a l'hora d'assignar a Pere Guillem Barrera la senyoria del castell el 1116. (Fluvià 1971, 190). Els drets de la senyoria de Palagret continuaren en mans de la pabordia de Juny fins a la desamortització de Mendizábal el 1835.

PALAGRET I EL SEU ENTORN

El castell de Palagret no és l'únic que hi ha documentat a Celrà, encara es conserven les edificacions de dos castells més; el castell de Celrà i El castell de Barbavella.

El castell de Celrà es troba situat a la part central del municipi, just on s'acaba la massa forestal de les Gavarres i s'inicia la plana on s'assenta el nucli urbà de Celrà. Està molt a prop de la riera de Mavalls afluent de la riera de Palagret. Ha estat molt reformat, però encara destaca la torre circular central.

El castell de Barbavella se situa a la banda de ponent del poble, en un petit turó on es domina la plana que queda a la riba dreta del Ter quan surt del Congost. Al seu costat hi passa el torrent d'Orriols.

A aquests tres castells hi hem de sumar el castell de Juià també situats en el límit entre les gavarres i la plana. Amb una cronologia de fundació més o menys contemporània, tots quatre castells no disten l'un de l'altre més de dos quilòmetres en línia recta i tenen unes característiques comunes en quant a la seva situació, encara que diferents en la seva arquitectura. Edificats al límit nord de les Gavarres i sobre el curs d'un torrent o riera, controlen les planes que queden ben delimitades per la geografia de les Gavarres i amb elles totes les terres i masos que hi havia (fig. 1).

Aquests castells són els testimonis d'un sistema d'organització del territori caracteritzat per un hàbitat dispers previ a la formació de les sagreres amb la concentració d'hàbitat i la consegüent formació dels pobles actuals. Tots quatre castells estan relacionats amb l'antiguitat ja sigui pel topònim o per la seva proximitat amb antigues vil·les romanes.

BIBLIOGRAFIA

CAMPS, L. 2004, *Els castells i masos de Celrà*, Taller d'Història de Celrà.

BOLÓS, J. 1991, Castell de Mabarrera. *Catalunya Romànica V. El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estany*, Barcelona, 97

BOLÓS, J., HURTADO, V. 2000, *Atlas del comtat de Girona (785-993)*, 35.

CATALÀ, P. 1971, Castell de Juià. *Els castells catalans, vol. III., El Gironès*, 233-234.

COROMINES, J. 1996, Palagret. *Onomasticon Cataloniae, VI*, Barcelona, 124.

DEL CAMPO, F. 1991, *Castells medievals: 57 Talaies del Gironès i del Pla de l'Estany*, Figueres.

MALLORQUÍ, E. 2002, L'època medieval. *Història del Gironès*, Girona.

FLUVIÀ, A. 1971, Castells de Celrà, Mabarrera i Campdorà. *Els castells catalans, vol III. El Gironès*, 188-192.

SANZ, A. 1991, Castell de Celrà. *Catalunya Romànica V. El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estany*, Barcelona, 95-96

TO, L. 1991 *El monestir de Sta. Ma. de Cervià i la pagesia: una anàlisi local del canvi feudal. Diplomatari segles X-XII*, Girona.

[9] Arxiu Històric de Girona: Fons de l'hospital de Santa Caterina, signatura 7749.

LA TORRE DESVERN DE CELRÀ. RESULTATS DE DUES CAMPANYES D'EXCAVACIONS

Ferran CODINA FALGÀS

MOTIVACIÓ DE LA INTERVENCIÓ

L'ajuntament de Celrà va rebre en cessió l'immoble de la Torre Desvern i els seus entorns. A partir d'aquest moment la preocupació de l'equip de govern municipal ha estat la d'adequar l'edifici per donar-li un ús social.

L'ajuntament està iniciant la redacció d'un projecte per tal d'adequar arquitectònicament l'edifici i assegurar-ne la seva conservació. Abans, però, per tal que aquesta adequació es realitzi correctament, es va promoure una campanya d'excavació preventiva. El mes de juny de 2003 es va realitzar una primera campanya d'excavació. Es van realitzar tres sondeigs, un a l'angle nord-est de la torre, un altre a l'interior de la torre i un tercer a la façana de migdia. Aquesta última (zona 3) va posar al descobert una sèrie d'estructures anteriors a l'edifici del segle XII que no es van poder acabar d'excavar per manca de temps. És per això

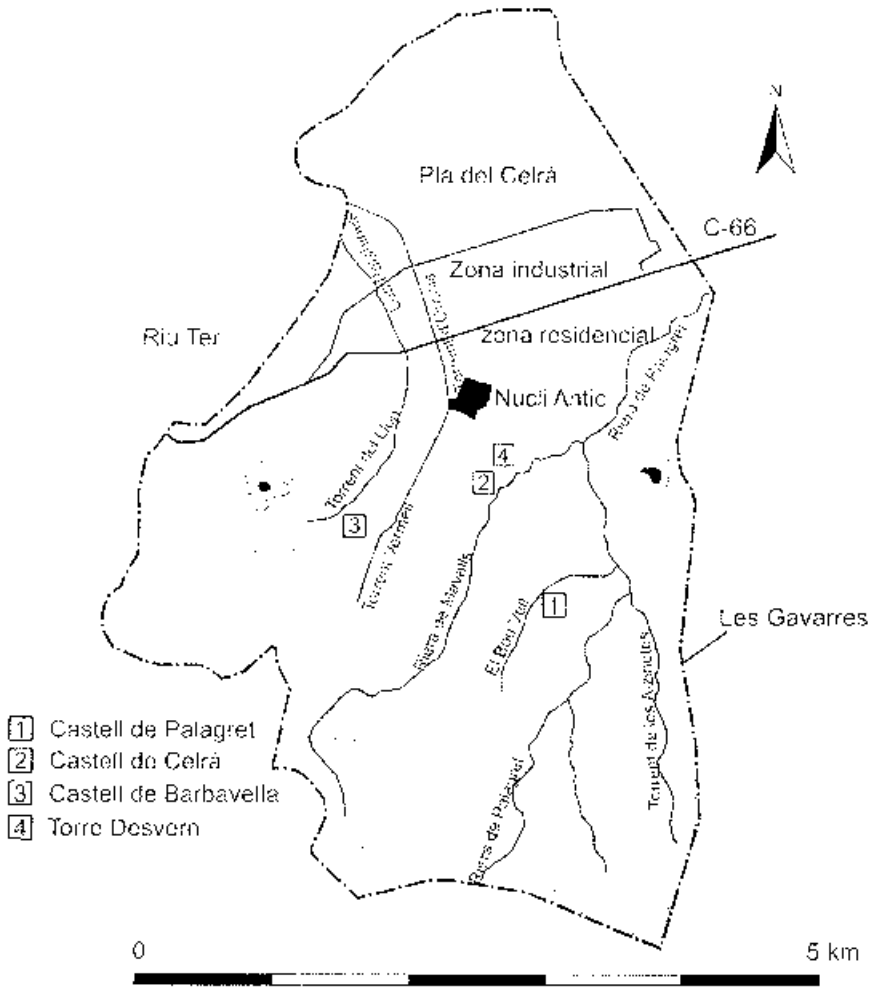

fig 1. Situació de la Torre Desvern.

que aprofitant un pla d'inserció laboral es va demanar permís per tornar a excavar a la Torre Desvern durant el mes d'octubre de 2003.

SITUACIÓ

La Torre Desvern es troba situada a l'actual barri del Pedró, antic veïnat de Reixach, en un turó elevat situat a l'est del nucli antic. Des d'aquest turó per ponent es té un ample domini del nucli antic de Celrà, pel nord de la plana del Ter, i per llevant de la vall de Palagret. (fig. 1)

Les coordenades UTM de la Torre Desvern són: X: 490486; Y: 4652568.

La Torre és un edifici d'arquitectura militar romànica que amb el pas del temps va ser convertit en casa forta i més tard en masia. La part més antiga de la casa correspon a una torre de planta rectangular que data del segle XII de dos pisos d'alçada, cada pis és una gran nau coberta per una volta de canó lleugerament apuntada. En tots els murs d'aquesta torre hi trobem espitlleres. Al pis superior, a la façana nord, hi ha una finestra geminada amb arcs sustentats per capitells decorats de finals del segle XII. La resta de l'edifici pertany a una ampliació del segle XV. Es tracta d'un petit palau gòtic amb una galeria d'arcs apuntats que envolta un pati interior amb un pou central. Algunes de les habitacions d'aquesta ampliació tenen finestres geminades pròpies d'aquesta mateixa època on s'hi pot veure esculpida l'heràldica familiar. Al segle XVIII va ser fortament remodelat i va a passar a fer la funció de masia.

Al segle XIII aquesta casa pertanyia al domini anomenat de Vall, en mans de la família de cavallers que tenien el cognom Celrà. A mitjans del segle XIV la senyora del patrimoni de la Torre es deia Francesca, vídua del cavaller Francesc Arnau de Biure, per això en alguns documents s'anomena Torre de Biure. A inicis del segle XV les possessions de la Torre passaren a mans de la família Vern, ciutadans de Girona del carrer de la Draperia, avui anomenat carrer de Ciutadans. És en aquest moment que pren el nom de Torre Desvern. El 6 de maig de 1735 Josep Guinart i Fonolleres va adquirir el patrimoni de la Torre. La propietat va continuar en mans de la mateixa família fins que fa pocs anys fou adquirida en cessió per l'ajuntament de Celrà. (Camps, 2004)

DESCRIPCIÓ DE LES RESTES

Durant aquestes dues campanyes d'excavació s'han realitzat tres cates; una a l'interior i dues a l'exterior. La zona 1 correspon a la cata realitzada a l'exterior de l'angle nord-est de la torre. La zona 2 correspon a l'angle nord-oest intern de la torre i la Zona 3 correspon a l'exterior de la façana de migdia de la torre (fig. 2).

ZONA 1

L'extensió de la cata és de 34 m2. Es troba situada a l'angle nord est extern de la torre, just davant de la rampa d'accés que mena cap a l'actual porta d'entrada de la torre. Aquesta excavació va permetre de seguida documentar una sèrie de murs que formaven part d'una habitació arrasada, construïda al costat de la mateixa torre. El fet d'identificar aquesta estructura ens va permetre dividir l'espai en tres sectors diferents. El sector 1 pertany a l'interior d'aquesta habitació, el sector 2 pertany a l'espai comprès entre aquest edifici exhumat i la façana de llevant de la torre. El sector 3 pertany a l'espai delimitat a l'exterior de la porta d'accés.

Aquesta habitació es va trobar colgada per un estrat superficial de molt poca potència. Alguna de les estructures ja afloraven la qual cosa permet entendre el seu estat precari de conservació.

Sector 1

Només se n'ha conservat la part sud, la resta de l'edifici va ser arrasat a l'hora de construir un mur modern. Estava delimitada per tres murs construïts amb rierencs de grans dimensions, blocs de pedra sorrenca i quars i lligats amb calç. L'amplada d'aquesta habitació era de 313 cm i la llargada conservada era de 360 cm.

El mur M-1 (UE 1006) delimitava aquesta habitació per l'oest. Al nord estava retallat per una rasa moderna i al sud no lligava amb cap altre mur. La seva llargària era de 550 cm., tenia una alçada de 47 cm. i una amplada de 62 cm. El seu traçat no era del tot regular, a l'alçada de la porta l'extrem sud del mur es tancava lleugerament cap a l'est. Aquest mur continuava més enllà de la façana sud i delimitava un espai davant de la porta d'accés (sector 3).

El mur M-2 (UE 1007) era el límit sud de

l'habitació. El seu extrem oest juntament amb el mur M-1 formava la porta d'accés de 130 cm de llum. A l'est estava lligat amb el mur M-3. El mur M-2 mesurava 256 cm de llargària, la seva alçada màxima era de 52 cm a l'est i la mínima de 15 cm a l'oest i tenia una amplada màxima de 60 cm i una mínima de 52 cm.

El mur M-3 (UE 1008) delimitava l'habitació pel costat de llevant. Al nord estava retallat per la mateixa rasa moderna que malmetia el mur M-1 i al sud estava lligat amb el mur M-2. La seva llargària mesurava 430 cm, tenia una alçada de 52 cm i una amplada que variava entre els 55 cm i els 40 cm.

Per sota de l'estrat superficial (UE.1001) i duna fina capa de terra compactada (UE 1002) es va documentar el paviment intern de l'habitació (UE 1003). Aquest estava fet mitjançant una terra compactada amb pedretes petites (UE.1010) i coberta amb una fina capa de calç. Aquest nivell es lliurava a tots els murs que hem descrit anteriorment, i al nord també estava afectat per la rasa moderna.

Per qüestió de temps es va decidir de només excavar la meitat sud de l'habitació. Per sota del nivell de paviment es van documentar dos estrats (UE 1011 i UE 1012) anteriors a la construcció de l'edifici que cobrien un estrat format per una sorra blanca compactada que presentava un fort desnivell d'oest a est. Al fons del sondeig dins de la UE 1012 es va documentar un amuntegament de pedres que possiblement podien formar part d'una estructura anterior a la construcció de la torre.

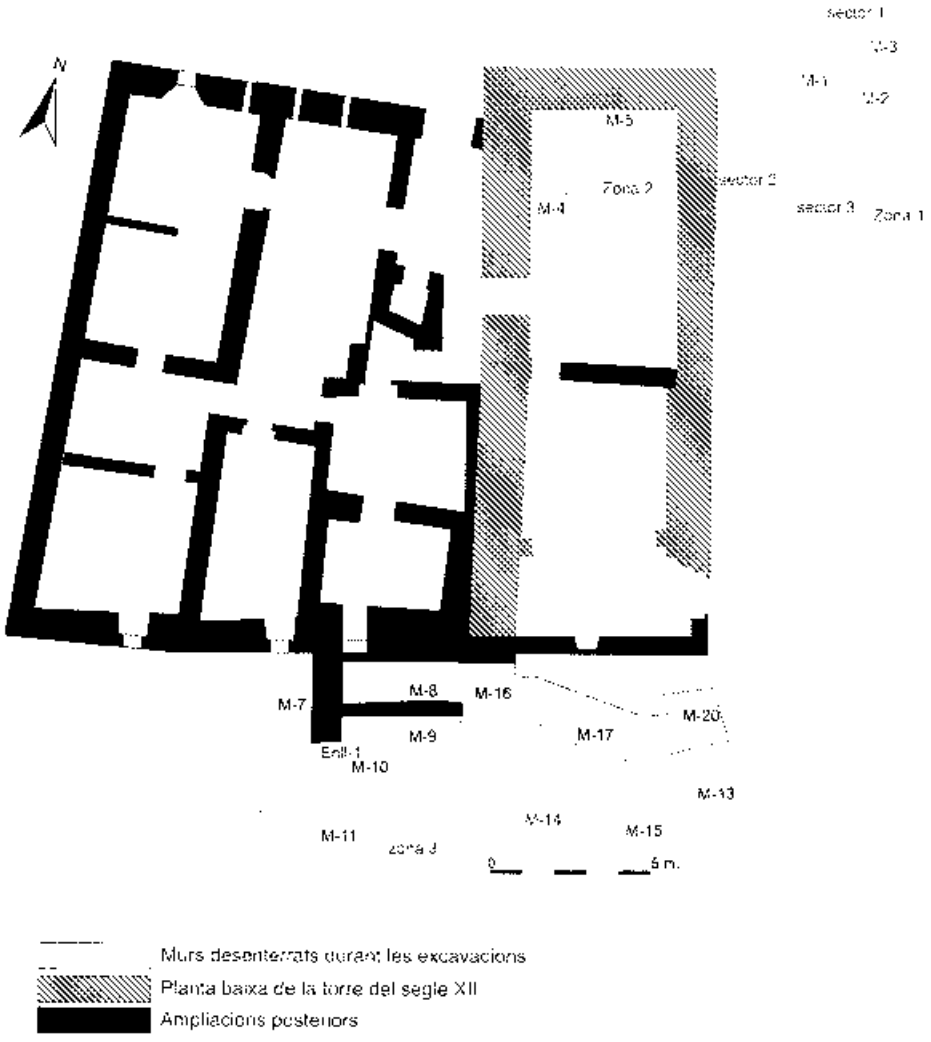

fig 2. Planta de la torre desvern.

Sector 2

El sector 2 va ser designat a l'espai delimitat entre el mur M-1 del sector 1 i la façana de llevant de la torre. És un espai que mesura uns 525 cm de llargària per 165 cm d'amplada (8,24 m2).

A l'interior d'aquest sector es van documentar un seguit d'estrats de terres abocades (UE 1005, 1015, 1016 i 1018) que cobrien un estrat sorrós de color blanc molt compactat (UE 1017) similar a la UE 1013 del sector 1.

Sector 3

Encara que no en coneixem els seus límits i dimensions reals, a la banda sud de la zona 1 es va identificar un espai (sector 3) que estava marcat pel tram del mur 1 que sobresortia de la façana sud del sector 1. En aquest espai de 8,4 m2 es van poder identificar 2 estrats per sota del superficial (UE. 1009 i UE.1014). El límit superior de la UE 1014 coincidia aproximadament amb el nivell del paviment del sector 1.

ZONA 2

A l'interior de la torre es va fer un sondeig de 290 cm de llarg per 115 cm d'ample per observar la fonamentació de l'angle nord-oest intern de la torre i per comprovar si hi havia o no restes d'un edifici més antic. Es va arribar a una profunditat màxima de 174 cm.

Per poder realitzar aquest sondeig es va haver de rebentar el paviment modern de l'interior de la torre fet de ciment amb una preparació molt compacta de pedres i rajols (UE 2000 i UE 2001). Per sota, fins al fons del sondeig es van anar documentant una sèrie d'estrats antròpics retallats per les dues rases dels murs que formaven l'angle de la torre (UE 2002, UE 2009, UE 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2021 i 2022) D'aquests estrats cal destacar les UE 2021 i 2022. Es tracta de dos amuntegaments de pedres que no estaven lligades entre si però que podien correspondre a estructures més antigues desmuntades. La UE 2018 que no es va excavar estava rebentada encara per la rasa de fonamentació del mur M-4, en canvi el mur M-5 s'hi assentava a sobre. Les dues rases de fonamentació (UE 2003 i UE 2004) estaven reomplertes per una sorra flonja i fina (UE 2005 i UE 2006) que no va aportar gens de material ceràmic.

El mur que tanca la torre per ponent M-4, té una banqueta de fonamentació que sobresurt 12 cm de la resta del mur i té una alçada de 152 cm. El mur M-5 és el mur septentrional de la torre i té una banqueta de fonamentació que sobresurt 16 cm del mur, comença a 132 cm de profunditat respecte a la UE 2001. L'excavació, però, no ha pogut documentar la seva alçada.

ZONA 3

La zona 3 correspon a una petita esplanada que hi ha davant la façana de migdia de la torre, que fins fa pocs dies estava destinada a les funcions de galliner. La compartimentació de l'espai feta pels murs moderns ens va fer dividir el sondeig en dos sectors diferents.

Sector 1

El sector 1 correspon a un espai reduït de 380 cm de llargada per 125 cm d'amplada delimitat pels murs M-16, M-6, M-7 i M-8. Aquest darrer és un mur que s'adossa al mur M-7 orientat d'est a oest i que mesura 45 cm d'amplada per 79 cm d'alçada.

A l'interior del sector 1 per sota dels estrats superficials es va documentar un farcit de cendres (UE 3002) que contenia nombroses restes de ceràmica grisa de cuina, tenia una potència de 42 cm i que es lliurava al mur a tots els murs del sector. Per sota d'aquest estrat cendrós es van documentar dos nivells pertanyents a capes de farciment (UE 3006 i UE 3007).

Per sota de la UE 3007 es van documentar una sèrie d'estrats molt prims formats per llims i sorres (UE 3009, 3009, 3010) que cobrien el mur M-9. Aquest mesura 68 cm d'amplada. La seva tècnica constructiva és de pedra lligada amb fang i presenta una orientació de nord-oest a sud-est.

Sector 2

El sector 2 és l'espai que queda al sud del mur M-8 que mesura 4,8 m2 i està delimitat pels murs M-7 i M-8. Per sota dels estrats superficials es va documentar un estrat format per una terra barrejada amb petites pedres (UE 3014), que cobria un potent estrat (UE 3017) de 55 cm de potència format per una terra marró clar molt

compacte. Al costat nord, aquest estrat estava retallat per la rasa UE 3016 pertanyent a la fonamentació del mur M-8 i farcida per la UE 3015.

Per sota de la UE 3017 es va documentar dos estrats que també funcionaven per sota dels murs M-7 i M-8 (UE 3018 i UE 3019). El 3018 estava format per una terra de color marró gris amb restes de calç i cobria un desnivell que marcava la UE 3019 que estava format per una sorra molt fina. El límit superior d'ambdós estrats estaven a la mateixa cota. Per sota d'aquests dos estrats es van començar a documentar els petits estrats de sorres (UE 3020 i UE 3021) que de la mateixa manera que en el sector 1 cobrien unes estructures més antigues.

Dins el sector 2 doncs vam trobar la continuació del mur M-9 que en el seu extrem sud-est pren una forma de quart de cercle i té una llargada total de 450 cm, una amplada de 70 cm i té una fonamentació atalussada. També vam documentar l'existència d'un segon mur M-10 orientat de sud-oest a nord-est que mesura 150 cm de llargada i 55 cm d'amplada. Està lligat amb el mur M-9 construït amb la mateixa tècnica de la pedra lligada amb fang.

Comprès entre l'angle nord-oest que formen els murs M-9 i M-10 hi ha un enllosat (Enll-1) de pedres de mides grans lleugerament desgastades per la part superior.

A l'est del mur M-9 es va descobrir un estrat format per sorres compactades amb taques blanques (UE 3022) similar a la UE 3012 del sector 1.

Al sud dels murs M-9 i M-10 es va documentar un altre mur orientat est-oest que mesura 455 cm de llarg i 70 cm d'amplada. Les pedres d'aquest mur estaven lligades amb fang. Entre aquest mur i els murs M-9 i M-10 es van excavar una sèrie d'estrats (UE 3037, UE 3038 i UE 3039) formats per sorres compactades i argiles completament estèrils en quant a material ceràmic ja que pertanyien al subsòl natural del terreny.

Amb l'excavació d'aquesta zona també es va poder posar al descobert la fonamentació de la façana sud de l'antiga torre del segle XII. L'angle sud oest es conserva en perfecte estat i es pot observar com la fonamentació d'aquest punt de l'edifici està formada per dues banquetes d'amplades diferents. El mur sud de la torre (M-17) està trencat en tres trams diferents i es veu que va patir un desplaçament cap al sud est. El subsòl sobre el qual es fonamenta l'edifici del segle XII està format per un potent estrat de sorres compactades idèntic al que s'ha documentat a la zona 1.

Al sud de la façana de migdia de la torre, coberts pels estrats superficials, es van documentar tres murs més (M-13, M-14 i M-15). Corresponen a un antic edifici que deuria ser destruït amb la construcció de la torre. De la mateixa manera que els murs M-9, M-10 i M-11, també estan construïts amb les pedres lligades amb fang.

CONCLUSIONS

Amb els sondeigs realitzats tant a l'interior com a l'exterior de la torre s'ha pogut constatar la presència d'edificis que evidencien una ocupació més antiga a la construcció de la torre. En les zones 1 i 2 només s'han documentat amuntegaments de pedres de murs desmuntats els quals ens aporten poca informació, amb l'excavació de la zona 3, però, s'han pogut documentar tres edificis diferents. Un correspon al mur M-11, un altre està format pels murs M-9, M-10 i l'enllosat Enll-1 i el tercer correspon als murs M.13, M-14 i M-15. Tots tres edificis estan construïts seguint la tècnica de la pedra enfangada tot i que no tenen cap relació entre si.

No podem aportar cap dada respecte a la cronologia i funcionalitat d'aquests edificis degut al seu arrasament sofert amb la construcció de la torre i per la manca de material ceràmic recollit durant l'excavació. Els estrats excavats que estaven en relació amb aquests murs eren totalment estèrils.

La façana sud de la torre en un moment determinat, segurament al segle XVII, es va ensorrar totalment. Més tard, ja entrat el segle XVIII, es va refer reduint les dimensions de la torre pel costat de migdia i fonamentant-se en l'antiga construcció del segle XII. Amb l'excavació de la zona 3 hem pogut posar al descobert el perímetre original de la torre i veure el desplaçament que va patir la fonamentació de l'edifici cap al sud-est la qual cosa provocà l'enderrocament de l'edifici. Aquest enderrocament l'atribuïm a la naturalesa del subsòl. Com ja hem comentat anteriorment en la descripció de les zones 1 i 3, està format per

unes sorres molt fines compactades que es desfan amb molta facilitat. La feblesa del terreny segurament no va suportar les tensions del gran edifici medieval.

BIBLIOGRAFIA

CAMPS, L. 2004, *Els castells i masos de Celrà*. Taller d'Història de Celrà.

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL CASTELL DE MONTSORIU. CAMPANYES 2002-2003

Gemma FONT **Josep M. LLORENS*** **Joaquim MATEU** **Sandra PUJADAS**

Josep M. RUEDA **Jordi TURA Roger SALA ****

PRESENTACIÓ

El Castell de Montsoriu (Arbúcies-Sant Feliu de Buixalleu), s'alça al damunt d'un turó de 632 m, que forma part dels darrers contraforts llevantins del massís del Montseny.

Actualment, aquesta fortificació, considerada com un dels exemples més notables de l'arquitectura militar medieval catalana, és propietat del Consell Comarcal de La Selva, i està gestionat per un patronat, que és el responsable dels treballs de consolidació i restauració que s'hi porten a terme.

Pel que fa a les tasques arqueològiques, desenvolupades en el castell d'ençà dels anys 1979 i 1983, i de manera continuada a partir de l'any 1993, han estat dirigides pel Museu Etnològic del Montseny, La Gabella.

ANTECEDENTS

Les primeres ocupacions humanes documentades arqueològicament al turó de Montsoriu corresponen a època ibèrica (s. III-IV a. d. C.). En aquest període Montsoriu devia tenir una funció de punt de control visual del territori: vall de Breda i Arbúcies, i camins careners que s'enfilaven vers les planes interiors; com també del pas natural que travessant la vall mitja de la Tordera, entre el massís del Montseny i el Montnegre, unia les planes de la Selva i el Vallès. És precisament per aquest pas natural per on transcorrerà en època romana la via Augusta.

Amb la romanització, l'ocupació humana sembla concentrar-se en les zones de plana de Grions i Gaserans, a prop de la Via Augusta, i també als voltants del nucli actual d'Hostalric. Cal no oblidar l'existència de la *mansio* de Seterras, que tot i que no ha estat localitzada, hom situa propera a la zona que estem descrivint.

ORIGENS DE LA FORTIFICACIÓ MEDIEVAL

La primera cita documental de Montsoriu no apareix fins l'any 1002: "*locum que dicunt Monte Suriz, uel in eius apendicio siva infra eius terminis*" (Rius 1946), en una donació de terres que féu Giscafred al monestir de Sant Cugat, situades en el terme o apèndix de Montsoriu, fet que pressuposa l'existència d'un castell termenat.

L'any 1011, trobem documentat el primer personatge vinculat amb el castell : Amat de Montsoriu (Amati Monti Soricensis), vescomte de Girona i pare d'Albert Amat (1025-1029) que va morir sense descendència i a qui va succeir la seva germana Ermessenda, casada amb Guerau de Cabrera l'any 1033. Al llarg dels segles XI i XII el castell formarà part de les possessions dels vescomtes de Girona, que el tenen en alou franc o plena possessió.

Durant aquest període i des d'una perspectiva

Museu Etnològic del Montseny, La Gabella

* Museu d'Arqueologia de Catalunya - Girona

** SOT Prospeccions arqueològiques

arquitectònica Montsoriu estava format per un petit clos emmurallat de 30 m de llargada per 19 m d'amplada màxima, seguint la tipologia dels primitius castells roquers, que veiem aixecar-se entre els segles X-XI, caracteritzats per la seva adaptació a la topografia dels turons en els quals sovint se situaven, i desenvolupats a partir de la torre de l'Homenatge, que constituïa al mateix temps el punt més fort, militar i visualment, de la construcció.

D'aquesta primera fase situada entre els segles X-XI, en destaca l'existència d'una petita capella castral. El conjunt arquitectònic d'aquest castell es complementava amb una sèrie de possibles estances situades en el sector O, i una plataforma d'anivellament. En l'extrem oposat a la torre mestra, es construí una altra torre, que flanquejava l'entrada al recinte emmurallat.

CONSTRUCCIÓ DE LA GRAN FORTALESA

A partir de la segona meitat del segle XII i al llarg de la primera meitat del segle XIII, Montsoriu es veurà sotmès a un ampli conjunt de reformes que convertiran el petit castell roquer d'origen preromànic, en una gran fortalesa (fig. 1).

Les causes d'aquest fort desenvolupament urbanístic i militar no estan ara per ara prou clares, però no seria del tot fora senyat pensar que aquest fet, s'hauria d'inscriure en el marc dels conflictes entre Ponç III vescomte de Cabrera i el rei Alfons I, i que tingueren lloc en el transcurs del darrer terç del segle XII.

Un altre element important i que indubtablement afectarà Montsoriu, és el fet de la separació dels vescomtats d'Àger i Cabrera. El 18 de setembre de 1223 Guerau IV Ponç de Cabrera i 1r comte d'Urgell, reparteix els seus estats i títols entre els seus diferents fills. Donà al seu fill primogènit Ponç I d'Urgell el comtat d'Urgell i deixa al seu segon fill Guerau V de Cabrera el castell de Montsoriu i les terres del Vescomtat de Cabrera.

Això suposarà pel castell de Montsoriu, convertir-se en un dels centres físics del poder vescomtal Cabrera - Girona, personificat en el segle XIII, en Guerau V (1229-1242) i Guerau VI (1242-1278), pare de Marquesa (1278-1328), esposa de Ponç Hug IV, comte d'Empúries.

Des d'un punt de vista arquitectònic, les reformes portades a terme en aquesta fase tindran una gran dimensió i afectaran a la major part de les estructures preexistents (de fet l'únic element que en restarà pràcticament intacte serà la torre de l'homenatge), i al mateix temps serà en aquests moments quan es construeixen les muralles i les torres que defineixen el perímetre de les muralles del segon recinte del castell conegut com a pati d'armes. Aquest recinte es situa 12 metres per sobre del nivell inferior en el qual en el segle XIV es construirà el recinte jussà, per tant estem parlant d'una magnífica defensa natural, que en aquest cas calia reforçar.

A partir d'aquest moment la defensa del castell es planteja a través de panys de muralla, profusament espitllerats i amb tres torres semicirculars i una de quadrangular (que flanqueja la porta principal d'entrada), situades en els diferents angles del perímetre del mur defensiu. Formant part del mateix perímetre emmurallat, i de manera coetània a la seva construcció, en l'angle S del recinte es va edificar la segona capella del castell, en aquest cas en estil romànic tardà, i amb una cronologia que cal situar entre el darrer terç del segle XII i principis del segle XIII.

Emmarcats pel clos de muralles d'aquest segon recinte, ens han arribat alguns testimonis constructius (extraordinàriament malmesos per

fig. 1. Planta General del Castell de Montsoriu.

les grans reformes del segle XIV) i que corresponen als nivells d'ocupació de dos àmbits, la fonamentació d'un mur de tancament d'un d'aquests àmbits i dues llars. Es tracta d'estructures extraordinàriament senzilles: murs de 40-50 cm units amb fang, paviments de terra batuda, i llars fetes amb argila cuita i delimitades per pedres. És important ressenyar que al costat d'una d'aquestes estructures de combustió van aparèixer restes d'escòria de ferro, el que podria obrir la possibilitat, per paral·lels de cronologia semblant (com és el cas del jaciment de l'Esquerda), de que es tractés d'un taller de forja.

L'antic recinte sobirà o nucli del castell roquer, rebrà en aquests moments una important transformació, convertint-se en la zona residencial de la fortalesa. En aquest període s'ampliarà la superfície del clos, tot definint uns nous traçats de muralla, el que també significarà enderrocar l'antiga capella preromànica. S'obrirà una porta a la planta inferior de la torre, i es modificarà la ubicació de la cisterna d'aigua. De totes maneres l'obra més emblemàtica d'aquest període serà la construcció de la sala del sector nord del recinte.

Les novetats d'aquest castell romànic, respecte a l'anterior castell roquer, les veiem bàsicament en funció de l'augment de dimensions, però també respecte a les solucions defensives: per un costat la ubicació de torres semicirculars en els angles del perímetre emmurallat, construïdes amb pedra del mateix turó, d'un sol pis amb coberta de volta de pedra i rematades amb merlets, i obertes cap a l'interior del pati. Per altra costat el tancament del recinte a través de murs de pedra de poca alçada (la topografia natural del turó no exigia que fossin més altes), i profusament espitllerades (amb una seqüència d'una espitllera cada metre aproximadament). També correspon a aquesta fase l'excavació del fossat, que encerclava el castell en les seves bandes Nord, Est, i Sud.

També dintre d'aquesta fase, cal inscriure la construcció d'un altre recinte annex al castell i situat a tramuntana del conjunt. Aquest nou recinte que uneix el castell pròpiament dit amb la Torre de les Bruixes (torre albarrana situada a l'extrem Nord del turó), supera en longitud els 80 metres, i apareix defensat per dues línies paral·leles de muralles.

D'aquest període i en l'àmbit documental les referències més destacades que tenim corresponen als fets de la croada contra el rei Pere II, l'any 1285. La més famosa, la de la Crònica de Bernat Desclot, que en el capítol CLIII, tot descrivint amb gran precisió l'aspecte de la ciutat de Girona preparada per a la defensa, en el transcurs de l'atac del rei de França Felip l'Ardit, esmenta les fortaleses que encara es mantenen sota el poder de Pere el Gran, entre les que s'inclou Montsoriu: "(...) *E en Vallès se tenia lo castell de Montsoriu, qui és l dels bells e dels nobles del món e és del comte d'Empúries* (...)"

LA TRANSFORMACIÓ DE MONTSORIU EN UN GRAN CASTELL-PALAU

El vescomtat de Cabrera entre el segle XIV i principis del segle XV arribarà a comprendre un territori de 1400 Km^2, amb vuitanta-set poblacions, cinc viles murades, una gran abadia benedictina a Breda, quatre priorats més també de l'ordre de Sant Benet, quatre canòniques agustinianes, un monestir cartoixà i un altre monestir femení de l'ordre del Cister. (Pons 2002, 15-16). Montsoriu serà en aquests moments el centre de la vegueria del mateix nom, que reunia dins seu les poblacions de Breda, Arbúcies, Hostalric, Gualba, Riells i Viabrea, Massanes i Sant Feliu de Buixalleu, esdevenint la vegueria o demarcació més gran dins el territori del vescomtat de Cabrera. Al mateix temps serà la residència habitual de la família, funcionant també com un petit centre administrador del seu territori o terme.

En aquesta fase i des d'una perspectiva arquitectònica i històrica Montsoriu arribarà al seu màxim esplendor. Al llarg d'aquest segle la gran fortalesa del segle XIII dóna pas a un veritable castell- palau, on la concepció estrictament militar que regia l'arquitectura del castell romànic es veurà implementada amb un conjunt d'obres en les quals els espais residencials hi tindran un paper destacat.

Els eixos principals d'aquesta gran reforma arquitectònica seran:

- Replantejament dels sistemes de defensa: construcció de talussos, sobreaixecament de muralles i torres, doblament de murs, construcció dels passos de ronda, edificació del recinte jussà.

- Disseny d'una nova i complexa xarxa de recollida d'aigua pluvial: construcció o reedificació de la gran cisterna del pati d'armes (amb una capacitat de més de 300.000 litres), construcció de canalitzacions i pous de decantació (Font et alii 1998, 177-191).

- Construcció del nucli residencial (palau) al pati d'armes del castell: Aquesta important remodelació consistirà en la construcció d'un conjunt d'àmbits i habitacions, al voltant d'un gran pati central, pavimentat amb lloses de marbre de Gualba. Al seu voltant es disposava una galeria coberta a manera de porxo, que esdevenia al mateix temps espai de circulació i accés cobert a les diferents habitacions del palau.

Dintre d'aquestes habitacions o àmbits, s'han excavat entre els anys 1993 i 2001:

- La sala: que delimita un espai de 18,50 x 5,80 metres, amb una llar de foc i dos grans finestrals gòtics.
- La cuina: amb una superfície de 6x 6 metres i una gran llar de foc de 3 x 6,50m.
- Una habitació: desenvolupada arrel de la transformació de l'antiga capella romànica i amb unes dimensions de 9,70 x 4,50 m.
- La capella gòtica: de forma rectangular amb dos finestrals en ojiva, i amb unes dimensions de 9,6 x 7,4 metres.

Tot seguit passem a descriure els àmbits excavats en el bienni 2002-2003 (fig. 2).

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES PORTADES A TERME ENTRE ELS ANYS 2002 i 2003

Seguint el model d'excavació dels anys anteriors, les excavacions al castell de Montsoriu s'han realitzat en dos formats diferenciats, per una banda els camps de treball d'arqueologia i per l'altra les campanyes d'excavacions programades.

Campanyes d'excavacions arqueològiques. Resultats any 2002

Les campanyes arqueològiques de l'any 2002 es van centrar en tres sectors del castell, corresponents a la fase constructiva desenvolupada entre les darreries del segle XIII i el segle XIV. Es tracta dels àmbits que formen el cos de guàrdia d'accés al Pati d'Armes del Castell: la torre del cos de guàrdia (àmbit 11400), l'estança gòtica del cos de guàrdia (àmbit 11200) i la zona d'accés al Pati d'Armes (11300).

Àmbit 11200. Sala gòtica del cos de guàrdia

La sala gòtica forma part del cos de guàrdia del castell del segle XIV. Es tracta d'una construcció noble de planta rectangular, amb unes dimensions màximes d'11'90 x 4'80 m. L'estança conserva dempeus elements de manposteria en granit destacables, a més dels arcs i peces de la volta apuntada, com una gran finestra de festejador i dues portes d'accés. Hi destaca el doble tram de volta sostinguda per arcs de creueria, que suportava un terrat o adarb impermeable, fet *d'opus signinum*.

Els treballs arqueològics en aquesta sala començaren amb la neteja i excavació dels primers nivells d'enderroc (en alguns punts superiors als 2 m). L'excavació del camp de treball aportà la descoberta d'elements arquitectònics en un estat poc alterat (peces d'arcs i de la volta de granit, a més dels grans blocs de *signinum* de l'adarb defensiu). En el decurs de l'excavació programada s'anivellà la

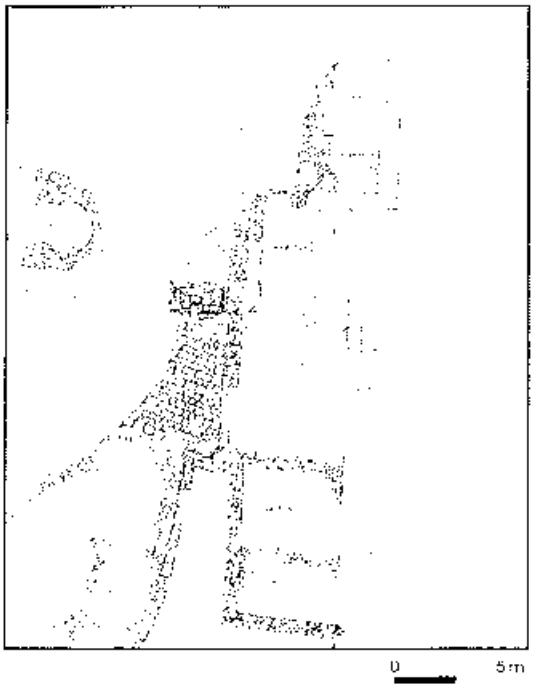

fig. 2. Planta sector entrada i cos de guàrdia Castell de Montsoriu.

zona d'excavació del sector nord o de la porta d'accés de la sala. Es descobriren els límits o brancals de granit de la porta, i al mateix temps es localitzaren els arrencaments superiors dels arcs de creueria adossats al mur oest.

Àmbit 11400. Torre del cos de guàrdia

Es tracta d'una torre de planta quadrangular, amb dos nivells i terrat o adarb, que per la part exterior presenta una morfologia de torre semicircular, a causa del doblament de murs efectuat en la fase de reformes constructives del segle XIV, que afectà tot el recinte del castell.

En l'excavació del camp de treball es retiraren els nivells superficials, a continuació s'excavaren els primers nivells d'enderroc, i es delimitaren els murs del sector oest de la torre. Els treballs arqueològics de la campanya programada es centraren en l'excavació de l'interior de la torre del cos de guàrdia.

Per sota els primers nivells d'enderroc aparegué un enllossat de rajoles catalanes, disposades en escaleta, morfològicament similar a paviments apareguts en altres àmbits del castell (passadís del pati d'armes, sala noble o Quadres...). El paviment s'assenta sobre una preparació de morter de calç. L'excavació continuà amb la documentació dels nivells de reompliment i sobreaixecament que aparegueren dessota d'aquest paviment, documentats com a nivells de reompliment de finals del segle XIV, mercès a la ceràmica apareguda i cultura material d'aquest període (verd i manganès, blau i reflex metàl·lic valencià, daus d'os, agulles de bronze...).

Finalment, un cop excavats aquests farcits de sobreaixecament del nivell de pas del segle XIV, es documentà la presència d'un sòl o altre nivell de pavimentació que possiblement hauria de correspondre a la fase constructiva del segle XIII. Concretament, es tracta d'un paviment de morter de calç, compacte i en bon estat de conservació que es lliura perfectament als murs perimetrals de la torre.

En relació a aquest darrer paviment, aparegué la porta d'accés d'aquest període a l'interior de la torre. Aquesta porta, tapiada en una reforma constructiva de finals del segle XIV, permet l'accés a l'interior de la torre des de l'entrada del pati d'armes o passadís.

Cal esmentar també l'aparició de sis espitlleres obertes en els murs de la torre i en funcionament al llarg del segle XIII i en algun cas fins a finals del XIV. Es tracta d'espitlleres defensives situades estratègicament en els murs N (una espitllera controlant la porta principal d'entrada al recinte), tres espitlleres al mur est (controlant el sector d'accés exterior) i una espitllera al mur sud (batent l'angle sud i mur perimetral del pati d'armes). Aquestes obertures defensives en forma d'espitllera varen ser tapiades en el moment de la reforma constructiva del segle XIV, quan es doblaren les muralles perimetrals del recinte i es construí el doblament semicircular de la torre per la seva part exterior. Amb l'excepció de l'espitllera del sector N que es mantingué en funcionament fins a finals del segle XIV com a element defensiu de la porta d'accés principal del recinte.

Àmbit 11300. Accés Pati d'Armes

Aquest sector ens ha proporcionat bons resultats arqueològics per entendre el funcionament del segon recinte emmurallat del castell. La zona d'accés o passadís d'entrada al Pati d'Armes s'assenta directament sobre la roca mare, i en alguns punts presenta reompliments o anivellaments de terra corresponents a la primera ocupació medieval d'aquest espai, en el transcurs de la segona meitat del segle XII.

En l'excavació del 2002, centrada en el sector N del passadís, s'excavaren els nivells d'enderrocs formats per lloses de *signinum* provinents del teulat o adarb defensiu de la sala gòtica del cos de guàrdia i de la torre, i seguidament es documentaren els nivells d'enderroc de parets i murs que formaven els límits de les construccions esmentades. Un cop retirats aquests nivells d'enderroc, s'inicià la documentació dels nivells de la darrera fase d'ocupació i abandonament del castell, en aquest sector N del passadís, datats en un primer moment, en els segles XVI-XVII

Un cop excavats aquests nivells es documentaren els nivells de circulació d'època medieval, segle XIII, relacionats amb l'ocupació de la torre del cos de guàrdia. També aparegueren les rases de fonamentació excavades a la roca mare del turó, que serviren per a la construcció del mur oest de la torre del cos de guàrdia i la rasa de fonamentació del

mur N i porta d'accés de l'habitació gòtica adossada al cos de guàrdia.

L'excavació d'aquest sector també va permetre l'anàlisi arqueològic vertical dels murs de tancament del sector N del pati d'armes i de la porta principal del castell. L'estudi dels lliuraments constructius d'aquests murs va permetre formular i reafirmar la hipòtesi de construcció del perímetre exterior del segon recinte del castell almenys en el segle XII. El llenç de muralla que uneix el recinte sobirà i la porta d'accés continua, seguint un únic tram constructiu, fins a enllaçar amb la torre del cos de guàrdia. En properes campanyes arqueològiques s'haurà de comprovar la continuïtat d'aquest mur del segle XII en direcció a les habitacions del pati d'armes (11200 i següents), fins a enllaçar amb l'extrem sud on es situa la capella romànica, construïda a finals del segle XII - inicis del segle XIII.

Campanyes d'excavacions arqueològiques. Resultats de l'any 2003

Per aquest any, es continuà l'excavació en la sala del cos de guàrdia (àmbit 11200) i per altra banda s'endegà l'excavació de la sala contigua a aquesta (àmbit 11100).

Paral·lelament s'iniciaren les tasques d'una prospecció geofísica en el recinte exterior del castell conegut com a poblat o zona de serveis, situat entre el propi castell i la torre de les Bruixes, efectuat per l'equip SOT Prospecció Arqueològica i sota la direcció de Roger Sala.

Àmbit 11200. Sala gòtica del cos de guàrdia

Després de la neteja dels nivells superificials en les campanyes de l'any anterior, en el decurs dels camps es treballà en la total extensió de la sala fins a deixar descoberts els grans blocs de granit procedents de la caiguda de la volta de creueria i dels arcs adossats als murs perimetrals, així com del terrat *d'opus signinum*. Aquest potent estrat d'enderroc segellava completament els nivells d'abandonament de l'habitació.

L'excavació d'aquest àmbit aportà la descoberta d'elements arquitectònics molt interessats en un estat poc alterat. Així es pogueren identificar perfectament les peces de granit que formaven els arcs i pilars de les voltes de creueria de la sala, així com la gran clau de volta que unia l'arc de creueria del sector S, a més dels grans blocs de *signinum* de l'adarb defensiu. D'aquesta manera es deixà *in situ* tots els elements procedents de la caiguda de la volta, sostre i obertures per tal de procedir al seu dibuix en planta.

Per altra banda, també es procedí a la delimitació de la porta d'accés del sector S-O i del mur de tancament del sector S de la sala, que restava cobert pels nivells d'enderroc i per tant no era visible.

En el decurs de l'excavació programada, es retiraren els carreus de granit que formaven part de les voltes i s'excavaren els nivells del potent enderroc. Els nivells d'abandonament de la sala corresponien al darrer període d'ocupació del castell, situat en la primera meitat del segle XVII, cronologia que es confirmà per la presència d'algunes restes ceràmiques i dues monedes encunyades durant el regnat de Felip IV de Castella.

Finalment, es posà al descobert la pavimentació de morter de calç del segle XIV originària de la sala. Cal esmentar que en relació a aquest paviment, es detectaren les restes d'una reforma de finals del segle XIV en què s'unificaren dos espais o àmbits en un de sol, que formaria la sala gòtica visible en l'actualitat. A l'hora es detectà el nivell d'ocupació corresponent a la darrera fase d'utilització de la sala, on aparegué una estructura de combustió (restes d'un foc), situada gairebé al mig de la sala, i que molt possiblement fou emprada per la tropa allotjada en aquest àmbit per tal de guarir-se del fred.

Àmbit 11100

L'àmbit 11100 es situa a continuació de la sala gòtica del cos de guàrdia, en direcció S. Es tracta d'una estança de dimensions més reduïdes (6'45 x 4'25 m.) que presenta el seu accés originari en el passadís porticat del Pati d'Armes, exactament igual que la resta d'estances construïdes arran de la gran reforma constructiva del segle XIV.

Els murs E, O i S eren visibles abans de la intervenció arqueològica la qual cosa facilità la delimitació de l'àrea d'excavació. Després d'enretirar els nivells superficials de terra i matèries vegetals que cobrien en la seva totalitat l'àmbit 11100, s'excavaren els primers nivells

d'enderroc formats per gran quantitat de pedres procedents de la caiguda dels murs perimetrals, i es delimitaren i netejaren els murs del sector O, S i N de l'habitació. Seguidament s'excavaren els nivells d'enderroc formats per les teules que formaven la coberta originària de l'estança. Un cop retirats aquests nivells d'enderroc, s'inicià la documentació dels nivells de la darrera fase d'ocupació i abandonament, datats en un primer moment a partir de les restes ceràmiques, entre finals dels segle XVI i la primera meitat del segle XVII.

Finalment, es posà al descobert la porta d'accés a l'estança i el nivell de pavimentació en funcionament en la darrera fase d'ocupació, construït amb una capa de morter de calç. Com a element destacable aparegué una estructura de combustió o llar de foc a terra, adossada al mur N de la sala, construïda en granit.

En el mur E de l'estança, es descobriren 4 espitlleres, inutilitzades arran de la construcció de l'habitació del segle XIV. Es tracta d'espitlleres obertes en la muralla perimetral del castell romànic de finals del segle XII inicis del segle XIII, i que amb la gran reforma constructiva del segle XIV serà doblat per la part exterior, obliterant aquestes obertures al mateix temps que es sobre-aixecava el nivell de circulació, tot dibuixant un nou pla constructiu en base a un gran pati central i cisterna.

L'aparició d'aquestes espitlleres motivà l'obertura d'una cala que s'ubicà en el centre de l'estança, per tal de documentar la cronologia del farciment del terraplenament constructiu del segle XIV. En el decurs de l'excavació d'aquesta cala aparegueren 2 murs: un de perpendicular a la muralla defensiva del segle XIII, i també una plataforma d'anivellament construïda amb pedra lligada amb morter, que segueix la direcció N-S i per tant paral·lela a la muralla perimetral. Ambdues estructures (el mur i la plataforma de terraplenament) cal associar-les a la fase constructiva d'època romànica i constitueixen alhora una troballa extraordinàriament important ja que poden ajudar a facilitar la interpretació del funcionament del castell dels segles XII-XIII.

L'excavació dels nivell de reompliment i obliteració d'aquestes estructures, ja en època gòtica, proporcionaren materials ceràmics, corresponents a la fase constructiva del segle XIV.

Prospecció geofísica al castell de Montsoriu: sondeig de resistència elèctrica en el sector del poblat

Els treballs de camp, consistents en el marcatge d'una malla de prospecció o grid sobre el terreny i la presa de lectures es van dur a terme en tres dies durant la campanya d'excavacions de l'any 2003. L'espai estudiat s'assenta sobre una base rocosa de granit i sauló resultant de la seva disgregació, a més d'una capa superficial de terres vegetals i restes de focs, amb una distribució poc regular per els afloraments de roca mare i restes de construccions a la superfície.

Les altes temperatures de l'estiu de l'any 2003 van deixar el sòl extremadament sec en les seves capes superiors, fet que necessàriament aportaria valors més alts i menys estables en la prospecció de resistència elèctrica.

Es van traçar 6 grids o malles de prospecció de 20m de llargada en sentit N d'amplada variable segons les condicions del terreny. Els grids o malles 1 i 2 es van orientar a 11º Est, i les quatre restants es van orientar al Nord (0º). Els grids 2 i 3 queden així encavalcats en la part Oest. Es van prendre 2983 mesures de resistència del sòl; 1533 corresponents a una prospecció sobre tot l'espai delimitat de 120m per entre 12 i 15m, prenent una lectura cada metre en els dos eixos, amb una separació d'elèctrodes de 0.5m. Aquest tipus de prospecció ofereix un nivell baix de detall però permet una valoració ràpida de l'àrea a prospectar. Les restants 1450 lectures corresponen a la prospecció sobre els grids 1 i 3 prenent lectures cada 0.5m en els dos eixos per a una millor resolució espacial. La separació entre elèctrodes es va mantenir a 0.5m, de manera que l'abast en profunditat és el mateix (0.4-0.7m) que en el sondeig precedent.

Tot i que les condicions geològiques i ambientals no oferien grans expectatives respecte als potencials resultats, el procés numèric i gràfic de les dades obtingudes amb el software Geoplot 3.0 sobre les dues prospeccions ha aportat la següent informació (fig. 3).

Els resultats obtinguts en baixa resolució (grids 1-6) del gràfic permeten distingir un possible mur (1) que limita amb una rasa coberta de sediment (blanc). En direcció Nord, el número 2 assenyala el resultat de les lectures preses sobre una base de pedra quadrada d'uns 5X5m i

d'utilitat desconeguda, que és visible en superfície.

Més a l'oest destaquem l'anomalia 3, constituïda per un perímetre de valors de resistivitat alts encerclant un espai central de valors baixos, en possible connexió amb l'efement 1. En aquest cas, el perímetre suggereix un angle recte de dos murs o un retall a la roca mare.

Entre els grids 5 i 6, l'anomalia 4 és una alineació de valors de resistència baixos, amb una prolongació d'uns 35m en sentit nord (en blanc). La regularitat dels seus valors i el fet que es trobi alineada paral·lelament a les restes del què sembla un mur defensiu que és visible a bona part del vessant Oest, ens fa interpretar-la com un espai de trànsit rere el mur defensiu, excavat sobre el llit rocós, que aflora a la superfície en punts propers.

L'espai 6 sembla definir una compartimentació quadrangular, però la proximitat de la roca mare en aquest punt ens fa inclinar cap a una utilització almenys parcial de la base rocosa com a part dels tancaments.

Finalment, la prospecció sobre els grids 1 i 3 amb l'interval de lectura doblat en els dos sentits (0.5mX0.5m), va oferir alguns elements no detectats en la primera prospecció.

En el grid 1 l'àrea es va reduir a 20mX8m, desvetllant una estructura molt clara en sentit N-S, possiblement un mur d'uns 11m de llargada, que té dues connexions (A') al principi i al final amb la part superior de la imatge. Aquestes dues connexions es poden veure en el gràfic de baixa resolució molt més exagerades.

L'anomalia B ofereix una comparació similar, ja que en la prospecció d'alta resolució es defineix un espai envoltat per valors de resistència alts que a la prospecció inicial apareix com una zona de valors alts sense definició. La C marca una anomalia puntual de forma quadrangular que es pot associar a les restes d'un mur aïllat que també s'entreveu en la prospecció de baixa resolució(C').

Pel què fa al grid 3, reduït a 20mX11m, hi hem marcat les anomalies equivalents a les detectades en la primera prospecció i s'hi fa palesa una millora de la definició. Apareix un element nou que hem anomenat D, que ofereix una senyal tènue, però que es pot associar amb un mur de poca amplada que corre en sentit Nord des de l'estructura 2. Alineat amb aquest darrer element també hi destaquem el detall de l'estrenyiment del pas entre els elements 1 i 2, que hem anomenat E.

Així doncs la primera fase d'aquestes prospeccions geofísiques va posar de relleu l'existència d'estructures constructives detectables en l'àrea explorada, que seran sotmeses a posteriors estudis de verificació amb d'altres sistemes de prospecció geofísica i excavacions en breu.

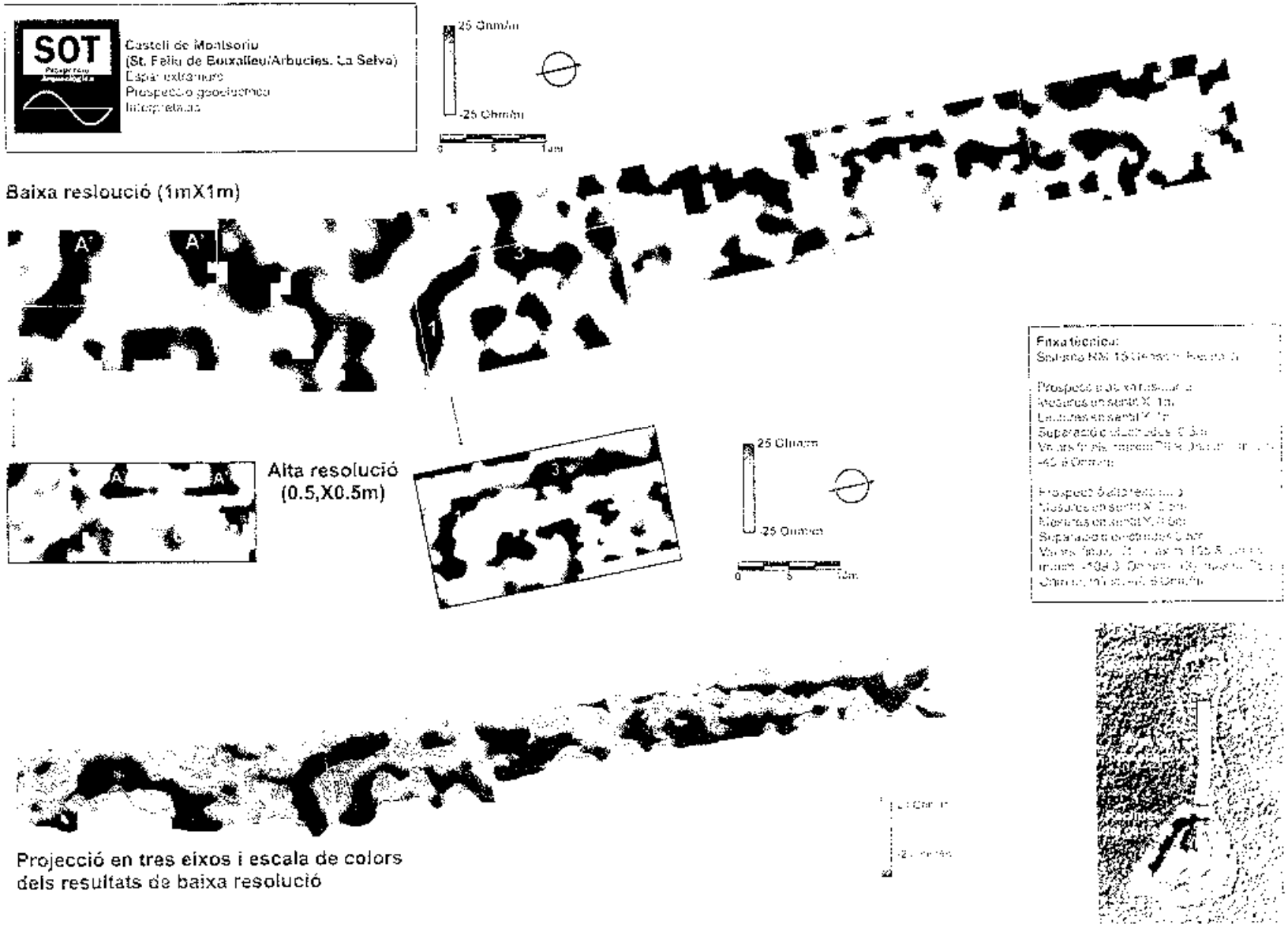
SOT
Castell de Montsoriu
(St. Feliu de Boixalleu/Arbucies. La Selva)
Espai extramurs
Prospecció geoelectrica
Interpretació
25 Ohm/m
-25 Ohm/m
0
5
1 km
Baixa resloució (1mX1m)
A'
A'
3
1
Alta resolució
(0.5,X0.5m)
A'
A'
3
25 Ohm/m
-25 Ohm/m
0
5
1 km
Fixa tècnica:
Projecció en tres eixos i escala de colors
dels resultats de baixa resolució

BIBLIOGRAFIA

FONT, G., MATEU, J., PUJADAS, S., RUEDA, J.M., TURA, J. 1998, Els sistemes d'aprofitament dels recursos hidràulics al castell de Montsoriu, *Monografies del Montseny, 13*, Ed. Amics del Montseny, Viladrau.

RIUS, J. 1946, *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, vol. II, C.S.I.C., Escuela de Estudios Medievales, Barcelona

FONT, G., MATEU, J., PUJADAS, S., RUEDA, J.M., TURA, J. 2000, *El castell de Montsoriu*, Consell Comarcal de la Selva, Santa Coloma de Farners.

FONT, G., MATEU, J., PUJADAS, S., RUEDA, J.M., TURA, J. 2001, El castell de Montsoriu al segle XIII, *Lauro, 20*, Ed. Museu de Granollers, Granollers.

FONT, G., MATEU, J., PUJADAS, S., RUEDA, J.M., TURA, J. 2000, El castell de Montsoriu a l'entorn de l'any 1000, *Actes del Congrés d'Homenatge a Gerbert d'Orlhac. Catalunya i Europa a l'any 1000*, Eumo Editorial, Vic

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL CASTELL DE MALAVELLA-SANT MAURICI (CALDES DE MALAVELLA, LA SELVA). CAMPANYES 2002 I 2003

Cristian FOLCH **Jordi MERINO***

En els mesos de juliol i agost dels anys 2002 i 2003 es van realitzar dues campanyes d'excavació al castell de Malavella, en el terme de Caldes de Malavella, incloses en un camp de treball promogut per l'Ajuntament de Caldes i el Consell Comarcal de la Selva, en el qual van participar joves de diverses localitats de Catalunya i de diversos països d'arreu del món. Aquest camp de treball està inscrit en un projecte de major envergadura amb tres objectius principals: l'excavació arqueològica de tot el conjunt del castell de Malavella, la seva museïtzació i la inclusió del monument dins les visites dels itineraris de patrimoni històric i arqueològic del terme de Caldes de Malavella.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA I INTRODUCCIÓ HISTÒRICA

El castell de Malavella està situat a uns 2,5 km al sud del nucli de Caldes, en un turó de 153 metres d'alçada que controla l'àmplia plana del seu entorn. Està situat prop d'una important via de comunicació que uneix la Península Ibèrica amb el continent, que ha mantingut el seu traçat amb poques variacions i que ha rebut diversos noms al llarg de la seva història: *Via Heraclea*, *Via Augusta*, Camí Reial, etc...

El primer esment del castell es troba en un document del 1052, en què apareix en un pacte que fan Ermessenda vescomtessa de Girona, Enees Miró i Amat Eldric d'una banda, i Ramon Berenguer i Almodis comtes de Barcelona de l'altra, en el qual es parla dels honors que tenien Miró i Eldric, entre ells el castell de Malavella "*cum castello de Malavela*" que tenien d'Ermessenda i que ara passaven a mans dels comtes de Barcelona[1]. La següent notícia és un pacte de l'any 1057, on apareix com "*castro quod dicunt Malavela*" en un jurament que fa Amat Eldric a la comtessa Almodis, muller de Ramon Berenguer I, on Amat Eldric jura protegir i respectar la comtessa Almodis i totes les seves possessions entre les que hi ha el castell de Malavella[2]. La següent notícia la tenim en un document de 1094 on es parla de la localització "*Sancti Stephani de Calidis sive in Kagalda*". Del castell no se'n torna a tenir notícia fins el 1412 en què l'església de Sant Maurici potser hauria deixat de ser la capella del castell per convertir-se en santuari.

Les següents notícies ens porten al segle XIX, on la documentació conservada és força rica. Diversos esments ens parlen de conflictes sobre les possessions del castell i de la capella de Sant Maurici arran de la desamortització de les terres que pertanyien a l'església. Així, tenim registrades diverses vendes entre famílies de Caldes de Malavella per les terres de Sant Maurici entre els anys 1844 i 1879. Altres documents ens parlen de diverses reformes que va patir la capella; la més interessant de les quals fou la col·locació d'un retaule l'any 1868 dedicat al bisbe de Girona. També coneixem una sèrie de litografies del retaule fetes per Emili Culell l'any 1872[3].

*JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

[1] Salrach J.M. et alii 1998, Els Pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona. Doc. 505, pàg. 926.

[2] Salrach J.M et alii 1998, Els Pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, doc. 533, pàg. 978.

[3] Tots aquests documents del segle XIX han pogut ser consultats gràcies a la gentilesa del Rector de la parròquia de Sant Esteve de Caldes de Malavella Mn. Emili Bohigas i Vidal a l'arxiu parroquial de Sant Esteve de Caldes de Malavella.

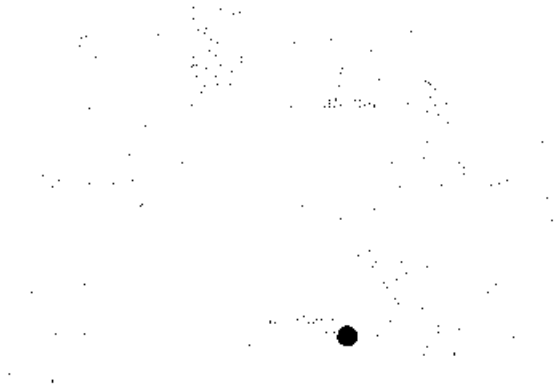

fig. 1. Plànol de situació del castell

LES RESTES CONSERVADES

Pel que coneixem de moment, el castell de Malavella sembla tenir forma quadrangular, amb els angles aixamfranats i reforçats amb bestorres quadrades de 4,85 m de costat, que s'han conservat en tres dels angles. Al nord-est, exemptes, s'hi poden veure les restes de la capella.

Les estructures conservades, molt arrasades al costat de ponent i sud-oest, permeten imaginar un edifici amb diversos àmbits entorn d'un espai central, on actualment hi ha instal.lat un vèrtex geodèsic. Els murs estan construïts amb un aparell format per blocs de mides mitjanes i grans, sense treballar i lligats amb abundant morter de calç. Molts dels blocs procedeixen de l'afloramient basàltic que hi ha en el turó, amb la característica secció hexagonal. A les cantonades de les torres hi havia blocs de pedres rectangulars, ben treballats i escairats, que van ser saquejats, igual que molts dels murs del castell, en el moment de construir-se, en el vessant sud-est del mateix turó, el santuari modern de Sant Maurici, en el s.XIX.

DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS

En la campanya de l'any 2002 es va iniciar l'excavació en extensió dels sectors 1 (el castell) i 9 (la capella).

En el sector 1 es va procedir a excavar l'estrat superficial, sota el qual es van poder delimitar dos enderrocs: un de pedres situat a tocar del mur est i un altre estès per quasi tot el sector i format per pedres, teules i fragments de morter de calç.

A la capella es va continuar excavant l'estrat general d'enderroc dels murs, iniciat l'any 2001, i l'aparició de ceràmiques vidrades pròpies del segle XIX-inici del segle XX van marcar el moment de l'abandó. El següent estrat excavat fou el que corresponia a l'estrat d'enderroc del sostre, que va deixar al descobert els nivells de circulació. El primer, situat a l'absis, estava format per cairons de terra cuita, i s'hi van localitzar a sobre les restes d'una estructura formada per cairons de terra cuita lligats amb morter de calç adossada a l'absis, que hem interpretat com el suport del retaule que s'hi va col.locar al s.XIX. El nivell d'ús de la nau estava format per rajoles decorades amb una creu incisa. Un esglaó format per set grans pedres separava l'absis de la nau.

L'any 2003 es va continuar l'excavació en extensió del sector 1. Es va poder delimitar bona part del perímetre del castell, documentar diversos murs que formaven alguns àmbits interiors i datar amb força precisió el moment d'abandonament.

Es van acabar d'excavar els dos enderrocs localitzats l'any 2002, sota els quals se'n va documentar un altre, amb abundant presència de teules, que corresponia a l'enderroc del sostre. A sota van aparèixer un seguit d'estructures formades per un mur (U.E. 1006) que dividia l'espai en dos àmbits (àmbits 1 i 2) i un altre (U.E. 1009) que separa aquests àmbits de la resta del sector. Dins de tots dos àmbits hi vam documentar sengles paviments de calç i restes de noves estructures (U.E.1016 i 1017). A la resta de l'espai excavat, situat a la part de ponent del castell, hi van aparèixer altres murs, que van permetre delimitar quasi tota la part nord i nord-oest del castell.

Aquesta campanya va proporcionar abundant material ceràmic, que ens permet proposar una datació de segle XIV per al moment d'abandonament del castell, ja que en els estrats d'enderroc hi va aparèixer ceràmica en verd i manganès, vidrada, esmaltada i comunes reduïdes i oxidades. També hi poguérem documentar alguns objectes de ferro, fragments de vidre i una gran quantitat d'ossos d'animals.

CONCLUSIONS

Després de tres campanyes d'excavació en el jaciment arqueològic del castell de Sant Maurici/

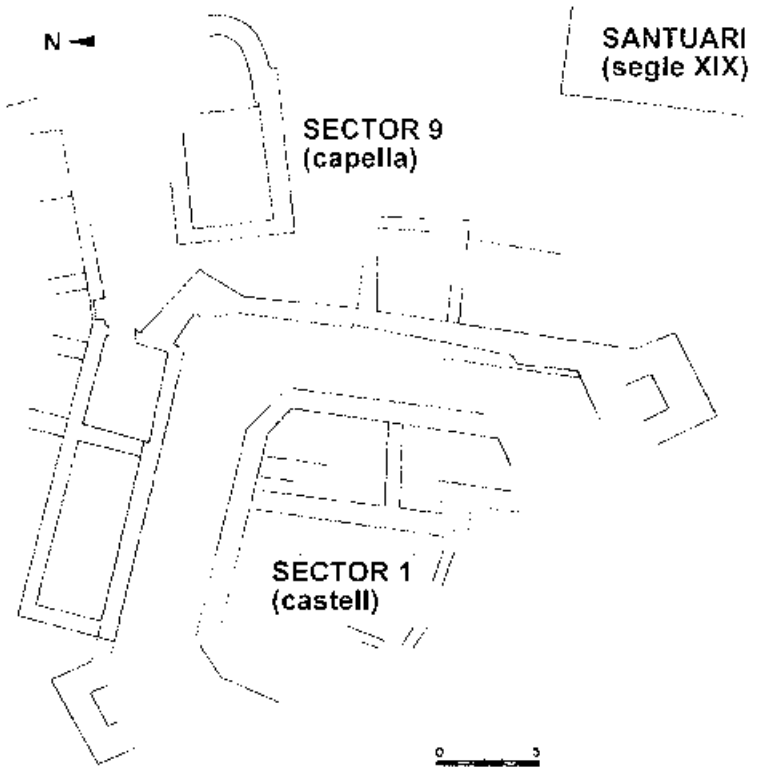

fig. 2. Planta general

Malavella ha quedat al descobert un conjunt arqueològic important amb una llarga seqüència d'ocupació que abastaria des del segles XI a XX. Les tres campanyes realitzades fins ara s'han centrat en el sector 1 (castell) i en el sector 9 (capella). L'excavació ha permès documentar dos àmbits interiors del castell (àmbits 1 i 2), delimitar el recinte principal del castell en una bona part i documentar diversos estrats: paviments de calç dins dels àmbits documentats i un altre estrat a la resta del sector. Sembla que la fortificació tindria un primer recinte de planta octogonal format per una sala -situada a llevant i dividida en dos àmbits- i un pati en el que es comencen a documentar diversos murs interiors. Aquest cos principal estaria envoltat per un segon recinte format per una muralla amb bestorres quadrades a les cantonades. Un paral.lel molt clar el trobem en el castell de Falgons (Sant Miquel de Campmajor, Pla de l'Estany).

Hem pogut concretar el moment d'abandonament del castell, que es produeix al segle XIV, ben datat per la presència de ceràmiques en verd i manganès, vidrades i comunes oxidades i reduïdes pròpies d'aquest moment.

Pel que fa a la capella, en aquest moment tindria una planta rectangular amb un absis semicircular. Hem deixat al descobert els paviments de la nau i de l'absis del segle XIX i hem establert el seu abandonament en un moment avançat d'aquest segle XIX, per la presència de cerámiques vidrades i comunes pròpies d´aquest segle.

L'excavació d'aquest jaciment permetrà conèixer d'una forma més aprofundida la instauració del feudalisme i la construcció de castells a la comarca de la Selva, una zona on els darrers anys s'han excavat alguns castells com els de Sant Joan de Blanes i Lloret i el de Farners (Santa Coloma), i estan en curs d' excavació els de Torcafelló (Maçanet de la Selva) i Montsoriu (Arbúcies-Sant Feliu de Buixalleu).

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. 1991, *Catalunya Romànica*. vol. V, Gironès, la Selva i Pla de l´Estany, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 293-294.

FOLCH, C. i MERINO, J. 2002, Primera Campanya d'excavacions al castell de Sant Maurici o de Malavella. (Caldes de Malavella, la Selva). *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, p. 357-358.

FOLCH, C., LLINÀS, J., MONTALBÁN, C., RAMÍREZ, A., SUREDA, M. (en premsa), Torcafelló (Maçanet de la Selva): estructura i evolució d'un castell dels segles XI al XIII. *I Congrés els Castells Medievals a la Mediterrània Nord-Occidental*, Arbúcies.

LLINÀS, J i MERINO, J. 1998, *El Patrimoni de la Selva. Inventari històric, i arqueològic i artístic dels municipis de la comarca*, Vol 1, Consell Comarcal de la Selva, Santa Coloma de Farners.

LLINÀS, J., MERINO, J., MONTALBAN, C. 2003, El segle XIV al castell de Sant Joan de Lloret (Lloret de mar, la Selva). *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. Sant Cugat del Vallès, p. 574-582.

LLINÀS, J., MALLORQUÍ, E., MERINO, J., MONTALBAN, C. 2003, *El castell de Sant Joan de Lloret*. Col.lecció es Frares, 7, Ajuntament de Lloret de Mar.

OLIVA I PRAT, M., 1967-69, *Inventario de los castillos, fortalezas, recintos amurallados, torres de defensa y casa fuertes de la provincia de Gerona*, Separata de la Revista de Gerona, núms. 40, 41, 43, 44, 45 y 46, Girona.

PLA CARGOL, J. 1953, *Plazas fuertes y castillos en tierras gerundenses*, Dalmau Carles Pla Ed. Girona-Madrid.

PUJADAS, A., PALLÍ, LL., ROQUÉ, C., BRUSSI, D. 2000, *El vulcanisme de la Selva*, Col. Dialogant amb les pedres 8, Àrea de Geodinàmica, Universitat de Girona, Girona.

ROIG, J., MELO, J. 2003, La intervenció arqueològica a la plaça de Sant Roc (Sabadell, Vallès Occidental). *II Congrés d' Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. Sant Cugat del Vallès, p. 204-224.

SALRACH, J.M. et al. 1998, *Els Pergamins de l' Arxiu Comtal de Barcelona*. Vol.1, Fundació Noguera, Barcelona.

LES EXCAVACIONS DE L'ANY 2002 AL CASTELL DE TORCAFELLÓ (MAÇANET DE LA SELVA, SELVA)

Cristian FOLCH IGLESIAS Joan LLINÀS POL Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ

Alons RAMÍREZ GARCIA Marc SUREDA JUBANY

L'estiu de 2002 es va realitzar una nova campanya d'excavacions al castell de Torcafelló, promoguda per l'Ajuntament de Maçanet de la Selva, que continuava els treballs duts a terme des de 1999, i que havien permès la descoberta efectiva del castell en un indret on a simple vista només s'hi apreciava la capella de Sant Jordi, del s.XV, convertida al s.XIX en estació militar de telegrafia òptica (Folch et alii 2000, Folch et alii 2001).

EL CASTELL I LES TROBALLES DEL TURÓ DE SANT JORDI

El castell de Torcafelló es troba al cim del turó de Sant Jordi (181 m), a 1 km al SW del nucli de Maçanet de la Selva, des d'on es té un magnífic camp visual sobre la comarca. Així, a part del territori de la pròpia jurisdicció, el castell albirava diversos castells veïns, com Montsoriu, Hostalric, Argimon (Riudarenes) o Sant Iscle (Vidreres), tots també del vescomtat de Cabrera.

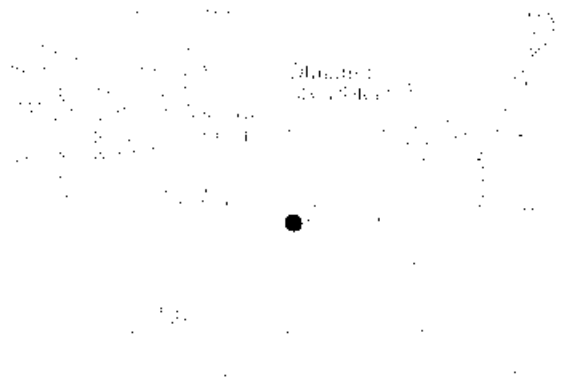

fig. 1. Plànol de situació del castell

Se'n coneix diversa documentació, que s'estén entre els anys 1106 i 1362, tot i que la major part d'esments coneguts daten del s.XII (anys 1144, 1147, 1185 i 1194). Abandonat al s.XIII, en iniciar les excavacions les construccions que estaven a la vista eren la capella de Sant Jordi i l'adequació del conjunt del s.XIX, especialment un fossat que envoltava la capella, ara reconvertida en torre de telègraf. Tanmateix, les restes del castell sorgiren pràcticament en iniciar-se les excavacions, quan van aparèixer les restes de la torre de l'homenatge. L'avenç de les excavacions ha permès anar posant al descobert l'estructura principal del castell, que s'ha revelat com un magnífic exemple de fortificació dels primers segles feudals.

Paral.lelament, les excavacions també han permès documentar diverses ocupacions anteriors: d'època romano-republicana, del canvi d'era i de l'antiguitat tardana, de les quals la segona és la que tenia més entitat. Fins a l'any 2001, tanmateix, aquestes preexistències estaven constituïdes tan sols per materials descontextualitzats i per alguns estrats, sense estructures, malmesos pel castell.

El castell és una fortificació de planta quadrangular, composada per la torre de l'homenatge al centre (sector 1) ubicada al mig d'un espai obert (sector 2), el qual, al seu torn, està envoltat de tot un seguit de cambres que clouen el conjunt per l'exterior. En un altre nivell, més baix, hi ha la cisterna i vestigis d'altres estances, molt mal conegudes. Fins a l'any 2001 s'havia excavat totalment la cisterna, la torre de l'homenatge i dues de les cambres (sectors 3 i 4). L'espai obert interior (sector 2) romania per acabar en el seu extrem més oriental i una altra de les cambres, al NW (sector 5), es

trobava a mig excavar. L'any 2002 s'acabà d'excavar el sector 2, es continuà l'excavació del sector 5 i es va començar a intervenir en una nova habitació, a l'extrem SE, el sector 6, de la qual s'excavà la seva meitat nord.

El sector 2 és un espai quadrangular d'uns 11 m de costat que envolta la torre i del qual en desconeixem el costat nord, que es troba sota la capella. El sector 5 se situa a la raconada NW del recinte, entre dos murs exteriors del recinte principal del castell al nord i a l'oest, la capella a l'est i el sector 4 al sud. El sector 6, finalment, és una estança trapezoïdal de 3 a 4 m d'ample per 7 m de llarg situada a l'extrem de llevant del recinte, a l'est del sector 2 i en un retranqueig de la muralla que correspon a l'antiga porta d'accés, posteriorment cegada.

fig. 2. Planta general amb indicació dels sectors excavats

RESULTATS DE LA CAMPANYA DE 2002

Preexistències

L'any 2002 va continuar la troballa de materials romanorepublicans, tardoromans i altmedievals descontextualitzats, de manera que continua sense esclarir-se quin tipus de poblament hi hagué dalt del turó de Sant Jordi en aquestes etapes històriques.

En canvi, pel que fa a les restes datables al canvi d'era, per primera vegada els materials i els estrats es van poder relacionar directament amb unes estructures, descobertes al sector 5: un llarg mur en direcció E-W (U.E. 2116), arrebossat amb calç per la banda nord i relacionat amb un paviment de calç (U.E. 2118) retallat pels murs del castell. Va quedar, doncs, confirmada l'existència d'un assentament romà d'època augustea, d'una durada curtíssima i destruït en època medieval pel castell.

El castell de Torcafelló. Primera fase

Originalment, el castell estava constituït per un recinte quadrangular d'uns 20 metres de costat, amb la torre mestra (sector 1) al centre i l'entrada a llevant. A l'interior, a part de la torre, només hi hem pogut documentar una cambra a la raconada NW (habitació 5).

En aquesta habitació s'hi aprecien dues fases. De la primera, de l'època fundacional del castell, en coneixem bé tres dels quatre murs perimetrals, dos dels quals (oest i nord) són els de la pròpia fortalesa. Pel que fa al mur sud, al qual s'adossa una llar, es pot veure com continua per sota d'una reforma del s.XIX. El límit est de la cambra resta incert degut a la presència de la capella, però el reaprofitament, més tard, del segment d'un mur preexistent (U.E. 2116) per part del mur oest de la capella indica que potser l'habitació ja quedava closa (o si més no empetitida) per aquest costat. En aquesta primera fase l'habitació 5 estava pavimentada amb un nivell de calç, que s'assentava damunt d'un anivellament (U.E. 2077) que colgava les preexistències que hi havia en aquell lloc.

El castell de Torcafelló. Reformes

En una segona fase es clogué la torre mestra dins d'un recinte més petit, d'uns 11 metres de costat (sector 2). L'espai entre els dos recintes es compartimentà en diverses cambres, de les quals coneixem bé les del costat oest (habitacions 3, 4 i segona fase de la 5) i la de l'extrem SE (habitació 6), i en tenim indicis d'altres al costat sud. També en aquest moment es bastí, a l'exterior i en una cota més baixa, un segon recinte amb diverses cambres, que desconeixem quasi del tot, llevat de la cisterna. Aquestes reformes s'esgraonen entre el s.XI avançat i el s.XII.

A l'habitació 5 s'elevà el nivell de circulació, alhora que s'obliterava la llar antiga i se substituïa per una altra de nova, situada al centre-nord de l'estança. La construcció ara de la veïna habitació 4 implicà, a més, la substitució

de l'antic mur sud per un altre de nova factura (U.E. 2053), lleugerament esbiaixat. També es reparà el mur est de les dues cambres (U.E. 2078), cosa que delata la posterioritat d'aquesta reforma respecte a la construcció del sector 2.

Respecte a l'habitació 6, es va poder comprovar com el retranqueig que presenta la paret exterior de llevant de la fortificació en aquest punt havia estat cegat amb posterioritat i que es tractava, de fet, de la porta original d'accés al recinte. Amb la construcció del recinte interior (sector 2), a la raconada SE de la fortalesa s'hi va projectar una estança, l'habitació 6, per on s'havia de passar forçosament tant per accedir a l'esmentat recinte com a les diferents estances que l'envoltaven.

L'abandó del castell i les reocupacions del turó

Les excavacions van continuar assegurant la cronologia de l'abandó del castell a les primeres dècades del s.XIII. Que la jurisdicció del castell continua més enllà es posa de manifest amb la documentació escrita, però és clar que la pervivència de la jurisdicció no implica necessàriament la pervivència física del castell des d'on s'exercia en un primer moment.

La capella de Sant Jordi es construí l'any 1450 sobre les restes ja enrunades del castell, tal com ja es va veure a la campanya de 1999. L'any 2002 es va poder constatar com una petita part de les estructures encara foren reaprofitades, en concret un segment de l'antiquíssim mur U.E.2116. Malgrat això, la capella és pot considerar plenament un edifici de nova planta.

La conversió de l'indret en estació militar de telegrafia òptica a mitjan s.XIX va reaprofitar la capella, així com una bona part dels murs exteriors del recinte central de l'antic castell. Aquestes reformes quasi no han deixat petja als sectors excavats l'any 2002, llevat d'una estructura semicircular de protecció davant de la porta de la capella (U.E. 2050).

fig. 3. Estructures preexistents del sector 5.

BIBLIOGRAFIA

FOLCH, C., LLINÀS, J., MONTALBÁN, C., RAMÍREZ, A., SUREDA, M. 2000, «Primera campanya d'excavacions al castell de Torcafelló (Maçanet de la Selva, la Selva)», *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot. 217-220.

FOLCH, C., LLINÀS, J., MONTALBÁN, C., RAMÍREZ, A., SUREDA, M. 2001, «Torcafelló: la descoberta arqueològica d'un castell del vescomtat de Cabrera», *Quaderns de la Selva* 13, Santa Coloma de Farners, 33-56.

FOLCH, C., LLINÀS, J., MONTALBÁN, C., RAMÍREZ, A., SUREDA, M. 2002, «Castell de Torcafelló (Maçanet de la Selva, la Selva). Campanyes 2000-2001», *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Joan de les Abadesses, 325-330.

FOLCH, C., LLINÀS, J., MONTALBÁN, C., RAMÍREZ, A., SUREDA, M. (en premsa), «Torcafelló (Maçanet de la Selva): estructura i evolució d'un castell dels segles XI a XIII», *Congrés «Els castells medievals a la Mediterrània Occidental»* (en premsa)

LLINÀS, J., LLORENS, J.M., MERINO, J. 1996, «La telegrafia òptica a la Selva (1848-1862)», *Quaderns de la Selva* 9, Sta. Coloma de Farners, 143-150.

MARQUÈS i CASANOVAS, J. 1983, *Maçanet de la Selva*, Departament de Cultura de la Generalitat-Diputació de Girona- Ajuntament de Maçanet, Girona.

MARQUÈS i CASANOVAS, J. 1985 «Localització definitiva del castell de Torcafelló», *Revista de Girona* 110, Girona, 48-51.

NONÓ, B. 2001, *Mil anys d'història escrita*. Taller d'Història de Maçanet de la Selva, Maçanet de la Selva.

RAMÍREZ, A. 1998, «El castell de Torcafelló: estat de la qüestió», *Quaderns de la Selva* 10, Santa Coloma de Farners, 59-74.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CASTELL DE QUERALBS (QUERALBS, RIPOLLÈS)

Bibiana AGUSTI FARJAS **Dolors CODINA REINA**

El castell de Queralbs es troba situat dins el nucli urbà del poble de Queralbs, a la comarca del Ripollès. Actualment s'hi accedeix des de la carretera GIV-5217 que comunica Ribes de Freser amb Queralbs. Fins a la construcció de la carretera moderna, l'accés a Queralbs es feia per l'anomenat camí vell, que passa a pocs metres de la fortalesa. (Hurtado , 1985).

L'edificació es localitza al cim d'un turó poc elevat que trobem tot just entrant al poble. Les característiques topogràfiques (penya escarpada en els vessants de ponent i meridional) converteixen l'indret en un marc idoni per a la construcció d'aquest element defensiu. Hem d'esmentar el fet que la topografia actual del lloc no té res a veure amb la del moment de la construcció de l'edifici; va ser modificada el segle XVII amb la inclusió de noves cases a la zona, que actualment configuren el barri anomenat "del castell".

En relació amb la vall, la seva situació estratègica és òptima si tenim en compte la confluència amb dues grans vies de penetració (la vall del torrent de l'Estremera i la vall del Freser) , tot i que visualment no les domina.

INTRODUCCIÓ HISTÒRICA

Els diferents estudis als que hem tingut accés defensen la idea que es tracta d'una petita fortalesa rural que podríem ubicar en la Baixa Edat Mitjana (finals del segle XIV o inicis del XV).

Les evidències documentals relatives al castell de Queralbs són escasses. Malgrat això, i gràcies als treballs de documentació realitzats pel senyor V. Hurtado (1985), intentarem oferir una visió històrica aproximada tant del moment de la seva construcció com del seu funcionament i destrucció.

Malgrat les abundants picabaralles que es produïren en aquest territori fronterer al llarg de tot el segle XIII, no és fins a les darreries del segle XIV (1374) quan, degut a una situació d'inseguretat general a la zona, es dicta un document a on es fa esment a "la conveniència de fortificar el lloc de Queralbs" (Hurtado, 1985, p.94). Aquest document fou un privilegi reial dictat pel rei Pere III. (Val a dir que aquest document no és interpretat per tothom de la mateixa manera, atès que no queda clar l'emplaçament definitiu escollit per Pere Galcerà de Pinós per establir-hi la fortalesa, tampoc queda clar si el castell es va construir immediatament o si bé va ser edificat més tard). En realitat l'únic document fidedigne que tenim, és un text provinent de l'arxiu de Perpinyà, datat del 1450-1451 en el que se'ns parla de "la queixa dels prohoms de la vila al veguer, sobre el fet que aquest no podia tenir presoners al castell de Queralbs" (Hurtado, 1985, p.97). Sembla doncs clar, que a mitjans del segle XV el castell estava dempeus i funcionant. El seu enderroc parcial, té lloc entre 1654-1655, dates en què les valls de Ripoll i de Ribes foren ocupades per les tropes del comte d'Illa.

INTERVENCIONS ANTERIORS

L'octubre de 2001 (Codina & Medina, 2002) es va portar a terme la primera campanya d'intervenció arqueològica al Castell de Queralbs. L'objectiu era la realització d'una planta completa de les estructures arquitectòniques perimetrals conservades. El resultat va ser la confirmació que es tractava d'un castell de planta triangular amb una torre a cada vèrtex, amb l'accés vers l'interior practicat al vessant SE mitjançant un retall a la roca mare.

LA CAMPANYA DE 2003

El projecte constitueix la segona fase en el

procés de consolidació del monument, a càrrec de l'Ajuntament de Queralbs que li vol atorgar una funció lúdica. Per tal d'eliminar la seva perillositat el Servei de Monuments de la Diputació de Girona ja havia elaborat un pla d'actuació centrat en la consolidació de les restes de murs i torres. Aquest pla d'actuació es va poder realitzar després de la primera campanya. La intervenció arqueològica present tenia com a objectiu l'extracció de sediments i runes de l'interior així com el registre d'estructures arquitectòniques internes i de materials arqueològics.

L'estat actual dels murs ja deixava comprendre que l'interior del recinte estava colmatat per un gran volum de runa procedent de l'estructura immoble: murs, sostres i teulat. En iniciar els treballs aquest sediment estava disposat en un gran pendent cap a l'est. Es van realitzar un total de 4 sondeigs manuals a fi de poder determinar la potència de la runa i de l'enderroc acumulat al seu interior. Un cop realitzats aquests sondeigs es va veure que el paquet de runa era molt gran i que no apareixien restes de cap estructura constructiva. Es va decidir doncs, dividir l'interior del recinte en dues parts i procedir al buidat d'una d'elles amb màquina retroexcavadora. En un primer moment es va buidar tota la part sud del castell, i els resultats foren els següents: vam poder documentar unes escales que baixaven des del nivell de circulació de l'interior del castell fins a l'interior de la torre sud-est, aquesta tenia una obertura que ja havia estat documentada en la campanya anterior i que evidenciava doncs, que en aquest cas, la torre tenia un accés al seu interior des de la seva part inferior i des de l'interior del castell. Aquestes escales estaven retallades al subsòl i condicionades amb lloses que feien d'esglaó.

A banda d'aquestes escales, vam localitzar tres bases de pilars distribuïdes al llarg del centre del castell, paral·leles al mur sud d'aquest. Aquestes bases, en molt mal estat de conservació, haurien estat el punt de recolzament d'uns pilars que haurien aguantat una estructura superior. Sabem que aquesta porxada estava tancada a ponent per un mur de pedra sense desvastar, lligada amb morter.

Posteriorment es realitzar el buidat de l'altra meitat del castell per veure si aquesta estructura amb porxos podia tenir la seva simètrica a l'altre costat. Malauradament la banda septentrional de l'edifici estava molt malmesa i molt arrasada. No vam poder documentar cap estructura ni cap resta en aquest costat del castell. Desconeixem però si això va ser degut al nivell d'arrasament de la zona o bé a l'inexistència d'estructures en aquesta banda.

CONCLUSIONS

La campanya de 2003 al Castell de Queralbs ha servit per tancar, a nivell arqueològic, el projecte de l'Ajuntament de Queralbs i del Servei de Patrimoni de la Diputació de Girona, de convertir l'espai del castell en un espai lúdico-social, a on la gent de Queralbs i rodalies poguessin gaudir de tot un seguit d'actes.

A nivell arqueològic, les dues campanyes d'excavacions han servit per documentar d'una manera fidedigna el perímetre del castell, així com les estructures que vam poder localitzar en el seu interior. La poca envergadura d'aquestes ens fa pensar que el castell de Queralbs era un castell de guaita, encarregat de protegir les valls de l'Estremera i del Freser dels atacs tant dels francesos com dels propis autòctons, ja fossin catalans o castellans. I que en cap moment no va ser un habitatge dels senyors de la contrada.

BIBLIOGRAFIA

ALMERICH, L. 1947, Els castells de Catalunya, *Ed. Millà, Barcelona.*

CODINA, D., MEDINA, E. 2002, Memòria de la intervenció arqueològica al castell de Queralbs, *Queralbs, Girona, inèdita.*

DALMAU, R. 1976, Els castell catalans, *V. V. Barcelona.*

CAMPO, F. del 1989, Castells Medievals. 37 castells de La Garrotxa, *Guies del Patrimoni Comarcal, 5, Figueres.*

DE POUS A. Le pays et la Vicomté Féodale de Fenollède, *La grande et la petite histoire des communes françaises, nº 6, Editions Rouil.*

HURTADO, V., (1985), El castell de Queralbs, *a AA.DD.*, Queralbs, *CEC, Montblanc Martín, Barcelona.*

HURTADO, V., MESTRE, J. i MISERACHS, T. 1995, Atlas d'Història de Catalunya, *Ed. 62, Barcelona.*

MONREAL, L., RIQUER, M. 1955, Els castell medievals de Catalunya, *V. I, Barcelona.*

RIU, M., BOLÓS, J. 1986, Fortaleses, torres guaites i castells de la Catalunya Medieval, *Acta Medievalia, Annex 3, Fac. De Geografia i Història, Universitat de Barcelona.*

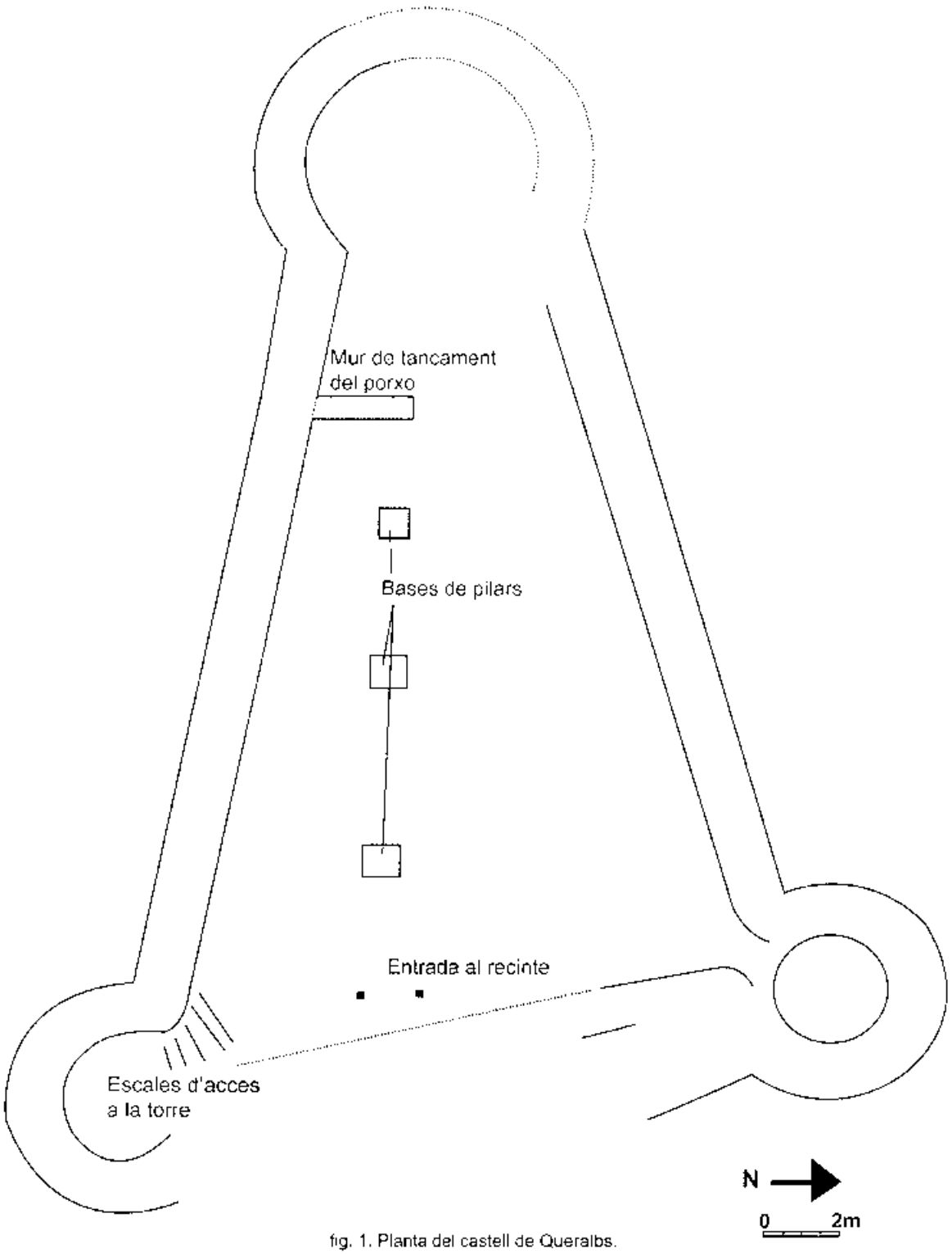

fig. 1. Planta del castell de Queralbs.

ACTUACIONS ARQUEOLÒGIQUES PRÈVIES AL PROJECTE D'ADEQUACIÓ DE L'ITINERARI DEL CASTELL D'ESPONELLÀ (PLA DE L'ESTANY)

Anna Ma PUIG GRIESSENBERGER

La decisió de l'ajuntament d'Esponellà de fer visitable el castell va promoure un seguit de petites intervencions al conjunt del recinte per tal d'adequar l'itinerari i facilitar el trànsit de la gent, obres que es realitzaren el mes de juny de 2002[1]. A la vegada, es va portar a terme una breu recerca documental que havia de permetre elaborar els plafons explicatius que es preveien instal·lar al llarg del recorregut[2]. Aquest castell, força desconegut malgrat la magnitud de les restes conservades, es troba situat prop de la vila, damunt un turó rocós, d'uns 200 m d'alçada, que s'aixeca sobre el marge dret del riu Fluvià. Des de la seva posició domina el pla d'Esponellà, a l'est, amb vistes fins a la badia de Roses, i l'entrada del pla de Banyoles, al sud-oest. Dins els límits de l'antic comtat de Besalú, el castell s'emplaçava prop d'una important via de comunicació que, resseguint el riu Fluvià en sentit est-oest, comunicava la plana empordanesa amb les terres altes del Ripollès i la Cerdanya.

Si bé es coneixen notícies de la vila d'Esponellà des del segle X (*Espondiliano*), no es disposa de dades sobre el castell fins al darrer quart del segle XI, moment en què només era una torre de guaita o *forcia*, possessió dels senyors de Creixell, que devia funcionar com a punt de vigilància i control sobre la zona. Sembla que la fortalesa com a tal no es va edificar fins l'any 1250, quan el rei Jaume I en va atorgar llicència a Guillem de Palera, amb la condició de prestar-li homenatge. El documentalista Lluís Constans (Constans 1951) afirmava que en aquests moments la casa o *forcia* d'Esponellà era propietat dels senyors del Castell de Vilademuls, els Rocabertí. El castell esdevindrà termenat, és a dir, disposarà de terme jurisdiccional, a partir del privilegi atorgat pel rei Pere III l'any 1381, pel qual es permetia erigir el lloc d'Esponellà en honor, títol i dret de castell feudal. A llarg dels segles XV al XVIII el castell anirà passant a mans de diversos barons i nobles, els quals, normalment, no hi residiran i el deixaran a càrrec de majordoms i treballadors. Al segle XVIII restarà abandonat, fet que provocarà el seu acusat deteriorament. Avui és propietat de Carles Fortuny Cucurny, el qual ha cedit els terrenys a l'Ajuntament.

L'estructura del castell és el resultat de successives reformes i ampliacions, que han modificat la seva forma original, de la qual només en queden alguns indicis a la zona més propera a l'entrada i al cos central. Malgrat les intervencions que s'hi han portat a terme fins avui[3], la seva planta completa i les relacions entre les diverses estances que el formen, així com l'evolució del conjunt de l'estructura, no es coneixen, atesa la gran quantitat de runa que cobreix encara l'edifici. Només podem comen-

[1] Prèviament, el març de 2002, havíem presentat el *Projecte d'intervenció arqueològica, documentació històrica i senyalització d'itineraris de visita del castell d'Esponellà*, que contemplava la intervenció al monument. Intervingueren en els treballs de neteja l'empresa Janus de Girona i es féu càrrec de les tasques de condicionament del recorregut Jesús Marcé, constructor de la localitat. El disseny de la retolació fou obra de l'empresa de Ma T. Siñol i l'execució dels tallers Olquer de Vilafant.

[2] La recerca ens va portar a localitzar l'arxiu dels barons d'Esponellà a Gaucín, localitat propera a Marbella, on es troba custodiat per Antoni de Fortuny i Maynés, cosí germà de l'actual baró.

[3] Els anys 1998 i 1999 s'hi va portar a terme dues campanyes d'excavació, en el marc de camps de treball, a més de les diverses tasques de neteja i desbrossament que ha realitzat l'Ajuntament d'Esponellà des del moment en què va retirar el bosc que cobria les restes del castell.

tar el seu perímetre emmurallat de forma triangular, ben atalussat, al qual s'accedia a través de la torre semicircular situada l'extrem sud-est del castell, a la que s'entrava salvant el fossat a través d'un pont; un cop trapassada la torre, no es podia penetrar al recinte interior sense superar un altre pont. Aquestes mesures servien per extremar la defensa dels accessos per migdia, mateixa funció que devia exercir la torre quadrada de l'extrem nord-oest del castell, situada prop d'una altra entrada oberta en el pany de muralla de ponent. La part noble de l'edifici es trobaria situada al centre del conjunt, on avui s'endevinen diverses estances, entre les quals destaca una sala principal, de majors dimensions. Cal observar, també, l'existència de dues cisternes que haurien servit com a recollida d'aigües pluvials. Finalment, se sap que el castell disposava d'una capella, almenys des de 1495, dedicada a la Mare de Déu de l'Esperança, en la qual s'hi va deixar de dir missa el 1647, després que hi fos assassinat el rector d'Esponellà.

Malgrat les mancances que expressem, els treballs portats a terme en aquesta campanya s'hagueren de limitar, ateses les intencions i els pressupostos, a posar en condicions l'itinerari de visita. D'aquí que la intervenció es va reduir a actuar exclusivament en els punts imprescindibles del recorregut i només per retirar-hi aquelles runes dels nivells superficials. També es netejaren les àrees excavades o descobertes en anteriors campanyes, les quals s'havien deteriorat per manca de manteniment[4]. En cap moment s'afectaren els estrats que podem considerar d'interès arqueològic, fins al punt que no es va arribar en cap moment a recuperar els sòls originals de circulació i paviments. Fins i tot, per tal de no retirar els importants amuntegaments de runa que els cobrien, es va arribar a reomplir alguns sots i salvar ocasionalment els desnivells mitjançant travesses de fusta.

Aquelles pedres que es varen anar recuperant enmig de la runa es reservaren i apilonaren acuradament en determinats punts del conjunt per tal que puguin ser reutilitzades en treballs de consolidació i recuperació posteriors. És especialment precària la situació del mur de ponent, on l'arquitecte Ramon Castells dels Serveis Territorials ja hi havia efectuat una parcial consolidació de la torre quadrada de l'angle. És important tenir present que futures campanyes d'excavació al castell hauran d'anar paral·leles a la restauració d'aquests murs, atès que bona part d'ells presenten patologies greus, que fan perillar la seva estabilitat.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. 1967, *Els Castells Catalans*, vol. III, Barcelona, Ed. Rafel Dalmau.

AA.DD. 1991, *Catalunya Romànica*, vol. V, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

CONSTANS, LI. 1951, *Diplomatari de Banyoles*, Ajuntament de Banyoles.

COROMINAS, J.Mª, MARQUÈS, J. 1972, *Catálogo Monumental de la Provincia de Gerona*, vol. III: *La Comaraca de Bañolas*, Girona, Diputació Provincial de Girona.

DEHESA, R., ESTEBA, J. 2000, Intervenció arqueològica al castell d'Esponellà (Pla de l'Estany), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 263.

[4] L'Ajuntament es va comprometre, un cop inaugurat l'itinerari de visita, efectuar tasques periòdiques de manteniment, inclosos els desbrossaments, que ja venia portant a terme ces de feia un temps. Hem de tenir en compte que fins fa pocs anys el lloc estava totalment amagat i cobert per un bosc de pins, que impedia veure'n les restes. Fou l'Ajuntament qui es va fer càrrec de recuperar el lloc i tallar els arbres.

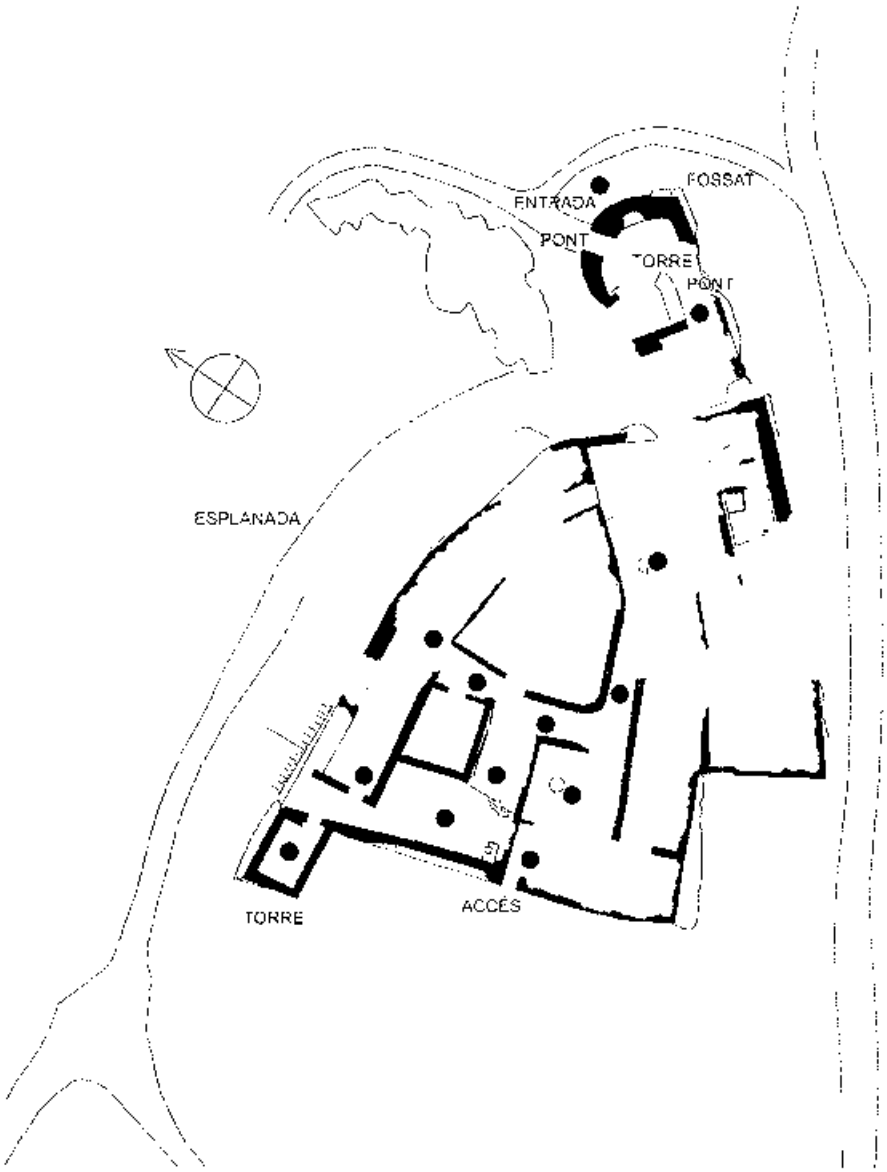
FOSSAT
ENTRADA
PONT
TORRE
PONT
ESPLANADA
TORRE
ACCÉS

L'ESTADA JUVINYÀ (SANT JOAN LES FONTS, GARROTXA)

Dolors CODINA REINA

L'Estada Juvinyà es troba situada a l'oest del municipi de Sant Joan les Fonts, al costat del riu Fluvià, dins l'àmbit del Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa.

Topogràficament l'Estada s'eleva a la part més baixa del turó a on s'alça el poble de Sant Joan. La seva situació resulta immillorable des del punt de vista de l'aprofitament de l'aigua i dels aqüífers de la zona.

S'hi accedeix per la carretera que va de La Canya a Castellfollit de la Roca (GE-522).

Les dades referents a l'Estada Juvinyà ens arriben a partir dels estudis que realitza Francesc Caula a principis del segle XX sobre la noblesa de les valls de Bianya i del Bac.

Caula (1930) parla de les grans cases senyorials que es van bastir a finals del segle XI principis del XII, a on es deixava la planta baixa com a zona de quadres i el pis superior es convertia en l'habitatge dels senyors.

Citant textualment a Caula (1930, p.37): " *Els primitius possessors de tan notable sala o stadium foren la família Boxols, cavallers de Besalú i senyors de la stació de Bellsolà, a la parròquia de Lligordà. La família Boxols era molt antiga, doncs consta que l'any 1021 N'Agnès d'Aiguabella, de Bestracà, es redimí de la potestat d'un Guillem de Boxols. El primer individu que trobo com a senyor de la casa que historiem és un altre Guillem de Boxols, cavaller i veí de Besalú en l 'any 1259*".

En un altre estudi realitzat també per F. Caula l'any 1935, p.72, aquest defineix l'Estada Juvinyà com "*l'exemplar civil romànic del segle XII més ben conservat de Catalunya*".

Segons les dades de que disposem a partir d'aquests estudis hauríem de situar l'edifici entre els segles XII i XIII.

LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

La intervenció arqueològica a l'Estada Juvinyà es desenvolupà entre els mesos de juliol i octubre de 2002. Aquesta tingué lloc en motiu de la propera restauració i adequació del conjunt per part del Servei de Restauració de Monuments de la Diputació de Girona.

L'objectiu d'aquesta campanya era aprofundir en els resultats obtinguts en la primera fase d'excavacions, portada a terme durant els anys 80. En aquesta primera etapa es va excavar l'interior de l'Estada , una petita part de l'actual pati i es van realitzar una sèrie de sondeigs a l'exterior del recinte. Es va poder registrar a l'interior de la casa tot un seguit de paviments de lloses, un sistema de desguàs d'aigües provinents de l'exterior del clos i un seguit de forats excavats al subsòl natural, aquests es van interpretar com part d'una estructura de molí.

En la zona del pati es van documentar els primers graons d'unes escales descendents. Ja en els sondeigs exteriors es va poder veure part de la fonamentació de la torre.

En la campanya de 2002, es va decidir actuar a la zona del pati (zona 2) i a l'exterior del recinte (zona 3). A l'interior de l'Estada (zona 1) només es va realitzar per una banda, una neteja general de la zona, deixant-la tal i com va quedar després de les excavacions dels anys 80 i per l'altre, un petit sondeig a tocar de la paret sud.

DESCRIPCIÓ DE LES RESTES

Zona 2

L'àmbit 1 engloba la totalitat del pati actual. En aquest es van prioritzar dos sectors; d'una banda la part a on ja s'havien localitzat en la fase

anterior les escales i d'altra banda una zona situada sota la porxada de la terrassa del primer pis.

Val a dir que les escales havien estat cobertes altra vegada per una quantitat ingent de runa i que per sobre d'aquesta runa s'havia construït fa poc temps una escala completament nova per accedir al primer pis. Aquest fet va crear un important problema a l'hora de continuar amb l'excavació atès que havíem de trobar unes escales que estaven per sota una quantitat inimaginable de runa (grans blocs de pedra) sobre la qual s'havia fonamentat l'escala moderna. En el moment en que es va treure certa quantitat de runa va ser impossible continuar ja que al no haver-hi res ferm hi havia el perill que l'escala moderna cedís. Per solventar aquest "petit" contratemps es va decidir posar una biga que sostingués el pes de la carcassa de l'escala moderna i així poder treballar per sota sense cap perill.

Un cop aquest problema va estar solucionat, vam poder veure que l'escala que havíem de trobar continuava cap avall i que els graons s'assentaven directament sobre el subsòl, aquest estava retallat seguint la forma de l'escala. La part inferior d'aquesta es recolzava directament sobre la penya. Aquesta escala no portava a una planta inferior de l'edifici sinó que conduïa a l'interior d'un rec de grans dimensions (fig. 1).

Aquest rec estava tot ell tallat a la penya i quedava amortitzat en el seu costat est pel mur que actualment tanca el conjunt (fig. 1).

L'altre sector a excavar en aquest àmbit era la zona situada sota la porxada de la terrassa del primer pis. En aquest punt s'hi havia realitzat un petit sondeig en els anys 80 i hi van documentar un gran paquet de runa sense poder-ne treure l'entrellat. Vam començar a baixar la runa en extensió, i vam veure que aquesta omplia un forat de grans dimensions tallat a la penya. A mesura que baixàvem vam poder constatar que el rec que havíem trobat a l'altre costat continuava en aquesta part. Un cop tot net de runa vam identificar l'únic estrat arqueològic no alterat, es tractava d'un paquet d'uns aproximadament 50-60cm de gruix d'argiles cremades, plenes de carbons i amb fragments ceràmics de verd i manganès. El vam identificar com un nivell d'incendi, que també havia aparegut a l'interior de l'Estada. Aquest estrat estava posat directament sobre el fons del rec, de manera que l'inutilitzava. Un cop extret aquest nivell, es va netejar el fons del canal i vam posar de manifest un seguit de forats de

fig. 1. Planta general de l'Estada Juvinyà.

pal i un encaix a la paret sud del rec (fig. 1). Tant en l'estrat de runa com en el d'incendi es van documentar fragments de moles de molí.

Zona 3

L'exterior de l'Estada es va excavar amb màquina retroexcavadora, la gran quantitat de runa feia impensable un altre tipus d'actuació. Vam documentar-hi un paviment de lloses, per sota un gran paquet de runa i finalment l'estrat d'incendi. Just per sota d'aquest vam tornar a trobar el fons del canal. (fig. 1 i 2).

En aquest sector el rec estava també retallat al subsòl, amb una orientació nord-sud, corrent paral.lel a la torre i al mur actual d'entrada a l'Estada. Just davant d'aquesta entrada moderna, el rec fa un revolt i agafa una direcció est-oest dirigint-se cap a sota l'Estada i tornant les seves aigües al Fluvià. Hem pogut documentar a banda i banda del canal, just davant de la porta actual, uns murs cantoners que serien segurament la porta d'entrada al molí. El mur del costat sud, presenta un acabat perfecte, amb un parament ben disposat i ben lligat amb morter, en canvi el seu oposat està en molt males condicions, en resten poques filades i el morter ha gairebé desaparegut. Perpendicular a aquest mur en trobem un altre fet de pedra seca i cronològicament modern, que amortitza el rec per la seva part nord.

A la banda sud el canal queda amortitzat per una bassa moderna que funcionaria amb la serradora dels senyors Masllorens que hi ha al costat de l'Estada.

Vam poder localitzar també, dues sitges, obliterades amb runa moderna, i situades a la banda est del canal. Aquestes sitges presenten una boca circular i un fons concau. Segurament havien estat utilitzades per a l'emmagatzament de gra.

Zona 1

L'àmbit 3 està situat a l'interior de l'edifici, a la planta baixa, en aquesta campanya es va procedir a realitzar per una banda una neteja general del sector i per l'altra es va realitzar un petit sondeig a tocar del mur sud (l'àmbit 2 es troba a l'altre costat d'aquest mur). En aquest sondeig vam poder documentar un retall a la penya que era el tancament del canal per la seva banda nord; així doncs quedava molt clar que el mur sud de l'estada estava amortitzant el rec i que per tant, l'Estada Juvinyà és posterior al molí.

CONCLUSIONS

A partir de l'estudi realitzat fins ara de les restes arqueològiques localitzades a l'Estada Juvinyà, presentem els següents resultats i conclusions

Cronològicament podem distingir tres fases constructives i amb diferent funcionalitat:

Fase 1: el molí

Les restes arqueològiques que hem posat al descobert, ens permeten parlar, a hores d'ara, de l'existència d'un molí fariner situat a l'emplaçament que ocupa avui dia l'Estada Juvinyà. Aquestes evidències arqueològiques ens permeten, d'una banda explicar el funcionament del molí i la seva tipologia i d'altra banda ens donen peu a descriure amb infinites precaucions com podia haver estat arquitectònicament l'edifici.

Hi ha tot un seguit d'evidències arqueològiques que han estat fonamentals a l'hora de determinar la tipologia del molí de Juvinyà: La primera i de caire més monumental, és la posada al descobert d'un canal, retallat en el subsòl, que proporcionaria el cabdal d'aigua necessari per fer funcionar el que avui dia coneixem com a molí de roda vertical[1].

Aquest molí de roda vertical necessita, per una banda, uns encaixos que hem pogut documentar arqueològicament a la base i a la paret sud del i d'altra banda, necessita un capdal d'aigua prou important com per fer girar la roda; les dimensions del canal que hem posat al descobert indiquen que aquest, pot contenir un capdal d'aigua constant i abundós, fet que permetria el funcionament de la roda vertical. Evidenciem a la base del rec, un cert pendent que es va fent més acusat a mesura que ens acostem al punt d'ubicació de la roda. Destaquem també, que a part de l'accentuació del pendent hi ha així mateix, un estrenyiment del rec, fet que provocaria una major concentració d'aigua i una major pressió en aquell punt determinat.

Val a dir, que l'altra possibilitat de tipus de molí, que seria el de roda horitzontal, ha de quedar

descartat atès que la infraestructura que necessita no ha estat posada de manifest en l'Estada Juvinyà.

Pel què fa referència a les estructures que ens han permès realitzar una hipotètica descripció de l'edifici del molí, hem de parlar en primer lloc de les escales que baixen al fons del canal, aquestes estan fonamentades sobre la penya i perfectament lligades amb l'arcada que sosté el pas cap a l'interior de l'Estada, per tant hem de pensar que malgrat que l'edifici tal i com el coneixem no existís, si que hi havia alguna estructura, probablement de pedra i de fusta que contenia les infraestructures pròpies d'un molí fariner. Hem de dir, que aquesta dualitat de materials utilitzats en la seva construcció, ens queda ben palesa gràcies a la presència d'un nivell arqueològic d'incendi, sense intrusions, que ens evidencia la utilització de la fusta com a material constructiu.

En segon lloc, posem de manifest, els murs que trobem a l'exterior de l'edifici actual i que flanquegen el canal pel nord i pel sud. Aquests murs formen part molt probablement, de l'entrada principal del molí.

Cronològicament el molí fariner seria anterior a l'Estada Juvinyà. A partir d'una cronologia relativa entre les estructures, veiem que les restes pertanyents al molí estan amortitzades per murs de l'Estada.

Sembla que el moment d'abandó del molí es situaria al voltant del segle XIV, moment que trobem molt ben documentat a l'estrat d'incendi. Malauradament no ha estat possible datar el moment d'inici de funcionament del molí.

Fase 2 : l'Estada Juvinyà

Tal i com ja em descrit en la breu notícia històrica de la introducció, que tornem a transcriure aquí : "Les dades referents a l'Estada Juvinyà ens arriben a partir dels estudis que realitza Francesc Caula a principis del segle XX sobre la noblesa de les valls de Bianya i del Bac.

Caula (1930) parla de les grans cases senyorials que es van bastir a finals del segle XI principis del XII, a on es deixava la planta baixa com a zona de quadres i el pis superior es convertia en l'habitatge dels senyors.

Citant textualment a Caula (1930, p.37): " *Els primitius possessors de tan notable sala o stadium foren la família Boxols, cavallers de Besalú i senyors de la stació de Bellsolà, a la parròquia de Lligordà. La família Boxols era molt antiga, doncs consta que l'any 1021 N'Agnès d'Aiguabella, de Bestracà, es redimí de la potestat d'un Guillem de Boxols. El primer individu que trobo com a senyor de la casa que historiem és un altre Guillem de Boxols, cavaller i veí de Besalú en l 'any 1259*".

En un altre estudi realitzat també per F. Caula l'any 1935, p.72, aquest defineix l'Estada Juvinyà com "*l'exemplar civil romànic del segle XII més ben conservat de Catalunya*".

Segons les dades de que disposem a partir d'aquests estudis hauríem de situar l'edifici entre els segles XII i XIII".

Després de la campanya d'excavacions arqueològiques, creiem que la utilització de l'Estada Juvinyà com a casa noble, no és tant antiga com descriu Caula, sinó que aquesta començaria a partir del moment de la desaparició del molí fariner, és a dir al llarg del segle XIV.

La pròpia existència d'un molí (que no descartem que fos propietat de la família Boxols), nega l'existència d'una casa noble, atès que en aquests moments de la nostra història era impensable que un noble senyor feudal visqués a les dependències d'un molí, deixant a part els riscos d'insalubritat i d'incendi que aquest tipus d'edifici comportava.

Dins d'aquesta segona fase constructiva, també hem de parlar de l'edificació de la torre, aquesta tancava el conjunt al sud-est.

Fase 3 : l'Estada Juvinyà moderna

La fase més moderna de Juvinyà presenta una reestructuració de l'entrada a l'edifici, es construeix el gran mur que tanca el conjunt a l'est, annexionant l'Estada amb la torre.

L'ultima utilització de l'Estada com a Masia no va suposar cap bé a les restes, les numeroses reformes que s'hi van dur a terme, van malmetre bona part de les poques evidències que encara hi restaven, malgrat això, hem de remarcar així mateix, que gràcies a la seva utilització com a

masia aquest important edifici d'arquitectura civil ha pogut arribar fins els nostres dies.

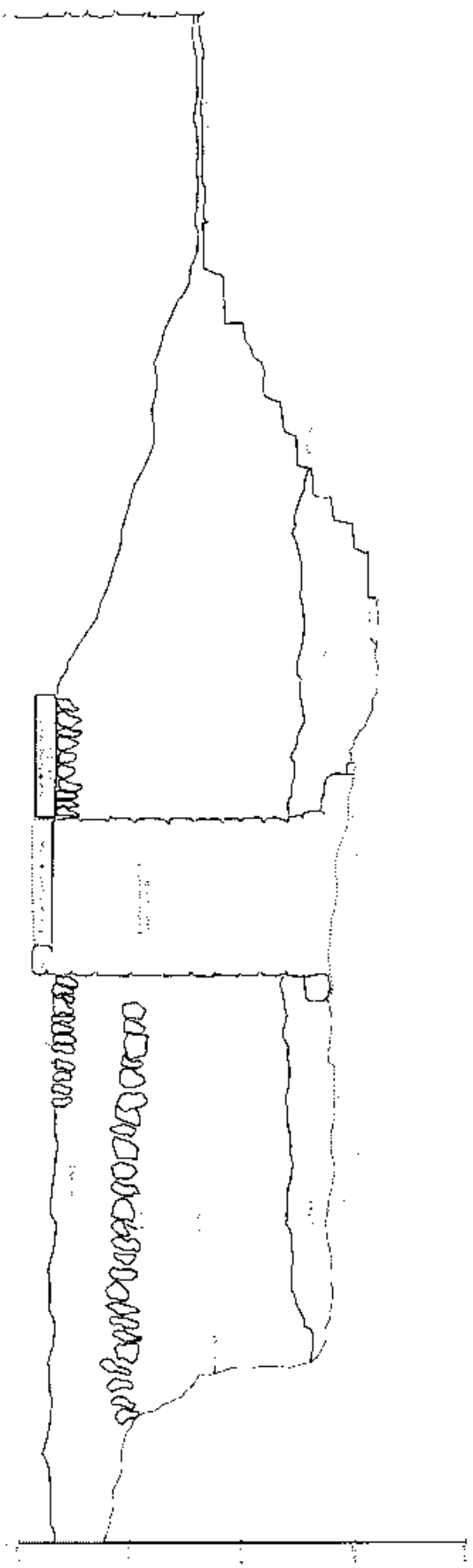

BIBLIOGRAFIA

BARRERA, M.LL., DURAN, A., HUERTAS,J. 1994, El molí fluvial de Santa Coloma de Cervelló, a *Plecs Locals d'Història*, n.1, Ajuntament de Santa Coloma de Cervelló.

BOLÓS,J., FÀBREGAS, M., 1982, Els molins de la conca mitjana del Llobregat durant l'alta Edat Mitjana, I, *Quaderns d'Estudis Medievals*, vol. 1, any III, n.9, p.556-568.

BOLÓS, J., NUET, J. 1983, *Els molins fariners*, Ketres, Barcelona.

BOLÓS, J., MARTÍNEZ, A. 1986-1987, El molí de la torre Baldovina de Santa Coloma de Gramanet, Barcelonès, a *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, n.7-8, Barcelona, p.421-435.

BOLÓS,J., FÀBREGAS, M. Els molins de la conca mitjana del Llobregat durant l'alta Edat Mitjana. II, a *Quaderns d'Estudis Medievals* (en curs de publicació)

CAULA, F. 1930, *Les parròquies i Comuns de Santa Eulàlia de Begudà i Sant Joan les Fonts*, Girona, p.33-44.

CAULA, F., 1935, *El règim senyorial a Olot*, Olot, p.60-78.

ESPAÑOL, F., 1980, Els casals de molins medievals a les comarques tarragonines. Contribució a l'estudi de la seva tipologia arquitectònica, *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, n.1, Barcelona, p.231-254.

FAMOSO, S., 2000, Breu ressenya sobre la hidrografia històrica dels recs dels molins de Castelló, a *El Salner*, Butlletí del Grup Cultural Comtat d'Empúries, any setè, Anuari del 2000, Castelló d'Empúries, p.19-39.

RIGÓ, A., GILI, E., 1992, El molí d'en Ribé. Un molí fariner baix-medieval. Santa Coloma de Gramanet, Barcelonès, a *Memòries d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya*, 3, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona.

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA REALITZADA A L'INTERIOR DE L'ESGLÉSIA DEL MONESTIR DE SANT QUIRZE DE COLERA (RABÓS D'EMPORDÀ, ALT EMPORDÀ)

Dolors CODINA REINA **Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ** *

El monestir de Sant Quirze de Colera es troba situat en el terme municipal de Rabós d'Empordà (Alt Empordà). S'hi accedeix des del nord pel Coll de Banyuls, des del sud-oest per la carretera que ve de Rabós i des del sud-est per la carretera que ve de Vilamaniscle. El monestir s'alça al bell mig d'una vall, dins del paratge del parc natural de les Alberes. La seva ubicació geogràfica, en el traçat d'una via d'accés fronterera, és la clau per comprendre'n la importància estratègica al llarg de tota la seva història.

Topogràficament, el monestir s'eleva sobre un petit turonet ubicat al mig d'una fondalada i envoltat i delimitat per dues torrenteres, una que discorre en direcció nord-sud i que passa a ponent del monestir, i l'altra que va d'est a oest i que tanca el conjunt per la seva part més meridional.

La campanya de sondeigs a l'interior de l'església del monestir de Sant Quirze de Colera, que es desenvolupà durant els mesos de març i abril de 2002, va tenir lloc amb motiu de la propera restauració i adequació del conjunt.

L'interès d'aquesta primera campanya a l'interior de l'església era poder constatar l'existència d'unes estructures anteriors a les actuals, que havien estat documentades a l'exterior de l'edifici durant les excavacions que es dugueren a terme entre els mesos d'agost i octubre de 1997[1]. En aquell moment es va poder posar en relació les troballes arqueològiques amb els documents que es coneixien sobre Sant Quirze.[2]

Els sondeigs es van realitzar en els punts que semblaven més adients per a trobar-hi les restes de l'edificació anterior. No obstant això, hem de remarcar el gran inconvenient que ha estat

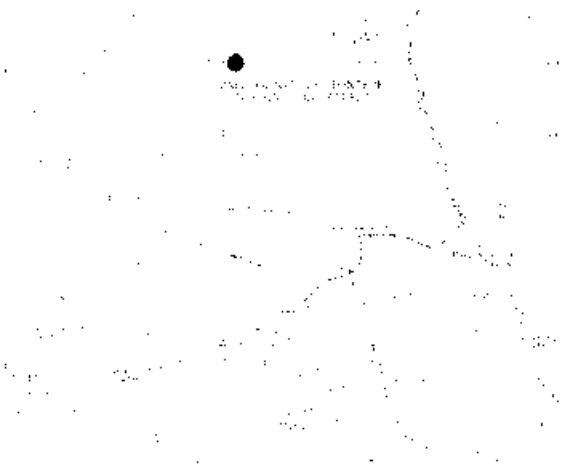

fig. 1. Plànol de situació del monestir.

* LANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural.

[1] Codina, D., Agustí, B., Teixidor, M., 1999, *Memòria de la intervenció arqueològica al monestir de Sant Quirze de Colera*, Rabós d'Empordà, Alt Empordà. Memòria d'excavació inèdita, Girona, 1997.

[2] Han arribat fins als nostres dies dues actes de consagració de Sant Quirze. La primera, duta a terme per Guiu, bisbe de Girona, tingué lloc l'any 935 i fou dedicada a les advocacions dels sants Quirze, Andreu i Benet. Semblava correspondre's amb la troballa d'un absis de grans dimensions a llevant dels absis actuals. La segona consagració tingué lloc l'any 1123 i fou realitzada per Berenguer, bisbe de Girona. Aquesta semblava evident que es corresponia amb l'actual església abacial.

per a nosaltres la utilització de l'església com a cort de bestiar durant l'època en què el monestir fou una masia habitada. També volem fer esment de l'acció dels furtius, que van rebentar tota la part meridional del transsepte.

Es van realitzar durant aquesta campanya un total de 7 sondeigs a l'interior de l'església, localitzats estratègicament a les zones on semblava més probable trobar restes d'edificacions anteriors a l'actual (fig. 1).

DESCRIPCIÓ DELS SONDEIGS.

Sondeig 1

Ubicat a la part central del transsepte, al final del pilar que separa l'absis central del lateral sud, s'hi van localitzar les restes d'un mur (U.E. 3003) i un pas retallat en el subsòl (U.E. 3002), recobert per una capa de morter de calç (U.E. 3025). No es va localitzar cap resta ceràmica. Tant el mur com el pas estaven tallats per una tomba moderna (U.E. 3018), malmesa alhora per l'acció dels furtius.

Sondeig 2

Es trobava localitzat al costat oposat del sondeig 1, és a dir, al final del pilar que separa l'absis central del lateral nord. S'hi van localitzar les restes d'un paviment de lloses emmorterades (U.E. 3016) i, per sota, un mur (U.E. 3041) paral·lel a 3003. S'hi va documentar també un pas (U.E. 3043) simètric a 3002, retallat també a la roca mare i recobert per el mateix paviment de morter de calç. Hem de dir que, atès que aquesta banda del transsepte no havia estat sotmesa a l'acció dels furtius, hi vam poder evidenciar la presència d'uns esglaons ascendents que portarien hipotèticament a unes dependències annexes.

Sondeig 3

Es trobava situat al costat sud del primer pilar de la banda nord de la nau i s'hi va localitzar un negatiu excavat en el subsòl (U.E. 3032), reomplert per una capa de morter de calç molt compacte (U.E. 3031). Hi vam documentar també dos forats de pal (U.E. 3029 i 3030) i una estructura funerària (U.E. 3028)

Sondeig 4

Localitzat a la banda nord del primer pilar de la nau del costat sud, hi vam evidenciar la banqueta de fonamentació del pilar i una estructura funerària antropomorfa buida (U.E. 3027).

Sondeig 5

Situat al costat sud del tercer pilar de la banda nord de la nau, hi vam posar al descobert les restes d'una estructura esglaonada en dos nivells (U.E. 3021), que salvava el desnivell existent entre la nau lateral i la nau central.

Sondeig 6

Situat davant de l'actual entrada a l'església, dins de la nau, aquest sondeig ens va permetre evidenciar les restes d'una estructura funerària antropomorfa (U.E. 3059) i també el final d'una estructura esglaonada (U.E. 3022) paral·lela i simètrica a 3021, que servia per accedir des de la nau lateral a la nau central.

Sondeig 7

Es trobava situat entre el segon i el tercer pilar del costat sud de la nau. Hi vam poder documentar les restes de la mateixa estructura esglaonada que en el sondeig 6 (U.E. 3022).

Donada la importància de les restes localitzades en els sondeigs 1 i 2, es va decidir ampliar a banda i banda d'aquests. Els resultats van ser sorprenents, ja que vam poder documentar íntegrament una edificació anterior a l'església actual (fig. 2)

A hores d'ara ens és molt difícil conjecturar sobre la funció d'aquesta estructura; caldrà analitzar i avaluar les dades de què disposem i acabar d'excavar l'interior de l'església per poder intentar definir la seva funcionalitat dins la globalitat del conjunt.

Arquitectònicament aquesta construcció preexistent és un edifici que s'assenta directament sobre el subsòl, retallant-lo a la seva conveniència. És una estructura que amida 7 metres de llarg per uns 5,5 metres d'ample (fig. 2). A llevant presenta un absis semicircular sobre el qual s'alça l'absis central de l'església actual. A ponent l'estança queda tancada amb un retall al subsòl en el que s'adossen els murs septentrional i meridional de l'espai que anomenem nau.

Hem de destacar en aquesta edificació quatre

espais buits o obertures en els murs, que semblarien, en el cas nord i sud, entrades o passos cap a altres estances. En canvi, les obertures de la banda oest semblarien més aviat nínxols. L'obertura situada al nord de l'absis és completament simètrica amb la del sud, mentre que les dues que estan situats a ponent, a part de ser paral·leles, també són simètriques entre sí. La funció d'aquestes obertures ens és de moment desconeguda i tan sols a la banda nord podem, gràcies a la presència d'uns esglaons ascendents, aventurar la hipòtesi de l'existència de dependències annexes. Caldrà una excavació acurada i completa de la resta del transsepte i de l'església per poder interpretar les dades que ens està proporcionant a hores d'ara l'excavació arqueològica.

Entre les dues obertures situades a ponent trobem unes restes d'obra de forma rectangular, enlluïdes en la seva part superior, que podrien correspondre o bé a una banqueta o bé a la tapa d'una tomba. Caldrà esperar a la continuació de l'excavació per poder dilucidar aquesta qüestió.

Hem pogut documentar en relació amb aquesta estructura un paviment de morter de calç assentat directament sobre la roca natural. Quan aquest sòl entra en contacte amb els murs de la nau i amb l'absis no es trenca, sinó que és utilitzat per enlluïr les parets.

Finalment, cal destacar que al voltant d'aquesta estructura preexistent hem pogut localitzar una sèrie de tombes antropomorfes excavades al subsòl.

Així doncs, amb la campanya de sondeigs de 2002 va quedar ben palesa l'existència d'unes restes anteriors a l'església actual, però que no es corresponien amb les que ja havien estat documentades en la campanya de 1997. Aquest fet ens obliga a replantejar-nos la cronologia i

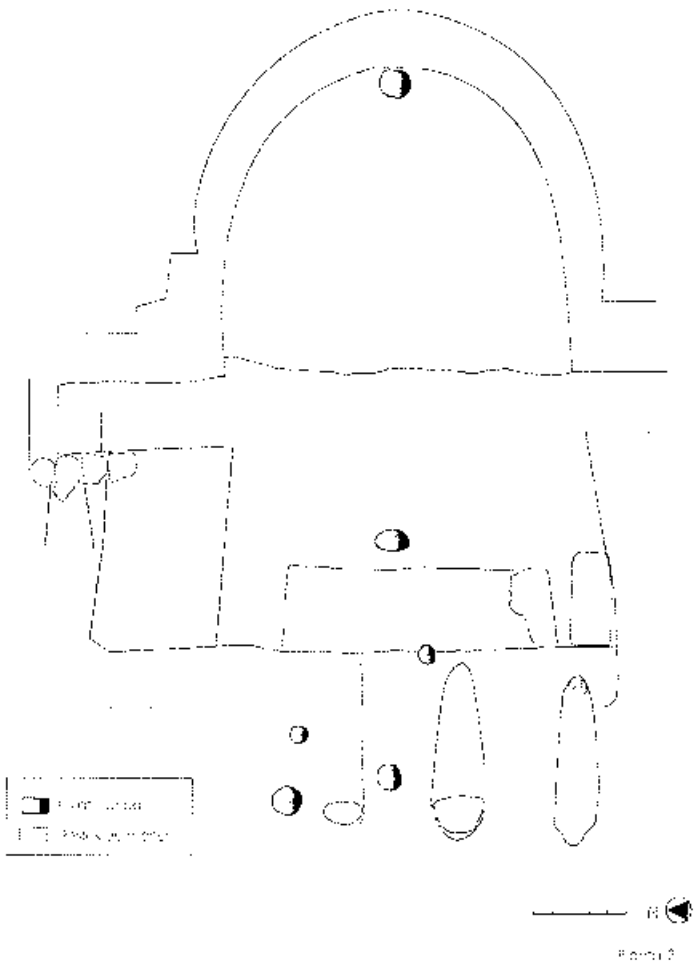

fig. 2. Planta de l'interior de l'església de Sant Quirze, amb indicació dels diferents elements documentats.

les relacions entre els diferents àmbits, però per a fer aquesta tasca de reinterpretació de les troballes ens és completament necessària l'excavació de la totalitat de l'església.

Cronològicament, i a partir sempre d'una cronologia relativa, sembla que aquest edifici es correspondria amb un primer moment del conjunt. Malauradament, en aquests moments ens és impossible precisar més acuradament la seva datació.

La funcionalitat d'aquesta estructura és clarament de tradició cristiana, orientada segons els cànons. Molt probablement estiguem davant d'una estructura de tipus martirial[3]. Aleshores, a partir de la instal·lació d'aquesta petita cel·la com a lloc de culte s'hauria desenvolupat al seu voltant tot un nucli poblacional dispers, que hauria contribuït a la expansió del monestir.

Per concloure direm que realitzar sondeigs de tipus puntual no permet mai la interpretació total d'unes restes, atès que la informació que se'n deriva és sempre parcial i que per tant ens serà del tot impossible treure l'entrellat d'aquest edifici si no es pot excavar d'una manera sistemàtica i en extensió la resta de l'església.

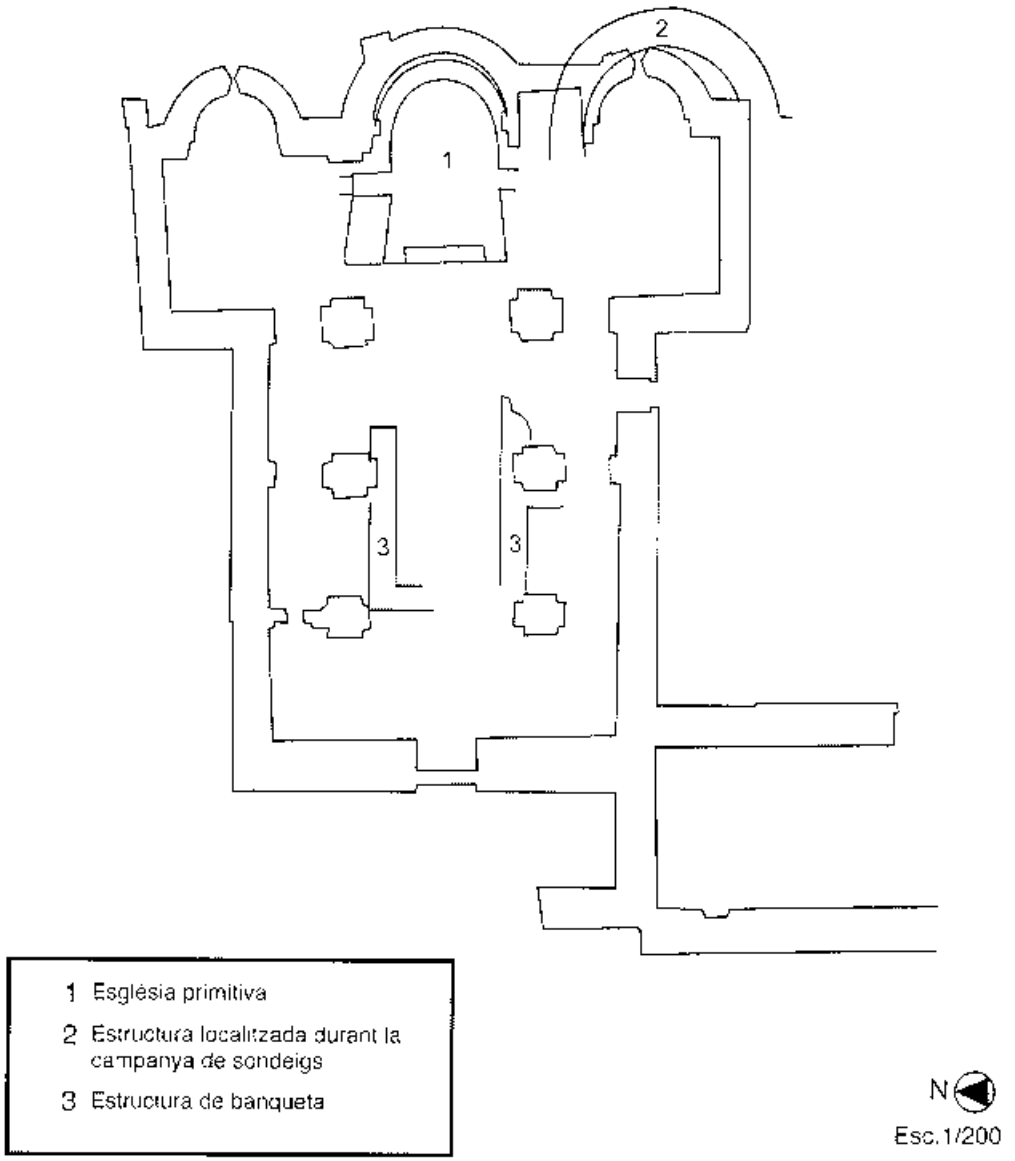

fig. 3. Planta de l'estructura localitzada a l'interior de l'església.

[4] Volem agrair des d'aquí la inestimable col·laboració de les doctores Imma Ollich i Montserrat de Rocafiguera i els sempre esperats i apreciats comentaris i consells del doctor Pere de Palol; així com també agraïm d'una manera molt especial l'aportació de noves idees per part de tots els col·legues i amics arqueòlegs que es van passar per l'excavació.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA D'ALL (ISÒVOL, LA CERDANYA)

Carme SUBIRANAS*

INTRODUCCIÓ

La parròquia d'All, al terme municipal d'Isòvol, surt esmentada per primera vegada en l'Acta de Consagració de la Seu d'Urgell, document pretesament escrit l'any 819, però que en realitat es degué redactar al final del segle X. Els comtes de Cerdanya tenien béns a All potser ja l'any 867, data en què consta que el comte Salomó hi residia i hi va presidir un judici. En un document de l'any 1265, es fa esment que un comte de Cerdanya de nom Guillem -- sens dubte Guillem I (1068-1095) - havia edificat una església a All per fer-ne la seva capella (*ecclesiam ipsius ville idem comes edificata fecerat ut capellam).* Posteriorment, l'any 1301, uns quants habitants de la parròquia d'All designaren tres procuradors, per un any, amb la missió de treballar a l'església, de construir-hi arcs i parets i refer la coberta. Aquestes reformes encara són visibles a l'església.

És una església construïda al segle XII, d'una nau, flanquejada al sud-est per una torre campanar de dos cossos i capçada a llevant per un absis semicircular. La portada s'obre al mur de migdia, amb una finestra de doble esqueixada a cada banda. Al costat de tramuntana té dues capelles adossades i fins fa poc també hi tenia una sagristia, sobreposada parcialment a l'absis[1].

LES RESTES DOCUMENTADES

Els treballs arqueològics duts a terme a l'església de Santa Maria d'All (Isòvol, La Cerdanya) foren motivats per la realització de les obres de restauració de l'església romànica que contemplaven la substitució del paviment de l'interior de l'edifici, l'arranjament de la coberta del cos modern afegit i la neteja i adequació de les parets. La intervenció arqueològica fou finançada per l'Ajuntament d'Isòvol.

Durant el rebaix arqueològic de la zona del presbiteri es documentaren immediatament les restes d'una antiga estructura que correspondria a la capçalera d'una església, anterior a la construcció romànica encara existent. Es tracta de les restes d'un absis, del qual se'n conservava únicament la fonamentació, amb una planta que presenta certa tendència a la ferradura. El conjunt de l'estructura presentava dues parts clarament diferenciades. La primera a una cota inferior i molt més ben conservada,

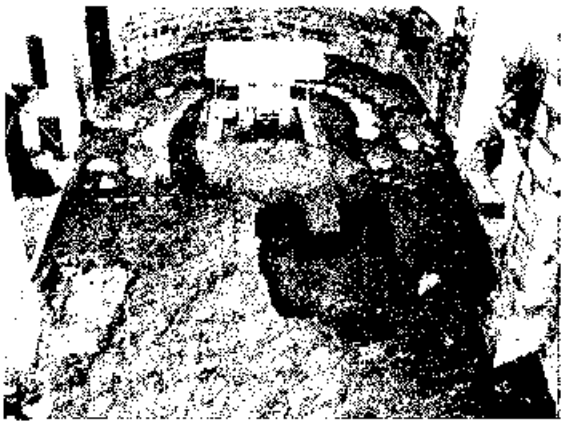

fig. 1. Vista general de les restes documentades.

* ARQUEOCIÈNCIA Serveis Culturals

[1] DELCOR, M i VENTOSA, E.(1995): "Santa Maria d'All". A: *Catalunya Romànica. Vol.VII. La Cerdanya-El Conflent.* Barcelona. Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 164.

tenia una potència d'uns 60 cm (4 filades) i es trobava excavada al terreny natural d'argiles margoses. L'aparell era a base de carreus lleugerament desbastats a la cara exterior amb certa tendència a formar filades horitzontals i es trobava lligat amb terra compactada.

Per sobre del nivell d'aquest absis de ferradura, es documentà una segona línia constructiva, molt més malmesa, amb una única filada conservada i era construïda a base de pedres més ben carejades, lligades amb morter de calç molt degradat En aquest cas és difícil determinar la seva forma planimètrica, atesa l'afectació soferta per la sobreposició de l'església romànica posterior, que l'utilitza en part com a fonamentació. Malgrat tot, aquestes restes semblen indicar que no fou construïda en forma de ferradura, sinó que defineix una planta semicircular.

Les dades arqueològiques no permeten establir de forma clara la relació entre les dues línies constructives, ja que només era possible realitzant un desmuntatge d'aquestes. Davant aquest fet dues hipòtesis són possibles. En primer lloc, podria tractar-se de dues estructures cronològicament independents, amb l'existència d'un absis primitiu (segle X), en forma de ferradura sobre el qual s'hi sobreposà posteriorment una nova església (segle XI), l'absis de la qual seria de forma semicircular. La segona hipòtesi proposaria la contemporaneïtat de les dues línies constructives, fruit d'un únic projecte constructiu, amb la part interior de l'absis en forma de ferradura i la part exterior amb planta semicircular. En aquest cas, malgrat la raresa constructiva, existeix algun paral·lel de finals del segle X, que presenta aquest tipus de capçalera.

Malgrat les dues possibilitats interpretatives, l'estudi històrico-arqueològic ens inclina a pensar en la segona de les hipòtesis, atesa l'estreta relació entre les estructures. Paral·lelament tampoc considerem probable la construcció al lloc de tres esglésies en un període relativament tant curt, com és el que va dels segles X al XII. Malgrat això, cal considerar aquest plantejament com purament hipotètic, ja que cal també tenir present que la documentació escrita cita el fet que el comte Guillem (1068-1095) féu construir una església en aquest lloc, fet que podria indicar l'existència d'un edifici d'estil romànic al segle XI.

No s'ha documentat cap mena de material ceràmica associat estratigràficament a les estructures. Les restes conservades al presbiteri aparegueren en cotes molt altes, a uns 30 cm. per sota del paviment actual de l'església, construït després de la Guerra Civil Espanyola. L'estratigrafia associada és per tant gairebé inexistent. Són també inexistents els nivells d'ús o pavimentació relacionats amb les restes de l'antic absis.

Tot i la presència de la capçalera, l'estructura pre-romànica no presentava continuïtat a la zona de la nau. No ha estat doncs possible determinar la planta total de l'antic edifici tot i que cal suposar que deuria tractar-se d'una senzilla església de nau única i de dimensions reduïdes.

Les úniques restes documentades a la zona de la nau es relacionen amb l'existència d'enterraments. Es tracta de sepultures molt probablement associades a època moderna (segles XVII-XVIII) excavats al terreny natural. Tot i això, cal dir que cap dels enterraments fou objecte d'intervenció arqueològica, atès que no es trobaven afectats per les obres de remodelació del paviment de l'església.

fig. 2. Detall de part de l'estructura de l'absis pre-romànic (segle X).

EXCAVACIONS A L'INTERIOR DE SANT PERE DE LLORÀ (SANT MARTÍ DE LLÉMENA, GIRONÈS)

Carme MONTALBÁN MARTINEZ*

La intervenció arqueològica duta a terme a l'església de Sant Pere de Llorà s'ha d'emmarcar dins del projecte de rehabilitació de l'interior del temple, que patrocinà el propi Ajuntament de Sant Martí de Llémena. Aquest projecte contemplava l'aixecament del paviment de la zona del presbiteri i la remodelació parcial dels seus accessos, així com un rebaix important del nivell del sòl de l'absis.

La Comissió de Patrimoni va decidir que s'havia de fer una petita intervenció arqueològica prèvia a les tasques de rehabilitació per tal d'esbrinar si l'estructura original romànica encara es conservava i quines peculiaritats mostrava. Alhora, propiciat per aquest projecte, es va iniciar l'enderrocament d'un mur que tapava la banda nord del presbiteri i que segurament es va alçar amb la gran reforma que patí l'església a la primera meitat del segle XVII. La sorpresa en descobrir que aquest mur tapava una petita fornícula -mal conservada, però que deixava al descobert unes pintures murals del segle XII- va fer que l'excavació s'iniciés de forma immediata.

Pel que fa a la història coneguda d'aquest temple, s'ha de dir que no és massa extensa. La primera notícia que fa referència a l'església parroquial de Sant Pere de Llorà, localitzada al nucli antic de Llorà, a la carretera que va des de Sant Gregori a Sant Martí de Llémena, es remunta al segle XI: hi ha un document del 1058 que ens informa que l'església fou restituïda al bisbe de Girona per la comtessa Ermessenda. També sembla que el temple original, que era d'una sola nau, va ser cobert amb una volta al segle XII, i es coneixen documents del segle XIII que ens parlen de la venda d'uns terrenys que pertanyien a aquest temple al monestir d'Amer.

A partir d'aquest moment les notícies documentals que es refereixen a aquesta església desapareixen i no és fins al segle XVII que tornen a haver-hi moviments que afecten de forma important la seva estructura. Fou en aquell moment quan es portaren a terme tota una sèrie de modificacions: es doblà l'espai de culte ampliant-se l'església cap al sud amb una segona nau (1600) i es construí la sagristia (1647).

Al segle XVIII (1731) es va fer el cor als peus de l'església, i des d'aquest moment ja no hi ha cap notícia remarcable fins al segle XX. Durant la guerra civil l'església en va patir les conseqüències: sembla que posseïa un retaule que es va perdre en aquesta època, i no fou fins a la dècada dels 50 que es col.locà un altar nou i s'arranjà la zona del presbiteri. Posteriorment, a l'any 1972, es tornà a incidir en l'edifici amb la restauració del campanar, que té una estructura de molta alçada i amb dos

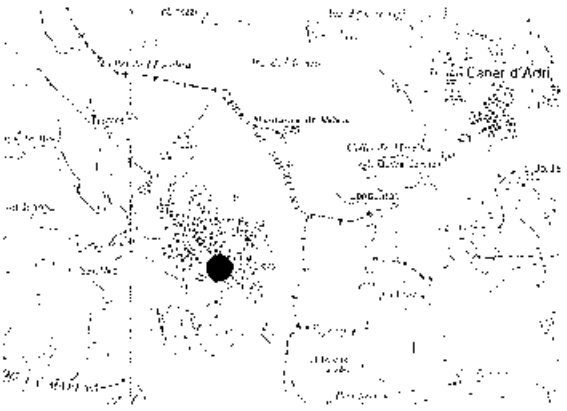

fig. 1. Plànol de situació de l'església

* JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural.

pisos de finestres. Finalment, el 1984 es va arranjar el porxo i es repicà la façana.

L'ESGLÉSIA ROMÀNICA

Les tasques d'excavació dutes a terme entre el febrer i el març de 2003 es varen iniciar amb uns petits sondejos parcials a la zona de l'altar i, pels seus resultats, varen desembocar en una intervenció més extensa que abarcava tota la zona de l'absis i arribava fins al centre de la nau.
La intervenció va deixar al descobert bona part de l'estructura original romànica, així com els antecedents de l'església i una reforma que devia modificar parcialment la zona del presbiteri, que ens era desconeguda fins aquest moment. També va servir per veure de forma més acurada com la reforma del segle XVII afectà l'estructura de l'església.

De l'estructura semicircular coberta amb pintures murals que aparegué al nord, que anomenarem fornícula -ja que és una mena d'obertura feta al mur sense deixar cap signe visible d'ella a l'exterior-, se'n va localitzar la bessona al sud. Tot i que aquesta fornícula sud es va enderrocar en gran part durant el segle XVII, amb la reforma que va reorganitzar i variar de forma substancial l'espai de culte, no va desaparèixer del tot i ha arribat a nosaltres, encara que de forma precària.

També al sud es conservaven pintures murals. Però mentre que a la fornícula nord s'hi veia una decoració amb cortinatges i medallons que contenien animals fantàstics, amb vius colors que abarcaven tota la gamma dels ocres i mangres, al sud, amb el mur enderrocat pràcticament en la seva totalitat, tan sols es conservava a la part baixa el final dels cortinatges que decoraven tota la zona del presbiteri, en els que s'utilitzaren blancs, negres i grisos.

A banda de descobrir les dues fornícules, amb el nivell de circulació que funcionava amb elles, es va localitzar tot el paviment que cobria l'absis, fet amb lloses i pedres col·locades planes, cobertes amb una capa de morter de calç. També es van documentar els graons que servien per separar l'altar de la nau i la base que es va construir per col·locar l'altar romànic. Tota la capçalera romànica quedà, així, al nostre abast, amb les pintures que mostraven els plecs dels cortinatges conservades a tota la part baixa de l'absis.

fig. 2. Planta general de les excavacions

Aquesta troballa resulta molt important per l'estat de conservació excepcional de la capçalera original del segle XII, cosa que no passa de manera habitual en les intervencions efectuades en l'interior de les esglésies d'aquesta època.

A la zona on al segle XVII s'enderrocà l'estructura original de l'església per guanyar més espai per al culte, ocupada actualment per dos pilars que sostenen dos arcs, s'hi va localitzar el mur sud original, així com el que semblava una porta d'accés al temple i un petit graó que facilitaria l'accés a l'interior de l'edifici. A l'exterior d'aquest mur, que era el tancament de la construcció romànica pel sud, una tomba situada a tocar del seu parament extern ens posava sobre la pista del cementiri parroquial que envoltava l'església des d'antic i que encara en l'actualitat s'ubica en el mateix indret.

ELS EDIFICIS PREEXISTENTS

També a la nau es varen trobar tota una sèrie d'estructures, murs i diversos paviments que ens feren pensar en un o potser en dos edificis anteriors a l'església romànica del segle XII.

És molt possible que el temple romànic es construís damunt d'un edifici preexistent, una petita església o una ermita de dimensions més reduïdes. Hem de pensar que hi ha un document del 1058 que parla de l'església, però sembla que la coberta es construeix al segle XII, dues dates que no acaben de lligar si ens referim a un mateix edifici, però que podrien tenir la seva explicació més lògica si considerem que podrien fer referència a dues construccions diferents. Així, es podria parlar d'una construcció que es dataria aproximadament entre els segles X i XI.

Aquesta hipòtesi està refermada per l'aparició d'un mur de dimensions considerables que travessa transversalment la nau de l'església de nord a sud, i la compartimenta formant un espai que potser arriba a ser la meitat del seu espai interior actual. Aquesta estructura, que per la part interna no deixa de ser un mur de pedres sense un acabat massa acurat, per la part externa (és a dir, cap a l'oest) mostra un parament de pedres ben tallades i col.locades per anar vistes, delatant-nos així la façana que devia tancar aquest edifici per ponent. Això ens fa pensar en una construcció anterior de dimensions més reduïdes que l'actual, sobre la qual es fonamenta l'església romànica que actualment conservem.

Alhora, aquesta església més antiga estava fonamentada i aprofitava les restes d'una construcció anterior de la que actualment desconeixem la funcionalitat i les dimensions, i que tan sols una excavació que abarqués tota la superfície de l'església actual podria deixar al descobert d'una forma més clara.

Es pot observar una construcció amb una planta que sembla compartimentar-se en tres nivells diferents de circulació: un nivell més elevat a llevant, que correspon a la zona de l'absís, al que s'accedeix per mitjà de dos esglaons (que serien utilitzats posteriorment com a base de l'església romànica, quan n'hi afegiren un més), i del que no se sap si tenia la forma semicircular de l'absis actual o bé tancava en línia recta. A continuació, al centre, un segon nivell intermig correspondria al que es podia accedir a peu pla des de l'exterior, amb una petita compartimentació feta amb uns envans que deixaven un espai reduït a la zona central. I, finalment, un nivell molt més baix, que aprofitava la roca del subsòl natural retallada per formar el nivell de circulació de tot aquest espai, i el que semblen unes banquetes de fonamentació, recobertes parcialment per una petita pel.lícula de morter de calç, que es localitzaren a la zona nord (on la roca del subsòl es troba a una cota més elevada).

REFORMES MODERNES

Pel que fa a les accions posteriors a la construcció de l'estructura romànica, es va poder documentar una reforma desconeguda fins aquest moment que tancava parcialment les fornícules abans comentades amb una mena de contraforts que ocupaven la meitat del seu espai intern. Aquesta reforma s'ha interpretat com un reforç de les zones més dèbils de l'estructura del temple, i sembla relacionada amb la caiguda de la volta de l'absis segurament durant el terratrèmol del segle XV, que va tenir el seu epicentre a Amer.

El 15 de març de 1427 va tenir lloc el primer terratrèmol de tot el seguit de grans moviments sísmics que rep el nom de "sèrie olotina". Sembla que la major intensitat es va centrar a Amer, població que va quedar totalment destruïda, i a la vall d'Hostoles, tot i que també es va fer sentir de forma important a la vall del Llémena (a Sant Esteve i Sant Martí de Llémena) i fins i tot a Mieres. Per tant, cal suposar que la petita església de Sant Pere també devia rebre, encara que amb menys intensitat, els efectes d'aquesta vibració.

La destrucció parcial de l'absis, conseqüència del moviment sísmic, va fer que es reconstruís

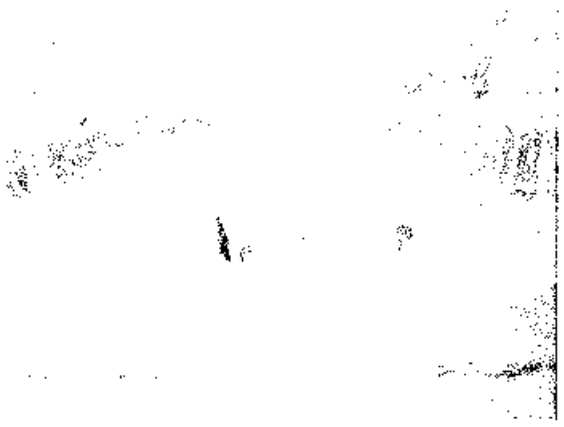

fig. 3. Vista general de l'absis amb les restes de l'altar i de les pintures romàniques

utilitzant pedra volcànica, un material molt més lleuger que ajudaria a evitar altres accidents d'aquest tipus. També cal recordar que Llorà se situa dins l'àmbit d'influència de la zona volcànica de la Garrotxa.

L'excavació també va permetre veure de quina manera es reformà l'espai intern de l'església amb les grans obres del segle XVII, quan es va aixecar de forma important la zona del presbiteri, fent-se un accés esgraonat fins a l'altar i desafectant-se les fornícules. El fet que s'elevés el nivell de circulació va ajudar en gran manera a la conservació de les pintures en una zona dels murs que no va ser objecte de cap reforma ni intervenció.

També a tocar del mur de tancament de l'església pel sud es van documentar diverses estructures que s'adossaven a la paret de l'església i que tenen, ara per ara, una funció desconeguda. Aquesta zona no s'ha excavat i es fa molt difícil dir de què es podrien tractar.

CONCLUSIONS

A partir dels resultats obtinguts es pot dir que l'excavació de 2003 a Sant Pere de Llorà va documentar una sèrie de fases constructives molt clares:

- Un edifici antic amb unes dimensions i funció desconegudes.

- Una possible església preromànica de petites dimensions dels segles X-XI.

- La construcció de l'església romànica del segle XII, amb una sola nau i dues fornícules obertes als murs perimetrals, a tocar de l'absis, que havien de tenir una funció prou important per anar revestides de pintures murals.

- Una primera reforma, en què s'inutilitzaren les fornícules, tapant-se parcialment, i que amb seguretat es relacionaria amb el terratrèmol del març de 1427.

- Una ampliació del segle XVII, quan s'enderroca tota la zona sud de l'església. Desapareix el mur sud en tota la seva llargada, fornícula inclosa, i es construeixen els dos arcs sustentats per pilars per comunicar la nau original amb la que s'obre en aquest moment i amb la nova capella.

- La construcció del cor als peus de l'església al segle XVIII.

- Unes reformes més modernes: pavimentació del presbiteri i col.locació d'un nou altar, efectuats els anys 50.

Els resultats obtinguts ens permeten concloure que l'església de Sant Pere de Llorà ha amagat fins als nostres dies una història important i interessant per l'evolució que pateix al llarg dels segles i per la forma com s'ha conservat i arribat fins a nosaltres.

Es tracta, de fet, de diferents edificis que semblen conviure dins una sola estructura que s'amplia i varia amb el temps i dels que encara queden moltes incògnites per desvetllar: la funció, les dimensions o les característiques pròpies de les dues construccions anteriors a la romànica són qüestions que resten per esbrinar. Només una excavació en extensió de tot l'espai de la nau ajudaria a conèixer de forma més acurada la seva evolució històrica.

I també caldrà veure de quina forma queda inclosa l'antiga estructura i la seva decoració dins d'una església renovada, i com s'aconsegueix donar a conèixer al visitant la troballa d'unes restes que han passat a ser un element important del patrimoni de la vall del Llémena.

fig. 4. Detall de les pintures de la fornícula nord.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. 1991, *Catalunya Romànica*. Volum V. El Gironès. La Selva. El Pla de l'Estany. Enciclopèdia Catalana. Barcelona, p. 205-206.

AA.DD. 1995, *Bella pedra vella. 15 anys de restauració de béns culturals a les comarques de Girona.* Generalitat de Catalunya - Diputació de Girona. Girona, p. 381-382.

ARNAU I GUEROLA, M. 1993, *Els pobles gironins.* IV. El Gironès (I). Impremta Aubert. Olot, p. 445-446.

CABESTANY, J.F., MATAS, M.T., ROVIRA, P. 2003, *Pintures romàniques de l'església de Sant Víctor de Dòrria.* Consell Comarcal del Ripollès.

CARBONELL I ESTELLER, E. 1984, *La pintura mural romànica.* Col.lecció Coneguem Catalunya 5. Els llibres de la frontera. Barcelona.

FONTSERÈ, E., IGLÉSIES, J. 1971, *Recopilació de dades sísmiques de les terres catalanes entre 1100 i 1906.* Fundació Salvador Vives Casajuana. Barcelona.

GUDIOL I CUNILL, J. 1927, *La pintura mig-eval catalana. Els primitius.* Vol.I: Els pintors. La pintura mural. S. Babra. Barcelona.

GUERRA, M. 1978, *Simbología románica.* El cristianismo y otras religiones en el arte románico. Fundación Universitaria Española. Madrid.

JUNYENT, E. 1983, *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic.* Curial. Abadia de Montserrat.

NOLLA, J.Mª., CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona.* Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona. Girona.

SUREDA, J. 1981, *La pintura romànica a Catalunya.* Alianza Editorial. Madrid.

VALLE del, C. 1996, *Los terremotos de Girona de 1427 en la fuente hebrea.* Madrid - Girona.

INTERVENCIÓ AL CLAUSTRE DEL MONESTIR DE SANTA MARIA DE LA CIUTADELLA DE ROSES (ALT EMPORDÀ)

Anna Ma PUIG GRIESSENBERG **Dolors CODINA REINA**

Una de les peces interessants del conjunt medieval que es conserva a l'interior de la Ciutadella de Roses és el monestir romànic de Santa Maria, amb les seves dependències annexes. L'edifici se situa al sector nord-occidental del monument, ben delimitat per un recinte emmurallat independent, el qual li confereix una entitat diferenciada dins del que seria l'àmbit de l'urbanisme medieval (fig. 1). Si bé l'església ha estat objecte de diversos treballs d'excavació, neteja, desenrunament i consolidació des que s'iniciaren els treballs arqueològics a la Ciutadella, l'any 1916, el monestir, en canvi, ha estat menys explotat, fins al punt que el visitant que s'apropa al lloc difícilment identifica les restes que té al davant. Evidentment, la prioritat per la recuperació d'alguna d'aquestes parts s'entén que, des del principi, anés dirigida cap a l'església romànica, com a edifici més rellevant. El claustre, a excepció d'unes intervencions arqueològiques als anys 1945-1946, per part de la Comisaría Provincial de Excavaciones (Riuró 1995, 92) i al 1960, per part de la Delegació Local del Servei Nacional d'Excavacions Arqueològiques (Riuró 1985), romania en un estat de quasi abandonament[1].

Tot i que el monestir de Santa Maria va començar a patir un cert deteriorament arran de l'abandonament per part de la comunitat monàstica l'any 1792[2], les conseqüències del setge del febrer de 1795 foren fatals i definitives per aquest conjunt monàstic, ja que provocaren l'enderroc de la coberta de l'església i de bona part de les dependències claustrals, fins a deixar-les inservibles. El considerable volum de runa que va acabar cobrint aquestes restes esdevindria un gran handicap a l'hora de permetre una activitat arqueològica fàcil, ja que res era viable si no es procedia abans a retirar-lo. Aquestes tasques només s'efectuaren als anys 60 dins el perímetre de l'església i a la part frontal d'aquesta. Al claustre no només no ens consta que s'hi fes cap tipus de neteja, sinó que, ans el contrari, la mateixa empresa que va precipitar la destrucció de les muralles modernes de la Ciutadella va acabar de malmetre els murs que quedaven dempeus del monestir. Segons sembla, es va procedir a colgar de terra i a arrasar les estructures amb les mateixes màquines que treballaven a l'enderroc de la muralla, per tal d'anul·lar al màxim el valor històricoarqueològic del recinte[3].

A primers de l'any 2002 l'Ajuntament de Roses manifestava la voluntat d'intervenir en el claustre amb la decisió de consolidar-lo i donar-li un

[1] A excepció dels treballs de desbrossament que porta a terme periòdicament la brigada de manteniment de la Ciutadella de Roses, encapçalada per Miquel Palós.

[2] Segons decret del bisbe de Girona del 1783, pel qual els monjos havien d'abandonar el monestir i traslladar-se al de Santa Maria d'Amer. De fet, feia ja 200 anys que el monestir havia estat incorporat al d'Amer, en temps del papa Climent VIII, perdent la categoria d'abadia per a esdevenir priorat.

[3] Un dels conductors de les màquines que aleshores treballaren en aquestes tasques ens explicava, a més, que les terres que s'utilitzaren per cobrir les restes provenien de la zona on s'estava enderrocant la muralla de llevant de la Ciutadella. Recordava, també, que durant els conseqüents moviments de terra que es feren en aquest sector de llevant de les muralles "es destruïren moltes tombes", ja que aparegueren molts ossos i teules. Això explicaria la gran quantitat de restes humanes disperses que han aparegut en els nivells superficials excavats al claustre, restes que evidentment corresponen a la necròpolis que en època tardoantiga es va disposar damunt l'àrea de l'edifici A i del barri hel·lenístic, el cementiri que denominem del port (Puig 1999b) Vam poder recollir al llarg de tota la campanya un total de 288 fragments de restes humanes, tant d'individus adults com d'individus infantils, majoritàriament representats per ossos llargs i costelles, la part menys representada de l'esquelet són els cranis, amb un total de 9 fragments de calota.

tractament adequat que permetés la visita del públic. D'aquí en va sorgir, en primer lloc, un *Projecte d'intervenció al monestir de Santa Maria. Ciutadella de Roses (Alt Empordà)*, redactat per Anna Ma Puig el juliol de 2002, i, posteriorment, una memòria que valorava els treballs que requeria aquesta mena d'intervenció: *Consolidació de les restes del claustre i dependències annexes i adequació de la visita al monestir de Santa Maria*, presentada el mes de febrer de 2003 per Anna Ma Puig, l'arquitecte Joan Falgueras i l'enginyer Martirià Figueras. Atès l'interès arqueològic del lloc, una part essencial de la intervenció havia de ser l'estudi, la prospecció i el seguiment de tots els moviments de terres que es fessin prèviament a l'inici de les obres. Aquests treballs foren subvencionats per l'Ajuntament de Roses i s'emprengueren entre els mesos d'abril i juny següents, amb la participació de l'empresa Codex S.A. de Tarragona.

La intervenció arqueològica estava molt condicionada pel tractament arquitectònic i museològic que hauria de rebre el claustre, en definitiva, pel rendiment que se'n pretenia extreure. No es va plantejar una excavació sistemàtica de tota la zona, no per manca d'interès, més si tenim en compte que l'emplaçament del claustre i església és, precisament, el turó on es documenten les restes més antigues de la *Rhode* grega. La intenció era alliberar de runa i deixar al descobert les estructures que es conservessin dels diversos àmbits del claustre, de manera que fos possible interpretar el darrer moment d'ús del lloc i, així, poder elaborar una proposta d'adequació i, si calia, de restitució d'alguns espais. En resum, només s'havien de retirar els estrats superficials just fins els darrers nivells de paviment o circulació. No obstant això, es va obtenir permís per a practicar un parell de sondejos, un a l'ala sud i l'altre a l'ala oest, per tal conèixer, amb l'actual metodologia, la seqüència estratigràfica del turó, atès que els treballs que s'hi havia fet eren molt antics[4].

EL CLAUSTRE DEL MONESTIR DE SANTA MARIA AL SEGLE XVIII I EL CEMENTIRI

La primera fase dels treballs va consistir en retirar, primer amb màquina excavadora i després a mà, el gran volum d'enderroc que s'intuïa en tot el perímetre del claustre, excepte a la part central del pati i dels passadissos que l'envolten, els quals havien estat netejats anteriorment. Aquest volum de runa es concentrava, sobretot, a l'espai de les dependències de les ales de migdia i ponent; al nord, on hi ha l'església, no calia actuar, mentre que la galeria de llevant es presentava lliure de runa, amb els nivells de paviment al descobert, resultat, també, d'anteriors treballs. Ens va sorprendre, tant bon punt començàrem l'excavació, la composició dels que, pensàvem, haurien de ser els nivells d'enderroc de les habitacions que havien format les ales del claustre. Esperàvem recuperar estrats d'abundants runes, però el que en realitat va aparèixer foren unes capes relativament uniformes, constituïdes majoritàriament per terres orgàniques i amb escasses restes d'enderrocs; a l'ala de migdia la potència oscil·lava entre 80 cm i 1 m, mentre que a la de ponent era entre 1 m i 1'50 m.

Un cop excavats aquests estrats superficials de les ales sud i oest, enlloc es va fer present cap resta de paviment que ens permetés estimar on es trobava la cota del darrer nivell de circulació. Tampoc aparegueren indicis de suficient entitat com per poder definir la planta dels àmbits que, indiscutiblement, haurien format part de les diferents estances ocupades per la comunitat monàstica. La imatge d'arrasament i destrucció era patent. Aquestes circumstàncies, sumades al fet que tampoc es conservessin els nivells d'enderroc del setge de 1795, ens va fer pensar que, o bé s'haurien pogut emprendre tasques de desenrunament després del setge, potser amb la intenció de recuperar el conjunt[5] -de la qual cosa no ens queda cap constància que puguem avalar documentalment-, o bé que la destrucció ocasionada per les màquines que hi actuaren als anys 60 havia estat considerable. No descartem que s'haguessin produït ambdues coses.

Només fou possible recuperar els nivells d'enderroc del setge en dues habitacions a

[4] Les campanyes del 1999 i 2000 a l'església de Santa Maria, però, ja ens havien permès obtenir dades al respecte (PUIG / AGUSTÍ / TEIXIDOR / MARTÍN 2001).

[5] Fet que ens sembla poc probable, atès que ja s'estava construint la nova església extramurs, allà on es trobava desplaçada la població de Roses, que havia sortit del recinte de la Ciutadella pels múltiples problemes de convivència amb la condició militar de la fortalesa.

l'angle sud-est del claustre, que correspondrien a l'ala de llevant, en les quals l'amuntegament de pedres, teules i maons fragmentats era considerable. Per sota es van descobrir, intactes, els paviments, fets a base de maons combinats amb lloses de pissarra. Entre la runa es recolliren diversos objectes colgats en el moment de la destrucció, en especial nombroses bales de plom, restes fragmentades de bales de morter i de canó de ferro, altres estris de caràcter domèstic, juntament amb diverses sivelles, botons i altres elements d'indumentària. El més destacable, però, fou la troballa de dos grans capitells, que suposem haurien format part del claustre[6].

Al marge d'aquests nivells originals, també es recuperaren restes de cinc inhumacions, amb el caràcter de dipòsits funeraris individuals, que es conservaven *in situ*, disposades de manera desordenada en l'espai de l'ala oest del claustre. L'estat de conservació de les restes era molt variable, segons el grau d'afectació que havien patit, suposem, per actuacions posteriors. Aquestes tombes, en principi, no semblava que estiguessin adscrites a cap espai funerari determinat, ja que les sepultures retallaven diferents espais: un mur, un paviment de còdols, un nivell de circulació... No obstant això, no podem oblidar la utilització del claustre com a cementiri, el qual tenim ben documentat entre els anys 1666 i 1752, període que abasta l'únic registre d'òbits que es conserva de l'església de Santa Maria. És probable que el claustre hagués funcionat com a tal abans d'aquesta època, així com posteriorment, de la mateixa

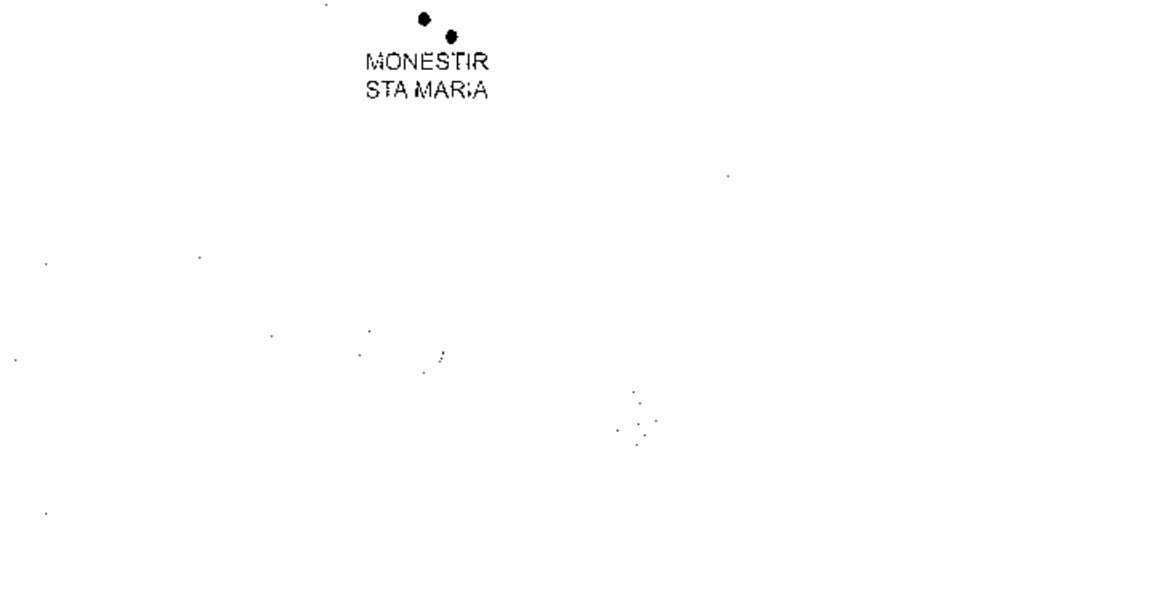

fig. 1. Planta general de la Ciutadella on s'indica la situació del monestir i, amb punts, l'emplaçament dels sondejos excavats a les ales sud i oest.

[6] Tipològicament, aquests capitells s'assimilaven al que es va recuperar l'any 1995 en la rasa excavada ran de la muralla de llevant de la vila, en el que hauria estat fossat.

manera que ho havia estat l'interior de l'església, almenys des del XVI fins al XVIII (Puig / Agustí / Teixidor / Martín 2001). Hem d'esmentar, també, un altre espai de cementiri, fora del recinte del monestir, adossat a la muralla, al costat nord de la porta d'entrada, del qual tenim constància documental des del 1643 (Castells / Catllar / Riera 1994, 382-383), el que no vol dir que no pugui ser anterior.

La datació precisa d'una de les tombes a partir del 1792 -gràcies a les monedes que conservava l'individu entre les mans i dins d'un saquet-, juntament amb les característiques que presenten aquestes inhumacions, ens fa pensar que poguessin correspondre a víctimes del setge de 1795, durant la Guerra Gran. És interessant destacar, al respecte, que les tombes no presentaven cap uniformitat tipològica, ja que aquesta depenia de l'espai on havien estat col·locades; tot i que la majoria eren fosses de forma ovalada, hi havia dos casos de tombes de forma lleugerament antropomorfa, que coincideix amb les que estaven retallades en un paviment de còdols. Pel que fa a l'orientació, tampoc no s'havia seguit cap criteri: en tres casos els individus havien estat enterrats seguint un eix oest-est, mentre els altres dos eren en sentit nord-sud i sud-nord. La posició en tots ells era en decúbit dorsal, amb els membres inferiors flexionats i amb els braços semiflexionats, excepte un d'ells que presentava el braç esquerre plegat cap al crani i amb la mà sobre l'espatlla. Gràcies a l'estudi tafonòmic i a l'observació del resultat de la descomposició dels cadàvers hem pogut determinar que tots els individus havien estat enterrats o bé amb una mortalla o bé vestits. La troballa de botons de peltre i de bronze i de fragments de teixit sobre els esquelets ens fa inclinar més cap a aquest darrer cas, malgrat que no descartem en cap moment l'amortallament. Tots els esquelets estudiats corresponen a individus d'una edat compresa entre els 18 i els 25 anys i del sexe masculí.

Tot i el lamentable estat en què s'ha conservat el claustre del segle XVIII, tal com hem comentat fins ara, hem pogut arribar a una sèrie de conclusions que ens permeten reconstruir els diferents àmbits que hi havia, els tipus de sòls que els haurien pavimentat, així com els accessos, els nivells de circulació i, fins i tot, la presència de diverses plantes. A més, determinats indicis han aportat dades en relació als mateixos temes pel que fa a fases més antigues de l'edifici, fins arribar al claustre romànic. Ens limitarem, però, al darrer moment, atès que per aquestes fases no podem aportar altra cosa que hipòtesis, que avui resten, en gran part, pendents de contrastar, un cop es pugui tornar a reprendre els treballs.

Situat a migdia de l'església, el claustre estava organitzat entorn a un petit pati quadrangular, de 10'6 m per 6'2 m, envoltat per galeries d'amplades irregulars, entre 2'2 m i 3'3 m. L'ala est, de 18 m per 6 m, estava formada per tres àmbits[7], intercomunicats, als quals s'accedia per una porta oberta a l'extrem nord, a tocar l'absis de l'església. Els paviments eren: en el més septentrional, de còdols, en el central, de maons, i en el darrer, de maons i lloses de pissarra. Pel que fa a l'ala sud, de 18 m per 7 m, també disposava de tres àmbits, als quals s'accedia per una porta des de l'extrem est de la galeria. Els murs que els delimitaven han aparegut extremadament derruïts, de manera que no podem aportar res més al respecte, i menys sobre els paviments. L'ala oest, de 21 m per 8 m, estava separada de la galeria corresponent mitjançant una zona de pas, similar a un carrer empedrat, d'una mitjana de 2'3 m d'amplada. Aquest carrer partia de l'angle sud-oest de la façana de l'església, en connexió amb la porta d'entrada de la muralla del recinte monàstic, i sembla que desembocava a l'ala sud del claustre –aquí és on s'ha conservat en pitjor estat. El pas entre l'església i el carrer estava delimitat per una porta, i des del carrer s'entrava al pati del claustre, a través d'una altra porta oberta a l'angle sud-oest de la galeria, i a les estances de l'esmentada ala oest. En aquesta ala també s'ha determinat un total de tres àmbits, dos d'ells amb portes d'accés des del carrer. Atès el grau d'arrasament, no hem pogut concretar si aquestes estances havien estat comunicades entre si. Sí que hem trobat, però, indicis de pavimentació a base de maons, així com de la coberta, que seria de volta de mig punt.

Finalment, pel que fa al pati i a la façana nord del claustre, volem destacar la presència de

[7] La troballa d'uns graons a l'extrem nord-est de l'àmbit situat més al sud de l'ala, ens ha permès confirmar l'existència d'un pis superior.

restes de diversos dipòsits, cinc en total, revestits amb morter de calç hidràulic, l'ús dels quals, suposem, correspondria als darrers anys del conjunt. És molt probable que aquests funcionessin en relació a dos pous: l'un obert al centre del pati i l'altre situat quasi al davant de la porta de la façana sud de l'església, de sortida al claustre.

ELS SONDEJOS EXCAVATS A LES ALES OEST I SUD

En el moment de començar els treballs s'apreciaven indicis d'antics sondejos fets en uns punts determinats de la part interior de les ales oest i sud del claustre. Aquesta observació ens va dur a intentar recollir la informació d'antigues excavacions en el lloc per tal d'aprofitar-nos dels resultats i reprendre, així, la recerca. A l'espai de l'ala oest es marcava perfectament el perímetre d'un sondeig, situat ran de la muralla, que havia estat excavat en temps de Riuró, el mes d'agost de 1960. Els resultats, publicats no fa masses anys (Riuró 1985), demostraven l'existència de restes d'enterraments moderns i, en capes inferiors, de murs i estructures més antigues, que se suposa, pels materials recuperats, eren d'època romana. El sondeig no es va poder finalitzar per culpa de la pluja, quan ja s'havien superat els 1'70 m[8]. A l'espai de l'ala sud també es veia el contorn d'una antiga cala, situada ran del mur que delimita la galeria, la qual, tal com vam esbrinar, havia estat feta en motiu de l'ampliació de l'excavació realitzada a les galeries est i sud del claustre l'octubre del 1945, els resultats de la qual es poden llegir en el diari d'excavació d'aquest any.

En primer lloc fixarem el nostre interès en la cala de l'ala sud, atès que deixava a la vista un important mur, que suposàvem romà, però també pel fet que era el lloc idoni per extreure informació sobre fases prèvies al claustre del XVIII, ja que permetia obrir un sondeig, de fàcil treball, entre la muralla del monestir i el mur de delimitació de la galeria. Es va optar per continuar l'antiga cala fins al límit sud de la muralla i excavar en extensió tota la superfície, de 4'5 m per 4'5 m, que era la d'un dels àmbits d'aquesta ala, netejant l'anterior forat per evitar contaminacions. En primer terme, per sota dels nivells de fonamentació dels murs perimetrals de l'àmbit, es varen posar al descobert nivells de reompliment de l'espai, disposats segurament en el moment de construir la muralla, per tal de salvar el desnivell i condicionar el sòl. En aquests reompliments, i ran de la muralla, s'apreciaven successives rases, les quals vàrem interpretar com a resultat dels refets que va patir aquest mur al llarg del temps. Directament per sota d'aquests nivells, i també afectats per les rases, es determinaren diversos estrats d'amortització i abandonament, datables a partir de finals del segle VI dC, pel material ceràmic present. Aquests estrats cobrien el mur romà, parcialment descobert l'any 1945 i, a la vegada, tot un conjunt de tombes, de tipologia diversa, disposades en successives fases, les quals hem relacionat amb el cementiri que s'estén a l'entorn de la basílica tardoantiga localitzada en el subsòl de l'església romànica.

Es varen identificar un total de cinc tombes, totes elles col·locades al sud de l'esmentat mur, i disposades a diferents cotes. Pel que fa a la tipologia, hi havia dues tombes en caixa d'obra i coberta de lloses, per a inhumacions adultes, i tres en àmfora, per a inhumacions infantils. Les relacions estratigràfiques ens varen permetre diferenciar dos moments de cementiri: l'un entorn al IV dC i l'altre entorn el VI dC[9]. Entre ambdós es conservaven indicis de restes constructives que haurien afectat les tombes de la primera fase. Aquesta doble etapa de cementiri ja ha estat reconeguda en ocasió d'altres recents treballs a la Ciutadella, especialment els que s'efectuaren a la zona de la muralla hel·lenística, en els marges de llevant d'aquesta necròpolis. És interessant insistir en la posició de les tombes respecte del mur esmentat, el qual, per les seves característiques tipològiques i per l'emplaçament, reuneix les condicions d'un mur d'aterrassament, amb el qual solucionar el desnivell del subsòl natural i poder aprofitar l'espai resultant. El mur, que hauria perdurat al llarg d'aquestes dues fases de cementiri, no s'ha pogut datar, atès que la seva fonamentació continuava més enllà dels nivells excavats, 2 m per sota del superficial del

[8] Hem de tenir en compte que aquesta profunditat inclouria la part superficial que en el nostre cas es va retirar amb màquines.

[9] No podem precisar aquestes datacions atès que en aquests moments ens trobem en fase d'estudi i de redacció de *Memòria*.

claustre[10]. No obstant això, l'hem de considerar, almenys, anterior o contemporani al IV aC.

Pel que fa a les restes humanes que contenien les tombes, només es pogueren recuperar tres individus –un adult i dos infants-, l'estat de conservació dels quals era molt variable: l'adult presentava un estat immillorable, mentre que pels dos infants l'estat era bastant precari. L'adult, excavat parcialment (només vam poder documentar les tíbies i els peus, la resta del cos va quedar sota el límit de l'excavació), les dades antropològiques de les que disposem són molt minses. Sabem que es tracta d'un individu adult jove, entre 18-20 anys aproximadament. Aquest apareix orientat est-oest i inhumat en decúbit dorsal, amb les cames estirades. La dispersió del tars i del metatars ens fa pensar en un enterrament en espai buit, però ràpidament colmatat.

Hem de destacar la tipologia de la tomba que contenia aquest individu: respon a una caixa de lloses, amb coberta també de lloses i segellada en tota la seva part superior, per sobre de la coberta, amb una capa d'argila vermella. Els laterals eren també de lloses amb fragments de *tegulae* ; el lateral sud no estava format per una única filada de lloses com el nord, sinó que presentava vàries filades, una sobre l'altra, que li conferien un aspecte de muret. Els peus de la tomba estaven tancats per una gran llosa posada vertical. La base de l'estructura era el mateix sòl.

Un dels individus enterrats dins d'àmfora corresponia a un infant, d'una edat aproximada de 2 anys. L'orientació de la tomba era d'est-oest i la posició de l'esquelet, el qual estava força malmès, era en decúbit dorsal, amb el crani recolzat sobre el costat dret i amb els braços i les cames estirades. L'àmfora, de tipologia incerta -malauradament va aparèixer bastant trencada i aixafada, mancant-li tota la part superior-, estava també orientada est-oest (boca a l'oest i pivot a l'est). En el reompliment de l'àmfora es va localitzar, a part de les restes entomològiques, fragments d'unes espines de peix i una moneda, de difícil classificació, però que proposem d'Honori, entre 393-423.

L'altre dels individus infantils dipositat dins d'àmfora hauria estat enterrat a l'edat de 12 mesos, aproximadament. La seva posició també era orientada d'est-oest i en decúbit dorsal. El crani apareixia recolzat sobre el costat dret, amb el braç dret semiflexionat i les cames flexionades. El braç esquerre havia desaparegut; de fet, l'estat de conservació de les restes era molt dolent. L'àmfora havia estat disposada en sentit oest-est (boca a l'est i pivot a l'oest), just al costat de l'anterior inhumació, cap-i-cuada. Per tal d'introduir-hi el nen, el recipient havia estat seccionat a la base i després encaixat de nou, per a poder-lo tancar; la boca, però, no presentava cap tancament específic. En el sediment interior s'hi varen documentar, a part de les restes entomològiques, una quantitat bastant significativa de cargolets de mar, concentrats bàsicament a nivell del crani, i fragments d'espines de peix.

Al mateix temps que es treballava en aquest sondeig de l'ala sud es va obrir el de l'ala oest, el qual es va decidir situar just al costat de la cala de l'any 1960, i ocupant tota la superfície del que havia estat l'àmbit central d'aquest sector del claustre, amb una superfície de 4'5 m per 7 m. Atesos els límits imposats pel temps i pressupostos, es va poder excavar només fins a deixar al descobert tot un seguit de murs, part dels quals corresponien a una primera fase constructiva del claustre, i part a una ocupació anterior, d'època romana, aquests en evident relació amb dos murs que ja havien aparegut a l'antiga cala. La seqüència estratigràfica entre d'ambdues fases era mínima, fins al punt que els murs medievals recolzaven directament damunt dels romans i els destruïen, aprofitant al màxim l'espai. És important tenir en compte que aquí el sòl no presenta el mateix desnivell que a la façana sud del claustre, de manera que en aquest lloc no havia estat necessari terraplenar i adequar l'espai per la construcció de l'edifici, de manera que l'afectació dels nivells anteriors hauria estat més gran.

Al marge de les restes corresponents a l'ocupació del XVIII, que es limitaven a escassos indicis d'un paviment de maons i als murs perimetrals de l'àmbit, les restes millor

[10] L'excavació no va poder finalitzar per les limitacions pressupostàries, però està previst continuar més endavant i poder ampliar les dimensions de la cala. Fins i tot interessaria arribar als nivells d'època grega, els quals s'han manifestat al llarg de tota la campanya amb presència de nombrosos materials residuals.

documentades foren les d'època romana, les quals corresponien a un conjunt de tres murs. Malgrat tot, només poguérem descobrir-los uns pocs centímetres de profunditat, sense poder arribar als nivells fundacionals, els quals ens haurien permès datar-los. Aquestes mancances, juntament amb el fet que aquestes estructures continuen més enllà dels límits imposats pel sondeig, fan que qualsevol interpretació que poguéssim fer ara estaria subjecte a revisió, de manera que ens la reservem, esperant poder finalitzar l'excavació. Ens sembla interessant observar, però, que, a diferència del sondeig sud, enlloc han aparegut restes d'inhumacions relacionades amb la necròpolis. Aquest extrem, juntament amb la complexitat de la relació estructural entre els murs, fa que pensem que podríem estar davant d'una àrea d'hàbitat. Com a molt només podem avançar la data d'amortització d'aquestes estructures, la qual hem situat, per la presència de TS Africana D de la forma Hayes 105, en un moment a partir de la fi del VI, primers del VII dC, moment que coincidiria amb l'amortització de l'ocupació descoberta a la cala sud, època que s'ha identificat com la darrera fase d'hàbitat documentada a la Ciutadella, quan el lloc passa a convertir-se en una extensa necròpolis.

BIBLIOGRAFIA

DÍAZ, C., PALOU, H., PUIG, A. Ma. 1998, *La Ciutadella de Roses*, Quaderns de la Revista de Girona, 77, Diputació de Girona.

MARQUÉS, J. Ma. 1986, *El cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

MARQUÉS, J. Ma. 1992, *Santa Maria de Roses*, Col·lecció Sant Feliu, Patronat Parroquial de Santa Maria de Roses.

PALOU, H. 1991, El temple de Santa Maria de Roses. Noves aportacions als primers documents, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 24, Figueres, 31-54.

PUIG, A. Ma. 1999, Basílica de Santa Maria Roses, *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

PUIG, A. Ma. 1999b, Món funerari de Roses, *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 273-274.

PUIG, A. Ma., AGUSTÍ, B., TEIXIDOR, M., MARTÍN, A. 2000, Resultats de la primera campanya d'excavacions a l'església de Santa Maria a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *V Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 172-176.

PUIG, A. Ma., AGUSTÍ, B., TEIXIDOR, M., MARTÍN, A. 2001, *Memòria d'Excavació. Església de Santa Maria i Pati d'Armes (novembre-desembre 1999, març-maig 2000)*, Memòria inèdita, Servei d'Arqueologia.

PUIG, A. Ma., AGUSTÍ, B., TEIXIDOR, M., MARTÍN, A. 2002, Segona campanya d'excavacions a l'església de Santa Maria de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, 301-306.

RIURÓ, F., CUFÍ, F. 1961-1962, Prospecciones arqueológicas en Rosas, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* XV, Girona, 203-224.

RIURÓ, F. 1985, Diaris dels treballs realitzats dins la Ciutadella de Roses per la Delegació Local de l'antic Servei Nacional d'Excavacions Arqueològiques en el període comprès entre juliol de 1958 i juliol de 1963, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles* II, 197-212.

RIURÓ, F. 1995, Crònica de cinquanta anys d'activitat arqueològica, *Associació Arqueològica de Girona, Quadern de Treball* 8, Girona, 75-111.

EXCAVACIÓ ALS ENTORNS DE L'ESGLÉSIA DE SANT FELIU DE CALABUIG (BÀSCARA, ALT EMPORDÀ)

Josep FRIGOLA TRIOLA **José María GARCÍA-CONSUEGRA FLORES**

Joan LLINÀS POL **Susanna MANZANO VILAR** **Jordi MERINO SERRA**

Durant els mesos de novembre i desembre de 2002 es va realitzar una intervenció arqueològica als entorns l'església de Sant Feliu de Calabuig (Bàscara, Alt Empordà), arran del projecte d'urbanització del sector. Els treballs foren finançats per l'Ajuntament de Bàscara, promotor de les obres, i encarregats a l'empresa Janus, S.L.

En el turó on s'aixeca l'església hi havia hagut en època medieval el castell de Calabuig, que apareix documentat els anys 1097 i 1114 com a possessió del monestir de Banyoles. L'any 1175 fou comprat per la família Rocabertí i el 1275, arran dels enfrontaments entre el comte d'Empúries i el rei Jaume I, aquest darrer assetjà i prengué el castell, ordenant la seva demolició. Tornat a reconstruir, l'any 1795 fou pres pels francesos i destruït durant la guerra de la Independència.

L'església de Sant Feliu apareix documentada l'any 1157. Situada al costat del castell, probablement n'era la capella, i també fou destruïda en diverses ocasions. Actualment és una barreja d'arquitectura civil i religiosa, ja que s'aixecà aprofitant les estructures d'una part del castell, probablement l'antiga sala major. Aquest fet ha possiblitat la conservació de les principals estructures d'aquesta banda de la fortificació, les úniques que es mantenen dempeus.

Amb aquestes dades, es van efectuar vuit sondejos a l'exterior de l'església que tenien per objectiu d'esbrinar la presència i l'estat de conservació de restes arqueològiques de la pròpia església i de l'antic castell de Calabuig, abans de la realització de les obres.

ELS SONDEJOS

El sondeig 1 fou l'únic realitzat a la cara sud de l'església, en un espai ocupat fins fa uns vint anys pel cementiri parroquial. Tot i que la paret sud de l'església formava part de l'antic castell, el sondeig no va permetre documentar nivells arqueològics relacionats amb ell, ja que tot aquest sector havia estat rebaixat als anys 90 arran d'unes obres i, posteriorment, tornat a reomplir.

El sondeig 2, prop de la cantonada nord-oest de l'església, va posar al descobert l'existència un tram de mur de 1'40 metres d'amplada construït amb còdols lligats amb morter de calç i orientat seguint la façana oest de l'església. Paral.lela al mur, es va documentar l'existència

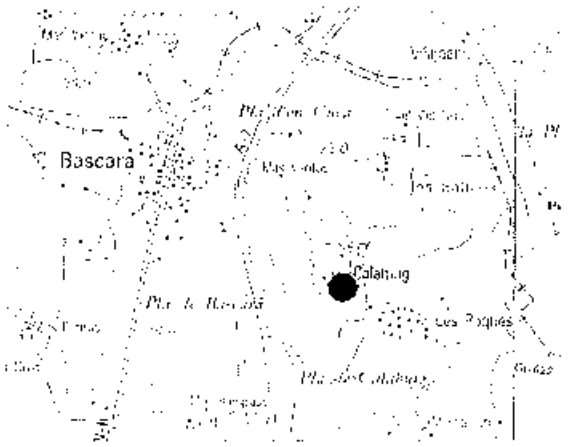

fig. 1 Plànol de situació.

*JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultura'

d'una petita canalització de funció i cronologia indeterminades.

El sondeig 3, a l'extrem est de la plaça que s'estén al nord de l'església, tenia l'objectiu de corroborar la existència del mur perimetral del castell per la banda est, però reultà negatiu.

El sondeig 4 buscava datar la cisterna de planta quadrada que se situa al mig de la plaça. Obert entre aquesta estructura i una capella adossada al mur nord de l'església, va permetre localitzar la fonamentació de la capella, que no proporcionà material arqueològic, i el retall fet a la roca per a la construcció de la cisterna, on es recuperaren materials datables al segle XVI (ceràmica de reflexos metàl.lics).

El sondeig 5 es va fer a tocar del mur nord de l'església. Es va documentar la seva rasa de fonamentació, restes d'un possible mur o banqueta i part d'una petita cubeta, tot plegat tallat per una gran rasa moderna. L'únic material arqueològic exhumat prové de la cubeta i és igualment del segle XVI.

En el sondeig 6, situat en el sector nord-oriental de la plaça, a tocar del Local Social, l'únic element que s'hi va localitzar va ser un antic pou, amortitzat en època moderna. El sondeig 7, plantejat a l'indret on hi degué haver l'angle nord-oest de la muralla de castell, fou negatiu, ja que no s'hi conservaven estratigrafies ni estructures de cap tipus.

El sondeig 8, finalment, s'ubicà al nord-est del turó, dins de l'edifici del Local Social i més concretament sota l'escenari, on s'havia conservat part de l'antic farcit. Hi van aparèixer les restes molt malmeses d'una estructura de rierencs lligats amb un morter de calç de mala qualitat i un retall practicat al subsòl natural, de perfils rectes i fons pla, que assolia una profunditat d'entre 35 i 48 cm i que havia estat farcit al segle XIX-principis del XX.

CONCLUSIONS

L'excavació dels entorns de l'església de Sant Feliu de Calabuig va posar de manifest l'estat de destrucció gairebé complet de totes aquelles parts del castell de Calabuig que no foren aprofitades per a la construcció de l'actual temple parroquial.

Al costat sud de l'església, on hi havia hagut el cementiri parroquial i on la façana pertanyia a l'antic castell, les troballes arqueològiques foren inexistents. El costat nord va proporcionar més dades, ja que va confirmar la continuïtat del mur perimetral oest del castell cap a tramuntana.

Tot i la precarietat de les restes i l'aflorament del sòl natural a una cota molt alta, podem apuntar que l'actual plaça que s'estén darrera l'església seria el pati d'armes del castell, tancat per un mur perimetral i amb una cisterna al mig construïda al segle XVI.

Així mateix, la pertinença de les malmeses restes del sondeig 8 a les estructures perimetrals del castell és més que probable, ja que si perllonguem cap al nord la paret est de l'esmentada fortalesa, ben visible al mur de llevant de l'església, anem a parar a l'indret just on apareixen les nostres troballes. En aquest indret, podem hipotetitzar amb un punt ben acceptable de plausibilitat que la forma en angle recte de les parets del retall que s'hi va localitzar estigués condicionada per la preservació, encara aleshores, d'una part de les potents estructures de la cantonada nord-est del castell, amb la qual cosa quedaria documentat amb força precisió tot el perímetre de la fortalesa. Se'ns dibuixaria així una construcció rectangular d'uns 31 per 24 metres de superfície encimbellada dalt d'un turó amb un domini visual excel.lent, de la qual preservem tan sols l'extrem meridional, reaprofitat i reconvertit a la baixa edat mitjana en l'església parroquial de Sant Feliu de Calabuig. Tota la resta, llevat de la cisterna i dels vestigis escadussers documentats l'any 2002, ha estat totalment i literalment arrasada.

BIBLIOGRAFIA

BADIA HOMS, J. 1981, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, volum II b, Diputació de Girona, Girona, p.34.

fig. 2 Planta de les zones excavades. La línia discontinua marca el probable perímtre del castell de Calabuig.

CONTROL ARQUEOLÒGIC A L'ANTIGA ESGLÉSIA DE SANTA LLÚCIA SACOSTA

Josep Mª NOLLA BRUFAU **Marc SUREDA JUBANY**

Adquirida recentment per la municipalitat, aquesta antiga església parroquial, una de les més desconegudes de la nostra història, continua essent punt de discussió i d'interès entre erudits i historiadors.

La tradició, materialitzada en una inscripció d'època moderna al timpà del temple, manifestava que l'església de santa Llúcia va ser l'única que no fou clausurada (*nec maurorum tempore clausa*) en temps de la dominació àrab (717-785 ca.), la qual cosa faria recular l'existència de l'església fins a l'antiguitat tardana, tot i que l'esment sembla molt lligat a determinats debats historiogràfics gironins del segle XVII. En tot cas, el primer esment documental del temple parroquial, que des dels inicis s'allargava fins a Campdorà (*campo Taurane*) es remunta a 1066, mentre que l'esment del títol parroquial (*parrochia sancte Eulalie de ipsa costa*) es fa present per primer cop en un document de 1078 (Canal et al. 2000, 72). En el seu *Resumen Historial*, Roig i Jalpi (1678, 345-347) indicava i descrivia succintament l'*estado antiguo* i l'*estado moderno* de l'església, als quals donava mesures diferents en peus i pams, pel que sembla molt inexactes. L'estat descrit per Roig com a contemporani a ell sembla correspondre a grans trets a l'aspecte actual de la construcció. Sabem que almenys les fortificacions immediates a l'església van patir la caiguda d'un llamp el 1755, que va pràcticament anorrear la torre de santa Llúcia, i que sobretot van rebre de valent durant els setges de 1808 i 1809 (Pla i Cargol 1946, 143 i ss), moment en què s'excavà prop seu una fossa comuna. De resultes de tot això l'església va resultat probablement molt malmesa. No sabem si va ser reparada, encara que fos precàriament; en tot cas, va ser desafectada al culte i abandonada, i s'integrà finalment en una propietat privada a rel de la desamortització de 1835. L'any 1854 es considerava la possibilitat d'enderrocar-la amb el permís episcopal, salvada la reserva d'indicar amb una creu de pedra el lloc de l'antic altar, però això no es verificà: l'església fou emprada com a magatzem, traster o per a altres funcions anàlogues. Fotografies d'inicis del segle XX mostren la base del campanar triangular però no el seu conegut coronament de motius vagament neogòtics.

Adquirida per l'Ajuntament de Girona, a partir del mes d'agost de 2003 s'iniciaren a l'església una sèrie d'intervencions, en relació amb l'obertura del camí de ronda de la muralla de santa Llúcia i amb vistes a la rehabilitació de

fig. 1. Planta de l'església amb indicació dels elements documentats.

l'edifici com a equipament de caràcter públic. Aquestes accions, que en alguns aspectes s'han perllongat diversos mesos, han consistit bàsicament en repicar l'arrebossat i enguixat de les parets, eliminar el primer pis del pòrtic (un afegit molt tardà, datable al segle XX) i reinstal·lar la teulada.

En el marc d'aquestes actuacions, les tasques de control han permès detectar fragments del parament més antic de l'església en la meitat oest de l'edifici actual, de fet en la cara interna dels murs de ponent i de migdia. Com ja havien apuntat aproximacions anteriors (Sagrera/Nolla 1999), es va confirmant la hipòtesi que l'església antiga es trobava orientada de manera perpendicular a l'actual (probablement amb l'altar mirant al nord, una irregularitat explicable per la complexa topografia del lloc) i que tenia una planta de forma rectangular, corresponent de manera aproximada a la meitat occidental de la superfície de l'edifici actual. Cal recordar que la intervenció a l'exterior nord de l'església (desembre 2001-gener 2002) va desestimar que l'edifici, en la seva primera fase de què parlem, tingués un absis orientat a tramuntana, de manera que partim de la hipòtesi d'un edifici de planta rectangular (Jiménez/Rojas 2002, s.p.). Amb tot, cal no desestimar el fet que el mur occidental es perllongava, poc o molt, en direcció nord, potser en relació amb les estructures de difícil interpretació documentades en l'esmentada campanya de l'hivern 2001-2002.

El carreuat que constitueix el parament dels murs, així com les característiques de la poca decoració escultòrica que es conserva (arquivolta del timpà), permeten situar aquest edifici més antic dins del segle XIII, com ja s'havia avançat. La seva construcció, a falta de més dades, caldria entendre-la com una reforma o reconstrucció del primer edifici que, com dèiem, tenim documentat des de les darreries del segle XI.

El seguiment arqueològic ha permès igualment documentar una reforma situable en època baixmedieval o moderna, consistent a sobrealçar la façana de ponent amb carreus probablement aprofitats de l'obra vella; aquesta modificació podria relacionar-se amb el disseny de la nova planta de l'església tal com la veiem avui. Hom confirma també, per les relacions estratigràficuqe avui perceptibles, la datació molt tardana del campanar, si bé encara cal

fig. 2. Aspecte interior del mur sud (parament medieval)

aclarir la seva relació amb el porxo occidental, que *a priori* sembla més antic per criteris estilístics.

S'han transcrit i documentat, també, les cinc inscripcions funeràries conservades dins l'església, datables dins dels segles XVII i XVIII (només dues amb data identificable: 1694 i 1792). Llevat de la més tardana i del vas de Jaume Negrell i família, una gran sepultura en posició central i coberta amb tres lloses, les altres tenen l'aspecte de ser reaprofitades, assenyaladament una que està inclosa en un dels graons inicials de l'escala d'accés al campanar. Aquest indici i alguns altres fenòmens ens permetrien pensar en una reforma o en accions puntuals dutes a terme a finals de l'època moderna, orientativament a cavall dels segles XVIII i XIX i potser projectables fins després de la guerra del Francès atesa la coherència contextual.

El monument actual no permet fàcilment entendre de manera satisfactòria les característiques de l'edifici ni la seva evolució. La continuació de les accions dins de l'antiga església implicarà, en els propers mesos, la represa de les tasques de control arqueològic, de les quals esperem extreure'n conclusions més substancioses.

DOCUMENTACIÓ

Família Franquet, col·lecció particular: plec de condicions per a l'establiment de l'antiga capella de santa Llúcia, 1854.

Mariona Pau, col·lecció particular: llibre d'apunts d'estudi al Seminari de Joan Masferrer, 1750-51, amb anotacions posteriors (1752-55).

BIBLIOGRAFIA

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.M., SAGRERA, J. 2000, *El sector nord de la ciutat de Girona. De l'inici al segle XIV*, Quaderns d'Història Urbana 4, Ajuntament de Girona.

JIMÉNEZ, M.F., ROJAS, A. inèdita, *Memòria d'excavació a l'església de santa Llúcia, desembre 2001-gener 2002.*

PLA CARGOL, J. 1946, *Gerona arqueológica y monumental*, Dalmau Carles-Pla, Girona.

ROIG JALPÍ 1678, *Resumen Historial de las Grandezas y Antigüedades de Gerona* etc, Girona.

SAGRERA, J., NOLLA, J.M. inèdit, *Informe sobre la visita a l'antiga església de santa Llúcia.*

fig. 3. Vista de la façana oest on es distingeixen les filades medievals de les modernes.

fig. 4. Vista general dels treballs de canvi de la teulada.

SONDEIGS I EXCAVACIONS A L'ESGLÉSIA VELLA DE SANT VICENÇ (TOSSA DE MAR, SELVA)

Sandra FONT **Marc SUREDA**

INTRODUCCIÓ

La intervenció arqueològica s'emmarca dins el procés que s'endega quan l'ajuntament de Tossa de Mar planteja la possibilitat de recuperar l'antiga església de Sant Vicenç per tal de donar-hi un ús cultural.

El mes d'agost de 2003 va tenir lloc la primera intervenció, encarada a poder determinar la potència arqueològica, el tipus de restes, la seva importància i l'estat de conservació en què es trobaven. Mitjançant quatre sondejos (tres a l'interior i un a l'exterior de l'església) es determinà que calia excavar tota la superfície. L'excavació en extensió, doncs, va iniciar-se el 27 d'octubre de 2003 i s'allargà durant tot el mes de novembre.

ESTAT ACTUAL DE L'EDIFICI

L'església vella de Sant Vicenç es troba ubicada dins el recinte emmurallat de la Vila Vella de Tossa de Mar (La Selva), en una posició privilegiada a la part alta del Mont Guardí, antigament coronat pel castell i en l'actualitat pel far. Es tracta d'una edificació orientada nord-sud, d'estil gòtic tardà. Té una sola nau, capçalera poligonal de tres panys acompanyada d'una petita sagristia i una capella lateral a tall de braç de transsepte a la banda oest; mentre que a la banda est l'espai s'ampliava, probablement, amb una filera almenys de tres capelles més. De tots aquests elements, només l'absis i la sagristia conserven la coberta.

A la capçalera, la volta ogival està sostinguda per sis nervis que es reuneixen a la clau de volta, obrada en pedra sorrenca local com les nervadures i decorada a la part visible amb la figura de Sant Vicenç. En aquest espai hi ha dues obertures: una al mur nord, coberta amb una llinda planera; l'altra, situada al mur de llevant, es corona amb un arc de mig punt. Aquesta darrera finestra ocupa una posició descentrada respecte del seu pany de paret i fou tapiada en el moment de construcció de la sagristia.

La sagristia, de planta rectangular, és coberta amb volta de canó. S'hi accedeix per dues obertures, una que comunicaria amb la capçalera a partir d'un arc rebaixat i una altra a la banda de migdia, que possiblement fou oberta amb posterioritat: es situa a una cota superior que correspon al nivell de circulació condicionat per l'enderroc de les estructures. Il·luminen l'espai tres obertures més. Una, al mur nord, és avui una gran finestra posterior a la construcció de l'estança que en realitat va ser l'accés a les ruïnes de l'església fins que no es va condicionar el sector tal com el veiem actualment. Les altres dues son de dimensions més reduïdes: l'una està situada al mur de llevant i té forma irregular, i l'altra, al mur de migdia per sobre l'accés, és estreta, de doble esqueixada amb la llinda planera i construïda amb lloses primes i grans.

Es conserva en bona part del seu alçat el mur de ponent de l'església, que queda tallat per l'obertura de la capella oest o braç oest del transsepte. La part més meridional del mur conserva restes de l'antic campanar. L'alçada de les restes d'aquesta paret fa que necessitin una intervenció ràpida per evitar despreniments: de fet, la part conservada de la torre ja està apuntalada per dos pilars. A la capella oest s'hi accedeix a partir d'una gran arcada ogival, que conserva en l'arrencament un capitell amb l'àguila de sant Joan. Prop d'aquesta obertura hi trobem una finestra o porta (està en una cota superior) que no conserva els brancals, accessible a partir d'una estructura en forma d'escalinates que trobem a la part occidental de l'ala oest, i que corresponia a l'accés a la trona de predicar, segurament excavat en el gruix del mur en un moment posterior a la

construcció de l'església.

Del mur de llevant se'n conserva menys tram. A la part nord, l'altura conservada ens permet veure la insinuació molt definida d'una tramada de volta ogival, amb l'arrencament dels arcs de creueria, probablement corresponent a una capella anàloga a la de la banda oest. A partir d'aquí, cap al sud, el parament conservat es redueix en altura. S'intueix, però, el mur que tancaria aquesta mena de nau lateral, la qual per tant era més curta que la nau principal de l'església.

Quant a la tècnica constructiva dels murs de l'església, consisteix normalment en un parament de blocs granítics de mida mitjana i forma irregular, lligats amb morter, presentant façana més o menys planera a les parts exteriors i normalment enquadrat per blocs quadrangulars de sorrenca més grans col·locats a trencajunt en els angles o límits de les tramades. El mur oriental presenta, a l'exterior, un placat de blocs ben tallats de forma quadrangular. Aquest revestiment no el trobem a la resta de murs i de fet no pensem que hi fos tampoc originàriament, ja que els angles es troben reforçats per blocs més grans, polits i escairats. De fet, atès l'aspecte dels paraments de l'interior, el més normal fóra que les parets haguessin rebut un enguixat o encalat com a acabat final, deixant vistos els possibles reforços cantoners o motllures decoratives en pedra com les que es detecten a l'angle entre l'absis major i la primera capella de l'ala est. En aquesta mateixa capella, precisament en el seu mur nord, l'excavació hi ha permès de veure restes d'un revestiment de calç on hi ha pintat un fals carreuat, solució plausible per a la resta de l'església.

ELS PRIMERS SONDEIGS (AGOST 2003)

Els primers treballs arqueològics, que es dugueren a terme el mes d'agost, consistiren en l'obertura de quatre sondejos, tres d'ells a l'interior de l'edifici i un a l'exterior. El sondeig 1000 es va realitzar al centre de l'església, més o menys al centre de la nau i a tocar les capelles de la banda de llevant. El sondeig 1100 es va realitzar a l'extrem sud de l'edifici, a tocar els murs de migdia i a llevant de les capelles annexes a l'obra principal. La cala 1200 es va practicar a l'extrem contrari, al centre de la capçalera i a tocar el mur de tramuntana de l'absis poligonal. El quart sondeig, el 1300, es va realitzar a l'exterior de l'edifici, a la banda nord, en un espai enjardinat existent entre el mur nord de la sagristia, el mur de llevant de l'absis i el camí empedrat del passeig que actualment transcorre per l'interior de la vila vella. En aquest darrer sondeig es recuperaren tres enterraments. Es trobaven orientats d'est a oest, però mentre que E1 i E3 presentaven el cap a ponent, E2 estava orientat al revés. Aquests enterraments segurament van ser realitzats amb caixa de fusta, ja que en tots tres casos es varen recuperar diversos claus. De l'enterrament E1, a tocar de la façana de la sagristia, només es va trobar més o menys intacta la meitat dreta del cos. De l'E2 només se'n va poder excavar la meitat inferior, ja que la superior quedava fora del sondeig, sota el camí actual. El més complet dels tres era l'E3, potser degut al fet que la tomba es va practicar retallant lleugerament la roca del subsòl. Aquest enterrament va proporcionar a més diversos botons de bronze provinents de la vestidura que el cobria. La resta de l'estrat estava format per una amalgama d'ossos dispersos i barrejats, molts d'ells trencats. Entre els materials recuperats cal destacar un fragment de cadeneta de bronze i dues medalles del mateix material, il·legibles i de forma ovalada.

L'EXCAVACIÓ (NOVEMBRE 2003)

La intervenció en extensió es centrà sobretot en destapar l'interior de l'església per tal d'intentar conèixer l'estructura original de l'edifici, la seqüència estratigràfica i la possible existència de construccions prèvies. Es realitzà també una actuació a l'exterior de l'església, a la zona immediata a la capçalera.

L'exterior

Al jardí situat al nord de l'edifici s'hi obrí una rasa d'uns 3 m d'amplada que resseguia el perímetre exterior de l'absis, tot partint del sondeig 1300, realitzat a l'extrem est, i fins a tocar el mur nord de la capella lateral de ponent, limitant a l'oest amb el mur de terraplè de la plataforma on s'aixeca l'església. El nivell superficial tenia una potència d'uns 12 cm: es tractava de terres afegides en el moment d'adequació i enjardinament de l'espai. Sota aquest nivell apareixia la necròpolis parroquial. L'estat de conservació no era gaire bo: gran quantitat d'ossos es trobaren dispersos, barrejats i en gran part trencats arreu de la superfície oberta. Es decidí després de concen-

trar l'exploració en un espai d'uns 3x3,5 m, tocant el mur de tramuntana de la capella oest i el mur nord-est de la capçalera. En aquest espai s'hi van recuperar cinc enterraments (E4, E5, E6, E7, E8) orientats de nord a sud, a diferents cotes fins arribar a roca natural. El subsòl natural es troba entre 30 i 40 cm de profunditat respecte l'estrat inicial, pujant més al punt on fonamenten els murs i baixant més cap a tramuntana. En general, l'estat de conservació dels individus recuperats tampoc no era gaire bo; no obstant això, l'E4 i l'E5 presentaven l'esquelet força complet. De l'E6 es conservava només part del tronc, part del cap i l'extremitat superior dreta, però en males condicions. En l'E7 es conservava l'esquelet exceptuant l'extremitat superior dreta, i en l'E8 només part del tronc i de les extremitats. Pel que fa al material, cal destacar la recuperació de dos rosaris, un a la mà dreta de l'individu de l'E5 i l'altre a l'E7, sostingut entre les dues mans col·locades sobre la pelvis de l'individu. També hi havia claus de ferro, signes que l'enterrament havia estat fet amb caixa. Es localitzaren també agulles de bronze pertanyents a la mortalla.

A tocar el mur nord del transsepte es pogué baixar a més profunditat -sense arribar a la roca

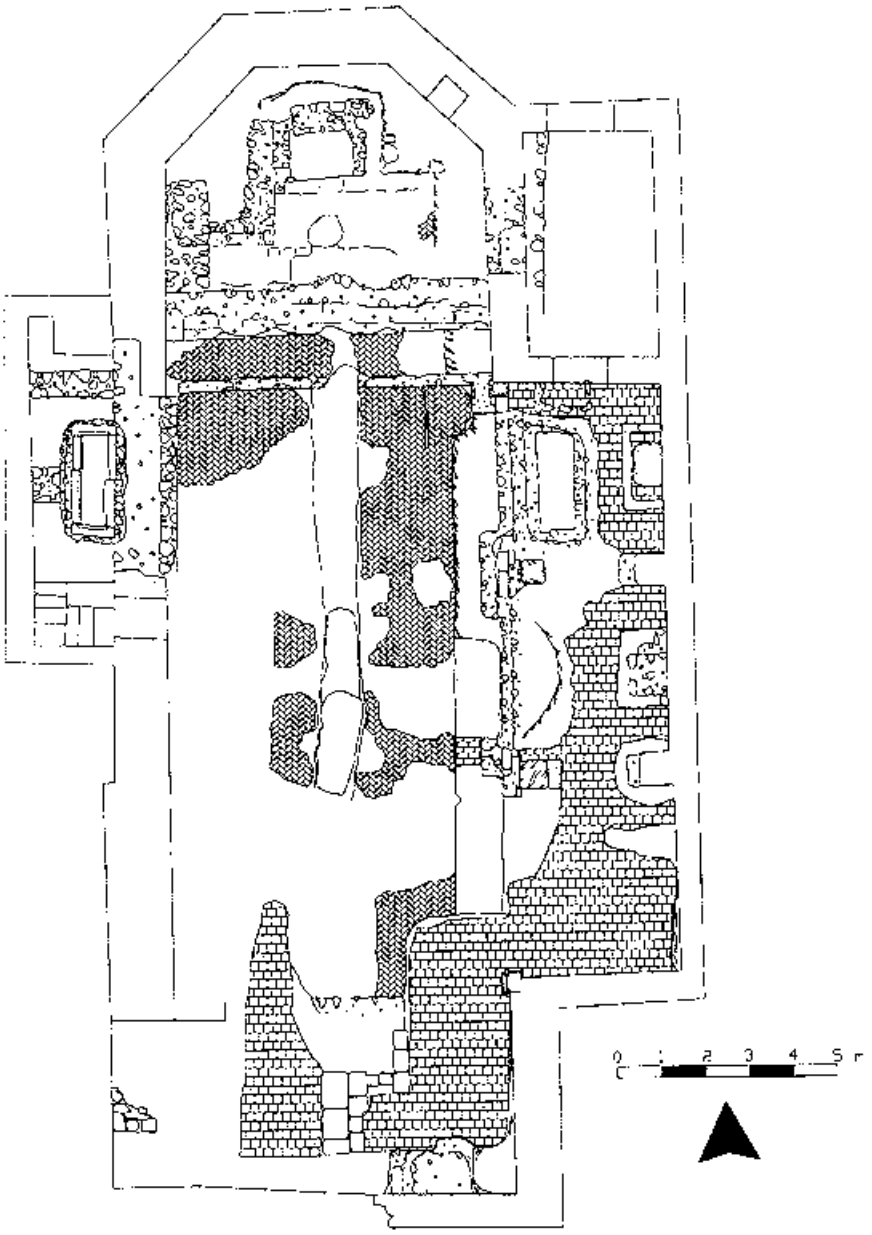

fig. 1. Planta general de l'església i de les excavacions.

natural- en un espai d'uns 1,5x2 m. Hom hi detectà el mateix nivell general del cementiri parroquial, amb ossos dispersos. S'hi documentà, també, un petit mur de pedra i morter molt feble i en mal estat de conservació, que partia del mur de la capçalera en direcció est-oest.

L'excavació d'aquest espai era un objectiu secundari de la campanya, ja que la finalitat principal era la de de conèixer l'espai interior de l'església. No obstant això, l'exploració ens permet afirmar que el cementiri parroquial s'estenia per tota l'àrea al nord del temple. Esperem poder documentar els altres entorns de l'edifici en properes intervencions.

L'interior

En l'àmbit 1, corresponent a la zona de la capçalera, el primer nivell corresponia a les sorres del superficial, introduïdes en el moment ja reculat en què tant l'interior com els voltants de l'església s'adequaren i enjardinaren. Dessota, a uns 10 cm aproximadament, es documentava un paviment format per rajoles que es conservava en mal estat, quedant-ne part *in situ* a l'angle entre el mur nord i el nord-oest de la capçalera. Sota un estrat d'anivellament format per terres heterogènies es documentà tot un seguit d'estructures. L'estructura 1507 era un mur que travessava l'església d'est a oest i que es situava al límit sud de l'àmbit; va interpretar-se com a sustentació dels graons a través dels quals s'accedia al presbiteri, situat a una cota superior que la resta de l'església. També es va documentar un paviment de calç blanca, enrajolat en el seu moment de funcionament -hom detectà les impromptes- però avui amb molt poques rajoles *in situ*. També es va poder documentar el mur 1547, orientat de nord a sud, que podria pertànyer a una fase anterior de l'edifici o, més versemblantment, a les restes d'una construcció prèvia. En aquest sentit, es recuperà també una estructura (1549) construïda a partir de pedres i calç de forma quadrangular, situada al centre de l'àmbit, que va ser obliterada per aquest farcit. A tocar els tres murs de la capçalera s'excavà la seva rasa de fonamentació. Ja es va comprovar a la part exterior que la roca sortia a poca fondària.

L'àmbit 2, situat a l'angle nord-est de l'edifici (probablement la sagristia), va ser construït posteriorment a l'església a jutjar per l'estratigrafia. La seqüència d'aquest àmbit ve marcada a grans trets per dos nivells: primer, un paviment de rajoles, que funcionaria amb el primer paviment trobat a la capçalera (es documenta damunt la llinda de l'accés situat al mur oest, que comunica amb l'absis), i després, sota seu, un nivell d'enterraments. Es recuperaren gran quantitat d'ossos dispersos i un total de 8 individus (E9, E10, E11, E12, E13, E14, E15 i E16), orientats sud-nord exceptuant l'E9, orientat a l'inrevés. L'estat de conservació d'E9 era millor que el de la resta, tot que era un nadó. En general els esquelets no es van trobar complets. La troballa del cementiri ens indica que l'àmbit es trobava primitivament fora de l'església i que va ser incorporat al temple amb posterioritat, en el moment en què es construí l'estructura que el limita.

L'àmbit 3, la capella oest, està presidit per una una tomba de pedra rectangular (1520) i centrada en l'espai. En excavar el seu farcit comprovàrem que estava contaminada per plàstics i altres elements molt moderns. Pel què fa a la resta de l'àmbit, un cop enretirat el nivell superficial quedava al descobert un paviment de rajoles al voltant de la tomba excepte per llevant, on aquesta resseguia un mur en la mateixa línia de la paret de tanca de l'església per ponent. A tocar el parament occidental de l'àmbit i en una posició centrada respecte d'aquest darrer es documentà una estructura (1524) de pedra i calç, de forma rectangular, que recolzava sobre el paviment de rajoles. L'hem interpretada com la base de l'altar d'aquesta capella lateral. Per sota el paviment es localitzà encara un gran nivell de farciment a base de pedres i blocs de calç.

L'àmbit 4, la nau de l'església, s'excavà en bona part amb una màquina excavadora sota la supervisió de l'arqueòleg, atesa la gran potència de l'enderroc, que ja era coneguda gràcies als sondejos del mes d'agost. Es va deixar una franja a tocar el mur de ponent sense excavar per tal de no provocar despreniments. Sota el superficial hom localitzà doncs el nivell d'enderroc de l'església (sostre i part dels murs de l'edifici), d'uns 60 cm de potència, integrat per sorres diverses, rajoles, teules i blocs que formaven part de les arcuacions i nervadures de l'església. Cal destacar que es va recuperar gairebé un centenar de blocs amb decoració de motllures o incisions, que corresponien a les nervadures de la volta de creueria o elements similars. Aquest potent nivell colgava un paviment de

rajoles conservat precàriament, a excepció de la zona de les capelles laterals (banda est) i dels peus de la capçalera, on l'estat de conservació era millor. Sota aquest darrer paviment s'excavà un nivell de terres abocades que el separaven, uns centímetres més avall, d'un segon paviment més antic i també de rajoles, per bé que disposades de diferent manera. Aquest segon nivell de circulació quedava retallat al llarg de la banda de les capelles laterals a llevant, les quals funcionaven a una cota superior: allí la roca natural aflorava en diferents punts. Al centre de la nau principal també es detectà una franja central en sentit nord-sud en què l'enrajolat no apareixia. És possible que en aquesta zona el paviment fos de lloses de pedra, com el que es conserva a l'entrada, per tal de diferenciar el passadís central de l'església. Dins d'aquest retall central hi havia dos retalls més profunds a la roca natural, units entre ells, que corresponen amb tota probabilitat a fosses d'enterrament. El situat mes al nord, l'E17, estava orientat sud-nord i es conservava en males condicions: els ossos estaven molt malmesos, mancava el crani i part de les extremitats. Cal destacar la troballa d'una malla de bronze que cobria diferents parts del cos del difunt. El crani potser va ser extret en enterrar l'individu de l'E18, ja que l'excavació d'aquesta segona fossa va implicar la necessitat de retallar l'E17 per la part on s'ubicaria el cap. Pel que fa a l'individu enterrat a E18, posseïa un esquelet de grans dimensions, molt més ben conservat que l'anterior. Tenia a més materials associats, entre els quals cal destacar tres peces de vidre: dos ungüentaris i la base d'una copa.

A l'ampliació de llevant formada per les tres capelles laterals, el paviment més modern es conservava en prou bones condicions. Era, de fet, l'únic nivell de circulació localitzat, assentat directament damunt la roca natural. En un primer moment de l'ampliació hom accediria a la nau principal a través d'un o màxim dos graons (desnivell de només 25 cm), dada segura per les dues capelles situades més a tramuntana. En una altra fase més recent el nivell de circulació quedà igualat al de nau. Les capelles laterals estarien separades entre elles per arcs, fet testimoniat pels dos arrencaments que s'observen al mur de llevant i pels blocs i impromptes corresponents als pilars que hom documenta a l'altra banda.

La capella més septentrional de les tres contenia una tomba a la part central, d'uns 2 metres de profunditat i colgada per material procedent de l'enderroc. A la banda de llevant, en una posició central, hi havia una estructura que segurament corresponia a la base d'un altar. A la capella del mig hi havia també un altar, l'estructura del qual quedava més definida a partir d'un bloc quadrangular fet de pedra i calç. La capella situada més a migdia només conservava una tímida imprompta a terra que marcaria la seva existència. Tots tres basaments d'altars tenien l'aspecte d'haver estat reformats i ampliats en un moment posterior a la seva primera construcció.

Quant al mur de tanca als peus de l'església, lloc probable de l'accés principal, es conservava en molt poca alçada; de fet en alguns espais, atesa la profunditat de la cota de circulació interior, la tanca per migdia consistia en un retall de la roca del subsòl.

CONCLUSIONS

Les intervencions dutes a terme en la segona meitat de l'any 2003 han complert els seus objectius en el sentit que han augmentat significativament el coneixement sobre l'antiga església de sant Vicenç. I això, en primer lloc, es tradueix en una sèrie de resultats materials prou rellevants que han d'ajudar a la interpretació històrica de l'edifici.

Ja hem destacat que es va recuperar gairebé un centenar de blocs que formaven part de la decoració i de les nervadures o arcuacions de la construcció gòtica; moltes repeteixen forma i dimensions. Entre aquestes peces recuperades, els fragments de nervadura son els més abundants: tenen secció vagament triangular, amb dos o quatre rebaixos cóncaus que n'aprimen el gruix fins arribar a l'aristó central. Alguns conserven marques de picapedrer als laterals. Aquest aspecte és característic de les formes gòtiques tardanes i podrien datar-se, des del punt de vista exclusivament formal, fins entrat el segle XVI. Es conserven també tambors de pilastres, exemptes i adossades, bases de columna, arrencaments de nervadura, una llosa de làpida, etc., alguns dels quals elements presenten una decoració que, malgrat que es relaciona clarament amb una estructura de volta de creueria, respon a una innegable inspiració en motius clàssics (arrencaments de nervadures, motllures de pilastres) i que per tant cal situar en el segle XVI avançat pel cap baix.

Però cal destacar especialment la recuperació de dues claus de volta senceres decorades i tres fragments que correspondrien també a claus de volta. Tot i l'erosió, en una d'elles, la més gran, s'hi pot distingir clarament una Mare de Déu asseguda amb l'infant. Ambdues claus són de 4 nervis, tot i que de diferent angle. Tots aquests blocs complementen la nostra visió de l'obra original i aporten informacions de gran valor.

Els murs documentats permeten també dibuixar una planta completa de l'edifici, aclarint detalls com la tanca de migdia, més reculada cap al nord en el cas de les capelles laterals i més extesa cap al sud en la nau central. Queda palès igualment com l'església gòtica s'adequà a l'espai existent, modificat on va caldre a partir de retalls de la roca natural o de la plataformització dels desnivells mitjançant murs de contenció. El rebaix de l'enderroc i la recuperació de les cotes originals ha revertit, igualment, en un aspecte de l'edifici molt més esvelt, una imatge que feia molt de temps que no es podia contemplar.

A nivell històric, l'excavació i l'anàlisi preliminar de les restes descrites permeten distingir clarament diferents fases de funcionament de l'edifici, encara que el material és insuficient per a proposar datacions absolutes. A hores d'ara ens atreviríem a identificar tres grans moments que potser podrien ser quatre.

El primer estat, el més antic, està representat pel paviment localitzat en la cota inferior, documentat a la nau principal, i amb les estructures del subsòl de la capçalera que s'hi relacionen, assenyaladament el mur nord-sud (1547) i l'estructura ubicada a la part central de l'àmbit 1, formada per pedres i calç i lligada amb aquest darrer. Sumant aquestes estructures amb els retalls que presenta aquest paviment més primerenc, que no coincideixen amb el traçat de les estructures gòtiques, hom pot treballar amb la hipòtesi que aquests elements formin part d'una edificació precedent. A falta d'altres exploracions, aquesta construcció se'ns presenta com d'una sola nau, amb una capçalera més estreta (probablement quadrangular), a més d'un espai eixamplat a l'oest i un altre al sud-est que no coneixem bé; aquest darrer, assenyaladament, queda sota el paviment de la més meridional de les capelles gòtiques de l'ala est. El paviment ja tindria la filera central de lloses de pedra i almenys la més antiga de les tombes excavades.

En relació als precedents, convé recordar que en la donació de l'alou de Tossa al monestir de Ripoll (966) ja s'esmentava que en el terme de la vil·la hi havia les esglésies de sant Lionç i de sant Vicenç, les quals ja gaudien de delmes i primícies (*simul cum ipsas ecclesias qui ibidem sunt fundate, Sancti Leonci et Sancti Vincencii, cum decimis et primiciis suis*; DD.AA. 2003, vol. I, 339, doc. 377). És raonable pensar que l'emplaçament de l'antiga església de sant Vicenç fos el mateix que l'actual de l'església de la vila vella. També sabem que la parròquia de Tossa va ser fundada al mont Guardi el 1187 per la carta pobla de l'abat de Ripoll (Lleonart/ Mundet 1987, 6 i 14), cosa que tant podria indicar la construcció d'un nou temple com, més probablement, el reconeixement de la parroquialitat del que ja existia.

És precisament la construcció de l'església gòtica la que marca el segon estadi de la nostra seqüència. Les dades arqueològiques ens deixen entreveure que el nou edifici encaixà del tot l'antiga construcció, afaitant o aprofitant algun dels murs preexistents. Igualment, sembla que el paviment de la nau va continuar essent, durant un temps, el de la construcció anterior, malgrat els retalls que devia presentar; els contemporanis ho degueren resoldre d'una manera que desconeixem. A la capçalera, en canvi, uns graons van elevar el nivell del presbiteri i van facilitar el colgament de les estructures prèvies, gràcies a la qual cosa han pogut ser documentades en la present campanya.

De quan data aquesta església gòtica? Hi ha alguna circumstància que podria haver facilitat la substitució d'un edifici per un altre. Sabem que el castell de Tossa va ser destruït per la invasió francesa de 1285 i que el 1367 la veïna població de Lloret rebé atacs per part de vaixells genovesos que malmenaren el castell de sant Joan (Llinàs et al. 2003, 101-103). La més avançada d'aquestes ocasions sembla la més adient per a relacionar-la amb l'aspecte de l'església que avui veiem. En tot cas, sense necessitat de cercar cap catàstrofe, encara que l'estratigrafia i el material recuperat no siguin significatius a efectes de datació, cal tenir en compte l'aspecte de l'església també pot parlar per ell mateix. En efecte, J. Ainaud de Lasarte (1957) ja la datà dins el segle XV, sobretot a partir de l'estudi de les escultures de les claus

de volta, que li recordaven el treball de l'escultor Pere Oller. La nostra pròpia opinió en relació als fragments arquitectònics recuperats, ja ho hem dit, s'inclinaria per aquesta solució tardana.

L'addició de la filera oriental de capelles, que en el seu primer estat comunicaven amb la nau a través d'un graó, podria ser contemporània d'aquesta segona fase o bé representar un tercer moment ben definit en la història de l'edifici. Sense poder-ho assegurar de manera ferma, ens inclinaríem per la segona opció per tota una sèrie de raons: 1) l'absència d'un cos semblant a la banda oest de l'església, cosa que pot indicar que les capelles de l'est no pertanyen al disseny original de l'edifici; 2) la relació de la capella més al nord de la filera amb els murs de la capçalera, on es veu clarament que l'extradòs del seu arc altera l'estructura del mur de l'absis, més antic; 3) la inclusió, en les voltes de creueria i en els pilars intermedis d'aquestes capelles, d'elements decoratius d'estètica més moderna (vagament "a la romana"), que testimoniarien un context més avançat o ja dins el cinc-cents. Concretament, encara la capella de tramuntana presenta un curiós arc d'accés des de la nau, decorat amb frondes característicament gòtiques però també amb estries de regust clàssic; les mènsules d'arrencament dels nervis de la volta de creueria interior, igualment, presenten estries i decoracions alienes a les formes gòtiques més habituals (Lleonart/Mundet 1987, 37). Els pilars localitzats també tenien una forma poc gòtica en el context del nostre país, bàsicament en relació a les motllures de la base, la secció quadrangular i els bisells als angles.

Una darrera fase hauria representat la unificació dels nivells de circulació de tota l'església, prèvia construcció de la sagristia del nord-est, el nivell de la qual, recordem-ho, era el mateix que el del presbiteri. En aquest estat i amb nombroses addicions d'altars o altres equipaments funcionà l'edifici com a església parroquial de la vila de Tossa de Mar fins el 29 de novembre 1776, data en què fou inaugurat oficialment el nou temple parroquial, fora de les muralles de la vila vella. Des dels anys 40 del mateix segle hom es queixava repetidament dels problemes de l'antiga parròquia: petita i insuficient, llunyana, enlairada, mal comunicada, d'accés perillós en dies de pluja, ruinosa i perillosa en general (Zucchitello 2004, 10-18). No obstant això, l'església de la vila vella continuà activa a tenor d'alguns documents que coneixem gràcies a la gentilesa de David Moré, arxiver municipal: un enterrament a l'interior de l'església l'any 1829 o bé un document de l'any 1832 on es parla de les seves bones condicions de conservació. A partir d'aquí, però, un ban de l'ajuntament de Tossa de Mar del 1832 o 1833 autoritzava l'expoliació dels murs de l'església per a la construcció de murs i parapets de defensa. Aquesta circumstància devia determinar o accelerar l'enrunament de l'edifici. No serà fins a partir de la primera dècada del segle XX que l'espai tornarà a ser protegit.

Fora d'aquesta seqüència relativa, ja hem dit que resulta una mica complicat datar de manera absoluta les reformes o fases amb exactitud, ja que la poca ceràmica recuperada no ens aporta gaire informació. Hom confia en les dades que podrien proporcionar les poques monedes de bronze recuperades un cop enllestida la seva restauració. A part d'això, no queden gaire clares les modificacions, restauracions o alteracions de l'estructura que es realitzaren a principis o mitjan del segle passat, quan sembla que diferents punts podrien haver estat retocats. Altrament, cal recórrer a les per força imprecises contribucions de la datació tipològica o estilística, camp en què han abundat altres autors i respecte del qual ja hem pogut aportar algunes dades.

BIBLIOGRAFIA

AINAUD DE LASARTE, J. 1957, *Tossa*, Ayma, Barcelona 1957.

DD.AA. 2003 *Catalunya Carolíngia, volum V. Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Perelada*, 2 vols, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

LLEONART FABRELLAS, J., MUNDET TORRES, Maria del Pilar 1987, *Tossa*, Quaderns de la Revista de Girona 14, Caixa d'Estalvis de la Diputació de Girona, Girona.

LLINÀS POL, J., MALLORQUÍ GARCIA, E., MERINO SERRA, J., MONTALBÁN MARTÍNEZ, C. 2003, *El castell de Sant Joan de Lloret*, col. Es Frares, Ajuntament de Lloret de Mar.

ZUCCHITELLO, M. 2004, "Construcció de la nova església parroquial de Sant Vicenç màrtir", dins *Programa de la Festa Major d'Hivern*, Tossa de Mar.

INTERVENCIÓ A SANT MARTÍ DE QUERÓS (SANT HILARI SACALM, SELVA)

Joan LLINÀS POL **Jordi MERINO SERRA***

Durant el mes de juliol de 2003 es va efectuar la primera intervenció arqueològica a l'església de Sant Martí de Querós (Sant Hilari Sacalm). La intervenció fou promoguda pel Consell Comarcal de la Selva, amb la col·laboració de l'Ajuntament de Sant Hilari Sacalm, i la direcció tècnica fou encarregada a Janus, S.L. L'objectiu principal d'aquesta primera campanya era la neteja i desbrossament de l'interior de l'església i del seu entorn, per tal d'avaluar l'estat de l'edifici i establir un projecte i un programa d'actuació que comportés l'excavació, rehabilitació i museïtzació de l'element.

El poble de Querós estava situat a la vall de Ter, a l'extrem nord del terme de Sant Hilari Sacalm. La construcció de l'embassament de Susqueda va comportar l'abandonament i inundació del petit nucli, del que només se'n salvà l'església -tot i que quan el pantà és ple l'aigua queda a pocs metres de l'edifici- i diversos masos esparsos, actualment quasi tots deshabitats.

A l'actualitat l'accés és difícil. S'hi arriba per un camí que segueix l'embassament de Susqueda pel costat de migdia i en arribar davant de l'església, que queda a l'altre costat, cal creuar el pantà. Només s'hi pot arribar per l'antic pont de Querós, que normalment està cobert per l'aigua de l'embassament i només queda al descobert en època de sequera. Un segon accés, més perdedor, es pot efectuar des de la capella de la Mare de Déu de Montdois, al nord.

NOTÍCIES HISTÒRIQUES

La primera referència documental de l'església correspon a l'any 1104, tot i que el seu origen es pot situar cap a finals del segle XI. Des dels seus inicis, va estar vinculada al terme senyorial de Sau, sota la jurisdicció del castell de Cabreroles.

Els terratrèmols que van afectar la comarca entre els anys 1425 i 1428 va destruir parcialment l'edifici original i alterà greument la torre del campanar, que va ser refeta el mateix segle i encara reforçada al segle XVI. Una part de la rectoria, situada just al costat de l'església, també va caure i va tornar a ser reconstruïda. A la segona meitat del segle XVII, un dels rectors va ser Antoni de Serrallonga, fill del bandoler Joan de Serrallonga.

L'església es troba en estat d'abandó des de la inauguració de l'embassament de Susqueda l'any 1969, quan bona part de la parròquia va quedar sota les aigües i l'edifici aïllat a la riba

L'ESGLÉSIA

L'edifici conserva pràcticament integra la construcció romànica, amb pocs canvis i afegits.

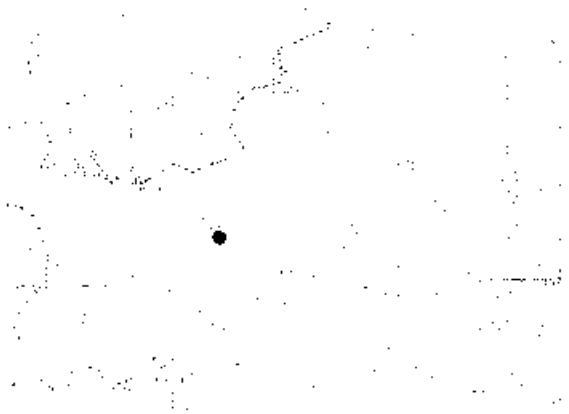

fig. 1. Plànol de situació de l'església

* JANUS, S.L.

Està format per una nau rectangular coberta amb volta de canó i capçada a llevant per un absis semicircular, amb una finestra de doble esqueixada i arc de mig punt en gradació. Al mur de migdia hi ha la porta original, molt senzilla, d'un arc de mig punt, i dues finestres. El campanar, adossat a la façana sud, és una torre de planta lleugerament romboïdal. Davant de la façana sud s'estenen les restes d'un petit cementiri.

L'interior de l'església és arrebossat i pintat. Aquest arrebossat, molt mal conservat, ha caigut en alguns punts i ha deixat al descobert restes de pintures romàniques, que encara estan pendents d'estudi i restauració. Els trets constructius de l'edifici el situen a finals del segle XI.

La intervenció de l'any 2003

Els treballs realitzats a Sant Martí de Querós l'any 2003 van consistir bàsicament en la neteja de l'interior i de l'entorn de l'església.

L'estat d'abandó, juntament amb diversos actes de vandalisme, havien deteriorat considerablement l'edifici. La porta esbotzada i les diverses obertures havien facilitat l'entrada de l'aigua i l'humitat, i diversos arbres, molt especialment una gran figuera i diverses alzines, havien arrelat a tocar dels fonaments de l'església, iniciant-ne un procés de deteriorament que podia esdevenir molt greu. Així mateix, la teulada estava molt malmesa pel propi temps (tant meteorològic com cronològic) i per l'arrelament de vegetació diversa, que hi havia obert unes esquerdes considerables, les quals debilitaven l'estructura de la volta i facilitaven la filtració de les aigües pluvials.

L'interior del temple estava igualment deteriorat. Una part de la pavimentació, de rajoles de ceràmica, estava aixecada o perduda. Al mig de la nau hi ha dues antigues tombes, que romanien buides i obertes, i que també tenien runa i deixalles en el seu interior. L'estructura del cor, a ponent, havia desaparegut en bona part, i la taula de l'altar, una peça monolítica de pedra calcària, restava caiguda en un costat del presbiteri. Les parets de la nau estaven plenes de graffittis, mentre que a la porta que permetia accedir al campanar li havia estat manllevada la llinda monolítica de pedra que la delimitava. El campanar tenia l'escala de fusta en un avançant procés de deteriorament i també li havia desaparegut en bona part la coberta.

Les tasques realitzades a l'interior de l'església van consistir en una neteja a fons del presbiteri i de la nau. Es va enretirar tota la runa fins que va quedar visible el paviment, de rajoles, allà on es conservava. També es va netejar de runa i de terra l'interior de les dues tombes del mig de la nau. La porta d'entrada, que estava esbotzada, no es va canviar, però s'hi va instal·lar un sistema provisional de tancament. No es va actuar al campanar.

Es van tallar alguns arbres que afectaven directament l'estructura de l'edifici i la diversa vegetació que s'enfilava per les parets i per la teulada, afectant els intersticis de les pedres i de les teules.

A l'exterior es va actuar davant de l'entrada a l'església i al petit cementiri que s'estén davant la façana de migdia, que era plè de vegetació diversa. Es va netejar la totalitat de la vegetació que cobria aquest sector i es va enretirar runa diversa que s'acumulava, sobretot, davant la porta d'entrada a l'església, de manera que va quedat totalment al descobert el camí enllosat d'accés al temple.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. 1991, *Catalunya Romànica. Volum V. El Gironès. La Selva. El Pla de l'Estany*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pp. 329-330.

LLINÀS, J., MERINO, J. 1998, *El Patrimoni de la Selva. Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca*, Volum 2, Consell Comarcal de la Selva, Santa Coloma de Farners.

fig. 2. Vista de l'església des del sud.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A LA CANÒNICA DE SANTA MARIA DE VILABERTRAN (ALT EMPORDÀ)

Daniel GUTIÉRREZ

INTRODUCCIÓ

Els edificis de l'antiga canònica de Santa Maria de Vilabertran es troben situats a l'extrem occidental del nucli del municipi del mateix nom, situat a la comarca de l'Alt Empordà. Les seves coordenades UTM són: 31TDG984813.

La intervenció arqueològica objecte d'aquesta comunicació va ser motivada per la redacció i desenvolupament del Pla Director de la Canònica de Santa Maria de Vilabertran, redactat l'any 2000 per l'arquitecte Benet Cervera i Clotats en col·laboració amb l'arqueòleg Josep M. Vila i Carabasa (Arqueociència SC. SL). El Pla Director preveu la realització d'un seguiment arqueològic exhaustiu dels moviments de terra derivats de les actuacions previstes, així com l'excavació arqueològica d'aquelles zones en les que el Pla Director preveu la realització de retalls en el subsòl en qualsevol punt dels edificis que composen el conjunt monàstic.

És a partir de les directrius citades anteriorment que en el moment de desenvolupar el projecte executiu corresponent a la primera fase del Pla Director es va preveure la necessitat de realitzar una sèrie d'intervencions arqueològiques.

La Fase I d'intervencions proposada pel Pla Director de l'antiga Col·legiata de Santa Maria de Vilabertran preveia l'actuació sobre les construccions situades a la banda oriental del pati de l'antic monestir. Aquest espai, estava, en el moment de la intervenció, ocupat per una sèrie d'edificacions, en part derruïdes i en força mal estat, fet pel qual es considerava d'intervenció prioritària. L'actuació arquitectònica proposada preveia el desenrunament de les estructures enderrocades o precàries i la construcció de nous equipaments que requeririen de la realització de fonamentacions, així com la construcció d'un muntacàrregues.

L'objectiu principal d'aquesta intervenció era per tant, a partir de la realització d'un control o seguiment arqueològic dels moviments de terres produïts per les citades obres, cercar indicis que evidenciessin la presència de restes arqueològiques anteriors als edificis actualment en peu i altres dades relacionades amb dites edificacions.

La intervenció va tenir un eix metodològic, la realització d'una tasca preventiva basada en la inspecció ocular dels moviments de terres realitzats per dur a terme les actuacions arquitectòniques projectades.

LA INTERVENCIÓ I ELS RESULTATS

El treball de camp va tenir una durada de cinc dies i es va centrar en dos eixos, per una banda el control arqueològic de les cales realitzades a causa dels moviments de terres provocats per les obres de fonamentació i obertura per ascensor associades a la construcció d'un nou edifici, més la neteja de la part exterior de la muralla est, i per l'altra, la documentació de les restes arqueològiques localitzades a les cales i removiments duts a terme.

La zona on va efectuar-se la intervenció pot ser dividida en dos espais, interior i exterior de la muralla. A l'interior es troba un espai que era organitzat en tres edificis, per ordre cronològic de construcció:

- Edifici d'estil romànic edificat entre els segles XI-XIII, de forma rectangular i situat a l'extrem sud-est del monestir.

- Edifici edificat en planta baixa amb quatre arcades en forma de porxo i primera planta situat a l'oest de l'edifici 1. Se li adjudica una cronologia baixmedieval.

- Edificació que es caracteritza per les arcades i voltes realitzades en maó. Es troba al nord de l'edifici 1. La seva cronologia és del segle XIX.

L'exterior de la muralla es caracteritza per ser un espai obert cobert per males herbes en el qual encara es poden observar restes dels murs que organitzaven aquest espai.

A l'interior del tram est de la muralla van realitzar-se un total de 14 cales, les mesures de les quals variaven entre els 80 x 80 cm i els 410 x 125 cm. Cap d'aquestes cales va tenir un resultat totalment negatiu, ja que si bé només la número 1 i 6 van deixar a la vista restes pertanyents a estructures anteriors a les actuals, la resta van permetre l'observació d'elements arquitectònics importants dels edificis actualment en peu, tal com pot ser les mesures i tipologies dels murs de fonamentació.

Les cales 1 i 6 van permetre localitzar les restes d'una plataforma quadrangular, que possiblement hauria format part d'una estructura més extensa, que mesurava 210 x 210 cm. Aquesta construcció era realitzada amb carreus irregulars mitjans i petits lligats amb morter de calç i tenia una potència que variava entre els 70 cm i els 16 cm. Associat a aquesta estructura va documentar-se les restes de la base d'un pilar de 55 x 55 cm x 110 cm (inclosa fonamentació) construït a partir de pedres irregulars petites i mitjanes lligades amb morter de calç. Aquest conjunt es va documentar clarament arrasat, fet que es va dur a terme possiblement durant la construcció de l'edifici 3. Les estructures abans citades no tenen cap correspondència a l'organització arquitectònica que s'observa actualment. Amb la realització d'aquestes cales també es va observar la cota on apareixia el nivell natural d'argiles i sobretot la factura i realització dels fonaments dels edificis adjacents, per una banda el pany de muralla est dels segle XVI, i per l'altra l'edifici 1 just al sud d'aquestes cales. La fonamentació de la muralla est era realitzada amb blocs irregulars petits i mitjans lligats amb calç i va ser documentada fins a una profunditat de 90 cm aproximadament des de l'inici del rebaix i estava realitzada amb el sistema de l'encofrat perdut. Pel que fa a la fonamentació de l'edifici dels segles XI-XIII, aquest va ser documentat fins a 100 cm, i era realitzat amb blocs regulars arrodonits de mesures mitjanes. Va ser dut a terme també pel sistema de l'encofrat perdut.

La resta de cales (2, 3, 4 i 5), que es realitzaren dins de l'edifici 3, van permetre observar el moment d'amortització i desaparició de les estructures anteriors a aquestes i que possiblement tindrien relació amb la descrita anteriorment. En aquestes cales es va poder veure un nivell de morter de calç i terra força compacte amb una potència que variava entre els 40 cm i 10 cm que possiblement indicaria la realització d'un sanejament del terreny abans de construir el conjunt de les arcades de maons. Aquest nivell de morter de calç i terra descrit anteriorment s'adossava a la plataforma documentada a les cales 1 i 6, estava cobert per un nivell de reompliment del terreny i en alguns cas se li recolzava algun fonament relacionat amb les estructures modernes de maó.

Pel que fa a les cales 7-14, realitzades a l'exterior i interior de l'espai comprés entre la paret oest de l'edifici 1 i la façana de l'edifici 2, aquestes han deixat al descobert sobretot una informació valuosa respecte els elements arquitectònics que defineixen aquest espai. Per una banda, les cales 7, 11 i 14 van permetre la documentació dels fonaments corresponents a l'edifici 1, que ja havia estat localitzada anteriorment a les cales 1 i 6. En aquestes cales la fonamentació va documentar-se fins a l'inici del nivell natural (90 cm per sota de la cota inicial), era realitzada amb blocs regulars arrodonits i de mesures mitjanes i amb el sistema de l'encofrat perdut. Per l'altra banda, les cales 9 i 10 van permetre la documentació dels fonaments corresponents a la façana de l'edifici 2. El primer element característic d'aquesta façana que cal fer constar és que no es tractava d'un fonament corregut, si no d'una fonamentació basada en pilons que coincidien amb les bases de les arcades que formaven les tres portalades. Per tant, aquesta façana es recolzava sobre dits pilons que van documentar-se fins a 95 cm per sota de la cota inicial, sembla que va ser realitzats pel sistema de l'encofrat perdut i eren formats per blocs irregulars de mesures mitjanes. Finalment, la cala 14 també va permetre observar els mateixos fets arquitectònics que han estat descrits en aquest paràgraf. Per la banda est van documentar-se els fonaments de l'edifici romànic fins a un nivell 110 cm inferior a la cota

inicial. Per la banda oest va documentar-se el nivell original de paviment en el moment inicial de funcionament de la façana de les tres portalades. Aquest nivell es trobava 35 cm per sota de la cota actual a l'interior d'aquest espai.

A l'exterior del tram est de la muralla va realitzar-se una neteja i rebaix de terreny en uns 50 cm del nivell original en un espai d'uns 10 m x 2 m. Aquest moviment de terres va permetre la documentació d'una sèrie de murs, tots ells solidaris entre ells, que tenien una amplada d' entre els 60 i 70 cm. Aquest conjunt era format per un mur paral·lel a la muralla d'uns 10 m (llargària de la intervenció realitzada) i per dos murs situats al sud del conjunt que tenien una direcció perpendicular a la muralla. Aquestes estructures, que eren formades per blocs informes de mides petites, morter de calç i materials constructius com teules, es correspondrien amb algun tipus de construcció, ja fos d'hàbitat o magatzematge, adossat a la muralla.

Cal advertir que en aquesta zona on va efectuar-se la intervenció, s'havia dut a terme un rebaix de les terres feia uns 18 anys. Aquest rebaix va destruir aquests murs i els va deixar en la cota que han estat localitzats en el present, i que s'observen en la seva part més alta, uns 60 cm per sota del nivell del terreny, i en la seva part més baixa, 160 cm per sota del nivell del terreny.

CONCLUSIONS

Les conclusions que s'extreuen una vegada estudiada i analitzada la informació obtinguda han de quedar, en bona part, en el terreny de les hipòtesis, ja que hem de pensar que el fet de no poder excavar en extensió el subsòl impossibilita l'accés a una màxima documentació de les restes que hi romanen, i per tant, s'han recuperat infimes mostres, de les quals, en cap cas es podem deduir conclusions finals i determinants

La intervenció en aquest espai ha permès la recuperació i documentació d'una sèrie d'elements arqueològics i arquitectònics que aporten dades i informació sobre l'evolució arquitectònica d'un espai molt concret de Santa Maria de Vilabertran. Les cales realitzades a l'interior de la muralla han permès establir almenys quatre fases o moments arquitectònics diferents:

Fase I

Edifici original d'aquesta zona sud-est del monestir. Semblaria que aquesta construcció podria ser romànica i construïda vers els segles XI-XIII. Els elements arquitectònics que formen part d'aquest conjunt així ho indicarien.

Fase II

Construcció de la façana de les tres portalades. Amb aquesta edificació es creava un nou espai habitable entre l'edifici de la fase I i aquest. Semblaria que aquesta construcció és anterior a la Casa de l'Abat del segle XV, per tant s'estableix una cronologia baixmedieval (sense poder precisar més) per aquesta estructura.

Fase III

Aquesta nova fase podria estar relacionada amb les restes aparegudes entre les cales 1 i 6 a les

quals no es tenen suficients dades, degut al seu arrasamanent. Es desconeix quina podria ser la seva extensió original així com la seva funció. Pel que fa a la seva cronologia, aquesta també es desconeix, tot i que és clarament posterior a l'edifici original de la fase I. Establir una datació per a aquestes estructures és complicat, però podria situar-se entre el període baix medieval i l'època moderna (Ss XV-XVIII)

Fase IV

La realització d'aquesta fase va significar la destrucció i amortització de les estructures de la fase III, com així ho demostra les dades extretes del seguiment de les cales. En aquest moment es realitza un sanejament de les terres i això implica la destrucció de les estructures anteriors. El possible nivell de paviment relacionat amb aquest conjunt arquitectònic dominat per les arcades de maó es troba situat per sobre de les restes de la fase III. La seva cronologia es situa a inicis del segle XIX.

La neteja i rebaix del terreny realitzat a l'exterior de la muralla est ha permès la recuperació i documentació d'una sèrie d'estructures muràries desconegudes fins al moment. Aquestes restes haurien d'estar relacionades amb construccions amb funcions d'hàbitat o magatzematge adossades a la muralla est i directament relacionades amb la vida social o econòmica del monestir. Sense poder establir una cronologia clara per a aquestes estructures, ja que no han estat excavades, i per tant la informació és minsa, semblaria que a partir dels materials emprats en aquestes construccions podrien situar-se entre l'època baixmedieval i moderna (Ss XV-XVIII).

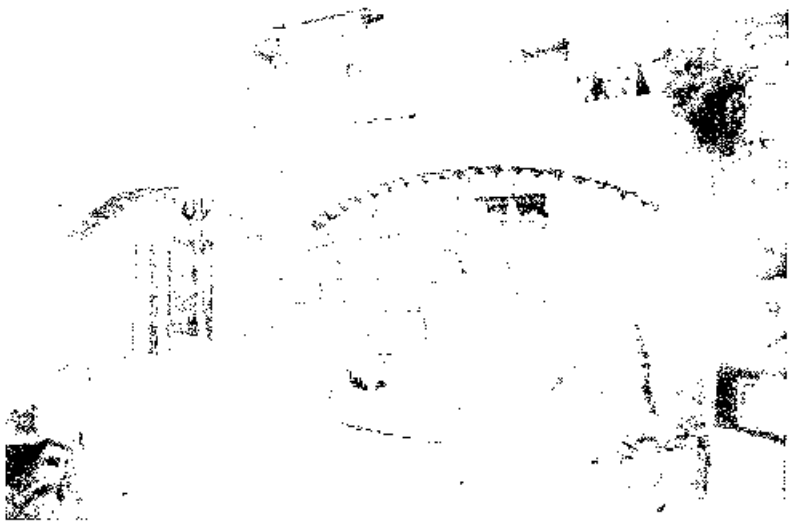

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL VOLTANT DE L'ESGLÉSIA DE SANT MIQUEL DE FLUVIÀ (ALT EMPORDÀ)

Carme MONTALBÁN MARTINEZ **Maribel FUERTES AVELLANEDA**

Del 6 de març al 18 de juny de 2003 es va dur a terme una intervenció arqueològica al voltant de l'església parroquial de Sant Miquel de Fluvià, emmarcada dins del projecte de repavimentació, arranjament i millora de l'entorn d'aquest edifici. El mateix projecte afectava també els espais adjacents (places i carrers) a la ubicació del monestir, i tenia alhora la finalitat de poder fer un recorregut complet al voltant del temple (obrint un petit carrer en una zona propera a l'espai del claustre, que ha passat a ser de propietat pública), i així veure l'edifici en tota la seva magnitud.

Cal recordar que el que en l'actualitat és tan sols una església parroquial va ser fundada al segle XI com un monestir benedictí dependent del de Sant Miquel de Cuixà. El cenobi va tenir la seva època daurada durant els segles XII i XIII, i té moltes semblances amb d'altres monestirs d'èpoques més reculades, com el de Sant Quirze de Colera, Santa Maria de Roses o Santa Maria de Vilabertran.

Malgrat haver estat un gran monestir en els temps passats, l'església de Sant Miquel de Fluvià ha anat quedant perduda en la memòria, i la seva història resulta força desconeguda. La documentació que feia referència al monestir es va perdre juntament amb la de Sant Pere de Galligans, al que fou incorporat a finals del segle XVI, i sols s'ha publicat un abaciologi que va del 1113 fins al 1603.

També l'estructura que tenia l'antic monestir ha quedat emmascarada per les reformes i construccions que ha anat patint el nucli de Sant Miquel de Fluvià (del que ocupa l'extrem sud) al llarg del temps. Així, de l'antic claustre, que amb tota seguretat s'incorporava a l'església pel sud, i de les estances i dependències monàstiques que voltaven el monestir no se'n té cap noticia documental ni tampoc se'n conserva cap resta física per poder estudiar-les, de manera que es desconeixen totalment.

Per tot això resultava molt interessant poder realitzar una intervenció arqueològica, per petita que fos, que ajudés a donar llum a tota una sèrie d'incògnites que es plantejaven i que encara a hores d'ara es plantegen per explicar aquest edifici monumental i els seus entorns.

Es decidí fer un seguiment arqueològic dels rebaixos que havia de realitzar la màquina retroexcavadora (tant els rebaixos generals per col.locar la nova pavimentació com les rases per passar nous serveis) i paral.lelament iniciar els treballs arqueològics pròpiament dits. Es delimitaren diferents espais i es procedí a efectuar determinats sondejos en àmbits que resultaven especialment indicats per obtenir resultats arqueològics. Per entendre'ls millor, i degut a la gran extensió que quedava afectada per les obres, es va decidir dividir l'espai en tres zones:

- zona 1 - espai situat a la façana oest de l'església i al lateral nord
- zona 2 - el solar annex a la band sud de l'edifici, lloc que ocuparia el claustre
- zona 3 - englobava bàsicament els espais de l'est, al voltant de la capçalera del temple.

ZONA 1

Les tasques de repavimentació varen implicar un rebaix general d'uns 60 cms. en tota la zona

* JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

d'accés al temple. Per aquest motiu es va optar per la realització prèvia de diversos sondejos a la zona (concretament tres), per tal de comprovar la possible presència de restes arqueològiques i determinar la fondària a la que podien aparèixer.

Sondeig 1

Realitzat al llarg de tota la façana de l'església, amb una amplada de 2'5 metres. Aquest sondeig va permetre la troballa d'una estructura annexa i paral.lela a la façana de l'església.

Aquesta estructura, construïda en pedra, tenia una amplada d'1'20 metres i una llargària de 13'50 metres, i recorria quasi la totalitat de la façana. Al costat sud es presentava de forma discontínua i fragmentada degut a la posterior construcció de nínxols verticals durant el segle XIX.
L'estructura presentava una filada externa de blocs de sorrenca ben escairats i l'interior estava format per pedres de mida mitjana i petita, i rierencs lligats amb calç i sorra, formant una superfície plana, a manera de passera o vorera. La presència d'aquesta estructura i el desconeixement de la seva funcionalitat va plantejar la realització d'un segon sondeig, en aquest cas vertical, per tal de conèixer les seves característiques constructives.

Sondeig 2

Aquest sondeig es practicà a l'estructura localitzada en el sondeig 1, just al costat del brancal nord de la porta d'accés de l'església, abarcant una superfície de 2 per 2 metres, i s'excavà fins arribar al nivell de subsòl de la zona.

Els resultats mostren que aquesta estructura va ser construïda posteriorment a l'església, ja que se situa sobre el nivell de terra que colmata la fonamentació del monument. Adossada a les últimes filades d'aquesta fonamentació aparegué una tomba construïda amb caixa de lloses, disposada nord-sud, que reposava a 1'80 metres de profunditat, directament sobre el subsòl natural.

Sondeig 3

Aquest sondeig es realitzà per comprovar si l'estructura localitzada al sondeig 1 apareixia també adossada al mur nord de l'església. Aparegué, però en mal estat de conservació.

A les cotes més inferiors es va documentar la presència de diferents nivells d'enterraments. Cal destacar la localització, per sota d'enterraments força recents, d'una tomba de caixa a una fondària d'uns 40 cms. i a una cota inferior, a 1'10 metres, dues tombes de caixa de lloses similars a la localitzada en el sondeig 1. Aquestes estructures funeràries no varen ser excavades.

Els resultats del sondejos mostraren una superposició d'estructures funeràries, amb cronologies àmplies que anaven des del segle XX fins a les tombes en caixa de lloses característiques de l'època medieval. Aquestes dades confirmaren que la zona 1 requeria una especial atenció en tots els rebaixos que s'executarien durant les obres.

En el moment d'iniciar-se aquests rebaixos, que havien d'arribar a 60 cms. de profunditat, van anar apareixent una gran quantitat d'enterraments d'època moderna (segles XIX i XX) que es varen anar exhumant i reubicant a la fossa comuna del cementiri actual, així com tot un seguit d'estructures de diferents èpoques que portaren a prendre la decisió de fer una intervenció d'una certa entitat per treure l'entrellat de les diferents restes que havien anat quedant al descobert. Es decidí excavar les tombes amb estructura de pedres que havien aparegut, així com a la part interna i externa d'un mur de dimensions considerables, paral.lel a la façana del temple, que ja es podia veure a poca fondària del nivell del rebaix inicial.

Varen aparèixer tombes relativament modernes, així com les restes del cementiri que va ser desmantellat als anys 60 i del que encara es conservaven les marques dels nínxols que ocupaven l'espai més al sud de la façana principal del temple. També en relació amb aquesta àrea d'enterraments, es varen localitzar dos murs que emmarcaven l'entrada de l'església als segles XIX i principis del XX, i que es poden veure en fotografies del segle passat. Aquests murs separaven la zona d'enterraments, a banda i banda del passadís central (l'accès al temple), que havia de quedar lliure de la construcció de tombes.

També es van poder documentar algunes tombes que segurament van ser construïdes durant el segle XVII o XVIII, que en algun cas

quedaven afectades per la construcció més moderna dels murs que formaven l'accés a l'església en època contemporània. Aquestes tombes tenien les parets fetes de rierencs lligats amb morter de calç, formant un rectangle que serviria de contenidor per a la caixa que alhora conteniria el difunt. Només una d'aquestes tombes, adossada en sentit est-oest al sector sud de la façana principal de l'església, estava feta d'obra, la qual cosa va fer pensar que en realitat aquesta era potser de les darreres tombes d'aquest estil que es construiren abans de situar els difunts en nínxols.

A banda de les tombes i enterraments localitzats, també es varen documentar uns murs que aparentment semblaven tenir una certa antiguitat degut a la seva factura i estil constructiu: un mur, situat al sud, que presenta una obertura en forma d'arc i que va a morir a l'angle sud de la façana de l'església, i un altre que fa angle amb aquest i que discorre paral.lel a la mateixa façana.

Malgrat la seva aparença no es varen poder datar amb precisió, ja que hem de recordar que no es va realitzar una excavació exhaustiva de l'espai que volta l'església, i tan sols es va aconseguir obrir la zona a tocar del mur atalussat que apareixia a pocs centímetres de profunditat i a uns 4 metres de la façana est del temple.

Aquest mur va resultar ser una troballa molt interessant i de gran envergadura, ja que resseguia tota la silueta de l'església des del seu extrem sud (per on es perdia sota el mur que abans hem esmentat, que té una obertura amb arc), fins a la part nord al voltant del campanar, arribant a sobrepassar-lo i quedant tallat a poca distància del seu angle nord-est, no sabem si degut a què fou malmès modernament o que en realitat tan sols arribava fins a aquesta alçada. Era un mur que arribava a tenir uns 3'50 metres d'alçada, fet amb pedres de petit tamany en la seva majoria, lligades amb morter de calç formant filades ben definides i moltes d'elles ben tallades. No presentava una fonamentació especial i s'assentava directament en el subsòl natural d'aquesta zona.

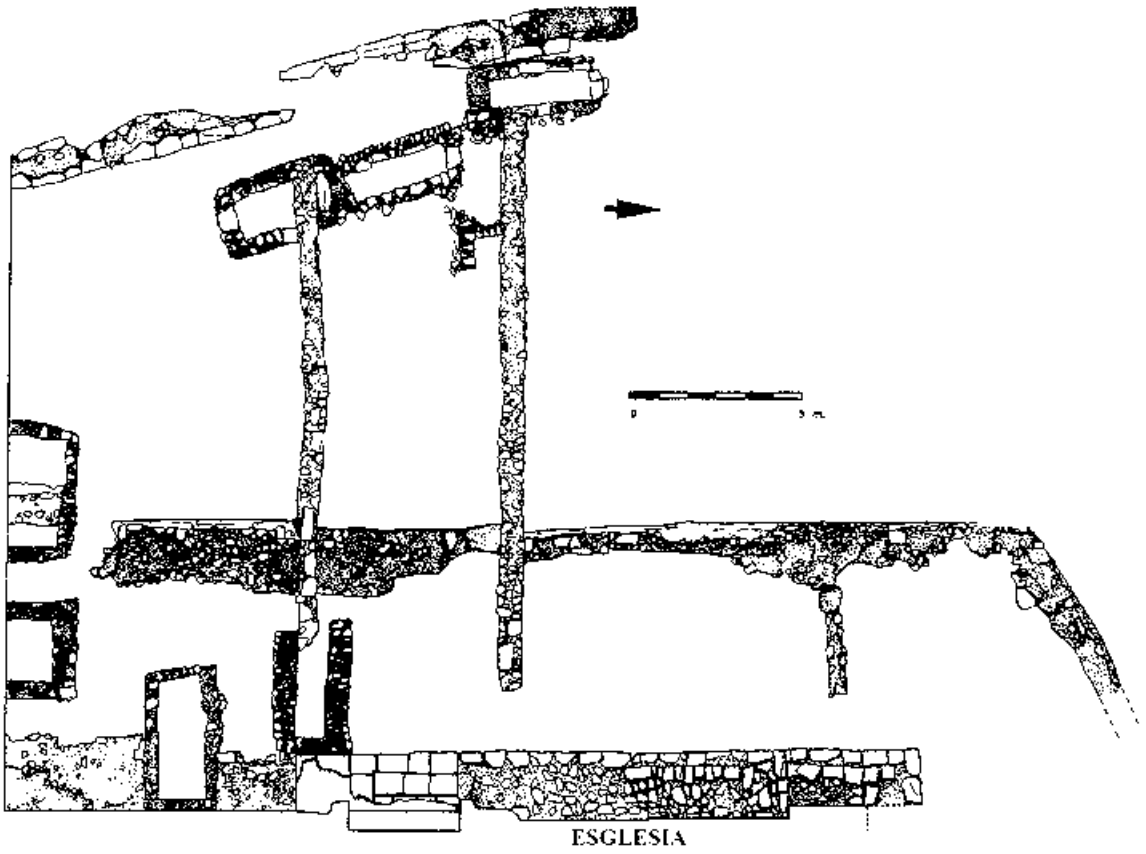

fig. 1. Planta general de les excavacions.

ZONA 2

Aquesta zona correspon a un solar que era part d'un pati de propietat privada que va passar a ser municipal, en el que es localitzaria el claustre de l'antic cenobi. El projecte preveia construir un mur de separació entre aquesta part pública i la propietat privada limítrof.

La intervenció arqueològica s'havia de centrar en el seguiment de l'obertura de la rasa per fonamentar el mur de separació amb la finca veïna. La rasa es féu paral.lela a la façana sud de l'església, amb una llargada de 20'60 metres i una amplada de 40 cms. i també en aquest cas la fondària era de 60 cms.

En el seguiment d'aquesta rasa es detectà la presència d'un ampli nivell d'enderroc que es localitzava en tota la seva superfície, a una cota aproximada de 14 cms. a l'est i 45 cms. a l'oest. Aleshores s'optà per la realització de sondejos al llarg d'aquesta rasa, per tal de comprovar l'entitat de les restes localitzades.

Sondeig 1

Realitzat a la part est de la rasa, abarcant uns 4 metres i obrint-se 2 metres en direcció nord. En aquest sondeig es va localitzar un mur a uns 20 cm de la cota del sòl actual, afectat per la rasa parcialment, ja que el mur es trobava en una posició esbiaixada (orientat est-oest). Es tractava d'un mur construït amb grans blocs de pedra calcària, ben escairats, disposats en doble filada i lligats amb calç, i va quedar al descobert en una llargada de 3'60 metres i una amplada de 60 cms.

A l'est formava angle amb un segon mur orientat nord-sud que no quedava afectat per l'excavació de la rasa. Aquesta estructura no es va poder datar degut a què l'excavació dels nivells arqueològics que s'hi relacionaven no es va efectuar.

Sondeig 2

Aquest segon sondeig es va practicar a la part central de la rasa obrint en direcció nord una amplada de 2 metres per facilitar les tasques d'excavació. Es localitzà un nivell d'enderroc a uns 35 cms, l'aixecament del qual va permetre localitzar una estructura murària indeterminada d'una amplada de 70 cms a una cota de 80 cms de fondària. No va ser excavada.

Sondeig 3

Es realitzà allunyat de la rasa de fonamentació del nou mur, amb la intenció de conèixer la probable extensió de les restes arqueològiques per tot el solar afectat. L'indret triat fou just davant de la porta de comunicació de l'antic claustre amb l'interior de l'església, a la banda oest de la sagristia de planta rectangular que es va afegir al temple als anys 60, quan es varen localitzar amb les obres de la seva construcció tres capitells provinents del claustre desaparegut.

La petita porta que comunicava amb el claustre, ara tapiada, és d'un sol arc de mig punt fet amb dovelles de mida reduïda ben tallades i té una petita llinda monolítica que presenta la singularitat de tenir l'espai del timpà decorat amb un aparell *d'opus reticulatum*, que és fet amb petites peces romboïdals ben tallades i polides de pedra sorrenca.

La realització d'aquest sondeig va permetre localitzar restes de l'antic enllosat de la galeria nord del claustre a una fondària d'uns 65 cm i les restes d'un mur disposat en paral.lel a la façana sud del temple, amb una llargada de 2'80 metres i 60 cms d'ample, que podria correspondre, per situació i característiques, a les restes de l'antic podi del claustre. L'estructura no es va excavar.

Per sobre de la pavimentació trobada aparegueren diverses restes constructives posteriors a la inutilització de la porta de comunicació, quan el claustre ja no funcionava com a tal, segurament relacionades amb diferents reformes d'època moderna.

ZONA 3

En aquest espai estava previst el seguiment de l'obertura de rases de serveis. Els rebaixos, realitzats amb mitjans mecànics, havien d'assolir una profunditat màxima de 80 cm i s'havien de documentar arqueològicament totes les restes localitzades.

Aquestes tasques afectaven bàsicament l'espai circumdant a la capçalera de l'església i, tot i que en principi només s'havien d'obrir les rases, el fet d'efectuar-se un rebaix d'uns 50 cm per a la nova pavimentació va comportar el descobriment de diverses tombes, que es varen haver d'excavar degut a la seva estructura i antiguitat.

Els enterraments apareguts a la zona nord de la capçalera de l'església, set en total, eren fosses simples excavades al sòl, que anaven cobertes amb lloses d'una pedra sorrenca que es desfeia molt fàcilment. Un d'ells, amb tota seguretat el més ben conservat, mostrava un encaix tot al voltant de la fossa per col.locar les lloses que emmarcaven la tomba. La màquina retro-excavadora en va escapçar parcialment algun, i l'estat de conservació dels individus era desigual.

Els individus que es van localitzar en els diferents enterraments van aparèixer tots en la mateixa posició: en decúbit dorsal, orientats en la major part dels casos est-oest, seguint el ritual cristià. Els braços estaven estirats al llarg del cos només canviant la posició de les mans (que podien estar col.locades sobre els malucs o plegades sobre la zona pèlvica), o bé creuats a l'alçada del pit o amb les mans plegades a la zona de l'abdomen.

CONCLUSIONS

Amb els resultats obtinguts amb l'excavació per mitjà de sondejos i les rases efectuades a les tres zones que envolten el monestir de Sant Miquel de Fluvià es va poder descobrir tota una seqüència cronològica que abarcava des del segon terç del segle XX fins al segle XI.

A la zona 1, que correspon a una necròpolis amb diverses fases d'utilització, també es varen localitzar les restes més modernes, que corresponien a tota l'àrea de cementiri que s'estenia per l'oest i pel nord del temple abans de ser traslladat als anys 60 fora del nucli urbà. Hi havia enterraments efectuats a terra i també nínxols pertanyents a la darrera fase d'ocupació d'aquest espai amb aquesta funcionalitat. A la zona 2 d'aquest moment tenim la presència de la sagristia, construïda en un moment proper al trasllat dels enterraments.

Els murs que emmarcaven l'entrada de l'església, que també delimitaven els espais destinats a cementiri, són amb tota seguretat d'un moment anterior: possiblement del segle XIX, juntament amb una tomba que apareix adossada a la banda sud de l'entrada al temple, que està feta d'obra i que correspondria a una datació aproximada de finals del segle XIX o principis del XX.

Un segon nivell d'estructures funeràries (un total de nou localitzades i excavades) que aparegueren sota les restes del cementiri més modern, també a la zona 1, individualitzades i fetes amb caixa construïda amb parets de rierencs lligats amb morter de calç, correspondrien a la fase intermèdia d'ocupació d'aquest espai com a àrea cementirial, molt probablement als segles XVII i XVIII. També caldria situar en aquest moment o en un moment immediatament anterior els 6 enterraments fets en fossa simple que es varen localitzar i excavar al davant de la porta de l'església, a la banda interna del mur atalussat que emmarcava el temple en la seva façana oest i fins la zona del campanar.

Amb anterioritat a la utilització moderna de la zona 1 com a cementiri parroquial, aparegué una estructura de grans dimensions que va marcar de forma clara aquest projecte, fent-lo canviar degut a la seva importància i envergadura. Es tracta del mur que corre paral.lel a la façana oest de l'església, a uns 4 metres, i que gira fins a perdre's en l'angle nord-est del campanar. La funció d'aquest mur, que arriba a tenir uns 3'50 metres d'alçada i que mostra un atalussament molt marcat des del seu inici, va ser objecte de diferents hipòtesis.

Pel material que apareixia associat als estrats de la base del mur, semblava que ens havíem de situar vers la fi del segle XV o principis del segle XVI (blaus valencians i blaus antics, així com algun fragment de reflexos metàl.lics que ens posen sobre la pista).

Un mur d'aquestes dimensions plantejava problemes per la seva interpretació. Es va pensar si podria ser un mur de contenció i canalització d'aigües, tenint en compte que hi ha una riera que passa pocs metres al sud de l'església i també la proximitat del riu, o potser una mena de fossat de gran envergadura situat davant la porta d'entrada del temple.

El fet que la Guerra Civil Catalana produís tota mena d'enfrontaments i que l'any 1477, arran del moviment de tropes que va provocar, moltes poblacions de l'Empordà -entre elles Sant Miquel de Fluvià- es veiessin afectades per incursions franceses, potser reforma la hipòtesi que, en realitat, aquest mur formava part d'una estructura defensiva. En un moment d'incursions, atacs i batalles, en el qual també (tal com es pot veure clarament) es va sobrealçar i fortificar el campanar i la part su-

perior dels murs del temple, es podria haver decidit augmentar les defenses del monestir amb la construcció d'un fossat de grans dimensions que impedís el pas directe cap a l'interior del recinte.

Amb anterioritat a aquesta construcció defensiva ens trobem amb el darrer nivell d'enterraments, 11 en total, que se situen a la zona 3 i a la zona 1, on estan bàsicament adossats a la façana de l'església. Aquestes tombes, que tenien una cronologia aproximada dels segles XII o XIII, eren estructures construïdes amb caixa de lloses o blocs de sorrenca, o simplement enterraments realitzats en el mateix subsòl amb una coberta de sorrenca, que s'emmarcaven clarament dins l'època medieval.

I, ja per últim, la troballa més antiga que es va fer durant aquesta intervenció, tot i que no s'arribà a excavar, fou la pavimentació de la galeria nord del claustre del cenobi, així com un fragment del podi d'aquesta estructura. Aquestes restes, tenint en compte que la basílica es consagrà el 1066, han de pertànyer al segle XI o a principis del XII.

D'aquesta forma es tanca una seqüència cronològica que arrenca des dels nostres dies i que arriba fins al moment de fundació del monestir benedictí, fent un repàs del que molt probablement ha estat la vida d'aquest edifici i els seus voltants al llarg dels segles.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. 1995, *Bella pedra vella. 15 anys de restauració de béns culturals a les comarques de Girona*. Generalitat de Catalunya-Diputació de Girona. Girona, p. 53-56.

BADIA I HOMS, J. 1981, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol.II-B (Alt Empordà). Diputació de Girona, Girona, p. 281-292.

Catalunya Romànica, Vol. IX., l'Empordà II, p. 812-827.

Ceràmica comuna romana d'època Alto-Imperial a la Península Ibèrica. Estat de la qüestió. Monografies Emporitanes VIII (1995), p. 78-79.

NOLLA, J. Mª. i CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona*. Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona. Girona, p. 93-94.

ACTUACIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ESGLÉSIA DE LA PIETAT DE LA ROCA (VILALLONGA DE TER, RIPOLLÈS)

Dolors CODINA REINA

L'església de la Pietat de la Roca es troba situada en el punt més alt del nucli de Vilallonga de Ter, el Ripollès, dalt la serralada de Sant Bernabé, a la confluència de la riera d'Abella amb el riu Ter. S'hi accedeix des de la carretera que porta de Ripoll a Camprodon.

La capella de la Pietat de la Roca forma part del conjunt de l'antiga fortaresa dels Pelancà. La primera referència que trobem sobre aquest *castrum* és en un document de 1061 entre el vescomte Bernat i el comte Ramon Guifré de Cerdanya.

Al llarg de la seva història el castell va pertànyer a diferents famílies nobiliàries, als senyors de Milany en el segle XIII, als senyors de So entre els segles XIV i XVII i als senyors de Descatllar a partir de 1621.

L'església és una petita capella castral, orientada nord-sud i situada a la part de ponent del conjunt, presenta una petita planta rectangular i utilitza la roca, que dóna nom a l'indret, com a mur nord; a ponent, en canvi, l'edifici queda immers dins la muralla del castell. L'entrada està situada a la part meridional, on s'alça una espadanya culminada amb un petit campanar. Un tret distintiu de l'edifici és la seva coberta d'una sola vessant, orientada de ponent a llevant i situada per sota del nivell de la muralla.

MOTIVACIÓ I OBJECTIUS DE LA INTERVENCIÓ

La intervenció arqueològica, a la capella de la Pietat, ve motivada pel projecte de restauració i consolidació per part del Servei de Restauració de Monuments de la Diputació de Girona.

L'objectiu de la campanya arqueològica era la realització de dos sondeigs a dalt de la coberta de l'església, un cop les lloses actuals ja haguessin estat retirades. Amb aquestes cales es pretenia dil.lucidar l'existència o no d'un pas de ronda en el mur de ponent de la capella (hem de recordar que el mur oest de la capella és la muralla del castell).

La tasca arqueològica començà amb una neteja del sector afectat i amb la realització dels sondeigs pertinents. (fig.1)

Un cop es va retirar tota la runa que hi havia per sota de la coberta actual , vam poder documentar les empremtes d'una teulada anterior de lloses lligades amb morter, aquesta també hauria estat d'una sola vessant.

Els sondeigs es van realitzar a la part més septentrional i més meridional del mur de ponent. Els resultats varen ser els següents:

Sondeig 1

Situat a la part nord del mur oest, mesurava 1.30 amp. x 1.30 llarg. x 1.50 profunditat. No hi vam poder documentar cap estructura ni cap evidència del pas de ronda, atès que aquesta part de la coberta ha estat molt alterada per remodelacions posteriors.

Sondeig 2

Situat a la part centre i sud del mur oest, mesurava 2.80 llarg x 1.20 ampl x 0.60 profunditat. Aquest sondeig si va donar positiu, i hi vam poder evidenciar les restes, encara que força malmeses, d'un pas de ronda. Aquest pas, ample de 1.15 cm., quedava situat entre la muralla i un petit esglaó format per almenys tres filades de pedres posades com si fossin un petit muret. En l'espai del pas vam documentar un paviment de terra batuda, amb algunes restes de morter. Per sota, va aparèixer un nivell de pedres posades planes sense lligar que servia de preparació per aquest paviment del pas de

ronda.

La part més meridional del sondeig va donar negatiu, al haver estat molt remenada durant la remodelació de la façana de la capella.

Malauradament no vam trobar ni en sondeig 1 ni el sondeig 2 cap fragment ceràmic ni materials arqueològics que ens permetin ubicar el pas de ronda en un moment cronològic precís.

CONCLUSIONS

La realització d'aquests dos sondeigs ha confirmat l'existència a la coberta de la capella de la Pietat de la Roca, d'un pas de ronda, que hauria servit per defensar i protegir els habitants del *castrum* de les ràtzies i les incursions dels nobles enfrontats amb els senyors del castell.

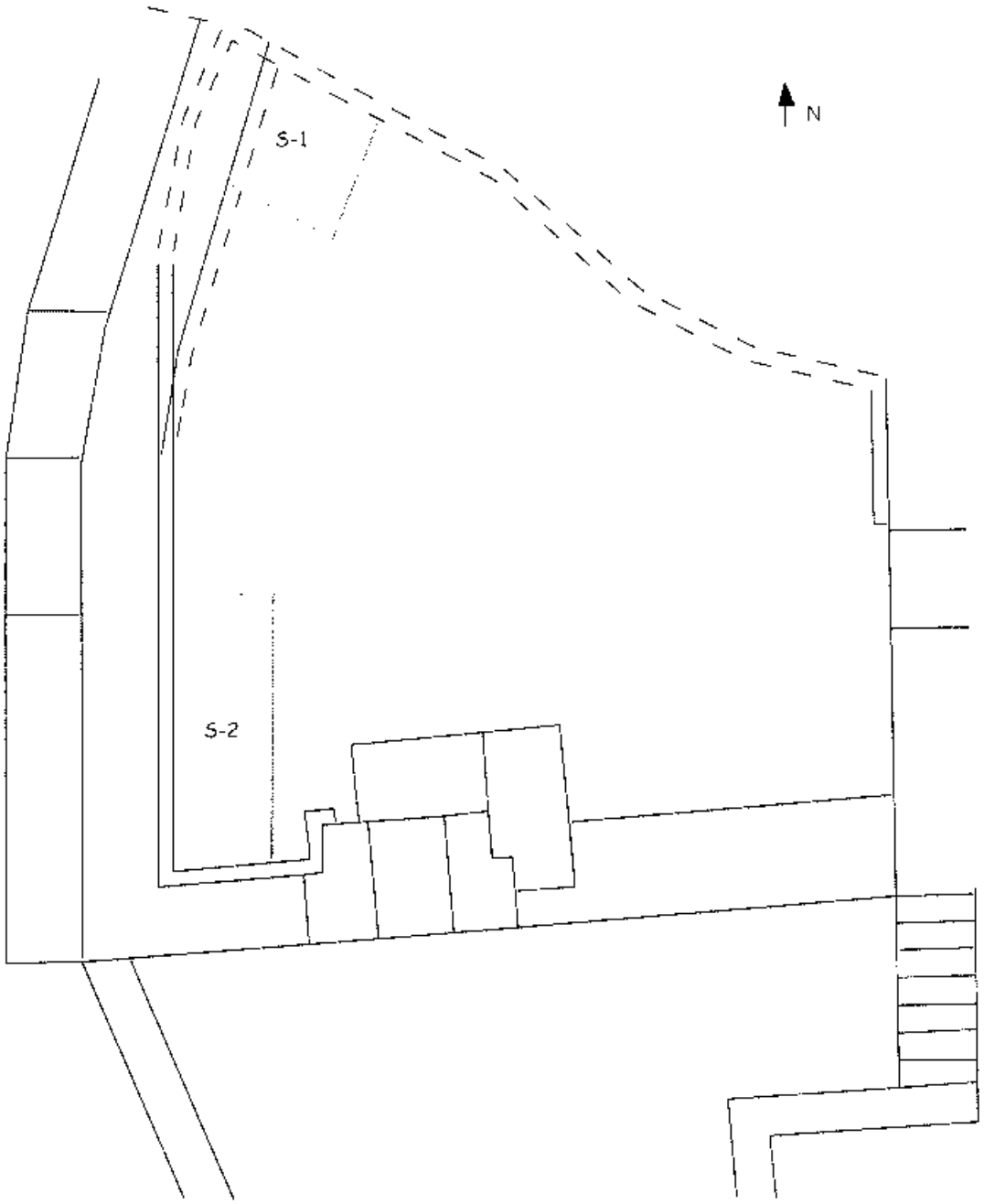

Planta cedida pel Servei de Restauració de Monuments de la Diputació
Esc 1/50

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A LA CAPELLA DEL CASTELL DE LA SALA, A VALLFOGONA DE RIPOLLÈS (RIPOLLÈS)

Dolors CODINA REINA*

Vallfogona de Ripollès es troba situada a la comarca del Ripollès, en el seu vessant més sud-est, gairebé a tocar del límit amb la Garrotxa. S'hi accedeix des d'Olot per la carretera C-150 en direcció a Ripoll, passant pel Coll de Canes. Topogràficament, el poble de Vallfogona s'ubica en una petita fondalada, a 825 m sobre el nivell del mar. La vall està tancada al nord per una serralada que separa les valls de Vallfogona i de Sant Joan de les Abadesses, delimitada a l'est per la serra del Coll de Canes i al sud per la serra de Milany.

L'antic poblament de Vallfogona se situava al pla de la vall, al voltant de l'antiga església parroquial, sota l'advocació de Sant Julià i de Sant Feliber. Aquest primer nucli de població rebia el nom de *Vallefacunda*, i ja el trobem citat en un document de l'any 896 (Montsalvatge, 1916, p.4).

No és, però, fins a l'any 1335 quan Raimon de Milany fa construir el casal de Vallfogona al cim d'un petit turó situat al costat oposat d'on s'aixecava el llogarret de Vallfogona. Aquest fet ocasionà el trasllat del poblament als voltants del castell, ja que així podia gaudir directament de la protecció del senyor (Montsalvatge, 1919, p.223). Atès que l'església parroquial quedava a l'altra banda del poble, els senyors del casal van edificar una capella sota l'advocació de Nostra Senyora del Pòpul, coneguda també com a Nostra Senyora de les Neus.

A partir de 1371 el castell passà a mans de la casa dels Pinós, sota la figura de Pere Galceran de Pinós. No tenim constància de cap fet d'armes important esdevingut dins del casal, que més aviat era un edifici de caire familiar. No obstant això, durant la guerra dels remences (1466) el castell fou ocupat per les tropes de Francesc Verntallat. L'any 1625 la baronia de Vallfogona, juntament amb el castell, passà a mans de la família de la casa d'Hijar.

L'última referència històrica que trobem del castell de Vallfogona és la protagonitzada per Cayetano de Silva, que l'any 1849 establí "en enfiteusis a Don Buenaventura Pich todas las heredades, propiedades, bosques, percibo de prestaciones, aprovechamientos, derechos, pertenencias y servidumbres que la casa de Hijar tenía y poseía por puro y franco alodio en el condado de Vallfogona" (Montsalvatge, 1919, p.234).

Dins el marc del projecte d'adequació de l'accés al castell de la Sala des de la plaça de la vila es va dur a terme una primera intervenció arqueològica a la capella del castell, amb

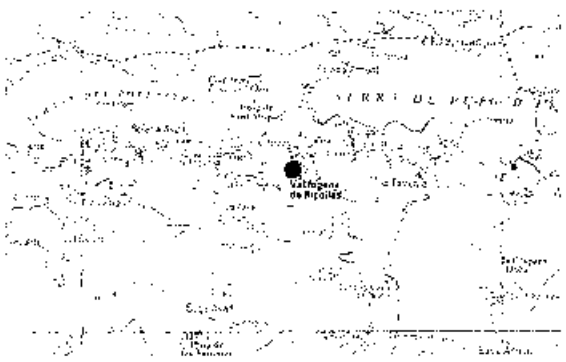

fig. 1. Plànol de situació del jaciment.

*JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

l'objectiu de poder determinar el perímetre de l'església i realitzar-ne una planimetria acurada.

La campanya arqueològica tingué lloc la primera quinzena del mes de març de 2002. L'equip estava format per la tècnica arqueòloga sotasignant i per el jardiner-brigada que va posar a la nostra disposició l'ajuntament de Vallfogona.

El casal de la Sala està situat a la part més alta del poble de Vallfogona, sobre un petit turó des d'on té una visibilitat immillorable. La capella queda ubicada a la part est del castell, actualment fora del seu perímetre, tot i que sembla que fins no fa gaire, segons fonts orals, l'església quedava dins del clos del casal. L'estat actual de les restes és el següent: queden dempeus els murs nord i est, mentre que el mur del costat sud estava completament colgat per la runa que s'ha anat acumulant en aquesta àrea al llarg del temps. El petit campanar de la capella està completament restaurat de no fa massa anys.

La campanya es basà en la retirada de la runa que ocultava el mur de tancament de la capella pel seu costat meridional. Morfològicament, es tracta d'un mur construït amb pedra local, rierencs i pedres calcàries de diverses mides, lligats amb morter de calç. Les pedres utilitzades no estan treballades, sinó que s'utilitzen sense desbastar. L'enorme estrat de runa també ocultava un paviment de lloses que funcionaria amb aquest mur de tancament sud. Degut a què només es va rebaixar la part sud de la capella, desconeixem si el paviment en cobria tota la superfície.

En cap moment es va intervenir per sota d'aquest paviment i no es va localitzar cap resta arqueològica que ens permetés datar la capella. Els únics fragments ceràmics trobats foren restes de teula moderna barrejada amb la runa que cobria l'interior de l'edifici.

El punt més complicat és la part oest de la capella, atès que en aquest indret es va edificar al segle passat una font amb la seva pertinent cisterna. Desconeixem, doncs, l'estat de la part oest de l'edifici, i no sabem fins a quin punt la construcció de la font va malmetre l'edificació en aquest punt.

CONCLUSIONS

La intervenció a la capella del Castell de la Sala va tenir com a resultat la posada al dia de les restes muràries de la part sud de l'edifici, i la manca de material arqueològic no ens va permetre ubicar l'església dins d'un marc cronològic precís.

Atès l'estat actual de les restes de la capella, és convenient posar en marxa un projecte conjunt arquitectònic i arqueològic a partir del qual es puguin consolidar les restes visibles de l'edifici. Aquest projecte contemplaria la intervenció arqueològica, per una banda, a l'interior de la capella, almenys fins a deixar-la neta de runa -a nivell de paviment de lloses- i, per altra banda, a la part oest, sota la cisterna, per intentar localitzar l'accés a la capella, com tancava per la capella i la relació arquitectònica que tenia amb el casal.

BIBLIOGRAFIA

DALMAU, R. 1976, "Vallfogona del Ripollès" a *Els castells catalans*, volum V, Barcelona, 1976, p.115-128.

MONTSALVATGE, F. 1916, Vallfogona, a *Estudios Históricos* ,tomo XX, fasc. II, Dalmau Carles, Pla y Compañía Eds., Gerona, p.3-83.

MONTSALVATGE, F. 1919, "Castillo de Vallfogona". "Los Castillos del Condado de Besalú", a *Estudios Históricos* , tomo XXVI, Olot, p.223-235.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL SANT SEPULCRE DE PALERA

Pau MARTÍN*

INTRODUCCIÓ

El conjunt de l'església i el monestir del Sant Sepulcre de Palera es situa dins el terme municipal de Beuda (La Garrotxa). S'hi accedeix seguint la carretera que va de Besalú a Beuda, des d'on s'agafa un trencant a mà esquerra, on una estreta carretera asfaltada condueix al peu del conjunt. El Sant Sepulcre de Palera es situa a 265 metres d'altitud i ben a prop d'una altra església romànica com és Santa Maria de Palera.

La proposta d'intervenció al Sant Sepulcre de Palera neix de la necessitat d'actuació imminent degut a l'estat de ruïna de part de l'edifici, junt amb la voluntat d'investigar alguns fets del seu recorregut històric. La proposta i el finançament de la mateixa sorgeix arran de la voluntat de l'Ajuntament de Beuda i del Bisbat de Girona de recuperar l'ús del recinte de Palera com a hospederia, a través d'una fundació.

Els treballs arqueològics han estat finançats per l'Ajuntament de Beuda, concretant-se en la realització d'un total de 100 hores de treball de camp d'un arqueòleg i dos manobres. L'actuació arqueològica s'ha portat a terme des de l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona entre el 25 de desembre del 2003 i el 22 de gener del 2004.

NOTÍCIES HISTÒRIQUES

La primera referència documental sobre el lloc la trobem l'any 979 quan el Comte Miró Bonfill en el seu llegat testamentari a diversos monestirs llega entre d'altres possessions també " *ecclesias qui sunt infra fines Palera* ".

Al 1075 trobem dos interessant documents on es parla ja del *Sancti Sepulcri* de Palera. En una carta de donacions a Santa Maria de Besalú signada per el Comte Bernat II de Besalú, es cedeix a aquest cenobi, entre d'altres, l'església de Palera. D'aquest document podríem deduir que el Sant Sepulcre estava ja acabat en aquesta data, però un altre document del mateix any ens dirà que Arnau Gonfred i la seva esposa Brunegilda, senyors de Palera, fan edificar en aquell moment l'església. No podem assegurar encara avui si la construcció del Sant Sepulcre de la que parlen aquestes fonts, segurament l'avui visible, es féu sobre un temple anterior pre-romànic ubicat al mateix indret, com tampoc precisar la seva data de construcció, que situem entre finals del s.XI o més probablement ja entrat el s.XII.

L'any 1085 es consagra l'església del Sant Sepulcre i trobem un document testimoni d'aquell acte on s'atorguen importants prerrogatives a tots aquells que segueixin les directrius eclesiàstiques. Segons aquesta acta de consagració, el Sant Sepulcre de Palera gaudirà d'indulgències molt considerables, similars a les obtingudes a Terra Santa. De fet, traduït del llatí l'acta diu literalment *"que qualsevol que hi vingui a fer oració i faci una ofrena a l'esmentada església de les seves possessions o dels seus béns, després de fer confessió dels pecats i penitència per totes les faltes comeses abans, rebi ací del senyor les mateixes recompenses que al sepulcre de nostre senyor a Jerusalem"*

Desconeixem fins a quin punt Palera es convertí en un centre de devoció més o menys activa.

* Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona

Poc abans d'aquesta data, al 1071, Jerusalem i el Sant Sepulcre havien caigut en mans dels turcs. Els centres de pelegrinatge cristians a Terra Santa quedaven impracticables i és justament en aquest període, (recordem que la primera croada data del 1095), que es consagra el temple del Sant Sepulcre.

All 1107 Arnau Gonfred confia l'administració de l'església al monestir de Santa Maria de la Grassa, a Carcassona, monestir del qual dependrà fins a mitjans del s.XVI. La dependència per part de moltes comunitats monàstiques del nord de Catalunya de centres de l'altre cantó dels Pirineus s'explica per la inseguretat que suposava estar tant a prop de la terra de frontera amb els sarraïns.

S'establí que Palera tindria 12 monjos, a imatge dels apòstols de Jesús, i un prior escollit sempre pels monjos de la casa mare de la Grassa. Anualment el nou monestir havia de contribuir amb 12 diners de Besalú al Sant Sepulcre de Jerusalem; Calien almoines per a sostenir la presència cristiana.

La dependència respecte al monestir de la Grassa es trenca a mitjans del s.XVI i des de llavors els priors de Palera seran monjos d'importants monestirs com Besalú, Banyoles o Ripoll. A partir d'aquest moment la comunitat es reduirà dràsticament, passant de 12 a 3 monjos.

Del s.XVIII tenim noticies de certa decadència i remodelacions. Probablement entre les causes d'aquestes estiguin en els conflictes bèl·lics amb França. La Gran Guerra (1793-1795) comportà que l'exèrcit francès saquegés gran nombre d'esglésies del nord de Catalunya. A la fi d'aquest conflicte, al 1795, es confeccionà una relació dels objectes robats de l'església del Sant Sepulcre de Palera per les tropes franceses.

Al 1816 el Priorat de Palera passa a dependre del monestir de Sant Pere de Besalú, d'on provindran els tres darrers priors de Palera.

Al 1835, amb la desamortització de Mendizábal, finalitzà la vida de la comunitat monàstica de Palera: la llei obligà a tancar el priorat i a dispersar els seus monjos.

Però val a dir que tant les dependències i el claustre del monestir com el temple de culte seran utilitzats fins al S.XX, si bé en la majoria ocasions per a usos civils.

Per exemple, des del final de la guerra fins al 1949 la basílica serví de cort d'ovelles i d'aixopluc per els caçadors.

Al 1962 es portà a terme una desastrosa intervenció a l'església en la qual, entre d'altres coses (reformes a la coberta, posen canalització interior, eliminen el pinyó de la part de l'absis...) i per ordre del bisbe, s'enderroca l'atri o nàrtex anomenat dels pelegrins. Es tractava d'un atri lleugerament posterior al temple actual, que encara es possible observar en algunes fotografies anteriors a les reformes.

Fins als anys 90's hi hagué en funcionament una petita hospederia que portava i una parella. En anar-se'n, l'abandó i el desús han deteriorat en menor o major mesura totes li cadascuna de les dependències del recinte.

Actualment el temple depèn de la parròquia de Sant Pere de Lligordà i més directament de mossèn Eudald, resident a Besalú.

Els estudis i referències historiogràfiques sobre el complex de Palera s'han centrat molt fins ara en l'estudi del temple i poc en el recinte monacal annex. Paliar aquest oblit ha estat un dels objectius d'aquesta intervenció arqueològica.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

La intervenció s'emmarca en el projecte de recerca sobre el poblament del Comtat de Besalú durant l'edat mitjana, que es porta a terme des de la Universitat de Girona.

S'han realitzat un total de 8 sondejos, majoritàriament a l'àrea de l'actual pati, així com tasques de documentació de la cisterna. Pel que fa a l'església en aquest moment no es contempla cap actuació al seu interior, si bé manté el màxim interès, doncs podria haver-hi restes de fonamentació de fases anteriors.

En primer lloc es desmuntà la jardinera que travessava tot el pati en sentit Est-Oest, adossada a la paret Oest del recinte i superposada en gran part al **mur 1**. Aquest mur presenta un parament molt similar al que veiem a l'església, i pensem que podria tractar-se d'una de les fases més antigues del conjunt monacal. La jardinera estava formada per dues

filades de pedres paral·leles, amb l'espai interior omplert de terra. Alguna de les pedres emprades per donar forma a la jardinera eren provinents d'arcades.

Al voltant d'aquesta zona Nord del pati, s'efectuaren un total de 5 sondejos (fig. 1)

El **sondeig 1** (1 x 1.5 m.) es féu a l'escaire entre la paret exterior oest del pati i la jardinera. S'observà que sota aquest tram de la jardinera no sorgien restes del mur 1, fet que indica que aquest es perdia o bé girava a mig pati i per tant no s'adossava a la paret exterior. La roca mare comença a aflorar a 80cm. de la superficie. La roca natural d'aquesta zona és una roca sorrenca, molt engrunosa en les seves capes més exteriors. El mur perimetral exterior s'assenta directament sobre aquesta roca natural, trencant un estrat d'argiles vermelloses de gra fi. L'estrat argilós ens anirà avançant la presència de la roca natural també a la resta de sondejos i en cap cas es constata material arqueològic dins d'aquest.

Els sondejos 2 i 5 es plantejaren inicialment de manera separada, un a cada lateral del mur 1, però degut a la presència d'estructures entre els dos, finalment s'excavaren de manera conjunta.

El **sondeig 2** (1x 3.5m) intentava documentar si el mur 1, no visible al primer sondeig, girava en algun punt intermig del pati, potser en direcció Sud, i delimitava aixi una possible àrea de claustre. El sondeig s'anà ampliant fins a les mides definitives en veure que sorgia una arrencada de mur, el mur 2. Efectivament el mur gira cap al Sud, si bé només en queda la filada inferior, que sembla continuar al mateix temps en direcció a l'església. Aquesta filera presenta les mateixes característiques que el mur 1: mateix tipus de carreus i alineació de la filera, el que fa pensar que ens trobem davant la mateixa fase constructiva.

Al **sondeig 5** es pretenia d'una banda observar el parament intern del mur 1 i de l'altra documentar algun nivell d'ús relacionat amb el mateix. Però el que sorgí, tal com hem avançat, és la continuació del mur 2, que sembla podria arribar a adossar-se just entre la façana actual del temple i la galilea desapareguda amb la desafortunada remodelació dels anys 60s. Sota

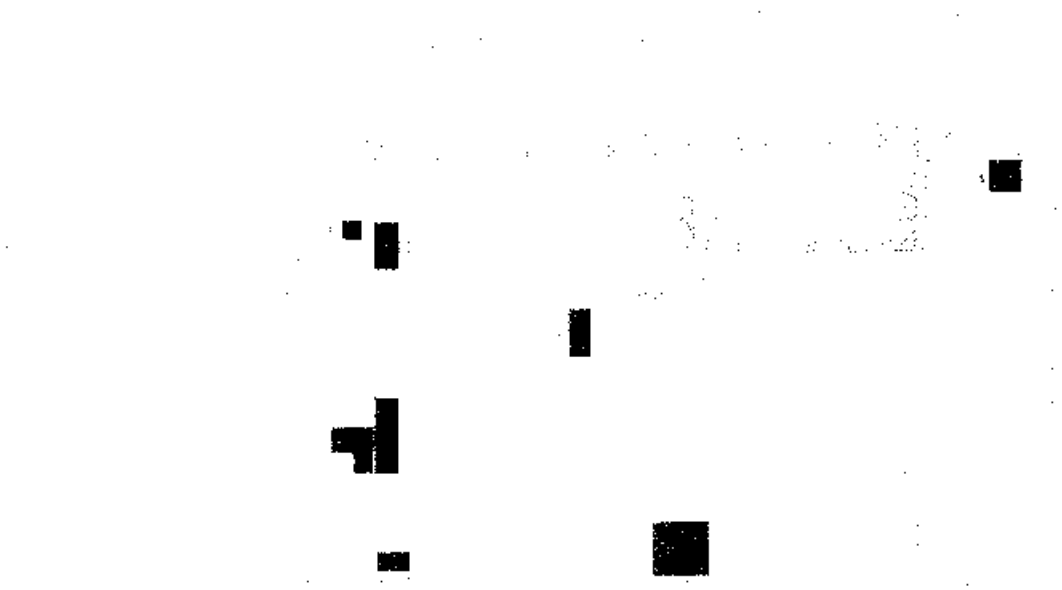

fig. 1. Planta de les actuacions arqueològiques realitzades al Sant Sepulcre de Palera.

aquest espai, que s'ocupava actualment amb unes escales d'accés, ha sorgit una línia de pedres lligades amb morter de calç, situades entre les escales actuals i el mur 2. Les estructures presenten molts problemes d'interpretació degut a l'escàs espai excavat, però en qualsevol cas no s'ha trobat cap nivell d'ús, ni tampoc la cara externa - cara nord del mur 1, dos elements que caldria intentar documentar a l'espai entre aquest sondeig 5 i el nº4.

El **sondeig 3** (2x1m) es va fer a l'escaire entre el mur 1 i una galeria amb dues arcades. L'excavació confirmà que la galeria estava adossada a aquest i per tant era posterior. Després de trobar dues fileres de carreus sota el subsòl, apareix la banqueta de fonamentació del mur 1, que per les seves característiques semblaria reafirmar l'antiguitat proposada pel mur (de finals del s.XII). La roca mare aflorà aquí al punt més elevat de tot el conjunt, a només 34 centímetres de la superfície.

Amb el **sondeig 4** (1x1m.) es buscava la cara externa – nord del mur 1, però aquesta no aparegué. Podria ser que aquesta part del mur s'amortitzés en reformes posteriors.

S'efectuà un **sondeig (nº 6**: 1x2m.), prop de la boca de la cisterna, on es preveia que havia de sorgir la part superior - externa de la volta que la recobria, així com el mur de contenció de la mateixa. Es trobà la cara externa de la volta, més a prop de la superfície del que es preveia, el que impossibilità altra vegada una datació del possible funcionament inicial de la cisterna. La volta està lligada amb morter de calç i al costat del mur de contenció, trobem un reompliment a base de gran quantitat de pedra, sense materials arqueològics, de ben segur com a reforç de contenció dels murs que sustenten la volta.

Conjuntament amb l'arquitecte del *Servei de Monuments de la Diputació de Girona*, Sr. Lluís Bayona, es decidí baixar a l'interior de la cisterna per tal d'observar-ne les característiques arquitectòniques i valorar-ne l'interès. Amb l'ajuda d'un muntacàrregues es baixà a l'interior de la cisterna, fent les pertinents medicions i documentant-la fotogràficament.

La cisterna és de considerables dimensions, amb 8.5 metres de fondària des de l'inici de la boca fins a la base de la cisterna. Presenta una planta trapezoidal amb unes dimensions de 2.25 metres x 4.60m. en l'eix central. Presenta una entrada d'aigua a la paret Est i una repisa lateral de 20 a 80 cm. d'amplada, a poc més d'un metre de la base de la cisterna.

Per la tipologia constructiva de la volta, podríem ubicar aproximadament la cisterna entre el S.XIII i el s.XVI. Precisar però que el revestiment hidràulic visible a l'actualitat és d'època contemporània, possiblement fruït d'una reforma molt recent. El material trobat al fons de la cisterna era escàs i d'època contemporània. Sabem que va ser utilitzada encara per els darrers ocupants de l'antiga hostatgeria, als anys 80s.

El sondeig 7 (3.5 x 3.5 m.) es realitzà amb l'objectiu inicial d'arribar a la base del mur perimetral que tanca el recinte pel costat oest, que pensem que podria fer-ho ja des de la seva fase inicial al s.XII. Trobar la rasa de fonamentació permetria confirmar la datació proposada, en cas de trobar materials ceràmics en ella. Seguint la geomorfologia lògica apuntada en altres sondejos, ens trobem en la zona amb major potència estratigràfica, havent-se excavat fins a 1.30m. de profunditat, i no

fig. 2. Sondejos 2-5, amb els murs 1-2

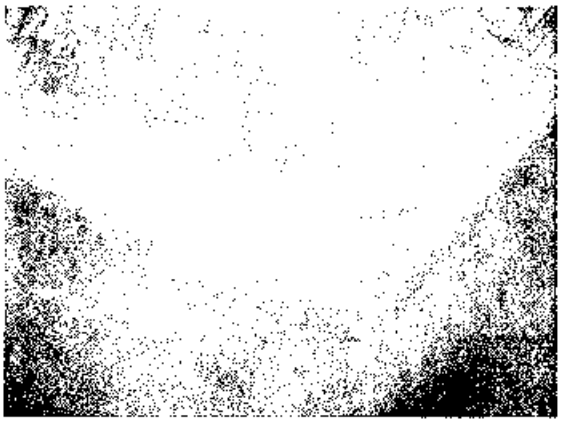

fig. 3. Vista interior de a volta de la cisterna i revestiment lateral.

arribant encara al nivell argilós ni a la roca natural. Des d'aquest punt, si tenim en compte la visualització del mur per la seva cara externa, ens trobariem a un mínim de 40 cm de la base.

En aquest sondeig ha aparegut un mur de factura moderna, mig enderrocat cap a l'oest i disposat en direcció Nord-Sud. Es tracta d'un mur de factura poc acurada, sense morter de calç i amb paraments molt irregulars. S'interpreta com un mur per arranjar l'espai, molt posterior al mur perimetral, si bé sobta que el fessin en paral·lel i a només 50 cm. de la paret externa. Sota l'enderroc, a l'espai entre els dos murs, apareix un possible mur E-O, on sembla apuntar-se un plec de llibre, si bé les reduïdes dimensions de l'espai fan difícil qualsevol interpretació (fases anteriors, escales d'accés al pati inferior...)

En aquesta zona del sondeig i de manera preliminar, el material ceràmic, si bé escàs, ens porta a cronologies d'època baix medieval i moderna.

A la part est del sondeig 7, l'estratigrafia és completament diferent. Ara, sota el nivell superficial, no trobem l'enderroc del mur, sinó un fort paquet estratigràfic amb abundant material ceràmic, on destaquen en especial gran un nombre de fragments de ceràmiques de taula decorades. Aquest nivell arqueològic, per primera vegada en els diferents sondejos efectuats, presenta un sentit homogeni, amb blava catalana, verd gòtic i reflexos metàl·lics, el que a priori, i abans de l'estudi ceràmic aprofundit, ens donaria una cronologia aproximada del s.XV. Sota aquest nivell ceràmic, trobem unes estructures de difícil interpretació, però que podrien estar relacionades amb alguna estructura de combustió. L'estructura continua en direcció sud i est, endinsant-se sota els límits del sondeig.

No es veu clara la relació entre la banda est i oest del sondeig, potser afectades amb la construcció del mur modern.

El **sondeig 8** (1.5 x 1.5 m.) és l'únic que s'efectuà fora de l'àrea del pati, concretament al pis inferior, a la zona sud-est del conjunt. Es decidí fer un sondeig sota una de les parets de tanca, on trobem l'única finestra romànica, amb esqueixada, de tot el recinte monacal. Actualment la finestra resta tapiada, però s'obria a l'exterior pel costat sud del recinte. S'efectuà un sondeig per tal d'observar el funcionament del mur on s'insereix la finestra en relació al mur contigu N-S. També es tenia l'esperança de que en ubicar el sondeig fora de l'àrea del pati, trobéssim nivells arqueològics in situ. Malauradament la roca natural aflora a només 30 cm de la superfície, just sota el nivell de terreny superficial. Es confirma que el mur amb la finestra és de la mateixa fase que el mur contigu.

CONCLUSIONS PRELIMINARS

Respecte a la morfologia del terreny, la pendent natural seria descendent del Nord-Est cap al Sud i Sud-Oest. Observem una forta pendent natural al pati, contrastable amb l'aparició de la roca natural a poc més de 30 cm. de la superfície als sondejos 3 i 8, que contrasta amb els 70 cm. on aflora al sondeig 1 i sobretot als més de 130 cm. excavats, amb nivells encara arqueològics, del sondeig 7.

Pel que fa a l'estratigrafia apareguda en els diversos sondejos del pati els resultats són decebedors. Cap d'ells ofereix nivells arqueològics fiables, a excepció del sondeig 8, amb un nivell datat al s.XV, i no arribant encara al nivell geològic. L'ús del pati per a tasques agrícoles fins als anys 80 unit a l'escassa potència estratigràfica donen com a resultat uns nivells arqueològics amb escàs material ceràmic, d'aspecte poc homogeni i per tant escassament fiables.

El parament del mur 1 és molt semblant al que observem a la paret de l'església, el que ens fa pensar que estaríem parlant d'una fase cons-

tructiva lleugerament posterior a la construcció del temple, datada a mitjans del s.XII. Recordem que el mur 2 funcionava conjuntament amb el mur 1, essent una de les restes visibles més antigues de tot el recinte de Palera, juntament amb la finestra romànica de l'àrea sud-est i sempre posteriors a l'església.

Una de les incògnites tradicionals del conjunt de Palera, i que en part propiciava i justificava aquesta intervenció, ha estat la possible existència d'un *claustre* al monestir, no visible avui dia. La concepció actual d'un claustre és la d'un pati porticat envoltat d'arcades. Sabem però que en època medieval (com veiem a la pròpia catedral de Girona) es cita documentalment el claustre i en canvi arqueològicament es documenta "tan sols" un pati, tancat, però sense porxos ni passadissos de circulació.

Per afirmar l'existència d'un claustre al monestir de Palera, si bé no en tenim constància en cap document escrit, caldria doncs documentar que el pati tancat annex al sud de l'església, el visible actualment, estigués ja tancat de finals del s. XII. Avui podem dir que si bé no s'han trobat restes d'arcades i galeries que envoltessin el pati, si sembla confirmar-se que el recinte estaria ja originàriament tancat pels quatre laterals des del s.XII-XIII. A partir de la finestra romànica de la qual ja hem parlat, i malgrat les nombroses reformes i afegits, és possible resseguir visualment uns paraments molt similars a la paret on aquesta s'insereix. Aquestes parets exteriors es poden anar seguint al llarg dels costats Est, Sud i Oest del recinte, podent deduir per tant un recinte tancat de la mateixa fase constructiva que la finestra romànica.

Seguint aquesta hipòtesi de treball, podríem parlar de claustre al Sant Sepulcre de Palera. Serien aquestes característiques i la seva funció com a espai de redistribució dels diferents àmbits d'un monestir el que definiria un claustre com a tal. La pròpia disposició, observable ja en planta, dels diversos espais de Palera és també prou indicativa.

En un altre ordre de coses, continuen els dubtes sobre si el temple visible actualment es construí a finals del s.XI com es desprèn de la documentació escrita o en ple s.XII com es dedueix dels paraments de l'església, que semblen allunyar-se massa del petit carreu llombard del s.XI.

BIBLIOGRAFIA

BOLÒS, J. 1990, El Sant Sepulcre de Palera, *Catalunya Romànica, volum La Garrotxa*, Barcelona, 241-248

BUIXEDA, J.J. 1996, La basílica del Sant Sepulcre de Palera, nou-cents anys d'història, *VIII Assemblea d'estudis del Comtat de Besalú*, 49-67

FONT, G, PUJADAS, S. 2000, Intervenció arqueològica als claustres del monestir benedictí de Sant Salvador de Breda, *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 185-188

FUMANAL, M.À. 1996, El Sant Sepulcre de Palera en l'època medieval: algunes consideracions històriques, *VIII Assemblea d'estudis del Comtat de Besalú*, 213-221.

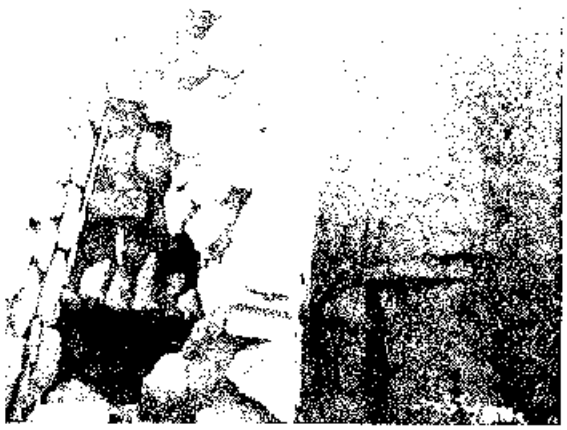

fig. 4. Sondeig nº 7, amb el mur de factura moderna i les estructures a banda i banda.

INVENTARI DE L'ESTELA FUNERÀRIA DE SANTA MARIA DE LES LLOSES (RIPOLLÈS)

Dolors CODINA REINA

INTRODUCCIÓ

Les tasques d'inventari, estudi i documentació d'aquesta estela esculpida venen motivades per la realització, al Museu Episcopal de Vic, de l'exposició *Germinabit*.

L'estela es troba situada actualment a l'exterior de l'església de Santa Maria de les Llosses, municipi de les Llosses, comarca del Ripollès; s'hi accedeix per la carretera que va de Ripoll a Sant Esteve de Vallespirans. Les seves coordenades UTM són les següents: 427150.00/4667025.00

REALITZACIÓ DELS TREBALLS

La tasca arqueològica va començar amb una neteja del sector afectat, atès que, en aquells moments, l'estela era utilitzada com a jardinera. Un cop finalitzada la neteja es va procedir a la realització d'una fitxa d'inventari museològic, a la realització d'un calc dels motius incisos que apareixen sobre l'estela i un reportatge fotogràfic.

RESULTATS

Morfològicament l'estela funerària de Santa Maria de les Llosses és un bloc monolític, sorrenc de 52 cm d'ample x 38 cm d'alt x 10 cm de gruix, amb unes formes, en la seva part superior, arrodonides. Destacarem en el seu anvers, una sèrie de motius decoratius realitzats amb la tècnica del baix relleu; aquests s'inscriuen dins del que coneixem com a motius astrals. La figura que trobem a la part esquerra de l'estela, representa la forma solar, en aquest cas, hi apareixen 12 raigs curvats, els quals fan girar el disc, metàfora del procés de la vida. El sol és el símbol, entre altres coses, de la perfecció divina, del cel, de l'eternitat i de la llum.

El conjunt decoratiu que trobem a la part central de l'estela està format per una sèrie de 9 rosàcees de 6 pètals cadascuna que s'imbriquen entre elles. Cada element posseeix en si mateix la simbologia solar, la representació del principi i de la fi.

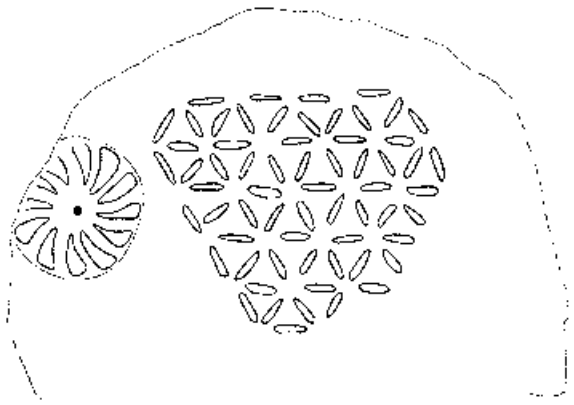

fig. 1. Estela funerària Santa Maria de les Llosses.

CONCLUSIONS

L'estela de Santa Maria presenta una sèrie de motius que en el seu inici foren pagans, de culte al sol, que la tradició cristiana adopta més endavant. Aquesta longevitat dels motius que hi són representats i la manca de certesa sobre la seva ubicació inicial, ens dificulten enormement alhora de poder establir una cronologia, malgrat això, pensem que la peça es trobaria a cavall entre els segles IV i IX d.C.

fig. 2. Situació de l'estela a l'exterior de l'església.

BIBLIOGRAFIA

AUSSIBAL, R. 1993, "A propos de deux steles discoidales a symbole solaire", a, DE LA CASA, C., (ed), *V Congreso Internacional de Estelas Funerarias, Actas, V. I –II*, Ediciones de la Exma. Diputación Provincial de Soria, Soria, 28 de abril al 1 de mayo de 1993. p.695-696

BARBÉ, L. 1980, "Problemes de terminologie dans l'étude des estèles discoïdales en particulier et dans celle des symboles religieux en général", a, BOUSQUET, J., (ed), Les stèles discoidales, Journée de l'étude de Lodève. *Archéologie en Languedoc, n. spécial, Révue de la Féderation Archéologique de l'Hérault*, p. 167-180

GUERRA, M. 1978, *Simbología Románica. El Cristianismo y otras religiones en el arte románico*, Fundación Universidad Española, Madrid.

MARTÍN GUTIERREZ, C. 1993, "Los motivos decorativos en las estelas medievales de Cantabria, a, DE LA CASA, C., (ed), *V Congreso Internacional de Estelas Funerarias, Actas, V. I –II*, Ediciones de la Exma. Diputación Provincial de Soria, Soria, 28 de abril al 1 de mayo de 1993. p.643-652

PÉREZ DE VILLARREAL, V. 1993, " Simbología de las estelas discoideas", a, DE LA CASA, C., (ed), *V Congreso Internacional de Estelas Funerarias, Actas, V. I –II*, Ediciones de la Exma. Diputación Provincial de Soria, Soria, 28 de abril al 1 de mayo de 1993. p.697-703

PÉREZ RODRÍGUEZ-ARAGÓN, F. 1993, "Les estelas funerarias de época Tardoantigua en la mitad norte de la Península Ibérica", a, DE LA CASA, C., (ed), *V Congreso Internacional de Estelas Funerarias, Actas, V. I –II*, Ediciones de la Exma. Diputación Provincial de Soria, Soria, 28 de abril al 1 de mayo de 1993. p.229-238

UNZUETA PORTILLA, M. 1993, " Ensayo de aplicación del análisis estratigráfico a los soportes epigráficos", a, DE LA CASA, C., (ed), *V Congreso Internacional de Estelas Funerarias, Actas, V. I –II*, Ediciones de la Exma. Diputación Provincial de Soria, Soria, 28 de abril al 1 de mayo de 1993. p.705-711

fig. 3. Detall de l'estela funerària.

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ESGLÉSIA DE SANT ESTEVE (PARDINES, RIPOLLÈS)

Dolors CODINA REINA

L'església parroquial de Sant Esteve, bisbat d'Urgell, es troba localitzada al municipi de Pardines, comarca del Ripollès, s'hi accedeix des de Ribes de Freser per una carretera comarcal. L'església, situada al bell mig del poble, respon a un edifici molt modificat i alterat al llarg dels segles. De l'antiga parròquia romànica només en veiem, avui dia, l'absis central del que hauria estat molt probablement una església de tres naus.

Les primeres referències documentals sobre el lloc de Pardines daten del 839, moment en que es realitza l'acta de consagració de l'església. L'any 988, segons un document redactat l'11 de juliol, "el comte Borrell, la seva esposa Eimerunda i el seu fill Ramon, permutaren amb el bisbe Sal·la i els canonges de Santa Maria de la Seu, diversos alous que tenien al comtat d'Urgell per diverses esglésies i parròquies dels comtats de Berga i de Cerdanya, entre elles " *ipsa ecclesia Sancti Stefani in Pardinas, simul cum ipsa parrochia et suas fines vel termines vel ipsa omnia huius ecclesie pertinencium*"[1]

Les primeres transformacions tenen lloc al segle XIII, quan, a sobre de l'absis central de l'església romànica, hi aixecaren una torre de defensa i guaita. Aquesta torre fou edificada en el mateix moment en que es va fortificar tot el poble de Pardines.

L'interior de l'església fou modificat al llarg del segle XVIII, es deixa de banda l'orientació original de d'edifici (est-oest) i es situa l'absis de la nova església al nord, obrint una nova entrada al temple pel sud. El nou absis, semicircular, fou sobreposat a una planta rectangular. Les parets est i oest són ocupades per diverses capelles, una de les quals (en el costat est) amaga en el seu interior una petita porta per la qual s' accedeix directament a l'antic absis romànic. Aquest absis primitiu mostra una finestra de doble esqueixada, amb una línia de mènsules just al cim.

La intervenció arqueològica va tenir lloc durant el mes de desembre de 2002 i va venir motivada pel projecte de restauració i consolidació per part del Servei de Restauració de Monuments de la Diputació de Girona, de l'església de Sant Esteve de Pardines. L'actuació tenia com a objectiu l'excavació total de l'absis romànic (marcat som a sondeig 2 en la fig.1)) i la realització d'un seguit de cales a l'interior i a l'exterior de l'edifici que havien de permetre determinar la planta de l'antiga edificació. En ambdós casos estava previst arribar fins al subsòl natural, atès que s'havien de realitzar anàlisis geològiques de la zona.

RESULTATS DE L'EXCAVACIÓ

Molt malmès per les contínues transformacions a que va estar sotmès l'edifici, l'excavació de l'absis (sondeig 2) només va aportar quantitats ingents de runa, datables en la seva major part dels segle XVIII, moment en que es va construir l'envà de les capelles laterals. Vam poder documentar la banqueta de fonamentació, construïda amb pedra sense desvastar i lligada amb morter. En la part central de l'absis, aquesta baixava esglaonadament, mentre que en els laterals baixava gaire bé a plom amb la paret. L'inici dels fonaments a l'interior de l'edifici coincidia amb la part superior de la banqueta que localitzem a la part externa de l'absis i que queda molt per damunt del nivell de circulació

[1] Sant Esteve de Pardines, in, Pardines, AA.DD., Catalunya Romànica, El Ripollès, v. X, 1987

actual del carrer.

Per poder veure com funcionava la banqueta a l'exterior, vam realitzar-hi un altre sondeig (sondeig 1). En aquest vam poder-hi documentar, a part de la banqueta, un altre mur que corria paral·lel a l'absis, de forma talussada, de dimensions considerables i amb les pedres molt ben lligades amb morter, que semblava correspondre's amb un fragment de la muralla que envoltava Pardines en època medieval (a partir del segle XIII). Malauradament la manca de material arqueològic no ens ha permès datar amb més precisió el mur.

A l'angle nord de l'absis vam practicar-hi una altra cala (sondeig 6) amb l'objectiu de veure si realment existien els absis laterals. Vam poder documentar-hi un arrencament d'absis que s'imbricava perfectament amb l'absis central i que per tant no deixava dubte sobre la seva cronologia.

A l'interior de la nau vam realitzar-hi tres cales més (sondeig 3, 4 i 5), aquestes es van situar on semblava més lògic retrobar els murs de la nau central de l'església romànica, és a dir seguint la perllongació de l'eix est-oest. Tots tres sondeigs van donar positiu, i hi vam localitzar les restes, encara que molt arrasades i malmeses, de unes restes muràries que es podrien correspondre perfectament amb l'edificació primitiva.

Podem afirmar doncs, que per sota de l'actual església parroquial del segle XVIII s'hi localitzen les restes de l'antiga edificació romànica, malauradament la manca de material arqueològic de qualsevol tipus no ens ha permès donar una cronologia més acurada. No obstant això, l'existència de documents ens ajuda, en aquest cas, a situar l'església de Sant Esteve en una forquilla cronològica entre el segle IX i X.

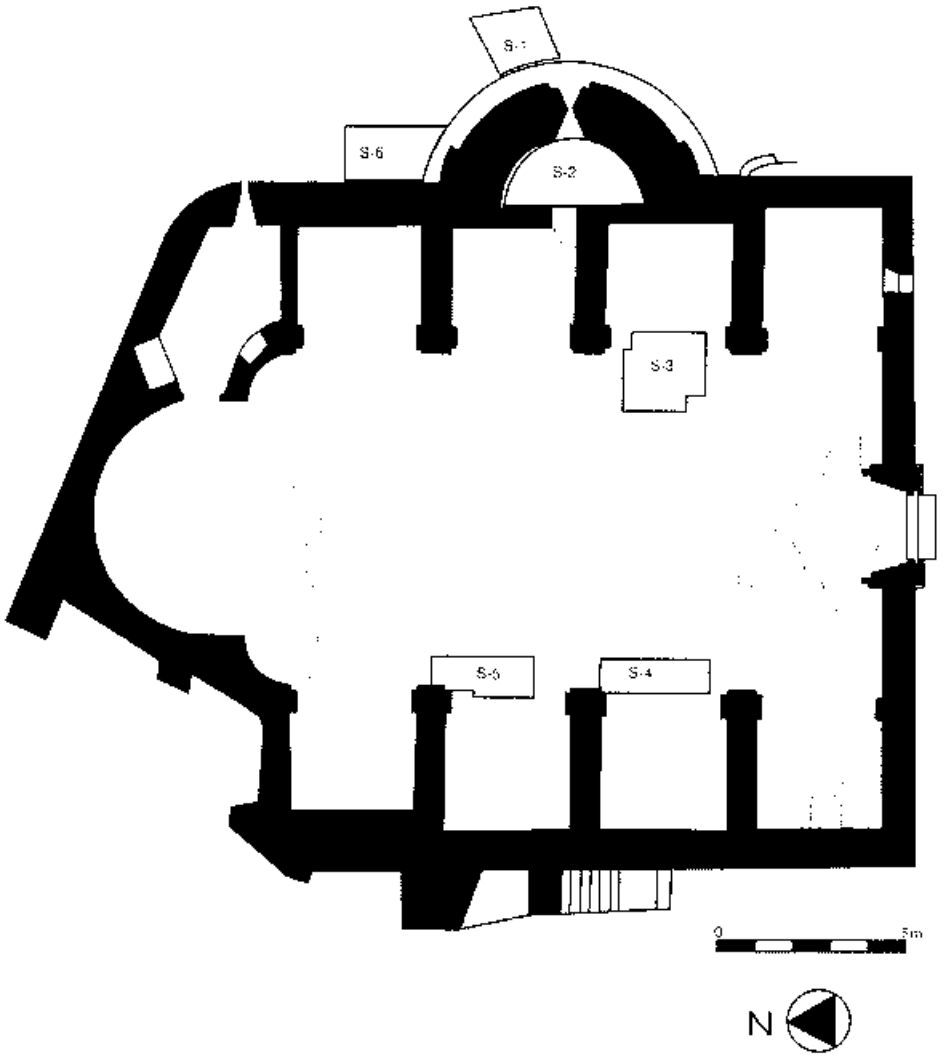

fig. 1. Planta de l'esgésia de Snt Esteve ce Pardiens. Situació dels sondeigs.

BIBLIOGRAFIA

BARAUT, C. 1978, Les actes de consagració d'esglésies del bisbat d'Urgell, (segles IX-XI), *Urgellia*, I, p.177-178

BARAUT, C. 1980, Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, *Urgellia*, III, p.45-47

PLADEVALL, A. 1981, Pardines, *Gran Geografia Comarcal de Catalunya, vol. 1. (Osona i Ripollès)*, Enciclopèdia Catalana SA, Barcelona 1981, p.392

UDINA, F. 1951, El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos, CSIC, *Escuela de Estudios Medievales, Textos XVIII*, Barcelona, 1951, p. 263-266

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ESPLANADA DE PONENT DE L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA DE QUADRES (ISÒVOL, CERDANYA)

Carme SUBIRANAS *

INTRODUCCIÓ

Les primeres referències sobre l'existència de l'església de Santa Maria de Quadres corresponen al segle XII. Posteriorment, als segles XIII-XIV es troba documentada com a *domus hospitalis*, ja que es convertí en la capella d'un hospital de viatgers situat vora el camí de Puigcerdà a la Seu d'Urgell. Així doncs, a més de l'església, el lloc comptava amb un edifici proper, situat a la zona de ponent que feia les funcions d'hospici. Al segle XIV Santa Maria de Quadres es convertí en santuari. Segons les diverses notícies històriques referents a l'edifici, aquest i el seu entron immediat es veié afectat diverses vegades pels efectes de les riuades del Segre i la torrentera d'All, fet que ha provocà un progressiu soterrament de les estructures. Davant aquest fet, i després d'un nou aiguat ocorregut entre els segles XVI i XVII l'edifici fou reconstruït a partir de l'antiga estructura romànica.[1]

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

La intervenció arqueològica a l'exterior de l'església de Quadres, vingué motivada per l'inici de les obres de construcció d'un hotel a l'esplanada de ponent de l'església per part de la societat *Centre Cultural de Quadres S.L.* Aquestes obres implicaren una important afectació del terreny, de notable extensió i potents rebaixos del subsòl on històricament se situava l'esmentat hospici baixmedieval. El finançament de la intervenció anà a càrrec de la mateixa institució promotora.

Els treballs arqueològics s'iniciaren un cop realitzats importants rebaixos a la zona, per la qual cosa, la intervenció es basà essencialment en l'observació superficial de la cota rebaixada i l'anàlisi dels talls corresponents al límit de l'obra, per tal d'identificar l'existència de restes estructurals o estratigrafia arqueològica. El desenvolupament dels treballs arqueològics realitzats a l'esplanada de ponent de l'església de Santa Maria de Quadres i els resultats finals de la intervenció han de vincular-se necessàriament al propi desenvolupament de

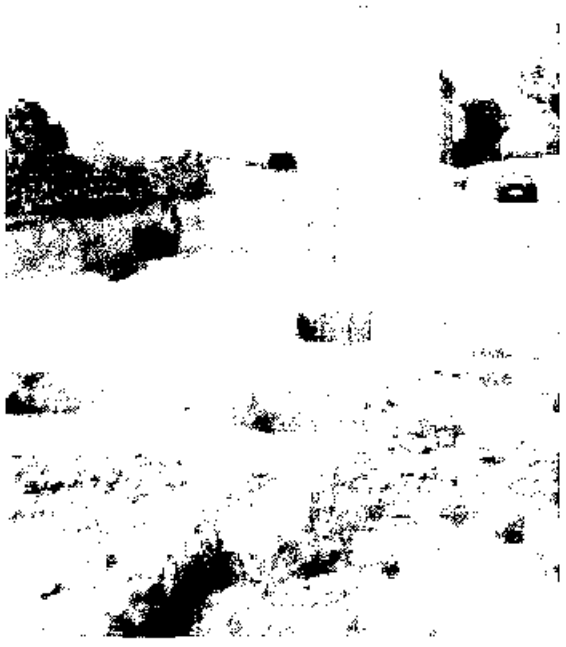

fig. 1. Vista general de la zona de la intervenció.

* ARQUEOCIÈNCIA, Serveis Culturals

[1] VENTOSA, E. "Mare de Déu de Quadres". A: *Catalunya Romànica. La Cerdanya*. Vol. VII. Barcelona. Enciclopèdia Catalana, p. 164-165

les obres de construcció del nou edifici i al fet que, malgrat la presència d'un arqueòleg, aquests treballs s'iniciaren un cop els rebaixos realitzats als subsòl, eren de considerable magnitud: d'una potència d'entre 1,26m i 2,26m. Davant d'aquest fet és evident que es reduïa notablement la possibilitat de corroborar i documentar l'existència de restes arqueològiques.

Així doncs, els resultats finals derivats de la intervenció arqueològica realitzada a l'esplanada de ponent de l'església de Santa Maria de Quadres sónels següents:

Els treballs arqueològics han permès constatar l'existència de restes fora del perímetre afectat per l'obra i de restes residuals dins els límits rebaixats, que en aquest cas haurien estat afectades pels rebaixos inicials on no es comptà amb la presència d'un arqueòleg. Aquestes dades ens porten per tant a concloure que almenys en una part del zona rebaixada sense control arqueològic s'hi localitzaven restes, de les quals només se'n conserva un mínim testimoni que, atès el seu grau d'afectació, és difícil establir-ne la cronologia.

Malgrat les limitacions de la intervenció arqueològica, algunes de les restes documentades semblen estar vinculades a l'existència d'un edifici medieval i possiblement a l'hospici de viatgers esmentat per les fonts dels segles XIII-XIV. Es tracta d'un total de quatre murs, tres dels quals haurien format part d'algun àmbit o habitació, mentre que l'altre correspon a l'estructura d'un pou circular. Tots apareixen a una potència mínima de 1,26m respecte a la cota original del terreny i són cobertes per un estrat de terres força netes que correspondrien a terres aportades per les importants inundacions ocorregudes al segle XVII. Malgrat la parcialitat de la intervenció, les poques dades estratigràfiques i el material arqueològic associat, indiquen que es tractaria de restes corresponents al segle XIV i que per tant podrien formar part de l'antic hospici baixmedieval.

A banda d'aquests murs, s'ha constatat en el tall corresponent al límit de l'obra l'existència d'altres estructures (dos murs) que no van poder ser excavades, ja que es trobaven fora del límit de l'àrea afectada. Desconeixem per tant la cronologia i característiques d'aquests dos elements.

Les conclusions obtingudes ens inclinen per tant a afirmar que la gairebé nul·la localització de restes arqueològiques dins el perímetre de l'obra no pot en cap cas interpretar-se en termes d'una inicial inexistència de restes sinó com a resultat d'uns primers rebaixos efectuats sense presència d'un control arqueològic. Així semblen indicar-ho tant l'anàlisi en secció dels límits de la zona excavada com alguna estructura residual documentada dins el perímetre de l'obra.

fig. 2. Restes d'un dels murs documentats a la zona.

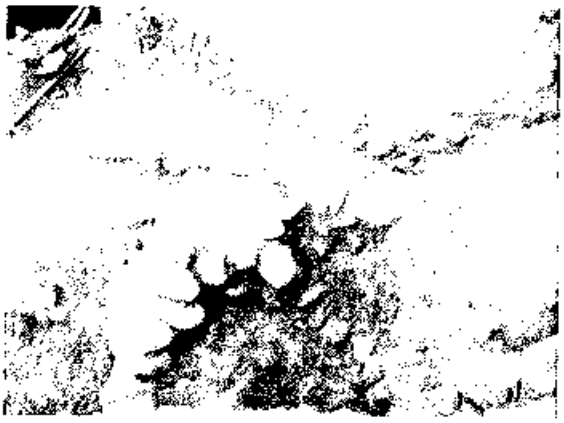

fig. 3. Vista general de les estructures documentades just al límit afectat per l'obra.

EL CAMÍ DELS MOLINS. EXCAVACIÓ A LES PARCEL·LES P2 32, P2 33, P2 34 DE CELRÀ (GIRONÈS)

Ferran CODINA FALGÀS

SITUACIÓ DEL JACIMENT

Les parcel·les que contenen les restes arqueològiques es troben situades al pla de Celrà. Es tracta d'una zona situada al nord del municipi i delimitada pel riu Ter al nord i pel traçat de la carretera de Palamós C-66 al sud. Aquesta plana actualment està dedicada al cultiu d'arbres de ribera i de plantes d'ornamentació, i també, està ocupada en part pel Polígon Industrial de Celrà.

MOTIVACIONS I OBJECTIUS DE LA INTERVENCIÓ

L'Ajuntament de Celrà, propietari d'aquestes tres parcel·les, tenia la intenció d'adequar aquest indret com a zona integrada dins l'itinerari de caire naturalista anomenat "Illa dels Salzes". Abans, però, volia comprovar l'estat de conservació de les restes d'un antic edifici del qual només se n'observava parcialment un mur. La documentació escrita i el topònim del lloc "Camí dels molins" feia pensar que possiblement es tractava de les restes d'un antic molí medieval. Els documents testimonien edificis d'aquest tipus a la riba dreta del Ter des del segle XII fins al segle XIII.

Per tal de no malmetre les restes amb la remodelació de l'indret i amb la voluntat d'integrar-les dins l'itinerari abans esmentat, es va procedir a retirar tota una capa de llims amb una màquina excavadora fins a deixar al descobert la totalitat de les restes arqueològiques que han perdurat fins avui.

DESCRIPCIÓ DE LES RESTES

Calculem que només hem posat al descobert la meitat o una mica menys de la totalitat de l'edifici. S'han posat al descobert 32,67 m2 d'espai intern de l'edifici.

Les restes arquitectòniques exhumades pertanyen a les parets mestres de les façanes de migdia i de ponent d'aquest edifici i a la porta d'accés.

En total són quatre trams de parets mestres (UE. 1003, 1004, 1009, 1010) i una paret que comparteix l'espai intern (UE. 1008).

Les quatre parets mestres mesuren 90 cm d'amplada i estan construïdes amb rierencs lligats amb morter que donen molta solidesa als murs.

El mur UE. 1003 tanca l'edifici pel sud i està lligat amb el mur UE. 1004. Mesura 400 cm de llargada tot i que per l'est no està descobert del tot i queda sota el talús que sosté el camí que mena cap al pla. A l'angle d'unió amb el mur UE 1004 està cobert per una taca de terra cremada de color taronja. Aquesta taca s'estenia també cap a l'exterior de l'edifici en un radi d'un metre.

El mur UE. 1004 mesura 250 cm. L'extrem nord d'aquest mur est està acabat esqueixat ja que forma part de la porta d'entrada de l'edifici. Aquest mateix extrem del mur està lligat amb el paviment de l'entrada i el graó d'accés a l'interior del molí.

El mur UE. 1009 mesura 600 cm de llargada. Al sud està lligat amb el paviment de l'entrada i amb el graó d'accés de l'edifici i té un acabament esqueixat. Al nord està lligat amb el mur UE. 1010. A aquest mur se li adossa un mur intern mitjaner (UE. 1008) construït amb rierencs i molta calç, que mesura 23 cm d'amplada i 240 cm de llargària. Aquest petit mur està trencat pel costat est.

El mur UE. 1010 mesura 550 cm de llargada. Bona part de la cara sud d'aquest mur està

esllavissada. A l'extrem de ponent no sabem com acaba el mur ja que està trencat i cobert per un potent abocador de runa.

L'entrada d'aquest edifici se situa al costat de ponent, mirant el riu Ter. Està formada per un paviment, un graó i els murs UE. 1004 i 1009. El paviment de l'entrada (UE. 1006) està format per una potent capa de rierencs lligats amb morter. Aquest paviment mesura 70 per 200 cm. El graó està format per dos blocs rectangulars, ben escairats, de pedra calcària, assentats sobre paviment de rierencs i inserits dins els murs que flanquegen l'entrada de l'edifici. La unió d'aquest dos blocs es fa mitjançant un gran rierenc i estan units amb calç. Els blocs mesuren 80 cm de llargada, 22 cm d'amplada i 18 cm d'alçada.

Totes aquestes restes arquitectòniques estaven cobertes per llims (UE. 1000) aportats pel riu Ter quan aquest es va desviar i va inundar part de la plana de Celrà.

Amb la màquina excavadora també es varen obrir dos sondeigs i una rasa per veure si es conservaven més restes arquitectòniques. El sondeig núm. 1 es va obrir a ponent de l'edifici entre els murs UE 1010, UE. 1009 i l'entrada de l'edifici. Mesurava 610 cm de llargada i 460 cm d'amplada. El sondeig núm. 2 es va obrir a la cara nord de l'edifici a tocar del mur UE. 1010. Aquest sondeig mesurava 620 cm de llargada per 480 cm d'amplada. La rasa es va obrir a

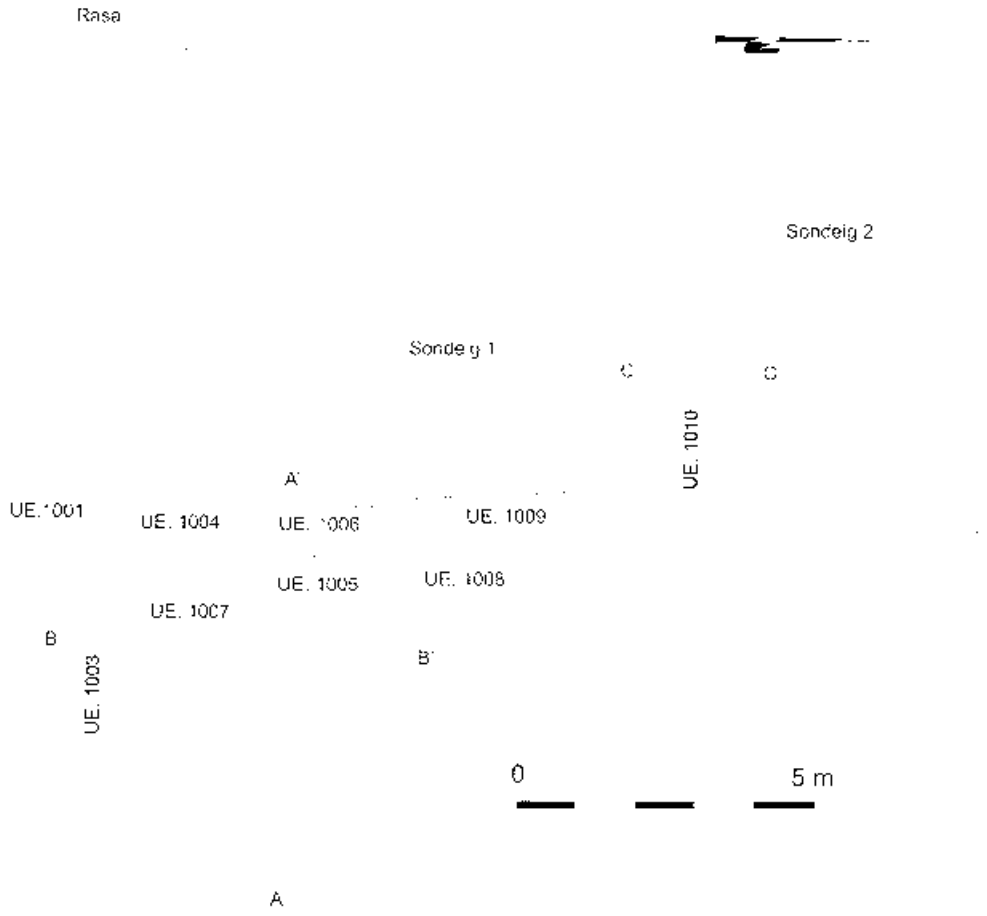

fig. 1. planta de les estructures exhumades.

uns 8 metres a ponent de l'edifici, entre aquest i el riu Ter. Mesurava 9 metres de llarg en sentit nord sud i 90 cm d'amplada. Els resultats en totes tres prospeccions varen ser els mateixos. Una capa de llims de pràcticament un metre de potència que cobria un abocament de plàstics, deixalles i runa amb més de dos metres de potència. Aquest fet ens va fer desistir de seguir buscant més evidències arqueològiques.

CONCLUSIONS

Els treballs arqueològics no van ser prou extensos per tal de poder definir la funcionalitat de l'edifici ni la seva cronologia.

Com ja hem deixat clar en la descripció de les restes, només s'ha pogut exhumar una part de la totalitat de l'edifici, la qual cosa fa impossible acabar de comprendre la forma total d'aquest i el funcionament de l'edifici.

Malgrat tot, però, seguim pensant que ens trobem davant les restes arquitectòniques d'un molí medieval. Tot i que la manca de restes de material arqueològic no ens permeten datar l'edifici, els documents que ens han arribat confirmen l'existència de varis molins al riu Ter al segle XII. A través d'aquests documents sabem qui hi havia dos monars que contenien diferents molins un és l'anomenat de Salfors (o també Samfós i Semfós) i L'altre anomenat de Cabra o de Santa tecla. Sabem també que al segle XVIII es van reaprofitar les restes d'un d'aquests molins per tornar-ne aixecar un de nou.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA EN UN OSSARI MEDIEVAL: SANTA MARIA DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES (ALT EMPORDÀ)

Bibiana AGUSTÍ FARJAS Anna Maria PUIG GRIESSENBERGER

La intervenció arqueològica va tenir lloc dins el projecte de restauració de l'església de Santa Maria de Castelló d'Empúries l'any 2002. Els treballs es realitzaren en col·laboració amb l'equip de restauració, concretament en la fase d'actuació sobre el conjunt escultòric que acollia dos sepulcres comtals. El material arqueològic resultant correspon a dos ossaris o conjunts de restes òssies humanes inconnexes, l'anàlisi de les quals va estar finançat pel Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona.

Els dos ossaris havien estat dipositats en un mateix moment, repartits en dos petits nínxols sobreposats. Cada una de les dues estructures va proporcionar una caixeta funerària, de fusta pintada de negre, tancada amb clau. Acompanyava la caixa superior un pot ceràmic segellat amb morter, que contenia una ampolleta de vidre amb l'acta notarial que registrava el dipòsit l'any 1842.

Durant la neteja de l'interior dels cranis es van recuperar tires de paper i de cuir procedents d'un llibre imprès en castellà i d'un text manuscrit en català, a més de tiges vegetals formant part d'un niu de ratolins, alguns dels ossos dels quals van aparèixer també entre les restes. L'estudi d'aquestes restes les situa cronològicament a grans trets entre mitjan segle XVII i primer terç del XVIII, tenint en compte que, entre 1653 i 1655 havien tingut lloc diversos setges a la vila provocant la destrucció i la crema dels convents que hi havia fora les muralles de la vila, entre el quals el dels dominics (lloc d'origen de les tombes). A partir de la destrucció del convent les tombes es malmeteren i desmuntaren, traslladant-les, probablement a la Cúria, lloc on haurien estat guardades de manera provisional almenys per espai d'uns 70 anys (PUIG, inèdit). Les tiretes tallades de paper fan pensar en els reforços dels cosits dels volums de protocols i altres llibres, que trobem en alguns exemplars, a les que hi podríem sumar les betes de cuir localitzades.

En el procés d'identificació es va comptar amb documents escrits que es refereixen als membres de la família comtal dels segles XIV i XV i que tenen possibilitats de formar part dels ossaris estudiats (PUIG, 2001).

VALORACIÓ DE LA MOSTRA ANTROPOLÒGICA

Es tracta d'una mostra esquelètica molt seleccionada, tant perquè ha estat manipulada en diverses ocasions com perquè en cada una d'aquestes ocasions es va perdre part del material. Són elements de gran volum i fàcilment identificables, mentre que escassegen els ossos curts i els elements més menuts (vèrtebres, carp, tars, dents anteriors) o més fràgils (costelles). La raó d'aquesta absència cal buscar-la en la mecànica dels dipòsits secundaris, seleccionant en cada desplaçament els ossos més grans i sencers i abandonant els més vulnerables. Així s'explica la presència dels cranis de quatre individus, les mandíbules, els coxals i els ossos llargs. Amb la repetició dels trasllats i la pèrdua dels elements més petits i els més fràgils, fóra lògic considerar els individus pitjor representats com més antics i els millor representats com més moderns. Aquesta hipòtesi resulta vàlida almenys per a considerar els més moderns, atès que la presència de nombrosos elements costals, d'una fragilitat potencial elevada, inclinaria la balança de la modernitat a favor dels individus que els conserven, com l'individu femení madur n. 1, a qui corresponen la major part de les costelles de la primera estructura.

Així també l'individu n.3, molt mal representat i pitjor conservat, podria ésser considerat com un dels més antics. Hi ha la possibilitat remota

que es tractés d'Huguet, el germà gran de Ponç Hug VI el Malgaulí, mort prematurament abans que aquest, i de qui els documents deixen entendre que va morir en circumstàncies estranyes; la presència d'una lesió traumàtica en el braç, sense signes de regeneració òssia, indica que aquest individu no va sobreviure més d'unes hores o pocs dies a aquesta ferida, amb la qual cosa podem parlar de mort violenta amb molta probabilitat.

El fet que l'espai estigués aprofitat al màxim en aquestes caixes ens fa pensar que es degué adaptar el material a les caixes, seleccionant els elements més significatius, com comentàvem anteriorment, i disposant-los seguint un ordre lògic, tal com hem registrat en els aixecaments arqueològics, amb criteris volumètrics:

- neurocranis a les capçaleres,
- ossos llargs disposats longitudinalment per sobre dels cranis i en l'espai buit de la part més estreta de les caixes,
- ossos curts i fragments omplint els espais buits,
- elements costals i coxals, i
- sacres i mandíbules (elements còncaus) cobrint el conjunt.

Com a conseqüència d'aquesta adaptació a un espai limitat és molt probable que un bon nombre d'elements quedessin marginats i refusats per manca d'espai. Una part d'aquestes restes poden ser les aparegudes posteriorment, en desmuntar la base d'obra del sepulcre afectat en l'actual intervenció.

L'element documental va ésser primordial en l'estudi d'aquestes restes, atès que la recerca antropològica es va emprendre amb l'objectiu de determinar la compatibilitat amb uns personatges reconeguts com membres de la família comtal d'Empúries. En concret, la recerca documental (PUIG, 1999) es refereix a Pere II i a Ponç VI. És evident que la mostra antropològica estudiada no correspon a un tall demogràfic natural, com els que solen formar els cementiris parroquials, sinó que es tracta d'una selecció voluntària d'individus com ens indica, per exemple, l'absència d'infants. El fet que es tracti únicament d'adults en una època d'alta mortalitat infantil ja significa una procedència específica, de tipus testamentària, o que es tracta de personalitats que han merescut un tractament funerari especial pel seu status elevat.

El que sí consta en el darrer document notarial és que el sepulcre aculli no dos, sinó més individus (sense especificar), i s'atribueixen a la casa d'Empúries per lògica, doncs és evident que s'ha extraviat bona part de la informació entre els primers dipòsits funeraris del segle XIV i el trasllat del XIX.

Comptem doncs amb nou individus adults, tres d'ells (dos masculins i un femení) morts tot just en arribar a l'estadi adult, dos més (un home i una dona) morts durant l'estadi adult entre els 20 i els 40 anys i tres adults (dos homes i una dona) que han assolit la maduresa. L'estat de conservació precari dels darrers dos individus (masculins) no permet fer una estimació de l'edat a la que van morir.

No ens ha d'estranyar la presència de tres dones en el conjunt. Cal considerar molt

individu	*sexe*	*edat*	*Morfologia*	*Alteracions òssies*
1	femení	30-50	Gràcil	Deformació diafisària tíbia
2	masculí	20-25	Robust	Lesió traumàtica de VL5, artrosi al Talus, osteoma en sí frontal
3	masculí	20-40	Robust	Trauma húmer, fèmur
4	masculí	30-50	Robust	No
5	masculí	40-60	Robust	Artropatia al maluc
6	femení	50-60	Gràcil	No
7	masculí	20-40	Robust	No
8	masculí	20-30	Gràcil	No
9	femení	18-30	Gràcil	Traumatisme cranial, Agenèsia I2, abscés alveolar

Taula 1. Taula general d'edat i morfologia.

seriosament la possibilitat que pertanyin a la mateixa família comtal, amb lligams sanguinis o matrimonials, i que no constin directament en cap dels documents referenciats, bé per la pèrdua d'aquells que s'hi poguessin referir o bé perquè, de manera deliberada o per negligència, no es considerés necessari fer constar el dipòsit funerari de dones.

La irregularitat en la conservació dels elements esquelètics obliga a reduir el ventall de paràmetres en la valoració morfològica de la població, adaptant-lo als disponibles. Partirem de la biometria existent tant del crani com dels ossos llargs i vam establir relacions entre els diferents individus.

Els trets més destacats de la mostra es refereixen a la robustesa i a l'estatura. D'una banda s'observa un marcat dimorfisme sexual: dones molt gràcils al costat d'homes molt robustos, aspecte ja evident a nivell macroscòpic (taula n. 1). D'una altra, l'estatura actua d'element homogeneïtzador de la mostra: en els homes no es supera en cap cas els 163 cm d'alçada –la forquilla es troba entre els 156 i els 163 cm- i l'alçada mitjana és de 160,4 cm. Pel que fa a les dones, en els dos casos en què s'ha pogut calcular, són de baixa estatura (155 i 154 cm) mentre que la tercera (individu n. 9) no conserva elements per a calcular l'estatura.

Una anàlisi detallada dels elements patològics que ho requerien es féu en una segona fase junt amb el Dr. Domènec Campillo, Cap del Laboratori de Paleopatologia del Museu d'Arqueologia de Catalunya - Barcelona i amb la col·laboració del radiòleg Dr. Santi Vila (AGUSTÍ et al, en premsa). Aquesta anàlisi va requerir la utilització de mitjans tècnics, com la utilització de raigs X i la tomografia computada, que van aportar noves dades al treball.

CONCLUSIONS

En un principi, l'objectiu principal de l'estudi consistia en contrastar la possibilitat que algun dels comtes d'Empúries documentats estiguessin dipositats a l'església de Castelló. L'evidència arqueològica ha enriquit la finalitat primera de l'estudi, augmentant la mostra a nou individus, amb la possibilitat que es tracti d'un grup familiar, de diverses generacions, i composat per individus amb probables lligams sanguinis o polítics a causa d'enllaços matrimonials.

L'adscripció individual va procedir a agrupar les restes esquelètiques en virtut de la seva morfologia (gracilitat o robustesa, grau d'ossificació, aspecte del teixit ossi compacte, dimensions dels diferents elements) en primer terme i de la seva imatge tafonòmica en segon; és a dir, quina coloració i textura va adoptar el teixit esquelètic durant el seu dipòsit en un primer lloc funerari.

El conjunt correspon a individus adults, amb alguns trets generals comuns com un dimorfisme sexual molt acusat, algun caràcter discontinu repetit i la presència de lesions patològiques que són compatibles amb algunes dades documentals conegudes en relació a la família comtal d'Empúries. Cal destacar la relativa joventut de la majoria, en un moment històric en el que l'esperança de vida ja ha augmentat sensiblement i durant el qual és freqüent reconèixer individus que han arribat a la senectut. Especialment la presència d'individus adults joves masculins (el n.2 i el n.7) és inusual en mostres antigues i seria lògic associar la seva mort a actes violents, processos infecciosos aguts o intoxicacions. Malgrat no hem pogut contrastar aquesta hipòtesi en aquests dos homes en concret, sí que el n.3 es pot associar a un final per acte violent o bèl·lic, que ha deixat la seva empremta en un tall al braç, realitzat amb una arma de tall pesada, com pot ser una espasa. En aquest cas concret, és evident que no es tracta d'una ferida mortal per ella mateixa, però l'absència de regeneració òssia en la lesió ens indica una supervivència curta, ja fos per una complicació infecciosa d'aquesta o perquè existissin altres ferides més greus que no han deixat signes evidents en l'esquelet conservat (AGUSTÍ *et al.*, em premsa).

L'exercici d'intentar personalitzar les altres restes esquelètiques, partint del supòsit que estiguessin sepultats en el convent, passa per la hipòtesi que es tracti d'altres membres de la família comtal, tres homes més i tres dones, dels quals no s'ha conservat la documentació específica sobre el dipòsit de les seves despulles, si en alguna ocasió va existir. Cal destacar la diferència d'edat a la que han arribat a la mort els diferents personatges; els homes en edat adulta jove (dada que es correspon amb els documents que parlen dels comtes Joan II i Pere II) mentre que dues de les tres dones (n. 1 i n. 6), presentant membres gràcils i pocs trets patològics (potser per atzar o per haver dut una

vida menys dura que altres?), han mort durant la maduresa. Únicament el crani femení de l'individu n. 9 es pot relacionar amb una acció violenta per un traumatisme cranial *perimortem*, sense que es pugui vincular directament a la causa de la mort.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ, B. (inèdit): Memòria de la intervenció arqueològica.2002.

AGUSTÍ, B., PUIG, A.M., CAMPILLO, D., VILA, S. (en premsa): Un intento de identificación de personajes a partir de los sepulcros condales de Castelló d'Empúries (Alt Empordà, Catalunya). *VII Congreso Nacional de la Sociedad Española de Paleopatología*, Maó, 2003.

CAMPILLO, D., AGUSTÍ, B. (inèdit): El Sepulcre dels Comtes d'Empúries. Estudi Paleopatològic, Annex de B. Agustí: Memòria de la intervenció arqueològica.

ISÇAN, M.Y., KENNEDY, K.A.R. (eds.) 1989: *Reconstrution of life from the Skeleton*. Ed. Alan R.Liss, Inc., New York.

PUIG GRIESSENBERGER, A.M. 1999, Els trasllats del sepulcre del comte d'Empúries Ponç VI, dit el Malgaulí. Una nova proposta d'identificació. El Salner, n. 5: 49-66.

PUIG GRIESSENBERGER, A.M. (inèdit): Dades relatives a uns textos localitzats dins d'un dels cranis del conjunt n. 1 de les tombes comtals de la Parròquia de Santa Maria de Castelló d'Empúries (Alt Empordà). Annex de B. Agustí: Memòria de la intervenció arqueològica, 2002.

WHITE, T.D. 1991, *Human Osteology*. Academic Press, Inc., USA.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CAMÍ DEL VEÏNAT DE VILERS (MADREMANYA, GIRONÈS)

Maribel FUERTES **Natàlia COLOMEDA**

El veïnat de vilers es troba situat a l'oest del poble de Madremanya, a la comarca del Gironès i s'hi accedeix per la carretera que de Bordils arriba a Corçà (GIV-6703). Es troba al sector sud-occidental del municipi, geogràficament accidentat per les darreres estribacions de la vessant nord de les Gavarres. El camí objecte d'aquesta intervenció mena de Vilers i ascendeix sinuosament el massís fins arribar al santuari dels Àngels. La intervenció s'efectuà en un tram d'aquest vial, en un espai d'uns 60 metres de llargada on es conserva parcialment la pavimentació empedrada del camí.

El poble de Madremanya, amb un urbanisme bàsicament medieval, conserva diferents camins enllosats, algun d'ells surten del nucli i d'altres es troben en alguns veïnats sobretot als de Millars i de Vilers. En motiu del projecte de condicionament del camí principal d'aquest últim, l'Ajuntament va creure necessari realitzar una intervenció arqueològica per tal d'intentar establir l'antiguitat del camí. Aquest òrgan es posà amb contacte amb els Serveis Territorials de Cultura de Girona, els quals assumiren una intervenció a l'indret. Aquesta fou realitzada del 15 al 19 de desembre de 2003.

En primer lloc es realitzà una neteja de l'indret, retirant les terres vegetals que cobrien el nivell de circulació, deixant al descobert l'empedrat que pavimentava el camí. Aquest enllosat no es conservava en tot el seu traçat. En els indrets conservats la pavimentació conservava 3 metres d'amplada. Està construïda amb blocs irregulars de litologia calcària, de diverses formes i mides, encaixades entre elles, però sense lligar.

Un cop documentades les característiques de l'empedrat, s'opta per la realització de diferents sondejos per tal de determinar els diferents nivells de circulació del camí i/o elements susceptibles de datació. Aquests sondejos es realitzaren al llarg del camí, tant en els llocs a on l'empedrat es conservava com en aquells a on no era visible. Es varen realitzar un total de sis sondejos.

El primer sondeig, situat a l'oest de l'excavació, es troba en una intersecció amb un altre camí de terra de direcció nord-sud. En aquest punt el camí empedrat havia desaparegut i es va fer aquest sondeig per tal determinar la causa d'aquest fet. En l'excavació d'aquesta cala es va trobar una canalització d'aigua en direcció a una casa situada al nord del camí. Aquest fet ha comportat que els nivells localitzats al sondeig siguin de cronologia moderna, rebliments de calç, materials de construcció, etc. Aquestes obres van fer segurament que l'empedrat desaparegués en aquest sector.

A uns tres metres a l'est d'aquest sondeig comença el tram conservat de camí empedrat, en aquest indret es realitzà el segon sondeig. En aquesta ocasió es realitzà tan sols l'aixecament del nivell de circulació actual deixant al descobert el paviment empedrat.

Seguint el camí uns sis metres cap a l'est vam fer el següent sondeig. Després de treure el

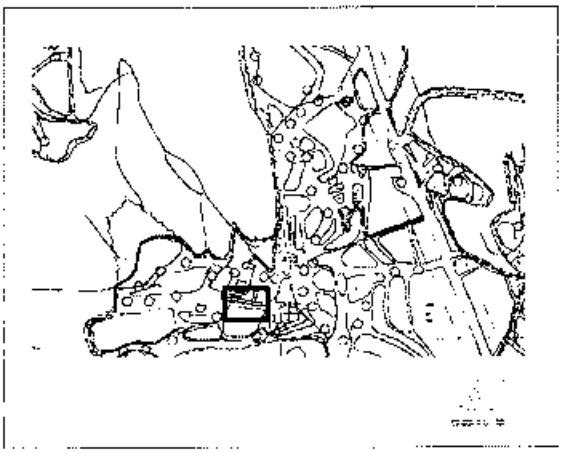

superficial es va localitzar el camí empedrat. Seguidament es procedí a l'excavació en secció de l'enllosat per tal de comprovar l'existència de nivells inferiors. Un cop aixecat el primer paviment es va documentar al nord del sondeig pedres de mida gran, agrupades en direcció est-oest, inserides en el subsòl d'argiles vermelles. Aquestes podrien formar part d'un rebliment per tal d'aplanar la superfície. L'absència de materials datables no ho fa atribuïble a cap època concreta.

A la zona central del camí es documentava el paviment en millor estat de conservació. Per aquest motiu es realitzà un sondeig per tal de documentar-lo planimètricament.

A la part més baixa del camí, a la zona est de l'excavació, és on l'empedrat es trobava més malmès. Tan sols es conservava algun tram. En aquesta part es realitzaren dos sondejos. Un d'ells es realitzà on el nivell actual del camí es composava per terres, pedres petites i restes de material de construcció modern. Sota aquest nivell aparegué al sud l'empedrat molt compacte i amb la impromta d'una rodera. En canvi al nord, aquest empedrat es trobava alterat, localitzant-se només blocs dispersos barrejats amb l'argila vermellosa del subsòl.

El darrer sondeig, situat a l'extrem est del camí, es realitzà just en acabar un altre tram de camí empedrat per tal de comprovar la seva secció.

El primer estrat retirat correspon al nivell actual, composat per pedres, teules, rajol i argila. Sota aquest nivell vam trobar un altre nivell de pavimentació més o menys regular amb pedres i argiles. El darrer estrat localitzat es composava de l'argila vermellosa del subsòl amb alguna pedra dispersa.

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

La bibliografia suggereix que el camí romà d'Empúries a Girona podria passar pel municipi de Madremanya. Aquesta teoria s'argumenta pel pas d'aquesta via pel vessant nord de les gavarres i es recolza en la presència d'un pont al poble de Sant Martí Vell i un reservori d'aigua medieval a la cruïlla del veïnat de Millars. Aquest fet ens va fer pensar que potser el vial que soldejàvem podria ser un ramal d'aquest camí.

La intervenció al camí de Vilers ha documentat l'existència d'un camí empedrat amb una sola fase de construcció de cronologia indeterminada. Malauradament només hem pogut documentar les refeccions més recents del manteniment de la via i per tant la constatació de la seva vigència i us. Aquestes refeccions són l'únic element datable pel material modern que presentaven. Pel que fa a la construcció del camí els sondejos realitzats mostren que s'assenta sobre l'argila del subsòl. L'absència de materials sota el paviment no permeten datar aquesta estructura.

BIBLIOGRAFIA

CASAS, J., SANMARTÍ, E. 1980, *El "Camí d'Empúries". Aproximació a la xarxa viària del Baix Empordà*, Informació arqueològica, 33-34. Pàg. 63

CASAS, J. 1984, Les vies de comunicacions romanes al Pirineu Oriental, *V Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Hannibal pirenaeum transgreditor. XXII centenari del pas d'Annibal pel Pirineu (218 a.C.-1982 d.C.)*, Puigcerdà, pàg. 57

NOLLA, J.Mª., CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques gironines. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Girona. Pàg. 218

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA D'URGÈNCIA A LA CASA SOLTERRA, C/ CIUTADANS, 18 (GIRONA, GIRONÈS)

Natàlia COLOMEDA FOLGADO **Maribel FUERTES AVELLANEDA**

La intervenció arqueològica d'urgència efectuada al pati d'entrada de la Casa Solterra es desenvolupà entre els dies 24 i 26 de setembre de 2003. L'execució de l'obra va ser concedida a l'empresa Janus SL i dirigida per Natàlia Colomeda i Folgado.

L'esmentat edifici, actual seu dels Serveis Territorials de Cultura de la Generalitat, es troba situat al C/ Ciutadans núm. 18 de la capital gironina. Aquest carrer, antic tram de la via Augusta, fou part del camí reial que comunicava Barcelona amb França i, per tant, va ser una via de comunicacions important a Girona des d'antic. Aquest espai al s.XII es trobava fora muralles i poc poblat (tret d'algun habitatge com l'actual Fontana d'Or). La puixança econòmica i demogràfica de la ciutat en aquesta època feia preveure l'ampliació del seu urbanisme, ja que, per la seva bona situació, aquest sector era ideal per rebre artesans i la burgesia incipient de Girona. En aquest context i en previsió de la seva futura importància, l'Església i el comte de Barcelona es disputaren aquests terrenys, fins que al 1172 arribaren a un acord de repartiment. L'espai on realitzem l'estudi restà sota domini de la pabordia de Sant Martí Sacosta. Al s.XIV ja trobem diverses edificacions en el carrer, però no fou fins al s.XV, quan ja estava inclòs dins del recinte emmurallat, en què s'urbanitzà totalment. Entre els ciutadans nobles que s'hi instal·laren trobem els propietaris de la casa on hem realitzat la intervenció, els comtes de Solterra.

Així doncs, davant la importància històrica i patrimonial que presenta aquesta zona del nucli antic de la ciutat de Girona, i amb motiu de la tercera fase de rehabilitació de la Casa Solterra, es va veure necessari fer un seguiment arqueològic. Les obres preveien la realització d'un sondeig al pati d'entrada de la casa per tal d'instal·lar-hi una grua, fet que motivà la nostra intervenció. Per tal d'ubicar aquesta grua es va fer necessari realitzar una cala de 16 m_ i 1,60 m de fondària. La metodologia emprada va consistir en l'ús d'una màquina retroexcavadora de petites dimensions per extreure els nivells superficials. Un cop detectades les primeres estructures es va sectoritzar l'espai (sectors 1 i

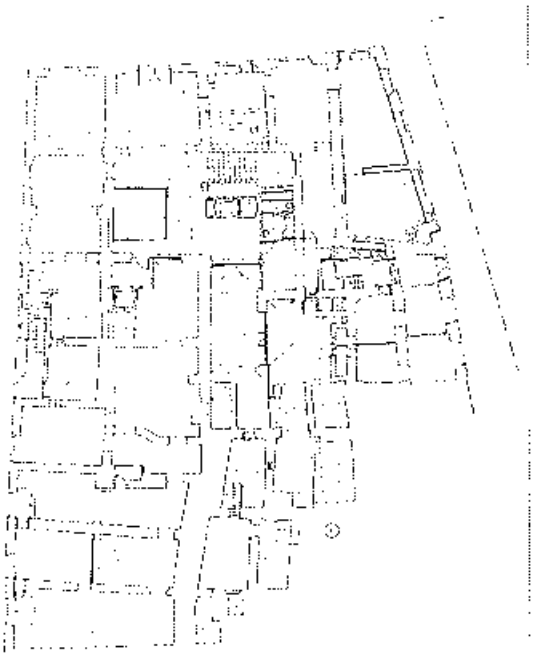

fig. 1. Planta general de l edifici i del sondeig.

2) i es va procedir a l'aixecament a mà dels diferents estrats arqueològics. Així mateix, es va realitzar la documentació planimètrica i fotogràfica de les restes arquitectòniques localitzades, la documentació de les unitats estratigràfiques i la recollida dels materials arqueològics.

Les restes arquitectòniques detectades varen ser dos murs. El primer, orientat N-S, estava construït amb pedres i algun fragment de teula lligades amb un morter de calç que es trobava molt desfet, i feia uns 0,70 m d'amplada i 1,10 m d'alçada. El segon mur localitzat, d'orientació E-O, estava fet de pedres lligades amb morter de calç, també feia uns 0,70 m d'amplada i 1,25 m d'alçada. La posició perpendicular d'aquestes dues estructures feia pensar que devien formar part de la mateixa construcció, tot i que no es va poder determinar perquè el seu nexe d'unió estava cobert per una plataforma feta de pedres lligades amb un morter de calç molt compacte. Pel que fa als nivells arqueològics, es van localitzar diferents estrats de reompliment que cobrien les estructures i que presentaven poc material, bàsicament alguns fragments informes de ceràmica comuna reduïda.

A banda de les tres remodelacions contemporànies (1996-2004), l'actual edifici conserva l'estructura fruit de la remodelació que patí al s.XVIII. Tot i això, ja al s.XV es troba documentat com a habitatge de la família Solterra. Els murs exhumats en aquesta intervenció es trobaven arrasats i sense nivells associats, fet que no va permetre certificar ni el moment de la seva construcció ni el d'ús. Tot i això, per la seva factura podrien ser d'època moderna. Els nivells que colmataven aquestes estructures presentaven un material ceràmic possiblement atribuïble als ss. XVII-XVIII, cosa que fa pensar que podrien correspondre als rebliments necessaris per a la reforma del s.XVIII que abans esmentàvem. De totes maneres, caldrà esperar a futures intervencions en aquest edifici per tal d'esclarir la seva evolució històrica.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. 1995, *Bella pedra vella. quinze anys de restauració de bens culturals a les comarques de Girona*. Generalitat de Catalunya - Diputació de Girona. Girona.

MARQUÈS, J. 1979, *Girona Vella*. Ajuntament de Girona, Girona.

MIRAMBELL, E., 1993, El casal dels Sarriera al s.XVI, *Revista de Girona*,159, 36-39.

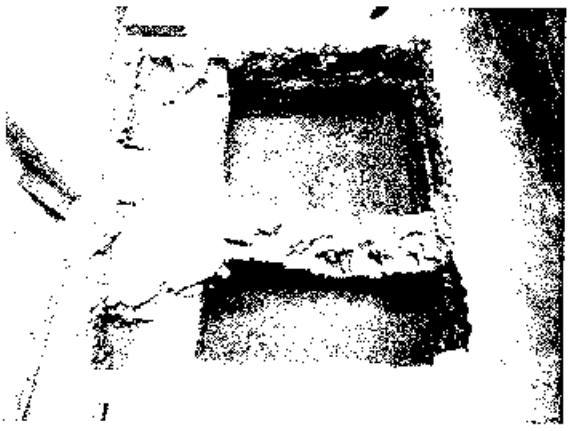

fig. 2. Planta del sondeig al pati d'entrada de la Casa Solterra

INTERVENCIÓ A LA FONT GÒTICA (BLANES, SELVA)

Joan LLINÀS POL **Jordi MERINO SERRA**

El dia 30 de setembre de 2003 es va realitzar una excavació arqueològica a la Font Gòtica, situada en el carrer Ample, al bell mig del nucli urbà de Blanes (la Selva). La intervenció fou sol.licitada per l'Ajuntament de Blanes dins del marc del projecte restauració de l'esmentat monument.

La Font Gòtica és un dels pocs exemples d'aquest tipus d'element d'arquitectura civil que s'han conservat a Europa. Va ser construïda l'any 1438 i regalat a la vila de Blanes per Violant Prades de Cabrera, filla del comte de Prades.

La font està formada per tres nivells: els brolladors d'aigua a la part inferior, el dipòsit a la part central i, a la part superior, un joc de cresteria molt treballada, amb diversos elements escultòrics ornamentals. Actualment, el monument està catalogat com a bé d'interès local, tot i que l'Ajuntament de Blanes té la intenció d'iniciar el procés perquè sigui declarat Bé Nacional d'Interès Cultural.

A mitjans de l'any 2002, l'Ajuntament de Blanes va encarregar l'elaboració del projecte de restauració de la font a l'empresa Janus, S.L. Un primer avantprojecte va ser presentat a la Comissió de Patrimoni Cultural de Girona, que va resoldre, segons acord de 4 de febrer de 2003, demanar un informe al Servei de Restauració de Béns Mobles del Departament de Cultura, i que ha originat l'inici de la redacció d'un projecte molt més complet i detallat, pendent de presentació a la Comissió de Patrimoni.

Dins d'aquest projecte s'inclou la realització d'una excavació arqueològica a l'entorn de la font per documentar la seva fonamentació i l'existència d'algun vestigi de les canalitzacions que portaven l'aigua a l'interior de la font o que la recollien quan en sortia. Així mateix, l'anàlisi de l'estructura de la fonamentació, que actualment no es pot veure, és d'especial importància per a l'arquitecte que està redactant l'informe estructural de l'element.

LA INTERVENCIÓ

Emmarcada en aquest context, l'objectiu de la intervenció fou la de documentar la fonamentació de la font i qualsevol altre vestigi que s'hagués conservat al seu entorn immediat. L'únic espai on es podia fer era als costats de tramuntana i ponent, en un estrat espai mort que quedava entre la font i els edificis posteriors: l'antic cinema Marian, convertit actualment en teatre municipal, i un habitatge particular.

L'abeurador sobresortint de la font, que

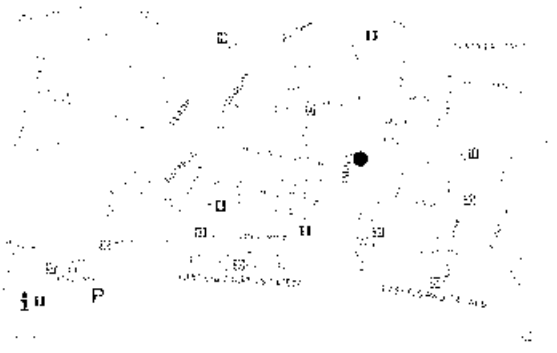

fig. 1. Plànol de situació de la font.

JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

originalment donava la volta a tot el monument, es troba trencat ja d'antic en tota aquesta banda de la font. Aquest abeurador es recolzava directament sobre un basament, del qual avui en queda visible una petita part a la banda nord-est, just fins a l'indret on calia endegar l'excavació.

Així doncs, la intervenció anava encaminada principalment a constatar si es conservaven més restes d'aquest basament, així com de la part inferior de l'aberurador, que el fet de trobar-se enterrades podria haver ajudat a preservar.

L'excavació, tanmateix, va servir per posar al descobert que la pràctica totalitat d'aquell espai estava ocupat per una àmplia canalització subterrània de desguàs de factura molt moderna (segle XX), inutilitzada segons tots els indicis fa pocs anys. A banda, es constatava perfectament com aquesta canalització destruïa les restes de l'abeurador i del basament que podia haver-hi hagut. En conseqüència, l'excavació es va donar per finalitzada quan la totalitat de l'estructura moderna va quedar a la vista i es va fer evident que en tot aquell sector no es conservava cap resta de l'estructura original de la font.

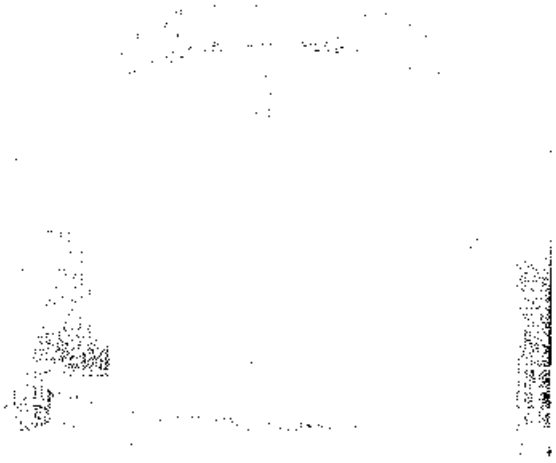

fig. 2. Vista de la font.

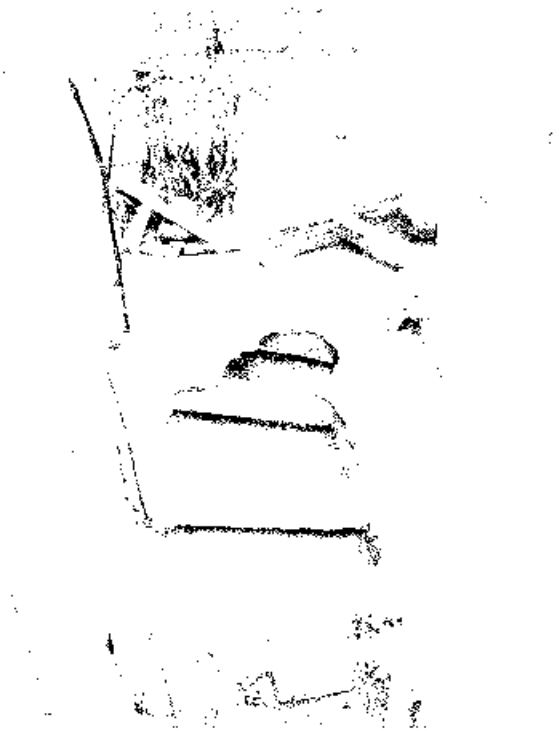

fig. 3. Vista general de l'excavació.

ELS SONDEJOS A L'HOSPITAL DE SANTA CATERINA (GIRONA) I LA MURALLA DE LA CIUTAT

Marc SUREDA JUBANY

L'hospital de Santa Caterina és un edifici que s'ha de clausurar com a centre mèdic i traslladar-se a una nova ubicació. A l'espai que actualment ocupa s'hi han d'ubicar els serveis centrals de la Generalitat de Catalunya a Girona, en un nou edifici el projecte arquitectònic del qual està en curs de realització.

Dins d'aquest nou projecte i com a element complementari es contempla la recuperació, en la mesura del possible, de l'antiga muralla de Girona que començà a construir-se en època de Pere el Cerimoniós (a partir de finals del s. XIV) per encerclar l'eixample urbanístic de la ciutat. A la riba esquerra de l'Onyar aquesta estructura ocupava el lloc de l'actual Gran Via de Jaume I i en el tram que ens ocupa circulava de nord a sud. Actualment el problema radica en el fet que no es coneix amb total exactitud el traçat d'aquesta muralla ni el seu estat de conservació. Per aquesta raó es va determinar la realització de tot un seguit de petits sondejos a la zona de l'hospital més propera a la Gran Via de Jaume I amb l'objectiu de verificar aquestes dues qüestions.

L'objectiu no era, en aquesta fase de l'estudi, excavar la muralla en cas de localitzar-la, sinó simplement documentar la seva existència per tal de poder-la incorporar en el projecte arquitectònic. En cas de ser necessària una intervenció arqueològica a l'entorn de la muralla aquesta es realitzaria de forma paral.lela a les reformes arquitectòniques del solar, un cop clausurat l'hospital.

Les tasques programades es varen dur a terme durant el dia 20 de març de 2003. Es varen realitzar tres petits sondejos amb l'ajut d'una màquina excavadora de reduïdes dimensions (es va emprar una cullera de 40 cm d'amplada per qüestions d'espai). Aquestes cales es van realitzar en l'espai situat entre l'edifici de l'hospital i la Gran Via de Jaume I. Aquest sector està ocupat per un aparcament (extrem de migdia) i una zona de jardí (extrem nord). L'espai central resta ocupat per un passadís amb sòl de morter i cobert per un edifici en voladís, que feien impossible cap mena d'actuació en el moment actual. Un cop finalitzats i documentats gràficament, els sondejos van tornar a ser colgats amb la mateixa terra extreta, per tal deixar el sector en condicions de cares a l'ús que encara se'n fa.

La intenció original era intervenir a la part més propera a la Gran Via de Jaume I, sempre a tocar del mur que separa l'hospital del carrer. Això es va poder dur a terme en els dos sondejos situats a l'extrem nord (cales 1 i 2), però no a l'extrem sud, on l'existència d'un paviment de morter de certa consistència va obligar a desplaçar cap a l'interior de l'aparcament el tercer sondeig, fet que probablement va influir en els resultats negatius que, com veurem, s'hi varen obtenir.

SONDEIG 1

Realitzat a l'extrem nord-oest del solar ocupat per l'hospital de Santa Caterina, a tocar el mur

fig. 1. Restes de la fonamentació de la muralla al sondeig 2.

de tanca que per ponent el separa de la Gran Via de Jaume I. La longitud de nord a sud oscil·lava entre els 2'10 m i els 2'50 m; l'amplada va ser uniforme de 80 cm. Aquesta cala va donar com a resultat l'aparició, pràcticament en superfície, de les restes d'un mur que l'actual tanca del solar aprofitava com a fonamentació. Aquest mur corre de forma gairebé del tot paral·lela a la tanca que s'hi fonamenta i sobresurt cap a l'est, en forma de banqueta, entre 20 i 30 cm.

El parament estava fet a base de còdols de diverses mides lligats amb morter de calç. L'amplada del mur no es va poder apreciar, ja que es ficava per sota del tancament actual i de la vorera contigua. La cala es va aprofundir uns 70 cm sense arribar al final de l'estructura. Per la seva aparença exterior, de certa irregularitat, el fragment localitzat podria correspondre al basament o fonamentació del mur original. Tant la tècnica constructiva com l'ubicació i l'orientació permeten pensar que es tracta de les restes de l'antiga muralla de la ciutat. En cap cas podria tractar-se d'un fonament del mur de tanca actual, el qual, per la seva funció de simple límit, no pas estructural, no requereix cap fonamentació i encara menys d'aquesta consistència.

SONDEIG 2

Realitzat uns metres al sud del sondeig 1, dins la mateixa zona de jardins i també a tocar el mur de separació amb la Gran Via de Jaume I. Longitud de 1'50m i amplada d'1m. Aquest segon sondeig va proporcionar uns resultats molt similars al primer: a escassa profunditat es van trobar les restes d'un mur orientat de nord a sud, de més amplada que el tancament actual (sobresortia entre 30 i 35 cm). El parament, un cop més, estava format per còdols lligats amb morter d'aparença relativament regular.

No hi ha cap dubte que es tractava de la continuació vers el sud de l'estructura localitzada al sondeig 1. La cala es va aprofundir fins a 97 cm, sense que s'arribés a la finalització del mur.

SONDEIG 3

Aquesta darrera cala es va realitzar a l'extrem sud-est del solar, en una zona actualment emprada com a aparcament de l'hospital. El problema en aquest sector era que gran part de l'espai més proper a la Gran Via de Jaume I era pavimentada per un sòl de ciment i ocupada per tot un seguit de contenidors, un dels quals, de grans dimensions, no podia ser desplaçat. Per aquesta raó el sondeig es va haver de realitzar a la zona exterior d'aquest paviment, lleugerament més separada del carrer, fet que ens allunyava del possible emplaçament de la muralla.

Es va realitzar un sondeig d'entre 2'60 m i 1'80 m de longitud per poc més d'1 m d'amplada, aprofundint uns 70 cm. Els resultats van ser negatius. L'única troballa va ser un mur de 45 cm d'amplada orientat de nord a sud i construït amb totxos, que no tenia cap relació amb l'estructura localitzada en els dos primers sondejos.

Com a conclusió, podem determinar que els dos primers sondejos varen aportar resultats positius, amb la localització de dos fragments d'un gran mur orientat de nord a sud que, versemblantment, corresponen a les restes de la muralla que Pere el Cerimoniós ordenà construir per protegir el barri del Mercadal. La no localització de restes semblants a l'extrem de migdia del solar no és rellevant, ja que per raons tècniques el sondeig es va haver de realitzar lleugerament separat del carrer i, per tant, del punt on aquesta havia de situar-se. Cal tenir present que si bé els resultats de les prospeccions han resultat positius al terç nord-oest del solar, podria donar-se la circumstància que l'estructura detectada no es localitzés a la totalitat del límit occidental del solar, atès que és possible que la muralla no segueixi amb precisió l'orientació actual de la Gran Via de Jaume I. De tota manera, el fet que la muralla hagi estat usada en bona part per fonamentar el mur de tanca de l'hospital invita a l'optimisme i permet pensar que el límit actual no fa més que resseguir, en la banda occidental, l'antic perímetre de la ciutat.

Quant al parament del mur, és molt probable que ens trobem davant la fonamentació de la muralla. Cal tenir en compte que l'edifici de l'hospital ja va ser construït emprant com a límit aquesta muralla, i que durant els tres darrers segles el nivell de circulació del sector pràcticament no s'ha modificat (no ha pujat per la construcció de nous edificis). Per tant, el que trobem per sota del nivell de circulació actual és el que ja hi era enterrat en el s.XVII, és a dir, la fonamentació de l'estructura murària.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA PARAL·LELA A LA URBANITZACIÓ DE LA PLAÇA ESCULTOR CASAMOR DE NAVATA (ALT EMPORDÀ)

Anna Ma PUIG GRIESSENBERGER

La situació de la plaça Escultor Casamor, ran del recinte emmurallat medieval de Navata, concretament en el seu extrem de tramuntana, fou la raó principal que motivà la realització d'uns treballs de valoració i de control arqueològics del solar, previs a les obres d'ordenació urbana del lloc, que foren realitzats entre els mesos de abril i maig de 2003, a càrrec de l'empresa Obres Indika, SL, de Figueres. Tot i que aquesta plaça és el resultat d'un recent esponjament de l'espai urbà, conseqüència de l'enderroc d'unes cases adossades a la muralla, el solar podia proporcionar dades interessants sobre la referida fortificació, a més de rastres de possibles ocupacions anteriors[1]. A partir d'aquestes dades, es va proposar realitzar uns seguit de sondejos, tant a tocar la muralla com a la part central de la plaça; els primers havien de servir per documentar el sistema de fonamentació de la muralla[2] i els nivells associats, mentre que els de la plaça anaven dirigits a conèixer l'estratigrafia i la potència arqueològica de la zona.

L'origen de la vila de Navata, dins del comtat de Besalú, remunta a una petita agrupació de cases que s'havia anat formant a l'entorn d'un hospital de malalts fundat, segons sembla, l'any 1283. D'aquí que el primer nom que rebé la vila fou el de *vila Hospitalis*, no el de Navata, topònim, aquest, que es remunta al segle XI i que cal associar al castell dels barons de Navata, proper a la vila. Segurament serien els privilegis atorgats pel rei Jaume II l'any 1317 els que impulsarien la vida d'aquesta població, els quals es completarien, molt tardanament, a la fi del XVI, amb el de celebració d'una fira. Les muralles que tancarien aquesta població tindrien un paper estratègic en l'avançada contra les invasions franceses en la seva penetració cap a l'interior del país, atesa la situació de la

fig. 1. Plànol parcial de Navata, amb el recinte emmurallat ressaltat, a l'extrem nord del qual es troba la plaça objecte del seguiment arqueològic

[1] De fet, no és que es tinguessin dades certes al respecte, però sí que es coneix la troballa de materials romans, per part de l'arqueòleg Miquel Oliva, al solar del castell de Navata, situat a uns dos quilòmetres al sud-oest de la vila.

[2] Pel que fa al mur en qüestió s'havia comprovat, abans de començar els treballs, que el seu estat de conservació era força deplorable, en especial en la seva meitat més a: nord-oest, on, a diferencia del tram sud-est, no quedaven indicis del parament original.

vila en un important enclau de comunicació entre la plana empordanesa i la muntanya immediata. D'aquesta muralla, de la que avui encara es conserven alguns trams, sabem que tenia un gruix d'uns 2'50 m i estava construïda amb carreus de pedra conglomerada, amb una planta de perímetre poligonal, irregular.

Pel que fa als sondejos de la muralla, s'escolliren tres punts, repartits al llarg de tot el llenç, a fi de veure si arreu es reproduïa la mateixa pauta constructiva. El primer dels sondejos, situat a l'extrem més oriental de la plaça, va permetre constatar que la muralla no presentava cap mena de fonamentació, sinó que descansava directament sobre el sòl del lloc, d'argiles compactades, amb una base de parament irregular, d'uns 20 cm de potència, feta amb grans pedros de riera lligades amb morter. El mateix es va poder comprovar en el segon dels sondejos, situat a la part central del mur, aquí, però, amb una base entre 15 i 40 cm d'alçada. El darrer dels sondejos es va obrir a l'extrem nord-oest de la muralla, en un punt on afloraven restes d'uns importants carreus de pedra de conglomerat local, similars als de la muralla. En retirar les terres que els cobrien es va ratificar aquesta observació i ens va permetre calcular una amplada de 1'20 m, que no és la total, ja que bona part d'aquesta continuava per sota del pati de solar annex extramurs. El fet de ser aquestes les úniques restes originals de la muralla conservades, es va poder determinar el considerable grau d'arrasament que havia patit aquesta fortificació.

Vista la simplicitat de l'estratigrafia documentada en els sondejos de la muralla, es va optar per obrir una única cala al centre de la plaça, que havia de servir també per orientar els posteriors treballs de rebaix general de la plaça, necessari per a formar la caixa de preparació per a la nova pavimentació. Es va poder comprovar com es repetia la mateixa seqüència observada a tocar la muralla: un estrat superior, superficial, de terres argiloses de color negrós, amb abundant runa petita, molt probablement procedent de l'enderroc de les cases que abans ocupaven la plaça, i un inferior, que correspon al subsòl d'argiles estèrils. No obstant això, el rebaix de terres pràcticament no va arribar a superar l'esmentat nivell superficial, de manera que els treballs no van presentar cap interès arqueològic.

BIBLIOGRAFIA

MARQUÈS, J., CONSTANS, LL. 1985, *Navata*, Diputació de Girona - Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona.

SEGUIMENT A L'AVINGUDA 11 DE SETEMBRE (OLOT)

Lluis PALAHÍ Marc SUREDA

El seguiment d'obres realitzat a la finca ubicada al xamfrà entre els carrers 11 de setembre i del Pont de la Magdalena d'Olot va donar com a resultat l'aparició de dos petits forns de ceràmica. Ambdues estructures es situaven al límit nord del solar i formaven part d'un mateix complex, com ho demostren no només els materials ceràmics recuperats, sinó també la disposició dels dos forns, amb les boques emfrontades, el que demostra que compartien un espai central de treball.

Els dos forns es trobaven enterrats a escassa profunditat i foren obliterats al construir-se les cases més modernes del sector. De fet el forn 2 va quedar parcialment integrat dins els fonaments de la vivenda construïda a la banda de tramuntana. Els treballs d'excavació es varen concentrar en la delimitació i excavació de les dues estructures industrials, però no es va intervenir més enllà de l'entorn immediat, ja que els nivells de circulació associats als forns es situaven a una profunditat no afectada pels rebaixos realitzats.

DESCRIPCIÓ DE LES ESTRUCTURES

Forn 1

Forn de planta aproximadament circular de 1'3m. de diàmetre. L'estructura central és construïda amb petits fragments de pedra volcànica, fragments de peces de ceràmica (teules i trossos d'olles de ceràmica vidrada), i argila cuita. La cobertura devia estar construïda amb els mateixos materials i es va trobar, completament destruïda i ensorrada a l'interior de la cambra de cocció. A l'interior d'aquesta cambra es conservava també la rebava d'argila cuita on es recolzava la graella del forn. Aquesta també es trobava destruïda a l'interior del mateix.

Exteriorment el forn estava delimitat per murs de pedra lligada amb morter, que l'emmarcaven. L'estructura era quadrangular excepte per la banda oriental on el mur de límit presentava una orientació esbiaixada ben diferent. Aquest límit es trobava construït al damunt d'una fonamentació força més ample (fins a 30 cms.). Aquesta fonamentació que es perllonga més enllà del forn, abraçant també el sector ocupat pel dipòsit, sembla anterior a aquests, no només per les seves dimensions sinó també per l'orientació. A més els demés murs tant del forn com del dipòsit no presenten cap basament similar.

La boca del forn es situa a la banda de ponent i el seu extrem està limitat per una llosa de pedra disposada verticalment que delimitava la part del forn que quedava soterrada respecte el nivell de circulació exterior. El fons del forn era

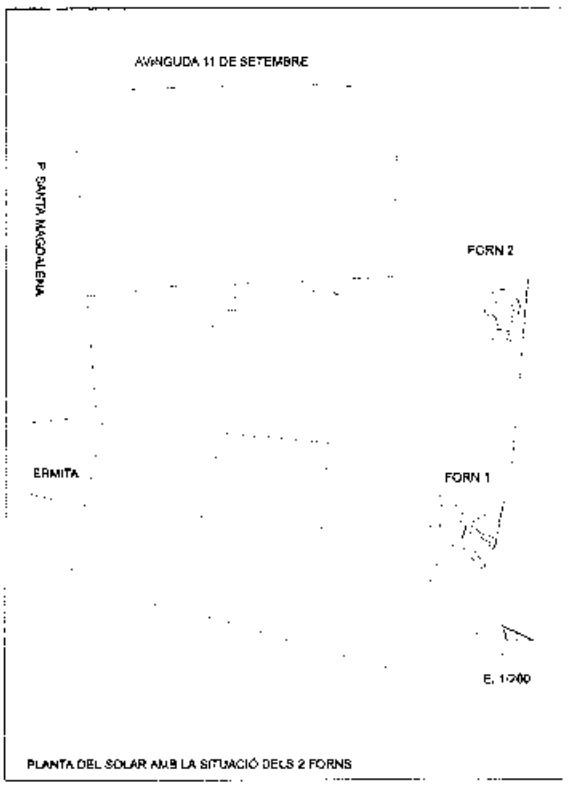

fig 1. Planta del solar

construït amb lloses de pedra. La part de davant de la boca del forn també estava delimitada per un espai quadrangular emmarcat per murs baixos de pedra lligada amb morter.

El forn es va ensorrar durant la cuita, o, més probablement, just després de la finalització de la mateixa per un refredament massa sobtat que, potser, va esquerdar i malmetre la volta. Aquesta asseveració es pot determinar pel fet que al seu interior es varen recuperar no només les restes de la volta del forn i de les cendres de la cambra inferior sinó abundants fragments de ceràmica de la darrera cuita i, fins i tot, tres càntirs sencers in situ. Aquests es situaven al damunt de la rebava de la graella i dos d'ells (els més petits) apareixeren drets, mentre que un, més gran, es situava entre ambdós i en posició invertida.

Els materials ceràmics recuperats a l'interior del forn eren essencialment càntirs de ceràmica comuna, amb una pàtina negre exterior i amb un vidrat verd a la part superior abraçant la nansa i els dos brocs. Al costat d'aquests varen aparèixer diversos fragments de platets i escudelles de ceràmica vidrada marró, així com altres amb vidrat marró i decoracions en relleu de color groc a la cara interna del plat.

També al voltant del forn es varen recuperar nombrosos fragments ceràmics, especialment abundants a la zona del dipòsit i a la part de davant de la boca del forn. Els tipus ceràmics eren molt similars als localitzats a l'interior, amb ceràmiques vidrades de diversa tipologia. A la part de darrera del forn també es va observar una gran concentració de cendres, provinents, sens dubte, de les diverses cuites realitzades al mateix.

La ubicació d'aquest forn, just al davant del lloc on estava prevista la construcció del passadís de comunicació va fer necessària la destrucció del mateix després de documentat (expedient 437 K121 N493, veure annex). Va ser durant el seguiment del desmuntatge que es va poder apreciar com a la base del forn, per la seva banda de llevant i inserit en el parament de morter s'hi conservaven dos trams d'una canonada de ceràmica. Aquesta portava una inclinació descendent vers l'exterior i estava orientada cap a l'interior de les voltes de l'edifici tradicionalment designat com la llotja. La funcionalitat d'aquesta canonada no és ara per ara massa clara. Si actuava com a xemeneia la seva inclinació faria que el fum acabés a l'edifici colindant i a més la seva col.locació a la base de l'estructura resultaria absurda. Una altra possibilitat és que a llevant d'aquest forn i a una alçada inferior existís algun altra forn (avui perdut) i que la canonada actués com a element de comunicació de l'escalfor del forn inferior, que també seria parcialment aprofitada al forn 1. Sigui com sigui aquí esmentem solament la seva troballa i deixem obertes les diverses possibilitats.

Forn 2

Situat uns 15 metres a l'oest del forn 1. De planta circular i amb un diàmetre proper als 2'5m. aquest segon forn es trobava més arrasat que el suara descrit per diverses raons. Per una banda no estava emmarcat per murs de pedra i morter que ajudessin a proporcionar-li major consistència, i, per l'altra, es trobava més afectat pels murs de fonamentació de l'immoble que, situat a tramuntana, el va obliterar, de tal manera que la banda nord del forn es troba actualment integrada com a fonament de la vivenda, i la boca, situada a la banda de llevant, es trobava integrada com a part d'un mur més modern orientat en direcció nord sud.

D'aquest forn en restava essencialment la part de la cambra que aniria per sota del nivell de circulació. Consisteix en una cambra circular, amb les parets fetes amb pedra volcànica i argila. El diàmetre és d'aproximadament 2'5m. i la profunditat conservada de 1'35m. La boca es situava a la banda de llevant i el fons del forn era fet amb calç. En alguns punts de les parets laterals es conservava part de la rebava de la graella, si bé molt malmesa. De fet en la majoria del perímetre solament es conservaven traces de l'argila rogenca que conformava aquesta rebava.

A l'interior del forn estava farcit per runa i fragment provinents de la campana del mateix forn. A diferència del forn 1 en aquest no es varen recuperar fragments ceràmics in situ a l'interior de la cambra de combustió. Solament a la part de la boca del forn es va apreciar una gran acumulació de peces i fragments. En aquest cas sembla que el que va succeir és que un cop abandonat i obliterat el forn, es va aprofitar la zona de la boca (on no hi havia restes de la volta ensorrada com a petit abocador on acumular les peces defectuoses de les cuites d'altres forns.

En aquest sector del forn es varen recuperar

fragments de petites gerretes vidrades, de color marró o groc, així com de grans plats de vidrada marró, de càntirs i de gerres.

Aquest forn sobresortia lleugerament per sobre de la cota a la que calia deixar el sector per la construcció de la plaça, raó per la qual, un cop documentat es va autoritzar l'eliminació dels 25 cms. superiors per tal de poder crear un nivell planer (veure annex). La resta del forn va ser farcida amb sorra i conservada in situ.

LA PRODUCCIÓ

Els dos forns semblen haver format part del mateix taller ceràmic. La seva producció, diversa en formes resulta unitària en quan a cronologia. Essencialment la ceràmica produïda era ceràmica comuna amb vidrat intern o extern, de colors sobretot verd i marró, amb decoració també vidrada en algunes de les formes.

Entre les formes cal destacar la fabricació de :

-Càntirs, amb una patina negre a l'exterior i amb un vidrat verd a la part superior (a la nansa i els brocs).

-Escudelles de ceràmica vidrada marró, amb decoració de color groc. Aquesta decoració consisteix essencialment en cercles concèntrics i franjes d'ones. En altres peces s'observa una mena de decoració abstracte d'ones.

-Gerretes de petit tamany, amb vidrat interior i/o exterior, de colors verd o marró. Presenten una sola nansa i un bessador a la banda contrària.

-Plats de vora molt marcada i vidrat marró.

-Gerres de diversos tamanys. D'aquesta darrera forma solament s'han localitzat diversos fragments.

Tota aquesta producció es pot situar cronològicament a la segona meitat del s.XVII, o ja entrada la centúria següent.

LA LLOTJA

Amb aquest nom s'esmenta sovint a una construcció de planta quadrangular de quasi 11 m. de costat amb setze pilars interiors de forma quadrangular situats a una distància de 2'80 m. entre ells. La coberta està format per 9 petites voltes sostingudes cada una per quatre columnes. Aquesta construcció que, tradicionalment s'ha considerat d'època medieval, es situa a una cota de quasi dos metres per sota del nivell de la resta de la finca situada al sud i era emprada fins ara com magatzem de la fàbrica de sants localitzada a llevant del conjunt. Exteriorment el conjunt presentava un doble mur ja que a l'obra original s'hi havia adossat paraments pertanyents a construccions que amb el temps es varen anar bastint al seu entorn i que actualment han desaparegut. Solament es conserven els murs adossats a l'obra de la llotja per les bandes sud i parcialment a la banda oest.

L'edifici presentava diverses remodelacions. La més evident era la modificació de les arcades de la banda de ponent on, en lloc de la successió de tres arcades existents a la resta de l'obra aquestes es varen reduir a dues, fusionant les de l'extrem de migdia. Tampoc l'aspecte dels pilars respon a l'obra original. Per una banda la pujada del nivell de circulació aproximadament 60cms. modifica la visió de conjunt que apareix més rabassuda del que era originalment. Per altra banda els pilars apareixen arrebossats i potser fins i tot la motllura superior que presenten actualment sigui objecte d'alguna remodelació.

El sostre original sembla ser de plaques de pissarra (de les quals se'n conservaven algunes). Posteriorment aquest es va modificar diverses vegades, col·locant diversos acabats amb teules i, finalment, obrint claraboies a les diverses voltes de l'obra.

En aquest edifici les obres a realitzar han consistit en remodelar la cobertura, molt malmesa i en intentar recuperar l'aparença original interna de l'edifici. Actualment tots els murs apareixen arrebossats, mentre que el paviment és un sòl de ciment. Es varen practicar tot un seguit de cales als murs, pilars i sòl per tal de veure com es conservava l'obra original. En els murs i pilars aquesta va consistir en eliminar part de l'arrebossat. El resultat ha estat la localització d'un parament als murs de pedra local i grans còdols lligats amb morter i amb un acabat força matusser. En quan als pilars aquests presenten, almenys a la base (part prospectada) un parament de blocs de pedra volcànica local.

Al subsòl es varen fer dues cales en un intent de localitzar el paviment original. En una d'elles situada a tocar el segon pilar de la segona filada començant per l'angle nord est es va extreure una capa de gairebé 60 cms. de material i runa

moderna sobreposada (amb abundant presència de morter de calç, i totxos). Al fons es varen apreciar les restes d'un paviment anterior. D'aquest solament es conservava la base de morter de calç, de color groguenc, amb les impromtes dels rajols quadrats que havien conformat el paviment, amb uns 25 cms. de costat.

La segona cala situada entre la segona i tercera fila de pilars començant per la banda nord va posar al descobert una cisterna o gran col·lector. Orientat d'est a oest es situava a l'espai lliure entre la segona i tercera fila de pilars, amb una amplada interior coincident amb la totalitat de l'espai existent entre ambdues files (quasi 2'80m.) Apareixia tapiat pels dos extrems, a la banda de ponent (la única que era visible des del sondeig) amb totxo modern. També amb aquest material s'havia refet part de la volta de l'extrem de ponent. L'obra original era construïda amb parets i volta de pedra local, amb un arrebossat interior. Es devia mantenir en ús fins no fa gaires anys, ja que al parament es veien entrades i afegits de rajol amb canonades de plàstic inserides. El fons era farcit amb un fang tou i humit que no permetia apreciar la base. No es va poder observar l'extrem de llevant, raó per la qual no podem asseverar si, com sembla, es tractaria d'un col·lector o desguàs (i no pas d'una cisterna), que donaria al damunt del riu, passant per sota de la fàbrica que actualment ocupa tota la façana del riu d'aquest sector.

La construcció d'aquest col·lector és posterior al paviment localitzat a la primera cala, ja que la volta es trobava just per sota de la cota del paviment actual, i per tant molt més alta que el nivell de circulació marcat per les restes del primer paviment de rajols localitzat a la cala 1. De tota manera cal remarcar que immediatament per sota del paviment de ciment es conservaven restes d'un segon paviment (que funcionaria gairebé a la mateixa cota que l'actual) i que també era fet amb rajols. Seria aquest paviment el que funcionaria originalment amb el col·lector i no el sol de ciment que sembla una construcció de fa molt poques dècades.

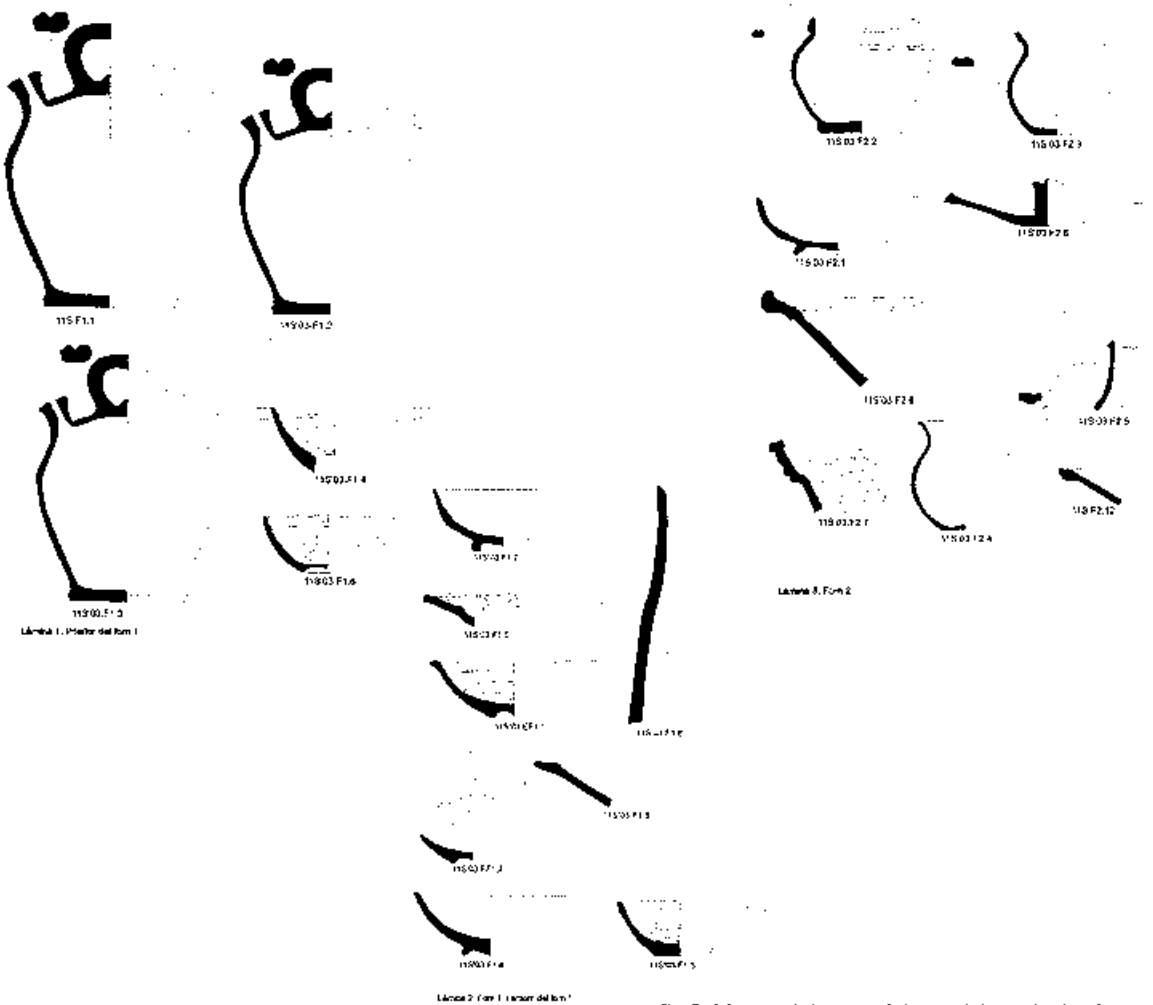

fig.2. Mostra dels materials produits pels dos forns

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC DE L'OBRA A LA C-260 AL TERME MUNICIPAL DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES

Mireia TEIXIDOR MURLÀ

Al mes d'abril de 2003 es van iniciar a Castelló d'Empúries les obres del projecte anomenat "Millora de nus. Rotondes a la C-260 A. Terme municipal de Castelló d'Empúries (Alt Empordà, Girona)", que afectaven l'anomenat Pont de Sant Pere o Pas de Sant Pere, antic pont que comunicava el nucli de la vila -a l'altre costat de riu Muga- amb el camí vell d'Empúries. L'obra la va realitzar *RUBAU TARRÉS SA*, empresa que per altra banda es feu càrrec de la totalitat de la despesa del seguiment arqueològic.

L' objectiu d'aquest seguiment arqueològic, ha estat realitzar un control continuat de la neteja de les restes de l'antic pont de Sant Pere, previ a les obres de construcció del nou pont d'accés al nucli de Castelló d'Empúries.

Inicialment havia semblat que la nova estructura passava just pel damunt de l'antiga i que per tant podria afectar-la de ple. És per aquest motiu que es va decidir començar fent una neteja a la banda dreta de l'antic pont, per tal que quedés a la vista la major part possible de l'estructura. I tot i que posteriorment es va poder comprovar que el pont nou quedava lleugerament més al nord i que per tant es podria treballar en l'obra sense el perill de malmetre cap part de les estructures antigues, es va decidir continuar igualment el seguiment, per tal de deixar l'antiga estructura a la vista i neta de vegetació.

S'ha iniciat el seguiment arqueològic amb una màquina excavadora que va començar a treure, per una banda, tota la brossa que les constants riuades -les popularment anomenades *mugades*- han anat acumulant al voltant de les restes del pont, i a arrencar, per altra banda, tota la vegetació que s'hi ha anat fent: arbres, matolls o canyes, que ha estat molta .

A mida que anàvem procedint en la tasca de neteja anaven també apareixent parts del pont que no havíem vist, ja que la gran quantitat de vegetació que hi ha en el llit del riu les tenia totalment amagades.

Una vegada tot net, queda perfectament a la vista tot un pilar amb el trencaaigües corresponent per la seva banda nord i part de l'arcada i podem diferenciar molt clarament els fonaments del pont de la resta d'estructura a partir del tipus d'obra. Els fonaments estaven fets amb pedra petita lligada amb un morter molt fort, mentre que la resta de l'estructura l'anaven aixecant amb de pedra de Vilamacolum, molt ben tallada, de dimensions grans i molt ben col·locada. A mida que anaven aixecant el pont, també anaven reblint el seu interior amb trossos de rajols, teules i pedra, tot lligat amb sorra i calç. Això ho podem veure perfectament en la part del pont que ha quedat al descobert, veient-hi a més a més en alguns punts, el negatiu de les pedres tallades, evidència que demostra que en un moment de la història d'aquest pont -segurament quan ja estava en desús- les seves pedres foren arrencades probablement per utilitzar-les en alguna altra construcció.

Hem pogut deduir a partir de l'estudi de les restes aparegudes, que una vegada enderrocada l'estructura del pont original, s'aprofità el que quedava per fer-hi una passera -segurament de fusta- i d'aquesta manera poder travessar el riu per la banda sud en direcció a Sant Pere Pescador. Aquesta conclusió la donem gràcies a uns assentaments fets de rajol que hem vist en el pilar del pont, i on hi haurien recolzat aquesta estructura de fusta de la que ja hem parlat.

Pel que fa a l'enderroc del pont, és evident que va caure cap enrere i no cap endavant, tal hi com seria de lògica pensar, ja que el pilar, el contrafort i l'arcada caiguts han estat trobats tombats a la banda nord del riu. Per tant l'acumulació de porqueria en els ulls del pont

hauria originat un remolí dins l'aigua, que passant per sota la sorra del llit del riu aniria descalçant els pilars del pont fins que aquest es tombaria. no cap endavant, sinó cap enrera.

El trencaaigües que ha aparegut, hauria tingut una sortida des de la paret del pont de 2,15 metres. L'amplada del pas del pont hauria estat d'uns 3,30 metres i s'han pogut contar 9 arcades que travessarien més de 100 metres d'amplada de llit del riu.

Per tant i amb tota la informació de la que disposem podem acabar dient que amb la neteja que s'ha fet de l'antic pont no tenim dades per parlar d'una data de construcció ni tampoc d'una data d'abandonament, però si que és cert que en documentació que ens parla dels aiguats de finals del segle XIV el pont vell o del pas de St. Pere, ja no s'anomena per a res.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CARRER AMPLE DE BLANES. NOVES DADES SOBRE EL SISTEMA DEFENSIU DE LA CIUTAT EN ÈPOCA MEDIEVAL I MODERNA

Joan LLINÀS POL **Susanna MANZANO VILAR ***

Les obres de remodelació del carrer Ample de Blanes, iniciades el mes de setembre de 2002, van fer necessari realitzar-ne el seguiment arqueològic. Aquesta necessitat responia al fet que ja s'havien realitzat seguiments en altres punts del centre històric, en els quals s'havia documentat alguns trams de muralla, que permetien disposar de dades suficients per saber que les obres del carrer Ample afectarien part del traçat de la muralla, com a mínim als dos extrems del carrer, a l'est amb la muralla de marina i a l'oest amb el tram que tancava la ciutat per la banda de muntanya. L'execució del seguiment i la posterior excavació va anar a càrrec de l'empresa d'arqueologia Janus, S.L., sota la direcció tècnica dels arqueòlegs Susanna Manzano i Joan Llinàs.

En una primera fase, entre els mesos d'octubre i desembre de 2002, les obres es van centrar en el vial, a la zona per on s'havien de fer passar les noves instal·lacions d'aigües fecals i el col·lector de pluvial. En una segona fase, al mes de gener de 2003, els treballs es van centrar a les voreres, per on passarien les instal·lacions d'enllumenat, telèfon, gas, aigua potable, etc. Durant les dues fases el seguiment arqueològic es va fer de forma paral·lela a les obres.

La retirada de terres al vial va posar al descobert, bàsicament, part de l'estructura defensiva de la banda de marina (sectors 1 i 2) i part de la muralla que tancava la vila medieval i moderna de Blanes per l'interior (sector 5). Degut a la localització de les restes i la impossibilitat manifestada pels tècnics municipals, responsables de desviar aquests serveis, la Direcció General del Patrimoni Cul-

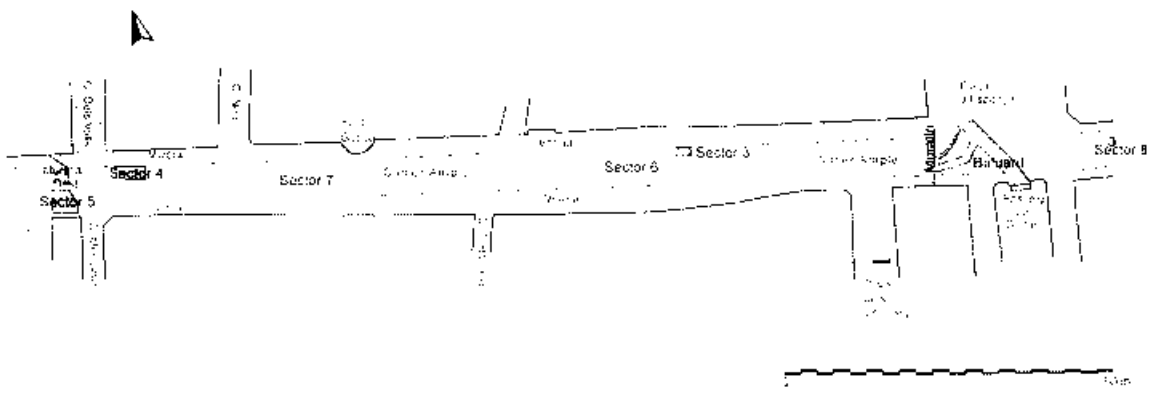

fig. 1. Planta general del carrer Ample i situació de les troballes arqueològiques.

* JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

tural va emetre una resolució favorable al pas de les canalitzacions per la zona de muralles, prèvia documentació de les restes, així com de la realització de sondeigs arqueològics a tot l'espai comprès entre les dues muralles, espai que correspondria a l'àrea ocupada per vila medieval.

En aquest sentit, es van obrir dos sondeigs, sectors 3 i 4, i es féu un acurat seguiment de l'obertura de la rasa dels pluvials entre els dos trams de muralla, que tenia una fondària de 3-3,50 metres i 2 metres d'amplada. L'excavació de l'espai que ocuparien els pluvials ens va permetre valorar l'estat de conservació de les restes abans de la col·locació dels tubs.

La segona fase de les obres del carrer, represes el mes de gener de 2003, es va centrar en els pas de noves instal·lacions, en aquest cas, a sota de les dues voreres del carrer. Va caldre, per tant, una nova intervenció arqueològica, centrada sobretot en aixecar les voreres en els punts concrets on les troballes efectuades al mig del vial feien preveure la documentació més que probable de noves restes.

A priori vàrem establir com a metodologia el fet d'individualitzar els sondeigs que ens havien demanat des del Departament de Cultura com a sectors independents. En aquesta línia, es van diferenciar un total de 8 sectors al llarg del carrer (fig. 1). Aquesta sectorització de l'espai s'identificava en part amb les restes arqueològiques documentades sota el nivell superficial, però a la vegada es va intentar subdividir l'espai en funció de les rases que s'anaven obrint. En aquest sentit, els sectors 1, 2 i 5 corresponien a espais on s'havien documentat estructures defensives que encerclaven la vila medieval i moderna, mentre que els sectors 3 i 4 corresponien a sondeigs realitzats entre muralles i que s'identificarien com la zona urbana de la vila. Els sectors 6 i 7 corresponien a l'obertura total de la rasa del pluvial. Finalment, es va identificar com a sector 8 l'extrem est del carrer, on es recuperaren restes de tres enterraments.

MURALLA DE MARINA I BALUARD DEFENSIU

A l'extrem est del carrer i a molt poca fondària sota el formigó, es documentà el tram de muralla de marina. Les restes aparegudes no tan sols corresponen al tram de muralla que prevèiem documentar (Manzano 2000), transversal a l'actual carrer Ample en direcció nord-sud, sinó que a més es documentà part del que seria un baluard defensiu avançat que naixia de la muralla vers el mar (fig. 2).

La conservació de les restes documentades en general era bona, tot i que es trobaven afectades per tres grans rases fetes pel pas d'instal·lacions antigues en sentit est-oest i per una altra rasa en sentit nord-sud que no ens va permetre veure la relació estratigràfica entre el baluard i la muralla.

A la zona del baluard es practicà un rebaix mecànic de terres i es comprovà que conservava 2,40 metres de fondària del parament intern, mentre que el parament extern, lleugerament atalussat, conservava 3,50 metres de fondària fins arribar al nivell freàtic. El material arqueològic recuperat en els nivells de farciment ens proporcionà una cronologia d'abandonament de segle XVII.

La tècnica constructiva del baluard i de la muralla és de doble parament de pedra de mida mitjana i farcit de pedra petita i gran quantitat de morter de calç, tot i que l'obra de la muralla és menys consistent que la del baluard: a la muralla, la pedra és més petita i la composició del morter, tot i ser de calç, és molt més granulós, sorrenc i menys compacte. Segurament, aquesta diferència constructiva respon al fet de que la muralla és de cronologia anterior, probablement dels segles XIV-XV, i que el baluard va ser afegit a l'estructura defensiva de la vila en un moment indeterminat del segle XVII.

El baluard presentava una orientació NW-SE. Pel sud es perdia sota el Passeig de Dintre actual, on encara es deu conservar, mentre que pel nord s'orientava cap a la Plaça d'Espanya. Tot i que el seu estat de conservació era precari, la informació arqueològica que se'n va poder recuperar era força interessant. Sota la part afectada de la vorera de la Plaça d'Espanya, el parament intern del baluard feia un gir vers el nord, mentre que el parament extern mantenia l'orientació cap al nord-oest. Com a hipòtesi de treball, la perllongació de les dues línies de murs ens apuntava el final de l'estructura i l'existència d'un espai obert entre el baluard i la muralla. Aquest fet sembla que podria relacionar-se amb una entrada a la vila per llevant, versemblantment la mateixa que es troba

reflectida en diversos plànols urbans de Blanes aixecats al segle XVIII.

En relació amb aquesta possible entrada, cal esmentar l'existència d'una canalització feta amb pedra i coberta de llosa plana, situada a l'espai obert que es formaria entre el baluard i la muralla, i que conduiria les aigües fora la vila.

SECTOR OCCIDENTAL DEL CARRER AMPLE

A l'extrem oest del carrer, a la confluència amb el carrer dels Valls, es va tornar a documentar un tram de muralla, el traçat i orientació de la qual, en sentit transversal al carrer Ample vers l'església parroquial, ja havia estat detectat en intervencions anteriors (Manzano i Reyes 2001, Manzano 2002).

La localització exacta del tram de muralla en aquest punt del carrer Ample es va fer a partir de la documentació de que ja disposàvem, descobrint l'estructura en planta amb mitjans mecànics. Aquí l'estat de conservació de la muralla era força precari, ja que estava molt malmesa degut a la instal·lació de serveis de clavegueram al centre del carrer i d'altres serveis sota les voreres. Per altra banda, i al contrari del que passa amb la muralla de marina, aquest punt del carrer Ample no havia estat sempre carrer, i per tant, documentàrem la presencia d'altres estructures i paviments sobreposats que no corresponien a la fase de funcionament de la muralla, reaprofitada com a fonamentació de murs posteriors. Aquestes restes van fer malbé l'estructura de la muralla.

L'obertura de les dues voreres va corroborar les dades arqueològiques registrades dins del vial. La conservació era molt dolenta; es documentaren diverses fases d'ocupació posteriors i la muralla restava tallada per una gran quantitat de serveis encara en ús. La vorera nord fou especialment conflictiva a l'hora de realitzar-hi un sondeig arqueològic, atès que només es documentà un mur en direcció est-oest, que possiblement es fonamentava en la muralla, la qual caldria situar a una cota més baixa. La presència, tanmateix, d'innombrables serveis en actiu no ens va permetre documentar-la.

SONDEIGS I RASES DINTRE VILA (SECTORS 3, 4,6 I 7)

Els sectors 3 i 4 individualitzaren dos sondeigs realitzats en dos punts concrets del que es pot considerar l'interior de la vila en època medieval i moderna, i responien a la necessitat de valorar la potència arqueològica existent i l'estat de conservació de les restes. Els sectors 6 i 7, en canvi, s'identificaren amb la rasa del pluvial que s'havia d'instal·lar i que, d'est a oest, travessava tot el carrer Ample, amb una amplada de 1,80 metres i una fondària de 3-3,50 metres.

El sector 3, situat a tocar de la vorera nord del carrer, proper a la muralla de marina, ocupava un espai de 2 x 2 metres. Estratigràficament ens proporcionà dades força interessants: sota la pavimentació actual i l'estrat superficial, es documentà un paviment de calç de cronologia indeterminada, atès que el cobria l'estrat superficial, que donava una cronologia que oscil·lava entre els segles XIV i XVI. Sota aquest paviment (UE. 1012), es documentaren dos estrats d'abandonament, UE. 1013 i 1026, amb materials del segle XIV i que, a la vegada, amortitzaven un primer paviment (UE. 1014) i un mur en direcció nord-sud (UE. 1034). Finalment, sota aquest segon paviment només es documentà un nivell de sorres molt netes que no proporcionà cap dada de tipus cronològic.

El sondeig identificat com a sector 4 se situà a l'altre extrem del carrer, molt proper a la zona de la muralla occidental, però malauradament totes les estructures que hi documentàrem són modernes i tallades per rases i farciments moderns.

En termes generals, ni els sondeigs ni el seguiment de les rases van proporcionar una seqüència estratigràfica de l'espai que ocupava la vila. Només el sector 3 ens proporcionà, mínimament, alguna dada cronològica, però malauradament els paviments documentats també restaven parcialment tallats per instal·lacions antigues. Com a conclusió, es pot considerar que de les restes del que havia estat la vila d'època medieval i moderna, a la zona del carrer Ample no se n'ha conservat pràcticament cap traça.

DOCUMENTACIÓ DE RESTES FORA MURALLA (SECTOR 8)

L'excavació de la rasa del pluvial a l'extrem est de carrer, fora ja del que havia estat la vila

emmurallada, va comportar el descobriment d'unes restes humanes a una fondària de 160-170 cm. respecte a la superfície del carrer.

Donat que l'únic esquelet localitzat en efectuar-se les rases durant les obres s'endinsava en direcció a migdia, amb l'ajut d'una màquina s'excavà bona part de l'amplada del carrer en aquella direcció fins arribar a la cota on apareixien les restes arqueològiques. El potent estrat que les cobria no era res més que una capa sorrenca, heterogènia i sense fiabilitat arqueològica. Solcada per diversos tubs i canalitzacions, va proporcionar, barrejats, alguns materials situables entre els segles XVII i XX. Extret aquest estrat, apareixia un nivell de sorres de platja molt netes, i fou en el punt de contacte entre els dos estrats on es van trobar les restes humanes.

Es tracta de les restes de tres individus adults que foren enterrats en una petita fossa excavada a l'estrat de sorres de platja, i que van aparèixer pràcticament superposades, encara que mantenint la mateixa orientació, paral·lela a l'eix del carrer, amb el cap a ponent i els peus a llevant. La part superior dels tres esquelets es trobava totalment destruïda segurament a causa d'antics treballs relacionats amb les infrastructures del carrer Ample.

L'individu 1 estava situat a sobre dels altres dos, se'n conservava la tíbia i el peroné de la cama esquerra i la cama dreta sencera, amb restes dels peus i d'un braç. L'individu 2 estava ubicat sota l'individu 1 i sobre el 3, conservava les dues cames senceres i les seves dimensions eren una mica més petites que les dels altres dos. L'individu 3, finalment, es trobava a sota dels altres dos i directament sobre la sorra de platja. Era el més ben conservat, ja que només li faltava el crani i el braç esquerre. L'esquelet es va trobar de costat, mirant a la dreta, amb la cama dreta sota l'esquerra i el braç dret a una cota inferior a la de les costelles.

Excavats i documentats els tres esquelets no va aparèixer a l'indret cap altra resta arqueològica.

CONCLUSIONS

Tot i que no fou possible la recuperació de seqüències estratigràfiques amb material arqueològic fiable, donat que els estrats d'amortització es trobaven totalment remenats per les rases posteriors, la intervenció arqueològica al carrer Ample de Blanes va permetre, en primer terme, la documentació d'unes estructures defensives que, tot i que la seva existència ja era en part previsible, no ho era en el grau en què van acabar apareixent. La troballa i documentació d'aquestes estructures va proporcionar dades de gran interès a l'hora de conèixer el funcionament del sistema defensiu de la vila, així com la seva evolució històrica.

Es va fer evident que, tant al vial com sota les voreres del carrer Ample, l'estat de conservació de la muralla de marina, del segle XV, així com del baluard del segle XVII, no era gaire bo. L'absència d'edificis d'època posterior va permetre que aquestes restes es conservessin en una potència considerable sota la pavimentació del carrer, la qual s'havia fet directament sobre l'estructura. Fou el pas d'instal·lacions posteriors el que les va afectar d'una manera més seriosa.

Per contra, l'estat de conservació del tram de muralla de l'interior, a l'oest, es revelà molt més precari, ja que l'enderroc de la muralla durant el segle XVII va comportar en aquest sector l'aixecament d'edificis, i no seria fins a finals del segle XIX quan el carrer s'obrí en aquest punt. El mal estat de la muralla en aquest extrem del carrer és, doncs, per una banda fruit de l'edificació posterior i per l'altra, del pas d'instal·lacions antigues i actuals.

L'espai que quedava a l'interior dels dos panys de muralla, on hi havia hagut la vila, es va revelar també malmès pràcticament del tot i, en conseqüència, no fou possible documentar-hi l'existència de cases ni de carrers antics. Això és a causa sobretot del fet que aquestes restes es devien trobar a una cota molt alta i presentar fonamentacions molt més dèbils i superficials que les del potent recinte emmurallat, per la qual cosa el sol fet d'obrir i pavimentar el carrer Ample ja les degué malmetre enormement, i la posterior instal·lació d'infrastructures va acabar de culminar la seva desaparició quasi total.

Finalment, pel que fa a la troballa dels tres esquelets aïllats fora vila i a pocs metres de la muralla de mar, no se'n pot dir gran cosa. Malauradament, la mancança d'estratigrafia va fer impossible establir la cronologia de la seva inhumació, però per les seves característiques (i naturalment amb moltes reserves) sembla que

hauríem de relacionar aquests tres esquelets amb algun dels diversos conflictes bèl·lics que afectaren Blanes al llarg de l'edat moderna.

BIBLIOGRAFIA

MANZANO, S. 1998, *Memòria del Sondeig realitzat al carrer Pere Roure de Blanes* (Inèdit).

MANZANO, S. 2000, «Sondeig realitzat al carrer Pere Roure-Passeig de Dintre de Blanes», *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, p. 269-271.

MANZANO, S. 2000, *Memòria del Seguiment al carrer Nou, Ample i dels Valls de Blanes* (Inèdit).

MANZANO, S. REYES, A. 2001, «El Programa Municipal d'Excavacions Arqueològiques», *Blanda*, 4, Blanes, p.49-59.

MANZANO, S. 2001, *Memòria del Seguiment de l'enderroc d'un habitatge situat entre el Passeig Cortils i Vieta i el carrer Ample de Blanes* (Inèdit).

MANZANO, S. (2002), «Excavacions Arqueològiques a Blanes. Bienni 2000-2001», *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Joan de les Abadesses, p. 401-405.

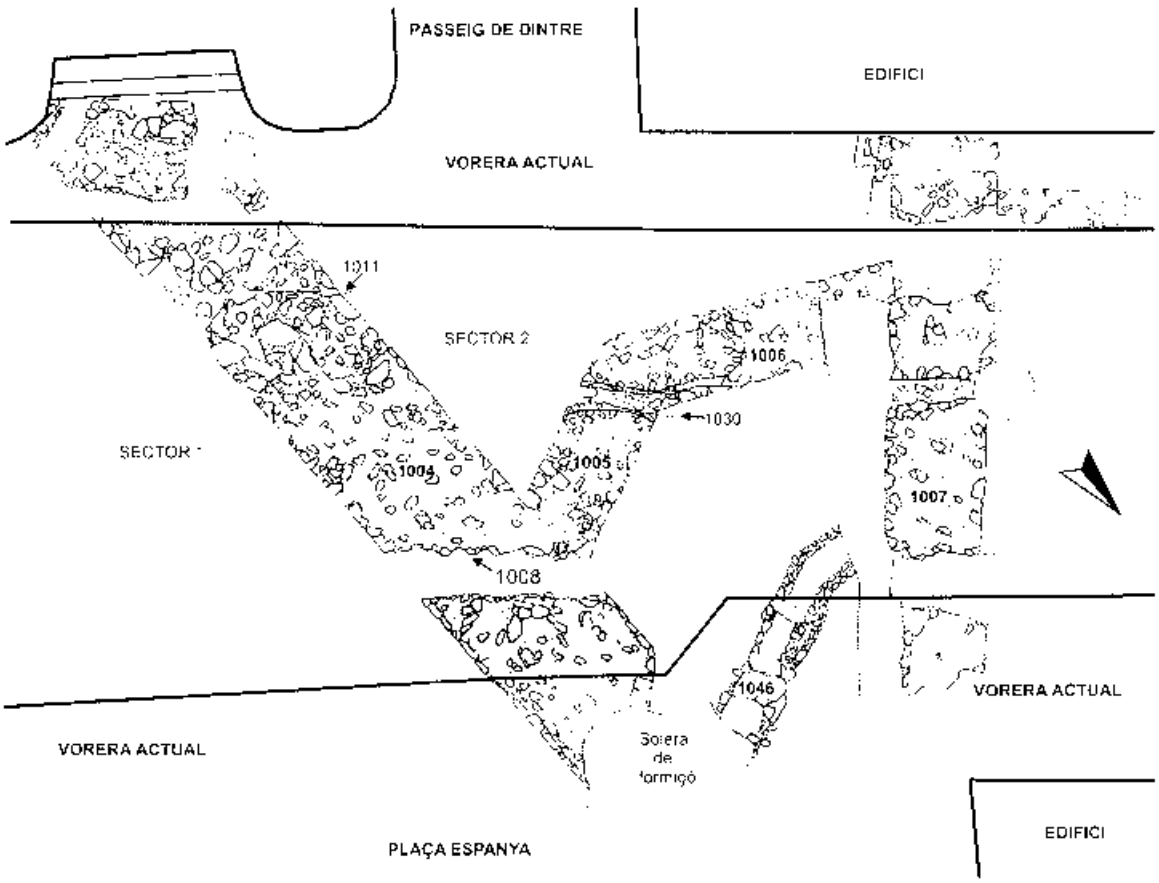

fig. 2. Planta del tram de muralla de marina i del baluard.

LES SITGES MEDIEVALS DEL POLÍGON INDUSTRIAL DE CASSÀ DE LA SELVA(GIRONÈS)

Josep FRIGOLA TRIOLA **Joan LLINÀS POL** **Jordi MERINO SERRA**

El camp de sitges del Polígon Industrial de Cassà de la Selva està situat en un solar parcel.lat, delimitat en tot el seu costat sud-oest i oest pel passeig del Ferrocarril i al nord per un carrer pertanyent al nou projecte d'urbanització de tot aquest sector. El jaciment fou descobert l'any 1999, després de l'obertura del carrer esmentat, que va comportar la localització i excavació de la primera sitja, que resultà ser d'època medieval (Llinàs i Merino 2002, 356) i determinaren que calia estar alerta davant l'aparició de noves sitges a mesura que avancessin els treballs d'urbanització del carrer i del solar.

El març de 2002 el marge on hi havia retallada la primera sitja fou arranat per la maquinària i quedaren al descobert dues noves sitges (sitges 2 i 3), que foren immediatament excavades. El juliol del mateix any fou de bell nou rebaixat el marge en qüestió, i aquesta vegada van quedar al descobert sis noves sitges (sitges 4 a 9).

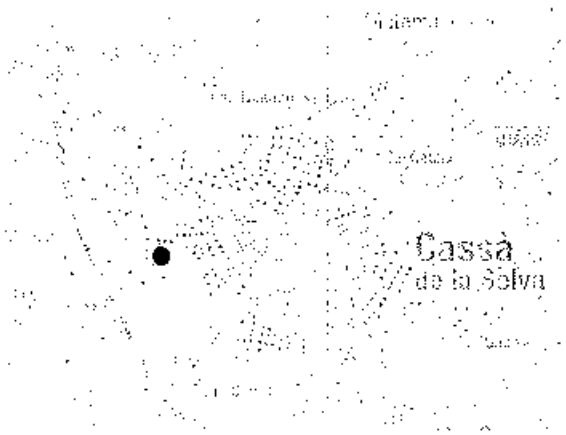

fig. 1.

Finalment, la posada en marxa de la urbanització de la totalitat del solar va possibilitar una nova intervenció d'urgència, que va posar al descobert quatre noves sitges (sitges 10 a 13), excavades el març de 2003. Tots aquests treballs van ser finançats per l'Ajuntament de Cassà de la Selva.

LES SITGES

El nombre total de sitges excavades és de 13, i és molt probable que n'hi hagués alguna més cap al sud-oest, on s'hi va obrir el passeig del Ferrocarril abans que es tingués coneixença del jaciment.

Des d'un punt de vista formal les sitges eren bastant homogènies, de parets bombades i, llevat d'alguna excepció, el fons pla. Tot i trobar-se molt malmeses, presentaven unes mides força semblants (entre 120 i 160 cm de diàmetre màxim) i les més ben conservades permetien afirmar que no degueren superar gaire els 150 cm de profunditat. Es van trobar totes bastant agrupades (llevat de la sitja 9, al nord, clarament distanciada de la resta) i tres d'elles es retallaven entre sí (la 5 a la 7 i, al seu torn, la 7 a la 8), tot i no presentar diferències cronològiques d'importància.

El camp de sitges va funcionar entre els segles XI i XIII, amb un moment més actiu entre finals del segle XII i mitjans del segle XIII, al qual pertanyen amb tota seguretat almenys set de les tretze sitges (sitges 4, 5, 6, 7, 8, 9 i 13). Tan sols una (sitja 10) és del segle XI, i la resta (sitges 1, 2, 3, 11 i 12) probablement calgui situar-les dins del segle XII. La sitja més tardana

* JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

(sitja 6) no sembla depassar les dècades centrals del segle XIII.

Aquestes datacions s'han realitzat en base al material arqueològic. Així, la sitja 10, la més antiga, ha proporcionat unes ceràmiques de cuita neutra, amb l'interior oxidat, i unes formes de perfil en S sense bisellar, amb unes característiques molt pròpies de contextos del segle XI. Els materials de les sitges del segle XII, especialment la 11 i la 12, més riques, continuen mostrant trets formals i tècnics molt semblants, però ja comencem a trobar-hi algunes decoracions incises i alguna variant formal destacable, com una plàtera amb nanses. A les sitges del segle XIII apareix la ceràmica feta totalment a foc reductor i de pasta més compacta i ben cuita. Continuen predominant les gerres i olles de perfil en S, però amb vores bisellades i algunes amb encaix per a la tapadora, alhora que segueixen proliferant les decoracions incises. Menció apart mereix la sitja més moderna (sitja 6) on, a banda d'un bona quantitat de peces grises, apareixen ja els primers fragments vidrats, amb un recobriment vidrat verd a l'interior de la peça.

A l'entorn del nucli medieval de Cassà de la Selva, documentat des del 882, es construïren diversos masos, alguns dels quals estan documentats ja des de l'alta edat mitjana; no és estrany, doncs, trobar camps de sitges que es puguin datar en aquest període. Cal recordar que en una intervenció arqueològica efectuada l'any 1999 durant la construcció de la variant de la carretera C-250 al seu pas per Cassà es va excavar un camp de sitges (Camp de l'Arrencada) que tenia onze sitges del segle XIII i una del XV (Llinàs, Merino i Montalban 2000, 102), amb evidents paral.lelismes amb les del Polígon i demostren una expansió generalitzada d'aquest tipus d'emmagatzematge de la collita en aquesta etapa històrica a la zona.

BIBLIOGRAFIA

LLINÀS, J., MERINO, J. 2000, *Inventari del patrimoni històric, artístic i arqueològic de la comarca del Gironès*, Consell Comarcal del Gironès (inèdit).

LLINÀS, J., MERINO, J. 2002, La sitja del Polígon Industrial (Cassà de la Selva, el Gironès), *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Joan de les Abadesses, p. 355-356.

LLINÀS, J., MERINO, J., MONTALBÁN, C. 2000, Seguiment i excavacions arqueològiques a la variant de la carretera C-250 al seu pas per Cassà de la Selva (el Gironès), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, p. 100-103.

MERINO, J. 1998, *Cassà de la Selva i els seus orígens*, Ajuntament de Cassà de la Selva.

fig. 2.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL NÚM. 2 DE LA PUJADA SANT MARTÍ (GIRONA, GIRONÈS)

Maribel FUERTES **Natàlia COLOMEDA**

La intervenció a la casa núm. 2 de la Pujada Sant Martí queda inclosa dins les obres de la 3ª fase del projecte de rehabilitació de la casa Solterra, actual seu dels Serveis Territorials de la Generalitat de Catalunya a Girona. Les obres es desenvoluparen al mes de març del 2002. Aquestes preveien una ampliació de l'edifici per la part nord-est, amb l'annexió i rehabilitació del immoble que ara ens ocupa.

La intervenció arqueològica es va limitar a l'estança d'entrada de l'habitatge ja que, tan sols en aquest indret, es requeria un rebaix del nivell de pavimentació. Aquest espai presentava una planta rectangular de 7,20 m^2. A la nostra arribada a les obres ja s'havia realitzat el rebaix de l'estança, d'uns 90 cm de fondària. Aquest va deixar al descobert a la part nord de la sala les restes d'una claveguera. A la part sud, el perfil restant mostrava en secció la successió de diversos paviments. Es va poder realitzar l'excavació de la claveguera i la documentació planimètrica i fotogràfica del perfil sud.

El perfil sud mostrava una secció de 4 metres de llargària i una fondària d'uns 90 cm aproximadament. S'apreciava la construcció successiva de tres nivells de pavimentació. Aquests paviments estaven realitzats amb rajoles cuites de mides estàndars (15x30). El paviment inferior es trobava assentat sobre un estrat de colmatació, d'uns 50 cm de potència, compost per terres fosques amb nombroses inclusions de carbons i cendres. També hi trobem abundant material ceràmic sobretot ceràmica reduïda i varis fragments de plat de la orla de la figueta (1630-1670).

Per sobre d'aquesta seqüència apareixia un segon nivell de colmatació d'uns 20 cm de potència composat per: terres marronoses amb restes de calç, rajoles i pedres disperses. Aquest estrat no contenia materials ceràmics pel que no podem datar el rebliment, que sostenia un segon paviment de caracteristiques similars al primer.

Per últim, trobem la remodelació més actual del sòl de l'habitació consistent en un petit rebliment de terres i, al damunt, un paviment construït amb rajoles hidràuliques que constituïa el nivell actual de circulació de l'habitatge.

Al nord-oest de l'estança es localitzaren les restes d'una claveguera disposada est-oest amb un angle cap el nord. Presentava uns 3,20m de llargada visible, ja que s'inseria dins el perfil est i nord, fet que no ens permet determinar la seva longitud total. L'estructura es trobava localitzada per sota dels paviments documentats, fins i tot del més antic (a uns 28 cm). La claveguera la conformaven dues parets paral·leles molt irregulars, amb una elevació d'uns 30 cm, construïdes amb rierencs, fragments de teules i calç. Aquesta estructura es trobava coberta per grans lloses de pedra calcària en disposició nord-sud. L'excavació de la claveguera no va permetre localitzar material ceràmic.

Les restes localitzades durant la intervenció mostren una seqüència de refraccions, a diferents nivells, del paviment de l'estança excavada. D'aquestes remodelacions tan sols hem pogut datar la més antiga que es construí a sobre d'un nivell de rebliment datat al segle XVII, estrat que alhora cobria la claveguera localitzada al nord de l'estança. No es documentaren reestructuracions arquitectòniques en els murs de l'estança. De fet no es van sobrepassar els nivells de pavimentació d'època moderna degut a que la cota d'excavació requerida per les obres de rehabilitació era de 90 cm. Aquest fet va impedir arribar a nivells més antics d'ocupació de l'habitatge i poder establir, així, la seva evolució constructiva.

BIBLIOGRAFIA

TELESE COMPTE, A. 1991, *La vaixella blava catalana de 1570 a 1670*, Barcelona.

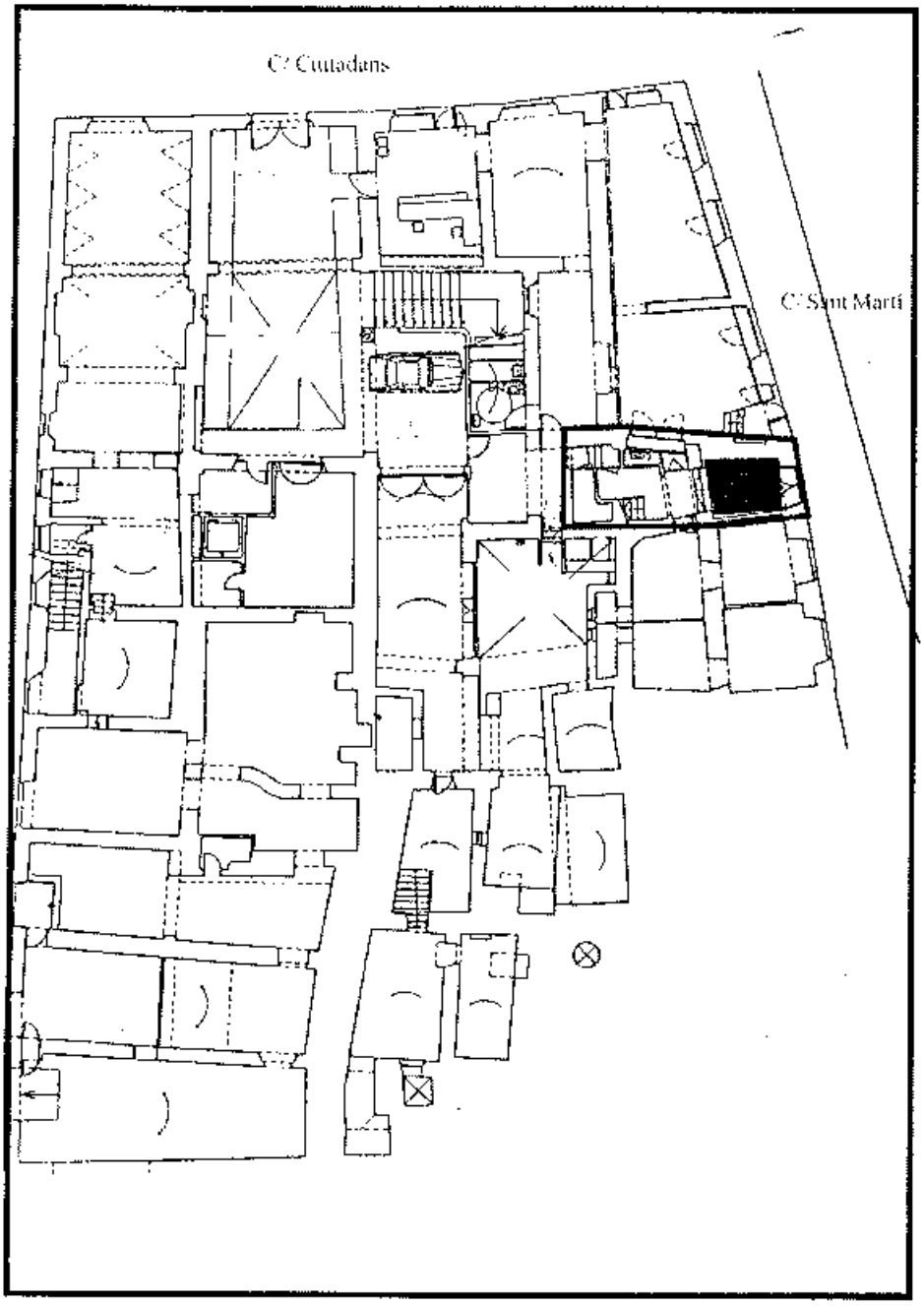

EL MOLÍ DEL MIG (TORROELLA DE MONTGRÍ, BAIX EMPORDÀ)

Joan LLINÀS POL **Jordi MERINO SERRA**

L'octubre de 2002 es va realitzar un seguiment arqueològic de les obres de remodelació del Molí del Mig, a Torroella de Montgrí, així com un estudi històrico-arqueològic dels vestigis del molí i de la resta de l'edifici. Es documentaren totes les estructures, tant de la casa com del molí, però no hi fou necessària cap intervenció sobre el terreny, donat que només s'efectuaren rebaixos als nivells superficials de l'obrador del molí, que foren objecte de seguiment. Destaquem la col.laboració d'Antoni Roviras, del Museu del Montgrí i Baix Ter, Empar Vaqué i Josep Vert (e.p.d.).

Entorn geogràfic i històric

El Molí del Mig es troba 1 km al SE de Torroella de Montgrí, al peu del «Camí de Baix» i a tocar d'un antic rec que desguassa a la Bassa Gran del Ter Vell i que es coneix amb el nom de «Rec del Molí». Aquest camí és una de les vies tradicionals de comunicació entre Torroella i l'Estartit. L'entorn del Molí del Mig és l'extensa plana per on, des de l'edat mitjana, discorren els darrers km del Ter, que passa uns 500 m a migdia.

Cal buscar els orígens del Molí del Mig en el sistema de regadius que es va desenvolupar a la zona a finals de l'edat mitjana. L'edifici va pertànyer als Pons, els quals al s.XV van obtenir reial concessió de les aigües del Ter, amb autorització per a fer-hi una resclosa i portar les aigües a un seguit de molins. Així va prendre forma el sistema de regadiu dels molins dels comtes de Solterra, que s'iniciava a la resclosa d'Ullà, des d'on el Rec del Molí portava l'aigua cap al Molí de Dalt o d'en Negre, seguia cap al Molí del Mig i, a continuació, cap al Molí de Baix o de la Galera, passat el qual moria a la Bassa Gran del Ter Vell, prop del mar.

L'any 1547 el llinatge Pons s'entroncà amb la família Sarriera, senyors del castell de Solterra, que obtingueren el títol de comtes l'any 1671 i que mantingueren la propietat del Molí del Mig fins els volts de 1870. Transformat en casa de pagès, l'activitat hi va romandre fins a mitjan segle XX, en què quedà deshabitat.

EVOLUCIÓ DE L'EDIFICI

L'edifici original

El Molí del Mig presenta dues etapes constructives i algunes refetes i ampliacions. La part més antiga de l'edifici la conservem al N i al W, amb una entrada principal a la façana sud. Aquesta part és la que conté les estructures del molí, a l'extrem NW (cambra 1), i que corresponen al carcavà, estructura elaborada amb una excel.lent obra de carreus paral.lepípeds de pedra, on es dirigia l'aigua que feia moure el rodet. Aquesta part del molí s'ubica

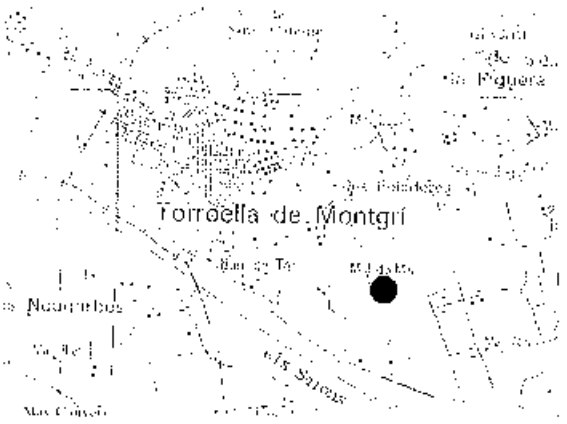

fig. 1. Plànol de la zona.

dins d'una cambra (obrador) unida a la casa per la banda sud, mentre que pels altres tres costats s'aboca al rec i a la resclosa.

Tot i que ens trobem davant d'un molí fariner, no es descarta que hagués estat inicialment un molí draper degut a la presència d'una altra entrada d'aigua que vessa a un esvoranc que sembla haver contingut una altra estructura de molí, posteriorment enretirada. Aquí hi podria haver-hi hagut un mecanisme de batans que disposaria d'una roda dentada que permetria moure les maces.

En aquesta primera fase, el molí es trobava sobresortint a l'angle NW de l'edifici, amb el qual es comunicava a través d'una petita estança distribuïdora (cambra 2), que permetia l'accés tant a l'entrada principal (cambra 3) com al cos principal (cambra 4), al SW. L'entrada s'obria a l'exterior mitjançant una porta amb llinda dovellada d'arc rebaixat amb l'escut dels Sarriera, que ens remet als s. XVI o XVII.

El cos principal de la casa s'estenia a ponent de l'entrada. Originalment seria un cos rectangular que fou desafectat gairebé del tot amb les reformes del s. XVIII. Avui només en roman la paret nord en tota la seva llargada i un espai interior molt estret. La paret té un seguit de petites finestres, entre les quals les de la planta inferior estan decorades amb garlandes en relleu a la llinda.

Pel que fa a la cambra 10, ubicada a la raconada que queda entre el molí i el distribuïdor (cambra 2), hi ha la possibilitat que es tractés d'una torre, però les reformes posteriors no permeten afirmar-ho amb seguretat. Altres vestigis de les primeres fases de l'edifici les trobem encastades en murs posteriors, com un escut dels Pons o la llinda d'una finestra gòtica trebolada, pròpia del s. XV.

Les reformes del segle XVIII

Vers 1780 l'edifici va patir una reforma molt important, que va consistir en la construcció d'un cos rectangular de dues plantes, subdividit en tres cambres (cambres 6, 7 i 8) que substituïa el vell habitatge, del qual es va conservar només l'entrada principal, el distribuïdor i les estructures del molí. Aquest nou cos va esdevenir l'habitatge principal, de tal manera que les cambres preexistents que havien sobreviscut van esdevenir secundàries. Aquest nou cos es va construir esbiaixat i lleugerament desplaçat cap al sud respecte de l'antic, de manera que l'antiga paret de tramuntana es va poder conservar.

Reformes posteriors

Aquest cos va sofrir algunes reformes al s. XIX, entre les que destaca la que va afectar la cambra est del pis superior, que es reconstruí del tot, i l'aixcament, just a darrera, de la torre, amb escala interna i terrat. D'aquest moment és també una estança rectangular (cambra 9) situada al SE de l'edifici, aprofitant el queixal que quedava entre l'extrem de llevant de l'edifici antic i la cambra 10. Finalment, a banda i banda de la casa es van bastir sengles espais de treball (àmbits 11 i 12), que feien funcions de cort i magatzem.

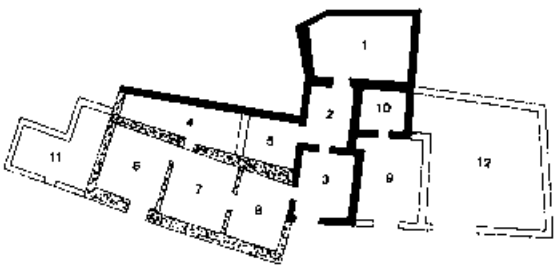

fig. 2. Esquema de l'edifici.

BIBLIOGRAFIA

ALBERTÍ, A., ROURA, M. 2002, *El Ter, un canal o una anella verda?*, Papers del Montgrí, 20, Torroella de Montgrí.

AUDIVERT, M. 1983, *Torroella de Montgrí, una vila singular,* Barcelona.

BASSAS, J., OLIVERAS, J.M., SUNYER, X. 1987, *El Ter*, Quaderns de la Revista de Girona, 12, Girona.

BOLÒS, J., NUET, J. 1983, *Els molins fariners*, Ketres ed., Barcelona.

VERT, J. (treball inèdit), *Molins bladers i de batans i el llinatge Pons a Torroella de Montgrí.*

DESENRUNAMENT I ADEQÜACIÓ DEL BALUARD DE SANT ANDREU DE LA CIUTADELLA (ROSES, ALT EMPORDÀ)

Anna Ma PUIG GRIESSENBERGER

Entre les tasques que es realitzen a la Ciutadella de Roses es troben aquelles que venen motivades per la voluntat d'adequar el conjunt monumental a la visita, així com aquelles altres que van dirigides a recuperar espais en desús, ja sigui pel seu estat de conservació com per la manca de condicions apropiades. Des de la represa de les campanyes arqueològiques l'any 1993 s'ha treballat molt en aquesta línia i s'han endegat importants projectes, alguns dels quals de gran envergadura, com ara l'edifici del museu, construït adossat a la parcialment desapareguda façana de mar i als cossos de guàrdia del portal d'entrada de la Ciutadella, i ocupant l'espai dels antics talussos de terra. Altres treballs de menor relleu s'han limitat a netejar i desenrunar determinades àrees i edificis, i reforçar les construccions que es conserven[1]. És el cas del baluard de Sant Andreu, emplaçat a l'extrem nord-est de la fortificació moderna, el qual, afectat per la voladura del 1814 –igual que la resta de baluards-, presentava importants volums de runa i maleses[2].

La neteja del baluard de Sant Andreu, portada a terme el passat mes de novembre[3], ens havia de permetre no només recuperar aquest espai i consolidar les restes que encara restaven dempeus, sinó també analitzar la seva estructura i fer un estudi de la seva evolució arquitectònica. En aquest darrer aspecte ha estat de gran ajuda la planimetria que es conserva en els arxius militars espanyols i francesos (publicada a Castells / Catllar / Riera 1994). En primer terme hem de parlar del plànol de l'enginyer Calvi, del 1552, el qual ens aporta informació ben detallada de l'estructura interna dels baluards, en definitiva, del sistema original de defensa dels flancs[4] (Archivo General de Simancas; Castells / Catllar / Riera 1994, plànol 242, 379). En el cas que ens ocupa, el baluard apareix ocupat per dues casamates –subdividides en dos espais diferenciats-, una per cadascun dels flancs est i oest, les quals estan unides per una galeria d'entrada des del pati d'armes i que, a la vegada, donen accés a unes canoneres obertes en el mur exterior (vegeu fig. 1, any 1552). Sembla ser, però, que aquesta estructura no s'arribaria a construir, almenys en la seva totalitat. Durant l'excavació, per exemple, no hem trobat cap indici de la galeria que menaria a les casamates des del pati d'armes. De fet, ens consta una reforma important d'aquest sistema de mitjan segle XVII, de la mà de l'enginyer Alberti (de la Fuente 1998, 164, 173-174), de qui coneixem un plànol detallat (Archivo General de Simancas; Castells / Catllar / Riera 1994, plànol 244, 383; vegeu fig. 1 any 1643), en el qual observem una estructura relativament més senzilla, amb un canvi substancial en el sistema d'entrada a les casamates[5].

[1] Seria llarg d'enumerar tots els espais on s'ha intervingut al llarg d'aquests 10 anys. En podeu trobar referències en els volums d'anteriors Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines.

[2] Aquest baluard, juntament amb el de Sant Jordi, ja havia estat netejat en la part externa, des del fossat, l'any 1999 (Puig 1999).

[3] Treballs subvencionats per l'Ajuntament de Roses.

[4] El sistema de defensa en cadascun dels baluards, però, no és idèntic. En resum, si bé trobem en tots ells estructures de defensa a nivell superior, no tots en disposen a nivell inferior, això és pràcticament ran del fossat. No ens estendrem en aquest anàlisi atès que no és objecte del present article.

[5] Un plànol pocs anys posterior a aquest, però, situa la porta d'entrada a l'extrem oposat de la casamata, a l'angle interior. Vegeu plànol d'Argencourt (Ministère de la Défense, S.H.A.T: Castells / Catllar / Riera 1994, plànol 245, 383).

De l'estructura original d'aquestes casamates hem recuperat escassament la planta i els murs perimetrals, així com l'emplaçament de les parets que subdividien l'espai interior en dos àmbits diferenciats. Aquesta circumstància s'explica a partir de les importants modificacions que patiren aquestes estructures immediatament després del setge de 1693, canvis que foren motivats per un replantejament del sistema de defensa, projectat per l'enginyer Louis de Lapara des Fieux (Ministère de la Défense, S.H.A.T; Castells / Catllar / Riera 1994, plànol 258, 393). És en aquest moment quan s'anul·len les antigues troneres i se'n construeixen de noves a un nivell més elevat. No és el cas, però, del baluard de Sant Andreu que, tot i veure modificada la seva estructura en tapiar i terraplenar les troneres, es produeix una adaptació de l'antiga planta de les casamates al que semblaria una única nau, aparentment sense coberta, reforçada a l'exterior per diversos contraforts (vegeu fig. 1, any 1693). D'aquests elements també n'hem trobat algunes restes, colgades de terra, per sota de l'actual nivell del pati d'armes[6].

Aquesta planta, tal com la veiem a la fi del XVII, perdura almenys fins a mitjan segle XVIII, quan les naus modificades de les antigues casamates es troben ja cobertes amb voltes a prova de bomba. Aquests edificis apareixen esmentats com a "Quarteles â prueba de Bomba" en la llegenda del plànol de l'enginyer Miguel Marín del 1741 (Archivo General de Simancas; Castells / Catllar / Riera 1994, plànol 273, 411). Atesa la indefinició del plànol esmentat, no podem afirmar com seria la planta interna dels quarters en aquests moments, ni si aquesta ja és tal com es dibuixa en els plànols posteriors, de la fi del XVIII i primers anys del XIX, en els quals s'aprecia clarament l'existència de dos quarters per casamata, amb coberta diferenciada (vegeu fig. 1, anys 1795 i 1813). És aquesta estructura del segle XVIII la que hem pogut identificar i recuperar en millor estat, tot i els desperfectes ocasionats per l'esmentada voladura de 1814.

En definitiva, els treballs de desenrunament han permès recuperar dues naus de les quatre en què s'havien convertit les antigues casamates dels flancs; les altres dues encara avui restes dempeus i s'utilitzen com a magatzems. La primera de les naus descobertes correspon al quarter situat a l'est de la casamata del flanc oest; resulta una estança de 11'30 m i 5'75 m de llargada i amplada màximes, respectivament, que comunica amb el quarter adjacent mitjançant una porta de 1'90 m d'amplada, porta que coincideix i, a la vegada, modifica l'accés que hi havia anteriorment entre els àmbits de l'antiga casamata. La segona de les naus excavades és la que correspon al quarter situat a l'extrem sud de la casamata del flanc est; és una estança de 10'20 per 4'60 m de llargada i amplada màximes, que també comunica amb el quarter adjacent a través d'una porta de 1'83 m de llum. Hem de dir que en cap cas s'han recuperat restes de paviment en les naus, cosa que fa pensar que seria el mateix sòl compactat.

Un cop descoberts aquests quarters s'ha procedit a condicionar l'entorn, consolidar les parts més precàries i proveir de tancaments provisionals tant pel que fa a les portes internes com per les façanes cap al pati d'armes. Aquestes darreres són les parts més malmeses de tota l'obra, fins al punt que no s'han pogut recuperar indicis de les obertures originals, especialment en el cas del quarter del flanc oest. Ens aquests moments s'està plantejant el seu aprofitament com a magatzems de material arquitectònic del conjunt monumetal.

BIBLIOGRAFIA

CASTELLS, R., CATLLAR, B., RIERA, J. 1994, *Ciutats de Girona. Catàleg de plànols de les Ciutats de Girona dos del segle XVII al XX*, Girona, COAC, Diputació de Girona.

FUENTE, P. de la 1998, *Les fortificacions reials del golf de Roses en l'època moderna*, Col·lecció Papers de Recerca 3, Ajuntament de Roses.

PUIG, A. Ma. 1999, *Memòria d'Excavació. Seguiment arqueològic de la neteja dels fossats i dels baluards de sant Andreu i sant Jordi*, Memòria inèdita, Servei d'Arqueologia.

PUIG, A. Ma. 2003, *Memòria d'Excavació. Control arqueològic del desenrunament del baluard de sant Andreu*, Memòria inèdita, Servei d'Arqueologia.

[6] Part d'aquests contraforts serien anul·lats posteriorment, al segle XVIII.

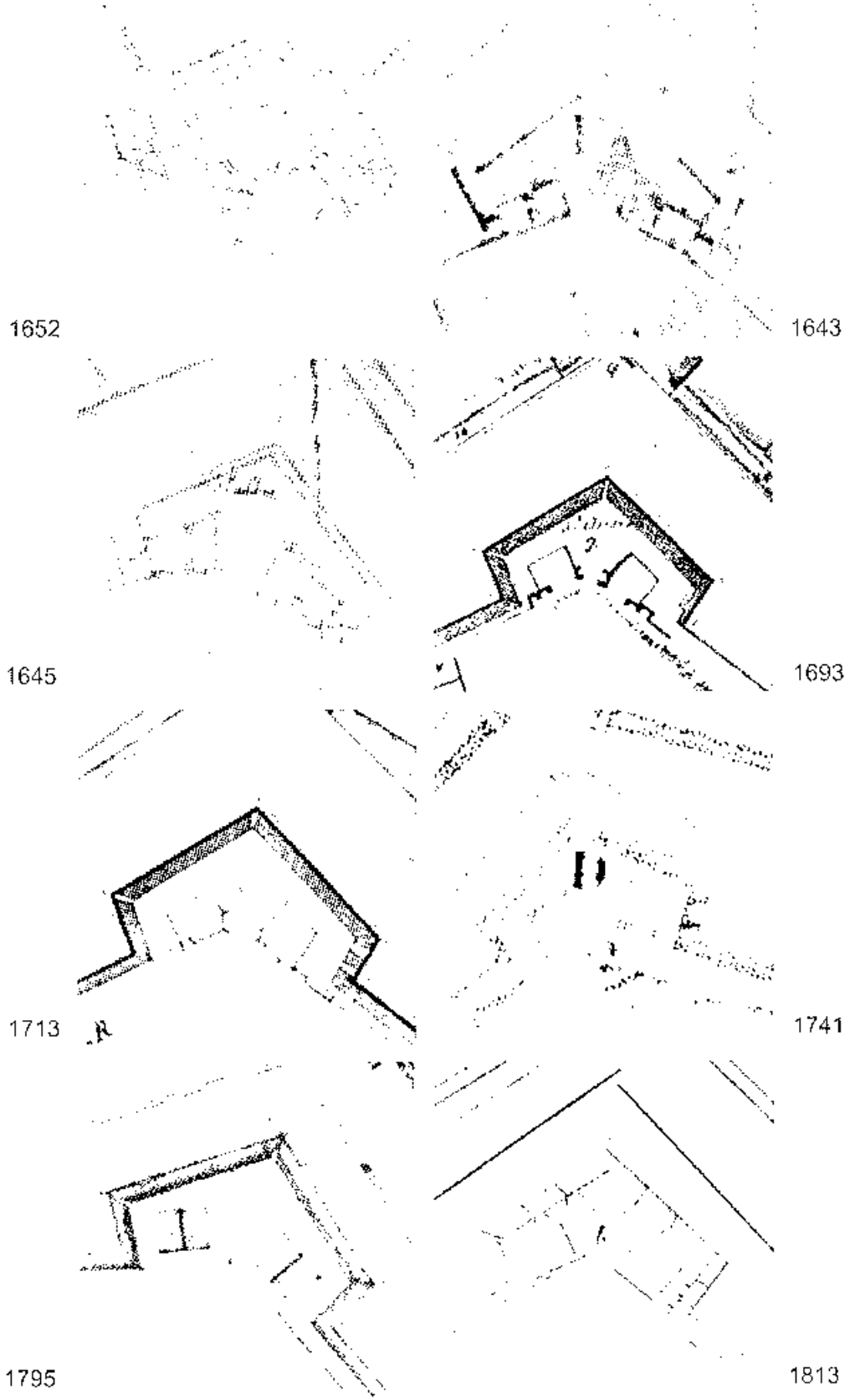

fig. 1. Evolució arquitectònica de l'estructura interna del sistema de defensa dels flancs del baluard de sant Andreu des de mitjan segle XVI a primers del XIX.

INTERVENCIÓ ALS TERRENYS ANNEXOS A LA TORRE DELS FRARES (HOSTALRIC, LA SELVA)

Joan LLINÀS POL

El novembre de 2002 es va realitzar una intervenció preventiva, finançada per l'Ajuntament d'Hostalric, en un solar ubicat davant de la Torre dels Frares, en ple nucli urbà. Aquest solar havia estat ocupat per dos habitatges particulars adossats contra la torre i oberts al carrer del Raval, l'enderroc dels quals va comportar l'alliberament de la totalitat de l'estructura de la Torre dels Frares i va obrir les portes a esbrinar la possibilitat que estigués connectada amb un hipotètic pany de muralla que, en direcció nord, anés a buscar la torre cantonera, avui ben visible, que defensava l'angle nord-est de la vila d'Hostalric i que és coneguda amb el nom de Torre del Convent.

Un petit tram de la muralla en qüestió, de fet, està documentat a tocar d'aquesta torre, en el subsòl de les habitacions més orientals de l'actual edifici de l'ajuntament, que ocupa les dependències d'un antic convent franciscà del segle XVII, el qual s'hauria bastit, precisament, contra la part interna d'aquesta muralla. Entre el vell convent i la Torre dels Frares hi hauria, doncs, la porta est de la vila, tal com recorden encara a Hostalric, i qui sap si la continuació de la muralla cap al sud, en un tram que aniria a buscar l'estructura de la torre i tancaria les defenses de la vila per l'extrem més oriental.

LA INTERVENCIÓ

La imminent remodelació d'aquest espai, doncs, oferia la possibilitat de documentar aquest suposat tram de muralla. Tanmateix, tot i que es realitzà una profunda rasa en sentit longitudinal de 12 metres de llarg per 1 d'ample en direcció est-oest i paral·lela al carrer, que es connectà perpendicularment amb una segona rasa en direcció nord-sud, de 2 per 4 metres i orientada cap a la Torre dels Frares, els resultats foren negatius.

Han quedat oberts, per tant, els interrogants sobre el sistema defensiu de l'extrem est d'Hostalric. Per una banda, tenim clarament una torre cantonera nord-est, la Torre del Convent, amb un tram de muralla que en surt cap al sud, una porta d'entrada a l'alçada del carrer i la Torre dels Frares, al sud-est, que sembla exempta. Com s'explica, doncs, la inexistència d'un pany de muralla que tancaria l'espai entre la porta i aquesta torre?

Podem suposar que aquesta muralla hagués estat destruïda o desmuntada en un moment indeterminat. De fet, la banqueta de fonamentació de la Torre dels Frares es troba a més de 250 cm per sobre de l'actual nivell de circulació, per la qual cosa els rebaixos del terreny hi han estat considerables i podrien haver fet desaparèixer qualsevol tipus d'estructura.

Altrament, és aquesta mateixa circumstància la que permet també pensar que aquest tram de muralla fins i tot no hagués existit mai. No hi ha cap vestigi de fonamentació ni, com seria lògic, cap resta adossada al parament extern de la Torre dels Frares o arrencant d'ell. Per altra banda, el gran desnivell existent entre la banqueta de la torre i el nivell del carrer ens delaten una orografia original amb pendents i desnivells molt considerables que la urbanització posterior del Ravalet, extramurs, hauria suavitzat considerablement.

De fet, si fem una ullada als plànols antics de la vila, ens adonem de la gran probabilitat d'aquesta hipòtesi. Al segle XVIII i la primera

JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

meitat del XIX es veu clarament com l'entrada est de la vila estava fortificada amb dos grans talussos en forma de baluard, un a cada banda de les dues torres (la dels Frares i la del Convent), que constituïen uns importants desnivells, en part artificials, que la construcció posterior del Ravalet va desmuntar i anivellar. El que no queda clar en els diferents plànols és si la torre dels Frares quedava exempta o d'ella en sortia un petit pany de muralla. En un plànol de l'any 1711 i en un altre, molt detallat, del 1823 es veu clarament la torre sense cap fortificació adossada, mentre que en d'altres plànols, en canvi, s'hi pot apreciar el que sembla un petit tram de muralla. Tot plegat, però, per l'existència dels baluards i talussos i d'un desnivell natural, per la documentació d'una torre dels Frares exempta en mapes antics i pels resultats negatius de la nostra excavació, fa pensar que aquest hipotètic pany de muralla és molt probable que no hagués existit mai i que els talussos, fossats i baluards, a més de la pròpia torre, haurien estat defenses suficients.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD., *Atles de les ciutats de Girona*, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, Girona, 1994.

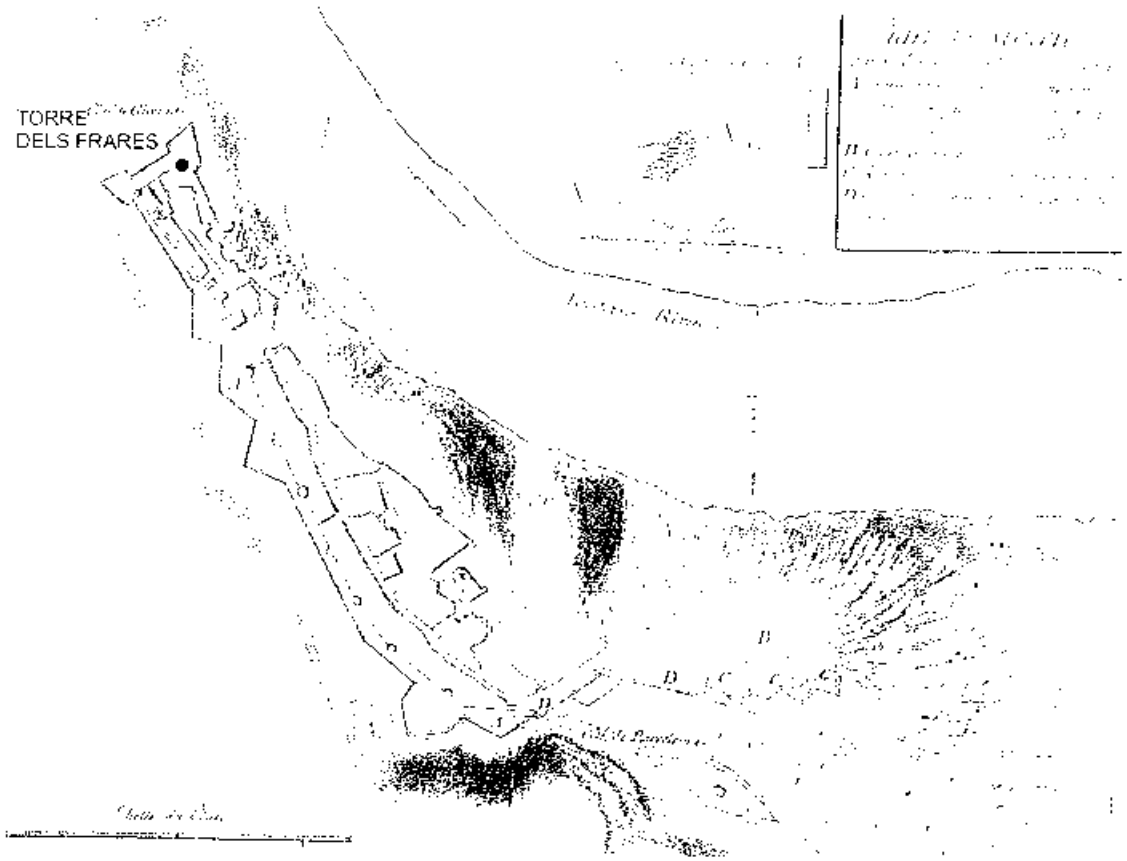

fig. 1. Plànol de l'any 1711 on s'aprecia com la torre cels Frares és exempta i la muralla nord de la vila no s'hi arriba a adossar.

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC AL CASTELL DE LA TRINITAT (ROSES, ALT EMPORDÀ)

Gema VIEYRA BOSCH

Els treballs arqueològics que motiven aquest text s'emmarquen en el projecte de consolidació i ordenació del castell de la Trinitat de Roses endegat en virtut d'un conveni de col·laboració signat per l'Ajuntament de Roses, el Ministerio de Fomento i la Generalitat de Catalunya. Aquest projecte comporta una important intervenció arquitectònica que té com a objectiu, entre d'altres, la recuperació de la volumetria original de la fortalesa.

Aquesta fortalesa s'aixeca al SE de la vila (fig. 1), sobre un turó proper al mar i rodejat de edificacions pertanyents a la urbanització del puig Rom. Les restes del castell dominen la badia i dibuixen un perfil característic que ha estat des de sempre una senyal d'identificació del poble.

HISTORIA DEL CASTELL I ARQUITECTURA

El castell de la Trinitat va ser construït en temps de Carles I, d'acord amb un programa de fortificació de la costa catalana i organització de la frontera amb França. El rei, des d'un principi, va manifestar un interès especial pels valors estratègics de la badia, "*habemos visto este lugar el cualnos paresce muy importante por razon de este puerto*" (Baig, 1988), i va impulsar la fortificació del lloc amb la construcció d'una plaça forta, la Ciutadella, i el castell de la Trinitat. La "Poncella" o el "Botó de Roses", com també es coneix el castell, va ser construït a l'entrada del port sobre un promontori on hi havia hagut una torre medieval. Les obres van començar a principis de 1544, sota la direcció de l'enginyer Luis Pizaño. Cap a finals de 1546 es va tancar el cos del castell, el recinte exterior; i en anys successius es va completar l'interior, quedant acabat cap a l'any 1553.

El castell de la Trinitat era de planta estrellada, amb quatre puntes que han estat interpretades com baluards sense flancs (de la Fuente, 1998). Pizaño va donar noms a les puntes segons referències geogràfiques: punta de Roses (NE), de sant Pere de Roda (NW), de la Trinitat (SE) i de les Medes (SW). A migdia hi havia un revellí format pel reducte que protegia la porta principal del castell i l'esperó que defensava el accés a aquest reducte.

Segons la planimetria de l'època, l'interior del castell s'organitzava en tres pisos de volum decreixent en alçada, és a dir, en disposició d'amfiteatre, que donaven lloc a les corresponents tres plataformes descobertes (fig. 2). El pis inferior era completament subterrani i ocupava tota la superfície del castell. Allí hi havia diferents espais coberts amb volta destinats a magatzems de queviures o de municions o a allotjaments, una gran cisterna, la cuina, letrines, etc. La planta principal estava formada per dos edificis adossats al costat de migdia on hi havia els allotjaments del presidi, el cos de guàrdia principal per protegir la porta d'entrada, les estances del governador, etc. i una extensa plataforma oberta al mar. El nivell superior, ocupat

fig. 1.

per la capella i una plataforma, era de dimensions reduïdes i només ocupava la punta NE.

En conjunt, el castell oferia la part més sòlida, formada per la muralla i les parts edificades, pel costat de tramuntana per tal de contrarrestar els possibles atacs des de la muntanya immediata. Per contra, les plataformes descobertes s'obrien cap a mar i eren ocupades per les línies de defensa formades per troneres descobertes i troneres protegides sota casamata ubicades per parells als angles entrants dibuixats per les punxes.

A l'inici dels treballs, de la Trinitat només es conservava la meitat NE del cos del castell i el revellí, la meitat sudoest no era identificable quedant la planta del castell completament oberta per aquell costat.

De l'interior només es podien veure alguns murs del pis subterrani principal i un fragment de l'enllosat de la primera plataforma, l'arrancada de murs i arcs de la planta principal i senyals d'entrega de voltes, arcs i paviments del primer pis.

Tots aquests danys daten de la guerra de la Independència quan, durant el setge de 1808 i davant la impossibilitat de suportat els atacs de l'exèrcit francès, els defensors de castell van procedir a la seva voladura i demolició definitiva.

TREBALLS ARQUEOLÒGICS

La primera fase del projecte arquitectònic contemplava la neteja de tot el recinte. Això comportava l'extracció de tota la runa, acumulada a l'interior del castell, procedent de l'enderroc de les dependències internes del castell i de part dels paraments perimetrals de la fortificació així com la documentació arqueològica de les restes i de la seqüència estratigràfica.

L'objectiu era recuperar el màxim d'elements i estructures originàries sobre les quals basar, física i conceptualment, la reconstrucció arquitectònica. En el cas d'identificació de nivells o elements arqueològics es passaria a treballar manualment realitzant una excavació amb metodologia estratigràfica on fos possible. Aquesta intenció prèvia pràcticament no ha estat aplicada ja que la voladura del castell i les característiques del material resultant han fet evident la quasi completa absència de nivells arqueològics susceptibles de ser excavats.

En un principi, l'organització de l'espai interior del castell, per al posterior registre arqueològic, s'ha fet en funció de les quatre puntes, els únics elements identificables. Progressivament, l'aparició de restes de parets, escales i altres elements han portat a segmentar la planta. El procediment aplicat ha estat la supervisió arqueològica directa del treball de les màquines per tal de recuperar carreus treballats, peces d'artilleria i altres objectes d'interès arqueològic i dirigir l'extracció davant l'aparició progressiva d'estructures, elements construïts i nivells de circulació.

RESULTATS

Les dades recollides queden sintetitzats de la següent manera:

- La voladura de l'any 1808 va suposar la demolició quasi total dels diferents espais que configuraven els tres nivells constructius. Les característiques del material d'enderroc han fet evident la solidesa de la construcció (grans pedres, morter de gran qualitat, voltes i parets de gruix considerable, etc.) amb murs de d'entre 2 i 5 m de gruix segons l'alçada.

- La implantació del castell sobre el terreny es va fer modificant el relleu natural i rebaixant la roca natural, sobretot en direcció a migdia i llevant, per adaptar-la als diferents nivells d'ús.

- Restes conservades com arrencament de voltes, arrencament d'arcs, trams de parets, etc. i la seva relació estratigràfica amb la muralla que configura el cos del castell ratifiquen el procés constructiu proposat per de la Fuente: primer es va tancar el perímetre estrellat i posteriorment s'hi van anar adossant les estructures que formaven els espais interiors.

- La documentació gràfica coneguda sobre el castell s'ha demostrat força fiable però no infalible. D'una banda, la distribució del nivell subterrani i de la planta principal documentada es correspon bastant amb les restes d'estructures i evidències conservades. Pel que fa al pis superior no s'ha conservat pràcticament res, només alguns vestigis a les parets perimetrals.

- De manera inesperada, a la punta de la Trinitat (SE) ha estat descoberta una gran estança que

no apareix dibuixada en cap dels gravats de l'època i que afegiria un quart nivell a la organització vertical global del castell (fig. 3, lletra A)

- A la punta de sant Pere de Roda ha estat localitzada una cisterna de planta hexagonal irregular inquibida en una estructura de parets circulars (fig. 3, lletra B). Les relacions estratigràfiques i les característiques constructives dels dos elements arquitectònics fan pensar que l'edifici circular podria ser el que quedaria de la primitiva torre medieval que el castell va substituir.

- Els circuits de circulació entre els diferents nivells han quedat clarament manifestats gràcies a les diverses escales apareguides amb major o menor grau de conservació (fig. 3, lletra C).

- Ha estat identificada una possible zona de cuina ubicada a la planta subterrània a la punta NE (fig.3, lletra D). Els elements conservats són la senyal de l'embut i el fumeral d'una gran xemeneia a la paret nord, i un forn, del qual només es conserva part de la solera i de la volta de rajoles. Es pot establir un clar paral·lelisme constructiu entre aquest forn i dos que es conserven quasi complets a la Ciutadella.

- Al cos de guàrdia situat a la esquerra de la porta del castell s'ha pogut realitzar una petita excavació (fig. 3, lletra E). Sota l'enderroc, ha estat identificat un nivell de terra negra amb presencia de diferents materials (ceràmica vidriada monocroma, pedres de toc, fogueres, bales de plom, elements metàl·lics, etc.) un parell de focs, una canonada en relació amb el veí forn i restes del paviment original a base de grans lloses de pedra.

- La cisterna central del castell ha aparegut al lloc previst, sense la coberta però amb diversos elements de canalització adjacents (fig. 3, lletra F).

- La punta de les Medes (fig. 3, lletra G) ha estat buidada de les terres que l'omplien i que constituïen els fonaments de les tres estances del nivell subterrani. Aquest reompliment es va fer a mitjans segle XVI i l'objectiu era solucionar problemes de vibracions en cas de foc d'artilleria realitzat des de les troneres acasamatades de la planta subterrànea (de la Fuente, 1988).

- Al parament nord de la punta NE, s'han identificat restes de grafitis i dibuixos gravats sobre el morter (fig. 3, lletra H). Només amb la reconstrucció de la plataforma subterrània i la recuperació del nivell del pas del pis principal s'ha pogut fer l'aproximació a aquestes restes i, a més, identificar unes altres a l'accés a una garita.

- La neteja de l'esperó (fig. 3, lletra I) ha possat al descobert la pavimentació a base d'un

fig. 2.

empedrat, fet amb pedres petites-mitjanes, disposat en rampes esglaonades seguint un recorregut en ziga zaga.

- Al costat meridional (fig. 3, lletra J) ha estat possible recuperar la base de de la muralla exterior i redibuixar la planta completa del cos de la fortalesa.

BIBLIOGRAFIA

BAIG, M. 1988, La vila de Roses en els segles XVI i XVII, A.I.E.E., Figueres, p.136-206.

DE LA FUENTE, P. 1988, *Les fortificacions reials del golf de Roses en l'època moderna*, Col·lecció Papers de Recerca, Ajuntament de Roses.

DÍAZ ROMAÑACH, N. 1991, *Roses, una vila amb història*, Ajuntament de Roses.

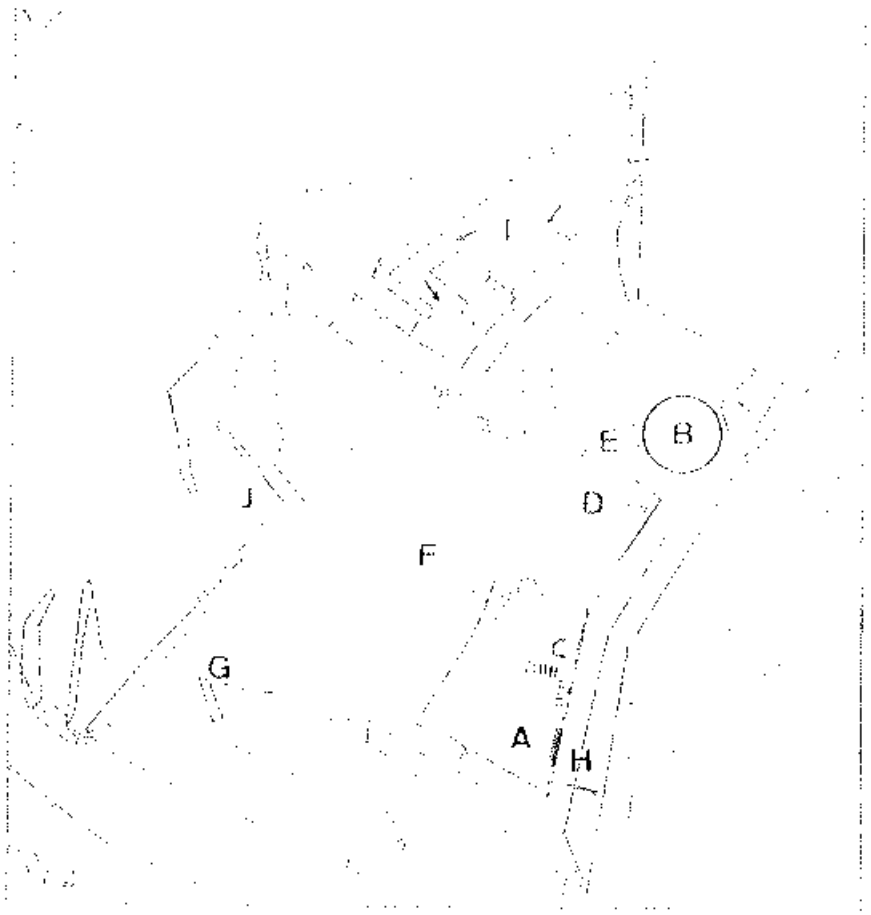

fig. 3.

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC DE LES OBRES DEL DIPÒSIT REGULADOR D'AIGUA DE FIGUERES CONSTRUÏT AL CASTELL DE SANT FERRAN (FIGUERES, ALT EMPORDÀ)

Anna Ma PUIG GRIESSENBERG

El seguiment arqueològic paral·lel a les obres de construcció del dipòsit regulador d'abastament d'aigua de Figueres[1] es va iniciar, de manera preliminar, el mes de març de 2002, mitjançant uns sondejos que havien de determinar l'interès arqueològic de la zona afectada per la fossa i la rasa que calia obrir per a construir l'esmentat dipòsit[2]. L'interès del seguiment residia en el fet que aquestes obres se situaven en el perímetre extern del castell de Sant Ferran de Figueres, fortalesa de planta abaluartada començada a construir a mitjan segle XVIII, que es troba al nord-oest de la població. L'emplaçament del dipòsit i el traçat de la rasa afectaven, per una banda, una part del perímetre defensiu exterior immediat a l'hornabec de Sant Roc, i per l'altra, les possibles restes de l'antic convent de caputxins homònim que havia existit en el lloc abans de la construcció del castell, el qual fou enderrocat a mitjan segle XVIII per la seva proximitat a la nova fortalesa. No només es considerava necessari controlar la intervenció per tal de valorar la incidència de les obres sobre aquestes restes, sinó també per observar la possible aparició de material d'enderroc procedent tant de la voladura del castell durant la Guerra Civil Espanyola (que va deixar un gran nombre de restes arquitectòniques disperses a l'entorn de la fortificació), com de l'enderroc del convent (en el cas que aquestes s'haguessin pogut aprofitar com a material de reompliment en els talussos de terra del castell).

Malgrat que els resultats dels primers sondejos resultaren negatius, es va continuar amb el seguiment arqueològic tant bon punt es reprengueren les obres, a inicis del mes de juny, després que aquestes restessin aturades durant uns mesos. En primer terme es va procedir a controlar l'obertura d'un gran forat, d'una alçada entre 5 i 6 m per una amplada mitja de 15 m de costat, excavat damunt del talús de la muralla externa, entre aquesta i un petit parapet que delimitava el camí de ronda que circulava per tot el perímetre extern del castell. Les terres extretes no varen aportar res d'interessant; es tractava de simples nivells de reompliment, disposats de manera artificial, per tal d'aixecar els talussos que reforçaven les defenses exteriors del castell.

Pel que fa a l'esmentat parapet, situat en els límits del forat excavat, hem de dir que es tracta d'un muret de poca amplada, entorn als 30 cm, construït a base de pedres de mides i format irregular, escassament lligades amb morter, que es conserva en força mal estat, ja que en alguns trams està quasi totalment enderrocat. En fer els primers sondejos es va poder observar que el tram que resultava afectat per la connexió del dipòsit amb la rasa de les canonades

[1] Segons *Projecte constructiu del dipòsit regulador de l'abastament d'aigua de Figueres. Mesures d'educació paisatgística (clau: JN 97040 C1)* de l'enginyer Ramon Galimany. Les obres, executades per l'empresa Constructora de Calaf S.A. de Calaf (Barcelona), que finançava les despeses arqueològiques, anaren a càrrec de REGS de Catalunya, S.A.

[2] Aquests primers sondejos resultaren negatius, tal com es va informar, tot seguit, a l'*Informe d'impacte arqueològic del projecte constructiu del dipòsit regulador de l'abastament d'aigua de Figueres (Alt Empordà)*.

[3] La rasa feia una amplada màxima d'uns 60/70 cm (la de la pala excavadora), per una profunditat irregular, menor a l'extrem nord, prop del dipòsit, mentre que era més profunda a l'extrem sud, per tal de donar-li el pendent necessari.

d'aigua, tenia una profunditat no superior a un metre i estava mancat de banqueta de fonamentació. Tal com encara avui el podem veure en tot el recorregut del perímetre extern del camí de ronda, no es tracta d'un mur excessivament sòlid i rellevant el qual, segons sembla, ha sofert diverses destruccions i remodelacions que han afectat en gran manera el seu aspecte original.

Pel que fa a la rasa que havia de connectar el nou dipòsit amb el que ja hi havia en el lloc, uns metres més al sud-est, oberta amb màquina excavadora[3], hem de comentar que la seva excavació travessava tota l'esplanada del pàrquing del castell, lloc en el qual sabem, tant per la documentació militar antiga, com per algunes escasses restes avui encara visibles, es trobava construït el convent caputxí de Sant Roc. Els sondejos previs practicats en el traçat de la rasa, però, semblaven indicar que aquesta no perjudicava cap resta arquitectònica de l'esmentat edifici, atès que aquest es trobaria emplaçat més a l'est. De fet, les terres que es varen extreure durant les primeres observacions varen resultar estèrils, constituïdes per uns materials similars als disposats en fer talús al que ens hem referint anteriorment. En excavar la rasa es constataren, però, certes diferenciacions: en el tram més proper al dipòsit, ran del talús, les terres resultaren ser soltes i aportades[4], a diferencia de l'espai central de l'esplanada i altres punts de la resta de la rasa, on aquestes apareixien relativament més compactades o, fins i tot, hi aflorava la roca del subsòl. En escassos punts, especialment a l'extrem sud de la rasa, al final de l'esplanada, hi havia una capa superficial, irregular, de terres orgàniques, amb presència de materials moderns, sense interès.

En resum, no fou possible reconèixer cap nivell arqueològic relacionat amb el convent de caputxins, ni cap altre que mereixés una excavació acurada. Les escasses restes descobertes aparegueren soltes, inconnexes, procedents del gran remenament de terres i d'aportacions d'escombreres que ha sofert el lloc al llarg dels anys. En un únic punt de la rasa, a la part central de l'esplanada, es varen recuperar alguns ossos i dents d'animals, ran del superficial, sense cap connexió ni relació amb algun suposat dipòsit realitzat voluntàriament.

BIBLIOGRAFIA

DÍAZ, C. 1982, *El castell de sant Ferran de Figueres. La seva història*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.

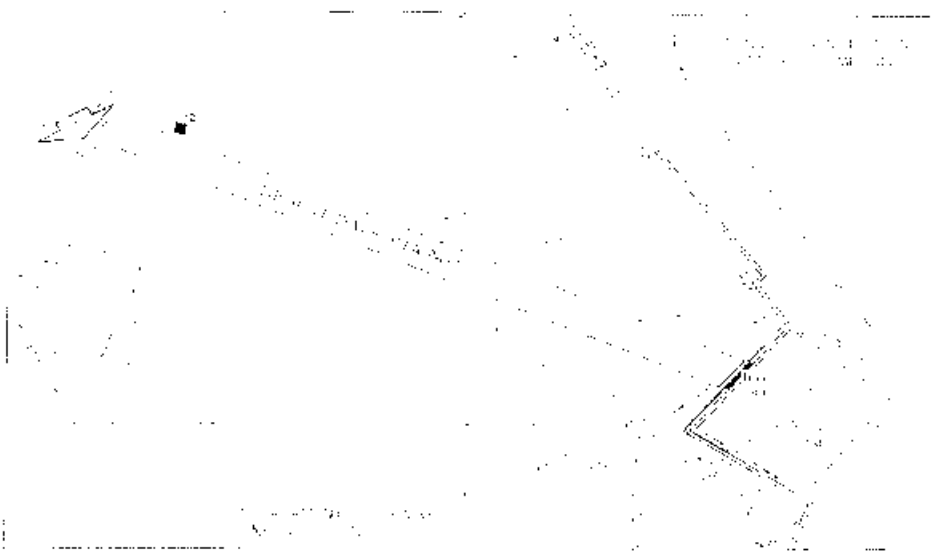

fig. 1. Plànol on es pot resseguir el traçat de la rasa i l'emplaçament del dipòsit d'aigua objecte de seguiment arqueològic.

[3] La rasa feia una amplada màxima d'uns 60/70 cm (la de la pala excavadora), per una profunditat irregular, menor a l'extrem nord, prop del dipòsit, mentre que era més profunda a l'extrem sud, per tal de donar-li el pendent necessari.

[4] Aquestes característiques morfològiques foren les que dificultaren els treballs de connexió entre les canonades i el dipòsit, els quals havien de consistir en l'excavació d'un pas soterrat, estret, per sota del parapet, per tal que no afectés la construcció. Però la poca compactació de les terres i la poca solidesa del mur feren que aquests treballs fallessin i que es desmuntés no només la rasa sinó també part del parapet, el qual es va haver de restaurar un cop acabades les obres.

EXCAVACIONS AL CASTELL DE SANT MIQUEL (GIRONA, GIRONÈS)

Dolors CODINA REINA **Marc SUREDA JUBANY**

L'anomenat castell de Sant Miquel consta actualment de les restes de dues torres de telegrafia òptica de mitjan segle XIX i d'una capella datable globalment en època moderna. No són doncs elements que pròpiament constitueixin un castell: la denominació prové, amb tota seguretat, de l'aspecte fortificat que li donà la torre de línies telegràfiques generals i la fortificació del recinte mitjançant un fossat, tot executat en els anys centrals de la dinovena centúria. El conjunt es troba dins el terme municipal de Girona, malgrat que a finals del segle XIX formava part del de Celrà. El turó té unes qualitats topogràfiques molt remarcables. Dominat només pel cim dels Àngels, ja considerablement lluny, el puig de Sant Miquel (o muntanya de Castellar) és de fet l'altura més rellevant d'aquest sector de la serralada, tot tancant per l'est la llarga i estreta vall de Campdorà, que a ponent està limitada per la muntanya de Montjuïc. Des d'ell es dominen perfectament la zona propera de les planes de Girona i de l'Empordà, del Montseny als Pirineus, i més concretament, amb una excel·lent visibilitat, els nuclis de Celrà i Campdorà, la muntanya de Sant Julià de Ramis amb els seus jaciments, la cara est de la muntanya de Montjuïc i la ciutat de Girona. Per això hom havia apuntat, a tall d'hipòtesi, si Sant Miquel no hauria pogut actuar en època antiga com a punt de comunicació visual entre Sant Julià i Girona, una funció que de fet segur que va exercir en el segle XIX.

El primer esment documental del puig de Sant Miquel es remunta a l'any 1024 (EHU 2003, 247-248). Tanmateix, l'estructura visible més antiga de la qual es té constància escrita és la capella, fundada per Joan de Dons, prevere del Capítol de la seu i paborde de desembre, la segona meitat del segle XV. El 1451 el bisbe concedia permís per l'erecció, i l'any 1478 encara no s'havien acabat les obres (Botet 1890, 326-328; Marquès 2000, 66). Els documents de l'arxiu episcopal que consultà Joaquim Botet i Sisó no esmenten cap estructura anterior (*in sumitate montis dicti in vulgari lo Puig del Castellar*) i ens fan evident que la capella pertanyia al terme parroquial de Celrà.

L'edifici actual compta amb una primera fase (l'absis) d'estil gòtic, que segurament caldria relacionar amb els treballs de construcció de la primera capella a les darreries del segle XV. Una segona fase es materialitza en el trams de nau que s'adossa a l'absis, de dimensions semblants però de factura més tardana (volta de punt rodó, reaprofitament de rajols de la fase anterior), del segle següent o potser del s. XVII; i en un tercer moment s'hauria construït la nau ampla amb llunetes de l'extrem occidental, que podríem situar al segle XVIII. Sabem per altra banda que la capella va ser molt malmesa a causa de la guerra de la Independència (Botet 1890, 326; Marquès i Amich 1993, 62), la qual cosa pot tenir a veure amb el malmenament de la major part de les estructures del sector oest.

La part oriental de la capella, probablement ja abandonada després de les guerres i la desamotització, va ser aprofitada vora 1848 per a instal·lar-hi una torre de telegrafia òptica militar, al costat de la qual, pocs anys després, es bastí la de línies generals (Llinàs-Llorens-Meri-

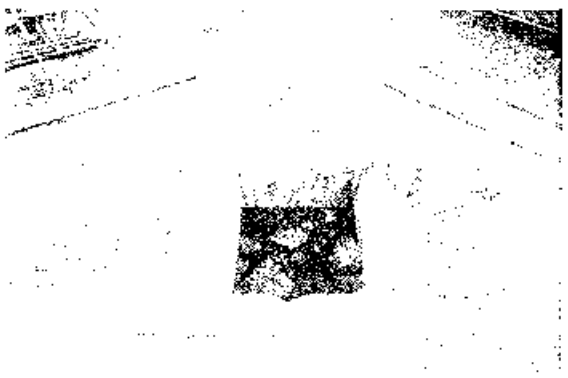

fig. 1. Boca de la cisterna gran.

no 1996). Com ja hem dit, aquestes obres van implicar també l'excavació i condicionament d'un fossat que va alterar considerablement la fesomia de l'espai. L'ensorrament de part de la volta de l'absis hauria de ser posterior a l'abandonament militar, per tal com damunt d'aquesta estructura s'hi haurien situat els instruments telegràfics durant el seu ús com a torre de comunicacions.

L'Ajuntament de la ciutat de Girona i la Diputació van dur a terme al llarg del 2003 tasques de rehabilitació i restauració a l'anomenat castell de Sant Miquel, sota la direcció tècnica de l'arquitecte de la Diputació sr. Lluís Bayona. En el marc d'aquests treballs ha calgut netejar el fossat, buidar la cisterna central i aixecar el paviment del presbiteri de l'església; això ha comportat la modificació d'alguns punts del conjunt i ocasionalment la remoció de terres. L'activitat ha estat realitzada per membres de la brigada d'obres de la Diputació de Girona. El seguiment arqueològic va consistir en el control de les accions a la zona de les cisternes i al presbiteri de la capella i es va produir en dos moments: del 3 al 18 de febrer, sota la direcció de Dolors Codina, i del 24 al 30 d'octubre, sota la direcció de Marc Sureda.

CONCLUSIONS

Ni l'excavació ni la recerca documental complementària no han pogut proveir dades definitives quant al coneixement dels precedents de les estructures actuals, i encara menys sobre la seva datació. Ja hem vist que les notícies documentals més antigues no ens permeten parlar de cap estructura anterior a la pròpia capella: el document de 1024 parla del puig sense fer esment de cap edifici, torre o establiment; igualment, si a mitjan del segle XV s'hagués pogut veure alguna mena d'estructura és versemblant pensar que el document de 1451 l'hauria anomenat. Des del punt de vista de l'arqueologia, només disposem de dos elements que podrien pertànyer a una estructura precedent a les estructures actualment visibles: les cisternes que es troben al centre del "castell" i un mur integrat en els fonaments de l'absis de la capella i potser perllongat en direcció sud.

Pel que fa a les cisternes, les intervencions que presentem han comportat l'excavació i buidatge de la més gran i de les restes de l'altra, retallada pel fossat, sense resultats per a la datació de les estructures, més que constatar el seu colgament en el segle XIX-XX. Aquesta dada, però, ja ens era coneguda: el retall i inutilització de la cisterna més petita a causa de l'excavació del fossat ens obligava de bon principi a relacionar la destrucció del dipòsit amb el condicionament de les estructures com a torre de telegrafia òptica com a màxim d'aviat a mitjan del segle XIX.. No sabem doncs si les cisternes eren anteriors a l'església, i si ho eren, no sabem quant de temps.

El mur detectat sota la paret nord de la capçalera de l'església és l'altre element que podria pertànyer a una estructura preexistent. Tot i això, les dades estratigràfiques no permeten proposar-ne cap datació més enllà de la possible anterioritat a l'estructura del presbiteri.

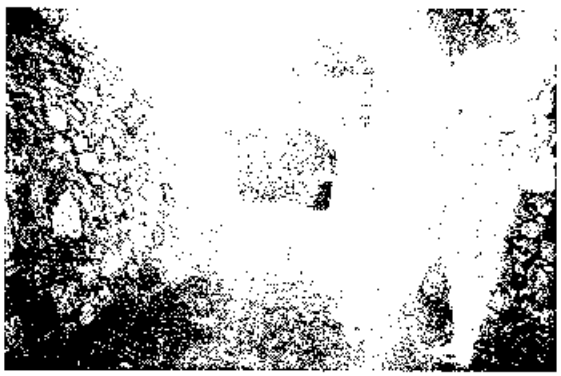

fig. 2. Aspecte del fossat un cop buidat.

fig. 3. Aspecte de la cisterna petita un cop excavada.

fig. 4. L'enterrament al centre del presbiteri.

No podem descartar -però tampoc assegurar- que aquest mur es perllongués cap al sud tot seguint el traçat que marquen alguns fragments de paret que afloren de manera molt precària per sota de la torre de telegrafia òptica de la línia general, a migdia de la capella, documentat en la campanya del mes de febrer. Si això era així, en qualsevol cas, es tractava d'una paret no gaire potent que fonamentava directament sobre roca, i en algun moment se'n va destruir bona part; tanmateix, també pot ser que la dita paret i la substructura del nord de l'absis no mantinguessin cap relació estructural directa i pertanguessin a dues estructures diferents.

Quan va construir-se l'absis de la capella, presumiblement a la segona meitat del segle XV, l'estructura nord-est va ser aprofitada per a fonamentar-hi part del nou presbiteri poligonal. Al nord, es construeix directament sobre seu, respectant la forma exterior a nivell de fonaments; mentre que al sud, a partir del fons del presbiteri i des de dins, el fonament és ja del tot poligonal i per tant fet de nou. Fets aquests fonaments, prèvia adaptació i retall convenient d'alguns punts sobresortints de la roca del subsòl, hom degué procedir a anivellar la cota de circulació de l'església i, fet això, es començà a aixecar la paret interior pròpiament dita.

Les reformes posteriors de l'església van comportar en primera instància la reconstrucció del sector de la nau, fet amb volta de canó que no lliga amb la creueria de l'absis i on a més es reaprofiten de manera força maldestra uns quants rajols primitivament destinats a les nervadures de les anteriors voltes de creueria. La troballa d'un sisè d'aram de Barcelona de Lluís XIV encunyat l'any 1646 (Crusafont 1989, 118 i 122) damunt del reompliment dels carcanyols d'aquest tram de nau, en els treballs de neteja superficials, ens fa evident que a la meitat del segle XVII aquesta ampliació ja estava construïda. Si coneguéssim amb exactitud el context d'on es recuperà la moneda potser podríem afinar més la datació: el fet d'haver-la trobat sobre el farcit indica que quedà sota la teulada i que, en puritat, és només aquesta darrera teulada la que podríem datar. Atès tot això i amb les salvetats oportunes no

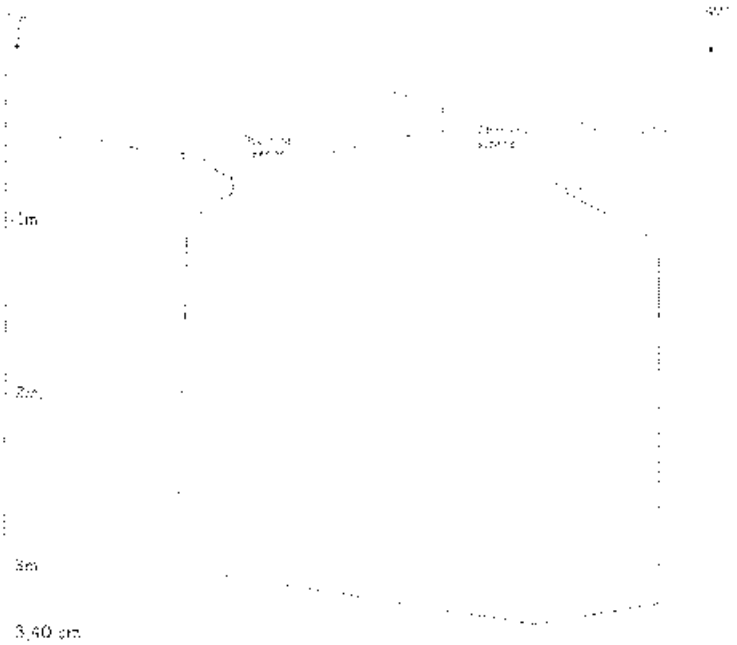

fig. 5. Secció de la cisterna gran.

seria desenraonat proposar una datació de mitjan segle XVII. De l'ampliació cap a ponent (una nau força més àmplia amb volta de llunetes) no en sabem pràcticament res: se'n proposa una datació del segle XVIII.

El terra de l'església devia ser pavimentat amb rajols similars als de l'extrem oest, dels quals només en quedaven mínimes traces. En algun moment es va excavar al mig del presbiteri la tomba detectada en la campanya d'octubre, que potser estava coberta amb alguna mena de llosa, en qualsevol cas del tot desapareguda juntament amb el paviment de rajols on devia integrar-se. La posició del difunt, tanmateix, perfectament centrada respecte de l'absis i per tant en el lloc més preeminent de l'església, indueix a pensar que ens trobem davant de l'enterrament d'un personatge relacionat amb la capella de manera més o menys íntima, qui sap si el fundador o algun dels ermitans. En efecte, coneixem gràcies a la documentació dos enterraments dins de la capella: els de dos ermitans, Joan P. Brasses (mort el 1620) i fra Bonaventura (enterrat el 1706) (Marquès i Amich 1993, 61). Almenys el primer dels dos potser va ser enterrat abans de l'ampliació cap a ponent que hem situat al segle XVII. L'alteració de la tomba i assenyaladament la desaparició del crani cal entendre-la probablement en relació a remocions del terreny obrades en un moment en què el paviment superior havia desaparegut o estava molt malmès; caldria pensar en una circumstància en què l'església ja no fos usada com a tal, versemblantment a partir de la destrucció parcial de la Guerra del Francès, o bé després de l'abandonament de les instal·lacions telegràfiques.

El darrer gran episodi de la història del lloc és, com ja hem dit, la construcció de les instal·lacions de telegrafia òptica (Llinàs-Llorens-Merino 1996). Dels moments posteriors en sabem molt poc. Les visites pastorals no ens poden oferir dades al respecte, i tot sembla indicar que la capella, probablement ja molt malmesa per la guerra del Francès, fou finalment desafectada al culte, potser a rel de la desamortització de 1835. Només aquesta dessacralització permetria entendre el seu aprofitament més aviat maldestre com a estructura militar. Les estructures, un cop abandonades les estacions telegràfiques, van anar patint la degradació que els dugé fins a l'estat de ruïna previ a la intervenció actual. El lloc ha romàs fins avui com a escenari de l'habitual visita d'excursionistes -entre els quals hi hem de comptar, n'hi ha proves, l'arquitecte Rafael Masó- i com a punt esporàdic de reunió d'aplecs.

BIBLIOGRAFIA

BOTET SISÓ, J. 1890, "Notas históricas. Fundación del santuario de S. Miguel cerca de Gerona", *Revista de Gerona* XIV.

CRUSAFONT i SABATER, M. 1989, *La moneda catalana*, La Caixa, Barcelona.

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.M., SAGRERA, J. 2003, *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval*, col·lecció Estudis d'Història Urbana 5, Ajuntament de Girona.

LLINÀS, J., LLORENS, J.M., MERINO, J. 1996 "La telegrafia òptica a la Selva (1848-1862)", dins *Quaderns de la Selva 9*, Centre d'estudis Selvatans, 115-137.

MARQUÈS PLANAGUMÀ, J.M. 2000, *Ermites i santuaris de la diòcesi de Girona*, col·lecció Francesc Montsalvatge 4, Diputació de Girona.

MARQUÈS, J.M., AMICH, N.M. 1993, *La parròquia de Celrà*, col·lecció Sant Feliu 14, Ajuntament de Celrà i Diputació de Girona.

fig. 6. Planta general

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CASAL DEL COLOMAR

Sílvia CALLAVÉ FELIPE

INTRODUCCIÓ. SITUACIÓ DEL CASAL DEL COLOMAR

El mas medieval del Casal del Colomar està situat a la serra de l'Albera. La Serra de l'Albera és el nom que rep el tram oriental dels Pirineus, des del Pertús fins al mar. Separa les grans planes de l'Empordà i del Rosselló, i des del 1659, amb el Tractat dels Pirineus, la seva carena forma part de la línia fronterera.

És en el sector més oriental , el de Sant Quirze-Balmeta, on trobem el mas medieval del Casal del Colomar. Aquest sector ha estat vertebrat sempre entorn el monestir benedictí de Sant Quirze de Colera.

TREBALLS DE RECUPERACIÓ DEL MAS

Els treballs duts a terme al mas del Casal del Colomar s'han realitzat dins el marc d'un camp de treball transfronterer dels Pirineus durant la primera quinzena d'agost del 2002. El principal objectiu que va motivar els treballs va ser la recuperació d'una part del molt nombrós patrimoni que posseeix la zona i que encara no es coneix. En aquest cas es tractava d'un mas medieval fet que el feia encara més interessant en ser un edifici que ha sigut força oblidat en l'arqueologia medieval.

L'habitatge rural i concretament els masos , com a explotació agrícola i element social, ens pot aportar molta informació sobre la vida quotidiana d'aquest període. Els principals treballs que s'han dut a terme al Casal del Colomar han estat la descoberta i la neteja. El mas es trobava cobert pel bosc, ja que no s'havia efectuat cap treball de neteja anterior i , per tant, es trobava emboscat i era de difícil accés. Aquesta neteja del mas ens va permetre poder descobrir la planta complerta.

Així el mas està format per un edifici principal , estructures annexes i pel colomar que es troba a l'est del mas a l'altra banda de la riera. També a uns 5 m. al sud del mas hi ha una barraca de pastor que no funcionaria en el mateix moment que el mas.

A causa de l'existència de diverses estructures s'ha dividit el Casal del Colomar en 4 zones.

La zona 1 estaria formada per l'edifici principal del mas que quedaria dividit en dos sectors ben diferenciats. La zona 2 estaria format pels edificis annexos al mas, la zona 3 seria la barraca de pastor i la zona 4 seria el colomar, que dóna nom al mas.

El mas, edifici principal, té una planta trapezoïdal i està dividit en 2 sectors ,un aniria cobert i l'altre quedaria a l'aire lliure com a zona de treball.

A més de l'edifici principal del mas (zona 1) també hi ha altres estructures annexes (zona 2) que haurien funcionat juntament amb l'edifici principal. Aquestes estructures annexes les trobem a la banda nord del mas. Són 3 estances que podrien ser magatzems o zones de treball, tot i que s'hauria d'excavar per poder-ne fer un bon estudi. L'edifici que trobem més al nord no va poder ser desemboscat en la seva totalitat i per això no s'adjunta a la planta.

Pel que fa a la barraca de pastor (zona 3) es troba ubicada a uns 5 m. de la façana sud del mas. La barraca segueix la mateixa tècnica que la construcció del mas i també està construïda amb pedra local. Està força ben conservada tot i que la paret de la banda nord es troba enrunada .

El colomar (zona 4) es troba al vessant est del mas, a l'altre extrem de la vall on conflueixen 2 rierols que proporcionarien aigua al colomar. És una estructura rectangular que es troba em-

boscada. Des del colomar hi ha una bona visió del mas.

CONCLUSIONS

El poc temps que ha durat el camp de treball ha fet que la intervenció arqueològica hagi estat mínima i s'hagi prioritzat la neteja de la zona i el desenrunament d'una part del mas.

La intervenció ens ha permès conèixer la planta del mas , la seva extensió i també d'algunes de les estructures annexes que no es podien apreciar a causa de la gran quantitat d'arbres i matolls que hi havia en la zona.

El mas del Casal del Colomar formaria part del poblament dispers de l'Albera durant l'època medieval (segle XIV). Les construccions del mas eren molt elementals , fins a l'extrem que s'enrunaven fàcilment. A partir de les pestes del 1348 els masos enderrocats s'anomenaren "ad benevisum" o masos rònecs.

És durant el segle XIII que la masia catalana arriba a la seva plenitud, quan es desenvolupen plenament les servituds i es van anar consolidant els guanys socioeconòmics dels poderosos.

El fet característic del segle XIV i XV és la crisi i alhora el pas cap al món modern. El segle XIII- XIV s'atura el gran creixement que s'havia generat a occident des del segle XII. Es tractava d'una crisis econòmica generada per males collites , freds i fams (1315- 1318).

És en aquest període on sembla que hauria funcionat el mas del Casal del Colomar ,tot i que no s'han trobat materials ceràmics que ens ho confirmin i faltaria fer alguns sondejos per confirmar la cronologia.

BIBLIOGRAFIA

BADIA i HOMS, J. 1977-1981, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, 3 vol., Girona.

BOLÒS, J. 2002. *Catalunya medieval*, Barcelona.

AA.DD. 1989, *L'Empordà,Catalunya romànica*, vol.I i II , Barcelona.

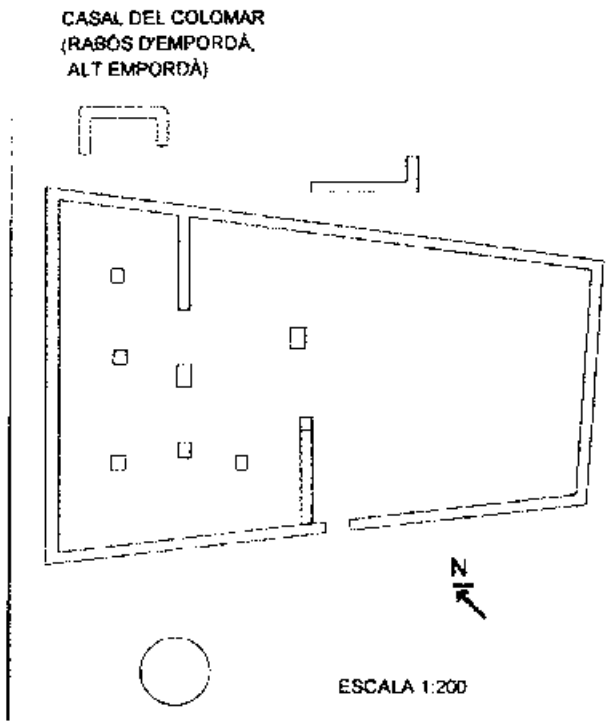

fig. 1. Planta general del Casal del Colomar

CONTROL ARQUEOLÒGIC, PLAÇA DEL VI (GIRONA)

Ma. Francesca JIMÉNEZ SORROCHE

El seguiment de màquina excavadora s'ha realitzat amb motiu de la reforma urbanística de la ciutat efectuada per l'Ajuntament de Girona. Les actuacions en aquest indret han estat per una banda el canvi de paviment de tota la plaça i per l'altra la renovació de les canalitzacions de serveis en el seu subsòl tant de llum, gas, i clavegueram.

L'objectiu principal ha estat el de detectar estructures antigues que estessin afectades pel pas d'algun dels serveis anteriorment esmentats. Pel que fa al canvi de paviment no ha estat dintre de les prioritats ja que s'ha limitat a substituir l'asfalt actual per un altre tipus de paviment sense que es profunditzi en el subsòl.

La metodologia emprada ha estat el de l'observació minuciosa de totes les rases efectuades abans de prosseguir a l'aixecament total de l'asfalt. Les rases efectuades oscil·laven entre els 50 cmts i 3 metres de fondària, i només s'han realitzat en aquells punts on eren necessàries per la canalització dels serveis.

Els treballs es van iniciar el dia 30 de gener de 2003. En tot el mes de febrer es van realitzar tot un seguit de rases longitudinals a banda i banda de la plaça, així com a la Pujada del Pont. També es van realitzar rases perpendiculars més curtes tant al centre de la plaça com als laterals (sota de les arcades). Les profunditats de les rases han oscil·lat entre els 50 cmtres en les perpendiculars i entre 1'20 i 3 m en les longitudinals.

RASA 1

Rasa longitudinal sud-nord al llarg de la plaça. S'inicia en una punt de neteja de clavegueres a la banda sud de la plaça i a 3'70 m de l'inici de les arcades de la banda est de la plaça. És totalment paral·lela a la vorera est fins a la tercera arcada del nord on varia uns graus cap a l'oest, fins arribar a l'inici del carrer Ciutadans. Aquesta rasa, d'uns 60 metres de llargada, ressegueix una claveguera de volta de rajol lligat amb morter que restava intacta sota uns 10 cms d'asfalt i 20 cmtrs de ciment. Es conserva uns

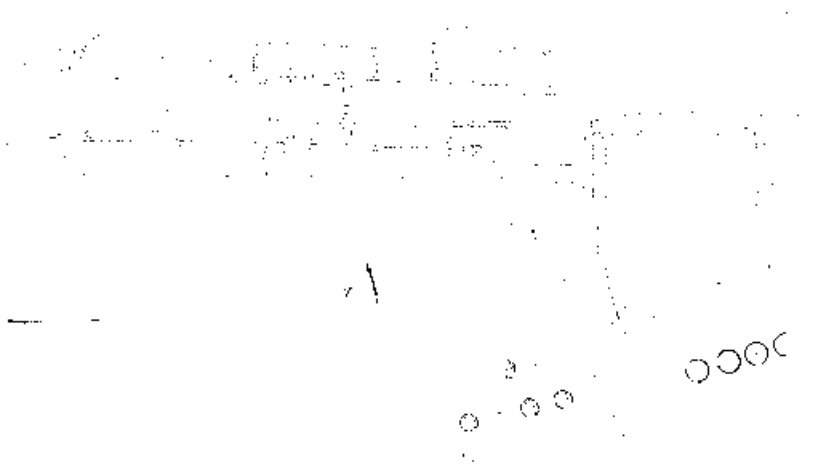

fig 1. Planimetria de la plaça del vi amb la situació de les rases descrites.

80 cmtres d'ample i 70 cmtres d'alçada. La rasa va fer malbé la part de la volta d'aquesta claveguera.

RASA 2

Rasa longitudinal nord-sud al llarg de la plaça i pujada del pont. S'inicia just en el primer pilar de l'arcada del nord-est fins a l'inici de la pujada del pont de pedra. Un total de 95 m de llargada i 1'75m d'amplada; la profunditat ha oscil·lat entre el 1'5m en la plaça i els 3m en el punt més alt de la pujada.

A uns 10 metres de l'inici de la pujada del pont i a uns 2'5 m de la vorera nord es va realitzar una petita rasa d'uns 7 metres per localitzar tubs de telèfon i aigua. Es va trobar un mur de pedra mitjana lligada amb morter, uns 70 cmts d'ample i d'una fondària de 2'5 m. La màquina excavadora el va seccionar, uns 60 cmtrs abans de l'observació. No es va observar material ceràmic als voltants d'aquesta estructura, només es va observar nivells de runa. És per aquesta raó que és difícil precisar la datació d'aquest mur.

RASA 3

Rasa longitudinal nord-sud situada a la banda oest al llarg de la Plaça del Vi. S'inicia davant la primera arcada nord-oest i segueix paral·lela a la vorera oest fins a l'inici del carrer Albareda situat a l'angle sud oest de la plaça. Primerament es va procedir a extreure les lloses de la vorera per permetre realitzar la rasa just a tocar el fonament dels pilars de les arcades. La rasa va tenir una amplada d'uns 90 cmts i una fondària de 1'50 de fondària, i uns 55 m de llargada. No es va posar al descobert cap estructura antiga només rases de serveis antics tal com llum, aigua i telèfon. Les rases transversals de la banda oest van a buscar aquesta rasa longitudinal.

RASA 4

Rasa longitudinal est-oest situada a la banda sud de la Pujada del Pont de Pedra. S'inicia al principi de la pujada, continua paral·lela a la vorera sud fins a la l'alçada de la porta de la pastisseria/bomboneria Vienesa on entra cap al mig del carrer uns 10m en un angle de 90º i posteriorment torna a girar en angle recte uns altres 10 m fins anar a trobar la rasa 1. dels dimensions d'aquesta rasa van oscil·lar entre el 1'5m i els 3 metres d'amplada quan la rasa era paral·lela o perpendicular a la vorera; i uns 1'5 m de fondària a tot arreu. En la realització d'aquesta rasa es va posar al descobert una munió de cables de llum i telèfon encara en funcionament i una claveguera de lloses, en el tram perpendicular a la vorera, encara en funcionament que li passava un tub de clavegueram més modern per sobre les lloses. La claveguera fa 60 cmts d'ample x 90 de fondo i les seves parets eren de pedra mitjana i rajol lligats amb morter. La cobertura es de grans lloses de pedra de 110 x 90cm (només s'han posat a la llum 2 però es pot intuir una tercera), s'observa un gran buit entre dues lloses de 120cm que deu ser fruit de la manca d'una llosa eliminada degut a les obres posteriors. No s'ha eliminat en realitzar aquestes obres.

RASA 5

Rasa transversal, en direcció est-oest, localitzada entre els quarts pilars de l'arcada est i de l'arcada nord-oest. Travessa les rases 1,2 i 3. Té uns 9'5m de llargada, 60 cmtrs d'ample i uns 90 cmtrs de fondària. Van aparèixer diferents tubs de llum, aigua i telèfon.

RASES TRANSVERSALS

Es van realitzat tot un seguit de 8 rases transversals sota les arcades tant les de la banda est com les de l'oest. Que finalitzen en les rases longitudinals 2 i 3. Van ser de petites dimensions: entre 30 i 40 cmts d'amplada, i entre 40 i 50 cmtrs de fondària.

CONCLUSIONS

En l'observació de les rases realitzades longitudinal i transversalment no s'ha localitzat estructures antigues remarcables:

Una claveguera de volta realitzada en rajol que va longitudinalment per tota la plaça i que actualment serveix de contenidor per la gran canonada d'aigües negres. Aquesta estructura es pot inserir en la gran reforma urbanística que va patir Girona als anys setantes (la mateixa estructura la trobem en les obres del col·lectors al llarg de tot el carrer del Carme tal i com es pot observar a la fotografia 10302 que actualment es troba a l'arxiu d'imatges de l'Ajuntament de Girona, CRDI.);

Una claveguera de lloses de pedra situada a la part baixa de la pujada del Pont de Pedra

actualment malmesa la part superior, i part d'una fonamentació situada a la part alta de la pujada del Pont de Pedra, actualment malmès per la banda de la rasa de la canalització.

Aquesta fonamentació podria formar part de les restes de la gran torre que a la banda est del pont de Pedra presidia l'entrada al pont, i que en una vista de la ciutat de Girona de mitjans del S. XIX s'observa amb claredat. Encara que som conscients que és molt agosarada l'afirmació en relació amb la inexistent observació del conjunt.

En la superficie de la plaça no s'ha extret ceràmica i l'estratigrafia ha constant en la superposició de ciment i asfalt sobre el sol i/o les parets de la claveguera. A la banda alta de la Pujada de Pont de Pedra s'ha localitzat una boçada de runa de construcció amb restes de ceràmica de finals S. XIX.

En cap sondeig ni en cap rasa s'ha localitzat restes del paviment d'adoquins que durant una època va guarnir la plaça.
Tampoc s'ha localitzat fonamentacions de les arcades que tancaven per la banda nord la plaça en temps antics.

Així dons amb la aquesta mínima actuació es pot afirmar, tal i com ja ho confirmen els documents, que la plaça del vi ha estat plaça des del S. XII i no s'ha trobat restes de construccions més antigues a aquestes dates.

BIBLIOGRAFIA

Hº del Gironès, vol. III, diputació de Girona, Girona 2002.

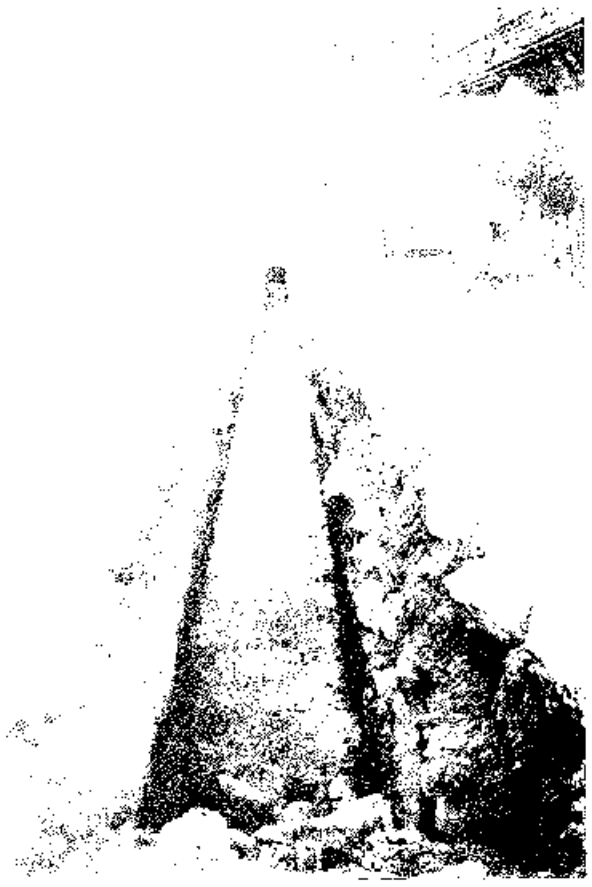

fig. 2 Vista de la rasa 1 on s'observa la claveguera de volta de rajol encara en funcionament en el moment de les obres.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA EN LES OBRES DE REMODELACIÓ DE LA RAMBLA DE FIGUERES (ALT EMPORDÀ)

Anna Ma PUIG GRIESSENBERGER

Les obres de remodelació de la Rambla de Figueres[1] comportaren la necessitat de realitzar un seguiment arqueològic atesa la possibilitat que es poguessin recuperar restes d'anteriors ocupacions d'aquest sector de la ciutat, situat extramurs del nucli medieval, en els marges de la riera Galligans. De manera resumida, i en base a les dades documentals recollides, sabíem, almenys, de la existència de dos ponts de pedra que travessaven l'esmentada riera, d'una illa de cases enderrocada a la segona dècada del XX i d'un molí i altres indústries vinculades a l'ús del cabal del Galligans (fig. 1). Aquest paisatge, així com orografia original del lloc, haurien estat substancialment modificats a partir de la primera cobertura de la riera i la conversió de l'espai resultant en una plaça o passeig, empresa que es va dur a terme gràcies a les gestions fetes per l'alcalde i governador militar de Figueres Joaquim Caamaño, l'any 1828. Es coneixen diversos plànols de l'època que permeten fer-nos una idea de la construcció de la primera rambla (Castells / Catllar / Riera 1994, 119, 131, 137 i 139), que aleshores va rebre el nom de plaça Galligans. Aquestes obres es completarien quasi un segle més tard, entre 1917 i 1918, arran del projecte d'urbanització i perllongació de la Rambla de l'arquitecte municipal Joan Giralt, que va suposar l'enderroc de l'abans esmentada illa de cases i va donar a l'espai la configuració que ens ha arribat avui dia.

La zona que avui ocupa la Rambla havia estat, a l'època medieval, un espai obert, emplaçat just ran de la muralla de migdia de la vila, travessat per un rierol, d'un cert cabal d'aigua, que resseguia bona part d'aquest perímetre emmurallat. No disposem de notícies, ni ens consta s'hagi fet cap recerca documental, sobre quina era l'activitat o establiments que hi havia a l'entorn d'aquesta àrea a l'època. Sí que coneixem més dades, en canvi, de l'època moderna, en especial gràcies al darrer treball d'Antoni Egea (Egea 1999). Pel que fa a la part alta de la Rambla, la que hom anomena Placeta Alta, hi havia les instal·lacions d'un molí, que al segle XVI apareix amb el nom de Molí d'en Pontí i després d'en Puig[2]. Aquest estava emplaçat just en un punt on la riera formava una mena de bassa, coneguda amb el nom de gorg Cauler, a tocar la roca del molí, la qual consistia en un desnivell sobtat del subsòl, de roca viva, damunt el qual es trobava fonamentat, precisament, l'angle sud-oest de la muralla de la vila. A banda i banda de la riera passaven dos camins, després carrers[3], que facilitaven el trànsit de la gent i els vehicles. Des del portal de Girona, situat aproximadament a l'extrem est de la Rambla, sortia una altra via que es dirigia

[1] El seguiment es va realitzar entre els mesos de maig i desembre de 2002. Les obres i el finançament arcucològic estigueren a càrrec de l'empresa Argon Informàtica, S.A., segons projecte de l'enginyer industrial Antoni Carreras Ginjaume.

[2] Aquest molí calgué enderrocar-lo a primers del XIX en motiu de les obres de cobriment de la riera.

[3] Abans no es va procedir a la cobertura de la Rambla el curs de la riera ja s'havia canalitzat convenientment, sens dubte de manera paral·lela al creixement urbà d'aquest sector extramurs de la població. Diversos plànols del segle XVIII (Castells / Catllar / Riera 1994, 104-107, 117, 129) ens permeten veure la correcció i l'ordenació del traçat de la riera i dels carrers que hi havia a banda i banda: el de la Placeta, al nord, i el de Palau, al sud. Aquest darrer carrer havia servit a diversos historiadors de la vila per justificar l'existència d'un palau reial a les seves proximitats. La manca de referències creïbles, fa més defensable la hipòtesi que el nom d'aquest carrer vingui del fet que era el camí que antigament portava al lloc de Palau (Palol Sabaldoria, Vilafant).

cap a aquesta ciutat. Per poder travessar la riera hi havia un pont, del qual se'n tenen notícies del temps del rei Martí l'Humà, l'any 1400, i sabem que era de dos ulls amb arc de mig punt, fet de carreus de pedra. A l'extrem oposat, a la Placeta Alta, hi havia un altre pont, construït l'any 1636 dins dels dominis del molí, que tenia un sol ull d'ametlla, també de pedra.

Malgrat les dades esmentades, el seguiment arqueològic es va haver de limitar a registrar tots aquells elements que es fessin aparents només allà on s'efectuessin moviments de terres -ja fos per les rases d'instal·lació dels nous serveis, pel rebaix del sòl pels nous paviments o per obrir les fosses de les caixes de registres, dels dipòsits soterrats d'escombraries i del transformador ubicat la Placeta Baixa-. És per aquest motiu que no s'arribaren a assolir excessives profunditats, de manera que rarament es va poder treballar a la cota que hauria estat l'original dels marges de la riera o del fossat de la muralla medieval. En definitiva, només es podria actuar damunt d'uns nivells disposats en època moderna, aportats durant les obres de condicionament dels marges de la riera motivades per la seva canalització i posterior cobertura. Aleshores, l'interès i les possibilitats de recuperar algunes restes de les previstes es reduïren notablement.

Si analitzem els espais per separat, a la part alta de la Rambla, a l'oest del passeig central, els treballs de seguiment arqueològic foren molt limitats. De fet, aquí només s'obriren algunes rases per als diversos serveis i el sòl es va rebaixar escassament a l'hora de col·locar els nous paviments del carrer i vorera. És per això que les úniques restes documentades varen ser algunes de les antigues canalitzacions soterrades. Podem esmentar una claveguera feta a base de maons i morter de calç[4], que baixava de l'extrem nord-est de la Rambla, en concret del carrer de la Pujada del Castell, i girava en direcció a aquesta. En aquesta zona, i a l'extrem oposat, a l'entrada del carrer Lasauca, també fou possible observar la part superior de la volta que cobreix la riera, la qual fou necessari seccionar per tal de passar-hi els esmentats serveis.

Pel que fa a la Placeta Baixa, al sector est del passeig central, és on es va efectuar el major moviment de terres, ja que aquí fou necessari obrir una gran fossa per a soterrar un transformador. No obstant això, hi havia poques esperances de recuperar restes d'interès, ja que havíem pogut constatar com aquestes terres eren majoritàriament sobreposades, disposades segurament en el moment d'adequar l'espai de la placeta. L'obertura de les rases per als serveis, en canvi, va proporcionar resultats inesperats en relació al pont que travessava la riera a la sortida del portal de Girona cap a l'actual carrer Nou. L'estructura que poguérem observar es trobava just en el límit inferior del passeig central de la Rambla, al costat nord de l'actual monument d'en Monturiol, i consistia en un ull de mig punt, fet d'obra de maons col·locats a sardinell, sòlidament lligats amb morter, amb la part superior d'obra vista i l'inferior revestida

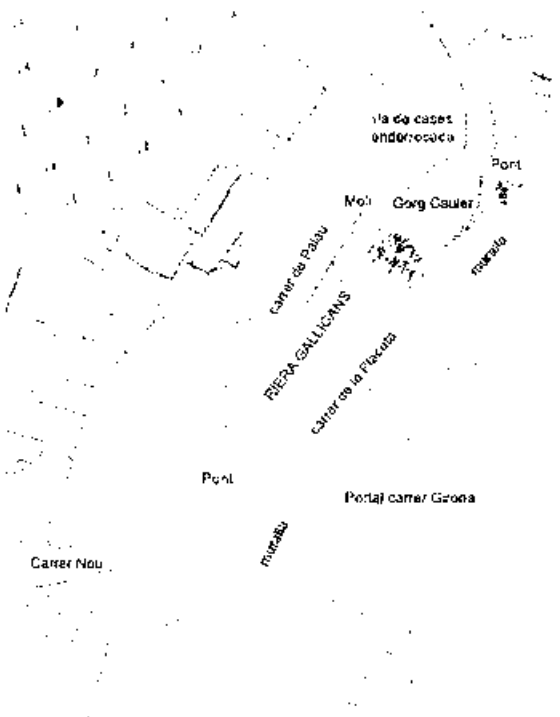

fig. 1. Detall d'un plànol de l'any 1783 on es pot veure la riera Gallgans abans de cobrir-la i formar-se l'actual Rambla. Els noms del plànol fan referència a punts treballats en el seguiment arqueològic.

[4] Aquest tipus respondria a una xarxa més recent. En determinats punts hauria funcionat un sistema de canalitzacions d'una estructura més important, també d'obra, però amb una coberta de llosa de pedra. Durant els treballs que es feren anys abans al carrer Sant Pau, que desemboca al centre de la façana sud de la Rambla, vaig poder observar com la xarxa de serveis antiga estava construïda amb aquest darrer sistema.

amb morter. Pel que fa a les mides, es va poder estimar una amplada màxima de 9 m, és a dir de nord a sud, per una llargada de 5 m. L'interior estava pràcticament colgat de terra, possiblement a resultes de l'amortització del pont en cobrir la Rambla. Insistirem en aquestes restes, ja que cal relacionar-les amb les que es avui encara es poden veure sota el passeig central.

Les actuacions al passeig central encara foren de menor interès, ja que es limitaren a substituir el paviment de mosaic existent per un nou de lloses pedra. No obstant això, ens fou possible accedir a la part inferior del passeig, sota la volta que cobreix la riera, la que resulta ser una impressionant claveguera d'uns 7 m d'amplada, per una alçada de 5 m. La inspecció del lloc ens va permetre obtenir dades interessants sobre aspectes relatius als nivells originals de l'antiga riera, la seva conducció i cobertura, i els sistema de desguassos d'aigües brutes i pluvials. Les construccions més antigues que poguérem observar corresponien als murs de canalització de la riera, fets de mamposteria d'aparell irregular, amb refets de maons realitzats posteriorment (mateix sistema constructiu emprat en fer la volta de la coberta), i amb els punts febles i retranquejos reforçats amb carreus de pedra. En el tram inicial del recorregut, extrem est de la Rambla, i en el mur de la cara nord, fou possible observar com aquestes parets estaven fonamentades directament damunt la roca del subsòl, rebaixada allà on havia estat necessari, o bé damunt d'una banqueta del mateix tipus constructiu, que sobresortia entre 20 i 30 cm. Ignorem si el sistema seria el mateix a partir del curs mig i sobretot en el tram final, ja que l'acumulació de brosses i el cabal de l'aigua ens impediren veure-ho.

En el mur de la cara nord de la canalització, concretament a l'extrem oest, es va determinar la presència d'un col·lector de grans dimensions, que hem interpretat com el bramador del moli que hi havia en aquest punt de la Rambla. Es tracta d'un estret túnel que molt probablement conduïa la sortida de les aigües que havien entrat per moure les moles de nou cap a la riera. Aquestes restes, així com determinats murs que poguérem observar en el moment d'enderrocar els lavabos d'homes que hi havia en el lloc, serien les úniques que ens permetrien situar l'emplaçament exacte d'aquestes instal·lacions.

Pel que fa al llit de la riera, i en tot el tram visitat, és a dir entre l'entrada del carrer Lasauca, a l'oest, i l'entrada del carrer Caamaño, a l'est, estava pavimentat. En el tram inicial, just a la part alta, aquest sòl era la roca rebaixada[5], completada amb lloses del mateix tipus de pedra, de mides irregulars. Bona part de la resta del llit, però, estava pavimentat amb rajols, clavats de cantell en el terra; aquesta obra correspondria a una fase posterior, més moderna. El mateix tipus de paviment es trobava a l'entrada del carrer Lasauca, on hi ha un pont de doble ull que es fa fer més recentment com a suport d'una canalització que travessava la riera en sentit nord-sud.

Respecte als col·lectors que vessaven les aigües a la riera, hem de comentar l'existència de dos nivells o cotes de desguàs: la inferior, més propera a la base, aixecada uns centímetres per damunt del sòl, i la superior, situada a poca distància de la volta, quasi just en el punt d'arrencament. Pensem que ambdós nivells corresponen a èpoques diferents, fet que també s'aprecia en el sistema constructiu: el superior fet bàsicament de maons i l'inferior amb obra de pedra i fragments de maons. Si bé el més elevat se suposa provinent de les cases immediates a la Rambla, l'inferior, per cotes, és difícil de relacionar amb alguna d'aquestes, a no ser amb determinats soterranis, els quals, ens consta, tenen problemes d'inundacions[6], ja sigui per la proximitat de la riera o pel mateix nivell freàtic, atès que la zona és especialment rica en aigua. En relació a aquest tema és interessant esmentar l'existència encara de dues fonts naturals, de cabal constant, que s'obren en la paret nord de la riera, així com d'un important desguàs, situat també en el mateix mur, a l'entrada del carrer Lasauca, que s'ha identificat amb la canalització d'un rec que antigament passava darrere les cases de la façana oest de la Rambla.

[5] Fou possible observar restes de forats de dinamita que ens indicuen la necessitat d'explosionar la roca per a poder aconseguir el sòl uniforme que es pretenia donar per al llit de la riera. Hem de tenir present que en aquest punt hi havia un important aflorament, conegut com la roca del Moli.

[6] En algun cas ens hem assabentat del funcionament continu d'un sistema de bombeig, com ara el del soterrani de l'edifici del Museu de l'Empordà.

En darrer terme ens quedaria parlar de les restes del pont, en concret d'una arcada quasi completa, amb el pilar i el trencaigües nord, que es conserven a l'extrem est del soterrani, just per sota del lloc on avui s'aixeca el monument dedicat a Monturiol. Aquestes restes tenen relació amb l'arcada abans comentada descoberta durant la intervenció a la Placeta Baixa. Malgrat l'alteració que presenta aquesta estructura, la qual fou motivada pel fet d'haver-se d'adaptar a la construcció de la volta de la riera, el paral·lelisme i la connexió entre ambdós ulls és evident, tot i que aquest darrer encara conserva alguns dels carreus de pedra que formaven les cares del pont. Sens dubte ambdues arcades corresponen al pont de dos ulls de mig punt construït a la sortida del carrer Girona. No es recuperaren indicis, en canvi, del pont que creuava la riera a la part alta, estructura que s'hauria d'haver vist, si fem cas de la planimetria antiga, cap a la part central de les cases de la façana oest de la Rambla.

BIBLIOGRAFIA

BERNILS, J. Ma. 1990, La Rambla de Figueres, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 20, Figueres, 251-308.

CASTELLS, R., CATLLAR, B., RIERA J. 1994, *Ciutats de Girona. Catàleg de plànols de les Ciutats de Girona des del segle XVII al XX*, Girona, COAC-Demarcació de Girona.

EGEA, A. 1987, Figueres i la seva evolució urbana durant el vell Règim (segles XVI, XVII i XVIII), *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 20, Figueres, 83-171.

EGEA, A. 1999, *Figueres als segles XVI i XVII*, Quaderns d'Història de Figueres, Ajuntament de Figueres.

RODEJA, E. 1957, *Figueras. Notas históricas. 1387-1753*, Girona.

SONDEJOS A L'ANTIC CINEMA ULTÒNIA (GIRONA). EL BALUARD DE LA SANTA CREU

Lluís PALAHÍ

Fa un temps es va tancar i, posteriorment, enderrocar el cinema Ultònia. Actualment està en procés de tramitació un projecte d'ampliació de l'Hotel Ultònia que afectaria al solar de l'antic cinema. Aquest projecte contempla el rebaix del terreny amb la construcció de noves estructures al subsòl. Donat que en aquest sector es situava el baluard de la santa Creu que formava part de les estructures defensives de la muralla del Mercadal i que va ser enderrocat l'any 1908 era necessària una tasca prèvia de prospecció arqueològica per determinar si es conservaven restes d'aquest antic baluard, i, en cas positiu, situar-les amb claredat i determinar el seu grau de conservació.

Per fer-ho es varen practicar unes rases amb l'ajuda d'una màquina excavadora i, un cop localitzades les restes, aquestes es varen delimitar i resseguir en el seu traçat dins la finca.

DESCRIPCIÓ DELS RESULTATS

La realització de les rases varen donar immediatament coma resultat l'aparició d'un gran mur de quasi dos metres i mig d'amplada que circulava en diagonal dins el solar, ocupant el terç occidental del mateix de sud est a nord oest. Conjuntament amb aquest mur varen aparèixer tot un seguit de murs més petits que formaven un tramat quadrangular per damunt i a l'entorn del mateix. De fet, com veurem, aquests murs són molt més moderns i formen part de la urbanització del sector després de l'enderrocament del baluard. Totes aquestes estructures apareixien immediatament per sota del paviment de la sala del cinema Ultònia i havien sigut "afaitades" abans de la construcció d'aquest. Analitzarem ara per separat els tres elements que varen posar al descobert les prospeccions (l'estratigrafia, el mur del baluard i les estructures posteriors).

Estratigrafia: Aquesta era pràcticament inexistent. De fet a la cara interior de la muralla i per sota de la capa de runa i del paviment del cinema es trobava ja una capa de terra argilosa i estèril. El mateix succeïa a l'exterior amb alguns matisos. A l'extrem occidental, com veurem en la descripció del baluard, es va trobar un potent farcit de runa (morter, totxos i fragments constructius) molt moderns, fruit de la construcció d'una claveguera. A l'extrem de llevant, punt on es va decidir aprofundir per intentar apreciar l'alçada conservada del mur, s'apreciava l'existència d'una primera capa de runa molt moderna, de quasi un metre de potència, i per sota d'aquesta novament la capa d'argiles estèrils que ja trobàvem també a l'interior.

Les estructures modernes: Es tracta de tot un seguit de murs que formen una quadrícula. Aquests porten la mateixa orientació que els carrers actuals i són fruit del primer urbanisme d'aquest sector posterior a l'any 1908 (i atenent a la planimetria posteriors fins i tot a l'any 1931), moment d'enderrocament del baluard. Els murs passen pel damunt de les restes del baluard i, allà on aquest no existeix (ja que porta una orientació diferent) presenten fonamentacions que aprofundeixen en el nivell estèril. Es tracta de murs de pedra lligats amb morter de calç blanca. Foren afaitats tant arran de la nova pavimentació col·locada amb la construcció del cinema que en determinats punts va resultar impossible separar el paviment de ciment de les restes del mur.

Aquestes estructures s'estenen més enllà dels límits de la rasa de sondeig, però no es varen resseguir donada la seva manifesta modernitat.

El mur del baluard: és aquest a una potent estructura de quasi dos metres i mig d'amplada que circula de sud est a nord oest pel terç occidental del solar. Correspon en realitat al límit nord del baluard, que majoritàriament es situaria

sota l'actual col·legi Bruguera, el primer edifici construït a la zona immediatament després del seu enderrocament.

El mur era de pedra lligada amb morter i en el moment del seu enderrocament no va ser completament destruït sinó rebaixat fins al nivell del nou terraplenament del terreny. Per aquesta raó s'ha conservat per sota de les estructures més modernes, que fins i tot el reaprofitaven parcialment com a fonament.

La secció del mur és trapezoidal, vertical per la cara interior i lleugerament inclinada a l'exterior. Aquesta diferència també s'aprecia en el parament. En ambdues cares s'aprecia l'existència de paraments de pedres més o menys escairades, però mentre a l'interior aquestes són més irregulars, ja que no eren vistes, a l'exterior formen filades i són més polides, almenys a les filades superiors. Cal tenir present que al davant del baluard es situava un fossat i això explica que un tram de mur que interiorment ja és fonamentació i va enterrada, exteriorment sigui un parament vist.

L'alçada conservada no va poder ser apreciada totalment. Només en un punt es va poder aprofundir a la cara exterior del mur (ja que a la resta de l'espai hi havia una munió de murs moderns que dificultaven el treball). A l'extrem de llevant es va fer una cala amb l'excavadora que va aprofundir dos metres i seixanta cinc centímetres per sota del nivell superior del mur, sense localitzar la finalització del mateix.

En alguns punts el mur estava parcialment afectat per la construcció de les estructures modernes que al fonamentar-hi al damunt hi havien produït algun petit forat.

La zona més malmesa es situa a l'extrem de ponent de l'estructura. En aquell sector el mur apareixia molt afectat per la construcció d'una rasa que n'havia destruït bona part de la cara exterior i del farcit intern. Aquesta rasa, practicada per col·locar una claveguera de totxos, actualment fora de servei, travessava un tram de més de dos metres del mur, destruint-ne almenys el metre superior conservat. l'existència de la claveguera va impossibilitar comprovar si per sota de la mateixa el mur reapareixia en bon estat. En aquest espai es conservava encara part del farcit intern i de la cara interior. Al final de tot de la rasa, reapareixia la cara externa del mur (un cop sobrepassada la rasa de clavegueram) si bé en mal estat, i amb els blocs remoguts.

CONCLUSIONS

La realització de la rasa de prospecció a l'interior del solar de l'antic cinema Ultònia va donar com a principal resultat la localització de les restes d'un dels murs perimetrals del baluard de la Santa Creu. Aquest, construït el 1676, va ser enderrocat l'any 1908, i la majoria del mateix va ser cobert amb la construcció del col·legi Bruguera i, posteriorment, la urbanització de la zona que ens ocupa. D'aquesta urbanització varen aparèixer restes de murs i fonamentacions. El sistema emprat de fonaments individuals per cada mur i el fet que el mur va ser rebaixat solament fins al nou nivell de circulació ha fet que es conservi a partir d'aquesta cota. Construït amb pedra i morter, la seva cara exterior és lleugerament inclinada

fig. 1. Planta general de les restes i ubicació en relació al carrer artillers.

i presenta un parament diferent a l'interior, una mica més polit. De fet l'existència de l'estratigrafia a l'exterior, amb un farcit de runa d'un metre de potència per damunt de les argiles estèrils ens poden mostrar l'antic espai ocupat pel fossat. Aquest faria que el nivell de circulació exterior durant l'existència del baluard fos més baix que l'interior., que a més era farcit de terra per proporcionar una amortiguació als possibles impactes artillers.

El mur conserva més de dos metres i mig d'alçada a l'extrem de llevant, mentre que apareix molt més destruït a l'extrem occidental, (almenys a la part superior) malmès per la construcció d'una claveguera.

DADES HISTÒRIQUES

La gran remodelació de les muralles fora del nucli de La Força Vella cal situar-les ja al s.XIV. El creixement demogràfic havia portat a la creació de tot un seguit de barris extra murs,. Així Pere III el Cerimoniós va decidir construir unes noves muralles. Per començar tot un seguit d'antigues torres quadrangulars foren recobertes per estructures de planta circular. Però a la segona meitat de segle s'inicien les diverses obres destinades a absorbir els nous barris que havien anat apareixent *extra muros* degut al creixement de la població de la ciutat. El primer tram construït va ser la muralla sud, bastida entre els anys 1366 i 1376. Paral·lelament, el 1368 s'inicien les obres de construcció de la muralla del Mercadal, destinada a protegir els barris apareguts a la plana, a les ribes de l'Onyar. Molt poc després s'inicien les obres de les muralles de la banda nord destinades a protegir els burgs de sant Feliu i sant Pere (1378-1386).

D'aquestes tres obres la que més temps va precisar és precisament la que més ens interessa aquí, la del Mercadal, que no es va finalitzar fins ben entrat entrat ja el s.XV.

A principis del s.XVI aquesta nova muralla va ser reforçada amb la construcció de 12 torres semicirculars i algunes llunetes que, posteriorment foren substituïdes pels baluards.

Efectivament, al llarg del s.XVII i amb l'ús massiu de l'artilleria com a eina de guerra es va imposant un nou concepte defensiu en els recintes emmurallats. L'important ja no són unes muralles molt altes, que dificulten fins i tot l'actuació de l'artilleria defensiva, sinó estructures més baixes, amples- per col·locar les bateries-, atalussades, per repel·lir els impactes, i protegides per bancals de terra que amortigüin els impactes. Un element vital d'aquesta nova concepció són la construcció de baluards, autèntiques plataformes artilleres avançades i les llunetes per protegir els angles morts de la muralla. Tot això complementat amb la construcció de castells i torres.

A la ciutat de Girona aquesta nova concepció s'aprecia en la construcció d'un gran castell (el de Montjuich) i onze baluards, cinc d'ells en el tram de muralles del Mercadal. Aquests baluards són el de la Mercè, el de sant Cristòfol, el de Sarraïnes, el de sant Pere, de sant Narcís, de l'Areny, de Figuerola, de la Santa Creu, del Governador, de santa Clara i de sant Francesc. Aquests cinc darrers es situen al llarg de la muralla del Mercadal, que a més es veia protegida també amb la lluneta de Bournonville, al sector de la Devesa. El de santa Creu data del 1676. Alguns baluards apareixien com estructures quasi independents unides a la muralla per dos trams de mur, mentre que el que ens ocupa i altres com el del Governador elements poligonals directament units a la muralla, en forma de punta de llança ampla, i adaptada a la topografia. El de santa Creu, tenia una superfície d'uns 2139 m^2.

Des del final de la guerra del francès s'inicien els primers enderrocaments de diversos trams de muralla, de castells i de baluards. aquest va ser un procés molt llarg que tot sovint va enfrontar a les autoritats municipals amb el ministeri de la Guerra no només per qüestions militars i d'estratègia (necessitat o no de les defenses) sinó sobretot pels beneficis econòmics que es derivaven de la urbanització dels espais alliberats amb l'enderrocament. En aquest procés eren importants les muralles del pla, les del Mercadal, ja que aquesta era la zona més apta pel creixement urbà. Els baluards. Sobretot alliberaven grans espais de sol urbanitzable i durant molts anys hi va haver fortes lluites entre l'Ajuntament i el Ministeri de la Guerra respecte a qui es quedava cada espai i quines compensacions s'oferien. No vas ser fins el 1908 que es va emetre una llei de concessió de baluards, que tot i això va haver de ser modificada l'any 1912.

El de santa Creu enderrocat el 1908 va ser immediatament urbanitzat amb la construcció

del col·legi Bruguera (1909). De tota manera en diversos plànols datats fins a l'any 1931 s'aprecia com el tram de mur del baluard corresponent a la ubicació del cinema Coliseu encara devia ser visible i l'espai es mantenia sense ocupar. Els altres tres en canvi es varen mantenir fins que l'any 1931 es va emetre una nova llei de cessió de baluards (4 de desembre), i l'any següent s'iniciaren les obres. Tot i que la destrucció de les muralles estava ja pràcticament finalitzada encara l'any 1974 es va enderrocar un nou element, el portal de sant Daniel.

BIBLIOGRAFIA

BOADAS RASET, J., IGLESIAS FRANCH, D. 2001, *La muralla de Girona. Fotografies (1877-2002)* Col·lecció Fotografia a Girona,1, Girona.

CASTELLS, R., CATLLAR, B., RIERA, J. 1992, *Girona ciutat. Catàleg de plànols de la ciutat de Girona des del s.XVII al XX*, Girona.

DIAZ CAPMANY, C. TORRES GONZALEZ, F. 1998, *Historia de las fortificaciones y establecimientos militares de Girona*, Saragossa.

IGLESIAS I FRANCH, D. 2003, *La muralla de Girona. dels orígens a l'enderrocament*. Col·lecció Patrimoni Cultural, Girona.

PLA CARGOL, J. 1951, *Plazas fuertes y castillos en tierras gerundenses*, Madrid.

PUIGVERT SOLÀ, J. 1997, *La Girona de la restauració. Girona 1874-1923* Història de Girona,8.

EL CEMENTIRI LOCALITZAT EN EL TRAM DE ROSES DE LA CARRETERA C-260 (ALT EMPORDÀ)

Anna Ma PUIG GRIESSENBERGER Bibiana AGUSTÍ FARJAS Dolors CODINA REINA

Al gener de 2003, durant les obres de desdoblament de la carretera C-260, dins el terme municipal de Roses, es va informar al Servei d'Arqueologia de la troballa d'unes restes humanes aparegudes durant l'obertura d'un sondeig en un dels marges de la carretera, prop d'un rec que la travessa a pocs metres de la rotonda que enllaça amb la carretera de Vilajuïga. Els responsables de l'obra pensaren, en un primer moment, que es tractava d'una fossa comuna de la Guerra Civil, de manera que avisaren als Mossos d'Esquadra, els quals foren els primers a intervenir en el lloc, juntament amb els membres de l'Institut Forense i la presència del jutge d'Instrucció. Quan poguérem accedir al lloc ja havien estat retirades les restes humanes i es trobaven dipositades als jutjats de Figueres, de manera que desconeixem quin tipus d'actuació s'hi havia portat a terme. Els indicis encara visibles apuntaven cap a la recollida d'ossos en tres punts determinants, si tenim en compte els forats practicats en el tall del sondeig.

La primera actuació arqueològica que es va portar a terme en el lloc fou la documentació de les restes de dues inhumacions més, que no havien estat tocades en l'anterior intervenció, les quals s'intuïen en la secció est i sud del sondeig, col·locades de costat, de forma paral·lela, a uns 80 cm de distancia entre si. La situada més a l'est, la núm. 1[1], es presentava seccionada a nivell dels genolls, igual que la núm. 2, al sud-est de l'anterior. Suposem que els ossos que mancaven havien estat retirats ja sigui per les màquines excavadores o bé per part dels forenses. Les restes apareixien entre 1 i 1'10 m de profunditat del nivell de la carretera, colgades per dos estrats diferenciats de terra: el superior, d'uns 70 cm de potència, estava constituït per unes terres sorrenques i graves, d'acusada descomposició orgànica[2], mentre que l'inferior, d'uns 40 cm de potència, era de sorres més netes, de gra fi, segurament aportades per la proximitat de la platja, que es troba a escassament uns 200 metres de distància al sud. Les sepultures s'havien realitzat just per sota d'aquest segon estrat, retallades en una mena de paviment, que ens recordava l'aspecte d'un camí o zona de pas -format per graves i restes de morter de calç, d'un gruix aproximat de 3 cm-, i excavades en

fig.1. Plànol de l'emplaçament del cementiri excavat en els marges de la carretera de Roses, curant les obres de desdoblament ce la C-260.

[1] Només es va poder excavar la inhumació núm. 1. De fet, aquestes restes es trobaven fora dels límits afectats per les obres, de manera que, preservades de qualsevol actuació que tingués a veure amb els treballs que s'estaven fent, hagueren de deixar-se *in situ*.

[2] Fins fa relativament pocs anys aquesta era una zona d'horts.

el nivell inferior, de sorres encara més netes i fines que les esmentades, d'una potència aproximada de 50 cm. Per sota d'aquest darrer nivell, i abans del freàtic, encara es va diferenciar un cinquè estrat, de 40 a 50 cm de potència, constituït exclusivament per humus (s'aprecia clarament el material orgànic descompost), que cobria directament una capa de graves.

Vistos els resultats, es va optar per continuar el seguiment del rebaix de terres que quedava per excavar en tot aquest marge de carretera immediat a les restes descobertes. Fou aleshores quan es va determinar que les inhumacions s'estenien per una àmplia franja de terreny, almenys d'uns 100 m de llargada. Vistes les dimensions i característiques del cementiri, i del gran nombre d'inhumacions que podien aparèixer, es va prendre la decisió d'alçar la cota de rebaix de la carretera per evitar, així, afectar les restes humanes i poder continuar les obres; d'aquesta manera, les restes quedarien preservades en el mateix lloc. Al mateix temps es va considerar que aquesta era l'opció més adient, atès que el nivell freàtic aflorava per damunt de les restes òssies, cosa que impedia no només recuperar-les amb garanties[3], sinó que també afectava les obres de la carretera. Només es va decidir excavar un altre individu, situat just a 77 m a l'est de la inhumació núm. 1, per tal d'ampliar el mostreig, sepultura que identifiquem amb el núm. 3.

Pel que fa a l'anàlisi antropològica, hem de dir que la posició dels esquelets era en tots els casos de decúbit dorsal i amb les cames estirades. En els dos individus registrats arqueològicament, els braços s'havien doblegat sobre el tòrax i la pelvis. Pel que fa a les restes recollides pels forenses, s'ha pogut comprovar l'existència de tres individus més, a partir dels elements ossis presents. Al final, l'estudi s'ha fet a partir d'un total de cinc individus, un dels quals mort abans dels 25 anys i la resta per sota dels 40 anys. El sexe s'ha pogut diagnosticar amb precisió en l'individu núm. 3 que conservava els marcadors sexuals del coxal; no obstant això, en la resta dels individus, la informació dels marcadors de robustesa i el volum dels elements ossis també indica que es tractava probablement d'individus masculins. Pel que fa a l'alçada, calculada a partir de la longitud dels ossos llargs, s'obté una forquilla entre els 158 i els 172 cm, amb dos individus al voltant dels 162 cm. En relació a la morfologia cranial, aquesta es distribueix bàsicament entre dos cranis allargats i dos arrodonits. Els trets de robustesa són molt variables entre els diferents individus. Entre les observacions del material dentari destaquen alguns casos de càries i pèrdues *antemortem*.

Un cop analitzades totes les dades, considerem que estem davant d'un cementiri organitzat, amb tombes individualitzades i col·locades en un mateix nivell, disposades de manera ordenada, seguint una mateixa orientació. En conseqüència, un cementiri que s'hauria realitzat en un espai curt de temps, on no hi ha indicis de cap seqüenciació estratigràfica, ni de fosses reaprofitades, marcadors d'un altre tipus de necròpolis, d'un ús més llarg, continuat. A partir d'aquests elements, creiem que aquest cementiri és el resultat d'alguna mortaldat múltiple, ocasionada per una epidèmia o per un fet bèl·lic. No descartem que pugui tractar-se d'algun cementiri de *morbo*, com els que es disposaven lluny de la població en casos de pesta o altres epidèmies. També podríem trobar-nos davant un cementiri de soldats, hipòtesi que, atesa la proximitat a la Ciutadella de Roses, uns 300 m a llevant, seria la més versemblant. Recolzaria aquesta suposició el fet que la totalitat dels individus estudiats siguin homes adults. Lamentablement no s'ha recuperat cap material que permeti apostar per alguna de les dues propostes, ni tant sols aproximar-nos a la cronologia[4]. El que sí pensem és que no es tracta de cap cementiri parroquial atès que aquest, segons l'època, es trobaria a les proximitats de l'església de Santa Maria, a l'interior del recinte fortificat de la Ciutadella, o a l'actual parròquia.

[3] La conservació del teixit ossi era prou bona, però la majoria d'ossos grans foren trencats durant la seva recuperació degut a l'alt grau d'humitat que els impregnava.

[4] Esperem que l'anàlisi radiocarbònica en curs permeti aportar dades concloents al respecte.

CONTROL ARQUEOLÒGIC AL MAS ANTONIET

Maria José CAJA BRIASCO

INTRODUCCIÓ

Aprovat per l'Ajuntament de Palamós i pel Servei Tècnic Municipal del Patrimoni (ja que el mas figura al catàleg de bens d'interès local) el projecte de restauració de les runes del mas Antoniet, presentat per l'arquitecte i promotor Sr. Carles Francesc, per convertir aquest mas en un domicili privat, i posada en contacte la propietat amb la arqueòloga territorial Sra. Montserrat Mataró, vam determinar que qualsevol obra que es portes a terme necessitava d'un control arqueològic durant la neteja de les runes i les remocions de terres, per documentar les estructures conservades.

SITUACIÓ I MEDI

El mas Antoniet es troba al camí que porta al castell de Vila-romà sobre la vessant sud del puig Antoniet, en el terme municipal de Palamós (Baix Empordà).

En l'actualitat el mas ha quedat situat a l'esquerra i sota el camí que porta al castell, en la marge esquerra de la riera de Bell-lloc. Però aquest camí és de creació relativament recent, ja que es va fer quan la propietat de altres finques van tancar el camí originat de pujada al castell de Vila-romà.

El mas Antoniet forma part d'un conjunt de restes d'edificacions de la edat mitjana sota el topònim Antoniet, entre els que es troben un forn, un molí i la seva resclosa a més del mas que ens ocupa.

Quant al medi natural, en l'actualitat és una vall al voltant de la riera de Bell-lloc (protegida en part per un PEIN) que és la zona de penetració al massís de les Gavarres del terme municipal, on predominen el bosc mediterrani, els alzinars, els conreus i la vegetació ruderal. Al nord del mas troben un jaciment d'argila natural de excel·lent qualitat per a fer terrissa.

En altres èpoques la vall va ser un territori fortament antropizat per un poblament de tipus agrícola especialitzat en el conreu de les vinyes i els cereals, poblament que va ser molt important a la alta edat mitjana, ja que al abric de la vall es refugien les poblacions abans de la fundació de Palamós.

LA HISTÒRIA

La primera referència històrica, data del capbreu del castell de Vila-romà que és de l'any 1315, en el qual s'anomena en les afrontacions al mas Antoniet com a mas Ramon Ferrer que va ser el primer nom conegut d'aquest mas.

La raó per la qual s'anomena en les afrontacions, és perquè el mas Ramon Ferrer pertanyia al domini del castell de Sant Esteve de Mar, al qual rendien vassallatge, i desgraciadament el capbreu del castell de Sant Esteve està desaparegut.

El 1417 Antoni Xifra (vassall de Bernat de Cruïlles) es va declarar propietari del mas Ramon Ferrer i també ens diu que aquest mas havia estat de la seva mare molts anys abans[1].

El següent nom amb el que es coneix aquest mas, té a veure amb la família Xifra, ja que a partir del segle XVI es diu mas Xifra de Mont, el 1541 el seu propietari és Segimón Xifra àlias Antoniet i el 1566 el propietari és Pere Antoniet àlies Xifra de mont. A partir del segle XVII, des de que el seu propietari és Joan Antoniet la masia rep el nom amb el que ha arribat als nostres dies.

El mas Antoniet era un dels més importants de Vila-Romà, tenia moltes terres que pertanyien

[1] Pere Trijueque, Els masos de Vila-romà II, Guspires, pp77, Palamós, 1999.

a diferents dominis (Castell de Vila-Romà ,senyoriu d'Aguilar, abat del monestir de Sant Feliu de Guíxols i del comte de Palamós) a més de molts masos agregats, uns 12 a prop de Bell-lloc. Al segle XVIII el propietari era Llorenç Pagès i Antoniet que a més a més era propietari del castell de Vila-Romà i del mas Salvà.

El 1763 la propietat va passar a Josepa i Ignasi Prats fils del notari de Palamós.

DESCRIPCIÓ ESTRUCTURAL

El mas Antoniet és una masia de planta rectangular amb tres crugies les quals sustentaven un teulat a dues aigües de teula del tipus àrab, i que en la façana oest formava un passadís amb volta de canó.

Quant a l'alçada, es conserva el mur nord en la seva totalitat, la qual cosa ens indica que la masia tenia planta i dos pisos. Els paviments dels pisos no es conserven i resten derruïts per sobre la planta baixa de la mateixa manera que gran part dels murs est, oest, i sud.

Es poden apreciar dues voltes de pedruscall recolzades sobre murs adossats a murs antics, que pertanyien a una primitiva estructura de sostres enfustissats dels quals resten a mitja altura els forats de les bigues de fusta.

La construcció està atalaiada seguint l'orografia del terreny de est a oest, amb tres alçades diferents de la pavimentació de la planta baixa, per salvar el desnivell de la vessant que és de 4 metres.

A la façana nord troben adossat un dipòsit de decantació d'aigua fet en pedra i arrebossat amb morter de calç, amb tres compartiments que s'alimenten des de l'interior de la casa. Aquest dipòsit ha perdut la coberta i encara es poden apreciar dues portes-finestres de vigilància i neteja que donen al nord i es troben a la mateixa cota de la vessant, al nivell del sòl.

La façana est es troba pràcticament destruïda en la seva totalitat, però encara es poden apreciar les restes d'una porta que accedia a la planta primera directament

Quant a la façana sud de est a oest i en la crugia de més amunt troben un paviment elevat del qual es conserva l'enrajolat de totxo que abans pertanyia a un cobert de la era i que en l'actualitat resta destruït en part per la construcció del nou camí d'accés al castell de Vila-Romà. A la crugia mitjana troben una porta que era l'accés pel sud, i en la tercera crugia es pot veure un arc obert de mig punt que és el remat del passadís de vota de canó.

També poden destacar dues construccions exemptes vinculades a la masia que son: pel sud i al costat dret del camí una sitja d'aigua mig partida en el marge, i a l'oest a uns 20 metres de la porta de la façana oest un petit forn circular.

CONCLUSIONS

Ens trobem ante una construcció típica de caràcter popular, i que per la seva estructura i dimensions, és d'una notable importància que creix al llarg del temps, mitjançant les distintes reformes i els diferents fet històrics per els que passa el poblament a la vall de Bell-Lloc o Vila-Romà.

Aquesta masia vinculada ala família Ferrer, Xifra, Antoniet des de abans del segle XIV va ser després de la davallada de la pesta a la vall una de les més importants i poderoses, ja que va acreixentar les seves possessions agregant masos i terres que van quedar abandonades per causa de la epidèmia, i també va esdevenir el lloc on se emmagatzemaven les rendes agràries de les enormes propietats de la família, hi eren molt notables el seu celler, els graners i els corrals plens a vessar amb el producte dels censos de les seves terres.

Quant a la masia des de un punt de vista constructiu i estructural es poden determinar tres fases amb claredat, a més de algunes reparacions puntuals producte de la seva llarga pervivència.

La primera fase està representada per els àmbits I, III, IV i part dels VII i VIII, que representarien la fase més antiga de la construcció, segurament anterior al segle XIV. Dintre de aquesta fase encara es pot determinar en la fase original la existència de dos murs, un el que separa l'àmbit VII de l'àmbit VIII i l'altre el mur adossat a la façana nord del dipòsit exterior.

La segona fase és la d'ampliació de la masia pel sud en la que sembla que s'incorporen construccions exemptes i altres de nova

construcció relacionades amb el caràcter hidràulic de la conducció d'aigua per l'interior de la construcció que semblen relacionades amb la possibilitat de la existència d'un molí a l'interior de l'habitatge. De aquesta fase es també el paviment de rajoles per sobra la era que pertanyia a un graner cobert.

La tercera fase esta relacionada amb la remodelació del perimetre de la masia sobre tot en la façana oest en que es construeixen els sostres de volta de canó dels àmbits I, II i III i s'amplien els àmbits VII i VIII . Aquesta fase s'ha pogut datar gràcies a la ceràmica trobada en el farcit de les voltes de l'àmbit II que és pisa blau cobalt amb orla de la ditada, i que ens dona una cronologia de finals del s.XVII (a partir de 1670) o principis del s.XVIII (fins 1730) .

Quant a la utilitat de els diverses àmbits, solament en trobat la planta baixa de l'edificació que en la seva totalitat és per l'ús de emmagatzematge agrícola: cellers, magatzems per l'oli i el vi, i corrals d'aviram, cors, estables...

L'ESTUDI ARQUEOLÒGIC DE CAN SARAGOSSA (LLORET DE MAR, LA SELVA)

Ainhoa PANCORBO PICÓ **Albert LÓPEZ MULLOR**

La masia de can Saragossa, situada al cim d'un petit turó dins el nucli urbà de Lloret de Mar, es pot considerar com a un element clau del patrimoni local, ja que és un dels escassos exemples de l'època del Lloret navilier del comerç transatlàntic que han sobreviscut al desenvolupament massiu de la indústria turística a partir de mitjan segle XX. Aquesta comunicació exposa els resultats de la recerca arqueològica que es va dur a terme a l'edifici, la qual formava part d'un estudi global encarregat per l'Ajuntament de Lloret de Mar amb motiu de l'adaptació de l'indret a la funció de *Centre de Descoberta de la Costa Brava*[1]. Així doncs, paral·lelament a la recerca arqueològica, es va fer l'estudi històric documental i l'estudi històric artístic, de l'edifici[2]. La combinació de les dades obtingudes a partir de tots tres treballs ha servit per reconstruir l'evolució arquitectònica de l'edifici amb notable fidelitat.

L'observació de la façana principal de la construcció ja palesava, en certa manera, la presència de tres fàbriques ben diferenciades: les restes escadusseres d'una primera masia, un cos afegit a llevant encara lligat a l'ús rústic i la reforma general, inclòs l'aixecament d'un nou pis, per tal de convertir les velles fàbriques en palauet. Per comprovar tot això, descobrir les traces de la construcció primitiva i datar tots els elements de la construcció a la vista, es va decidir de fer l'estudi estratigràfic de tot l'edifici. D'una banda, amb l'obertura d'una extensa sèrie de petites cales a les parets i, d'altra banda, amb l'aixecament de plànols estratigràfics de totes les façanes[3]. Aquestes tasques van donar com a resultat l'obtenció de la seqüència cronològica relativa del jaciment. Tot seguit i per tal d'aplegar dades que poguessin ajudar a establir la cronologia absoluta de tot plegat, es van obrir sis sondeigs al subsòl de l'edifici. En un cas, s'hi van trobar restes anteriors a les més antigues fàbriques conservades, les quals, com veurem, poden atribuïr-se a la masia primitiva. En els altres casos, es va poder creuar la informació obtinguda amb la procedent de la documentació escrita i de l'anàlisi estilística, per poder traçar el panorama històric que expliquem a continuació.

FASE I. *t.p.q.* 1317. PRIMERES NOTÍCIES

La primera referència escrita al *mas* Saragossa que coneixem data de l'any 1317, quan apareix

fig. 1. Vista de la casa presa l'any 1917 (Arxiu familiar de Núria i Jordi Armengol Saragossa)

[1] El projecte d'aquesta adaptació està sent redactat pels arquitectes José Luis González Moreno-Navarro, Albert Casals i Natàlia Rico, els quals van sol·licitar la col·laboració del nostre equip per tal de dur a terme els estudis previs arqueològics i històrics.

[2] Aquests estudis foren realitzats per l'historiador Mario Zucchitello Gilioli i la historiadora de l'art Maria de Gràcia Salvà Picó, respectivament.

[3] Els plànols on es reflecteixen les unitats estratigràfiques localitzades van ser realitzats per l'arquitecte José Ramón Hevia.

esmentat en un capbreu on també s'indica que comprèn "cases, edificis, era i quintà". A aquesta fase corresponen les dues sitges descobertes en el sondeig obert a llevant de l'edifici. La primera es va excavar completa i de la segona només se'n va localitzar part del perímetre. Es tracta d'un dipòsit retallat a la roca natural, de planta circular, perfil troncocònic i 1,20 m de fondària. Les característiques del terreny, de naturalesa granítica, el fan fàcil de treballar, de manera que és ben probable que fos aplanat artificialment amb motiu de la seva ocupació. Tot i la manca de material que permeti precisar el moment de fundació de les sitges, és versemblant que formessin part d'un sitjar proper al mas original.

Quant a la fàbrica d'aquesta primera masia, és ben probable que fos bastida al mateix lloc que l'actual, feta amb una tècnica constructiva més feble, potser de sòcols de pedra sense treballar i parets de tàpia. Se situava en el quadrant sud-oest de la casa que ens ha pervingut, a ponent de les dues sitges esmentades, que en restarien a l'exterior i molt probablement formarien part d'un petit sitjar situat al redol de l'edifici. El paviment en aquell moment hauria estat la mateixa roca natural aplanada, tant a l'interior com a l'exterior de la casa.

FASE II. SEGLE XV. AMORTITZACIÓ DE LES SITGES

Aquesta fase ve determinada per l'amortització de la sitja esmentada més amunt, el rebliment de la qual va proporcionar diversos fragments de ceràmica grisa baixmedieval, corresponents a olles destinades a la cuita d'aliments.

Atès que la fàbrica de l'edifici, de pedra sense escairar i fragments de maó cuit, és més pròpia d'aquell moment que no pas dels segles anteriors, és molt probable que la masia fos refeta aleshores. Es tractaria d'una construcció amb el carener perpendicular a la façana principal i coberta a dos vessants, tal i com es desprèn de les fotografies que s'han conservat de finals del segle XIX, on se'n pot distingir l'alçat, integrat en les ampliacions posteriors.

A la fàbrica de llavors corresponen els tancaments de migdia i de ponent de l'edifici

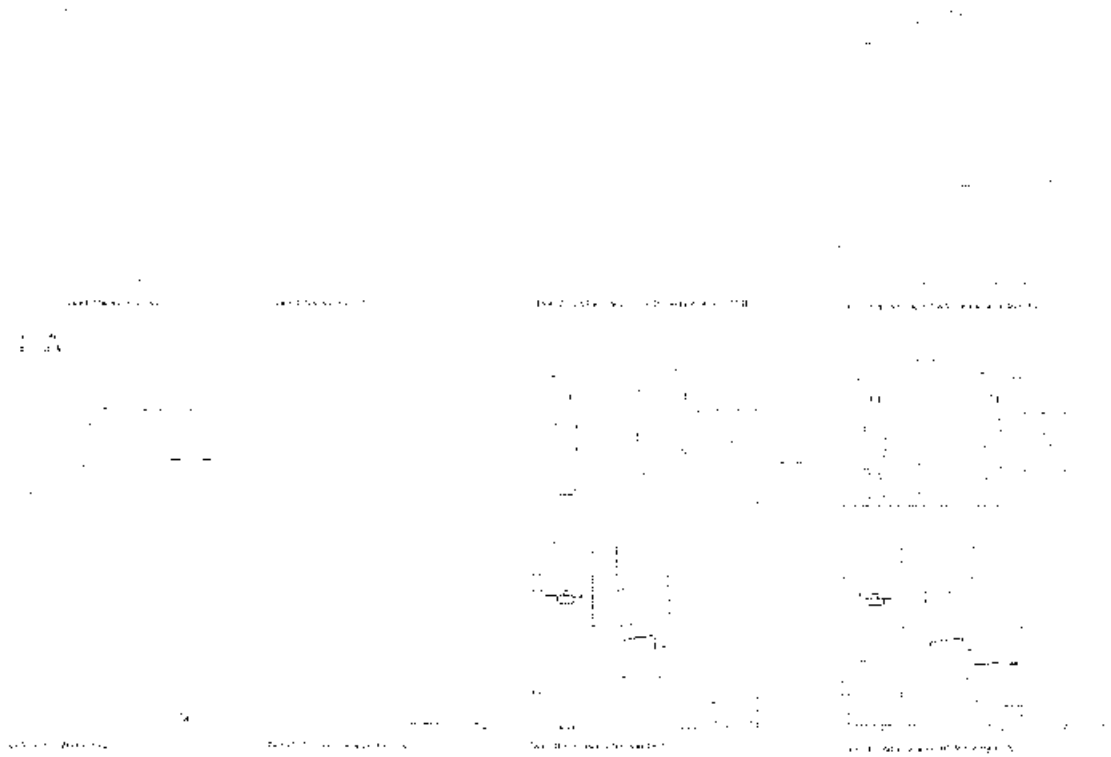

fig. 2. Evolució històrica constructiva de l'edifici (planimetria J.R.Hevia)

actual. El de tramuntana ha desparegut gairebé completament, tot i que encara en queda algun vestigi. Pel que fa al de llevant, en el decurs de la recerca arqueològica no se'n va documentar cap evidència, ja que l'edifici va ser ampliat per aquest costat, fet que va implicar l'enderrocament del mur.

FASE III. PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XVII. INICI DE LES OBRES D'AMPLIACIÓ

A tenor dels resultats obtinguts, es pot afirmar que en aquella època can Saragossa és objecte de les primeres obres que al llarg de tot el segle XVII s'hi anirant realitzant, per tal d'ampliar-la. Sobretot a la planta baixa, on es redistribueixen aquells espais relacionats amb l'explotació agrícola de la finca. Es tracta d'un moment clau en l'evolució de les masies catalanes, en què la millora de les tècniques constructives, els materials emprats i la major disponibilitat econòmica dels pagesos va possibilitar la cristalització dels habitatges en la forma que avui els coneixem majoritàriament. Els Saragossa eren una de les poques nissagues locals que havia romàs arrelada al seu mas centenari i les seves terres, destinades en part a la vinya, continuaven essent cabdals per a la seva prosperitat.

En conseqüència, les primeres obres van consistir en la juxtaposició d'un nou cos a llevant del principal. El tancament oriental de l'antiga masia probablement fou enderrocat amb motiu d'aquesta ampliació, tot i que se'n bastí un de nou per dividir l'habitatge en dos espais ben diferenciats, del qual només en resta l'extrem de tramuntana. D'altra banda, les dimensions d'aquest espai i la seva situació apunten al fet que hagués pogut servir per a l'emmagatzematge de l'utillatge agrícola, i restaria separat de l'habitatge principal.

FASE IV. SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVII. CONTINUACIÓ DE LES OBRES A TRAMUNTANA

Poc després, les obres van prosseguir cap a tramuntana, amb la construcció d'un cos d'una sola planta, amb la mateixa llargada de l'edifici preexistent.

Les cales realitzades han permès comprovar que els tres murs de tancament d'aquest nou cos, solidaris entre si, van ser bastits en un moment proper al de la fundació de l'afegitó de llevant. D'altra banda, tant el fet que les cales realitzades al tancament de tramuntana de la primera planta mostressin un aparell diferent, amb més quantitat de maó i de morter de calç, com la circumstànica que l'espai situat a llevant hagi restat al descobert, indiquen que aquesta nova construcció només tenia planta baixa i, probablement, era utilitzada com a cort per al bestiar.

FASE V. SEGLE XVIII. LES NOVES GOLFES DE LA MASIA I EL CELLER

A aquesta fase correspon un nou cos afegit, recolzat sobre aquell que s'havia bastit a llevant de l'edifici a la segona meitat del segle XVII, fàcilment identificable dins l'alçat de la façana principal. D'aquesta manera la masia ja oferiria en aquell moment un aspecte molt similar al que es pot observar en una de les fotografies conservades, de finals del segle XIX

Les obres, però, es van centrar principalment a la meitat de llevant de l'edifici, amb la construcció d'unes golfes i també amb una nova distribució de l'espai en aquest sector, per mitjà d'un nou mur d'obra vista. Aquest darrer presentava dues obertures, una per al pas de persones i l'altre per al bestiar. Poc després, gran part de la planta baixa del cos de llevant va ser destinada al tractament de vi, tal i com palesa la localització d'un cup de fermentació a l'angle sud-oest del cos de llevant. La presència d'aquest dipòsit planteja la possibilitat que el cup on es fés el vi també es localitzés en aquest àmbit, tot i que aquesta hipòtesi no ha pogut ser corroborada.

FASE VI. SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX. LA CONSTRUCCIÓ DE LA BASSA

La data d'aquest horitzó cronològic es va poder establir a partir del rebliment que amortitzava el cup de vi, el qual va proporcionar fragments de plats amb vidriat de color groc i marró i pisa blanca amb la vora ribetejada de blau, característics de la segona meitat del segle XIX. Caldria relacionar aquest fet amb la propagació per aquelles dates de la plaga de la Fil·loxera, que l'any 1879 va travessar els Pirineus. Moltes de les vinyes del país van ser substituïdes per altres tipus de conreus, com és el cas de la finca de Can Saragossa, on no hi queda cap vestigi de l'explotació viticola. Per consegüent, va

caldre replantejar l'ús de la masia.

FASE VII. *T.A.Q.* 1902. EL PALAUET D'ESTIU

Situem aquesta etapa a la data que es troba gravada, juntament amb les inicials de la família Saragossa, al capcer de la façana principal de l'edifici actual, d'estil modernista historicista, i respon a l'acabament de les obres realitzades tal d'habilitar-lo com a palauet d'estiu de la família, en què, a part de l'obra de fàbrica acurada i plena d'oranments, es van utilitzar paviments i sobresostres d'una gran riquesa decorativa, la amajoria dels quals es conserven a l'interior.

En aquell moment s'afegeix una nova planta a l'edifici, bastida amb pedra i maó, disposats en faixes alternades. Aquest pis, va ser destinat, segons que indiquen els paviments de rajols col·locats al trencajunt o bé a l'espiga, al servei o a les tasques que s'hi associaven. El cos de llevant de l'edifici, també presentava uns paviments diferents als de la casa principal, fets amb toves a la planta baixa i amb rajols disposats a l'espiga o bé a parells al pis superior. En aquest cas, és ben segur que va ser destinat als masovers, utilització que romandrà vigent fins a finals dels anys setanta del segle XX.

El volum del nou edifici aprofitava el de la masia preexistent, abraçant també la meitat oest del pati de tramuntana que s'havia afegit durant la segona meitat del segle XVII. D'aquesta manera es va bastir un nou mur perpendicular al tancament nord del pati que va cloure el nou cos per llevant, resultant una planta en forma d'L. Aquesta nova planta va implicar l'enderroc del tancament nord de la masia bastida entorn a l'any 1500, per tal de crear un espai únic que va ser distribuït tal i com avui es coneix per mitjà de parets d'obra cuita disposada al trencajunt de mitja peça. La casa principal també va ser ampliada cap a tramuntana, amb l'afegitó d'un petit, a fi de dotar la planta baixa d'una cambra de bany, i cap a llevant, amb la construcció d'unes corts.

És, doncs, en aquest moment que la casa adquireix l'aspecte de riquesa que encara avui es pot percebre observant-ne la façana principal. Hi destaquen un seguit d'ornaments, tant exteriors –finestres am traceria, coronament del capcer- com interiors –paviments i sostres-, de gran valor i bellesa artística i històrica, representatius de la puixança econòmica i social que havia adquirit la família Saragossa.

FASES VIII-IX. 1954-2001

Gràcies a la documentació escrita es coneix que, l'any 1954, Francesc Martí Galcerán demana permís a l'Ajuntament de Lloret per efectuar obres a la "Torre Zaragoza", a fi de destinar-la a seu de l'hotel "Mañana". Aquesta nova utilització de l'edifici no va implicar grans obres ni ampliacions,. Es van respectar tots els paviments i murs existents, i els unics canvis que s'hi van dur a terme van consistir en la divisió d'espais per mitjà d'envans de maons disposats de cantell per tal d'encabir les habitacions i cambres de bany necessàries.

El 12 de desembre de 1984, poc després de tancar-se l'hotel, l'Ajuntament de Lloret de Mar va efectuar la compra de la finca, esdevenint-ne ple titular. A partir d'aquell moment i fins a l'any 2001, l'Ajuntament va llogar la casa a una família que hi va dur a terme les darreres obres efectuades: la col·locació de nous paviments en dues de les habitacions de la planta baixa.

BIBLIOGRAFIA

DANÉS, J. 1933, *Estudi de la masia catalana*. Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, vol. 43, 272-284.

LÓPEZ, A., PUIGDEMONT, J., SANZ, M. 2002, *L'arquitectura. Les Masies*. Guia del patrimoni arquitectònic de Castelldefels II, 42-63.

PANCORBO, A., LÓPEZ, A. inèdit, *Memòria Arqueològica. Can Saragossa. Lloret de Mar (Selva)*. Memòria arqueològica, estudi històric documental i estudi històric artístic. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

SALVÀ, M.G. inèdit, *Estudi històric artístic. Can Saragossa. Lloret de Mar (Selva)*. Memòria arqueològica, estudi històric documental i estudi històric artístic. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

ZUCCHITELO, M. inèdit, *Estudi històric documental. Can Saragossa. Lloret de Mar (Selva)*. Memòria arqueològica, estudi històric documental i estudi històric artístic. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

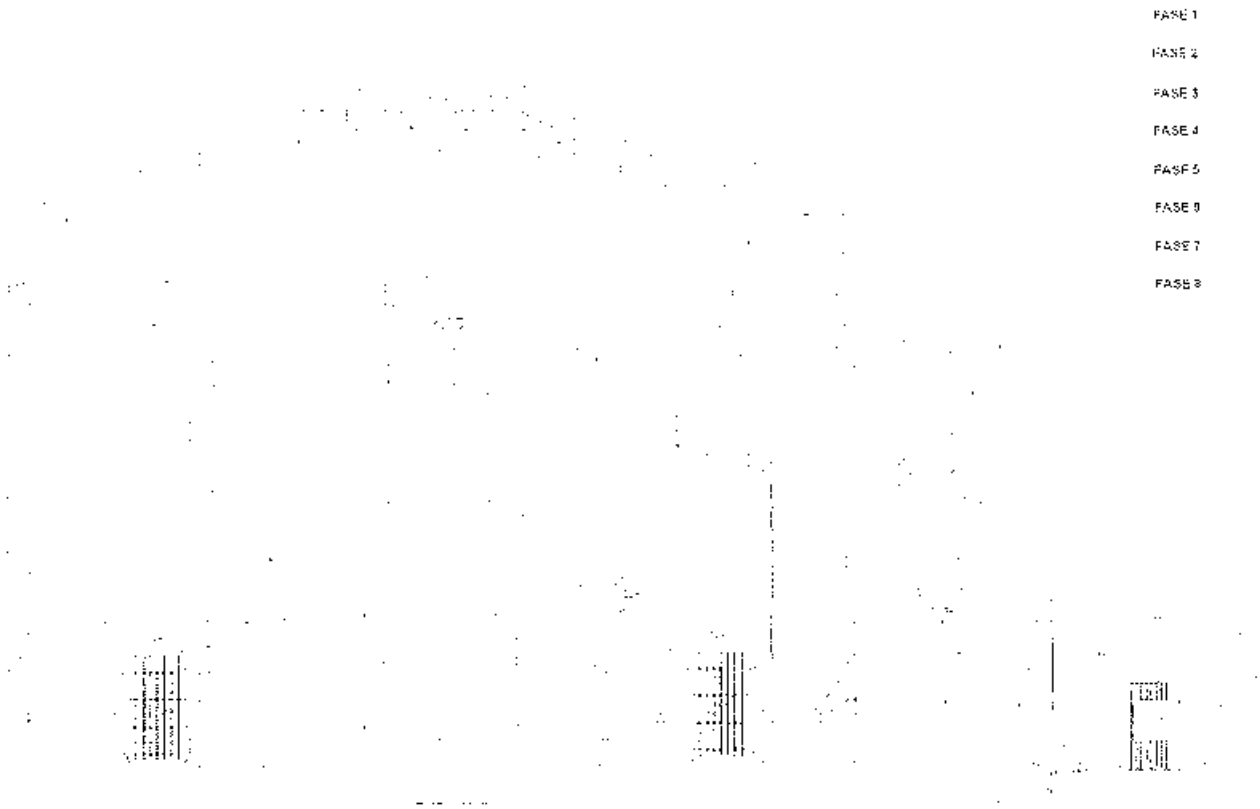

fig. 3. Fases evolutives representaces a la façana sud de l'edifici (Plànol de J.R. Hevia)

TREBALLS DE CONDICIONAMENT I DOCUMENTACIÓ DELS ELEMENTS PATRIMONIALS DE LA VALL DE BELL.LLOC (PALAMÓS, BAIX EMPORDÀ)

Mª JOSÉ CAJA EVA TEIXIDOR

La Vall de Bell.lloc està situada al nord del municipi de Palamós (Baix Empordà), en les darreres estribacions de les Gavarres. El paratge està travessat per la riera de Bell.lloc, de Vila-romà o dels Trucs que li dóna la seva forma característica.

Aquest indret és per una banda un paratge natural de gran bellesa recobert de boscos de d'alzines, sureres i pins; i per l'altra amaga una gran quantitat d'elements patrimonials d'importància històrico-arquitectònica, així com restes arqueològiques que mostren la llarga i persistent ocupació humana de la zona.

Des de l'Àrea de Medi Ambient de l'Ajuntament de Palamós (Baix Empordà) s'han iniciat una sèrie de fases de treball amb la finalitat de recuperar, adequar i estudiar els diferents elements d'interès patrimonial que existeixen a la Vall, amb l'objectiu principal de conèixer-los i estudiar-los per tal d'assegurar la seva protecció, museitzar-los i fer-los visitables. Aquests treballs s'han realitzat fins al moment per mitjà de dos plans d'ocupació subvencionats.

1ª Fase de Treballs. Realitzats entre el 30 de setembre del 2002 i el 30 de març del 2003, dirigits per MªJosé Caja.

2ª Fase de Treballs. Realitzats entre l'1 d'octubre del 2003 i el 31 de març del 2004, dirigits per Eva Teixidor.

ANTECEDENTS HISTÒRICS

La Vall de Bell.lloc és un paratge ocupat des de molt antic, com testimonia l'existència del dolmen de Montagut, excavat els anys 20. Està catalogada també la vil·la romana de Palau, on de moment no s'hi ha realitzat cap treball arqueològic. L'època en que es troben més elements d'importància històrica és contemporània a l'existència del castell de Vila-romà (s.XI-XII). Gràcies a un capbreu (1315) encarregat pel senyor d'aquesta fortalesa podem saber de l'existència d'un barri de cases relacionades amb aquest, i tot de masos disseminats que s'ocupaven de l'explotació del territori; aquesta conjuntura quedà fortament afectada amb la pesta negra de mitjans s.XIV, que provocà una gran mortaldat entre la població de la zona, i propicià la concentració de les terres de la vall en mans de pocs propietaris. L'explotació agrícola del territori ha persistit fins a època recent, quan a mitjans dels anys 50, com a la resta de les Gavarres, s'encetà un procés d'abandonament progressiu del camp i dels treballs relacionats amb el bosc, provocats per la poca rendibilitat d'aquests enfront una creixent aparició de noves tecnologies, i sistemes industrials més moderns. Així dons, la vall de Bell.lloc acumula tot una sèrie de patrimoni arquitectònic i històric que mostra l'evolució del món rural català i que ens pot permetre conèixer una història continuada des d'època antiga fins als nostres dies en una zona semi-muntanyosa. Testimonis d'això són per exemple els vells molins hidràulics, els forns rajolers, els camins de carro...

1ª FASE DE TREBALLS

En aquesta fase l'objectiu principal fou el descobriment i neteja dels elements arquitectònics de més entitat, que restaven abandonats i quasi desconeguts.

Els elements afectats per aquesta fase de treballs foren:

- Conjunt del *Molí de Mas Antoniet* (o de *Xifra de Vall*): format per *resclosa*, *rec*, *bassa* i *obra-*

dor. Es tracta d'un molí hidràulic fariner de roda horitzontal i eix vertical, de potència mitjana-baixa. La *resclosa* i la *bassa de l'obrador* del molí estan connectats per un *rec* d'una llargària aproximada de 70 m., per on discorria l'aigua necessària per fer funcionar el *rodet* del molí. L'*obrador* del molí és un petit edifici de planta rectangular fet amb pedra irregular local i lligada amb morter, del que no es conserva la coberta. Els treballs arqueològics han mostrat tres fases d'ocupació, dos de reparacions i una d'ampliació, essent la més antiga la del s.XIV (surt esmentat en el capbreu del 1315), i la darrera a finals del s.XVIII, que és la que podem observar actualment.

Treballs que s'hi ha realitzat: Neteja i desbrossament del paratge, retirada de terres de l'interior de l'*obrador* i la *bassa* i neteja de murs, impermeabilització per mitjà de morter de la part superior de les estructures muràries per tal de protegir-les i frenar la seva erosió. Es realitzà també, una cala arqueològica a la façana nord del molí, per tal d'ampliar els coneixements arqueològics de l'estructura. S'ha dut a terme la planimetria de l'indret, així com treballs de documentació escrita i fotogràfica. Adequació de la zona amb elements que el fessin visitable: creació de tanques vegetals, rampes d'accés, esglaons... I neteja de camins que relacionaven el molí amb *masos* dels que avui dia només en resta un munt de pedra situats a la vessant del puig Longanya.

- *Forn de Mas Antoniet* : Es tracta d'un *forn* de producció de rajols construït mitjançant excavació en un turó d'argila. El *forn* és de grans dimensions, de planta rectangular, format per dos cossos. La façana principal estava reforçada amb un mur que formava dos arcs sustentats amb un pilar que protegien les dues *boques* d'accés a la *foganya*. Aquest resta avui en dia semiderruït. La *foganya*, en la part inferior, aguantava les *graelles* mitjançant petites voltes i arcs; a sobre la cambra, on es situava la càrrega i s'hi produïa la cuita del material. Aquest tipus de forns anaven destapats i només es recobrien durant la cuita. A l'entorn del forn hi ha un *forn petit*, que resta semi-colmatat de terra, i diferents estructures relacionades amb la producció dels rajols; l'era per treballar, coberts per emmagatzemar la llenya... La darrera cuita es produí a mitjans s.XX.

Treballs realitzats: Desbrossament i neteja de vegetació a l'entorn de l'edifici, i l'accés al paratge des de la pista que mena a l'ermita de Bell.lloc, documentació planimètrica i fotogràfica de l'edifici.

- *Font de Bell.lloc*. La *font* de Bell.lloc està situada als peus de l'ermita i al costat de la riera de mateix nom; és un paratge de gran bellesa molt estimat per la gent de l'entorn.

Treballs realitzats: neteja i desbrossament de l'entorn, i de l'interior de la riera, obertura i neteja d'un camí que connecta la *font* amb el sender de petit recorregut del consell comarcal del Baix Empordà que mena a Fitor. Al costat d'aquest corriol s'hi troben les restes d'un gran *mas en runes* que també ha estat objecte de treballs de desbrós, per tal de poder-ne apreciar la seva estructura. S'ha construït, també, una base per la taula situada davant de la *font*, amb maons, ja que l'antiga pedra de pissarra que formava la construcció havia estat destruïda. Aquesta peça ha estat recuperada i fins ara resta en un magatzem per tal de realitzar-li treballs de restitució.

- *Molí de Canyelles en el paratge de Canyadell i font del Llorer.*

Es tracta d'un molí molt petit de tipus pirenaic d'eix vertical i roda horitzontal, del que es conserva malament la *resclosa* i el *rec*. És un molí amb una estructura bastant primitiva i que surt esmentat en el capbreu del 1315, però que provablement té un origen més antic i relacionat amb la construcció i ús del *castell de Vila-romà*, és possible que ja estigués enrunat al s.XVI-XVII, ja que no surt esmentat en la documentació posterior.

Treballs realitzats: S'havia perdut la ubicació d'aquest edifici, ja que estava situat en una zona recoberta de molta vegetació i enterrat de terres aportades per la riera. S'ha procedit al desbrós de la zona i la retirada de terres, i a la impermeabilització de la part superior dels murs que conformen l'obrador, que es trobaven en un estat molt precari.

2ª FASE DE TREBALLS

Entre l'octubre del 2003 i el març del 2004 s'ha realitzat una nova fase de treballs a la Vall de Bell.lloc de Palamós (Baix Empordà):

Treballs de manteniment del desbrossament i el condicionament en els indrets intervinguts en

la 1ª Fase, per tal de perllongar el seu estat òptim: *Molí de Mas Antoniet* (resclosa, rec, bassa i obrador), *Molí de Canyadell* i *Font del Llorer*, *Forn de Mas Antoniet*, *masia en runes*, camí que uneix la *font* de Bell.lloc amb el sender del consell comarcal del Baix Empordà, camí que uneix la *font* amb el *castell de Vila-romà*.

Desbrossament de la vegetació ressorgida i retirada de deixalles, creació de nous elements museïtzadors com tanques vegetals i esglaons, aplicació d'herbicida sobre les estructures muràries amb molta precaució en trobar-nos en una àrea de gran importància medi ambiental.

- Descobriment de nous indrets i camins: Neteja i desbrossament de dos àrees situades al sud est del *molí de Mas Antoniet*. En aquestes zones, al costat de la riera, han aparegut estructures molt arrasades que fan preveure de l'existència d'alguna altra estructura hidràulica relacionable amb un molí que apareix en la documentació amb el nom de *Molí de Mas Femades*; de moment les restes localitzades no han estat objecte de treballs arqueològics fet que no ens permet avaluar-ne la seva naturalesa.

S'ha realitzat la neteja i desbrossament del *camí antic* que mena des del *forn de Mas Antoniet* fins a la pista principal d'accés del castell; també, a la neteja i el desbrossament del *camí* que mena del *camí de l'obrador del molí de Mas Antoniet* al *puig de Mas Longanya*.

S'ha procedit al desbrossament del *camí antic* que partint del castell recorre part de la vessant del *puig Montagut*, però que s'ha abandonat en un determinat punt per crear un nou trajecte que permetés l'accés al cim del puig; realització de la neteja i desbrossament de l'entorn del *dolmen de Montagut* per tal que l'estructura sigui perfectament visible. També s'ha obert una àmplia àrea a l'est que ha permès la creació d'un *mirador* per gaudir de la impressionant vista dels entorns i el litoral, aquest s'ha adequat amb tanques vegetals de protecció, i properament s'hi col·locarà un punt d'interpretació.

- Recopilació toponímica popular d'elements relacionats amb els treballs agrícoles i bosquetans que es realitzaven (*reposadors*, *fonts*...).

- Creació de 3 *itineraris* de diferents recorreguts que permetran visitar i conèixer els elements sobre els que s'ha treballat. Aquests *itineraris* està previst que siguin publicats properament, permetent l'accés i el recorregut de la vall per camins preparats i a zones adequades per a la seva visita sense que es posi en perill els elements patrimonials descoberts. Així també, s'han marcat els nous elements localitzats i el recorregut dels nous camins per mitjà d'un GPS, per tal de poder tenir un plànol fiable de la zona.

- Continuació del corpus documental sobre el patrimoni de la vall, ja iniciat en la 1ª Fase de treballs.

Els treballs a la Vall de Bell.lloc continuaran gràcies a la presència a partir del mes d'abril de l'Escola Taller de les Gavarres en el *Mas can Pere-Tià* propietat de l'Ajuntament de Palamós, i situat a l'entrada de la vall. Des d'aquest edifici que es preveu com el centre d'acollida dels visitants de la vall, s'asseguraran els treballs de manteniment i condicionament dels elements que han rebut intervencions en les fases anteriors, així com es projectaran noves fases d'intervenció de la vall, per tal de prosseguir amb l'estudi, protecció, investigació i adequació de tot aquest entorn.

BIBLIOGRAFIA

BOLÓS, J., NUET, J. 1983, *Els molins fariners*, Editorial Ketres, Barcelona.

TRIJUEQUE, P. 2003, *La Vall de Bell.lloc. Enigmes, misteri i encís*, Col.lecció Guspires, 10, Palamós.

TRIJUEQUE, P. *Els molins fariners de la Batllia de Palamós*, Estudis del Baix Empordà, 13. pàg. 99-135

TRIJUEQUE, P. *Transcripció del Capbreu de les rendes de la Mitra de Girona. Castell de Vila-romà (1315)*.(inèdit)

SEGUIMENT DE LES OBRES DE CONDICIONAMENT DE LA CARRETERA C-252 AL TRAM CORÇÀ-VERGES (BAIX EMPORDÀ)

Maribel FUERTES AVELLANEDA **Anna VARGAS COLL**

Els treballs de seguiment arqueològic s'incloïen dins les obres de condicionament de la carretera que porta de la Bisbal a Figueres, en el tram C-252: Corçà-Verges (PK 2+760 - PK 11+615), i foren adjudicats a l'empresa Janus, S.L. i finançats per l'empresa adjudicatària de les obres (Construccions Rubau, S.A.). Les tasques es desenvoluparen entre l'1 de juliol i el 22 d'agost de 2002.

Els treballs de prospecció realitzats van partir d'una revisió prèvia mitjançant la recopilació de dades arqueològiques i històriques sobre la zona afectada per l'emplaçament de la carretera. En concret, es va consultar la carta arqueològica del Baix Empordà i la bibliografia referent a la zona per tal de tenir localitzats possibles jaciments, ja documentats, que a priori poguessin resultar afectats per les obres. Si bé la zona afectada per la carretera era propera a diversos jaciments documentats, les obres, en principi, no n'afectava cap de manera directa.

Els resultats del seguiment no van permetre localitzar cap jaciment nou, i tan sols es van documentar estructures aïllades relacionades molt possiblement amb antigues tasques agrícoles a la zona.

Al sud del poble de Casavells, al km.3'8, es varen localitzar les primeres restes en el marge occidental de la carretera, que correponien a una estructura murària disposada nord-sud, amb una llargada de 1,60 metres, una amplada de 45 cm, i que estava construïda amb dues filades de rierencs i pedra sorrenca sense treballar, en disposició irregular i sense cap material lligant. La cronologia d'aquesta estructura era indeterminada per l'absència de materials arqueològics relacionats. Es tractava, doncs, d'una estructura aïllada i sense relació amb nivells o materials arqueològics.

Al sud del poble de Parlavà, al km.6'6, es van documentar 5 fosses excavades en el subsòl al marge oriental de la carretera (número 1 del plànol adjunt). Es tracta d'una petita concentració de fosses que es trobaren colmatades per nivells de terra amb presència de blocs de pedra i poc material ceràmic. Els pocs fragments ceràmics que es van recuperar apuntaven una cronologia d'època moderna-contemporània.

A l'entrada sud del poble de Parlavà, km. 6'8 (número 2 del plànol adjunt), els primers rebaixos al marge est posaren al descobert un mur de 18 metres de llargada i una amplada que oscil.lava entre 40 i 55 cm. Aquest mur estava construït amb una doble filada de pedra calcària amb les cares externes lleugerament treballades i sense lligam entre elles, presentava una disposició nord-oest i es trobava fragmentat al nord per la presència de l'antic marge de la carretera. No s'hi va trobar material arqueològic

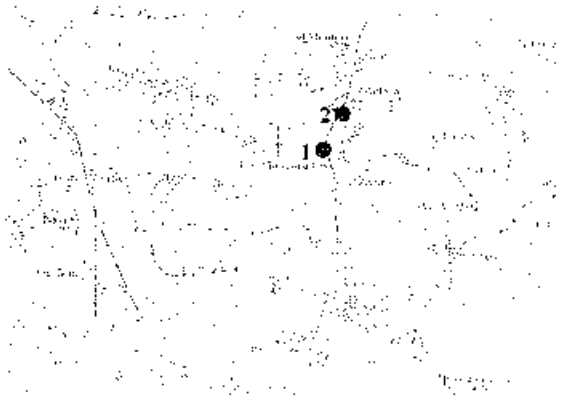

fig. 1.

associat, i es tractava d'una estructura aïllada i sense relació amb nivells o materials arqueològics. Per les característiques de construcció del mur i per la seva disposició en direcció al poble de Parlavà caldria pensar que es tractava d'un antic mur de marge de camí o bé de cultiu.

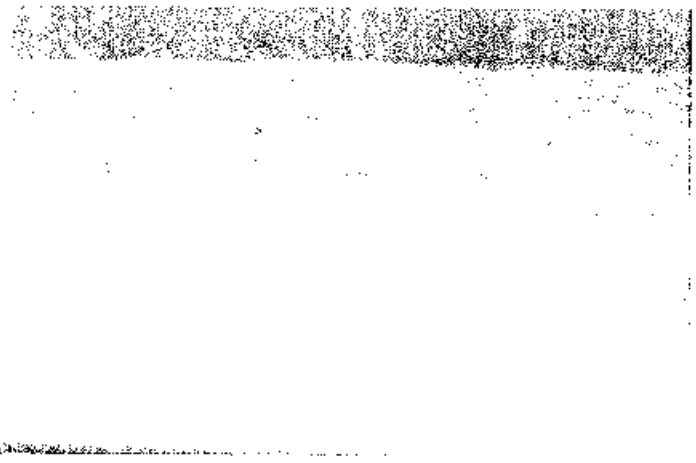

fig. 2.

fig. 3.

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC DEL DESDOBLAMENT DE CALÇADA DE LA CARRETERA CN-260, EIX PIRINENC. TRAM ARGELAGUER – MONTAGUT

Josep FRIGOLA TRIOLA **Maribel FUERTES AVELLANEDA**

Susanna MANZANO VILAR*

INTRODUCCIÓ

El 2 de maig de 2003 es varen iniciar els treballs de seguiment i control arqueològic de les obres de desdoblament de la carretera CN-260 en el tram comprès entre Argelaguer i Montagut (la Garrotxa). Aquests treballs, adjudicats a Janus, S.L., estan finançats per l'empresa adjudicatària de les obres, UTE Argelaguer, formada per Construccions Rubau, S.A. i COPROSA. La direcció dels treballs ha estat encomanada a l'arqueòloga Susanna Manzano durant els mesos de maig a setembre, amb un parèntesi a càrrec de Maribel Fuertes al mes d'agost, i a l'arqueòleg Josep Frigola a partir del setembre. L'equip encarregat del seguiment es completa amb la participació d'un segon arqueòleg, especialista en època prehistòrica, que en aquest cas ha estat David Ortega.

La metodologia emprada ha estat l'habitual en aquest tipus d'intervenció:

- Prospecció del terreny abans de la intervenció de la maquinària i recollida d'informació de l'existència d'un possible jaciment arqueològic.

- Seguiment arqueològic durant l'extracció de la capa vegetal.

- Seguiment del rebaix a cota d'alguns trams.

- Seguiment d'obertures de rases per passar diverses instal·lacions.

- Realització de sondeigs arqueològics si s'escau.

Les tasques de seguiment efectuades durant el 2003 han derivat en excavació arqueològica en tres punts:

- Sondeig al camí ral situat a l'entrada est d'Argelaguer.

- Documentació de restes arqueològiques durant la retirada de la capa vegetal en el P.K.9+400.

- Paralització del rebaix a cota del tram on ha aparegut un jaciment d'època prehistòrica, situat a la sortida oest d'Argelaguer. Aquest jaciment

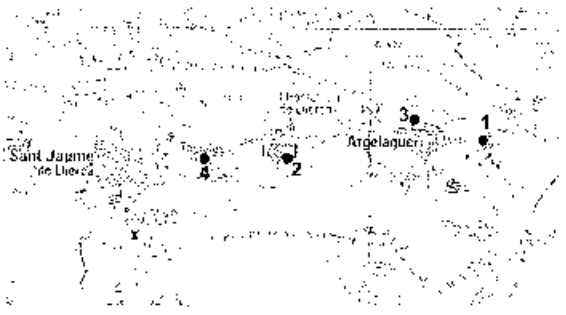

fig. 1. Plànol de situació de les troballes. 1. Camí Ral 2. PK 9+400 3. Can Xac 4. Can Fàbrega

*JANUS, S.L. Gestió de patrimoni arqueològic i cultural

(Can Xac) ha estat objecte d'una intervenció arqueològica independent, que presentem en un altre article d'aquestes mateixes jornades.

A aquestes troballes cal afegir un camp de sitges (can Fàbrega), localitzat en el terme d'Argelaguer, en un indret proper al nucli de Sant Jaume de Llierca. Aquestes sitges varen ser localitzades el mes de febrer de 2004 i en el moment de redactar aquest article es troben en procés d'excavació.

SONDEIG A UN TRAM DEL CAMÍ RAL D'ARGELAGUER

Al mes de maig, alertats per alguns veïns d'Argelaguer que el nou traçat de l'autovia afectava un tram del que era la via romana que comunicava l'Empordà amb els Pirineus al seu pas pel municipi, ens plantejàrem realitzar un sondeig a la zona.

El tram de via afectat se situava al sud de la carretera actual, des de la riera d'en Juià fins a l'entrada a Argelaguer, on continua com a carrer Major. Com que semblava clar que la via, d'antiguitat incerta, s'havia utilitzat com camí ral al llarg del temps, la nostra intervenció pretenia recuperar dades de tipus cronològic i/o estructurals que ens permetessin confirmar un possible origen romà.

Es va plantejar una excavació de 2,50 m d'amplada i 26 m de llargada vers l'est, tant per la cara externa com interna del mur de contenció. L'objectiu del sondeig intern era detectar l'existència d'una rasa o trinxera de fonamentació que ens facilités dades de tipus cronològic, mentre que l'extern pretenia recuperar possibles nivells de circulació.

El resultat de l'excavació va deixar palès que el nivell de circulació que es conserva actualment s'havia anat excavant en la pròpia terrassa al·luvial en part pel pas de ramats al llarg del temps i en part pels efectes de l'aigua, de manera que es trobava per sota de la fonamentació del mur de contenció. En conseqüència, no fou possible recuperar nivells de circulació antics.

Per altra banda, el sondeig per la banda interna del mur de contenció mostrà que aquest mur no segueix el traçat que marca actualment el camí ral, sinó que als 23,50 m en direcció est, fa un gir i continua vers el nord.

A nivell constructiu, el mur és fet amb blocs carejats de pedra local (còdols) de mida mitjana-petita lligats amb morter de calç, sense cap rasa o banqueta de fonamentació. Per altra banda, presenta nombroses reparacions i restes d'obertures que fan de desguàs del camp.

L'estratigrafia recuperada no oferí dades a l'hora d'identificar-lo com a mur de contenció de la via romana. Els estrats exhumats eren grans farciments de terra argilosa amb gran quantitat de còdols i material modern.

Finalment, la consulta al Registre de propietaris de l'Ajuntament d'Argelaguer va confirmar l'existència d'un camp i un petit hort abans de la construcció de la carretera actual i la posterior unificació d'ambdós camps en un de sol. Així doncs, sembla clar que el mur que fa de contenció del camí ral té un origen com a mur parcel·lari.

En conclusió, en el tram afectat per l'autovia no es va recuperar cap dada arqueològica i/o estructural que identifiqués el camí amb una via romana. Tanmateix, tot i que la intervenció arqueològica no va poder recuperar nivells d'època antiga ni confirmar l'origen romà del camí ral, no es pot descartar la hipòtesis de la continuïtat dels camins al llarg dels segles.

En aquest sentit, i davant la hipòtesis de que altres trams de la futura autovia ofereixin més dades al respecte, es van prendre una sèrie de mesures preventives com la documentació topogràfica de tot el tram de camí afectat per les obres i el seu cobriment amb geotèxtil.

DOCUMENTACIÓ DE RESTES ARQUEOLÒGIQUES DURANT LA RETIRADA DE LA CAPA VEGETAL

El treball previ a qualsevol extracció de terres consisteix en enretirar un gruix variable de terra vegetal (entre 20 i 40 centímetres). El seguiment d'aquestes tasques tan sols va permetre documentar una petita estructura de funció indeterminada.

Es tractava d'un retall realitzat en un estrat d'argiles molt pures. En planta presentava una forma circular amb un diàmetre màxim de 78 cm i la secció dibuixava una concavitat amb certa tendència semiesfèrica i amb una fondària màxima de 24 cm a la part central.

El farcit d'aquesta estructura es composava de dos estrats clarament diferenciats. El farcit superior (3002) estava composat per argiles marrons barrejades amb petits carbons i tenia una potència de 16 cm a la seva part central. El farcit inferior (3003) era composat per terra negra molt solta i amb gran presència de carbons. La seva potència màxima era de 8 cm.

En cap dels dos estrats de farciment no va aparèixer cap tipus de material que permetés datar l'estructura i l'exploració de l'entorn no va permetre tampoc relacionar-la amb cap altre element, ja que aparegué totalment aïllada.Per tot plegat, la seva funció tampoc no quedà clara, i tant podria ser un fons de sitja com una estructura de combustió.

CONTROL ARQUEOLÒGIC DE LES OBRES D'INSTAL·LACIÓ DEL GASEODUCTE ENTRE RIPOLL I SANT JOAN DE LES ABADESSES (JULIOL – OCTUBRE 2002)

Bibiana AGUSTÍ FARJAS

La instal·lació del gasoducte entre els termes municipals de Ripoll i Sant Joan de les Abadesses és una obra prevista des de la xarxa general de Gas natural. L'empresa responsable de les obres és Guinovart & Osha i que consisteix en l'excavació d'una rasa d'uns 50 cm d'amplada i entre 1 m i 2m de profunditat. A priori no es coneixia cap element arqueològic ni arquitectònic que pogués veure's afectat directament per aquesta obra, però hi havia referències de troballes aïllades en diversos indrets molt propers: un dipòsit de bronzes a la zona del mas de Comallevosa (Pons, 1977), datat de l'edat del Bronze, i indústria lítica aïllada en les terrasses del Roser de Sant Joan de les Abadesses (Carbonell, 1979). La canalització que proveeix d'aigua les antigues turbines elèctriques de la zona, que foren construïdes entre 1892 i 1896, es respectaren en el projecte d'instal·lació del gas.

DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS

Es va dividir el recorregut del gasoducte en diversos trams, atenent a la seva topografia i a les possibilitats de localitzar restes arqueològiques.

Primer tram: vessant nord i est del turó de Sant Roc

El primer tram afecta una zona d'uns 3 km entre la vall del Freser i la del Ter, travessant el vessant nord del turó de Sant Roc i seguint el curs amunt del Torrent dels Maiols, des del polígon industrial de Campdevànol fins al polígon industrial est de Ripoll. Aquest tram talla sediments argilosos consolidats amb petits afloraments rocosos més durs i zones de dipòsits argilosos tous. També talla diversos torrents en les zones més baixes del relleu. No es registren estructures arqueològiques.

Segon tram: el pla abans de travessar el Ter, riba esquerra

Arribant al pla, la canalització segueix una trajectòria paral·lela a la carretera, creuant-la en algunes ocasions per salvar els elements orogràfics més rellevants (Cingles de Ribamala) i acostar el servei a les zones industrials. El sòl geològic del pla presenta una estratigrafia regular, amb un nivell superficial de terra vegetal i sediments fluvials de poc més d'un metre de potència, per sobre d'una terrassa amb còdols dispersos de mitjana grandària. Els còdols solen ser de calcària, però també n'hi ha d'esquist, de granit i de quars, a més d'algun nucli de sílex esporàdic.

Tercer tram: el pla després de travessar el Ter a l'alçada de Ribamala, riba dreta

Es troba a la riba dreta del Ter, en el sector on la vall forma un petit congost perquè la riba nord consisteix en un potent aflorament rocós que el pas del Ter talla en els anomenats cingles de Ribamala. El gaseoducte travessa els camps de diverses masies fins el polígon industrial de la Colònia Jordana. Presentant una estratigrafia similar a la del segon tram. Es recupera un sol còdol amb senyals d'extraccions (un percussor de morfologia discoïdal amb múltiples senyals a tot volt i algunes extraccions verticals), així com un element de premsió de ceràmica oxidada, sense vernissar, que podria correspondre a l'edat del Ferro.

Quart tram: El pla i les terrasses del Roser

El traçat corre paral·lel a la carretera, travessant el torrent de la Ginebrosa i fins passar el torrent

del Roser, per creuar després la carretera C38 i enfilar-se cap al nord, salvant un desnivell de més de 100 m fins a la cota 900 aproximadament, i baixar finalment per la vessant est del turó en direcció al torrent de les Dous i el de Plansesaigües i la zona industrial del nord-oest de Sant Joan de les Abadesses. Segons les referències, en aquesta zona s'han recuperat elements d'indústria paleolítica (Canal, Carbonell, 1980). No apareixen materials ni estructures arqueològiques.

Cinquè tram: les terrasses de la riera de les Dous

Al creuar la riera de les Dous, la pista ja deixa al descobert una terrassa de 3,5m d'alçada, sense materials arqueològics.

Sisè tram: les terrasses baixes del Ter a l'arribada a Sant Joan de les Abadesses

En aquesta darrera terrassa el gasoducte travessa camps de conreu de diversos masos d'època medieval i moderna. Un d'ells presenta l'arquitectura pròpia d'una casa forta, amb una torre integrada en la construcció. Geològicament es tracta d'una terrassa de sedimentació molt pausada, amb una capa orgànica superficial de gran potència. El control tant de la pista com de la rasa en aquest sector ha obtingut un resultat arqueològic nul.

CONCLUSIÓ

El treball de control arqueològic d'aquest gasoducte ha donat resultats negatius en la seva totalitat pel que fa a estructures i nivells arqueològics. No obstant, la recuperació d'alguns materials en superfície que es poden emmarcar en períodes prehistòrics antics, com són alguns objectes d'indústria lítica, són de cert interès i s'avenen amb la informació prèvia de l'ocupació paleolítica de les terrasses del Ter al seu pas pel Ripollès. L'interès d'aquest control arqueològic resideix, doncs, en dades negatives més que no pas positives, permetent però una valoració general d'un sector concret del Ripollès a nivell del subsòl, la qual cosa suposa un nou element en el procés de reconeixement històric i geològic d'aquesta part del territori.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ, B. 2003, Control arqueològic de les obres d'instal·lació del gaseoducte entre Ripoll i Sant Joan de les Abadesses. Memòria tècnica, (inèdita).

CARBONELL, E. 1979, *La prehistòria del Ripollès* (catàleg), Museu – Arxiu Folklòric de Ripoll, Ripoll.

PONS i BRUN E. 1978, *El dipòsit d'objectes de l'Edat del Bronze de Ripoll*, XXII Assemblea Intercomarcal d'Estudios, Ripoll.

AA.DD. 2001: Projecte Alba-Ter. Fitxes de treball.

INFORME DE PROSPECCIÓN ARQUEOLÓGICA, REALIZADA EN LA PROVINCIA DE GIRONA, PARA LA INSTALACIÓN DEL GASODUCTO GIRONA – FIGUERES. DICIEMBRE DE 2002

Manuel SILVESTRE BARRIO

INTRODUCCIÓN

En cumplimiento de la normativa nacional y autonómica vigente en materia de Patrimonio Histórico e Impacto Ambiental, en diciembre de 2.002 el Gabinete de Estudios del Territorio RESHEF, S.L. recibió el encargo de realizar un estudio respecto del potencial arqueológico de la zona afectada por el recorrido del gasoducto GIRONA – FIGUERES, de 42.679 metros lineales. Este proyecto fue promovido por Gas Figueres y por HidroCantábrico, Gas de Asturias. El objeto de la actuación arqueológica era la comprobación de la incidencia que suponía la ejecución de dicha obra sobre los yacimientos conocidos, así como la búsqueda de yacimientos inéditos que pudiesen verse afectados, mediante la realización de una prospección arqueológica visual directa, sistemática e intensiva sobre el trazado previsto para la instalación del gasoducto. En última instancia se propuso de forma orientativa un plan de medidas correctoras y protectoras sobre aquellas áreas de interés arqueológico que pudiesen verse afectadas directa o indirectamente por las obras del gasoducto.

METODOLOGÍA

El trabajo realizado obedecía a un concepto procesual y sistémico de intervención, en la que cada fase se ve complementada, pero también condicionada, por el desarrollo de las demás. Asimismo, se tuvo en consideración una serie de criterios territoriales de carácter fisográfico y paisajístico, tanto en lo que se refería a la caracterización actual del territorio como a aquellos aspectos más relevantes de su morfología y composición, interpretadas como elementos que incidían, ya sobre la conducta de establecimiento y vida de los grupos humanos, ya sobre las condiciones de su conservación. De acuerdo con estos criterios, la prospección sobre campo se desarrolló de forma que no alterase en lo más mínimo la composición y características de los registros superficiales que evidenciaban la presencia de restos de interés Arqueológico. A tal fin, durante la prospección, realizada sobre la base de la información documental obtenida con anterioridad, los materiales en caso de ser hallados, eran documentados fotográficamente, consignándose en las correspondientes fichas de campo las características de los mismos y sus elementos más sobresalientes, pero sin ser recogidos y sin modificar de ninguna manera la disposición de los restos que revelaban su presencia. Para ello, se contó con una metodología de trabajo que se basaba en la realización de un control doble sobre los elementos de interés arqueológico, partiendo desde la identificación genérica hasta una evaluación en detalle, siempre sin alterar en modo alguno los registros superficiales. Las especiales características de la actuación, que difieren en su finalidad y propósito de los objetivos más ortodoxos de la investigación arqueológica, sin que esto signifique menoscabo de su calidad científica, pueden encuadrarse cómodamente dentro de la Arqueología de Intervención.

METODOLOGÍA ESPECÍFICA DE LA PROSPECCIÓN

La primera y fundamental toma de contacto con un territorio sobre el que se va a desarrollar una actuación es la prospección. Se parte inicialmente de la consideración de dicho territorio como un lugar susceptible de mantener y conservar en su superficie o subsuelo restos mate-

riales de diversa naturaleza, que permitan la datación y evaluación de actividades humanas desarrolladas sobre la porción de terreno que se estudia. Asimismo el paisaje actual es considerado como resultado formal de la interacción de los procesos naturales con los derivados de la implantación y explotación realizadas por el hombre sobre dicho territorio.

La primera de las fases que ha de acometerse en un trabajo de estas características es la prospección documental, que recoge la información referida al área de trabajo desde muy diversos aspectos. En este caso, en particular, se mantuvieron contactos con la Direcció General del Patrimoni Cultural, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, concretamente con el Servei d´Arqueologia de Girona y de Barcelona. A pesar de la información conocida de antemano para estas zonas, fue preciso la consulta de la carta arqueológica, que fue facilitada por los organismos anteriormente citados. Una vez completada la fase de prospección documental se realizó el trabajo de prospección en campo, que se ejecutó mediante identificación visual, con el recorrido de la totalidad de la traza sobre una anchura media de 100 mts.- de banda de prospección, anchura superior en ± 80 mts.- a la banda de afección específica del gasoducto. La Prospección Arqueológica se llevó a cabo de forma intensiva y sistemática en línea (transec), cubriendo toda la longitud del trazado del gasoducto. Generalmente los técnicos arqueólogos avanzaron repartidos a intervalos regulares a lo largo de unos ejes que, dependiendo de las zonas, tuvieron una separación variable de entre 10 y 15 metros, dando pasadas alternativas. En zonas muy concretas de Alto Potencial Arqueológico, o en áreas donde se detectaron restos arqueológicos en superficie, se realizó una prospección en cuadricula.

RESULTADOS DE LA PROSPECCIÓN

Teniendo como base los datos obtenidos durante la fase de prospección directa y en la fase documental (consulta de Carta Arqueológica de Gerona), se llego a establecer la presencia de un total de catorce espacios de interés arqueológico.

De los catorce espacios de interés arqueológico localizados, nueve se encontraban dentro de la banda de afección directa del gasoducto: (GIRONA-001: CAN GUILANA, GIRONA-002: CAN GUILANA II, GIRONA-004: BOSQUE DE RAJOLET, GIRONA-008: MAS VENTALLÓ, GIRONA-009: PLA DE BASCARA, GIRONA-010: BESCARA/CALABURY, GIRONA-011: FONTUDANA, GIRONA-013: LES FONTS VELLES, GIRONA-014: SERRA DE CREIXELL) y tres dentro de la banda de afección secundaria del gasoducto (GIRONA-003: CASTELL DE MONTAGUT, GIRONA-006: RESTAURANT LA SAUSA, GIRONA-007: CASA NOVA). Únicamente dos de los espacios de interés arqueológico se localizaban en la banda sin afección del gasoducto: (GIRONA-005: MONTALEGRE, GIRONA-012: CARRETERA N-II, Km 752).

En la fase de prospección de campo se documentaron cuatro áreas de interés arqueológico inéditas: GIRONA-007: CASA NOVA, GIRONA-008: MAS VENTALLÓ, GIRONA-009: PLA DE BASCARA y GIRONA-013: LES FONTS VELLES

Los yacimientos arqueológicos documentados en la fase de prospección documental y visual iban desde dispersiones de materiales cerámicos en superficie, de adscripción indeterminada, hasta posibles asentamientos romanos (tipo Villae) y poblados indígenas, con estructuras arquitectónicas. Estos yacimientos fueron reconocidos sobre el terreno durante la fase de prospección visual directa. El trazado del gasoducto afectaba directamente a seis yacimientos, que a priori, y a falta de actuaciones posteriores, fueron clasificados orientativamente como yacimientos de tercer orden, ya que únicamente presentaban restos dispersos de materiales cerámicos en superficie.

Establecimos esta clasificación ya que los datos obtenidos en una prospección visual directa son en muchos casos relativos. Intensas labores agrícolas o alteraciones de carácter antrópico pueden llegar a enmascarar la realidad de un yacimiento arqueológico. En ocasiones los indicios obtenidos en superficie no son sintomáticos de la realidad presente en el subsuelo, intensas labores agrícolas pueden llegar a desplazar materiales arqueológicos de superficie a áreas en las que no se localiza el yacimiento.

La modificación de la disposición de los restos arqueológicos en superficie pueden llagar a pro-

vocar que no detectemos la presencia de un yacimiento en su totalidad, del mismo modo que se puede llegar a enmascara la caracterización cultural del yacimiento, e incluso la propia presencia de éste.

PROPUESTA ORIENTATIVA DE MEDIDAS CORRECTORAS Y PROTECTORAS

En siete áreas detectadas dentro de la banda de afección directa o indirecta (GIRONA-002: CAN GUILANA II, GIRONA-003: EL CASTELL DE MONTAGUT, GIRONA-004: BOSQUE DE RAJOLET, GIRONA-006: RESTAURANT LA SAUSA, GIRONA-010: BESCARA/CALABURY, GIRONA-011: FONTUDANA, GIRONA-014: SERRA DE CREIXELL), se aconsejó la necesidad de realizar catas de control arqueológico, previas a la instalación del gasoducto, y un cruce especial para salvaguardar los posibles restos arqueológicos que pudiesen localizaren el subsuelo. Las zanjas serian ubicadas en función de los datos obtenidos en la fase de prospección visual directa, dado que en aquellos puntos donde se hubiesen localizado restos arqueológicos en superficie, serian más propicios, a priori, para la localización de yacimientos en el subsuelo, por lo que la concentración de zanjas en estos puntos debería ser mayor. Las zanjas se replantearan sobre el terreno utilizando cal para ubicarlos y delimitarlos, así mismo se colocara una piqueta en el eje de coordenadas del sondeo (SW) en el que se establecerá el nº correspondiente de la zanja. Una vez de la maquina retroexcavadora realice el control de la retirada de coberteras de suelo (5 – 10 cm.) se delimitara la zanja con cuatro estacas y cinta de seguridad.

Los yacimientos documentados en la banda de afección indirecta no se veían afectados por las obras de gasoducto, aunque era importante tenerlos en cuenta dada su ubicación próxima al trazado, y dado el desconocimiento que teníamos de su área real de dispersión. Eso es lo que ocurrió con GIRONA-003: CASTELL DE MONTAGUT y con GIRONA-006: RESTAURANT DE LA SAUSA, que aunque se localizaban en la banda de afección indirecta se aconsejó la realización de catas de control arqueológico para determinar el área real de expansión de estos dos yacimientos, para ver si realmente se veían afectados por las obras de instalación del gasoducto.

De forma genérica se recomendó establecer, como medida preventiva básica, un control arqueológico, que abarcase el conjunto de movimientos de tierra necesarios para la instalación de la tubería y que se centrarían, por tanto, en el control de las labores de apertura de la pista y de la excavación de la zanja. El seguimiento habrá de ser continuo, contándose con un técnico para cada uno de los frentes de trabajo, en el caso de establecerse más de uno. Cada técnico de seguimiento habrá de ir equipado convenientemente para sus labores, en especial con cámara fotográfica para registro rápido de elementos de interés, sin que sea necesario por ello detener el trabajo de las máquinas y contará particularmente con la colaboración de los equipos de apoyo general de la intervención en lo que se refiera a registro documental y gráfico, así como en la recuperación y control de registros arqueológicos y materiales.

INFORME DE LA PROSPECCIÓN ARQUEOLÓGICA, REALIZADA EN LA PROVINCIA DE GIRONA, PARA LA INSTALACIÓN DEL GASODUCTO SERINYA- FIGUERES. ENERO DE 2004

Manuel SILVESTRE BARRIO

INTRODUCCIÓN

En cumplimiento de la normativa nacional y autonómica vigente en materia de Patrimonio Histórico e Impacto Ambiental, en enero de 2.004 el Gabinete de Estudios del Territorio RESHEF, S.L. recibió el encargo de realizar un estudio respecto del potencial arqueológico de la zona afectada por el recorrido del gasoducto SERINYA-FIGUERES, de 22.318 metros lineales. Este proyecto fue promovido por Gas Figueres. El objeto de la actuación arqueológica era la comprobación de la incidencia que suponía la ejecución de dicha obra sobre los yacimientos conocidos, así como la búsqueda de yacimientos inéditos que pudiesen verse afectados, mediante la realización de una prospección arqueológica visual directa, sistemática e intensiva sobre el trazado previsto para la instalación del gasoducto. En última instancia se propuso de forma orientativa un plan de medidas correctoras y protectoras sobre aquellas áreas de interés arqueológico que pudiesen verse afectadas directa o indirectamente por las obras del gasoducto.

METODOLOGÍA

El trabajo realizado obedecía a un concepto procesual y sistémico de intervención, en la que cada fase se veía complementada, pero también condicionada, por el desarrollo de las demás. Asimismo, se tuvo en consideración una serie de criterios territoriales de carácter fisográfico y paisajístico, tanto en lo que se refería a la caracterización actual del territorio como a aquellos aspectos más relevantes de su morfología y composición, interpretadas como elementos que incidían, ya sobre la conducta de establecimiento y vida de los grupos humanos, ya sobre las condiciones de su conservación.

De acuerdo con estos criterios, la prospección sobre campo se desarrolló de forma que no alterase en lo más mínimo la composición y características de los registros superficiales que evidenciaban la presencia de restos de interés Arqueológico. A tal fin, durante la prospección, realizada sobre la base de la información documental obtenida con anterioridad, los materiales en caso de ser hallados, eran documentados fotográficamente, consignándose en las correspondientes fichas de campo las características de los mismos y sus elementos más sobresalientes, pero sin ser recogidos y sin modificar de ninguna manera la disposición de los restos que revelaban su presencia. Para ello, se contó con una metodología de trabajo que se basaba en la realización de un control doble sobre los elementos de interés arqueológico, partiendo desde la identificación genérica hasta una evaluación en detalle, siempre sin alterar en modo alguno los registros superficiales. Las especiales características de la actuación, que difieren en su finalidad y propósito de los objetivos más ortodoxos de la investigación arqueológica, sin que esto signifique menoscabo de su calidad científica, pueden encuadrarse cómodamente dentro de la Arqueología de Intervención.

METODOLOGÍA ESPECÍFICA DE LA PROSPECCIÓN

La primera y fundamental toma de contacto con un territorio sobre el que se va a desarrollar una actuación es la prospección. Se parte inicialmente de la consideración de dicho territorio como un lugar susceptible de mantener y con-

servar en su superficie o subsuelo restos materiales de diversa naturaleza, que permitan la datación y evaluación de actividades humanas desarrolladas sobre la porción de terreno que se estudia. Asimismo el paisaje actual es considerado como resultado formal de la interacción de los procesos naturales con los derivados de la implantación y explotación realizadas por el hombre sobre dicho territorio. La primera de las fases que ha de acometerse en un trabajo de estas características es la prospección documental, que recoge la información referida al área de trabajo desde muy diversos aspectos.

En este caso, en particular, se mantuvieron contactos con la Direcció General del Patrimoni Cultural, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, concretamente con el Servei d´Arqueologia de Girona y de Barcelona. A pesar de la información conocida de antemano para estas zonas, fue preciso la consulta de la carta arqueológica, que fue facilitada por los organismos anteriormente citados. Una vez completada la fase de prospección documental se realizó el trabajo de prospección en campo, que se ejecutó mediante identificación visual, con el recorrido de la totalidad de la traza sobre una anchura media de 100 mts.- de banda de prospección, anchura superior en ± 80 mts.- a la banda de afección específica del gasoducto. La Prospección Arqueológica se llevó a cabo de forma intensiva y sistemática en línea (transec), cubriendo toda la longitud del trazado del gasoducto. Generalmente los técnicos arqueólogos avanzaron repartidos a intervalos regulares a lo largo de unos ejes que, dependiendo de las zonas, tuvieron una separación variable de entre 10 y 15 metros, dando pasadas alternativas. En zonas muy concretas de Alto Potencial Arqueológico, o en áreas donde se detectaron restos arqueológicos en superficie, se realizó una prospección en cuadrícula.

RESULTADOS DE LA PROSPECCIÓN

Teniendo como base los datos obtenidos durante la fase de prospección directa y en la fase documental (consulta de Carta Arqueológica de Gerona), se estableció que únicamente un espacio de interés arqueológico se localizaba, dentro del área de referencia o estudio. Esa área se denomino genéricamente para el estudio como: SERINYA-001: PLA DE VILAFRAT.

El yacimiento se localizó en la provincia de Girona, al oeste de la localidad de Santa Llogaia d´Álguema, junto a límite del término municipal de esta localidad y la de Vilafant. El área donde se documentaron restos cerámicos en superficie estaba situada en un llano de fácil acceso, en el que se realizan prácticas agrícolas. Esta es un área muy alterada por la acción antrópica. El yacimiento fue reconocido visualmente, se tomaron sus coordenadas con un GPS y se posiciono en un plano parcelario escala 1:5.000. El yacimiento no presenta rasgos definitorios en superficie. En el yacimiento se documentaron restos arqueológicos en superficie en forma de fragmentos cerámicos muy alterados y rodados de cronología moderno-contemporánea. El hallazgo se consideró según nuestro criterio, y en superficie, como un yacimiento de tercer orden. Establecimos esta clasificación ya que los datos obtenidos en una prospección visual directa son en muchos casos relativos. Labores agrícolas o alteraciones de carácter antrópico pueden llegar a enmascarar la realidad de un yacimiento arqueológico.

En ocasiones los indicios obtenidos en superficie no son sintomáticos de la realidad presente en el subsuelo, intensos movimientos de tierra, por razones varias, pueden llegar a desplazar materiales arqueológicos de superficie a áreas en las que no se localiza el yacimiento. La modificación de la disposición de los restos arqueológicos en superficie pueden llagar a provocar que no detectemos la presencia de un yacimiento en su totalidad, del mismo modo que se puede llegar a enmascara la caracterización cultural del yacimiento, e incluso la propia presencia de éste.

PROPUESTA ORIENTATIVA DE MEDIDAS CORRECTORAS Y PROTECTORAS

En el área de interés arqueológico documentada durante la fase de prospección visual directa se aconsejó, dadas las características documentadas en superficie, que se realizase como primera fase de actuación, dentro del plan de medidas correctoras, zanjas de reconocimiento arqueológico. Con estas zanjas se pudiesen llegar a determinar si existiese afección real del gasoducto sobre posibles restos arqueológicos que puedan llegar a documentarse en el subsuelo. En caso afirmativo se establecerían las medidas correctoras oportunas, siempre y cuando así lo estableciese el Servai d´Arqueologia de Girona, Direcció General del Patrimoni Cultural, Departament de Cultura de

la Generalitat de Catalunya. Entre las medidas correctoras a adoptar, en una segunda fase de actuación, se podría contemplar la realización de excavaciones en área, el sellado y protección de las estructuras documentadas o un cambio en el trazado del gasoducto.

De forma genérica se recomendó establecer, como medida preventiva básica, un control arqueológico, que abarcase el conjunto de movimientos de tierra necesarios para la instalación de la tubería y que se centrarían, por tanto, en el control de las labores de apertura de la pista y de la excavación de la zanja. El seguimiento habrá de ser continuo, contándose con un técnico para cada uno de los frentes de trabajo, en el caso de establecerse más de uno. Cada técnico de seguimiento habrá de ir equipado convenientemente para sus labores, en especial con cámara fotográfica para registro rápido de elementos de interés, sin que sea necesario por ello detener el trabajo de las máquinas y contará particularmente con la colaboración de los equipos de apoyo general de la intervención en lo que se refiera a registro documental y gráfico, así como en la recuperación y control de registros arqueológicos y materiales.

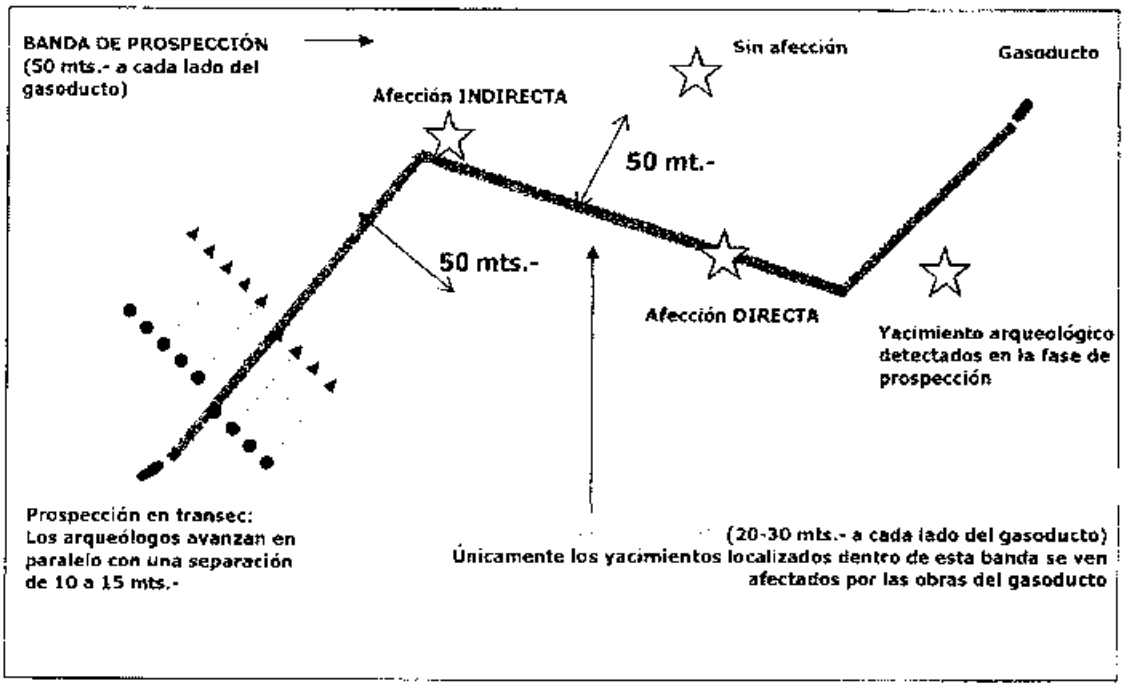

REVISIÓ I ACTUALITZACIÓ DE L'INVENTARI DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC DE LA SELVA

Josep CASTELLS* **Gemma HERNÁNDEZ*** **David ORTEGA****

Gabriel de PRADO**

INTRODUCCIÓ

La Selva era una de les sis comarques incloses a la tercera fase de realització d'inventaris arqueològics a Catalunya elaborada en el bienni 1985-1986 pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat. El període transcorregut des d'aleshores feia imprescindible una revisió i actualització d'aquest, que es va portar a terme durant els mesos de març-abril i octubre-novembre de 2003. L'existència d'un inventari actualitzat, amb dades d'absoluta precisió i fiabilitat, és necessari per tal de poder dissenyar, des de l'administració pública, una estratègia adequada per a la correcta gestió i protecció d'aquest patrimoni.

Es va establir com a prioritat la revisió de les fitxes dels jaciments catalogats en l'inventari realitzat l'any 1985. Aquesta feina es va realitzar a partir de les dades documentals generades amb posterioritat a aquella data i a través d'un treball de camp sistemàtic que va permetre rectificar i/o ampliar, fonamentalment, els apartats relatius a localització i estat de conservació. Aquesta tasca ha permès concretar, en la majoria dels casos, la localització precisa de jaciments i troballes puntuals abans mal referenciats (per exemple l'ara d'altar trobada a la Mare de Déu del Coll, Susqueda).

En un segon ordre, es va procedir a incorporar a l'inventari tots aquells jaciments arqueològics dels quals s'ha tingut coneixement després de l'any 1985, així com aquells elements del patrimoni arquitectònic on s'hagi realitzat algun tipus d'intervenció arqueològica. El coneixement i les dades corresponents a aquests nous jaciments s'han obtingut a través d'una exhaustiva revisió de la bibliografia científica i local, a més del contacte amb institucions (museus, arxius,...), arqueòlegs i afeccionats de la comarca[1]. Aquesta adquisició de dades ha anat acompanyada també d'un treball de camp sistemàtic per a completar tots els apartats que conformen la fitxa de l'inventari del patrimoni arqueològic de Catalunya (Castells 1986, 105-113).

També cal esmentar que, en el transcurs d'aquesta revisió, es catalogaren ocasionalment jaciments arqueològics que es troben a les comarques limítrofs, quan aquests eren inèdits i en coneguérem l'existència. Aquestes fitxes han passat a formar part del catàleg de les respectives comarques i per tant no estan comptabilitzats en els resultats que presentem a continuació.

RESULTATS DELS TREBALLS DE REVISIÓ

Els treballs de revisió de l'inventari o carta arqueològica de la comarca de la Selva han donat com a resultat la redacció de 263 fitxes. D'aquestes, 236 corresponen al nombre real de jaciments catalogats, 8 a fitxes duplicades de jaciments que es troben en dos termes municipals, com per exemple el Castell de

* Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya

** Col·laboradors del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya

[1] Veure l'article relatiu a l'inventari del patrimoni arqueològic a la comarca del Baix Empordà publicat en aquestes mateixes actes.

Montsoriu (Arbúcies/Sant Feliu de Buixalleu), i 19 a fitxes d'intervencions preventives que no han documentat cap tipus d'element arqueològic i que es consideren *resultats negatius*.

En aquest apartat pretenem aportar unes primeres dades genèriques, bàsicament de caràcter quantitatiu, així com donar a conèixer els diferents jaciments inèdits incorporats a la Carta Arqueològica en aquesta revisió.

Cronologia, distribució i densitat

En relació a la cronologia, els jaciments més nombrosos de la comarca són els que corresponen a l'antiguitat –èpoques ibèrica, romana i tardoantiga–, amb vuitanta-vuit llocs catalogats que representen el 37,1% del cens; seguit dels jaciments prehistòrics –del paleolític i la prehistòria recent ceràmica–, que amb vuitanta-sis llocs representen el 36,3%; i els jaciments d'època medieval i moderna, que amb quaranta-set llocs representen el 19,8%. Completen el catàleg de la comarca tretze jaciments de cronologia incerta, que representen el 5,5%, i dos jaciments paleontològics d'edat pleistocena, que representen tant sols l'1,3% del cens (fig. 1).

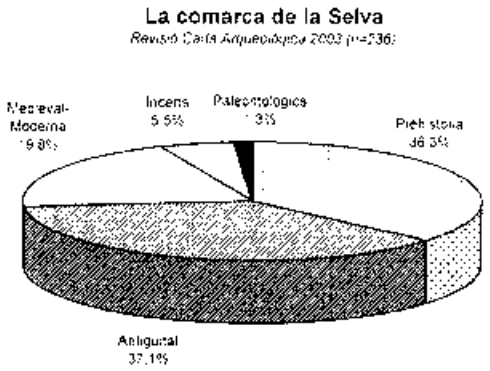

fig. 1 Repartició cronològica dels jaciments arqueològics catalogats durant la darrera revisió de la Carta Arqueològica de la comarca de la Selva.

En relació a la seva distribució geogràfica, els municipis amb un major nombre de jaciments són, per aquest ordre, Tossa de Mar, amb més de 40 jaciments catalogats; Brunyola, Caldes de Malavella i Maçanet de la Selva, entre 20 i 30; i Lloret de Mar, Santa Coloma de Farners i Blanes, entre 10 i 20. A la resta de municipis, a La Cellera de Ter, Hostalric, Sant Feliu de Buixalleu, Riudarenes, Amer, Arbúcies, Sant Julià del Llor i Bonmatí, Vidreres i Vilobí d'Onyar, el nombre de jaciments catalogats és de 5 a 10; i a Sant Hilari Sacalm, Anglès, Breda, Osor, Riells i Viabrea, Sils, Fogars de la Selva, Riudellots de la Selva i Susqueda, entre 5 i 1. Només en un municipi, a Massanes, no s'hi ha catalogat cap jaciment (fig. 2).

El nombre de jaciments de cada municipi permet copsar ràpidament una de les principals característiques del cens arqueològic de la comarca, la seva repartició geogràfica molt desigual. El càlcul de la densitat de jaciments per km^2 reflecteix molt millor aquesta desigualtat que el simple recompte del seu nombre.

La densitat mitjana de jaciments per a tota la comarca, que té una superfície total de 995,50 km^2, és de 1 jaciment per cada 4,22 km^2. Només deu municipis tenen una densitat major que la mitjana de la comarca - Blanes, Breda, Brunyola, Caldes de Malavella, la Cellera de Ter, Hostalric, Lloret de Mar, Maçanet de la Selva, San Julià del Llor i Bonmatí i Tossa de Mar–, i la resta, tenen un valor inferior. De fet, els deu primers municipis, que representen tant sols el 30% de la superfície de la comarca, apleguen aproximadament el 70% del total de jaciments catalogats.

Si hom pren en consideració els principals sectors fisiogràfics de la comarca, sumant la superfície dels municipis i el nombre de jaciments catalogats, es documenta que la seva densitat decreix molt acusament des de la zona litoral vers l'interior, passant de 1 jaciment per cada 1,48 km^2 als tres municipis de la costa, a 1 jaciment per cada 4,20 km^2 als del sector de la depressió selvatana i tant sols 1 jaciment per cada 9,54 km^2 als municipis del Montseny, Guilleries i valls del riu Ter i Brugent.

Per aquests mateixos sectors es documenten també algunes diferències significatives relatives a la cronologia i tipus de jaciments que s'hi localitzen.

A la zona litoral, els jaciments més freqüents són els que corresponen a l'antiguitat clàssica, seguits en molt menor nombre dels d'època medieval i moderna i, en darrer terme, els d'edat prehistòrica. A la zona de la depressió selvatana, en canvi, els més freqüents són justament

aquests, seguits dels de l'antiguitat, medieval i moderna (fig. 3).

La major proporció relativa de jaciments de l'antiguitat a la zona litoral indica, probablement, que aquest sector fou més intensament poblat durant aquest període que l'interior de la comarca i, sobretot, el rerapaís interior muntanyós. Alternativament, el major nombre de jaciments prehistòrics del sector de la depressió selvatana s'explicaria principalment per factors de caràcter geològic relatius a l'extensió i edat relativament recent dels dipòsits geològics als que s'associen les indústries paleolítiques més antigues.

Especificitats de la comarca

La Selva presenta alguns aspectes en la dinàmica de distribució tipològica i cronològica similars als d'altres comarques. Per exemple, en el que respecta a la zona litoral, es repeteix l'esquema que trobem al Baix Empordà[1], amb una important presència de jaciments ibèrics situats arran de mar i, sobretot, de vil·les romanes i petits assentaments satèl·lits a aquestes.

El que suposa un tret específic de la comarca és el gran nombre de jaciments prehistòrics a l'aire lliure que s'hi localitzen. Els primers foren descoberts a principis dels anys setanta del passat segle per Néstor Sanchiz, de Sant Feliu de Guíxols, qui de manera intuïtiva i molt encertada va saber reconèixer els fins llavors atípics materials paleolítics de la Selva. Posteriorment el nombre de jaciments coneguts s'incrementà molt gràcies a un intens programa de prospeccions que fou endegat pels membres de l'Associació Arqueològica de Girona i la col·laboració ocasional amb aquesta entitat d'altres afeccionats a l'arqueologia bons coneixedors de la comarca.

Fruit de tots aquests treballs, actualment es coneixen aproximadament cent-vuitanta llocs on s'hi ha realitzat troballes d'època paleolítica, no obstant no tots aquests llocs han estat catalogats durant la darrera revisió de la Carta Arqueològica. Cal tenir en compte que, en molts casos, es tracta simplement de troballes aïllades o de petites col·leccions constituïdes amb els materials que foren trobats, també de manera més o menys isolada, en extenses zones.

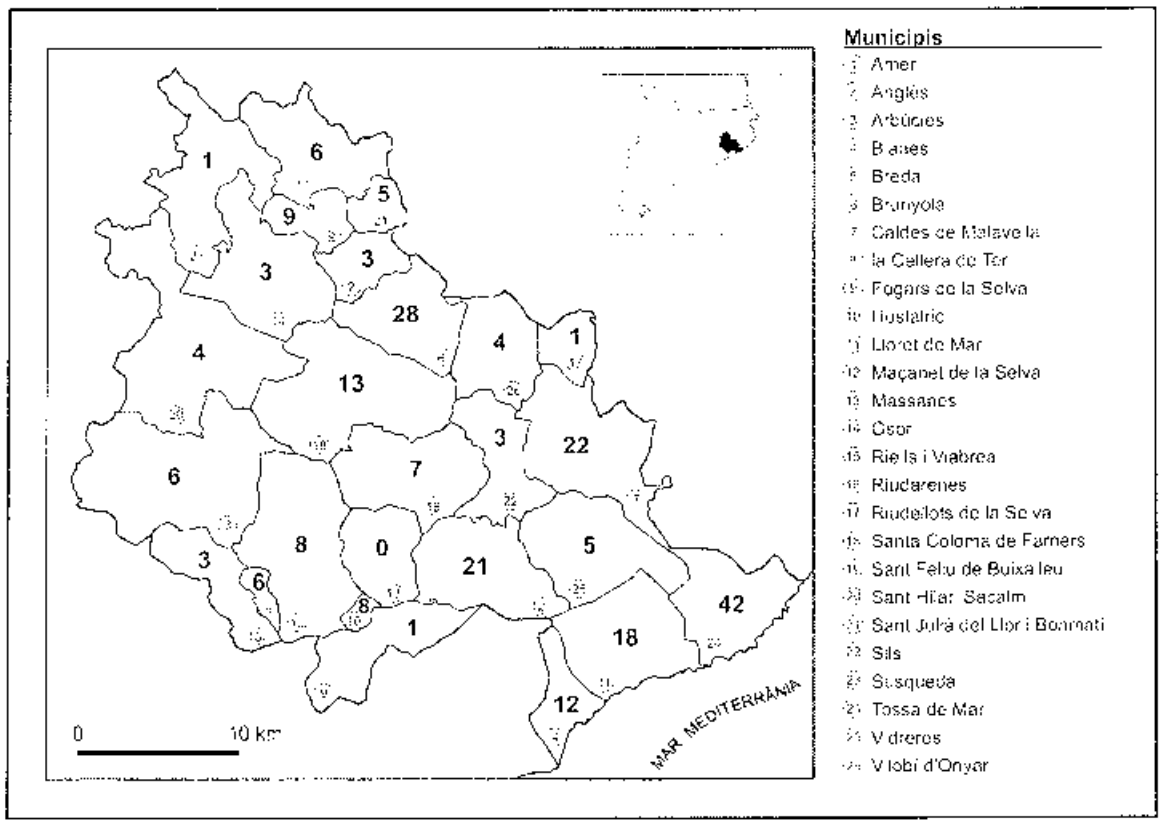

fig. 2 Mapa dels municipis de la comarca de la Selva amb el número total de jaciments per municipi en finalitzar-se la revisió i actualització de l'inventari (desembre 2003).

D'altres vegades però sí que són importants jaciments, amb col·leccions composades alguna vegada per centenars o milers de restes que foren trobades en zones d'una extensió molt més reduïda i ben delimitada. En aquests casos s'ha procedit a incorporar-los a l'inventari de la comarca.

La qüestió dels jaciments paleolítics a l'aire lliure era un dels temes que havien quedat pendents l'any 1985 en finalitzar la realització de la Carta Arqueològica de la comarca ja que, en aquell moment i per diversos motius (amb l'excepció d'uns pocs jaciments de gran importància), no es van poder seleccionar aquells jaciments que calia incloure a l'inventari. No obstant, en aquell moment es van realitzar unes prefitxes amb la informació bàsica de tots aquells llocs on hi havia evidències materials. Aquesta documentació ha estat de gran utilitat, servint com a punt de partida en els treballs portats a terme en la present revisió. D'aquestes prefitxes -que superaven el centenar-, 34 han estat convertides en fitxes, doncs corresponen a jaciments que presenten les característiques descrites al final de l'anterior paràgraf.

Alguns d'aquests jaciments més importants, com els de Diable Coix (Anglès), Avellaners, la Casa Nova d'en Feliu i Can Burgués (Brunyola), han merescut l'atenció de diversos investigadors que n'han estudiat els materials i publicat les dades extensament (Mora & Carbonell, 1987; Garcia, 2001; Garcia & Martínez, 2003).

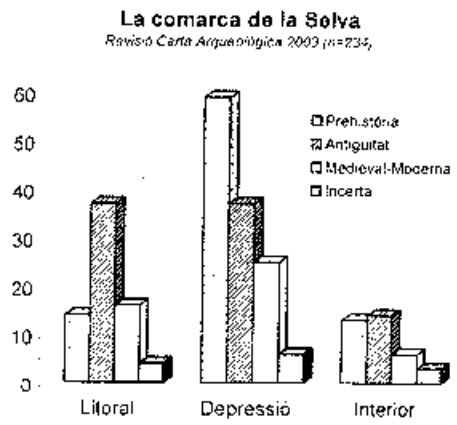

fig. 3 Nombre i cronologia dels jaciments arqueològics catalogats durant la darrera revisió de la Carta Arqueològica de la Comarca de la Selva, per sectors geogràfics, exclosos els dos jaciments paleontològics.

En general, es tracta de jaciments en els quals l'únic tipus de registre arqueològic que s'hi conserva són les restes de naturalesa lítica, que sovint es troben en una manifesta posició secundària i per complet descontextualitzats respecte del seu context deposicional original. Per aquest motiu és molt habitual que sovint s'hi trobin barrejades restes de cronologia molt diversa.

Molt sovint es tracta també de jaciments d'una gran superfície degut a que s'associen directament als extensos dipòsits de conglomerats, llims i sorres d'edat pliopleistocena que conformen els materials de rebliment de l'interior de la depressió selvatana. És precisament per aquest motiu que els sectors amb un major nombre i concentració de jaciments es localitzen als marges de la depressió, a la zona de Brunyola, Sant Martí Sapresa i Vilobí d'Onyar, al nord-oest, i a Maçanet de la Selva i Caldes de Malavella, al sud i a l'est, mentre que al sector central i a les zones planeres i més baixes de la comarca els jaciments d'aquesta època hi són rars o absents per complet.

En conjunt, si bé es coneixen cada cop millor alguns jaciments i materials de cronologia més antiga que han merescut l'atenció d'alguns investigadors, ara per ara es té un coneixement molt parcial d'aquest tipus de jaciments doncs s'han realitzat encara poques intervencions arqueològiques que permetin avaluar la seva integritat i eventual estat de conservació.

Nous jaciments catalogats

En aquest apartat descriurem breument els nous jaciments catalogats en els quals no s'ha realitzat cap tipus d'intervenció arqueològica i dels quals no hi havia cap referència bibliogràfica anterior.

Pedrera de Santa Brígida (Amer)

Es tracta d'un jaciment paleontològic d'edat pleistocena, molt probablement destruït, que es localitzava en unes pedreres de calcària prop de l'ermita de Santa Brígida d'Amer. Les úniques evidències que se'n conserven son un petit lot de restes de fauna de talla mitjana i gran, no classificades, que es troben dipositades en els

magatzems del MAC-Girona.

Mas de Sant Climent (Arbúcies)

Es tracta d'un jaciment de cronologia incerta documentat a partir de la descoberta casual d'una sitja isolada en el marge d'un camí rural prop del mas que li dona el nom. Tot i que el farcit de l'estructura i la seva mateixa morfologia eren ben visibles en el tall del camí, la manca de qualsevol mena de material arqueològic significatiu no va permetre conèixer la seva cronologia.

Camp del Forn de les Olles - Can Burgués (Brunyola)

Es tracta d'un jaciment d'època romana que es localitza en uns camps d'avellaners. Fou identificat gràcies a la troballa superficial d'alguns fragments de *dolium*. Sembla que procedeixen d'aquest mateix lloc diversos petits objectes de bronze i algunes monedes romanes que es troben actualment en col·leccions particulars. Així mateix algunes informacions indicaven que, almenys en dues ocasions diferents, s'hi varen poder recuperar dues *dolia* senceres.

Vinya de Can Vidal (Brunyola)

Es tracta d'un jaciment d'època ibèrica i/o romana que es localitza en una zona de bosc propera a l'ermita de Sant Romà de Brunyola. Fou documentat a partir de la troballa superficial d'alguns fragments de ceràmica comuna de tradició ibèrica, àmfora ibèrica i grecoitàlica, *tegulae* i *dolium*.

Camps de Can Raset (Caldes de Malavella)

Es tracta d'un jaciment d'època ibèrica i/o romana, de característiques incertes, en el qual s'hi pogueren trobar tant sols alguns fragments de ceràmica comuna de tradició ibèrica, àmfora ibèrica, àmfora itàlica i àmfora romana indeterminada.

Entorn de Can Vinyes (La Cellera de Ter)

Es tracta també d'un jaciment d'època ibèrica i/o romana conegut només a partir de la troballa d'alguns pocs fragments de ceràmica en el marge d'un camí rural proper al mas de Can Vinyes. Entre aquests materials s'hi troben fragments de ceràmica comuna oxidada de tradició ibèrica, *tegulae* i *dolium*, materials que no permeten proposar cap cronologia acotada. A l'entorn del lloc on es troba la ceràmica, es pot observar la presència de diverses construccions de pedra seca, de funcionalitat i cronologia probablement molt diverses, algunes de les quals però es podrien relacionar amb el mateix període que els materials ceràmics esmentats. Aquest jaciment podria estar relacionat amb el proper de *Les Feixes d'en Vinyes / Pla de Can Vinyes*, amb el qual no cal confondre.

Forn de l'IES d'Hostalric (Hostalric)

Es tracta de les restes d'un forn ceràmic, probablement d'època moderna, que fou malmès i posat al descobert per les obres d'urbanització d'un carrer proper al nou IES d'Hostalric. En el moment de la seva catalogació només se'n conservava una part del que semblava ser la cambra de combustió. Els únics materials que s'hi pogueren observar eren fragments de rajols que podrien correspondre tant a materials de construcció del propi forn com al tipus de producció que s'hi realitzava.

Entorn del Barri del Molí (Lloret de Mar)

Es tracta d'un jaciment d'època romana que es localitza en un camí rural prop del barri del Molí i la urbanització de Rocagrossa. En aquest indret, per indicació del geòleg Carles Roqué, qui va donar-nos la primera notícia de la seva descoberta, s'hi podien trobar nombrosos fragments de *tegulae* i *dolium*, i en menor nombre, d'àmfora ibèrica, d'àmfora romana dels tipus Dressel 2/4 i de ceràmica comuna oxidada i grollera de cuina.

Can Vilà Nou (Maçanet de la Selva)

Es tracta d'un jaciment a l'aire lliure que es localitza en uns camps de conreu abandonats proper al mas del mateix nom. En aquest lloc s'hi recolliren materials de naturalesa i cronologia molt diversa. Els més antics serien probablement un conjunt d'ascles, nuclis i fragments de talla de basalt, quars i roques filonianes que es podrien atribuir al paleolític inferior i/o mitjà; un segon conjunt, menys nombrós, composat per petites ascles i laminetes de sílex que es podria atribuir al paleolític superior, potser al període l'aurinyacià; i finalment, alguns fragments de ceràmica i d'àmfora d'època ibèrica.

Dolmen de Montbarbat / Pseudodolmen de Montbarbat (Maçanet de la Selva)

Es tracta d'una petita cavitat de planta irregular conformada per una acumulació natural de blocs de granit que alguna vegada ha estat interpretada com un "pseudodolmen". No s'hi observa però cap mena d'estructura o arranjament intencionat i no consta tampoc que s'hi hagi realitzat mai cap tipus de troballa arqueològica.

Turó de la Dona Morta (Maçanet de la Selva)

És un jaciment prehistòric a l'aire lliure que es localitza a la part superior d'un petit turó granític, en una zona intensament erosionada on aflora la roca del subsòl. En aquest indret, en el decurs de successives prospeccions, s'hi va recollir una petita col·lecció de restes lítiques constituïda majoritàriament per ascles i fragments de talla de quars i basal, i en menor proporció, de sílex. Probablement s'hi trobarien barrejats materials que s'haurien d'atribuir al paleolític inferior i/o mitjà amb d'altres de cronologia molt més recent, ja fossin del paleolític superior o bé de la prehistòric recent ceràmica.

Sant Miquel de Maifré (Osor)

Es tracta d'un jaciment d'època romana que es localitza en el congost del riu Ter, a l'entorn immediat de l'ermita de Sant Miquel de Maifré. Fou descobert casualment quan es realitzaren uns importants rebaixos de terres que colgaven en part els murs de l'ermita. En els talls dels talussos s'hi varen poder observa la presència de diversos fragments de ceràmica TS Africana i de *dolium*, que permetien documentar l'existència d'un establiment romà que es dataria a l'entorn dels segles II-III dC. També s'hi varen poder observar la presència de nombroses restes humanes que correspondrien a inhumacions d'època incerta.

Pla de Gaserans (Sant Feliu de Buixalleu)

Es tracta d'un jaciment destruït durant els treballs d'extracció d'àrids d'una sorrera, la localització i extensió originals del qual són impossible per aquest mateix motiu de poder establir amb precisió. Segons diverses informacions recollides pel personal del Museu Etnològic del Montseny-La Gabella, a finals dels anys vuitanta o principis del noranta del passat segle, s'hi varen trobar alguns fragments de ceràmica que podrien ser d'època romana. Aquesta notícia però no pogué ser confirmada.

Pla de Bonmatí (Sant Julià del Llor – Bonmatí)

Es tracta d'un jaciment paleolític a l'aire lliure que es localitza en una terrassa fòssil del riu Ter, molt a prop del poble de Bonmatí. En aquest lloc, en el decurs successives prospeccions superficials, s'hi pogueren recollir diversos còdols tallats, ascles i nuclis manufacturats amb matèries primeres molt diverses i que, d'una manera genèrica, a partir de llurs característiques tècniques i tipològiques, es poden atribuir al paleolític inferior i/o mitjà.

Camí de Vall de Roc (Tossa de Mar)

Es tracta d'un jaciment prehistòric a l'aire lliure que es localitza en una pista forestal a l'interior del massís de Cadiretes. S'hi ha trobat tant sols una petita col·lecció d'objectes lítics que està composada gairebé exclusivament per petites ascles i laminetes de sílex que no són materials suficientment significatius per a precisar-ne la cronologia o funcionalitat.

Cista de Cadiretes (Tossa de Mar)

Es tracta d'una possible cista dolmènica que es localitza en un bosc prop del cim del puig de Cadiretes. Tot i que es troba parcialment cobertes de terres i vegetació, es pot observar que es tracta d'una estructura de planta grollerament ovalada construïda amb lloses de granit, algunes de les quals estan tombades. Mesura aproximadament 1,5 m de diàmetre màxim. Al seu entorn immediat no s'hi observa la presència de cap estructura associada ni de material arqueològic si bé en un camí proper, a escassament 100 m, són relativament freqüents les troballes isolades de destrals polimentades i alguns fragments de sílex.

Els Abells d'Aiguafina (Tossa de Mar)

Es tracta d'un jaciment prehistòric a l'aire lliure que es localitza prop de la riera del mateix nom, dins del terme municipal de Tossa de Mar. En aquest indret, en un camí rural, s'hi va recollir un petit lot composat per una vintena de restes lítiques de petita grandària i tallades majoritàriament en sílex. Es tracta bàsicament d'ascles i laminetes però també s'hi troben alguns pocs útils retocats –burins, raspadors i alguna rascadora– que permeten atribuir el

jaciment, sense major precisions, al paleolític superior.

Les Aigües (Tossa de Mar)

Es tracta d'un jaciment neolític a l'aire lliure que es localitza dins del nucli urbà de Tossa de Mar. Fou descobert a mitjans dels anys seixanta del segle passat quan, durant l'excavació manual d'un pou d'aigua, es va trobar un fragment d'una gran gerra de ceràmica d'estil epicardial que fou dipositat als magatzems del museu local. Aquesta resta, aparentment, va aparèixer isolada i colgada en un dipòsit de sorres a certa profunditat. L'any 2003 es va realitzar un seguiment arqueològic a la parcel·la adjacent al lloc de la troballa amb motiu de les obres de construcció del nou IES de la població, amb resultats negatius.

Menhir d'es Morteràs (Tossa de Mar)

Es tracta d'un possible menhir que es localitza a tocar un camí forestal dins del massís de Cadiretes. Actualment es troba tombat. És de granit, mesura aproximadament 270 cm de longitud i 80 cm d'amplada, i no sembla modificat en cap aspecte. Al seu entorn no s'hi observa cap estructura i tampoc es té notícia de la troballa de cap resta arqueològica prop seu.

Puig Castellar (Vidreres)

Es tracta d'un jaciment d'època ibèrica, de característiques incertes, que es localitza en els vessants del turó del mateix nom, al cim del qual és ben coneguda l'existència de les restes d'una torre circular d'època medieval. En un camí rural que puja per aquest turó, s'observen nombrosos fragments de ceràmica comuna oxidada i d'àmfora ibèrica i púnica centromediterrània.

BIBLIOGRAFIA

CASTELLS, J. 1986, L'inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya, *Tribuna d'Arqueologia 1984-1985*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 105-113.

GARCIA, J. 2001, *Els tecnocomplexes del Mode 2 del pleistocè mitjà a l'aire lliure de la depressió de la Selva (Girona)*, Tesi de Llicenciatura, inèdita, Universitat Rovira i Virgili, Tarragona.

GARCIA, J., MARTÍNEZ, K. 2003, Els jaciments del Paleolític inferior i mitjà de la comarca de la Selva, *Homínids a la Selva. L'evolució biològica i cultural dels primers humans de les comarques de Girona*, Centre d'Estudis Selvatans - Taller d'Història, Santa Coloma de Farners, 153-200.

MORA, R., CARBONELL, E. 1987, Las industrias del Paleolítico Medio en la comarca de la Selva (Gerona), *Cypsela, VI*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Girona, 185-190.

REVISIÓ I ACTUALITZACIÓ DE L'INVENTARI DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC DEL BAIX EMPORDÀ

Josep CASTELLS* **Jaume DÍAZ**** **Gemma HERNÁNDEZ***

Gabriel de PRADO**

INTRODUCCIÓ

El Baix Empordà era una de les sis comarques incloses a la primera fase de realització d'inventaris arqueològics a Catalunya elaborats en el bienni 1983-1984 pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat. El període transcorregut des d'aleshores feia imprescindible una revisió i actualització d'aquest, que es va portar a terme durant els mesos de setembre-novembre de 2001 i febrer-març de 2002. L'existència d'un inventari actualitzat, amb dades d'absoluta precisió i fiabilitat, és necessària per tal de poder dissenyar, des de l'administració pública, una estratègia adequada per a la correcta gestió i protecció d'aquest patrimoni.

Es va establir com a prioritat la revisió de les fitxes dels jaciments catalogats en l'inventari realitzat l'any 1983. Aquesta feina es va realitzar a partir de les dades documentals generades amb posterioritat a aquella data i a través d'un treball de camp sistemàtic que va permetre rectificar i/o ampliar, fonamentalment, els apartats relatius a localització i estat de conservació. En aquest sentit, en la realització d'aquesta revisió es va introduir la utilització d'un aparell GPS (sistema de posicionament global) per a l'obtenció de les coordenades geogràfiques, verificades posteriorment sobre cartografia a escala 1:5000. Aquesta innovació ha permès fixar la localització dels jaciments amb un marge d'error mínim.

En un segon ordre, es va procedir a incorporar a l'inventari tots aquells jaciments arqueològics dels quals s'ha tingut coneixement després de l'any 1983, així com aquells elements del patrimoni arquitectònic on s'hagi realitzat algun tipus d'intervenció arqueològica. El coneixement i una part important de les dades corresponents a aquests nous jaciments s'han obtingut a través d'una exhaustiva revisió de la bibliografia científica i local, a més del contacte amb institucions (museus, arxius,...), arqueòlegs i afeccionats de la comarca[1]. Aquesta adquisició de dades ha anat acompanyada també d'un treball de camp sistemàtic per a completar tots els apartats que conformen la fitxa de l'inventari del patrimoni arqueològic de Catalunya (Castells 1986, 105-113).

RESULTATS DELS TREBALLS DE REVISIÓ

Els treballs de revisió de l'inventari o carta arqueològica de la comarca del Baix Empordà han donat com a resultat la redacció de 393 fitxes. D'aquestes, 389 corresponen al nombre real de jaciments catalogats i 4 a fitxes d'intervencions preventives que no han documentat cap tipus d'element arqueològic i que són considerades com a *resultats negatius*.

La realització de la revisió de l'inventari arqueològic permet obtenir una visió de conjunt de l'estat del patrimoni arqueològic de la comarca, tant pel que fa a la quantitat, diversitat i

* Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya

** Col·laboradors del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya

[1] Volem agrair la imprescindible col·laboració que ens han ofert totes les persones i institucions amb les que hem contactat.

dispersió dels jaciments, com pel que respecta al seu estat de conservació i protecció. En aquest apartat pretenem aportar unes primeres dades genèriques, bàsicament de caràcter quantitatiu, així com donar a conèixer els diferents jaciments inèdits incorporats a la Carta Arqueològica en aquesta revisió.

Cronologia, distribució i densitat

En relació a la cronologia, els jaciments més nombrosos de la comarca són els que corresponen a l'antiguitat –èpoques ibèrica, romana i tardoantiga–, amb dos-cents vint-i-quatre llocs catalogats que representen el 57,6% del cens; seguit dels jaciments prehistòrics –del paleolític i la prehistòria recent ceràmica–, que amb cent-vuit llocs representen el 27,8%; i els jaciments d'època medieval i moderna, que amb trenta-vuit llocs representen el 9,8%. Completen el catàleg de la comarca divuit jaciments de cronologia incerta, que representen el 4,6%, i un jaciment paleontològic, que representa tant sols un 0,3% del total (fig. 1).

En relació a la seva distribució geogràfica, els municipis amb un major nombre de jaciments són, per aquest ordre, Calonge, Santa Cristina d'Aro, Ullastret i Torroella de Montgrí, amb més de 40 jaciments catalogats; Forallac i Sant Feliu de Guíxols, entre 30 i 40; Palafrugell, Palamós, Serra de Daró, Castell-Platja d'Aro, la Bisbal d'Empordà i Cruïlles-Monells-San Sadurní de l'Heura, entre 10 i 20; Bellcaire d'Empordà, Pals, Rupià i Vilopriu, entre 5 i 10; Begur, Mont-ras, Ullà, la Tallada d'Empordà, Vall-llobrega, Corçà, Fontanilles, Foixà, Palau-Sator, Verges, Albons, Colomers, Gualta, Jafre, Parlavà, la Pera, Regencós i Torrent, entre 1 i 5. Només en dos municipis, Garrigoles i Ultramort, no s'hi ha catalogat cap jaciment (fig. 2).

La densitat mitjana de jaciments per a tota la comarca, que té una superfície total de 701,69 km², és de 1 jaciment per cada 1,80 km². Només onze municipis tenen una densitat major que la mitjana de la comarca –Calonge, Forallac, Palafrugell, Palamós, Rupià, Santa Cristina d'Aro, Sant Feliu de Guíxols, Serra de Daró, Torroella de Montgrí, Ullastret i Vall-llobrega–, i la resta, tenen un valor inferior. Els onze primers municipis, que representen el 43% de la superfície de la comarca, apleguen aproximadament el 78% del total de jaciments catalogats.

Seguint criteris geomorfològics es pot subdividir la comarca, a grans trets, en tres àmplies zones. Sumant la superfície dels municipis agrupats a cada zona i el nombre de jaciments catalogats, es pot observar que la densitat de jaciments varia substancialment d'una zona a una altra. A la zona litoral existeix 1 jaciment per cada 1,38 km², mentre que a la plana baixempordanesa –formada per la major part de municipis de la zona nord de la comarca- la densitat és de 1 jaciment per cada 1,93 km² i a la zona interior / Gavarres-Ardenya aquesta baixa fins a 1 jaciment per cada 2,80 km².

Seguint amb aquesta subdivisió, també es poden observar diferències importants pel que respecta a les qüestions relatives a la tipologia i cronologia dels jaciments que s'hi localitzen (fig. 3). A la zona litoral, els jaciments més freqüents són els que corresponen a l'antiguitat clàssica, seguits en menor nombre dels d'edat prehistòrica i en darrer terme dels d'època medieval i moderna. A la plana baixempordanesa la distribució, pel que fa als períodes, és idèntica però la diferència quantitativa entre els jaciments de l'antiguitat i la resta és molt més acusada. En darrer terme, a la zona interior / Gavarres-Ardenya es constata una distribució cronològica idèntica a les altres zones, amb la particularitat que la diferència quantitativa entre períodes és poc significativa.

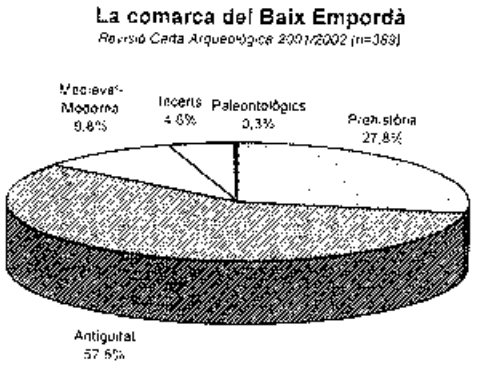

fig. 1 Repartició cronològica dels jaciments arqueològics catalogats durant la darrera revisió de la Carta Arqueològica de la comarca del Baix Empordà.

Especificitats de la comarca

Aquestes dades numèriques relatives a cronologia, distribució i densitat dels jaciments arqueològics –exposades a l'apartat anterior- s'expliquen, entre d'altres motius, per l'existència a la comarca de cinc agrupacions amb unes característiques tipològiques i cronològiques pròpies que constitueixen un fet específic d'aquesta comarca. D'aquesta manera es pot comprendre, per exemple, l'alta densitat que presenten alguns municipis i les importants variacions percentuals en l'apartat cronològic d'una zona respecta a una altra. Aquests agrupaments són els següents:

- Franja litoral. L'espai situat a la franja litoral presenta una important concentració de jaciments, d'època ibèrica i especialment del període romà, que s'articulen en una franja que aniria des de la línia de costa fins a uns 4-5 km vers l'interior. La tipologia predominant d'aquests jaciments correspon a petits poblats fortificats amb cronologies del període ibèric ple i final; i a vil·les romanes amb cronologies que anirien des del canvi d'era fins a la tardoantiguitat. És important assenyalar que un nombre important d'aquests jaciments van ser descoberts per la pressió urbanística existent a la Costa Brava des de l'arribada del turisme de masses. Aquest mateix fet va comportar la destrucció total o parcial de molts d'ells.

- Zona del Puig Gros / est de l'Ardenya. Al voltant del turó del Puig Gros existeix un nombre important de jaciments, especialment de l'edat del bronze. En la majoria dels casos es tracta de petites coves o abrics utilitzats com a lloc d'enterrament, tot i que no falten jaciments a l'aire lliure de difícil interpretació. Cal destacar que a part dels jaciments coneguts i excavats, existeix un gran nombre de cavitats que presenten unes característiques similars i que són susceptibles de contenir restes arqueològiques.

- Sector oriental del massís de les Gavarres. En aquesta zona es localitzen un important nombre de jaciments, especialment d'època prehistòrica, que es poden agrupar en tres grans concentracions. A l'extrem est trobem l'important

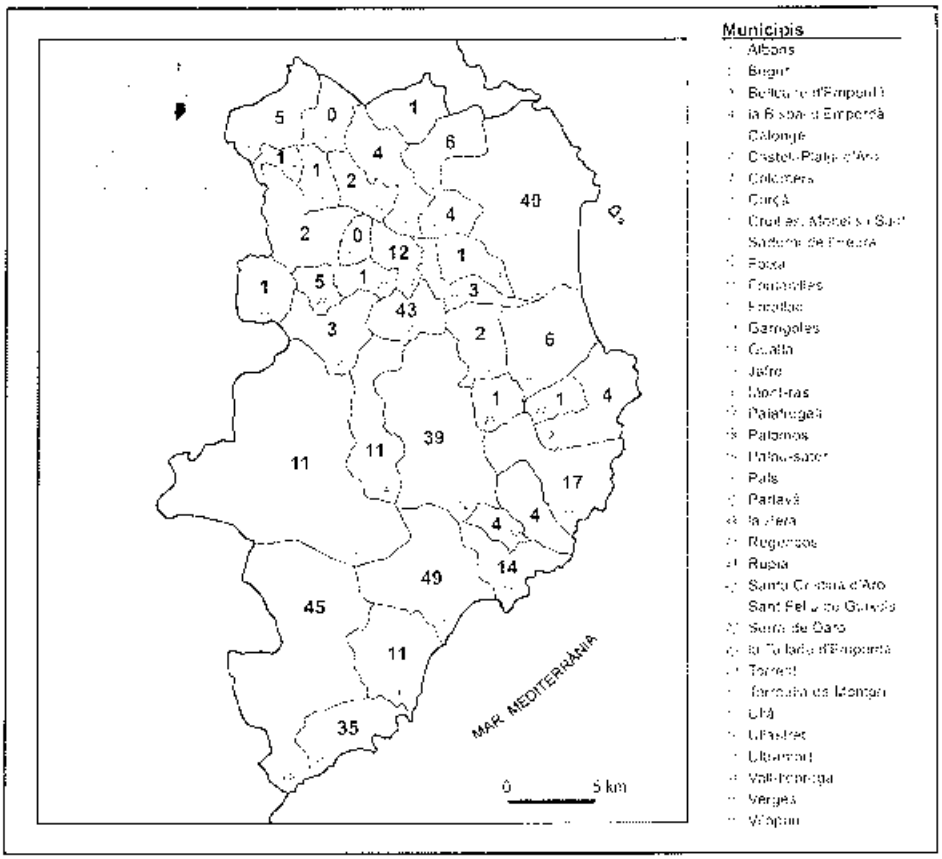

fig. 2 Mapa dels municipis de la comarca del Baix Empordà amb el número total de jaciments per municipi en finalitzar-se la revisió i actualització de l'inventari (març 2002).

conjunt megalític del sector Fitor/Fonteta, mentre que al sud-est es poden distingir el sector megalític de Romanyà i el conjunt de la Vall de Ruàs. Els treballs de revisió han permès concretar la localització exacta dels diferents jaciments existents als sectors de Fitor/Fonteta i Romanyà. D'altra banda, l'agrupament de la vall de Ruàs, format per un important conjunt de cavitats sepulcrals del calcolític i inicis de l'edat del bronze, fou excavat per Pere Caner i els seus col·laboradors durant el tercer quart del segle XX i des de llavors les diferents cavitats no havien tornat a ser identificades. L'actualització de la Carta Arqueològica ha permès localitzar i identificar clarament la quasi totalitat d'aquestes cavitats. A part d'aquest conjunt, també existeixen a la zona jaciments d'època ibèrica i medieval que evidencien una intensa ocupació del lloc en diferents períodes històrics.

- Territori d'Ullastret. La revisió de l'inventari arqueològic de la comarca ha incorporat tota una sèrie de jaciments del període de l'ibèric ple i final situats a l'entorn immediat i a l'àrea d'influència de l'*oppidum* d'Ullastret; així com d'altres amb cronologies variades que van des del període romanorepublicà fins a època altmedieval. Aquests havien estat localitzats gràcies al projecte de prospecció *L'Oppidum d'Ullastret i el seu territori: projecte de prospecció sistemàtica de la part central de l'Empordà* que està portant a terme el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret amb la col·laboració de la Universitat de Pau (Aquitania).

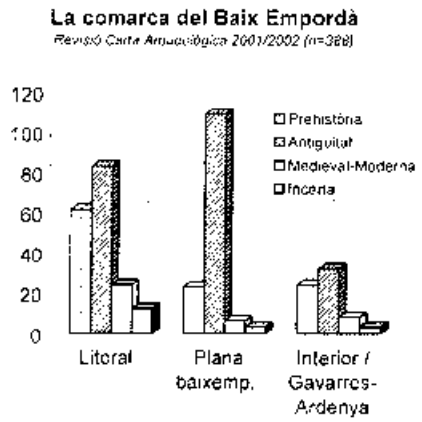

fig. 3 Nombre i cronologia dels jaciments arqueològics catalogats durant la darrera revisió de la Carta Arqueològica de la Comarca del Baix Empordà, per sectors geogràfics, excloent el jaciment paleontològic (nota: els jaciments de Sta. Cristina d'Aro s'han comptabilitzat a la zona interior).

- Massís del Montgrí. L'àrea que abasta el massís del Montgrí acull una gran quantitat de jaciments arqueològics amb una cronologia que va des del paleolític inferior fins a època moderna. D'una banda cal destacar l'ocupació paleolítica en coves i la troballa d'elements aïllats en superfície. D'altra banda, també es pot remarcar la important ocupació del vessant sud del massís en època ibèrica i romana. Finalment, cal assenyalar l'existència d'un important conjunt d'elements d'arquitectura rural d'època moderna, recentment estudiats i inventariats des del Museu del Montgrí i del Baix Ter (Roviras/Margall/Mundet 2001). Es tracta segurament del conjunt arqueològic més important de la comarca, tant per la quantitat de jaciments existents com per la varietat tipològica i cronològica que aquests presenten.

Nous jaciments catalogats

En aquest apartat descriurem breument els nous jaciments catalogats en els quals no s'ha realitzat cap tipus d'intervenció arqueològica i dels quals no hi havia cap referència bibliogràfica anterior.

Poblat ibèric del Puig (Bellcaire d'Empordà)

Es tracta d'un poblat ibèric emplaçat en un puig que constitueix, en certa manera, una prolongació cap al nord del Turó de Bellcaire. L'existència d'aquest jaciment és ben coneguda per arqueòlegs i afeccionats locals tot i que mai no ha estat excavat científicament. En el planell superior es poden observar restes de murs que es conserven en un estat molt precari degut a l'erosió natural, així com abundants fragments de ceràmica comuna oxidada, ceràmica a mà, àmfora ibèrica, àmfora púnica i àmfora grecoitàlica i itàlica. Només una excavació arqueològica permetria establir la relació d'aquest jaciment amb la vil·la romana de l'antic camp de futbol de Bellcaire (situada en el vessant est d'aquest Puig) i amb la vil·la de Mas Gusó (situada a uns pocs centenars de metres al nord), amb uns clars precedents d'època ibèrica.

Urbanització Santa Cristina (Corçà)

En realitzar-se unes obres d'eixamplament d'un

carrer de la urbanització Santa Cristina, en un marge van quedar al descobert restes d'un enterrament que, a partir del material associat, dataria d'època romana. En un solar molt proper al lloc on es va localitzar aquesta inhumació, també es podia observar la presència de materials ceràmics d'època romana en superfície, bàsicament fragments de ceràmica comuna, àmfora i *tegulae*.

Pedrera Mas Prats (Regencós)

L'any 1997, un veí de Begur va informar de la presència de restes òssies fòssils, que havien quedat al descobert en un despreniment de roques produït l'any anterior en una pedrera abandonada on ja es coneixia, amb anterioritat, l'existència de troballes similars. El Servei d'Arqueologia va supervisar el trasllat d'un bloc de pedra que contenia restes paleontològiques a dependències del Departament de Cultura de la Generalitat. Una primera valoració dels materials va permetre suposar que les restes pertanyien a diversos animals (micromamífers i herbívors superiors) del Pleistocè (entre 300000 i 700000 anys d'antiguitat).

Can Cortey (Sant Feliu de Guíxols)

En els terreny ocupats per una vinya propera a aquest mas, Nestor Sanchiz va localitzar diversos fragments de ceràmica a mà, ceràmica comuna oxidada, àmfora ibèrica i algun vernís negre indeterminat. També cal fer notar la presència de restes de possibles murs a la part més alta del promontori que es troba immediatament per sobre de la vinya. Podria tractar-se, a manca de més dades, d'un petit poblat o talaia d'època ibèrica.

Cova Beta (Santa Cristina d'Aro)

Es tracta d'una petita cavitat natural ubicada sota un gran bloc granític d'uns 3 m d'alçada que presenta evidències d'haver estat utilitzat per a l'extracció de pedra. Malgrat que no es coneix material arqueològic directament relacionat amb l'interior d'aquesta cavitat, s'han recollit alguns fragments de ceràmica a mà a les immediacions. A partir d'aquestes evidències, i per paral·lelismes amb d'altres jaciments de la comarca, es podria interpretar com a un possible abric sepulcral utilitzat durant el calcolític o l'edat del bronze.

Jaciment de Còdols del Camí de Can Duran (Santa Cristina d'Aro)

Prop del camí de Can Duran (Solius) Joan Sanchiz (col·laborador del Museu de Sant Feliu) va descobrir una acumulació antròpica de petits còdols. Només la similitud d'aquesta troballa amb el jaciment de còdols del Camí dels Carcaixells (Esteva 1993), on va aparèixer algun fragment de ceràmica a mà d'època prehistòrica, permet datar-lo (amb moltes reserves) en aquest període.

Pas dels bous (Santa Cristina d'Aro)

A la zona de Solius, en diversos punts d'un lleuger vessant proper a Can Dalmau, es localitzen abundants restes de materials de construcció d'època romana (*tegulae* i bipedal), així com restes de ceràmica comuna, àmfora i *dolium*. Es tracta d'un jaciment que podria estar relacionat amb d'altres jaciments molt propers que només es coneixen pels materials recollits en superfície (Aicart 1992, 2-3).

Vall-llobrega 1 (Vall-llobrega)

Es tracta d'un jaciment paleolític localitzat en un camp proper al nucli de Vall-llobrega i identificat per Esteve Verdaguer l'any 2001. Aquest va indicar la presència de diverses peces litiques, totes de mida petita i treballades mitjançant una explotació intensiva de la tècnica centrípeta. El material sobre el qual estan realitzades les peces és majoritàriament quars blanc, no obstant també hi havia un sílex que semblava presentar retocs en un dels seus costats.

BIBLIOGRAFIA

AICART, F. 1992, Arqueologia del món ibèric i romà a Solius (Santa Cristina d'Aro), *Informatiu de l'Arxiu i Museu de Sant Feliu de Guíxols*, núm. 13, Sant Feliu de Guíxols, 2-3.

CASTELLS, J. 1986, L'inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya, *Tribuna d'Arqueologia 1984-1985*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 105-113.

ESTEVA, L. 1993, Jaciment de còdols (edat del bronze), *Estudis del Baix Empordà* 12, Sant Feliu de Guíxols, 218-219.

ROVIRAS, A., MARGALL, J., MUNDET, C. 2001, El Montgrí que hem oblidat. L'activitat tradicional al massís del Montgrí, *Papers del Montgrí 19*, Museu del Montgrí i del Baix Ter, Torroella de Montgrí.

PROSPECCIÓ ARQUEOLÒGICA ALS ENTORNS DELS CLOTS DE SANT JULIÀ (FORALLAC, BAIX EMPORDÀ)

Daniel PUNSETI PUIG **Mª José CAJA BRIASCO**

INTRODUCCIÓ

Els Clots de Sant Julià es troben situats al municipi de Forallac, Baix Empordà. Aquest municipi es localitza al bell mig de la plana Baixmepordanesa i el jaciment està situat al Puig de Sant Julià, una petita elevació que es troba a la confluència dels antics límits municipals de Peratallada, Vulpellac i Santa Sussana de Peralta.

Els Clots de Sant Julià són unes antigues canteres de les quals se'n va extreure bona part de la pedra utilitzada per a construir el poblat ibèric d'Ullastret, la ciutat romana d'Empúries, i molts dels pobles medievals de la plana baixempordanesa. Donades les característiques úniques d'aquest jaciment en el territori empordanès, el Consell Comarcal del Baix Empordà va iniciar un projecte de prospecció arqueològica per tal de determinar l'abast del jaciment. Essent així durant els mesos de desembre de l'any 2003 i gener, febrer i març de 2004, es va iniciar una prospecció sistemàtica de la zona per tal de documentar els jaciments arqueològics propers als Clots de Sant Julià i comprovar-ne la seva zona d'influència.

ELS OBJECTIUS DE LA PROSPECCIÓ ARQUEOLÒGICA

La prospecció arqueològica que s'ha realitzat durant aquests quatre mesos s'inclou dins d'un projecte general per tal de d'avaluar la importància del jaciment, projecte precedent a un pla director i que ha de servir per assentar les bases per a una futur pla d'actuacions de la zona. Essent així els principals objectius han sigut el de permetre delimitar la zona d'influència més propera als Clots de Sant Julià i la formació teòrico-pràctica d'auxiliars d'arqueologia.

1.- Delimitació de la zona d'influència dels Clots de Sant Julià i inventari patrimonial de béns culturals. Els Clots de Sant Julià són unes pedreres conegudes de d'antic i que fins l'any 2002 no van ser objecte d'un estudi (Rocas et alii 2002). Atès que el nucli principal de concentració de clots ja ha estat estudiat en l'article citat amb anterioritat, el que interessava és delimitar la seva zona d'influència i localitzar altres punts d'extracció de pedra situats als entorns d'aquesta concentració.

A part de la localització d'altres extraccions de pedra també interessava localitzat possibles jaciments arqueològics i tots els element susceptibles de ser inventariats en un catàleg de béns patrimonials, com ara barraques de pedra en sec, feixes, vedrunes, pedres de terme,...

2.- Formació d'auxiliars d'arqueologia (L'escola Taller de les Gavarres del Consell Comarcal del Baix Empordà). A part dels resultats de la prospecció i de l'interès científic que representa aquesta investigació per a la comarca del Baix Empordà, una altra motivació important

*Tècnic Consell Comarcal del Baix Empordà
**Monitora d'Arqueologia de l'Escola Taller Les Gavarres (Alumnes del mòdul d'arqueologia de l'Escola Taller Les Gavarres del Consell Comarcal del Baix Empordà: Raquel Amaró, Oriol Bascu, Farah Kesihi, Cristina Pena, Elisabeth Peralta, Joan Sagrera, Mònica Tauste).

d'aquesta intervenció és la formació d'auxiliars d'arqueologia en tècniques de prospecció. El Consell Comarcal del Baix Empordà ha desenvolupat durant els últims quatre anys una Escola Taller per tal de fomentar la inserció en el mercat laboral de joves majors de setze anys. El projecte d'aquesta escola taller preveu formar i educar joves en mòduls específics com la construcció, la restauració d'espais naturals degradats, la restauració de bens mobles i l'arqueologia. La formació d'aquest alumnes contempla dos anys de formació teòrico-pràctica, 6 mesos de la qual s'han realitzat als Clots de Sant Julià.

METODOLOGIA I TÈCNIQUES (La prospecció de tipus clàssic, adaptació del mètode Rapatel i la georeferència com mètodes de treball)

Per tal de limitar la zona a prospectar s'ha traçat un eix radial de 800 metres agafant com a epicentre els Clots de Sant Julià. Essent així s'havien de prospectar una extensió total de 4.000.000 m^2 dins la qual s'inclouen zones boscoses i camps de conreu. El més de març de l'any en curs, moment que es van finalitzar els treballs, s'havia prospectat un 87% del territori inicialment plantejat, mentre que el 13% restant ha quedat sense prospectar a causa dels cultius als camps de conreu o la dificultat d'accés a les zones boscoses.

La unitat base de prospecció ha sigut la finca cadastral. Aquest finca pot combinar zones de conreu i zones forestals, o sigui, que dins d'una mateixa finca, dins d'una meteixa propietat, es poden concentrar diferents usos. De totes maneres, la finca cadastral és l'únic element administratiu a petita escala sobre el territori, i la unitat bàsica de localització de propietari en cas que els resultats de la prospecció s'utilitzin alhora de redactar plans d'ordenació urbanística o plans d'usos i serveis.

A l'hora de desenvolupar els treballs de camp s'han seguit dos mètodes de prospecció; la prospecció de tipus clàssic que s'ha executat a les zones boscoses, i el mètode Rapatel, desenvolupat als camps de conreu. La prospecció de tipus clàssic ha consistit en el traçat d'eixos bàsics línials amb una equidistància de prospectors de 3, 4 i 5 metres, depenent de la massa boscosa a prospectar i de la densitat de vegetació. Aquest sistema ha possibilitat localitzar troballes com ara nous clots, barraques de pedra en sec, antigues extraccions de pedra, vedrunes,...

En els camps de conreu s'ha aplicat una

fig. 1. Polígon5, Parcel·la 187.

adaptació del sistema Rapatel. Incialment es tracta d'un sistema de prospecció fina que permet quantificar el material prospectat i poder determinar l'extensió, la concentració i la datació dels jaciments arqueològics. Normalment aquest sistema és utilitzat per determinar les característiques de jaciments concrets i sol ser un complement de les prospeccions geomagnètiques o geofísiques. Nosaltres hem aplicat una readaptació d'aquest sistema. En primer lloc aquest sistema s'ha utilitzat per prospectar tots els camps de conreu. Essent així s'ha traçat línies paral·leles amb una equidistància entre prospector de 2 a 3 metres. Aquests prospectors fan una inspecció visual del territori per localitzar material arqueològic. No es recull cap material -diferència significativa amb el sistema rapatel i altres sistemes de prospecció–, tant sols es situa sobre plànols mitjançant triangulació en alguns casos, o aparell GPS en d'altres, s'identifica el tipus de material i es classifica. Tots aquests processos es fan *in situ*, amb tots els avantatges i inconvenients que això implica.

Tant en un sistema de prospecció com en un altre s'utilitzen fitxes que serveixen per documentar tota la informació. Essent així s'ha elaborat una fitxa de prospecció i una fitxa d'inventari ceramològic. La fitxa de prospecció consta de tres cossos. El primer cos es descriu les característiques catastrals de la finca (Coordenades catastrals, nom popular del lloc, propietari, masover,...) en el segon cos es descriuen les característiques del terreny (naturalesa del terreny, anomalies topogràfiques, utilització del sòl en el moment de la prospecció, els tipus de límits parcel·laris, les utilitzacions antigues, la visibilitat,...) i en el tercer cos de la fitxa s'hi registra la informació oral que s'ha recopilat sobre la zona (nom de la persona que ens informa, la data de la informació i la descripció de la informació).

Gairebé la majoria de les troballes de nous clots i d'extraccions de pedra es situen al mig de les zones boscoses, sense cap referència geogràfica visible, fet que dificulta la seva localització i el seu dibuix en planta. Per tal de documentar-les de manera fidedigne i dibuixarne la planta s'han georeferenciat amb un GPS de precisió submètrica. (Geoexplorer CE- serie GeoXT). Les dades obtingudes amb aquest GPS s'han processat amb els programes de gestió geogràfica com el MrSID, ArcView i Microestation.

fig. 2. Impromta d'extraccions de pedres de molí.

ELS RESULTATS

Durant els treballs de prospecció arqueològica s'han realitzat diverses troballes, les més importants de les quals les ressenyem a continuació:

- Camps de conreu amb restes de ceràmiques (Època ibèrica, romana, medieval i moderna)

- Cista d'època medieval o prehistòrica. Es troba situada en una zona enturonada i just al costat d'una feixa.

- Clots. Nous clots situats entorn dels ja coneguts. Algun de molt espectacular.

- Antigues extraccions de pedra. Canteres de les quals només es conserva un ampli front d'extracció. (més de 50 metres de front).

- Acumulacions de residus de cantera. Grans blocs de pedra apilonats per ser transformats en carreus.

- Impromtes d'extraccions de carreus. Antigues extraccions amb impromtes quadrangulars de diferents mides.

- Impromtes d'extraccions de pedres de molí. Antigues extraccions amb impormtes circulars de diferents mides.

- Impromtes d'extraccions de molins rotatoris.

-.Antics camins.

- Barraques de vinya de pedra en sec.

- Vedrunes

- Pedres d'antics termes municipals i pedres de termes de propietat.

BIBLIOGRAFIA

BADIA HOMS, J. 1985, *L'arquitectura Medieval de l'Empordà*, Vol. I, El Baix Empordà, Gi-1985, pàgs 325-326.

GENÍS, Mª. T. 1981, *Els Objectes litics ibèrics (Illa d'En Reixach i Puig de Sant Andreu a Ullastret i Puig Castellet a Lloret de Mar)*, Memòria de Llicenciatura, Bellaterra.

NOLLA, J.Mª. 1984, *Carta arqueològica de les Comarques Girona: el poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona, pàg. 140.

OLIVA, M. 1954, Informes i Memorias XXX, Madrid 1954

PERICOT, L., OLIVA, M. 1952, Actividades de la Comisaria Provincial de Excavaciones Arqueològicas de Gerona, en 1952, Anales del Instituto de Estudios Gerundenses, Girona, pàgs. 355-364.

ROCAS, X., ROQUÉ, C., PALLÍ, LL. 2002, Els Clots de Sant Julià (Forallac, Baix Empordà): Anàlisis arqueològica, *Estudis del Baix Empordà, núm. 21*, pàgs 17-86.

TARRÚS, J., CHINCHILLA, J. 1992, Els monuments megalítics, Quaderns de la Revista de Girona, Diputació de Girona – Caixa de Girona, Girona.